Chicago,

Oct. '07

D. JOH. ALBERTI BENGELII

GNOMON NOVI TESTAMENTI

IN QUO

EX NATIVA VERBORUM VI SIMPLICITAS, PROFUNDITAS, CONCINNITAS, SALUBRITAS SENSUUM COELESTIUM INDICATUR.

Editio Tertia,

PER

FILIUM SUPERSTITEM,

M. ERNESTUM BENGELIUM,

QUONDAM CURATA,

TERTIO RECUSA

ADJUVANTE

JOHANNE STEUDEL.

TOMUS I.

TUBINGAE,

SUMTIBUS LUDOV. FRID. FUES.

1850.

SALUTEM LECTORI CHRISTIANO.

Quatuordecim abhinc annis b. patri meo editionem tertiam Gnomonis Bengeliani, quum non amplius a bibliopolis emenda exstaret, denuo typis exscriptam iis, qui sacrae scripturae operam impendunt, offerre visum est. Cujus novae editionis exemplaria jam nunc prorsus vendita testantur, egregio hoc commentario non solum autoris aevo N. Testamenti exegesin novum ingressam esse stadium, sed etiam nostra aetate omnibus verbum divinum perscrutantibus auxilium exhiberi optatissimum. Qua re pro certo habendum est, libro eadem, quae exstat, forma denuo typis excuso, emtores non esse defuturos.

Faxit jam Deus, ut Gnomon Bengelianus nova hac emissus editione iis, qui veritatem divinam cognoscere studént, fidum certumque se praestet ducem et sicut prioribus temporibus, etiam hac nostra aetate, qua verbi divini

thesauros promere tantopere monent turbae multiplices, proficiat in aedificandam ecclesiam Domini Jesu Christi, cui gloria in aeternum.

Scripsi Stuttgartiae 18. Aug. 1849.

JOHANNES STEUDEL,
DIACONUS MÜNSINGENSIS.

LECTURIS SALUTEM.

Pluribus abhinc annis iterum iterumque hinc atque illinc in votis esse perceptum est, ut *Bengelii Gnomon*, cujus exemplaria non amplius a bibliopolis emenda exstarent, venum denuo traderetur. Scilicet eo res conversa est, ut eorum s. scripturae interpretum, quibus omnes verbi divini thesauros fideliter promere cordi fuerat, et quos aetas profundioris sensus eruendi negligentior aliquamdiu seposuerat, scripta magno cum studio desiderarentur. Id quod *Calvini* quoque commentariis nuperrime edendis occasionem praebuit. Suo ipsissimo charactere b. *Bengelius* excellit; non eruditionem, sed omnem *vitam* suam christianam in explicando sacro codice distinctissimo colore, acerrimo judicio exhibet. Si quis de singulis locis quali *Bengelius* forte sententia fuerit, aliena perceperit enarratione, moris quem secutus *Bengelius*, veram profecto hac via ideam ob oculos ponere minime huicce contigerit. Ipse, ut eum nôris, evolvendus, immo summa cum animi attentione subtilitas ejus exquirenda, pii ejus sensus, brevissimis vix verbis indigitati, appropriandi, ut eos, quos ex divino fonte praebet, haustus sumas.

Ceterum cum ipse prostet liber, non est quod de hisce plure moneamus.

De iis, quae externam, qua liber prodit, formam spectant, ratio aliqua reddenda. Textus secundum eam, quam Beati filius curaverat, editionem tertiam prelo subactus est, in qua quid praestiterit, ejus ipsius prooemium, quod subjunctum invenis, edisserit. Eas tantum hujus editoris notas omittendas censuimus, — non quae ipsius *Bengelii* labores atque cogitata aliorsum congesta exhiberent, quae conservare religio postulabat, sed quae nonnisi objectiones atque censuras, quas praeterlapsis jam temporibus atque ex ingenio, quod nostri non amplius est aevi, liber expertus est, spectarent, aut eruditorum ejus aevi quorundam consensum cum *Bengelii* sententia memorarent, quas nullius amplius momenti nostrae aetatis hominibus

esse eo magis apparet, cum ea tantum, quae fortuito occurrerent, respecta sint; nonnisi fragmenta alienorum de hoc libro judiciorum quaedam hominum notitiae tradita erant. Uni magis consilio adumbrandisque historicis ea inserviunt, quae filius b. ***Bengelii*** praefationi adsperserat: quare singula haec, etsi alia majoris alia minoris sint pretii, intacta manerent visum est. Indices etiam cum terminorum technicorum in gnomone obviorum indice adjici, quos Volumen secundum continebit, ad faciliorem libri usum augendum gratum lectoribus fore censuimus. Nec non, quamvis a pronepote vita ***Bengelii*** pluribus enarrata et verissima Beati imago vivis coloribus effıcta fuerit, (Dr. ***Joh. Albr. Bengel's*** Leben und Wirken etc. von M. ***Joh. Christian Frid. Burk.*** Stuttg. 1831. dignum Viro eximio monumentum! cujus jam ed. II. exstat*)) succincte tamen, quae vitae ejus rationes fuerint, maximam partem ex ejusdem ipsius autographo relatum hic etiam reperire nemini non jucundum erit.

Prodeat igitur, ita instructus, liber denuo in orbem christianum! Insunt quidem, quae provectiori sacrarum litterarum scrutationi locum cedent. Ut pietas et religio, qua divini codicis sensum ***Bengelius*** elicere annisus est, nunquam non in scripturae interpretibus vigeant, faxit Deus! —

---

*) Eadem anglice prodiit sub titulo: A Memoir of the Life and Writings of John Albert Bengel, Prelate in Würtemberg compiled principally from original manuscripts never bevor published. By the Rev. John Christian Frederic Burk, A. M. D. Ph. Rector of Great Bottwar, in Würtemberg. Translated from the German By Robert Francis Walker, M. A. Curator of Purleigh, Essex, and formerly Chaplain of New College, Oxford. London: — William Ball, Aldine Chambers, Paternoster Row. 1837.

Scrib. Tubingae d. 28. Junii 1855.

D. Joh. Christian. Frid. Steudel.

PROOEMIUM EDITORIS.

Paucis Te volo, benevole Lector. Brevitatis enim studium tum b. Parentis mens, tum hujus praecipue libri indoles gnaviter suadet. Accipe igitur, quae in limine monenda esse duxi. Annus nunc annique quarta pars abiit, ex quo Typographus Tubingensis, qui *Gnomonis Bengeliani* divulgationem sex abhinc lustris in se susceperat, ejusque secundam Editionem, curante b. *Burkio*, A. MDCCLIX. adornaverat, *tertiam* se jamjam *Editionem* serio meditari, nec opinanti mihi per amicum aperuit. Qui cum periculum in mora esse, ob instantes nundinas vernales, censeret; vix tridui spatium reliquum mihi fecit, quo, quid consilii capiendum esset, perpenderem. *Curas posteriores* b. Auctoris omnes fideliter *Burkiana* manu Editioni secundae insertas esse, firmiter tenebam: neque tamen nihil in gratiam Lectorum veri amantium pro temporis ratione addi posse, persuasum habere mihi videbar. Typographum igitur, eundemque Venditorem libri, non cunctanter certiorem feci, quaenam essent momenta, quibus opellam meam qualemcunque praestare Operi pararem. Ea publico indicio statim is communicari curavit cum orbe literario.

Qualia igitur ista sint, et quibus ego rationibus satisfacere iis studuerim, indicare nunc meum est.

Primo quidem accurata Operis *revisio* stipulata fuit, quam facili negotio, neque tamen, ut confido, levi cura, ex Msto b. *Burkii*, qui minutissima sphalmata in Editione II[da] oculorum et manuum sedulitati relicta religiose notaverat, rogatu meo praestitit amicus infra nominandus.

Deinde pari fere consilio, quo et b. *Burkius*, in Editione altera Apparatus critici, labores b. Bengelii *criticos*, et ven. *Helvragius* meletemata b. Parentis *chronologica*, in Editione novissima Ordinis temporum, in unum quasi focum colligere studuerunt, eandem et mihi quoad punctum *exegeticum* provinciam relictam esse, qualiscunque sim, existimavi. Eas igitur notulas exegeticas, immo et

pastorales, practicas etc. (talia videlicet nauseare, generosi animi non est), quae tum *Versio germanica* b. Viri, tum *Harmonia Evangelistarum*, tum et breve spicilegium s. t. *Notulae criticae* (App. crit. Ed. II. P. IV. nr⁰. XIV. obvium) hinc inde exhibent, et quarum in *Gnomone* nullum hactenus vestigium fuerat, non perfunctorie excerpere et *latino idiomate*, ne concentui deessem, donare institui; Lectoribus ea re non nihil emolumenti afferri posse ratus, si *b. Bengelii cogitationes priores posterioresve, citra molestam Scriptorum ab ipso editorum collationem, suis locis quasi alligatas reperire* datum esset. Has igitur observationes omnes *margini* credere animus fuerat, ut scilicet *gnomonica* sibi glossa constaret: sed aggressus negotium quum viderem, Lectori ea lege non exiguam molestiam creari, si in ipso quandoque constructionis flumine modo sursum modo deorsum oculis vagari teneretur: mutato consilio eas duntaxat notas, quae in contextu Gnomonis difficiliorem nexum reperirent et verborum cohaerentiam turbarent, ad marginem relegare; reliquas *textui* Gnomonico, *typis et uncis distinctas*, inserere, annuentibus etiam amicis, haut alienum esse duxi. Qua in re literas initiales *V. g.* per scriptionis compendium *Versionem germanicam N. T.*, et *Not. crit.* spicilegium supra memoratum innuere, vix opus fuerit monitu; ne dicam, *Harmoniae evangelicae* citatas paginas Editioni secundae, A. MDCCXLVII. divulgatae, nunquam non respondere. Neque vero vel *Versionis germanicae* vel *Harmoniae* usum singularem ullo modo hac methodo antiquari existimaverim: observationes enim promiscuas, textus sacri intelligentiae subservientes, non *continuam* utriusque libri *frugem*, hujus loci esse, nemo est qui ignoret.

Quum *porro* Eruditorum recentiorum varia, ut fit, judicia expertus sit liber, ex quo b. Auctor versari inter mortales desiit: me et veritati et optimi Parentis etiam nomini debere istud putavi, ut, sicubi vel ad modestas *objectiones* vel ad morosas et iniquas *censuras* hinc inde obvias *regerendi* nonnihil opportunitas aliqua sese obtulerit, non prorsus obmutescerem, sed religiose, quid pectus alat, atque cordate exponeram. Atque hîc quidem quum ad innumera Scripta excurrere et loci (nondum enim, ubi manum admovi, Tubinga me tenuit) et temporis et spatii rationes vetarent: uni fere *S. R. D. Ernesti*

Bibliothecae theologicae inhaerere, et ex hujus Viri relationibus de *aliorum* etiam auctorum sententiis judicium facere necessum habui; quas si quando minus recte cepisse videar, alienis me oculis vidisse lubens profiteor, et aequos rerum arbitros ad loca *citata* recursuros confido. — Hoc quidem jam loco non possum, quin famigeratissimi D. *Semleri* mentionem faciam: qui blandioribus quidem verbis bene mereri velle de *optimo*, quem dicit, ***Bengelio*** interdum videtur. Quis vero crediderit, eo inhumanitatis Eundem progredi posse, ut iniquissimis modis quavis occasione perstringere in paraphrasibus suis, et supinae *negligentiae, sacrarum nugarum, naeniarum, foedarum doctrinae inquinationum, turpium declamationum, stultarum sententiarum, theologiae a superiorum temporum barbarie nihil differentis*, etc. (vid. Praef. Paraphr. Ep. ad Rom., et Paraphr. Ep. ad 1 Cor., e. g. c. 5, 6. 11, 7.) opprobriis cumulare Beatum non vereatur? Non gregarii, qualis ego sum, remonstrationem, sed *Patrum* ecclesiae nostrae, indignis hodie modis exagitatae, castigationes graviores funesta Viri *principia* desiderare, quin experta jam non semel esse, cordatiorum nemini obscurum est. Nemo itaque mirabitur, ex rationibus ad Joh. 1, 1., p. 366., notâ marginali, allegatis in refutanda Ejus acerbitate admodum parcum me esse, vel et justo rerum taedio affectum prorsus tandem ad silentium confugere. Qui *suo arbitratu de auctoritate librorum sacrorum statuere;* qui *inspirationis* vocabulo novam atque inauditam, eamque *tenuissimam* significationem subjicere; qui praeter *morum praecepta*, a philosophis, poëtis et oratoribus haut raro pari successu, vel meliori scilicet, exculta, *divini nihil* fere in prophetarum documentis agnoscere; qui *Christo et Apostolis*, ad istas DEI pandectas toties provocantibus, perpetuae fraudis *suspicionem*, sub specioso ἐννοιῶν *judaicarum* et οἰκονομίας nomine apud rerum ignaros movere; qui de singulis Scripturae locis nonnisi ex *utilitate ethica*, immo ex *suo* gustu judicare; qui sanctissima dogmata de *Christi persona et officiis*, ad amussim Verbi DEI religiose examinata atque ab omni hactenus orbe christiano pie agnita, descriptionibus historicis *ad statum animi emendandum nihil facientibus* annumerare; qui spem *resurrectionis et vitae aeternae* (in qua omnis cognitionis salutaris cardo vertitur) modo

non uno fidelium oculis identidem *subducere*, et v. gr. locum illustrem Rom. 8, 18. fin. de *externa religionis opportunitate* atque ἀπολύτρωσιν τῦ σώματος, v. 23., ad *pacatiorem vitam* frigidissime detorquere; qui *immunitatem a morte*, fidelibus ab optimo Salvatore Joh. 8, 51. stipulatam, nonnisi falsis *Judaeorum opinionibus* de *mortis angelo* etc. per doctrinam Christi corrigendis oppositam perhibere; qui denique in augustissimum *Apocalypseos* D. N. J. C. librum, nimiâ sui confidentiâ et gravissimorum antiquioris recentiorisque aevi tum testium tum arbitrorum contemtu abreptus, *blasphemis* utique *injuriis* invehi non erubescit (nolo enim pluribus moerorem lecturo ciere) — hujus, Lector! meletemata atque interpretationes toto coelo non a *Bengelii* tantum, sed a cujusvis religiosi Commentatoris rationibus distare debere, adeoque non responsionum stricturis, sed *voluminibus* opus habitura esse, Tute senties. Immo vero, ut fidem faciam dictis, brevi tamen rem expediturus, provocare licebit ad eas purioris religionis novissimas *defensiones*, quae multorum jam (quae DEI gratia est) sauciatos animos demulcent. Sunt eae v. gr. S. R. D. *C. F. Schmidii* Disp. Inaug. qua divina origo librorum canonicorum V. T. ex antiquis Scriptis Judaeorum et Christianorum probatur et vindicatur, *Ejusdemque* kritische Untersuchung, Ob die Offenbarung Johannis ein göttliches Buch ist; Magn. Dn. Canc. D. *Reussii* Vertheidigung der Offenbarung Johannis gegen den berühmten Hallischen Gottesgelehrten, Hn. D. Semler, *Ejusdemque* Diss. theol. de recta ratione modoque divinam S. Scr. originem et auctoritatem probandi; S. R. D. *C. F. Sartorii* Diss. de utilitate librorum V. T. historicorum apud Christianos; S. Ven. M. *M. F. Rosii* Christliches Glaubensbekenntniss und überzeugender Beweis von dem göttlichen Ursprung und Ansehen der Bibel; Pl. Rev. M. I. F. *Frischii* Apocalyptischer Katechismus, Praef. §. 7. ss.; *Anonymi* Unzulänglichkeit des Beweises wider die Offenbarung Johannis aus einem Zeugnisse des römischen Aeltesten Cajus etc.; ne gravissimas aequae ac justas censuras memorem, in *Ephemeridibus literariis*, numero haud spernendo, cuivis obvias. Talibus igitur tanti Novatoris dictaminibus ut ego datâ operâ singulis locis, qui b. Parentem vellicant, obnitar, non exspectant, puto, aequi rerum arbitri. — Ceterum non *refutando* tandum, sed

confirmando etiam atque ***illustrando*** occupatum me fuisse in adhibendis Eruditorum quorundam effatis, per se patet. Quae autem ***meae*** sunt observatiunculae, eas, in ***margine*** repositas, novo ***signorum atque typorum*** discrimine, adjectis nominis initialibus ***E. B.***, a reliquis omnibus, quod par est, sejunctas volui. At ne nunc quidem expedivisse polemicum punctum mihi videor. Quum vero ipse b. auctor in ***Praefatione*** multas modernorum Objectiones jamtum ***occupaverit***, quae denuo subinde recurrunt: satius equidem esse duxi, ipsam Praefationem quoque ***notulis marginalibus*** conspergere, quam superflua sermonis copia Lectorem hoc loco detinere.

Jam de ***critico*** puncto, quae breviter attingam, habeo. Sunt nimirum numero sat multae observationes, quas, post editum Apparatum sub continua indagine recens obortas, ***Gnomoni*** b. Auctor, commodiore loco destitutus, sparsim inseruit. Hae quum per b. Burkium ***alteri Apparatus*** critici ***Editioni*** maximam partem redditae sint: ego nunc suis locis relinquendas censui, adeoque a Gnomonis nova hac Editione, tanquam alieno quasi hospitio, ***exulare jussi;*** ea tamen lege, ut ***non omnes*** omnino resecarem, sed eas, quae indivulsum cum exegesi nexum haberent, retineri etiamnum curarem. Accedit, quod harum ipsarum in locum ***novae***, utut tenuissimae, ***observationes criticae***, quas margo itidem complectitur, suffectae sunt. Etenim observatis hinc inde leviusculis discrepantiis inter eam quam ***Gnomon*** et eam quam ***Versio germanica*** propinat, exegeseos rationem, ***mutatae*** aliquando ***sententiae*** fundamentum in eo reperi, quod b. Parens eo temporis intervallo, quod primam inter N. T. graeci atque novissimam Editionem intercessit (annorum XVIII intercapedinem innuo), ***lectionum variantium*** aestimium immutare subinde coactus est. Ea de re ut facilius Lector judicium ferre posset, utriusque Editionis Bengelianae collationem equidem instituere, atque ita, cur hoc illove loco vel a margine Editionis N. T. prioris, vel a Versione germanica Gnomon (***in medio*** constitutus) abludat, succincte monstrare, non gravatus sum.

Ad ***Indices*** quod attinet, prioribus Editionibus subjectos, eos ***ex usu quemque suo optime locupletare*** posse, ipse b. Auctor monuerat: jam vero quoad hoc etiam punctum non deesse penitus Lectori studui, praesertim cum

additamenta, quae ad hanc Editionem accesserunt, expeditioris memoriae subsidium suo quasi jure passim requirere mihi quidem viderentur.

Ultimo denique momento, cujus ratio exigi queat, satisfaciendum esse intelligo. ***Terminorum*** scil., quos vocant, ***technicorum*** expeditiorem usum, a lectoribus Gnomonis frequenter desideratum, promittere, quantum in me esset, memini. De his ***b. Auctor*** quid senserit, in Ipsius Praefatione, §. XXIV, videre est, ubi: ***Talia ubique***, ait, ***periphrasin exprimere, longum fuisset: alibi ergo consulent, qui in aliquo figurae nomine haerent.*** At fefellit Beatum sua fiducia, quà, non sui sed lectorum quoque temporis rationem habens, nervosae brevitati operam dedit. Etenim Eruditorum aliqui morosae Eum obscuritatis, quin scholasticae etiam pertinaciae eo nomine incusare; lectorum vero alii, optime cetera in eum animati, sed vel indaginis ulterioris plus justo fortassis impatientes, vel aliorum subsidiorum opportunitate destituti, ***figurarum*** certe ***explicationem*** optare non desierunt. Itaque desideratissimus Affinis meus, b. ***Burkius***, pluribus abhinc annis, tum b. Soceri tum suis etiam libris consulturus, ***Lexicon gnomonicum*** conscribere instituit, quod feliciter absolutum, numerosa bonorum multitudine saepissime urgente et flagitante, non dubitasset prelo committere, nisi Eruditorum quorundam iniquiora de b. Viro judicia obicem hactenus posuissent. Hujus igitur Operis aliquam certe frugem Lectorum parti non exiguae exhibiturus filium Beati superstitem, M. ***Joh. Alb. Burkium***, legitimum Scripti citati heredem, precibus meis nulla difficultate permovi, ut mihi, reliquorum laborum serie cumulato, sedula dexteritate sua adesset, atque succinctum ***Terminorum*** distincte explicatorum et exemplis illustratorum ***Indicem***, Epitomatoris officio defunctus, adornaret, appendicis loco Gnomonis huic Editioni subjungendum. Qua re qui juvari se quodammodo sentient (sentient autem, ut spero, non pauci) eos nolui, cui debeant hanc partem officii, penitus ignorare.

Sed contrahenda nunc vela sunt, ne brevitatis, quam praefatus sum supra, immemor esse censear. Unum tamen restat. Quanquam enim ***biographiam b. Bengelii*** Editioni Apparatus critici novissimae, P. IV. nr°. VIII, ***b. Burkius*** inseruit, hoc ipso nomine tantum non culpatus post-

modum a nonnemine (vid. meine *Beleuchtung derjenigen Erinnerungen, welche in Hn. D.* J. A. Ernesti *theol. Bibl. B. I—X. gegen den sel.* D. Bengel *hin und wieder vorkommen*, §. 9. p. 37. coll. *Bibl. th. T. IV.* p. 106. 1. 2. 3.): me tamen apud Lectorum aliquos (omnibus nimirum placere velle insipientis esset) gratiam haut vulgarem initurum esse speravi, si et hoc *praecipuo* loco, quae Vitae rationes Beati fuerint, tum ex Ipsius αὐτογράφῳ tum ex aliis certissimae fidei fontibus docerem. Idque Institutum tanto minus videbitur superfluum esse, quanto plura identidem de b. Bengelio ejusque charactere, sensu, methodo etc. prodeunt, quae falsa veris mirabili ratione miscent: cujus rei praecipuum specimen habetur in cel. *J. M. Schroeckhii Abbildungen und Lebensbeschreibungen berühmter Gelehrten*, T. III. Fasc. I. p. 87. sq. wobey auch die äusserliche Gestalt des sel. Mannes durch einen übelgerathenen Abdruck ungemein verstellt ist. — *Coccejo* et *Bengelio* (ut unum hoc ex multis moneam) eandem interpretandi rationem nemo unquam citra immanem judicii lapsum tribuerit.

Faxit DEUS O. M. idemque benignissimus in Christo Pater, ut et b. Parentis opera, in eruendo Scripturae sensu et gustu posita, salutaribusque hactenus effectibus minime destituta, largiori in posterum segete efflorescat, et mea etiam, quantulacunque sint, conamina, gloriae divinae subserviendi, scopo suo non prorsus excidant. Amen.

Scrib. Tubingae, d. 31 Maji, A. MDCCLXXIII.

PRAEFATIO,

DATA IN COENOBIO HERBRECHTINGENSI

A. D. 20. MARTII A. D. 1742., ET POSTMODUM RECOGNITA.

SUMMARIUM.

GRATIA ET PAX MULTIPLICETUR
CHRISTIANO LECTORI.

§. I. Verbum DEI viventis, quod primaevos quoque patriarchas rexit, Mosis aetate in literas est relatum, et ad Mosen ceteri prophetae accesserunt. Postea, quae Filius DEI praedicavit, quae Paracletus per apostolos est locutus, ea apostoli et evangelistae perscripserunt. Haec *Scriptura sacra* dicitur, et, quanta quanta est, cum hoc ipso titulo suo optimum sui est encomium. nam ideo *sacra Scriptura* appellatur, quia DEI effata complectitur et DOMINI est liber. *Verbum DEI nostri manet in aeternum,* Es. 40, 8. *Amen,* inquit ipse Salvator, *dico vobis, donec praetereat coelum et terra, jota unum aut unus apex non praeteribit a lege, donec omnia fiant:* ac rursum, *Coelum et terra praeteribunt: verba autem mea non praeteribunt:* Matth. 5, 18. 24, 35. Est igitur systema testimoniorum divinorum solidissimum pretiosissimumque Scriptura V. et N. T. neque solum singulae partes DEO dignae sunt, sed etiam conjunctae unum corpus integrum aptumque referunt, quod nullo defectu, nullo excessu laborat. Fons est sapientiae: quem, qui gustarunt, omnibus aliorum quamlibet sanctorum, expertorum, devotorum, sapientum hominum documentis anteponunt *).

§. II. Sequitur, ut ii, quibus tantum bonum est creditum, bene utantur. Usum quoque docet Scriptura, qui in *faciendo* consistit: ut faciamus, cognitione est opus: cognitio, obvia rectis corde **).

§. III. Non glossarum myriades in ecclesia V. T. scriptae sunt, quanquam restrictior tum luminis mensura erat: neque ecclesiam N. T. talibus protinus subsidiis doctores onerandam putarunt. Quilibet liber tum, quum propheta quispiam aut apostolus eum emisit, suum secum jubar attulit, praesenti rerum conditioni accommodatus. Textus, qui in ore omnium semper esse deberet et assidue lectitari, suam ipse cum integritate perspicuitatem sustentabat. Non baccas, quasi cetera essent putamina, seligere, non commentariorum impedimenta cumulare, sanctis curae erat. Scripturam habebant. Rudioribus vox doctorum in V. et N. T. praesto erat.

§. IV. Quae per literas commentariosque expediri possunt,

---

*) *Adde:* qui non gustarunt, *omnibus aliorum, quamlibet profanorum, vanorum, protervorum, fatuorum* (Ps. 53, 2.) *hominum documentis* postponunt. *Hinc illae lacrymae.*

**) Conf. Ps. 25, 14. Matth. 11, 25. Joh. 7, 17. 1 Cor. 2, 14. — *Neque enim eorum quisquam*, qui recti corde *sunt, per quascunque technas hermeneuticas eripi sibi locorum istorum salutarem* vim *patietur.*

haec sunt potissimum: ut sinceritas *textus* conservetur, restituatur, vindicetur: ut propria *vis linguae* ejus, qua scriptor aliquis sacer utebatur, declaretur: ut *circumstantiae*, quas sermo quilibet respexit, explicentur: ut *errores* et abusus postea exorti restinguantur. Nil horum desiderabant primi auditores: nunc autem commentariorum est, haec quodammodo supplere, et efficere, ut *auditor hodie iis adjutus instar sit auditoris antiqui tali subsidio nil utentis.* Unum est, in quo superiores vincantur a posteritate, quod haec prophetias subinde ex eventu clarius interpretatur. In quolibet genere, quae singuli lectores e Scriptura hauriunt, universi inter se communicare possunt ac debent, ore praecipue, nec non literis; sed ita, ut ne ipsius Scripturae usus perpetuus imminuatur aut obruatur.

§. V. Scriptura ecclesiam sustentat: ecclesia Scripturam custodit. Quando viget ecclesia, Scriptura splendet: quando ecclesia aegrotat, Scriptura situm contrahit. Itaque Ecclesiae Scripturaeque facies simul vel sana solet apparere vel morbida: et ecclesiae constitutioni subinde respondet tractatio Scripturae. Ea tractatio a primis seculis N. T. ad hodiernum usque diem diversas habuit aetates. Prima possit dici *nativa:* secunda, *moralis:* tertia, *arida:* quarta, *redivira:* quinta, *polemica, dogmatica, topica:* sexta, *critica, polyglotta, antiquaria, homiletica.* Adhuc igitur non ea Scripturae viguit experientia et intelligentia in ecclesia, quae in ipsa Scriptura offertur. Evincunt hoc opinionum luxuriantes discrepantiae, et caligantes in prophetis oculi nostri. Plus ultra vocamur, ad eam in Scripturis facultatem, quae sit *virilis et regalis*, perfectionique Scripturae satis prope respondeat. Sed *per adversa excoquendi* erunt homines prius *). Earum aetatum historia et descriptio justum atque utilem tractatum daret: sed alia sunt hoc quidem loco magis necessaria.

§. VI. Quisquis in Scriptura interpretanda aliquid navare vult, se ipse explorare debet, quo jure id faciat. Quod ad me attinet, non praevia mei fiducia animum appuli ad commentandum, sed de improviso, paulatim, divina gubernatione, huc sum adductus. Officii publici ratio, quae N. T. Graecum studiosae juventuti *ultra viginti septem annos* **) exponendum mihi in-

---

*) — *Quicquid in contrarium sentiant literatorum illi, qui, suis duntaxat viribus confisi, neque* tentatione *quidquam neque* oratione, *sed omnia* meditatione *perfici in Scriptura intelligenda existimant.* VEXATIO DAT INTELLECTUM.

**) *Facile arbitratu est, vel mediocris ingenii hominem, eumque haud nimiae assiduitatis, tot annorum exercitatione vix posse quin eum cognitionis gradum* superet, *quem in rebus hermeneuticis recentiorum aliqui, iique ex parte non admodum veterani, concedendum* b. Bengelio *existimant.*

junxit, ansam dedit ad observationes quasdam faciendas: crescente numero, schedis eas committere institui, et, venerandi cujusdam Antistitis impulsu, perpolire. Exegesin comitata est recognitio textus: in recognitione textus ad resolvendam Apocalypsin una et altera varians me duxit lectio: Harmonia evangelistarum, interim exorta, et exegesis Apocalypseos, Ordinem temporum peperit. Nunc haec omnia, scrutinio in orbem redeunte, in eadem exegesi N. T. confluunt, supplentur, limantur. Quare de his omnibus partim repetenda sunt aliqua, partim ab integro dicenda, ut coronis operi, quod unum est quodammodo, hoc quasi *galeato* prologo imponatur.

§. VII. ***GNOMONIS*** titulum, modestum, ut arbitror, et appositum, his pridem annotationibus exegeticis dedi, *indicio,* tantum quodam fungentibus: ipsumque *Indicis* nomen placuerat, nisi, quum index dicitur, ***Registrum*** citius sive ***Regestum,*** quam digitus aut stilus index, plerisque in mentem veniret. Hoc denique agitur, ut, quae in sententiis verbisque Scripturae N. T. sita *vis* est, neque tamen primo intuitu semper ab omnibus observatur, ea breviter *monstretur,* lectorque in textum recta introductus quam lautissime pascatur.

Nonnihil Indicii satis est in Gnomone factum:
Omnia te textus, si sapis, ipse docet.

§. VIII. Humanus delectus dictorum et exemplorum e Scriptura petitorum suum retinet usum, terminari autem eo non debet Scripturae studium, sed ipsam totam, ut est, pernosci decet, ab iis praesertim, qui docendi munere funguntur. Quod ut rite fiat, firma textûs sacri verba ab iis, quae ancipiti varietate laborant, distinguamus, oportet, ne aut apostolica verba sine fructu praetereamus, aut pro apostolicis librariorum verba tractemus. Talem textum omni cura et fide sistere sum conatus, in *editione* N. T. Graeci majore, Tubingensi, et in *minore,* Stuttgardiana. Utraque prodiit anno 1734, et minor novo postmodum *Prologo (admonitione)* A. 1738 aucta est, (denique A. 1753 tota recusa). Nam quae interjecti bene longi temporis suppeditavit usus, ea haud plane supprimi, sed *ante obitum* *) promulgari oportere censui. Harum editionum aliquam, non aliam, adhibeant, oportet, qui quovis loco, quid *mea recognitio* habeat, scire aut referre volunt. Qui *priori* editioni minori assuevit, is differentias *posterioris,* nullo negotio, proprio fructu, in illa notabit. Ipsum N. T. nostra opera recognitum, cum hocce Gnomone, pro una editione habendum venit, non secus ac si unicum volumen esset. Id amplius dispalescet in pro-

*) *Sane,* ante obitum. *Nimirum in ipso lectulo emortuali quum jam decumberet* Beatus, *in revidenda et purganda Editione de A.* 1753., *prelo tum subjecta, etiamnum occupatus fuit.*

gressu praefationis hujus, praesertim §. XI. Assensores recensio mea bene multos est nacta, quorum nonnulli etiam in Translationibus eam *ex parte* adoptarunt: in adversarios autem incidit *duos* potissimum. nam quae Andreas Buttigius in praefatione N. T. Graeci collegit, ea meis congruunt potius, et quatenus differunt, in Prologo, quem modo memoravi, soluta dantur: quae autem alii ad singulares quasdam lectiones dixerunt, ea suis locis dilucidamus. Duobus igitur illis, (quorum nominibus parcere jam possum,) duas reposui *Defensiones*. Una excusa est cum Harmonia Evangelistarum, Germanice, A. 1736, Tubingae; et Latine, seorsum, commodius, paulo auctior, A. 1737, Lugduni Batavorum (*Vid. App. Crit. Ed. II. P. IV. nro. IV.*): qua ostendi, me non egisse *timide*. altera, qua, eundem me non *temere* egisse, evici adversus impetum veritati apud ignotos valde noxium. Novis literariis Tubingensibus inserta fuit A. 1739, et eodem anno, iterumque Ulmae A. 1745, seorsum recusa (*Vid. App. Crit. l. c. nro. IX.*) *Prior* Defensio jam propemodum antiquata est. nam et is ipse, cui respondi, crisin Mastrichtianam, qua parte correxit, ad totam rationem meam conformavit: et quid alii de causa illius et mea senserint, enarrat Doctiss. Lilienthalius in Biblioth. exeg. p. 1263. seq. Quo magis *alteram*, velim, Defensionem indagent et cognoscant, qui et a temeritate abesse et tamen rem cognoscere cupiunt. Omnes certe, quibus id schediasma lectum sciam, me sincero textui N. T. religiose incumbere agnoscunt, atque ea ipsa societas, cujus nomine censor egerat, quamvis rogata a me et provocata, tamen ne syllabam quidem, recensione mea novatam, adhuc, quod sciam, produxit, *in den früh aufgelesenen Früchten*. Optatum veritatis admissae argumentum. Pars defensionis refertur infra, ineuntibus annotationibus ad Apocalypsin.

Spiritui se plerique subducunt eruditorum: quare ne literam quidem suam rite tractant *). Hinc de variantium lectio-

*) *Hujus observationis vim sensisse aliquatenus videtur cel.* Michaëlis, *quum* in der Einleitung in die göttliche Schriften des N. B. T. I. p. m. 731., *hunc in modum disseruit:* Und in der That, wer des *Gewissens* wegen begierig ist, die wahre Lesart zu finden, der wird die Mittel eifriger zusammen suchen, und sie gleichsam *mit mehrerem Geist* unpartheyischer und glücklicher anwenden, als wer nur aus *Beruf*, oder um den *Namen* eines Critici zu erlangen, oder aus *gelehrter* Musse und Neigung, die Critik des N. T. treibt. etc. Sed, *pag. seq. apparet, non eo usque extendendum esse* Viri *judicium*, *quasi* Spiritui, *theologice sic dicto*, *tribuendum aliquid esse in critico scrutinio existimaverit.* Er will nemlich (*sic de* Bengelio *pergit*), durch eine innere Gnade und Geschmack werde *bisweilen* die wahre Lesart unter allen Zusätzen menschlicher Hände deutlich erkannt. Wo Gott eine solche *critische Gnade* verheissen hat, weiss ich nicht, und ich fürchte, wenn man ihr folgen sollte, so würde sie bey einem immer anders, als bey dem andern sprechen. *Atque omnino et vecordiae esset*, nec

num decisione, deque decisionis cum textu recepto conjunctione, confusissimae adhuc dominantur opiniones. nam alius antiquioribus manuscriptis nititur, alius pluribus, ita quidem, ut etiam falsum jactet numerum: alius Latinam versionem, alius orientales evehit: alius Scholiastas Graecos laudat, alius vetustiores patres: alius contextum, (qui sane plurimum valet,) ita defendit, ut planiora omnia et pleniora sequatur: alius expungit, quicquid ab uno, si placet, Aethiopico, non dicam, interprete, sed librario, semel omissum est: alius receptiorem textum cupide reprehendit; alius cum sine ulla exceptione tuetur. ***Non omnes, qui citharam habent, sunt citharoedi.*** Nos, re diu multumque agitata, omnem lectionis varietatem his ***Monitis*** *) et discerni et digeri posse confidimus:

I. Partes sacri textus longe plurimae remanent ***nulla*** notabili varietate (Gratia DEO) affectae.

II. Totam eae doctrinam salutarem omnibus criteriis praeditam continent.

III. Ad eas cuncta lectionis ***varietas,*** tanquam ad normam, exigi et dijudicari debet ac potest.

IV. Lectionem N. T. eamque variantem, habent codices ***manuscripti,*** ex manuscriptis ***impressi, Graeci, Latini, Graecolatini*** (de quibus non ***aliter*** sensi in Apparatu, p. 387. 642. ***[Ed. II. p. 20. 319. s.]*** ac de principe eorum ***Boerneriano*** Lud. Kusterus in praef. N. T.) ***Syriaci*** etc. ***Latinizantes*** Graeci vel aliarum linguarum: liquida allegata ***Irenaei*** etc. ut cuivis generationi largitur divina providentia. Omnia vocabulo ***codicum*** late interdum accepto complectimur.

V. Hi tamen codices per ecclesias omnium seculorum et climatum diffusi sunt, et manum primam ita prope attingunt, ut conjunctim, in omni varietatum multitudine, sinceram lectionem exhibeant.

VI. Certe nulla unquam ***conjectura*** audienda est: tutius seponitur, quae forte laborare videtur, particula textûs.

---

periculo insigni careret, si quis gustu spirituali *omnes variantes optime decidi posse arbitraretur. In iis vero locis, qui (ut* l. c. p. 631. *legimus)* affecti *Criticis audiunt, adeoque* Conjecturam criticam *desiderare videntur, utrum hominis* spiritualia nauseantis *et* communia captantis, *an* spiritu imbuti *votum (praesertim pro rei, quae sub manu est, indole)* praevalere *debeat; nulla equidem disputatione putem opus habere: quanquam b.* Bengelius, *hoc ipso* Praefationis §⁰, *Mon. VI,* nullam unquam conjecturam audiendam esse *(quae scil. omnibus omnino Codicum, Editionum Patrumque vestigiis destituta sit), caute judicat.*

*) *Atque haec quidem* Monita, *cum sequenti* (§. *IX. X.*) Criseos Mastrichtianae, *Examine utut* Apparatus critici *Editioni II, Nro. VII subjuncta, nolui h. l. eliminare, ne Lectoribus rerum imperitis* praegustum Criseos *sacrae, his ipsis thesibus propinatum, surriperem.*

VII. Universi codices in decidendo sunt ***norma*** singulorum.

VIII. ***Graeci*** codices, eam obtinentes antiquitatem, quae ipsam lectionis varietatem superet, valde ***pauci*** sunt: reliqui permulti.

IX. Quamlibet parum valeant ***versiones*** et ***patres,*** ubi a Graecis exemplaribus N. T. discedunt; certe ubi Graeca exemplaria N. T. inter se differunt, ea praepollent, quibus versiones patresque consonant.

X. ***Latinae*** versionis lectio, ubi *) consensione patrum Latinorum vel etiam aliorum testium idoneorum firmatur, eximium ob singularem antiquitatem pondus habet.

XI. Testium ***numerus*** pro utravis cujuslibet loci lectione vigilanter iniri debet: et ideirco secernendi sunt codices ***Evangelistarum*** ab iis, qui ***Acta*** et ***Epistolas,*** cum ***Apocalypsi*** vel sine ea, vel hanc solam habent: ***integri*** a mutilis: ii, qui ad Stephanicam ***editionem*** collati sunt, ab iis, qui ad Complutensem, aut ad Elzevirianam, aut ad ignotam aliquam sunt collati; ii, quos ***recte collatos*** esse constat, v. gr. Alexandrinus, ab iis, quos recte collatos esse non constat, aut quos constat segnius esse collatos, v. gr. a Vaticano, qui alias vix parem haberet.

XII. ***Plures*** ita demum testes paucioribus; et, quod ***gravius*** est, testes climatibus, seculis, linguis, ***diversi,*** propinquis inter se; et, quod ***gravissimum*** est, ***antiqui*** novis praeferendi sunt. nam quum Fontis nomen prima tueatur unice manus, Graeca utique; ab ea quo propius absunt rivi, id est, codices ex primaevis deducti, Graeci, Latini etc. hoc plus habent ponderis.

XIII. Quas lectiones vel incuria librariorum vel indiscreta cura admisisse existimari jure potest, eae postponi debent lectioni tali, quae non nimia quidem facilitate blanditur, sed nativa dignitate nitet.

XIV. Ita sequiorem lectionem prodit ***alliteratio, parallelismus, ecclesiasticae*** lectionis, ineuntis praesertim vel exeuntis, opportunitas: ***hiatum,*** verba recurrentia: ***glossam,*** facilitas apparens. in varietate multiplici, ***media*** lectio genuina.

XV. ***Quinque*** igitur ***Momenta*** sunt Decisionum: ***Antiquitas*** testium, ***diversitas*** eorum, et ***multitudo:*** tum, lectionis ***sequioris*** origo, et ***genuinae*** color nativus.

XVI. Haec ubi concurrunt, dubium nemini, nisi sceptico, remanet.

XVII. Quotiescunque autem de his Momentis pars pro una lectione, pars pro altera militat; criticus modo huc, modo illuc moveri potest, vel, si ipse acquiescit, ceteri tardius assentiuntur. Ubi alius alio majorem in oculis vel corporis vel animae aciem

---

*) *Hujus restrictionis non semper memores videntur fuisse Criticorum illi, qui* nimiam *Beato latinae Versionis* reverentiam *tribuunt.*

habet, frustra disputatur. Alter alteri nil obtrudere potest aut eripere. nisi forte ipsa olim autographa reperiantur. *)

XVIII. Non optima crisis est, quae hanc summam praescribit: ***Sic Erasmus, sic Stephani, sic typographi fere omnes excuderunt: ergo sic legendum est, apicum tenus, ad consummationem usque seculi; et vetusta monumenta, quatenus cum hac lectione congruunt, sunt admittenda; quatenus aliud, quamlibet magno consensu, referunt, rejici debent.*** Dicendum, quod res est: compendiosa est haec crisis, ephebis digna. Obstinatam credulitatem erga lectionem receptiorem alit: et adversus antiqua documenta praefracte suspicacem se facit. Quicunque sunt, qui sine ea firmitudinem textuum ab omni varietate immunium, atque adeo ipsius Scripturae ac religionis dictitant *periclitari, periculose* ipsi sentiunt, fideique vim ignorant. Aequissimum Calovii judicium, ab hodierna quorundam superstitione typographica longe remotum, retulimus in Apparatu, p. 401. ***(Ed. II. p. 35. Obs. XIX.)*** Etiam ante typographiam inventam integra erat Scriptura: non ad typographiam Seculi XVI, cujus intra limites, quae a zelotis defenditur lectio, tota conflata est, divina se providentia, Scripturae sacrae invigilans, alligavit.

XIX. Typographica tamen lectio, *fere tota*, firmiter defenditur, non ex eo quia usu invaluit, sed quia iis, quae hic explanamus, criteriis excellit: eoque nomine gaudemus.

XX. Qui per Frobenium et post Lutheri obitum per Stephanos Elzeviriosque excusus est, et adhuc propagatur, textus N. T. Graeci, is a Lutheri versione non raro differt, ut docet ***Tabula*** locorum N. T. Bibliis Hebraicis et Graecis Germanicisque ***Zullichariensibus*** adjecta. Quae autem cum ***Luthero*** congruit genuina lectio, eam cum prolubio amplecti fas est. Sincerus quidem textus citra studium partium quaeri debet: quem tamen multi minus curant (indignum!) quam sartam chirothecam.

XXI. Valde optanda esset talis editio N. T. Graeci, in qua ipse textus totam lectionem germanam, omni varietate dispulsa, liquido exhauriret: sed nostra aetas id non assequitur, et quo propius unus alterve nostrum ad primaevam sinceritatem se recepit, eo minus assentiuntur plerique.

XXII. Consultum est igitur, ut tantisper, dum uberior lucis mensura obtingit ecclesiae, textus eclectico judicio ex ***editionibus*** probatis quam sincerissimus corrogetur. **) In sola Apocalypsi aliquid ex mss. adspersum dedi: causamque saepius dixi. ***)

---

*) *Quae innocens* conjectura, *quum rei* impossibilitas *demonstrari nequeat, tanto minus* contemtui *exponenda erat, quanto magis religiosam* criticorum fidem *acui fas est hac ipsa consideratione.*

**) *Justam hanc et providam agendi rationem esse, agnoscit cel.* Michaëlis, *in der* Einleitung etc. T. I. p. 733. sq.

***) *Neque tamen defuit, qui* sanctitatis libri hujus *in occupationibus criticis* minus *justo* memorem *fuisse b.* Bengelium *perhiberet; ab ipso cel. D.*

XXIII. Perpaucae tamen lectiones ***recepti textus,*** vel tanquam dubiae, vel tanquam sequiores, ab reliquo textu secernendae veniunt: et, ut tales, sine ullo veritatis detrimento in ipso textu notantur.

XXIV. Immo iis exceptis, et, aliquantisper duntaxat, quasi sequestratis, toto demum ***reliquo*** textu firmiter nititur et salubriter utitur etiam idiota.

XXV. Vicissim nonnullae lectiones pretiosissimae, e situ suo extractae, ut *genuinae* recognoscuntur, ad veritatis incrementum.

XXVI. Lectiones extra textum receptum, vel aeque probabiles, vel genuinae, praesertim si minus multis codicibus fultae reperiantur, non confestim textui sunt inferendae, sed in margine indicandae.

XXVII. Id indicium fieri potest, varietatibus marginis in classes quasdam distinctis. nam quaelibet varietas, quoad quovis tempore constitui potest, aut in aequilibrio est, aut altera lectio alteri antistat, et hoc rursum vel magis notabili discrimine, vel minus notabili. Unde lectiones firmae, plausibiles, dubiae, in textu aut margine collocatae, analytice ad quinque gradus, quos alioqui, ***(ut in magnitudinibus stellarum, in qualitatibus, frigoris etc.)*** innumeros esse expertum habeo, reducuntur. Hos ergo gradus literulis ***α β γ δ ε*** notavi.

Nemo receptiori lectioni, ut arbitror, ita aut infensus est aut addictus, ut his Monitis possit refragari. Nonnulla uberius explanantur, additis exemplis, infra, in ep. ad Rom. in ep. Jac. et in Apocalypsi, passim. Nil autem novi affero: haec eadem antea sensi et scripsi. ***Nota*** Theophilus a Veritate ***esse*** ait, ***quae eruditi contra meam editionem N. T. monenda invenerint.*** vid. ***Beleuchtung*** p. 27. ***Eruditos,*** opinor, eos narrat, quibus Defensione altera respondi. Hanc ergo velim perpendat: idemque, quae mihi pag. 58., et pag. 64. in extremo, adscribit, de iis editionem meam respiciat. Exceptionem, qua usus est in aequitate sua erga me declaranda, missam faciet. Non operose me posthac defendendum mihi puto, ne minus magni aestimare subsidium videar virorum pietate, zelo, orthodoxia, literatura praeditorum, qui suis me judiciis et vindiciis haud ignotis tegunt, et aliter animatos, me quiescente, et sustinent et vincunt. Atque jam ego potius eo progredior, ut, quales sint duces, quos plerique sequuntur, ostendam.

§. IX. Exiit videlicet Amstelaedami anno 1711 cum ipso N. T. Graeco ***Crisis Gerardi a Mastricht,*** per canones XLIII criticos varias decidentis lectiones: cui crisi nil non tribuerunt

---

Ernesti *nimiae hac in caussa severitatis incusatus. Vide sis meine* Beleuchtung etc. §. 11. *et* §. 33. nro. 3.

eruditi, non solum in Germania, ut I. G. Bajerus in Dissertatione de var. lect. N. T. usu et abusu, p. 18. etc. sed etiam aliis in terris, ut Ant. Blackwallus Britannus in Classicis sacris, p. 617. etc. Atqui *summam* criseos illius a veritate abesse, demonstravi in Apparatu, p. 440. 441. 442. (Ed. II. p. 76. 77. 78.): et quum A. 1735 eadem crisis aliquantum mutata prodiisset Amstelaedami, alterum examen institui in Defensione illa priore, §. 26. 30. 33. 37. Et Apparatum et Defensionem, fas est, evolvant, qui crisi illa nitendum putant. In ea Defensione, Latine edita, adjeci haec: *Decantatos illos XLIII canones criticos Gerardi a Mastricht singulatim, ordinatim, modeste, vere examinatos, alio tempore dabimus.* Nunc ferme poenitet promissi: et talis hodie examinis labore supersederem libenter, quum intelligam, esse aliquos, quibus quam minimum criseos in hoc opere quam maxime probetur. Sed quia *complures etiamnum canonibus illis capiuntur*, neque aptiorem bujus discussionis locum prospicio: in praesenti eam dabo, ita ut canones ipsos referam (quo certe nomine ab eorum admiratoribus gratiam iniero;) animadversiones ad utramque editionem criseos illius accommodem; facilitati brevitatique dem operam; neque inter aculeos, quibusdam e somno excitandis necessarios, modestiae obliviscar.

C A N O N I.

Variantes Lectiones, quod omnes fateri coguntur, ortae sunt ex *negligentia*, *oscitantia*, *festinatione*, aliquando et ex *malitia* descriptorum. Est nobis *Varia Lectio*, aberratio descriptoris a scriptura vel mente Auctoris, quem describit; quae generalis descriptio, omnem quidem, etiam minimae literulae aberrationem pro varia lectione recognoscit. Commode tamen priores causae magis ad vitium; posterior vero ad malitiam referri, et pro varia lectione haberi poterit. Non enim omnis *aberratio* a scriptura, est *aberratio* etiam a *mente* Auctoris: quod multo major pars harum lectionum *(in ed. N. T. Oxon. A. 1675, et inde in ed. Amst.)* imo ausim adserere tres quartae partes demonstrabunt.

A N I M A D V E R S I O.

Verum hic dici, agnoscimus, sub ea cautione, quae ad canonem VIII. dabitur, de *sensu* sive mente scriptoris sacri: at inde nullius loci lectio prae altera praerogativam obtinet. Nusquam in margine, quod meminerim, ab auctore allegatur bic

canon, quanquam *observationis* potius, quam *canonis* titulum meretur, ut complures alii.

II. Descriptores errarunt oscitanter saepenumero, quando in eodem aut sequenti versu repetitiones vocabulorum inveniebantur, putantes se anteriora vel posteriora descripsisse. Exinde *detractiones*, omissa voce aut sententia intermedia, aut sequente; aut *variationes*. Idem et a dictante proficisci poterat.

Canon bonus, saepe adhibendus, sed raro adhibitus ab auctore. Adhibendus erat, pro lectione marginis, v. gr. ad Luc. 10, 11. 1 Joh. 2, 23.

III. Aliquando etiam inde sunt causae *additionum*, unaque vox aut sententia *bis repetita*, quando sc. descriptor in eandem vocem aut periodum inciderat, aut quid neglexerat.

Canon bonus, saepe adhibendus, sed raro adhibitus ab auctore. Causa in eo allegata non solum additiones, sed etiam permutationes verborum complectitur. Allegandus igitur erat, v. gr. ad 2 Petr. 2, 2. pro lectione marginis.

IV. Descriptores saepe in eo errarunt aut variantem lectionem fecerunt, quando vocem scripserant ante praecedentem, quam delere nolebant, ne decor descriptionis periret: inde *trajectio* vocum orta, quae variantem lectionem sensu sano facere non debet. idem factum, si quam vocem *neglexerant*, quam postea addere nolebant.

Vera observatio: sed utra lectio genuina sit, aliunde dignosci debet.

V. Descriptores saepe periodum legerant, et obliti vocis vel vocum originariarum textus, substituebant *aequipollentem* aut *fere aequipollentem*, aut *aliam*, aut penitus omiserunt, quam postea, ne exemplar macularent, mutare, delere vel supplere noluerunt. Id pro variante lectione non adsumendum, nec textus mutandus.

De locutionibus *aequipollentibus*, quae sit manûs primae, quae Graeci librarii, aut interpretis, hac observatione non deciditur: neque eadem omissionem ab additione discriminat.

VI. Peccarunt saepe descriptores in mutandis, omittendisve *literis*, praesertim *unius organi*: item in mutandis *syllabis*, quae quoad sonum sibi similes videbantur; id quod frequenter contigit in *nominibus propriis* ex una in aliam linguam translatis: quae cum sensum saepe non turbarent, illa propter exemplaris nitorem mutare nolebant: quod non pro variante lectione, sed pro negligentia descriptoris habendum. Ita et judicandum, quando *temporum, modorum*, aut *verborum mutationes*, vel *generum* aut *casuum* contingebant. etc.

Errorum causam ita haec tangit observatio, ut ad decisionem non faciat.

VII. Descriptores saepe peccarunt in omittendis vel ad-

dendis vel variandis **particulis, pronominibus, adverbiis, praepositionibus**, aliisque, quod et saepe in **verbis compositis** factum: hoc tamen variantem lectionem non facit, nec pro ea habendum. Millies et millies sic peccatum.

Eadem ratio.

VIII. Quae lectio additione vel detractione aut mutatione, item variatione constructionis, **non mutat sensum**, etiamsi in tribus quatuorve codicibus manuscriptis inveniatur, pro variante lectione non habenda, nec admittenda contra plurimos alios Codices, bonae vel melioris notae. Nulla quippe causa tum cogit, variantem lectionem receptae praeferre.

Cum a **tribus quatuorve codicibus**, de quibus Canone XI, discesseris, haec observatio nusquam lectionem unam alteri praefert. Raro etiam additio vel detractio vel mutatio **sensum** plane eundem relinquit. Interesse aliquid, si ego non sentio, alius fortasse sentit; si hodie non video, heri fortasse vidi vel cras videbo. Si non interest ad dogma, interesse potest ad elegantiam, ad simplicitatem, ad emphasin; ad connexionem, ad parallelismum qualemcunque.

IX. **Unus Codex** non facit variantem lectionem, quia arguit incuriam descriptoris, maxime in omittendo: modo recepta lectio sit secundum analogiam fidei: alias canon XXII habet locum.

Canone IX—XII. et XL—XLIII, coll. Proleg. n. 108., de **numero** codicum agit Noster: sed primum **diversitas** et **antiquitas** codicum pluris est, quam **numerus**, quem sine discrimine accipit: deinde ipsum numerum minime habet explicatum, multos ratus codices, ubi pauci aut vix ulli sunt; paucos, ubi sat multi sunt, vel plures, vel plurimi. nam in laterculo codicum, canonibus praemisso, plerique solos Evangelistas, pauci Acta et epistolas, Apocalypsin aliquot tantummodo habent; iidemque subinde sunt mutili, non pari diligentia excussi, ad editiones inter se discrepantes collati: at Noster lectioni marginis sui solet concedere tantummodo codices in margine expresse citatos, et totam fere reliquam laterculi molem textui suo ita adscribit, ut **centenos** subinde codices, etiam in Apocalypsi, a textus sui lectione stare putet. **Manifestum hunc atque magnum errorem** secunda recte appellat editio criseos Mastrichtianae; itaque formulam de **centenis** codicibus etc. delevit: sed reliquum tenorem retinet. Eo magis admonendi sunt, qui hanc crisin jam persanatam putant. Simili errore Ant. Blackwallus in Classicis sacris p. 594. ad Act. 2, 24., et ad 1 Joh. 4, 3., allegavit **CXX MSS:** quum haud XL sint codices, ad Acta et ad Epistolas Johannis, ante eum collati: idemque **sedecim** (sic enim, opinor, legi voluit, non **sexaginta**) Stephanicos, has illasve partes N. T. complexos, pro codicibus totius N. T. amplexus est, p. 600. 617. s. 636. In excerptis Oxoniensibus, quae Mastrichtius crisi substravit suae, unus, duo, tres aut quatuor codices

saepe dicuntur lectionem aliquam habere, quae multis testibus nititur. Apud ipsum Mastrichtium lectio textus, quamlibet imbecilla, nunquam potest causa cadere; lectio marginis, quamlibet germana, vincere nunquam.

Quod ad *Canonem IX* seorsum attinet, *unus* sane *codex,* ubi minor codicum est copia, variantem facere lectionem potest; imo unus codex, v. gr. Apocalypticus apud Erasmum, ipsum textum sustentavit: sed quo major copia comparatur, eo rarius unus codex variam lectionem cum specie potest facere. Saepe autem unus dabatur Mastrichtio, ubi multi sunt. Citatur hic canon ad Matth. 26, 35. Marc. 9, 40.; at lectio marginis non *uno* Ms. sed *fere omnibus* nititur. Ap. 3, 12. omnes libri, etiam excusi ante Bezam, habent ναῷ· quare qui libros MSS. contulere, nullam hic varietatem notarunt. Apud Bezam error typothetae dedit λαῷ· id Beza correxit: sed unus Huissus, qui codicem Alexandrinum ad textum cum mendo λαῷ excusum contulit, ναῷ demum tanquam variam lectionem codicis Alex. notavit. Inde Mastrichtius lectionem ναῷ, quasi in *uno* tantum codice repertam, hoc canone IX reprobavit, quum in *omnibus* exstet ac plane genuina sit. Haec non potuissent accidere Mastrichtio, nisi in *summa* criseos errasset. Ultima canonis verba, *modo recepta etc.* receptam lectionem sine causa in discrimen adducunt.

X. Neque *duo Codices* faciunt variantem lectionem, contra receptam et editam et sani sensus lectionem; quia id duorum descriptorum, forte ejusdem, duarum descriptionum arguit incuriam, maxime in omittendo: in quo plerumque sufficit ratio illa sola: *omissum esse.*

Citatur Canon v. gr. ad Apoc. 14, 1. 17, 4.: et lectio marginis non *duobus* codicibus, sed *omnibus* nititur, errorem refutans ab Erasmo invectum, et per Stephanos et tot alios receptum. Et tamen sunt, qui Stephanico prelo divinam pro integritate N. T. providentiam mancipare audeant, nec desinant audaciam iis adscribere, qui sua aetate omnibus subsidiis a Providentia oblatis religiose ad communem aedificationem utuntur.

XI. Neque faciunt variantem lectionem *tres aut quatuor codices,* maxime in omittendo, contra viginti et quod excurrit alios manuscriptos.

Citatur Canon v. gr. ad Luc. 13, 35., at lectio marginis non *tribus aut quatuor,* sed *permultis,* iisque praecipuis testibus nititur. Sic Matth. 2, 11. 28, 19., lectio marginis non *tribus quatuor*ve, sed ita multis codicibus nititur, ut lectioni textus ne *unius* quidem firma relinquatur opinio.

Ubi Millius *plures*, inquit Mastrichtius in Proleg. §. ult. *codices, versiones et patres adducit, ibi parva mutatione numerus codicum, verbi gratia, trium quatuorve, ad sex septemve augeri et extendi potest; ut nec ille variam lectionem facere*

debeat contra centum (ed. 2., *plerosque*) *alios codices seu testes.* De *centum* seu *plerisque* illis jam diximus: *trium quatuor*ve, et *sex septem*ve, pusilla est differentia; sed multo major intercedit, ut margo Mastrichtianus ad Apparatum nostrum collatus quemlibet lectorem quovis docebit loco.

XII. *Magnus codicum* manuscriptorum *numerus* veluti viginti aut plurium, firmat et probat receptam et communem lectionem sani sensus, potissimum in omittendo.

Lectio sani sensus, quae ante typographiam inventam vel etiam deinceps *recepta et communis* fuit, justo codicum firmatur numero: sed justum numerum, variis ex causis, modo plures, modo pauciores faciunt codices; et diversitas testium antiquitasque plus valet.

XIII. Stephani *Curcellaei* annotationes variantium lectionum, pro variantibus lectionibus non habendae, quia ille non notat codices, unde eas habeat, an ex manuscriptis, an vero ex impressis exemplaribus. Possunt etiam pro uno codice haberi.

De Curcellaeo dixi in Appar. p. 440. (*Ed. II. p. 76.*) *Miratur* Mastrichtius in Notis ad 1 Cor. 6, 5., *unum* Curcellaeum ab Oxoniensibus citari, quum vel *triginta* MSS. habeat Millius. Fugit ergo illum, talia *multis* dari locis, v. gr. Matth. 5, 48. Jac. 2, 18. Qui non vident, palpare possunt excerpta Oxoniensia, quae canonibus Mastrichtianis substernuntur, neutiquam esse idonea: neque *editiones* a Mastrichtio justa cura esse collatas. nam Curcellaeum solum aut paene solum citari putat, ubi textum Curcellaeus *editionum,* interdum meliorem, allegat, ut Rom. 7, 6. 1 Petr. 2, 21. Ap. 22, 15.

XIV. *Versiones* etiam antiquissimae ab editis et manuscriptis differentes, uti nec *impressi* libri, faciunt variantem lectionem; sed magis ostendunt oscitantiam interpretis aut corruptionem exemplaris, quo usus fuit. *Complutensis* prima editio anno 1514, valde exacta et ad varia manuscripta, etiam charactere ad antiquum Scripturae manuscriptorum modum expressa, fere tantae fidei est, ac codex manuscriptus: quare et Oxoniensis editio 1675 ejus variantes lectiones expressit.

Quid ponderis habeant *versiones,* ab editis et manuscriptis, quibusdam certe, *haud differentes,* non docet Canon. Sane mss. Graecos, quibus hodie utimur, vetustate longe vincunt, et vix unquam in sequiore lectione consentiunt. quare ad decisionem, ubi codices Graeci inter se differunt, quamplurimum faciunt. Oxoniensis margo unam *versionem* Copticam cum fragmentis Gothicis, ad Evangelistas tantummodo, allegat. Magnus defectus. Neque *impressi* libri non faciunt variantem lectionem, ubi constat, editores manuscriptis esse usos. *Complutensem* editionem laudat auctor canonum: sed persaepe optimas ejus lectiones rejicit.

XV. Ex *genio codicum* manuscriptorum observandus est

genius descriptorum et descriptionum, an soleant vel omittere quid vel addere. Vide et Canones XXX et XXXI.

Hic *genius* parum facit ad Decisionem, quippe quae nunquam unius codicis genio nititur.

XVI. Quodsi in aliis Evangelistis, quam ejus qui legitur, aliae voces, aut vocum mutationes, inflexiones etc. occurrant, probabile est, inde variantem lectionem manasse.

Hic canon nil a canone XXIV diversum habet.

XVII. *Citationes Patrum* textus Novi Testamenti raro facere debent variantem lectionem, quoniam ex memoria factae, saepe non ipsa verba, sed aequipollentia adducunt.

In margine Oxoniensi nulla *patrum* allegatio: quare canon XVII cum tribus sequentibus in hac crisi quiescit. Raro in notis quoque allegantur patres. Magnus iterum defectus. nam ubi patres a codicibus discedunt, verba eorum haud premenda sunt: sed ubi codices inter se differunt, ii praevalent, qui cum patribus congruunt; et quo antiquiores sunt patres, eo ponderosius est suffragium. Saepe vix apparet, quid patres legerint in textu suo: saepe firmiter constat. Discrimen explanatur in Appar. p. 389. s. (*Ed. II. p.* 23.)

XVIII. Ita saepe Patres, quae ad intentionem non faciunt, omittunt.

Tali in casu, quae patres omittunt, ea nemo prudens rejiciet.

XIX. Patres quoque, ex lapsu memoriae, uni adscribunt, quae apud alium leguntur.

Talis lapsus memoriae nulli adhuc lectioni genuinae detrimentum attulit.

XX. Patres quoque citant aliquoties, quae nullibi reperiuntur.

Fides semper esto penes citantem.

XXI. Quae pro veris variis lectionibus a Criticis habentur et quae sensum mutant, non ad hos canones examinandae aut dijudicandae, sed earum origo, causa et ratio investiganda et disquirenda: ad quod canon vigesimus tertius ablegat.

Scholion hoc methodicum est, non canon.

XXII. Lectio *absurda* et quam antecedentia vel consequentia absurditatis convincunt, rejicienda est.

Lectio aperte *absurda* plerumque unius tantum est codicis, adeoque hic canon est supervacuus. Interdum absurditas non est in codice, sed in excerpto, v. gr. Matth. 18, 20., collato Millio: vel in interpretatione varietatis, v. gr. Matth. 21, 32., ubi juxta *Cant.* pharisaeos, contra atque alii interpretantur, *credere poenituit*. Porro absurda saepe est lectio, quae non videtur: saepe videtur, quae non est. In canonibus XII Pfaffianis, qui dissertationem de var. lect. N. T. concludunt, octavus est insignis: *Lectio in speciem absurda non est statim*

rejicienda, nec ea quoque, quae obscuritatem dictionis secum fert, tales enim lectiones non solent fingi.

XXIII. Vide notas.

Vide Apparatum. ibi enim *Notas* illas, quoad opus esset, consideravimus.

XXIV. Cognita origine variantis Lectionis, perit plerumque varians lectio; veluti si ex uno Evangelista in alium ***vox*** sit translata vel ***periodus***. quod satis usitatum erat, ut sc. constarent diversae enunciationes Evangelistarum. *etc.*

Insignis Canon. Pro lectione marginis allegandus erat ad Luc. 3, 19. etc. quin etiam extra Evangelistas, v. gr. ad Eph. 5, 9.

XXV. Glossema.

Continetur hoc in Canone XXXV. Ibi ergo vide.

XXVI. Saepenumero descriptores, voces, quas censebant ***superfluas***, aut ***non necessarias***, compendii causa omiserunt, praesertim quando sensum non turbabant aut mutabant: id quod pro variante lect. non admittendum; sed audaciae descriptoris imputandum.

Omissio plerumque casu fit, rarius consilio, ut recte judicat D. ***Hauberus***, cujus ceteroqui crisis cum sententia hujus Canonis congruit, ut notamus ad Act. 15, 34. Porro quomodo ea, quae omissa sunt, ab iis, quae addita sunt, discerni debeant, auctor criseos non indicat. Sic res in incerto manet.

XXVII. Contra, quando ***sensus ellipticus*** aut ***obscurus*** aut ***imperfectus*** descriptoribus videbatur, addebant vel nomen vel verbum vel pronomen etc. saepe ex antecedentibus. Quae quoque audacia est.

Continetur hoc in eodem Canone XXXV. Ibi ergo vide.

XXVIII. Quando descriptores saepenumero anteriorem vocem, verbum, numerum, casum, aut tempora ***mutaverunt***, tunc in sequentibus, quum anteriora delere et exemplar maculare nollent, isti mutationi inhaerere cogebantur. Innumera istius continuatae mutationis exempla occurrunt.

Hujus canonis eadem ratio est, quae quarti. Eum respice.

XXIX. Efficacior lectio textus recepti.

Genuina lectio semper est ***efficacissima***. Efficacia autem, nativae simplicitatis comes, a fuco, Graecis saepe placito, discerni debet. Sic Matth. 23, 8. 2 Cor. 8, 8. Apoc. 11, 17., canon hic a Mastrichtio pro textu allegatus, fortiter pro margine militat.

XXX. Codex solet quid omittere.

Canon inutilis. Plane subordinatur Canoni IX.

XXXI. Codex consuevit aliquid addere.

Ejusdem valoris Canon.

XXXII. Distinctiones, seu commata et puncta diversimode posita, item conjunctiones et disjunctiones vocum, in exemplari-

bus manuscriptis non faciunt diversitatem lectionis, quia in antiquis saepe desunt, aut voces cohaerent. Inde aliquando *coalitio,* aliquando *distractio* orta. Sed pertinet hoc magis ad interpretes et explicatores textus, quam ad criticam.

Ne hic quidem canon est.

XXXIII. Omissio vel variatio quaedam saepe contigit, quando verbi aut praepositionis ***constructio remotis aeque ac proximis*** poterat aptari. Multoties a descriptoribus hac ratione peccatum.

Utra lectio genuina sit, per hanc Observationem non deciditur, quod ad *variationem* attinet. De *omissione* diximus ad Canonem XXVI.

XXXIV. Refer quoque numerum vel numeros canonum, huic (sc. 34.) adscriptos, ad proxime praecedentem lectionem, et ex illo canone vel canonibus pete rationem vel crisin ejusdem lectionis.

Recte *Monitum* appellat auctor. Non est Canon.

XXXV. Descriptores clarius saepe quid prae recepta lectione exprimere, voluerunt: quod non statim recipiendum. Sic multoties peccatum. Haec pro *glossematis* magnam partem habenda.

Hic vero Canon *longe* est *excellentissimus:* sed eum praetermisit auctor, ubi maximi usus erat, v. gr. Marc. 7, 2. Act. 10, 21. 23, 9.: imo contrarium Canonem XXVI pro eo allegavit, nimis saepe. v. gr. Matth. 4, 12. Marc. 12, 32. Praecipue ineunte pericopa Graeci librarii supplevere ὁ ἰησοῦς et alia. Graviter Reineccius in praef. ad N. T. quadrilingue: ***Attentionem et circumspectionem magnam, magnum postulat rei quae agitur momentum, ne qua verba DEI inter hominum scholia abjiciantur, nec haec etiam hominum verba pro verbis Dei venditentur.*** Et quidem periculosum est, demere; addere, etiam periculosius, ut ostendi in Appar. Part. I. §. 21. (*Ed. II. p.* 17.) Quare etiam atque illud inculcandum statuo: ***Fucatae lectionis criterium fere est blanda sermonis facilitas, multos, sed recentiores, tactans librarios; genuinae, brevitas sermonis, cum antiquitate testium.*** Ita vero ad glossemata proscribenda tardi et sua opinione religiosi sunt praesentis aetatis homines, ut periculum sit, ne multi sanam lectionem N. T. gravissimis in locis, dum emendandam putant, obliterent, et quemvis Mastrichtii canonem potius, quam hunc *aureum,* audiant et sequantur. Quodsi scriptores, quorum multi quam minimum sibi spatium cogitandi (*at judicandi tanto majorem licentiam*) indulgent, exiguo fructu admonentur; omnes prudentes lectores in angulis suis cautius sapere debent.

XXXVI. *Enallage* temporum et casuum, item modorum, singularis et pluralis numeri, positivi et comparativi, toties invenitur in descriptione facta, ut maxima fere pars variantium

lectionum inde sit orta: quod et ad Canonem VI referri potest, nisi quod hic strictior sit.

Haec quoque observatio decidendi vi caret inter duas unius loci lectiones.

XXXVII. Omisit saepe codex manuscriptus aliquid, quia vel in verbo, vel anterioribus descriptor censebat id satis expressum esse. Multoties hac ratione a descriptoribus peccatum, praesertim a descriptoribus doctioribus.

Vide ad Canonem XXVI. Nil enim ab eo differt.

XXXVIII. Si quae deprehenduntur aut observantur variae lectiones, nulla adsumatur in textum, sed relinquatur lectio editorum nostrorum exemplarium, praesertim Complutensis, aut Stephaniana; de varia lectione doceant notae observatoris.

Non est Canon decisioni inserviens: *Monitum* appellat auctor.

XXXIX. Quando in textu edito nulla occurrit varia lectio, difficultas tamen apparet in sensu, ratione verborum aut rerum, judicium non tam pertinet ad Criticam, quam ad commentatorum explicationem aut conciliationem.

Par ratio. Sunt autem variae lectiones insignes, quarum nullum in editione Mastrichtiana vestigium invenitur. Vid. Appar. p. 142. *(Ed. II. p. 78.)*, ubi notatur locus. Marc. 10, 14., cum aliis.

XL. Indicat hic canon, quod maxima pars manuscriptorum hactenus cognitorum et collatorum habeat lectionem variantem.

Nusquam, quod sciam, canonem auctor hunc allegat, quanquam persaepe et optimo jure et summa cum utilitate pro marginis lectione allegandus erat: atque ejus loco passim Canon. XLI. XLII. XLIII, imo XII. XI. X, imo IX, allegantur. *Ne uni quidem* lectioni genuinae, sive textûs Elzeviriani, in quem incidit auctor criseos, sive marginis, verum is numerum codicum adscribit: sed semper, ubi ea in textu est, justo majorem; ubi in margine, justo minorem.

XLI. Hic, quod aequalis pars manuscriptorum pro edita vel variante lectione stet.

Hic Canon saepe potuisset adhiberi commode; sed raro adhibetur. Allegatur v. gr. ad Matth. 26, 74., sed ibi MSS. summo consensu stant pro margine.

XLII. Hic, quod tertia pars MSS. nobis cognitorum, seu XXX vel ultra XXX pro varia stent lectione.

Pro tertia hic saepe parte habetur, quae longe est potior, ut Matth. 17, 14. Marc. 6, 33. Luc. 8, 43. Act. 24, 20. Gal. 5, 7. Phil. 1, 23.

XLIII. Hic tandem, quod quarta et minor pars MSS. seu XX vel infra XXX pro varia lectione allegari possint.

Pro quarta denique hic et minore parte habetur, quae non modo non minor, sed etiam longe major est, v. gr. Act. 20, 28. 21, 15.

Haec cum ita sint, examen variarum lectionum, quod speciminis gratia ex Matth. 25. dedit auctor criseos, Proleg. num. 94. seqq. quam parum valeat, patet. Nullius rei severius examen esse debet, quam Regularum, nam ex regulis cetera pendent. Haec igitur Crisis, quam examinavimus, 1) falsissimo nititur numero codicum. 2) gravissimos genuinae lectionis testes praeterit. 3) canones suos applicat alienis locis: non applicat, ubi plurimum ii valebant. etc. Eximii viri laudes non cupio imminuere: sed crisis ejus est *receptioris textus, ubi is sanus est, vaga defensio, ejusdemque elimandi remora decumana.* Utinam tandem evigilent, qui eam gregatim sequi amant, quum suis possent oculis uti. Tolerabiliores sunt, qui totum negotium criticum contemnunt, modo ne id ex contemtu ipsius Verbi divini faciant; quam qui hanc rem pro magna habent, sed et ipsi sinistre eam tractant, et alios in errore detinent aut in errorem inducunt. Hic quoque *ingens fiducia praecipuum malae causae praesidium* est *et supplementum.*

Regulas etiam quasdam proposuit *Daniel Whitby* in Examine var. lect. Millii, praef. fol. 8., inprimis laudatus a *J. G. Carpzovio* in praef. comm. crit. Rumpaei. Eae quatenus de testium antiquorum valore agunt, bonae sunt: sed de locis N. T. singulatim auctor non semper recte judicat. Millium saepe reprehendit jure: sed idem saepe in alterum extremum, ut fit, delabitur. Hoc discrimine non observato, multi, qui Whitbium commendant, Whitbio abutuntur: ut recte utaris, alteram partem, id est, Millium, nunquam non audiri oportet. De Whitbio notavimus aliqua etiam in Appar. p. 443. 787. seq. *(Ed. II. p. 79. 498. sq.)* et in Defensione altera. Novissime canones octo defecatiores dedit cel. *Carolus Gottlob Hofmannus* ad Pritii Introd. in lect. N. T. cap. 29. quorum etiam, ut ceterorum apud alios, potestas in iis *Monitis,* quae §. VIII. dedimus, continetur.

§. X. Fundamenta recognitionis meae, ut spero, firma agnoscent omnes boni: et ex iis quoque fundamentis aliud quidem aliudque de difficilioribus locis judicium, sed constans longe plurimarum varietatum decisio fluit. Namque mutandae sententiae libertatem integram mihi reservavi: *) ut autem mutanda

---

*) *Quo nomine a* Wetstenio *inconstantiae et levitatis notam* iniquissime *Bengelio inustam esse, cel.* Michaëlis *testatur in der* Einleitung etc. *T. I. p. m. 739. sq., postquam ipse* nimiae *fere* constantiae (*l. c. p.* 732.) *eundem Bengelium accusarat: excusationis tamen aliquid his verbis subjiciens:* Vielleicht ist sein ohnehin, natürlicher Weise, zur Standhaftigkeit geneigtes Temperament durch die schlechten Widersprüche Unwissender, die er anfangs erdulden musste, noch mehr gewöhnet worden, auf die Widersprüche nicht zu achten. *Atque ea ipsa judicii aequitate denuo Vir literatissimus utitur, quum* (*l. c. p.* 758.) *de* altera *Apparatus critici* Editione, *in qua* uberiorem contradictionum

sit, raro accidit. Talia quaedam loca in hoc Gnomone facile invenient *), qui sua interesse existimaverint: plures vero lectiones, pridem nobis placitae, vindicantur. Ipse textus recognitionis meae, id quod etiam atque etiam contra falsas suspiciones declarari oportet, in Apocalypsi plurimos optimosque codices, in ceteris N. T. libris etiam editiones probatas, ***sine ullius literae exceptione,*** sequitur: ***sincerae*** autem lectioni, ad hodiernum usque diem indagatae, sive in textu eam, sive alibi retuli, ***Exegesis,*** de qua potissimum agitur in praesenti, recte ***superstruitur.*** id quod §. VIII. et IX. erat comprobandum. **) Vicissim vera exegesis docebit, non merae curiositatis esse delectum talis editionis N. T. Graeci, quae textum habeat rite recognitum.

§. XI. Textûs in sectiones, cola, commota distincti, sed non discerpti, eximia est utilitas, inprimis ab ***Ant. Blackwallo,*** et, qui eum studiose exornavit, ***Christophoro Wollio,*** declarata, tom. 2. de classicis sacris, part. 2. cap. 1. Ea mente, in editione mea, majorum initia periocharum distincte notavi; ipsas autem periochas, continuas et indivulsas reliqui: puncta, cola, commata, accentus, spiritus, (de quibus aliquid valde necessarium dicitur infra ad Ap. 1, 5.) ex sententia ipsorum verborum, data opera recognovi. Multi editores talia promittunt; pauci, praestant. Hinc, quemadmodum opinor, fit, ut tandem ne vere

---

usum *desideraverat, haec tandem epiphonematis loco addit:* Doch, vielleicht hätte er mehr geändert, als er an den Rand seines Buchs geschrieben hinterliess, wenn er die neue Ausgabe erlebt und selbst besorgt hätte. *Quodsi quis perpenderit,* Novum Testamentum Wetstenianum (*de* Prolegomenis *enim excusatio ista valet*) *annis demum* 1751 *et* 1752 *Amstelodami prodiisse, adeoque* vix ante obitum b. Bengelii, ***officiorum haud levi onere sub ingravescentem aetatem cumulati, publici juris factum esse, is profecto*** intricatissimarum (*ut cel.* Michaëlis *notat*) Wetstenii *observationum* molem *Bengelio, ad aeternitatis marginem constituto, etiamnum perlustrandam, ne dicam ponderandam fuisse, sine palpabili injuria nunquam existimabit. His praemissis non possum, quin Eruditi citati in hac caussa* epicrisin generalem (*l. c. p.* 741. *obviam*) *hac occasione addam.* Die Fehler (*ait*), die Wetstein Bengeln vorwirft, (und wer war besser im Stande, Fehler einer vorigen Sammlung zu entdecken, als der an einer noch grössern Sammlung arbeitet?) sind entweder Fehler des Urtheils, oder, wo es auf Facta ankommt, nur sehr einzelne bei wenigen Stellen; so, dass die Zuverlässigkeit der Bengelischen Sammlung bei diesem Streit ehe gewinnet, als verlieret. Wenigstens wollte ich, der ich nie mit eben dem Fleiss die verschiedenen Lesarten untersucht oder gesammelt habe, als Wetstein, doch im Wetsteinischen N. T. leicht mehr Fehler in Anführung der Lesarten zeigen, als Wetstein Bengeln gezeiget hat. — *Haec hactenus.*

*) *Quae quidem* secundae *nunc* Apparatus Editioni ***utplurimum reddita sunt;*** Gnomoni *demta.*

) ***Atque haec* nova *ratio est, cur meum, Editoris, non fuerit, ista, utut* Crisin *proxime spectantia, heic loci resecare.*

quidem affirmanti fides habeatur. Qui in quotidiano editionis meae usu distinctiones majores et minores, quarum exempla habet praefatio ed. min. §. 6. probe observarit, is commemorationem hanc a me non sine causa factam esse sentiet, fructumque, ut spero, capiet non mediocrem. Nolim vero quisquam, cui exemplar N. T. Graeci *extra Wirtembergiam* ex meo deductum obtigerit, ex eo meum aestimet: multo enim aliter hîc, aliter illic versiculi disjunguntur et conjunguntur. Interpunctionem in his notis vix unquam aliam damus, atque antea; interdum autem eandem declaramus, ut insigni loco Rom. 8, 31.

§. XII. Ad rectam commentationem inprimis necessaria est notitia *eloquii*, quo usi sunt scriptores N. T. De eo magna pridem est disceptatio, inprimisque multa de hoc argumento congessit *Jo. Lamius* in libro de Eruditione apostolorum. Nos dicemus, quod opus est. Sapientia DEI sermonem DEO utique dignum habet, etiam quum Ipse per organa sua ad nostram se accommodat crassitudinem. Porro quid dignum DEO sit, (coll. 1 Cor. 2, 1. 14, 21.) nostrum non est definire arroganter, sed obsequiose credere. *) Exactam veritatis cognitionem apud sanctos Dei homines ut in V. sic in N. T. comitabatur *ordinata series argumentorum*, *expressio sensuum praecisa*, *genuinus affectuum rigor*. Ultra haec tria nil potest desiderari: haec autem tria fecerunt, ut illi quamlibet idiotae ita scriberent, uti conveniebat, et supra Graecorum rhetorum scita evecti, eloquentiam vere naturalem, citra omnem curam, praestarent. Describemus singula: et quid de iis observatum sit in hoc opere, simul indicabimus.

§. XIII. *Ordinem* argumentorum in quovis libro exhibet *Tabella*, qua summam ejus sum complexus, non memoriae tantummodo sublevandae causa, sed ut ideam scriptoris sacri quam accuratissime exhiberem. qui eas tabellas animo impresserit, utilitatem percipiet. Quolibet ineunte capite, argumentum ejus nemo desideraverit. Divisio N. T. in capita, qua hodie utimur, obscuris seculis facta est, post pericoparum delectum, quae idcirco ex capite in caput interdum procurrunt: saepe divellit, quae arcte cohaerent; et conjungit, quae distincta sunt. Igitur argumenta capitum rectius ex tabulis divisionem illam non curantibus petuntur. Ubi tabulae in majoribus partibus subsistunt, subdivisiones, non tamen nimiae, in notis supplentur. Tabulae inprimis inscitiam, impiam interdum, eorum retundent, qui apostolos, quicquid in mentem veniret, sine ordine effudisse putant. In operibus divinis, ad herbulam usque, summa inest symmetria:

---

*) *A qua* modestia *quam longe Eruditorum haud pauci hodie absint, mirum quantum sua sibi perspicacia atque ingenii alacritate placentes, nolo pluribus exaggerare. Clamante re ipsa, verborum declamationibus, utut aequissimis, opus non est.*

in sermonibus divinis, ad elementum usque, exacta praesto est concinnitudo.

§. XIV. Omnis interpretationis maxime proprium est, ut vis et *significatio* verborum, quae textus habet, declaretur adaequate, id est, ut, quicquid ex mente auctoris verba valent, capiatur; nil, quod ea non valent, fingatur. Duae sunt boni sermonis virtutes, profunditas et facilitas. Eae raro conjunctae sunt apud humanos scriptores: atque ut quisque scribit ipse, sic ei videntur alii scribere. Qui omnia verba expendit, in alieno scripto se aliquid alicubi invenire putat, ne auctori quidem quaesitum: qui magis promiscue scribit, aliorum quoque sermones dilutius accipit. At in Scripturis divinis summa profunditas cum summa facilitate conjungitur. *) quare cavendum est, ne ad nostrum illas modulum in interpretando exigamus; neve, quia anxia solicitudine careant scriptores sacri, ideo etiam illorum verba quasi minus considerate posita tractemus. Omnes mundanas in stilo curiae elegantias longissime superat divinus sermo. Deus, non ut homo, sed ut Deus, verba facit, se ipso digna. Altae sunt ejus cogitationes: inde verba, inexhaustae virtutis. Apud interpretes quoque Ejus, quamvis ab hominibus haud eruditos exactissima est oratio. Impressioni rerum in animis eorum, exacte respondet verborum expressio, quae adeo non est infra captum auditorum, ut potius vim ejus raro assequantur. Saepe conclusiones ipso mundo ponderosiores ex epitheto, ex accidente grammatico, ex adverbio, deducunt apostoli, ut ostendimus in Appar. Part. I. §. 1. In Paulo particulam *καὶ* pressim accepit Chrysostomus, et idem aliique patres alia multa, ut notavimus ad lib de Sacerd. §. 136. 441. Haec vestigia sequi fas est: hac mente Lutherus ait, *Nil aliud esse Theologiam, atque Grammaticam, in Spiritus sancti verbis occupatam.* Quod ipsum ab aliis Theologis subinde repetitum legitur. Continetur hac observatione scrutinium sermonis *emphatici*, in quo propria significatio interdum intentior est, interdum remissior. Multa erant, vernacula Graecis, *emphatica*, nobis Germanis non item obvia: ut pronomina personalia adhibita vel non adhibita, quae nos raro praetermittimus, Graeci plerumque; et verba media, nobis et Latinis ignota; et verba simplicia vel composita, v. gr. *γινώσκω, ἐπιγινώσκω*, quae uno verbo Latino aut Germanico exprimuntur, Graece autem differunt; et articulus, quo Latini carent. Vicissim saepe fit, ut emphasis exaggeretur praeter rem, ut in *οὐ μὴ*

*) *Attende*, Lector! *Hae ipsae regulae hermeneuticae*, divinum librum *a reliquis omnibus, ut par est, segregantes, in caussa sunt, quod* Bengelii interpretationes *eorum* gustui *minus respondent, qui non eam, quae christiano homine digna est*, Verbi DEI *reverentiam* intus fovent, *et vel* Ciceronis *effata curatius, quam* Pauli *axiomata rimari dignantur.*

cum subjunctivo, in verbo ἐκβάλλω, in praepositione ἐντὸς etc. in compositis ἐκπειράζω, ἐκπορνεύω, ὑπεναντίος, ὑποδείκνυμι κτλ. quae apud LXX a simplicibus non differunt. Utilis est ac laudabilis vel qualiscunque intelligentia N. T. Graeci: sed minus exercitatis facile accidit, ut falsas emphases mirentur, amplectantur et venditent, verasque praetereant. Quo magis necessarium est, ut nos invicem adjuvemus. Luce utuntur etiam hebetes oculi, ad vitae summam; sed tamen qui visu pollet, multa exactius assequitur: sic in Scriptura omnes vident, quantum est necessarium: sed quo acutior visus, eo major dulcedo: et quae unus interdum videt, ea alii, qui per se non videbant, illo monstrante cernunt. Multas ego emphases ab aliis sine causa productas refutavi vel certe dissimulavi: *) veras, sponte

---

*) *Exempla rei habes v. gr.* Matth. 3, 8., *ubi eam, quae inter* dignum fructum *et* dignos fructus *Origeni intercedere visa fuit, differentiam non approbat Auctor:* c. 9, 38. not. ult., *ubi ἐκβάλλειν non semper* vim *significare monet:* c. 12, 40. not. fin., *ubi* medium *sive* cor terrae *non praecise quaeri debere, sed ipsi terrae, in qua Christus plus XXX annos versatus sit, opponi memorat:* c. 16, 22. *ubi τὸ ἐπιτιμᾷν molliori verbo* untersagen, *in* Vers. germ. *interpretatur (coll.* Ernesti *Bibl. th. T. I. p.* 225.): c. 21, 35. *ubi* latiorem vim *verbi ἔδειραν defendit:* Luc. 10, 42. *ubi τὸ* Unum Necessarium *ad frugalitatem hospitii* mavult, *quam ad res spirituales referri:* c. 17, 21. *ubi voculam ἐντὸς non respectu* cordis *Pharisaeorum, sed respectu* totius populi Judaici, *adhibitam censet:* c. 23, 31. *ubi non de Christo, sed de vegetis juvenibus* lignum humidum *explicat:* Phil. 1, 21. *ubi per τὸ ζῆν* vitam *Pauli* naturalem *indigitari perhibet etc. Facile sedulus Lector insignem observationum silvam congesserit, quibus frequentius b.* Bengelius *obviam ire fictitiis emphasibus sategit, quam aliorum Interpretum quisquam. Quodsi aliis in locis etiamnum* aliquibus *videatur* in admittenda emphasi *nimium liberalis esse: viderint rerum arbitri, annon* spiritualis judicii carentia *sub specioso* indolis linguarum *praetextu subinde lateat. — Qua in re gravissimum* S. R. D. Crusii *monitum exstat* in der Vorrede *zu Hn. Past.* D. C. G. Michaëlis Neuem Testament, 4*to Leipz.* 1769. *pag. XXIII. ubi inter alia:* Bey denen (*ait*), welche den richtigen Text liefern oder auch übersetzen und wohl auslegen sollen, ist zwar viel Kenntniss von Sprachen, Geschichten und allerley Wissenschaften, nebst vielem Fleisse nöthig, aber eine noch so weitläuftige Gelehrsamkeit machet die Sache noch lange nicht aus, sondern es gehört auch eine reife und richtige Beurtheilungskraft dazu, und damit dieselbe reif und unverhindert seyn kann, wird ein tugendhaftes Herz, nemlich ein gläubiges, demüthiges, gegen Gottes Wort ehrerbietiges Herz, erfordert. Die Frömmigkeit und gute Absicht, zusamt dem Gebet, kann die Stelle der Gelehrsamkeit nicht vertreten: denn es müsste durch Wunder geschehen, die weder verheissen noch vorhanden sind. Die blosse Gedächtnissgelehrsamkeit ohne eine practische Beurtheilungskraft ist unzuverlässig, und wird öfter verkehrt als richtig angewendet. Die Materialien aber, welche solche Gelehrte, jeder in seiner Art, liefern, sind andern brauchbar, welche besser urtheilen. Aber auch die natürlich gute practische Beurtheilungskraft, wo das Herz ohne wahre Frömmigkeit und gläubige Ehrfurcht für Gott ist, machet in den Hauptsachen, worauf es in der heiligen Schrift

oblatas, non neglexi. *) Quodsi nimius interdum existimabor, metum facile deponet, qui ***perpetuam*** accurati sermonis ***analogiam*** per omnes aeque Scripturae periochas mirabiliter sibi constantem observaverit.

Plane ad vim verborum recte pensandam pertinet notitia ***Hebraismi***, quo tinctus est sermo Graecus N. T. Indubium est, apostolos et evangelistas ita loqui et scribere solitos esse, uti Judaeis potissimum, in Asia et alibi gentium, Graece loquentibus accommodatum erat. Judaei porro ***Hebraicae*** linguae indolem in quotidianum sermonem Graecum, ut fit, derivatam habebant, et Graeca translatio V. T. magnopere hebraizans, plane eis erat familiaris: atque ea translatio gradatim inserviit divino consilio, ut Graeca lingua vehiculum fieret verbi divini. Quisquis ergo idiotismus erat in translatione V. T. et in sermone Graeco Judaeorum, apostoli et evangelistae eo recte usi sunt: et quo familiariorem eam translationem habuerit lector N. T. Graeci, quo melius perspectam habebit syntaxin Hebraicam, hoc plus proficiet. Locupletissimam linguarum facultatem Paracletus sanctis hominibus contulit: sed ad auditores et lectores ii se demittere necessum habebant. Si apostolus aliquis ad Barbaros aut Graecos mitteretur hodie, Barbarorum, ut opinor, linguis asperrimis, aut hodierna Graecorum, quamlibet corrupta, dialecto, sapienter uteretur. **) Habet stilus N. T. passim locutiones cum probatissimis auctoribus Graecis, etiam ubi minime putasses, congruentes: sed apud scriptores N. T. tota ac perpetua sermonis indoles est consideranda, ***Hebraizans***, ***) abs

---

ankommt, die grösste Gelehrsamkeit noch nicht zuverlässig brauchbar. Denn unbekehrte Leute urtheilen nach ihrem Hang, wie eines jeden Gemüthszustand ist, bald frech und verwegen, bald furchtsam und zweifelsüchtig; sie sind partheyisch und verblenden sich selbst. Bisweilen können sie sich dünken redlich zu handeln, aber so, wie die Apostelfeinde, welche meynten, sie thäten Gott einen Dienst daran. Vielfältig aber verfahren sie auch wissentlich unredlich, handeln flüchtig, sehen die Sachen obenhin an *etc. etc.*

*) *Sic v. gr.* Matth. 16, 4. repetitionem *voc.* *σημεῖον sonticâ caussâ non carere: sic* Matth. 9, 4. *voc.* *ὑμεῖς*, *quâ justissima culpationis* retorsio *continetur*, *minime abundare: sic* Matth. 6, 9. *in locutione ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς*, *coll.* v. 10. numerum *non temere variare: sic* Matth. 28, 5. *pronomen ὑμεῖς itidem grave* antitheton *involvere docetur. Innumera hujus generis notata (quae in omni, vel quotidiano, sermone* fundamentum *habent;* neglecta *vero usum Scripturae nemini spernendum multoties reprimunt) facile esset cumulare h. l.: sed brevitati consulendum est. Lectorum itaque* vigilantiae *investiganda relinquuntur.*

**) *Quare et hodie in* sermonibus sacris *vel habendis*, *vel divulgandis* etiam, verba, *quae dicunt*, provincialia (*utut peregrinis peregrina videantur*) *prorsus* exulare *debere, equidem non existimem: immo vero* amoris *potius et* prudentiae, *quam ἰδιοσυγκρασίας irrisionibus dignae esse putem*, *ut ratio dicendi*, *citra* plebejos barbarismos, *auditorum lectorumve* idiotismis, *quantum fieri potest, accommodetur.*

***) *Hoc ipsum de* Hebraismis *momentum, arduum sane et omnem Exegeseos sacrae ambitum concernens, omni cura et solicitudine ponderatum*

qua sane stilus eorum, qui foris sunt, discrepat, quanquam sparsim aliqua sunt similia, quod non mirum, quum tam modicum est volumen N. T. et tanta librorum Graecorum profanorum moles, atque horum auctoribus subinde etiam aliquid excidit, quod ipsis minus placeret, et tamen ad locutionem N. T. a philologis multae lectionis cupide confertur. Adde, quae notavimus ad Joh. 6, 37. 12, 6. Ap. 11, 5.

Quae cum ita essent, in explicandis Graecis locutionibus N. T. non longe abire necessum habui: declarationem fere e proximo petii, et v. gr. in loco aliquo epistolae ad Romanos contuli, primum, contextum ipsum, ipsamve ad Romanos epistolam: deinde, reliquas Pauli epistolas: deinde, ceteros libros N. T. tum, LXX interpretes, ut vocantur, porro, patres Graecos, qui et N. T. Graecum et veteres, ipsi Graeci, legerunt: postremo, adeoque raro, eos, qui foris sunt. *) Ubi loca V. T. allegantur in Novo, verba LXX interpretum, ea praesertim, a quibus differt Novum Testamentum, descripta dedi, quo commodior esset collatio. Ubi eadem sunt verba V. T. et Novi, proprietatem textus Hebraici LXX interpretibus anteposui. quo vestigio, quid sit τροποφορεῖν, ἑτοιμασία, κεφαλὶς βιβλίυ κτλ. optime discitur. Operam equidem dedi, ut in has annotationes quam plenissime derivarem utilitates ex LXX int. capiendas. Quae

---

b. *Auctori fuisse, aperte hic locus docet.* Applicationem *et* usum *hujus* principii *hermeneutici* (*quod nescio annon* Bengelii *praecipue operâ multis demum vel innotuerit vel certe commendatum sit*) *frequentissime in hoc libro omnis fere pagina prodit.* (*Vid. e. gr. Matth.* 1, 1. 12, 21. 16, 22. 22, 42. 25, 31. 26, 25. *etc.*) Methodus *itaque Bengeliana prorsus id infert, ut* Hebraismorum *perpetua ratio habeatur. Neque tamen hujus rei vel* negligentiam *vel* ignorantiam *quoque Eruditorum nostrae aetatis* aliqui *exprobrare* Beato *unquam desinunt. Enimvero si quis,* quibus locis *hac in parte satisfactum non sit,* per inductionem *ostendere dignaretur: vix equidem dubito, quin singulis* paene *in casibus demonstrari posset, non* Hebraismi *neglectum, sed alias rationes in promtu esse, cur* pressius *aliquando, quam istis quidem Viris placeat,* verborum proprietati *inhaerere,* Bengelius *consultum duxerit.* (*Cf. meine* Beleuchtung *etc.* §. 3. *et* 17.) Generalibus *vel* exprobrationibus *vel* defensionibus *nihil tali in re conficitur.*

*) *At,* qui foris sunt, *iis nunc, perversissimâ sane methodo, ab eorum haud paucis, qui insigni inter Eruditos loco habentur,* primae *subinde partes conceduntur:* ultimae *fere,* contextui sacro *et* peculiari prophetarum apostolorumve, *divino spiritu actorum,* genio. Duo *scilicet* idem quum faciunt, *duo idem quum dicunt,* non est idem. *His non observatis, et* Scripturae analogiâ *leviter posthabitâ, immanis* paralogismorum *cumulus, infelici omine, non potest non omnem sacram exegesin, sub speciosissimo* vastae eruditionis *praetextu, corrumpere, et* divinissima *quaevis ad inanes humani ingenii speculationes detrudere. Utinam religiose omnes perpenderent, quae hac de re pluribus gravissime disseruit* S. R. D. Crusius, *in der* Vorrede zum Burkischen Fingerzeig, *s. t.* von dem Unterschiede zwischen der Auslegung der Texte, und der Aufsuchung der Beweissprüche, *d. A.* 1760.

ex Grammatica Graeca aut Lexico peti possunt, ea nemo hic pertractata desideraverit. *) Interdum, ubi momenti aliquid subest, aut ubi alii hallucinantur, ad talia descendimus.

§. XV. Cum *affectibus* sanctis, quod comparari possit, terra nihil alit. Continentur autem in iis etiam *τὰ ἤθη*, sive *Mores,* vocabulo minus commodo. *Affectus,* absolute dicti, *concitati* sunt: *mores,* sunt affectus lenes, mites atque compositi. De his non alienum fuerit legere Quintilianum lib. VI. cap. 2. nam disputatio tota in hanc praefationem induci non potest. *Argumenta, mores, affectus,* habent, ut omnes, ita sancti sermones, etiam in Novo Testamento. *Argumenta,* nemo non tractat: *affectuum* rationem habent sapientiores, spirituali experientia praediti: *mores,* omnium pace dixerim, propemodum negliguntur, praeterquam quod *Verecundia* scripturae interdum praedicatur. Et tamen *mores* per omnes sermones atque epistolas N. T. mirabiliter diffusi, *continuam* quandam *commendationem* habent ejus, qui agit aut loquitur aut scribit, et *Decorum* praecipue complectuntur. Delibavimus aliquid in Apparatu, p. 372. *(i. e. §. 1. Introductionis in Crisin N. T. Ed. II. p. 4. sq.),* et plura in Harmon. evang. p. 57. 103. 111. 214. 216. 242. 278. 281. s. *(Ed. II. d. a. 1747, p.* 56. 69. 171. 183. 340. 342. 380. 382. 451. 454. *sq.)* sed in praesenti opere uberior *morum* juxta cum *affectibus* est consideratio. Haec pleraque sunt ejusmodi, ut magis sensu cordis, quam verborum circuitu assequaris. Quae potissima causa erit, cur annotatio nostra saepe nimium subtilis **), saepe satis frigida putari possit: sed qui paulatim assueverint, non dubito, quin mihi assensuri sint, et sermones divinos admiraturi. Tenerrimo penicilli ductu pictor, celerrimo notularum fugientium tinnitu musicus summam artis elegantiam exercet, et in apice cujusvis rei quae minima

---

*) *Immo vero Lexicorum fidem caeco quasi impetu secutum identidem esse* Gnomonis Auctorem, *est qui non erubescat identidem ingeminare. Qua vel* judicii perspicacia *vel* animi integritate *istud fiat, meum non est decernere.* Auctorum graecorum *lectitatione haud proletaria* imbutum *fuisse b.* Bengelium, *nemini facile, qui vel* Chrysostomi de sacerdotio libros, *ipsius curâ editos, cum subjunctis* annotationibus, *vel* Gregorii ad Originem panegyricum, (*ut reliqua taceam*) *fugitivo oculo perlustraverit, alienum esse vel obscurum potest. Conf.* Vitam *Beati*, §. 15.

**) *Huc v. gr.* ordinem verborum *quoque referas, cujus ratio singularis ostenditur Luc.* 11, 36. *Marc.* 4, 31. sq. Marc. 15, 20. *coll. Hebr.* 13, 12. *Hebr.* 4, 7. *not. etc., nec non* Allusiones, *quae, utut mentes bene compositas et seria σωφροσύνῃ tinctas, jucundissime aliquando afficiant, facillime tamen ab aliis, tanquam* nugae, *traducuntur atque* exsibilantur. *Vid. e. g. Matth.* 10, 38. *Luc.* 5, 10. 12, 46. *Act.* 1, 18. *not. ad σπλάγχνα,* 2 *Cor.* 9, 10. 2 *Tim.* 2, 9. *Sane in talibus* modum *qui tenere nesciunt, ipsi quandoque res in se* gravissimas *leviorum risui imprudentes exponunt: sed prorsus haec omnia, propter* abusûs *metum,* dissimulare, *cordati interpretis non est; etiamsi complures* minime parcant, quae non capiunt, exagitare.

sunt, ea rudes quidem oculos et aures subterfugiunt, sed floridissimas revera delicias habent, ex ipsa radice pullulantes. Sic se habet Scriptura sacra. Capiat quilibet, quod capit: cetera exagitare parcat.

§. XVI. Complura eorum genera sunt, qui libros sacros commentando illustrare aggrediuntur: interdum etiam alii aliorum instituta contemnunt, sua unice amant. Ego neque paraphrasten totus ago, neque grammaticum, neque scholiasten, neque antiquarium, neque dialecticum, neque dogmaticum, neque polemicum, neque porismaticum: et tamen quiddam ex his ***omnibus*** liberrime conflatum apporto. *) Nil est, quod non aliquem praebeat usum: ubi usus cupide urgetur, in abusum degenerat: abusui medetur sobria et aequa omnium subsidiorum aestimatio. ***Dicta classica*** non praetervehor: difficultates vulgo vexatas non dissimulo: sed tamen ceteras consideratu aeque dignas scripturae partes aeque expendo. Quod genus annotationum praesens quaelibet pars, quisque locus, qui sub manu est, ad vim suam explicandam postulat, eo utor: ut vel verba et locutiones evolvantur; vel habitus animi apud eos, qui loquuntur, et apud eos, quibus scribitur, notetur: vel verae doctrinae observentur, falsae redarguantur; vel monita pietatis et prudentiae christianae eliciantur; vel allegata V. T. in Novo et alia parallela loca expendantur; vel argumentorum pondera et nexus resolvantur: eaque omnia ita proponuntur, ut lectori ansa detur plura cogitandi. In singulas annotationes **) dicere putabitur Gnomon: ***Sic*** habet textus, non aliter. ***hoc*** nomen, ***hoc*** verbum, ***haec*** par-

---

*) *Mirari profecto subit* (*fatendum enim est*), *quî factum sit*, *ut cel.* D. Ernesti, Instit. Interpr. N. T., *Ed. II. P. II. c.* 9. §. 32. *eorum interpretum* generi (*coll.* §. 31.) Bengelium *annumeret*, qui grammatica modo et philologica secuti sunt, ut sensus verborum explicaretur. *Judicet lector, num in his* omnis *Gnomonis usus subsistat; an* reliqua *simul*, *h. l. indigitata*, *complectatur? Equidem*, *qui* dogmaticarum, *qui* polemicarum, *qui* pastoralium, *qui* practicarum, *etc.* observationum *largam segetem ex hoc libro collegerunt*, *eoque labore haud parum frugis consecutos se confessi sunt*, *Lectores neque numero neque mentis vel probitate vel acumine spernendos nominare, citra jactantiam, facile possem. Sed sufficit h. l. ad eam* methodi gnomonicae *delineationem provocare, quam* Anonymus *aliquis* b. m., *isque nullo partium studio impeditus, dedit peculiari tractatione A.* 1762 *conscripta, et postmodum Tomo VI. P. II. des* Burkischen Fingerzeigs, *A.* 1766, Praefationis *loco praemissa: quacum conferri utiliter queat alterius cujusdam* Anonymi *libellus*, *s. t.* Versuch einer näheren Bestimmung des Begriffs, den man mit dem erbaulichen Exegesiren verbinden soll, und was der sel. Prälat Bengel darinnen eigentlich geleistet hat, Greiz, 1769. — *Unum est, Lector! quod etiam atque etiam rogatum te velim: TUIS FAC OCULIS VIDEAS.*

**) *Huic succinctae methodo qui* semel *assuefactus fuerit*, *is optime consultum et operae et tempori sentiet*, *quascunque reliqui lectorum de* obscuritate sermonis *querelas fundant.*

ticula, ***hic*** casus, ***hoc*** tempus est, non aliud: ***hic*** verborum ordo, ***haec*** verborum repetitio aut commutatio, ***haec*** argumentorum consecutio, ***hic*** animorum motus etc.

§. XVII. Opinionum divortia operose enumerata ac refutata, cum scriptorum nominibus et librorum titulis, non admodum requiret, *) qui, quid hîc agatur, intelligit. Esse quosdam expedit, qui eas partes suscipiant, historiamque interpretationum vel per secula deducant: sed paucorum facultas est; nec desunt tamen, qui multa in utilitatem communem eruant et convehant. Ineptas vero sententias et vix cuiquam in mentem venturas, subinde commemoratas legere, minus juvat infirmos, quam ignorare. Male nobiscum ageretur, si ad regiam veritatis viam dignoscendam necessum esset, omnia avia in numerato habere et pertentare: imo multitudo sententiarum veram interpretationem saepius obruit, quam subministrat. Novis tamen quibusdam interpretationibus occurro, neque auctoribus neque verbis eorum citatis. Lector, earum inscius, non sentiet; neque enim opus est: gnarus, perspiciet, quid velim. Nonnullas etiam speciosiores interpretationes, minus adhuc discussas, attingo: et, ubi mea sententia paradoxa videri posset, aliorum consensionem, veterum praesertim, ostendo.

§. XVIII. In commentariis nihil est tritius, quam ***Harmoniae Evangelicae*** titulus: sed sub hoc ipso titulo quiddam ab aliis fere omnibus sejunctum dare necesse habui. Harmoniae basis est, TERNARIUS PASCHATUM inter Baptismum Domini et inter Exaltationem ejus, ab antiquis frequenter, novissime a ***Timotheo Philadelpho*** agnitus: sed plura paschata plerique statuunt recentiores. Ad veram paschatum trium amussim ***Evangelistas*** tractavi ***conjunctim in Harmonia*** evangelistarum Ger-

---

*) *Atqui haec ipsa, nisi fallor*, vanitatis fuga, *qua lectorum potius commodo, quam gloriolae suae consultum voluit* Auctor, *in caussa est, cur literatorum aliqui, nimio polyhistorias aestimio capti, eam Bengelii* in legendis *et* ponderandis *variis variorum libris assiduitatem vix probabilem esse credant, quâ inanis aliquis jactator frequentem sui admirationem facile fortossis rapturus ad se fuisset. Ea certe vecordiae species neque* Bengelio, *salva aequitate, neque* aliis *nostri vel soli vel aevi* Doctoribus *tribui potest, quam Eruditorum aliquis haud ita pridem, sua de* Suevicis Theologis *cogitata aperturus, his verbis descriptam dedit:* Daher lesen und prüfen sie auch die Schriften berüchtigter und gefährlicher Philologen entweder gar nicht, oder mit einem viel zu mächtigen Vorurtheil, als dass sie das wahre aus dem falschen mit gebührender Genauigkeit aussondern sollten. *Fateor, in isto* eximii Viri, *et de b.* Parente *meo, quin de* veritate evangelica, *haud mediocriter meriti, judicio reperisse me aliqua, quae* praecipitantiae *nonnihil prodere, et* maturius examen, *ab Ipso posthac, ut confidere fas est, instituendum, desiderare viderentur. Talia sunt v. g. quae de* microcosmo et macrocosmo, *de* Chiasmo, *de* typis et allegoriis, *de* Emphasibus, *de* Subjecto et Objecto *etc. liberiori dicendi ratione proposuit.*

manice edita A. 1736., recusa A. 1747, *) et cum eo tractatu intime connexa est *singulorum* in praesenti Evangelistarum consideratio. Quare quae maxime sunt necessaria, placide repetam.

I. Nativitas J. C. non potest poni ultra bimestre ante mortem Herodis.

II. Mors Herodis non potest citius aut serius poni, quam in mense februario anni 3 ante aeram Dionys. Demonstrat id eclipsis lunae apud Josephum, et quae Josephus inter eam et inter pascha illius anni facti esse scribit.

III. Annus 15 imperii Tiberii non potest initium habere ante mensem Tisri in anno 27 aerae Dion.

IV. Dominus cum esset quasi annorum 30, baptizatus est, et interjectis 40 diebus tentatus, aliquo intervallo ante pascha anni 28 aerae Dion.

V. Eodem, non alio, in anno, templum poterat dici annis 46 aedificatum. Joh. 2, 20.

VI. Crucifixus est Dominus anno 30 aerae Dion. Namque hic ipse annus, non annus 29, 31, 32, habuit pascha in fine hebdomadis: annus autem 33 nimis est serus, et omnibus antiquae ecclesiae sententiis refutatur.

VII. Ergo tota historia a Paschate Joh. 2, ad Pascha Joh. 18, includitur in annum 28. 29. 30. aerae Dion. Sunt Paschata tria.

Hae theses, singulatim, dubiae videri possunt, sed in suo nexu certae sunt et immotae; et paschata non nisi tria necessario inferunt. Adversarium Harmonia mea humanissimum nacta est D. *Hauberum:* qui quid hodie sentiat, haud scio; sed certe summam Harmoniae ab illo adornatae adoptavit opus eximium, quod inscribitur *Deutsche Original-Bibel:* **) novissimeque D.

---

*) *Hujus recentioris Editionis occasione*, accessionibus *haud vulgaribus ornatae, in* Praefatione *b. Auctor*, §. 6. *generatim, quid de* posteriorum Editionum *ἐξεργασίᾳ senserit, his verbis declararit:* Die Besitzer der *vorigen* Exemplarien pflegen zu wünschen, dass die letztere Gedanken *besonders* gedruckt würden: aber solches ist nicht thunlich. Denn wann wir von allen Büchern, die heut zu tage noch Dienste leisten, nur ihre ersten Ausgaben hätten, und alle folgende grosse und kleine Zusätze und Verbesserungen, die ein jeder Verfasser selbst und seine Nachfolger nacheinander gemacht haben, besonder gestellet wären, was wäre das für eine ungeheure Unordnung? Also gebühret es sich, dass ein Besitzer einer vorigen Ausgabe die folgenden vermehrten und verbesserten mit günstigen Augen ansehe, wiewohl einem Schriftsteller auch geziemet, die vornehmsten Aenderungen anzuzeigen. — *Quod Monitum haud judicassem hoc loco repetendum esse, nisi et* Apparatus critici, *a. b.* Burkio *editi, et* Gnomonis *respectu eadem fere aliquorum desideria responsionis istud loco requirere visa essent.*

**) *Cui tamen ipsi libro anneza est b.* Bengelii Tabella *s. t.* Vergleichung des Neuen Testaments, darinn Lutheri deutsche Uebersezung, Reineccii griechischer Text, und Bengelii Revision des griechischen N. T. unterschieden sind. *Vid. App. Crit. Ed. II. p.* 678. *sqq.*

Walchius in Meletematis de Vita D. N. I. C. me saepius reprehendit. Horum autem neuter chronologicos Evangelistarum adhibuit nervos. Studiose chronologiam evangelicam memoria nostra tractarunt Camp. Vitringa, P. Allix, Com. Camillus de Sylvestris, Nicasius Grammatici, J. J. Hottingerus, C. G. Hofmannus, Leonardus Offerhaus etc. Longe inter se differunt; sed si confligas eos et in unum contrahas, quicquid ex vero quisque habent, id ternarium paschatum, ipsis quandoque invitis, confirmat: neque ii, qui quatuor, ne dicam, qui plura, paschata fingunt, characteres illos chronologicos, ab ipsis evangelistis tam graviter praescriptos, sine violentia tractare possunt. Quaternarius paschatum magnam periocharum earundem seriem, a Matth. 4. ad 13. et in parallelis Marci Lucaeque locis, quam ternarius simplicem agnoscit, duplicat vel triplicat, manifesto incommodo. Ternarius, vel apud Matthaeum vel potius apud Marcum et Lucam, in historia pauculorum tantummodo mensium, ***Trajectionem*** infert, eamque fructuosam; Quaternarius, sub specie ordinis, ***confusionem***. Lightfootus in Chronicis et V. et N. T. id ex instituto agit, ut ***Trajectiones*** apud Evangelistas, quamvis quatuor paschata habet, et in tota scriptura obvias demonstret. Ternarius exacte congruit cum LXX hebdomadibus apud Danielem, et cum lectionibus Mosis et prophetarum in sabbatis et diebus festis, ad quos aperta frequens apud Evangelistas est allusio, cursuique Salvatoris celeritatem convenientissimam tribuit: Quaternarius haec omnia obliterat. Uberiorem demonstrationem ipsa habet Harmonia, §. XII, Ordoque Temporum, cap. 5. Hinc jure concludo: *) ***Quisquis plura tribus Paschata inter Baptismum Domini et inter Exaltationem statuit, ejus opera in Evangelistis, quatenus Harmoniam spectat, irrita, et in Vitam D. N. J. C. minime honorifica debet haberi ab omnibus, qui errore non aeque atque veritate pascuntur.*** Ad Harmoniam Evangelistarum, **) ita constitutam, et ad Ordinem temporum, ***) passim hic remittit Gnomon, †) eoque jam expeditior et Evangelistarum consideratio reliqua. Tabulam quoque, ex Evangelistis coagmentatam, tanquam Monotessaron, habet Harmonia: ††)

*) *Hujus non* Oraculi, *sed legitimae* Conclusionis *vim quibus rationibus equidem adversus recentiorum objectiones, DD.* Bertlingii *sc.*, Büschingii, Loeberi, Ernesti, *munerum et eruditionis fama conspicuorum, tueri conatus sim, videre est in meiner* Beleuchtung etc. §§. 20. 26. 29.

**) *d. A.* 1747.

***) *ejusque nunc utramque Editionem.*

†) *Ita quidem*, *ut* tertia *nunc* Editio *praecipuas* harmoniae *stricturas* (ut *in* Prooemio *dixi*), *quae* exegesin *potissimum illustrare viderentur, Lectoribus exhibeat.*

††) ***habet etiam Pl. Rev.*** **D. C. G. Michaëlis Neues Testament nach der Uebersezung Lutheri, mit gehörigen Orts bemerkter genauerer Berichtigung der Uebersezung nach dem Grundtext, und eingeschalteten Er-**

Gnomon autem singulos Evangelistas singulis, in Tabulis, ad quemque seorsum accommodatis, refert.

§. XIX. *Acta* Apostolorum magnam habent conjunctionem cum *Epistolis, Pauli* praesertim, et per has bonam partem illustrantur: in *Epistolis,* non desultoria est annotatio nostra ad sermones confertiore doctrina plenos, sed aequabiliter deducta ac propemodum perpetua. Summam ac seriem Historiae dat *Ordo temporum,* cap. 6.

§. XX. De rationibus tractationis nostrae *Apocalypticae,* praeter proprium notarum ad hanc prophetiam *prooemium,* in ipsis passim *notis* agitur. Nam ut Germanica exegesis seorsum exstat, sic Latina in extremo hoc volumine datur. De illa, Germanica, *Epicrisin (Beurtheilung)* nuper emisit cel. Theologus, D. *Joachimus Langius,* eamque Antidoto W. Sherlockii contra papatum, quod in vernaculum sermonem transtulit Fridericus Eberhardus Rambachius, sub titulo *Mantissae Apocalypticae* adjecit: convenit autem Epicrisis cum Latino ejus *commentario* in *Gloria Christi.* Quare Gnomoni huic et examen praecipuorum *Commentarii* nervorum, et responsionem ad *Epicrisin* committi oportere existimavi. De Epicrisi illa ut nuncium accepi, constitui, non minore cum prolubio cedere veritati, a subactissimo interprete monstratae, quam eandem mihi propitiam defendere. Scripti potitus, nonnulla, quae vel displicerent Auctori ejus vel placerent, delibata inveni. Ego vicissim, qua parte aut assensus eximii Viri me delectarit, aut dissensus ad meam sententiam recognoscendam invitarit, exponam: quemadmodumque ille summa usus est humanitate, sic ego observantiam erga Senem, cujus etiam hospitio anno 1713, et deinceps commercio gavisus sum, tuebor.

I. Praecipue de *bestia* et de *meretrice* dissentit, p. 371—405. Multum haec ab illa differt, fateor: veram autem differentiam consideramus infra ad cap. 13, 1.

II. Infert inde, ad superiores suos remittens commentarios, *generatim,* in interpretatione septem *sigillorum* et septem *tubarum,* adeoque totius *libri,* me titubare, non minus, quam Vitringam. p. 405. Resp. Interpretatio bestiae et meretricis vindicata — et reliquae partes, se mutuo sustentant. Complura sunt, quorum speciosam quidem explanationem dedit Epicrisis, p. 371. seqq. 394. seqq. 400. seqq. sed mihi ea non obsunt: nam egomet ut vera agnosco. Optabilior fuerat discussio eorum,

---

klärungen, als ein Auszug der zur Auslegung gehörigen Arbeiten des sel. D. Bengels über das Neue Testament, Leipzig 1769.; *habent* Biblia germanica, Tubingae *A.* 1770, *cum* Praef. *S. R.* D. C. F. Sartorii, *typis* Sigmundianis *edita; habet ipsius b.* Bengelii Uebersezung des N. T., *Ed. II., A.* 1769, *curante b.* Burkio *edita, Append. Nro. IX.; habent plura passim recentiorum Commentatorum monumenta.*

quae in quaestione sunt. Hic vero est, quod admiremur. Ipsam *summam* systematis apocalyptici, a cel. D. Langio adornati, examinaveram in libro meo, pag. 500—504., auctore *nominatim* laudato, scripseramque ibi, *Quisquis veritatem quaerit, is hoc momentum quam diligentissime perpendat:* et tamen de toto illo examine *prorsus tacet*, nec paginam 107. s. 123. s. 214. s. 285. 295., omnesque fere, quas collegeram in Praef. §. VII., attingit. Lectum sibi librum, ait: alias pro certo haberem, eum cursim tantummodo nonnulla decerpsisse. Equidem loca illa in praesenti *ab integro repetita* putari volo. nam ea commentarios cel. auctoris mihi perpensos et errores, quos is in Vitringa redarguit, a me vitatos, curate praesupponunt. Praeterea Gnomon apocalypticus, cujusmodi sit cel. viri interpretatio, in *sigillis*, *tubis*, aliisque partibus, ubi nervus inest, modeste monet, ad c. 4, 1. etc.

III. Initia *vae trium*, ipsiusque *vae tertii*, nimis alte putat a me poni. p. 406. Respondetur infra, in cap. 8, 13.

IV. De *duobus testibus*, deque *urbe magna*, assentitur: itemque de *regno*. p. 406. seqq.

V. Capitis 12. expositionem approbat, quod ad futura attinet tempora: quod ad praeterita, non approbat p. 408. De praeteritis, vid. infra, ad cap. 12, 5.

VI. Amplectitur *gentium conversionem*, *millennium futurum*, (sed *simplex*,) *resurrectionem primam*. p. 409—421. Atque hac potissimum in parte ab *equuleo*, quem persaepe appellat, *hermeneutico*, prophetiam liberavit. Concordiam autem scripturarum de ultimis temporibus, quae et ut mala et ut bona describantur, in duplici adventu Christi quaerit; ut mala sint ante adventum priorem, bona in millennio: comm. apoc. f. 239. quanquam concordiam illam, salva adventus unitate, non nisi *bis mille* asserunt anni, de quibus infra, ad c. 20, 4.

VII. Quae de aliis *temporum periodis* ad mille annos collatis dixerim, negat se capere. p. 421. Non recordatus est eorum, quae exposueram p. 127. 644. etc. ex genuina temporum analysi. Quam qui agnoscunt, hi scrutinium propheticum aetati nostrae maximopere necessarium perspiciunt: (coll. Epicr. p. 409. seq.) qui non agnoscunt, in longo seculorum spatio fluctuant. nam hypothesis ab Halensi Theologo inprimis, v. gr. de bestiae mensibus 42, annos communes $3^1/_2$ notantibus, ipsos illos annos $3^1/_2$ et subsequentem ecclesiae florem, duo etiamnum secula et ultra differt. vid. *Erkl. Offenb.* p. 503. seq. Tali spe, adhuc praestaret alia meditari, atque prophetias in hanc jam partem versare.

VIII. Prolixas libri mei periochas referre dignatus est Theologus Venerandus, de iis capitibus, in quibus et meam cum

ipso *) consensionem invenit, et veritatis ***victoriam*** jure praedicat: pag. 422. non tamen ***omnium*** esse partium recensionem, ipsi tituli, modo memorati, indicant. nam intra perpauca Apocalypscos capita versantur: cetera fere intacta manserunt. Omnino liberum ei fuit: lectoris autem interest scire, multo ibi plura esse a me tractata, in quibus est ***fluxus rerum ex invisibilibus in visibilia, et refluxus ex his in illa: differentia septenorum angelorum ecclesiarumque, sigillorum, tubarum, phialarum: septenariorum divisio in quatuor et tria: cursus rerum ex oriente in occidentem, etc.*** Eorum causa, quae Ven. Theologus egregie pertractarat, non scripsissem exegesin: sed cum certum haberem, ex fonte sapientiae apocalypticae inexhausto quiddam in meum canalem manavisse, id ad alios derivandum censui.

IX. Ad prophetias V. T. recludendas quiddam a me proficisci posse, singulari benignitate censet, p. 428. Systema autem meum amplius limari oportere, addit ille, et egomet agnosco. Ex Apocalypsi, ***non obsignata,*** Daniel, qui ***obsignatus*** erat, et alii prophetae, qui ***mysterium DEI*** descripserunt, recludentur. **) Sed quae idem ille retractanda mihi judicat, ea veram cum prophetiis V. T. collationem nunquam impedient.

X. Firmius id mihi spondet ***Ordo temporum,*** illi exspectatus. Id syntagma, cum utraque exegesi Apocalypseos, editum inter utramque, intimam habet necessitudinem. Etenim unam historicarum periodorum et propheticarum catenam, perpetuo se nexu cohibentem, refert.

Omnem meam ***εὐπείθειαν*** et docilitatem evocavi, ut, sicubi ***grandaevus Hermeneuta*** demonstrasset, falli me, scite etiamnum ab errore desisterem. Sed sine assentatione, abs qua illum abhorrere novi, sententiam mutare non possum: ***Germanico***que sermone, quo uterque nostrum juxta cum Latino usus est, non-

---

*) Consensiones *nimirum, quoad praecipua Apocalypseos momenta inter plurimos interpretes, a* Lutheri *inde, quin remotioribus etiam temporibus, intercedentes, callide dissimulant;* dissensum *quovis modo exaggerant, qui* certitudinis *aliquid in exegesi hujus libri impetrari posse, tenacissime pernegant. Ea vero judicandi methodo nullam salutaris veritatis partem infelici* scepticismo *non involvi posse, pluribus demonstratum dedit S. R. D.* C. F. Schmidius, *in seiner kritischen Untersuchung,* Ob die Offenbarung Johannis ein ächtes göttliches Buch ist? *p.* **22.** *sqq. not. marg. Conf. S. R. D.* Crusii *Vorrede zu* Hn. Past. Michaëlis N. T., *p. XXV. sqq.*

) *Qua in re, si insignes doctrina et auctoritate Viros audias, haud vulgarem, DEO largiente, operam praestitit Ven. M.* M. F. Roosius, *Lustnauiensis in hac vicinia Dioeceseos Superintendens, in lib. qui inscribitur:* Auslegung der Weissagungen Daniels, die in die Zeit des N. T. hinein reichen, nebst ihrer Vergleichung mit der Offenbarung Johannis, nach der Bengelischen Erklärung derselben. *Cf. cel. D.* Crusii *Hypomn. ad Theol. proph. P. I. p.* **207.

nulla, si Dei voluntas feret, submittam, tempore. ***Est enim justa et brevis exspectatio quarundam rerum, unde applicatio prophetiae ad nostram aetatem distinctior evadat, facultasque detur, complura utilia uno fasce complectendi.*** Veritatem uterque bona sectamur fide: amor illius in me, mea etiam observantia in illum, ingenua sententiae alterius declaratione, alterius leni tolerantia, non modo non laeditur, sed etiam pascitur. Neque ipsa dissensio de capitibus quibusdam fructu caret. nam quanto major in ea utriusque nostrum est perseverantia, tanto magis nostra eorundem de aliis capitibus consensio spectatores atque arbitros amicissimi certaminis ad rem considerandam commovere debet: et quisquis rationibus primipilaris Hermeneutae hic satisfactum judicabit, is aliorum in sententias meas apocalypticas impetu minus terrebitur. Posthac facilior evadet res, ut dixeram in Praef. §. XV. Interea ex animo opto, ut Theologus Halensis in ***Bibliis Parentheticis*** divino munere ex divino sensu explicet. Atque utinam, quum tam multi ex ejus auctoritate pendent, re maturius, quoad pretiosae ejus horae patiantur, perpensa, publice declaret, ***utrum adversarius an defensor earum systematis mei partium, quibus Epicrisis ejus contradixit,*** (nulla me *φιλονεικία* agit, sed gravitas rei urget) ***apud posteritatem illuminatiorem haberi velit.*** Versiculo non minus de ecclesia merebitur, quam volumine. Me non pudefaciet victoria veritatis. In extremo promam, quod unum ad decisionem sufficiat: cupidior semihorii de mille annis (suo loco firmis) interpretatio totum Systema, cujus tantus Defensor est Theologus Halensis, non obscure invexit. Illa eadente, hoc veritati cedet.

Aliorum hominum variae se cogitationes produnt super meis in hoc genere commentationibus. Apud quosdam ceteris meis laboribus vix redemero culpam, quam a me in prophetico studio contractam putant. *) Sunt, quibus calculi mei haud satisfacere ferantur: sublimitatem videlicet mathematicam quaerunt, et humilitatem nostram transvolant. nam nobis rudimenta arithmetica, dummodo ***fracti*** numeri vigilanter observentur, sufficiunt. **) Plures, seposito scrutinii labore, facilius se expediunt, et in portu sibi navigare videntur, dum in salo oculos claudunt. Videant, quid agant: nobilior est veritas, quam quae se obtrudat. Ego nil novi habeo, quod pro ea dicam. Apologia etiamnum hac utor: ***Ora, scripturam sacram antepone pectoris tui scrinio, et rem TOTAM ***) prius cognosce, quam***

---

*) *Conf. hac de re, quae Ven.* Hellwagius *notarit in* Praef. *ad Ed. II.* Ord. Temp. §. X. XI.

**) *Neque tamen, quod in* Cyclo (*Lipsiae, ut fama est, germanice propediem iterum prodituro*) *demonstratum est, vel subtilissimae* Astronomorum *observationes cum b.* Auctoris *linea chronologica non consentiunt.*

***) — *eamque, si quid in re tam seria mihi quoque concessum fuerit flagitare,* BENGELII *potius, quam ullius vel* defensoris *vel* adversarii *verbis exhibitam,* —

judicium facias. Felix, qui loquitur in aures auscultantium. Sir. 25.

§. XXI. *Orthodoxiam* meam nemo adhuc in discrimen adduxit. *) Quisquis scripta mea perpenderit, agnoscet, ne normam Scripturae non solum in doctrinis, sed etiam in verbis ea religione sequi, quae vel bonis a superstitione vix abesse videatur. Nullam enim aberrationem a linea Veri in Scriptura nobis propositi tam levem statuo, ut non agnitio veritatis sit praestabilior, scientiae DEI, ipso inspectante, respondens, et gloriae illius consentanea. Una est veritas: maxima et minima sui parte cohaeret. Erit ergo lectoris, bene existimare, donec erroris reus peragar ab aliquo, qui non ipse accusando erret. Fit hoc nimis saepe, ut unus alteri malam sententiam, abs qua uterque aeque abhorret, tribuat, et mille alios brevi praecipitique relatione misere offendat. Tali in casu quid lectori, quid mihi, faciendum putem, declarat *Erkl. Offenb.* praef. §. XIII.

§. XXII. Qui Graece didicere vel discunt, eos propria non potest non manere utilitas: sed aliis tamen quoque veritatis amatoribus prodesse cupio. Quos ut Graeca Latinis necessario interspersa quam minimum impedirent, ipsi operam a me datam sentient. Nam Graeca textûs verba sola praefiguntur verbalibus nostris annotationibus **), sed Graeca et Latina realibus: in cursu earum, Latina prae Graecis aut cum Graecis ponuntur. Latina textûs verba ex Vulgata et ex aliis translationibus sunt desumta, vel nunc demum Graecis exprimendis adhibita, eo plerumque casu, quem Latinus postulat contextus, quamvis Graece sit alius; et eo verborum delectu, ut etiam cum ali-

*) *Immo vero* Chiliasmi *labem adspergere Beato, post innumeras declarationes, ne hodie quidem* iniquiorum *aliqui desinunt; quo nomine justissima querela me usum esse* (in meiner Beleuchtung etc. §. 21.), Ephemeridum *literariarum relationes passim testantur.*

**) *Saepissime hac ipsa concisa methodo mera* verborum translatio *vel* explicationis *vel* refutationis *usum attentis lectoribus subtiliter exhibet. Sic v. gr. Matth.* 15, 6. *vocula καὶ, per* atque adeo *reddita, nexum cum praecedentibus ostendit: sic Matth.* 4, 16. *verbum* conspexit, *graeco εἶδε junctum, eam ideam suppeditat, quae germanica phrasi* zu sehen bekommen *exprimitur: sic Matth.* 10, 34. Imperativo, *quem* Vers. Luth. *habet*, Indicativus, scitis, *substituitur: sic Marc.* 4, 11. *verbo* accidit *innuitur, non DEI sed hominum culpâ, i. e.* per accidens, *ut loquuntur, istud fieri: sic Marc.* 10, 11. *latinum*, in illam, *lectorem commonefacit, non* suo *saltem incommodo talem peccare, sed* ipsi *praecise* mulieri *injuriam facere. Plura cumulare supersedeo: et ne his quidem* oculatiores *opus haberent. Enimvero fit nonnunquam, ut, his neglectis,* inanes lusus *et nullius frugis* minutias *quandoque subesse suspicetur aliquis, ubi* Objectionibus dubiisve vel *apertis et in publicum emissis,* vel *privatim communicatis,* vel *animum certe facile subituris,* tacite *occurrere b.* Auctor *instituit. Multas igitur judicii obliquitates parit* Elenchi, *quam dicunt,* ignoratio.

qua purae Latinitatis imminutione vis nativa Graecorum verborum quam proxime redderetur.

§. XXIII. In reliquo sermone eam Latine loquendi formam adhibui, quae huic generi commentandi apta videretur, sine moroso aut contemtu *) aut studio Latinitatis, quae ubi nimis colitur, majus fastidium, a cultoribus tamen violata, movet, apud eos praesertim, qui aliquid vernaculae Latinitatis olfecerunt.

§. XXIV. Termini technici passim occurrunt, quales sunt: ***Anthypophora, apodioxis, asyndeton, ἓν διὰ δυοῖν, epiphonema, epitasis, ethopoeia, hypallage, litotes, mimesis, oxymoron, ploce, προθεραπεία καὶ ἐπιθεραπεία, prosopopoeia, sejugatio, zeugma*** etc. ubi monendus est lector, ne annotationem per terminos technicos in compendium redactam, sed opinione utiliorem, subito praetereat, v. gr. Joh. 10, 27. s. Praecipuum autem usum habet ***concisa oratio*** sive ***semiduplex***, ex stilo Hebraico: et ***χιασμὸς***, qui inprimis oeconomiam totius epistolae ad ***Hebraeos*** pandit. **) Utriusque figurae exempla refert ***Index***. Talia ubique per periphrasin exprimere, longum fuisset: alibi ergo consulent ***), qui in aliquo figurae nomine haerent. Annotationes loquuntur vel ex persona auctoris, id est, ejus, cujus sermonem refert ipse textus; vel ex persona exegetae.

§. XXV. Ubi notabilis est difficultas, satis sum copiosus ****): plerumque autem brevis sum, *quia* saepe res plana est et facilis, in historiis praesertim: *quia* observationes pluribus locis illustrandis idoneas non in singula loca, sed fere primo quoque loco propono: *quia* complura jam alibi tractavi, quae hic repetere non necesse fuit: §. VIII. XIX. XXI. *quia* multa, quae ad periocharum divisionem et connexionem, ad commata et puncta attinent, ex ipso textûs, meaeve recensionis, intuitu peti possunt: §. XI. *quia*, quae ad analysin spectant, ex ***Tabellis*** patent, nec facile in Notis repetuntur: §. XIII. *quia* simplicem

---

*) *Cujus tamen postulare Beatum vel* amicissimorum *aliqui hodienum pergunt. Enimvero vel* ipsi (*quod praefiscini dixerim*) *quid* Latinitas vernacula *ferat, subinde meminisse negligunt; vel* concisae brevitati *nesciunt quidquam largiri; vel* terminis technicis (*de quibus* §. *seq.*) *minus adsuefacti, prolixam ubique periphrasin facilius tolerarent; vel ne istud quidem satis tenent, quod* ante hos 30, *et quod excurrit*, annos *locutiones haud paucae* usitatiores *inter Theologos fuerint, quae* nunc demum *nauseam movere delicatioribus auribus incipiunt. Ceterum,* barbariem scholasticam *et evitasse Auctorem, et modo non uno sublatum ivisse, ex* coaevorum scriptorum *collatione nullo negotio demonstrandum fuerit. Conf. quae de* Scripturae stilo notantur *ad Joh.* 12, 6.

**) Rem *ipsam, putem, saniorum Interpretum nemini obscuram esse: sed* in terminis *ultra modum* difficiles *aliqui se exhibent.*

***) *Jam vero consultum etiam sibi per* Appendicem, *huic Editioni subjungendam, ex parte sentient.*

****) *Ut ostendit syllabus, quem damus Ind. III, s. t.* Considerationes uberiores.

fere veritatem, sine silva multarum opinionum, propono: §. XVII. *quia* multa per terminos technicos expediuntur. §. XXIV. Inde volumen hoc, uti toti N. T. perlustrando destinatum, exiguae molis est, et levius, quam alii saepe commentarii in singulos N. T. libros. Ne *Usus* quidem, quos vocant, singulis capitibus subjungendos putavi. qui tractui amoris divini in veritate obsequitur, is ex verbis divinis, sententia eorum perspecta, omnia salutaria, sine labore, sine stimulo sugit *). Ad sententiam autem perspiciendam, et ad ea potissimum, quae §. IV. notavimus, assequenda, opis aliquid, ut confidimus, hic allatum experientur, qui recte legent, id est, ita, ut expendant omnia, neque a textu distrahantur, sed in textum simpliciter introducantur. Neque inutiles erunt *indices* in extremo. Plura aut commendandi operis aut excusandi causa non addam: unum, Lector, rogo, si aliquem noveris Exegetam totius N. T. vel partis cujuscunque, prae quo Noster Gnomon ***supervacuus*** tibi ***videatur,*** hunc cum alio illo in *una* duntaxat periocha aut capite, v. gr. Matth. 24. Act. 13. Rom. 12. Hebr. 12. 1 Petr. 3. Apoc. 10., conferas, et tum ***demum*** judicium facias. Commemorandus hoc loco mihi venit ***M. Philippus David Burk,*** qui non modo Tractatum Apocalypticum et Ordinem Temporum et Gnomonem nitide describens, dexteritate quaerendi et disceptandi ansam mihi dedit, ut multa commodius explanarem, sed etiam quotidiana multorum annorum consuetudine ita sensum percepit meum, ut post decessum quoque meum quibusdam, quorum fortasse tum pluris quam hodie interfuturum sit, variis de rebus pro me, quasi *ἰσόψυχος,* respondere possit. **)

§. XXVI. In praefatione majoris editionis N. T. censui, notas exegeticas ita dividi oportere, ut philologica Latino, fructuosiora Germanico sermone exponerem. Postea expertus sum, illa ab his aegre separari posse: itaque conjunctim ea hic exhibet Gnomon. Eo minus necessaria est Germanicae tractationis festinatio. Germanico enim sermone ad totum N. T. annotationes, aedificationi *magis merae* aptas, adornare institui: quis progressus, quis exitus, vivente me aut dormiente, futurus sit, Deo committo. ***) Ceteroqui nullum est prolixius pensum,

---

*) *Vides, Lector, non eum fuisse Bengelium, qui* rerum piarum quadam imagine consolari inferioris loci homines *vellet. Quin, eam in proponendis* Asceticis *moderationem adhibuit, ut non defuerint, qui vix hac in re satisfactum sibi a Viro, qualem experti erant, existimarent.*

**) *Hic idem b. m.* Vir *et* Gnomonis Bengeliani, *A.* 1759, *et* Apparatus critici, *A.* 1763, *et* Versionis germanicae (*ut mox dicetur*) *A.* 1769 novas Editiones *fide atque industria haud vulgari adornarit;* suis *etiam* Scriptis *tum Eruditorum parti potiori, tum aliis etiam praecipue hominibus, verae salutis cupidis, eximie commendatus.*

***) Prodiit b. Viri *Versio Germanica N. T.* cum annotationibus aedificationi *magis merae* aptis *Stutgardiae* A. 1753, paulo post ejus obitum.

in quod ab integro me detrudere audeam. Complura brevi tempore exempla eorum hominum occurrerunt, quos aetate in literis contrita, corripuit imbecillitas. Quod virium et dierum superest, mihi et iis, quibuscum sum una, deberi intelligo, referoque me ad illud Davidicum, ***Da ut me recolligam, antequam decedam ac non sim.***

§. XXVII. Ad summa venit hodie Scripturae sacrae ***abusus*** omnifarius, magis vero nefarius ***contemtus:*** neque id solum apud profanos homines, sed etiam apud eos, qui sibi sapientes, imo spirituales videntur. *Τὸ γέγραπται*, ***scriptum est,*** quo ipse DEI Filius, in monomachia cum Satana, omnes insultus devicit, usque adeo vilescit, ut, qui Scriptura ***tota*** ac ***sola*** pascuntur, ***spiritu*** carere aut desipere existimentur. Sic portas ***pseudopropheta*** apertas inveniet. Porro scriptores boni practicos tractatus, precationes, hymnos, soliloquia, novellas sanctiores, certatim producunt. Singula valde sint utilia: at ***universus*** eorum acervus multos a libro Domini, id est, a Scriptura, quae una omnes utilitates et plenissime et purissime complectitur, avertit. Coeleste ***Depositum,*** quod Deus a Mosis tempore usque ad apostolos per pensa subinde explicatiora non frustra dedit, servent, qui optima quaeque probant. Tum, si quis subsidii quidpiam ad salutarem Scripturae N. T. tractationem praesenti opere sibi praestari posse existimat, eo velim in gloriam DEI et in suam aliorumque aedificationem, mihi bene precatus, utatur.

Iterumque, *b. Burkii* curâ, emendatior, Editorisque prooemio, nec non Tabulâ harmonicâ et Pericoparum Indice aucta, lucem vidit A. 1769.

VITA b. BENGELII,

maximam partem ex Autographo, A. MDCCXXI, verno tempore, ac deinceps, brevi ante obitum, scripto.

---

§. 1. *Johannes Albertus Bengelius* lucem illam, cui committuntur vitae vivorum civium, neque ita quaerit, ut sua sponte non satis habeat, si DEO sit notus ac sibi, neque ita fugit, ut requirenti editori *(des Erläuterten Wirtembergs, P. I. p. 211.* Ill. *J. J. Mosero)* morem gerere cunctetur. In quo quia neminem juvat illud duntaxat scire, quo quisque loco quove tempore aut coeperit aut visus sit aut desierit vivere; neque vero in vita quoquo modo exponenda ab ingenii rationibus status animi ita sejungendus est, ut *Christianum obruat literatus:* facilius ipse patitur, aliquid de sese dici, quod nonnulli existiment reticeri potuisse, quam nihil commemorari, quod gloriae DEI, et *unius certe alteriusve fratris* saluti, salva modestia, inservire possit.

§. 2. Natus est igitur *Winnendae* in Ducatu Wirtembergico, et propter imbecillitatem subito baptizatus domi d. 24. Junii MDCLXXXVII. Patrem habuit M. *Albertum Bengelium,* Diaconum Winnendensem, piae, quae etiamnum in oppido illo viget, memoriae: matrem adhuc viventem *(ad Christum scilicet abiit d. 13. Jun.* MDCCXXXIII) Barbaram Sophiam, *Joh. Laurentii Schmidlini,* Theologi Stutgardiani, filiam, materna stirpe *Hafenrefferiana* et *Brentiana* oriundam. Quum sex annorum esset, patrem, a quo jamtum elementis religionis et rudimentis literarum et numerorum imbutus erat, quadragenario non multo majorem amisit: eodemque tempore consumta per incendium bellicum non vulgari bibliotheca aliisque rebus, quae maxime educationi et studiis conducere viderentur, in eum statum redactus est, ubi cum matre vidua et cum fratre *Josepho Bengelio (Altensteigensium prius, tum Sulzensium praefecto et Ser. Ducis Consiliario, qui nonnisi quatuor mensium intervallo felici ad beatos migratione Nostrum praeivit)* ac sorore pridem mortua, curam et bonitatem Dei clarius perspiceret. Ipso vigilante, obtigit puero paternus amicus, *David Wendelinus Spindlerus:* qui apud *Win-*

nendam, mox apud ***Marpacum***, nam combusta erant oppida, deinde ***Schorndorfi*** et ***Stutgardiae*** praeceptorem agens, hunc comitem, convictorem discipulumque eximia quadam comitate complecteretur: neque solum in literis, ut erat methodi callentissimus, sed etiam in assidua Scripturae sacrae tractatione contineret.

§. 3. ***Stutgardiam*** ut cum Magistro venit, anno MDCLXXXXIX novum quasi studium ingressus, et primum in classe V sub ***Seb. Kneerio,*** praeceptore literatissimo, deinde in gymnasio superiore, sub optimis professoribus, ex quibus superstites veneratur ***Tob. Meurerum,*** nunc Rectorem et Abbatem ***(St. Georgianum), Jo. Schuckartum,*** et ***Matthaeum Conradum Hochstetterum (Abbatem postea Murrhardensem),*** linguis et artibus institutus est: donec anno hujus seculi tertio ineunte, quum paulo ante vitricum esset nactus et curatorem ad sua studia sublevanda promtissimum, ***Johannem Albertum Gloecklerum,*** nunc Consiliarium Camerae redituum ecclesiasticorum ***(d.*** XXX. ***Jun.*** MDCCXXVII ***viris ereptum),*** Serenissimi Nutritii munificentia ***Tubingam*** in illustre Stipendium transferretur.

§. 4. Optimum autem et maximum ineuntis aetatis suae magistrum habuit DEUM: id quod vel hoc loco non modo posse se praedicare, sed etiam debere arbitratur. Nam cum omnes ejusmodi confessiones ad unius fidissimi Patris laudem pertinent: tum intervalla annorum non paucorum alium quemque a se ipso reddunt, ut quae olim bona malave repetantur, ea sine pudore, sine gloria, in praesentia fortasse aut melior se ipso aut deterior possit eloqui. Deus igitur lubricum aetatis assidua custodia sepsit, et indefatigabili patientia sustinuit. Praeter scholam publicam alii labores identidem obvenere, ut semper aut minores pueros doceret, aut imperatis destinerctur pensis, quae animum ab otio revocarent. Quanquam ab aequalibus et natu majoribus diligeretur; tamen semper arduum quiddam ac grave animum clam coquebat: quare seria ludicris, et divina omnibus rebus praeoptaret, atque ea potius admiraretur, quae pie, graviter, modeste dicta et facta essent, quam, quae petulanter, vane, improbe, ea aemularetur. Culpas, graviores illas quidem, quam apertiores, praesens intus in animo admonitio premebat: facileque prohibebat, ne corruptelae extrinsecus affrictae adhaerescerent.

§. 5. Certissimo etiam Dei provisu in ejusmodi libros sacros vel ex propinquorum donatione vel ex puerili mercatu incidit, quos illico ita probaret (quanquam postea demum, quanti ab aliis fierent, cognovit) ut eorum atque adeo scripturae sacrae lectioni, quicquid fere vacui temporis haberet, impenderet. Unde odor gratiosus insedit animo, in medio deinceps vanorum et impiorum scriptorum usu duraturus: vicissim profectus in

literis ne esset nullus, Dei benignitate et scholae bonitate perfectum est. Sic praeparatus, illo tempore in Stipendium Ducale pervenit, quum Dominus in veteranis illius gregis memorabilem pietatis ardorem excitasset, in plures magno durabilique cum fructu diffusum.

§. 6. Confecto cursu propaedeutico, post magisterium philosophicum, Theologiam capessivit anno MDCCIV, quam tum *Joh. Wolfg. Jaegerus*, *Michaël Foertschius*, *Christophorus Reuchlinus*, *Joh. Christoph. Pfaffius*, et mox, *Foertschio* Jenam profecto, *Andreas Adamus Hochstetterus*; deinde *Reuchlino* pie defuncto, *Joh. Christianus Klemmius* docebant. Primum Theologici studii biennium valde habuit aerumnosum et animo et corpore. Nam priorem annum paene perdidisse sibi visus est, quum Thesium theologicarum confirmationem eam, quae expleret animum, ex originali textu quaerens, variis N. T. lectionibus, (quibus onustum fuerat exemplar, in quod inciderat quodque terebat) quanquam eadem de re vix sciret quenquam mortalium laborare, misere circumageretur. Atque utinam verecundiam illam, quae adolescentes opinione plures impedit, quo minus dubitationes suas, quasi indignas virorum prudentum auribus, expromant, primo quoque tempore excussisset. Sed tamen hoc quoque multum ei profuit: quod dum singula rimaretur, textum non potuit non reddere sibi familiarissimum, et attentionem assequi ad multas res perutilem; cognitaque varietatum levitate, didicit, ita vescendum praesenti pane, ut non curaret, qualis fuisset mola libraria, ex qua ille tam sapidus tamen ac mundus evasisset.

§. 7. Posterioris anni maxima pars in aedibus parentum, qui tum *Maulbronnae* degebant, transacta est vario et ancipiti morbo. Inde vitae et academiae restitutus, illis praestantissimis doctoribus in Theologia Exegetica, Didactica et Polemica operam dedit: ad quos accesserunt *Matthaeus Hillerus* et *Godofredus Hoffmannus*; quorum alter in Hebraico, alter in Homiletico studio peritissimum se ducem praebuit. Atque hi doctores vivi: de scriptoribus, quos coluerit praeter ceteros, etsi ita noti sunt, ita probati, ut suum judicium nihil ad eorum existimationem addere, nihil ex ea detrahere putet, tamen aliquid indicandum videtur, ut alii, qui suis ducibus melius sint usi, ad juventutem utiliter admonendam invitentur.

§. 8. Methodum Theologiae cognovit ex *Spenero* de impedimentis studii Theologici: rationem tractandae Scripturae sacrae, ex *Frankii* praefatione ad N. T. graecum et Manuductione: pro ipsis testimoniis librisque divinis enucleandis cum textu primigenio varias contendit metaphrases, tum *Flacium*, *Glassium*, *Sebast. Schmidium* in Collegio, et *Hedingerum*. Theologiam Catecheticam ex *Speneri* Explicatione vernacula

hausit. Acroamaticam ex *Koenigio* primum, quippe quem *Joh. Christoph. Pfaffius* explicabat, tum ex libris Symbolicis, *Chemnitio,* iterumque *Spenero.* Moralem sive practicam ex *Arndio* et *Schomero:* quos ipsos eorumve similes, cum satis evolverit, tamen pro vicenis aliis singulos saepius a se tunc evolutos mallet.

§. 9. Post examen illud, quo Stipendiariorum Ducalium profectus Theologici primo explorari in Consistorio *Stutgardiano* solent, anno MDCCVII disputavit publice, Praeside *Joh. Wolfg. Jaegero;* ex qua disputatione, de Theologia mystica, tractatus deinde exstitit: eodemque tempore, amplissimae Facultatis Philosophicae jussu, Directore Exc. Professore *Roeslero,* praesidium in Dissertatione solenni Candidatis accommodavit.

§. 10. Non multo post vicarias in ecclesia praestitit operas *Mezingae* prope *Uracum,* et primulo dimidii mensis usu didicit, quae res juveni ab academia ad ecclesiam profecturo maxime essent necessariae. Eidem Cancellario celeberrimo *Jaegero* illud inprimis debet, quod, cum subinde aliqua ei vel elaboranda vel elaborationi praestruenda demandasset, perspicuitatem, quae ipsius viri magna dos erat, severe exegit, eoque effecit, ut eam orationis virtutem postbac justo colendam studio putaret.

§. 11. Anno MDCCVIII Repetentis munus in illustri Stipendio cepit et in quintum gessit annum: cum quo post vicariatum ecclesiasticum *Nürtingensem, Tubingensis,* paucorum mensium, et *Stutgardianus* prope bimus conjunctus fuit. Inter haec *Andreae Adami Hochstetteri,* piae memoriae, summa est usus ac continna benevolentia. Hunc philosophiae moralis professorem et audivit philosophiae cultor, et in novissima ejus dissertatione pbilosophica, de Pretio redemtionis, praesidem habuit; Theologiae Professorcm et Catechetam, sanctioris disciplinae studiosus plurimum auscultavit; ab hoc, cum pro loco in Facultate Tbeologica Theses selectas proponeret, respondens ultro cooptatus est: hunc Pastorem *Tubingensem,* Concionatoremque aulicum *Stutgardianum,* Vicarius *Tubingensis* et *Stutgardianus,* quasi Lunam igniculus minor, comitatus est: hunc in studiis prosequendis auctorem, in ceteris rebus fautorem habuit. De quo unum hoc, in se ipso expertus, non potest non referre. quum in juvene conatus aliquis esset in quacunque materia bona quamlibet tenuis et immaturus, non eum, sibi patefactum, ullo modo contempsit, distulit, absterruit, neque in prima herba suffocavit: sed blande probavit, jussit urgere coepta, et velut in beneficii loco, ut sibi cxhiberet, petiit. Quae ratio ad alliciendas erigendasque bonas mentes quantum faciat, nemo est qui non possit existimare.

§. 12. Anno MDCCXIII quum Serenissimo Duci placuisset Monasterium *Denkendorfinum* instaurari, ut una esset ex offici-

nis quatuor, in quibus alumni ex scholis oppidanis delecti ad Theologicum Stipendium *Tubingense* praeparantur, ipse ex Vicario *Stutgardiano*, in variis gratiae divinae experimentis, illius collegii praeceptor juxta atque ecclesiae minister, praevio duplici examine, constitutus, peregrinandi facultatem obtinuit, ut tantisper, dum aedificaretur, celebriores *Germaniae* scholas videret, solidasque instituendae juventutis rationes cognosceret.

§. 13. In hoc iter octo meliores anni menses insumpsit; *Elvangae, Norimbergae, Altdorfii, Heilsbrunnae, Erlangae, Pabebergae, Coburgi, Rudolstadii, Jenae, Naumburgi, Portae, Leucopetrae, Martisburgi, Halae, Lipsiae, Cizae, Altenburgi,* in reditu, *Vinariae, Erfurti, Gothae, Isenaci, Gissae, Wezlariae, Francofurti, Hanoviae, Heidelbergae*, longiora, breviora commoratus tempora, methodos Evangelicorum, Reformatorum, Jesuitarum, Scholasticorum artes, consilia, desideria investigavit, scholarum oeconomiam, bibliothecas percontatus est, viros doctos ac bonos lustravit in academiis aliisque sedibus et nominatim *I. E. Stollii, C. Weidlingii, Joach. Langii, H. C. Crellii, I. C. Langii*, hospitio ac mensa; ceterorum humanitate ac familiaritate, quos, satis notos, delectu habito, nominare anceps foret, omnes enumerare, longum: inprimis autem Paedagogii regii *Halensis* saluberrimo eoque intimo ac perpetuo aditu gavisus est. In salutationibus hoc etiam sibi faciendum putavit, non modo ut eos homines, qui quamplurimis monumentis honoribusve quam maxime inclaruissent, sed etiam eos, qui latent, experiretur: ac per hos non minus profici sensit, quam per illos; quod alteri si ab iis, quae prodidissent, discederes, non semper nimium conferrent; alteri saepenumero ad impertienda quae haberent propria, ubi lacesserentur, essent alacriores.

§. 14. Reversus ante brumam migravit *Denkendorfam:* habitaque oratione auspicali de *certissima ad veram eruditionem perveniendi ratione per studium pietatis*, utriusque officii partes obire coepit, quas etiam, constituta familia, hodie obit (*obiitque ad A. usque* MDCCXLI), praeposito *Joh. Eberh. Knollio*, Superintendente generali, Collega *Andrea Christophoro Zellero*, post duos alumnorum manipulos nunc instruens tertium (*quibus decem fere postea successerunt*). Inter labores scholasticos est ei nata *Ciceronis* epistolarum ad diversos editio, quam post tot alias ut non temere suscipi speraret, amicorum effecerat cohortatio: ac nonnulli, dum neque doctissimis neque imperitissimis aptam judicant, pulcre confirmant, editorem, quod in operis praefatione sibi propositum fuisse edixerat, ut medium lectorum genus sublevaret, id esse consecutum. Est etiam, scholis praecipue patriae monasticis accommodata, et superiorum censura et approbatione jam munita probatissimorum librorum *Chrysostomi* de sacerdotio recognitio, cum interpretatione Latina, notis

variorum ac novis, et indicibus: cujus voluminis non magni editionem una adhuc moratur exspectatio *Montfauconiani* Chrysostomi. *(Prodiit vero liber Stutgardiae, Anno* MDCCXXV.)

§. 15. Praeterea subinde quae in lectionibns sibi occurrerent, literis mandare consuevit: unde complures ortae sunt *ad N. T. graecum annotationes*, ex emphasi maxime et proprietate ipsorum verborum eductae, eoque nomine ad demonstrandam divinorum eloquiorum admirabilem excellentiam non plane inutiles: tum, si hoc statim subdi licet, (etenim varium quiddam talis praeceptor esse cogitur) scholia ad *Ovidii* Tristium libros V, quibus praestantissima ceteroqui *Verpoortenniana* limantur. In privatis studiis ad publica, ut par est, attemperatis, cum Scriptores Lexicorum et idiotismorum Graecae Latinaeque linguae supplementis et animadversionibus mactavit, quum usu venit, tum bene multas in Patres aliquot, Graecos maxime, curas contulit: unde non desunt, quae *Macarium* in *Germania, Basilium* Seleuciensem in *Gallia, Ephraimum* Syrum in *Britannia* editum, in ipso sermone Graeco, partim ex codicibus, partim ex conjecturis idoneis emendato; inde eundem *Basilium* et *Macarium* in interpretatione Latina, atque hunc etiam in Germania, adspersis explicationibus, praestare possint non solum docto lectori planiores, sed etiam pio efficaciores.

§. 16. Observationes *de Sanctitate et Gloria Dei*, quae perpetuo Scripturae sacrae sermone omnino *Deitatem* significat, pridem quidem illas institutas, sed incertum quo tempore expediendas, tamen non addere, mentio illa prohibet publica, quam inscio quidem auctore, sed animo propensissimo, vir summe reverendus fecit in *Corona anni 1718*, Tubingae vernaculo sermone edita. Cetera pleraque cum vix editurus sit ipse, ea mente hic commemorantur simpliciter, ut, si qui fuerint, qui in iisdem scriptoribus adornandis versentur, illiusque symbolam sibi nonnihil profuturam suspicentur, iis sine invidia, gloriae divinae et utilitatis communis studio, concedere possit.

§. 17. Nefas enim ducit, aut non versari in optimis, quae cujusque otium in suo ferat choro, aut in his ita versari, ut aliis minus prodesse, quam ipsum pascere queant: aut denique, quae prodesse possint, claudere.

§. 18. Huc usque, Lector, ea se protendunt, quae ipse b. Parens de vitae suae rationibus *Ill. Mosero* (ut dictum est), grandaevo nunc seni, venerabunda mente memorando, morem gerens libro supra citato inserenda suppeditavit.

§. 19. Interim plurimum operae Scripturae sacrae impendens Beatus, Annotationes *exegeticas*, in auditorum usum, conscribere coepit, quibus cum *critica* subinde se immiscerent, non superfluum fore judicavit, si novi Testamenti nova Editio

curaretur. Congesta igitur *Editionum* complurium farragine collationem earundem A. MDCCXXII suscipere, tum vero conquisitis undique mstis *Codicibus*, quorum 30 Editio Millio-Kusteriana ignoraverat, *Syram Gothamque* translationem excutere, *Aegyptiacae* autem et *Armenae* aliarumque Versionum lectiones aliunde communicatas consulere, et *Vulgatae* inprimis, cujus 5 Codices et numerosa undiquaque excerpta impetraverat, operae non parum impendere sategit; utriusque Ecclesiae *Patrum* testimonia haud perfunctorie inter se conferens. His ita praeparatis non ex Criticorum regulis, sed ex suis, ut res ferebat, observationibus ad fontes Editionum reliquarum, *Complutensis* nimirum, *Erasmicae* et *Stephanicae*, omnes dijudicare, *Kusteri Millii*que annotationes examini subjicere, veritatem ex antiquiorum et recentiorum testimoniis eruere, dubias lectiones sequestrare, probatiores partim textui partim margini inserere, divisiones textui commodas, retentis tamen capitibus et commatibus, conciliare; atque ita Opus parare Ecclesiae proficuum religiose studuit.

§. 20. Haec dum ageret, A. MDCCXXV *Chrysostomi de Sacerdotio* libros edidit, adjuncto *Prodromo N. T. graeci recte cauteque adornandi*, quem mox, monentibus amicis, s. t. *Discipuli de temporibus* insecutum est *Monitum de praejudicio hermeneutico accuratiorem Apocalypseos explicationem etiamnum impediente, Schelhornii* Tomo VI Amoenitatum insertum, quod paucis post annis auctius lucem vidit in *Beverleyi* Indice chronologico. Maturescentibus interim Viri laboribus A. MDCCXXXI peculiaris ejusdem Tract. s. t. *Notitia N. T. recte cauteque adornati* prodiit, cujus praecipue *Bibliothecae theologicae* selectae Pars 55. exhibuit. Huic tandem Consistorii Stutgardiani et Facultatis theologicae Tubingensis approbatione impetratâ successit A. MDCCXXXIV *Novi Testamenti Graeci* cum *Apparatu Critico* Editio major, eodemque tempore *manualis Editio*, marginis lectiones cum textu exhibens, impressa fuit.

§. 21. Eodem anno, requirenti Ephemeridum s. t. *Altes und Neues* Editori inserendam permisit *Sciagraphiam accuratae nec tamen coactae Exegeseos in Apocalypsin I. C.*, adjectis aliis quibusdam ejusdem generis considerationibus, l. c. et in der *geistlichen Fama* obviis. Exegeticum scilicet Scripturae studium cum critico conjunxerat Beatus. Primum eo scopo curae ipsi erat *Evangelistarum Harmonia* et *propheticorum temporum resolutio*. Harmoniae inquirendae primam occasionem dederat nota marginalis aliqua, in bibliis hebraicis ad locum 1 Sam. 20, 18. reperta: unde A. MDCCXXXVI Tubingae prodiit *richtige Harmonie der vier Evangelisten*, cui emendatior deinceps, et responsionibus contra dissentientes aucta Editio successit A. MDCCXLVII. Biennio post Ulmae prodiit *nöthige*

Antwort auf dasjenige, was etliche Gelehrten wider das von ihm revidirte N. T. vorgebracht haben, tertium A. MDCCXLV recusa.

§. 22. *Chronologicae* veritati communem istam de *die prophetico* per *annum* explicando sententiam obicem ponere, senserat jam A. MDCCXXVII: quae observatio cum subinde confirmata esset, collatio locorum Apoc. 13. et 21, 16. cum Daniele fundamentum Exegeseos in Apocalypsin Johannis, quae s. t. *Erklärte Offenbarung Johannis oder vielmehr Jesu Christi*, A. MDCCXL luci exposita (et bis vel ter postmodum recusa) est, insequentibus declarationibus, quarum partem spicilegia (die *Nachlesen*), denen 60 *erbaulichen Reden über die Offenbarung* subjuncta, exhibent. Apocalypticorum temporum resolutione haud satiato de Scripturae totius Chronologia meditari, et theses aliquas chronologicas constituere animus fuit: unde, confluentibus V. T., Historiae Evangelicae et Apocalypseos momentis, continua se ipsi obtulit Linea chronologica, quam s. t. *Ordo temporum* A. MDCCXLI communis juris fecit, et cujus nova Editio, recentioribus b. Auctoris observationibus castigata, curante ven. *Hellwagio*, A. MDCCLXX exiit.

§. 23. Has inter occupationes muneris *pastoralis* partes ad annum usque MDCCXXXIX (quo Pastori loci ordinario credebantur) et *Praeceptoris* Claustralis (*Professores hodie audiunt*) officium ad annum usque MDCCXLI, i. e. per annos XXVIII, pro virili tenuit. Quinque istis lustris, et quod excedit, peractis monasterio *Herbrechtingensi* Consiliarii et Abbatis nomine praefectus otii plus obtinuit, quod edendo primum *Gnomoni N. T.*, A. MDCCXLII publicato, cujus primas lineas dudum jam duxerat, impendit. Variorum dubia, monita et contradictiones veritati chronologicae subinde penitius indagandae ac dilucidandae, adeoque reliquis scriptis, s. t. *Weltalter, Cyclus, Zeugniss der Wahrheit, Ehrenrettung der h. Schrift* etc. edendis occasionem praebuere. Qua in re de se ipso loquentem b. *Bengelium* (in Rathlefs Geschichte jeztlebender Gelehrten, T. VI.) haud abs re fuerit: *Er hat sich*, (ait), *in Streitschriften vornemlich, dieses zur Regul gemacht, kein Wort zu sezen, dessen ihn im lezten Stündlein reuen möchte, und also ist ihm durch die innere Zucht manchmal gewehret worden, seine Gegner so abzuweisen, wie es vor der Welt eine Art gehabt hätte. Eine solche Gegenwehr stehet der Natur an: und ganz schweigen ist leicht: Aber in der Furcht Gottes die Wahrheit vertheidigen, ist eine rechte Uebung.*

§. 24. Anno MDCCXLVII *Statuum provincialium* membris adscriptus, et biennio post Abbatis *Alpirspacensis* et *Consistorii* Wirtembergici Assessoris munere ornatus, Stutgardiam A. MDCCXLIX concessit, ibique A. MDCCLI Facultatis theologicae Tu-

bingensis proprio motu, cum Collegis Consistorialibus, ***Doctoris Theologiae*** nomen obtinuit. Hoc tempore amicum ei certamen cum b. ***Michaëlis,*** Halensium Professore, obortum est, cujus testimonium in ***Tractatione de sinceritate N. T. graeci tuenda*** exstat, quam ipse cel. monitor, ab auctore hoc scopo ipsi transmissam, A. MDCCL cum suis annotationibus excudi curavit. Ultimum denique, dum viveret, Zinzendorfiano coetui scriptum opposuit s. t. ***Abriss der sogenannten Brüdergemeinde,*** cui vulgando variae variorum quaestiones, provocationes et suspiciones ansam dederunt.

§. 25. Atque hoc quidem loco non possum, quin eorum in gratiam, qui ***interiora*** non minus, quam externa spectant, ***statum animi,*** quo per DEI misericordiam Beatus fuit, Ipsius iterum verbis, quae dicunt, formalibus ex biographia, sermoni funebri a b. D. ***Tafingero*** habito, subjuncta, non vanitatis, sed gloriae divinae et boni exempli caussâ exponam.

§. 26. Diejenige, die in meiner Lebensbeschreibung von meinem Christenthum handeln möchten, will ich solcher Mühe überheben, damit mir kein Lob, als dessen ich nicht werth bin, gegeben, und GOTT allein desto höher gelobet werde. Ich wünsche biebey, dass kein Mensch von mir einen einigen Gedanken fassen möge, der die Wahrheit überschritte: und dass allein die Erbarmung GOttes an mir, als einem ihrer Gefässe, den Ruhm behalte.

§. 27. Mein ganzes Christenthum bestehet darinn, dass ich meines Herrn Jesu Christi Eigenthum bin, und dass ich eben dieses allein für meinen einigen Ruhm, und für alle meine Seeligkeit halte. Von meiner Kindheit an hat Gott es gefüget, dass ich sein Wort hören, lesen und lernen konnte, und die Kraft davon ist unvermerkt dergestalten in mein Herz eingedrungen, dass ein kindliches Vertrauen zu Ihm, ein Ernst im Beten, ein Verlangen nach jenem bessern Leben, ein Vergnügen an den Sprüchen der heiligen Schrift, ein Geschmack an denen üblichen Gesängen, und auch an denen gemeinsten Kinder-Gebetlein, eine Bewahrung des Gewissens, eine Scheue vor dem Bösen, eine Liebe zum Guten entstund.

§. 28. Von einer Zeit zur andern mussten mir solche Bücher in die Hände kommen, woraus ich eine geistliche Nahrung erhielt, und allermeist ward ich auf mancherley Weise veranlasset, die heilige Schrift emsig zu lesen. Von der Thorheit und Leichtsinnigkeit der Jugend fehlte es an leidigen, plötzlichen, unbesonnenen Ausbrüchen nicht, und die Gefahr zur Verführung von aussen war nicht häufig (weil ich ausser den öffentlichen Lectionen auf vielerley Wege immer etwas zu thun bekam, und vor dem Müssiggang verwahret wurde), aber bisweilen desto schneller.

§. 29. Weilen der Wille zwar folgsam war, aber im Verstand mancher Zweifel entstund, den ich zu entdecken und mir benehmen zu lassen zu schüchtern war, hatte ich manche Mühseligkeit, die mich ohne Nutzen abmattete (*conf.* §. 6.), und mir nicht nur im Exterieur eine beständig nachgehende Blödigkeit zuzog, sondern auch bisweilen das Vermögen, meine Mine zu regieren, schwächte, dagegen aber auch diese Wirkung hatte, dass oft unbekannte angefochtene Leute bey dem ersten Blick die Hoffnung eines Mitleidens und ein Vertrauen gegen mir fasseten und äusserten. Dazwischen kriegte ich doch von der göttlichen Leutseligkeit die innigste Friedensblicke, insonderheit bey denen ersten Gängen zu dem Abendmahl des Herrn.

§. 30. Mit einer solchen Fassung kam ich aus dem hiesigen Gymnasio auf die Universität und in das Fürstliche Theologische Stipendium zu *Tübingen,* da so wohl vor als nach dem Magisterio die Gnade Gottes immer mehr an meinem Herzen arbeitete, und mir auch den Umgang mit ältern eifrigen Studiosis segnete. Auf meinen *Vicariaten* liess mich Gott gegen das Gewissen der Zuhörer offenbar werden, welches ich viel Jahre hernach bey unvermutheten Gelegenheiten erfuhr. Bey meinem *Closter- und Predigtamte* suchte ich der Gemeine, und vornemlich der studirenden Jugend, einen wahren geistlichen Nutzen zu bringen; wobey es nebenher auch manche Veranlassung gab, auf zerschiedene Weise etwas zum gemeinen Besten beyzutragen. Was bey meinem Aufzug nach *Denkendorf* in der ersten Nacht zwischen Gott und mir vorgegangen, hat bey mir einen guten Grund meines ganzen Aufenthalts daselbst gegeben. Die Closter-Jugend suchte ich insonderheit zur Ehrerbietung gegen heilige Dinge zu gewöhnen, sie vor dem Läugnen und vor der Unreinigkeit zu bewahren, und fein frühe nach ihrer Fähigkeit einen Saamen von denen Sachen beyzubringen, die ihnen mit der Zeit bey dem Kirchendienste am brauchbarsten seyn möchten.

§. 31. Ich war niemalen darauf bedacht, dass ich mir gute, bequeme, vergnügte Tage und Stunden machen, viel zeitliche Güter sammlen und erübrigen, und hohe Ehrenstellen erlangen möchte: mein Fleiss gienge nur dahin, das, was mir vor die Hand käme, es möchte wichtig oder gering, ansehnlich oder unscheinbar seyn, nach dem Vermögen, das von Gott dargereicht ward, treulich zu verrichten. Meine Wege liess ich Gott befohlen seyn, und sahe nur auf jenes gute Ziel hin, ohne Wahl eines sanften oder rauhen Weges.

§. 32. In meiner innern Uebung stellete ich mich gern in zwey Momenta oder Augenblicke. Das eine war, da ich in Adam ein Sünder worden bin: das andere aber, da Jesus Chri-

stus seinen Geist in seines Vaters Hände überantwortete, und auch mich zu Gott führete. Eine Gleichheit des Gemüths machte, dass ich unter den Fröhlichen für traurig, nicht weniger aber unter Traurigen für fröhlich geachtet ward. In misslichen Fällen stellte ich mir gern das äusserste vor, und was unterblieb, hielt ich für Gewinn. Ich verglich mich eher mit denen, die es ringer, als mit denen, die es besser hatten, und also ward mir die Vergnügsamkeit nicht schwer.

§. 33. Als ich nach *Herbrechtingen* kame, und mehr ruhige Zeit hatte als zuvor und hernach, suchte ich dieselbe mir und andern durch das Ausgeben erbaulicher Schriften und durch andere freye Arbeit zu Nutz zu machen. Sodenn ward ich bey der Aufnahm in den Landschaftlichen Ausschuss und in das Fürstliche Consistorium erst recht inne, was es ist, für das gemeine Beste eines Landes und der Kirche in demselben nicht nur überhaupt, sondern auch in so vielen und vielerley besondern Fällen wachen und Sorge tragen helfen. Die Verläugnung des eigenen Willens macht alle sonst beschwerliche Aenderung der Geschäfte leicht, und meine beständige Absicht war, Gottes Ehre zu befördern und zu retten. Gegen gnädigste Herrschaft war ich so gesinnet, wie es einem dankbaren Unterthanen, einem getreuen Rath, einem gewissenhaften und für das werthe Vaterland zugleich geflissenen Landstand zukommt. Gegen Höhere hielte ich mich als einen geringern: gegen meines gleichen handelte ich je und je nach der Gleichheit: und Geringere sahe ich an als solche, denen zu Dienste die Grössere da sind. Bey dem allen hielte ich mich für verpflichtet, nicht nur das Gute zu fördern, sondern auch dem Bösen nach Möglichkeit Abbruch zu thun, und dabey galt es mir gleich, ob ich es selbst thäte, oder ob andere diesen Vorzug hätten.

§. 34. Wer mich nun nach etlichen besondern Materien, die ich in meinen Schriften abgehandelt habe, schätzen wollte, der möchte mich nicht von allem Fürwitz los sprechen. Nun habe ich mir zwar angelegen seyn lassen, das, was mir unter die Hände kam, andern auf das getreulichste mitzutheilen; für mich selbst aber suchte ich beständig, wie meine Bekannten wissen, meine Seelen-Nahrung in den gemeinesten catechetischen Grund-Wahrheiten mit aller Einfalt und ohne Grübeley. Glauben, Hoffnung, Liebe, Sanftmuth, Demuth ware die Haupt-Sache.

§. 35. Hiebey wird es heissen: Hat Gott dich lieb gehabt, so hat es dir an *Trübsal* nicht fehlen können. Und daran hat es auch nicht gefehlet. Dafür aber rechne ich nicht eigentlich die Krankheiten; da ich bey meiner schwächlichen Leibes-Constitution gleichwohl nicht viel schmerzliche und an der Ar-

beit hinderliche Krankheiten gehabt: nicht die Trauerfälle; da zum Exempel von Anno 1715 bis 1726 sechs meiner Kinder in ihrer zarten Kindheit gestorben sind; denn eben bey solchen Heimsuchungen hat Gott seinen Lebens-Trost reichlich verliehen: nicht die unverdiente Schmach, womit mich etliche meiner Gegner überschüttet haben; denn solches ist bey der eitelen gelehrten Welt nichts ungemeines, und wie ich es ihnen jederzeit vergeben habe, also ist es durch den Eingang, den ich sonsten habe, weit überwogen worden. Mein Leiden war meistens geistlich und verborgen, sachte und anhaltend: und sonderlich gab mir bisweilen einen geschwinden Stich die Ewigkeit, die der Mensch vor sich hat; da ohne peinliche Furcht vor dem Weh, ohne wirkliche Freude auf das Wohl, *die Ewigkeit* an sich selbst, mit ihrer grossen Wichtigkeit, mein Innerstes durchdrang und schärfer durchläuterte, als keine Widerwärtigkeit zu thun vermag.

§. 36. Als mit den Jahren die Geschäften zu- und die Kräften abgenommen, hefliss ich mich, dass mich nichts verschlingen, alles aber mein Verlangen nach jener ewigen Ruhe fördern möchte. Und solches ist nun erfüllet. Hinfort ist es ausgesorgt: Hinfort ist Friede und Freude vorhanden. Gebt unserm Gott die Ehre! Die Gnade des Herrn JESU sey mit allen! — *Hactenus b. Bengelius.*

§. 37. Matrimonium iniit Noster A. MDCCXIV cum *Johanna Regina*, nat. *Seegeria,* cujus fideli consortio ita delectatus fuit, ut frequentibus DEUM precibus rogitaret, vellet eam, utut valetudine non admodum secura praeditam, ad postremum usque vitae halitum sibi conservare; qua in re tanta ejus fiducia fuit, ut sua ipse manu in biographiae suae *αὐτογράφῳ,* integris adhuc viribus, verba subjicere non dubitaret: *id quod factum est.* Nec fefellit sua Beatum confidentia: quum post XVII demum annos et quod superat, 20 nimirum Martii MDCCLXX, secuta sit pia matrona desideratissimum thori et fidei socium. Liberos ex ea susceperat numero duodecim, quorum dimidia pars in infantia decessit, pars dimidia superstes optimo parenti fuit. Ex 4 filiabus, felici matrimonio *D. A. R. Reussio,* Ser. Wirt. Ducis nunc Consiliario atque Archiatro primario, *C. G. Williardto,* S. C. Maj. Consiliario in L. J. Esslingensi, b. *M. P. D. Burkio,* Kirchoteccensis quondam Ecclesiae Pastori atque Dioeceseos Superintendenti, et *M. E. F. Hellwagio,* Ecclesiae jam Sulzensis Pastori Pastorumque in eo tractu Superintendenti junctis, nepotes neptesque 21 numeravit, 15 reliquit; filiorum bigae coelibi adhuc valedixit, Medicinae Licentiato alteri, qui Stuttgardiae A. MDCCLIX pie obiit, alteri Alumno t. t. Bebenhusano, Tubingensis hodie Ecclesiae Diacono.

§. 38. *Postremi morbi* initia sentire coepit a die fere na-

tali, 24. Junii, A. MDCCLII; exinde enim virium prostratio cum variis symptomatibus naturae debilitatem significantibus Beatum incessit; qui tamen officiis fungi prius non desiit, quam diebus ante obitum 16 lectulo penitus affixus esset. Insecutâ d. 28. Octobr. pectoris inflammatione qualis fuerit ejusdem ad beatam migrationem compositio, et qualis inprimis ante acceptam cum domesticis S. C. declaratio, videre est in Epicediis, ***sermoni funebri,*** ex voto Beati ad Ebr. 7, 24. 25. habito, annexis, aliisque monumentis, quae exstant, publicis. Placidissime itaque obiit beatae memoriae vir d. 2. Nov. hor. mat. 2. A. MDCCLII. annorum 65, mensium 4 et 18 dierum peregrinator. DEO, luminum Patri, sit laus et gloria in aeternum!

GNOMON
NOVI TESTAMENTI.

Novum Testamentum dicitur interdum corpus librorum sacrorum, quibus ipsum N. T. proprie dictum descriptum exstat; porro quid sit N. T. proprie dictum, declaramus infra ad Matth. 26, 28. Habet hoc Corpus partes duas, quarum altera continet apostolorum et evangelistarum libros, altera est apocalypsis Jesu Christi. In illa primum est historia Jesu Christi ab adventu in carne usque ad ascensionem in coelos; deinde ecclesiae christianae, a Christo exaltato, per apostolos constitutae, historia et institutio. Denique in hac Revelatio plane singularis docet, quid de Christo, de ecclesia, de universo futurum sit, usque ad consummationem. Breviter, sunt evangelistae, actaque et epistolae apostolorum, et apocalypsis. Ipse horum librorum mutuus habitus idoneum praebet argumentum perfectionis. Quo circiter tempore quilibet scriptus sit, in *Ordine temporum* ostendimus.

ANNOTATIONES
IN EVANGELIUM
SECUNDUM MATTHAEUM.

Evangelistae habent primordia rerum N. T. Joh. 16, 12. *) De auctoritate illorum [*quâ posteriores sunt Apostolis et Prophetis, Pastoribus atque Doctoribus priores*, Harm. p. 35.] vid. Eph. 4, 11.

*) Inaestimabili (scilicet) DEI O. M. beneficio, amplissimas a nobis gratias requirente, factum est, ut, quae optimus Salvator in terris versatus et fecit et dixit, per electos aliquos viros literis consignari, eorumque Evangelium vel testimonium scriptum ad hunc usque diem conservare vellet. — *Quatuor* illi quidem, a primis inde Christiani nominis temporibus numerati sunt, rejectis permultis spuriis et a fidei sinceritate alienis scriptis. Quibus volupe est, quatuor Paradisi flumina cardinalia, et insignem aliorum typorum, quaternario distinctorum, copiam, inprimis vero (quod canae antiquitatis est) Leonem, Bovem, Hominem et Aquilam Evangelistarum quadri-

1 Petr. 1, 12. Sunt bis duo: alteri, Johannes et Matthaeus, fuere apostoli, adeoque ipsi interfuerunt: alteri, Marcus et Lucas, in se ipsis specimen praebent fidei, evangelio ex aliis certissime cognito praestitae. Sed Matthaeum Marcus, hos duos Lucas, hos tres Johannes praesupponit et quasi supplet. Matthaeus, apostolus, primo scripsit, [*id quod vel ex eo patet, quod ἡγεμόνος titulus, a Luca semel* (c. 3, 1.), *a reliquis nunquam expressus, in historia passionis a Matthaeo constanter tribuitur Pilato.* Harm. p. 37.] et Marco Lucaeque simul auctoritatem constituit: Johannes, item apostolus, postremo [*neque tamen (ut ex* c. 5, 2. *patet) post vastatas demum Hierosolymas,* Harm. p. 38.] scripsit, et Marci Lucaeque libros, per se firmos, etiam magis ad hominem comprobavit. [*quanquam anno post ascensionem octavo Matthaeum, Marcum decimo, Lucam decimo quinto, tricesimo tertio denique Johannem scripsisse, frequens utique, sed non satis firma est sententia.* Harm. p. 37.] Matthaeus scripsit praecipue ad demonstrandum implementum scripturarum et ad convincendos Judaeos: Marcus condidit Breviarium, et multa notabilia ab illo relicta adjecit, praecipue spectans tirocinium apostolorum: Lucas relationem contexuit de officio praecipue Christi, maxime historice: Johannes refutavit oppugnatores Deitatis. Omnia, quae hi Quatuor viri commemorant, vere et fecit et dixit Jesus Christus: ea autem ex uno thesauro delegerunt, quorum firmissimam quisque habebat scientiam, quae characteri cujusque interno spirituali respondebant, et quae ei tempori, cum scribebat, iisque, ad quos mittebat, congruebant *). Chrysost. Hom. I. in ep. ad Rom. ineunte, *Moses libris quinque,* inquit, *a se scriptis, nusquam nomen suum praefixit. sed neque Matthaeus, neque Johannes, neque Marcus, neque Lucas. quid ita? praesentibus scribebant, neque attinebat, se ipsos indicare praesentes.*

Dicitur evangelium 1. ipsa *annuntiatio laeta*, quam de Jesu Christo et Jesus Christus, et prodromus ejus, et apostoli ceterique testes primum Judaeis, deinde toti humano generi tulerunt. 2. totum munus et institutum propagandae illius annunciationis, vel per praeconium, vel per literas. unde dicitur evangelium v. gr. Pauli. 2 Tim. 2, 8. Inde, ulteriore metonymia, horum monumenta, qui historiam salutarem scriptis prosecuti sunt. Si velis quatuor libros, quos Tertullianus *evangelicum instrumentum* vocat, simul nominare Graece, dicendum proprie erit, in singulari, **τὸ κατὰ ματθαῖον, κατὰ μάρκον κτλ. εὐαγγέλιον,** non in plurali, nisi forte brevitatis gratia. Est enim unum idemque argumentum; idque tantum alio descriptum mo-

gae adplicare, sua illos sibi habere patiamur: nihilo enim minus omnibus et singulis laus sua sarta manet atque tecta. Evangelista, si exacte descriptum velis, est sanctus DEI homo, qui historiam de Jesu Christo, testimonio irrefragabili, vel ore vel literis prolato, reliquis hominibus publice exponit. *Harm. evang.* Ed. II. p. 31. s.

*) Quodsi testimonia Johannis et Matthaei, itemque Marci et Lucae conjunxeris: plenum habebis conversationis, actorum dictorumque Jesu Christi decursum, initium, progressum et finem, omnesque insuper, quas in discipulis, in populo, in adversariis, et, ex horum indigentia, in ipso Salvatore, si methodum spectes, observare licet, vicissitudines. *Harm.* p. 38. s.

do *κατὰ Ματθαῖον, quod ad Matthaeum attinet, penes Matthaeum, per Matthaeum*, ut Matthaeus pro sua parte descripsit, alio *κατὰ Μάρκον* etc. conf. *κατὰ*, Act. 27, 7 fin. Veruntamen ut in Pentateucho prima vox protinus est *Bereschith*, (quae ipsius tituli postea vicem obtinuit;) sic Matthaeus, cum scribere inciperet, scripsit *βίβλος*, Marcus *ἀρχὴ* etc. *Evangelii* tamen appellatio, pro libro, apud antiquissimos patres occurrit. Apud eosdem Hebraice Matthaeus scripsisse perhibetur. quid obstat, quo minus idem Graece eundem librum eodem exemplo scripserit, etiamsi proprie non ex lingua in linguam transferret? conf. Ier. 51, 63. 36, 28. et quae eo notat *Franzius* de Interp. p. 504. nec non *la Vie de Mad. Guion* Part. 2. p. 229.

Conspectum libri hunc damus:

I. Nativitas et quae eam mox secuta sunt.		
α. Genealogia.	c. I.	1—17
β. generatio.		18—25
γ. magi.	II.	1—12
δ. fuga et reditus.		13—23
II. Introitus.		
α. Johannes.	III.	1—12
β. Jesu baptismus.		13—17
γ. tentatio et victoria.	IV.	1—11
III. Acta et dicta, quibus se Jesus Christum esse demonstravit;		
α. Capernaumi.		12—16
ubi notetur		
1. praedicatio.		17
2. vocatio Petri et Andreae, Jacobi et Johannis.		18—22
3. praedicatio et sanatio: multorum confluxus.		23—25
4. Sermo in monte.	V—VII.	
5. Leprosus.	VIII.	1—4
6. Centurio et servus ejus.		5—13
7. Socrus Petri.		14. 15
8. multi aegri.		16. 17
β. iter, duobus de sequela admonitis, trans mare, et imperium in ventum et mare.		18—27
daemonia ex hominibus in porcos migrantia.		28—34
γ rursus Capernaumi.		
1. paralyticus.	IX.	1—8
2. Matthaei vocatio. Conversatio cum peccatoribus defensa.	9.	10—13
3. jejunium.		14—17
4. Puella mortua, et, post haemorrhousae sanationem, resuscitata.		18—26
5. duo caeci.		27—31
6. daemoniacus.		32—34
7. ambulat Dominus, et operarios peti jubet.		33—38
8. operarios mittit et instruit,	X.	1—42
et ipse praedicat.	XI.	1
9. Johannis legatio.		2—6
10. Johannes laudatur: civitates contumaces reprehenduntur: laborantes invitantur.		7—30
11. spicae frictae.	XII.	1—8
12. manus arida sanatur.		9—13

a b

a b

13. Pharisaei insidiantur: Jesus secedit. 14—21
14. Daemoniacus sanatur: populus miratur: Pharisaei blasphemant: Jesus eos refutat. 22—37
15. Signum postulantes redarguit. 38—45
16. declarat, qui sint sui. 46—50
17. docet per similitudines. XIII. 1—52

δ. Nazarethae. 53—58

ε. Aliis locis.

1. Herodes, Johanne interfecto, de Jesu audiens haesitat: Jesus secedens a populo quaeritur. XIV. 1—13
2. Sanat et V millia satiat. 14—21
3. iter maritimum, et sanationes in terra Genesareth. 22—36
4. manus illotae. XV. 1—20
5. Cananaea. 21—28
6. aegroti multi, sanati. 29—31
7. IV millia cibati. 32—38
8. in finibus Magdala, signum postulantes refutantur. 39 — XVI. 4
9. admonitio de fermento. 5—12

IV. Praedictiones de passione et resurrectione.

α. praedictio prima.

1. praeparatio per confirmationem articuli palmarii, quod Jesus sit Christus. 13—20
2. praedictio ipsa et intercessio Petri refutata. 21—28

β. praedictio secunda.

1. transfiguratio in monte, et imperatum silentium. XVII. 1—13
2. lunaticus sanatus. 14—21
3. praedictio ipsa. 22. 23
4. didrachma soluta. 24—27
5. Quis major. XVIII. 1—20
6. Officium remittendae fratri offensae. 21—35

γ. praedictio tertia.

1. migratio ex Galilaea. XIX. 1. 2
2. quaestio de divortio. 3—12
3. humanitas erga parvulos. 13—15
4. dives pedem referens, 16—22
   et inde sermones de salute divitum, 23—26
   de praemiis sequelae, 27—30
   de novissimis et primis. XX. 1—16
5. praedictio ipsa. 17—19
6. filiorum Zebedaei petitio: praeceptum humilitatis. 20—28
7. duo caeci sanati. 29—34

V. Acta Hierosolymitana, proxime ante passionem.

α. feria prima.

1. introitus regalis. XXI. 1—11
2. purgatio templi. 12—17

β. feria secunda. Ficus. 18—22

γ. feria tertia. Acta

a. in templo.

1. interpellatio antistitum,

א refutata,

α. per quaestionem de baptismo Johannis. 23—27

β. per similitudines:

a. de duobus filiis. 28—32

b. de vinea. 33—44

ב ad insidias progressa. 45. 46

2. parabola de nuptiis. XXII. 1—14

a

a

3. adversariorum quaestiones:
א de censu. 15—22
ב de resurrectione. 23—33
ג de praecepto maximo. 34—40
4. Salvatoris quaestio mutua, de Davidis Domino. 41—46
admonitio de scribis et pharisaeis, XXIII. 1—12
et elenchus contra eos, 13—36
et contra ipsam urbem. 37—39
b. extra templum. Sermo de fine templi et mundi. XXIV. XXV.

VI. Ipsa passio et resurrectio.

A. passio, cum morte et sepultura.
a. feria quarta.
α. Jesu praedictio. XXVI. 1. 2.
β. Antistitum deliberatio. 3—5
γ. Judae, unctionem Domini aegre ferentis, pactum de proditione. 6—16
b. feria quinta.
α. interdiu: pascha paratum. 17—19
β. vesperi:
1. proditio indicata. 20—25
2. coena Dominica. 26—29
γ. noctu.
1. scandalum discipulorum et Petri praedictum. 30—35
2. lucta in Gethsemane. 36—46
3. Jesus capitur, gladio uti vetat: turbas redarguit: a discipulis deseritur. 47—56
4. ad Caipham ducitur; falsi testes irriti: ipse se filium Dei confitetur: capitis damnatur: illuditur. 57—68
5. Petrus negat et flet. 69—75
c. feria sexta.
α. passio summa.
א mane.
1. Jesus Pilato traditur. XXVII. 1. 2.
2. Judae exitus. 3—10
3. Jesu regnum, et silentium. 11—14
4. Pilatus Barrabam, ab uxore frustra admonitus, dimittit, Jesum crucifigendum tradit. 15—26
5. Jesus illuditur et educitur. 27—32
ב hora tertia. Acetum et fel: crux: vestes divisae: titulus crucis: duo latrones: blasphemiae. 33—44
ג ab hora sexta ad nonam. Tenebrae: derelictio. 45—49
β. Mors, 50
velumque scissum ac motus ingens. 51—53
Centurio miratur: mulieres spectant. 54—56
γ. sepultura. 57—61
d. feria septima: sepulcrum munitum. 62—66

B. Resurrectio: α. mulieribus nunciata, 1. per angelum, XXVIII. 1—8
2. per ipsum Dominum. 9—10
β. per adversarios negata. 11—15
γ. discipulis ostensa. 16—20

CAPUT I.

v. 1. *ΒΙΒΛΟΣ γενέσεως)* Locutio LXX viralis, Gen. 2, 4. 5, 1. Etenim Hebraismum habent maxime libri N. T. primo tempore scripti: providitque sapientia divina, ut versio graeca V. T. eam praepararet linguam, quae doctrinae N. T. vehiculum foret aptissimum. Spectat autem titulus hic, *Recensio ortus*, proprie ad proxima sequentia, ut ex reliqua parte versus primi patet, neque tamen vis ejus non ad totum librum porrigitur, quo id agitur, ut Jesus agnoscatur Christus, filius David etc. [*in quo, ceu promisso Messia, vaticinia V. T. complementum nacta sint. Hinc subinde formulam frequentat:* Ut impleretur. Vers. germ.] v. 20. c. 9, 27. etc. Nam Scriptura cum genealogiis etiam causas earum solet contexere. Gen. 5, 1. 6, 9. — *ἰησοῦ χριστοῦ, Iesu Christi)* conjuncta *Iesu Christi, et Christi Iesu,* vel absoluta *Christi* per antonomasian appellatio, post adventum Paracleti invaluit: quare libri evangelici in praefationibus duntaxat et conclusionibus, insequentes ubique eam habent. Rom. 3, 24. Gal. 2, 16. nott. Conf. v. 16. — *δαυὶδ — ἀβραάμ, Davidis — Abrahami)* Dicitur Christus filius Davidis, et filius Abrahae, quia utrique promissus. Abraham primus, David ultimus virorum, quibus ea promissio data, unde tanquam a proximo patre dicitur Filius David. v. Rhenferd. op. phil. p. 715. Uterque cum fide et gaudio accepit. Ioh. 8, 56. Matth. 22, 43. In tota hac scala quilibet priores patres, sed non insequentes scivit. O quam jucundum lectu fuisset illis hoc Matthaei exordium, quod nos tam parum curamus. Allusio praevia fit ad tessaradecadas, v. 17. quarum primam *Abrahami*, secundam *Davidis* nomen distinguit: tertiam eleganter non a nomine proprio, sed a transportatione inchoatam, ipse suo nomine Iesus Christus coronat. Nam prima tessaradecas nec non secunda habent promissionem, tertia impletionem. Retrorsum autem incedit oratio v. 1. a Christo ad Davidem, a Davide ad Abrahamum. Eoque commodius Abraham secundo loco ponitur, quia mox redit versu 2. Marcus autem ineunte libro suo, Iesum appellat *Dei filium*, non *Davidis*, quia statim incipit a baptismo Iohannis, per quem Iesus ostensus est Filius Dei. Sic uterque evangelista scopum libri sui profitetur in titulo. Prior pars hujus versiculi habet summam N. T. et altera anakephalaeosin V. T.

v. 2. *ἀβραάμ, Abraham)* Matthaeus in enumerando descendit: quanquam etiam v. 1. ascendit: neque ab Adamo, sed ab Abrahamo incipit; non tamen exclusis gentibus: coll. c. 28, 19. nam in Abraham omnes gentes fiunt benedictae. — *καὶ τοὺς ἀδελφοὺς αὐτοῦ, et fratres ejus)* Non Abrahamo, non Isaaco, non Iacobo adduntur fratres, quos habuere, sed Iudae. Promissiones fuere in familia Israelis.

v. 3. *καὶ τὸν ζαρὰ, et Zara)* cum fratre natum. — *ἐκ τῆς θάμαρ, ex Thamare)* Matthaeus subinde mulierum mentionem injicit, quae casu quodam singulari junctae fuerunt Abrahamidis. Thamar de-

buerat uxor fieri Sela, Gen. 38, 11. 26. et ex ea ipse Iuda genuit Phares et Zara. Rachab erat ex Cananaeis: et tamen facta est uxor Salma. Ruth erat Moabitis: et tamen Booz eam duxit. Uxor Uriae, Davidis est facta.

v. 4. **ναασσὼν**, *Naasson)* tempore Mosis. de ipso Mose memorabile est in hac tota serie silentium.

v. 5. *τον βοὸζ ἐκ τῆς ῥαχὰβ, Booz ex Rachab)* Sunt, qui proximos Boozi genitores praetermissos putent: sed si quoque habetur Ruth 4, 21. neque prima tessaradecas, ceterarum norma, hiatum admittit. v. 17. Rectius alii in tanto temporum tractu genitores valde grandaevos agnoscunt. *Rachab* hic Hierichuntinam illam dici, vel articulus **τῆς ῥαχὰβ** ejusque vis relativa docet. Neque obstat orthographia, nam pro רחב *ῥαὰβ* et *ῥαχὰβ* scribitur. vid. Hilleri Onom. sacrum p. 695. Rahab illa, cum exploratores occultavit, erat adolescentula, Jos. 6, 23. vixit autem ultra Josuam et seniores. ib. c. 24, 29. seq. et postea demum Salmoni nupserit oportet, quia de his nuptiis in eodem libro nil commemoratur, sed habitatio duntaxat Rahab in Israel. Jos. 6, 25. In Ruth. 1, 1. prima videntur denotari Judicum tempora, ut verbum שפט (quod alioqui putari posset redundare,) habeat vim inchoativam, quemadmodum saepe מלך *regnum cepit:* et Naemi in terram Moab ierit, antequam populus a Moabitis premeretur, Jud. 3, 12. Itaque Rachab potuit esse, ut erat, mater Boozi. Huic seni nupsit Ruth, c. 3, 10. et horum nepos Isai valde grandaevus (conf. de Jojada, 2 Chron. 24, 15.) genuit Davidem. 1 Sam. 17, 12. 14.

v. 6. *δαυὶδ δὲ ὁ βασιλεὺς, David autem rex)* Nomen illud **ὁ βασιλεὺς**, pridem nonnulli omiserunt: sed *Davidis regnum* bis memoratur hoc loco, uti postea *transmigratio Babylonis.* Ita subaudi, *Salomo rex* etc. usque v. 11. quanquam David potissimum rex appellatur, non solum, quia primus est rex in hac serie, sed etiam, quia thronus ejus Messiae datur. Luc. 1, 32.

v. 7. *ἐγέννησε, genuit)* Homines mali, etiamsi, dum vivunt, sibi sunt inutiles, tamen non frustra exstiterunt. certe per eos nascuntur etiam electi.

v. 8. *ἰωρὰμ δὲ ἐγέννησε τὸν ὀζίαν, Ioram autem genuit Oziam)* intervenientibus Achazia, (qui idem profecto est Joachaz, 2 Chron. 21, 17. 22, 1.) Ioas et Amazia. 1 Chr. 3, 11. seq. Itaque *genuit* mediate, ut dici solet *filius*, mediate. v. 1. nam etiam Esr. 7, 3. transiliuntur sex patres, coll. 1 Chr. 6. Tres illos Matthaeus, non quo ipse eos ignoraret, cujus peritiam totus contextus ostendit, sed quia omnibus notissimi erant, praetermisit: neque per fraudem id fecit; nam si numeres, aucta generationum multitudo vim addet argumento de Messia jam exhibito. Neque illos ob impietatem omisit: nam alios quoque impios, v. gr. Iechoniam, eumque consideratissime, memoravit, vel etiam pios praetermisit. Verum ut in demonstrandis itineribus ac viis praecipua esse cura solet, ubi bivia occurrunt, simplici via per se expedita: sic Matthaeus in hacce genealogia eos praecipue notat, qui *fratres* habuere, et prae fratribus stemma Messiae propagarunt, usque eo, ut, cum causam haberet Jojakimi non appellandi, *fratres* ejus filio ejus unico assignet: at Joasum, qui unica sui temporis scintilla fuerat, cum ejus genitore et nato quam commodissime praetermisit. Porro ut in geographia distantiae locorum,

salva veritate, modo per longiores, modo per breviores stationes describuntur, sic in genealogia gradus generationum, etiam apud Hebraeos. Ac res ex V. T. evidenter notas, neque ulli erroris periculo obnoxias, sermo N. T. solet non tam explicare, quam innuere, brevitate ardori spiritus, Act. 7, 16. not. vel etiam ad alias res apta. *Ozia* antea dictus *Azaria:* sed una in Hebraeo litera ר exempta, appellatus est *Ozia*.

v. 11. ***ἰωσίας δὲ ἐγέννησε τὸν ἰεχονίαν, Josias vero genuit Jechoniam)*** Multi et pridem et nuper, sed vix alii atque Graeci, inseruere *Jojakimum;* quippe quem et historia V. T. haberet, et apud Matthaeum numerus XIV generationum, a Davide usque ad transmigrationem Babylonis, requirere videretur. Neque tamen *Jojakimus* inseri potest: nam historia non pateretur, *Jojakimum* sine fratribus, quos habebat, poni, et *sic* fratres dari *Jechoniae*, quos non habebat. Nonnulli sub priore apud Matthaeum *Jechoniae* mentione *Jojakimum* quaesivere, Hieronymus praesertim, Porphyrii objectionem de hiatu versus hujus refutans: sed nullus metaplasmus efficiet, ut יהויקים (LXX. *ἰωακεὶμ*) et *ἰεχονίας* unum idemque sit nomen; neque magis sub Jechonia bis posito Jojakim et Jechonias accipi possunt, quam sub Isaaco et ceteris bis nominatis duo Isaaci, et sic deinceps. Idem Jechonias suo bis nomine ponitur: hunc Josias genuit interjecto Jojakim: et Jechoniae patruos Matthaeus *fratres* ejus dicit, coll. Gen. 13, 8. idque pereleganter. nam *Sedekias*, transmigratione jam facta, *post* Jechoniam, exclusis hujus filiis, regnavit, (octo post *Jechoniam* annis natus,) quo nomine concinne *post* Jechoniam memorantur fratres ejus, quorum princeps Sedekias erat, qui expresse *frater* Jechoniae dicitur, pro *patruo*, 2 Chr. 36, 10. 2 Reg. 24, 17. — ***ἐπὶ τῆς μετοικεσίας, sub migratione)*** *Ἐπὶ*, cui opponitur ***μετὰ*** *post*, v. 12. dicitur etiam, cum id, *sub quo* aliquid fit, proxime sequitur. Marc. 2, 26. not. Sic ב praefixum, Gen. 10, 25. Nativitatem *Jechoniae* proxime subsecuta est *migratio*. Dicitur apud LXX. ***ἀποικεσία*** et ***μετοικεσία***, illud, respectu terrae Canaan; hoc, respectu Babylonis. — ***βαβυλῶνος, Babylonis)*** i. e. ***in Babylonem***, sic, ***ὁδὸς αἰγύπτυ*** *via in Aegyptum*. Jer. 2, 18.

v. 12. ***μετὰ, post)*** postquam Babylonem migraverit. — ***σαλαθιὴλ δὲ ἐγέννησε τὸν ζοροβάβελ, Salathiel autem genuit Zorobabel)*** interjecto Pedaja. Alius Salathiel, alius Zorobabel, parens et filius, iisdem tamen fere temporibus, exstant Luc. 3, 27. *).

v. 13. ***ἐγέννησε τὸν ἀβιοὺδ, genuit Abihud)*** Hic idem, qui *Hodavjah*, qui item aliquot patribus interjectis genitus est ex Zorobabel, 1 Chron. 3, 19. 24. uti docet *Hillerus* in Syntagm. p. 361. ss. ostendens, Judaeos agnovisse genealogiam Messiae l. c. nec sane aliam ullam genealogiam longius ibi produci opus fuit, quam Messiae. Dubium ergo non est, quin idem locus Judaeis fuerit notissimus, eoque minus a Matthaeo repetitu necessarius. In hac ergo generatione desinit Scriptura V. T. Cetera Matthaeus ex idoneis monumentis citerioribus, publicis sine dubio, dedit.

v. 16. ***τὸν ἄνδρα μαρίας, virum Mariae)*** Plane singularis haec

---

*) *Cujus rei caussas aperit* D. Crusius l. c. p. 369 s. *Lucae Zorobabelem principem Judaeae, et Josuae σύζυγον, Matthaei autem, hominem privatum fuisse ostendens.* E. B.

flexura est lineae genealogicae: atque hoc loco plura veniunt dicenda.

I. *Messias sive Christus est filius David.*

Hoc constat inter omnes. Matth. 22, 42. Act. 2, 30.

II. *Jesum esse Christum, et Matthaeus et Lucas, etiam in genealogia, docent.*

Patet ex Matth. 1, 16. Luc. 3, 22.

III. *Quo tempore Matthaeus et Lucas scripserunt, ortus Jesu ex David extra dubitationem erat positus.*

Stante urbe, Matthaeus et Lucas scripserunt, et tum genealogia, Davidica praesertim, tota ex tabulis publicis repeti poterat. Neque adversarii, cum Jesus toties *filius David* vocaretur, quidquam exceperunt.

IV. *Genealogia apud Matthaeum ab Abrahamo, apud Lucam a prima rerum origine, usque ad Josephum, Mariae virum, non per matres, sed per patres, eosque natura patres, texitur.*

Patet id de patribus omnibus iis, quorum nomina ex V. T. repetuntur apud Matthaeum et Lucam: quare ne illud quidem, utrum Chiljoni an Machloni uxor Ruth fuerit, indicatur, sed Obed simpliciter ponitur filius Booz ex Ruth. Ab Abraham ad David eosdem plane patres et Matthaeus et Lucas memorant: ut dubium non sit, quin uterque etiam a David ad Joseph, non matres, sed patres, eosque natura tales, respiciant. Sic in libris regum et chronicis, quotiescunque *mater* sola regis alicujus memoratur, indicium est, illum, pro quo *filius ejus* subinde *rex factus* esse dicitur, *patrem* fuisse *naturalem*.

V. *Genealogia a Salomon apud Matthaeum, et a Nathan apud Lucam, non eodem, sed diverso respectu, ad Josephum perducitur.*

Certum est id ex §. praecedente.

VI. *Jesus Christus est genitus ex Maria, non ex viro quoque ejus Josepho.*

Hoc elucet ex Matth. 1, 16.

VII. *Mariae genealogiam texi, necesse fuit.*

Sine genealogia Mariae non posset ortus Jesu ex Davide perspici, ut ex modo dictis fluit.

VIII. *Diu Josephus pro genitore Domini Jesu est habitus.*

Mysterium Redemtoris ex virgine nati non simul, sed paulatim est patefactum, et interim honestus matrimonii titulus pro velamine esse debuit. Pro filio igitur Josephi habitus est Jesus, v. gr. post baptismum, a Philippo, Joh. 1, 46. tempore praeconii publici, a Nazarenis, Luc. 4, 22. Matth. 13, 55. et, uno anno ante passionem, ab Judaeis, Joh. 6, 42. Haesit opinio haec apud multos etiam post ascensionem Domini, atque adeo tum, quum Matthaeus paucis annis post ascensionem Domini scriberet evangelium.

IX. *Ergo Josephi quoque genealogiam tantisper exstare, opus fuit.*

Omnibus, qui Josephum Jesu genitorem putabant, constare debuit de ortu Josephi ex Davide. Alias Jesum non potuissent agnoscere filium Davidis, adeoque Messiam. Hinc angelus primum Josepho apparens, eumque monens de conjuge assumenda, eum *filium Davidis* nominavit: v. 20. nempe quia hunc titulum filius Mariae aliquantisper ita, quasi ex Josepho tractum, gesturus erat. Non dissimile est, quod Jesus non solum matris suae primogenitus erat, Luc. 2, 7. 23. sed etiam pro Josephi eum primogenito haberi oportuit: quare *fratres* Jesu fuere consobrini, non comprivigni. Supervacaneus est eorum conatus, qui ex connubio Josephi et Mariae consanguinitatem utriusque deducere nituntur. Vel si ipse David proximus progenitor utrique communis fuit, tamen Matthaeus propositum obtinet. Itaque Josephi genealogiam adornavit Matthaeus, sed eo temperamento, ut veritati ipsi nihil adimeret. Non ait, Jesum esse filium Joseph; Mariae esse ait. Hoc ipso genealogiam Josephi, quae usum suum aliquandiu habebat, versu 16 innuit antiquatum iri. Mariae ortus ex Davide eo tempore non minus erat notus, ut patet ex Luca.

X. *Aut Matthaeus Mariae et Lucas Josephi, aut Matthaeus Josephi et Lucas Mariae genealogiam habet.*

Hoc consequitur ex §§. praecedentibus.

XI. *Josephi genealogia est, quam Matthaeus habet; Mariae, quam Lucas.*

Matthaeus ab Abrahamo ad Jacobum deducit seriem, et Jacobum dicit *genitorem* Josephi, et Josephum expresse Mariae virum appellat. Josephus igitur, non Mariae, sed suo nomine, ut filius eorum, quos Matthaeus recenset, spectatur. Porro Matthaeus Josephum ut ab Jacobo *genitum* expresse Mariae contradistinguit: sed apud Lucam, minus adstricta locutione, simpliciter post *Joseph* ponitur *Eli.* Quum igitur Josephus proprie sit filius Jacobi apud Matthaeum, idem apud Lucam filius Eli suo nomine esse non potest. Superest, ut alieno nomine, nomine conjugis suae, sit filius Eli. Ergo Maria est Eli filia. Occurrit in scriptis Judaeorum מרים בת עלי *Maria filia Eli,* quam apud inferos vehementissime discruciari dictitant. vid. Lightfoot ad Luc. 3, 23. et Wolf. ad Matth. 1, 20. Non tamen nominat Mariam Lucas in genealogia. nam absonum fuisset, Judaeis praesertim, si scripsisset: *Jesus erat filius Mariae, Eli, Mathat* etc. Quapropter virum Mariae nominat, sed ita, ut ex toto capite I. et II. omnes possent intelligere, pro Maria nominari virum ejus.

XII. *Apud Lucam est genealogia primaria, apud Matthaeum secundaria.*

Ubi genealogia aliqua per matres aeque ac patres adornatur, multimodis ex una quispiam stirpe ortus ostendi potest: sed per patres nonnisi unica et simplex potest esse deductio. Porro in genealogia Jesu Christi patribus Maria mater *incomparabili* jure accensetur. In generatione communi patres matribus sunt potiores: at Maria una omnium potissimo jure genealogiam ingreditur, prae quovis patre ex toto genere humano. nam quicquid ex humana, Abrahamica, Davi-

dica stirpe traxit Jesus, id *totum* ex matre traxit. Hoc unum *mulieris* sine viro semen est. Ceteri liberi ortum sui *partim* patri, *partim* matri, acceptum referunt. Primaria ergo Mariae, apud Lucam, est genealogia. Nec nisi secundaria esse potest Josephi apud Matthaeum, ad tempus adhibita, dum omnibus innotesceret, Jesum esse Mariae, non etiam Josephi filium. Memorat Matthaeus Jechoniam, quem tamen primaria Messiae genealogia praeterit. Jer. 22, 30. coll. Luc. 1, 32. 33.

XIII. *Quicquid in tota re superest difficultatis, id fidem nostram non modo non debilitat, sed etiam confirmat.*

Stirps Davidica tempore Jesu Nazareni eo paucitatis venerat (Apoc. 22, 16.) ut ob hanc quoque causam *Filius David* per antonomasian diceretur pro Messia: eademque ita in Jesu et propinquis ejus substitit, ut quilibet, qui sciret, Jesum ex ea ortum esse, non posset non Jesum, quum propinquorum nemo cum eo conferendus esset, Messiam, cujus tempus aderat, agnoscere, etiam citra lucem fidei. Proinde ortus Jesu ex semine *David*, perinde ut ortus ex *Bethlehem*, vulgo minus innotuit; quin potius *Nazareni* cognomine quodammodo velatus est, ut fidei pretium maneret: Joh. 7, 27. 41. 42. hominesque aliis prius argumentis ad fidem in Jesum Messiam perducti, ex iisdem eliciebant hanc conclusionem, Jesum esse Davidis filium. Matth. 12, 23. Sed tamen non deerant publice monumenta idonea: unde Judaeorum antistites, cum omnia moverent adversus Jesum, tamen prosapiam ejus in nullam vocavere controversiam. Quin etiam ad Romanos multa pervenit de genere Jesu Davidico notitia. Luc. 2, 4. Olim facilitas genealogiae ostendebat, Jesum esse filium Davidis: nunc ipsa difficultas, deletis cum urbe Hierosolymorum tabulis publicis, argumento est, contra Judaeos certe, Messiam pridem venisse. Quemcunque alium ii pro Messia sunt admissuri, ejus ortum ex Davide non aliter, atque Jesu Nazareni, nosse poterunt. Veruntamen non parum mutata est, progrediente luce, ratio. Appellatus est quondam Jesus *filius David* a multitudine, c. 12, 23. 21, 9. a pueris, ibid. v. 15. a caecis, c. 9, 27. 20, 30. a Cananaea, c. 15, 22. sed discipulis nunquam praedicavit, se esse filium Davidis: neque discipuli in confessionibus cum dixere Davidis, sed Dei filium. Davidis quoque filium appellantes, ulterius invitavit. Matth. 22, 42. s. 9, 28. Initio, ortus Jesu ex David erat magis argumentum fidei: deinceps idem magis objectum est fidei factum. Nulla jam fideles impedire difficultas potest. 2 Cor. 5, 16. Jesus est *radix* et *genus* David, stella illa splendida matutina.

XIV. *Matthaeus et Lucas, ipsi genealogiae alias utilitates attexunt.*

Si tantummodo ortum Mariae, nec non Josephi, ex *Davide*, ostendere voluissent, satis fuisset, praesuppositis V. T. documentis, ibi, ubi illa desinunt, v. gr. in Zorobabel, vel certe in ipso Davide, incipere, et seriem per Nathanem vel Salomonem usque ad Jesum Christum continuare. At Matthaeus longius ab Abrahamo orditur, et per Davidem et Salomonem descendit: Lucas autem ad Nathanem et Davidem ascendit, et dehinc ultra Abrahamum ad ultimam progreditur humani generis originem. Utrique igitur aliud quiddam fuit eodem tempore propositum.

Lucas, ut ex primo ejus aspectu apparet, amplissimam instituit anakephalaeosin, summamque stemmatis humani, et Salvatoris cum eo stemmate necessitudinem omnibus, etiam gentibus, exhibet: at Matthaeus, Hebraeis scribens, ab Abrahamo orditur, promissionem illis in memoriam revocans. Rursum Lucas totam seriem per gradus plus LXX. simpliciter enumerat: sed Matthaeus praeter insignes quasdam stricturas particulares, quas adspergit, de mulieribus, de fratribus, de transmigratione Babylonis, totam seriem, quam describit, in tres periodos partitur, et in quavis periodo quatuordecim generationes, ut mox considerabimus, numerat. Atque hinc etiam opportunitas *descensus* apud Matthaeum, et *adscensus* apud Lucam perspicitur. nam tali modo alter stricturas et partitiones illas commode notavit: alter strictiore verbo *ἐγέννησε, genuit*, potuit abstinere, et bono formulae, *ὡς ἐνομίζετο, ut censebatur*, uti, et exquisita ratione totam seriem in *Deo* terminare. — *ὁ λεγόμενος, qui dicitur)* Matthaeus agit cum lectore Judaeo, qui de *Jesu Messia*, v. gr. per genealogiam, convincendus est. Ac passim ea scribit et confirmat, quae ceteri evangelistae praesupponunt. Vis nominis *Christi* refert maxime promissionem *Davidi* datam de *regno* Messiae: et vis nominis *Jesu* refert maxime promissionem *Abrahae* datam de *Benedictione* *).

v. 17. *πᾶσαι, omnes)* Ingens symperasma. Cujus vim his positionibus expendimus:

I. *Gravissimo Matthaeus consilio hancce clausulam perscripsit.*

Messias per Nathanem ex Davide ortus est: Matthaeus autem a Davide per Salomonem descendit ad Josephum. Quare ii, qui jam norant, Jesum non esse ab Josepho genitum, genealogia Josephi minus utebantur. Hanc igitur, bono omnium, qui Jesum vel ex Maria sine Josepho natum crederent, vel ex Josepho quoque ortum putarent, ita adornat, ut eodem tempore utrosque deducat tamen ad *Christum*, *Davidis filium*.

II. *Tres tessaradecadas facit Matthaeus.*

Eas tali diagrammate proponimus:

1.	Abraham	David	Jechonias
2.	Isaac	Salomon	Salathiel
3.	Jacob	Roboam	Zorobabel
4.	Judas	Abia	Abiud
5.	Phares	Asa	Eliakim
6.	Esrom	Josaphat	Azor
7.	Aram	Joram	Sadoc
8.	Aminadab	Ozias	Achin
9.	Naasson	Joatham	Eliud
10.	Salmon	Achaz	Eleazar
11.	Booz	Ezekias	Matthan
12.	Obed	Manasses	Jacob
13.	Jesse	Amon	Joseph
14.	David:	Josias:	Jesus, qui vocatur Christus

*) Graecum *Χριστὸς* et hebraicum משיח Unctum dicit, i. e. Regem. *Jesus* proprium Domini nomen est: *Christus*, cognomen, officium

III. *Statuit ergo Matthaeus tres periodos.*

Omnes gradus recenset Lucas, ad *Deum* usque ascendens, nec tamen periodos facit; tantum abest, ut in periodis gradus numeret: Matthaeus autem tres periodos, ab Abraham ad David, a David ad migrationem, a migratione ad Christum, describit; atque in his periodis mox XIV. gradus videbimus.

IV. *Quamlibet periodum redigit Matthaeus ad* XIV. *generationes.*

Matthaeus non omnes patres memorat: et tamen hos, quos memorat, in numerum redigit. Sunt, qui hic quaerant *septenarium:* sed tessaradecadas, non septenarios simplices, notat evangelista. Rursum, easdem tessaradecadas in nullam summam confert: non enim cunctas ait esse 40 vel 41 vel 42 neque nostrum est, illas in talem numerum cogere. In annis regum v. gr. Israëlis saepe unus idemque annus est ultimus praecedentis regis et primus subsequentis. Eandem rationem apud Matthaeum debemus admittere, quum res ipsa nos eo compellit. Sane David rex et primam tessaradecadem ingreditur, ut ultimus, et secundam, ut primus. Primam ingreditur, alias ea tantum XIII. generationes haberet: secundam ingreditur, quia uti prima ab Abrahamo inclusive, tertia ab Jechonia inclusive, sic media a Davide inclusive debet incipi. Neque vero pariter Jechonias etiam secundam tessaradecadem, ut ultimus, ingreditur, nam a Davide non ad Jechoniam, sed ad transmigrationem, XIV. generationes numerantur. *Vallesius* p. 454. Jechoniam quasi duplicem personam putat, rectius de Davide id dixeris.

V. *Utrumque eo spectat, ut doceat, Jesum dici vere et esse Christum.*

Notanter a nomine *Jesu* ad cognomen *Christi* progreditur v. 16. 17. 18. Atque in periodis notat *dissimilitudinem:* in generationibus, *aequalitatem.* Ea dissimilitudo, ea aequalitas, et seorsum, et conjunctim, ad magnum illum scopum, de *Jesu Christo*, pertinent, ut jam jamque videbimus.

VI. *Tres periodi sunt inter se dissimiles.*

Si meram genealogiam Matthaeus voluisset texere, tota haece congerie supersedere, vel certe nomina propria potuisset recensere, et dicere, *ab Abraham ad David, a David ad Jechoniam, ab Jechonia ad Jesum.* Nunc dicit, post cetera, *ad migrationem, a migratione ad Christum.* Primae igitur periodi terminus, limes, statio, est *David;* secundae, *migratio;* tertiae, *Christus.* Prima periodus est patriarcharum: secunda, regum: tertia, privatorum fere.

VII. *Ea dissimilitudo egregie probat, Jesum esse Christum.*

Diversi illi tituli, ad quos Matthaeus tres periodos reducit, ostendunt, hoc tempus, quo natus est *Jesus*, esse tempus Christi, ipsumque Jesum esse Christum. Prima tessaradecas et secunda illustre habent initium; tertia, quasi caecum et anonymon. Hinc et firmiter

innuens. Christum veteres exspectabant ante natum Jesum: nato Jesu, hunc ipsum Christum esse, demonstrabatur; qua demonstratione latius deinceps divulgata vulgaris appellatio *Jesus Christus* invaluit. *Vers. germ.*

infertur et clarissime exsplendescit tertiae et omnium finis et meta, *Christus*. Prima, est promissionis, quia Abraham in ea primus est, et David ultimus, quorum utrique data promissio: secunda, adumbrationis, per regnum Davidicum; quae quum annos revera pauciores complexa sit, quam prima vel tertia, idoneo est argumento, regnum Davidis per Christum longe augustius deinceps ac diuturnius fore: Luc. 1, 32. seq. tertia, exspectationis est. In prima, primus, Abraham, et ultimus, David, sunt praecipui: in secunda, primus, idem David, est praecipuus: in tertia primus quidem est Jechonias *vinctus*, 1 Chron. 3, 17. cui non heres throni promissus, sed perinde, ut patruo et patri, sic ipsi, alia omnia denunciata sunt, Jer. 22, 11. 18. 24. ut quanquam semine non plane careret, tamen, in memoriam posteritatis, scriberetur ערירי *sterilis*, sine successione regni, ibid. v. 28. 30. atque horum trium respectu *terra terra terra* inclamaretur ter. ibid. v. 29. Hinc in confinio tessaradecadis secundae et tertiae Jechonias non nominatur, sed pro eo migratio memoratur Babylonis. Grande huic argumento pondus additur apud Jeremiam. Namque medio inter Abrahamum et Davidem Mosis tempore, factum est foedus cum populo: idque sub ipsam Jechoniae migrationem est antiquatum Jer. 29, 1. 31, 31. Ebr. 8, 8. 13. Temporibus Abrahami et Davidis promissus est Christus: post Davidis tempora minus diu stetit regnum, sub migrationem Babylonis sublatum. Tum vero novum foedus, cujus sponsor Christus, est promissum. Ergo status populi post migrationem non potuit non assequi *Christum*. In psalmis et in aliis prophetiis regum tempore latis sermo fere per *comparationem* status praesentis et futuri incedebat: sed post migrationem Babylonis potius per *oppositionem* incedit, futura prospiciens subinde propius.

VIII. *Matthaeus tres periodos inter se exaequat.*

Patet ex numero XIV. ter, considerate sane, posito. Vid. §. 4.

IX. *Tertiam secundamque tessaradecadem conficit, praetermissis aliquot patribus: in prima vero nullum praetermittit.*

In secunda praetermittuntur (post *Joramum*) *Achazias*, *Joas* et *Amazias*, et (post *Josiam*) *Jojakimus;* in tertia: (post *Salathielem*) *Pedaja*. Neque vero *Zorobabel* immediate genuit *Abihud*. Nam quum illius filii sint *Mesullam* et *Hananias*, utrumvis horum nominum ab *Abihud* differt. *Novem* patres post Zorobabelem praetermissos numerat Hillerus l. c. *Hodavjahu* eundem esse docens atque *Abihud*. Posteri David a Salomone ad *Hodavjahu* recensentur 1 Chron. 3, 5. 10—24. Nunc, quia nec secunda, nec tertia tessaradecas per se habent XIV. generationes, prima necessario tot habet, alias numerus XIV. per quem tres periodi aequantur, fundamento careret, ac pro eo numerus XV. aut alius major locum haberet. Plane XIV. generationes enumerantur in V. T. ab Abraham ad David: 1 Chr. 1, 34. 2, 1. 4—15. unde R. Bechai dicit, regem David esse decimum quartum ab Abrahamo, secundum numerum literarum nominis דוד quae faciunt XIV. Antiquioribus seculis seriores fere genitores erant; citerioribus, maturiores. hinc prima tessaradecas per se stat: secunda per minorem ellipsin, tertia per majorem conficitur. Eaeque generationes apud Matthaeum subaudiendae relinquuntur, quae ex V. T.

notae sunt: sed post eas, quae ex V. T. repeti possunt, nulla in N. T. praetermittitur, et in V. T. nulla est plane praetermissa. Prima igitur tessaradecas est in re; secunda et tertia, in methodo.

X. *Numerus generationum, quas Matthaeus praetermittit, cum earum numeris, quas et ipse et Lucas ponunt, congruit.*

Omnino XIV. *generationes* inter *Joram* et *Abihud* praetermittit Matthaeus §. 9. Concinneque ab Abraham ad Christum tessaradecadas, *tribus* pro numero periodorum expressis, *quatuor* tamen innuit. Tali pacto Matthaeus ab *Abraham* ad *nativitatem* Christi habet implicite *generationes* 55. Lucas, ab *Abraham* ad Jesum XXX. *annorum*, expresse refert *generationes* 56. Conveniunt.

XI. *Aequalitas tessaradecadum non terminatur in ipso numero numerante*, XIV.

Amant Talmudici, numeros rerum diversarum, affines, plane ad paritatem redigere. Exempla collegit Lightfootus ad h. l. eaque Judaeis, si tessaradecadas Matthaei sugillent, recte ille quidem reponit: sed ipsam tessaradecadum veritatem idem remissius tuetur. Magis ad rem pertinet, quod Jac. Rhenferdus huc confert, generationes XV. ante Salomonem, et totidem post Salomonem ab Judaeis ita enumerari, ut cum diebus lunae crescentis et decrescentis congruant. Sed ea quoque ratio dilutior est. Neque mnemonicum, masoreticum, aut aliud ejusmodi subsidium secutus est Matthaeus. Quid enim magnopere referret, nomina potissimum ac numerum patrum horum praeter ceteros memoria tenere, aut Judaeis, ea sat probe tenentibus, nova, et in tot genealogiis V. T. aliisque Scripturae capitibus gravissimis nunquam usitata methodo amplius imprimere? Quodsi integritatem enumerationis hujus quadam quasi masora munire voluisset, satius fuisset, unam omnium generationum summam facere. Denique gravitati apostoli et evangelistae parum conveniret, generationes, ut commodum foret, recensere, et tum aequalitatem tessaradecadum mirari. Non propter se notatur numerus XIV. sed propter aliud: non finis est, sed medium, ad obtinendum finem majoris momenti.

XII. *Aequalitas hic agitur chronologica.*

Apostoli ex N. T. in V. T. respicientes, maximam *plenitudinis temporum* rationem habent: et Hebraei summa chronologiae capita numeris generationum, v. gr. in Seder Olam, comprehendere solent. Scite igitur Matthaeus sub genealogia chronologiam propinat lectori, utramque in hoc connectens breviario. Particula *οὖν igitur* illativam vim habet, et articulus *αἱ* relativam, ut innuantur ipsae illae generationes, quae in praecedentibus versibus enumeratae sunt. Quodvis autem hujus versus incisum in subjecto et in praedicato habet vocabulum, *generationes:* idque in subjecto respondet hebraico תלדת uti Gen. 25, 13. sed in praedicato respondet hebraico דור et habet vim chronologicam, ut vocabulum numerale XIV. additum ostendit. coll. Gen. 15, 16. In Graeco est antanaclasis uno vocabulo graeco hebraica duo rependente. Hinc manat paraphrasis: *Omnes igitur illae generationes* (absit tautologia) *genealogicae*, methodi causa ad numerum XIV. revocatae, *sunt* reapse *generationes chronologicae* XIV. ab Abrahamo ad Davidem etc. Quae cum ita sint, sat gravis

cernitur causa, cur Matthaeus genealogiam, quae per se sine numero generationum, eoque sic inito, multo planior fuisset, ad tales numeros redigat. Bene Chrysostomus ait, a Matthaeo *generationes, tempora, annos numerari, et auditori exquirenda proponi.* Hom. 4. in Matth. Sed videamus, in quo sita sit *aequalitas temporum?* Non est sita in *numero* XIV. per tres periodos methodi causa adhibito: §. 11. neque in *annis generationum* per *singulas* tessaradecadas; nam in prima fere tessaradecade multo longiores sunt generationes, quam in secunda et tertia: sed in ipsis periodis. Consideretur Schema:

A. M. 1946. Abram natus.
2016. Promissio I.
2121. Abraham mortuus.
2852. David natus.
2882. David *rex* II.
2923. David mortuus.
3327. Jechonias natus.
3345. Jechonias *vinctus* III.
3939. *Christus* natus.
3969. Christus baptizatus.

Nunc I. sume annos cujusvis tessaradecadis, eosque divide per 14. qui est *numerus generationum*, habebis longitudinem singularum *generationum*, periodis ipsarum convenientem: ut in prima periodo habeat generatio annos 62. in secunda 33. in tertia 42. *Media* longitudo, 46. fere. Hoc autem non valde urgebo: sume, quod potius est, II. annos 1923 a promissione Abrahamo data ad N. C. eosque divide per 3. qui est *numerus periodorum. Media* periodorum longitudo erit ejusmodi, quae primam periodum non expleat, secundam excedat, sed cum tertia pulcre congruat. Tertia igitur, tanquam primaria, cui duae illae ministrant, inter longitudinem primae et inter brevitatem secundae, se mutuo compensantes, media incedit. Fecitque evangelista, quod solent chorographi, qui duarum urbium distantiam expressuri, stationes interjectas ea arte enumerant, ut, quos uni stationi passus addunt, alteri demant, summam ipsam illaesa veritate eo commodius efficiant: imo fecit, quod solet omnis chronologia, quum annos ita enumerat in canonibus, ut mensium dierumque excessus et defectus absorbeantur. Breviter: anni primae secundaeque periodi simul sumti, duplum sunt annorum periodi tertiae. Simillima ratione apud Mosen, post Abraham, tempora *Isaac, Jacob, Levi, Kahath, Amram, Mose*, quae pauciores pluresve generationes genealogicas in hac vel illa familia exhibere poterant, ad *quatuor* generationes chronologicas, praetermissis duntaxat annis, quibus *Levi*, *Kahath* et *Amram* genuere, sive ad 400 *annos*, contrahuntur. Difficile est, picturam Mosis et Matthaei exsequi verbis: neque potest interpretatio tali in re non cruda et acerba primo videri; saepius autem perpensa, mitescet.

XIII. *Chronologica trium periodorum aequalitas documento est, Jesum esse Christum.*

In periodis temporum, divinitus definitis, perpetua est analogia: et hae tres ponderosissimae periodi praecipue inter se respondent. A migratione *ad Christum*, inquit Matthaeus, sunt XIV. generationes, quemadmodum Gabriel Danieli LXX. hebdomadas afferens, ur-

bem dixit aedificatam fore *ad Christum* Ducem: Dan. 9, 25. atque eam ipsam temporum rationem in animo Matthaeus habuit. Migratio, revelatio, quae Danieli obtigit, reditus, ipsum hebdomadum initium, brevia, sed insignia habent intervalla: dehinc longo itinere comitantur hanc tessaradecadem hebdomades, dum utrasque et tessaradecadem prius, quam hebdomadas, implet *Christus*. LXX. hebdomades intra 560 annos subsistunt, ut *Ordo temporum* ostendit, et sunt circiter 12 generationes, singulae, ut §. 12. notavimus, annorum 46 fere. Intra LXX. hebdomadas Christum venire oportuit: ergo a migratione Babylonis ad Christum *non* potuere *plus* XIV. generationes exspectationem Israëlis morari.

XIV. *Magnam hancce conclusionem dissimilitudo trium periodorum, et aequalitas tessaradecadum, conjunctim, firmant cumulatius.*

Si quis ea, quae §. 7. et 13. diximus, invicem contulerit et conjunxerit, sentiet, haec duo argumenta se mutuo corroborare. Prima periodus, et secunda, fuere multo lautiores, quam tertia: haec igitur non potuit non habere exitum, post tantam promissionis regnique pausam, optatissimum.

In *Commentatione de genealogia JESU Domini, qua natalem Ipsius, academiae* Halensis *nomine*, A. 1749. *indixit* cel. Theologus, *Sigism. Jac. Baumgarten*, tribus locis *Gnomon* meus aperte solicitatur.

Primo loco, post refutatam opinionem Will. Readingii, ex jure Jesu Christi in regnum judaicum inferentem, Josephum nullos antea filios genuisse, me *idem statuere videri* ait. p. 20. At ego tantummodo ostendi, Jesum, quemadmodum pro filio Josephi habitus fuerit, aeque pro primogenito Josephi habendum fuisse. p. 10. §. *Omnibus.* De regni jure nil ibi memoravi.

Secundus mox locus sic habet: *Duplicant et mirifice adaugent difficultatem, qui Phadaiam a Matthaeo praeteritum fuisse existimant, ut Zerubabelem Sealthielis nepotem, Iechoniae pronepotem, efficiant, quod multis interpretibus placuit, licet Phadaia 1 Chron. 3. com. 18. 19. diserte Sealthielis frater, Iechoniae filius vocetur. Longe tamen tolerabilior est illa opinio sententia Matthaei* Hilleri, *quam dissertationis de genuina versione vocum, quae extabant in crucis dominicae elogio* cap. III. p. CCCLXI—CCCLXIII *Syntagmatum hermenevticorum protulit, rever.* Bengelius *vero gnomonis* pag. VIII. *etc. et* XIV. *ulterius prosecutus est; Abiudem Matthaei eundem esse cum Hodaia seu Hodauiahu* 1 Chron. 3. *com.* 24. *commemorato, decimo a Zerubabele. Quo immani saltu adeo sibi placuit, ut serio opinetur, Matthaeum cogitanter et prudenter integram tessaradecadem praeteriisse, quae his novem posteris Zorobabelis, ejusdem patre Phadaia, tribus posteris Iorami, et patre Iechoniae conficiatur, neque mysterio id carere ad tres temporum periodos constituendas, quas ex arbitrio deinde computat. Dabimus ipsius verba:* Omnino XIV. generationes inter Ioram et Abihud praetermittit Matthaeus: concinneque ab Abraham ad Christum tessaradecades, tribus pro numero periodorum expressis, quatuor tamen innuit. Tali pacto Matthaeus ab Abraham ad nativitatem Christi habet implicite generationes LV,

„*Valde et dolenter veremur, ne ficta hac concinnitate fides Scriptoris sacri in discrimen conjiciatur, nulla distinctione sensus impliciti et expressi avertendum. Non ferenda esset* opinatio, *etiamsi liber chronicorum disertam Abiudis mentionem faceret, ob indubiam plurium hominum communitatem ejusdem nominis: quae inexcusabilis plane videbitur cuivis, sollicite secum reputanti, et quot fidiculis opus sit ad Abiudem in Hodaiam transformandum, et quantopere periclitetur divina fides libri chronicorum, si statuatur, quo unico argumento improbabili sententiae subveniunt conjectores, nullam aliam in excitato libro genealogiam longius produci quam Messiae, quam sine revelatione divinitus facta scriptor chronicorum certo ignorasset.*"

Quae in Programmate subsequuntur, ad me non pertinent. Resp. I. Tres *temporum* periodos non *ex arbitrio* computavi, sed ex stricturis in textu repertis. Primam enim et secundam disterminat *rex* David, qui in mera genealogia Ruth 4, 22. non dicitur *rex:* secundam et tertiam *captivitas Babylonica;* quae non est generatio, sed epocha. Non longe abludit ipsum programma p. 24. II. *Jojakimum* an praetermiserit Evangelista, nunc magis dubito, quam antea: sed certum est, tres eum generationes praetermisisse, *Achaziam*, *Ioas* et *Amaziam*, quas cur prae aliis praetermiserit, aliam causam Gnomon p. 8., aliam Programma p. 18. affert. Quare quae in Programmate contra alias generationes item praetermissas disseruntur, videndum est, ne ea demum fidem scriptorum sacrorum in discrimen conjiciant. Sex patres, Esr. 7, 3. Programma quoque p. 18. docet omitti. III. Sive unus homo fuit, qui *Hodoja* et *Abiud* vocatur, sive duo: certe unum utriusque nominis significatum Hillerus demonstravit, cujus *fidiculis* multi, si eas adhibere dignarentur, in eruenda veritate proficerent. IV. *Hodajam* tamen alium, alium *Abiud* fuisse, nunc agnosco, sed unico inductus argumento, quod, quo propius *Abiud* a Christo abest, eo longius absit ab antiquitate *Chronicorum*, ipsiusque Hodaja. Genealogiam Messiae, vel Josephi, in Chronicis longius productam esse, quam ceteras, ego nusquam dixi, neque dicendi causam habui. V. Numerum generationum XIV, quas a Matthaeo praetermissas Hillerus notavit, specie quadam auxit congruentia cum ter XIV. generationibus ab Evangelista memoratis. VI. Ubi illa verba mea de Matthaeo abrumpit Programma, ibi Gnomon continuo haec subnectit: *Lucas ab Abraham ad Jesum XXX. annorum expresse refert generationes* 56. *Conveniunt.* Hinc, ut opinor, elucescit innocuum *impliciti* et *expressi* antitheton, et commoda numeri generationum apud Matthaeum et Lucam per generationes a Matthaeo omissas conciliatio. VII. Si paulo pauciores sunt omissae a Matthaeo generationes, id reliquae expositioni meae nil detrahit. VIII. Quum Programma p. 13. locum Luc. 3, 23. attingit, de eo quoque monebimus aliquid. In his verbis, ὢν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς ἰωσὴφ, τοῦ ἠλεὶ κτλ. comma post ἐνομίζετο dispungit rever. Baumgartenius, ut totum hoc, ὡς ἐνομίζετο υἱὸς ἰωσὴφ, parenthesin faciat: quum potius verbum ἐνομίζετο, sine ulla veritatis imminutione, ad totam genealogiam pertineat, ut in Gnomone ostendi. Obiter addo, eodem loco, in commemoratione aetatis Jesu, *quasi annorum* 30, per τὸ ὡς *quasi*, latitudinem aliquam ipsi anno 30 adscribi, ut *dies* nonnulli accedere possint, vel potius decedere, non autem praecisum 30 *annorum* nu-

merum perimi. Cel. Baumgartenius in Hist. eccl. Sec. I. p. 105. *paucos aliquot* annos supra 30 introducit: hoc autem paeto momentosissimae temporum apud evangelistas rationes luxantur. Permultas hominum aetates Scriptura memorat, et numeri, v. gr. 21 vel 29 annorum, etsi quam proxime ad rotunditatem accedunt, tamen praecise ponuntur: quare gravissimam notationem aetatis Jesu neutiquam in suspenso relictam censere debemus.

Tertius locus est p. 26. „*Qui aliam hic temporum seu durationis harum periodorum aequationem et comparationem moliuntur, bonae causae male consulunt, quae crudis et acerbis opinationibus non juvatur: qualem cuivis primo visum iri ipsemet fatetur rev.* Bengelius *suam de chronologia sententiam, quam in hac genealogia latere, atque ad interpretationem pertinere existimat gnomonis* p. XV. *etc. Nobis certe non accidit, quod fore putavit, ut saepius perpensa mitescat, quibus vel decies relecta multumque perpensa repugnantior evasit, plane convictis, quicquid operationibus arithmeticis ex numeris in historia sacra obviis efficitur, scriptoribus sacris tribui aut ad sensum illorum referri non posse, nisi ingenium judaicum cabalistica sagacitate superare velimus.*“

Hanc censuram subsecuti sunt alii, non sine accessione. etenim Lipsiae prodiit et exercitatio quaedam, et exercitationis recensio, in qua haec denique verba de me exstant: *Er übertrifft fast die jüdischen und cabbalistischen Erdichtungen, da er ROHE Meynungen in der geistlichen Chronologie annimmet.* Sed ad Halensem censuram redeo. Videndum, ne postrema ejus, quae memoravi, verba ipsum *scriptorem sacrum* feriant, cujus sane sensus multo longius supra meram accommodationem ad gustum judaicum est positus, quam Programma agnoscit aut agnosci patitur. Quodsi alia sufficiens dabitur interpretatio, meam libenter dispungam. Non accidit auctori Programmatis, ut sententia mea saepius perpensa mitesceret: accidit tamen aliis, qui notas meas ad v. 16. 17. perpendunt. Etenim chronologiam sub genealogia propinari ab Evangelista, ego neque solus neque primus dico. *Chrysostomum* allegavi p. 15. Accedit Dan. *Chamierus*, qui aetates chronologicas ter XIV. per gradus genealogicos revera paulo plures innui docet. Vid. omnino Panstrat. cath. Tom. 3. lib. 18. c. 2. Novissime rev. Joh. Frid. *Fresenius* commentationem de generationibus ter XIV. Matth. 1. adornavit, quae et seorsum exstat, et a cel. ejus fratre Collectioni V. pastorali eum simili mantissa ex Joh. *Despagne* inserta est. Ipsum Programma in verba incidit ad meam sententiam sese praeter auctoris voluntatem accommodantia, p. 24. „*Promissionis divinae gradatione integrum tem-* „*pus, quod a foedere DEI cum Abrahamo inito effluxerat, in tres* „*periodos dirimebatur ipsa LONGITUDINE ad hominum AETA-* „*TES computata propemodum aequales.*“ Recte *aetates* ait. Aequalitas proprie est in numeris aetatum, quae per numeros generationum expressarum innuuntur, quum verus generationum partim expressarum partim omissarum numerus paulo sit prolixior. Quae cum ita sint, numeri in Scriptura sacra lectorem vigilantem ad operationes arithmeticas invitant: neque, ubi res ipsa respondet, sine periculo usquam exsibilantur. Annorum saepe numeros Hebraei per generationes exprimunt. Absit *judaicum ingenium;* absit *cabali-*

stica sagacitas: Evangelistae *sagacitatem* Progr. p. 25. laudatam ingenium christianum merito, si non assequi, certe subsequi conatur. Facile existimari potest, Programma tempore solenni, loco celeberrimo propositum, multo plures invenisse lectores, quam hanc meam declarationem: sed tamen eam nonnullis emolumenti quidpiam allaturam esse spero. Ac praestat, vel unum hominem ad veritatem indagandum ducere, quam a vestigio ejus quamlibet tenui multos alienare.

v. 18. **τοῦ δὲ Χριϛοῦ ἡ γέννησις οὕτως ἦν.** *Christi autem generatio sic erat)* Hac lectione antiquissima respicit textus versum 17. et *Messiae* adventus, per tot generationes exspectatus, exserte demonstratur. Sic quoque, *ἐγεννήθη, genitus est*, et *γέννησις, generatio*, h. l. inter se respiciunt. Utrique respectui inservit particula *δὲ autem.* Sic nomen *Jesu* c. 2, 1. repetitur ex cap. 1. vers. ult. Postea Graeci plerique addiderunt, *ἰησοῦ, Jesu:* quo pacto versum 1 vel 16 respiceret oratio, minore vi. *Christus* erat, quem ex Spiritu sancto in utero habebat Maria, quem *postea* Joseph, angelico monitu, *Jesum* nominavit. Eleganter et ordini rerum convenienter nomen *Jesu* reservatur in versum 21. 25. Conf. Luc. 2, 11. not. *Γέννησις generatio* et conceptionem (conf. *γεννηθὲν*, v. 20.) et nativitatem (conf. *γεννηθέντος*, c. 2, 1.) complectitur, v. 18—25. Habet enim versus 18 propositionem eorum, quae sequuntur, ad quae etiam *οὕτως sic* refertur: tractationemque propositioni respondentem *γὰρ, enim*, conjunctio incipit. Conf. *γὰρ, enim*, Hebr. 2, 8. Cavet particula *sic*, ne quis ex genealogia Josephi praemissa, Josephum Jesu patrem naturalem putet. — *μνηϛευθείσης, cum desponsa esset)* ארש LXX. *μνηϛεύομαι.* Deut. 20, 7. etc. — *πρὶν ἢ συνελθεῖν αὐτοὺς, antequam convenirent)* Ne domum quidem adhuc Joseph duxerat Mariam, v. 20. sed h. l. proprie, et ex illa ipsa causa tanto firmius, negatur commercium tori, ad asserendam graviditatem ex Spiritu sancto. Neque *τὸ antequam* infert, post partum illos convenisse. — *εὑρέθη, inventa est)* Maria Josepho, fortasse matrimonium jam consummare conanti, sanctam graviditatem suam, ceteroqui occultam, quin aperuerit, dubium non est. — *ἐκ, ex)* Ita *ex*, v. 20. coll. Ioh. 3, 6.

v. 19. *δίκαιος, justus)* Disceptatur, quo sensu Joseph dicatur *justus.* res plana. Joseph volebat Mariam dimittere, et dimittere clam. utriusque rei causam notat evangelista. cur *clam?* quia nolebat rem propalare poenasque persequi, sicut lex contra suspectas aut adulteras permittebat, et sic in ea exemplum edere, cujus pietatem ceteroqui amplexus erat. cur autem volebat omnino *dimittere?* superest in contextu: quia *justus* erat, neque eam, quae fidem connubialem fregisse videretur, retinere honestum putabat. Multa simul cogitabat, animusque ejus in dubio erat. id oratione nonnihil ambigua (nam participia et in *etsi* et in *quia* et in *cum* resolvi possunt,) Matthaeus in hac brevitate pulcre exprimit. Ceteroqui *δίκαιος* etiam *facilem* ac lenem notat, ut *injustus* severum. — *παραδειγματίσαι)* LXX. Num. 25, 4: *παραδειγμάτισον αὐτοὺς τῷ κυρίῳ κατέναντι τοῦ ἡλίου·* de suspensis. Simplex, *δειγματίζειν*, exstat Coll. 2, 15. nam *δεῖγμα* et *παράδειγμα* notat id, quod *ostentui* proponitur. — *λάθρα, clam)* nullo judicio publico, vel ne causa quidem in libello repudii commemorata. satis esse solebant duo testes. — *ἀπολῦσαι, dimittere)* timens eam assumere.

v. 20. *ἰδοὺ, ecce)* Non diu relictus est dubitationi suae. [*Oppor-*

tuno (scilicet) *tempore Deus, quid agendum sit, suos docet.* Vers. germ.] — *κατ᾽ ὄναρ, per somnium*) Somniorum mentio fit etiam Act. 2, 17. ex V. T. Ceteroqui solus in N. T. Matthaeus *somnia* commemorat: unum quidem de uxore Pilati, c. 27, 19. unum de magis, reliqua de Ioseph. h. l. et cap. 2, 12. 13. 19. 22. Hoc regimen conveniebat primis illis Novi Testamenti viis. [*Mox homines de Christo vaticinati sunt: tum Christus ipse interpretem egit.* Vers. germ.] — *αὐτῷ, ei)* Primo ad Mariam missus est Gabriel: deinde Iosepho cetera sunt revelata. Sic utrique certa omnia. — *ἰωσήφ, Joseph).* In apparitionibus plerumque ii, quibus obtingunt, appellantur, ex nomine, tanquam noti. Act. 9, 4. 10. 10, 3. 13. — *παραλαβεῖν, assumere)* in societatem vitae atque victus, connubii *nomine*, ideo additur, *mulierem tuam.* — *μαριὰμ, Mariam*) Haec appellatio primitus usitatior fuit, ex Hebr. et LXX. int. sed. postea terminatio graeca successit. Idcirco *μαριὰμ*, de matre Jesu, ponit Matthaeus in sermone angeli, h. l. sed *μαρίας*, suis verbis, v. 16. 18. de eadem, et quotiescunque de ceteris feminis ejusdem nominis loquitur. Et sic fere Lucas. *Mirjam*, rebellio, Hillero, populi scilicet in Aegypto. non in Mariae, sed in Jesu nominis etymo Scriptura vim esse docet. — *τὸ*) Foetus nondum natus, neutro genere solet appellari. Conf. Luc. 1, 35. not.

v. 21. *τέξεται, pariet)* Non additur, *tibi*, ut additur de Zacharia, Luc. 1, 13. — *καλέσεις, vocabis)* Secunda persona. Sic Josepho paternum munus commissum est. Plura de Josepho commemorat Matthaeus: postea comperta hominibus veritate, potiores Mariae partes tribuuntur, apud Lucam, c. 1, 31. — *ἰησοῦν, Jesum*) Complura Messiae nomina in V. T. indicata fuere: proprium autem *Jesu* nomen non fuit expresse indicatum. Sed tamen notatio ejus ac vis ubique praedicatur, *Salus* videlicet. Et ipsum nomen tamen etiam ante nativitatem ejus, h. l. imo ante conceptionem, Luc. 1, 31. est praedictum divinitus. יֵשׁוּעַ idem quod יְהוֹשֻׁעַ Neh. 8, 17. Utrumque LXX, *ἰησοῦς*. Et eatenus recte statuerunt pridem viri docti, in nomine *Jesu* inesse Tetragrammaton. Vid. Hilleri Synt. p. 337. ubi interpretatur: *IS QUI EST, SALUS EST*, imo angelus interpretatur: *ΑΥΤΟΣ ΣΩΣΕΙ*, ubi *αὐτὸς* divino nomini respondet: coll. Hebr. 1, 12. not. neque alia re nomen *Iehoschuah* differt a pristino *Hoscheah*, Num. 13, 16. nisi quod mentio nominis divini inserta est, ex oratione rogante, *salva*, faciens affirmantem, *Jehovah salus.* Cumque nomen *Emmanuel* expressissimam habeat Deitatis cum salute mentionem, nomen ipsum *Jesus*, cujus vim videlicet evangelista V. T. *Jesajas* (ipse suo nomine idem significans) per synonymon *Emmanuel* clare innuit, multo magis eam postulat: sunt enim synonyma adaequata. v. 22. 23. not. Quin etiam si י in ישוע mere pro indicio tertiae personae habeatur, tamen, ut solebat in plurimis nominibus hebraicis, *Deus* subauditur, et hic quidem singulari ratione. — *αὐτὸς, Ipse*) *Αὐτὸς*, casu recto, semper habet emphasin; hic maximam. Casu obliquo, saepe est mere relativum. — *σώσει, salvabit)* Quotiescunque ergo de Jesu Christo occurrunt illa, *salvare*, *Salvator*, *salus*, *salutare*, *Jesu* nomen dici censebimus. — *τὸν λαὸν, populum)* Israëlem, et qui ad hunc aggregabuntur. [*Gentes accessuras, vel angelis tum temporis mysterium fuit.* Vers. germ.] — *αὐτοῦ, suum)* eundemque Dei. c. 2, 6.

v. 22. *ὅλον, totum)* Sic, *totum*, c. 26, 56. Multa sunt, in quibus prophetiae Esajanae exacte respondisse eventum ab angelo nunciatum evangelista observat: 1. Virgo gravida et pariens. 2. Filius mas. coll. Ap. 12, 5. 3. Nomenclatura. 4. Nominis interpretatio. — *ἵνα πληρωθῇ, ut impleretur)* Sic c. 2, 15. 17. 23. 4, 14. 8, 17. 12, 17. 13, 35. 21, 4. 27, 9. 35. *Impleta sunt* in Iesu non solum, quae ipse fecit, quorum aliqua infidelibus possunt suspecta videri; sed etiam, quae ei aliunde obtigerunt. Ubicunque haec locutio occurrit, gravitatem evangelistarum tueri debemus, et, quamvis hebeti visu nostro, credere, ab illis notari eventum non modo talem, qui formulae cuipiam veteri respondeat, sed plane talem, qui propter veritatem divinam non potuerit non subsequi ineunte N. T. Saepe autem ab iis allegantur ejusmodi vaticinia, quorum contextum, prophetarum tempore, non dubium est, quin auditores eorum ex intentione divina interpretari debuerint de rebus jam tum praesentibus. Eadem vero intentio divina, longius prospiciens, sic formavit orationem, ut magis proprie deinceps ea conveniret in tempora Messiae: et hanc intentionem arcanam (de qua etiam ad Iudaeos olim aliquid subinde emanasse, eruditi observant) apostoli et evangelistae divinitus edocti nos docent, nosque ob eventuum convenientiam dociles habere debent. Hoc ad defendendos evangelistas satis est, donec quispiam aliunde ad auctoritatem eorum agnoscendam perducitur. Certe sinceritas eorum hinc elucet, quod et numerum vaticiniorum de Messia, et onus adeo (dulce illud quidem) probandi, Jesum esse Christum, quam maxime amplificarunt. At Judaei ita omnia dicta, de Messia, quovis potius derivare laborant, ut mirum sit, illos omnino credere adhuc, Messiam esse aut fore. — *διὰ τοῦ προφήτου, per prophetam)* Matthaeus *prophetas* saepissime allegat, ad ostendendum vaticiniorum et eventuum consensum: ceteri evangelistae id magis praesupponunt *). *λέγοντος dicentem* constr. cum *προφήτου, prophetam.* c. 2, 17. *Esajas* non appellatur. veteres studiose legebant: eo minus opus erat libros aut periochas citari.

v. 23. *ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ ἕξει καὶ τέξεται υἱὸν, καὶ καλέσουσι τὸ ὄνομα αὐτοῦ Ἐμμανουήλ)* LXX. Es. 7, 14. *ἰδοὺ ἡ παρθένος ἐν γαστρὶ λήψεται υἱὸν, καὶ καλέσεις κτλ.* — *ἰδοὺ, ecce)* Particula *signo* exhibendo aptissima. Es. l. c. — *ἡ παρθένος, virgo)* Hebraice est העלמה et עלמה *virginem* notat, sive derives ab עלם, ut sit, quae virum *latuit*, quae non est *cognita* viro. conf. v. 25. Luc. 1, 34. opponuntur enim inter se נעלם et ידע ut in generali significatu, Lev. 5, 3. 4. ita in hoc speciali: sive עלמה sit *ἀκμαία*, cujus conjugato Syrus utitur pro *ἤκμασεν*, Ap. 14, 18. Articulus ה *ἡ* (de quo conf. c. 18, 17. not.) ex specula divinae praescientiae singularem demonstrandi vim habet: agitur enim de *signo*, et *ecce* additur, et ad ipsam mox virginem sermo dirigitur, *vocabis*. Innuitur aliqua Esajae tempore, quae ex virgine (de cujus foecunditate naturaliter minus constabat,) mater, eaque filii, erat futura: sed eadem, ut verborum

---

*) Ea nimirum dicta, quae ipse Dominus allegavit, annotarunt quandoque Marcus et Lucas; sed sua ipsi sponte parcius provocarunt ad V. T., quoniam lectores praevidebant in fide christiana jam jamque stabilitos. Johannes denique unum alterumque vaticinium ejusque complementum postliminio adjecit. *Harm.* p. 49.

sublimitas docet, typus erat virginis, quae virgo Messiam peperit. Ita duplex erat signi vis, in propinquum et in longinquum. Vid. Al. Morum. Ex prophetia sola, matris virginitas non prorsus evincitur: sed complementi ostensio jubar retro jacit super prophetiam, ejusque sententiam patefacit. — *υἱὸν, filium)* Messiam, cujus est terra. Es. 8, 8. — *καλέσουσι, vocabunt)* Hebr. et LXX. *vocabis*, scil. tu, virgo, mater. *vocabis*, exstat jam v. 21. ad Josephum: unde nunc substituitur, *vocabunt*, scil. omnes, deinceps. Angelus ad Mariam: *Dominus TECUM*, Luc. 1, 28: at non parentum alteruter, sed omnes, qui vocant, *NOBISCUM* ajunt. Conf. ibid. v. 54. Singularem attentionem merentur ea verba, in quibus scriptores N. T. a LXX int. vel etiam ab hebraeo sermone differunt. — *τὸ ὄνομα, nomen)* Non innuitur nomen totidem literis in circumcisione datum, sed tamen nomen verum, coll. Es. 9. 5. immo etiam proprium, quo (a parentibus quoque) *vocatur*, coll. Es. 8, 8. et vel maxime proprium, quatenus synonymon est nominis *Jesu*. conf. exemplum synonymorum ad v. 8. Revera multi fidelium *Emmanuel* appellant Salvatorem, tanquam nomine aliquo proprio: quanquam ex parte *Jesu* minus convenisset, appellare se *NOBIScum Deus*. — *ὅ ἐςι μεθερμηνευόμενον, μεθ' ἡμῶν ὁ Θεός, quod est, si interpreteris, Nobiscum Deus)*. Haec hebraici nominis interpretatio indicat, Matthaeum graece scripsisse. Tales interpretationes, hebraicis vocabulis adjectae, docent, scriptores N. T. non absolute requirere, ut lector Scripturae sacrae sit hebraeae linguae peritus. Verbo *μεθερμηνεῦσαι* utitur etiam Siracides in praef. Nomen, *Nobiscum Deus*, per se, quatenus enunciationem integram includit, non est nomen divinum: (vid. Hiller. Onom. p. 848.) ideo etiam puero Esajae tempore nato inditum est: eademque ratio est nominis *Jesu*. sed quo sensu proprie Christo utrumque competit, *θεάνθρωπον* denotat. nam unio utrinsque in illo naturae est fundamentum unionis Dei et hominum, neque hanc sine illa, praesertim ubi de nativitate Christi agitur, cogitare quisquam potest.

v. 24. *ἐποίησεν, fecit)* sine procrastinatione. — *ὡς, ut)* Hinc iisdem verbis et jussus angelicus et factum Josephi describitur. h. l. et cap. 2, 13. s. 20. s. — *παρέλαβε τὴν γυναῖκα αὐτοῦ, assumsit mulierem suam)* ea specie foris, ac si communi more consuescerent.

v. 25. *καὶ, et) Et*, ait, non *sed*. Et assumsit, et non cognovit: utrumque ex praecepto angelico. — *οὐκ ἐγίνωσκεν αὐτὴν, ἕως οὗ, non cognovit eam, donec)* Non sequitur, ergo *post;* sufficit tamen, confirmari virginitatem ad partum usque: de reliquo tempore lectore aequo relinquitur existimatio. Non interdixit angelus expresse, ne eam cognosceret: sed ex natura rei id perspexit vir. — *ἕως οὗ ἔτεκε τὸν υἱὸν, usque dum peperit filium)* Pervetusta versio *Aegyptiaca* simpliciter habet, *usque dum peperit filium:* neque addit, *suum primogenitum*. quo pacto egregie inter se respondent sermo Angeli, nec non dictum prophetae, et factum Josephi. *Pariet filium, et vocabis nomen ejus Jesum. Pariet filium, et vocabunt nomen ejus Emmanuel. Peperit τὸν υἱὸν, filium, et vocavit nomen ejus Jesum.* Articulus *τὸν* habet vim relativam, et refertur ad versum 21, hoc sensu: *usque dum peperit filium illum.* Eadem lectio est in cod. *Barbarin.* 1. (quo nomine insignem illum *Vaticanum* hoc loco innui existimamus:) eandemque *Latini* olim interpretis fuisse, non lubrico postea vestigio cognovimus. nam Helvidius, et libro contra

eum ineunte Hieronymus, Matthaei verba sic referunt: *et non cognovit eam, donec peperit filium suum;* saepius autem sic, *donec peperit filium;* citra illud, *suum*, et citra *primogenitum*. Ac ne abrumpi ab iis textus videatur, plena allegatio Hieronymi uno loco sic habet: *Exurgens autem — accepit uxorem suam, et non cognovit eam, donec peperit filium, et vocavit nomen ejus Jesum.* (Vid. *App. crit.* Ed. II. ad h. l.) Clausula haec, de *primogenito*, ex Luca ad Matthaeum traducta videtur: atque ipse sermo, de *Virginis* filio, Filium excellenti et plane singulari modo *Primogenitum* infert. [*qualis expresse dicitur* Luc. 2, 7. Vers germ.]

Nonnullis in locis aliter atque antea incedit Crisis nostra: neque tamen inconstantiae quisquam mihi dicam scripserit *). Non enim ad ea, quae pristino usu invaluerant, me recipio; quod tamen ipsum, si veritas jubet, non refugio: sed in iis, quae obruta fuerant, e situ suo educendis paulatim progredior **). — *ἐκάλεσε, vocavit)* Josephus. v. 21.

CAPUT II.

v. 1. *Ἐν βηθλεὲμ τῆς ἰουδαίας, in Bethlehem Judaeae)* Ita distinguitur a Bethlehem Zabulonitarum. Jos. 19, 15. — *ἡρώδου Herodis) Herodis* Magni, Ascalonitae, alienigenae, sceptro jam jamque recedente ab Juda. In hujus filiis erant, Archelaus v. 22. *Herodes* Antipas et Philippus, de quibus c. 14. et Luc. 23. et Aristobulus, pater *Herodis* Agrippae, de quo Act. 12. — *ἰδοὺ, ecce)* Haec particula saepe indigitat rem nec opinatam. non fuerat nunciatus Hierosolymis adventus magorum. — *μάγοι, Magi) Μάγος* apud LXX. saepe pro אשף in Daniele ponitur, et apud Persas *sapientem* significat, sive *philosophum*. Ab hac conditione hos appellasse Matthaeus satis habet: reliquam eorum dignitatem aut numerum non definit; neque illud, utrum curiosis artibus aliquando dediti fuerint, nec ne; neque, ex quibus orientis partibus oriundi fuerint, quo ipso Salus haec non restringenda innuitur. *Magus*, vox media, et in oriente late patens. Fuisse videntur ex posteris Abrahae, sed extra Israëlem: neque enim Magorum nomen Judaeos fert; auri vero turisque mentio remittit nos ad Es. 60, 6. ubi de adventu gentium: ut hoc jam loco praeludia sint Messiae a gentibus potius, quam a popularibus amplectendi. Luc. 4, 26. s. *Rex Judaeorum*, inquiunt, non, *rex noster*. Si facias duas classes eorum, qui Christum vel susceperunt vel non susceperunt, et utrinque varietatem hominum observes; multa ex toto N. T. utiliter observabis. — *ἀπὸ ἀνατολῶν, ab oriente)* Cap. 8, 11. Meridies et septentrio tantum in singulari dicitur graece; *oriens* (*ἀνατολῶν*) et occidens etiam in plurali sub variis meridianis. Unam eandemque regionem spectant omnes, versus polos; non eandem, in longitudinem.

---

*) *Eandem veniam, a nullo sane rerum perito denegandam, vindicavit sibi cel.* Michaëlis *Praef. ad* Einleitung in die göttlichen Schriften des neuen Bundes. Ed. II. p. XVIII. ſs. EB.

**) *Et ea ipsa, quae ad* progressum *hunc referre queas, quum b.* Burkius *ex Gnomonis N. T.* Ed. II. A. 1759 *luci exposita, Apparatûs Critici Editioni* II, *quae* A. 1763 *prodiit, maximam partem inseruerit, ex hac tertia Gnomonis Editione, ni obruantur Lectores, exulare jussimus; relictis tamen iis, quae indivulsum cum Exegesi nexum habent.* E. B.

— παρεγένοντο, advenerunt) postquam appellatus erat *Jesus*, c. 1, 25. adeoque post circumcisionem ejus *). *— εἰς ἱεροσόλυμα, Hierosolyma)* Sane metropolis esse debebat, ubi veritas cognosci posset: nec dubium, quin in ea ipsa urbe natum regem putarint.

v. 2. *ποῦ, ubi)* De *re* deque tempore ita certi sunt, ut tantum quaerant, *ubi?* Scribae solum *locum* sciebant: *tempus* a magis debebant discere, vel discendi ansam sumere. Notitia temporis et loci debet esse conjuncta. *— ὁ τεχθεὶς βασιλεὺς, natus rex)* Affirmant et nativitatem jam factam, et conjunctum eum ea jus regni, Herodi praeter ipsorum opinionem terribile. Dicitur *natus*, qui *ab ipso ortu* rex est, ut 1 Chron. 7, 21.: *οἱ τεχθέντες ἐν τῇ γῇ*. *— τῶν ἰουδαίων, Judaeorum)* *Judaeorum* nomen, post migrationem Babylonis, omnes *Israëlitas* complexum est, *Graecis* oppositum sive gentibus. Unde etiam Galilaeis datur. Luc. 7, 3. Ioh. 2, 6. Act. 10, 28. etc. Veruntamen Christum *regem Israëlis* appellaverunt Judaei sive *Israelitae; gentes, regem Judaeorum*. c. 27, 29. 37. 42. Ioh. 1, 50. 12, 13. 18, 33. *— γάρ, enim)* Super nativitates potissimum cadunt prognostica, vera et vana. *— αὐτοῦ τὸν ἀςέρα, stellam ejus)* propriam. Quo melius Magi ordinarium siderum cursum sciebant, eo facilius vim extraordinarii phaenomeni et analogiam stellae visae ad natum regem hunc assecuti sunt. Quae autem in utroque genere ratio illorum fue-

---

*) Immo etiam *post παράςασιν* Luc. 2, 22. s. memoratam factum esse magorum *adventum*, et *fugam* Egyptiacam, intime cum eo connexam, non est quod dubitemus. *(Argumenta vid. suo loco)*. — Atque hic ipse rerum ordo, quo *παράςασις* in templo, adventus magorum, et migratio Egyptiaca se invicem excipiunt, utilissimas praebet consequentias. Nam 1) paupertatem parentum Jesu, quam sacrificium ex lege Lev. 12, 6. 8. oblatum probat, paterna DEI cura Magorum donis compensavit, ut in fuga, unde viverent, suppeteret. — 2) Varium in hac eventuum serie Decorum observare licet. Primo quidem Jesus, ut Primogenitus, Domino praesentatus est: tum Ipsi, Jesu, praesentarunt sese gentium primitiae. In sua *παραςάσει* Israëlitis Ipse Hierosolymitanis, et brevi post gentibus etiam innotuit. Ex Magorum sermone, a *Stella* visa ad natum Judaeorum Regem concludente, et ex aetate puerulorum, per Herodem secundum tempus a Magis compertum occisorum, conjicere licet, tempore conceptionis Christi stellam ab ipsis visam atque ita longum iter instructum esse, ut tempore maxime decente, sex nimirum hebdomadibus post nativitatem elapsis, adorabundi adventarent. — 3) Simeon Jesum ut lumen gentium praedicavit, statim subjungens verbum de Cruce. Utrumque parentibus Jesu, quum sisteretur, novum quid fuit atque inexpertum: itaque postea demum, at brevi omnino, alterum adventu magorum, alterum fugà in Egyptum adimpleri coepit. — 4) Praesentatio in templo ea ipsa feria, quae deinceps *Dies Dominica* audivit, facta est. — 5) Intellectu facillimum est, qui Rex Judaeorum a nativitate sua usque ad praesentationem in templo regi Herodi, grandaevo, aegrotanti, filiorum causà moerore lacerato, et Judaeis exoso, ignotus manserit, nec prius nisi per Magos innotuerit. Sane et Herodes Tetrarcha de miraculis, quae ante decollationem Johannis Jesus patravit, tanto temporis intervallo necquidquam inaudivit. — 6) Totam migrationem Egyptiacam, si ante *παράςασιν* ponas, hieme factam esse oportet: at verus rerum ordo opportune istud infert, ut fuga instante vere, et reditus ipso verno tempore contigerit. *Harm.* p. 53. 55. s.

rit, quis hodie constituet? Stella utique erat vel nova ipsa, vel novo loco, vel novo certe vel etiam vario motu: quae an adhuc exstet, an iterum apparitura sit, quis scit? sine dubio accessit revelatio vel vetusta ex prophetiis Bileami, Danielis etc. vel nova per somnium. coll. v. 12. [*Revelationum divinarum rationes non raro iis tantummodo patent, quibus obtingunt.* Vers. germ.] Magi per stellam, piscatores per pisces adducuntur. Chalcidius comm. in Plat. meminit traditionis de hac stella. — *ἐν τῇ ἀνατολῇ, in oriente)* Indicant, unde venerint. Articulus τῇ plagam illam denotat. *In* constr. cum *vidimus.* nam ex oriente viderant stellam ad occidentem, super clima Palaestinae. v. 9. — *προσκυνῆσαι αὐτῷ, adorare eum)* προσκυνεῖν in N. T. saepius Dativum, (ut etiam apud profanos;) interdum Accusativum habet. Agnoscunt *Regem gratiae*, et Dominum suum. Luc. 1, 43. Omnia tamen pro analogia horum initiorum interpretanda sunt. certe *civilibus* de causis non erat, cur tam arduo itinere instituto adorarent, mox domum redituri, regem dissitum et parvulum, ac non Herodem quoque: neque civilem adorationem Herodes prae se tulit. v. 8. *Adorarunt.* v. 11.

v. 3. *ἐταράχθη, perturbatus est)* Eo facilius perturbari rex septuagenarius potuit, quia pharisaei paulo ante praedixerant, regnum a familia Herodis ablatum iri, ut Josephus docet l. 17. ant. c. 3. Regis perturbatio testimonium est contra socordiam populi. Si Herodes timet, cur non quaerunt, cur non credunt Judaei? — *πᾶσα, omnis)* scil. *πόλις, urbs.* [*quae tam diu Messiam praestolata fuerat.* Vers. germ.] — *μετ᾽ αὐτοῦ, cum eo)* Regem sequebatur populus, ei pridem assuetus. Subito etiam bonae rei nuncio homines percelli solent. — *πάντας, omnes)* omnes, qui tum aderant. — *ἀρχιερεῖς)* Raro *ἱερεῖς*, plerumque *ἀρχιερεῖς* appellantur in N. T. Alius erat *ὁ ἀρχιερεὺς, princeps sacerdos* in singulari: *ἀρχιερεῖς* in plurali, propiorem ceteris cum illo principe sacerdote necessitudinem, et inde majorem auctoritatem habebant. Act. 4, 6. — *γραμματεῖς τοῦ λαοῦ, scribas populi)* *Γραμματεὺς* respondet apud LXX Hebraeo שטר quo sensu occurrunt *οἱ γραμματεῖς τοῦ λαοῦ* 1 Macc. 5, 42. coll. Deut. 20, 5. et ספר. Isque significatus huic loco congruit, ubi agitur de Responso Theologico. *Scribae populi* dicuntur in antitheto ad *sacerdotum principes:* erantque homines doctoresve privati, in Scripturis versati. Adde c. 22, 35. not. — *ἐπυνθάνετο, quaerebat)* Debuerat etiam prius. — *ποῦ ὁ χριστὸς γεννᾶται, ubi Christus nascatur)* Quaestionem Magorum suam facit. Verbum praesens *nascitur* congruit summae exspectationi illius temporis de Messia.

v. 5. *βηθλεέμ, Bethlehem)* Magis, ad Christum tendentibus, scribarum, non euntium, a majoribus accepta scientia inservit. — *γάρ, enim)* Hanc causam ipsum concilium illud allegavit; Matthaeus autem comprobat.

v. 6. *καὶ σὺ, et tu)* Mich. 5, 1.: *καὶ σὺ βηθλεὲμ ὁ οἶκος εὐφραθᾶ, ὀλιγοστὸς εἶ τοῦ εἶναι ἐν χιλιάσιν ἰούδα· ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται, τοῦ εἶναι εἰς ἄρχοντα τοῦ ἰσραήλ.* quem ad locum vide Notas Hal. Ad prophetam simul et evangelistam haec sit paraphrasis: *Et tu Bethlehem Ephrata*, sive *regio in tribu Juda*, *parva* es להיות *quae sis*, sive *quatenus es* (conf. de ל Nold. Concord. partic. pag. 458.) *in millibus Juda*, si haec dignitas, ceteroqui non contemnenda, tuumque captum ac modum prope excedens, conferatur ad dig-

nitatem tuam singularem, cujus nomine es *nullo modo minima*, sed omnibus modis maxima in ducibus millibusque Juda, *quod ex te Mihi exibit* להיות *qui sit Dominator in Israël.* Similis locutio, 2 Sam. 7, 19. Es. 49, 6. Major honor minorem obscurat et absorbet. — *γῆ ἰούδα, terra Juda) Terra* sive regio, pro oppido, per synecdochen partis majoris pro toto, ut ager, pro pago, Luc. 9, 12. *Juda*, Tribus Messiae. Utrumque pro Hebraeo *Ephrata*. LXX. Jos. 15, inter v. 58 et 59, vel inter v. 59 et 60: **θεκὼ, καὶ ἐφραθᾶ, αὕτη ἐςὶ βηθλεέμ κ. τ. λ.** Haec periocha, si non, ut inter homoeotelevta, ex Hebraeo excidit, sed si in Graeco superflua est; indicio est, Bethlehem in distributione terrae ne in urbibus quidem fuisse habitam: coll. Joh. 7, 42. sed saltem a Rehabeami temporibus, 2 Chron. 11, 6. Michas eam in masculino genere alloquitur, cum respectu implicito ad אלפים *chiliadas*. Conf. אֲלָפַי **ἡ χιλιάς μου**, *familia mea*. Jud. 6, 15. Unde Matthaeus, quum **ἐλαχίςη** in foemiuino dixit, scil. *γῆ*, vicissim pro *chiliadibus* memorat **τοὺς ἡγεμόνας** chiliadum *duces* (nam אלף et אלוף affinia sunt) quibus praefert unum **ἡγούμενον**, *Ducem* Christum: neque tam hanc civitatem sive chiliada ceteris chiliadibus praefert, quam Ducem ex ea egressum cunctis ducibus chiliadum Judae. — *ἐκ σοῦ γὰρ ἐξελεύσεται, ex te enim exibit)* LXX ex Hebraeo, ut vidimus, habent, **ἐκ σοῦ μοι ἐξελεύσεται·** idque sequitur Cod. *Basil. β. Er. ed.* 1. *Ald.* Alii conjunctim, **ἐκ σοῦ γὰρ μοι ἐξελεύσεται.** Pronomen *μοι*, *mihi*, Deum praeclare refert de *Christo* ut *Filio suo* loquentem: Luc. 1, 32. coll. v. 13. sed conjunctio *γὰρ*, *enim*, *patriam* Christi significantius ostendit. Verbi *exibit* synonymon est, *nascetur:* v. 4. Hebr. יצא cujus verbi conjugatum מוצאת (LXX int. *ἔξοδοι*,) item de nativitate, eaque ab aeterno, debet accipi. coll. מוצא Job. 38, 27. Num. 30, 13. צאצאים LXX, **τέκνα**, non semel. — *ἡγούμενος, ὅςις ποιμανεῖ, Dux, qui pascet)* 1 Chron. 11, 2. de Davide: **σὺ ποιμανεῖς τὸν λαόν μου τὸν ἰσραήλ· καὶ σὺ ἔσῃ εἰς ἡγούμενον ἐπὶ τὸν λαόν μου τὸν ἰσραήλ.** De eodem *pascere*, Ps. 78, 71. 72. Verbum rege dignum, et tamen congruens cum adolescentia ejus Bethlehemitica, pastorali. Verbo *pascet* concise complectitur Matthaeus versum 3. cap. cit. Michae, ubi LXX sic quoque habent. — *τὸν λαόν μου, populum meum)* Respondet illud apud Micham: *exibit MIHI*, i. e. Deo. — *τὸν ἰσραήλ, Israëlem)* Articulus additur nomini viri etiam pro gente posito. *Israëlem*, tribus cunctas. In subsequenti historia non occurrit Bethlehem: ut dubitari possit, an Dominus unquam eo redierit.

v. 7. *λάθρα, clam)* ne quid emanaret. Insidiarum argumentum. — *ἠκρίβωσε, accurate percontatus est)* ad minimam usque temporis partem. Patet hinc Herodis astus, et magorum simplicitas. [*Tantas ille inimicitias forit, utut doctrinam de Christo non pro fabula haberet, sed jam tempus et locum nativitatis nosset.* Vers. germ.] — *φαινομένου, apparentis)* Praesens tempus, quo conspici coepta esset stella, *quae appareret*, quaesivit Herodes. — *ἐξετάσατε ἀκριβῶς)* Eadem phrasis, Deut. 19, 18. — *ἐπὰν δὲ, si vero)* Particula facit antitheton, Luc. 11, 22. 34. Herodes nuncium magorum non habuit pro vero, sed tamen pro possibili. Itaque mirum non est, quod non ipse statim una profectus est, ut adoraret.

v. 9. *ἀκούσαντες, cum audissent)* Rex potius illos audire de-

buit et adjuvare. Tamen Magis responsum obtigit optatum. [*quos nil movebat Scribarum Judaeorumve torpor.* Vers. germ.] — *ἰδοῦ, ecce)* Toto itinere non viderant stellam. — *ἐλθὼν, veniens*) Conjicere ex hoc verbo licet, causam intelligentem fuisse, quae stellam regeret. conf. *veniens*, v. 8.

v. 10. *ἰδόντες, videntes)* Nocturnum tempus fuerit oportet. — *τὸν ἀςέρα, stellam)* Et tempus et locum et Scriptura et stella eis ostendit: tempus quidem Scriptura cum aliqua latitudine, ex ratione generali, qua universalis tum erat Messiae exspectatio.

v. 11. *εἶδον, viderunt)* Suaviter exprimitur incrementum et progressus a *gaudio visae stellae* ad *gaudium visi ipsius regis.* Sequior lectio *εὗρον invenerunt*, respondet sermoni Herodis, *interrogate diligenter, et cum inveneritis etc.* sed *quaerendi* laborem Magis ademit *statio stellae.* Non tam *invenerunt*, quam *viderunt.* Conf. Luc. 2, 17. 20. 26. 30. — *προσεκύνησαν αὐτῷ, adorarunt eum)* Maria Magis non erat objectum adorationis. Si sine peccato concepta fuerat, ut potentior ecclesiae romanae pars hodie statuit, quid causae est, cur nunc adoretur, et tum non fuerit adoranda? Nam jam tum adorandi regis mater erat. — *τοὺς θησαυροὺς, thesauros)* אוצר LXX, *θησαυρὸς,* Prov. 8, 21. etc. apotheca, theca, etiam portabilis. — *προσήνεγκαν, offerebant)* tanquam regi. Non offensi sunt praesenti egestate ejus. — *χρυσὸν καὶ λίβανον καὶ σμύρναν, aurum et tus et myrrham)* ex bonis terrae suae. De auro et ture praedictum, Es. 60, 6. Hae primitiae ostendebant, omnia fore Christi, etiam regnum minerale, vegetabile etc. Hagg. 2, 8.

v. 12. *χρηματισθέντες)* vel singuli, vel per unum ipsorum. Sic optarant, vel rogarant: nam *χρηματισμὸς, responsum.* Idem verbum, v. 22. — *μὴ ἀνακάμψαι, ne reverterentur)* Id ergo facere cogitarant. — *ἀνεχώρησαν, secesserunt)* itinere seorsum flexo.

v. 13. *ἐγερθεὶς, surgens)* confestim. — *τὸ παιδίον, puerum)* Hujus potior, quam matris ratio habetur. [*Et Christi potius nomini ac regno, quam ulli extra Christum virtuti, mundus invidet.* V. g.] — *ἕως ἂν, donec)* Ita fides Josephi exercebatur. non omnia ei simul revelata sunt: tempus redeundi exspectare debuit. neque interim angelus ei locutus est. — *ἡρώδης, Herodes)* de quo Joseph ex sermone magorum bene speravisse videtur.

v. 14. *νυκτὸς, noctu)* [*nulla post mandatum acceptum interjecta mora.* V. g.] Magnum noctis beneficium in persecutionibus.

v. 15. *λέγοντος, dicentem)* Constr. cum *προφήτου, prophetam.* v. 17. — *ἐξ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱόν μου)* Sic Hos. 11, 1. in Hebr. at LXX. *ἐξ αἰγύπτου μετεκάλεσα τὰ τέκνα αὐτοῦ.* Aquila, *ἀπὸ αἰγύπτου ἐκάλεσα τὸν υἱὸν μου.* Apud Hoseam hoc dicitur: *Tum quum puer erat Israël, dilexi eum: et ex quo in Aegypto erat, filium vocavi meum.* Patet hoc ex parallelismo utriusque hemistichii. Locutioque, *ex terra Aegypti*, sic exstat Hos. 12, 10. 13, 4. et ab aegyptiaco tempore Israël coeptus est dici *filius Dei:* Ex. 4, 22. s. ac semper *eduxisse* populum ex Aegypto, nunquam exinde *vocasse* Deus dicitur. Proinde etiam Matthaeus, de Messia, eoque item parvulo, interpretans, allegationem cum commoratione ejus in Aegypto potius, (conf. Es. 19, 19.) quam ad reditum ejus ex Aegypto refert. Jesus ab ipsa sua nativitate, Filius Dei erat; et statim post nativitatem in Aegypto fuit. quanquam et populum et Messiam ex Aegypto

in terram promissionis redire oportuit, ob id ipsum, quia et illum et hunc Deus dilexit, et Filium suum vocavit. Commoratio Christi in Aegypto erat praeludium christianismi aegyptiaci. Vide Deut. 23, 7. Primis christianismi temporibus egregia fuit in Aegypto ecclesia. fortasse erit etiam posthac. Conf. Es. 19, 24. s. De unius dicti uno sensu bis impleto conf. not. ad c. 1, 22. Videlicet et populum, ob Messiam, et Messiam ipsum, in quo est omne beneplacitum, ut uno amore, sic uno sermone complexus est Deus. Messias est similis populo suo in adversis: Messiae similis est populus ipsius in beatis rebus. *Totus Christus caput et corpus est.* Quin etiam tum, quum populus in Aegypto erat, *Jesus Christus* in uno ex iis patribus, qui c. 1, 4. recensentur, in Aegypto erat. conf. Hebr. 7, 10.

v. 16. **ἐνεπαίχθη**, *illusus sit)* Sic accepit rex, contra Magorum animum: revera tamen regiam auctoritatem prae divina pro nihilo habuerunt. Nesciebat jam, quid ageretur. — **ἀποστείλας**, *mittens)* scil. interfectores, repente. — **ἀνεῖλε**, *interfecit)* Hoc erat peccatum *clamans*. coll. v. 18. — **πάντας**, *omnes) quorum quatuordecim millia, ut in liturgia sibi a B. Matthaeo relicta notant Aethiopes, et Graeci observant in calendario suo, nefanda Herodis immanitate, Christus et ipse puer martyres consecrarit.* Feuardent. ad Iren. l. 3. c. 18. — **τοὺς παῖδας**, *pueros)* non puellas. Ex. 1, 16. — **διετοῦς**, *bimo)* Masculinum, uti **τριετοῦς**, 2 Chron. 31, 16. coll. Hebr. — **χρόνον**, *tempus) Tempus*, a magis indicatum, erat fortasse paululum ultra annum. Itaque Herodes *biennium* definiit.

v. 18. *φωνὴ* — Ier. 31, 15.: *φωνὴ ἐν ῥαμᾶ* (Alex. *ἐν τῇ ὑψηλῇ*) *ἠκούσθη θρήνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ ὀδυρμοῦ· ῥαχὴλ ἀποκλαιομένη ἐπὶ τῶν υἱῶν αὐτῆς· καὶ οὐκ ἤθελησε παρακληθῆναι κ. τ. λ.* — **ἠκούσθη**, *audita est)* Sic, ut ad Dominum pervenerit. *Sic ait Dominus*, praefatur et subjicit Ieremias. — **θρῆνος καὶ κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς)** LXX habent, **θρήνου καὶ κλαυθμοῦ καὶ ὀδυρμοῦ**. Fons autem, נהי בכי תמרורים: Respondet apud Matthaeum brevior tot versionum lectio, **κλαυθμὸς καὶ ὀδυρμὸς πολὺς**, ut plurale hebraicum epitheto graeco exprimatur. [*Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. Itaque et* margo *Editionis d. A.* 1753, *verbis* **θρῆνος καὶ** *omittendis, loco prisci* ε, *signum nunc* γ *adjungens, et* Vers. germ. *ad h. l. breviori lectioni magis favet, quam Editio prima.* E. B.] Sermo accentusque hebraici rem gradatim magis declarant, poniturque 1. luctus clarus, indefinite: tum ea, quae luget et quos luget. 2. eadem recusans, oblatam scilicet, consolationem; et causa, cur recusarit. Caput XXXI. Ieremiae multum prospicit in tempora N. T. adeoque haec quoque periocha, sive captivitatem babylonicam simul spectavit Ieremias, sive minus, ad eventum hunc N. T. pertinet. Unius dicti unico sensui minor et major non unius temporis eventus respondere potest, donec vaticinium *exhauritur*. — **ῥαχὴλ**, *Rahel)* Antonomasia: i. e. singulae filiae Rahel, et aliae matres, quae sic *filios dolorum* habuere. coll. Gen. 35, 18. Filii *Rahel* nominantur, aliarum matrum filii simul subaudiuntur, uti 1 Cor. 10, 1. sub patribus Judaeorum etiam gentes continentur. *Filii*que *Rahel* dici poterant etiam parvuli Bethlehemitici, ob sepulcrum Rahel prope hoc oppidum, Gen. 35, 19. quemadmodum Jacobum *patrem* dixere Samaritae eodem, quo Jacobus olim, loco habitantes. Ioh. 4, 12. Sed *Rama* quoque de tribu Benjamin fuit, Ios. 18, 25. nati ex Rahel. Credibile est, gladia-

tores ab Herode tam subito emissos in finibus Bethlehem *usque ad Rama* pervenisse: nam valde vicinae erant, Iud. 19, 2. 9. 13. Ezr. 2, 21. 26. unde Ieremias, sacerdos ex terra Benjamin, eum cladis terminum notavit. — **κλαίουσα)** i. e. **κλαίει,** *flet*, Hebraismus. — **οὐκ ἤθελε παρακληθῆναι,** *recusarit solatium capere)* Phrasis, qua luctus ingens exprimitur. — **οὐκ εἰσὶ,** *non sunt)* Sic Gen. 42, 36. **ἰωσὴφ οὐκ ἔςι, συμεὼν οὐκ ἔςι.** 1 Reg. 20, 40. **οὗτος οὐκ ἦν.** Hebr. איננו *non est:* singulari numero, distributive. Suos singulae filios praecipue lugent, vel etiam unicos. nam etiam unica proles in plurali *liberorum* nomine ponitur. erant bini et paulo minores: quare non facile una duobus orbari potuit. Res accurate praedicta. Alii singularem numerum referunt ad Messiam, quem mulieres interfectum putarent, aut expulsum dolerent.

v. 20. *εἰς γῆν, in terram)* Manebat Josepho libertas eligendi tantisper oppidi vel regionis; sed tamen in terra sua oportebat adolescere Emmanuelem. — **τεθνήκασι,** *mortui sunt)* Pluralis concise significat, et Herodem esse mortuum, neque alios jam esse ullos, qui insidientur. [*Quanta hostium copia, contra Christum subinde insurgens, funditus periit!* V. g.] — **οἱ ζητοῦντες τὴν ψυχὴν)** Phrasis LXX-viralis.

v. 22. *βασιλεύει) Regnabat* Archelaus, sive earebat *regio* ille nomine sive gaudebat. — *ἐφοβήθη, timuit)* solicitus de puero: veritus, ne Archelaus imitaretur odium paternum. — **ἐκεῖ)** שמה LXX. **ἐκεῖ,** *illuc.* saepe. — *ἀπελθεῖν, discedere.)* Maria, sine dubio etiam Joseph, Nazarethae habitarant prius. — *μέρη, partes)* Colligi hinc potest paupertas Joseph, qui non haberet certam sedem, quam potissimum repeteret. — **τῆς γαλιλαίας,** *Galilaeae)* Hoc non obstabat, quo minus patriam Christi scire possent attentae animae.

v. 23. *ἐλθὼν κατῴκησεν εἰς)* Sic c. 4, 13. Id est, *habitatum concessit*, vel, *habitavit*, coll. Act. 7, 4. Sic Gen. 13, 18.: **ἐλθὼν κατῴκησε περὶ τὴν δρῦν. — ναζαρέτ)** Hebr. נזרת Graecis ת finale est T. — **ναζωραῖος,** *Nazarenus)* Vitam privatam, id est, longe maximam aetatis partem, Jesus in oppido *Nazaret* transegit: unde *Nazareni* Ei cognomen in frequentissimo hominum, ei vel deditorum vel infensorum, sermone, atque in ipso crucis titulo tributum est. Hoc ipsum est, quod prophetia, hic a Matthaeo citata, pridem indicarat. Sunt, qui totum implementum in allegoria etymi *Nazaret* quaerant: atque id quidem plane ex נזר (non ex נצר quo Judaica abutitur acerbitas) peti oportet. nam Hebraeum צ per *Σ* semper exprimitur, *Z* autem Hebraeo ז ubique, etiam in **ναζωραῖος,** respondet. Constans est haec regula, cui nemo, nisi contrariis exemplis prolatis, obniti jure potest. Respice, quae solidissimus in hoc genere Hillerus docet, Syntagm. hermen. p. 347. seqq. et Onom. sacr. p. 695. 701. 893. eaque confer ad I. H. a Seelen Medit. exeg. p. 632. Pertinet hoc ad etymologiam nominis *Nazaret;* sed allegoriam nondum statuminat. Neque enim cur *naziraeatum* leviticum Christo adscribamus, causa est ulla, Matth. 11, 19. neque est, cur aliquo significatu vocabuli נזר scopum prophetiae exhauriri putemus. Christum e *Bethlehem* exiturum per Michaeam est praedictum: *Bethlehem* a *pane* nomen habet: *panis* vitae Christus. quis autem eo, quod panis vitae Christus est, Michaeae prophetiam impletam esse dixerit? Oppidum, ubi natus est Christus, prophetia designatum agnoscimus. Pari modo oppidum, ubi

Idem adolevit, quin etiam solenne cognomen, quod inde exstitit, indicatum est, oraculo illo, *Quoniam Nazaraeus vocabitur.* Itaque particula ὅτι, ut solet in testimoniis citandis, praefixa est ab evangelista. Quanquam quo tempore floruerit ille propheta, per quem hoc praedictum est: utrum oppidum *Nazaret*, cujus nulla in V. T. alia fit mentio, jam tum aliquo numero fuerit, nec ne? ipsene propheta ille *Nazarenus* civis fuerit, et insignem hunc versiculum Nazaretae deposuerit? utrum sermone solo, [*Multa enim elocuti sunt prophetae, scriptis eorum publicis haud inserta.* V. g.] an etiam stilo eum comprehensum posteritati reliquerit? unde Matthaeus acceperit? quis novit? quid nosse attinet? In coelo alia sidera haemisphaerium alterutrum, alia utrumque illuminant, alia varios ortus et occasus habent. In terris flumina aliquando visui mortalium se subducunt, donec ex occultis meatibus iterum erumpunt. Sic divina oracula varietate admirabili dispensantur. Exemplum plane singulare praebet locus Iohanneus de Tribus in coelo testantibus, quem per multa secula ignoravit orientalis ecclesia, occidentalis autem et Africana semper, quanquam non ubique, celebravit. Hoc sane, *Nazarenus vocabitur*, minus aut cognitum a plerisque aut intellectum fuit: alias Galilaea, ipsaque Nazaret, non ita contemta fuisset. Ioh. 1, 47. 7, 52. Recteque multi pridem negarunt, hunc versiculum in Scripturis V. T. exstare. Eadem est igitur ratio ejus, atque prophetiae Henochi, per S. Judam demum in literas N. T. relatae, et sic obsignatae: eadem, atque apophthegmatis illius, quod a Domino prolatum, apud evangelistas non obvium, Pauli ore et Lucae stilo laudatur Act. 20, 35. Neque vero habent Judaei, quod causentur, in N. T. citari aliquid, quod non exstet in V. T. Ipsi enim multa vetera narrant, quae nihilo magis ibi exstant. Proverbia Salomonis a cap. 25, 1., prophetia Azariae, epistola Eliae, et multa ejusmodi alia, ubi delituere, donec libris V. T. v. gr. 2 Chron. 15, 2. seqq. 21, 12. longis post temporibus inserta sunt? Certe nil causae erat, cur Matthaeus hoc fingeret, si ipsius tempore mera fuisset novitas. Tali modo plus nocuisset toti causae christianae, quam profuisset. Alia ei suppetebant sat multa prophetiarum in Jesu Nazareno impletarum specimina. Qui excellentem hunc versiculum dilutius interpretantur, ut conficiant, cum hic vel illic in Scriptura V. T. contineri, ii revera prophetiis antiquis unam detrahunt: qui vero τὸ ῥηθὲν, *Nazarenus vocabitur*, diserte olim editum existimant, hi homogeneam testimonii totius prophetici partem agnoscunt; adeoque integritati Scripturae revera consulunt, et simul simplicitatem tuentur. conf. Calov. Bibl. ill. et Rus. T. I. Harmon. evang. p. 284. *Nazareni* cognomen quis habiturus sit? non additur in versiculo. Videlicet ubicunque in prophetiis aliquid occurrit a Messia non alienum, id de Messia, quamvis non expressa ejus sit mentio, accipiendum venit. Plura tamen duobus hisce verbis in perbrevi vaticinio cohaesisse verba, credibile est. Conveniens erat diuturnior hujus monumenti occultatio cum ratione vitae Christi privatae in latebris oppidi *Nazaret* agendae, et fidei sanctorum probandae, et perfidiae malorum judicandae. Ioh. 1, 46. seq. 7, 41. seq.

Posteaquam palmariam ac propriam *Nazareni* nomenclaturam in ipso oppido *Nazaret* positam fuisse, evictum habemus: nunc demum, etymon et patriae et cognominis Christi, haud inane esse, Consectarii in loco statuimus. Christus, filius Davidis Bethlehemitae, non est vo-

catus Bethlehemita; quare in etymo oppidi Bethlehem non perinde mysterium quaeritur. Vocatus est Christus *Nazarenus*. fecit id quidem hominum sermo; imo vero fecit providentia Patris. Non temere Pilatus, ut tribus linguis cardinalibus *Jesum regem Judaeorum* categorice scriberet et scriptum retineret, gubernatus est: non temere accidit, ut *Nazarenum* et Pilatus simul scriberet, et alii, antea posteaque, dicerent. Nomina *Jesu*, *Christi*, *Emmanuelis*, et reliqua, quod sonant, id revera exhiberi, innuunt: unum *Nazareni* cognomen, omine carere, recte negaveris. נזר est *regii capitis insigne:* et נזרת Hillero interprete est oppidum, quo vertex montis *coronatur*. Itaque *Nazareni* cognomen Germanice exprimi posset: *Zu Cronberg hat der Gecrönte gewohnet.* Vid. Psalm. 132, 18. Solent locorum nomina pro ipsa re significata poni. omittimus *Veronenses*, *Placentinos*, *Laudicenos* Latinorum: major Scripturae gravitas. *Kananites* etiam *Zelotes* dictus, et a patria et a virtute. Matth. 10. 4, Luc. 6, 15. Vid. omnino Es. 63, 1.

CAPUT III.

v. 1. *Ἐν ταῖς ἡμέραις ἐκείναις, in diebus illis)* In Evangelistariis haec formula meram vim habet inchoandi sermonis: sed in Evangelistis plus valet. hoc loco denotat: *Jesu habitante Nazaretae.* c. 2, 23. *) Notatur non breve, sed nulla majori mutatione notabile intervallum. — *παραγίνεται)* Suaviter iteratur hoc verbum v. 13. Saepe LXX id in praesenti ponunt. — *κηρύσσων, praedicans)* clare. Congruit mox, *vox*. *Baptista*, *praedicans:* duae partes officii Iohannei. — *ἐν τῇ ἐρήμῳ) in deserto)* v. 3.

v. 2. *μετανοεῖτε)* Amabile vocabulum v. 8. 11. *mutate sensum*, induite sensum regno coelorum dignum, regalem, coelestem. Sic ipse Jesus Christus, sic apostoli praedicare coeperunt: sic Dominus Iohannem jussit scribere, Apocalypsi ineunte. — *βασιλεία, regnum)* Vid. ad c. 4, 17. — *οὐρανῶν, coelorum)* Plur. שמים. Haec phrasis, *regnum coelorum*, apud solum Matthaeum exstat, ut Judaeis, quibus scribebat, opinionem regni *terreni* eximeret.

v. 3. *ουτος, hic)* Complura sunt individua in N. T. quae in veteri praedicta sunt. — *γὰρ, enim)* Causa, cur Iohannes ita exoriri tum debuerit, uti v. 1. 2. describitur, quia sic praedictum erat. — *φωνὴ κτλ. vox etc.)* V. Luc. 3, 4. not. *vox*, sc. *est.* — *βοῶντος, clamantis)* Iohannis. Similis locutio, Rom. 10, 15. *pedes nunciorum.* — *ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto)* non, *in templo*, aut *in synagogis.* Sunt, qui construant, *in deserto parate* etc. quia sic postulent accentus apud Esajam. Sed si id voluisset evangelista, mox parallelum illud בערבה *in solitudine* rependisset. Nunc haec inter se respondent: *praedicans in deserto: vox clamantis in deserto.* v. 1. 3. Res eodem recidit. ubi vox, ibi auditores, qui jubentur parare viam, ibi etiam adventus Domini. Matthaeus etiam mox c. 4, 15. quiddam ab accentibus hebraicis diversum tenet. Conf. Hebr. 3, 7. not. — *ὁδὸν, viam)*

---

*) Josephus, quum Johannes in publicum prodiret, vix in vivis adhuedum fuit. Is nimirum spectatur, de quo per prophetas dictum est, *Nazaraeus vocabitur.* Nazaretae Jesus a reditu ex Egypto ad Johannis usque proditum commoratus est. *Harm.* p. 65.

Una est via primaria: et haec multas *τρίβους semitas* compleetitur. — *Κυρίου, Domini)* Hebr. יהוה pro quo Hebraei posteriorum seeulorum אדני dixere. LXX verterunt *κύριος*. Hoc loco innuitur Christus. Nomen *Dominus*, de Christo, variam in N. T. habet significationem, pro rerum, temporum, et loqnentium varietate. In dictis e V. T. allegatis saepe respondet nominibus יהוה et אדני quorum alterum majestatem ejus, ut Filii Dei, alterum gloriam ejus, ut Messiae etiam spectat. Homines, inter quos ambulabat, eum sic appellaverunt, pro diverso fidei suae captu. Apostoli et fideles deineeps saepe simul spectarunt ejus dominationem et potestatem in suos et in omnia, in ipso etiam statu exinanitionis, sed magis in statu exaltationis: ubi interdum additur pronomen *meus*, quod tetragrammato יהוה non additur. — *εὐθείας) rectas.*

v. 4. *αὐτὸς) ipse.* Prosopographia insignis. Habitus quoque et victus Johannis praedicabat, congruens eum doctrina et offieio. qualis poenitentium esse debet, talem hic minister poenitentiae semper habuit. conf. cap. 9, 14. 11, 18. not. — *ἀπὸ τριχῶν καμήλου, de pilis cameli)* Vestis erat parabilis et aspera, minus exquisite texta. coll. Marc. 1, 6. — *καὶ ζώνην δερματίνην περὶ τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ)* Sic LXX, 2 Reg. 1, 8. de Elia: *καὶ ζώνην δερματίνην περιεζωσμένος τὴν ὀσφὺν αὐτοῦ.* Zona Johannis erat, ut Eliae, non ex corio, sed *ex pelle*, sine magno paratu. Non sine eausa commemoratur amietus multorum Sanctorum in Scriptura; etiam Baptistae, ipsiusque Jesu Christi. — *τροφὴ, cibus) Potus*, intelligitur ex Luc. 1, 15. — *ἀκρίδες,)* Lev. 11, 22. חגב LXX *ἀκρὶς*, animal veseum. — *μέλι ἄγριον, mel agreste)* sua sponte fluens. 1 Sam. 14, 25. Locustae poterant interdum deficere.

v. 5. *πᾶσα, omnis)* ex omnibus partibus.

v. 6. *ἐβαπτίζοντο) baptismum accipiebant:* Medium. — *ἐξομολογούμενοι) ἐξ. libere diserteque* (non modo in *aurem* Johannis) *fatebantur, peccata, sua.* Vera confessio peecata etiam individualia, ut olim apud saerificia pro peccato, eitat, quanquam non singulatim enumerat. Medium ingenue tenet inter laxum formulae generalis abusum et inter angustias confessionis auricularis. Sic animam sublevat. In baptismo poenitentiae confitebantur peecata sua: in baptismo Christi confitebantur Christum.

v. 7. *πολλοὺς, multos)* qui partim perseverarunt baptismum aecipere, (coll. v. 11.) partim justo Johannis elencho deterriti reeessisse videntur. Ceteri longe plurimi ne *veniebant* quidem e. 21, 25. Luc. 7, 30. — *φαρισαίων καὶ σαδδουκαίων, pharisaeorum et sadducaeorum)* Sectae diversae. — *αὐτοῖς, illis)* pharisaeis praeeipue, sed populo quoque, ante baptismum. v. 11. Luc. 3, 7. Saepe verba factum eomitantia posterius recensentur. 2 Sam. 1, 16. 15. — *γεννήματα, progenies)* Familiae variae. — *ἐχιδνῶν, viperarum)* Hoc opponitur gloriationi de patre Abrahamo. Conf. e. 23, 33. — *τίς, quis)* q. d. Vos aliis viam monstrare videmini: quis autem vobis monstravit? Supponit, futuram esse iram: esse rationem effugiendi, in proximo: ab ea alienos esse pharisaeos et sadducaeos. — *ὑπέδειξεν, monstravit)* Compositum verbum respondet simpliei. Approbat aeeessum eorum, sed sub magna eonditione. — *φυγεῖν, fugere)* per baptismum. — *μελλούσης, futura)* in quam *incurrent* per impoenitentiam regnum coelorum repudiantes. Eadem *ira* appellatur postea, *ve-*

niens. 1 Thess. 1, 10. Simul refutatur error *Sadducaeorum*, resurrectionem negantium. — ὀργῆς, *ira)* quae venit in destructione urbis, et in extremo judicio.

v. 8. ποιήσατε) *ferte.* — καρπὸν ἄξιον) *Dignum fructum*, singulari numero, a *Pharisaeis et Sadducaeis*, apud Matthaeum; *dignos fructus*, plurali numero, a *populo*, apud Lucam, postulari ait *Origenes.* Ad rem quid intersit, non equidem perspicio. Ipsum vocabulum *fructus* saepe collectivum est: et in Iohannis praeconio, singulari numero, *sterilitati* opponi potest; plurali numero, *ubertatem* infert. Homines, arbores: itaque fructus, poenitentia ipsa. — τῆς) Construe cum καρπόν. sic ἄξια τῆς μετανοίας ἔργα. Act. 26, 20. — μετανοίας) *Μετάνοια* est *mentis transmutatio* et omnis mali retractatio, qua id irritum optatur et infectum.

v. 9. μὴ δόξητε) Verbum δοκῶ (perinde ut φάσκω, et particula ὡς, et Latina, *prae me fero*, *ostendo*, *puto*, *videor*, *apparet*, *species*,) interdum veram rem eamque conspicuam, interdum speciem inanem, quam quis vel sibi vel aliis objicit, denotat. Itaque h. l. sensus est: *potestis quidem aliquo modo ita dicere; sed ea re non debetis placere vobis.* *) — λέγειν, *dicere)* secure. — τὸν Ἀβραάμ, *Abraham)* quippe cujus posteritas non deficit. — λέγω γὰρ ὑμῖν, *dico enim vobis)* Formula gravissima, in re maxima, a viro magno adhibita. conf. c. 5, 18. not. — δύναται, *potest)* Judaei putabant, se *non posse* excidere. — ἐκ τῶν λίθων) *ex* his *lapidibus*, et undecunque, uti ex gleba Adamum. Deus non est alligatus ad legem successionis in ecclesia. — τούτων, *his)* Lapides certe, eosque fortasse indigitavit Iohannes, qui Josuae tempore in Jordane erecti fuerant, ut testimonio essent, populum Israël per Jordanem intrasse terram promissam, Deoque eam debere, non sibi. Sermo instar adagii, ut Luc. 19, 40. — τέκνα, *filios)* spirituales. Filii secundum carnem erant, qui tamen dicuntur genimina viperarum.

v. 10. ἤδη δὲ. *jam vero)* Antitheton: *futura.* v. 7. — καὶ, *etiam)* Ubi gratia se exhibet, ira *quoque* ingratis ostenditur. Non modo fieri *potest*, ut puniamini, sed *etiam* prope est. — ῥίζαν, *radicem)* Non modo ramis intentata est Securis. — δένδρων, *arborum)* Judaeorum: Luc. 13, 7. s. ad quos gentes erant *lapides.* — κεῖται, *jacet)* etsi ictus nondum coeptus est. — ἐκκόπτεται, *exscinditur)* Praesens. sine mora. — πῦρ, *ignem)* Hebr. 6, 8.

v. 11. ὑμᾶς, *vos)* Pharisaeos igitur non exclusit Iohannes a baptismo. — ἐν ὕδατι, *in aqua)* Huic parti respondet finis in hoc versu. Quanquam non tam baptismum, quam se ipsum Iohannes extenuat: et rursum aquae antithethon hoc uno loco ignis ille dicitur, sed Spiritus sanctus ubique. — εἰς μετάνοιαν, *in poenitentiam)* Huic parti respondet v. 12. — δὲ, *vero)* Antitheton pertinet non solum ad baptizantes; sed etiam ad baptizatos, (Act. 1, 5. *vos:*) et ad diversa tempora. — ὀπίσω μου, *post me)* Decebat, Iohannem nasci paullo prius, quam Messiam. — ἐρχόμενος, *veniens)* statim, v. 13. — ἰσχυρότερός μου, *valentior me)* quem ungis, quam me imbellem, timere et colere debeatis. Suam potentiam non esse magnam; Christi, infinitam, ut Dei, esse, [*quam vel ad salutem vel terribili modo ne-*

*) Nihil non homines, justitiarii praesertim, corradunt, ut rejectâ poenitentiâ Deum sibi vindicent. *V. g.*

mo sit quin experiatur, V. g.] docet Iohannes. v. h. mox, et v. 12. Non statim dicit: *Messias post me venit*, sed paraphrasi rem occultius et tamen augustius exprimit. Dixit autem hoc Iohannes, cum jam maxime floreret. Act. 13, 25. — **βαστάσαι**, *ferre)* sicut minister calceos *fert*, quos herus aut poposcit aut demi jussit. Ps. 60, 10. — **αὐτὸς**, *Ipse)* In hunc credite. Act. 19, 4. — **ὑμᾶς**, *vos)* quotquot illum suscipietis. — **βαπτίσει**; *baptizabit) abundanter impertiet*, Tit. 3, 6. Act. 2, 3, 4, 17. 10, 44. eoque se *valentiorem* ostendet. *Spiritus et ignis* vim habet maximam. — **ἐν**, *in)* Differentia Iohannis et Christi. Ioh. 1, 33. — **πνεύματι ἁγίῳ**, *Spiritu sancto)* Vid. Luc. 3, 16. n. — **καὶ πυρὶ**, *et igne)* Hoc habet Lucas, Marcus non habet. Quare etiamsi incerta esset apud Matthaeum lectio, nil esset periculi: certum est autem, hunc quoque scripsisse **καὶ πυρὶ**, *et igne*. *Spiritus sanctus*, quo Christus baptizat, *igneam* vim habet: atque ea vis ignea etiam conspicua fuit oculis hominum. Act. 2, 3.

v. 12. **οὗ**, *cujus)* Et hoc, et **αὐτοῦ** *ejus* ter cum vi positum, ostendit potestatem Christi. **οὗ-αὐτοῦ**, Hebraismus. — **τὸ πτύον**, *ventilabrum)* Id Evangelium est. — **ἐν τῇ χειρὶ**, *in manu)* jam jam. Totus sermo Iohannis, adeoque initium evangelii, prorsus convenit cum extrema clausula prophetiae V. T. apud Malach. 3, 19—24. ubi nexus rerum a Mose ad coronidem prophetiae veteris, ab hac ad prodromum et Christum, hujusque diem pantocriticum exquisite et solenniter declaratur. — **αὐτοῦ**, *ejus)* Nec prodromus, nec ullus apostolus hoc *ventilabrum* habebat, eodem modo, ac Dominus Jesus. Solatium imbecillitatis ministrorum: Dominus faciet. Non vana est sine viribus ira illorum. — **ἅλωνα**, *aream)* In *area* sunt viatores: in *horreo*, victores. — **αὐτοῦ**, *suam)* Hebr. 3, 6. — **καὶ συνάξει τὸν σῖτον αὐτοῦ εἰς τὴν ἀποθήκην**, *et congregabit triticum suum in horreum)* Aut omittendum est **αὐτοῦ** *suum*, *) aut construendum cum **ἀποθήκην**, *horreum*, [*quod recte Lutherus fecit.* Not. crit.] coll. Matth. 13, 30. *triticum congregate in horreum meum.* Idem Dominus *tritici est*, qui *horrei:* idem vero etiam *horrei*, qui *areae.* Luc. 3, 17. — **ἄχυρον**, *paleam)* [*quanquam tritico subinde non absimilem.* V. g.] palea non venit sub censum. — **πυρί**, *igne)* Quivis aut igne baptizatur, aut igne comburetur. Nil est tertium. — **ἀσβέστῳ**, *inextinguibili)* Videte igitur, ut peccata vestra prius deleantur. Job. 20, 26. *Impium comedet* **πῦρ ἄκαυστον**. vel potius ex cod. Alex. **πῦρ ἄσβεστον·** (quod verbum alias LXX non haberent:) ut אֵשׁ לֹא נֻפָּח sit *ignis nullo statu extinguendus.*

v. 14. **διεκώλυεν**, *prohibebat)* Nondum sciebat Iohannes, hunc esse Christum: sciebat tamen, Christum in proximo esse, eumque ad baptismum affore, et signo evidenti indigitatum iri. Ioh. 1, 33. interea, ut primum Jesum videt, ex sympathia illa, qua in utero commotus fuerat, et ex aspectu ejus gratiosissimo judicat, hunc baptismi candidatum esse Christum, eamque sententiam scite cum praevia protestatione [*qua decore cautum fuit, baptismi humilitas utne Christi honori quidquam derogaret.* V. g.] exprimit. **) Vid. Luth.

*) *Quod aestimio marginis Editionem b. Auctoris convenit; quanquam* Versio germ. *alterum dilemmatis membrum*, *Luthero approbatum sequatur.* E. B.

**) Signo deinceps, quod Deus promiserat, post baptismum acceden-

postill. eccl. ad h. l. Fest. Epiph. Part. III. ed. Spen. f. 95. 96. — *ἐγὼ, ego)* Credibile est, ipsum Iohannem non fuisse baptizatum. Luc. 1, 15. fin. — *χρείαν, opus)* Nam majoris est alias baptizare: minoris baptizari, et ea re ad baptisten venire. — *ὑπὸ σοῦ βαπτισθῆναι, a te baptizari)* baptismo tuo, in spiritu et igne. Si nostrum alter ab altero baptizandus est, ego is sum. — *ἔρχῃ, venis)* baptismum petens.

v. 15. *ἄφες, sine)* Comiter Iohannem ad silentium redigit. Huc refertur *ἀφίησιν sinit.* — *ἄρτι)* sine mora, hac una vice. — *οὕτω) sic,* ut ego ad te sim profectus. — *πρέπον, decorum)* Quod Iohanni non videbatur esse decorum, id erat maxime; quia justum. Decentia in divinis consiliis et operibus admiranda latissime patet. Hebr. 2, 10. 7, 26. Speciatim in sermonibus et actionibus Christi elucet ejusmodi Decorum, quod ab evangelistis tam bene expressum argumento est, illos a Spiritu S. actos scripsisse. neque enim id humani ingenii quamlibet excellentissimi fuisset. — *ἡμῖν, nobis)* Loquitur ut Iohanni nondum plane cognitus. Convenit, *mihi*, principaliter; *tibi*, ministerialiter. In mente Jesu poterat etiam hunc sensum habere: decorum est mihi et Patri meo, ut ego impleam omnem justitiam. v. 17. conf. Hebr. 2, 10. iterum. — *πληρῶσαι, ad impleudum)* justitiam omnem. Id praestat, non Iohannes et Jesus, sed solus Jesus, in baptismo id ipsum recipiens. unde etiam ad passionem translata *baptismatis* appellatio: Luc. 12, 50. — *πᾶσαν δικαιοσύνην, omnem justitiam)* omnes justitiae partes, atque adeo hanc quoque, ceterarum majorum arrhabonem. Pro particulari justitiae intuitu, Iohannes videretur baptizandus a Jesu: pro *universo* justitiae ambitu, conversa res est. Hoc dixit Jesus, pro eo, quod ceteri, qui baptizabantur, quia peccatores erant, de suis *peccatis* confitebantur. Talis oratio non nisi Messiae ipsi conveniebat. In rebus summe humilibus tamen Filius Dei cavet juri majestatis suae. Ioh. 13, 7. s. 14, 30. 18, 5. 20. 36. — *τότε, tunc)* protinus.

v. 16. *εὐθὺ, statim)* Nil erat, quod eum diutius teneret, sic quoque *statim* resurrexit. — *ἰδοὺ, ecce)* Res magna et nova. — *αὐτῷ, ei)* Id plus est, quam si Matthaeus scripsisset, *super eo.* — *οἱ οὐρανοὶ, coeli)* Plurale.

v. 16. 17. *καὶ, et)* Gloriosissima apparitio S. Trinitatis, et documentum, quid fiat, quando nos baptizamur. nam non sibi baptizatus est Christus. Et Spiritum S. accepit, quo nos baptizaret. Ioh. 1, 33. — *εἶδε, vidit)* Jesus: Marc. 1, 10. nec non Iohannes. Ioh. 1, 32. — *ὡσεὶ περιστερὰν, sicut columbam)* Conf. Gen. 8, 10. s.

v. 17. *φωνὴ, vox)* Apertissima Dei patefactio. Tales illae, quae memorantur Act. 2, 2. s. Ex. 19, 4. 9. 16. 40, 34. s. Num. 16, 31. 42. 1 Reg. 8, 10. s. 18, 38. — *οὗτός ἐστιν, Hic est)* Marcus et Lucas scribunt, dictum esse, *Tu es.* Matthaeus sensum expressit. *Hic,* dictum c. 17, 5. Assentit fides: *tu es Filius Dei.* c. 16, 16. — *ὁ)* Articulus bis positus summam habet emphasin. — *υἱὸς, Filius)* Ioh. 1, 18. 3, 16. — *ἀγαπητὸς, dilectus)* Possit hoc videri esse nomen, coll. cap. 12, 18. ut duo sint praedicata haec: Hic est *Filius meus:* est *Dilectus,* in quo beneplacitum est mihi. Sed epitheton esse, patet ex

---

te tanto magis confirmatus fuit, atque testimonio de Jesu, DEI Filio, gerendo aptatus. *Harm.* p. 146.

Luc. 3, 22. *Amor* est quiddam naturale, quia Hic est *Filius: beneplacitum*, quasi superveniens, quia *facit*, quae Patri *placent. Dilectus*, unicus: qui amorem patris non cum alio partitur. — *ἐν ᾧ. in quo) Ἐν, in*, maxime notat objectum, deinde etiam causam. Objectum beneplaciti paterni est Filius per sese, et in Filio omnes et omnia. Phrasis LXX viralis. conf. not. ad Col. 2, 18. — *εὐδόκησα. beneplacitum est mihi)* Verbum *εὐδοκῶ*, et *εὐδοκία*, adhibetur, vel quum id, quod egomet habeo atque ago, mihi allubescit, vel quum id, quod alter. Utraque notionis pars huic loco congruit, de beneplacito Patris in Filio. Est aeterna *ςοργὴ* erga Unigenitum, est comitas perpetua erga mediatorem, et in illo erga nos, filios reconciliatos. Additur c. 17, 5. *eum audite.* tum enim de passione dicturus erat. nunc id non additur; nam initio idem illud docuit duntaxat, quod Pater dixit, *Hic est Filius meus.*

CAPUT IV.

v. 1. *Τότε, tunc)* ex baptismo. — *ἀνήχθη, sursum ductus est)* Hierosolyma versus, impulsu puro. — *εἰς τὴν ἔρημον, in desertum)* desertiorem partem illa parte, de qua c. 3, 1. — *ὑπὸ τοῦ πνεύματος, a Spiritu)* sancto. c. 3, 16. — *πειρασθῆναι, ut tentaretur)* Tentatio haec specimen est totius status exinanitionis Christi: omniumque tentationum non solum moralium, sed spiritualium maxime, epitome, quas machinatus est diabolus ab initio. — *ὑπὸ τοῦ διαβόλου, a diabolo)* LXX int. hebraicum שׂטן fere vertunt *διάβολος*· tantum 1 Reg. 11. bis terve exprimunt *σατάν*.

v. 2. *νηςεύσας jejunans)* sine dubio virtute baptismi. Jejunio connotatur etiam abstinentia a potu. — *ἡμέρας, dies)* In his diebus, in hoc secessu, maximae res intercesserunt inter Deum et Mediatorem. — *τεσσαράκοντα, quadraginta)* Memorabile tempus, etiam in vita Mosis et Eliae. Sed Mosis status, sine cibo, erat lautus: Christi, quod magis mirandum, humiliationis. Eliae antea cibum attulerat angelus: Christo postea angeli plures ministrarunt. XL dies habuit Jesus, antequam prodiret in publicum: XL dies, quasi praeparationis causa, ante ascensionem. — *ὕςερον, postremo)* Haetenus non tam fuerat tentatio, quam ad eam praeparatio. conf. v. seq. init. — *ἐπείνασε, esurivit) Fames*, tentatio valde acerba. *Sitim*, in passione expertus est. Conferri potest haec tentatio cum illa, quae describitur Gen. 3. Tentator simili arte usus est. sed quam protoplasti rem male gesserant, eam Christus restituit.

v. 3. *προσελθὼν, accedens)* visibiliter. Tempus captavit Tentator. [*Eo videlicet anni tempore in deserto degebat Jesus, quo nox longior, ferarum rapacitas excitatior, tempestas inclementior, neque frugum aliqua vel in arboribus vel alicubi fuit copia.* Harm. p. 149.] — *ὁ πειράζων, Tentator)* qui nollet sciri, se esse Satanam. Et Christus demum in fine Satanam appellat v. 10. postquam satanas satanitatem, id est, superbiam, singularem characterem, plane prodiderat. Sic artem nequissimam arte divina delusit. Videtur tentator sub schemate *γραμματέως, scribae*, apparuisse; quia *τὸ γέγραπται, scriptum est*, ei ter opponitur. — *εἰ, si)* Sic quoque v. 6. Et dubitat Satanas, et in dubitationem conatur adducere; vera eripere, falsa persuadere. Conditione solicitat, quod de coelo

cap. 3, 17. categorice pronuntiatum fuerat. — *εἰπὲ, dic)* Tentator agnoscit, qui Filius Dei sit, hunc esse omnipotentem. — *οἱ, hi)* id est, aliquis horum lapidum fiat panis. Luc. 4, 3. — *λίθοι, lapides)* Quasi diceret: *Versaris in deserto, quod lapides duros habet, panem non habet.* Immo alia ratione persentisces, tentator, hunc esse Dei filium. Mox initium faciet perdendi tui. Luc. 4, 34. 41.

v. 4. *γέγραπται, scriptum est)* Non provocat Jesus ad vocem de coelo locutam: non respondet ad argumenta tentatoris: adversus conclusiones ejus tenet scripturam solam ejusque *τὸ ὅτι*. An filius Dei sit ipse, nec ne, relinquit in medio. Erga homines non saepe allegavit Jesus scripturam, sed dixit: *Dico vobis.* Adversus satanam unice illud dicit: *scriptum est.* i. e. quisquis ego sum, certe illud teneo, quod scriptum est. Omnes sententiae, quas proferebat, etiam per se erant indisputabiles; et tamen tenet illud: *scriptum est.* Quo ipso etiam exprimit, nunc se adesse, eum, qui scripturae esse satisfacturus: ostenditque scripturae gravissimam auctoritatem, ipsi satanae irrefragabilem. — *οὐκ-θεοῦ)* Deut. 8, 3. LXX, *οὐκ-θεοῦ, ζήσεται ὁ ἄνθρωπος.* Etiam in *eremo* vim hujus dicti senserat populus. Ejusdem libri caput VI. citatur versu 7. 10. unde tria dicta duae paraschae conjunctae ואתחנן et עקב habent: in *deserto* Israëlitis proposita; in *deserto* a Christo pro gladio contra tentatorem adhibita. Eo anni tempore, quo Moses dixerat, Jesus tentatus dicta adhibuit. — *ζήσεται, vivet)* Id expertus erat Jesus his XL diebus. Tam facile est sine pane vivere, quam ex lapide panem facere. *Αὐτάρκεια, praesens animi quies*, nil quaerere praeter *vitam.* Victurum se, sciebat Jesus. — *ἄνθρωπος, homo)* Non respondet tentatori de *Filii Dei* appellatione: sed quasi unus e multis, ad verbum scriptum alligatis, loquitur. Ac Mosis jam tempore sapientia divina iis verbis totum hoc testimonium expressit, quibus Salvator feriret tentatorem. Hieronymus: *Propositum erat Domino, humilitate diabolum vincere, non potentia.* — *παντὶ ῥήματι ἐκπορευομένῳ)* Sic Ps. 89, 35. *τὰ ἐκπορευόμενα διὰ τῶν χειλέων μου·* de promissione divina. Conf. LXX. Num. 30, 13. et Deut. 23, 24. de votis, item Ier. 17, 16. Num. 32, 24. Metonymia: *exitus oris*, i. e. res, quae ore nuncupatur. — *διὰ) per* os, adeoque *ex* corde.

v. 5. *τότε, tunc)* Matthaeus eo temporis ordine describit assultus, quo facti sunt. v. 8. 10. not. Lucas gradationem observat in locis, et describit desertum, montem, templum. c. 4, 1. 5. 9. Quae ordinis non modo innoxia, sed etiam salubris varietas argumento est, non alterum evangelistam ab altero scripsisse. Fortasse etiam tertii assultus quiddam ante secundum assultum tentator vibravit in Jesum, et alio alioque habitu apparuit. — *παραλαμβάνει)* Concise, id est: *assumit et ducit.* et sic v. 8. Verbo *ducendi* Lucas utitur, c. 4, 9. 5. Mirabilis potestas tentatori concessa; usque dum ei dicitur, *abi.* v. 10. Gregorius: *Nil mirum est, si Christus a diabolo se permisit circumduci, qui a membris illius se permisit crucifigi.* Satan ubique centat. conf. de mutatione locorum, Num. 23, 13. 27. Christus ubique tentatus est, omnibus locis, ubi postea erat munere functurus. — *εἰς τὴν ἁγίαν πόλιν, in sanctam urbem)* ubi praesidium *angelicum* inprimis sperandum videri poterat. — *ἐπὶ, super)* Quam vere in deserto, tam vere in pinnaculo et in monte fuit Jesus. — *πτερύγιον, pinnaculum)* in quod adscensus longe facilior fuerat, quam descen-

sus ex eo. Quodnam hoc fuerit pinnaculum, ambigunt antiquarii *). Christus per alta et profunda tentabatur.

v. 6. *γέγραπται, scriptum est)* Speciosissima tentatio, quae Scripturam videtur apposite allegare. Non dubium est, quin hujus dicti vim inprimis saepe senserit Satanas ex opposita sibi custodia piorum per angelos. — *ὅτι-περὶ σοῦ καὶ ἐπὶ κτλ.* Ps. 91, 11. 12. LXX, *ὅτι-περὶ σοῦ, τοῦ διαφυλάξαί σε ἐν πάσαις ταῖς ὁδοῖς σου. ἐπὶ κ.τ.λ.* Fraus satanae potius est in falsa applicatione, quam in omissione. — *ἐπὶ χειρῶν, super manibus)* Id est, magna circumspectione tuebuntur. — *λίθον, lapidem)* ex quo structum templum. Speciose psalmum applicat tentator.

v. 7. *πάλιν γέγραπται, iterum scriptum est)* Etsi Satanas retorquebat *τὸ scriptum est:* tamen Jesus id sibi non sinit quasi protritum quiddam extorqueri, sed ter adhibet. Scriptura per scripturam interpretanda et conciliaanda. — *οὐκ ἐκπειράσεις κτλ* Sic plane LXX, Deut. 6, 16. Ex eorum interpretum usu *ἐκπειράζειν* non est significantius, quam *πειράζειν*. Hoc autem dicit Jesus: Meum non est tentando provocare Deum. — *Κύριον, Dominum)* Positum est hoc pro nomine proprio.

v. 8. *πάλιν, iterum)* Tertius conflictus: ut patet etiam ex verbo *abi.* v. 10. — *ὄρος, montem)* Novum tentationis theatrum. — *δείκνυσιν, monstrat)* ad oculos ea, quae horizon complecteretur; cetera, per enumerationem et indigitationem fortasse. subtilis spiritus est satanas.

v. 9. *δώσω, dabo)* At Filius est heres: et quicquid potestatis habebat satanas, propter hominum defectionem a Deo, id Christus, *valentior*, non per pactionem, sed per victoriam eripuit. Quae diabolus in tentatione non potuit persuadere Christo, ea perficiet per bestiam, Ap. 13, 2. vasallum suum: et quae Christo obtulit, adversario illi conferet, regna mundi. — *ἐάν, si)* Magna superbia, regna muneri offerre, pro uno actu adorationis, id munus agnoscentis. *[Quae angelus Johanni non permisit, ea tentator a Jesu, Domino, postulat.* **V.** *g.* Sine dubio specie venerabili apparuit.

v. 10. *ὕπαγε, abi) Abi post me satana*, dixit Dominus Petro, Ipsum *prehendenti*, et, ne passionem subiret, prohibenti, coque sermone Petrum in *locum*, qui discipuli esset, pedem referre jussit. Ad satanam vero dixit, Abi *Satana; abi*, non *post me*, sed plane *a me.* — *σατανᾶ, Satana)* Tentasti, ut explorares, quis ego sim: et ego tibi dico, quis tu sis. Tentatorem, quum is maxime *favere* videri vult, *Satanam* appellat. *[Superbia enim, Satanam se esse, plane demonstraverat.* V. g. — *Κύριον-προσκυνήσεις κτλ.)* Deut. 6, 13. LXX, *Κύριον-φοβηθήσῃ κτλ.* Pro timore convenienter ponit Jesus *adorationem*. coll. v. 9. — *μόνῳ)* Sic LXX. qui etiam *μόνος* salvo sensu inseruere Gen. 3, 11. 17.

v. 11. *ἄγγελοι, angeli)* quos pugnam spectasse probabile est. conf. 1 Cor. 4, 9. 1 Tim. 3, 16. — *διηκόνουν, ministrabant)* sine dubio pro eo, ac tum opus erat, scil. allato cibo. conf. 1 Reg. 19, 5. s.

v. 12. *ἀκούσας δὲ ὅτι κτλ. audiens vero quod etc.* Nomen *Jesu* ponitur v. 17. non ponitur v. 12. nam haec perioeha, v. 12—16. cum

*) Porticum fuisse *(Hügel, bedeckter Gang)*, ex cujus summitate tremendus in profunda prospectus patebat, nullum est dubium. *V. g.*

superioribus connexa innuit, quomodo *Johannes* locum Domino fecerit: sed versu 17. seqq. describitur ipsum *Initium* preconii a Domino factum, qui includitur vocatio binorum fratrum, quare versu 18. iterum subauditur *ὁ ἰησοῦς, Jesus*, non exprimitur. — *παρεδόθη, traditus sit)* in custodiam. (c. 11, 2.) Decrescente Johanne, crevit Christus *). — *ἀνεχώρησεν, secessit)* Idem verbum, simili in causa, c. 14, 13. — *εἰς, in)* Galilaeam, et quidem in partem Galilaeae ab Herode, et Johannis carcere remotiorem. Totam Galilaeam appellat Matthaeus in antitheto ad Judaeam, ubi tentatio fuerat. Jesus tum ex vita privata prodiit in publicum.

v. 13. *ναζαρὲτ, Nazaret)* ubi hactenus habitarat. — *παραθαλασσίαν, maritimam)* v. 15. 18. ubi magna erat frequentia.

v. 15. *γῆ ζαβουλὼν καὶ γῆ νεφθαλεὶμ ὁδὸν θαλάσσης πέραν τοῦ ἰορδάνου — ὁ πορευόμενος — καὶ τοῖς καθημένοις — ἀνέτειλεν αὐτοῖς)* Es. 8, 23. 9, 1. LXX, *χώρα ζαβουλὼν ἡ γῆ νεφθαλεὶμ καὶ οἱ λοιποὶ οἱ τὴν παραλίαν καὶ πέραν τοῦ ἰορδάνου — ὁ πορευόμενος — οἱ κατοικοῦντες — λάμψει ἐφ' ὑμᾶς*. Arctissime cohaerent duo versus apud Esajam: quare ex priore partem topographiae sumit evangelista. Ex eodem climate, multi apostoli. Ps. 68, 28. Act. 1, 11. 2, 7. *Γῆ, λαὸς, terra, populus:* Appositio. — *ὁδὸν)* דרך LXX, *ὁδὸν* subaudi *κατά*. Topographia prophetica mirabilis; latitudine et longitudine ad punctum conveniente. — *θαλάσσης, maris)* v. 18. — *πέραν τοῦ ἰορδάνου, trans Jordanem)* עבר *πέραν* dicitur de limite non modo ulteriori, sed etiam citeriori. — *γαλιλαία τῶν ἐθνῶν)* *Galilaea* Israëlitis habitata, *Gojitis* contermina, praesertim quod ad tribum Zabulon et Naphthali attinet. vid. Hilleri Onom. p. 816. Galilaea minus antea erat exculta: Hierosolymis erat arx cultûs levitici. itaque Judaei facilius debebant agnoscere: Galilaeis compensatur, quod non habuerant.

v. 16. *πορευόμενος, ambulans)* **) Gradatio triplex: *populus*

---

*) Decentissime captivitas Johannis hoc loco, et obitus ejusdem cap. 14, 3. in transitu quasi memoratur, non ut *contigit* res, sed ut *ad aures* Jesu *pertigit*. — Neque tamen longo intervallo captivitatis initium antecessit famam ad Christum perlatam. Joh. 3, 24. nondum in vincula conjectus, at in eo tamen erat, ut decresceret, v. 29. 30. Neque etiam c. 4, 1. custodiae mentio fit; et c. 5, 35. FUISSE quidem dicitur *lychnus ardens et lucens;* sed inde non sequitur, eum tum temporis, ubi talia Christus de ipso asseruit, in carcere jam detentum fuisse (nam ne in illo quidem statu ardens lychnus et lucens plane non fuit): enimvero Johannes eo respectu in praeterito memoratur l. c., quod Judaei laetitiae ex Johanne quaesitae pertaesi jam essent, et verum Lumen, Jesus Christus, splendore suo infinito Johannem, cereum quasi lychnum, jamjam obscurasset. Accedit, quod captivitatem, in eaque mortem Johanni instantem, praescivit Salvator. Johannes itaque semestri fere post muneris publici auspicia circa Pentecosten vinculis traditus est, exinde vero plenus propemodum annus ad obitum ejus effluxit. Qui plura tribus Paschata baptismo et morti Salvatoris interponunt, eos Johannis captivitati, minus opportune, biennium tribuere necesse est. Johannem quippe, captivitate haud exclusa, cito transire decuit. Unus Propheta magnus, Jesus, praecipuam temporis partem solus transegit in Officio suo. *Harm.* p. 183 s.

**) *Lectio πορευόμενος in* Ed. I. *N. T. signo β distincta cum hac observatione* Gnomonis *propius convenit: sed* Editioni d. A. 1753. *τὸ πορευό-*

ambulans: et sedentibus: in tenebris: in regione et umbra mortis: vidit lucem magnam: lux orta est illis. — Gravius est *sedere* tenebris detentum, quam *ambulare.* — *εἶδε) conspexit.* — *φῶς, lucem)* [*quae mundum illustrat universum.* V. g.] Nemo *salvatur*, nisi *illuminatus.* Act. 13, 47. — *καὶ τοῖς καθημένοις)* Ps. 107, 10.: *καθημένους ἐν σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου.* *Sedendi* verbum aptum notandae solitudini inerti. — *χώρᾳ καὶ σκιᾷ)* *Ἓν διὰ δυοῖν.* Situs regionis erat natura depressus: ei congruebat conditio spiritualis. — *ἀνέτειλεν αὐτοῖς, orta est illis)* Hebr. נגה *fulget, super illos.* Hoc sermonis incremento rependitur epitheton, *μέγα, magnam*, in inciso praecedente.

v. 17. *ἤρξατο, coepit)* Frequens verbum. innuit initium actionis saepe iterandae, aut deliberatae certe et amplae, vel etiam diutinae. [*Sane Jesus* docere *in scholis prius jam coeperat, quam Nazareta. Capernaum venisset*, Luc. 4, 13.: *sed nunc, altius elata voce, ad κήρυγμα etiam vel ad* proclamandum *DEI regnum se contulit. Ipse Rex praeconem egit.* Harm. p. 190.] — *ἡ βασιλεία, regnum)* Divini stili est elegantia, ut primum in abstracto dicatur venisse *regnum*, deinde in concreto *rex*, sive Messias. Illud initiis occultis, hoc glorificationi congruit. Conf. not. ad Luc. 1, 35. nec non ad 2 Thess. 2, 3. — *τῶν οὐρανῶν)* regnum *coelorum*, id est, regnum *Dei.* c. 5, 3. coll. Luc. 6, 20. sic enim interdum apud Matthaeum etiam, procedente ejus libro, et semper in ceteris N. T. libris appellatur *), v. gr. Act. 1, 3. 28, 31. Rom. 14, 17. Frequens metonymia est, ut *coelum* pro *Deus* dicatur: eaque primis evangelii temporibus consentanea. c. 3, 2. *Regni coelorum* appellatione, libris N. T. fere propria, praecidebatur spes regni terreni, et invitabantur omnes ad coelestia. Sic appellatur cum prospectu ad consummationem Luc. 21, 31. Act. 1, 3.

v. 18. *θάλασσαν τῆς γαλιλαίας, mare Galilaeae)* v. 15, 23. — *σίμωνα, Simonem)* Simon, primus in sequela hac, primus mansit.

v. 19. *δεῦτε, venite)* Habet vim vocandi hoc verbum, cum connotatione momenti praesentis. c. 11, 28. 21, 38. etc. Id patet ex singulari *δεῦρο.* — *ποιήσω, faciam)* Potestas Christi Jesu. — *ἁλιεῖς, piscatores)* Jer. 16, 16.

v. 20. *εὐθέως, statim)* Prompta sequelae celeritas versu 22. notatur in Jacobo et Johanne, ubi *εὐθέως* exstat: eadem celeritas sub ver-

---

μενος ad signum γ ableganti, Vers. germ. *respondet lectionem καθήμενος exprimens.* E. B.

*) *Coelorum regnum*, *Poenitentia* et *Evangelium* tres termini sunt, quibus praeter Matthaeum frequentissime utuntur Marcus et Lucas; Johannes, in Evangelio, nunquam. Easdem vero hic ipse res aliis locutionibus perquam venustis effert. *Regnum DEI*, ex reliquorum Evangelistarum more, appellat ille quidem, sed nonnisi in colloquio cum Nicodemo; idem istud subindicans, quando describitur Jesus ut *Filius Dei*, ut *Vita*, ut *Lumen*, ut *Sponsus*, ut Is, cui Pater *omnia in manus*, cui *potestatem super omnem carnem*, cui *omnem judicium* tradidit, qui *omnes* denique *ad se trahet*, et quae sunt similia. *Poenitentiam* Johannes innuit, ubi *τὸ superne nasci*, *ad Jesum venire, fidem suscipere*, rel. urget. *Evangelium* idem est, quod *testimonium* nuncupare amat. Multum istae locutionum variationes lectorem attentum juvare queant: modo ne in verbis haereamus, sed virtus eorum cordis intima pervadat. *Harm.* p. 190 s.

bum δεῦτε v. 19. in sequela Petri et Andreae notatur, sive legas εὐθέως, sive non legas. In ipso operis faciendi ardore, vocationem acceperunt. Sic Matthaeus, c. 9, 9. Beatum momentum! — ἠκολούθησαν, *secuti sunt*) ingenue, sine celeri pactione de mercede. c. 19, 27.

v. 21. μετά, *cum*) Erant igitur juvenes, vegeto adhuc patre Zebedaeo, utroque parente vivente. Johannes inde LXX annos vixit. Jacobus inter apostolos primus obiit; Johannes diu superstes ei fuit. [*Frequentius hi duo, quam Petrus et Andreas, conjunguntur in N. T.* Vers. germ.] — καταρτίζοντας, *parantes*) Hoc verbum dicitur de instrumento, quod vel ad opus paratur, vel post opus reparatur. Prius huic loco magis convenit. Utrumque par fratrum, ab ipso opere, alio atque alio, promte magnaque obedientia discesserunt.

v. 23. καὶ περιῆγεν κτλ.) Sic plane cap. 9, 35. [*Item* c. 4, 23. Marc. 6, 6. Act. 10, 38. etc. *Hac lege brevi tempore insignem hominum multitudinem doctrina et miraculis suis adjuvit: discipulos eo magis exercuit: id praeterea consecutus, ut nullum homines taedium Ipsius, quin desiderium subinde fortius caperet.* Harm. p. 235. s.] — κηρύσσων, *praedicans*) Doctrina in synagogis publica erat: sed magis publicum *praeconium*. c. 10, 27. 11, 1. Conf. etiam Luc. 8, 39. Jon. 3, 2. 4. — τὸ εὐαγγέλιον, *evangelium*) Praecipua doctrina Christi, evangelium: cetera, quae docuit, pertinebant duntaxat ad impedimenta removenda. — τῆς βασιλείας, *regni*) Dei. In Scriptura sacra perpetuo spectatur *Deus*. — πᾶσαν, *omnem*) Nemo aegrotus, nemo mortuus, cui Jesus occurrebat, in morbo aut morte mansit. — νόσον, *morbum*) Νόσος, *morbus* totius corporis: μαλακία, *aegritudo* partis alicujus, cum dolore: βάσανος, *tormentum:* v. 24. μάστιξ, *flagellum.* Luc. 7, 21. — ἐν τῷ λαῷ, *in populo*) *In populo* Israël: et, *in populo*, ut promiscue offerebantur aegri, etiam ii, quorum morbus publice notus erat. Joh. 9, 8. Act. 3, 10. At miracula recentiora ex antro nescio quo homines saepe mutasve imagines ex composito protrudunt, quibus ea acciderint.

v. 24. ἀπῆλθεν, *abiit*) procul. — ἀκοή) שמועה LXX, ἀκοή, saepe. — συρίαν, *Syriam*) provinciam, cujus pars habebatur Palaestina. — προσήνεγκαν, *obtulerunt*) etiam Syri. — κακῶς ἔχοντας, *male habentes*) Miracula Jesu Christi ad hominum salutem comparata. Joh. 6, 2. Matth. 11, 5. Act. 10, 38. — δαιμονιζομένους, *obsessos*) Saepe conjuncta fit mentio aegrotorum et obsessorum. Act. 5, 16.

v. 25. ὄχλοι, *turbae*) Pluralis, ob multitudinem locorum. — δεκαπόλεως, *Decapoli*) cis Jordanem et ultra. *Samaria* non memoratur. — πέραν) ἀπὸ τῆς πέραν.

CAPUT V.

v. 1. Ἰδὼν, *videns*) procul. — ὄρος, *montem*) superioremque partem montis. Ibi oravit et apostolos designavit. Marc. 3, 13—19. Luc. 6, 12—16. Postea venit in medium montem; Ipse cum discipulis descendens, et populo ascendenti occurrens: ibi *sedit*, ad docendum. Luc. 6, 17. not. *) Mons, pars terrae edita, coelo propior,

*) Nox Luc. 6, 12. memorata, *successit* miraculis Marc. 3, 10. et *praecessit* miracula Luc. 6, 18. Vesperae utrumque miraculorum genus dirimenti convenit, quod Matth. 5. initio dicitur; *Videns turbas as-*

sanctissimis actionibus opportuna. — *προσῆλθον, accesserunt)* Proxima admissio et docilitas discipulorum recentium. [*non duodecim saltem, sed et reliquorum.* V. g.]

v. 2. *ἀνοίξας, aperiens)* Initium, studio factum, magnae rei pars magna. Phrasis scripturae in exordiis relationum de rebus magnis et deliberatis: *vertit humeros, sustulit pedes, sustulit oculos, aperuit os.* Act. 10, 34. Hic Fons coepit aquam fundere. conf. Matth. 13, 35. — *ἐδίδασκεν, docebat)* instruebat doctrina, solatio, hortatu, monitis. — *αὐτούς, eos)* discipulos. hos enim alloquitur, audientibus turbis. [*quas tamen ipsas simul allocutus est.* v. 17. V. g.] c. 7, 28. Duas Jesu homilias, quae omnium instar essent, copiose descripserunt evangelistae: alteram initio habitam publice, h. l. alteram, extremo tempore, privatim. Joh. 13. seqq. In praesenti scopus Domini est, docere veram *justitiam*, Es. 63, 1. in quo simul declarat, Se stabilitum venisse legem et prophetas; et redarguit surrogatam falso scribarum justitiam. In Exordio est invitatio dulcis I. ad communionem verae justitiae, in eaque beatitatis, v. 3. s. II. ad communicationem ejus erga ceteros, v. 13. s. Tractatio est a v. 17. ad c. 7, 12. fin. in qua primis, etiam ad verbum, respondent ultima. Conclusio *α*. portam justitiae demonstrat, c. 7, 13. s. *β*. monet de pseudoprophetis, in alia omnia ducentibus et euntibus, v. 15. s. *γ*. hortatur ad faciendos hos justitiae sermones, v. 24. s. Persuasit doctor coelestis v. 28. s.

v. 3. *μακάριοι, beati)* Initiale hoc verbum, toties repetitum, indicat scopum doctrinae Christi. [*Magna hic, per Dominum, beatitudo proponitur.* Ebr. 2, 3. V. g.] Proponitur autem, per paradoxa plane eximia, *beatitudo* non solum per se, sed quatenus *in Christo jam praesente* omnibus animis capacibus praesto est. Tales in plebe latebant, neque erant nulli: c. 9, 36. s. 11, 28. Es. 29, 19. quanquam, ad ceteros, non multi. etenim *beatus* saepe connotat raritatem rei magnae. Sir. 34. (31.) 8. unde *illorum, illi* etc. ceteros, aliter affectos, excludit: coll. Luc. 6, 24. seqq. ubi *vae* exprimuntur. Sunt autem *μακαρισμοὶ praedicationes beatitatis* septem absolutae, quibus notatur status piorum secundum se; et duae respectivae, respectu hominum. in utroque genere primo loco ponitur *regnum coelorum*, complexus beatitudinum. Omnes ordine enumerantur pulcerrimo. Conferri ex opposito possunt octo vae eorumque ordo, quae in scribas et pharisaeos pronunciantur c. 23, 13—16. 23. 25. 27. 29. Memoratur certe utrobique *regnum coelorum*, hic v. 3. et ibi v. 13. *misericordia*, hic v. 7. ibi v. 23. *puritas*, hic v. 8. ibi v. 25. et *persecutio*, hic v. 10. s. et ibi v. 29. s. nec dubium, quin etiam reliqua commata inter se conferri possint. In subjecto describuntur sancti, ut sunt *nunc*, in hac vita; in praedicato, ut erunt *in illo die.* Luc. 6, 26. 23. Quanquam sic verba sua instruit Salvator, ut simul innuat beatitudinem *singulorum* sanctorum in praesenti ineuntem, et *populi* sancti beatitudinem prophetice significet etiam in *terra* futuram. v. 5. — *οἱ πτωχοὶ, pauperes)* Vocativus aut expresse, aut in sensu. coll. v. 11. et Luc. 6, 20. neque obstat pronomen *illorum.* conf. c. 23, 37. not. *Paupertas*, fundus primus. *Pauper* est, qui non habet dice-

---

cendit in montem; insequente die reliqua sibi vindicante: *Quum consedisset* (post sanationes apud Lucam, quae stans perfecerat), *discipuli ad Eum sui accesserunt. Harm.* p. 242.

re, *hoc meum est:* et quum aliquid habet, non cogitat, quid habiturus sit, sed ex aliena liberalitate pendet. Opes, quae tali paupertate abnegantur, sunt vel spirituales vel naturales, et vel adsunt vel absunt. Tales virtutes cardinales et fundamentales a mundo contemnuntur: quas autem mundus virtutes miratur, eae vel nullae sunt, vel falsae, vel christianarum virtutum duntaxat propagines et appendices. — ***πνεύματι***, *spiritu)* id est, in intimis suis. Hoc subaudiendum etiam in seqq. usque ad v. 8. ubi exstat *corde*. — ***ὅτι***, *quoniam)* Quaevis ratio beatitudinis congruit cum praevia descriptione subjecti, et desumitur vel a *contrario;* nam opera Dei fiunt in mediis contrariis, 2 Cor. 4, 6. 7, 6. 12, 9. vel a *talione benigna*, proximave convenientia. — ***ἐστιν***, *est)* jam. Praesens, in hoc versu, et futurum, in versibus sequentibus, se invicem connotant. — ***ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν***, *regnum coelorum)* quod Messias confert, in V. T. promissum. [*Hoc vocabulo inchoatur haec tractationis pars et clauditur*, v. 10. V. g.]

v. 4. 5. ***οἱ πενθοῦντες· οἱ πραεῖς·*** *lugentes: mites) Mites*, transpositis versiculis, *Latini* plerique praeponunt *lugentibus*. Et congruunt versus 3. 5. *Beati PAUPERES spiritu, quia eorum est regnum COELORUM. Beati MITES, quia ii hereditate accipient TERRAM.* עני ***πτωχός***, ענו ***πραΰς***, praesertim Ps. 37, 11. (ubi de *hereditate terrae* sermo est,) et 14. Sed manet ordo versiculorum. namque versui 3. subordinatur versus 4, et versui 5. subordinatur versus 6. *Lugere* latius patet, quam de *suis* contristari peccatis. 1 Cor. 5, 2. not. —*) ***παρακληθήσονται***, *consolationem accipient)* Futurum tempus innuit promissiones in V. T. datas, et nunc praestandas. Luc. 16, 25. 2 Thess. 2, 16. *Pauperes et mites*, v. 3. 5. ut in solenni illo עני ואביון junguntur: conf. etiam c. 11, 29.

v. 5. ***πραεῖς***, *mites)* Fere tales hic nominantur, quos mundus proculeat. ***πρᾶος*** Romanis *pravus*, segnis. — ***κληρονομήσουσι***, *hereditabunt)* Futurum. *Mites* videntur ubique importunitati *terricolarum* cedere: ac tamen *terram occupabunt*, non brachio suo, sed *hereditate*, auxilio Patris. conf. Ap. 5, 10. Interea dum impiorum usurpatio manet, tamen omnis fructus ordinatur ad mitium commoda. In omnibus his sententiis beatitudo in *coelo* et beatitudo in *terra* se invicem connotant. Ps. 37, (36,) 11. ***οἱ δὲ πραεῖς κληρονομήσουσι γῆν, καὶ κατατρυφήσουσιν ἐπὶ πλήθει εἰρήνης.*** Quin haec summa est totius illius Psalmi. vid. ibid. v. 3. 9. 22. 29. 34.

v. 6. ***οἱ πεινῶντες καὶ διψῶντες***, *qui esuriunt et sitiunt)* qui sentiunt, se per se non habere *justitiam*, qua se Deo hominibusque probent, eamque vehementer desiderant. Describitur *fides*, convenienter initio N. T. — ***τὴν δικαιοσύνην***, *justitiam) Justitiae* auctorem plane se hic praestat Jesus, v. 10. s. 20. c. 6, 1, 11. Non significatur hic jus fori humani, sed divini. Hic versus est centrum hujus periochae, et thema totius homiliae. Non dicit, *beati justi*, ut mox dicit, *beati misericordes etc.* sed, *esurientes et sitientes justitiam.* Justitia mera suo tempore iis obtinget. 2 Petr. 3, 13. Es. 60, 21. — ***χορτασθήσονται***, *saturabuntur)* justitiâ, Rom. 14, 17. Haec erat ipsius Jesu pastio: Ioh. 4, 34. coll. Matth. 3, 15. Hanc saturitatem suis

---

*) Voculâ ***αὐτοὶ*** innuitur, contraria eventura esse aliter affectis. V. g.

propinat hoc ipso sermone toto, et promittit proponitque hoc ipso versiculo.

v. 7. *ἐλεήμονες)* Graecum ἔλεος, unde ἐλεήμονες, hebraico חסד respondet, neque tantum ad miserabilia pertinet objecta.

v. 8. *καθαροὶ τῇ καρδίᾳ, mundi corde)* Non sufficit puritas ceremonialis. *Cordis* virtutem docet Jesus. cordis puritas et castitatem complectitur et immunitatem a ceteris inquinamentis peccati. — *τὸν θεὸν ὄψονται, Deum videbunt)* Promittitur clara cognitio de Deo jam nunc, sed iis verbis, quae magis proprie in aeterna vita implentur, 1 Ioh. 3, 2. 3. 6. Conf. de contrario, 1 Thess. 4, 5.

v. 9. *εἰρηνοποιοὶ, pacifici)* factores pacis legitimae omnis inter discordes, dissentientes, bellantes. — *υἱοὶ, filii)* Quanta dignitas! — *θεοῦ, Dei)* qui est Deus pacis. — *κληθήσονται, vocabuntur)* erunt et cluent.

v. 10. *οἱ δεδιωγμένοι, qui persecutionem patiuntur)* v. 11. *δεδιωγμένοι*, qui se contulerunt ad sustinendam persecutionem. Jam nunc denuntiat Jesus, quid Ipse, quid sui a mundo sint accepturi. Indicat autem gradatim. *jugum* dicit c. 11, 29. *crucem*, c. 16, 24. coll. Marc. 8, 34. Matth. 10, 38. de *cruce* ad solos discipulos dicit. — *ἕνεκεν δικαιοσύνης, propter justitiam) propter me.* v. seq. Conf. cap. 10, 39. 42. 16, 25. 18, 5. 19, 12. 29.

v. 11. *ὀνειδίσωσιν, conviciati fuerint)* coram. subaudi, homines, Hi inferunt *contumeliam* per verba; *persecutionem*, re ipsa. — *ὑμᾶς, vos)* Jesus loquitur interdum in prima persona plurali, de se et hominibus, ubi agitur de re plane externa, Ioh. 11, 7. aut ubi tanquam ignotus loquitur, c. 3, 15. Ioh. 4, 22. sed plerumque in secunda; quod ipsum significat, non esse Eum conditionis communis. v. 12. s. 20. Joh. 6, 49. 10, 34. 14, 9. 20, 17. — *εἴπωσι, dixerint)* absentes.

v. 12. *χαίρετε, gaudete)* Gaudium non solum affectus est, sed etiam officium Christiani, Phil. 4, 4. et in adversis gradus patientiae summus ac nervus. — *ἀγαλλιᾶσθε, exultate)* ut etiam alii gaudium vestrum sentiant. — *ὅτι, quoniam)* Licet ergo de mercede laetari. — *ὁ μισθὸς, merces)* ex gratia. *Mercedis* vocabulum dicit quiddam ultra beatitates ex ipsa justorum indole pullulantes. ideo dicitur, *gaudete.* — *τοὺς προφήτας, prophetas* *) qui *de Christo* testantes odium subiere: Act. 7, 52. quorum magnam scitis esse mercedem. *Persecutio* fuit non modo apud rudes gentes, dum ad evangelium adducerentur: sed semper, in V. et N. T. 1 Job. 3, 12. 13.

v. 13. 14. *ὑμεῖς, vos)* primi discipuli et auditores Messiae. [Vos, *Christiani, filii DEI*, v. 16. V. g.] *Sal* et *lux* in natura sunt prima et latissimi usus. Saepe in scriptura res eadem methaphoricis verbis enuntiatur, ut attentio nostra excitetur: deinde ubi non ita, ut debebamus, intellexerimus, et interim caecitatem nostram senserimus, propriis verbis aperitur. — *τῆς γῆς· τοῦ κόσμου· terrae: mundi)* Terra per se sale; mundus, luce caret. — *ἐὰν, si)* Non affirmatur h. l. sal ad fatuitatem recidere: sed sub conditione ostenditur, quae sit ratio salis terrae. — *μωρανθῇ) Galenus*, in Glossis Hippocr. *μεμωρωμένα, τὰ ἀναίσθητα·* Marc. 9, 50. *ἄναλον γένηται.* Salis est, saporem habere et dare: huic sapori opponitur insulsitas, fatuitas, *va-*

*) *τοὺς πρὸ ὑμῶν*, ait, per *υ*, non *πρὸ ἡμῶν*, per *η*. Ipse ante Prophetas fuit. *V. g.*

lor amissus. — *ἁλισθήσεται, salietur)* Impersonale, nec sal (Marc. l. c. nec terra aliunde condietur. — *ἔξω, foras)* procul ab omni usu oeconomico. — *καὶ, et)* adeoque. — *καταπατεῖσθαι, conculcetur)* Nil est *tritius*, quam qui vult divinus haberi, ac non est. [*Merum seculi hominem non tantopere dedecet sua vanitas.* V. g.] — *ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ab hominibus)* obviis quibusque. Haec *τῶν* articuli vis.

v. 14. *) *ὄρους, montem)* Apposite, coll. v. 1. De re conf. Ap. 21, 10.

v. 15. *καίουσι)* Impersonale: subaudiendum, *οἱ καίοντες* conf. c. 7, 16. — *ὑπὸ) sub*, i. e. pone. Luc. 8, 16. *ὑποκάτω*.

v. 16. *ἔμπροσθεν τῶν ἀνθρώπων, coram hominibus)* omnibus. — *ὅπως, ut)* Particulae vis non tam super verbum *videant*, quam *glorificent*, cadit. — *ὑμῶν* — *ἔργα, vestra opera) opera*, non vos; splendorem, non lychnum. [*Sequitur*, Patrem vestrum; *non*, *vos ipsos. Cf.* c. 6, 2. V. g.] — *τὸν πατέρα ὑμῶν, Patrem vestrum)* qui vos Sui similes genuerit. [*Ubicunque bonum opus videris Deum, glorifica, ob filiorum sanctitatem.* 1 Petr. 2, 12. V. g.] In hac concione tota Deum ut Patrem nobis ostendit *Filius*, idque locupletius, quam omnes olim prophetae.

v. 17. *μὴ νομίσητε, nolite putare)* Sermo concisus per metonymiam consequentis: Nolite putare, timere, sperare, me doctorem similem esse doctorum, quibus assuevistis, istorumque more soluturum esse legem. qui illud putat, putat etiam hoc. [*Perquam vulgaris est haec opinio.* V. g.] — *ἦλθον, veni)* Ergo Jesus erat, antequam veniret. Sic, *inveni*, c. 8, 10. — *καταλῦσαι, dissolvere)* Composito *dissolvere* opponitur verbum *implere;* et simplici *solvere, et docere*, opponitur *facere et docere.* Ex quo verborum vis apparet. illa dicuntur de toto, Lege; haec de praeceptis singulis. *Dissolvere* et *solvere* est irritum facere. — *τὸν νόμον ἢ τοὺς προφήτας, legem aut prophetas)* Prophetas nonnulli ex Judaeis minoris faciebant, quam Legem. Junguntur etiam c. 7, 12. — *πληρῶσαι, implere)* factis et dictis praestare, ut *omnia fiant*, quae lex postulat. v. seq. fin. [*Non fuit novae legis conditor: sed sua Ipse obedientia legem implevit, et, quomodo per Suos impleatur, docuit.* V. g.] Rabbini agnoscunt, Messiae esse, Legem perficere.

v. 18. *ἀμὴν, amen)* Amen, sermone incute, solus Jesus ad confirmandum adhibuit, apostolus nullus. Apud Hebraeos interdum jurisjurandi vim habuisse, docet Wagenseil. in Sota p. 379. et ubicunque in hebraeo est חי אני Chaldaeus habet אנא קים *constans ego:* et קים apud eundem passim pro נשבע ponitur. v. Lud. de Dieu ad h. l. et Kimchi ipsum אמן interpretatur קיום. In Novo tamen Testamento non est juramentum proprie. nam ei respondet *ναὶ* et *ἀληθῶς*. Luc. 11, 51. 21, 3. coll. Matth. 23, 36. Marc. 12, 43. Est tamen asseveratio gravissima, ei propria, qui per se ipsum et per veritatem suam asseverat: et a dignitate personae loquentis aequipollet juramento, praesertim ubi geminatur, vid. Ioh. 1, 52. not. Servatur hebraica vocula in omnibus linguis. [*et retinenda est in transferendo, ut in fine, sic*

---

*) Verbo *οὐ δύναται* innuitur, non opus esse coacta simulatione: neque etiam lychnus, dummodo non sufflaminetur, non potest lucere. *V. g.*

in principio sententiae. Eadem ratio aliorum verborum hebraicorum. Not. crit.] — ***λέγω ὑμῖν**, dico vobis)* Haec formula, Domino frequens et propria, summam habet auctoritatem, denotatque saepe rem ab Ipso pronunciatam, quae secundum rationes speciales neque in V. T. expresse legitur, neque aliunde evidenti argumento patet, sed ab Ipso ex occultis sapientiae scientiaeque thesauris primum promitur, ut assensus auditorum sola ejus affirmatione nitatur, socordibus praecisa excusatione in posterum. Prophetae soliti sunt dicere in tertia persona, נאם *dicit Dominus:* apostoli, *scriptum est:* at Christus, in prima persona: *Ego dico vobis*, v. 20. 22. 26. 28. 32. 34. 39. 44. 6, 2. Ioh. 3, 3. 11, 12. 25. etc. Conf. Ioh. 4, 21. 14, 25. nott. Paulus in prima persona semel iterumque loqui coactus, valde limitat, Rom. 12, 3. 1 Cor. 7, 7. Correlatum hujus *Dico vobis* et *fides:* quae per hanc ipsam formulam, pro modo illius temporis, in limine videlicet Novi Testamenti, tanquam fundamentum ponitur. Minus saepe Christus, nec nisi singulari de causa, scripturae loca allegat: sua auctoritate decore nititur. — ***ἕως ἂν παρέλθῃ**, donec transeat)* Verbum ***παρέλθῃ*** modum consummationis seculi in medio relinquit. — ***ὁ οὐρανὸς καὶ ἡ γῆ**, coelum et terra)* machina solidissima. — ***ἰῶτα**, jota)* in alphabeto hebraico litera minima, maxime elementaris, et in qua Keri et Chetib persaepe differunt, ut promiscue videatur abesse vel redundare. In Codice Hebraeo 66420 *jota* numerantur. Graeci *jota* saepe subscribunt aut praetermittunt. — ***κεραία**, apex)* literae appendix, aut portio, linea, qua litera a litera, ut ב a כ vel ד a ר distinguitur, vel sonus a sono, ut punctum vocale aut accentus: denique quicquid ullo modo in lege pertinet ad divinam voluntatem significandam, vel ejus significationem adjuvandam. — ***οὐ μὴ*)** ***οὐ μὴ*** semper habet subjunctivum, neque emphasis nimium debet extendi. sic v. 20. 26. — ***παρέλθῃ**, praeteribit)* Colligi hinc potest integritas scripturae. Nam scriptura nisi integra esset, non posset perspici impleta. — ***ἀπὸ τοῦ νόμου**, a lege)* Subaudi, *et a prophetis.* Pars minima legis opponitur toti mundo. — ***ἕως ἂν**, donec)* Nam justitia habitat in novis coelis et terra nova, 2 Petr. 3, 13. — ***πάντα**, omnia)* Legis. Antitheton, *unum.* v. seq. — ***γένηται**, fiant)* Facta sunt et fiunt per Jesum Christum, etiam in Christianis: non erant facta ante illum.

v. 19. ***λύσῃ**, solverit)* Oppositum, facere v. 19. Solvebant scribae, qui sibi magni videbantur. Idem verbum, *solvere.* Ioh. 7, 23. 10, 35. — ***τούτων**, horum)* Relativum spectat ea, quae sequuntur v. 22. 28. etc. — ***τῶν ἐλαχίστων**, minimorum)* Praecepta *haec, Non occides* etc. non sunt minima in se; nam his tota lex continetur: sed quatenus vere explicata subtilissimos etiam affectus et motus animae et linguae regunt, et sic hominibus, cum aliis collata, minima videntur. — ***καὶ**, et)* *Et* ponitur, non *vel;* quia sermo de doctoribus v. 20. [*Quod quisque facit, id ipse docet, in praeceptis minoribus. Nullus falsorum doctorum eo insaniae progreditur, ut mali nihil malum bonive nihil bonum praedicet.* V. g.] — ***ἐλάχιστος**, minimus)* Resp. *minimorum.* Ploce. Pro eo ac nos tractamus verbum Dei, Deus nos tractat Ioh. 17, 6. 11. Ap. 3, 10. *Parum*, notat paene nihil: inde *minimus*, nullus. (nam nihili faciebant v. gr. iram:) conf. v. 20. *non intrabitis.* [*Regni coelorum haeredes, ubi de tali quaestio inciderit, dicent: parvus est, nullus est.* V. g.] Aliud notat

ἐλάχιστος h. l. aliud ὁ *μικρότερος* in regno coelorum c. 11, 11. — *ἐν τῇ βασιλείᾳ τῶν οὐρανῶν*, *in regno coelorum*) injustum non ferente. — *ποιήσῃ καὶ διδάξῃ*, *fecerit et docuerit*) Idem ordo verborum Act. 1, 1. *fecerit*, omnia, v. 18. nam ne *unum* quidem solvere licet. — *οὗτος*, *hic*) Pronomen amplificans. c. 7, 21. (in *Lat.*) Luc. 9, 24. Ioh. 7, 18. — *μέγας*, *magnus*) Praecepta omnia ei sunt *magni*, praesertim in suo complexu, v. 18. ideo *magnus* vocabitur.

v. 20. *ἐὰν μὴ περισσεύσῃ*, *nisi abundaverit*) Justitia nostra, etiamsi legi satisfecerit, nunquam tamen *περισσεύσει*, *redundabit*, ultra legem: sed scribae et pharisaei putabant, suam justitiam redundare. eam debemus vincere. Cum *περισσεύσῃ* conf. *περισσὸν*, v. 47. Ultra Pharisaeos et ultra publicanos veniendum, v. 48. — *ὑμῶν ἡ δικαιοσύνη*, *vestra justitia*) *Ὑμῶν*, praepositum, majore emphasi opponitur scribarum et pharisaeorum justitiae. [*quae optima tum temporis censebatur.* V. g.] Alii, *ἡ δικαιοσύνη ὑμῶν*. *Justitia* illa, cujus specimina dantur v. 19. 22. s. Non perimit hic sermo justitiam fidei: sed sermo Jesu Christi, ante glorificationem ipsius, medium quasi tenet inter Mosen et apostolos. — *πλεῖον τῶν*) i. e. *πλεῖον τῆς δικαιοσύνης τῶν κτλ.* — *γραμματέων*, *scribarum*) Jesus justitiam suorum non jubet esse majorem justitia *Mosis*, quasi lex Mosis fuisset imperfecta, quae tamen facientibus promittebat vitam; et erat justa, sancta, bona, spiritualis, Rom. 7, 12. 14. sed majorem *justitiâ* (quod tamen vocabulum eleganter omittitur) *scribarum et pharisaeorum*, qui ceremonialem et forensem, morali missa, tutati sunt. *Pharisaei* urgebant traditiones; *scribae*, sive *karaei*, literam, quae erat scripta et lectitabatur. Scribarum maxime videbatur esse, *docere; pharisaeorum*, *facere*. Mosen non nominat, sed impersonaliter ait, *dictum esse*. — *οὐ μὴ εἰσέλθητε*, *non intrabitis*) c. 18, 3. Ioh. 3, 5. 1 Cor. 15, 50.

v. 21. *ἠκούσατε*, *audistis*) ex publica lectione, cum assensu. In N. T. remittuntur doctores ad lectionem legis, populus ad auscultationem. Ioh. 12, 34. Rom. 2, 13. 18. — *ὅτι ἐῤῥέθη*, *dictum esse*) Locutio impersonalis: cui eleganter opponitur, *Ego dico*. Dixit Moses, vere: dixerunt interpretes Mosis, sensu imminuto, v. 31. 43. sensum Mosis et sensum interpretum non distinxere *auditores*. Expressum ad Mosen, sed mitius antitheton est c. 19, 8. 9. *Moses permisit: dico autem vobis*, quo loco *ego* non additur. Nulla enim pugna est inter Mosen et Christum: a Mose et Christo aberant Judaei. Mosis legem non excedit sermo Christi, c. 7, 12. nam *concupiscentia*, v. 28. etiam in lege prohibetur: Rom. 7, 7. sed quae legi vera detraxerant scribae, Ipse restituit; quae falsa affinxerant, (vid. v. 43.) detergit. Antitheton: *ego autem dico*. qua formula Christus per suam auctoritatem, ut si nullus unquam fuisset Moses, nam servus domino cedit, simpliciter omnia constituit, nec legislatoris, nec interpretis habitu, sed ut Filius, voluntatem Patris sui patefaciens, c. 7, 21. coll. c. 3, 17. Lex perfecta est: quicquid Salvator prohibet h. l. aut jubet, etiam lex prohibuit aut jussit. Intima cordis ea judicat, Rom. 7, 14. sed ob durum cor populi saepius externa exprimit. Ideo Dominus ait: *Ego vero dico vobis:* non, *Moses autem dixit vobis*. In multis aliter affecti erant Judaei tempore pharisaeorum, quam tempore Mosis. — *τοῖς ἀρχαίοις*, *antiquis*) patribus, tempore Mosis. Cum veteri ac primitiva norma convenire videri volebant scribae. antiquitas

tenenda, sed genuina. [*Scilicet non Mosis tempore laxior ista legis interpretatio antiquis proposita est, sed Scribarum Pharisaeorumque tempore. Ipsi antiquitatis nomine, ut fit in controversiis religionis vel pravis moribus, novationes suas incrustabant.* V. g.] Antitheton, *vobis.* unde patet, τοῖς ἀρχαίοις, *antiquis*, non esse casu sexto: faciliorque est constructio: *dictum est antiquis*, id est, *ad antiquos*, quam, *ab antiquis.* — οὐ φονεύσεις, *non occides)* Jesus incipit a praecepto apertissimo. — τῇ κρίσει, *judicio)* דִּין κρίσις, *judicium* inferius per singula oppida, XXIII judicum, qui etiam capitis damnare poterant. Dativus, τῇ κρίσει, hoc valet, *quod ad judicium attinet.* et sic mox, τῷ συνεδρίῳ, *quod ad synedrium attinet. nam* ἔνοχος dicitur absolute.

v. 22. πᾶς, *omnis)* Hoc opponitur laxae scribarum sanctioni. — ὁ ὀργιζόμενος, *qui irascitur)* vel affectu diutino vel motu subito. — τῷ ἀδελφῷ αὐτοῦ, *fratri suo)* Haec appellatio indignitatem irae ostendit. — εἰκῇ) Plane humanum haecce glossa sensum redolet. [*quam recte omisit Lutherus.* Not. crit.] Qui *sine causa* irascitur, nimis iracundus est: ne pharisaei quidem *sine causa* irasci fas esse docuerunt. Etiamsi *causa* sit irascendi, nulla esse ira debet. *Deus etiam cum causa prohibet odisse, qui inimicos diligi jubet.* Tertull. de spectaculis c. 16. Vicissim Magistratus, occidens eos, qui occidi debent, recte facit: nec tamen dicitur, *Non occides sine causa.* — ἔνοχος ἔσαι τῇ κρίσει, *reus erit judicio)* i. e. homicida est, coll. v. 21. [*Quicquid enim miti amori repugnat, id, contra vitam insurgens, homicidium spirat* V. g.] Ut spectator cupidus mulieris, adulter est: sic *osor fratris, homicida est*, 1 Joh. 4, 15. Non innuuntur hoc versu tres gradus poenae humanae: nam neque judicii synedriique fuit iram et raka vindicare; neque vallis filii Hinnom locus fuit supplicii ullius, nedum supplicii aliunde quam ab judicio synedriove inflicti, nedum supplicii ob stulti convicium. Itaque judicium et synedrium assignatur irae et raka, tanquam primo et secundo gradui homicidii, primum et secundum poenae gradum in gehenna (conf. v. 30.) merentis: tertioque homicidii gradui, stulti convicio, proprie assignatur gehenna ignis, et innuit poenam gehennae ardentiorem. Est ergo metonymia consequentis. reus est judicio etc. i. e. est homicida in primo, secundo, tertio gradu. Reatus civilis denotat reatum spiritualem ad culpam et poenam. — εἴπῃ, *dixerit)* corde vel etiam ore, semel aut diu. — ῥακὰ, *raka)* Vocula hebraica, Hebraeis, ut Lightfootus docet, frequens: cujus vim graeca nulla exprimit. Medium quiddam notat inter iram et stulti appellationem. [*Oscitantia per eam vel praeceps agendi ratio exprobrari solebat.* V. g.] *Raka* Syris idem notare, quod *tu*, contemtim prolatum, ait Chrys. ad h. l. Alii derivant a Syr. *rak, spuit. fy* interpres vetus Anglicus. ריקים dicuntur homines *leves*, Jud. 9, 4. 11, 3. 2 Par. 13, 7. et sic κενὸς, Jac. 2, 20. Elenchus etiam formulas hominum triviales et mores obvios speciatim debet tangere. v. 34. s. 1 Cor. 15, 32. Jac. 2, 3. 4, 13. — τῷ συνεδρίῳ, *synedrio)* magno, hierosolymitano, in totam gentem, LXXII judicum, graviora supplicia decernenti. — μωρέ, *stulte)* Acerbissimum convicium, [*et hodienum valde usitatum, coll.* v. 34. V. g.] negans sensum communem, quo qui caret, est insanabilis et deploratus. conf. *fatuum factum fuerit*, v. 13. not. Perpar-

ce vocabulo μωρὸς utuntur LXX int. sed frequenter Siracides. — ἔνοχος ἔσται εἰς τὴν γέενναν τοῦ πυρὸς, *reus erit in gehennam ignis)* Locutio concisa, scil. *ut detur in vallem Hinnom*, ubi morticina et cadavera insepulta jacent, et tandem comburuntur. Non exstat γέεννα vocabulum apud LXX. et in N. T. utitur eo Matthaeus, Marcus, Lucas, Jacobus: Iohannes, Paulus, Petrus, Judas non utuntur. Ex Hebr. גֵּי הִנֹּם *vallis lamenti* deducit Hill. onom. p. 811. De igne vallis illius vid. Jer. 7, 31. s. etc. εἰς dicitur, ut εἰς κόρακας.

v. 23. ἐὰν οὖν, *si ergo)* Non tum demum necessaria dicitur esse reconciliatio; nam τὸ *ibi* indicat, etiam prius *recordari* fas esse: sed hoc dicitur, Quicquid agis, vel si res optima, sanctissima et maxime necessaria jam suscepta sit, omnia relinque, dum reconciliatus sis Eph. 4, 26. Peccant, qui non nisi tum, quum S. Coenam accepturi sunt, cum fratre transigunt. Maxime tamen necessaria est reconciliatio, et maxime urgens in conscientia recordatio, rem divinam facturis. — ἐπὶ, *ad)* nam *in altare offerre* erat sacerdotis: et sequitur, *ante altare*. — καὶ ἐκεῖ μνησθῇς, *et ibi recordere)* Verbum Dei exprimit intimas cordis humani rationes. Inter rem sacram magis subit recordatio offensarum, quam in strepitu negotiorum. — ἔχει, *habet)* tanquam offensus.

v. 24. ὕπαγε, πρῶτον, *abi, primum)* Antitheton, *tunc veniens*. — διαλλάγηθι, *reconciliare)* ut Deo reconcilieris. — ἐλθὼν, *veniens)* non, *revertens*. Prior itio irrita.

v. 25. ἴσθι εὐνοῶν, *esto benevolus)* Benevolentia benevolentiam quaere, ipso opere. — τῷ ἀντιδίκῳ, *adversario)* cui pecuniam debes. coll. v. 26. Sermo parabolicus. Id inprimis valet de adversario, qui graves iras vel ultra mortem gerit. — ταχὺ, *cito)* Tarda est superbia cordis ad deprecandum et satisfaciendum. — ἐν τῇ ὁδῷ, *in via)* ad tribunal. — μετ᾽ αὐτοῦ, *cum eo)* Actor solebat reum prehendere. — παραδῷ, *tradat)* Magna potestas adversarii. Deus, ut judex, persequitur postulationem ejus, qui peragit. — φυλακὴν, *custodiam)* ubi totus ipse sis pignus debiti persolvendi.

v. 26. ἕως ἂν, *donec)* Debitor sibi relinquitur. c. 18, 34. Mirere, ab iis, qui hinc persolvendi facultatem inferunt, particulam *donec* urgeri potius, quam *novissimum* quadrantem. — τὸν ἔσχατον, *novissimum)* Adeo omnia exigit justitia! ne unum quidem quadrantem exigit aut ultra, quam debes aut citra *). — κοδράντην, *quadrantem)* Frequentissime ex lingua in linguam cum ratione traducuntur Substantiva, quibus res peregrinae appellantur.

v. 27. ἐῤῥέθη, *dictum est)* Homicidium et adulterium, aeque sunt peccata contra proximum, nec non vindicta: itaque non additur, *antiquis*, sed subauditur versu 27. 31. 38. 43. ex v. 21. Additur autem versu 33. ubi agitur de *juramentis*, adeoque de officiis erga Deum.

v. 28. βλέπων, *intuens)* Huc ref. *oculus*, v. seq. — πρὸς, *ad)* Particula *ad* determinat rationem intuitus. — ἤδη, *jam)* eo ipso. [Cor *scilicet Deus spectat: in quo, hem! quae non eveniunt!* V. g.]

---

*) O vanam veteris hominis et fallacissimam persuasionem, quâ Deum nonnisi leviter exigere debita opinatur. Immo vero, nisi remissio intercedat, immensas culpas tollens; extrema hominis avaritia tantum rigorem non adhibet, quantum jure meritoque divina justitia observat. *V. g.*

v. 29. *ὁ δεξιὸς, dexter)* *Dextrum*, proprie in manu, promtius est et carius; inde etiam in *oculo*, *pede* etc. Zach. 11, 17. Exod. 29, 20. — *σκανδαλίζει, scandalizat)* ad male videndum; sicut *manus* ad male agendum. — *ἔξελε αὐτὸν, erue illum)* Non oculum, sed scandalizantem oculum: i. e. omnia facito dura tibi, donec desinat scandalizare te. Non materia, sed *concupiscentia*, qua oculus manusve viget, innuitur; haec enim in scandalo est anima oculi: perinde ut mox corpus dicitur pro homine. Qui in scandalo oculi id plane agit, ne videat, revera se ipsum excaecat. Vicissim posset aliquis oculum materialem eruere, et tamen concupiscentiam intus fovere. Par illud, *mortificate* Col. 3, 5. Saepe sententia negans exprimitur per affirmationem oppositi. v. 39. s. cap. 6, 17. — *βάλε, projice)* serio. Huc ref. mox, *projiciatur*. — *συμφέρει, expedit)* ad salutem. Non modo non nocet, sed etiam gloriosum erit. — *ἀπόληται, pereat)* [*Non reapse* perit *oculus; sed comparative incedit sermo*, *ut* c. 18, 6. 8. 9. V. g.] Vera sui abnegatio non constat minoris, quam amissio oculi etc. et est tam necessaria, ut praestet ipso oculo orbari, quam cum oculo peccare, nisi peccatum ab oculo separari posset. Oculus revera erutus, v. gr. martyri, restituitur in resurrectione. — *ἓν, unum)* Sane multos *unius* membri, v. gr. gulae, neglecta mortificatio perdit. — *ὅλον, totum)* Uno membro peccante, totus homo peccat et luit. — *γέενναν, gehennam)* ignis aeterni c. 18, 8. s.

v. 30. *χεὶρ, manus)* A visu res abit ad actum.

v. 31. *ὃς ἂν ἀπολύσῃ, quicunque dimiserit)* Divortium pro re arbitraria habebant. — *) *ἀποστάσιον, repudium)* i. e. *libellum repudii*. c. 19, 7. et apud LXX. Metonymia. [*Quasi nihil Moses, praeter formalia, spectaret, sentiebant.* V. g.]

v. 32. *λόγου)* דָּבָר *λόγος*, *causa*, cur aliquid rite fiat [*Quae etiam ad sequens incisum, καὶ ὃς ἐὰν, pertinet.* V. g.] — *ποιεῖ αὐτὴν μοιχᾶσθαι, facit eam moechari)* per alias nuptias, quarum potestatem dat divortium. — *ἀπολελυμένην, dimissam)* ex licentia scribarum.

v. 33. *ἀποδώσεις, reddes)* Ergo *pejerare* est promissa *non reddere.*. Inprimis ergo promissoriis juramentis interdicit Christus; quum homines de futuris *per* ea confirmant, quorum nil in ipsorum potestate est v. 36. Juramenta humana, de quibus Moses praecipit, quaeve sancti jurarunt, saepius ad confirmandum, rarius ad promittendum spectant. Et sane plures pejerant de futuris, quam de praeteritis: unde prudenter Romani, magistratus decedentes potius, quam ineuntes juramento obstrinxerunt. — *ὅρκους, juramenta)* res jurato promissas.

v. 34. *μὴ ὀμόσαι ὅλως, non jurare omnino)* *τὸ omnino* utrumque, falso et vere, jurandi genus, non tamen verum juramentum universaliter prohibet. Verus juramenti usus in lege, non modo, uti divortium, permittitur, sed plane stabilitur, neque hic a Christo tollitur, v. 17. Valde autem frequens apud Judaeos erat juramentorum abusus, ut ex formulis hic citatis patet, legitimo eorum usu obruto: neque perjurum eum putabant, qui *creaturas* in jurejurando quamlibet falso allegasset. v. Sam. Petiti var. lect. cap. 16. In Elle sche-

*) *δότω* non mandatum indicat, sed permissionem. *V. g.*

moth rabba sect. 44. hoc exstat Judaeorum placitum: *Ut coelum et terra transibunt, sic juramentum per ea conceptum transit.* Plane autem prohibetur res, dum abusus valde grassatus tollitur, verusque usus restituitur. Multi veterum christianorum simpliciter hanc literam acceperunt, eoque facilius juramenta ethnica declinarunt: vide tamen Ap. 10, 6. Ier. 23, 8. Es. 45, 23. (qui locus tempora N. T. spectat:) contra hodie periculum est, ne paucissima in tot juramentis vera sint; et in veris, paucissima necessaria; et in necessariis, paucissima libera, fructuosa, sancta et laeta. Multa ad pompam, ad calumniam, ad compescendas suspiciones justas comparata sunt. — **ἐν, per)** Id, per quod juratur, oppignoratur: ergo debet esse in potestate jurantis. Sacrilegus est, qui male jurat, v. 34. ss. Ita nec *per Deum* hoc sensu jurare licet, quod in casum meae perfidiae velim Deo me abdicare. hoc enim non est in potestate jurantis. Sed eo modo jurandum, qui in ipsa lege divina stabilitur, ut sit invocatio nominis divini. Etiam solemnis formula, *Ita me Deus adjuvet*, non in illo, sed in hoc sensu accipienda est, ut emphasis cadat super vocem *Deus*. Certe haec interpretatio consulit juranti, et rem paulo faciliorem facit. — **τῷ οὐρανῷ, coelum)** Quanto gravius peccant, qui per Deum ipsum jurant! — **θρόνος, thronus)** Quanta Dei majestas! Non includitur coelo Deus; sed majestas ejus maxime in coelo patet.

v. 35. **εἰς)** Diff. ab **ἐν**. Solebant urbi Hierosolymorum optime precari. sensus ergo formulae hic erat: Ita salva sit urbs: ita expetat *in* urbem. — **πόλις) urbs:** sedes regia. — **τοῦ *) μεγάλου βασιλέως, magni illius Regis)** Ps. 48, 3. i. e. Messiae, cui coelum et terra (v. 34. s.) paret. Sie ipsum de se loqui non dedecet. c. 9, 38. 22, 43.

v. 36. **κεφαλῇ, caput)** Gravius etiam peccant, qui per *animam* aut *vitam* suam jurant. — **λευκὴν ἢ μέλαιναν ποιῆσαι, album aut nigrum facere)** Fucus artis humanae non est albedo aut nigredo vera. Non modo non pilus, sed ne color quidem pili est in potestate hominis.

v. 37. **ὁ λόγος ὑμῶν, sermo vester)** quotidianus, ordinarius. — **ναὶ ναὶ, οὒ οὔ, est, est: non, non)** *Est* rei sit *est* dicti: *non* rei sit *non* dicti. Cf. 2 Cor. 1, 17. s. Jac. 5, 12. not. — **περισσὸν, abundans)** Nimietas, vitiosa. — **ἐκ τοῦ πονηροῦ, ex malo)** Neutrum. v. 39.

v. 38. **ὀφθαλμὸν, oculum)** scil. exiges. Ex. 21, 24. LXX, **ὀφθαλμὸν ἀντὶ ὀφθαλμοῦ, ὀδόντα ἀντὶ ὀδόντος.** Talio, poenarum convenientissima, ut in noxa majori, homicidio, et in minori, furto, sic in media. Lev. 24, 20. Frequens mutilatio in poenis etiam extra talionem; quidni in talione? Conf. Jud. 1, 7. **) Plus proficerent poenae, nisi nimis longe recederet humanum judicium a divinae legis sapientia, aequitate, severitate.

v. 39. **μὴ ἀντιστῆναι, non resistere)** Infinitivus pendet a **λέγω, dico:** ut Ap. 13, 14. *Malo resistere*, est par pari referre. — **ἀλλ', sed)** Exemplum citatur injuriae, privatae, forensis, curialis, v. 39. 40. 41. — **ῥαπίσει, caedet)** Alibi **ῥαπίζειν** est virgis, sed h. l. propter maxillae mentionem, alapa caedere. — **δεξιὰν, dextram)** vel si-

*) Magnificus articulus. *Not. crit.*

**) Quod Magistratui praeceptum erat, id vindictae privatae tribuebant Scribae. *V. g.*

nistram. Luc. 6, 29. Synecdoche. — *ςρέψον, praebe)* Prodest aliquando id ipsum proprie facere. [*Quod quando fieri debeat, prudentia spiritualis filios DEI docet. Verba Christi non humanae, ejusque naturalis vitae, sed aeternae Verba sunt. Quae stulta videntur mundo, secus apparent in Vita aeterna.* V. g.] Mundus contra ait: Duello tuam virtutem assere. Huic opprobrio nominis christiani, huic malo resistere debebant, qui possunt; et, ut possent, operam dare. Unus homicida ex duello, castra reatu involvit. Doctrinas a Salvatore hîc datas multi ita diluunt et extenuant, ut ad justitiam scribarum et pharisaeorum delabantur, vel etiam infra eam.

v. 40. **χιτῶνα· ἱμάτιον·** *tunicam: vestem)* Invertuntur haec Luc. 6, 29. uti ibidem versu 44. coll. Matth. 7, 16. uva et ficus. Salvus est sensus: utrumque dimitte. **ἱμάτιον** pretiosius, quam **χιτών**. Marc. 13, 16. — *σοῦ, tuum)* jure.

v. 41. **ἀγγαρεύσει)** Vox Persica. *Angariare* autem poterant ii, qui publico nomine iter faciebant. vid. Vriemoet. observ. ad h. l.

v. 42. **αἰτοῦντι,** *roganti)* gratis sibi dari volenti, quamvis non optimo jure petat. — *δίδου, da)* uti Deus. Luc. 11, 10. — **τὸν θέλοντα,** *volentem)* etiamsi non valde obtestari audeat. — **μὴ ἀποςραφῇς,** *ne aversere)* quamvis specioso praetextu.

v. 43. **τὸν πλησίον,** *proximum)* **Τοὺς πέλας** dici **πάντας** quosvis alios, apud Sophoclem et Aristotelem, notat Gatakerus Adv. misc. posth. c. 10. f. 527. — *μισήσεις τὸν ἐχθρόν σου, odio habebis inimicum tuum)* [*Pessima Glossa!* V. g.] Abutebantur Judaei praecepto de gentibus quibusdam exsecratis, v. gr. Deut. 23, 7. nam etiam inimicos diligere jussi erant. Placita Judaeorum de odio inimicorum exhibet Christophorus Cartwrightus l. 2. Mellif. Hebr. c. 1.

v. 44. **ἀγαπᾶτε· εὐλογεῖτε· καλῶς ποιεῖτε· καὶ προσεύχεσθε·** *amate: benedicite: benefacite: et orate)* Quatuor sunt haec membra, quorum secundo et tertio veteres quidam carent, *Latinus* secundo, *Tertullianus* tertio, in libro de Patientia, c. 6. Quatuor igitur legenda sunt: quanquam primo fere continetur tertium, et secundum quarto, per **χιασμόν·** unde Lucas secundum ac tertium transponit. Versu 46. repetitur *τὸ amare:* et *τὸ salutare* respondet *τῷ benedicere.* — **ἐπηρεαζόντων)** **Ἐπήρεια** est, quam infero non mei commodi, sed alieni detrimenti causa. vid. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 429. Igitur magni odii est indicium. Proprium antitheton: orate pro talibus; bona per preces eis conciliate, qui vobis bona eripiunt.

v. 45. **ὅπως γένησθε,** *ut fiatis)* Ita fiunt filii, quum inimicos amant, ut jam ante habeant Patrem. Ploce: Filii fiunt filii, sicut discipuli fiunt discipuli, Ioh. 15, 8. Deus Israël factus est Deus Israël 2 Sam. 7, 24. Magna comitas, quod Deus filios suos non dedignatur invitare ad sui imitationem. — **ὅτι,** *quod)* Ratio, sub qua Pater imitandus est. Ut Deus nos tractat et regit, sic homines inter se debent tractare et regere. — **τὸν ἥλιον αὐτοῦ,** *solem suum)* Magnifica appellatio. Ipse et fecit solem, et gubernat, et habet in sua unius potestate. — **ἀνατέλλει· βρέχει·** *oriri facit: pluit)* Pietatis est, de rebus naturalibus potius ita loqui, ut Deo acceptas referamus, quam impersonaliter dicere: *pluit, tonat.* Vid. c. 6, 26. 30. Job. 36, 27. s. cap. 37. seqq. Ps. 104. etc. Valde hoc urget Franzius de Int. p. 83. 632. *Pluvia*, magnum beneficium.

v. 46. **τίνα μισθὸν,** *quam mercedem)* Deus locum mercedis dan-

dae apud nos quaerit. — *τελῶναι, publicani)* qui omnia ad quaestum referunt, sed in coelo nullum habent.

v. 47. *ἀσπάσησθε, salutetis)* Antitheton v. 44. *benedicite* etc. Ipsum verbum *amandi* v. 46. iteratur ex v. 44. sed quia ethnici non item benedicunt et orant: ideo hic pro verbo benedicendi et orandi ponitur verbum *salutandi.* — *ἀδελφοὺς* *) — *ἐθνικοὶ, fratres — ethnici)* *Publicani* spectant *utilitatem* suam: *ethnici* quoque, officia *humanitatis* erga propinquos et *amicos*: et potius erga *consanguineos.* Ideo versu 46. allegantur *publicani:* versu 47. *ethnici.* — *τὸ περισσὸν, quid egregium)* ut decet filios Dei. [*Non securum esse convenit, qui praeter communia et vulgaria nihil facit.* V. g.]

v. 48. *ὑμεῖς, vos)* prae illis. — *τέλειοι, perfecti)* in amore, erga omnes. (Col. 3, 14.)

CAPUT VI.

v. 1. *Προσέχετε)* Celeusma veteribus christianis frequens, *πρόσεχε σεαυτῷ.* Sic enim LXX. hebraeum השמר reddunt, in Deuteronomio frequens. [*Multifaria nobis a corde nostro, mundo et satana pericula intentantur.* V. g.] — *τὴν)* Hoc pendet a *μὴ ποιεῖν.* — *δικαιοσύνην, justitiam)* Ita similem figuram habet partium subsequentium, de eleemosyna, precibus, jejunio, tractatio, ut inter se collatae valide probent, hoc seorsum versu primo non partis primae portionem haberi, sed propositionem generalem. Scopus universi sermonis hujus est, docere veram *justitiam*, c. 5, 6. 10. 20. 6, 33. eique scopo congruit haec lectio. alii, *ἐλεημοσύνην* **). *Justitia* est totum: coll. c. 5, 6. not. sequuntur partes tres, *eleemosyna*, tanquam praecipuum officium erga proximum: *oratio*, erga Deum, v. 5. *jejunium*, respectu nostri, v. 16. Saepe hi tres respectus, erga Deum, erga nos, erga proximum, percurruntur. Rom. 2, 21. 22. 7, 12. 14, 17. 1 Cor. 6, 11. 13, 5. s. 13. Eph. 5, 9. 1 Tim. 1, 13. Tit. 1, 8. 2, 12. Hebr. 12, 12. s. — *θεαθῆναι, spectari)* *Theatrum* et *hypocrita* v. 2. sunt cognatae significationis.

v. 2. *μὴ σαλπίσῃς ἔμπροσθέν σου, noli tuba canere ante te)* Affectata haec atque insolens ostentatio, *buccinandi* proprie, non abhorret a moribus hypocritarum apud Judaeos. conf. v. 5. 16. Buccina poterant convocari pauperes: id in ostentationem vertit hypocrisis. — *οἱ ὑποκριταὶ, hypocritae)* *Hypocrisis* est mixtura malitiae cum specie bonitatis, qua homo vel alios vel etiam se ipsum decipit. — *ἀμὴν, amen)* Scit Jesus, quid sit divini judicii occulti. — *ἀπέχουσι, habent)* Metonymia antecedentis pro consequente. i. e. non sunt accepturi ullam mercedem apud Patrem coelestem, v. 1. [*Mercedem* habent, *laudem humanam.* V. g.]

v. 3. *μὴ γνώτω ἡ ἀριστερὰ, nesciat sinistra)* tantum abest, ut buccinam teneat. Ne tu quidem, quod facis, recolas.

v. 4. *ἐν τῷ κρυπτῷ, in abscondito)* Pii lucent, et tamen latent. — *ὁ πατήρ σου, Pater tuus)* Numero singulari *Pater meus* dicere

*) *Lectionem φίλους margo* Editionis 2dae, *nec non* Vers. germ. *praefert lectioni ἀδελφοὺς; quod secus se habuerat in* Ed. maj. *d. a.* 1734. E. B.

**) *Cui lectioni minorem aliquanto valorem margo* Edit. 1. *tribuerat, quam* Edit. 2. E. B.

Unigeniti proprium esse, observat Ioh. Despagne: at *pater tuus* dicitur ad fideles etiam; *pater*, vel *pater noster*, a fidelibus dicitur. Conf. Ioh. 20, 17. — *ἐν τῷ κρυπτῷ, in abscondito*) Ipse est in abscondito, et sua agit in abscondito, et maxime probat, quae in abscondito fiunt. Omnis rerum veritas est in abscondito. — *ἀποδώσει, reddet*) Hoc jam, *αὐτὸς ipse* non adjecto, retributionem a Deo, ac non ab hominibus, proficiscentem exprimit. Haec certa merces, v. 1. Illud *ipse* v. 4. et *ἐν τῷ φανερῷ in manifesto* v. 4. 6. 18. eo consilio videntur addidisse nonnulli, ne quis construeret, *Pater tuus, qui videt id, in occulto reddet tibi.*

v. 5. *φιλοῦσιν, amant*) adeoque solent. — *γωνίαις, angulis*) ubi plateae concurrunt. — *ἑστῶτες, stantes*) quo magis conspiciantur.

v. 6. *ἐν τῷ κρυπτῷ, in occulto*) In occulto et *est* et *videt* Deus.

v. 7. *μὴ βαττολογήσητε*) *Battos* plures ex antiquitate collegit Gatakerus, balbutie et inde tautologia insignes, et ex ea sic appellatos. Hesychius, *βαττολογία, ἀργολογία, ἀκαιρολογία. βαττarίζειν, ἐμοὶ μὲν δοκεῖ κατὰ μίμησιν τῆς φωνῆς πεποιῆσθαι κτλ. βατταρισμοῖς, φλυαρίαις.* Igitur *βαττολογεῖν* idem, quod mox *πολυλογία*, quum eadem identidem dicuntur, ut solent balbi, priorem pronunciationem altera emendari putantes. — *ὥσπερ οἱ ἐθνικοὶ sicut ethnici*) In omnibus rebus vitandus mos *hypocritarum*; in precibus, etiam *ethnicorum*. — *ἐν, in*) i. e. *dum* multa verba faciunt. Putant, multis verbis opus esse, ut deos suos doceant, et hi, si non hoc, at alio tempore audiant. conf. v. 8. ex opposito, *scit*. — *πολυλογία*) Idem verbum Prov. 10, 19. LXX. Ammonius, *Μακρολόγος μέν ἐστιν ὁ περὶ ὀλίγων πολλὰ λέγων· πολυλόγος δὲ, ὁ περὶ πολλῶν πολλὰ λέγων·* Christus etiam de multis pauca orare jubet v. 9. seqq. — *εἰσακουσθήσονται, exaudientur*) Hebr. ענה *respondere*, LXX *εἰσακούειν*. Deus respondet solide. c. 7, 7.

v. 8. *πρὸ, ante*) Oramus ergo, non ut doceamus Patrem, sed ut colamus.

v. 9. *οὕτως, sic*) i. e. his verbis, hac sententia: brevi appellatione Patris: brevi enumeratione rerum, quibus opus est. *Sic* vere orasse satis est: praecipue in *sensu*, modo hac, modo illa parte desideriis nostris citata; neque non in *verbis*. nam opponitur haec formula multiloquio, et habet verba rebus aptissima, ordinem sapientissimum, plenitudinem in brevitate admirabilem, qua v. gr. concio haec tota continetur. Materia hujus orationis, est basis totius epistolae prioris Petri. vid. 1 Petr. 1, 3. not. — *πάτερ, Pater*) Nunquam usitata in V. T. appellatio, vocandi certe casu, nam exempla, quae Lightfootus collegit, aut dissimilia sunt, aut recentia, illudque unum probant, Judaeos Deum appellavisse Patrem in coelis: quam nunc formulam Christus vere animat. Gloria fidelium N. T. *sic* orare. Ponitur hoc loco fundamentum orandi in nomine Christi. Joh. 16, 23. Patrem quisquis appellare potest, omnia orare potest. — *ἡμῶν, noster*) Singuli orant omnium filiorum Dei causa. Sed et preces horum sociatae prae solitariis hac vocula commendantur. c. 18, 19. — *ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, qui es in coelis*) i. e. Maxime et Optime. c. 7, 11. Mox, *in coelo* dicitur, v. 10. nec sine causa in tam brevi sermone numerus (alias saepe promiscuus, cap. 22, 30. 24, 36.) variat. Coelum h. l. dicitur, in quo voluntas Patris fit ab omnibus, qui Patri ministrant; *coeli* universi, qui unum illud quasi angustius et inferius coelum continent et ample-

etuntur. conf. Luc. 2, 14. not. — *ἁγιασθήτω*, *sanctificetur*) Petita sunt septem; quae universa dividuntur in duas partes. Prior continet tria priora, *Patrem* spectantia: *tuum, tuum, tua:* posterior, quatuor reliqua, *nos* spectantia. In illis proponimus sensum nostrum filialem, Divino juri, dignitati et beneplacito subscribentem, perinde ut plausus angelicus, Luc. 2, 14. at in his scritur nobis et metitur. In utrisque exprimitur nixus filiorum de Dei terra in coelum, coelum in terram quasi deducentium. Primum petitur *sanctificatio* nominis Paterni ac divini. Deus est sanctus, i. e. Deus: sanctificatur ergo, quando ita, ut est, agnoscitur et colitur et celebratur. Modus in *sanctificetur* eandem vim habet, quam in *veniat* et *fiat*, adeoque est rogatio, non doxologia expressa.

v. 10. *ἐλθέτω* — *γενηθήτω κτλ.* *veniat* — *fiat*) Transposuit duas hasce rogationes Tertullianus, instituti sui causa. nam in libro de Oratione, postquam illud, *Sanctificetur nomen tuum*, tractavit, *SECUNDUM HANC FORMAM*, inquit, *subjungimus: Fiat voluntas tua in coelis et in terra.* Tum *Adventum regni Dei* ad seculi finem refert. — *ἡ βασιλεία σου*, *regnum tuum*) c. 4, 17. not. Ap. 11, 15. 17. Sanctificatio nominis divini ex V. T. quasi derivatur in Novum, continuanda et augenda apud nos: sed adventus regni Dei est Novi testamenti quodammodo proprius. Sic cum utroque petito confer. Ap. 4, 8. 5, 10. — *τὸ θέλημά σου*, *voluntas tua*) Semper sibi ipsi propositam Jesus habuit Patris voluntatem, faciendam per Ipsum, et per nos. c. 7, 21. 12, 50. — *ὡς*, *sicut*) *Pastoris erunt partes, monere fidelem populum verba illa*, Sicut in coelo, et in terra, *ad singulas referri posse singularum* (trium) *primarum postulationum, ut*, Sanctificetur nomen tuum, sicut in coelo, et in terra. *Item*, adveniat regnum tuum, sicut in coelo, et in terra. *Similiter*, Fiat voluntas tua, sicut in coelo, et in terra. *Catechismus Romanus.* Sed codices, qui apud Lucam non habent, *fiat voluntas tua*, etiam hoc praetermittunt, *sicut in coelo, et in terra.* — *ἐν οὐρανῷ*, *in coelo*) Non rogatur, ut haec in coelo fiant, sed coelum norma est terrae, in qua aliter alia fiunt omnia.

v. 11. *τὸν ἄρτον*, *panem*) alimentum corporis. v. 19. s. 25. s. unde patet, non fuisse discipulos jam tum supra curas vitae evectos. Haec brevis rogatio opponitur multiloquio ethnico, eandem rem praecipue spectanti, v. 7. poniturque prima in iis, quae ad *nos* referuntur, sicut vita naturalis prior est spirituali. Omni indigentiae nostrae consulitur hac oratione. — *ἡμῶν*, *nostrum*) terrenum. Panis autem spiritualis est Panis Dei, i. e. a Deo, ex Deo. — *ἐπιούσιον*) Dicitur *ἀπὸ τῆς ἐπιούσης*, *die postero*; componiturque ex *ἐπὶ* et *ἰοῦσα*. nam ex *εἰμὶ* (ex quo est etiam *περιούσιος*,) vel ex *οὐσία*, *essentia* vel *peculium*, componeretur *ἐπούσιος*, ut *ἐπουράνιος* etc. nam *ἐπὶ* non semper quidem in compositione *ι* ante vocalem amittit: sed amittit tamen in *ἔπεστιν*. Quolibet die, quod quolibet die opus est, dat pater coelestis: neque necesse est, ut det prius. Ea paterna dilatio providentissima infert appellationem *τοῦ ἐπιουσίου*. Denotatur ergo propagatio indigentiae nostrae, et beneficentiae Dei paternae, ut ex anno, sic ex die quovis priore in quemlibet subsequentem. conf. 2 Reg. 25, 30. *λόγον ἡμέρας ἐν ἡμέρᾳ αὐτοῦ.* Act. 6, 1. *διακονία καθημερινή.* *Panis*, quasi totum quiddam, per universos nobis dies est destinatus: sed *datio* in singulos dies distribuitur. Utrumque exprimit *τὸ ἐπιού-*

σιος. quod quolibet vitae meae die mihi conducibile fuit, id non necesse mihi fuit pridie ejus diei dari, sed eo ipso die: et quod postridie conducibile fuit, sat cito datum est postridie. Et sic in posterum. Ita latius se extendit significatio *τοῦ ἐπιουσίου*, respectu praeteritorum et futurorum, quam *crastini*. — *σήμερον, hodie)* *Τὸ καθ' ἡμέραν, quotidie* Luc. 11, 3. *Quotidie* dicimus et oramus, *Hodie*. Exprimitur fiducia et *αὐτάρκεια*. Sic, *ἐφήμερος τροφή*, Jac. 2, 15. coll. Prov. 30, 8. Sic Manna datum.

v. 12. *καὶ, et)* Tres reliquae rogationes spectant vitae spiritualis in mundo initium, progressum, exitum: rogantesque confitentur non solum de sua indigentia, sed etiam de reatu, periculo, et angustiis. Quum haec amota sunt, Deus est illis omnia in omnibus, per rogationes tres primas. — *ὀφειλήματα, debita)* *lapsus* v. 14. *peccata*, Luc. 11, 4. Conf. Matth. 18, 24. [*Non in genere tantum reatus nostros peccatis contractos deprecari nos oportet; sed qui hoc aliove singulari modo Deum offendit, is tales etiam offensas speciatim agnoscere atque deprecari tenetur, adeoque honorem Ipsi debitum deferre.* V. g.] — *ὡς, sicut)* Modo, *sicut in coelo, etiam in terra:* nunc, *in coelo, sicut in terra.*

v. 13. *μὴ εἰσενέγκῃς ἡμᾶς, ne inferas nos)* Tentatio semper est in medio: unde rogamus, non ut ne sit, sed ut ne nos ea tangat aut vincat. c. 26, 41. 1 Cor. 10, 13. — *ἀλλὰ, sed)* Sexta rogatio et septima arcte cohaerent. ideo a nonnullis habentur pro una. — *ῥῦσαι, libera)* 2 Tim. 4, 18. — *ἀπὸ τοῦ πονηροῦ, a malo)* a Satana. [*qui Tentator est.* V. g.] c. 13, 19. 38. — *ὅτι σοῦ ἐστιν ἡ βασιλεία, καὶ ἡ δύναμις, καὶ ἡ δόξα, εἰς τοὺς αἰῶνας ἀμήν. quia tuum est regnum, et potentia, et gloria, in secula amen)* Scopus orationis dominicae hic est, ut doceamur *paucis* petere ea, quorum *indigemus*, v. 8. et ipsa oratio, etiam citra doxologiam, summam laudis divinae imbibit. Nam sanctificatur et glorificatur a nobis eo ipso coelestis Pater, dum ut Pater coelestis invocatur, dum tantae res ab Ipso uno petuntur, dum omnia ad Ipsum solum referuntur. Celebramus Eum autem tali fere modo, quo Peregrinantes et Militantes contenti esse debemus. Ubi ad metam pervenerit universitas filiorum Dei, mera fiet in coelo doxologia. *Sanctificetur nomen Dei nostri. Venit regnum ejus: facta est voluntas ejus. Remisit nobis peccata: tentationem ad exitum perduxit: a Malo nos liberavit. Ipsius est regnum et potentia et gloria in secula. Amen.* Praesertim tempori illi, quo Dominus hanc formulam discipulis praescripsit, convenientior erat rogatio, quam hymnus. Jesus nondum erat glorificatus: discipuli vixdum capiebant amplitudinem harum rogationum, multo minus vim gratiarum actionis ei respondentis. Denique nemo negat, piam et sanctam et doxologiis in scriptura frequentibus congruentem esse clausulae totius sententiam: sed illud quaeritur, an Dominus eam hoc loco his verbis praescripserit? Sincera crisis parum curat, in vexatioribus locis, quid habeant hodie plerique Graeci codices, qui sane opinione recentiores et pauciores sunt: illud potius agitur, quid primaevi Graeci codices habuerint, atque adeo fons ipse, id est, manus prima. Stat stabitque, vetustate proximus fonti, interpres Latinus, qui clausula certo caret: sed hujus testimonii vis non nisi longi temporis usu percipitur. *) Hoc tamen loco Graeci quoque testes, pauci illi quidem,

*) *Quae ipsa sine dubio ratio est, cur b. Auctor in Editione N. T. gr. mi-*

sed exquisiti, Latinum firmant. Quae in Apparatu dixi, diligenter notari pervelim; inprimis §. X. ad h. l.

v. 14. *γὰρ, enim)* Ref. ad v. 12. Vide, quanti sit, remittere proximo. E septem rogationibus una, quinta, conditionem quandam sive restrictionem habet, *uti et nos*. hujus ergo ratio subnectitur.

v. 15. *τὰ παραπτώματα αὐτῶν)* Ubi hoc in legendo praetermittitur, eleganter innuitur, peccata hominum erga nos, si cum peccatis nostris erga Patrem conferantur, evanescere. Etiam *τοῖς ἀνθρώποις* omittunt *Latini* aliquot tractatores.

v. 16. *ὅταν νηστεύητε, quum jejunatis)* Magni esse debebat nobis quoque jejunium. non est de lege ceremoniali. — *ἀφανίζουσι) speciem adimunt*, neglecto cultu quotidiano, lavandi, ungendi. Exquisitum oxymoron: *ἀφανίζουσι· φανῶσι.*

v. 17. *ἄλειψαι, νίψαι)* Medium. solus *unge et lava*. Ungebantur Judaei, festis diebus. [*Sensus est: Severioribus exercitiis abstine.* V. g.]

v. 18. *τῷ πατρί, Patri)* scil. *notus sis.*

v. 19. *ὅπου, ubi)* Ref. ad *terra*. hoc habet vim aetiologiae. [*Ea est hominum non paucorum vitae ratio, ut ad colligendum rerum terrenarum copiam in mundo esse videantur.* V. g.] — *βρῶσις) tineae* opposita, rubiginem dicit omnemque malam qualitatem, qua aliquid potest inutile fieri. — *καὶ κλ.)* et ita *furantur.*

*) v. 21. *θησαυρὸς ὑμῶν — καρδία ὑμῶν, thesaurus vester — cor vestrum)* Alii, *θησαυρός σου — καρδία σου.* Consequentia singularem numerum habent; pluralem antecedentia, quibus hic versus cohaeret. Manet ergo pluralis numerus. **) Singularis, *thesaurus tuus*, interpreti Latino facile obrepsit, et *Graecis* ad sermones asceticos aptus fuit. *Thesaurus vester* dicitur, quem colligitis. Luc. **12**, 34. — *ἔσται, erit)* vel in terra, vel in coelo, ut par est.

v. 22. *ὁ ὀφθαλμὸς, oculus)* Subjectum. — *ἐὰν οὖν* Sententiae ipsi congruit *οὖν* particula, et facile a quibusdam omissa est, apud quos non potest non subintelligi. Talibus non immorabimur. — *ἁπλοῦς, simplex)* In sacris vocabulum *simplicitatis* nunquam in malam partem ponitur. simplex et bonus, intentus in coelum, in Deum, unice. Antitheton, *duobus* v. 24. Quod v. 22. 23. sub schemate proponitur, versibus seqq. propriis verbis declaratur. — *φωτεινὸν, lucidum)* quasi totum oculus.

v. 23. *πονηρὸς, malignus)* versutus, duplex, varius, philautia tinctus. coll. c. 20, 15. — *τὸ φῶς, lux)* lychni, quae esse debebat. — *τὸ σκότος, tenebrae)* totius corporis, quantae erunt tenebrae! Singularis, *tenebra*, veteribus non ignotus, a multis Theologis in loco adhibitus, saepius conveniret simplicitati hermeneuticae. — *πόσον, quantae)* tantae, quantum corpus.

---

nori, quae proxime ante obitum ejus prodiit, omissionem Clausulae signo γ notaverit: non enim minus firmam, *neque etiam semper* aequalem lectioni textus, *sed interdum etiam* talem *signo isto indigitarit b. Bengelius*, de qua decisio tota lectori relinquatur; *utut Critico ipsi, longi temporis usu exercitato, vel* satis firma, *vel* satis *etiam* refutata *videri queat.* E. B.

*) Particula *δὲ* v. 20. indicat, utrumque simul stare non posse. *V. g.*

**) *Attamen margo* Ed. 2. *voculae σοῦ signum γ subjiciens, decisionem lectori relinquit, et* Vers. germ. *praefert lectionem σοῦ.* E. B.

v. 24. *κυρίοις, dominis)* Sane et Deus et Mamonas *dominatur* suis, sed diversimode. — *δουλεύειν, servire)* [*plenis viribus.* V. g.] servus *esse.* — *ἢ γὰρ, aut enim)* Sermonis disjunctivi pars utraque habet *καὶ* consecutivum. Cor hominis neque ita vacuum esse potest, ut non serviat *aut* Deo *aut* creaturae: neque simul duobus servire. [*quamvis hanc artem combinandi quamplurimi callere putent.* V. g.] nam aut haeret adhuc in odio contra Deum, aut stat a Deo: si illud, *tum (καὶ)* non potest non amare Mamonam; si hoc, *tum (καὶ)* non potest non contemnere Mamonam. Hoc potest inverti: coll. v. 22. s. ut membrum de re laudabili praecedat. Servitutem sequitur affectus et studium v. 21. — *Θεῷ δουλεύειν, Deo servire)* Id describitur Luc. 12, 35. s. [*Hunc, qui solus bonus est, oderunt Mamonae servi, instinctibus naturalibus obsequentes.* V. g.] — *μαμωνᾷ, Mamonae)* Mamonas non solum dicit affluentiam, sed bona externa quamvis pauca. v. seq. [*et vel maxime necessaria*, v. 32. *Quodsi vel tale Mamonae servitium DEI servitio resistit: quid tandem erit*, servire DEO? *Pleno scil. amore in ipsum ferri atque existimatione nunquam intermittente.* V. g.] *Mamon* a Poenis lucrum dici Augustinus notat: et sic quoque Chaldaeis.

v. 25. *μὴ μεριμνᾶτε, nolite curare)* Discipuli reliquerant omnia. unde curae se eis offerre poterant. — *τῇ ψυχῇ, animae)* Cibo sustentatur anima in corpore, quod ipsum cibo pascitur: veste corpus solum tegitur. — *καὶ τί πίητε, et quid bibatis)* Hoc a librariis facile omissum est, vel a nobis facile subauditur. Expressam *potus* mentionem magis postulat versus 31. quam versus 25. nam v. 31. curaces loquentes inducuntur per Sermocinationem, in v. 25. ipsius Domini sermo est. *) — *ἡ ψυχὴ, τὸ σῶμα, anima, corpus)* quae Deus dedit et curat, v. 30. fin. [*Nihil tam vile est et exiguum, quod Omniscientia Ejus negligat.* v. 32. V. g.]

v. 26. 28. *τὰ πετεινὰ τοῦ οὐρανοῦ, τὰ κρίνα τοῦ ἀγροῦ, volucria coeli, lilia agri)* quorum curam non gerunt homines; illa saepe etiam persequentes, v. gr. corvos. Luc. 12, 24. [*Pigritiae, formicae exemplum* (Prov. 6, 6.); *curis, volucrium coeli opponendum est.* V. g.] — *οὐδὲ συνάγουσιν, neque colligunt)* v. gr. per emtionem, in posterum. [*vel etiam in alia repositoria, ut videre est in reliquis animantibus.* V. g.] — *ὑμῶν, Vester)* dicit, non, *eorum.* — *μᾶλλον) plus,* excellitis, ut filii, quam alii homines; vel, quam vos cum ista cura reputatis. Non est pleonasmus. Valet in his consequentia a minori ad majus, h. l. et a majori ad minus, v. 25.

v. 27. *τίς — ἐξ ὑμῶν, quis — ex vobis)* Locutio Christo frequens, majestatis plena, et tamen popularis. — *ἡλικίαν, staturam)* Vid. Luc. 12, 25. 26. not. — *πῆχυν, cubitum)* ut fiat giganti similis.

v. 28. *πῶς) quomodo.* — *αὐξάνει, crescunt)* in magnum altitudinem. — *οὐ κοπιᾷ, non laborant) Laborare*, remote, *nere* proxime pertinet ad amictum parandum; ut *serere* et *metere* ad victum.

v. 29. *λέγω, dico)* Christus vere scivit Salomonis amictum. — *ὡς, ut)* scil. *amictum est* vel *est.* — *ἓν, unum)* quodvis; nedum,

*) *Omissionem tamen verborum καὶ τί πίητε.* minus firmam *judicat margo* Ed. 2. *cujus judicium*, *verba ista exprimendo*, *sequitur* Vers. germ. E. B.

uti sertum. [*Albis vestibus Reges utebantur: easque superat liliorum albedo.* V. g.] — τούτων, *horum)* Demonstrativum.

v. 30. δὲ, *vero)* Epitasis. Vestes ad decus et necessitatem pertinent. illud spectat mentio *liliorum* cum verbo περιβάλλεσθαι· hoc mentio *graminis* cum verbo ἀμφιέννυσθαι. — χόρτον, *gramen)* ex. gr. tritici herbescentis. c. 13, 26. Μείωσις. — ὄντα) brevissimo tempore manens. *) — αὔριον, *cras)* interjecto tempore: tum stramen, decussis granis, igni servit. — κλίβανον, *clibanum)* ad calefaciendum. Vide Lyran. Plinius: *cortices decussi* (de lino) *clibanis et furnis praebent usum*, l. 19. c. 1. Non dicitur, *in ignem*, uti Ioh. 15, 6. coll. 1 Cor. 3, 12. sed *in clibanum:* ergo non merae combustionis, sed utilitatis alicujus causa. — ἀμφιέννυσιν, *vestit)* Vestis proprie est id, sine quo nudum est corpus. gramen tametsi nullum habet extrinsecus adjacentem vestitum, tamen, quia nudum non est, sed sua superficie tegitur, ipsum sibi vestis est, praesertim summa et florida sui parte, quae exuitur, quum arescit. [*Idem tamen etiam de maturis aristis valet, quae colore auro non absimili superbiunt.* V. g.] — πολλῷ μᾶλλον, *multo magis)* in hac vita plerique non assequuntur Salomonis ornatum, nedum liliorum. Ergo sermo spectat ad certitudinem, non ad gradum ornatus, at in vita futura ornatiores erimus liliis. Verum ornatum in rebus quamlibet pereuntibus non debemus plane abjicere. — ὀλιγόπιστοι, *parum credentes)* *Incredulitas* Christo plane ignota et exosa erat. nam norat Patrem. *Fidem* h. l. docet. [*Hic solus titulus est, quem Jesus, discipulos reprehensurus, adhibuit.* c. 8, 26. 14, 31. 16, 8. V. g.]

v. 32. πάντα) haec *omnia*, et nil praeterea. — τὰ ἔθνη, *gentes)* Non modo avarorum in ethnicis, sed omnium ethnicorum curae debent a fidelibus abesse. At multi hodie non eam, quam gentes, habent αὐτάρκειαν. — ἐπιζητεῖ, *requirunt)* tanquam rem *difficilem.* Sequitur verbum simplex, ζητεῖτε, *quaerite.* — οἶδε — πατὴρ — οὐράνιος, *novit — pater coelestis)* Argumentum a divina omniscientia, bonitate, omnipotentia. — ὑμῶν, *vester)* prae ethnicis.

v. 33. ζητεῖτε, *quaerite)* regnum, quod jam praesto est; *non difficile* acquisitu. — πρῶτον, *primum)* Qui id *primum* quaerit, mox id *unum* quaeret. — βασιλείαν· δικαιοσύνην· *regnum, justitiam)* Coelestis cibus et potus opponitur terreno, et sic quoque vestitus. quare Lucas c. 12. ut *vestem*, v. 29. sic *justitiam* v. 31. subaudiendam relinquit. quanquam etiam *justitia satiat*, c. 5, 6. — αὐτοῦ, *ejus)* Vid. not. ad Rom. 1, 17. — ταῦτα, *haec)* Ταπείνωσις. — προστεθήσεται, *apponentur)* Sunt haec προσθήκη *appendix* vitae et corporis, v. 25. ac potius regni, Luc. 12, 32.

v. 34. ἡ αὔριον, *crastina)* Monitum mire ἀστεῖον, quo cura videtur concedi in crastinum, et tamen revera tollitur. nam curaces etiam ex futuris curis praesentes faciunt: unde curam procrastinare fere idem est, quod curam deponere. Accedit prosopoeia: (conf. Ps.

---

*) *Huc referas, quae de regione Smyrnensi habet Pl. R.* C. W. Lüdecke. *in den* Nachrichten vom türkischen Reich, §. 18. 21. *und in der* Beschreibung vom türkischen Reich, §. 4. p. 47. ss. *ubi inter alia memorabilia*, Pentecostes tempore omnia istic locorum viridantia apparere; sed austro celerrime oborto 24 horarum, vel bidui, ad summum tridui intervallo nihil non albere *perhibet.* E. B.

19, 2.) dies curabit, non vos. Qui hoc discet, curas tandem a die ad horam contrahet, vel plane dediscet. — *μεριμνήσει ἑαυτῇ)* *) Dativus commodi, uti v. 25. *μὴ μεριμνᾶτε τῇ ψυχῇ — τῷ σώματι κτλ.* — *ἀρκετὸν, satis)* Mira sane temperatura res adversas et secundas per omnia vitae nostrae tempora Deus distribuit. — *ἡ κακία)* Itaque *curae* non fuerunt initio. *κακία, aerumna:* ut טוב *ἀγαθὸς laetus* Prov. 15, 15. — *αὐτῆς, ejus)* etiamsi non cumuletur per aerumnam diei praeteriti vel futuri.

CAPUT VII.

v. 1. *Μὴ κρίνετε, nolite judicare)* sine scientia, amore, necessitate. Tamen canis pro cane, ut porcus pro porco est habendus, v. 6.

v. 2. *ἐν ᾧ μέτρῳ, in qua mensura)* Talio. [*Cuilibet igitur, quid olim retributionis habiturus sit, non difficile est judicatu.* V. g.]

v. 3. *ἐν τῷ ὀφθαλμῷ, in oculo)* parte corporis nobilissima, tenerrima, maxime conspicua. — *ἐν τῷ σῷ, in tuo)* Rom. 2, 21. s. —

v. 4. *πῶς, quomodo)* i. e. qui convenit?

v. 5. *διαβλέψεις, transpicies)* trabe e *medio* sublata, oculo expedito. Qui, se correcto, alterum corrigit, non est judex perversus. [*Quis enim non festucam digito suo, ne dicam oculo, per manum probe subactam extrahi lubens patitur? Eadem ratio culicis et cameli.* c. 23, 24. V. g.

v. 6. *μὴ δῶτε, nolite dare)* Hic occurritur alteri extremo. Extrema enim sunt, judicare non judicandos, et canibus sancta dare, nimia severitas, et nimia laxitas. [*Haec admonitio maxime spectat conversationem quotidianam. Publice quum talia proponuntur, leviter isti transeunt.* V. g.] — *κυσὶ, χοίροιν, canibus, porcis)* *Canes* sua impuritate pascuntur; *porci* externa: 2 Petr. 2, 22. Phil. 3, 2. not. *Sancti* et *canes*, opposita. Ex. 22, 30. Canis non est fera, sed tamen animal vile. — *ὑμῶν, vestras)* Antitheton implicitum: *Sanctum*, res *Dei;* margaritae, fidelium, quae his a Deo committuntur secreta bona. — *ῥήξωσιν, lacerent)* Hoc quoque ad porcos referendum videtur. [*Pedibus margaritas, rostro sanctos infestant porci. Bonae mentis homo non semel, quae sibi sancta et pretiosa sunt, etiam aliis talia videri debere existimat, dum contraria expertus cautius agere discat.* V. g.] — *ὑμᾶς, vos)* a quibus aliud exspectabant, siliquas etc.

v. 7. *αἰτεῖτε, petite)* Contra indigentiam vestram dona petite. — *ζητεῖτε, quaerite)* quae amisistis, occulta; recipientes vos ex errore. — *κρούετε)* qui foris estis, *pulsate)* ut intromittamini, 2 Cor. 6, 17. fin. *Rogate, quaerite, pulsate,* nec desistite. [*Talem promissionem, quotiescunque occurrit, in usum tuum vertere, ne quaeso, Lector, cessa.* V. g.]

v. 8. *πᾶς, omnis)* petens, ab homine: multo magis a Deo.

v. 9. *ἤ, an.* — *ἐξ ὑμῶν, ex vobis)* Parabolae sunt maxime populares, ad hominem. — *ἄνθρωπος, homo)* non plane inhumanus. —

---

*) *Lectionem ἑαυτῇ pro minus firma declararerat margo* Ed. maj.; *sed* Gnomonis *jam Ed. I. d. A.* 1742. *itemque margo* Ed. II. *subsequente* Vers. germ., *mutato judicio lectionem τὰ ἑαυτῆς constituunt sequiorem.* E. B.

ἄρτον, panem) Pani extrinsecus similis est lapis (ad cibum inutilis:) et pisci, anguis (noxius.) pisce facilius caret puer, quam pane: et tamen etiam piscem impetrat. pisces dabantur, ut hodie poma. — ***μὴ λίθον, num lapidem)*** Non enim nec panem nec lapidem dabit parens rogatus.

v. 11. ***ὑμεῖς, vos)*** Christus jure se excipit, praeterea neminem. *quis homo* etc. v. 9. — ***πονηροὶ, mali)*** Illustre testimonium de peccato originali. conf. *malus*, cap. 6, 13. [*Hunc imitantur homines, divinae indolis expertes.* V. g.] Talem *malitiae* confessionem habet Greg. Paneg. p. 20. 146. rara illo seculo emphasi. Homo *male* audit in Scripturis, c. 10, 17. Joh. 2, 25. Matth. 16, 23. Rom. 3, 4. etc. Mirum ideo, Scripturam sacram a genere humano esse receptam. panis et piscis, bona: homo, malus, ad nocendum promtus. [*Mirum sane, patrem humanum filio piscem petenti anguem non porrigere.* V. g.] — ***οἴδατε, nostis)*** discriminantes panem a lapide etc. Mirum est, mansisse in nobis hanc *intelligentiam.* Ita mali sumus, conf. Job. 39, 17. cum anteced. — ***ἀγαθὰ, bona)*** et innoxia, et conducibilia. [*ipsumque adeo bonum Spiritum.* V. g.] — ***τέκνοις, liberis)*** praesertim *rogantibus.* — ***ὁ ἐν τοῖς οὐρανοῖς, qui in coelis)*** in quo nulla est *malitia.* — ***τοῖς αἰτοῦσιν, rogantibus)*** *filiis.* Ubi incipit vera *rogatio*, ibi divina *filiatio.*

v. 12. ***οὖν, ergo)*** Summa rerum a v. 1. Simul concludit, et redit ad c. 3, 17. Respondent ultima primis. Et debemus nos imitari bonitatem divinam versu praec. laudatam. — ***θέλητε ἵνα ποιῶσιν, vultis ut faciant)*** *Vultis:* notanter. nam saepe faciunt secus. sic non nos. *Faciant*, benefaciendo, non laedendo. — ***οἱ ἄνθρωποι, homines)*** Indefinita *hominum* appellatio, a Salvatore frequenter adhibita, jam alludit ad futuram ejus doctrinae in toto genere humano propagationem. — ***οὕτω, sic)*** easdem res, eodem modo. vel: *sic*, ut hactenus dictum est. — ***οὗτος, hic)*** Multa etiam alia lex et prophetae praecipiunt, v. gr. de Deo amando. Sed tamen huc quoque inprimis tendit lex et prophetae: *quod tibi vis* etc. et qui hoc praestat, cetera omnia facilius praestat. c. 19, 19.

v. 13. ***εἰσέλθετε, intrate)*** Id agite, ut plane intretis. [*in vitam, in regnum coelorum.* V. g.] hoc praesupponit ambulare conantes in via angusta. Antitethon, *intrantes.* — ***στενῆς, angustam)*** justitiae. — ***πύλη, porta)*** Haec ponitur ante *viam:* est ergo porta, h. v. qua homo incipit qualicunque modo operam dare saluti animae: sicuti v. seq. est porta, qua suscipitur verus christianismus. — ***ἀπάγουσα, abducens)*** ex hac brevi vita: sic v. seq. — ***πολλοὶ, multi)*** [*quamvis eorum plurimi alia omnia sibi persuadeant.* V. g.] 4 Esr. 9, 15. ss. — ***οἱ εἰσερχόμενοι, intrantes)*** Non opus est, ut inveniant. nam sponte sua incidunt in perniciem. coll. v. seq. — ***δι' αὐτῆς, per illam)*** *portam.*

v. 14. ***ὅτι στενὴ)*** Multi, ***τί στενή·*** quomodo 2 Sam. 6, 20.; מה ***τί δεδόξασαι ὁ βασιλεύς.*** Sed ibi est ironia. Lectio genuina, ***ὅτι πλατεῖα — ὅτι στενὴ κτλ.*** Sic 1 Reg. 21, 15. geminatur כי ***ὅτι οὐκ ἔστι Ναβουθαὶ ζῶν, ὅτι τέθνηκε.*** כי posterius valet *sed*, et sic exprimitur a LXX Dan. 9, 18. 2 Chron. 20, 15. Vid. etiam Hebr. 8, 10. s. *) — ***αὐτὴν, illam)*** portam. coll. v. 13. initio et fine.

---

*) *Εἰς τὴν ζωὴν* dicitur; vita enim praesens non omnino est vita. V. g.

v. 15. *προσέχετε, cavete*) Multa sunt pericula: ideo saepe admonemur. c. 6, 1. 16, 6. 24, 4. Luc. 12, 1. 15. etc. — *δέ, autem*) *) Dum ipsi datis operam, ut intretis; cavete eos, qui claudunt, c. 23, 13. — *ψευδοπροφητῶν, pseudoprophetis*) qui aliter docent, ac veri prophetae. c. 5, 17. [*Conf.* v. 12. *Qui iniquitatem operatur, utut prophetet in nomine Christi* (v. 22.), *falsus tamen propheta est. Hodie qui pharisaeos et falsos prophetas exprobrare amant, ipsi sunt tales.* V. g.] — *οἵτινες — αὐτοὺς*) Simillimus locus, Luc. 20, 45—47. *ἐνδύμασι προβάτων, vestimentis ovium*) iis vestibus, ut si essent oves.

**) v. 16. *ἀπὸ, a*) Hoc graviter repetitur v. 20. — *καρπῶν, fructibus*) *Fructus* est, quod homo, tanquam arbor, ex bona vel mala indole sua, omnes interiores facultates permeante, scaturit. Doctrina undecunque compilata et linguae alligata non est fructus: sed id omne, quod doctor aliquis ex suo corde promit et profert, in sermone et actione, ceu quiddam ex intima sua constitutione fluens, ut lac, quod mater praebet ex se. c. 12, 33. ss. Hoc est, *facit*, v. 17—19. coll. v. 21. 23. 24. 26. Prophetam verum aut falsum *constituit* non loquela sola, sed tota ratio *ducendi* se et secum alios per utramvis viam et portam in vitam aut in interitum. c. 15, 14. 13. unde facere et dicere sunt intime conjuncta, c. 5, 19. Porro fructus sunt *gnorismata* sive criteria veritatis aut falsitatis prophetae, adeoque etiam doctrinae a propheta propinatae. Igitur doctrina non est fructus, ex quo propheta cognoscitur: sed est forma, quae ei dat esse veri falsive prophetae et ipsa ex fructu cognoscitur. Bonitas arboris ipsius est veritas et lux interna etc. Bonitas fructuum est sanctitas vitae. Si fructus essent in doctrina positi, nullus orthodoxus damnari posset, aut causa esse interitus alieni. v. *Schomer* Theol. moral. p. 252. — *ἀκανθῶν, spinis*) etsi earum baccae sunt uvae similes; ut tribulorum capita, ficis. Luc. 6, 44. eadem comparatio aliter inflectitur. nam *ἄκανθα, spina*, et *βάτος, rubus*, valde inter se propinqua sunt. Utrique ergo negatur *σαφυλή, uva*. *Ἄκανθαι, spinae* quaedam etiam magna habent germina: ideo et illis et *tribulis* possunt negari *ficus*.

v. 19. *δένδρον, arbor*) Continuatur allegoria. [*Nemo verus propheta gehennam intrat: coelorum regnum nemo falsus.* V. g.]

v. 21. *οὐ πᾶς, non omnis*) Omnes enim aliquo modo dicunt et dicent, v. seq. Conf. Luc. 9, 57. 59. 61. — *λέγων, dicens*) Antitheton: *faciens*. Conf. 1 Cor. 9, 27. 13, 1. s. — *μοι, mihi*) Sensus: *mihi* (et Patri meo) *voluntatem Patris mei* (et meam.) — *κύριε, Domine*) Agnovit Jesus, deberi sibi appellationem hanc divinam. Ipsum multi, etiam amplissimi viri, ipse neminem, ne Pilatum quidem, *dominum* vocavit. — *ὁ ποιῶν, qui facit*) Antitheton, *operantes*. v. 23. (*Conf.* c. 21, 31.) — *τὸ θέλημα, voluntatem*) quam ego praedico, justam, *lege* expressam. conf. c. 5, 19. — *τοῦ ἐν οὐρανοῖς, qui in coelis*) Igitur coelum nemo contrarius Deo intrabit. — *ἀλλ' ὁ ποιῶν τὸ θέλημα τοῦ πατρός μου τοῦ ἐν οὐρανοῖς, οὗτος εἰσελεύσεται εἰς τὴν βασιλείαν τῶν οὐρανῶν, sed qui facit voluntatem Patris mei, qui in coelis, hic intrabit in regnum coelorum*) [*Vid. App. Crit. Ed. II.*

*) *Omissionem tamen particulae hujus facilius concedit margo* Ed. 2. N. T., *quam* Editio major. E. B.

**) *Ἔσωθεν δέ*] *Interiora* spectat verum judicium. *V. g.*

ad h. l.] In tali antitheto plenum sermonem adhibere solent scriptores sacri.

v. 22. **πολλοὶ**, *multi)* etiam ex iis fortasse, quos posteritas *Beatos Sanctosque* habuit et haberi jussit: ex iis certe, qui rara dona habuerant, et qui bonam interdum voluntatem ostenderant: Marc. 9, 39. qui divinam potentiam vel sapientiam, ac non misericordiam apprehendunt. — **ἐροῦσι**, *dicent)* ex sua persuasione, assentati sibi. Multae animae errorem, quo se ipsae decipiunt, in illum usque diem retinent: c. 25, 11. [*Misera, prius, exspectatio: horrendum, deinceps, judicium!* V. g.] Illustrari hinc potest doctrina de statu post mortem. In judicio demum patefient omnia, Rom. 2, 16. 1 Cor. 3, 13. — **ἐκείνῃ**, *illo)* die, magno: illo die, ad quem dies citeriores veluti nulli sunt. — **σῷ**, *tuo)* Huc cadit emphasis atque accentus in his tribus incisis: *tuo*, Domini. — **προεφητεύσαμεν**, *prophetavimus)* mysteria regni tui pronunciavimus. adde: commentarios et observationes exegeticas ad libros et loca V. et N. T. scripsimus, homilias insignes habuimus etc. — **δαιμόνια**, *daemonia)* Non dicitur, *diabolos*. nam hoc tantum singulare est.

v. 23. **τότε**, *tunc)* etsi non antea existimarant. — **ὁμολογήσω**, *fatebor)* aperte. Magna *potestas* hujus Dicti, v. 29. — **οὐδέποτε**, *nunquam)* etsi *nomen* meum allegatis. — **ἐργαζόμενοι**, *operantes)* Ne tum quidem mutata erit iniquitas eorum. — **ἀνομίαν**, *iniquitatem)* quantumvis **νόμον** *legem* jactent. Infidelitas proprie damnat: et tamen in judicio magis allegatur lex, c. 25, 35. 42. Rom. 2, 12. quia reprobi ne tum quidem, cum Jesum Christum cernent, fidei rationes perspicient.

v. 24. **ὁμοιώσω**, *assimilabo)* Versu 26. *assimilabitur*. Salutaria Deus ad se refert: mala a se removet. conf. c. 25, 34. 41. — **φρονίμῳ**, *prudenti)* Justitiam veram sua sponte comitatur vera prudentia. conf. c. 25, 2.

v. 25. **καὶ, καὶ, καὶ**, *et, et, et)* In novissimis hominis et mundi concurrunt tentationes. *pluvia*, in tecto: *flumina*, in imo: *venti*, ad latera. [*Quaevis hic judicia innuuntur: praesertim extremum. Vix quidem, sed* servatur *tamen justus.* V. g.] — **ἡ βροχὴ**, *pluvia)* Articulus significat, pluviam non defuturam. — **προσέπεσον**, *irruerunt)* ad tentandum. v. 27. **προσέκοψαν**, *impegerunt*, quasi temere.

v. 26. **ἀκούων**, *audiens)* Qui nec audit, nec facit, plane non aedificat. — **ἐπὶ τὴν ἄμμον**, *super arenam)* [*haud minori negotio, quam prudens.* V. g.] quae saepe petrae videtur similis, sed non consistit.

v. 27. **μεγάλη**, *magna)* Sane! totalis! Non opus est, omnes homilias desinere in usum paracleticum.

v. 28. **συνετέλεσεν**, *consummavit)* Nihil abrupte egit Dominus. c. 11, 1. 19, 1. 26, 1. — **ἐξεπλήσσοντο**, *percellebantur)* Admirabilitas doctrinae verae solida; Act. 13, 12.: profanae, absurda. Mirere fortasse, cur hac homilia non clarius locutus sit Jesus de persona sua. At 1. doctrinam ipsam ita excellenter explanavit, ut inde de excellentia prophetae existimarent. 2. Jam erat persona ejus satis patefacta. 3. In ipsa homilia satis innuit, quis sit, nempe *is qui venit*, Filius Dei, judex omnium. c. 5, 11. 17. 22. 7, 21. seqq.

v. 29. **ὡς ἐξουσίαν ἔχων**, *ut potestatem habens)* Non poterant se subducere. [*Docentis majestatem sentiebant et vim verbi.* V. g.] Veritatis character, animos constringere lubentes. Specimina **ἐξουσίας**

potestatis vide in not. ad cap. 5, 3. 18. ss. 7, 22. s. item c. 8, 19. Joh. 7, 19. — *γραμματεῖς, scribae)* *) quibus assueverat populus, nullam habentibus *potestatem.*

CAPUT VIII.

v. 1. *Ἠκολούθησαν, secuti sunt)* non statim recesserunt.

v. 2. *λεπρὸς, leprosus)* Morbi gravissimi: *lepra*, h. l., coll. 2 Reg. 5, 7. *paralysis*, v. 6. (coll. Marc. 2, 3.) *febris*, v. 14. Omnes sanavit Jesus. Probabile est, leprosum [*quem Matthaeus justo narrationis ordine inter sermonem montanum et servum Centurionis collocat*, Harm. p. 252.] eminus auscultavisse. — *ἐὰν, si)* Non dubitat leprosus, sed modeste eventum a sola voluntate Jesu suspendit. Fides dicit, *si vis:* non, *si potes*, Marc. 9, 22. — *δύνασαι, potes)* Inprimis initio objectum fidei erat omnipotentia Jesu. Hanc fidem concipere potuit leprosus ex sermone ejus.

v. 3. *τὴν χεῖρα, manum)* cui lepra debuit cedere, alios, qui tangerent, inquinatura. — *θέλω, volo)* Resp. *si vis.* Echo promta, ad fidem leprosi maturam. Ipsa leprosi oratio continebat verba responsionis optatae. *Volo*, magna potestas. Prima miracula Dominus confestim fecit, ne videretur cum labore fecisse: posteaquam vero auctoritatem sibi constituit, moram interdum adhibuit salutarem hominibus.

v. 4. *μηδενὶ, nemini)* antequam sacerdotem adieris, ne sacerdotes, si prius audissent, negare possent, lepram recte esse mundatam: *nemini* eorum, qui non adfuerant. — *σεαυτὸν, te ipsum)* non per alium. — *εἰς μαρτύριον, in testimonium)* Joh. 5, 36. Sic LXX. *μαρτύριον*, Ruth. 4, 7. Sacerdotes non sequebantur: Jesus ad eos mittit, ex Galilaea Hierosolymam. multum versabatur tum in Galilaea. — *αὐτοῖς, illis)* ut testimonium illis exhibeatur, de Messia praesente, legi non derogante: et ut illi possint testimonium reddere.

v. 5. *προσῆλθεν αὐτῷ ἑκατόνταρχος, accessit ad eum centurio)* Non adiit Jesum centurio, quem etiam coram non ita laudaturus fuerat: v. 10. coll. c. 11, 7. etiam alios quidem coram Jesus laudavit, sed non nisi post antegressam humiliationem, neque tam singulariter et comparative, ut hic centurionem in contradistinctione ad totum Israëlem. et quae reverentia centurionem movit, ut se dignum negaret, cujus sub tectum intraret Dominus, eadem ipsum retinuit, ne ad Illum iret: v. 8. Luc. 7, 7. 10. [*Unam eandemque apud Matthaeum et Lucam historiam esse firmiter demonstravit b.* D. Hauberus *in den* harmon. Anmerk. p. 72. Harm. p. 255.] Videtur exisse domo, sed antequam ad Jesum perveniret, retulisse pedem. Voluntas igitur ejus pro ipso facto, ac pluris, divinitus aestimabatur: et hanc aestimationem praeclare exprimit Matthaeus, sublimiori divinae quam humanae historiae lege. In spiritu colloquebatur Jesus et centurio vere.

v. 6. *λέγων, dicens)* Conf. c. 11, 3. Luc. 14, 18. — *παραλυτικὸς, paralyticus)* Paralysis morbus difficilis medicis.

v. 7. *ἐλθὼν, veniens)* Divinâ sapientiâ Jesus eos sermones proponit, quibus elicit confessionem fidelium, eosque antevertit. Causa, cur homines illorum temporum multo celeriorem, majorem, frequen-

*) *Lectionem pleniorem οἱ γραμματεῖς αὐτῶν καὶ οἱ φαρισαῖοι breviori huic aequalem fere censet margo* Edit. d. A. 1753. E. B.

tiorem effectum verborum coelestium acceperint, quam hodie. Ad servum centurionis ostendit se venire paratum: ad filium regii non promittit. Utroque modo fidem excitat; simulque ostendit, se non esse personarum acceptorem.

v. 8. *στέγην, tectum)* quamvis non sordidum. coll. Luc. 7, 5. Erant alii, quos reverentia non deterruit a conspectu contactuque Domini. c. 9, 18. 20. Unus idemque affectus internus variis iisque bonis modis sese potest exserere. — *εἰπὲ λόγῳ, jube verbo)* Sic morbum, Dominico jussui cessurum, centurio exprimit. Pauci, *εἰπὲ λόγον*, remissius. — *ἰαθήσεται, sanabitur)* Centurio respondet verbo glorioso: Jesus humiliter dixerat, *θεραπεύσω, curabo.* — *ὁ παῖς μου)* Humaniter loquitur. non dicit, *ὁ δοῦλός μου.*

v. 9. *καὶ γάρ, nam etiam)* Potuisset ratio excipere: servus et miles imperium libere audiunt; morbus non item. sed hanc exceptionem concoquit sapientia fidelis, ex ruditate militari pulcre elucens: et potius ea, quae spem confirmant, quam quae frangant, conspicit, ex summo Christi dominio et imperio, qui et mari ventisque et morbis imperabat, v. 26. Luc. 4, 39. Ipse jubet: res fit. Centurio potest imperare militi et servo: morbo non potest. Dominus vero imperare morbo potest: idque, humanitus loquendo, facilius, quam voluntati hominis saepe contumacis. — *ἄνθρωπός εἰμι ὑπὸ ἐξουσίαν, homo sum sub potestatem)* Non dicit, *Ego sum praefectus militum*: sed, quum alios sibi subjectos commemorare necessum habet, *προθεραπείαν* adhibet, *egomet subjectus sum.* Latet simul antitheton: Jesus est Dominus supremus, *souverain.* — *ὑπὸ, ὑπ', sub, sub)* Tales hodie vocantur *subalterni.*

v. 10. *ἐθαύμασε, miratus est)* Objectum admirationis Christi: fides et infidelitas. Marc. 6, 6. Jesus valde laudat amicos suos, ubi locus est. c. 11, 7. 15, 28. 25, 35. 26, 10. Luc. 7, 44. 21, 3. — *ἐν τῷ Ἰσραὴλ, in Israële)* populo. Neque centurio neque Cananaea ex Israële erat: sed erga Cananaeam videri possit Dominus majorem postea adhibuisse protestationem. Etenim illa aperte venit ex gentium finibus: sed centurio habitarat in Israële; et centurio ipse id occupavit, quum se dignum negavit, et seniores Judaeorum interposuit. Luc. 7, 3. s. — *τοσαύτην, tantam)* praesertim cum centurio non tam saepe versaretur cum Jesu. Ea fides erat specimen fidei, qua gentes forent superaturae Judaeos. — *πίστιν, fidem)* Ex hac prima in N. T. fidei mentione colligi potest, *fidem* et in intellectu et in voluntate esse, perinde ut *infidelitatem*, consilium, liberum arbitrium. conf. Concordantias in *πείθω.* Ex omnibus virtutibus eorum, qui Dominum adibant, Ipse unam solet *fidem* laudare, c. 15, 28. Luc. 7, 50. [*Quo major humilitas, eo major fides.* v. 8. Luc. 17, 5. 10. V. g.] — *εὗρον, inveni)* quaerens, cum veni.

v. 11. *πολλοὶ, multi)* non — judaei, centurionis similes. Id pertinet ad accendendam Judaeorum aemulationem. — *ἀπὸ ἀνατολῶν, ab oriente)* C. 2, 1. *ab oriente et occidente*, euphemismus, i. e. ex ethnicis. — *ἥξουσι, venient)* Praedictio: venient, in spiritu [*et fide.* V. g.] — *μετὰ, cum)* Hebr. 12, 23. [*cum Patribus in fide*, Hebr. 11, 9. V. g.] — *βασιλείᾳ, regno)* in hac vita et in futura.

v. 12. *υἱοὶ τῆς βασιλείας, filii regni)* regno proximi. Alio significatu eadem appellatio c. 13, 38. — *σκότος, tenebras)* Quicquid est extra *regnum Dei*, est *exterius.* Regnum enim *Dei lux*, et reg-

num *lucis* est. Tenebrae illae non modo oculum, sed etiam mentem teterrima caligine offundent. — *ἐξώτερον, exteriores)* Ipse homo infidelis tenebras habet intra se: ideo convenientem locum accipit tenebras extra quoque. Et quo quisque propior esse potuit, hoc longius ejicietur foras in intimas tenebrarum partes. — *ἐκεῖ, ibi)* demum. Extra locum convivii, lucidissimum. — *ὁ)* Articulus insignis. In hac vita dolor nondum est dolor. — *κλαυθμὸς, fletus)* Tum plorabunt, quos nunc flere pudet, heroës: ex dolore ob amissum bonum et contractum malum. Horribilis tot miserorum sonus! Quanto beatius, coelestes audire sonos! Ap. 14. etc. — *βρυγμὸς τῶν ὀδόντων, stridor dentium)* ex impatientia, et poenitudine acerbissima, et indignatione contra sese, ut auctores suae ipsorum damnationis. [*nec non ex livore in alios, quibus invident salutis adeptionem.* Conf. Ps. 112, 10. V. g.] philautia, cui homo indulsit, tum versa erit in odium sui, nec tamen poterit a se ipso discedere. Neque solum cum tenebris conjungitur hic fletus et stridor dentium, sed etiam cum igne etc. c. 13, 42, 50. Luc. 13, 28. Aliter: Molles flebunt: duri frement. duo temperamenta. Eadem phrasis Act. 7, 54.

v. 13. *ὡς ἐπίστευσας, sicut credidisti)* Prolixa concessio.

v. 14. *πενθερὰν, socrum)* Non multo ante Petrus uxorem duxerat, et errant, qui eum canum pingunt: [*quanquam seniorem reliquis fuisse, vero non est absimile.* Harm. p. 257.] nam omnes discipuli erant adolescentes, longum peracturi cursum in mundo. Joh. 21, 18. *) Hoc probe tenendum in omni historia evangelica. [*Etenim juvenilem discipulorum aetatem, eorumque prosapiam et statum pristinum qui perpenderit, is complurium erratorum, in discipulatu ab ipsis commissorum, facile veniam dabit, pro ista temporis ratione non plus justo ab iisdem requiret, neque paucis sese difficultatibus expeditum sentiet.* Harm. l. c.] — *πυρέσσουσαν, febrientem)* in ipso paroxysmo.

v. 15. *διηκόνει αὐτῷ, ministrabat illi)* officio matris familias fungebatur, sanitatis verae signo laeto. Marcus et Lucas mentionem faciunt discipulorum de socru Petri rogantium: unde subjiciunt, *διηκόνει αὐτοῖς, ministrabat eis*, Domino et discipulis. Matthaeus de solo Domino loquitur. Itaque *αὐτῷ* scripsit: *αὐτοῖς* ex parallelismo allitum est. [*Plus semel Petri socrum febri liberatum esse, eorum sententia est, qui* Trajectiones *evitare annituntur. Atqui aegrotis per Salvatorem sanatis non a morbo redeunte, sed a majori malo periculum imminebat. Neque, ut reliquos, ea de re commonefecit socrum Petri; quae si febri denuo correpta fuisset, brevissimo id post priorem sanationem intervallo evenisset, adeoque discipuli adhuc recentes cum aliis dubitare potuissent, an febris (prae ceteris morbis alternare solens) plene sublata fuerit.* Harm. p. 257.]

v. 16. *ὀψίας, vespere)* ejus diei, quo tam multa erant dicta et facta. Vespertino tempore solent morbi esse graviores. — *τὰ πνεύματα, spiritus)* id est, daemonia. — *λόγῳ, verbo)* solo. — *πάντας,*

*) De Juda Iscar. id colligas ex Ps. 109, 8. 9. Jacobi et Johannis uterque parens, Zebedaeus et Salome, itidem superstites erant. *Harm.* p. 258.

omnes) sine exceptione; quum homines interdum habere ferantur salubrem et benignam manum contra quosdam duntaxat morbos.

v. 17. *ὅπως πληρωθῇ, ut impleretur)* Medicum spiritualem decuit etiam corporis morbos depellere ab iis, qui ei occurrebant. [*et quorum insignis multitudo subinde memoratur.* Matth. 4, 23. 9, 35. s. (Luc. 4, 21.) 12, 15. 15, 30. 21, 14. Harm. p. 259]. Igitur hoc quoque modo impletum est, quod dictum erat per Jesajam. Unus homo corpore et anima constat: Una animae et corporis corruptela: Unam utrique opem, ut res ferebat, hic Medicus praestitit. — *ἔλαβε, sumsit)* abstulit a nobis.

v. 18. *ἀπελθεῖν, abire)* Ita Jesus requiem quaesivit: populo tempus dedit fructum ex doctrina ferendi; ejusque studia incendit in posterum.

v. 19. *εἷς, unus)* Ex tanta multitudine hic singularem animi motum ostendit: sed videtur tamen sectatus commoditates, scriba mollior piscatoribus. Ad tentandum veniebant frequenter scribae.

v. 19. 21. *εἶπεν, dixit)* Jesu Christi doctrina plane oppugnat voluntatem hominum propriam. Sequi, sed non recte, aut non tempestive, conantes, sapienter amandavit: Marc. 5, 18. sequi tergiversantes, sequi se jussit. Aliter scribas tractavit, aliter discipulos. Luc. 9, 57—62. — *διδάσκαλε, doctor)* Eos, qui humano jure *Rabbi* et *Domini* vocabantur, non sic appellavit Jesus, sed ab illis sic appellatus est merito Marc. 5, 35. Joh. 3, 2. 4, 49. Matth. 8, 6. Apostoli auditores appellavere *fratres* et *patres*: Jesus non sic appellavit.

v. 20. *καὶ, et)* Non repellit Jesus hunc hominem, sed conditionem proponit, qua intentionem ejus corrigat, vitae commoditatem opesve quaerentis, vel etiam facultatem patrandi miracula. — *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, filius hominis)* Vid. ad c. 16, 13. — *οὐκ ἔχει, non habet)* Admiranda paupertas et tolerantia, cum peregrinatione perpetua. [*Neque proprium Ipsi domicilium fuit, neque sedes fixa alicubi* Marc. 1, 45. *Sequi Eum, quocunque iret, facilius justo aestimarit Scriba.* Harm. p. 269.]

v. 21. *μαθητῶν, discipulorum)* ex numero eorum, qui non semper aderant.

v. 22. *τοὺς νεκροὺς, mortuos)* Locutio sequelam valde urgens, et idcirco multa complectens. Considerandi veniunt *mortui sepeliendi* et *mortui sepelientes. Mortui sepeliendi* sine dubio sunt proprie mortui, sive pater discipuli hujus jam tum mortuus erat, sive senex, morti vicinus, et, praeter hunc unum filium, orbus. conf. Tob. 14, 12. *Mortui sepelientes*, sive, quibus sepultura mortuorum suorum relinqui debeat, sunt *partim* ipsi quoque mox morituri, mortales, addicti mortalitatis legi, coll. Rom. 8, 10. praescindendo a spe vitae melioris, nec tamen sublata ea spe. Appellatio ex contextu limitanda: uti Luc. 20, 34. *filii seculi hujus* dicuntur, qui tamen etiam salvari possunt. sic *mortui* dicuntur, qui aptiores sunt ad sepeliendum, quam ad annunciationem regni Dei. Uti cap. 9, 24. *non mortua* dicitur puella, quae mox vivet: coll. Joh. 11, 4. sic *mortui* dicuntur, qui mox moriuntur *). Tempore pestis, mortui sepeliuntur ab iis, qui mox item

*) Mortui sunt in domo sua perennante, neque longe ab eadem absunt lugentes, sed circumcirca obambulant, donec et ipsi ingrediantur. Cohel. 12, 5. *V. g.*

morientur: nec multo se aliter habet tota conditio generationum mortalium, in longitudine seculorum. *Partim* sunt jam *mortui:* et horum respectu locutio est hypothetica, hoc sensu: tu me sequere, et mortuorum sepulturam vel mortuis relinque, i. e. mortui, sine sepultura per te manento. Similis locutio Ex. 21, 14.: *Homicida de altari abripiatur*, i. e. *occidatur, vel si ad altare confugerit.* Abrupta est igitur *mortuorum sepelientium* appellatio, conveniens jussui moram non ferenti, sanctas causas habenti, et ex sensu coelesti Salvatoris fluenti. Protinus totos debemus nos dedere. — *τοὺς ἑαυτῶν, suos)* necessarios Gen. 23, 4. Hic discipulus debebat abnegare patrem suum. [*Citius h. l. ventus et mare, quam homines, obtemperarunt Christo.* Harm. p. 269. s.]

v. 23. τὸ) Articulus refertur implicite ad v. 18. — *πλοῖον, navem)* Jesus habebat scholam ambulantem: et in ea schola multo solidius instituti sunt discipuli, quam si sub tecto unius collegii sine ulla sollicitudine atque tentatione vixissent.

v. 24. *μέγας, magnus)* His periculis maritimis valde exercitata fuit discipulorum fides. — *καλύπτεσθαι, tegeretur)* Periculum ad summa venit: deinde auxilium. — *ἐκάθευδε, dormiebat)* Nullus timor in Jesum cecidit. Immo v. 26. miratus est hominum timorem, in summo periculo. Dormiebat, fessus labore diei vario.

v. 25. *σῶσον, serva)* Oratio abrupta. — *ἀπολλύμεθα, perimus)* Candoris est, quod discipuli infirmitates suas descripsere: nec tamen hoc eis difficile fuit. nam post adventum Paracleti erant alii homines facti.

v. 26. *) *δειλοί, ὀλιγόπιστοι, timidi, parvi fide)* Synonyma. conf. Marc. 5, 36. Non arguit discipulorum, quietem Domini abrumpentium, importunitatem, sed duntaxat timiditatem. [*In omni vita Christi nullus unquam ullius creaturae metus in omnibus, quae ipsi evenerunt, apparet.* V. g.] — *τότε, tunc)* Jesus animos discipulorum prius, deinde mare composuit. — *ἐπετίμησε, increpuit)* Satanas in hac tempestate, ut credibile est, regnarat.

v. 27. *ὑπακούουσιν, obediunt)* Conf. Marc. 1, 27. Venti et mare alias libera.

v. 28. *γεργεσηνῶν, Gergesenorum)* **) *Gerasa*, (dictum pro *Gargescha,)* et *Gadara*, urbes vicinae. vid. Hiller. Onom. p. 807. 812. — *ἐκ τῶν μνημείων, ex monumentis)* Obsessi fugiunt celebritatem, in qua vigent exercitia pietatis. Etiam invisibiles hospites *commorantur* in sepulcris; Marc. 5, 3. infensi, credo, maxime in impiorum sepulcris. — *παρελθεῖν*) ne *transire* quidem.

v. 29. *τί ἡμῖν καὶ σοί, quid nobis et tibi)* Formula alienandi. (LXX, 1 Reg. 17, 18. Jud. 11, 12. 2 Reg. 3, 13.) Hic desperationem et horribilem exspectationem confitentur, simulque hoc videntur dicere: non tecum, sed cum hominibus peccato obnoxiis negotium habere cupimus. — *υἱὲ τοῦ θεοῦ, fili Dei)* Homines opem petentes, cum fiducia appellarunt *filium Davidis:* daemones cum terrore appellant *Filium Dei.* — *ὧδε, huc)* Jus quasi quoddam eo loco daemones si-

---

*) *Καὶ λέγει et dicit*] nihil plane turbatus. *V. g.*

**) *Lectionem hanc, quam a sola* Origenis *conjectura ortam censet cel.* Michaëlis, *majoris h. l. facit* margo Bengelianus, *quam in parallelis* Marc. 5, 1. et Luc. 8, 26. E. B.

bi arrogabant, et in porcos eo loco. — *πρὸ καιροῦ, ante tempus)* Potest construi cum *venisti*, vel cum *torquere*, vel cum utroque. Adulto mundi tempore, et tamen citius, quam hostis vellet, Jesus venit. *κατὰ καιρὸν*, Rom. 5, 6. — *βασανίσαι, torquere) Tormentum* est daemoniis, carere corpore, aut humano, aut bruto, quod summe appetunt invadere, ut ardorem restinguant v. 31. Praeludium hoc erat futurae subjectionis sub pedes Jesu.

v. 30. *χοίρων, porcorum)* Porcorum possessores aut ethnici erant habitantes inter Judaeos, aut quaestum appetentes Judaei.

v. 31. *παρεκάλουν, rogabant)* Aliud est petere communiter; quomodo etiam homines naturales, etiam daemones, potuere aliquid impetrare: *(coll.* Marc. 5, 10. 12.) aliud orare in fide. Etiam hosti indulgetur interdum aliquid Job. 1. — *εἰ, si)* Jam sentiebant, sibi migrandum esse. — *ἐπίτρεψον, concede)* Damnum daemonibus adscribendum, non Domino. quem quis cogeret impedire daemonas?

v. 32. *ἀπῆλθον, abiverunt)* Unum Jesu miraculum, ubi poenam dedit arbor, ficus: unum, ubi porci: unum, ubi homines, ementes et vendentes in templo. Specimen vindictae futurae. Cetera fuere gratiae plena: et in his ipsis quoque fuit beneficium, v. gr. h. l. tuta via: regio a spiritibus, quibus obnoxia erat, liberata, illis in mare coactis: obsessi liberati: sublata copia animalis nimia, vetiti quippe comestu, et hic daemoniis obnoxii. Et rei erant Gergeseni, amittendi gregis. Jus et potestatem Jesu, res ipsa ostendit. — *ἀπέθανον, mortui sunt)* Non videtur brutum obsessum diu vivere posse. Quod homines obsessi non statim ita pereunt, beneficium est a Deo.

v. 33. *βόσκοντες, pascentes)* etiamsi non fuerant *ποιμένες, pastores* ex professo. — *ἔφυγον, fugerunt)* Daemonia non potuerant illos corripere.

v. 34. *) *παρεκάλεσαν, rogaverunt)* Qui rei familiaris studio tenentur, facilius pellunt, quam persequuntur. etiam avaritia timida est. Vel rogarunt, non malo animo Luc. 5, 8. [*Rogantibus certe talia Gergesenis, eorumque vicinis Gadarenis, principem tamen eorum, qui obsessi fuerunt, praeconem evangelii reliquit. Gadarenus hic, et Gergesenus alter fuerit.* Harm. p. 274.]

CAPUT IX.

v. 1. *Διεπέρασε, trajecit)* rogatus a Gergesenis. Dominus beneficia sua non obtrudit invitis. [*Et eo flagrantius desiderium sui excitavit in hominibus, quod non longiores in uno loco moras fecit.* Harm. l. c.] — *ἰδίαν, suam)* Capernaum, exaltatam Hoc incola.

v. 2. *προσέφερον, offerebant)* Tales *oblationes* factae sunt Salvatori plurimae, gratae. — *αὐτῶν, illorum)* ejus, qui ferebatur, et eorum, qui ferebant. — *θάρσει τέκνον, confide fili) Confide:* nec peccata tibi oberunt, nec morbus. Sic, *confide filia*, v. 22. — *ἀφέωνται σοὶ, remissa sunt tibi)* Sine dubio magnus erat peccatorum magnorum sensus in homine illo. [*Hoc principale beneficium fuit, cujus occasione praecipue hominum cogitationes patefactae sunt.* v. 3. 8. Harm. p. 276.] *σοὶ* habet emphasin et accentum h. l. sed v. 5. idem sermo repetitur recitative, et *σοι* vel *σου* est enclitiva. [*Nun-*

*) *πᾶσα ἡ πόλις, urbs universa*] Tantum terrena movent! *V. g.*

quam ista vox, ex quo homines terra tulerat, hoc modo fuerat audita. V. g.]

v. 3. *εἶπον ἐν ἑαυτοῖς, οὗτος βλασφημεῖ, dicebant secum, Hic blasphemat)* Blasphemia est, cum I. Deo tribuuntur indigna. II. Deo negantur digna. III. Dei propria communicantur cum iis, quibus non competunt.

v. 4. *εἰδὼς, noscens)* Sic, praeter multos codices Graecos, quos primus ad hunc locum Millius notare coepit, *Gothus* quoque habet interpres, et *Curcellaei* margo. *ἰδὼν* olim nonnulli ex v. 2. arripuisse videntur. *ἐπιγνοὺς* in parallelo habent Marcus et Lucas. Sic *εἰδὼς* c. 12, 25. — *ὑμεῖς, vos)* Emphasis. [*Saepe quis, dum alios peccatorum arguit, peccat ipse. Et atrocissima quidem peccata vel solo* corde *committi possunt.* V. g.]

v. 5. *τί γάρ, quid enim)* In se, utrumque est divinae potestatis et potentiae; et intimus in se est peccati et morbi nexus: una, quae utrumque tollit, virtus: ratione judicii humani, facilius est dicere: *remissa sunt.* et hoc potest, quod minus videtur, qui potest dicere: *Surge*, quod majus videtur.

v. 6. *εἰδῆτε, sciatis)* Hoc quoque verbum *potestatem* spirat. — *ἐπὶ τῆς γῆς, in terra)* Hic proprie locus est, ubi et admittuntur peccata et remittuntur. Terra, theatrum operum Christi ab initio. [*quin, palaestra peccati et gratiae.* V. g.] Prov. 8, 31. Ps. 16, 3. hemistichio utroque collato: Gen. 6, 5. Jer. 9, 24. (23.) Joh. 17, 4. Luc. 2, 14. Omnem potestatem, inquit, habeo in coelo, quidni etiam in terra? c. 16, 19. 28, 18. [*Et vicissim nostrum nunc est dicere: Si potestatem illam, in terra versatus, habuit: quidni etiam resuscitatus et in coelum assumtus.* Act. 5, 31. V. g.] Coelestem ortum hic sermo sapit. — *ἐξουσίαν, potestatem)* A potentia ad potestatem valet consequentia h. l. — *λέγει, dicit)* Similis flexus sermonis inter protasin et apodosin, Num. 5, 20. s. Jer. 5, 14.

v. 8. *ἐξουσίαν τοιαύτην, talem)* tam salutarem *potestatem*, de qua v. 6. eamque propinquam, in *homine* Jesu Christo. — *τοῖς ἀνθρώποις, hominibus)* tam diu cum peccato conflictatis. [*Dativus commodi.* V. g.] Lata oratio, uti v. 6. Gaudebant, unum esse in genere humano, hac potestate praeditum.

v. 9. *ματθαῖον, Matthaeum)* gente Hebraeum, et tamen publicanum. Apud Marcum et Lucam vocatur *Levi* *). Credibile est,

---

*) *Cui quidem sententiae argumenta penitiori consideratione haud indigna opponit* J. D. Michaëlis *in der* Einleitung etc. T. II. p. m. 932. ss. *quanquam ipse suum eidem calculum olim adjecerat.* Levin *jam publicanorum principem, et Matthaeum subministratorem ejus fuisse, ex rationibus facile arridentibus suspicatur l. e. Vir eruditus. Neque tamen vel* Matthaeus, *qua fuit modestia, obsequium* Levis, *sui ex hypothesi praefecti, et hospitis in celebrato convivio principalis; vel* Marcus *et* Lucas *vocationem* Matthaei, *apostolatus nomine insignioris, omisisse censendi sunt.* Matthaeum *a Nazarenis* Matth. 13, 55. *inter Mariae* 4 *filios s. consobrinos Jesu non referri, nil impedit; nam ne* Levi *quidem* (Marc. 2, 14. *Alphaeo aperte adscriptus) quaternarium istum ingreditur. Quid* si Levin, *eundemque* Matthaeum, *Alphaei quidem filium, at non ex Maria, sed alia uxore susceptum, adeoque nullo sanguinis vinculo cum Salvatore conjunctum dixeris? Ipsum certe* Etymon *personarum identitatem suadere videtur. Nam* לֵוִי (Levi) *a* לָוָה adhaesit, annexus est, et מַתַּי vel

Matthaeum non fuisse delectatum illo nomine, quod ut publicanus gesserat. — *καθήμενον, sedentem)* in ipso negotio. Et tamen secutus est Matthaeus *). Ingens miraculum et specimen virtutis Jesu. Generosum obsequium. [*aeternae laetitiae ferax.* V. g.]

מַתַּי (Matthaeus) *a voce Arab.* מתח, propinquitatem iniit: *quae, ut opinor, haud obscure conspirant. Adde: Quali pacto* Saulus *ab ea temporis periodo, qua solenniter ad opus praeconii segregatus primitias expeditionis suae Sergium Paulum habuit, et Barnaba superior evasit,* Pauli *cognomine, ab ipso* Luca *etiam, ornatus fuit* (Act. 13, 2. 9.): *tali pacto* Levi (Luc. 5, 27.) *ab eo momento, quo solenni electione Apostolis adscriptus est,* Matthaei *nomen, apud* Lucam *itidem* (c. 6, 15.), *obtinuit. His ponderatis utra sententia praeferenda sit alteri, judicet Lector.* E. B.

*) *Series rerum haec fuisse censenda est:* Matthaeus brevi ante, ut publicanus, Jesum adiit, et jam tum, supra omnem captum suum, ad munus apostolicum vocatus est, Matth. 5, 1. Luc. 6, 15. (conf. Num. 11, 26.): unde insignis in hunc selectum publicanum Salvatoris clementia patet. Sermoni montano ut apostolus recens designatus interfuit; ubi dubium non est quin verba: *nonne idem vel publicani faciunt?* ab ipso c. 5, 46. consignata penitissime animum ejus penetraverint. Neque tamen eo ipso die quotidianam sequelam aggressus est, sed in exercendis vectigalibus aliquid adhuc negotii habuit, eam, quae Luc. 3, 13. commendatur, justitiam sine dubio observans. Magna fuit apud Judaeos publicanorum, si vel ipsi Judaei essent, detestatio, cui Salvator Matth. 18, 17. dictionem suam accommodavit. Neque tamen publicani, sive idem cum Pharisaeis sive remotior eis accessus patuerit, templo omnino prohibebantur, Luc. 18, 13. Johannes publicanos, siquidem in peragendo munere ad justitiam commoveri se paterentur, ad baptismum admisit: immo vero ne Salvator quidem publicanos facessere prorsus ab isto negotio, sed injusto Mamona amicos parare sibi jussit, Luc. 15, 1. 16, 1. 9. Traditionibus judaicis, communione ecclesiastica publicanos excludentibus, neque Christus alligatus erat neque praecursor ejus. Ac postea demum ex malevolentia in Christum severiora de publicanis statuisse Judaeos credibile est. Itaque Matthaeus ad apostolatum vocatus, nec jam tum portitorium relinquere statim jussus, fungi hoc munere potuit, usque dum ad sequelam vocaretur. Quodsi Matthaeus idem, quod Zacchaeus, ante conversionem suam fecerit: eadem etiam, qua Zacchaeus, lege iis, quos fraudaverat, satisfacere, vel rationes etiam quascunque cum reliquis publicanis conferre debuit. *Jesus* igitur, *quum ad portitorium sedentem eum videret: Sequere me, ait. Et surgens Ipsum secutus est.* Praeter communem auditorium discipulorumque, accedentium subinde ac discedentium, turbam, *sectatores* certos Jesus in quotidianam consuetudinem (Luc. 9, 59. 18, 22. Act. 1, 21.) et duodecim *Apostolos* s. insignes regni coelorum nuncios adoptavit. Petrus et Andreas, Jacobus itidem cum Johanne, *sectatores* prius facti sunt, quam *apostoli:* Matthaeus ad *apostolicam* dignitatem citius vocatus est, quam sequelae quotidianae adsuefieret, quanquam et haec in longum procrastinari non potuit, et ne *ultra pauculos dies* procrastinata quidem reapse fuit. Itineri saltim in regionem Gergesenorum, publicanum hunc fortassis cognitum habentium, suscepto non interfuit: at reliqua Domini facta Capernaitica, migrationem istam antegressa et subsecuta, spectare utique potuit. Si vel maxime in sequendo Christo Apostolorum postremus fuit; sat cito tamen rem consecutus est. Act. 1, 21. *Harm.* p. 281. s.

v. 10. *οἰκίᾳ, domo)* Conf. v. 28. vel, si de Matthaei domo accipias, Marc. 2, 15. Luc. 5, 29. videtur Matthaeus hoc convivio valedixisse sociis pristinis *): nec jam appellat *suam* domum. — *τελῶναι καὶ ἁμαρτωλοὶ, publicani et peccatores)* qui contra praeceptum VI et VII peccarant atrocissime. — *συνανέκειντο, una discumbebant)* Suavissima communitas Jesu. [*cujus in gratiam convivium celebratum fuit, accedentibus, praeter Ipsius jussum, publicanis et peccatoribus. Pharisaeorum igitur objectio, si vel externa spectaveris, aequitate carebat.* V. g.]

v. 11. *τοῖς μαθηταῖς, discipulis)* Pharisaei agebant ex obliquo, callide, vel saltem timide. Discipulis dicebant: cur sic facit magister vester? magistro: cur sic faciunt discipuli? c. 12, 2. 15, 2. Marc. 2, 16. 18. — *διατί, cur)* Summa fuit omnium, etiam adversariorum, existimatio de sanctitate Jesu. Luc. 19, 7.

v. 12. **) *χρείαν, opus)* Ubique spectandae sunt *χρεῖαι, indigentiae.* — *κακῶς, male)* Sic sane *habent peccatores.* [*Infirmitatem robori oppositam sentis? Itaque ad medicum te converte, opem quaerens.* V. g.]

v. 13. *πορευθέντες, profecti)* in synagogam, ubi poteritis evolvere Hoseam. Saepe *πορεύου, abi,* dixit ad alieniores. Joh. 8, 11. Perquam plena decoris majestatisque et ab apostolorum modo diversa est ratio Jesu, scripturas citantis. Id enim ita facit, non ut ipse earum auctoritate nitatur, sed ut auditores ex ea convincat: magisque ea ad adversarios, quam ad discipulos ipsi credentes utitur. — *μάθετε, discite)* qui putatis, vos jam esse doctores consummatos. — *ἔλεον θέλω, misericordiam volo)* Pauci, *ἔλεος θέλω,* uti LXX. Hos. 6, 6. quibus cetera hujus loci verba congruunt. Saepius LXX. dicunt *τὸ ἔλεος,* ut Hos. cap. cit. v. 4. interdum tamen *ὁ ἔλεος,* ut Graeci veteres. Es. 60, 10. 63, 7. Dan. 1, 9. 9, 20. Ps. 101, (100.) 1. adde 1 Macc. 2, 57. 5, 44. maximeque in XII. prophetis, Jon. 2, 9. Mich. 6, 8. (qui locus item parallelus est cum evangelista,) 7, 20. Zach. 7, 9. denique Hos. 12, 6. Sic *ὁ ἔλεος* dicitur h. l. et Matth. 12, 7. 23, 23. Tit. 3, 5. Hebr. 4, 16. sed *τὸ ἔλεος* saepe dicit Lucas, Paulus, Jacobus, Petrus, Johannes, Judas. Mich. 7, 18. LXX, *θελητὴς ἐλέους ἐστίν.* Est h. l. axioma hermeneuticum; immo summa theologiae casualis c. 12, 7. In *misericordiam,* coll. c. 23, 23. et in *victimam* est synecdoche. Actus *misericordiae,* edere cum peccatoribus, ut lucrifiant. [*Tantum abest, ut poenitentiam fastidire debeas. Animae scilicet curatio est.* V. g.] ***) — *ἦλθον, veni)* coelitus. — *καλέσαι, vocare)* Auctoritas Christi. — *ἁμαρτωλοὺς, peccatores)* Reponitur verbum. coll. v. 11.

*) Iisdemque occasionem Dominum adeundi, quae vix alio tempore tanto talium numero data fuisset, obtulisse. *V. g.* Brevi post, gloriam Jesu ex factis Ejus, et ex suscitata praesertim Jairi filia cognovit Matthaeus, c. 9, 19. neque longo posthaec intervallo, cum reliquis Apostolis, emissus est; qua occasione *Matthaeum publicanum* se c. 10, 3. dixit, et intimo gratitudinis sensu (quod pronum est) affectus memoria recoluit, quanta celeritate ex statu publicani (c. 18, 17.) in apostolicam legationem miraculis insignem Gratia ipsum transtulerit. *Harm.* p. 282.

**) ὁ δὲ Ἰησοῦς] Suppetias fert discipulis fidus Magister. *V. g.*

***) καὶ οὐ θυσίαν] Haec rigidae observationis eorum pars est, quae Lege continentur. *V. g.*

v. 14. *τότε, tunc)* tempore convivii. [*et jejuniorum, ut apparet, publicorum die, non Lege quidem divina, sed privato aliquorum arbitrio celebratorum.* Harm. pag. 283.] — *προσέρχονται, accedunt)* dedita opera. — *μαθηταὶ ἰωάννου, discipuli Johannis)* Medii erant inter pharisaeos et discipulos Jesu: et a pharisaeis videntur hic fuisse excitati. [*Matthaeus enim, h. l. Johannis discipulos, Marcus* (c. 2, 18.) *eosdem cum Pharisaeis; Scribas et Pharisaeos, Lucas memorat.* Harm. l. c.] coll. Luc. 5, 33. — *σοῦ, tui)* Modeste agunt, nec de Johanne aut ipso Jesu quaerunt.

v. 15. *καὶ, et)* Magna cum sobrietate et festivitate respondet Dominus, a vestibus et vino (quorum usus erat in convivio) parabolas desumit jucundas, ad confutandam quaerentium tristitiam. — *οἱ υἱοὶ τοῦ νυμφῶνος, filii thalami)* sodales sponsi. [*Sponsus ipse, si 40 dies in eremo exceperis, nusquam jejunasse legitur.* V. g.] Conviviis et nuptiis conveniunt parabolae et aenigmata: quae huic quoque nuptiali tempori adhibentur. — *πενθεῖν, lugere)* Lugere et *jejunare* conjuncta. — *ἐλεύσονται, venient)* Significat abitum, postea futurum. — *καὶ τότε, et tum)* nec ante, nec post. — *νηστεύσουσιν, jejunabunt)* necessario et libenter. [*Haec ipsa Christianismi facies. Modo nuptiale tempus est, modo jejunii.* V. g.]

v. 16. *οὐδεὶς, nemo)* Discipulos rudes, novos et integros, nulla peculiari disciplina imbutos, sumsit Jesus. cap. 15, 2. coll. not. ad Luc. 7, 20. *vestis vetus* erat doctrina Pharisaica; *nova* Christi. — *αἴρει, tollit)* et se et plura. — *αὐτοῦ) Masculinum.* — *χεῖρον σχίσμα, pejor scissura)* Ergo jam erat *scissura* aliqua. Sermo est de veste plane pannosa.

v. 17. *ἀσκοὺς, utres)* qui doliorum loco erant. Utres veteres, pharisaei; novi, discipuli: vinum, evangelium. — *ἀπολοῦνται, peribunt)* ut nec illud, nec aliud posthac vinum capiant. — *ἀμφότεροι, ambo)* Masculinum, ut in *τίς*, c. 23, 17.

v. 18. *προσεκύνει, adorabat)* etsi externa specie major esset Jairus, quam Jesus. [*Nullo modo fidei officit modestia.* V. g.] — *ἐτελεύτησεν, mortua est)* Ita dixit ex conjectura, aut post nuncium acceptum de filia mortua, quam reliquerat (magna vi fidei,) *morti proximam.* Marc. 5, 23. — *ἐλθὼν* *), *veniens)* conf. Joh. 4, 47.

v. 20. *γυνὴ, mulier)* Statuam mulieris hujus, et Domini eam sanantis, suo aevo mansisse scribit *Eusebius* l. 7. H. E. c. 17. — *ὄπισθεν, retro)* prae verecundia. — *τοῦ κρασπέδου, fimbriam)* Num. 15, 38. LXX. int. Eam quoque legis partem servavit Jesus. A veste, quam Dominus tum gerebat, ad reliquias quascunque non valet consequentia.

v. 21. *τοῦ ἱματίου, vestem)* Mulier ex suae immunditiae sensu, absolutam Jesu puritatem agnovit. — *σωθήσομαι, servabor)* Huic verbo cogitato suaviter respondet *servavit* v. 22. [*Mirum quantum juvat, quae spiritus fidei et amoris docet, ea simpliciter agere et sine ambagibus.* c. 26, 7. V. g.]

v. 22. *θύγατερ, filia)* Erat ergo ea minus provectae aetatis. [*Neutiquam Salvator optimus eo nomine eam reprehendit, quod neglecta rogatione opem quasi suffurata esset.* V. g.] — *ἡ πίστις σου σέσωκέ σε, fides tua in statum salutis te collocavit).* Ita Jesus

*) *Lectionem εἰς ἐλθὼν praefert margo* Editionis 2. E. B.

dicere solitus est ad eos, qui salutem corporis et animae ad se ultro quasi attraxere Luc. 7, 50. 17, 19. 18, 42. quibus verbis ostendit, se eorum fidem nosse: fidem laudat et confirmat: beneficium ratum habet, et manere jubet: apud alios autem, si sine ope manserint, solam infidelitatem in causa esse significat. [*Non semel evenit, ut fidem quis habere se tum demum sentiret, quum Salvator ipsi nunciaret.* V. g.]

v. 23. *τοὺς αὐλητὰς, tibicines)* Tibiae etiam in luctu adhiberi solitae, minorum praesertim. — *τὸν ὄχλον, turbam)* Luc. 7, 12.

v. 24. *ἀναχωρεῖτε, secedite)* Id est, non hic desideratur opera vestra. Certus ad miraculum accedit conf. 14, 19. — *ὁ γὰρ ἀπέθανε, non enim mortua est)* Dixit hoc Jesus, antequam intraret, ubi mortua jacebat. Deo vivunt omnes mortui, Luc. 20, 38. Et puella, ob resuscitationem mox futuram, et celeriter, et certo, et facile, non erat annumeranda mortuis olim resurrecturis, sed dormientibus. — *κατεγέλων, irridebant)* Id ipsum confirmavit veritatem mortis et miraculi. Videntur timuisse amissionem mercedis funebris.

v. 25. *ἠγέρθη, excitata est)* Resuscitavit Jesus mortuos, ex lectulo, feretro, sepulcro. h. l. et Luc. 7, 14. Joh. 11, 44. Curiosum foret quaerere de statu animarum ad breve tempus separatarum.

v. 26. *ἡ φήμη, fama)* v. 31. — *ἐκείνην, illam)* Matthaeus non scripsit hunc librum in *terra illa.* v. 31. c. 14, 34. 35. 4, 25.

v. 27. *τυφλοὶ, caeci)* Multi caeci fidem acceperunt et postea visum. Sine dubio visum ideo maxime quaesiverunt, ut, illo tempore viventes, Messiam cernerent: et cernebant cum gaudio incredibili. — *ἐλέησον ἡμᾶς, miserere nostri)* Nervosa formula. habet confessionem miseriae, et implorationem misericordiae liberrimae. Etiam ii, qui foris sunt, usi sunt hac orandi formula. [*v. g. mulier cananaea, pater lunatici, decem leprosi, etc.* V. g.] *υἱὲ δαυὶδ, fili David)* i. e. Christe c. 1, 1. 22, 42. [*Male ipsos habuit, quod eo ipso tempore, quo filius Davidis tam diu exspectatus in mundo degebat, sibi viventibus ne videre quidem Eundem concessum esset.* V. g.]

v. 28. *ἐλθόντι, venienti)* Perseverabant in orando. — *δύναμαι, possum)* Objectum fidei.

v. 29. *κατὰ, secundum)* Affirmat, non limitat. — *γενηθήτω)* יְהִי fiat.

v. 30. *ἀνεῴχθησαν, aperti sunt)* Conf. de auribus, Marc. 7, 34. s. de ore, Luc. 1, 64. *ἐνεβριμήσατο, injunxit)* fortasse, ne pharisaeis daretur occasio conf. v. 34. [*Interdicto simpliciter parere satius fuisset: neque tamen, quantum virtus Christi expertos urgeat, non exinde colligitur.* V. g.] — *ὁρᾶτε, videte)* Verbum absolutum. neque enim hinc pendet imperativus subsequens.

v. 32. *προσήνεγκαν, obtulerunt)* hominem, qui vix poterat sua sponte venire.

v. 33. *ἰσραὴλ, Israël)* populo, in quo tam multa *apparuerunt.*

v. 34. *ἐν τῷ ἄρχοντι, in principe)* Magnitudinem miraculorum negare non poterant: magno igitur ea auctori, sed pessimo, adscribunt. [*Protervius etiam acerba ejusmodi dicta postmodum effuderunt. Quantacunque (autem) malitia eorum fuerit, oculatiores certe erant ac ii, qui neque daemones agnoscunt, neque obsessionem, neque expulsionem.* V. g.]

v. 35. *τῆς βασιλείας, regni)* Dei. — *πᾶσαν, omnem)* omnium, qui offerebantur.

v. 36. *ἐσπλαγχνίσθη, misertus est)* Animus Jesu, operum misericordiae feracissimus. [*Misericordiae opus insigne, animas miserabiles orando docendove ad sanitatem perducere.* V. g.] — *ἐσκυλμένοι, defatigati)* aegre incedentes. Verbum huic loco valde accommodatum, de quo vid. ad Marc. 5, 35. Plane debilis lectio, *ἐκλελυμένοι.* — *ἐῤῥιμμένοι, abjecti)* jacentes. ulterior miseriae gradus. [*Tales propric sunt, qui Christi notitia destituuntur.* V. g.] Et tamen talis conditio jam est praeludium auxilii appropinquantis. conf. de messe, Joh. 4, 35. — *ὡσεὶ πρόβατα μὴ ἔχοντα ποιμένα, sicut oves non habentes pastorem)* Num. 27, 17.: *ὡσεὶ πρόβατα, οἷς οὐκ ἔςι ποιμήν.* *ποιμὴν* proprie est *ovium* pastor. De ovibus conf. c. 10, 6.

v. 37. *ὁ μὲν)* Eadem rursum dixit [*elapso anni spatio* Harm. p. 288.] ad LXX. Luc. 10, 2. — *θερισμὸς, messis)* N. T. nam in V. T. sementis erat Joh. 4, 35. s. Et rursum praesens tempus est sementis; consummatio, messis. — *πολὺς, multa)* c. 10, 23. — *ἐργάται, operarii)* idonei, quibus dandum sit negotium.

v. 38. *δεήθητε, rogate)* Vide quanti sint preces. Ipse Dominus messis vult se iis commoveri. Plura sine dubio obtingerent humano generi, si plures homines pro hominibus [*propiores pro remotioribus,* V. g.] promtissimae voluntati divinae occurrerent 1 Tim. 2, 3. not. Nobis seritur et metitur. Dominus nos monet, ut ipsum rogemus; nos praevenit, ut praevenire doceat (conf. Joh. 16, 5.) et, illico, dum rogare jubet, simul desiderium inserit, quod ipse exaudit. c. 10, 1. Hi ipsi, qui orare jubentur, operarii constituuntur mox. ibid. — *κυρίου, dominum)* c. 10, 1. 13, 37. Christus est dominus messis. — *ὅπος ἐκβάλλῃ, ut emittat) ἐκβάλλειν* non semper *vim* significat, uti v. 33.

CAPUT X.

v. 1. *Καὶ, et)* Cohaeret hoc cum fine cap. 9. ut repetita *ovium* mentio innuit. Mittit, antequam valde rogetur — *προσκαλεσάμενος, advocans)* solenniter *). Non omnes omnia simul audiebant et spectabant. — *δώδεκα μαθητὰς, duodecim discipulos)* [*quorum electionem, ante sermonem montanum. factam, praesupponit Scriptor*

*) Haec insignis ista Legatio est, ad quam provocat Dominus Luc. 22, 35. Etiam *τὸς* Septuaginta sine crumena, pera et calceamentis misit, Luc. 10, 4. at Luc. 22, 35. non de Septuaginta sermo est, sed de Apostolis. Reditus Apostolorum habetur Marc. 6, 30. Luc. 9, 10. Hoc interim spatio non semel Dominus praesentes habuisse discipulos perhibetur, Matth. 12, 1. 49. 13, 10. Marc. 6, 1. — Facile mihi persuadeo, nullam ejus temporis memorabilem partem effluxisse Salvatori, quin aliquos certe Apostolorum suorum, ceu testes eorum, quae tum gravissime et dixit et fecit, praesentes habuerit. Neque etiam diu abfuerunt universi, coll. v. 23. Interea redierunt alius post alium; quo pacto aliqui ex *τοῖς* Duodecim nominari possunt *οἱ δώδεκα*; vel etiam penes Dominum, itinera facientem, veniendo subinde abeundoque alternarunt, usque dum una esse universis iterum contingeret. Videtur sane Luc. 9, 10. subinnui, reditum ipsum paullo maturius factum esse, narratione vel relatione plus semel subsecuta. *Harm.* p. 292.

sacer. V. g.] Versu seq. *duodecim apostoli* dicuntur. Matthaeus *apostolus apostolos* uno loco appellat, hic videlicet, ubi primum *mittuntur:* semel Marcus; idque postquam primam illam *legationem* obierant, c. 6, 30. Johannes *apostolus*, nunquam; nam c. 13, 16. generali notione id vocabulum refert: Lucas, in evangelio, aliquoties duntaxat, idque eadem, ac Matthaeus et Marcus, aliisve *deinceps* magnis de causis, c. 6, 13. 9, 10. 11, 49. 17, 5. 22, 14. 24, 10. Etenim erant tum *discipuli:* idcirco sic appellitantur. At post adventum Parácleti, in actis et epistolis nunquam *discipuli* dicuntur, sed apostoli. discipuli autem iisdem in actis dicuntur, qui aut cum apostolis *didicerunt*, aut ab apostolis *discebant;* et erant viri apostolici et semen totius posteritatis christianae. Act. 6, 1. 21, 16., abs quo ipso loco vocabulum *discipulorum* non occurrit in N. T. sed dicuntur *fratres*, *christiani*, *fideles*, *sancti*. etc. — *ἔδωκεν, dedit)* Apostoli gradatim profecere. magna potestas, dandi potestatem. — *αὐτοῖς, illis)* Discipuli, praesente Domino, in miraculis duntaxat adhibiti sunt aliqua ratione, c. 14, 19. 17, 27. sed miracula non fecere, c. 17, 18. nisi a Christo emissi, Luc. 10, 17. aut post abitum Christi. Joh. 14, 12. — *πνευμάτων, spirituum)* i. e. contra spiritus. — *ἀκαθάρτων)* Frequens epitheton, *spiritus immundi:* interdum *πνεύματα πονηρὰ spiritus mali* dicuntur. — *θεραπεύειν, sanare)* ejus nomine c. 9, 35.

v. 2. *τὰ ὀνόματα, nomina)* Scriptura in enumerationibus accuratum tenet ordinem. Gen. 48, 20. Num. 12, 1. Ez. 14, 20. *Noah*, *Daniel*, *Job*. Igitur series apostolorum, principum regni Christi, multo graviorum, quam ulla regum mundi *Praecedentia*, rationem (nam v. g. Petrus *primus*, non sine ordinis indicio, dicitur), neque fortuitum quicquam habet. Non dicitur: *Bartholomaeus*, *Petrus*, *Judas*, *Johannes*, *Andreas*, *Matthaeus* etc. observandaeque sunt quatuor quasi locationes:

(I.) h. l.	(II.) Marc. 3, 16.	(III.) Luc. 6, 14.	(IV.) Act. 1, 13. 16.
1. Simon	Simon,	Simon	Petrus
2. et Andreas:	et Jacobus,	et Andreas:	et Jacobus
3. Jacobus	et Johannes,	Jacobus	et Johannes
4. et Johannes:	et Andreas, c. 13, 3.	et Johannes:	et Andreas:
5. Philippus	et Philippus,	Philippus	Philippus
6. et Bartholomaeus:	et Bartholomaeus,	et Bartholomaeus:	et Thomas:
7. Thomas	et Matthaeus,	Matthaeus	Bartholomaeus
8. et Matthaeus:	et Thomas,	et Thomas:	et Matthæus.
9. Jacobus Alphaei	et Jacobus Alphaei,	Jacobus Alphaei	Jacobus Alphaei
10. et Lebbaeus:	et Thaddaeus,	et Simon Zelotes:	et Simon Zelotes
11. Simon Cananites	et Simon Cananites.	Judas Jacobi	et Judas Jacobi:
12. et Judas Iscariota.	et Judas Iscariotes.	et Judas Iscariotes.	Matthias.

Ordo primus et tertius enumerat binos: secundus singulos: quar-

tus mixtim. Ordo primus et tertius fere respondet vocationis tempori et conjunctioni apostolorum per paria: secundus dignitati, ante passionem Christi: quartus, dignitati, post ascensionem Christi. Universi ordines habent tres quaterniones, quorum nullus cum alio quicquam permutat: tum, in primo semper primus est Petrus: in secundo Philippus: conf. Joh. 1, 42. 44. 12, 22. in tertio Jacobus Alphaei. in singulis ceteri apostoli loca permutant. Proditor, semper extremus. Primi tertiique quaternionis ratio continetur in his, quae modo dicta sunt: in secundo Matthaeus se ipsum, modeste, ponit post Thomam suum, eo ipso se scriptorem libri comprobans; nam Marcus et Lucas Thomam postponit, quanquam Lucas Thomam rursum (post confirmatam ejus fidem, Joh. 20, 27. s.) in Actis etiam supra Bartholomaeum ponit, et Philippo associat. Ex primo quaternario scripta Petri et Johannis, ex secundo, Matthaei; ex tertio, Jacobi et Judae sive Thaddaei habemus. Johannes non enumeravit apostolos in evangelio, sed in apocalypsi implicite. vid. Ap. 21, 19., et Exegesin Germ. — **πρῶτος,** *primus)* Primitas Petri Luc. 8, 45. 9, 32. Joh. 1, 42. Matth. 16, 16. Joh. 21, 15. Act. 1, 15. 2, 14. 8, 14. 10, 5. 15. 7. primus autem fuit *inter* apostolos, non supra apostolos: in apostolatu, non praeter apostolatum, quid hoc ad papam Romanum? non plus, quam ad quemvis episcopum: imo etiam minus. — **ὁ λεγόμενος,** *dictus)* Cognomen postea notius factum. — **ὁ τοῦ ζεβεδαίου,** *Zebedaei)* ut distinguatur ab illo *Alphaei.*

v. 3. **ὁ τελώνης,** *publicanus)* Confessio humilis, Evangelistae, de se. Petrum, Andream etc. non appellat piscatores; se, publicanum appellat. — **λεββαῖος,** *Lebbaeus) Thaddaeus* (a Chald. תד) et *Lebbaeus* (ab Hebr. לב) synonyma, *hominem pectorosum* denotant, Hillero interprete. Onom. p. 123. Sic *Thomas* idem, quod *Didymus.* Brevior haec lectio, et media, videtur esse germana. [*Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l.*] Nomen hujus apostoli erat *Judas* Jacobi: sed ut ab *Juda* Iscariote distingueretur, *Lebbaeus* quasi nomine est vocatus *).

v. 4. **ἰσκαριώτης,** *Iscariotes) de vico* Iscariot, tribus Ephraim, ut ait Hieron. in Esai. 1, 9. ineunte. *In lingua aethiopica reperio* אַשְׂכְּרַן *pro* marsupio. *sic enim* **τὸ γλωσσόκομον** *interpres reddidit* Joan. 12, 6. et 13, 29. *hinc non incommode derivari potest* אִשְׂכַּרְיוּתָא **ὁ ἔχων γλωσσόκομον.** *ut hoc agnomine ab ipsis apostolis distinctus fuerit ab altero Juda apostolo.* Lud. de Dieu in Act. 1, 16. — **ὁ καὶ,** *qui etiam) Etiam* significat, a proditione Judam apertissime denotari. — **παραδοὺς,** *tradidit)* Proditionis mentione, Matthias in apostolatu successor tacite innuitur, quem Lucas in actis appellat.

v. 5. s. **ὁδὸν· πόλιν· οἶκον,** *viam: urbem: domus)* Samaritano-

---

*) *Lectionem pleniorem,* λεββαῖος ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος, *praetulerat margo* Ed. maj., *quae* θαδδαῖος in textu *habet: breviori lectioni,* λεββαῖος, *prima jam Editio* Gnomonis *palmam decernit; eandemque,* textui *restitutam, margo* Editionis 2., *cum* Vers. germ., *ita vindicat, ut de reliquis,* ὁ ἐπικληθεὶς θαδδαῖος *vel legendis vel rejiciendis, Lectori decisionem relinquat. Quod reliquum est,* Judam Jacobi *cum* Thaddaeo et Lebbaeo *eundem esse, Syrisque* Adai s. Adaeum *audivisse, pluribus demonstrat.* cel. Michaëlis *in seiner* Einleitung etc. T. II. p. m. 1687. ff. E. B.

rum *vias* in itinere calcare interdum necesse habebant. [*Inter Iudaeam nimirum et Galilaeam sita erat Samaria.* V. g.] Urbes autem eorum eo minus opus erat intrare apostolos et ibi commorari, quia Dominus eis praedicarat in itinere, Joh. 4. et apostoli postea ad eos venturi erant. Initium horum mandatorum spectat legationem primam: reliqua pleraque, totum apostolatum, ad quem hic introducuntur. conf. v. 18. Eadem fere mandata dedit ceteris LXX.

v. 6. ***πρόβατα**, oves)* c. 9, 36. — ***ἀπολωλότα**, perditas)* Id plus dicit, quam *in errorem ductas.* conf. c. 18, 12. 14. Cum his apostoli satis habebant negotii. — ***ἰσραὴλ**, Israël)* a quo discessere Samaritae.

v. 7. ***πορευόμενοι**, proficiscentes)* Resp. *proficiscimini* v. 6. — ***κηρύσσετε**, praedicate)* Hic erant discipuli, ut studiosi theologiae, qui rudimenta ministerii ponunt, vicariasque praestant operas, postea in scholam reversuri. [*Ipsimet quidem perfecta Jesu Christi cognitione adhucdum destituti erant, postea demum de passione sua, morte ac resurrectione distinctius eos instruentis. Interim praeconium eorum, miraculis quamplurimis confirmatum, hominum animos praeparavit, ut Illi, cujus hoc nuncio spes oblata fuerat, adventanti nullo deinceps negotio victas darent.* cf. v. 23. Harm. p. 293.] — ***ἤγγικεν**, appropinquavit)* Summa sermonum, [*poenitentiam suadentium.* V. g.] conf. Marc. 6, 12.

v. 8. ***ἀσθενοῦντας** — **δαιμόνια**, infirmos — daemonia)* Gradatio, coll. v. 1., ubi summus gradus primo ponitur. — ***δωρεὰν**, gratis)* Hoc stat cum v. 10. fin. Pro labore debetur merces: sed miracula et charismata vendi non debent.

v. 9. ***μὴ κτήσησθε**, ne acquiratis)* Sic didicere ***αὐτάρκειαν*** apostolicam. Quae jam habebant, iis uti poterant; non nova acquirere. — ***χρυσὸν**, **ἄργυρον**, **χαλκὸν**, aurum, argentum, aes)* pecuniam magnam aut parvam. — ***εἰς τὰς ζώνας**, in zonas)* quae erant etiam loco crumenarum.

v. 10. ***πήραν**, peram)* in qua panis, et quae ad victum pertinent, servabantur. Marc. 6, 8. — ***μηδὲ ῥάβδον**, neque baculum)* Marc. 6, 8. *nisi baculum solum*, qui *baculum* non habebat, non demum debebat esse solicitus de *comparando* baculo; dicitur enim, *ne acquiratis:* qui habebat, poterat secum ferre, commoditatis, non defensionis causa. — ***ἄξιος**, dignus)* Vicissim, digna est merces operario. — ***τροφῆς**, cibo)* Hoc verbo continentur, quae versu 9. 10. enumerantur.

v. 11. ***ἐξετάσατε**, exquirite)* percontatione apud alios, et scrutinio spirituali. pii pios, impii impios facile indagant. — ***ἄξιος**, dignus)* quicum *maneatis.* — ***κἀκεῖ**, et ibi)* in domo hominis ejus, dum urbe exitis. [*Insignis inde praerogativa primitiis obtigit.* V. g.] Mutatio domorum potuisset speciem praebere hominum delicatorum.

v. 12. ***ἀσπάσασθε**, salutate)* dicite שלום *pacem*, v. seq. i. e. salutem. Formulas et ritus sumsit Jesus e medio: sed elevavit ad usum sublimiorem.

v. 13. ***ἐὰν μὲν**, si quidem)* i. e. si vos recipient. — ***ἐλθέτω** — **ἐπιστραφήτω**, veniat — revertatur)* Imperativus hoc loco proprie potest accipi, *vobis precantibus veniat: vobis non invitis revertatur*, ita vos gerite, ut veniat, ut revertatur. salutationem vestram eis pro-

pensa voluntate impertite, vel ad vos recipite. [*Solutionis et ligationis quasi praeludium hoc fuit.* V. g.] — **ὑμῶν**, *vestra*) cujus nuncii estis. — **ἐὰν δὲ**, *si vero*) contra vestram spem. — **ἐπιστραφήτω**, *revertatur*) per testimonium officii praestiti et augmentum tranquillitatis et virtutis spiritualis. Quod semel a Dei opulentia exiit, non frustra exiit, sed aliquem certe invenit, cui id obtingat. Solatium ministrorum, qui sibi videntur nil aedificare. Dominus his ita dicit: Illi aspernati sunt; vobis habete.

v. 14. **ὃς ἐὰν**, *quicunque*) quisquis paterfamilias, aut magistratus. — **ἐξερχόμενοι**, *exeuntes*) Non jam erat invincibilis hominum ignorantia. Hodie in majore et operariorum et auditorum multitudine non item opus est exire. — **ἤ**, *aut*) si in nullam urbis domum fueritis admissi. — **κονιορτὸν**, *pulverem*) quod poena vel pulverem *terrae* ab impiis tritae sit correptura, v. 15., a qua immunes plane esse vellent apostoli. vid. Act. 13, 51. coll. c. 18, 6. Marc. 6, 11.: *in testimonium illis*, ut sciant, sibi dictum esse, constantiam vestram videntes. Id movet spectantes et audientes. Neh. 5, 13. — **τῶν ποδῶν**) Hoc pendet ab **ἐκτινάξατε**· Pedibus calceisve adhaerere censetur culpa, 1 Reg. 2, 5. Igitur apostoli pulvere a pedibus excusso debuere declarare, remotam a se esse culpam non auscultantium.

v. 15. **ἀνεκτότερον**, *tolerabilius*) Ergo pejus est *non credere evangelio*, quam Sodomitas imitari. cap. 11, 22. 24. Videtur hypallage: Urbs illa in die judicii graviorem poenam subibit, quam terra Sodomorum et Gomorrorum aut pridem pertulit aut in judicio habebit. Si perbrevis repulsa tam graviter punietur; quid fiet iis, qui morosius resistunt?

v. 16. **ἰδοὺ**, *ecce*) *Ecce* saepe facit ad demonstrandam rem praesentem. — **ἐγὼ**, *ego*) Dominus vester. nolite dubitare. Salvus conductus. — **πρόβατα**, *oves*) inermes. — **ἐν μέσῳ**, *in medio*): non, *in medium*. jam estis inter lupos. — **λύκων**, *luporum*) qui *oves perditas* v. 6. nolent reduci. conf. c. 7, 15. de pseudoprophetis; quanquam hic appellatio luporum latius patet. — **γίνεσθε**) Saepe in adhortationibus hoc potius, quam **ἔστε** dicitur. *eradite* tales et praestate vos. — **ὡς οἱ ὄφεις**, *sicut serpentes*) Pii impiis saepe videntur *serpentes*, et sic vincunt *serpentem* antiquum. — **καὶ**, *et*) Sic et prudens et simplex fuit David erga Saulem. [*Non raro tanquam sui omnino similes alios quis habet. At meminisse juvat, multos te pejores esse, aliquos fortassis meliores.* V. g. — **ἀκέραιοι**, *sine cornu*) ungula, dente, aculeo: innoxii active, atque adeo etiam passive. Complura ejusmodi activa simul et passiva sunt. Conf. Rom. 16, 19. not.

v. 17. **προσέχετε δὲ**, *cavete vero*) Declaratur **τὸ** *prudentes*: acceditque moniti extensio. nam *hominibus* est generale. Conf. Joh. 2, 24. [*Quantae sint rationes, homines cavendi, maxime tum patescit, ubi conversandum iiscum fuerit nulla consideratione externa cohibitis.* V. g.] — **συνέδρια, συναγωγαῖς**, *synedria, synagogis*) Synedria, ubi proceres conveniunt: synagogae, ubi etiam populus. — **ἐν ταῖς**) Actionem habebunt tam sanctam, quae etiam in *synagoga* (*synedrio* opposita), suscipi queat. c. 23, 34. — **μαστιγώσουσιν**, *flagellabunt*) Dura praedicuntur: tamen rem gesserunt apostoli. Et sic Jesus ipse.

v. 18. **δὲ**) **ἐπιτατικόν**. — **ἀχθήσεσθε**, *ducemini*) Non ultro ve-

nerunt apostoli ad proceres. Ducti sunt. — *αὐτοῖς, illis)* Judaeis, in antitheto ad *gentes*. Quae coram praesidibus et regibus gerebantur, omnibus innotuere. — *καὶ τοῖς ἔθνεσιν, et gentibus)* Ergo hoc caput etiam ulteriora spectat, apostolatum post ascensionem Domini.

v. 19. *μὴ μεριμνήσητε, nolite curare)* Una, non curandi, cura sit. Non omnis praeparatio ex eo nobis prohibetur. 1 Tim. 4, 15. coll. Luc. 21, 14. 1 Cor. 14, 26. Sane in re subita hodie quoque fidelis confessor curare non debet, quid dicendum sit. — *ἤ, aut)* Eleganter notatur *cura*, sed ubi *τὸ quid* obtigit, *τὸ quomodo* non deest. *Quomodo* aut *quid* includit, quicquid sub curam cadere potest: ergo maxime etiam verba, de quibus multi, rem in promtu habentes, laborare solent. Spiritus non loquitur sine verbis, v. 20. *Dabo vobis os et sapientiam*, Luc. 21, 15. Idem syntheton, aliis de rebus, Joh. 8, 28. 12, 49. 50. Rom. 8, 26. 1 Petr. 1, 11. Inspiratio verborum non ex differentia vocularum, *quomodo*, *quid*, sed ex ipsa promissione deducitur. — *ἐν, in)* etiamsi non ante. Multi tum maxime sentiunt virtutem spiritualem, quum eam aliis impertiendi hora est. — *τί)* pro *ὅ*. c. 15, 32. Luc. 17, 8.

v. 20. *οἱ λαλοῦντες, loquentes)* Similis usus articuli, Joh. 6, 63. — *ἐν ὑμῖν, in vobis)* tanquam organis.

v. 21. *ἀδελφὸς, frater)* Maxime propinqui facillime scinduntur. — *θανατώσουσιν, occident)* morte atroci, etiam per magistratus.

v. 22. *διὰ τὸ ὄνομά μου, propter nomen meum)* quod mundus odit. — *οὗτος, hic)* vero. Est hoc apophthegma ex iis, quae non semel dixit Salvator. cap. 24, 13.

v. 23. *τὴν ἄλλην) alteram.* — *κἂν ἐκ ταύτης διώκωσιν ὑμᾶς, φεύγετε εἰς ἑτέραν*). Plenior haec lectio probatur. *App. Crit.* Ed. 2. p. 115 s. [*quanquam in margine* Ed. maj. d. A. 1734. *inter non probandas relata.* EB.] — *οὐ μὴ τελέσητε, non perficietis)* Conf. כלה 2 Chron. 31, 1. — *τὰς πόλεις, oppida)* nedum vicos, *Israel.* v. 6. Docet, non esse periculum, ne non sint habituri, ubi praedicent; neque nimis diu uno loco manendum esse: aliis locis diutius manendi facultatem fore. — *ἕως ἂν ἔλθῃ, usque dum veniat)* De hoc *adventu vide* v. 7. et cap. 11, 1. [*Nimirum hic ipse adventus ille innuitur, quo hanc Legatorum suorum annunciationem istis diebus amplissima sua praesentia, beneficentia atque praeconio tanquam Is implevit, quem venire, Evangelium praedicare, praedicarique per alios curare oportuit.* Matth. 11, 3. 5. *Pari modo septuaginta etiam discipulos Regni divini appropinquationem nunciare jussit, subsecuta Ipsius in istis locis praesentia.* Luc. 10, 1. 9. Harm. p. 293.]

v. 25. *ὁ δοῦλος)* i. e. *ἵνα ὁ δοῦλος γένηται ὡς ὁ κύριος αὐτοῦ, ἀρκετὸν αὐτῷ ἐστίν.* Zeugma. — *οἰκοδεσπότην, patremfamilias)* Revera Jesus fuit *paterfamilias*, et aluit magnam discipulorum familiam, Luc. 22, 35., perfectissimum praebens ut solitariae, sic oeconomicae vitae specimen: idemque est *paterfamilias* ecclesiae. — *βεελζεβοὺλ, Beelzebul) Beelzebub*, deus Ekron, 2 Reg. 1, 2. sed *Beelzebub* Graeci videntur minus potuisse pronunciare: unde LXX. verterunt *βααλμυῖαν*. Ipsi evangelistae graece scripsere *βεελζεβοὺλ*, pro nunciationis, ut videtur, non etymi causa, (ut LXX., *μελχὸλ* pro *Michal)*, quae causa cum interpretes non tangeret, ad sonum hebrai-

cum redierunt. Ceteroqui זבל Hebraeis frequens, ad contemtum idolorum: sed compositum בעל זבול apud illos non reperitur. quanquam credibile est, ob parechesin ad זבול Hebraeos graece loquentes eo libentius βεελζεβοὺλ pro βεελζεβοὺβ dixisse. *Beelzebul* scribit *Tertullianus* lib. 4. c. Marcion. c. 26. ex Luc. 11. — **ἐκάλεσαν**, *vocarunt*) Vid. c. 9, 34. Marc. 3. 22. vocarunt Beelzebub, i. e. Beelzebubi consortem. — **πόσῳ μᾶλλον**, *quanto magis*) Christum magis et prius oderat mundus: atque discipuli debebant judicare, se multo magis debere illud odium subire, multo minus recusare. [*Domestici virtutis minus habent, neque insuper naevorum nihil, quos exprobrare mundus callet.* V. g.] — **τοὺς οἰκιακοὺς αὐτοῦ**, *domesticos ejus*) scil. appellabunt domesticos Beelzebub.

v. 26. **οὖν**, *igitur*) etsi eritis exosi. — **οὐδὲν**, *nihil*) Conf. Marc. 4, 22. Luc. 12, 2. — **γὰρ**, *enim*) Mundus non tam cito absorpserit vos, per quos longe lateque propagabitur veritas. — **κεκαλυμμένον**, *tectum*) remotum a visu. — **ἀποκαλυφθήσεται**, *detegetur*) Messiae maxime tempore. — **κρυπτὸν**, *occultum*) remotum ab auditu. conf. v. seq.

v. 27, **οὖς**, *aurem*) unam, secreto. — **ἐπὶ τῶν δωμάτων**, *in summa parte domorum*) planâ. ubi loquentes vel etiam auditores versari poterant. conf. 2 Sam. 16, 22. [*Omnem timorem jubet exulare.* V. g.]

v. 28. **καὶ μὴ**, *neque*) Connexio: qui publice veritatem occultam praedicat, hunc mundus affligit. Qui Deum timet, nil extra eum timere debet: qui Deum non timet, omnia extra eum timet. 1 Petr. 3, 14 s. [*Mundus magnum eorum animum admiratur, qui nil timent, heroibus illum virisque dignum existimans. Atqui solus DEI timor heroismus est veri nominis, quo absente omnis, quam dicunt, animi praesentia mendax est, et inconsideratae temeritatis index.* V. g.] — **ἀπὸ**, *ab*) Hoc non iteratur. plus est, *timeo illum*, quam, *timeo ab illo.* — **ἀποκτενόντων**) Thema **κτέω**, inde **κτένω**, **κτείνω**, **κτέννω**. vid. Eustath. — **τὸν δυνάμενον**, *Eum qui potest*) et quidem cum summa ἐξουσίᾳ *potestate*, Luc. 12, 5. id est, *Deum.* Jac. IV, 12. — **καὶ ψυχὴν καὶ σῶμα**, *et animam et corpus*) Duae partes hominis essentiales. — **ἀπολέσαι**, *perdere*) Non dicitur, *occidere.* Anima est immortalis. — **ἐν γεέννῃ**, *in gehenna*) Non facile est, veritatem praedicare: neque cuiquam severius praecipitur, quam ministris verbi, ut constat ex epp. ad Timotheum et Titum. Ideo stimulus admovetur efficacissimus. Plerique testes veritatis gravissimis primum terroribus divinitus excitati sunt et adiguntur.

v. 29. **δύο στρουθία ἀσσαρίου**, *duo passerculi asse*) *Quinque passerculi assibus duobus.* Luc. 12. 6. Causa, cur non sint timendi homines. — **ἓν**, *unus*) alter prae altero. — **οὐ πεσεῖται**, *non cadet*) *Cadere in terram* est interire. Vis futuri habet conditionem: si cadit, non cadit sine Patre. — **ἄνευ τοῦ θελήματος τοῦ πατρὸς ὑμῶν**, *sine voluntate Patris vestri*) Antiqua lectio, et latius dedita, quam ut pro paraphrasi haberi debeat, cum praesertim etiam citra illud, *voluntate*, sensus constaret, uti Es. 36, 10., **ἄνευ κυρίου·** et Hebraei מבלעדי שמיא *sine Deo.* [*Vid. Appar. Crit. Ed. II. ad h. l.*] *).

---

*) *Minus tamen firmum pleniori lectioni valorem tribuit* Editionis N. T. 2dae *margo.* E. B.

Huic *voluntati* ex parallelo respondent *numerati fidelium* capilli. — *ὑμῶν, vestri)* non illorum.

v. 30. *ὑμῶν, vestri)* Antitheton. — *αἱ τρίχες, capilli)* quos ipsi parum curatis. quis curat pilos pectine evulsos semel? Proverbium frequens, de re minima.

v. 31. *πολλῶν, multis)* Antitheton, *unus* v. 29. — *ὑμεῖς, vos)* etiam singuli.

v. 32. *ἐν, in)* i. e. quum de me quaeritur. Diff. a *me* et *illum*, v. seq. coll. Luc. 12, 8. 9. — *ἀνθρώπων, hominibus)* Sermo est praecipue de persecutoribus.

v. 33. *ἀρνήσομαι κἀγὼ αὐτόν)* Hanc verborum seriem, jus talionis (uti v. 32.) exactius exprimentem, habent *Lat. Goth.* et cod. ms. *Byzantinus*, pluresve. nam talia plerumque neglexere codicum collatores. Alii, *ἀρνήσομαι αὐτὸν κἀγώ.*

v. 34. *εἰρήνην, pacem)* boni cum malo. — *μάχαιραν, gladium)* i. e. *divisionem* violentam, *διαμερισμόν*, Luc. 12, 51. 22, 36., progredientem a discordia familiarum v. 35. ad bella et caedes.

v. 35. *διχάσαι, separare)* ex consequenti. — *ἄνθρωπον, hominem)* filium, mei *amantem*. v. 37. — *κατά, contra)* Ponuntur h. l. contra se ea, quae alias inter se maxime diligunt.

v. 36. *ἐχθροὶ, hostes)* Homo suos *domesticos*, propinquos, servos, familiares, habebit pro suis hostibus, si in me credet. Mich. 7, 6.

v. 37. *ὁ φιλῶν, qui amat)* ex fuga *gladii*. Gradatio, postponere parentes, liberos, et versu seq. semetipsum.

v. 38. *τὸν σταυρὸν, crucem)* *Crux*, apud Judaeos inusitata, non erat in adagio pro re adversissima. itaque hoc loco Jesus alludit ad crucem suam, quam Ipse jam tum ferebat in occulto. — *λαμβάνει, sumit)* libenter.

v. 39. *ψυχὴν, animam)* *Anima* dicit hominem respectu vitae naturalis. *animam*, i. e. se ipsum. coll. Luc. 9, 24. 25. — *ἕνεκεν, causa)* Multi *mundi causa perdunt animam.*

v. 40. *ὑμᾶς, vos)* Gradatio descendens: *vos* (apostolos,) *prophetam, justum, minorem.* — *ἐμὲ, me)* Non modo tantundem est, ac si me reciperet: sed revera me recipit.

v. 41. *εἰς ὄνομα, in nomen)* sub hac ratione, non alio respectu. *) — *προφήτην, δίκαιον, prophetam, justum)* *Propheta* est, qui loquitur; *justus*, qui agit, Dei nomine, et insigni justitia fulget. c. 13, 17. 23, 29. Hebr. 11, 33. — *μισθὸν, mercedem)* Nam ostendit, se Deo aeque esse obedientem, ac si ipse quoque propheta esset. Quaeri potest, quomodo, qui ipse non sit justus, possit justum excipere, qua justum. Resp. Talis eo ipso resipiscit, et desinit esse hostis justitiae.

v. 42. *μικρῶν, minorum)* Cap. 11, 11. Zach. 13, 7. suave epitheton *discipuli*, coll. v. 41. de gemina mentione *prophetae* etc. Tales non curat mundus. Ex *minoribus* fiunt *prophetae* et *justi.* — *ψυχροῦ, frigidae)* Hoc sine sumtu est, et vel *in via* fieri potest. Pro-

*) *Hunc sensum* Versio Danica (*ex relatione* S. R. Königsmanni) *aptis verbis*, Weil er ein Prophet ist, *exprimit*. *Vid.* D. Ern. Bibl. Th. T. I. p. 222. *Sic Vers.* Gallica, *quae Genevae anno* 1714 *prodiit*: en qualité de Prophète. *Latinum*, Prophetae nomine, *idem dicit*. E. B.

verbialis locutio, et antitheton ad *recipiens.* — *μὴ ἀπολέσῃ, non perdet*) Solatium ex pristinis recte factis, etiam inter pericula subsequentia. [*O immensas DEI divitias, qui tanta praemia persolvere et habet et amat!* V. g.] — *αὐτοῦ, ejus, minoris*) vel potius, *suam.* Plus est *suscipere*, quam *potare:* ideo majorem habet mercedem.

CAPUT XI.

v. 1. *Ἐτέλεσεν, consummavit*) Nil abrupte egit Jesus. c. 26, 1. not. Luc. 7, 1. — *κηρύσσειν, praedicare*) omnibus locis. conf. Joh. 3, 2. seqq. [*Verbum διδάσκειν privatam institutionem, ut κηρύσσειν publicam dicit.* V. g.] — *αὐτῶν, eorum*) Israëlitarum. [*populi scilicet miseratione digni*, c. 9, 36. V. g.]

v. 2. *τοῦ χριστοῦ, Christi)* ea, quae *Christi* erat facere. [*Talia etiam ante vinctum Johannem Jesus fecerat: sed nunc multo frequentiora.* V. g.] — *μαθητῶν, discipulorum*) quos volebat confirmare et Christo tradere. [*Ipse videlicet nil dubii de Christo alebat.* V. g.]

v. 3. *ὁ ἐρχόμενος*) *Adventator.* Ps. 40. Hebr. 10, 37. — *ἤ, an*) Nullus tum erat alter: Johannes hac disjunctiva se ipsum excludit. — *ἕτερον, alterum*) *Aliquem* esse, qui veniat, pro certo agnoscunt. — *προσδοκῶμεν, exspectemus*) longiore mora. [*Cessabat jam exspectationis tempus. Septuagesima Danielis hebdomas imminebat.* V. g.]

v. 4. *ἃ ἀκούετε, quae auditis*) rerum testimonia, VII generum.

v. 5. 6. Miracula praedicta, benefica, multa, varia. [*Visus aliàs praecedere solet auditum; sed verbum Christi fidei desideriis propius quasi respondebat, quam opera.* Joh. 14, 11. *Etiam h. l. humiliter Jesus loquitur, ut* c. 12, 17. 41. s. *Non*, quae dico et facio, *inquit.* V. g.]

v. 5. *) *εὐαγγελίζονται, evangelizantur*) Passivum. coll. Luc. 16, 16. Sermo est enim de operibus Christi Jesu ipsius, quae tum videbant et audiebant discipuli Johannis. conf. Luc. 4, 18. de hoc opere [*Christi, ad hoc ipsum* (Es. 61, 1.) *uncti*, V. g.] praedicto. Neque omnes pauperes adhuc evangelizabant, sed apostoli. Matth. 10, 7. [*coll. supr.* v. 1.]

v. 6. *μακάριος, beatus*) Rara felicitas. Character Messiae, id ipsum, quod multi in eo scandalizentur. [Esai. 52, 14. *Id ipsum discipulis Johannis praecipue potuit esse pronum. Vid.* v. 18. *coll.* 19. V. g.] Alios beneficiis mactabat: ipse erat tenuis, pauper, spretus. — *ὃς ἐάν, quicunque*) praesertim etiam ex discipulis Johannis, diversum Johannis et Jesu victum intuentes. v. 18. s.

v. 7. *πορευομένων, abeuntibus*) Alias potuissent inflare se. Mundus laudat in faciem, a tergo obtrectat: divina veritas, contra. — *ἤρξατο, coepit*) Antea populus non coepisset. — *περὶ ἰωάννου, de Johanne*) Johannis status describitur respectu hominum et sui et Dei,

*) *τυφλοὶ ἀναβλέπουσι*] Eo ipso momento talia miracula fiebant (Luc. 7, 21.), Christo reservata. Priscis temporibus caecitate, lepra, morte mulctabantur peccatores. *V. g.* — *νεκροὶ ἐγείρονται*] quod novissime factum erat juveni Nainitico, Luc. 7, 14. *V. g.*

v. 7. 8. 9. — *θεάσασθαι, spectare)* otiose. Joh. 5, 35. — *κάλαμον, calamum)* His abundabat vadum Jordanis. Johannem talem voluissent, quales ipsi se gerere amabant, versu hoc et seq. Quaerebant hominem facilem et desideriis ipsorum obsecundantem; quem non ipsi appellarent arundinem, sed Jesus *arundinem arundinem* dicit. Saepe enim veritas homini sermonem tribuit, non qualem ipse format, sed qualem res ipsa fert. Jer. 18, 12. Ipse populus non satis norat, cur exissent. Contra character Johannis describitur: coll. v. 18. simulque tollitur scandalum, quod ex vinculis praecursoris capi posset. — *ἀνέμου, vento)* favoris, delata Messiae existimatione ad illum; vel persecutionis. — *σαλευόμενον, agitatum)* Medium: *agitari se sinentem*. Haec opinio non refutatur, ut eae, quae sequuntur: quia se ipsa refutat.

v. 8. *ἀλλά, sed)* Ponitur, ubi id, quod praecessit, missum fit. — *ἠμφιεσμένον, vestitum)* Talem prodromum, talem Messiam ipsum optassent. — *τά)* Articulus refertur ad *μαλακοῖς*. — *φοροῦντες, gestantes)* Johannes si voluisset, potuisset esse aulicus. — *οἴκοις, domibus)* Esth. 4, 2. non in eremo aut carcere. — *τῶν βασιλείων*, *) LXX. *τὰ βασίλεια* Esth. 1, 9. 2, 13. *οἶκοι τῶν βασιλείων conclavia arcis.*

v. 9. *προφήτην, prophetam)* Diu nullos habuerant prophetas. [*Talis haberi nequit, nisi ab inconstantia et mollitie alienus.* V. g.] — *ναί, nae)* Prophetam, dico vobis, et propheta majus. — *περισσότερον, plus)* Neutrum, ut in *τί, quid.* Plus, scil. exeuntes vidistis, quamvis non nossetis. — *προφήτου, propheta)* Nam propheta eminus nunciat.

v. 10. *οὗτος γάρ, hic enim)* Hoc Johannem multo majorem facit, quam illa res, de qua v. 7. s. — *ἰδοὺ ἐγὼ ἀποστέλλω τὸν ἄγγελόν μου πρὸ προσώπου σου, ὃς κατασκευάσει τὴν ὁδόν σου ἔμπροσθέν σου)* Malach. 3, 1. LXX. *ἰδοὺ ἐξαποστελῶ τὸν ἄγγελόν μου, καὶ ἐπιβλέψεται ὁδὸν πρὸ προσώπου μου, καὶ ἐξαίφνης ἥξει κτλ.* — *ἐγώ, ego)* Sermo Patris ad Filium. — *τὸν ἄγγελόν μου, angelum meum)* Johannes a Deo missus, angelus, post quem venit ipse Angelus foederis. — *πρὸ προσώπου σου, ante faciem tuam)* immediate ante te. LXX. *ἐξαίφνης* l. c. Johannes non fuit propheta in longinquum. Luc. 1, 76. Unus adventus, unus sermo, et Patris est et Filii. Luculentissimum argumentum Deitatis Christi, quod ea, quae in N. T. de Christo dicuntur, ex V. T. tanquam praedicata Deo propria repetuntur. Vid. not. ad Joh. 12, 41. Act. 2, 33. Rom. 9, 33. 14, 11. 1 Cor. 1, 31. 10, 9. Eph. 4, 8. Hebr. 1, 6. 8. 10. s. Ap. 1, 8. 17.

v. 11. *οὐ ἐγήγερται, non excitatus est)* adhuc. *Ἐγείρεσθαι* munus collatum denotat. — *ἐν γεννητοῖς γυναικῶν, in natis mulierum)* Magna universalitas. sic *in*, de excellentia Mariae, Luc. 1, 28. — *μείζων, major)* prophetes, Luc. 7, 28. 1, 15. vel si Enoch, Moses, Elias spectentur. — *τοῦ βαπτιστοῦ, baptista)* Hoc cognomen jam tum additum, ob rei novitatem et magnitudinem; non postea, ad discernendum duntaxat ab Johanne apostolo. — *ὁ δὲ μικρότερος, minimus vero)* Comparativus cum articulo superlativus est. Quam longe Johannes excellit quemque maximum prophetarum veterum, tam longe Johannem excellit minimus quisque in regno coelorum, v. gr. prae-

*) *Hanc lectionem alteri aequalem aestimaverat margo* Ed. maj.; *sed margo* Ed. 2. *suffragante* Vers. germ., *praefert βασιλέων.* E. B.

co Christi, vel civis. Johannes ipse nondum erat in regno coelorum, sed praeibat. [*Et ipsi tum Apostoli baptizando jam docendoque superabant Johannem* Joh. 4, 2. Matth. 10, 7. etc. Harm. p. 299. fin.] Jesus non est *minimus IN regno coelorum:* sed ipse Rex est, et ipse per regnum coelorum innuitur. v. praec. et v. 3. c. 3, 11. Et minoritas et majoritas hîc exprimitur, ut est, non in opinione hominum, sed in re, in notitia Christi exhibiti. 1 Petr. 1, 12. Respectus speciei externae, v. 6. huc non pertinet. Erat Jesus *spretus ignotusque inter homines*, sed non *minimus*, *quod ad regnum coelorum attinet:* omnes cives regni coelorum eum pro rege agnoscebant jam. Conferatur phrasis, cap. 5, 19. Nusquam dicitur *minor Johanne;* nec, *minimus in regno coelorum.* Minimus in regno coelorum est minimus civium regni. In eo *TERTIO*, in quo Johannes est major ceteris, minimus in regno coelorum est minor ceteris civibus regni coelorum. Johannes nondum sciebat omnia, quae hodie ex symbolo apostolico sciunt catechumeni. Eximia gradatio: propheta, Johannes, apostolus vel christianus. Majus est, in hoc genere, in comparatione V. et N. T., scire praesentia, quam futura, quamvis proxime futura. sed alias axioma divinum est, scire futura.

v. 12. *δὲ, autem*) Antitheton, hoc sensu: quanquam Johannes minor est minimo in regno coelorum, tamen jam ab initio dierum Johannis regnum coelorum vim facit. Regnum coelorum non in Johanne, sed statim post Johannem venit. — *βιάζεται*) Cap. 13, 32. s. Luc. 14, 23. *sese vi quasi obtrudit.* Saepe LXX. *βιάζομαι* ponunt, *vim adhibeo.* Johannes lamentatur: Jesus canit. Estque metonymia, *regnum*, i. e. *rex*, Messias. c. 4, 17. not. — *βιασταὶ, vim facientes)* Luc. 13, 24. Non est h. l. querela, de vi mala. nam querela incipit versu 16. Correlata: *vim facit*, *vim facientes:* [*Hoc pacto fervet opus et ex voto procedit.* V. g.] — *ἁρπάζουσιν, rapiunt)* ut *raptim*, celerrima vi, perruptis obstaculis, ad se redigant bonum in medio positum. [*ut fit in merce vendibili.* V. g.] Luc. 7, 29.

v. 13. *γὰρ, enim)* Nunc completur, quod usque ad Johannem fuerat praedictum. — *προφῆται, νόμος· ἰωάννου· prophetae, lex: Johannem)* Conf. Malach. 1, 1. 3, 22. 23. et vid. not. ad Matth. 3, 12. Fuere prophetae etiam ante Mosen, et, quod lex secundo loco ponitur, facit gradationem, nam Moses prophetarum V. T. maximus: item lex h. l. allegatur propter officium prophetandi. Ubi V. T. desinit, in extremo, apud Malachiam, ibi N. T. incipit, apud Marcum. Itaque hoc, *usque ad Johannem*, valet de scriptura: valet etiam, ultra Malachiam, de ipso patre Johannis, Luc. 1, 67. *usque ad*, sine mutatione. limes prophetiae et V. T. Dehinc complementum est. — *προεφήτευσαν, prophetarunt)* Hoc totum eorum munus fuit. testimonio fungi rerum futurarum; ultra, Johannes. versu 9.

v. 14. *εἰ θέλετε, si vultis)* Vestra res agitur. Declaratur *τὸ vim facientes:* coguntur volentes. Res parata est: tantum opus est, ut velitis. — *ἠλίας, Elias)* Articulus *ὁ* non additus antonomasian indicat. *βιαστὰς* Johannes facit *patres cum filiis.* conf. *autem*, v. 16. In hoc Elia terminatur prophetia V. T. Malach. in fin. Johannes ob ipsum prodromi officium, cum Thisbita commune, Elias dicitur. — *ὁ μέλλων, futurus)* Sermo est tanquam e prospectu Testamenti Veteris in Novum. [*Et Johannes non absolute ὁ μέλλων ἔρχεσθαι dicitur, sed Ἠλίας ὁ μέλλων ἔρχεσθαι.* V. g.]

v. 15. *ὦτα ἀκούειν, aures audiendi)* Sic LXX. Deut. 29, 4. Conf. Rom. 11, 8. Formula praecidendi, Christo propria: qua ostenditur, cetera, quae expressius dici possent, in iis, quae jam sint dicta, contineri.

v. 16. *τὴν γενεὰν, generationem)* homines malos hujus optimi temporis. — *παιδαρίοις,*) puerulis)* Jesus non solum Judaeos, sed etiam se et Johannem, diversis modis comparat cum *puerulis*, mirabili, quod ad ipsum attinet, facilitate. — *ἀγοραῖς, foris)* Urbs magna plura saepe habet *fora*. Praeconium Johannis et Christi erat publicum.

v. 17. *ηὐλήσαμεν, tibia cecinimus)* v. 19. — *ἐθρηνήσαμεν, lamentati sumus)* v. 18. *χιασμός.*

v. 18. *ἦλθε, venit)* Insignis anaphora. coll. v. 19. — *μήτε ἐσθίων, neque edens)* Non edebat cum aliis, vel ne in conspectu quidem aliorum. Victus Johannis congruebat cum doctrinae indole: et sic quoque Christi. Ideo altero alterum connotatur. — *μήτε πίνων, neque bibens)* Luc. 1, 15. — *λέγουσι, dicunt)* Mundus virtutem ab extremo carpit: vitia ad medioeritatem redigit. — *δαιμόνιον, daemonium)* Vulgaris sermo *spiritum familiarem* appellat. — *ἔχει, habet)* Consuetum Judaeis convicium; quo vel amentem vel nimis sapientem vel superbum notabant. qui hominum communitate abstinent, facile hac suspicione gravantur.

v. 19. *ἄνθρωπος, homo)* Notant, ut unum e multis, nota opposita ei, de qua v. 18. — *τῶν τέκνων, filiis) τῶν ἔργων (operibus)* olim lectum fuisse a multis, ostendimus in Apparatu. **) Ambrosius in Luc. 7, 35.: *Bene*, inquit, *ab omnibus, quia circa omnes justitia reservatur, ut susceptio fiat fidelium, rejectio perfidorum. Unde plerique Graeci sic habent: Justificata est Sapientia ab omnibus operibus suis. Quod opus justitiae sit, circa uniuscujusque meritum servare mensuram.* Idem vero Matthaei, non Lucae codices notare videtur. ad illos enim subinde, licet ad Lucam commentetur, recurrere solet. — *αὐτῆς)* Valla referri arbitratur ad *γενεᾶς*. sed vide Luc. 7, 35. (ubi plura ad h. l. annotantur,) coll. v. 31. [*Christus nimirum Sapientia est: filii Sapientiae, qui congregari se ab ea patiuntur. Hanc ob rem culpatur Sapientia, simplicis erga tales facilitatis nomine, adeoque justificare se demum cogitur.* Luc. 15. V. g.]

v. 20. *τότε ἤρξατο, tunc coepit)* Antea non exprobrarat. Haec exprobratio est praeludium judicii extremi. Quilibet auditor N. T. est aut multo beatior (v. 11.) aut multo miserior antiquis. — *δυνάμεις, virtutes)* v. 5. [*Poenitentia et cognitio Jesu Christi, conjuncta sunt.* V. g.]

v. 21. *οὐαὶ, vae)* Interjectio haec non est imprecandi, sed enunciandi. c. 24, 19. Opponitur, *beatus.* Hoc ubique observandum.

v. 21. 23. *ὑμῖν· σοὶ, vobis: te)* Duabus urbibus duae, uni illis miseriori miserior una opponitur, in vicinia, ex historiis V. T. — *πάλαι, olim)* prisco illo tempore, quo difficilius erat poenitentiam

---

*) *παιδίοις* utriusque Editionis *margo, nec non* Vers. germ. *videtur praeferre.* E. B.

**) *Qui tamen, ut et margo* Ed. 2. *et* Vers. germ. *lectionem τέκνων pro firmiore agnoscit.* E. B.

agere. Vide Act. 17, 30. Non licet dicere: *quid facis?* conf. Ez. 3, 6. — *ἐν σάκκῳ, in sacco)* subaudi, *edente s.* aut simile quiddam.

v. 22. *ἀνεκτότερον, tolerabilius)* quia minus impoenitentes erant: et poenitentiam fuerant acturi: et poenam jam tulerunt. — *κρίσεως, judicii)* Judex erit is ipse, in quo tum scandalizabantur.

v. 23. *Καπερναοὺμ, Capernaum)* Haec urbs beatior, quam Chorazin et Bethsaida: sed ex peccato infelicior. ideo cum Sodomis, non cum Tyro et Sidone confertur. — *ἕως τοῦ οὐρανοῦ, ad coelum usque)* Nam Dominus ex coelo, ipsumque adeo coelum, se illuc habitatum contulerat. [*Specimina hujus exaltationis vid.* Joh. 2, 12. 4, 47. Matth. 4, 13 — 13, 53. Joh. 6, 24. Matth. 17, 24. Harm. p. 301.] — *ὑψωθεῖσα, exaltata)* in conspectu Dei, Christi, et angelorum. — *ᾅδου, infernum)* qui est infimum in rerum natura. — *ἔμειναν ἄν, mansissent)* non deletae. Magnus conditionis effectus. [*Aut enim non patrassent facinora, aut commissorum eos poenituisset; quare nec tum deleti essent, nec deinceps.* V. g.] Idem verbum, Joh. 21, 22.

v. 25. *ἀποκριθεὶς, respondens)* ad ea, quae de Patris consilio, de suis cogitationibus, de discipulorum mente agitabat. [*Exultante spiritu, quae sequuntur, protulit.* V. g.] — *ἐξομολογοῦμαι, confiteor)* De Deo nil, quod non ita se habeat, cum laude praedicatur. הודה *confessio*, praedicatio. Iisdem postea verbis gratias Patri egit Jesus re per LXX. bena gesta. — *πάτερ, κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, Pater, Domine coeli et terrae)* *Pater* Jesu Christi saepe dicitur; interdum etiam *Deus* ejus; nunquam, *Dominus* ejus; *Dominus* autem coeli et terrae. Discamus exemplo Jesu Christi in precibus tribuere Deo appellationes argumento precum congruentes. Judaei quoque vetant in precibus cumulare nomina divina. Magnificentissima hoc quidem loco est compellatio. — *ὅτι ἀπέκρυψας, — καὶ ἀπεκάλυψας, quod occultavisti, et revelasti)* Duplex ratio laudandi. *ἀπέκρυψας, occulta tenuisti:* (conf. v. 27.) *ἀπεκάλυψας, revelasti.* conf. iterum v. 27. in extremo. — *ταῦτα, haec)* de Patre et Filio, de regno coelorum. — *σοφῶν, sapientibus)* qui sibi arrogant habitum noëticum. — *συνετῶν, prudentibus)* qui sibi arrogant habitum dianoëticum. conf. 1 Cor. 1, 19. — *ἀπεκάλυψας, revelasti)* c. 16, 17. — *νηπίοις, infantibus)* quales erant XII. et LXX. Luc. 10, 21. *adolescentuli.* nam postea testati sunt diu. *infantes*, credere proni, simplices. Matth. 18, 3.

v. 26. *ναὶ, nae)* Assentitur Jesus beneplacito Patris. Summa *exomologeseos* filialis, *nae Pater.* — *ὁ πατὴρ)* In hoc loco significantius, quam *πάτερ.* — *εὐδοκία ἔμπροσθέν σου, beneplacitum coram te)* Voluntas et intellectus Dei decreta profert. *Beneplacitum* est summum, ultra quod in rimandis decretorum divinorum causis ire non licet nobis. Sic mox, de Filio, *voluerit.*

v. 27. *πάντα, omnia)* Hic sermo flectitur ad auditores. Post resurrectionem expressius dixit, *omnia, in coelo et in terra*, sibi esse tradita, c. 28, 18. sed hoc loco id dicitur implicite, coll. v. 25. *Omnia*, etiam potestas revelandi. *Omnia*, adeoque etiam *omnes.* Joh. 13, 3. 17, 2. 1 Cor. 15, 25. 27. — *παρεδόθη, tradita sunt)* Nil sibi reservavit Pater, quod Filio non dederit. Conf. Joh. 13, 3. Matth. 28, 18. Intime conjuncta Patris Filiique ratio v. 25—27. Joh. 6, 39. 40. Et sic in tota Apocalypsi. Vid. *Erkl. Offenb.* p. 65. — *οὐδεὶς,*

οὐδὲ, nemo, neque) De ordine sermonis, conf. Joh. 8, 19. — *εἰ μὴ ὁ πατὴρ, nisi Pater)* Non addit, *et cuicunque voluerit Pater revelare*, quia id dixit versu 25. et h. l. docet, quid sibi Pater tradiderit. Spiritus sanctus non excluditur: mentio tamen hîc non fit, quia ejus oeconomia nondum ita nota erat hominibus. — *βούλεται, voluerit)* Cui autem velit, patet ex v. seq.

v. 28. *δεῦτε, venite)* statim. c. 4, 19. not. — *πρός με, ad me)* quum pharisaei, quum ipse Johannes vos non explet. — *πάντες, omnes)* ne vos terreat limitatio, v. 27. — *οἱ κοπιῶντες, laborantes)* Huc ref. *ζυγὸν* et *ζυγὸς, jugum*. — *πεφορτισμένοι, onerati)* Huc ref. *discite* et *onus*. משא *onus*, i. e. doctrina, *disciplina*. — *κἀγὼ, et ego)* Cum alibi frustra quaesivistis, apud me invenietis, v. 29. — *ἀναπαύσω, requiescere faciam)* Hoc declaratur mox, *ὅτι* etc. Correlata: *requiescere faciam: invenietis requiem.*

v. 29. *ἄρατε, tollite)* Jugum Christi subire est in disciplinam ejus se totum tradere. — *ὅτι, quia)* Cur libenter a Jesu discere debeamus, hinc patet. Nostra *mansuetudo* et *humilitas* est consequens. — *πρᾶός εἰμι καὶ ταπεινὸς κτλ. mansuetus sum et humilis corde)* tametsi gravis est sermo versu 20 ss. *Mansuetudo* parit suavitatem jugi; *humilitas cordis*, levitatem oneris. Pharisaei erant austeri et elati. Admiranda Dei virtus est Demissio; quae tamen in scripturis non tam uno vocabulo appellatur, quam copiose describitur: cujus imago apud sanctos est humilitas; contrarium, apud Satanam et malos, superbia. *Demissio* enim est, quod summa illa Majestas omnino dignata est creaturas facere, hominesque praesertim, quamlibet minimos, quamlibet misellos, et aspicere sine fastidio, et sibi conjungere. Ac modo inprimis conspicuo Filius Dei in carne exseruit humilitatem. Ps. 34, 7. 113, 6. Luc. 1, 48. 52. s. 12, 37. 22, 27. Joh. 12, 26. 13, 14. Phil. 2, 8. Ebr. 11, 16. — *τῇ καρδίᾳ, corde)* Τὸ *humilis* per se non dicit qualitatem *cordis*: τὸ *mansuetus* dicit qualitatem *cordis*. ideo τὸ *corde* magis refertur ad *humilis*, quam ad *mansuetus*. Vocabulum *corde* facit ad periphrasin. Rom. 2, 5. — *καὶ, et) Et* ponitur, ut in *κἀγὼ, et ego*, v. 28. LXX. Jer. 6, 16. *καὶ εὑρήσετε ἁγνισμὸν ταῖς ψυχαῖς ὑμῶν*. A Christi *corde* manat quies in *animas* nostras, v. 29. — *εὑρήσετε ἀνάπαυσιν, invenietis requiem)* vobis adhuc ignotam, sed *quaesitam* et optatam.

v. 30. *ζυγός μου, jugum meum)* Alio instituto dicitur *crux* pii, alio *jugum*. c. 10, 38. — *χρηστὸς, suave)* Sum enim *mansuetus*. — *ἐλαφρὸν, leve)* Sum enim *humilis*.

CAPUT XII.

v. 1. *Ἐν, in)* Alienissimo quoque tempore interpellarunt pharisaei. — *ἤρξαντο τίλλειν, coeperunt vellere)* Statim interpellarunt pharisaei. Non minimae erat operae, tot grana fami sedandae ex aristis excutere.

v. 2. *ἰδοὺ, ecce)* Hoc volunt dicere: Magister debet praestare, quod discipuli ipso praesente faciunt. *ecce:* repentinum interdictum volunt habere. — *οὐκ ἔξεστι, non licet)* Non dubitanter definiunt. ideo refutantur severe v. 3. 5. 7. Formula: *licet*, vel, *non licet*. Frequentior tum fuit correptio falsa, quam hodie vera. — *ποιεῖν, facere)* Ref. non ad *edere*, sed ad *vellere*. — *ἐν σαββάτῳ, in sab-*

bato) Magnam historiae evangelicae partem occupat materia de sabbato.

v. 3. ὐκ ἀνέγνωτε; *non legistis?)* Legerant, sine spiritu. Auctoritate V. T. eos revincit Jesus. — *Δαυὶδ, David)* cujus factum non reprehendetis. — *ὅτε ἐπείνασεν, quum esuriit)* Id 1 Sam. 21, 3. lectori subaudiendum relinquitur. — *μετ' αὐτοῦ, cum eo)* ibid. v. 4.

v. 4. *οἶκον τοῦ θεοῦ, domum Dei)* Amplificatur, quae esse poterat, dubitandi ratio. Sic appellatur, *tabernaculum*, templo paulo post aedificato. — *τοὺς ἄρτους, panes)* Multum ceremoniale est in sabbato. alias a panibus propositionis non fieret consequentia. — *τῆς προθέσεως, propositionis)* פנים. — *εἰ μή*, omnibus, *nisi:* id est, *sed.*

v. 5. *ἤ)* Latine *an.* — *ἐν τῷ νόμῳ, in lege)* *) Gradatio, ad argumentum stringentius: ab exemplo principis, quod sacerdos probarat, ad legem ipsam; a prophetis, etiam prioribus, quorum partes legebantur, ad legem, quae tota legebatur; et a cibo sacro ad tempus sacrum, de quo agitur. — *οἱ ἱερεῖς, sacerdotes)* Qui maxime debent legem tueri, tamen in hac re maxime excipiuntur. Ita quoque sacerdotes Christi ad sabbatum minus sunt alligati, quam reliqua multitudo. — *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo)* dum sacris operantur. — *βεβηλοῦσι, profanant)* Τὸ *βέβηλον, profanum)* opponitur *τῷ ἁγίῳ sacro*, nec semper impuritatem aut reatum involvit. Lev. 10, 10. 1 Sam. 21, 4.

v. 6. *λέγω, dico)* Formula haec magnam habet *potestatem.* — *ἱεροῦ, templo)* in quo sacerdotes ministrant. Templum cedit Christo: sabbatum cedit templo, v. 5. Ergo sabbatum cedit Christo, v. 8. — *ἐστιν ὧδε, est hic)* Non dicit: Ego sum major. Jesus humilis *corde.* v. 41. 42. c. 11, 4. 5. sic, *hodie*, Luc. 4, 21. 19, 9. add. Matth. 13, 17. Joh. 4, 10. 9, 37.

v. 7. *ἐγνώκειτε, cognovissetis)* Plusquamperfectum. — *ἔλεον, misericordiam)* Vid. cap. 9, 13. *Misericordiam* et praestitere discipuli sibi, [*Davidem hac in re imitati*, V. g.] et judicio temerario violarant pharisaei. — *θυσίαν, sacrificium)* sabbato sanctius. v. 5. — *κατεδικάσατε) condemnassetis* temere, cito, crudeliter. [*Cogitationibus condemnantibus saepe aliquis, dum alterum peccati arguit, ipse nec opinatus peccat.* V. g.] Hoc argumento etiam fuerat responsum, si quis dubitasset, an liceret ante pascha vellere spicas.

v. 8. *κύριος, dominus)* Majestate Christi nititur discipulorum innocentia et libertas: *dominatio*que filii hominis exserit sese in *misericordia.* — *σαββάτου, sabbati)* Dominus templi et rerum omnium sane etiam est Dominus sabbati: neque id modo juris habet, quod David habuit.

**) v. 10. *ἦν, erat)* Vel eo venerat sua sponte, ut sanaretur; vel ab aliis insidiarum causa adductus. — *ἵνα κατηγορήσωσιν αὐτοῦ, ut*

---

*) Illo ipso anni tempore in sabbatis Leviticus legebatur, in quo tam multa de sacrificiis, etiam sabbato celebrandis, occurrunt. *V. g.*

**) V. 9. *Καὶ*] Octiduo post ea, quae modo dicta sunt. *(V. g.)* et octiduo ante Pascha. Brevi hoc tempore permultae maximi momenti res gestae sunt. Populus jam ad festum se parabat: hinc larga benefaciendi occasio Salvatori se obtulit. *Harm.* p. 309.

accusarent eum) quasi sabbatum violasset: cujus magna tum erat observatio, etiam in judiciis, v. 14.

v. 11. *ἕν, unam)* cujus jactura non magna. — *οὐχὶ κρατήσει; nonne prehendet?)* Verbum aptum ad sanationem manus. Tum id licuit: postea ne hoc quidem permiserunt Judaei.

v. 12. *τοῖς σάββασι, sabbatis)* Nam bonum non est procrastinandum. — *καλῶς, bene)* ovi et homini, immo homini prae ove. [*Cogitaverit quis, de ove periculum in mora fuisse, hominem vero tanto temporis tractu corporis labe affectum a die in diem facile potuisse semel procrastinari. At opportunum erat opem ferri, quum aegrotus occurreret medico. Sabbato major hominum turba congregata fuit, qui spectare rem eaque lucrifieri poterant.* V. g.] In sabbato non licet facere operas quotidianas, solitas, ad quaestum: licet, quae tempus et locus adferunt, ad salutem proximi et animantum, maximeque ad laudem Dei.

*) v. 15. *ἀνεχώρησεν, secessit)* Huc spectat inprimis versus 19. Strepitum vitavit Jesus.

v. 16. *ἵνα μὴ, ut ne)* Potestas Jesu, etiam multitudini silentium imperantis.

**) v. 18. *ἰδὲ ὁ παῖς μϐ, ὃν ᾑρέτισα· ὁ ἀγαπητός μϐ, εἰς ὃν εὐδόκησεν ἡ ψυχή μϐ· θήσω τὸ πνεῦμά μϐ ἐπ' αὐτὸν, καὶ κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἀπαγγελεῖ· ὐκ ἐρίσει, ὐδὲ κραυγάσει. ὐδὲ ἀκϐσει τὶς ἐν ταῖς πλατείαις τὴν φωνὴν αὐτοῦ· κάλαμον συντετριμμένον οὐ κατεάξει, καὶ λίνον τυφόμενον ὐ σβέσει· ἕως ἂν ἐκβάλῃ εἰς νῖκος τὴν κρίσιν. καὶ τῷ ὀνόματι αὐτῦ ἔθνη ἐλπιϐσι)* Es. 42, 1—4. LXX, *ἰακὼβ ὁ παῖς μϐ, ἀντιλήψομαι αὐτῦ· ἰσραὴλ ὁ ἐκλεκτός μϐ, προσεδέξατο αὐτὸν ἡ ψυχή μϐ, ἔδωκα τὸ πνεῦμά μϐ ἐπ' αὐτὸν, κρίσιν τοῖς ἔθνεσιν ἐξοίσει· οὐ κράξεται, οὐδὲ ἀνήσει, οὐδὲ ἀκϐσθήσεται ἔξω ἡ φωνὴ αὐτῦ· κάλαμον συντεθλασμένον ὐ συντρίψει, καὶ λίνον καπνιζόμενον ὐ σβέσει, ἀλλὰ εἰς ἀλήθειαν ἐξοίσει κρίσιν κτλ.* — *ὁ παῖς μου, minister meus)* עבדי Es. 42, 1. Et saepe graeco *παῖς* hebraeum illud exprimunt *οἱ* LXX. v. gr. ubi de *Mose* agitur, et de ipso Messia. Conf. Act. 3, 13. 26. 4, 27. 30. nam ultra non repetitur in N. T. de Messia: vel quod Graecum *παῖς* ullumve aliud non satis respondeat Hebraeo illi, quo apostoli quoque initio sunt usi; vel quod neutrum conveniat statui exaltationis. Parallela sunt, *minister* et *dilectus:* itemque, *complexus* et *beneplacitum.* — *ᾑρέτισα) Αἱρετίζειν, αἱρετὸν ὁρίζειν.* — *εἰς ὃν, in quem)* *Εἰς, in,* denotat perpetuam mentis paternae tendentiam erga dilectum. 2 Petr. 1, 17. — *κρίσιν, judicium)* hominibus salutare. v. 20. Joh. 16, 11. *Κρίσις, judicium,* separatio peccati et justitiae. — *τοῖς ἔθνεσιν, gentibus)* cum ab Judaeis discesserit. — *ἀπαγγελεῖ, annunciabit)* Et fecit et nunciavit. Futurum, h. l. sed praeteritum, postea, apud Paulum: Eph. 2, 17.

v. 19. *αὐτῦ, ejus)* ex domo. Opportune praecedit specimen humi-

*) V. 14. *Οἱ δὲ φαρισαῖοι*] Non eo labore, quali ad evellendas aristas ovemque ex fovea extrahendam opus est, sed verbis sanationem Jesus praestiterat. Merum fuit sine negotio benefactum: neque tamen coeci homines sabbatum eo profanatum esse non putabant. *V. g.*

**) V. 17. *ὅπως πληρωθῇ*] Placida, qua Christus utebatur, et saluberrima agendi ratio his verbis innuitur. *Vers. germ.* — Ea quantum quaeso distat ab adversariorum moribus! *Harm.* p. 310.

litatis et mansuetudinis Jesu, ostensionem severitatis v. 34. Sic etiam flevit, urbem intraturus; deinde vendentes et ementes e templo ejecit.

v. 20. *κάλαμον, calamum*) קנה Hieron. ad Algas. quaest. 2. *arundinem quassatam*, Israëlem interpretatur; et *linum fumigans, populum de gentibus congregatum, qui extincto legis naturalis ardore, fumi amarissimi, et qui noxius oculis est, tenebrosaeque caliginis involvebatur erroribus. Quem non solum non restinxit et redegit in cinerem: sed e contrario de parva scintilla, et pene moriente, maxima suscitavit incendia: ita ut totus orbis arderet igne domini Salvatoris, quem venit mittere super terram, et in omnibus ardere desiderat.* — *οὐ κατεάξει· οὐ σβέσει· non confringet: non extinguet*) *Ταπείνωσις.* maxime fovebit. conf. v. 7. cap. 11, 28. Es. 42, 3. 61, 1—3. — *ἐκβάλῃ*) Hebr. יוציא et ישים Utrique respondere apud LXX solet verbum *ἐκβάλλειν extendere.* — *εἰς νῖκος, in victoriam*) לנצח ut nil in perpetuum resistat.

v. 20. 21. *κρίσιν. καὶ τῷ*) Post *κρίσιν* habent LXX, *ἀναλάμψει καὶ οὐ θραυσθήσεται, ἕως ἂν θῇ ἐπὶ τῆς γῆς κρίσιν, καὶ ἐπὶ τῷ ὀνόματι αὐτοῦ ἔθνη ἐλπιοῦσιν.* Atque ad eum Esajae locum (c. 42, 4.) ita commentatur Hieronymus: *Quod autem sequitur*, Splendebit et non conteretur, donec ponat super terram judicium, *Matthaeus evangelista non posuit; sive, inter* judicium *et* judicium *media, scriptoris errore sublata sunt.* — *Pro quo nos interpretati sumus:* Non erit tristis, neque turbulentus, *sed aequalitatem vultus omni tempore conservabit.* — *Aquila et Theodotius interpretati sunt*, Non obscurabit et non curret, donec ponat in terra judicium. *et est sensus: Nullum vultus tristitia deterrebit: nec festinabit ad poenam, qui judicii veritatem ultimo tempori reservavit.* Interpositio in Hebr. sic habet, לא יכהה ולא ירוץ עד ישים בארץ משפט Hieronymique suspicioni, de hiatu per librarium admisso, refragatur Jansenius, subscribit autem non immèrito Drusius *). Porro quum toto hocce loco a verbis LXX interpretum multum discedat evangelista, haud facile assequare, quibus graecis apud Matthaeum verbis hebraicum Esajae hemistichium fuerit expressum. Ipsa quidem sententia placidam et moderatam actionem Messiae decentissime exprimit. Adde *Apparatum*, p. 474. [Ed. II. p. 118.]

v. 21. *καὶ, et*) Hieronymus ad Algas. quaest. cit. huc reponit illud Esajae: *splendebit et non quassabitur, donec ponat super terram judicium: ut tamdiu lumen*, inquit, *praedicationis ejus in mundo resplendeat, nulliusque conteratur et vincatur insidiis, donec ponat in terra judicium, et impleatur illud, quod scriptum est: Fiat voluntas tua, sicut in coelo et in terra.* — *ὀνόματι, nomine*) Hebr. תורה *Lege.* Evangelium est sermo de nomine Christi.

v. 22. *δαιμονιζόμενος, daemoniacus*) valde miserabilis. — *καὶ λαλεῖν καὶ βλέπειν, et loqueretur et videret*) Videtur ita exprimi ordo miraculi.

v. 24. *ἀκούσαντες, audientes*) quae populus dicebat. — *οὗτος, hic*) Contemnunt. [*Verba quam pauca quanti possunt momenti esse!* V. g.] — *εἰ μὴ, nisi*) Valde affirmant. — *ἐν τῷ βεελζεβοὺλ ἄρχοντι*

*) *Margo* Ed. maj. *dubiam dignitatem additamento isti tribuit, quod margo* Ed. 2. *et* Vers. germ. *prorsus omittunt.* E. B.

των δαιμονίων, in Beelzebul principe daemoniorum) Sic appellant Satanam. In V. T. nomen id erat idoli. conf. 1 Cor. 10, 20.

v. 25. *ἐνθυμήσεις, cogitationes)* amarissimas. conf. v. 34. s. — *βασιλεία, regnum)* Primum agitur de regno, deinde de domo: et v. 26. de individuo, Satana: cujus regnum complectitur homines malos; domus, daemonia. — *οὐ σταθήσεται)* scil. ab hero aut domino. Ammonius: *σταθῆναι μέν ἐστι τὸ ὑφ᾽ ἑτέρου· στῆναι δέ, τὸ κατ᾽ ἰδίαν ῥώμην, καὶ προαίρεσιν.*

v. 26. *εἰ ὁ σατανᾶς τὸν σατανᾶν, si Satanas Satanam)* Satanas sive diabolus est unus. Satanam (inquit Jesus) ego ejicio. In tenebris non est ullus major Satana. Ergo si vestra oratio vera est, Satanas esse debet, qui Satanam ejicit. at hoc plane absonum est. unum regnum, una urbs, una domus, non dividitur contra se. Nomen pro pronomine reciproco, uti Ex. 16, 7. Lev. 14, 15. 26. 1 Reg. 8, 1. 10, 13. 12, 21. 2 Reg. 17, 31. Nec tamen haec obstant, quo minus accusativum *τὸν σατανᾶν, Satanam* synecdochice positum judices, pro consortibus ipsius. Ita ex. gr. diceres, Gallus se ipsum confecit, si quando altera cohors Gallica alteram internecioni dedisset. Sic *Satanas* se ipsum ejiceret, i. e. princeps, Satanas, qui unus est, ejiceret eos, quos suos esse novit, consortes suos. — *βασιλεία, regnum)* quod tamen valde stabile est. Satanas dicitur habere *regnum;* nec tamen ipse unquam *rex* dicitur. est enim usurpator.

v. 27. 28. *εἰ· εἰ δέ, si. si vero)* Dilemma. — *οἱ υἱοί, filii)* quos non potestis non insimulare, si me, inquit Jesus, calumniamini. adde Marc. 9, 38. et confer Act. 19, 13. — *ὑμῶν, vestri)* quos non ita vexatis, cum sint et gentis et disciplinae vestrae. — *ἐκβάλλουσι, ejiciunt)* [*meo nomine.* V. g.] Marc. l. c. Matth. 7, 22. — *αὐτοί) ipsi.*

v. 28. *εἰ)* Hoc, absoluta priore dilemmatis parte, valet *quum.* — *ἐκβάλλω, ejicio)* Jesus omni modo destruxit regnum satanae. — *ἄρα, ergo)* Character et gnorisma regni Dei, ubi satanas cum suis rebus expellitur. hoc enim erat reservatum Messiae. — *ἔφθασεν, praevenit)* Verbum hoc proprie hic ponitur (coll. *prius,* v. 29.) et grande quiddam innuit. — *ἡ βασιλεία τοῦ Θεοῦ, regnum Dei)* Antitheton, coll. v. 26.

v. 29. *ἤ)* Lat. *an.* Interrogatio disjunctiva. — *οἰκίαν, domum)* Satanae domus erat Mundus. — *τοῦ ἰσχυροῦ)* alienjus, qui *validus* est. conf. Hebr. 2, 14. — *πρῶτον, prius)* Jesus ligavit satanam: tum spolia retulit. — *δήσῃ, ligaverit)* majore robore. — *διαρπάσει, diripiet)* Vid. ad Marc. 3, 27.

v. 30. *ὁ μή, qui non)* Pars altera dilemmatis, quod habet versus 27. 28. confirmatur versu 29. prior confirmatur versu 30. hoc sensu: *Filii vestri non sunt contra me, nec dispergunt: ergo mecum sunt et mecum colligunt.* Non valet Neutralitas in regno Dei. Activitas illa, quae homini naturalis est, aut in bono aut in malo exercetur: praesertim apud eos, qui verbum Dei audiunt. Christi autem res et causa est simplex et casta: quae quum tot habeat alienos et adversarios, tamen omnes vincit, neque cum iis colludit. Luc. 12, 51. Axioma. — *συνάγων, colligit)* Christi et christianorum opus, colligere. c. 23, 37. Joh. 11, 52. קִבֵּץ.

v. 31. *βλασφημία, blasphemia)* quae peccati species atrocissima. Qui majestatem regis cujuspiam terreni convitiis laedit, atrocius punitur, quam qui multa aureorum millia surripit. — *ἀφεθήσεται, remittetur)* ita, ut poena poenitenti condonetur. — *ἡ τοῦ πνεύματος βλασφημία, Spiritus blasphemia)* Aliud est peccatum contra Spiritum sanctum,

aliud blasphemia contra Spiritum Sanctum. (conf. Act. 7, 51. 1 Thess. 4, 8.) Non iteratur *peccati* vocabulum. Peccato se ipsum laedit miser homo: blasphemus multos alios irreparabili noxa afficit. Atque pharisaei blasphemabant Spiritum sanctum, non in aliquo homine sancto gregario, sed in ipso Messia.

v. 32. *) *τȣ̃ υἱȣ̃ τȣ̃ ἀνθρώπȣ, filium hominis)* pro statu conspicuo, quatenus aequo tum loco cum hominibus conversabatur, Phil. 2, 7. v. gr. uti discribitur c. 11, 19. conf. ad c. 16, 13. Itaque non facile hodie dicitur aliquid contra Filium hominis: facilius committitur blasphemia contra Spiritum sanctum **). — *οὔτε-οὔτε, neque-neque)* Id est, certissimam utrinque poenam et gravissimam exantlabit. vid. Chrys. ad h. l.

v. 33. *καί, et)* Subandi, *facite:* imperativo in futurum resolvendo. — *καλὸν, bonum)* Judaei volebant esse bona arbor cum fructu malo: id quod plane sentiebant contra veritatem.

v. 34. *τῆς καρδίας, τὸ ςόμα, cordis, os)* Vid. cap. 15, 18. Rom. 10, 9. 2 Cor. 4, 13.

v. 35. *θησαυροῦ, thesauro)* Vere thesaurus est in quovis homine, et copia latens ***). — *τὰ ἀγαθὰ, πονηρὰ)* Articulus saepe vim relativam habet: ideo ad *τὰ ἀγαθὰ,* versu 34 laudata, non ad *πονηρὰ,* ibidem non memorata, adhiberi, aliquando mihi visus est. Sed nimis promiscue plerique talem articulum vel scripserunt vel praetermiserunt †). Antiquus *Cant.* habet *ἀγαθὰ* sine articulo.

v. 36. *ῥῆμα, verbum)* Nominativus absolutus, uti Luc. 21, 6. Joh. 17, 2. Act. 7, 40. Ap. 3, 12. 21. LXX. Ps. 17, (18) 31. — *ἀργὸν, otiosum)* non modo *malum.* Ne *otiosum* quidem fert thesauri boni-

---

*) *καὶ ὃς ἐάν, et quicunque*] Sermo proxime antecedens ulterius illustratur. V. g.

**) Sermones igitur contra Filium hominis erant, quando contumeliose de Illo propter ortum ex Nazaret, propter humilem conversationem etc. loquebantur: at contra Spiritum sanctum sermones erant isti, quibus miracula Ejus per Spiritum sanctum perpetrata criminabantur et virtuti tenebrarum adscribebant homines. Utroque sermonum genere illo praesertim tempore, quo Christus in medio eorum versabatur, culpam poterant contrahere. Quae autem nunc eorum conditio est, qui bonas Spiritus S. operationes in organis Ejusdem hodienum criminantur? Christiani scilicet pro sua parte Spiritum habent, neque suis praeterea labibus carent. Eorum aliquem si quis criminatur, plurimum fortasse labes ejus contuetur, bonum eo minus animadvertens, adeoque Spiritum in aliis non blasphemat, utut gravissime ceteroquin delinquat. Christus Jesus praeter omnem mensuram Spiritu instructus alieni nihil plane admixtum habuit. Inde blasphemiae, quibus Ipse proscindebatur, multo erant graviores. V. g.

***) *Atque vocabulum hoc,* thesaurus, *copiam aperte indigitans, comprobat, etiam v. praec. vocem πλήρωμα non temere pro* plenitudine *(germ.* (Ueberfluss) *accipi; quanquam suis locis, per hebraismum, simpliciter sumi queat pro* re contenta (מְלֹא). *Ipse* Lutherus *non:* was im Herzen ist; *sed:* wess das Herz voll ist. Conf. Luc. 6, 45. *ubi θησαυρὸς explicatur per περίσσευμα. Haec notari velim ad ea, quae habet* S. R. D. Ernesti neueste theol. Bibl. T. I. p. 809. E. B.

†) *Itaque in margine* Ed. 2. *nec non in* Vers. germ. *articulus τὰ utrinque omittendus censetur.* E. B.

tas *). — *ἀποδώσουσι λόγον, reddent rationem)* id est, luent. Metonymia antecedentis.

v. 37. **) *ἐκ, ex)* Verba exponunt justitiam vel injustitiam, quae in corde est.

v. 38. *ἀπεκρίθησαν, responderunt)* tanquam alias non credituri sermoni, quem modo audierant. — *θέλομεν, volumus)* Cur vultis? quia sic libet. Abnegant eo modo signa priora. — *ἀπὸ σοῦ, abs te)* abs te ipso: ut, *a coelo*, c. 16, 1.

v. 39. *γενεὰ, generatio)* progenies unius aetatis et indolis. — *μοιχαλὶς, adultera)* proprie etiam: c. 5, 32. et, per synecdochen, valde rea. Jac. 4, 4. — *σημεῖον, signum)* et quidem certi cujusdam generis. Ter hoc vocabulum ponitur, magna emphasi. conf. 2 Cor. 11, 12. ubi sententia est: *occasionem* volunt: neque *occasio* eis datur: similis illi: *signum* quaerunt: *signum* non dabitur. — *ἐπιζητεῖ, quaerit) ultra* ea, quae jam vidit: perinde requirit, ac si nullum viderit. — *τὸ σημεῖον ἰωνᾶ, signum Jonae)* i. e. tale, quale in Jona datum est.

v. 40. *ἰωνᾶς, Jonas)* Jonas tum non est mortuus; sed tamen tam non creditus est redux fore e pisce, quam Jesus ex corde terrae. At redit et ille et hic. — *ἐν τῇ κοιλίᾳ τοῦ κήτους, in ventre ceti)* Jonam in ventre ceti fuisse, dubitari non debet ob angustam balaenarum quarundam gulam. Variae sunt enim cetorum species: atque hodie in eorum ventre cadavera hominum condita reperiuntur. et si non ita esset, tamen illud ponendum, singularem illum fuisse piscem. Jon. 2, 1. — *ἔσται, erit)* Signum in futurum, uti Joh. 2, 19. 6, 62. 39. — *γῆς, terrae)* Inde signum habebunt, non de *coelo* prius, quanquam inde petebant. conf. Luc. 11, 16. Messiae exinanitioni conveniebant signa non nisi a terra, ad opem hominum. Signum illius temporis, illi tempori consentaneum, non noscebant. Matth. 16, 3. Deinde signa ostensa sunt de coelo, et ostendentur. Act. 2, 19. Matth. 24, 30. — *τρεῖς ἡμέρας καὶ τρεῖς νύκτας, tres dies et tres noctes) Tres dies* in corde terrae fuisse Jesum, nemo dubitat: *noctes* autem Ille duas quidem ibi fuit, quatenus nox dicit tenebras inter diem et diem interjectas, coll. Marc. 14, 30. et tamen trium dierum totidemque noctium ratio constat, si non astronomice exigas, sed per synecdochen resolvas. Nam *tres dies et tres noctes* efficiunt periphrasin unius notionis, et, si exstaret, vim vocabuli terminique unius, quo commoratio Jesu in sepulcro significetur, quasi dicere *triduinoctium* sive *tria noctidua*. Poterant simpliciter *dies tres* dici; sed est hoc idioma sermonis sacri, ut in designando tempore *continuo* noctes interjectae addantur: c. 4, 2. Gen. 7, 4. 1 Sam. 30, 12. s. Job. 2, 13. et tum concinnius dicitur, *tres dies et tres noctes*, quam *tres dies et duae noctes*, quamvis die ipso parasceues, non nocte praevia ei cohaerente, sepultus fuerat Dominus. Ac spectatur noctiduum simpliciter, ut dies naturalis, citra noctis lucisque vicem: et revera primum noctiduum

*) *Ex* Arabismo *vix putem demonstrari posse, ad* mendacia *restringi debere hoc Salvatoris monitum: nam verba λέγω δὲ ὑμῖν haud obscure indicant*, gradatim *incedere sermonem Christi, et a verbis* pravis, v. 35. *memoratis, ad* otiosa *etiam descendere. Confer similem epitasin in αἰσχρότης, μωρολογία, εὐτραπελία*, Eph. 5, 4. *Perpendamus quaeso cautelam, omnibus et Criticis et Doctoribus et Oratoribus sacris, locutionum vim, in moralibus praesertim, investigaturis nunquam non commendandam, quae habetur* Matth. 5, 19. E. B.

**) *ἐν ἡμέρᾳ κρίσεως, in die judicii]* Hem quantus dies! *V.* g.

(synecdochice dictum) a feriae sextae hora circiter decima erat usque ad noctem exclusive: secundum, plenissimum, a noctis illius initio usque ad finem sabbati et ad initium noctis sequentis: tertium, proprie dictum, ab initio noctis sequentis usque ad resurrectionem Domini et exortum solis feria prima mane. Itaque duobus certe diebus duae noctes cohaerent; neque una nox uni diei primo demta, veritatem mutat locutionis a potiori rem denominantis. Sane non duo fuere noctidua; neque quatuor: tria igitur. Congruit stilus hebraeorum, de quo vid. Lightfoot. et Wolfium ad h. l. et Michaëlis ad Jos. 2, 16. Haec quanquam satisfacere lectori non injusto possunt; tamen synecdochen non tam *tres dies et tres noctes*, quam ipsa commoratio in corde terrae sibi vindicat. Etenim Scriptura saepe tempus aliquod definit; ac non totam rem ei tempori adaequate inclusam, sed partem rei, diuturniorem ceteris partibus, exprimit: v. gr. annos 430 commorationis in Aegypto, Ex. 12, 40. Et sic totus passim liber Judicum. Hoc igitur loco commoratio in corde terrae, id est, in sepulcro, exprimitur; sed simul innuitur passio, certe inde ab agone in Gethsemane, ubi Jesus in terram, postridie subeundam, procidit, et a captura, qua Judaei templum illud solvere aggressi sunt, (ut Erasmus existimat Annot. f. 134.) imo etiam *illustre* Tridui cum feria quinta initium, Joh. 13, 31. (coll. Harmon. evang. p. 310-366.) quo tempore Salvatorem licitati sunt Judaei, sub terram mittendum. Haec omnia commoratio in terra latius sumta complectitur. Ps. 71, 20. Etenim filius hominis non modo in sepultura, sed vel maxime in passione *signum* fuit generationi illi, Joh. 8, 28. Hoc modo ternarius dierum noctiumque praecise complectur, a luce feriae quintae ad lucem feriae primae. Tempus mortis duorum testium exacte definitur, $3^1/_2$ dierum. Ap. 11. Ergo tres dies et tres noctes Domini in medio terrae versantis exacte definitas existimare debemus. *Medium* sive *cor terrae* non debet praecise quaeri: sed opponitur ipsi terrae, in qua plus XXX annos versatus est Christus.

v. 41. **ἄνδρες, viri)** quos secutae sunt uxores et liberi. Versu sequenti unius *feminae* exemplum additur, quae *sapientem* audiit, cum sequior sexus videri posset *prophetiam* potius, quam sapientiam quaerere. — **ἀναςήσονται, insurgent)** v. seq. *excitabitur*. coll. Luc. 11, 32. 31. *insurgent* sua sponte, *excitabitur*, divino nutu. altero verbo vis alterius continetur. — **μετὰ, cum)** — **κατακρινοῦσιν, condemnabunt)** Conf. Rom. 2, 27. Ergo in judicio contra se invicem sistentur, quorum par aut opposita est ratio. — **εἰς, in)** Proprie exprimitur *fides* Ninevitarum. Jon. 3, 5. coll. **εἰς** Rom. 4, 20. — **κήρυγμα, praeconium)** sine miraculis. [*ut in Salomone*, v. 42. V. g.] — **Ἰωνᾶ, Jonae)** de quo etiam v. 39. Nuncii salutis sunt prophetae, sapientes et scribae, cap. 23, 34. Scribam agere, non decuit Dominum. Joh. 7, 15. coll. not. ad Luc. 4, 16. At ex prophetarum genere eum, qui huc maxime quadrabat, Jonam, Propheta summus; idemque, Sapientia ipsa, ex sapientum genere insignem nominat Salomonem: et utroque Amplius adesse significat. utrique creditum fuerat sine signis. — **πλεῖον, amplius)** Is, qui potius audiendus. [*futurus ipse judex*. V. g.] — **ὧδε, hic)** in proximo: coll. v. seq. *ex finibus*.

v. 42. **νότου, austri)** ex Arabia felici. — **πλεῖον σολομῶνος, plus Salomone)** Salomo erat sapiens: sed hic est Sapientia. Luc. 11, 49.

v. 43. **ὅταν, quum)** Refutata interpellatione pharisaeorum, prosequitur Jesus ea, quae pendent ex v. 30. coll. Luc. 11, 23. 24. — **ἐξέλθῃ,**

exiverit) ut dictum v. 29. — **διέρχεται**, *transit*) passim. — **ἀνύδρων**, *aqua carentia*) Ubi nulla aqua, non habitant homines. Ps. 107, 35. s. — **ἀνάπαυσιν**, *requiem*) *Requies* nulli non creaturae optabilis. requiem hostes sibi constitutam censent, in homine. — **οὐχ εὑρίσκει**, *non invenit*) extra hominem. Miserum, semper quaerere, nunquam invenire.

v. 44. **οἶκόν μου**, *domum meam*) Quod semel occuparat hostis, id in suo aere censet. — **ἐξῆλθον**, *exivi*) Sic loquitur, quasi non *ejectus*. Vide superbiam, quae non modo ex hoc verbo, sed potius ex toto sermone spiritus impuri patet, sic loquentis, ut si in sua potestate situm esset *exire* vel *venire*. Idem verbum v. 43. Dominus adhibet, absque singulari emphasi. Potest eadem vox vel emphasin habere, vel emphasi carere in diversis sermonibus, pro diverso statu et mente loquentis. — **ἐλθὸν**, *veniens*) Speculandi causa. — **εὑρίσκει**, *invenit*) Ergo domus non sic fuerat, antequam ejectus fuerat hostis. — **σχολάζοντα**, *otiantem*) Tranquillitas, quamvis bona, non longe distat a periculo. Idem verbum, Ex. 5, 8. 17. רפה **σχολάζειν**. — **σεσαρωμένον**, *purgatam*) a malis. — **κεκοσμημένον**, *ornatam*) bonis. v. 28. Munda maxime quaerit hostis, ubi requiescat; non ut munda maneant, sed ut ipse ea quoque immunda reddat.

v. 45. **τότε**, *tunc*) ut speculatus est. — **ἑπτὰ**, *septem*) Itaque cum eo sunt *octo*. *Octo* etiam peccata capitalia numeravere patres. vid. Columbanus et ad eum Goldastus: it. Ephraim Syrus f. **υκβ**. Septem tamen differunt ab uno illo malitia; fortasse etiam inter te. Numerus major includit minores, etiam disjunctive. coll. Luc. 8, 8. cum Matth. 13, 8. Ergo alium v. gr. sex, alium quinque, quatuor etc. spiritus occupare possunt. — **πονηρότερα**, *pejores*) subtilius operantes, non per crassos paroxysmos. Sunt ergo *impuri* spiritus, qui tamen minus mali sunt: sunt item spiritus valde *maligni* alii. — **κατοικεῖ**, *habitant*) perseverantius, quam antea. — **χείρονα**) septuplo *pejora* et amplius. — **καὶ**, *etiam*) Quod homini accidit in corpore, id generationi isti fiet spiritualiter. [*cui tanta per Christi virtutem liberatio obtigerat*. V. g.]

v. 46. **μήτηρ**, *mater*) Non plane hic congruebat sensus Mariae cum sensu Filii. — *) **αὐτῷ**, *ei*) quasi ejus causa. [*Interpellare Eum, animus erat*. Marc. 3, 21. 31. V. g.]

v. 48. **τίς**, *quis*) Non spernit matrem, sed anteponit Patrem: v. 50. et nunc non agnoscit matrem et fratres, sub hoc formali. Formula corrigendi.

v. 49. **καὶ**, *et*) Cum severitate summa **) conjungitur summa comitas et sobrietas. — **ἰδοὺ**, *ecce*) Resp. *ecce*, v. 47.

v. 50. **ποιήσῃ**, *fecerit*) [*tanquam discipulus et auditor*. V. g.] Non dicit, *facit*, sed loquitur cum aliqua conditione. — **τὸ θέλημα**, *voluntatem*) ex qua regeneramur. [Jac. 1, 18.] — **αὐτὸς**, *is*) *hic* demum. — **ἀδελφὸς**, *frater*) Tertium hoc dicitur, magna vi. — **καὶ ἀδελφὴ**, *et soror*) *Fratrum* appellatio in plurali, v. 46. seqq. etiam *sorores* complectitur. — **μήτηρ**, *mater*) Gradatio.

*) *οἱ ἀδελφοὶ αὐτοῦ*] Hi non erant filii, quos ad Mariam attulisset Josephus. Christus enim, ut Josephi filius, ita primogenitus omnino filius ejusdem habitus fuit. *V. g.*

**) *cujus rationem in loco parallelo* Marc. 3, 21. *quaerendam esse, cel.* Michaëlis *docet in der* Einleitung etc. T. 2. p. m. 1162. E. B.

CAPUT XIII.

v. 2. *Τὸ*) Articulus navem innuit ibi haberi solitam. — *καὶ, et*) ut viderunt Illum populi. — *αἰγιαλὸν*) Opportuna statio. Hesychius: *αἰγιαλὸς, ὁ παραθαλάσσιος ἐν τόπῳ ψαμμώδει ἢ ψηφῖδας ἔχων.*

v. 3. *ἐν παραβολαῖς, in parabolis*) Singularis periodus doctrinae Christi, in Galilaea, ad populum: ut ad sacerdotum principes et populi seniores, Hierosolymis. Marc. 12. 1. *coepit.* coll. Matth. 21. 22. Parabolae, in oriente frequentes. Multum ante in utrisque locis docuerat sine parabolis. Parabolae sunt septem: quatuor ad populum, v. 3. 24. 31. 33. et tres, ad discipulos, v. 44. 45. 47 *). Primae quatuor, et tres ultimae proprium inter se nexum habent. Illas connectit formula: *Aliam parabolam.* harum initio dicitur, *Iterum simile.* Et quia septima prae aliis consummationem seculi spectat; prima autem eam non spectat, sed prophetiam Esajae ad populum, tempore Jesu docentis, applicat: sane praeter communes et perpetuas regni coelorum sive ecclesiae rationes conveniunt hae septem parabolae, reconditissimum habentes sensum, v. 35. etiam in periodos et aetates ecclesiae diversas: ita quidem, ut alia post aliam in complemento incipiat, non tamen prior quaelibet ante initium sequentis exeat. Prima et secunda, prae sequentibus, explicatae sunt apostolis: in prima, ante explicationem; in secunda, post explicationem dicitur illud: *qui habet aures ad audiendum, audiat.* et prima quidem impleta est, ut diximus, primo tempore; secunda, tempore apostolorum et deinceps; tum enim coeperunt dormire homines, v. 25. tertia et quarta, propagationem regni Dei apud *principes*, et apud *totum* genus humanum, denotant. Quinta, statum ecclesiae occultiorem; sexta, statum regni Dei super omnia aestimati; septima, statum ecclesiae novissimo tempore valde mixtum refert. Illud quaeri potest, utrum septem parabolae ita per totum tempus N. T. extendantur, ut a meta quatuor priorum incipiant tres posteriores; an illae quatuor ab initio ad finem decurrant, et item hae tres. Pendet hinc distributio accuratior, quam sapientibus relinquo dijudicandam:

1. Tempus apostolorum.	v. 16.
2. post apostolorum decessum.	25.
3. Constantinus.	32.
4. Sec. IX sub tuba angeli VII.	33.
5. Regnum bestiae et Reformatio.	44.
6. Regnum Dei super omnia aestimatum, ligato Satana.	46.
7. ultima confusio.	47.

— *ὁ σπείρων*) Christus, *seminator*, in praesenti.

v. 4. *παρὰ, ad*) eo, ubi ager et via inter se attingunt.

v. 5. *πετρώδη, saxosa*) Non innuuntur lapides sparsim in agro

*) Parabolam de quadruplici agro prius Salvator, quam domum redisset, *remotis* tamen *arbitris*, sive in mari sive in continente, discipulis rogantibus explicuit, v. 10. coll. Marc. 4, 10. Deinde reliquas parabolas turbae proposuit, Marc. 4, 33. et *domum* reversus petentibus discipulis parabolam quoque de zizaniis illustravit: v. 36. coll. Marc. 4, 34. — Post parabolas hasce, quarum complures ab agricultura desumtae sunt, propositas quum dies aliquot elapsi essent, *messis hordeacea* incepit. Pari modo parabola de sagena (v. 47.), *in mare* conjecta, prope a *mari* fuit prolata. Harm. p. 322.

jacentes, sed petra sive saxum continuum sub terrae superficie tenui. — *οὐκ εἶχε, non habebant)* Subauditur *ἄλλα alia*, recto casu. — *πολλὴν)* Hebr. רב *multus;* interdum *nimius;* hic, *sat multus.* — *ἐξανέτειλε)* non modo *ἀνέτειλε, orta sunt,* sed *in altum creverunt.*

v. 6. *ἐκαυματίσθη, usta sunt)* minus extrinsecus. — *ἐξηράνθη, exaruere)* prorsus, intrinsecus. [*Homo, cui boni aliquid adhaerescit, jacturam ejus, utut non praecipitem, facere potest.* V. g.]

v. 7. *ἀνέβησαν, ascenderunt)* ultra sementem ipsam. spinae antea minus creverant. Qui verbum audivere, nec tamen in bono crescunt, vigorem vertunt ad incrementum in malo.

v. 8. *καλὴν, bonam)* mollem, profundam, purgatam. — *ὃ μὲν, ὃ δὲ, ὃ δὲ)* Ref. ad *ἄλλα.*

v. 9. *ὁ ἔχων, qui habet)* Conf. mox v. 11. 12. 13. 43. Audiens audiat: habenti dabitur.

v. 10. *διατί, quare)* Res nova videbatur discipulis. v. 3.

v. 11. *ὅτι, quia)* Potest referri ad *quare.* conf. *propterea*, v. 13. — *ὑμῖν, vobis)* habentibus. — *τὰ μυστήρια. mysteria)* Sic appellantur non omnia, quae omnes scire debent ex revelatione: sed quae prae iis, qui necessaria norunt, ii, quibus arcana revelantur, sciunt. — *ἐκείνοις, illis)* Hoc vim habet removendi. — *οὐ δέδοται, non datum est)* nosse mysteria nuda.

v. 12. *ἔχει, habet)* *Habere* significat divitem esse. qui habet, criterio *habentis* gaudet, et de perseverantia in dies fit certior. — *περισσευθήσεται, reddetur abundans)* et se ipsum vincet. [*Id in temporalibus fit, ac potius in spiritualibus.* V. g.] — *ὅστις οὐκ ἔχει, qui non habet)* Huc ref. *ὅτι, quia,* v. 13. et ad *tolletur* refer *ne quando,* v. 15. — *καὶ ὃ ἔχει) etiam* ea res, *quam habet,* tolletur. — *ἀρθήσεται, tolletur)* Etiamsi audiat, tamen non audiet: et quod audiit, tandem, praesertim post judicium, ita auferetur ab eo, ac si nunquam audisset quicquam. Damnati torquebuntur ignorantia et siti sciendi.

v. 13. *ὅτι, quia)* Non igitur sine causa Jesus per parabolas ad populum est locutus. Et tamen saepe sine parabolis antea locutus erat, cum misericordia: c. 9, 36. Marc. 6, 34. nec profecerant. — *οὐδὲ συνιοῦσι) neque animadvertunt.*

v. 14. *καὶ, et)* adeoque. — *ἀναπληροῦται)* Hoc differt nonnihil a *πληροῦται,* quod alias in prophetiis allegandis adhibetur. Dictum Esajae, (c. 6, 9.) tempore Esajae et deinceps, ac plane tempore Messiae implebatur. — *ἀκοῇ, auditu)* Id est, quam proxime aberitis, et tamen aberitis.

v. 15. *ἐπαχύνθη γὰρ)* Sic LXX, sed in Hebraeo non est particula causalis. Sermo autem celeriter se ab iis avertit. — *ἡ καρδία, τοῖς ὠσὶ, τοὺς ὀφθαλμοὺς, cor, auribus, oculos)* Haec tria mox ordine retrogrado occurrunt: *oculis, auribus, corde.* Cor initio primum est, in fine extremum. a corde corruptio manat in aures et oculos: per oculos et aures sanitas pervenit ad cor. — *ἐκάμμυσαν) clauserunt.* — *μήποτε — ἰάσωμαι, ne quando — sanem)* Ergo Deus voluerat sanare illos: et plane propinqua eis erat sanatio; si modo advertissent. Marcus: *et remittantur illis peccata,* c. 4, 12. conf. Ps. 103, 3. — *συνῶσι, intelligant)* Subjectum quo *συνέσεως* et *νοήσεως,* est cor, non cerebrum: uti etiam *πωρώσεως,* Joh. 12, 40., et *σκοτασμοῦ,* Rom. 1, 21. sic quoque *ἀπιστίας* et *πίστεως.* eam sequitur *ἐπιστροφή.* [*Nimirum cum verbo συνῶσι accentus hebraici illud, καὶ ἐπιστρέψωσι, propius*

nectunt, quam cum ἰάσωμαι. Atque compluribus in locis ex V. T. in Novo allegatis accentus hebraici *cum vi ipsorum verborum coelestium accuratius conveniunt, quam distinctiones a Graecis adjectae, v. g.* Matth. 4, 15. 19, 5. 21, 5. Luc. 4, 18. Act. 7, 6. 8, 32. Hebr. 1, 12. 3, 9. 12, 26. 13, 6. *Et hi tamen fuere Christiani. Ergo non debemus accentus illos a Judaeis recentioribus coecitati suae relictis profectos existimare. Altioris sublimiorisque sunt originis.* App. Crit. Ed. II. p. 120.]

v. 16. *ὀφθαλμοὶ, ὦτα, oculi, aures)* corporis, prae sanctis V. T. et animae, prae populo praesenti. Subjectum quo beatitudinis.

v. 17. *προφῆται, prophetae)* 1 Petr. 1, 10. 12. not. — *ἐπεθύμησαν, concupiverunt)* eaque cupiditas pia fuit, et pretiosa coram Deo. Joh. 8, 56. not. — *οὐκ εἶδον, non viderunt)* Hebr. 11, 13. 39.

v. 18. *ὑμεῖς, vos)* prae populo. — *τοῦ σπείροντος)* de *Seminante*, a Seminante dictam.

v. 19. *μὴ συνιέντος) Συνιέναι, animadvertere.* Quae semel in *σύνεσιν* penetrarunt, in ea minus potest, *Malus* sive *diabolus*, qui unus, prae angelis suis, per volucres significatur. — *ἁρπάζει, rapit)* vi, et arte celerrima, ut avis rapax. v. 4. — *ἐν τῇ καρδίᾳ) in corde.* — *σπαρεὶς, consitus)* instar fundi.

v. 20. *ὁ δὲ, qui vero)* In quavis anima unus praecipue character eminet. — *εὐθὺς, statim)* Celeritas nimia et laetitia non semper signum optimum: ubi totus vigor ad externa se diffundit et in iis se consumit. — *μετὰ χαρᾶς λαμβάνων, cum gaudio accipiens)* Gal. 4, 14. s.

v. 21. *ῥίζαν, radicem)* quae plane necessaria est, et ex ipso verbo existit. — *πρόσκαιρός ἐστι, temporarius est)* Dum tempus fert, credit. Luc. 8, 13. *πρόσκαιρος* dicit per se bonum quiddam, sed sine perseverantia. ideo sequitur *δὲ* adversativa, et *εἶτα*, Marc. 4, 17. — *θλίψεως, afflictione)* in genere. — *διωγμοῦ, persecutione)* in specie. [*quod vel obliquo vultu, dicteriove ad illusionem accedente fieri queat.* V. g.] — *διὰ τὸν λόγον, propter verbum)* quum id ore propagatur, vitaque exprimitur. — *εὐθὺς, statim)* Quod cito fit, cito perit *).

v. 22. *ἡ ἀπάτη τοῦ πλούτου, fraus divitiarum)* [*quae varia est, et, quamvis horrendum in modum fallat, vix tamen unquam consideratione digna videtur.* V. g.] Divitiae auferunt animam suavitate sua, *curae* opposita h. l. **) — *ἄκαρπος γίνεται sterile fit) verbum,* scil. in homine. Vid. Marc. 4, 19. Verbum in audiente non pervenit ad fructum idoneum et consummatum, qui sit usui. homo *οὐ τελεσφορεῖ*, Luc. 8, 14. Thomas Magister: *εὔκαρπα δένδρα, ὧν ὁ καρπὸς ἐστι χρήσιμος ἀνθρώποις εἰς τροφήν· ἄκαρπα, τὸ ἐναντίον, ὧν τοῖς καρποῖς οὐ χρῶνται οἱ ἄνθρωποι· ἄκαρπον δὲ, τὸ μὴ ποιοῦν καρπὸν, παρ' οὐδενὶ τῶν παλαιῶν εὕρηται.*

v. 23. *ὅς, qui)* auditor. coll. Marc. 4, 20. Alias poterat *ὅς* etiam referri ad *τὸν λόγον*. — *καρποφορεῖ) fert fructum* consummatum. — *ὃ μὲν, ὃ δὲ, ὃ δὲ κτλ.)* Accusativus, neutro genere. nam subjectum

*) *σκανδαλίζεται*] adeoque ad infidelitatem relabitur. *V. g.*

**) *συμπνίγει, suffocat*] Multi ita in tractando Verbo DEI versantur, ac si non fundus esset cor, in quo semen perstet ac vigeat, sed granarium, quod penoris modo minus modo plus, modo aliquid modo nihil queat continere. *V. g.*

ὅς, singulari numero hîc expressum, non fert subdivisionem sui, in tria bonorum Verbi auditorum genera, per ὁ μὲν, ὁ δὲ, ὁ δὲ, quod vulgo legitur. Porro etiam protasis habet ὃ, v. 8. et parallelus locus ἓν, item bis, Marc. 4, 8. 20. Unius auditoris progressus ex tribus v. gr. granis, copiosus, medioeris, minus copiosus, significatur, per *centum, sexaginta, triginta.* [*quando unam eandemque doctrinam occasione vel centies data in suum aliorumque usum vertit.* V. g.] Quemadmodum triplex est gradus audiendi sine fructu; sic triplex copia fructuum, quae tamen non praecise ad 100 et 60 et 30 restringitur. nam aliud potest etiam facere 40. 50. 70. 80. 90. etc. 100 longius absunt a 60, quam 60 a 30. Habenti dabitur.

v. 24. **παρέθηκεν**, *proposuit*) uti convivae proponitur cibus *). — **ἐν τῷ ἀγρῷ**, *in agro*) in quo ipse est: nam non dicitur, *in agrum*.

v. 25. **τοὺς ἀνθρώπους**, *homines*) quorum erat custodire agrum. Ipse Dominus non dormit. — **αὐτοῦ**, *ejus*) Non dicitur, *eorum*. — **ζιζάνια**) Hoc vocabulum neque LXX. habent, neque antiquiores Graeci. Igitur ex hebraeo ציץ *flos* formatum noscitur. Multi inter frumenta flores nascuntur agricolis molesti. — **ἀνὰ**) ubique, in medio, inter triticum. — **ἀπῆλθεν**, *abiit*) [*patrator utne innotesceret.* V. g.] Inde aliquantisper latuere zizania.

v. 26. **τότε**, *tunc*) Ubi bonum creseit, ibi malum tum demum magis apparet.

v. 27. **κύριε**, *Domine*) Nomen Filii hominis, v. 37. — **πόθεν**, *unde*) Non norant servi, quis fecisset, aut quando. — **ζιζάνια**, *zizania*) Zizania majorem speciem habent, quam cardui et spinae. Ergo a tolerantia illorum ad horum non valet consequentia. Saepe et pro tritico se venditant, et triticum tanquam zizania eradicare conantur.

v. 29. **οὔ· ** *non*) Zelus, quem habent pii, contra zizania, non reprehenditur; sed tamen in ordinem redigitur. — **ἅμα**) *eodem tempore*. — **τὸν σῖτον**, *triticum*) quod pro zizaniis haberetis.

v. 30. **συναυξάνεσθαι**, *una crescere*) Incrementa in bono et malo simul fiunt, apud singulos interdum; et apud universos maxime, et quo longius procedunt tempora, eo exstantiora sunt utraque. — **καιρῷ**, *tempore*) Tum demum erit opportunum. — **πρῶτον**, *prius*) ut spectent pii poenam impiorum; impii gloriam piorum ne videant. Sic Matth. 25. judex justos quidem prius alloquitur, sed tamen postea v. ult. impii prius in ignem aeternum ablegantur. — **δέσμας**, *fasciculos*) Ut σαθμὸς σάθμη, λῦμα λύμη, sic δεσμὸς, δέσμα, δέσμη dat. vide Eustathium. Carebunt libertate: conjungentur homogenea. **κατακαῦσαι**) Urentur et *comburentur*. — **δὲ**, *autem*) Tum erit perfecta separatio. — **συναγάγετε**) *colligite* et portate.

v. 31. **ἄνθρωπος**, *homo*) Similitudo a viro: uti v. 33. a femina. conf. Luc. 15, 4. 8.

v. 32. **ὃ**, *quod*) semen. nam κόκκῳ est masculinum. — **μικρότερον**, *minimum*) non absolute, sed spectata proportione seminis ad germen. Erat species seminis notissima, proverbio trita. c. 17, 20. — **σπερμάτων**, *seminum*) Mundus habet varia sapientiae, potentiae, virtutis semina: ea omnia vicit fides christiana, per omnem mundum pro-

*) ἡ βασιλεία τῶν οὐρανῶν, *regnum coelorum*] Hujus quotiescunque mentio fit in sermonibus et parabolis Domini, id ipsum totius Evangelii succincta recapitulatio habenda est. *V. g.*

pagata. Grano simile est regnum coelorum, adeoque tota res christiana, fides etc. Varie haec possunt exprimi. *Fides* innuitur omnium credentium, qui fidem amplectuntur ante alios. Hi alii sunt, qui postea credunt, gentes, reges etc. — **μεῖζον**) *majus.* — **λαχάνων, δένδρον**, *oleribus, arbor)* Duo genera vegetabilium. Exempla talium arborum ingentium affert Tremell. ad Syr. h. l. *arbor*, v. gr. Constantini tempore. [*Per mundum universum regnum Christi dispanditur.* V. g.] — **τὰ πετεινὰ**, *volucres)* Ez. 17, 23. — **κλάδοις**) patulis *ramis.*

v. 33. **ἐνέκρυψεν**) זרג LXX, *ἐγκρύπτω.* Ez. 4, 12. unde *ἐγκρυφίας.* — **σάτα τρία**, *sata tria)* Quantum uno tempore ab homine portari, vel ad pinsendum sumi soleret. Gen. 18, 6. — **ἐζυμώθη**, *fermentatum est)* Retulerim hoc ad propagationem potius, quam ad corruptelam ecclesiae. [*Nulla sane urget necessitas, ut fermentum pro re culpabili habeas: hinc malum fermentum dicitur fermentum* vetus, 1 Cor. 5, 7. V. g.] *Fermentum* est ipsum *regnum coelorum*, cujus rationes et evangelium et apostolos complectuntur. — **ὅλον**, *tota)* sc. farina. [*Parvum fermentum, ut in malo,* Gal. 5, 9., *sic in bono totam massam fermentat.* V. g.] Magna vis! Videtur hoc pertinere ad totum genus humanum, quod refert *tria sata*, ex tribus Noachi filiis propagatum in orbe terrae *).

v. 35. **τὸ ῥηθὲν**) Ps. 78, 2. *ἀνοίξω ἐν παραβολαῖς τὸ στόμα μου, φθέγξομαι προβλήματα ἀπ' ἀρχῆς.* — **προφήτου**, *prophetam)* qui cecinit psalmum illum. Spiritus Christi erat in prophetis: ideo prophetae potuerunt suo modo de se praedicare, quae postea in Christo uberrime impleta sunt. — **ἀνοίξω**, *aperiam)* Antea non erat factum. — **ἐρεύξομαι**) Hebr. אביעה *scaturiam:* quod LXX. alias reddunt *ἐρεύγομαι*, Ps. 19, 3. et *ἐξερεύγομαι*, Ps. 119, 171. 145, 7. Hesychius: *ἐρεύγεται, ἀναβάλλει*, scil. fons aquas. Idem, *ἐρεύγετο, ἐβρύχετο, ἔβρυεν.* dicitur autem *βρύχειν* de strepitu fluctuum et rugitu leonis. Igitur *ἐρεύγομαι* denotat scaturiginem prae copia et impetu sonoram. unde LXX. etiam pro שאג *rugire* ponunt *ἐρεύγεσθαι.* — **καταβολῆς**) Non solum dicit fundamenta, sed structuram. 2 Macc. 2, 29.

v. 36. **φράσον**, *explica)* Discipuli dociles amplius rogant.

v. 38. **οὗτοι**, *hi)* quorum habetur ratio maxima: vel inprimis, praesentes discipuli. — **τοῦ πονηροῦ**, *mali)* Masculinum.

v. 39. **συντέλεια· ἄγγελοι**, *consummatio: angeli)* Praedicatum, in contextu: extra contextum, subjectum. *συντέλεια*, v. 49, concursus *τῶν τελῶν*, 1 Cor. 10, 11.

v. 41. **αὐτοῦ· αὐτοῦ**, *suos: ejus)* Majestas Filii hominis. Hujus sunt *angeli*, coll. v. 39. fin. Hujus est *regnum* coelorum. Hujus est *mundus.* v. 38. coll. v. 24. — **βασιλείας**, *regno)* quod est regnum gratiae. — **σκάνδαλα**, *offendicula)* quae bonum semen impedierant, etiam apud alios. Horum poena praecipua est.

) v. 42. **καὶ βαλοῦσιν, *et jacient)* Id recurrit v. 50. totidem verbis.

v. 43. **τότε**, *tunc)* amotis impiis. — **ἐκλάμψουσιν**) non ardebunt, ut impii: sed *effulgebunt*, singuli, et multo magis universi. [*Quid vel*

---

*) *Conjecturam hanc vix* ridendam *judicaverit, qui meminerit, unius rei vel dictionis non unam tantum (qualis ad σάτα τρία h. l. notata est) sed* plures *posse causas esse.* E. B.

**) *τὴν ἀνομίαν, iniquitatem*] pro sua parte. *V. g.*

cogitatu jucundius? V. g.] Idem verbum, Dan. 12, 3. LXX. — *τῦ πατρὸς αὐτῶν, Patris sui)* qui justus est, et gloriosus. Quanta justorum differentia a *filiis* mali! v. 38. — *ὁ ἔχων ὦτα, qui habet aures)* Formula non solum populo, sed etiam discipulis accommodata.

v. 44. *θησαυρῷ, thesauro)* non frumenti, [*ut* Jer. 41, 8. V. g.] sed auri, gemmarum etc. — *κεκρυμμένῳ· ἔκρυψε, occulto: occultavit)* Latuerat invenientem: deinde inveniens celavit alios. *occultavit* in ipso agro, ubi invenerat. Studium et prudentia sanctorum. Prov. 7, 1. Abscondita illi inveniunt: inventa abscondunt. Inventio thesauri non praesupponit *τὸ quaerere*, ut margaritae, quae percontatione inveniuntur. — *χαρᾶς, gaudio)* Gaudium spirituale, stimulus abnegandi mundi. — *αὐτῦ, ejus)* Ref. ad *thesaurum*. vel est adverbium. — *ὑπάγει, abit)* Praesens, ut *vendit, emit.* Versu 46. ponitur praeteritum. Actum sequitur status.

*) v. 45. *οὐρανῶν, ἀνθρώπῳ· coelorum homini)* Coelestium similitudines, ex humanis v. 52. c. 18, 23. 20, 1. 22, 2. — *ἐμπόρῳ)* *Ἔμπορος*, qui mercaturae causa peregrinatur et navigat. — *μαργαρίτας, margaritas)* Pluralis in singularem transit versu seq.

v. 46. *ἕνα, unam)* incomparabilem. Id ipsum est regnum coelorum.

**) v. 47. *ἐκ παντὸς γένυς, ex omni genere)* Joh. 21, 11. not.

v. 48. *ἐπληρώθη, impleta est)* Numerus malorum et justorum complebitur in novissimis diebus. — *καθίσαντες, sedentes)* studiose. — *καλὰ, σαπρὰ, bona: putrida)* individua piscium ex quovis genere. [*Qui non se ipsum fastidiat malus homo?* V. g.] — *ἔξω, extra)* *sagenam.*

v. 49. *πονηροὺς, malos)* et injustos. — *ἐκ μέσου, ex medio)* Mali, etiamsi plures sunt, non censentur. Conf. v. 30. — *τῶν δικαίων, justorum)* et bonorum.

***) v. 51. *πάντα, omnia)* Reliquas Jesus parabolas item paratus erat discipulis explicare. Sed intelligebant; si non perfecte, tamen vere.

v. 52. *πᾶς γραμματεὺς, omnis scriba)* Jesus neque est *scriba*, neque *μαθητευθεὶς initiatus.* loquitur ergo de discipulis: et quod versu 12. propriis verbis dictum erat, id nunc, quum discipuli tantisper profecere (unde etiam *scribae* appellantur,) per paroemiam eis confirmatur. *Scriba* est homo doctrina vel etiam literis V. T. imbutus: itaque huc ref. *vetera*, ex Mose et prophetis nota. Hoc genus est: accedit species, *μαθητευθεὶς κτλ* i. e. homo *novi* praeterea Test. doctrina *initiatus.* huc ref. *nova*, tum primum revelata. v. 35. *Nova* hic memorantur ante *vetera.* nam haec ex illis lucem et gustum sumunt, et tandem suavissime contemperantur. 1 Joh. 2, 7. 8. — *μαθητευθεὶς)* *Βασιλεύω,* regem facio et regem ago; sic *μαθητεύω,* discipulum facio, (*μαθητὰς ποιεῖν* Joh. 4, 1.) et *discipulum ago*, c. 27, 57. Prior notio obtinet h. l. *discipulus factus.* — *τῇ βασιλείᾳ)* Alii, *εἰς τὴν*

---

*) *τὸν ἀγρὸν ἐκεῖνον, agrum istum*] cum thesauro. Lucrandi studio si teneare: hanc parabolam sequere. *V. g.*

**) *πέπρακε*] *vendidit.* Hoc vero est omnibus, quaecunque habueris, renunciare. *V. g.*

***) V. 50. *εἰς τὴν κάμινον τῦ πυρὸς, in fornacem ignis*] O miseros, qui assantur inibi! *V. g.*

βασιλείαν. Utravis lectione, per metonymiam sive per prosopopoeiam, innuitur Christus ipse, uti c. 11, 12. Si *εἰς* placet, confer 2 Cor. 11, 3. sin Dativus *) conf. c. 27, 57. — *ἀνθρώπῳ, homini)* Omnes fere parabolae a rebus *humanis* sumtae sunt, ad perspicuitatem. — *ἐκβάλλει, promit)* copiose. — *θησαυροῦ, thesauro)* frumentario. — *καινὰ καὶ παλαιὰ, nova et vetera)* Locutio proverbialis, de bona copia, ex anno praeterito ac praesenti. Cant. 7, 13. *Nova*, ut ex bonis *regni coelorum: vetera*, ut *scriba* e scripturis. conf. v. 35. [*Nova jam palmam habent.* V. g.]

v. 53. *ἐτέλεσεν, absolvit)* Hae parabolae orbem quendam et systema conficiunt. sic, *absolvit:* c. 11, 1. *implevit.* Luc. 7, 1. Ostenditur autem per eas, praeter communem conditionem ecclesiae N. T. specialior ratio futurorum eventuum. conf. not. ad v. 3. et ad Joh. 16, 13. — *μετῆρεν, migravit)* Finem fecit tantisper habitandi in Capernaum **). Deinceps Jesus, ab Herode exagitatus, minus uno loco mansit.

v. 54. ***) *σοφία, δυνάμεις, sapientia, virtutes)* 1 Cor. 1, 24. Admiratione doctrinae et operum Jesu provehi debemus ad fidelem personae agnitionem: alias admiratio in stuporem desinit.

v. 55. *τέκτονος) fabri lignarii.* — *ἡ μήτηρ, mater)* Hinc colligi potest, Josephum pridem fuisse mortuum; Mariam vixisse sine splendore. — *μαριὰμ, ἰάκωβος, Maria, Jacobus)* Hos sic appellant, quasi nil haberent, nisi nomen; quo nomine notissimi essent.

v. 56. *ἀδελφαὶ, sorores)* Has ne nominare quidem dignantur.

v. 57. *ἐσκανδαλίζοντο, offendebantur)* ut fit iis, qui unum observant, altero, quod potius observandum erat, non observato. — *προφήτης, propheta)* In propheta sunt duo: quiddam commune, vulgare, naturale, domesticum: et quiddam eximium, coeleste, spirituale, publicum. hoc non observant, qui illud norunt. familiaritas parit contemtum; in patria, magis etiam domi. — *ἄτιμος, contemtus)* Contemtus, quem propheta fert alibi, non est contemtus, si comparetur cum contemtu in patria. alibi aliquid certe honoris habet.

v. 58. *ἀπιςίαν, infidelitatem)* Causa, cur hodie non fiant miracula multa, non tam est fides plantata, quam *infidelitas* regnans.

---

*) *quem* utriusque Editionis *margo cum* Vers. germ. *praefert.* E. B.

**) Eodem modo idem dicitur c. 19, 1. de ultimo Salvatoris itinere ex Galilaea in Judaeam, ante Passionem, suscepto, coll. Jer. 39, 9. Itaque verbum istud opponitur habitationi, quam sat longo tempore in Capernaum habuerat Salvator, c. 4, 13. Non multo post denuo Salvator eo rediit; sed, lustratione discipulorum facta, mox iterum abiit, Joh. 6, 22—71. Idem anni fere interjecto spatio factum est Matth. 17, 24.; quae ipsa omnium postrema visitatio fuit. Alloquium ad urbem Capernaum Luc. 10, 15. eminus prolatum est, itineris ad Passionem ducentis non exigua parte jam absolutà coll. Luc. 9, 51. Eàdem deinceps ratione Hierosolymas allocutus est eminus Luc. 13, 34. *Harm.* p. 324.

***) *εἰς τὴν πατρίδα αὐτῦ*] Quemadmodum Nazaretae solenni plane modo in publicum prodierat Luc. 4, 16.: ita, relicta Capernaum, Nazaretam denuo revertitur. Tum Nazareni, quae Luc. 4, 23. praedicta fuerant, ajebant. *Harm.* l. c.

CAPUT XIV.

v. 1. *Καιρῷ, tempore*) Jam circiter annum publice egerat Jesus. — *ἤκουσεν, audivit*) Novis rebus perstrepunt aures et aulae regum: sed spiritualia ubique didita vix tandem eo perferuntur. [*Et si omnino perferuntur, manca sunt et falsis mixta, neque facile vertuntur in usum. Attamen laetabilis exceptio locum hic subinde obtinet.* V. g.]

v. 2. *παισὶν, ministris*) Amici principum, plerumque juvenes. In terrore, magni cum parvis promiscue loquuntur. — *οὗτος, hic*) Herodem vexabat conscientia. *) non erat talis regis decidere. statuebat, cum dubitatione. Luc. 9, 7. 9. Erat Herodes Sadducaeus: sed Sadducaeismus nutat, ubi novum quiddam occurrit. Ratio priscis vel certe mortuis sanctis mavult adscribere res miras, quam vivis; et iis, quos semel magni facere coepit, quam aliis. [*Johannes celerrime consummatus fuit: sed qui vita eum privarant, pessime deinceps luebant.* V. g.] — *ἰωάννης, Johannes*) Virtutes Jesu ante mortem Johannis non audierat. Johannes in vita non fecerat miracula: sed quia vir sanctus fuerat, homines existimant, vim miraculosam tamen in eo fuisse. conf. c. 16, 14. Tantam vim etiam apud non sanctos habet existimatio sanctitatis. Porro vel mortuo Johanni adscriptae sunt actiones Christi. debuit igitur ille decrescere, ut Christus cresceret. De iis, quae Christi prodromus ante Ipsum occisus defunctis nunciarit, evangelizarit, multa dicunt Graeci communiter, apud Leonem Allatium de libris ecclesiast. Gr. p. 303. s. et apud Wetsten. ad Dial. c. Marcion. p. 33. itemque Latini, quos citat Ittig. Diss. de Ev. mortuis annunciato, §. XI. quibus add. Ambros. ad Luc. 1, 17. et Gers. Lect. 2. super Marcum. — *ὁ βαπτιστής, Baptista*) Hoc cognomen Johanni tribuit etiam Herodes, etiam Herodiadis filia, etiam Josephus. Ita celebratum fuit. — *αὐτὸς*) ipse. — *αἱ δυνάμεις, virtutes*) Has describit, quasi substantiales. — *ἐν αὐτῷ, in illo*) in Jesu.

v. 3—12. *ὁ γὰρ κτλ.*) Johannis mortem non opus erat aut in V. T. praedici, aut ex professo et ordine describi. quia is non est pro nobis mortuus. Pulcre autem resumitur ejus mentio, vigente jam Christo. — *ἡρωδιάδα, Herodiadem*) Huic Eliae inimica fuit regia mulier; ut veteri, Jesabel. — *τοῦ ἀδελφοῦ, fratris sui*) φιλίππου praemittunt plerique, ex Marco. **) qui quum solus hunc Herodis fratrem memorat, non ex Matthaeo omnia sumsisse noscitur. Brevior apud Matthaeum lectio, per Vulgatam servata est. *fratris*, vivi, nec improlis, ut docet Josephus l. 18. c. 7. sed satis erat, quod *frater* esset. Utriusque etiam neptis ex fratre Aristobulo erat Herodias.

v. 4. *οὐκ ἔξεστι, non licet*) Johannes vim veritatis amarae non fregit argumentis nimiis conciliantibus: nec verba erant mollia, nec vestis. Johannes non venit in Galilaeam: sed tamen potuit Herodem reprehendere. — *σοὶ, tibi*) Peccata, regum etiam, in secunda persona debent redargui. — *ἔχειν, habere*) Causas matrimoniales non possunt plane abdicare theologi: c. 19, 3. s. quorum est quaerere de omni eo, quod *licet* vel non licet. Conf. c. 22, 17.

*) *Tantum abfuit, ut* per jocum *haec diceret.* E. B.

**) Gnomonis *haec observatio proprius convenit* utriusque Editionis *margini, quam* Versioni germ., *quae* Philippi *nomen h. l. retinet.* E. B.

v. 5. *ἐφοβήθη, timuit)* Saepe ii timent, qui testes veritatis opprimunt: neque tamen ipsi testes timent oppressores suos. [*Malum propositum, vix inchoatum, ubi se occasio leviuscula obtulerit, ad actum posthaec deducitur.* V. g.]

v. 6. *γενεσίοιν)* diei, quo vel natus est (LXX. Gen. 40, 20.) vel regnare coepit. Dies illustres magnum comitatur peccandi periculum. [*Ejus generis sunt v. g. Encaenia, nundinae etc. quae ubi ex more celebrantur, frequenter futiles laetitias taedia excipiunt atque lamenta. Nec tamen meliora persuaderi sibi mundus patitur.* V. g.] — *ὠρχήσατο, saltavit)* Res levis, ansa rei gravissimae. — *θυγάτηρ, filia)* Salome. — *ἐν τῷ μέσῳ, in medio)* inspectantibus omnibus, in convivio.

v. 7. *ὡμολόγησε, confessus est)* Saltando petierat puella: cui rex etiam antehac natali die suo videtur aliquid dedisse solitus.

v. 8. *προβιβασθεῖσα, ante instructa)* antequam peteret. — *ὧδε, hic)* antequam regem poeniteret. — *πίνακι, patina)* quam fortasse in manu tenuit. Res horrendas impii sciunt cum euphemia verbis elegantibus proferre.

v. 9. *ἐλυπήθη, contristatus est)* Latuerat in rege judicii aliquid. Mali propositi exsequendi necessitas subita percellit etiam pessimos. Gaudia mundi comitatur tristitia. — *ὁ βασιλεὺς, rex) tetrarcha*, proprie. v. 1. — *συνανακειμένους, una discumbentes)* Rex convivas timuit: convivae, regem. hi, cum Johannem deprecari debuissent, non deprecati, participes facti sunt caedis.

v. 10. *ἀπεκεφάλισε, decollavit)* Vel hoc mortis genus argumento erat, Johannem non fuisse Messiam. coll. Joh. 19, 36. [*A Christi nimirum corpore ne os quidem ullum, nedum caput, auferri decebat.* V. g.] — *ἰωάννην, Johannem)* Non omnis subita et violenta mors, misera; vel si caput auferatur.

v. 11. *μητρὶ, matri)* quae sine dubio crudeliter tractavit.

v. 12. *σῶμα, corpus)* sine capite. — *ἐλθόντες, venientes)* Ea re profuit discipulis Johannis, mors ejus. — *ἀπήγγειλαν, annunciaverunt)* Nuncium, qua animi significatione acceperit Jesus, non exprimitur: accepit videlicet, ut Dominum decuit.

v. 13. *ἀκούσας, audiens)* ea, quae a v. 1. ad 12. memorata sunt. [*famam scil. suam ad Herodem pertigisse.* Conf. Joh. 4, 13. Harm. p. 331.] — *ἀνεχώρησεν, secessit)* Interfector Baptistae indignus erat, qui videret audiretque Dominum. c. 21, 23—27. Postea quidem eum vidit, Luc. 23, 8. sed non sponte accedentem, verum hostium violentia adductum. itaque hic aspectus Herodi non fuit signum gratiae. Confer de Samuele et Saulo. 1 Sam. 15, 35. et 19, 24. — *κατ' ἰδίαν, seorsum)* nemine assumto, nisi discipulis. — *πεζῇ, pedibus)* vid. Eustath.

v. 14. *ἐξελθὼν, egressus)* e secessu, in publicum.

v. 15. *ὀψίας, vespere)* Varios gradus habet vesper. v. 23. — *ἡ ὥρα, hora)* dimittendi populi, capiendi cibi et quietis, vel cibi peregre petendi. — *ἑαυτοῖς, sibi)* Discipuli videntur interdum illis emisse.

v. 16. *ὀ χρείαν, non opus)* Quod non opus est, de eo videlicet non est laborandum. — *ὑμεῖς, vos)* significanter. Rudimenta fidei miraculorum apud discipulos.

v. 17. *ἄρτους, panes)* singulatim paratos.

v. 19. *ἀνακλιθῆναι, collocari)* Exercetur populi fides. — *τοὺς)* quicquid aderat. — *ἀναβλέψας, sursum oculos tollens)* Jesus omnia retulit ad Patrem, Joh. 11, 41. 17, 1. praesentissima fiducia; secus ac peccatores. Luc. 18, 13. — *οἱ δὲ μαθηταὶ, discipuli vero)* Praeludium administrationis futurae. Act. 4, 35.

v. 20. *πάντες, omnes)* Quanto magis in S. Coena *omnes* possunt *uno* Domini corpore pasci? — *κλασμάτων, frustrorum)* panis sapidissimi. conf. Joh. 2, 10. Solidissimum miraculum. Populi non erat auferre aliquid, curiositatis causa. — *δώδεκα, duodecim)* Cap. 16, 9. not. Etiam piscium reliquiae erant. Marc. 6, 43. Servabatur ad cibum futurum, non, ut manna, memoriae causa.

v. 21. *γυναικῶν καὶ παιδίων, mulieribus et pueris)* quorum sine dubio non levis numerus.

v. 22. *εὐθέως, statim)* Rebus bene per nos actis non debet immorari consideratio nostra. — *ἠνάγκασεν, coëgit)* magnis, ut credere fas est, de causis. Non libenter navigabant soli. — *τὸ πλοῖον, navem)* de qua v. 13. — *ἕως, donec)* Nil dixisse dicitur, se precaturum. Exemplum praebuit praecandi in occulto.

v. 23. *τὸ ὄρος, montem)* qui erat in ea regione. Montes et loci editi, Act. 10, 9. opportuni precibus: ob solitudinem, sub coelo. — *κατ᾽ ἰδίαν, seorsum)* ne discipulis quidem praesentibus. In tali secessu res gestae sunt maximae, inter Deum et Mediatorem. Non intercessit actio scenica. Quid Christus egerit cum Patre, colligi potest v. gr. ex Ps. 16. Luc. 11, 2. s. coll. v. 1. Joh. 17. — *προσεύξασθαι, precatum)* ultra mediam noctem v. 25. Fructum vide versu 33. s.

v. 25. *τετάρτῃ, quarta) extrema.* Apud Judaeos quoque nox divisa erat in quatuor vigilias. Aliquandiu debuerunt laborare, dum opem tulit. — *ἀπῆλθε, abiit)* Precibus, quae diu durarant, tamen quasi abruptis, abiit ad juvandos discipulos. — *περιπατῶν, ambulans)* vento flante.

v. 26. *ἐταράχθησαν, turbati sunt)* Saepe Christum pro alio potius, quam pro Christo habemus. conf. v. 2. Jam non solum mare, sed etiam Dominum formidabant. — *φάντασμα)* φάντασμα, φάσμα, idem. Sap. 17, 15. 4. nec valde differt *φαντασία*. ib. c. 18, 17.

v. 28. *κέλευσον, jube)* Egregius motus fidei. Petrus, Jesu desiderio, navem relinquit, sive super mari ambulandum est, sive natandum per mare. Joh. 21, 7.

v. 29. *ἐλθὲ, veni)* Qui se ultro offert, ab eo plus postulatur: magis tentatur: potentius servatur.

v. 30. *βλέπων, videns)* Et *sensit* Petrus, et in undis *vidit.* — *τὸν)* Ventus fortis antea fuerat, sed a Petro non ita observatus. — *ἐφοβήθη, timuit)* quamvis piscator esset, nandi peritus. Joh. 21, 7. Qui gratia niti coeperunt, natura minus uti possunt. — *καταποντίζεσθαι, submergi)* Pro modo fidei ferebatur ab aqua: sicut pro modo manuum sublatarum Mosis vicit populus.

v. 31. *ὀλιγόπιστε, parvam fidem habens)* Etiam magna fides, tamen est exigua respectu ejus fidei, quae in nobis esse debebat. Constantia debet adesse. — *εἰς τί, quorsum?)* quo fructu? Non reprehenditur, quod exierit e navi; sed quod non manserit in firmitate fidei. tentationi se obtulit; recte: sed perstare debebat. — *ἐδίστασας,*

dubitasti) Fidei natura perspicitur ex opposito, quod est dubitatio et metus. Marc. 5, 36. Rom. 14, 23. Jac. 1, 6. *) **)

v. 36. *μόνον, tantum)* Pia humilitas. ***)

CAPUT XV.

v. 1. †) *Οἱ ἀπὸ Ἱεροσολύμων, Hierosolymitani)* qui videbantur auctoritate praepollere, et zelo; tam longam profecti viam, [*Paschatis festo Hierosolymis celebrato.* Harm. p. 340.]

v. 2. *τῶν πρεσβυτέρων, veterum)* *Πρεσβύτερος* interdum est nomen dignitatis munerisve; interdum opponitur juventuti, interdum posteritati, ut h. l. — *ἄρτον, panem)* Alios cibos facilius edebant Judaei sine lotione manuum, quam panem. Wall. not. crit. p. 47.

v. 3. *διατί, cur)* Respondet, uti quaesierant v. 2. [*Veritati nunquam desunt quaestiones, hypocritarum quaestionibus opponendae.* V. g.] — *καὶ ὑμεῖς, etiam vos)* sive transgrediuntur discipuli, sive non; vos estis transgressores maximi. — *διὰ, propter)* Traditiones, etiam ubi minime putares, detrahunt mandatis divinis. [*earumque cumulus, utut singulae sua specie non careant, dici vix potest quantum subinde nocuerit.* V. g.] — *ὑμῶν, vestram)* Illi dixerant, *veterum.* Jesus non accipit personam.

v. 4. *ὁ γὰρ θεὸς, Deus enim)* Antitheton: *vos* v. 5. — *τίμα, honora)* *Honor* significat justa beneficia, 1 Tim. 5, 3. not. quae negare, summa est *contumelia.* *τίμα τὸν κύριον,* Prov. 3, 9. de sacrificiis. Metonymia antecedentis. Ex. 20, 12. *τίμα τὸν πατέρα σου καὶ τὴν μητέρα σου.* — *ὁ κακολογῶν, qui maledicit)* Ex. 21, 17. *ὁ κακολογῶν πατέρα αὐτοῦ ἢ μητέρα αὐτοῦ, θανάτῳ τελευτάτω.* Maledictis impetitur vita: et vitam per parentes accipit proles. — *θανάτῳ, morte)* Observa, juventus!

v. 5. *ὑμεῖς δὲ, vos autem)* Quae Deus jubet, sunt amoris: traditiones humanae in alia omnia eunt. — *δῶρον, donum)* sc. est. *Korban est illud, quicquid* etc. Formula erat: קרבן שאני נהנה לך *illud omne, quo tibi quomodocunque utilis esse possem, esto mihi Korban.* h. e. tam mihi sit prohibitum tibi ulla in re benefacere, quam est mihi illicitum attingere Corban. vid. L. Capelli Corban. Vel etiam revera, ad vitandam speciem avaritiae, contulerunt in Corban,

---

*) v. 33. *θεοῦ υἱὸς εἶ, Dei filius es*] Talem si agnoverunt Jesum propter miraculosam in mari ambulationem: non oportuit eos hoc ipsum miraculum ad stuporem usque mirari; quo nomine reprehenduntur a Marco c. 6, 51. 52. Animus enim, quem intelligentem fides et sobrium fecit, admirationem immoderatam dediscit. *Harm.* p. 333.

**) v. 35. *οἱ ἄνδρες, viri*] In agro fortassis labore perfungentes. *V. g.*

***) *ὅσοι ἥψαντο, quotquot tetigere*] Ex tantis miserabilium hominum turbis non unus quidem reperitur, qui opem a Jesu petens repulsam tulerit. Ingrati tamen correpti postea, et, qui opus habebant, nova peccata cavere admoniti sunt. *Harm.* p. 337.

†) *Τότε, tunc*] Hac particula narratio eorum, quae ante et post Pascha contigerant, connectitur: unde colligere datur, Jesum tum temporis non adscendisse Hierosolymas. *Harm.* p. 340. Tempore minime opportuno ex obliquo interpellarunt hypocritae, quaestionem grande sonantem, sed in meras denique minutias desinentem, proponentes. *V. g.*

quae parentibus debebantur: sicut multi pauperibus vel orphanis tribuunt, quae aliis invident, extorquent, denegant. — *ὃ ἐὰν κτλ.*) *quicquid ex me utilitatis capturus fores.* — *ὠφεληθῇς*) יהנה לך solebant dicere sacerdotes, cum populus aliquid offerret. — *καὶ*, *et)* Particula *(per Hebraismum)* inchoat apodosin. — *οὐ μὴ τιμήσῃ, non honorabit)* Pharisaeorum edictum erat: *talis erit liber ab officio erga patrem et matrem.* Id autem Dominus effert iis verbis, quae injuriam pharisaeorum apertius exprimunt, praecepto Dei contrariam *).

v. 6. *καὶ) atque adeo.* — *διά, propter)* Cor occupatum traditionibus non capit mandata Dei.

v. 7. *προεφήτευσε, prophetavit)* praedixit.

v. 8. *ὁ λαὸς οὗτος*) Es. 29, 13. *ἐγγίζει μοι ὁ λαὸς οὗτος ἐν τῷ στόματι αὐτοῦ, καὶ ἐν τοῖς χείλεσιν αὐτῶν τιμῶσί με, ἡ δὲ καρδία — διδάσκοντες ἐντάλματα ἀνθρώπων καὶ διδασκαλίας.* — *οὗτος, hic)* Pronomine hoc indicatur fastidium. 1 Cor. 14, 21. — *με, me)* Deum, loquentem per Esajam. — *καρδία, cor)* cujus accessu vere colitur Deus, et cultus summa continetur. [*Plurimum sane positum est in corde.* v. 19. V. g.]

v. 9. *μάτην, frustra)* Quanta vanitas in religionum parte maxima tot seculis et climatibus! — *σέβονται, colunt)* Deum ejusque praecepta parce curabant: et, si curabant, id observantia mandatorum humanorum contaminabant. — *διδάσκοντες διδασκαλίας, docentes doctrinas)* operose, diu, frequentes. conf. Marc. 7, 13. — *ἐντάλματα*) Appositio indigna nomine *ἐντολῶν*. *praecepta* per *doctrinas* adornantur et condiuntur. — *ἀνθρώπων, hominum)* quamlibet *veterum:* v. 2. quorum nulla in religione est auctoritas.

v. 10. *προσκαλεσάμενος, advocans)* Non omnes semper attendebant. Pharisaei non erant digni, quibus hoc diceretur. v. 14. — *τὸν ὄχλον, turbam)* ne deciperetur oratione pharisaeorum.

v. 11. *οὐ, non)* Id nisi ita esset, fideles sine fastidio maximo non possent habitare in mundo vanitati subjecto. — *τὸ ἐκπορευόμενον, quod egreditur)* Peccatum originale hic evidenter innuitur. — *τοῦτο, hoc)* Demonstrativum.

v. 12. *οἶδας, nosti)* Sentiebant omniscientiam Jesu. — *ἐσκανδαλίσθησαν, offensi sunt)* [*atque a Te aversi* V. g.] scandalo accepto, vel potius captato.

v. 13. *φυτεία, planta*) Doctrina, sive potius homo. *φυτὸν*, natura: *φυτεία*, cura. — *πατήρ, Pater)* Joh. 15, 1. s. — *ἐκριζωθήσεται, eradicabitur)* Et huc faciunt scandala. Talis planta, quamlibet speciosa, est extra Christum.

v. 14. *ἄφετε, sinete)* nolite eos morari. — *ὁδηγοί, viae duces)* Es. 9, 16. **)

v. 15. *ἀποκριθεὶς, respondens)* Plane singularis candor est historiae divinae per omnes libros, in notandis hominum sanctorum erratis. — *παραβολὴν ταύτην, parabolam hanc)* Parabola est v. 13. sed sermo apertus a v. 10. Itaque Petrus, ut discipulus, improprie

---

*) *Confer similem construendi rationem* Apoc. 2, 24. E. B.

**) *ἀμφότεροι, ambo*] Ineptorum hominum satius est alterum ab altero facessere. *V. g.*

loquitur. Neque tamen id expresse reprehendit Jesus. **Modo rem** tenuissent.

v. 16. **ὑμεῖς**, *vos)* Resp. *nobis*, v. 15. *Vos:* non modo pharisaei et populus. Resp. *intelligite*, v. 10.

v. 17. **ὄπω**, *nondum)* quanquam v. 11. et alibi instituti estis de tota ratione pietatis, ex qua possetis hanc quoque rem colligere. — **νοεῖτε**) *animadvertitis.* — **εἰς**, *in) In*, ter: nec cordis fit mentio, in quo est aut puritas vera aut impuritas.

v. 19. **διαλογισμοὶ πονηροὶ**, *cogitationes malae)* quales habebant Pharisaei. articulus additur Marc. 7, 21. — **φόνοι, μοιχεῖαι**, *caedes, adulteria)* contra praeceptum V. etc. Pluralis numerus facit ad gravitatem. — **βλασφημίαι**, *maledicta)* contra proximum, cum *falso testimonio* conjuncta. In talibus enumerationibus **τὸ** asyndeton saepe vim habet **τοῦ** etc. quasi is, qui loquitur, plura voluerit addere aut cogitanda relinquere? conf. Marc. 7, 22. [*Non tantae sunt latrinae* (v. 17.) *sordes quantae cordis humani nondum purificati. Haec quis est qui perpendat? qui ad veram puritatem contendat? Ea vero destitutus qui ex hac vita decedit, quorsum ruit? in stagnum sulphuris et ignis. Hem quae colluvies tam multorum erit impurorum! Noli Lector, offendi! Juvat hoc loco sermonis turpitudo. Fac nauseam rei suscipias et ad fugiendam cordis impuritatem commoveare.* V. g.]

v. 20. **οὐ κοινοῖ τὸν ἄνθρωπον**, *non polluit hominem)* In ipsa *hominis* appellatione latet argumentum. nam spiritualis natura, quae in homine potior pars est, non attingitur a sordibus externis.

v. 21. **τὰ μέρη**, *partes)* non versus totam regionem.

v. 22. *) **ἐξελθοῦσα**, *egressa)* Nam Jesus non intravit fines Cananaeorum. — **ἐκραύγασεν**, *clamavit)* eminus, a tergo, coll. v. 23. 25. — **με**, *mei)* Suam fecerat pia mater miseriam filiae. v. 25. conf. v. 28. — **υἱὲ Δαυὶδ**, *fili David)* Ergo audierat de Promissione mulier, pridem, vel nuper.

v. 23. **δὲ**, *vero)* Decebat, hanc declarationem et quasi protestationem indignitatis ethnicae praemitti dignationi singulari, cui tamen eadem viam parabat: nec tam precibus Cananaeae, quam Cananaeae et discipulorum opem dedit. — **οὐκ ἀπεκρίθη — λόγον)** Sic LXX. Es. 36, 21. 1 Chron. 21, 12. — **ἀπόλυσον**, *dimitte)* Metonymia consequentis: i. e. *juva, ut soles*, coll. v. seq. Sic solebat Jesus dimittere. — **κράζει**, *clamat)* Credibile est, discipulos judicium hominum esse veritos; et sua causa, ne clamor molestiam afferret, et mulieris causa, opem petiisse.

v. 24. 26. **εἰ μὴ — τοῖς κυναρίοις**, *nisi — catellis)* Sermo in thesi expressus, in hypothesi nullam habet repulsam: sed potius spem facit fidei constanti. Thesis autem accipienda est, non de officio toto mediatorio, sed de praedicatione et miraculis.

v. 24. **ἀπεστάλην**, *missus sum)* Jesus omnia retulit ad suam *missionem.* — **πρόβατα**, *oves)* Israël, grex Domini. Ps. 95. Jesus, Pastor. — **οἴκου**, *domus)* Id restringere videbatur gratiam.

v. 25. **ἐλθοῦσα**, *veniens)* a tergo Salvatoris ad faciem ejus progressa, [*viam Ipsi intercludens*, V. g.] quanquam etiam discipulis repulsam dedisse videbatur.

---

*) **χαναναία**] ex posteris Canaanis. *V. g.*

v. 26. *τῶν τέκνων, liberorum)* Jesus ad Judaeos locutus est severe: de Judaeis, ad externos, honorifice. Joh. 4, 22. Sic nos de ecclesia evangelica. — *κυναρίοις, catellis)* indignis. [*Vel tertius conatus frustraneus esse videbatur. Nec tamen destitit.* V. g.] At jam hic diminutivum est. Jesus ipse dat ansam mulieri capiendi sui. Midrasch Tillim: *Nationes mundi assimilantur canibus.*

v. 27. *ναὶ, nae)* Arripit mulier appellationem *catellorum.* nam sequitur, *καὶ γὰρ,* quod vertendum, *etenim. nae,* particula partim assentientis: partim assensum ad preces Domino quasi in linguam imponentis, i. e. orantis. Sic *ναὶ,* Philem. v. 20. Judith. 9, (12.) 14. [*Talia non poterat anticipando ex libris discere. Optimas precandi formulas praebet spiritus fidei.* V. g.] — *ἐσθίει, edunt)* cum *filii* saepe prodigant panem. — *ἀπὸ τῶν ψιχίων, de miculis)* Non dicit, *micas,* nec dicit, *panem.* — *τῶν πιπτόντων, cadentibus)* Antitheton: *λαβεῖν καὶ βαλεῖν.* Petit ut rem innoxiae utilitatis. — *ἀπὸ, a)* Non postulat *mensae* admoveri: non longe tamen a mensa se abesse innuit. Vicina Israëli gens illa erat. — *τῶν κυρίων αὐτῶν, dominorum suorum)* Id praerogativam *liberorum* et tamen quandam *catellorum* cum iis necessitudinem indicat. Congruit sermo *Cananaeae* cum *Canaane servo.* Gen. 9, 26.

v. 28. *ὦ γύναι, o mulier)* Nunc demum eam alloquitur, [*haud vulgarem ei laudem tribuens, qua ne intumesceret mulier, periculum non erat, ob singularem animi humilitatem.* V. g.] — *μεγάλη, magna)* Modestia non obstat magnitudini fidei. c. 8, 8. s. — *ὡς, ut)* Post luctam eo plus datur. — *θέλεις, vis)* Fides est etiam in voluntate. — *ἀπὸ, a)* Secuta est sanitas durabilis.

v. 29. *ἐκάθητο, sedebat)* Non ultro jussit populos accedere, sed exspectavit.

v. 30. *ἑτέρους, alios) infirmos.* — *ἔῤῥιψαν, jecerunt)* eum se invicem premerent *).

v. 32. *σπλαγχνίζομαι, miseret me)* Dum populus prae admiratione oblitus est famis: miseretur ejus Jesus, nec laude miraculorum tangitur. alias gloria et misericordia raro conveniunt. — *προσμένουσί μοι, manent apud me)* [*aliis identidem aliisque infirmis in medio positis.* V. g.] Populi intererat *manere apud* Jesum: atque id tamen Jesus pro causa novi beneficii eis conferendi amplectitur. Paratus erat populus manere diutius. — *τί) pro ὅ.* LXX. Gen. 38, 25. — *νήστεις, jejunos)* Nullius opis indigos homines a se dimisit.

v. 33. *πόθεν, unde)* Conf. Num. 11, 21. 2 Reg. 4, 43. — *ἡμῖν, nobis)* Jam intelligebant discipuli, suas fore in ea re partes aliquas.

v. 34. *ὀλίγα ἰχθύδια, paucos pisciculos)* Extenuant apparatum. nam v. 36. tollitur forma diminutiva.

v. 36. *εὐχαριστήσας, gratias agens)* Gratiarum actioni locus est etiam ante cibum: Act. 27, 35. et tum idem est, quod *εὐλογία* sive *benedictio.* Est enim recognitio beneficii divini de praeterito et futuro. Jesus omnia retulit ad Patrem: et hic gratias egit pro panibus et pro instanti saturitate populi. coll. Joh. 11, 41. *εὐχαριστεῖν,* verbum a Phrynicho improbatum, sed a Diodoro quoque Siculo adhibitum.

**) v. 39. *ἀνέβη, iterum conscendit)* navem videlicet paulo ante memoratam, c. 14, 33. Idem verbum, eadem vi, Marc. 6, 51.

*) V. 31. *τὸν θεὸν Ἰσραὴλ, Deum Israëlis*] Vid. v. 24. *V. g.*

**) *τετρακισχίλιοι, quadringenti*] Ingentia sane miracula fuere, quibus et

CAPUT XVI.

v. 1. *Οἱ φαρισαῖοι καὶ σαδδουκαῖοι, Pharisaei et Sadducaei)* Pharisaeis maxime plebs, Sadducaeis proceres erant addicti, Act. 5, 17. 23, 6. ut hodie turba in superstitionem, prudentes in atheismum procliviores. Duo extrema opposita. Duos tantum Sadducaeorum insultus in Jesum describunt evangelistae: quorum prior hoc loco exstat. nam de religione minus laborabant, quam pharisaei. — *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ex coelo)* Miracula de coelo facta fuerant tempore Mosis, Josuae, Eliae. Causa, cur pharisaei nollent miracula ab Jesu ante eam diem edita pro divinis amplecti, haec fuisse videtur, quod, cum Is nondum edidisset signum e coelo, putarent, cetera potuisse etiam a satana proficisci: conf. cap. 12, 24. 38. et quod signum e coelo, in omnem creaturam agens, majus esset, quam signa in microcosmo. [*Fortassis etiam vaticinio Joëlitico nitebantur.* Act. 2, 19. V. g.] Sadducaei, qui nullum spiritum, adeoque nec satanam esse putabant, censuere, facultatem Jesu extendere se tantum ad famem et morbos corporis, non ad majora omnia. Apud utrosque valebat illud: Varietas miraculorum, (tanquam spectaculorum,) delectat. Libido illorum notatur verbo illo, *volumus.* c. 12, 38.

v. 2. *ὀψίας· πρωΐ, vesperi: mane)* Duo prognostica omnium communissima et maxime popularia. [*utut, ex physicorum relationibus, non in omnia climata conveniant,* App. crit. Ed. II. p. 124.] nam ubi coelum rubet vesperi, noctis frigiditas tenuiores vapores adstringit, ne fiat tempestas, etiamsi venti fiant: ubi mane coelum rubet cum nigrore, calore solis vapores crassi in tempestatem erumpunt.

v. 3. *ὑποκριταὶ, *) hypocritae)* Hypocrisis erat, major eorum in naturalibus quam in spiritualibus sollertia. nam qui illam habent, hac multo minus, quam tardi homines, carere debent, etsi saepe ea carent. Exemplum utriusque conjunctae, c. 2, 2. — *πρόσωπον τοῦ οὐρανοῦ, vultum coeli*) non, *faciem. Vultus* hominis variat, *facies* semper est eadem. Prosopopoeia, ut in *στυγνάζων*, modo. — *τὰ σημεῖα τῶν καιρῶν, signa temporum*) i. e. singulis temporibus congruentia. Non modo tempora ex signis, sed simul etiam signa ex indole temporum, et signa eorumque genera inter sese dijudicari debere, Jesus docet. Varius enim est influxus Dei in homines, per varias doctrinas, personas, tempora, signa; quae omnia inter se respondent. quare aliis temporibus alia signa conveniunt. Messiae in terra versanti conveniebant signa minus illa quidem splendida, sed tamen quae hominibus in terra (cap. 9, 6.) plane essent salutaria. c. 8, 17. Luc. 9, 54. Quare non de coelo, sed de sese debuerant argumenta capere. Luc. 12, 57. Pariter post ascensionem non edidit signa in terra, ut olim. [*Neque in posterum deerunt signa de coelo.* V. g.] — *οὐ δύνασθε, non potestis!*) scil. signum a signo dig-

---

quinquies (c. 14, 21.) et quater virorum millia saturata sunt; atque tum ad summum venerat miraculorum Jesu copia. Tot millibus testium quam late gloriam Ejus divulgatam esse oportet! *Harm.* p. 344.

*) *Majorem lectioni hujus nominis firmitudinem* Ed. maj. *tribuerat, quam* Editionis 2. *margo: neque tamen rejecit* Vers. germ. E. B.

noscere. cum admiratione dictum. Si velletis, maxime possetis: nunc voluntaria vos coecitas impedit.

v. 4. *γενεὰ, natio)* ipsa sui temporis signum. nam talis futura erat tempore Messiae. c. 11, 6. — *πονηρὰ, mala)* et molesta. — *μοιχαλὶς, adultera)* fidem connubialem, quam Deo sanctissime servare debebat, frangere solita. — *σημεῖον — καὶ σημεῖον, signum — et signum)* Gravis repetitio. Miraculorum speciem praescribunt, ita, quasi nulla esset alia: [*eorum, quae hactenus permulta viderant, pertaesi, adeoque semel iterumque signa de coelo postulantes.* Harm. p. 345.] quare totum eis miraculorum genus negatur. quae postea facta sunt miracula, non in gratiam talium, sed popelli et aegrotorum facta sunt. [*quorum vix unum deinceps Matthaeus; Marcus nonnisi coecum Bethsaidensem*, c. 8, 22. *memorat. Docendo autem sine intermissione perrexit Jesus.* Harm. p. 346.] — *τὸ σημεῖον ἰωνᾶ, signum Jonae)* Illud non ex coelo, sed ex media terra. Jonas ex ceto redux Ninevitis suam probavit legationem: sic Messiae demonstratio Judaeis per resurrectionem Jesu, cui antea non credidere, data est. Porro post triduum in medio terrae transactum satis signorum de coelo fore tacite innuit: quae facta sunt ab ascensione in coelum, et fient in abolitione coelorum. conf. cap. 24, 30. Act. 2, 19. quid? ne tum quidem nulla erant de coelo signa. Matth. 3, 16. — *καταλιπὼν, relinquens)* Justa severitas. Tit. 3, 10. Populum nunquam ita reliquit Jesus.

v. 6. *ὁρᾶτε, videte)* Necessarium est puritatis doctrinae studium. — *ζύμης, fermento)* Sermo metaphoricus, eoque aenigmaticus: quo Jesus profectum discipulorum, qui jam diu auditores erant, tentat. Metaphora autem alludit ad cogitationes, quas scaturiebat mens discipulorum. Nolite curare defectum panis cibarii: sed alimenta periculosa, quae animis propinant hypocritae. Oblitos esse panum discipulos ea ex causa, credibile est, quod solicitos eos habuisset tentassetque controversia a Pharisaeis et Sadducaeis mota, v. 1. Pharisaei et Sadducaei alias erant valde inter se divisi: sed tamen hîc contra Jesum conspirarant. v. 1. Ideo uno *hypocritarum* titulo utrosque affecit, v. 3. et contra utrosque simul munit discipulos h. l. Atque ipsa *hypocrisis* hoc fermentum erat, Luc. 12, 1. qua acti, signa temporis praesentis sufficientissima non agnoverunt, alterius temporis (unde plurale, *temporum*, v. 3.) signa postulantes. [*Quin, omnis omnium sectarum error unum est fermentum, quod fovet vetus homo.* V. g.] Fidelis et credit et loquitur: qui horum utrumvis ab altero divellit, est infidelis, est hypocrita. c. 24, 51. not. Neque igitur, *qui parvam fidem habet* (v. 8.) ab hypocrisi liber est. Opportunissime de hoc fermento cavendo monentur discipuli, ex praesentibus signis nondum intelligentes. v. 11. [*Estque in eo etiam sermonis opportunitas, quod discipuli, qui divinis miraculis in pane bis perpetratis brevi antea, ipsi ea re occupati interfuerant, nunc inopiâ obortâ panis necessitatem sentiebant. Eo penitius igitur panis spiritualis meminisse poterant, et sanae doctrinae necessitatem perspicere.* V. g.]

v. 7. *ἄρτους, panes)* Victus in familia Jesu valde simplex et frugalis fuit. Putabant, eo loco, quo nunc venirent, emendum fore panem, neque ullam fore copiam panis, quem constaret fermento pharisaeorum non esse subactum. Respondet Jesus, etiamsi nullus alius panis haberi posset, tamen eos etiam sine pharisaeorum et totius illius climatis pane alitum iri.

v. 8. τί διαλογίζεσθε, *quid cogitatis)* [*Magnam temporis partem* cogitationibus *turbulentis homines interdiu noctuque transigunt.* V. g.] Homo gravius sibi imputat defectum in cura rerum externarum; cujus veniam Deus facillime tribuit. Major fidei ratio. — ὀλιγόπιστοι, *parvam fidem habentes)* Ex fidei penuria facilis non modo in dubitationes et timores, sed etiam in errores hermeneuticos aliosque, et in oblivionem lapsus est. [*Cautelâ de fermento propositâ discipulorum, de pane sollicitorum*, parva fides *prodita fuit: quam deinceps duplicis tot millium saturationis commemoratione roboravit Dominus.* Harm. p. 347.]

v. 9. οὔπω, *nondum)* Diu audisse, auget in tarditate discentis culpam. — νοεῖτε — μνημονεύετε, *intelligitis — recordamini)* Verbum νοέω, dicit quiddam magis voluntarium, quam συνίημι. v. 12. Marc. 7, 18. 2 Tim. 2, 7. Peccatum etiam cadit in mentem et memoriam. debebant *intelligere*, vel si duo illa miracula non essent facta. Memoria tenere debemus in operibus divinis etiam circumstantias, et ex priori auxilio sperare ulterius. [*Non ista oblivio, quam ipsi sibi exprobrarant* v. 7., *sed alia plane, cum stupore ex incredulitate nata, h. l. in vitio ponitur.* V. g.]

v. 9. 10. πόσους κοφίνους, πόσας σπυρίδας, *quot cophinos, quot sportas)* In priore miraculo, ut numerus panum numero millium, sic numerus cophinorum respondit numero apostolorum, ut singuli cophino, quem gestabant, pleno gauderent; in altero, numerus sportarum numero panum. Si plures habuissent cophinos aut sportas, sine dubio panes etiam in majus fuissent multiplicati, conf. 2 Reg. 4, 6. ut essent *complementa*. Marc. 8, 20. Erat autem σπυρὶς, *sporta*, major, quam κόφινος. Gloss. vet. κόφινος, *corbis*, *CORBULA.* Juvenalis, de Judaeis egenis: *quorum* cophinus *foenumque supellex.* ex quo patet, cophinum fuisse κουφότερον, leviorem, ut a quovis pro usu quotidiano circumferri posset: *sporta* videtur coepisse justum onus bajulatoris. conf. Act. 9, 25.

v. 10. τῶν —) Id cujusque est, quo quisque fruitur atque utitur. — ἐλάβετε, *sumsistis)* ad victum ulteriorem, in compensationem panum V et VII. quos impendistis.

v. 11. πῶς, *quomodo)* Particula admirandi. conf. c. 8, 10. not. — οὐ περὶ ἄρτου, *non de pane)* Sensus literalis saepe verior et augustior est sensu literae: et ubi haec de naturalibus agit, ille ad spiritualia ducit. In spiritualibus magis presse debent accipi verba coelestia.

v. 12. συνῆκαν, *intellexerunt)* Tamen aliquid intelligendum reliquit Jesus discipulis. Ipse ostendit, quid *fermentum* non significaret h. l. illi debebant, cum audissent, quid non esset, colligere, quid esset. Sic quoque cap. 17, 13. — ἀπὸ τῆς διδαχῆς) *a* fermento *doctrinae.* [*cujus specimen exstat* v. 1. V. g.] *Doctrinae* vocabulum, in antitheto ad panem, late sumitur, ut etiam *hypocrisin* denotet. Haec doctrina hypocritica erat fermentum.

v. 13. δὲ, *autem)* Notabile temporis intervallum fuit inter antecedentia, et inter ea, quae hic panduntur. Ideo laxior est sermonis connexio. *) Quae sequuntur, brevi tempore ante passionem Domini

*) Cum Matthaeo scilicet Marcus et Lucas novam hic periocham inchoant, quâ communi consilio docent, quomodo in finibus terrae

facta sunt: et brevitas hujus intervalli [*unum fere mensem cum dimidio complexi*, V. g.] adjuvat rectam interpretationem promissionum, quae exstant versu 18. et 28. et interdicti, quod exstat versu 20. c. 17, 9. etc. [*Paucis post hebdomadibus omnia undiquaque percrebuerunt remotis repagulis. Eorum, quae hactenus discipuli didicerant, haec erat summa:* Jesus est Christus. *Haec repetitur et confirmatur* v. 16., *eique porro superstruitur thesis:* Christus patietur etc. *quae summa est reliquae historiae evangelicae.* V. g.] — **καισαρείας,** *Caesareae)* Judaeos Caesari parere, ablato a sua tribu sceptro, Messiamque venisse, ipsum hoc nomen Palaestinae oppidis haud pridem inditum omnes admonere poterat. Vide tamen Jac. *Alting.* Schilo p. 147. 153. In exegesi sacra lector ponere se debet quasi in illo tempore et loco, quo oratio habita resve gesta est; et affectûs, vim verborum, contextum considerare. — **τῆς φιλίππου,** *Philippi)* Sic Caesarea mediterranea distinguitur a Caesarea maritima. — **τίνα,** *quem)* Discipuli auscultando et quaerendo profecerant: nunc Magister quaerendo examinat, et catecheseos specimen praebet. — **τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου)** me, quem ipse appellare soleo *Filium hominis.* Petrus antitheton tangit: *tu es Filius Dei viventis*, v. 16. conf. Joh. 5, 19. 27. Frequens apud evangelistas et diligentissime observanda est haec nomenclatura, qua nemo nisi solus Christus, a nemine, dum Ipse in terris ambularet, nisi a semetipso appellitatus est *Filius hominis.* Primum Joh. 1, 52. ut primum reperti fuere, qui eum Messiam et Filium Dei, ib. v. 50. agnoscerent; et deinceps saepissime, ante praedictionem passionis et post. Nam ab iis, qui fidem in Ipsum suscipiebant, dictus est *Filius David.* Recte suspicati sunt Judaei, ea designari Messiam. Joh. 12, 34. Nam ut Adamus I cum tota progenie dicitur *Homo*, sic Adamus II (1 Cor. 15, 45.) dicitur *Filius hominis:* non ea notione, qua *filii hominis*, id est, tenues, opponuntur *filiis viri*, id est, potentibus, Ps. 49, 3. quave homines communiter dicuntur *filii hominum.* Marc. 3, 28. Eph. 3, 5. Ez. 2, 1. et passim: sed cum articulo, **ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου.** Videtur articulus respicere prophetiam Dan. 7, 13. Unus hic nempe homo est, quem Adamus post lapsum ex promissione exspectavit pro tota sua progenie: **ὁ δεύτερος,** *secundus*, 1 Cor. 15, 47. quem omnis prophetia V. T. indigitavit, qui totius generis humani jura et primogenituram sustinet, Luc. 3, 23. 38. et cui uni, quod humani nominis nos non poeniteat, (Ps. 49, 21.) debemus. Rom. 5, 15. Porro hac appellatione Christus, inter homines ambulans, et expressit, et pro oeconomia illius temporis occultavit (conf. Matth. 22, 45.) inter homines, et satanam celavit, se esse **τὸν υἱὸν** *Filium* absolute dictum, id est, Filium Dei, promissum datumque homini, Gen. 3, 15. Es. 9, 6. ortumque ex

---

Israëliticae septentrionalibus postremam migrationem salutis plenam aggressus sit. Prope Caesaream Philippi discipulos, quibuscum solus erat, quaerit: *quem homines me ajunt esse?* eisque Passionem suam indicat. Tum ita profectionem suam instruit, ut omnem jam terram Israëlis bono semine imbuat. Post gloriam in monte demonstratam redit Capernaum, viam inde per mediam Samariam et Galilaeam faciens; porro trans Jordanem, in eoque latere Judaeam versus tendens Bethabaram salutat, et Jordane denuo trajecto Hierichuntem denique et Bethaniam venit. Matth. 16, 13. — 20, 31. ss. *Harm.* p. 367.

homine. Hebr. 2, 11. (perinde uti uno *exaltationis* vocabulo et crucem et glorificationem suam insignivit: Joh. 12, 32.) et simul se ipsum praesentis suae conditionis quasi admonuit. Matth. 20, 28. Phil. 2, 7. 8. Neque vero tantum Exinanitioni ea convenit appellatio: sed Filius hominis dicitur pro statu quolibet conspicuo, (Joh. 12, 34. coll. v. seq. *lux vobiscum:)* vel in exinanitione vel in exaltatione. convenitque ipsa forma corporis, juventutem referens. Dan. 7, 13. Evolve omnino v. 27. 28. et cap. 12, 32. 24, 27. 30. 37. 39. 44. 25, 31. Luc. 17, 22. Joh. 12, 23—36. 5, 27. Act. 7, 56. quare etiam talis appellatio per omnes epistolas XXI apostolicas (nam Hebr. 2, 6. non additur articulus, et verba Davidis sunt, non Pauli, qui tamen *hominem* et *virum* saepe appellat Christum. vid. not. ad Rom. 5, 15.) non occurrit: sed appellatio *Filii Dei.* Atque in ipsa Apocalypsi, c. 1, 13. 14, 14. uti diu ante apud Dan. l. c. ad eam duntaxat alluditur. Apostolorum vel in hoc uno idiomate convenientia ostendit, eos eodem divino motu scripsisse.

v. 14. **οἱ μὲν, ἄλλοι δὲ, ἕτεροι δὲ,** *aliqui quidem, alii vero, alii vero)* Non sufficit nosse variorum opiniones: nostra nobis constare fides debet; quae deinde etiam ex opinionibus aliorum, per se vanis, profectum capiat. — **ἰωάννην — προφητῶν,** *Johannem — prophetarum)* Non opus est referri hoc ad metempsychosin a pharisacis creditam: nam de ipsius Eliae, qui non erat mortuus, reditu, de ceterorum resurrectione ex mortuis suspicati sunt. c. 14, 2. Luc. 9, 8. 19. — **ἱερεμίαν,** *Jeremiam)* Hunc Judaei exspectabant tum. — **ἕνα,** *unum)* quemvis, indefinite. Non putabant, Majus quidpiam venire posse, quam olim habuissent. Cum *Mose* non comparabant Jesum.

v. 16. **ἀποκριθεὶς,** *respondens)* Petrus ubique, pro ardore suo, praecipuas habuit inter apostolos loquendi partes. — **σίμων πέτρος,** *Simon Petrus)* Hoc solenni loco nomen et cognomen jungitur. Apparet, Simonem citius et uberius agnosse Filium Dei, et condiscipulis praeluxisse. — **σὺ εἶ,** *tu es)* Firmiter dicit: *Tu es.* non, *dico te esse.* Antea debuit credere Petrus, tum audire etiam in monte. c. 17, 5. Similem confessionem dederat Petrus, Joh. 6, 69. sed plus celebratur haec, quam dedit post tot tentationes, [*Joh.* 7—10.] tam solenniter interrogatus. — **ὁ χριστὸς, ὁ υἱὸς,** *Christus, Filius)* Ergo haec duo non sunt plane synonyma, ut voluit Joh. Lockius: sed altero posito alterum tacite connotatur. vid. Act. 9, 20. Estque gradatio. nam cognitio de Jesu, ut est Filius Dei, sublimior est, quam de eodem, ut est Christus.

v. 17. **μακάριος,** *beatus)* Hoc vocabulo non solum beata, sed etiam rara simul conditio significatur. c. 13, 16. Non dixerat Jesus discipulis antehac, se esse Christum. Ea dixit et fecit, unde, revelante Patre, ipsum agnoscerent esse Christum. — **σίμων βὰρ ἰωνᾶ,** *Simon Bar Jona)* Expressa nomenclatio significat illud: Dominus novit suos. Et Petro in memoriam revocat specimen illud omniscientiae, quod ei datum erat Joh. 1, 43. coll. ib. c. 21, 15. [*Ipse Petrus tam gratum se esse vix cogitavit. Beatus est, non qui propria sibi auctoritate quidquam tribuit, sed quem beatum praedicat Dominus.* V. g.] — **σὰρξ καὶ αἷμα)** homo quicunque. *caro et sanguis*, metonymice, corpus et anima. Eph. 6, 12. Gal. 1, 16. Nemo, ante Petrum, mortalium, tum hoc ipsum sciebat. v. 14. — **οὐκ ἀπεκάλυψε,** *non revelavit)* Christi cognitio non hauritur, nisi ex reve-

latione coelesti. c. 11, 27. — ὁ πατήρ μυ, *Pater meus)* Sic repetitur et confirmatur Summa confessionis Petri. Petro *revelarat* Pater coelestis per doctrinam Jesu Christi, cordi Petri inscriptam.

v. 18. σὺ εἶ πέτρος, *tu es Petrus)* Suavissime respondet illi verbo: *Tu es Christus.* [*Christus suos, suique Christum decentissime compellant per universam scripturam.* V. g.] — πέτρος — πέτρα, *Petrus — petra)* Πέτρος alias denotat *lapidem;* sed in Simone *petram.* enimvero talem virum non conveniebat appellitari *Petram* foeminina terminatione: vicissim Matthaeus libenter scripsisset, ἐπὶ τούτῳ τῷ πέτρῳ, si sermonis ratio tulisset. quare haec duo, πέτρα et πέτρος stant pro uno nomine, sicut unum utriuque nomen *Kepha* legitur in Syriaco. *Petrus* hic ponitur, ut proprium. dicitur enim, *tu es,* non, *tu eris.* et tamen connotatur aperte vis appellativi, ut *petram* denotet. Certe super apostolos aedificata est ecclesia Christi, [Eph. 2, 20.] Ap. 21, 14. quatenus illi et primi fidelium fuere, et ceteri fideles illorum opera accessere. qua in re praecipua quaedam sane Petri, salva apostolicae potestatis aequalitate, praerogativa exstitit. nam is et primus Judaeos lucrifecit plurimos, Act. 2. et idem primus gentes ad evangelium admisit, Act. 10. [*Idemque etiam hoc ipso loco reliquos discipulos, quorum nullum tanta alacritate tum temporis responsurum fuisse verisimile est, cognitione sua et confessione superavit.* V. g.] Praeterea hic potissimum *fratres suos confirmare, ovesque et agnos Domini pascere* jussus est. Atque illustre cognomen, alias ipsi Christo tribui solitum, qui item *Petra* dicitur, haud sine maximae rei significatione inditum Petro esse oportet, qui etiam in catalogo apostolorum *primus* dicitur, et primo semper loco ponitur. Matth. 10, 2. vid. etiam 1 Petr. 2, 4—7. Tute haec omnia dicuntur: nam quid haec ad Romam? [*Petrus an Romae, et quidem solutus vinculis, per tempus fuerit, plena dubii res est. Fuerit etiam; non sane fuit, nisi ut Apostolus: et Ecclesia illic plantata Ministris suis ordinariis gavisa est. Horum itaque, non istius, in locum sequentium temporum Episcopi successerunt, qui degenerantes postea domini et papae facti sunt.* V. g.] Videat Petra romana, ne cadat sub censuram versus 23. — καί, *et)* Magnificentissima promissio, portas inferni, regnum coelorum, et terram, diversis modis complexa. — οἰκοδομήσω, *aedificabo)* Non dicit, *super hac petra fundabo.* Petrus tamen non est fundamentum. Super petra aedificatur sapienter. c. 7, 24. — μυ τὴν ἐκκλησίαν, *meam ecclesiam)* Magnifica de Jesu locutio, in evangelistis non alibi occurrens. — πύλαι ᾅδυ) Etiam πύλαι, sine articulo. Τῷ ᾅδῃ *inferno* mox opponitur *coelum,* uti cap. 11, 23. Contra fidem nil potest *infernus:* fides potest in *coelum. Portae inferni* (ut alibi *portae mortis)* nominantur etiam Es. 38, 10. Sap. 16, 13. ᾅδης, *infernus* valentissimum quiddam, Cant. 8, 6. quanto magis ejus *portae?* Metaphora, *portae,* a re architectonica, ut in *aedificabo* et *claves.* Ecclesia Christi videtur quasi urbs sine moenibus: et tamen portae inferni, quae illam impetunt, non praevalebunt. Notantur infernalia munimenta et respondentia illis propugnacula mundi, v. gr. *Porta* Ottomannica, et Roma, ubi orci orificium esse, apertum M. Curtii tempore, aperiendum iterum olim Ap. 19, 20. existimat Er. Schmidius: *Roma,* inquit, *sita est in iis proxime partibus Italiae, ubi adhuc ante Romam conditam Homerus suum Ulys-*

sem, et post Romam conditam, non magni intervalli discrimine, Virgilius suum Aeneam ad inferos descendisse fingit. Sed ne poëtica fide agere velle videar, (quanquam instar praedictionis Caiphae haberi haec poëtica possint) age audi et historicam. In medio foro Romae olim, si Livio et aliis Romae praeconibus credendum, infernus, quem vos (Pontificii) *in visceribus terrae ponitis, os suum aperuit, nullisque terris ingestis hiatus ille expleri potuit, usque dum Marcus Curtius armatus et equo insidens insiliit. Ut nimirum, velut Enochum et Eliam vivos coelum, ita hunc Curtium vivum infernus primitias acciperet, per πύλας hasce ᾅδου, in medio foro Romae tunc apertas, quae haud dubie Divina potentia rursus aperientur, quando Bestia et pseudopropheta in stagnum ignis sulfure ardens vivi conjicientur, uti promittitur* Ap. 19, 20.

v. 19. *δώσω σοὶ* *), *dabo tibi)* Futurum. Ipse Christus exaltatus *claves* accepit oeconomiee. Ap. 1, 18. et Exeg. Germ. Dedit, quas hic promisit, deinceps claves Dominus non soli Petro, conf. Luc. 5, 10. not. sed primo, ratione temporis: quatenus Petrus primus fuit, qui post resurrectionem Christi gessit apostolatum. Act. 1, 15. 2, 14. Si Petro et episcopis post eum romanis, ac non ceteris apostolis, datae sunt claves: etiam post mortem Petri episcopus romanus ceteros apostolos pascere debuit. — *τὰς κλεῖς, claves) Claves* denotant potestatem. Tertull. lib. de jejuniis cap. 15. *Apostolus claves macelli tibi tradidit:* ubi alludit ad 1 Cor. 10, 25. Ad duas res valet usus *clavium*, ad claudendum et ad aperiendum: ipsae claves non dicuntur esse *duae*. [*Plures utique Petro traditae esse censeri possunt: hinc Judaeis et Gentibus tanta cum efficacia introitum in regnum coelorum aperuit. Conf. contrarium* c. 23, 4. 13. Luc. 11, 52. V. g.] Una eademque clave et clauditur et aperitur, Ap. 3, 7. *Mille* claves Henocho traditas fuisse asseverant Judaei. vid. Alting. Hist. promot. acad. Hebr. p. 107. — *τῆς βασιλείας τῶν οὐρανῶν, regni coelorum)* Non dicit, *ecclesiae;* neque, *regnorum mundi.* — *δήσῃς, λύσῃς, ligaveris, solveris)* Claves denotant totum munus Petri. quare ligandi et solvendi verbis [*quae in claves non conveniunt proprie, sed tamen intime cum usu clavium cohaerent.* V. g.] comprehenduntur omnia ea, quae Petrus in virtute nominis Jesu Christi et per fidem in illud nomen, apostolica potestate, gessit; docendo, convincendo, hortando, prohibendo, permittendo (vid. Tertull. modo cit.), consolando, remittendo, Matth. 18, 18. 15. Joh. 20, 23. sanando, Act. 3, 7. 9, 34. resuscitando, ibid. v. 41. coll. c. 2, 24. puniendo, c. 5, 5. coll. 1 Cor. 5, 5. Exemplum rei in terra gestae, in coelis rati habitae, ipse commemorat Act. 15, 8. Juvat cum hoc loco conferre alterum, Matth. 18, 18. et cum utroque tertium parallelum: Joh. 20, 23. Hoc loco Petro uni post editam confessionem de Jesu Christo potestas promittitur (1.) ligandi et (2.) solvendi, peccata, et quidquid sub eam potestatem cadit; quasi per aenigma, non expresso, quae liganda et solvenda essent, quia discipuli rem tantam nondum capiebant, Luc. 9, 54. Capite 18. post glorificationem in monte discipulis in fide progressis communiter datur potestas (1.) ligandi et (2.) solvendi offensas fratrum, maxime autem solvendi per

---

*) *Lectionem σοὶ δώσω alteri isti, δώσω σοὶ, exaequat margo* Ed. II. E. B.

preces in nomine Christi. Joh. 20. Jesus post resurrectionem, *afflatis* discipulis, potestatem praebet, peccata (1.) remittendi et (2.) tenendi. sic enim et verba et verborum ordo mutatus extat, porta salutis aperta. Maxima pars est potestatis apostolicae, in peccata: conf. Hos. 13, 12. cetera per synecdochen in hoc sermone continentur. De usu verbi **λύειν** haud alienum fuerit conferre locum Aristophanis, Ran. Act. 2. scen. 6. in epirrhemate: **αἰτίαν ἐκθεῖσι, ΛΥΣΑΙ τὰς πρότερον ἁμαρτίας** (χοῦ.) i. e. *Crimina causas exponentibus remittenda sunt.*

v. 20. **μηδενὶ**, *nemini*) Jesus ne apostolis quidem, se Christum esse, dixerat, sed reliquit, quod ipsi ex rerum testimoniis cognoscerent. Ergo non conveniebat, id ceteris, ante ejus resurrectionem, quae totum testimonium de Messia erat corroboratura, ab apostolis aperte dici. [*quum vel ipse Petrus doctrinam de* Filio DEI *et de* Passione *Ipsius conciliare vix posset.* Harm. p. 369] nam qui mysterium, minus dextre, proponit non capientibus, et sibi et aliis nocet. Porro ii, qui credidissent aliquo modo, Jesum esse Christum, regnum mundanum cum seditioso strepitu quaesissent: ceteri plerique Christum talem illo tempore vehementius repulissent, et crucifigendo atrocius peccassent, minus patentem poenitentiae januam in posterum habituri. Postea [*et paucis quidem hebdomadibus interjectis* Harm. p. 369.] aperte testati sunt. — **ὁ χριστὸς**, *Christus)* Postquam discipuli Jesum agnovere Christum, eumque confessi sunt, paulo post eis transformationem suam ostendit, cap. 17. et de se ut Christo aperte locutus est inter illos. Marc. 9, 41. Joh. 17, 3.

v. 21. **ἀπὸ τότε**) *illo tempore, et deinceps.* — **ἤρξατο**, *coepit)* Ergo antea non ostenderat. [*nisi tectis verbis.* V. g.] Evangelium in duas partes potest dividi, ex quibus divina Jesu methodus elucet. prior propositio est: *Jesus est Christus.* altera: *Christum oportet pati, mori, et resurgere.* conf. Joh. 16, 30. 31. 32. vel brevius: Christus per mortem intrabit in gloriam. Discipulos Jesus primo convicit de subjecto; deinde de praedicato ei debuerunt credere ante passionem Domini. Post glorificationem ejus populus primo didicit praedicatum, et inde convictus est de subjecto. Act. 17, 3. Priorem propositionem ut discipulis persuasit Jesus, v. 16. alteram addidit. Postea eos in montem duxit. [*ubi idem, quod ante baptismum, coelitus intonuit:* Hic est Filius meus dilectus, *addito epiphonemate:* Hunc audite. *Audiendus videlicet eorum inprimis respectu erat, quae colloquii in monte novissime habiti summa fuerant, de exitu Ejus in Jerusalem; de* Passione, *inquam*, *de* Morte *ac* Resurrectione. Harm. p. 370.] Ad haec observanda plurimum momenti habet series harmoniae evangelicae. Homines saepe omnia simul docent: non item sapientia divina. — **δεικνύειν**, *ostendere)* aperte. — **ἀπελθεῖν**, *abire)* simulque discedere ab illa ratione, cui assueverant discipuli. — **παθεῖν**, *pati)* Ubi Jesu obtigerat gloria aliqua, ut h. l. per confessionem Petri, tum maxime recordari solitus est passionis suae instantis. Prima haec annunciatio, passionis et mortis generatim meminit: secunda cap. 17, 22. s. traditionem in manus peccatorum addit: tertia denique c. 20, 17—19. flagella, crucem etc. exprimit. Prima secundae, quam secundae tertia, tempore propior fuit. — **πρεσβυτέρων, ἀρχιερέων, γραμματέων**, *presbyteris, pontificibus, scribis)* Tria genera eorum, qui populum debuissent ad Messiam ducere: hodierno fere stilo, con-

silium justitiae, consistorium et facultas theologica. c. 26, 3. — *ἐγερθῆναι, excitari)* Nondum addit de ascensione. Gradatim omnia ulteriora panduntur. v. 27.

v. 22. *προσλαβόμενος, assumens)* quasi pro jure suo. Familiarius egit, post agnitionis editum specimen: sed Jesus in ordinem redigit. conf. Luc. 9, 28. 48. s. 54. s. — *ὁ πέτρος, Petrus)* idem, de quo v. 16. [*Edito laudabili specimine quam facile fit, ut eo gravius quis impingat!* V. g.] Facilius Locum de persona Christi fert ratio, quam verbum crucis. Subitae mutationes in Petro v. 16. 22. c. 17, 4. Inde expertus testatur, nos virtute *Dei* custodiri, Epist. I. c. 1, 5. non nostra. — *ἤρξατο, coepit)* Ceteras doctrinas sine exceptione acceperat. — *ἵλεως, propitius)* sc. *sit Deus.* Formula decurtata. *ἵλεως ἡμῖν καταλιπεῖν νόμον.* 1 Macc. 2, 21. Et sic LXX. interdum exprimunt חלילה Hebraeum.

v. 23. *ὕπαγε, abi)* tuum non est *assumere et increpare.* Quo magis Petrum praedicarat beatum, eo magis nunc eum reprehendit; ad reprehensionem concoquendam antea per fidem praeparatum: ut et hunc ipsum corrigat, et ceteros discipulos praeservet v. 24. — *ὀπίσω)* ex conspectu meo, *ad tergum.* [*Non consultorem, inquit, sed sectatorem esse te decet.* V. g.] Satanam jusserat plane facessere, c. 4, 10. — *σατανᾶ, satana)* Appellativum. Conf. Joh. 6, 70. de Juda, sed coll. not. ad Ap. 12, 9. Petrus se putabat maxime benevolum, cum diceret, *ἵλεως κτλ.* sed tamen *satanas* dicitur. conf. 2 Sam. 19, 22. שטן qui se in via objicit. — *σκάνδαλόν μου, scandalum meum)* i. e. non modo tu scandalum capis ex sermone meo, sed mihi, si fieri posset, noxium scandalum tuo sermone praeberes. Summa vi hoc dicitur, et causam continet celerrimae severitatis erga Petrum. [*Hac ratione Salvator, quaecunque scandalo esse possent, veluti ignis aquam, proxime quidem accedentem sed nequaquam permiscendam, eo ipso momento repulit.* V. g.] Si animam Jesu tangere aliquid potuisset, periculosior fuisset sermo discipuli, quam incursus Tentatoris. Matth. 4. conf. not. ad Hebr. 4, 15. *Petra* et *Scandalum,* antitheton. Scandalum, ante pedes positum, [*perfectissimae erga Patrem obedientiae memor* Harm. p. 371] retro amandat Jesus. — *τὰ τοῦ Θεοῦ, quae Dei sunt)* verbum crucis pretiosum. Sensus Jesu perpetuo divinus. [*Mundo scandalum est Crux: quae Cruci contraria sunt, scandalum erant Christo. Hunc sensum de passione Christi et eorum qui Christi sunt, deque gloria insequente, postea temporis Petrus aluit; id quod prior ipsius Epistola maxime testatur.* V. g.] — *τῶν ἀνθρώπων, hominum)* carnis et sanguinis. v. 17.

v. 24. *θέλει, vult)* Nemo cogitur; sed si vult, leges subire debet. — *ὀπίσω μου ἐλθεῖν, post me venire)* Id denotat statum et professionem: *sequatur,* officium. — *ἀπαρνησάσθω, abneget)* Vim verbi expende c. 26, 70. Abnegare se, renunciare. sic, *ἀρνεῖσθαι,* Tit. 2, 12. *ἀποτάσσεσθαι,* Luc. 14, 33. Oppositum, *ὁμολογία, confessio,* Hebr. 10, 23. [*Petrus, quum sibi facit, quod Jesu in abnegatione fecerat, seipsum abnegat. Quando sensus Petri humanus hoc illudere cupit, Petrus regerit: Ego Petrum non jam novi, nulla mihi plane cognatio illocum intercedit, nec mihi, quid velit homo innuatque, constat. Tantum qui contra seipsum invaluit, ei*

et Crux haud molesta est, nec jucundius quidquam sequela Christi. V. g.] — *μοι, me)* ut sit, ubi ego.

v. 25. *θέλῃ* — *σῶσαι, voluerit* — *servare)* Non dicitur, *servaverit.* — *ψυχὴν, animam)* Anima est homo, secundum rationes animales et humanas. — *σῶσαι, servare)* naturaliter. — *ἀπολέσει, perdet)* spiritualiter, vel etiam corporaliter. — *ἀπολέσῃ, perdiderit)* naturaliter: abjecta per abnegationem omni *suitate.* non dicitur, *voluerit perdere.* — *ἕνεκεν ἐμοῦ, mea causa)* Hoc spectat *sui abnegatio:* ceteroqui multi vitam amittunt *mundi et sui ipsorum causa.* — *εὑρήσει, inveniet) servabit*, est apud Marcum et Lucam. *servabit*, spiritualiter vel etiam corporaliter. Periculum in mundo. Anima, quae salvatur, *Inventum* est.

v. 26. *ὅλον, totum)* Totum nemo unquam lucratus est: et, si lucraretur, quid prodesset? — *ψυχὴν, animam)* Vera prudentia refert omnia ad animae; falsa ad corporis utilitatem. — *τί δώσει, quid dabit)* Non sufficit orbis. [*uni unius hominis animae redimendae. At Christus quantam quaeso multitudinem sanguine suo, totum videlicet mundum, redemit!* V. g.] — *ἀντάλλαγμα, redhostimentum)* quod non debet vilius esse anima redimenda.

v. 27. *μέλλει ἔρχεσθαι)* Id plus est, quam si diceretur *ἐλεύσεται, veniet.* Ut doctrinam de persona Christi statim subsecuta est doctrina de cruce, sic hanc statim doctrina de gloria. — *τότε, tunc)* Eo omnia differuntur. — *ἀποδώσει ἑκάστῳ, reddet unicuique)* Negotium hoc est majestatis divinae. Rom. 2, 6. [*Frequentissima hujus dicti in Scriptura est mentio.* V. g.] — *πρᾶξιν, actionem)* Singularis. Vita hominis tota, una actio. [*ex qua, vel Christo vel ventri obnoxia, multa porro vel bona vel mala* opera, *prodeunt.* V. g.]

v. 28. *τινὲς, quidam)* Hos non nominat: et his ipsis profuit ignorare, se esse. [*potuitque simul et reliquos acuere.* V. g.] Petrus tum vix sperabat, se in his fore. — *ὧδε, huc)* Particula valde demonstrans. — *ἕως ἂν ἴδωσι, usque dum videant)* Innititur res futura non propediem; alias omnes, vel plerique omnes, eousque vixissent; sed tamen illa hominum aetate. Habet hic *terminus* temporis varia intervalla, *visio* ipsa varios gradus, *usque* ad videntium *obitum* vario tempore subsecutum. coll. Luc. 2, 26. *antequam*, de Simeone. Atque alium gradum habuit adventus Filii hominis ante obitum Jacobi, Act. 2, 36. et in illo libro passim, usque ad c. 12. coll. Hebr. 2, 5. ss. alium ante obitum Petri, 2 Petr. 1, 14. 19. Luc. 21, 31. alium, eumque summum, ante obitum Johannis, in splendidissima Revelatione venientis Jesu Christi per Johannem descripta: Joh. 21, 22. not. cui respondebit eventus ipse. v. 27. Matth. 26, 64. Atque hujus rei praevium documentum sex post diebus datum est *in monte;* simulque ex omnibus discipulis ii, qui potissimum visuri essent, designati. Non dubium est, quin tres ii, qui *transfigurationem* in monte viderunt, [*ex quibus Jacobus A. 44. Petrus A. 67. Johannes A. 102. defuncti feruntur.* Harm. p. 372.] etiam in aliis postea experimentis gloriae Christi habuerint praecipuum quiddam. Hoc Dictum respexisse, sed non dexterrime intellexisse videntur, qui diem novissimum nimis propinquum putarunt. — *τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου ἐρχόμενον, filium hominis venientem)* Sermo est de adventu conspicuo ad judicium, v. 13. not. ascensionem mox subsequi incipiente.

CAPUT XVII.

v. 1. *Ἡμέρας ἓξ, dies sex)* Lucas, *quasi octo*, circiter; connumerato die dicti et facti. Haec definitio temporis innuit nexum aliquem cum praecedentibus. In transfiguratione confirmata est doctrina de *Filio Dei*, et de ejus *exitu* sive *passione* etc. — **παραλαμβάνει**, *assumit)* Scivit Jesus, quid futurum esset in monte. — *ὁ Ἰησοῦς, Jesus)* Quia nomen Jesu hîc ponitur, ut initio novae partis, hinc patet, c. 16, 28. non tantum spectari clarificationem in monte. — **τὸν**) Matthaeus ea quoque candide commemorat, in quibus alii apostoli ei antelati erant. Petri et Johannis, qui interfuerant, scripta exstant. ille commemorat ep. secunda; hic, ut satis notam et testatam rem praesupponit. Conf. de Petro, Jacobo et Johanne, c. 26, 37. — *ὄρος, montem)* Mons non nominatur: eoque superstitioni occurritur. Praecipuae manifestationes divinae in montibus factae. Act. 7, 30. 38. Opinio de monte *Thabor* speciosa est. Jerem. 46, 18.

v. 2. *μετεμορφώθη, transfiguratus est)* Hoc verbo notatur, gloriam semper internam fuisse Jesu. alia vis verbi **μετασχηματίζεσθαι**, Phil. 3, 21. 2 Cor. 11, 14. conf. *μορφὴ* **καὶ** *σχῆμα*, Phil. 2, 6. ss. — *φῶς, lux)* infra *solem*. Vestes non nihil diluere splendorem corporis.

v. 3. *ὤφθησαν, apparuerunt)* cum suis corporibus. — **μωσῆς καὶ ἠλίας**, *Moses et Elias*) Utriusque discessus ex hominibus fuerat singularis: uterque in *monte* Sina et Horeb revelationibus insignis. Utriusque conjuncta mentio Malach. 4, 4. 5. Probabile est, Mosen statim a morte et sepultura resuscitatum fuisse, ut non fuerit exanimis, Elia vivente in coelo: certe post obitum intravit terram promissionis, quae sanctum hunc montem habebat. Et tamen Christus est *ἀπαρχὴ*, *primitiae*, non Moses. Resuscitatio Mosis non confert vitam aliis: confert resuscitatio Christi. Ceteroqui Mosis redivivi haec apparitio mysterii plena est. *Ἀθανασίαν* ei jam tum fuisse collatam, neque post Christi resurrectionem ei *βελτίωσιν* quandam obtigisse quis spondebit? *) O quam multa sunt in mundo glorioso supra captum nostrum. Si haec apparitio Mosis et Eliae, non in canone, sed tamen per alios testes idoneos relata extaret, quis non pro fabula haberet? — **συλλαλοῦντες**, *colloquentes)* Non est pleonasmus. loquebatur *uterque* cum Jesu. Colloquium maximum. Moses in fine oeconomiae primae: Elias, in medio mediae: Jesus, in principio tertiae. Illi non nisi vero messiae testimonium perhibent. — *μετ' αὐτοῦ, cum illo)* non etiam cum tribus apostolis.

v. 4. **καλὸν**) טוב Gen. 1. — *εἶναι, esse)* manere. Immo **καλὸν ἦν**, *bonum erat*, multo aliud. Joh. 16, 7. Ad *stationem*, Luc. 9, 32.

---

*) *Primo die mensis Adar, ex relatione* Josephi lib. 4. *Antiq. in extr., obiisse Mosen (coll.* Deut. 34, 8. Jos. 1, 11. 4, 19.) *commemoraverat b.* Bengelius *in Harm. ev. Ed. I. ad h. l., eodemque anni tempore transfigurationem Christi, praesente Mose, factam esse monuerat; subjunctâ cautelâ, observationis hujus utut non singulare videatur momentum esse, fieri tamen posse, ut* in posterum aliquos juvet. *Brevi post, ad transfigurationem Christi, mense* Septembri *factam, provocabat nonnemo, Mosis et Eliae adventum mense Septembri* A. 1737 *exspectans: cui errori jam refutando inservire poterat observatiuncula ista, quam inanibus* ingenii lusibus *facile quis adnumerandam judicasset. Vid.* Harm. ev. Ed. II. p. 375. s. E. B.

non opus erat tabernaculis: aut ad unam noctem. ib. v. 37. [*Petrus non jam in votis habet in monte isto mansisse. Ab eo, quod* bonum *est, ad ea, quae* meliora *sunt, per Crucem transire datur.* V. g.] — *εἰ θέλεις, si vis)* Bona et necessaria exceptio. — *τρεῖς, tria)* non sex. Apostoli volebant esse cum Jesu. — *μωσῇ, Mosi)* Mosen et Eliam cognovit Petrus in illo lumine.

v. 5. *ἔτι, adhuc)* Brevis mora. — *λαλοῦντος, loquente)* Non plane apta fuerat locutio. — *ἰδοὺ, ἰδοὺ, ecce, ecce)* Magna momenta. Revelatio una e maximis. — *νεφέλη, nubes)* Gloriam meram non fert natura mortalis. medicina fortis diluitur liquore. addatur *somnus*, Luc. 9, 32. Nubem tamen intravit Moses et Elias. ibid. v. 34. Magna admissio! In nubibus saepe conspicua majestas divina. — *αὐτοὺς, eos)* discipulos. Luc. 9, 34. — *φωνὴ, vox)* Vox venit de coelo, primo, c. 3, 17. tum, hoc medio tempore; et extremo, paullo ante passionem, Joh. 12, 28. Post singulas illas de coelo voces, nova virtus in Jesu, novus ardor et nova suavitas sermonum et actionum ejus, novus successus, emicuit. — *οὗτος, hic)* Hic sermo habet tres partes, quae psalmos, prophetas et Mosen, unde repetuntur, respiciunt. [*Et non multo ante discessum suum ad hoc ipsum gloriosum testimonium in posteriori sua Epistola provocavit Petrus.* V. g.] — *αὐτοῦ, eum)* prae Mose et Elia. Hoc celeusma, *Eum audite*, non dicebatur apud baptismum, Matth. 3, 17. — *ἀκούετε, audite)* Viatorum est *audire* et auditum propagare potius, quam *videre*, ut Petrus optabat. Pater probavit omnia, quae locutus erat Filius, de se ut Filio Dei; et quae locuturus erat posthac, etiam multo uberius, de cruce inprimis. nam de illo ut *Filio*, expresse hîc ipse testabatur Pater: de *Cruce*, magis magisque *audiendus* erat Filius.

v. 7. *ἥψατο, tetigit)* Aspectus et auditus prosternit: tactus familiaris et efficax erigit. — *μὴ φοβεῖσθε) desinite timere.*

v. 8. *ἰησοῦν μόνον, Jesum solum)* Hinc constat, hunc esse Filium, audiendum, non Mosen, non Eliam.

v. 9. *μηδενὶ, nemini)* ne condiscipulis quidem. — *ἕως οὗ, usque dum)* Deinde dixerunt, 2 Petr. 1, 18. Scripsit etiam Matthaeus, etsi non interfuerat. — *ἀναστῇ, surrexerit)* Gloria resurrectionis credibiliorem fecit gloriam illam praeviam.

v. 10. *οὖν, ergo)* Mentioni mortis opponunt restitutionem per Eliam, quem v. 3. putant venisse, idque non celandum esse, promovendae fidei causa, ut exspectationi scribarum eventus jam respondisse agnoscatur. — *πρῶτον, prius)* ante Messiae regnum.

v. 11. *ἔρχεται, venit)* Praesens, medium inter vaticinium et complementum. Et ministerium Johannis efficax etiam post ejus necem erat. — *ἀποκαταστήσει, restituet)* Idem verbum, Mal. 3, 24. LXX. Et hoc negotium restituendi omnia argumento est, in prophetia de Elia non spectatam esse brevem illam apparitionem Eliae in monte. — *πάντα, omnia)* apud parentes et liberos, seminaliter. Joh. 10, 40. s. Act. 19, 3.

v. 12. *δὲ, vero)* Docet, adventum Eliae et mortem Messiae non modo non inter se pugnare, sed congruere. — *οὐκ ἐπέγνωσαν, non agnoverunt)* etsi Jesus id c. 11, 14. aperte dixerat. sic ne Christum quidem, etiamsi aperte eis dixisset, agnovissent. [*Mundus aut plane non credit, aut meris exspectationibus inhaerens complementum ipsum*

recusat credere. V. g.] — ὅσα ἠθέλησαν, *quaecunque voluerant*) *) Johannis mors non soli Herodi adscribitur. conf. ad cap. 14, 9. Jesus Eliam, quum Johannes Bapt. venit, venisse ait: Johannes Bapt. id negat. Utrumque vere, si responsiones conferantur ad quaestiones praegressas. Judaei quaesiverant, num esset Elias (conf. c. 27, 49.) ille videlicet, qui venturus esset, ante adventum secundum, sive ante *diem magnum et terribilem.* ideo Johannes respondit, *non.* Disciputi sententiam Scribarum ex sermonibus Christi temperantes, et cum his conciliare studentes, putarant, Eliam Thisbiten venturum esse ante adventum primum. ideo Jesus respondet, tum venisse Johannem baptistam.

**) v. 14. καί, *et*) Hic jam alia longe scena se pandit, quam optarat Petrus v. 4. Dum Moses in monte erat, populus deliquit. Ex. 32, 1. Dum Jesus in monte erat, res apud populum non optime gesta est.

v. 15. ἐλέησόν μου τὸν υἱόν, *miserere filii mei*) Potuit orare lunaticus, *Respice me, et miserere mei, quia sum unigena.* vid. Ps. 25, 16. in Hebr. et Gr. Et hoc repetit parens ejus. — τὸ) Articulus *universe* innuit naturam horum elementorum; quod lunaticus apud ignem et aquam proclivior sit in paroxismum: sed Marc. 9, 22. not. ignis et aquae memorantur, et hae quidem *indefinite* sine articulo.

v. 16. οὐκ ἠδυνήθησαν, *non potuerunt*) Turpe discipulis erat, accusari aliunde. Candida Matthaei etiam de sese confessio. Mirum, non nocuisse daemonem discipulis, coll. Act. 19, 16.

v. 17. ἄπιςος, *infidelis*) Conf. v. 20. Severo elencho discipuli accensentur turbae. — ἕως πότε, *usque quo*) Postquam in monte Jesus robur acceperat majus, jam ei gravior accidit *infidelitas* hominum et miseria, cui succurrit. Conf. Ex. cap. cit. v. 19. [*Transfiguratio amoenissimum, et causa lunatici molestissimum facile fuerit eorum, quae in terra Jesu degenti evenerunt,* V. g.] — ἔσομαι, *ero*) Festinabat ad Patrem: nec tamen abitum se facere posse, sciebat, priusquam discipulos ad fidem perduxisset. Molesta erat tarditas eorum. Joh. 14, 9. 16, 31. — μεθ' ὑμῶν, *vobiscum*) Jesus non de hoc mundo. — ἀνέξομαι, *tolerabo*) Metonymia consequentis. Vita Jesu perpetua *tolerantia.*

v. 18. ἐπετίμησεν, *increpuit*) ut hostem. — αὐτῷ, *illud*) *daemonium.* Marc. 9, 25. — αὐτοῦ, *illo*) *puero.*

v. 19. ***) εἶπον, *dixerunt*) Salutaris submissio, et *causae* indagatio. — οὐκ ἠδυνήθημεν, *non potuimus*) Assueverant jam miraculo. c. 10, 1.

v. 20. ἀπιςίαν, *infidelitatem*) in hac parte. — πίςιν ὡς κόκκον σινάπεως, *fidem ut granum sinapis*) Oppositum: *mons* ingens. Huic *fidei* antitheton est fides vigens et exstimulata per preces et jejunium. Ex eo patet, translationem montis minus esse miraculum, quam ejectio-

---

*) Et mala quidem atque proterva *libidine.* Haec ipsa mundi caeca perversitas infert, ut bonae caussae per tot obstacula perrumpendum sit. Non semel, qui boni nonnihil patravit, splendidissima eo nomine redhostimenta praestolatur a mundo. In ea vero sententia diu perstare nequit, qui Deum, mundum et seipsum noscit. Merita, hoc remunerationis genus ferentia, non spiritualia sunt, sed mundana. *V. g.*

**) V. 13. περὶ Ἰωάννου, *de Johanne*) non de illo, quem v. 3. viderant, Elia. *V. g.*

***) οἱ μαθηταί, *discipuli*) ne Petro quidem, Jacobo et Johanne exclusis. Alioquin his, de monte reversis, expulsionem daemonis deferendam fuisse putaris. *V. g.*

nem talis daemonii, de quo hic sermo est. nam daemonium arctius haeret in homine spiritualiter, quam mons in radicibus suis naturaliter: et fides, etiam minima, tamen est vehementior situ montis. Dices: cur ergo illud miraculum minus frequens? Resp. Factum tamen est aliquando: sed saepe fieri non opus est, etsi eo se extendit opulentia fidei. Mons per naturam ex creatione est in loco suo: daemonium non item in homine. Ergo hoc ejici salutarius est, quam montem transferri. Conf. de fide, Marc. 11, 22 ss. 16, 17. Joh. 14, 12. s. — *ἐρεῖτε, dicetis)* dicere potestis. Hoc apostolis potissimum dicitur. neque enim omnibus obtingit donum miraculorum. — *ὄρει, monti)* v. 1. cap. 21, 21. Exempla non desunt in Hist. eccl. Eorum unum vid. in Not. ad Greg. Thaum. Paneg. pag. 127. seq. vid. etiam Stapul. comm. f. 78. — *ἐκεῖ, illic)* Poteritis etiam locum assignare monti. — *οὐδὲν, nihil)* vel si sol sistendus sit.

v. 21. *τοῦτο, hoc)* Non dicitur hoc loco, *daemoniorum genus*, universe; sed *hoc genus*, determinate. Ergo non unum est genus daemoniorum. Ejecerant discipuli antea etiam sine precibus et jejunio: at hoc genus indolem habet precibus et jejuniis [*quatenus per ea fides augetur.* V. g.] maxime contrariam et cedentem. Jejunio non assueverant discipuli: c. 9, 14. et sobrietatem, absente Domino, tum videntur minus servasse.

v. 22. *) *μέλλει — παραδίδοσθαι) est, ut tradatur.* — *εἰς χεῖρας ἀνθρώπων, in manus hominum)* quae sane gravis conditio! Sic traditus ille, qui tantam potestatem habebat: v. 18.

v. 24. *καπερναοὺμ, Capernaum)* ubi habitabat Jesus. [*alid tamen, quam prius, ratione: nam cum discipulis, quibus Passionem indicabat, in obscuro versabatur,* Luc. 9, 18. *etc. donec iter Passione finiendum aggrederetur,* Luc. 9, 51. 13, 32. Harm. p. 380.] — *δίδραχμα)* שקל LXX. saepe *δίδραχμον.* — *λαμβάνοντες, accipientes)* pro templo **).

v. 25. *ναὶ, etiam)* Ergo Jesus etiam priore anno solverat. [*sed interim solenniter pro filio DEI agnitus decentissime jamnunc apud Petrum dignitati suae cavet.* Harm. p. 380.] — *εἰσῆλθεν, intravit)* ea ipsa de re. — *προέφθασε, praevenit)* Petrus rogare volebat. toto hoc facto mire confirmata fides Petri. In medio actu submissionis emicat Majestas. — *σίμων, Simon)* Appellatio quasi domestica et familiaris. — ***) *τέλη ἢ κῆνσον, vectigalia aut censum)* agrorum capitumque. — *ἀλλοτρίων, alienis)* civibus, qui non sunt filii.

v. 26. *ἐλεύθεροι, liberi)* Sensus comparationis. Jesus est Filius Dei (v. 5.) et haeres omnium; at Dei domus est templum, cujus in usum didrachma penduntur. Decebat, Jesum, didrachma solventem,

---

*) *ἐν τῇ γαλιλαίᾳ, in Galilaea)* Longo adhuc intervallo a loco Passionis constituti. *V. g.*

**) Exactio ista, referente Tr. *Schekalim*, die mensis Adar 15. solebat fieri. Qua lege eventibus et itineribus, ab encaeniis Joh. 10, 22. usque ad h. l., ac porro ad Sabbatum usque, cujus Joh. 12, 1. mentionem habes, frequenter memoratis apprime respondet temporis spatium. — Utrumque Sabbatum, Luc. 13, 10. 14, 1. notatum, temporis istius mediam partem occupat, et Lazari suscitatio paucis diebus ante vecturam Domini solennem facta est. *Harm.* p. 380.

***) *οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, reges terrae*] Cum his Dominus Jehovah, ad cujus cultum solutus est census, comparatur. *V. g.*

id facere cum protestatione. hanc non capiebant, qui sumebant; ergo ad Petrum fit. Jus Jesu sequuntur etiam, qui ad Jesum attinent.

v. 27. ἵνα δὲ μὴ, *ut ne autem)* Scandali vitandi causa vel miraculum factum. conf. c. 18, 6. 7. — αὐτοὺς, *illos)* qui non noverant jus Jesu. Facillime, ubi de pecunia agitur, scandalum capiunt a sanctis homines negotia mundana curantes. — βάλε, *jace)* Petrus, piscator. Non erat in erumena pecunia. — ἀναβάντα, *ascendentem)* Multiplex omniscientiae et omnipotentiae miraculum: 1. capi aliquid: 2. et cito: 3. in pisce fore pecuniam: 4. eamque in pisce primo: 5. nummum fore tanti, quantum opus esset: 6. fore in piscis ore. Ergo piscis eo ipso momento staterem sive tetradrachmum ex fundo maris afferre jussus est. — ἀντὶ ἐμοῦ καὶ σοῦ, *pro me et te)* Par valde dispar. quid enim Petrus ad Jesu magnitudinem? Petrus habebat familiam: ceteri discipuli, [*annum vigesimum, ut credere fas est, nondum egressi, adeoque solvendae stipi sacrae nondum adstricti.* V. g.] erant familia Jesu. *(Conf. not. ad* Matth. 8, 14.) Ideo dixerant, *Magister vester*, non, *tuus*, v. 24.

CAPUT XVIII.

v. 1. Ὥρα, *hora)* cum audierant, de libertate liberorum, c. 17. 26. (convenit *ergo* h. l.) cumque viderant, Petrum, Jacobum et Johannem esse adhibitos in monte, c. 17, 1. — τίς, *quis)* Indefinite interrogant, verbis: mente, de se ipsis existimant. [Marc. 9, 33. s. et Luc. 9, 46. s. *res mutata paullulum schesi proponitur. Discipuli nimirum postquam in via disceptassent, eoque nomine ab optimo Salvatore constituti essent, siluere primum: tum vero, omnibus a Salvatore in unum convocatis, aliqui demum quaestionem protulerunt.* Harm. p. 381. s.] *) — ἐν τῇ βασιλείᾳ, *in regno)* Vide ut intres: prius noli quaerere, quae sint rationes singulares.

v. 2. παιδίον, *puerulum)* Diminutivum, ad refutandos discipulos *magna* quaerentes. Fertur fuisse Ignatius ὁ θεοφόρος. Sine dubio fuit excellentis indolis et suavissimae speciei, divino nutu tum praesens. — ἐν μέσῳ αὐτῶν, *in medio eorum)* Vid. Marc. 9, 36. not.

v. 3. καὶ εἶπεν, *et dixit)* Quaerendo, *quis major*, offendere poterant discipuli, et se ipsum quisque, et condiscipulos, et puerum praesentem. Omnibus his offensionibus occurrit sermo Salvatoris, sua et Patris sui cura pro salute animarum proposita v. 3—20. Hinc nexus sermonis perspicitur. — ὡς τὰ παιδία, *ut puerul)* In his mirabile sit aliquid, oportet, quod adultis pro exemplo proponuntur, humilitatis, simplicitatis, fidei. Ubique Scriptura favorem demonstrat erga parvulos. — οὐ μὴ εἰσέλθητε, *non ingrediemini)* tantum abest, ut maximi sitis futuri, in regno coelorum. Non dicit: non manebitis; sed, non intrabitis: quo magis eorum fastum reprimat.

v. 4. ὅστις, *quicunque)* De individuo, de quo quaerebant, non respondetur. — οὗτος, *hic)* demum.

v. 5. δέξηται, *exceperit)* humiliter, amanter, ad profectum animae. patet ex antitheto, v. seq. — τοιοῦτον) Eadem terminatio, Act. 21, 25. *talem:* nam interdum *pueruli* etiam sunt corrupti. [*Cordis igitur humilitate praeditum designat.* V. g.] — ἓν, *unum)* Providentia

*) *Conf. quae hanc in rem disseruit* J. D. Michaëlis *in der* Einleitung etc. T. II. p. m. 911. ss. E. B.

etiam de singulis. v. seq. Frequens *unius* in hoc capite mentio. [v. 10. 12. 14.] — *ἐπὶ, in)* non ob causas naturales aut politicas. — *ὀνόματι, nomine)* v. 20. — *ἐμὲ, me)* qui sum in parvulis credentibus; ut Pater est in me. Similiter dici potest: In justificatione Deus, credentem hominem suscipiens, Christum suscipit.

v. 6. *σκανδαλίσῃ, offenderit)* scandalo vel fidei vel vitae; provocando ad superbiam vel rixam, avocando a virtutibus aetatulae illius. Maxima debetur puero reverentia, si quid turpe paras. *Minores* minus callent: ideo major noxa. — *τῶν πιστευόντων, credentium)* Jesus magnam habuit rationem minorum, eosque fide imbuit. c. 14, 21. 19, 13. 21, 15. — *συμφέρει, conducit)* Nam submersione horribilior est ignis, v. 8., et stagnum ignis, Ap. 19, 20. — *μύλος ὀνικὸς, mola asinaria)* inprimis gravis. Apposita locutio, in sermone de scandalo. nam ad *lapidem* offensio est: — *καταποντισθῇ, demergatur)* Supplicium frequens et horribile. [*in oppositione ad regnum coelorum.* V. g.] — *πελάγει, pelago)* profundo: Act. 27, 5. not. — *τῆς θαλάσσης, maris)* vicini. c. 17, 27.

v. 7. *τῷ κόσμῳ, mundo)* Late patent scandala. — *τῶν, τὰ, τὸ)* Emphasis. — *) *ἐλθεῖν, venire)* illo ipso ceteroqui beato Messiae tempore praesertim: sicut aestate abundant insecta. Prope aberant discipuli a scandalo: quanto propius alii? — *πλὴν)* Epitasis. vae mundo scandalis laeso: *immo vero* vae homini, qui scandalo laedit.

v. 8. *εἰ δὲ, si vero)* Qui *sibi* a scandalo non cavet, *alios* scandalizabit: et vice versa. — *χεὶρ, πὺς, manus, pes)* Sane in impetu peccandi, male agendi, male eundi, urgetur v. gr. manus, spiritibus animalibus eo confluentibus: neque in hoc sermone proprietas est nulla; nam imperativus, excide, aufer, valet v. gr. de manu, *quatenus* ea sic affecta est. — *ζωὴν, vitam)* Oppositum, *ignem aeternum.* — *χωλὸν, κτλ. claudum etc.)* Sane pii in mundo et sibi et aliis sunt claudi, surdi, muti etc. Ps. 38, 14. Id accipiendum de tempore mortificationis, non glorificationis: namque membra magis mortificata, magis fulgebunt in gloria. Gal. 6, 17. — *αἰώνιον, aeternum)* Apertius in V. T. *τὸ aeternus* significat interdum aeternitatem aliquam finitam, quam in N. T.

v. 9. *ὀφθαλμὸς, oculus)* v. gr. per superbiam, h. l. aut per invidiam, vid. Marc. 7, 22. vel per lasciviam. Est gradatio. Carior oculus manu vel pede. Saepe ubi scandalum unius membri victum est, ab alio scandalum sequitur. — *μονόφθαλμον) Μονόφθαλμος* Matthaeo et Marco idem est, quod *ἑτερόφθαλμος* Ammonio. — *τὴν γέενναν, gehennam)* *ignem aeternum.* v. praec.

v. 10. *μὴ καταφρονήσητε, nolite contemnere)* Contemsisse videntur versu 1. s. Superbia adultorum frequens contra parvulos; quorum adspectu admonentur originis suae: quo fit, ut hos nullo numero habeant, nec revereantur. Contemnit, qui vel corrumpit vel non aedificat. — *οἱ ἄγγελοι, angeli)* quos non offendere, sed in hac ipsa pro parvulis cura imitari debetis. — *αὐτῶν, eorum)* Angeli curam gerunt minorum, ad corpus et animam: et eo magis, quo minus suppetunt sibi. Adulti homines habent etiam illi quidem suos angelos; sed tamen iidem illi etiam magis quodammodo sibi relicti sunt. — *βλέπουσι, vident)* ut apparitores. Idque non solum ad dignitatem, sed etiam ad defensionem

*) *ἀνάγκη, necesse*] ob incredulitatis frequentiam. *V. g.*

parvulorum pertinet. Duplex eorum functio. Hebr. 1, 14. — *τὸ πρόσωπον, faciem*) Ex. 33, 14. 20. Num. 6, 25. s.

v. 11. *γὰρ, enim*) Infantes curae sunt Deo, non quin fuerint etiam sub perditione, sed quia sunt ex ea restituti. — *τὸ ἀπολωλὸς, amissum*) v. 14. Humanum genus, una massa perdita; sub qua etiam, propter peccatum originale, infantes continentur, etiam melioris indolis, sed ea tota redemta. Si rex dicat, se urbem incendio absumtam reaedificaturum, nollet hoc accipi de una platea. *Amissio* peccatoris est coram oculis Dei quiddam quasi contingens. Ergo praescientia non infert necessitatem.

v. 12. *τί, quid*) Suavis communicatio. — *ἑκατὸν, centum*) Facilior alias jactura unius in magno numero. — *ἓν, una*) Vel *una* rotunditas frangeretur, et numerus definitus minueretur. — *ἀφεὶς, relinquens*) Errantes curare pastorum est, prae iis, qui in via sunt. — *ἐπὶ τὰ ὄρη, in montes*) vel cum labore, in loca sola. Sermo videtur ad mare habitus.

v. 13. *ἐὰν γένηται εὑρεῖν, si fiat, ut inveniat*) *Inventio* peccatoris est coram oculis Dei quiddam quasi contingens: (conf. de amissu, v. 11. not.) ergo gratia non est irresistibilis. conf. Luc. 15, 6. 9. 24. 17, 18. — *ἀμὴν λέγω ὑμῖν, amen dico vobis*) Formula respicit apodosin, uti Luc. 11, 8. Joh. 12, 24. Conf. juramentum divinum, Ez. 33, 11.

v. 14. *οὐκ ἔστι θέλημα, non est voluntas*) sive optabile quidquam. Ez. 18, 23. Non additur articulus. conf. *voluntates*, Act. 13, 22. Voluntati Dei subservire debet studium nostrum in curanda omnium salute. — *ἔμπροσθεν, coram*) Intellectus divinus innuitur, discernens, quae *voluntati* placeant. — *ἵνα, ut*) Id est, maxime vult, omnes salvari. — *εἷς, unus*) Discipuli quaesierant in comparativo: Jesus respondet potissimum in positivo.

v. 15. *ἐὰν δὲ, si vero*) Summa capitis: quisque se ipsum et alios non praepedire, sed adjuvare debet ad salutem. Item: nos debemus respondere divinae voluntati, de qua v. 14. Item: noli offendere fratrem: offensam fratris emenda. — *ἁμαρτήσῃ εἰς σὲ, peccaverit in te*) scandalo dato. 1 Cor. 8, 12. — *ὕπαγε, abi*) Conf. *profectus*, v. 12. — Id neminem dedecet. Etiam Christus ad nos venit et nos quaesivit. — *ἔλεγξον, argue*) *) Sequitur *testium*. Illud inter duos, hoc, *testari*, inter plures. — *αὐτὸν, eum*) *fratrem*. Arguitur et ignoscitur ei ideo, quia *frater* est. — *μόνου, solum*) Reprehensio solitaria, gratiosa. — *ἐκέρδησας, lucrifecisti*) Ergo frater per peccatum erat perditus. Lucrum, beatum. corpus aegroti sanatum, medici non fit proprium; domus ardens non fit propria vicini, ignem restinguentis: id est, non lucrifiunt. at quem hominem lucratus sum, quodammodo meus fit: (ut apud Romanos in imperatoris victoris clientelam venit populus victus.) conf. Luc. 19, 24. 17. Philem. v. 19. 1 Cor. 9, 19. not.

v. 16. *ἕνα ἢ δύο, unum aut duos*) ut sint, te actore addito, duo aut tres, testes. Jure sanctiori testis idem, qui actor esse potest. — *ἐπὶ*) Deut. 19, 15.: *ἐπὶ στόματος δύο μαρτύρων καὶ ἐπὶ στόματος τριῶν μαρτύρων σταθήσεται πᾶν ῥῆμα.* — *σταθῇ πᾶν ῥῆμα, stabiliatur omne verbum*) et contra peccantem, et ad ecclesiam deinde. Hic locus exem-

*) *Hoc per asyndeton (in* Vers. germ. *haud observatum) efferri*, utriusque Editionis *margo subinnuit.* E. B.

plo est, non omnia, quae jus forense mosaicum habet, excludi ex politia et ecclesia christiana.

v. 17. **παρακούσῃ,** *non obediverit)* neglecto elencho. — **τῇ ἐκκλεσίᾳ,** *ecclesiae)* quae est in eo loco, ubi tu versaris et frater tuus. duobus aut tribus opponitur ecclesia ea fere proportione, qua duo aut tres uni. Decem homines apud Hebraeos עדה *ecclesiam,* coetum publicum, constituere censentur, in litibus privatis. [*Non hic sermo est de Ecclesia catholica s. universali.* V. g.] *Rhenferd.* op. phil. p. 729. et Buxt. Synag. Jud. c. 25. ubi eadem praescribuntur *offendenti,* quae Jesus *offenso* praescribit. — **ἔστω,** *sit)* Rom. 16, 17. 1 Cor. 5, 11. 2 Thess. 3, 14. 2 Tim. 2, 21. Tit. 3, 10. 2 Joh. v. 10. — **σοί,** *tibi)* etiamsi forte non item testibus et ecclesiae. Ergo ante elenchum nemo debet haberi pro alieno. — **ὁ ἐθνικὸς)** Libet hoc potissimum loco de articulo aliqua colligere. Recte notat B. Stolbergius in collegio ms. de particulis: *in sacris vix repertum iri exemplum articuli abundantis.* Nusquam is plane otiosus est, nunquam sine ratione ponitur; quamvis ei aliena saepe emphasis a philologis obtruditur. Aequipollet germanico *der:* et notat minus quam *hic;* plus, quam *quidam.* Itaque habet vim determinandi: determinat autem *vel* subjecti universalitatem, totalitatem, Matth. 6, 22. **ὁ λύχνος.** corpus non habet lychnum, praeter oculum. *vel* totam speciem, Matth. 15, 11. Rom. 1, 17. *vel* subjecti singularitatem et unitatem, Matth. 1, 23. Joh. 1, 21. 13, 13. restringendo etiam genus ad speciem, Act. 19, 17. **τοῖς.** etenim in Logicis quoque universales et singulares enunciationes aequipollent. unde saepe habet vim relativam, etiam in partitione. Luc. 18, 10. Ap. 17, 10. *vel* rei exquisitam quandam rationem. c. 8, 12. **ὁ κλαυθμὸς,** *fletus,* ad quem fletus in praesenti non est fletus. Digna materies, quae a philologis curatius digeratur. Hoc loco **ὁ ἐθνικὸς** dicit totum genus ethnicorum, et ex eo quemlibet. sic, **ὁ τυφλὸς,** Deut. 28, 29. — **τελώνης,** *publicanus)* Judaeis facile erat, habere aliquem, ut ethnicum; ideo quasi per incrementum sermonis additur, *et publicanus.* nam publicani inter Judaeos erant, et tamen vitabantur.

v. 18. **ὅσα ἐὰν,** *quaecunque)* omnia, in quae potestas ligandi et solvendi valet; offensas praesertim *). — **δήσητε,** *ligaveritis)* v. 17. fin. — **λύσητε,** *solveritis)* v. 15. fin. Privatae et communis offensae retentio magnam inter se affinitatem habet: et sic quoque remissio. v. 15—35. Docet Jesus suos peccata proximorum ligare et solvere in suo nomine, v. 20. neque vim nullam habet, quum illi offensas fratrum etiam sua causa per iracundiam ligant et tenent.

v. 19. **πάλιν,** *iterum)* Res eadem dicitur, sermone paulo alio. particula facit epitasin, uti cap. 19, 24. Gal. 5, 3. Hoc loco sermo est de conjunctis, versu 18. de singulis. coll. c. 16, 19. — **δύο,** *duo)* si non plures. Antitheton ad *cunctos.* v. 18. *duo,* v. gr. conjuges. Magna virtus unitae fidei. Quod precibus unius hominis ex propria ejus imbecillitate obesse potest, id vel unius fratris societas compensat. — **ἐπὶ τῆς γῆς — ἐν οὐρανοῖς,** *super terra — in coelis)* Idem antitheton, v. 18. — **αἰτήσωνται,** *petierint)* ad ligandum, ad solvendum.

*) Hanc potestatem Christus tum demum discipulis dedit, quum gratiosam Patris coelestis voluntatem experti (v. 14.) Ipsum, Jesum, pro Filio DEI agnovissent (c. 16, 16.) atque Spiritum S. accepissent, Joh. 20, 22. *V. g.*

v. 20. *γὰρ, enim)* Nomen Jesu addit vim precibus. — *δύο ἢ τρεῖς, duo aut tres)* Vid. Eccl. 4, 12. cum antecedd. *Tres*, parabilis numerus, etiam sterili ecclesiae tempore: major, non item, et quidem cum majore periculo, ne adsit hypocrita: sed tamen ubi *multi* simul sunt, sinceri; quanta erit virtus! — *εἰς, in)* ut nomen meum colant. In nomine Jesu Christi rata sunt omnia apud Patrem, v. 19. — *εἰμὶ, sum)* et mecum omnis gratia. c. 28, 20. Act. 18, 10. 2 Tim. 4, 17. Ubi Filius est, ibi est Pater: quod vult Filius, vult Pater.

v. 21. *ποσάκις, quoties)* uno die, vel, tota vita. coll. Luc. 17, 4. [*Orta est haec quaestio ex aliquo sensu superabundantis gratiae divinae, quae in sermonibus praecedentibus tantopere celebrata fuerat.* V. g.]

v. 22. *) *ἑβδομηκοντάκις ἑπτὰ)* LXXVII. Terminatio *κις* afficit totum numerum 77. Sic septuag. int. Gen. 4, 24. de ultione. [*Tantam discordiam vel inter pessime animatos vix oriri posse credas. Itaque placabilitas defatigari nescia requiritur.* V. g.]

v. 23. *διὰ τοῦτο, propterea)* subaud. *dico.* — *ἠθέλησε, voluit)* libera voluntate, summa potestate.

v. 24. *ἀρξαμένου, incipiente)* antequam sciret servus, quae esset ratio conservorum. — *προσηνέχθη, allatus est)* vel invitus. — *εἷς, unus)* servus, *qui debebat* etc. Quanta sunt debita omnium, si unius est tam grave? Quisque se pro illo *uno* habere debet. coll. v. 35. 12. c. 20, 15. Par enim est omnium ratio. — *μυρίων ταλάντων, decies mille talentorum)* Graeca lingua non capit duobus verbis summam grandiorem, quantitate discreta et continua exprimendam. Si debemus fratri 100 denarios condonare, id est *septuagies septem* remittere: Dominus, 10,000 talenta condonans, quantum peccatorum remittit? Talentum habet circiter 6000 denarios. Itaque 10,000 talenta habent 60,000,000 denarios: quorum quantilla pars sunt 100 denarii? nam 6 denarii faciunt florenum, 9 denarii thalerum imperialem, aut non multo plus. Talentum unum Hebraicum, aut duo Attica, sunt 2250 flor. [*Emergit Summa* 15,000,000 *thalerorum, vel* 22,500,000 *florenorum. Tanto debito si vel unus servus, quem cum reliquis Apostolis Petrus v. g. de seipso interpretari debuit, constringi potest: quis non eorum cumulus erit, quae Dominus universis gratiam nanciscentibus remittit? quin eorum, quae in loco cruciatus, pluribus omnino, nullâ calculi remissione factâ, luenda sunt!* V. g.]

v. 25. *ἐκέλευσεν, jussit)* Jus ostenditur: jure tamen suo non utitur dominus: at servus qualicunque jure suo abutitur. — *ὅσα εἶχε, quaecunque habebat)* peculium, quod quidem ipsum domini erat.

v. 26. *μακροθύμησον, longanimis esto)* noli celeriter agere mecum. — *πάντα, omnia)* Tota mundi aetate servus tantum parare non potest. Ostenditur ergo sensus animi contriti.

v. 27. **) *ἀπέλυσεν, dimisit)* ut petierat servus. — *ἀφῆκε, remisit)* quod rogare non ausus erat servus. Unum petierat: duo impetravit beneficia.

v. 28. *ἐξελθὼν, egressus)* angustiis solutus. Ante rationes collatas

---

*) *ἁμαρτήσει, peccabit*] Non de levi aliqua offensione, quae subitaneam, et peccaminosam illam quidem, at sponte remittentem indignationem pariat, sed de graviori laesione haec intelligenda sunt. *V. g.*

**) *σπλαγχνισθεὶς*] *Condonare, remittere,* summam *misericordiae* opus. *V. g.*

mitius tractavit conservum. Ipsam recuperatae libertatis, sanitatis etc. laetitiam majus comitatur periculum peccandi. [*ut vel tum demum irae quis obnoxius fiat.* V. g.] Joh. 5, 14. 2 Reg. 20, 13. *) **) — *ἑκατὸν δηνάρια, centum denarios)* Nomina graeca numerorum, neutrius generis. Satis magnum pro conservo debitum: sed nil ad talentum vel unicum. Centies centum, *μύριοι.* — *ἀπόδος, redde)* Importuna flagitatio. — *εἰ)* Lat. si. particula vehemens, pro *quum.* — *ὀφείλεις, debes)* Dura exprobratio.

v. 29. *παρεκάλει, rogabat)* Versu 26. dicitur *adorabat.* — *λέγων, dicens)* Iisdem verbis, quae leguntur v. 26.

v. 30. *οὐκ ἤθελεν, non voluit)* Opponitur *τῷ misertus* v. 27. [*Quanti subinde est*, Velle *vel* Nolle, *in caussis per se non gravissimis!* V. g.] — *ἀπελθὼν, abiens)* ad praetorem. — *ἔβαλεν, jecit)* quo ipso involavit in jus domini.

v. 31. *ἐλυπήθησαν — διεσάφησαν, tristati sunt — detulerunt)* Tristitia et delatio justa. Saepe *λύπη (tristitia)* simul indignationem denotat.

v. 32. *αὐτὸν, illum)* singulatim. nam v. 24. cum ceteris erat citatus. — *δοῦλε πονηρέ, serve male)* Sic non vocatus fuerat ob debitum. Vae ei, quem Dominus increpat. c. 25, 26. Immisericordia, proprie *malitia.* — *ἐκείνην, illud)* Hoc vocabulum rem praeteritam amplificat.

v. 33. *οὐκ ἔδει, nonne oportebat?)* Oportuit, summae aequitatis lege ***). — *τὸν σύνδουλόν σου, tuum conservum)* quem debebas misereri: meum servum, in quo laesisti me.

v. 34. *ὀργισθεὶς, iratus)* Ante non iratus fuerat. conf. Luc. 14, 21. Qui gratiam experti sunt, iram maxime vereri debent. — *τοῖς βασανισταῖς, tortoribus)* non modo custodibus. — *ἕως οὗ, donec)* Reviviscentia peccatorum: quae fundatur in jure Dei inexhausto in servos suos.

v. 35. *ἀπὸ τῶν καρδιῶν)* Offensa revocatur ad animum: ab animo, *a corde*, debet dimitti. quae sic fiunt, indefessa frequentia fiunt. [*Sin minus, debitore necopinantibus occurrente, reviviscit indignatio.* V. g.] conf. *misertus*, v. 27.

C A P U T XIX.

v. 1. *Ἐτέλεσεν, absolvit)* Sermones illi omnes in Galilaea ad populum habiti magnam habent inter se connexionem, et perfectum cursum absolvunt. [*Nihil abrumpere solitus est, sed omnia ad finem perducere.* c. 26, 1. V. g.] — *μετῆρεν, migravit)* fine facto ambulandi in Galilaea. [*Ex hac migratione colligere fas est, ea, quae* Luc. 13, 31. — 18, 14. *memorantur (neque enim Jesus in Samaria diu morari solebat) tridui istius spatio facta esse, cujus mentio exstat* Luc. 13, 32. Harm. p. 421.]

v. 2. *ἐκεῖ, ibi)* Multis locis factae sunt confertae sanationes ab Jesu.

---

*) *εὗρεν, invenit*] Gratiam divinam experto mox occasio tibi se offeret vel simili vel dissimili agendi ratione utendi. *V. g.*

**) *ἕνα, unum*] Fit aliquando, ut omnibus quis hominibus bene velit, et *uni* saltim inimicus maneat atque infestus. *V. g.*

***) *πᾶσαν, omnem*] Conf. *πᾶν*, v. 34. O regiam et facilitatem et severitatem! *V. g.*

v. 3. *) *πᾶσαν, omnem)* Volebant ab Jesu elicere universalem negativam; quam putabant Mosi esse contrariam.

v. 4. *ὁ ποιήσας, qui fecit)* sc. *eos:* hac constructione, *marem et foeminam fecit eos, qui fecit eos a principio. ὁ ποιήσας ἐποίησεν,* eximia Ploce. — *ἀπ' ἀρχῆς, a principio)* In omni disceptatione vel interpretatione recurrendum est ad origines instituti divini. v. 8. Act. 15, 7.

v. 5. *εἶπεν, dixit)* Deus, per Adamum. — *ἕνεκεν, propter)* In conjugio, vinculum naturale et morale. — *καταλείψει, relinquet)* Ergo jam tum non eadem potuit esse *uxor*, quae *mater*. Initium graduum prohibitorum. Necessitudo arctissima conjugalis: cui uni paterna et materna cedit. — *πατέρα, patrem)* etsi neque adhuc pater factus erat Adam, nec mater Eva. — *γυναικὶ, uxori)* et sic quoque *uxor viro. vir*, caput familiae. — *ἔσονται, erunt)* una caro; dum in carne erunt. — *οἱ δύο)* Sic Marc. 10, 8. 1 Cor. 6, 16. Eph. 5, 31. et cod. Samaritanus, LXX. et versio Syriaca Geneseos.

v. 6. *οὐκ, non)* jam ita, ut antea, duo sunt. — *δύο, duo)* Non subaudiendum, *σάρκες, carnes.* nam v. 5. dicitur: *hi duo.* — *ὅ, quod)* non *ἅ, quae.* nam sunt jam una caro. — *συνέζευξεν, conjunxit) unavit.* — *ἄνθρωπος, homo)* v. 3. — *μὴ, ne)* Haec sententia multas admittit parodias: quod Deus sejunxit, jussit, concessit, prohibuit, benedixit, laudavit, solvit, ligavit etc., homo ne conjungat, prohibeat, vetet, jubeat, maledicat, reprehendat, liget, solvat etc. ne *sua* quidem in re. Act. 10, 15. Num. 23, 8. Rom. 14, 3. 20. — *χωριζέτω, separet)* In *concubinatu* aut junxit Deus duos, aut non. si non junxit, nefaria est conjunctio: si junxit, cur separantur?

v. 7. *δοῦναι, dare)* Marcus, *scribere.* Moses utrumque. — *βιβλίον ἀποστασίου)* Sic LXX. — *καὶ, atque)* ita.

v. 8. *πρὸς) ad.* **) — *ἐπέτρεψεν, concessit)* non *ἐνετείλατο, praecepit*, nisi eo sensu, quo Marcus id verbum ponit cap. 10, 3. — *ἀπ' ἀρχῆς, a principio)* Origines conjugii quoque Moses idem perscripsit; ex quo Jesus rem demonstrat.

v. 9. *μὴ, non)* Sic *μὴ, non*, 1 Joh. 5, 16. — *καὶ γαμήσῃ, et duxerit)* Divortii culpa potissimum aggravatur ex votis secundis.

v. 10. *τοῦ ἀνθρώπου — τῆς γυναικὸς, hominis — muliere)* Nomina ponuntur pro toto genere.

v. 11. *αὐτοῖς, illis)* Causae illi, cur non sit contrahendum matrimonium, eique universali, at minus verae, ab incommodo politico, quam discipuli inducebant ex indissolubilitate ejus; opponit Jesus causam legitimam, at particularem, quae unica est, nempe si quis sit *eunuchus*, i. e. quacunque de causa ab universali lege contrahendi matrimonii excmtus. — *οὐ πάντες, non omnes)* Hoc opponit Jesus universali

---

*) *πειράζοντες αὐτὸν, tentantes eum*] Salvatorem de compluribus factis, vel ab Ipso vel a discipulis commissis, interrogarunt adversarii sub initium: quum vero suae caussae suorumque defendendae nihil reliqui fecisset, ejus generis interpellationibus abstinentes eo magis deinceps liberas quaestiones cumulabant, quibus incautum opprimere atque imparatum animus erat. *Harm.* p. 422.

**) *τὴν σκληροκαρδίαν, cordis duritiem*] Tanta est animi humani perversitas, ut rebus non paucis, quibus (ut Judaei libello repudii) in ruborem agi debebat, ad praeposteram sui purgationem abutatur. *V. g.*

enunciationi discipulorum: et *non omnes* valet *nulli*. coll. Rom. 3, 9. *non plane*. Sequitur magna exceptio, *sed quibus datum est*. — *τοῦτον, hunc)* Refertur pronomen etiam ad sequentia, coll. v. 12. in epiphonemate: et *enim* initio ejusdem versus subjicitur, uti Matth. 1, 18.

v. 12. *εἰσὶ, sunt)* Tria genera eunuchorum: de quorum primo et secundo agitur indirecte, de tertio directe. nam illos aut natura parit, aut manus humana facit tales: his *datum est* divinitus, etsi habili ad matrimonium corpore essent. Atque hi capiunt verbum hoc de eunuchismo beato: illi tantummodo legem de matrimonio non capiunt, etsi per accidens etiam accedere potest eunuchismus beatus. — *ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων, ab hominibus)* quorum arte castrantur, ut cubicularios, musicos etc. agant, aut alias matrimonio, ad quod habiles erant, subducuntur. nam hi quoque sub enumeratione perfecta continentur. — *εὐνούχισαν, eunuchos fecerunt)* id quod ii soli possunt, quibus *datum est*. non est hominis, alterum ita *eunuchum facere*. 1 Cor. 7, 7. — *ἑαυτοὺς, se ipsos)* libera a matrimonio abstinentia, relicta interdum etiam uxore propter nomen Christi, v. 29. adjunctis exercitiis castitati inservientibus, et naturae ignes domantibus. — *διὰ, propter)* non quo soli coelibes salventur; sed ut coelestibus rebus percipiendis et propagandis magis vacent. 1 Cor. 7, 32. 9, 12. — *χωρείτω, capiat)* Praeceptum, non ad universos, verum ad eos, qui *possunt*. Ne discipuli quidem omnes capere potuisse videntur. 1 Cor. 9, 5.

v. 13. *προσηνέχθη, allati sunt)* adultiorum studio. [*Tales igitur erant, qui sponte vel appetere quidquam vel intelligere necdum poterant*. V. g.] neque parvulos, sed eos, qui afferebant, reprehenderunt discipuli. — *ἵνα, ut)* Si baptismum petissent, sine dubio etiam baptismus eis datus fuisset. — *μαθηταὶ, discipuli)* quorum bona pars videntur fuisse coelibes: at coelibes, nisi humiles sint, minus sunt comes erga infantes, qui ipsos suae pristinae parvitatis admonent; et discipuli, cum omnia reliquissent, videntur non satis semper favisse aliorum admissioni, vel certe putabant, auctoritati Jesu repugnare curam parvulorum. sed tamen Jesu humanitas descendit etiam ad parvulos. conf. c. 18, 2. s. — *ἐπετίμων, increpabant)* Non debemus terreri per eos, qui verecundiam injungunt intempestivam. [*Immo vero tanto magis incensa est parvulorum cupiditas*. V. g.] Conf. c. 20, 31.

v. 14. *εἶπεν, dixit)* Antea jus matrimoniale, nunc jura liberorum defendit Jesus. — *ἄφετε καὶ μὴ κωλύετε, sinite nec prohibete)* Venia locupletissima. Verbum *ἀφίημι* non semper notat *missum facere*. Vid. Marc. 11, 16. — *τὰ παιδία, puellos)* Hafenrefferus: *infantulos*. — *τοιούτων, talium)* infantium, quippe *talium*, praesertim ubi ad Christum venire cupiunt. *τοιοῦτος* notat substantiam cum qualitate. Act. 22, 22. Fac, notari tales, qui infantum sunt similes: ergo multo magis infantes ipsi, qui tales sunt, regnum Dei habent, et accipere debent possuntque, venientes ad Christum. Multi eorum, qui tum fuere infantes, postea in Christum Jesum credidere adulti. — *ἡ βασιλεία, regnum)* Qui regnum Dei quaerit, Jesum debet accedere.

v. 15. *ἐπιθεὶς, imponens)* ut rogatus erat v. 13. *Impositio manus*, ac potius *manuum*, adhibita est ad bona corporis et animae charismata hominibus, speciatim minoribus vel ministris, conferenda et propaganda. Act. 9, 12. Ebr. 6, 2. 1 Tim. 5, 22. 2 Tim. 1, 6. Non dicitur etiam *orasse*, uti rogatus erat v. 13. ab iis videlicet, qui unitatem ipsius cum Patre minus agnoscebant.

v. 16. *ἰδοὺ, ecce*) dum Jesus regnum coelorum etiam **infantibus** pandit. — *εἷς*) ex suo illo ordine *unus* tandem. — *ἀγαθέ, bone*) Bonus de bono bene docet. Joh. 7, 12. — *ποιήσω, faciam*) De *faciendo* quaerit homo: sed *crede* praecedit. — *ζωὴν, vitam*) Vita aeterna in V. T. cognita, Hebr. 11, 16. et aperte sic appellata, Dan. 12, 2.

v. 17. *τί, quid*) Qui Bonus est, *de bono* interrogandus est *). Cetera vid. ad Marc. 10, 18. — *εἰ δὲ θέλεις, si vero vis*) ut ostendis. Iterum, *si vis*, v. 21. — ***τήρησον τὰς ἐντολάς, serva praecepta***) Jesus securos ad Legem remittit: contritos, Evangelice consolatur.

v. 18. *ποίας, qualia*) Non opus erat quaerere. nam praecessit, *τάς*.

v. 18. 19. *οὐ φονεύσεις — ἀγαπήσεις, non occides — diliges*) Praecepta negativa et affirmativa. Officia secundae tabulae, palpabiliora.

v. 19. *τίμα, honora*) *Honor* aliquid addit ad amorem. — *τὸν πατέρα, patrem*) Credibile est, juvenem magis peccasse contra hoc, quam contra praecepta negativa. Ideo in extremo ponitur. — *πλησίον, proximum*) In amore proximi potissimum deficiebant Judaei. — *ὡς σεαυτὸν, sicut te ipsum*) Amor, quo Deus nos amat, est norma amoris, quo nos invicem amare debemus. Deus amat Titium, sicut Cajum. Ergo Cajus debet amare Titium, sicut Cajum. [*Hoc amore qui praeditus est, is vel mendicantium proli eum praestabit: qui praeditus non est, quibusvis, vel a Deo electis, seipsum is anteponet.* V. g.] Nec tamen, ut Dei, sic piorum indiscretus est amor erga bonos et malos.

v. 21. **) *ἔφη, dixit*) Quia Juvenis plura requirit, et sic se ipse ad plura obligat, plura ei proponuntur. — *τέλειος, perfectus*) *Perfectus* est, quem nil *deficit*, quo minus ingrediatur vitam. Obnixe quaerenti, lautissimam conditionem proponit Dominus, apostolicae proximam. — *ὕπαγε — δεῦρο, abi — veni*) confestim. Praeceptum est, non consilium: necessarium, coll. versu 24. seq. sed particulare, ad idiosyncrasiam hujus animae accommodatum. Nam multi sequebantur Jesum, quibus hoc non imperavit. Perfectus esse potest, qui opes habet: pauperibus omnia dare potest, qui a perfectione plane abest. [*Zachaeus*, Luc. 19, 8. *dimidiam bonorum partem distribuens, laudem consecutus est.* V. g.] Sermo Domini obligabat hominem, ultro sese, idque tam prolixe, offerentem; quamvis ei, ut adhuc alieniori, non expresse praeciperetur, sed consulenti consuleretur. Apud alios, qui jam non possunt accipere mandata peculiaria, id compensat Ductus providentiae divinae. — *πώλησον, vende*) Si dixisset Dominus: dives es et adhaeres divitiis; juvenis id negasset. quare ipsum statim documentum postulat. — *ἕξεις, habebis*) Promissio, in medio praecepti posita, statim rata futura: habebis et habere te senties. [*Nam in hac jam vita ex thesauro isto ea, quibus opus sit, porriguntur*, v. 29. V. g.] — *θησαυρὸν, thesaurum*) Hereditas appellatur *thesaurus*, in antitheto ad bona mundana. Vis esse dives? hunc thesaurum quaere. — *ἀκολούθει, sequere*) Tunc non defutura erat institutio ad fidem.

---

*) *Ea scil. lectio, quam verbis*, λέγεις — θεός, utriusque Editionis *margo praeferendam innuit, haec est:* ἐρωτᾷς περὶ τοῦ ἀγαθοῦ; εἷς ἐστιν ὁ ἀγαθός. *Conf. margo* Vers. germ., *et* Michaëlis *Einleitung etc.* T. I. p. m. 224. * E. B.

**) v. 20. *ἐκ νεότητός μου, a juventute mea*] *Lectio, haec omittens, utut minus firma per marginem* utriusque Editionis *declarata sit, in* Versionem german. *tamen deinceps, rationibus aliter ponderatis, recepta est.* E. B.

v. 22. *λυπούμενος, tristatus)* quod non posset simul et opes retinere et Jesum sequi. Tristitiam absorpsisset obedientia. — *κτήματα, possessiones)* bona immobilia. coll. *vende*, v. 21. Huc referuntur *agri*. v. 29.

v. 23. *δυσκόλως, difficulter)* Hic juvenis, cum pedem jam in limine haberet, ob divitias eum retulit. Difficile est diviti, omnia relinquere. [*immo ne facile quidem cogitat de vita aeterna consequenda.* V. g.]

v. 24. *κάμηλον, camelum)* quadrupedem. conf. 23, 24. Non rudens filo, sed *foramen acus* opponitur portae.

v. 25. *ἀκούσαντες, audientes)* Scriptura ubique mediam inter praefidentiam et timiditatem ostendit viam. v. 26. 28. 30. 1 Petr. 5, 7. coll. v. 6. 8. — *τίς, quis)* Soliciti erant discipuli vel pro se, quibus alia impedimenta aeque obstare possent, vel qui spem haberent opum consequendarum: v. 27. vel pro aliis; qui timor multo laudabilior. conf. Ap. 5, 4.

v. 26. *ἐμβλέψας, intuitus)* ad cogitationes territorum discipulorum figendas. Jesus etiam vultu et nutu multa docuit. Hic obtutus inprimis *Matthaeum*, publicanum quondam, commovit. — *εἶπεν, dixit)* summa cum suavitate. — *ἀδύνατον, impossibile)* plus etiam quam moraliter impossibile. — *πάντα, omnia)* Ergo etiam hoc. Omnipotentia divina in regno non naturae solum, sed etiam gratiae et gloriae spectatur. Virtus humanâ major est, qua cor humanum a rebus terrenis abducitur. Causa divitum defendi maxime potest apud pauperes et timoratos. — *δυνατά, possibilia)* Id singuli cognoscent electi.

v. 27. *εἶπεν, dixit)* animo simplici. — *ἡμεῖς, nos)* non ut ille dives. — *πάντα, omnia)* Opifici pauca sua aeque sunt omnia, ac satrapae multa. — *τί ἄρα ἔςαι, quid ergo erit)* Resp. *accipiet*, v. 29. *dabo* etc. c. 20, 4. 2. 7. ss. — *ἡμῖν, nobis)* in regno Dei.

v. 28. *εἶπεν, dixit)* Petrus junctim dixerat, *reliquimus et secuti sumus.* Jesus distincte respondet. nam hoc apostolorum proprium; v. 28. illud, cum aliis commune. v. 29. Ps. 45, 11. — *ὑμεῖς — καὶ ὑμεῖς, vos — et vos)* vos XII. — *ἐν τῇ παλιγγενεσίᾳ, in regeneratione)* Hoc construitur cum verbis sequentibus: nam *sequela Jesu* absolute memorari solet, sine hoc additamento; at *sessionis*, de qua mox, tempus notatur convenienter. Nova erit genesis, cui praeerit Adamus II. ubi et microcosmus totus, per resurrectionem, et macrocosmus, genesin iteratam habebit. conf. Act. 3, 21. Ap. 21, 5. Matth. 26, 29. Conjuncta: *παλιγγενεσία, regeneratio*, et *renovatio*. Tit. 3, 5. tum crimus *filii*. Luc. 20, 36. Rom. 8, 23. 1 Joh. 3, 2. — *καθίσεσθε, sedebitis)* Medium, de discipulis: de Domino, *καθίσῃ*, activum. Incunte judicio stabunt; Luc. 21, 36. 2 Cor. 5, 10. tum, absoluti omnibus culpationibus, considebunt. 1 Cor. 6, 2. — *θρόνους, thronos)* Thronum Judae *sumsit alius.* Act. 1, 20. De thronis, conf. Ap. 20, 4. — *κρίνοντες, judicantes)* Tempore Judicum erat Theocratia, de qua vide *Erkl. Off.* p. 553. Sic in millennio priore, sublatis hostibus, recuperatus Israël habebit judices. Es. 1, 26. Promissio autem apostolis data longius prospicit. — *δώδεκα, duodecim)* Numero tribuum respondet numerus principum, Num. 7, 2. ss. et apostolorum, Ap. 21, 12. 14. — *φυλάς, tribus)* ad quas apostoli primitus erant missi.

v. 29. *καὶ πᾶς, et omnis)* non modo apostoli; de quibus solis non debuerat quaerere Petrus. 2 Tim. 4, 8. — *ἀφῆκεν, reliquit)* Domino

jubente, c. 4, 19. vel per varias vias ita dirigente. — *οἰκίας, domus)* *) Hoc primo loco ponitur. conf. v. 21. 27. de domo. In enumerandis propinquis Matthaeus et Marcus, c. 10, 29. tenent ordinem amoris, per paria, per gradationem, agris postremo positis; Lucas, c. 18, 29. temporis ordinem. — *ἢ γυναῖκα, aut uxorem)* salva videlicet lege Mosis. v. 9. Notandus singularis numerus contra polygamiam: nam quae plura esse possunt, ea hoc loco in plurali enumerantur, *fratres* etc. perinde ut Marc. 10, 29. etiam *οἰκία domus* in singulari ponitur. Potest aliquis habere plures domos, sed pauci plures habent: ac nemo simul in duabus *habitat*, quas relinquat. — *ἕνεκεν τοῦ ὀνόματός μου, propter nomen meum)* propter nominis Christi confessionem et praedicationem. — *ἑκατονταπλασίονα, centupla)* eadem illa, quae hoc versu enumerantur. coll. Marc. 10, 30. — *λήψεται, accipiet)* in hac vita: nam futura centuplo et millecuplo uberior est. Luc. 19, 16. 17. Accipiet autem, non politice, ac per manum: sed tamen vere, quoad fideli opus est, et in aliis, quibus fidelis obtingere maxime ea cuperet. conf. Matth. 5, 5. Act. 4, 35. 1 Cor. 3. 22. Impii sunt usurpatores: jus est Dei et heredum ejus. his conceditur, quantum eis salutare est. Verbum *accipiet* proprius congruit cum ratione mercedis: sed *hereditabit* dicit quiddam longe uberius. Scriptura expressius copiosiusve loquitur de temporalibus poenis, quam praemiis; et de aeternis praemiis, quam poenis. — *ζωὴν, vitam)* v. 16. 17.

v. 30. *πολλοὶ δὲ, multi autem)* Antitheton ad *omnis*, v. 29. Fortasse etiam juvenis ille ex novissimis ad primos reversurus innuitur. — *πρῶτοι, primi)* Id in priore hemistichio subjectum est, ut constat ex appositione, *πολλοὶ, multi*, articulum absorbente: in posteriore, est praedicatum, contra ac capite 20, 16. Itaque hic apophthegma potius proponitur, (quia maxima emphasis est in clausula,) ad spem; uti Marc. 10, 31.: sed c. 20, 16. et Luc. 13, 30. ad timorem. Utrisque locis *τὸ multi* sermonem facit modalem, et praecipue pertinet ad classem deteriorem: nam melior, *paucos* habet. Primi et ultimi vel differunt genere, ut illi sint, qui salvantur; hi, qui pereunt: vel potius gradu, ut hi quoque salventur, sed multo illis sint inferiores. F. S. Loeflerus in Explanatione hujus parabolae subaudit *ὡς* hoc sensu: *Primi erunt ut ultimi, et ultimi ut primi.* pag. 106. etc. neque per se incommoda est ellipsis: sed hanc interpretationem non fert contextus in parallelis Marci, qui subsequentem parabolam non habet: et Lucae, qui hanc sententiam alio loco prolatam refert. Innuitur revolutio inter Judaeos potissimum et gentes, coll. c. 8, 10. seqq. Luc. 13, 30. cum anteced. et Rom. 9, 30. seq.

CAPUT XX.

v. 1. *Γάρ, enim)* Resp. c. 19, 30. Similis nexus parabolae, c. 18, 23. Petrus docetur verecundiam postulandi, coll. c. 19, 27. et se cum

*) *Οἰκίαν, in singulari, ex Parallelis manasse, b.* Auctor *existimaverat* Appar. crit. *ad h. l.* p. 482; (Ed. II. p. 128.) *hinc etiam in* Gnomone *pluralem numerum praetulit. At in* Ed. manual. N. T. gr. d. A. 1753, *mutata sententia, singulari οἰκίαν, signo β apposito, palmam dedit, congruente deinceps* Vers. germ. *ad h. l. Hac ratione Observatio in Gnomone statim subsequens eo magis stringit.* E. B.

aliis conferendi. Conf. omnino Luc. 17, 5—10. ubi videmus, melius sentire, qui se inutiles servos, quam qui se aliis potiores ferunt.

v. 2. συμφωνήσας, *conveniens)* Cum *operariis* primis magis ex pacto et jure agitur: cum posterioribus magis ex mera liberalitate, etiam in conducendo, sed cum reprehensione otii eorum. v. 4. 6. 7. Otium compensant obedientiâ sine praefinitione mercedis praestita. Dies in XII. horas divisus significat *non* totum tempus mundi aut N. T. quod unius operarii vita nunquam exaequat; *neque*, ut videtur, vitae humanae datum singulis spatium, in quo a vocatione usque ad obitum, alius diutius, alius minus diu laborat: quanquam potuit ante nos aliquis unam horam laborare, et poterit posthac alius prima hora incipere; adeoque hîc etiam valet illud: qualibet hora est quaelibet hora: sed spatium a vocatione prima apostolorum ad glorificationem Christi et adventum Paracleti. Denarius est merces illa omnibus ex aequo proposita, de qua c. 19, 29. 21. in praesenti et futura vita; cujus diversitas diversitati laborum respondens in hac vita non modo non apparet, sed saepe inversa videtur: ideo medium, paritas, sumitur. Vespera est tempus illud, quum quisque multo propius a meta laborum, quam ab initiis eorum abest vel abesse videtur adeoque apud discipulos etiam tempus proximum tum ante abitum Jesu. Suam et alienam vesperam in unum ii momentum conjiciunt, qui se cum aliis comparant. Operarii, omnes vocati; non modo apostoli. Sensui operariorum de toto die affinis est sensus Petri non satis discrete reputantis dissimilitudinem suam et divitis illius. Et tali sensu erga homines maxime notos et aequales quisque tentatur; qui ampliorem habet animam, etiam erga remotiores. — μετὰ τῶν ἐργατῶν, *cum operariis)* Convenit paterfamilias cum operariis, et operarii cum ipso, v. 13. Illud certam mercedem spondet: hoc docet, quid operario satis esse debeat. — ἐκ δηναρίου, *denario)* Haec erat diurna merces, ut fere est hodierno die. ἐκ non iteratur versu 13.

v. 3. ἄλλους, *alios)* qui hora I. non comparuerant.

v. 6. τὴν ἑνδεκάτην, *undecimam)* Articulus emphaticus, non positus de hora IX. VI. vel etiam III. — ὅλην, *totum)* Alibi non poterant operas locare.

v. 7. ἡμᾶς, *nos)* Hoc convenit in gentes.

v. 8. ὀψίας, *vespere)* Allusio praevia ad judicium novissimum. Vespera vitae singulorum est instar vesperae mundi. — ἀπὸ τῶν ἐσχάτων ἕως τῶν πρώτων, *ab ultimis ad primos)* Duo genera. nam *primis* accensentur omnes, quî ante undecimam venerunt. v. 9. s.

v. 9. ἀνὰ, *singulatim)* Joh. 2, 6.

v. 10. οἱ πρῶτοι, *primi)* Medii, non murmurarunt: nam ii quoque primis se pares factos videbant. Cui invideri potest, is minus invidet. — πλείονα, *plura)* XII. denarios pro XII. horis.

v. 11. ἐγόγγυζον, *murmurabant)* Conf. Luc. 15, 28. seq.

v. 12. οὗτοι, *hi)* Invidia saepe non sibi plus postulat, sed alteri minus vult. invidet non ceteris de hora nona, sexta, tertia, sed de undecima. — οἱ ἔσχατοι, *ultimi)* Sic operarii invidiae causa appellant. — ἐποίησαν, *fecerunt)* Act. 15, 33. — ἡμῖν, *nobis)* Loquitur etiam pro iis, qui intermediis horis venerant, et, si minus totius diei onus, at aestum meridiei tulerant. — βάρος, *onus)* intrinsecus, a labore. — τῆς ἡμέρας, *diei)* totius. — καύσωνα, *aestum)* extrinsecus, a sole.

v. 13. *ἑνὶ, uni)* qui erat instar ceterorum murmurantium. conf. de *uno*, c. 22, 11. not. — *ἑταῖρε)* Hoc dicitur etiam ad alieniores *).

v. 14. 15. *τὸ σὸν, ἐν τοῖς ἐμοῖς, tuum, in meis)* Antitheton.

v. 14. *ὕπαγε, abi)* Sic non dicitur *ei* vel *eis*, *qui circa undecimam horam.* — *θέλω, volo)* Summa hujus verbi potestas. v. 15. conf. not. ad Marc. 12, 38. — *τῷ ἐσχάτῳ, ultimo)* Repetitur hoc ex oratione murmurantis; sed in singulari, de *extremo extremorum.* quilibet invidus singulariter uni cuipiam invidet. — *σοὶ, tibi)* Non repetitur, *portanti onus* etc.

v. 15. *ὀφθαλμὸς, oculus)* Ex oculis animus lucet. — *ἀγαθὸς, bonus) Bonus* est, qui etiam plus praestat, quam *justitia* v. 4. infert. Rom. 5, 7.

v. 16. *οὕτως, tali modo)* Ex parabola infertur iterata, sed quodammodo inversa, conclusio: simulque *tali modo* limitat sermonem, ut Apoc. 3, 16.: non omnes primi deficiunt, sed tamen omnes se custodire debent, et deficiunt ii, qui *sic* se gerunt, ut *ἑταῖρος sodalis* ille. Etiam de intermediis multi in gradus superiores vel inferiores venire possunt. — *ἔσονται, erunt)* Respectu apostolorum non est praedictio, sed admonitio. — *οἱ)* Articulus hoc loco (ut ubique; excepta majori per nomen proprium, per pronomen demonstrativum aut personale determinatione,) est nota subjecti, simulque remittit ad c. 19, 30. nec facit universalitatem omnimodam. — *πρῶτοι, primi)* v. 8. fin. — *πολλοὶ, multi)* videlicet *primi*, qui ipsi *multi*, c. 19, 30. et praeterea *οἱ ἔσχατοι, ultimi.* — *κλητοὶ) Κεκλημένος* est v. gr. operarius, etiamsi non iret in vineam: *κλητὸς*, qui vocationem suscepit. — **) *ἐκλεκτοὶ, electi)* exquisiti prae aliis. Videtur hoc loco, ubi primum occurrit, non omnes salvandos denotare, sed horum excellentissimos. vid. Franckii *Sonnt. und Festtags-Predigten* p. 431. s. W. Wall. not. crit. p. 27.

v. 17. *ἀναβαίνων, ascendens)* Iter valde memorabile, in quo magni et varii motus animorum exstitere. — *παρέλαβε, assumsit)* Rem proposuit, non ut sermone quotidiano, sed solennius. [*in hac tertia denunciatione.* V. g.] *Praecedentium relationum de Passione instante altera post confessionem discipulorum, altera post transformationem in monte (quae universalem operum Ejus admirationem comitem habuit) facta fuerat: tertia nunc, reliquis solennior, sponte accedit.* Harm. p. 432.]

v. 18. 19. *παραδοθήσεται· παραδώσουσι, tradetur: tradent)* Grave verbum. Luc. 23, 25.

v. 18. *ἀρχιερεῦσι, pontificibus)* Appellatio haec videtur tum valde communis fuisse. — *γραμματεῦσι, scribis)* quorum erat scientia; uti *pontificum*, sententia.

v. 19. *τοῖς ἔθνεσι, gentibus)* id est, genti romanae, principi ceterarum. — *ἐμπαῖξαι, illudendum)* Magna ignominia! Passionem semel iterumque praedixerat minus definite: nunc *flagella, crucem etc.* exprimit, uti c. 26, 2. summam, crucem.

---

*) *οὐκ ἀδικῶ σε, non injuria te afficio*] Deum laedere, pravum est; sed pejus etiam, a DEO laesum se putare; idque opinione frequentius evenit. *V. g.*

**) *ὀλίγοι, pauci*] qui, merae gratiae adhaerentes, plus honoris Domino deferunt, quam ferventissimi operarii. *V. g.*

v. 20. *τότε, tunc)* valde alieno tempore. — *) *προσκυνοῦσα, adorans)* Ex adoratione et ex sermone feminae patet, magnam penes eam fuisse existimationem de majestate Jesu, sed non magnam scientiam. — *τί, aliquid)* Indefinite petebat aliquid, ut solent, qui repulsam agnoscunt non fore injustam. 1 Reg. 2, 20.

v. 21. **) *ἵνα καθίσωσιν, ut sedeant)* Videtur illa provocare ad promissionem c. 19, 28. de XII. thronis: et promissionis ad filios suos specialius applicandae ansam sumsisse ex appellatione *filiorum tonitrui.* Marc. 3, 17. not. — ***) *υἱοί μου, filii mei)* Nil huc pertinebat necessitudo naturalis. — *δεξιῶν) Τὰ δεξιὰ,* passim, *dextra* manus, pes, latus. Alios antea Jesus habiturus erat a dextris et sinistris, c. 27, 38. — *εἷς, unus)* Credibile est, ordini discipulorum in officio respondere ordinem eorum in gloria.

v. 22. *εἶπεν, dixit)* graviter, cum misericordia. — *οὐκ οἴδατε, non nostis)* Nescitis, quid sit gloria mea: quid sit sessio a dextris et sinistris: quibus conveniat: et quid praerequiratur. — *τί αἰτεῖσθε) quid* sit, quod *petitis.* [*Id nosse oportet, qui petere vult.* V. g.] — *δύνασθε)* Respondet filiis: *potestisne?* habet animus vester hanc virtutem? — *τὸ ποτήριον, poculum)* Etiam de *baptismate* sermo est apud Marcum. vid. cap. 10, 38. 39. not. Apud Matthaeum, incisum de *baptismate* alii habent, alii non habent. †) — *ὃ ἐγὼ, quod ego)* Jesus jam tum habitabat in sua passione, et ex ea promit sermonem. Atque ipsum, non modo decem condiscipulos, quasi praevertebat oratio duorum: quos ad subsequendum adigit. — *δυνάμεθα, possumus)* Ne hoc quidem satis norant, quid responderent. fert tamen Dominus illos, et confessionem eorum accipit. [*ea, quae captum ipsorum tum superabant, deinceps in eis perfecturus.* V. g.] conf. c. 26, 39. 37.

v. 23. *τὸ μὲν ποτήριον, poculum quidem)* Locum huncce, cum parallelis, singulari industria tractavit Thomas Gatakerus lib. I. Adversar. miscell. c. 3. unde praecipuos nervos sumemus. — *καθίσαι, sedere)* Erunt ergo certe, qui sedeant a dextris et sinistris Christi. — *ἀλλ' οἷς, sed quibus)* Hae sive oppositione, sive exceptione (nam res eodem recidit) non negat Jesus, suum esse dare, vid. Ap. 3, 21. sed limitat, declaratque subjectum, cui daturus sit, et tempus ordinemque; omnia, ut solet, ad Patrem referens. Non dedit Jesus, antequam, passione exantlata, Ipse ad dextram Patris consedisset: neque terrenum est regnum, in quo dat: neque dat iis, qui nondum passi sunt. Itaque sub ipsa repulsae specie promittit Jacobo et Johanni.

v. 24. *οἱ δέκα, decem)* In his ingenuus evangelista. — *ἠγανάκτησαν, indignati sunt)* Verebantur, ne sibi aliquid detraheretur. [*Similem disceptationem, in ultima coena obortam, Lucas refert* c. 22, 24. Harm. p. 433.]

*) *ἡ μήτηρ*] Sollicitae *matris* prius omnino, quam filiorum animum cogitatio ista subiisse videtur: atque in ipsa etiam supplicatione interpretis ea vicem gessit. *Harm.* p. 433.

**) *τί θέλεις, quid vis*] Ipse Salvator non festinanter agit in promittendo. *V. g.*]

***) *οἱ δύο*] Admodum opportune loqui sibi videbatur. *V. g.*

†) *Attamen* v. seq. *incisum istud de* baptismate *lectionibus firmioribus annumerat margo* Ed. 2. *quam* hoc versu. E. B.

v. 25. *προσκαλεσάμενος, advocans)* Ergo *indignationem* habuerant, Magistro non praesente. Ex professo eos corrigit. — *οἴδατε, nostis)* Ideo putatis, similem esse rationem regni Messiae. — *κατακυριεύουσιν· κατεξουσιάζουσιν) Κατὰ* in his compositis significationem intendit; (vid. LXX. Gen. 1, 28. Ps. 72, 8.) et h. l. praescindit ab usu potestatis legitimo et abusu frequenti. — *οἱ μεγάλοι, Grandes)* consiliarii, ipsis saepe dominis imperantiores.

v. 26. *οὐχ οὕτως, non sic) Potestatis civilis usum atque exercitium omne istic interdici prorsus eis, ad quos verba haec spectant, mihi neutiquam fit verosimile: et minus multo, praelationem omnem et imparitatem inter suos vocibus illis Dominum Christum sublatum ire voluisse, si quidem et gradus inter eosdem diserte agnoscit ipse, quibus alii tanquam majores minoribus praeficiantur.* Luc. 22, 26. *tum et ipsum se eis ὑπόδειγμα proponit. ib.* v. 27. Matth. 20, 28. *Non magis ergo Christus interdicto isto suorum in se invicem quorumvis, quam sui ipsius in suos potestati quicquam detraxit.* Gatakerus: satis hierarchice. — *ἐν ὑμῖν, in vobis)* Haec *christianos quosvis, tam principes, quam et plebejos spectare videntur.* idem. *Christus docet, aliter habere se regnum suum, quam seculi istius regna se habeant. in istis enim dignitates externas, principatus, satrapias haberi, quae in eos etiam, quos honore afficere volunt, conferre pro libitu suo reges consueverint: ceterum in regno suo nihil hujusmodi reperiri: non quod in ecclesia Christi atque inter christiani nominis professores ista aut non sint aut non licite usurpentur, sed quod ad regnum Christi spirituale, ad quod suos invitat, non pertineant, nec proveniant inde. proinde non esse, cur ipsum sectando, istiusmodi sibi quisquam spondeat praefecturas: neque enim tale quippiam cuiquam se polliceri, cum nec usurpet aut exerceat ipse: suis se non dignitatum secularium dilargitorem, sed humilitatis et modestiae spiritualis exercendae autorem doctoremque tam praxi quam praecepto profiteri. ad hanc igitur, (ambitione omni prorsus amota,) cujus ipsum pro exemplo habeant, componant se ipsi, suos monet universos.* idem. — *μέγας, magnus)* magni regis minister.

v. 27. *πρῶτος, princeps.*

v. 28. *ὥσπερ, sicut)* Summum exemplum. — *διακονῆσαι, servire)* Rom. 15, 8. — *καὶ, et)* Gradatio. — *δοῦναι, dare)* sicut *datur* pretium pro emtione. — *τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam suam)* id est, *se ipsum.* Gal. 1, 4. 2, 20. — *λύτρον, pretium redemtionis)* Gall. *rançon.* — *ἀντὶ πολλῶν, pro multis)* Magnum *ministerium* et valde demissum. Illud, *pro quo* pretium datur, quodammodo desideratius est ei, qui pretium dat, quam pretium ipsum. Et *multis,* non solum universis, sed etiam singulis, se impendit Redemtor.

v. 9. *ὄχλος, turba)* quae fuerat in ea urbe. [*ac deinceps regio introitui interfuit.* V. g.]

v. 30. *δύο, duo)* Marcus unum commemorat Bartimaeum, insigniorem: cap. 10, 46. *) ut mox Matthaeus asinam et pullum; Marcus

*) Eundemque Lucas c. 18, 35. innuit, qui transponendae historiae occasionem exinde habuit, quod coecorum alter, Jesu Hierichuntem intrante, in via notitiam divini hujus medici acquisivit. Sal-

pullum solum, cujus potior usus erat. Lucas, c. 24, 4. duos angelos, qui apparuere; Matthaeus et Marcus unum, qui verba fecit.

v. 31. *οἱ δὲ, illi vero)* Non sunt audiendi, qui perversum pudorem aut decorum noxium inculcant.

v. 32. *τί, quid)* In precibus debemus interdum petitiones speciatim exprimere.

v. 34. *σπλαγχνισθεὶς, misertus)* Misericordia Jesu, de omni humana miseria. — *ἠκολούθησαν, secuti sunt)* cum multis, c. 21, 8. sine hodego.

CAPUT XXI.

v. 1. *Καὶ ὅτε, et quum)* Ab hoc loco actiones et certamina Jesu Christi copiose, magno consensu, describunt evangelistae. — *εἰς) ad* urbem, in quam videlicet erant ingressuri. — *τότε, tunc)* non prius. Vectura mysterii plena innuitur. Toties urbem intrarat Jesus *); nunc in hoc ultimo itinere, ejusque fine, semel equitat, urbis videlicet regiae (c. 5, 35.) possessionem solenni modo capiens, non in aliquot modo dies, sed illius regni (Marc. 11. 10.) causa, quod sub illos dies erat instituturus. Luc. 24, 47. 1, 33. Zach. 9, 10. fin. cum toto illo contextu.

v. 2. *ἀπέναντι) ante oculos.* — *εὐθέως, statim)* Sic quoque v. 3. Omnia facilia Domino. — *δεδεμένην, ligatam)* jam quasi paratam. — *πῶλον, pullum)* Pullus neminem antea vexerat: Jesus nullo antea jumento, nisi forte in tenerrima aetate, vectus erat. Ex vico sumsit asinam, in viam brevem.

v. 3. *ὁ κύριος, Dominus)* Jesu dediti erant, quorum erat asina. **) — *δὲ, autem)* Id est, non multis verbis opus erit vobis. — *ἀποστέλλει, mittit)* Praesens, ob eventum certum et celerem, animo jam ad mittendum parato. conf. Marc. 4, 29. *εὐθέως ἀποστέλλει τὸ δρέπανον.* c. 11, 6. *ἀφῆκαν.*

v. 5. *εἴπατε, dicite)* Hic locus exemplo est, multos sermones apud prophetas accipi debere, non solum ut ab illis dictos, sed ut ab apostolis dicendos. Exstat hoc Es. 62, 11. cetera apud Zachariam, quem a potiori parte Matthaeus citat: etenim *gaude* ita suppletur. Tempore complementi *dicendum est:* tum laetitia sua sponte existit. Zach. 9, 9. LXX. *χαῖρε σφόδρα θύγατερ σιὼν, κήρυσσε θύγατερ ἱερουσαλήμ· ἰδοὺ — σοὶ δίκαιος καὶ σώζων αὐτός· πραΰς καὶ ἐπιβεβηκὼς ἐπὶ ὑποζύγιον καὶ πῶλον νέον.* — *τῇ θυγατρὶ σιὼν, filiae Sion)* i. e. per synecdochen, Hierosolymis. — *βασιλεύς σου, rex tuus)* idem-

---

vator dum apud Zachaeum pranderet vel pernoctaret potius, Bartimaeo coecorum alter, quem Matthaeus adjungit, interim associatus est. *Harm.* p. 434. s.

*) Intrarat nimirum 1) in infantia, Luc. 2, 22. 2) in pueritia, l. c. v. 42. 3) in tentatione, Luc. 4, 9. 4) in festo paschali, Joh. 2, 23. 5) ad diem Pentecostes, Joh. 5, 1. 6) durante scenopegia, Joh. 7, 10. Haec, ad Passionem, migratio septima denique fuit. Solenni vecturà in urbem factà de die in diem ivit rediitque, donec ineunte feria sexta laqueis constrictus introduceretur, educendus ante meridiem in locum Golgatha. *Harm.* p. 443. s.

**) *χρείαν ἔχει, opus habet*] Tanti Domini quanta egestas! *V. g.*

que sponsus. — *σοί, tibi)* tuo commodo. — *πραῢς καὶ, mansuetus *) et)* Saepe eadem res uno loco verbis propriis et metaphoricis exprimitur. Equus, jumentum bellicum, quo non est usus Rex pacis. Zach. 9, 10. Olim utetur, Apoc. 19, 11. — *ὄνον, asinum)* non, *asinam*. Hebr. חמור. — *υἱὸν ὑποζυγίυ, filium subjugalis)* qui tamen nondum ipse jugum subierat. Pullo vectus est, asina item usus, pulli comite.

v. 6. *καὶ ποιήσαντες) et cum fecissent.*

v. 7. *ἐπεκάθισεν, insedit)* decore, ministrantibus discipulis. Luc. 19, 35. Persarum reges non tam conscendebant equos, quam iis imponebantur. vide Brisson. — *ἐπάνω αὐτῶν, super eos)* et quidem super pullum. Marc. 11, 2. s. Joh. 12, 14. 15.

v. 8. *ὁ)* Populus autem, qui plurimus erat. — *ἐν τῇ ὁδῷ, in via)* non modo *κατὰ τὴν ὁδόν*. nam Lucas, *substraverunt*. c. 19, 36. — *κλάδυς, ramos)* Judaeis aliisque populis solenne erat, laetitiam publicam ramis arborum decisis ostendere.

v. 9. **) *ὡσαννὰ)* הושיעה נא Ps. 118, 25. LXX. *ὦ κύριε σῶσον δή· ὦ κύριε εὐόδωσον δή.* Conjugata: *ἰησῦς*, v. 11. ישוע Zach. l. c. et *ὡσαννά*. — *τῷ)* Hosanna, inquiunt, quod a prophetis praescriptum est, canimus Filio David. Valde cum hoc ingressu congruit, quod Isidorus Clarius a Judaeo quodam se didicisse ait, verba haec, *Hosanna*, *Benedictus qui venit* etc. a sacerdotibus dici solita fuisse, cum *victimae* offerebantur immolandae. Adeoque frequens erat formula *Hosanna*, ut etiam fasciculos in festo Tabernaculorum gestari solitos ita appellarent. — *εὐλογημένος — Κυρίυ)* Sic LXX. Ps. 118, 26. qui psalmus erat pars *Hallel* sive hymni paschalis, quem paucis post diebus erant recitaturi. — *ἐν ὀνόματι, in nomine)* Constr. cum *benedictus*, juxta accentus Hebr. — *ἐν τοῖς)* Juva Tu, qui es in altissimis.

v. 10. *λέγυσα, dicens)* ex admiratione. — *τίς, quis)* In magno concursu non statim conspicitur princeps: nec soliti erant videre Jesum aliter ac pedibus iter facientem.

v. 11. *ὁ προφήτης, propheta)* Primum Jesus ut propheta est agnitus, deinde ut sacerdos et rex. — *ὁ ἀπὸ ναζαρὲτ, Nazarenus)* Solennis erat haec appellatio.

v. 12. *ἐξέβαλε, ejecit)* ***) tamen *mansuetus*, v. 5. Primo tempore purgarat Jesus templum: Joh. 2, 14. redierunt autem profani. nunc extremo tempore iterum purgat, quamvis paulo post cessaturum, templum. c. 23, 33. — *πάντας, omnes)* Magnum miraculum. Multi milites non ausuri fuerant. — *τὺς)* Voluerant commodissimam facere cultus publici, praesertim circa pascha, rationem: sed paulatim longius progressa videtur fuisse licentia. — *ἐν τῷ ἱερῷ*, †) *in*

---

*) Haec ipsa virtus filiae Sion et Regem suum et nuncium de adventante Rege adeo amabilem reddit. *V. g.*

**) *οἱ προάγοντες — ἀκολυθῦντες, praecedentes — sequentes*] Quorum *illi* ex urbe obviam iverant; *hi* ad Jesum vel Hierichunte vel alibi locorum in transitu se congregarant. *V. g.*

***) *Ejectio* haec non ipso isto gratiae laetitiaeque pleno die facta est, sed oculorum *nutui* (cujus Marcus c. 11, 11. meminit) quum parere homines detrectarent, severiora justissimae indignationis specimina postridie Dominus exhibuit. coll. Marc. l. c. v. 15. *Harm.* p. 447.

†) *Lectionem pleniorem, ἐν τῷ ἱερῷ τῦ θεῦ, quam pro sequiori declarave-*

templo) et quidem in parte ejus extima, atrio gentium: ubi *gentium* erat *orare.* Marc. 11, 17.

v. 13. *ὁ οἶκός μου — κληθήσεται· ὑμεῖς δὲ αὐτὸν ἐποιήσατε σπήλαιον λῃστῶν)* LXX. Es. 56, 7. *ὁ γὰρ οἶκός μου — κληθήσεται πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν.* Jer. 7, 11. *μὴ σπήλαιον λῃστῶν ὁ οἶκός μου;* — *προσευχῆς, precum)* *Oratio*, magna pars cultus publici. 1 Reg. 8. Ideo *preces* ponuntur ante *ministerium verbi* apostolicum. Act. 6, 4. Synagogae quoque erant *docendi* officinae, nec tamen non domus *precum.* In templo praevalebat munus *precandi*, in his munus *docendi.* — *σπήλαιον λῃστῶν) speluncam latronum)* Severa appellatio, eaque proverbialis: de loco, qui omnes improbos et omnia profana admittat. non dicit, *forum.* In spelunca latrones non tam obvios violant, quam ipsi nidulantur.

v. 14. *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo)* Verus templi usus; ab adversariis, abusum tolerantibus, impugnatus. Nemo alius in templo miracula edidit: Messiae hoc erat.

v. 15. *τὰ θαυμάσια, mirabilia)* v. 12. 14.

v. 16. *ἀκούεις, audis)* Hypocritis, quicquid non quotidianum et tralatitium est, nimium est. — *) *θηλαζόντων, lactantium)* qui etiam *trimi* esse possunt. 2 Macc. 7, 28.

v. 17. *αὐτοὺς, illos)* perversos.

v. 18. *ἐπείνασε, esurivit)* rex ille gloriae. v. 5. Miranda exinanitio.

v. 19. *μίαν, quandam)* unam illo loco. — *ἦλθεν, venit)* ut via ferebat. Ficus videtur stetisse in loco communi. Communitas Jesu in victu. Joh. 4, 6. 7. — *ἐπ') juxta.* **) — *λέγει, dicit)* Eo ipso occurrit offensioni, si quis miratus esset Domini famem et accessum ad arborem fructu carentem. Maxima humanitatis et deitatis indicia uno tempore edere solitus est. Joh. 11, 35. 40. ***) — *μηκέτι, posthac non)* V. T. multa habet miracula ad poenam: evangelica historia, in extremo, hoc ferme unicum. conf. c. 8, 32. not. — *καρπὸς, fructus)* Itaque succum posthac non erat acceptura frustra. Talis

---

rat Ed. maj., *lectioni textus aequalem fere judicat margo* Ed. 2. et Vers. germ. E. B.

*) *νηπίων*] Qui mundo infantes adhuc videntur, apertum tamen os divinitus habere possunt. Parvulos adultiorum verba intercepisse h. l. existimaveris, coll. v. 9. neque tamen res coram Deo non pretiosa fuit. Probitatis exemplo alter alteri modo ne desit: reliqua, immo vero omnia, curabit Dominus. *V. g.*

**) *εἰ μὴ φύλλα μόνον*] Praestat nihil omnino, quam *folia* duntaxat, repraesentare. Cogita, homo, cujus tu generis arbor sis. *V. g.*

***) Talia sunt v. g. Tenuis nativitatis conditio: Angelorum testimonium; | Circumcisio: nomen Jesu; | Purificatio: Hymni Simeonis et Hannae; | Habitatio Nazarena: Vaticinii complementum; | Obsequium erga parentes: Specimen generosae gravitatis in puero duodecennali; | Baptismus; Johannis protestatio, responsio Jesu decentissima, Vox coelestis, Spiritus DEI descendens; | Fames et Tentatio: Ministerium angelorum; | Indicium Passionis: Transformatio in monte; | Didrachma in Capernaum: Declaratio de filiorum libertate, miraculum in pisce et numo; | Pedilavium: Magister et Dominus; | Captivitas: Ego sum!; | Crux: Regia Inscriptio; | Mors et Sepulcrum: Miracula, cum testimonio Centurionis. *Harm. ev.* p. 455.

poena Judaeorum. Luc. 13, 6. Exemplum, quid sit *maledictio*. — ἐξηράνθη, *arefacta est*) mutatio habitu etiam externo, foliis marcescentibus vel etiam defluentibus.

v. 21. ἀποκριθεὶς, *respondens*) Saepe Jesus discipulos ab admiratione miraculorum duxit ad salubriora. Luc. 10, 20. — πίςιν, *fidem*) Fidei natura declaratur ex opposito, quod est *dubitatio*. — τῷ ὄρει τέτῳ, *monti huic*) v. 1. Sermo proverbialis. — θάλασσαν, *mare*) remotum ab Hierosolymis. Talia si minus adhuc impleta sunt, posthac impleri possunt.

v. 22. αἰτήσητε ἐν τῇ προσευχῇ, *petieritis in precibus*) *) Marc. 11, 24. Miracula facta per *preces* fidelium. — λήψεσθε, *sumetis*) tanquam beneficium. sic, *illi*. Marc. 11, 23. 24.

v. 23. προσῆλθον, *accesserunt*) Solennis erat quaestio: quae causam dabat elenchi finalis. — οἱ ἀρχιερεῖς, *pontifices*) Suum jus violari putabant. — λέγοντες, *dicentes*) Scepticismus morosus adversariorum nunc demum diplomata flagitat, cur Filius heres de vinea curet. v. 37. 38. Putabant, Jesum docere non vocatum, qui neque sacerdos esset, neque levita. — ποίᾳ, *qua*) coelesti, an humana? — ταῦτα, *haec*) Ref. ad *docenti*. add. Marc. 11, 27. **)

v. 24. ἀποκριθεὶς, *respondens*) Methodus apta respondendi tentantibus. — ἐρωτήσω, *interrogabo*) Sic quoque c. 22, 41. *Falluntur sane interpretes, qui Christum nihil quaesivisse volunt, quam adversariorum silentium.* Moshem. Or. de Christo unice Theologis imitando p. 17. — ἕνα, *unum*) postquam vos me et nunc et saepe interrogastis: eumque conjunctum cum vestra interrogatione. Johannes citra vocationem humanam potuit esse propheta et fuit: ergo etiam Jesus. Si agnovissent baptismum prodromi; agnovissent potestatem Christi: sed quia illum non agnoverant, v. 32. non poterant in Christum credere, neque erant digni, quorum fastidio et diffidentiae projicerentur ulteriora. Habenti datur: a non habente aufertur.

v. 25. τὸ βάπτισμα, *baptismus*) id est, tota ratio. confer. mox, *non credidistis*. — ἐξ ὐρανῦ, *ex coelo*) id est, ex Deo. Metonymia εὐλάβειαν habens. — διελογίζοντο, *cogitabant*) Mens mala est, quae de re divina non spectat veritatem, sed assumit, quod commodum est. — αὐτῷ, *ei*) testanti de me. Quicquid ex coelo est, fide dignum est.

v. 26. φοβύμεθα, *timemus*) Nolebant metum profiteri. — τὸν ὄχλον, *turbam*) Vix erat populus eo statim, quo verebantur mali antistites, progressurus: magno tamen Johannis studio flagrabat. Et solebant ex repentino zelo impetere summa vi eos, qui nefanda aut loquebantur aut loqui videbantur. — προφήτην, *prophetam*) *coelitus* missum. id quod diu non acciderat.

v. 27. οὐκ οἴδαμεν, *non novimus*) Coacta confessio ignorantiae turpissimae. [*in qua tamen superbi refugium quaerere malunt interdum, quam veritati victas dare. Illaqueatus est Improbus.* V. g.] — οὐδὲ, *neque*) Repulsa rara, justa. qua ipsa Jesus ἐξουσίαν *potestatem* suam divinam probat. [*Non habenti plura dari non convenit.* V. g.] — ὑμῖν, *vobis*) infidelibus, non discendi causa in-

---

*) Eadem est fidei ad preces, quae ignis ad flammam relatio. *V. g.*

**) τίς, *quis*) ex archisacerdotum aliorumve procerum ordine. *V. g.*

terrogantibus. Ansam agnoscendae potestatis praebuit. c. 22, 43. Saepe dixerat prius.

v. 28. *) *τέκνα δύο, filios duos)* Specimen duorum generum. **) — *προσελθὼν, accedens)* comiter. — *τῷ πρώτῳ, ad primum)* qui *alterum anteibat.* v. 31.

v. 30. *τῷ ἑτέρῳ, ad alterum)* qui alia ratione dicitur *major natu*, Luc. 15, 25. — *ὡσαύτως, similiter)* eodem utique animo. Aequitas vocationis. — *ἐγὼ, ego)* scil. *eo*, *ὑπάγω.* conf. *ecce ego*, Act. 9, 10. *ego*, scil. *sum.* Jud. 13, 11. — *κύριε, domine)* Conf. c. 7, 22.

v. 31. ***) *εἰς, in)* vel, *quod attinet* ad regnum coelorum.

v. 32. *ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης, in via justitiae)* *Via justitiae* plus dicit, quam *via justa.* — *τελῶναι, publicani)* injusti. — *αἱ πόρναι, meretrices)* impudicae. Quaeri potest, an hae, atque adeo mulieres omnes, itemque infantes, baptizati fuerint a Johanne. coll. Act. 16, 15. — *οὐ μετεμελήθητε) non mutastis sententiam.* — *ὕστερον, postea)* conspecto illorum exemplo.

v. 33. *οἰκοδεσπότης, paterfamilias)* habens familiam copiosam. — *ἀμπελῶνα, vineam)* Ecclesia judaica. [*Mosis tempore plantata.* V. g.] — *φραγμὸν, sepem)* Lex. †) — *ληνὸν, torcular)* Jerusalem. — *πύργον, turrem)* Templum. v. 23. — ††) *ἀπεδήμησεν, peregre abivit)* Innuitur tempus divinae taciturnitatis, ubi homines agunt pro arbitrio. c. 25, 14. Marc. 13, 34.

v. 34. *ὁ καιρὸς, tempus)* Conf. Joh. 4, 35. Hic quoque latet causa, cur non citius venerit Messias. — *τοὺς δούλους, servos)* *Servi* sunt ministri extraordinarii, majores: *agricolae*, ordinarii. [*quorum* isti *ab* his *male ut plurimum accipiuntur, de quieta possessione sua interpellari se videlicet aegre ferentibus.* V. g.] — *τοὺς καρποὺς, fructus)* subaudi, *patrisfamilias*, an potius, *vineae.*

---

*) *τί δὲ ὑμῖν δοκεῖ, quid autem vobis videtur*] Quaestioni de Baptismo Johannis postquam immittere se Judaei detrectassent, Salvator cum Johanne seipsum defendit, incredulitatem antistitum corripiens. *Harm.* p. 460.

**) *In Dialogo, quem Nicaeae* Athanasius *cum Ario habuisse fertur, primus filius ad* Judaeos, *alter ad* gentes *adplicatur. Vid.* App. Crit. Ed. II. p. 131. E. B.

***) *ὁ πρῶτος, prior*] Splendidis verbis, opere destitutis, praestat sine verbis opus: itemque praestat subsequi laudabile exemplum, quam prorsus facessere. *V. g.*

†) *Mutato paullulum schemate* sepem *pro discretione populi ab omnibus terrae gentibus, connotatâ divinâ contra eas tutelâ;* torcular *pro sacerdotum ordine;* turrem *pro Regno declaravit b. Auctor*, Vers. germ. not. ad h. l. *Neque tamen ex hac priorum posteriorumve cogitationum differentia concludendum existimem, talia in* Parabolis *pro* inanibus flosculis *haberi debere. Aenigmatis partes, utut abstrusiores, non sunt otiosae. Conf. quae dicenda erunt ad* c. 22, 11. *not.* E. B.

††) *ἐξέδοτο αὐτὸν*] Haec est *Potestatis ecclesiasticae* ratio. Vinea *elocata* est agricolis. Qui officiis vel politicis vel ecclesiasticis praesunt, pro arbitrio suo ii quidem agere possunt et privatis commodis, quasi vineae possessores, consulere; possunt servos Domini male tractare; possunt Ecclesiae jura pro lubito suo petulanter detorquere; ipsumque adeo heredem non jam interficere quidem, sed suo tamen loco extrudere aliquantisper possunt. At, Visitationis tandem tempus adventat. *V. g.*

v. 35. *ἔδειραν*) LXX, pro פשט *pellem detraxit*, saepius *ἐκδέρω*, *δέρω* semel ponunt; aliter nunquam. Vetus Onomast. *Excorio*, *ἀποδέρω*. At *δαίρω*, *verbero*, Arrianus l. 3. Epict. c. 19. et 22. Unde aperte differentiam verborum statuunt Suidas et Favorinus. Quin etiam Hesychius, *δείραντες*, *ἐκδείραντες*· *ἔδειραν*, *ἐξέδειραν*, *ἐξεδερμάτησαν*. Veruntamen Glossae veteres, *δέρω*, *τύπτω*. Aristophanes in Vespis, *ἡ δίδοχταί μοι δέρεσθαι καὶ δέρειν δι' ἡμέρας*, ubi interpres, *δέρεσθαι δὲ καὶ δέρειν ἀντὶ τοῦ τύπτεσθαι*. Nempe verba *κεφαλαιόω*, *τραχηλίζω*, *γαστρίζω*, et sic *δέρω*, latam vim habent, caput, collum, ventrem, eutem multandi, vel penitus auferendo, vel caedendo. Recentiores Graecos fuga amphiboliae vel *δέρω*, vel *δαίρω*, et inde hoc loco *ἔδηραν*, scribere hortata est. — *ἔδειραν*· *ἀπέκτειναν*· *ἐλιθοβόλησαν*, *verberarunt: occiderunt: lapidarunt*) Gradatio. secundi gradûs species atrox est tertius. conf. Marc. 12, 3. s. Luc. 20, 10. ſs. ubi plures gradus intermedii ponuntur.

v. 36. *) *πλείονας*, *plures*) potiores. ut Hebr. רבים. *Potiores*, numero certe, et sine dubio etiam virtute, potestate etc. Incrementum vocationis non est indicium fidelioris populi.

v. 37. *ὕστερον*, *postremo*) Hebr. 1, 1. — *ἐντραπήσονται*, *reverebuntur*) Exprimitur, quid facere debuerint.

v. 38. *ἐστιν*, *est*) Heredem nosse poterant; et tamen jus ejus impugnabant. — *δεῦτε*, *ἀποκτείνωμεν αὐτόν*) Sic LXX. Gen. 37, 20. — *κατάσχωμεν*, *obtineamus*) sic putarunt, occiso Christo. c. 27, 63. s.

v. 39. *ἐξέβαλον καὶ ἀπέκτειναν*, *ejecerunt et interfecerunt*) Marcus, *interfecerunt et ejecerunt*. Jesum et ante necem, negato ejus jure, v. 23. reprobarunt, praesertim ethnico judici tradentes; et post necem, etiam sepulturam infestantes. c. 27, 63. ſs.

**) v. 41. *κακοὺς κακῶς*, *malos male*) Talio. *male*: respectu miserorum et malorum colonorum. conf. Hebr. 10, 29. *pejore*. — *ἐκδώσεται*, *elocabit*) In ecclesia ex gentibus collecta ministri et curatores magna utuntur libertate. Idem verbum, v. 33. — *καιροῖς*, *temporibus*) diversis. — *αὐτῶν*, *illorum*) Ref. ad *fructus*. v. 34.

v. 42. *ἐν ταῖς γραφαῖς*, *in scripturis*) Unum est volumen, quod scripturae et libri nomen meretur: ceteri eatenus aestimari merentur, quatenus ad intelligentiam unius hujus libri et ad obedientiam ei exhibendam faciunt, et ad illum archetypum conformantur. — *λίθον* — *ὑμῶν*) Sic plane LXX, Ps. 118, 22. 23. Psalmus, qui hic citatur, erat notissimus. v. 9. not. (*Conf.* c. 26, 30.) — *ἀπεδοκίμασαν*, *reprobarunt*) ne pro lapide quidem idoneo, dignoque ecclesiae membro, habuerunt. — *ἐγένετο*, *factum est*) Id agnoscitur ex magnitudine rei et ex dissensu aedificantium. — *αὕτη*) Femininum pro neutro, hebraice: *haec*, scil. res, Ps. 102, 19. זאת LXX, *αὕτη*. Ps. 119, 50. 56. Jud. 15, 7. 21, 3. *ἐγενήθη αὕτη*. 1 Reg. 3, 18. — *καὶ ἔστι*, *et est*) היא scil. אבן. *Lapis* ipse est mirabilis. — *θαυμαστή*, *mirabilis*) propter tantam gloriam. Femininum ponit evangelista, quia noluit LXX deserere. — *ἡμῶν*, *nostris*) credentium. [1 *Petr.* 2, 7.]

*) *πάλιν ἀπέστειλεν ἄλλους*] Servos *priores* mediorum temporum, quae Regum dicuntur, Prophetas habueris; *posteriores* eos, qui circa Captivitatem Babylon. floruere. *V. g.*

**) v. 40. *ὅταν ἔλθῃ*] Factus est hic *adventus* in vastatione Hierosolymorum. *V. g.*

v. 43. **αὐτῆς**, *ejus)* regni: [*Si vel bona sis arbor, fructus tamen tuus non est, sed vineae.* Rom. 11, 17. V. g.]

v. 44. **ὁ πεσὼν**, *qui cadit)* Is cadit super hunc lapidem (Christum exinanitum,) qui offendit non credendo, dum praedicatur evangelium: super eum autem cadit lapis, (Christus exaltatus,) qui adventu ejus ad judicium improviso obteritur. Utrumque accidit Judaeis maxime, et gentibus. 2 Thess. 1, 8. Dan. 2, 34. 45. — **λικμήσει)** **Λικμᾷν** *dissipare*, ut palea ventis traditur. vid. LXX int. apud quos hoc verbo exprimitur Hebraeum שׂער Job. 27, 21. et אסף Dan. cap. cit. v. 44. et decies, זרה.

v. 45. *) **λέγει**, *dicit)* Sentiebant, nondum omnia dixisse Jesum. cap. 22, 1.

CAPUT XXII.

v. 1. **Ἀποκριθεὶς**, *respondens)* *Respondet* non modo qui rogatus est, sed cui causa loquendi est data. — **πάλιν**, *iterum)* Refer ad *parabolas*. — **ἐν παραβολαῖς**, *in parabolis)* eo consilio, ut plures proferret.

v. 3. **καλέσαι τοὺς κεκλημένους**, *vocatum vocatos)* Vocatio prima et secunda: ante nuptias, ipso nuptiarum die.

v. 4. **ἄριστον)** *Prandium*, respectu Judaeorum, primo tempore N. T. sed *coena*, respectu sanctorum, in consummatione ipsa connubii spiritualis. Ap. 19, 9. **) Historiam ecclesiae ab uno temporum ad alterum complectitur haec parabola. — **ἡτοίμασα**, *paravi)* Dei, non nostra facultate, constat salus nostra. — **σιτιστὰ**, *altilia)* Vocabulum generale. — **πάντα**, *omnia)* Nam multa sunt praeter tauros et altilia. — **δεῦτε**, *venite)* illico.

v. 5. **ἀμελήσαντες**, *negligentes)* Hoc jam plus, quam illud, *non volebant venire.* Oportebat *intelligere*, Act. 7, 25. et vigilare. — — **ἀπῆλθον**, *abiverunt)* relicta etiam urbe: quae ideo incensa, v. 7. Qui vocationem non admittit, ea etiam, quae habuerat, amittit. — **ἴδιον· αὐτοῦ**, *proprium: suum, Suitas.* — **ἀγρὸν**, **ἐμπορίαν**: *agrum, mercaturam)* Bonis immobilibus alius, alius mobilibus districti: alius per falsam **αὐτάρκειαν**, alius per cupiditatem acquirendi detentus.

v. 6. **λοιποὶ**, *reliqui)* qui non volebant videri *neglexisse.* [*et qui nec* agrum *colebant nec* mercaturam. *Ii videlicet, qui impe-*

---

*) **περὶ αὐτῶν**] tanquam agricolis et architectis. *V. g.*

**) *Quanquam enim vocabulo γάμος quodcunque* solenne convivium *ex Scripturae stilo innui quandoque, facile largiamur: hoc tamen loco significatum istum generaliorem obtinere, ex eo quod* Sponsae *mentio desideretur, confidentius justo alicubi concluditur. Scilicet* c. 25, 1. ss., *ubi* Sponsus *bis semel memoratur*, Sponsae *itidem ne verbulo quidem infertur mentio.* Et analogiam textuum Matth. 22, 2. 13. *coll.* Apoc. 19, 9. 20. *strictiorem h. l. significatum requirere, prorsus mihi persuadeo. Neque nullius momenti existimem in eo esse, quod vox γάμος in una ista parabola* octies *repetitur, et semel duntaxat vocatur ἄριστον. Denique ἀγαθαὶ ἡμέραι γάμων καὶ εὐφροσύνης* (Esth. 9, 22.) *facilius etiam, quam locutio ista, ἐποίησε γάμους τῷ υἱῷ αὐτοῦ,* vitam nuptialem, *in genere sic dictam, inferunt: ne dicam, ipsum festum* Purim, *l. c. memoratum, memoriam* nuptiarum Regis cum Esthera *proprie celebratarum, aperte involvere, coll.* c. 2, 17. 18. E. B.

dimentorum minus habent, eo gravius haut raro delinquunt, ubi rebus divinis sese ingerunt, praepostere circa eas versando. V. g.] — *ὕβρισαν, contumelia affecerunt)* 2 Chron. 30, 10. 1 Tim, 1, 13. Hebr. 10, 29.

v. 7. *ἀκούσας, audiens)* Peccatum inobedientium erat *clamans.* — *στρατεύματα, exercitus)* copias romanas [*annis posthaec 40 immissas.* V. g.] — *φονεῖς, homicidas)* Praecipuum scelus totam poenam provocat. Amosi I. — *αὐτῶν, illorum)* latronum et contemtorum.

v. 8. *τότε, tunc)* Act. 13, 46. — *λέγει, dicit)* Saepe rationes consilii sui revelat Dominus servis. — *ἐστιν, est)* nec propter ingratos plane omittetur. [Est *sane, etiamnum.* V. g.] — *οὐκ ἦσαν ἄξιοι, non erant digni)* Conf. Act. l. c. Nemo ducitur indignus, nisi postquam bonum oblatum recusavit: quo facto, prodit sese. Praeteritum, *non erant digni*, indignos eo magis praetermittit.

v. 9. *τὰς διεξόδους, compita)* Jucundum esset videre itinera apostolorum in toto orbe terrarum, sicut v. gr. in tabula cernitur navigatio Pauli. *ὁδὸς* totum: *διέξοδοι*, partes et quasi rami.

v. 10. *συνήγαγον, congerunt)* partim per *vocationem* jussam, interdum tamen adhibita vi non optima. — *πονηρούς τε καὶ ἀγαθούς, malos et bonos)* Locutio quasi proverbialis. [*Haec hodiernae Ecclesiae facies. Non haec ipsa Rex mandaverat servis*, v. 9. *Nemo bonus ante vocationem: acceptatâ rite vocatione, bene se habent omnia.* V. g.]

v. 11. *ἄνθρωπον, hominem)* insignem aliquem, inter malos omnes, vocatos, nec tamen electos; qui unus instar est horum omnium, quem maxime putares electum, et quo non electo paucitas electorum perspicitur. Singularis habet emphasin; nam sermo aeque alias admisisset pluralem. — *ἔνδυμα γάμου, vestem nuptiarum)* *) Haec vestis est *justitia* Christi. c. 6, 33. not.

v. 12. *ἑταῖρε)* Verbum medium, quod etiam ad alieniores dicitur. — *πῶς, quomodo)* quo indultu servorum? quo ausu tuo?

v. 13. **) *διακόνοις, famulis)* *Δοῦλοι, servi* emittuntur: *διάκονοι, famuli* ministrant ad mensam. Joh. 2, 5. — *ἐκβάλετε εἰς, ejicite in)* Fiet hoc paulo ante vesperam nuptialem. Ap. 19, 20.

v. 14. ***) *πολλοὶ, multi)* Hoc sermoni regis subjungit Jesus. conf. *ὅτι, quia*, Luc. 16, 8. — *γὰρ, enim)* Sententia generalis argumento est, hunc hominem vestitu nuptiali carentem et omnes ejus similes ejici.

v. 15. *τότε, tunc)* De pessima mente adversariorum vide Marc. 12, 12. s. Luc. 20, 20.

v. 16. *μαθητὰς, discipulos)* cum quibus putabant Jesum incautius acturum: quorum cladem putabant sibi minori fore dedecori. — *ἡρωδιανῶν, Herodianis)* Herodis, atque, ejus exemplo, Caesaris,

---

*) *Tales vestes eos ipsos distribuisse olim, qui nuptias celebrarent*, in Vers. germ. not. *ad h. l. etiam b. Auctor perhibet.*

**) *ἐφιμώθη, obmutuit*] Hâc obmutescentiâ quaevis objectiones contra genuinum Christianismum directae evanescunt. *V. g.*

***) *ἐκεῖ ἔσται — πολλοὶ γάρ εἰσι κλητοί*] Duae locutiones, frequentius repetitae a Salvatore, adeoque consideratu dignissimae. *Harm.* p. 463. s.

partibus inprimis addictis, quas Pharisaei detrectabant. Josephus 17 ant. 3. Vid. Marc. 3, 6. 12, 13. Inter ipsos ceteroqui Herodianos varia potuit esse de rebus sacris, de Herode etc. opinio. — ἀληθὴς, ἐν ἀληθείᾳ, *verus, in veritate)* Verum sciendum et loquendum est. Veritas est harmonia rerum et facultatis cognoscentis, volentis, loquentis, agentis. — τὴν ὁδὸν τοῦ θεοῦ, *viam Dei)* cujus viae pars est doctrina de iis, quae Deo danda sint. *Dei hominum*, speciosum antitheton. — εἰς πρόσωπον, *in faciem)* Volebant, Jesum negare, tributum Caesari dandum. [*quod vel brevi ante coll.* c. 17. 24.) *vel eo ipso tempore, mense scil. Nisan ex more solvebatur.* Harm. p. 465.] Veritas et res et personas vere aestimat: qui autem personas spectat, *veritatem* facile prodit.

v. 17. ἔξεστι, *licetne)* Non modo dicunt: *oportetne?* sed, *licetne?* propter ea, quae Deo deberentur. — ἢ οὔ; *an non)* Flagitant responsum rotundum.

v. 18. γνοὺς, *cognoscens)* sine mora, nemine docente. — ὑποκριταὶ, *hypocritae)* Jesus *verum* se eis ostendit, ut dixerant v. 16.

v. 20. εἰκὼν) *imago.* — ἐπιγραφὴ) *literae inscriptae.*

v. 21. ἀπόδοτε) *reddite*, ut par est. — οὖν, *igitur)* Hodie promiscuus numismatum usus est, v. gr. Gallicorum in Germania: sed in Judaea non nisi Romana pecunia videtur in usu fuisse. at si Judaei non fuissent in potestate Caesaris; non eo erant animo, ut numisma externum, praesertim imaginibus ethnicis signatum, in usu haberent. — καὶ, *et)* Uno non tollitur alterum, ut vos putatis. Quae Dei sunt, quae Deo dicata et reservata sunt, non sunt Caesaris: quae Caesaris sunt, non tamen nullo modo Dei sunt *). — τὰ τοῦ θεοῦ, *quae Dei sunt)* cujus causam agere videri vultis. v. 16.

v. 22. ἐθαύμασαν, *mirati sunt)* conspicuo modo, ob responsum tutum et verum.

v. 23. σαδδουκαῖοι, *Sadducaei)* Extremo tempore omnes consurgunt contra Jesum. Rara Sadducaeorum apud evangelistas mentio: *in illo die* ne Sadducaei quidem quieverunt. — ἀνάστασιν, *resurrectionem)* Notissimum jam tum pridem fuisse articulum hunc, patet ex eo, quia non additur, *resurrectionem mortuorum.* Atque hujus articuli hostes vario eum gradu impugnant, immortalitatem animae penitus negando, [*negando scilicet occupatur fere ficulnea mundi, eaque mendicissima sapientia.* V. g.] vel ejus conjunctionem cum pristino corpore tollendo. Atque inter ipsos Sadducaeos varius esse error potuit.

v. 24. τέκνα) filium vel filiam, aut plures *liberos.* Deut. 25, 5.

v. 25. παρ' ἡμῖν, *apud nos)* Sadducaei, super raro et fortasse pridem jactato casu, hoc dubium [*parum acute, ut videtur, hactenus dissolutum*, V. g.] cient, quod ex quavis muliere, quae pluribus viris nupsit, prope aeque desumi poterat. Errorum defensores fucum saepe petunt ab iis, quae nil parumve ad rem pertinent.

---

*) Saepius humana sagacitas alterutri duntaxat Officiorum lateri adhaeret: vera sapientia omnia simul ponderat. Hypocritae cogitabant: Tributum *aut* Deo, in usum templi, dandum est, *aut* Caesari. Jesus *utrumque*, ait, fas est fieri. Sadducaei cogitabant: Si datur resurrectio, uxorem *aut* primo fratri, *aut* secundo etc. reddi oportet. Ex omnibus *ne ulli quidem*, subjicit veritas. *V. g.*

v. 28. *τίνος, cujus)* Aut omnium, inquiunt, aut unius erit uxor: at nullus prae ceteris jus habet. Respondet Jesus: nullius uxor erit. v. 30. *Disjunctionem* fecerant etiam pharisaei, inter ea, quae sunt Caesaris, et ea, quae Dei: ad illos, utrumque ait Veritas; ad Sadducaeos, utrumque negat. Saepe terrena sapientia in parologismum se praecipitat insufficienti, etiam in rebus facilibus, enumeratione partium, quarum nulla coelestem fugit sapientiam.

v. 29. *μὴ εἰδότες, quum ignoratis)* Duplex haec ignorantia mater est errorum fere omnium. resurrectio mortuorum nititur virtute Dei: et fides resurrectionis, nititur scripturis. Jesus eis **πρῶτον ψεῦδος** refutat: quo se minime putabant laborare. Primo solvit argumentum veritati oppositum: deinde veritatem ipsam probat. — *τὰς γραφὰς, scripturas)* quae plane vitam futuram spectant. v. 31. s. Sadducaei Mosen non intelligebant: prophetas, Mosen declarantes, non recipiebant. — *τὴν δύναμιν, virtutem)* Virtus Dei faciet homines *angelis pares.* v. 30. Ignorare Deum ejusque virtutes, caput est erroris. 1 Cor. 15, 34. [Rom. 4, 17.]

v. 30. *οὔτε γαμοῦσιν, neque nubunt)* viri. — *οὔτε ἐκγαμίζονται, neque nuptum locantur)* mulieres. conf. v. 25. — *ὡς ἄγγελοι τοῦ θεοῦ, sicut angeli Dei)* Absurdum illud, quod Sadducaei fingebant, super justos prae injustis caderet; nemini injustos suspicante nuptiis gavisuros. itaque de solis justis respondet Jesus. Justi tum erunt ejusdem conditionis, atque angeli Dei; [*Injusti, ut angeli peccatores.* V. g.] sine conjugio, cibo et potu naturali etc. Alibi consortes aevi futuri dicuntur fore *Deo similes:* sed quia Deus Filium et filios habet; hoc loco, ubi de gignendo quaeritur, dicuntur fore, ut angeli: simulque angelorum quoque existentia contra Sadducaeos ignorantes defenditur. — *εἰσὶ, sunt)* viri et mulieres.

v. 31. *) *ὑμῖν, vobis)* inquit, non *nobis.* Christo non sunt scripta. [*et ne Abrahamo quidem, Isaaco et Jacobo, qui prius vixerant, quam apparitio Mosi contingeret, literis deinceps mandata.* V. g.] *vobis*, Abrahae posteris.

v. 32. *ὁ θεὸς, Deus)* Ex. 3, 6. Hoc ter ponitur, non semel; quia Jacob non solum ab Isaaco, Isaacus non solum ab Abrahamo, sed singuli etiam a Deo audivere promissionem: divinitusque nomen *Abrahamo* mutatum, *Isaaco* datum, *Jacobo*, Israël, additum. Gen. 17, 5. 19. 32, 28. — *οὐκ ἔστι θεὸς νεκρῶν, non est Deus mortuorum) Non est* (Deus) *Deus mortuorum.* Ellipsis, uti Rom. 3, 29. Valor consequentiarum hoc exemplo noscitur. Haec locutio, *Deus tuus,* exprimit et beneficium divinum, et officium humanum. Beneficium divinum (id enim hoc loco spectatur) sic expressum, est infinitum, aeternum, et cui praestando minime sufficit vita terrena, quamlibet felicissima et longissima, Ps. 144, 15. Luc. 16, 25. nedum peregrinatio dierum paucorum et malorum, ut erat vita Abrahami, Isaaci, maximeque Jacobi, ad vitas patrum superiorum, quibus tamen promissio illa non item obtigerat, collata. Nam non dicitur, opulentia, longaevitas, securitas tua, mundus denique tuus, sed, *Deus tuus:* neque Deus tuus ad quinquaginta, ad centum, ad septingentos annos, sed simpliciter, *Deus tuus.* Itaque ut primum Deus se

*) *περὶ δὲ τῆς ἀναστάσεως*] Non objectionem errantium tantummodo refellit Jesus, sed verum quoque illis demonstrat. *V. g.*

v. gr. Abrahamo Deum ejus declaravit, communionem sui, aeterni, aeternam ei et detulit et detulisse est agnitus. Et quanquam mors corporis apud patres intervenit, ea tamen non potest esse perpetua, nec longam, si ad vitam aeternam comparetur, habere moram. Nam ipse Abraham, quantus quantus est, et in quantum Abraham nominatur, id est, non Abrahae tantummodo anima, sed etiam corpus, cui sigillum quoque promissionis inditum est, habet *Deum*. Deus autem non est non entis Deus: ipse est Deus vivens; ergo ii, qui Deum habent, vivere debent, et, qua parte vivere intermiserant, reviviscere in perpetuum. Vis formulae ostenditur etiam Hebr. 11, 16. not. qui locus inprimis huc facit. paravit illis urbem, vel maxime in aeternitate. et ideo appellatur *Deus eorum*. Atque haec est argumentatio Christi firma, evidens, et prius inaudita: et immortalitatem animae, et resurrectionem corporis, contra Sadducaeos, spiritum esse ullum negantes, potentissime vindicans. Nervus autem non est situs in verbo *εἰμὶ*, *sum*, ejusve praesenti ad Mosen tempore: quod Matthaeus quidem, sed nec Moses, nec Marcus, nec Lucas exprimit, sed in ipsa formula. Atque haec locutio, *Deus meus*, *tuus*, *illius etc.* est longe frequentissima: sed praeterea locus hic ad Sadducaeos citatus est omnium exquisitissimus: quia 1. in eo loquitur Deus ipse, irrefragabili veritatis argumento. 2. loquitur in solennissimo viso. 3. loquitur de Abrahamo, Isaaco et Jacobo conjunctim: 4. et quidem post obitum illorum, idque longo intervallo, ipso tempore promissionis praestandae erga eos etiam in posteris eorum; quod indicium erat, patres illos in sua ipsorum vita non reportasse bona sibi promissa. Atque ita mortuorum resuscitationem *indicavit* *KAI. etiam Moses*, Luc. 20, 37. non modo prophetae, prae quibus publice lectitabatur Moses ante Antiochi tempora. Simul autem perficitur paroemia Judaeorum, qui dicerent, Deum non esse Deum viventium, sed mortuorum. Vid. Al. Mori Axiom. IX. et E. F. Cobii diss. de nervo hujus loci.

v. 35. *εἷς ἐξ αὐτῶν*, *unus ex illis)* Hic a Salvatore minus reprehenditur: quare ab aliis inductus videtur. — *νομικὸς*, *legalis)* quantus quantus erat: et opinione scientiae plenus, scientiam ostentaturus. *νομικὸς*, idem, qui *γραμματεύς*; Luc. 11, 45. 44. 53. et *νομοδιδάσκαλος*, Luc. 5, 17. 21.

v. 37. *ἀγαπήσεις*, *diliges)* Id ex Decalogo, Deut. 5, 10. repetit Moses; ib. c. 6, 5. deciesque repetitum, eodem libro, cujus haec ipsa summa est, gravissima cum contestatione concludit. ib. c. 30, 19. s. — *ἐν ὅλῃ καρδίᾳ σου καὶ ἐν ὅλῃ ψυχῇ σου, καὶ ἐν ὅλῃ τῇ διανοίᾳ σου)* Articulum fere indifferenter tractarunt, qui libros vel descripserunt vel contulerunt: sed quantum ex codicibus novissime collatis colligere licet, in tertio tantum inciso Matthaeus articulum posuit. Id in Hebraeo est ובכל מאדך q. d. *et in omni validitate tua.* LXX: *καὶ ἐξ ὅλης τῆς δυνάμεώς σου.* apud Marcum, *καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου.* apud Lucam, *καὶ ἐξ ὅλης τῆς ἰσχύος σου καὶ ἐξ ὅλης τῆς διανοίας σου·* uno hebraico מאד per duo graeca expresso. Etiam accentus hebraici a duobus prioribus incisis arcte conjunctis hoc tertium distinguunt. Omnia epitasin faciunt; cui articulus in tertio tantum inciso apud Matthaeum positus congruit. *Tria sunt eorum OMNIUM, quae unquam in homine deprehenduntur, fundamenta, Idea, Desiderium, et Motus:* inquit Jo. Jac. Syr-

bius Philos. primae part. I. cap. 1. §. 1. *OMNIA* amore Dei animanda et regenda sunt.

v. 38. *πρώτη*) praeceptum non modo maximum, necessitate, amplitudine, diuturnitate rei; sed etiam *primum*, natura, ordine, tempore, evidentia.

v. 39. *δευτέρα, secundum)* Resp. *primum.* — *ὁμοία, simile)* ejusdem indolis, in antitheto ad sacrificia, Marc. 12, 33. Amor proximi est similis amori Dei, prae omnibus aliis officiis, sicut luna est similis soli, prae omnibus astris. Gen. I. Facile legisperitus, de uno sollicitus, alterum erat praeteriturus. Ei periculo occurrit Jesus, et plus respondet, quam is interrogarat. — *ὡς, sicut)* amas te ipsum. Amorem sui non opus est seorsum praecipi. qui Deum amat, se ipsum amabit ordinate, citra philautiam. Deus amat me sicut te, et te sicut me. quare ego debeo te, proximum, amare, sicut me; et tu me sicut te. nam divino amori noster amor debet respondere.

v. 40. *κρέμαται, καὶ οἱ προφῆται*, vel simpliciter, *κρέμαται*) Conf. Appar. Crit. Ed. II. ad h. l. De lege quaerebatur: de lege potissimum respondetur. v. 36. 40. *Pendet*, elegans verbum: qui utrumvis *praeceptorum* tollit, legem tollit [*tam multa praecepta complexam.* V. g.]

v. 41. *συνηγμένων, congregatis)* solenniter. conf. v. 34.

v. 42. *τί, quid)* Semper vos pharisaei, inquit, quaeritis de praeceptis: nunc aliquid vobis proponam, de quo tamen etiam scriptum est, tanquam de capite gravi; ut videatis, in scripturis quaerendam esse non legem magis, quam evangelium *). — *δοκεῖ, videtur)* Hoc verbo, *videtur*, majori jure utitur Jesus ad Pharisaeos, quam Pharisaei ad Jesum v. 17. Etiam *opinio* poterat initium fieri fidei. — *τίνος υἱός, cujus filius)* Ita Jesus occasionem eis dedit sui, Messiae, agnoscendi. Doctrinam de Deo, v. 37. ut uno, illustrat doctrina de Trino. — *τοῦ δαυίδ, David)* Mediocria de Christo facilius accipit ratio, quam aut humiliora aut gloriosiora.

v. 43. *ἐν πνεύματι, in spiritu)* adeoque vere. 1 Cor. 12, 3. — *κύριον, dominum)* Id signum subjectionis. Phil. 2, 11. coll. 1 Petr. 3, 6. Plus erat, Christum habere filium, quam regem esse: et tamen David non ait, Christum esse sibi filium, sed gaudet, eum sibi esse Dominum, se illi servum. At hoc gaudii nobis quoque paratum est. Luc. 1, 43. Joh. 20, 28. Phil. 3, 8. Qui Messiam solummodo ut Davidis filium spectant, minorem cognitionis partem spectant. Dominatio, cujus subditus est ipse David, coelestem et Regis majestatem et Regni indolem ostendit.

v. 44. *εἶπεν — ποδῶν σου*) Sic LXX. Ps. 110, 1. — *τῷ κυρίῳ μου, Domino meo)* Ergo Dominus Davidis erat, antequam ei diceret Dominus: *Sede.* — *κάθου, sede)* impera. 1 Cor. 15, 25. *Dextra*, potentia. — *ἕως ἂν, usque dum)* Non negatur aeternitas sessionis; sed negatur, hostium impetum obesse sessioni. Regnum bellicum habebit finem (uti fere heres regni imperium, quod durante bello gesse-

*) Utriusque Summam postremo hoc loco Prophetarum maximus proposuit. Primus Jesu in templo sermo fuit, quo DEUM Patrem suum confessus est, Luc. 2, 49. Joh. 2, 16. Ejusdemque ultima jam quaestio in templo prolata, Davidis Ipsum Dominum esse, indigitat. *Harm.* p. 469.

rat, victis hostibus deponit:) regnum pacificum fine caret. conf. 1 Cor. l. c. Etiam antea subordinatus erat Filius Patri; sed tunc non sic apparuit propter gloriam regni: etiam postea regnabit, sed ut Filius Patri subordinatus. — *θῶ, ponam)* Hostes prostrati *jacebunt.* — *ἐχθρούς, hostes)* in his etiam pharisaeos. — *σοῦ, tuos)* Odium hostium speciali ratione fertur in Primogenitum. — *ὑποπόδιον, scabellum)* Ipsi hostes erunt scabellum pedum Christi, jure victoriae. conf. Jos. 10, 24. Ps. 47, 4.

v. 45. *εἰ οὖν, si ergo)* Hunc articulum illo inprimis tempore debuerant Judaei summo studio discere. Dominum esse, aliquanto evidentius est de Christo, quam Davidis filium esse. [*Tanta est Filii Dei gloria! Davides, aeque ut Abrahamus* Joh. 8, 56. *diem Christi vidit, novissimum puta, quo omnes adversarii scabellum Domini fient.* V. g.]

v. 46. *λόγον, verbum)* ea de quaestione, ut de ceteris. — *ἐπερωτῆσαι, interrogare)* ad tentandum. discipuli interrogabant ad discendum. — *οὐκέτι, posthac non)* Nova dehinc quasi scena se pandit.

CAPUT XXIII.

v. 1. *Τότε, tunc)* omissis adversariis.

v. 2. *ἐκάθισαν, sederunt)* Mosen repraesentantes, legem ejus legendo et interpretando, quin etiam plura urgendo. — *οἱ γραμματεῖς καὶ οἱ φαρισαῖοι, scribae et pharisaei)* Non omnia utrorumque aeque erant vitia, quae hîc commemorantur: sed nonnulla habebant communia, nonnullorum erant inter se participes. Luc. 11, 45. [*Et ea quidem ex sermonibus Jesu, per Matthaeum plenius descriptis, Marcus et Lucas delegerunt, quae rudi plebeculae clarissime demonstrarent,* cur cavendi *essent scribae: fastum videlicet, avaritiam et hypocrisin.* Harm. p. 472.]

v. 3. *οὖν, ergo)* Hac particula limitatur *τὸ quaecunque dixerint,* ne putet populus, traditiones pharisaicas aeque sibi esse servandas, atque praecepta Mosis. v. 4. — *τηρεῖτε, servate)* animo. *) — *ποιεῖτε, facite)* re. Imperativus: cui respondet alter, qui sequitur. — *λέγουσι, dicunt)* Mosaica, servanda, facienda.

v. 4. *δεσμεύουσι γάρ, ligant enim)* Explicatur illud, *dicunt, non faciunt.* — *βαρέα, gravia)* Epitheta doctrinis hominum apta. [*quae nec Lege continentur, et Legi contraria sunt.* V. g.] — *ὤμους, δακτύλῳ, humeros, digito)* Antitheton. — *κινῆσαι, movere)* nedum ferre. Incomparabile quiddam scriptura habet in describendis characteribus animorum intimis. Exemplo est totum hoc caput, et Luc. 12, 16. s.

v. 5. *δέ, autem)* tametsi videntur multa facere bona. — *φυλακτήρια, phylacteria)* Ex. 13, 9. 16. Deut. 6, 8. 11, 18. — *κράσπεδα, fimbrias)* Num. 15, 38.

v. 6. *φιλοῦσι, amant)* et singuli et pro toto ordine suo.

v. 6. s. *ἐν τοῖς δείπνοις· συναγωγαῖς· ἀγοραῖς, in conviviis: synagogis: foris)* locis publicis.

v. 8. *μὴ κληθῆτε, ne appellemini)* ne ita tractemini aut tracta-

---

*) *τὰ ἔργα αὐτῶν*] Vers. 5—7. } *V. g.*
μὴ ποιεῖτε] Vers. 8—12. }

ri postuletis. — *εἷς γάρ ἐϛιν ὑμῶν ὁ διδάσκαλος, unus enim est vester doctor*) *Alii, *εἷς γάρ ἐϛιν ὑμῶν ὁ καθηγητὴς, ὁ χριϛός.* atque id quidem versu 10. exstat *): sed versu 8. agitur de Patre coelesti, coll. c. 16, 17. Joh. 6, 45. Act. 10, 28. Gal. 1, 1. 15. Eph. 1, 9. Psalm. 25, 12. 32, 8. Ideo subsequitur: *omnes autem vos fratres estis.* quae ratio ad nonum quoque versum pertinet, ut neque *vocemur* magistri, neque patrem quemquam in terra *vocemus.* De Christo agitur versu 10. et convenienter subjungitur versus 11. Confer, de Patre doctore et Christo duce, c. 11, 25. 27. — *ἐϛέ· estis*) Indicativus.

v. 9. *πατέρα, patrem*) Hic quoque magnificus doctorum, in senectute praesertim, titulus erat. — *μὴ καλέσητε, ne vocaveritis*) neque lingua neque animo, infallibilitatem cuiquam adscribente.

v. 10. *καθηγηταὶ, ductores*) auctores. Gradatio: *Rabbi, pater, ductor.* Erant hi tituli eminentiae spiritualis apud Judaeos. quae destruitur etiam 1 Cor. 3, 5. s.

v. 11. *ὁ δὲ μείζων, qui vero major*) i. e. *qui vult esse major,* רב c. 20, 26.

v. 12. *ὅϛις δὲ, quicunque vero*) Ez. 21, 26. LXX: *ἐταπείνωσας τὸ ὑψηλὸν, καὶ ὕψωσας τὸ ταπεινόν.* — *ὑψώσει, exaltabit*) ut scribae et pharisaei.

v. 13. s. *ȣαὶ, vae*) Octies h. l. dicitur *vae:* **) octies, *beati,* et amplius. Matth. 5. a v. 3. not. — *ȣαὶ — κλείετε τὴν βασιλείαν — κατεσθίετε τὰς οἰκίας κτλ*) In multis codd. haec transponuntur: sed prius est illud, in quo fit mentio *regni coelorum,* coll. c. 4, 17. 5, 3. etc. [*quanquam is prior videtur esse versus, quem seorsum referunt Marcus et Lucas.* App. crit. Ed. II. p. 134.] ***) — *ὑποκριταὶ, hypocritae*) Characteres hypocritarum ex hoc elencho colligi possunt: ut fecit *Thomasius* in Cautelis. Non quia pharisaei et scribae erant, miseri; sed quia hypocritae. — *κλείετε, clauditis*) clavi. clauditis, ut inscii et caeci. — *ἔμπροσθεν, ante*) oculos, cum homines jam prope essent. — *ȣ̓κ εἰσέρχεσθε, non intratis*) Magnum vae, et primum. conf. Matth. 5, 3. de primo gradu beatitudinis. — *εἰσερχομένȣς, intrantes*) voluntate, vel re.

v. 14. *κατεσθίετε, comeditis*) summa avaritia. Domos viduarum comedere, [*quibus praecipue parcendum erat, sed quae, persuasionibus obnoxiae, facillime opprimuntur,* V. g.] atrocissima species; quae ponitur pro toto genere rapacitatis. — *καὶ*) *etiam.* — *μακρὰ*) Instar adverbii. commode quoque legitur, (*προφάσει*) *μακρᾷ·* ex orationibus suis fecere magnam *πρόφασιν, praetextum* co-

*) *Verisimilius quidem Eruditorum aliquis judicarit, nomen καθηγητὴς, ut minus obvium, a librariis in διδάσκαλος, transmutatum, quam vocem διδάσκαλος in locum τȣ̃ καθηγητὴς suffectam esse. Sed argumentorum* criticorum *pondera multum, ni fallor,* conjecturam *istam superant; ut taceam, alteram istam* conjecturam, *qua vox καθηγητὴς ex* v. 10. *(de quo nihil disceptatur) ad* v. 8. *translata creditur, non minori certe veritatis specie gaudere. Cf.* App. Crit. Ed. II. p. 133. E. B.

**) Varios elenchi gradus contra oblocutores inde a c. 9, 4. adhibuerat Salvator: jam vero sancto fervore incitatus omnem denique rem planissime expromit. *Harm.* p. 472.

***) *Per marginem* Ed. 2. *ea lectio, qua versus* 14. totus omittitur, *lectioni textûs tantum non aequalis censetur.* E. B.

medendi domos viduarum. Herodianus, *πρόφασις ὀλίγη, εὐτελής, μικρά.* — *λήψεσθε, sumetis*) pro praemio talium precum. — *περισσότερον, abundantius*) Qui male agit, judicatur: qui bono abutitur ad malum ornandum, magis judicatur.

v. 15. *περιάγετε*) Sermo proverbialis, *circumitis*, tanquam *Rabbini.* v. 7. — *ἕνα, unum*) magno studio, sed sub quo parum virtutis latet; ita, ut aegre unum nanciscamini. — *υἱὸν γεέννης, filium gehennae*) *dignum gehenna.* Deut. 25, 2. בן הכות LXX. *ἄξιος πληγῶν.* — *διπλότερον, dupliciter magis*) propter majorem hypocrisin; [*quam a doctoribus suis, ultra pravitatem ethnicam, non depositam, adsciscit*, V. g.] eum posset insignem consequi gradum in populo Dei.

v. 16. *ὁδηγοὶ τυφλοὶ, duces caeci*) Antea *hypocritae*, et saepius: nunc appellatio commutatur, pro re nata. Conjungitur ea, v. 23. s. 25. s. Ad summa venit, v. 33. — *οὐδέν ἐστιν*) scil. *ὀφείλων, nihil debet.* — *χρυσῷ, auro*) quo templum erat ornatum.

v. 17. *μωροὶ καὶ τυφλοὶ, stulti et coeci*) Peccabant etiam contra sensum communem: quo censente, propter quod unumquodque tale est, illud ipsum magis est tale.

v. 18. *ἐν τῷ δώρῳ, in dono*) Origo erroris, justitia operariorum. Pluris faciebant dona sua, quam divinum institutum. — *ἐπάνω αὐτοῦ, supra illud*) supra altare.

v. 20. *ἐν πᾶσι τοῖς ἐπάνω αὐτοῦ, in omnibus quae sunt supra illud*) Sicut versu 21. non repetitur mentio auri, sed memoratur is, qui templum inhabitat; sic hoc versu *omnia*, quae supra altare sunt, dicunt quiddam multo majus, quam *munus* supra altare, imo quiddam ei oppositum muneri. quid igitur? ignem sacrum, et totum ministerium sacerdotum, divinitus institutum, qui etiam ipsi non modo juxta altare, sed etiam *super* altare stabant et ibant.

v. 23. *ἀποδεκατοῦτε, decimatis*) et decimare jubetis. coll. v. 24. *duces.* — *ἡδύοσμον, mentham*) non modo fruges, sed *herbas.* — *κύμινον, cuminum*) quod proverbio ut res parva notatur. — *ἀφήκατε, dimisistis*) pridem: vel etiam, remisistis aliis, per silentium vestrum. — *βαρύτερα, graviora*) Pertinent haec ad theologiam comparativam. Tria enumerantur, tribus minoribus opposita, graviora. de quibus vid. Sir. c. 4. toto. Graviora qui curat, is demum in minoribus recte potest *judicare.* — *τὴν κρίσιν, judicium*) quo discernitur inter bonum et malum. et, in utroque genere, inter majora et minora. c. 12, 18. not. et cap. 16, 3. Luc. 12, 57. 1 Cor. 11, 31. Mich. 6, 8. — *τὸν ἔλεον, misericordiam*) c. 9, 13. — *τὴν πίστιν, fidem*) *sinceritatem*, quae opponitur *hypocrisi.* nam qui c. 24, 51. dicuntur *hypocritae*, Luc. 12, 46. dicuntur *infideles.* conf. 1 Tim. 4, 2. 3. Sunt hi tres plane insignes tituli: *judicium*, *misericordia*, *fides.* Debebantque capita locorum theologicorum ex talibus constitui titulis, quos ipsa scriptura assignat: v. gr. Joh. 16, 8. Rom. 3, 27. 1 Cor. 13, 13. 1 Thess. 4, 9. 5, 1. Hebr. 6, 1. sq. — *μὴ ἀφιέναι, non dimittere*) Resp. *dimisistis.* Itaque *ταῦτα, haec*, refertur ad *mentham etc.* *ἐκεῖνα, illa*, ad *judicium etc.* et *oportebat facere* habet vim approbandi: *) *non dimittere* pertinet ad elenchum. Saepe Graecis *οὗτος* et *ἐκεῖνος*,

*) Sane et in minimis rebus egregia se virtus exserere potest. Marc. 12, 42. *V. g.*

Latinis *hic* et *ille*, non pro serie verborum, sed pro ratione rerum adhibetur. vid. Not. ad Chrysost. de Sacerd. p. 509. s.

v. 24. *τὸν κώνωπα, culicem)* Hoc unum, *percolare culicem*, iis, qui verentur *camelum deglutire*, non debet contra mentem Salvatoris objici. nam nemo temere culicem deglutit, qui etiam suffocare potest. trabs molesta magis; nec tamen festuca negligitur in manu, nedum in oculo, cap. 7, 5. ὁ *καὶ ἡ κώνωψ, culex*, proprie vinarius, qui facile in colum incidit.

v. 25. *τὸ ἔξωθεν*) superficiem, *externam*. — *ἔσωθεν, intus*) ubi potus et cibus. — *γέμουσιν, plena sunt)* poculum et patera. — *ἁρπαγῆς, rapinae)* v. 14. — *καὶ ἀκρασίας, et intemperantiae)* Ἀκρασία adversatur *abstinentiae* non solum in cibo et potu, sed etiam in pecunia et quaestu. Hac notione Aristot. l. 7. Eth. Nic. c. 6. vult addi mentionem rei, cujus quis est continens vel incontinens, *κέρδους, τιμῆς, θυμοῦ*. atque hoc quidem loco id patet ex synonymo *rapinae*. Gregorius Naz. *ἀκρασία ἐμοὶ πᾶν τὸ περιττὸν καὶ ὑπὲρ τὴν χρείαν.*

v. 26. *καθάρισον, purga)* removendo *rapinam* per eleemosynam. Luc. 11, 41. — *πρῶτον, primum)* Applicari haec possunt ad doctrinam decori. — *ἵνα, ut)* Alias enim illa mundities externa non est mundities.

v. 27. *ὅτι, quod)* Hoc versu maxime proprius character *hypocritarum* describitur. nam hypocrisis nominatur versu 28. coll. Luc. 11, 44. cum contextu. — *κεκονιαμένοις, dealbatis)* Judaei sepulcra calce dealbarunt.

v. 28. *ἀνομίας, injustitiae*) Hoc proprie opponitur *justitiae.*

v. 29. *) *προφητῶν· δικαίων, prophetarum: justorum*) v. 35. Hoc totum erat, quod faciebant in memoriam pristinorum prophetarum et justorum, sine observatione dictorum et imitatione factorum: cum similitudine patrum suorum, in animis; cum contemtu in Messiam, de quo testati fuerant illi. Subaudi ergo *tantum*, uti c. 24, 38. *Justos* potius, quam *sanctos*, scriptura bene defunctos appellare solet: Luc. 14, 14. Hebr. 12, 23.

v. 30. *λέγετε, dicitis)* publica protestatione. — *οὐκ ἂν ἦμεν, non essemus)* Ita sibi confidebant.

v. 31. *μαρτυρεῖτε, testamini)* factis, v. 29. et verbis, v. 30.

v. 32. *καὶ ὑμεῖς, et vos)* Pronomen hoc non solum facit antitheton ad patres, sed ostendit etiam, indicativi vim inesse in imperativo *implete*, *implebitis: implete* igitur. conf. Joh. 13, 27. — *πληρώσατε, implete)* quando vultis, non jam impedimini. Estote vobis relicti. Quod animo alitis, manu agite. — *τὸ μέτρον, mensuram)* Ut vitae, ut crucis, ita etiam peccati mensura est, quando v. gr. ad tres transgressiones quarta accessit. Amos 1, 3. etc.

v. 33. *ἐχιδνῶν, viperarum)* de quibus v. 30. 32. — *φύγητε)* Subjunctivus: *quomodo effugeritis!*

v. 34. *διὰ τοῦτο, propterea)* Consectarium vae octavi. — *ἐγὼ, ego) Propterea etiam sapientia Dei dixit: mittam etc.* Luc. 11, 49. Liber IV. Esrae, cap. 1. et hic locus, miram habent similitudinem v. 30.: *Ita vos* collegi, ut gallina pullos suos sub alas *suas*. v. 32.: Ego misi *pueros meos* prophetas ad vos, quos *acceptos* interfecistis, *et lania-*

---

*) *ὅτι οἰκοδομεῖτε*] Hypocrita vel iis, quae in se haut iniqua sunt, culpam sibi contrahit. *V. g.*

stis corpora eorum, quorum sanguinem exquiram, dicit Dominus. v. 33.: *Haec dicit Dominus omnipotens:* Domus vestra deserta est. Magna est de illo Esrae libro existimatio multorum, quibus e nostris *Schickardus* in Tarich p. 135. et *Hainlinus* in Sole temporum accedunt: plurimumque auctoritatis haec ipsa ei evangelica allegatio parit. Jul. Caes. Scaliger: *Librorum Esrae admirabile ac divinum Compendium apud me est, Syra conscriptum lingua. in iis longe praestantiores sententiae continentur, quam in concionibus sordidissimi calumniatoris. etc.* Exerc. 308. Scilicet Syriacum illud, quod Compendium vocat Scaliger, metaphrasis fuerit libelli Hebraici, cujus prolixior, quae Latine exstat, paraphrasis multa habeat attexta apocrypha. Qualis etiam fuerit ratio librorum Sapientiae et Siracidae. etenim modo hebraismum spirant: modo graecismum merum habent. — **ἀποςέλλω,** *mitto)* Praesens. Nuncii Dei sunt missi, ut plurimum peccante populo. — **προφήτας,** *prophetas)* qui ex singulari revelatione accipiunt doctrinam, ut David. Hi soli memorantur de praeterito, v. 30. nunc adduntur *sapientes* et *scribae*. — **σοφοὺς,** *sapientes)* qui habent gustum veri et boni habitualem (חכם a חך) ut Salomo. hi sunt medii inter *prophetas* et *scribas*. — **γραμματεῖς,** *scribas)* qui monumenta prophetarum et sapientum adornant et administrant, ut Esra. In his magna ex parte habitus est acquisitus; in *sapientibus*, insitus; in *prophetis*, infusus. Unde prophetas plurimum, sapientes multum, scribas minus, nec tamen parum, odit aut contemnit mundus. — **ἀποκτενεῖτε,** *occidetis)* ut Jacobum. — **ςαυρώσετε,** *crucifigetis)* ut Petrum et Andream; etsi Petrus alibi martyrium passus est.

v. 35. **ἔλθῃ,** *veniat)* Id repetitur v. 36. *veniet.* Conf. Luc. 11, 50. sq. — **πᾶν,** *omnis)* ipsius praesertim Messiae. Luc. 13, 33. — **αἷμα,** *sanguis)* Ter hoc dicitur uno hoc versu, magna vi. — **ἐκχυνόμενον)** Praesens. Nondum erat *effundendi* finis. — **ἐπὶ τῆς γῆς,** *in terra)* tota. conf. Gen. 4, 11. — **ζαχαρίου υἱοῦ βαραχίου,** *Zachariae filii Barachiae)* illius, de cujus prophetia et morte agitur 2 Chron. 24, 20. seqq. *) Multa ejus apud Judaeos mentio. vid. *Lightfoot.* [*De* Zacharia *quodam* Baruchi filio, *spectatae virtutis viro, in medio templo (ut* Josephus *refert) brevi* ante vastationem *ejus occiso, haec intelligere, cum* Kornmanno *aliisque, non ideo tenemur, ut Omniscientiae gloria intemerata servetur Christo: hoc ipsum videlicet vaticinium de vindicta* generationi isti *imminente, cum aliis multis, complemento suo comprobatum fuit. Lucae nonnisi de* Prophetis *est sermo: at propheta non fuit Josephi Zacharias. Sane* prioris Zachariae *non sine multis causis mentionem Christus prae aliis facere potuit. Tales h. l. (ut* Ezech. 14, 14.) *viri praecipue allegantur, qui* in Scriptura *nomen habent: et antiquus ille Zacharias, Abelis ad instar, sine controversia Sancti et Prophetae nomine a Judaeis*

*) *et quem in* Evangelio Nazarenorum, *referente* Hieronymo, *non* Barachiae, *(ut in graecis exemplaribus) sed* Jojadae filium *dici, pluribus docet cel.* Michaëlis *in der* Einl. etc. T. II. p. m. 1078. s. *Enimvero haud abs re fuerit conferri cum istis, quae* S. R. D. Crusius *monet* Hypomnn. P. I. p. 301. *ubi* Jojadam *cognomen* Benedicti Jehovae *propterea suspicatur accepisse, quod domum Davidis servaverat, quum Joasum caedi subtraxisset, et deinde occisâ Athaliâ in regno paterno collocasset; quo factum, ut honorifico hoc nomine deinceps vulgo appellaretur.* E. B.

habitus est: immo vero culpae in eo contractae memoria inter Judaeos plane non fuit antiquata. Harm. p. 472.] — **τοῦ ναοῦ**, *templum)* In templo haec dixit Jesus: in templo vindicta insignis futura erat.

v. 36. **λέγω**, *dico)* iterum. conf. Gen. 41, 32. — **ἥξει**, *veniet)* quod attinet ad initia vindictae. nam extrema se porrigunt longe ulterius. v. 39. — **πάντα**, *omnia)* Qui peccat, particeps fit omnium, qui idem commiserunt. — **γενεὰν**, *generationem)* c. 24, 34. not.

v. 37. **ἱερουσαλὴμ ἱερουσαλὴμ**, *Jerusalem Jerusalem)* Gravissima epizeuxis. [*commiserationis pariter atque horroris plena.* V. g.] — **ἡ ἀποκτείνουσα**, *occidens)* Participium vim nominis habet. — **λιθοβολοῦσα**, *lapidans)* Id obtigit Christi protomartyri, Act. 7, 58. — **τοὺς ἀπεσταλμένους**, *missos)* quamvis inviolabiles legati sunt in mundo. — **πρὸς αὐτὴν)** i. e. **πρὸς σε.** conf. Luc. 1, 45. Es. 47, 10. — **ποσάκις**, *quoties)* Toties maxime, quoties Jesus in Judaeam, in urbem, in templum venerat. Vid. Harmon. evang. [*et not. Gnom. ad* c. 21, 1. *)] — **καὶ οὐκ ἠθελήσατε**, *et non voluistis)* etsi ego *volui.* Es. 30, 15.

v. 38. **ἰδοὺ ἀφίεται**, *ecce relinquitur)* Praesens, bis expressum. Dixit haec, dum exiret. c. 24, 1. conf. Joh. 12, 36. — **ὑμῶν**, *vestra)* domus, quae alias *domus Domini* dicta. Sic ad Mosen, *populus tuus.* Ex. 32. 7. — **ἔρημος**, *deserta)* relicta a Messia. [*quo absente nihil non vastum est atque desertum.* V. g.] Etiam post ascensionem suam Christus templo usus est insigni modo, cum suis discipulis. Sed respectu Judaismi desiit templum jam esse, quod fuerat. hinc tandem destructum est. v. 36. Saepe vox **ἔρημος** sumitur certo respectu. Ita forum **ἔρημον**, quando silent judicia.

v. 39. **λέγω**, *dico)* Vid. Luc. 13, 35. not. — **ἴδητε**, *videbitis)* vos, Hierosolymitae. coll. Luc. 13, 35. — **ἀπ' ἄρτι**, *ab hoc tempore)* Praesenti tempori includitur breve illud usque ad mortem, idque extra templum. — **ἕως**, *usque)* post longam pausam. — **εἴπητε**, *dicatis)* Ita erant dicturi in paschate recitantes **τὸ** *Hallel*, sed sine applicatione ad Jesum. Vere fiet suo tempore, quod hîc praedicitur, uti cap. 21, 9. factum est, quod Luc. 13, 35. praedictum erat. Non tamen addit, *iterum:* etsi verba illa populus acclamarat Matth. 21, 9. Nam neque omnes ei ita acclamarant: et, qui acclamabant, non ita intellexerant, quid dicerent, uti posthac intelliget Israël: et paullo post quasi retractarunt. Dictio prior fuit tenuior: dictio altera erit digna hoc nomine. Conf. *rursus* praetermissum Act. 1, 11. not. — **εὐλογημένος**, *benedictus)* Cantus conversionis. Ab hoc versu desinit publicus sermo Christi ad Judaeos: ab hoc versu incipiet illorum resipiscentia.

CAPUT XXIV.

v. 1. **Ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ, ἐπορεύετο)** Sic habent Colinaei ed. et mss. *Bunckleanus, Cantabrigiensis, Paris.* 5. 6. *Steph.* η. pluresve, *Chrysost. Aeth. Arab. Lat. Pers. Syr.* Quo pacto **ἐπορεύετο**, absolute dictum, (uti Luc. 4, 30.) majorem vim habet, in antitheto ad v. 3. *sedente eo.* [*Ultima jam vice in templo fuerat.* V. g.] Recentiores librarii, ut si nil referret, scripsere, **ἐπορεύετο ἀπὸ τοῦ ἱεροῦ.** Sermo etiam seculi consummationem complexus, commode sub dio est habitus. — **οἱ μαθηταὶ**, *discipuli)* unus praecipue. Marc. 13, 1. — **ἐπιδεῖξαι**, *ostensum)* Credibile est, Jesum nunquam spectasse externas templi partes. non enim fuit curiosus. conf. Marc. 12, 15. not. Inter-

nas templi partes spectavit, merito, c. 11, 11. — *τὰς οἰκοδομὰς, structuras)* Singulae partes erant magnae structurae: imo eo tempore exercebatur aedificatio illa, de qua Joh. 2, 20. Et fortasse magis fervebat, ob Pascha instans. — *τοῦ ἱεροῦ, templi)* destruendi. c. 23, 38. et quidem ea aetate, paucis post aedificationem absolutam annis.

v. 2. *ταῦτα, haec)* ut stant. — *οὐ μὴ ἀφεθῇ, non relinquetur)* Jesus cogitationes discipulorum curiosas severioribus delet. — *λίθος, lapis)* Adagium de gravissima vastatione. Solum illud etiam aratro scissum est.

v. 3. *ἐπὶ τοῦ ὄρους, super monte)* unde et prospectus erat in templum: et initium futurum erat obsidionis. — *τὸ σημεῖον, signum)* Vaticiniis rerum maximarum saepe signa addita: hinc discipulorum quaestio de signo illius temporis. — *τῆς σῆς παρουσίας, tui adventus)* Videntur discipuli respicere. c. 23, 39.

v. 4. *καὶ, et)* Discipuli quaesierunt, minus distincte, 1. de *tempore* templi destruendi: 2. de *signo* adventus Domini et finis mundi; quasi uterque eventus simul futurus esset, adeoque commune tempus et commune signum haberet. Respondet Jesus, distincte, (1.) de *templo* et urbe destruenda, hujusque rei signis, v. 4. s. 15. s. (2.) de *adventu* suo et fine mundi, ejusque rei signis v. 29—31. (3.) de *tempore* templi destruendi, v. 32. s. (4.) de *tempore* finis mundi, v. 36. Sic quoque apud Marcum et apud Lucam, qui c. 21, 11. 25. utriusque rei signa seorsum notat. — *βλέπετε, videte)* Futura et novissima non debemus curiositatis causa, sed muniendi nostri studio quaerere. Omnia sunt referenda ad firmitudinem in agnitione et confessione Jesu Christi. Huc enim spectat prophetia: cetera abrumpuntur, quibus ad meram scientiam uteremur. Illustrari hinc potest thesis de perspicuitate et perfectione scripturae. — *ὑμᾶς, vos)* Hoc non tam apostolis, Paracletum non multo post accepturis, quam gregi fidelium, quem illi tum repraesentabant, majoribus, ne seduceretur, periculis obnoxio, dicitur. Initium, *prudentia:* finis, *patientia.* v. 13.

v. 5. *πολλοὶ, multi)* Initio venient pseudochristi: in medio, pseudoprophetae, v. 11. postremo, utrique, v. 24. Gradatio, bimembris. — *ἐπὶ, sub)* non modo dicent, se esse a me missos, sed, se esse, qui ego sum. — *λέγοντες, Ἐγώ εἰμι ὁ χριστὸς, dicentes: ego sum Christus)* *Scripsit Theophylactus, Dositheum quendam Samaritam perhibuisse, eum se esse, de quo Moses praedixisset, prophetam. Simonem quoque Samaritam appellasse se ipsum ingentem potestatem, id est, δύναμιν μεγάλην. de quo in historia apostolica Lucae. Huc etiam referri videntur posse, Theudas, et Aegyptius quidam, et alter praestigiator, quem non nominat Josephus (qui ista narrat libro XVIII. antiquae historiae, et secundo captae Judaeae) omnes praetendentes prophetae nomen, fraudulenti ipsi ac seditiosi. Quin et posterioribus temporibus Manes ausus fuit sese Christum profiteri, et similiter XII tanquam apostolos sibi ascivit.* Joachimus Camerarius.

v. 6. *μελλήσετε — ἀκούειν)* Futurum complicatum: *audituri eritis.* Evangelistarum scripta ante impletionem hujus praedictionis edita magnam hinc firmitudinem nacta sunt. *Audituri:* Christiani magis *audiunt* bella, quam gerunt. — *πολέμους, bella)* in propinquo. — *ἀκοὰς πολέμων, rumores bellorum)* remote. — *μὴ θροεῖσθε, nolite turbari)* **Metonymia antecedentis: i. e. nolite statim fugam capessere. Verbum**

magna proprietate positum. nam *θρόος* ex *θρέω ἠχῶ σὺν θορύβῳ βοῶ ἢ λαλῶ*. — *γάρ, enim*) Fundamentum tranquillitatis. — *οὔπω, nondum*) Pii facile putant, non posse altius ire mala. ideo monentur. — *τὸ τέλος, finis*) nondum, de quo v. 2. 14. necdum tempus fugae. v. 15. Luc. 21, 20. *Initium* demum versu 8.

v. 7. *ἐγερθήσεται, excitabitur*) cum antea plus pacis fuisset. — *ἔθνος, gens*) etiam extra Judaeam. — *λιμοί, καὶ λοιμοί, καὶ σεισμοί, fames, et pestes, et terrae motus*) Huc fere omnia in Novellis revocari possunt. quanquam historici ea saepe minus, quam humana facta, memorant. — *κατὰ τόπους, passim*) Semper fuere pestes et reliqua: sed non ita frequenter.

v. 8. *ἀρχή, initium*) respectu Judaeorum. Antitheton, *finis*. v. 6. 14. — *ὠδίνων, dolorum*) qui antecedunt *regenerationem*. c. 19, 28. Rom. 8, 22. Metaphora a partu.

v. 9. *ἀποκτενοῦσιν ὑμᾶς, occident vos*) quosdam ex vobis. Luc. 21, 16. Hos non indicat Dominus, ut omnes vigilent. Ante vastationem urbis Jacobus major ab Herode, ut Lucas memorat, Petrus a Nerone, ut historia ecclesiastica tradit, occisus est. *Vos:* quasi vos in culpa essetis, et miseriam generi humano pareretis. Extremum hoc mundi solatium est. Judicium incipit a domo Dei. — *μισούμενοι, exosi*) Religio christiana habet singulare quiddam, corrupto mundo, omnes sectas toleranti, invisum.

v. 10. *σκανδαλισθήσονται, offendentur*) fidei jacturam facient. [*ut amoris*, v. 12. V. g.] — *ἀλλήλους, mutuo*) Id omnium tristissimum.

v. 11—13. *καί, et*) Solicite retinenda fides, amor, spes.

v. 12. *τὴν ἀνομίαν, injustitiam*) *Injustitia* et *amor* opponuntur: nam *legis complementum amor*. *injustitia* vim involvit; *amor* quiddam quasi nativum. — *ψυγήσεται, refrigescet*) Amoris est *ardere*. — *ἡ ἀγάπη*) *amor*, (erga Deum, homines, propinquos, se ipsum, spiritualis, imo etiam naturalis:) qui summa *legis*. *στοργή* facit, ut v. gr. prole nata gaudeant parentes: ubi dura fecit tempora iniquitas, gaudent prole denata aut non nata. *amor*, ornatus christianorum et vigor, atque adeo status eorum omnis. Phil. 1, 9. 2 Petr. 1, 7. Ap. 2, 4. Idem, fundamentum *ὑπομονῆς patientiae*. v. seq. — *τῶν πολλῶν, multorum*) *multitudinis*, eorum, qui amore non excellunt. *injustitiam* maxime exercent valde potentes, aut nimis pauperes: inde *ceterorum* quoque *amor* [*abreptâ*, *per* injustitiam, *benefaciendi copiâ*, V. g.] frigescit. violata justitia, quae vocatur particularis, hebescit justitia, quae vocatur universalis.

v. 13. *ὁ ὑπομείνας, qui perstiterit*) Constantia tuemur fidem, amorem, spem. — *εἰς τέλος, in finem*) tentationis. — *οὗτος, hic*) tanquam exemtus. v. 22. — *σωθήσεται, servabitur*) Urbe deleta, liberabantur Christiani. Luc. 21, 28. 31.

v. 14. *) *τοῦτο, hoc*) quod Jesus praedicavit. — *ἥξει*) *Ἥκειν* est non modo appropinquare, sed plane *advenire*, imo *adesse*. — *τέλος, finis*) de quo v. seqq. Ideo subsequitur *ergo*, v. 15. Ante hunc finem apostolatu perfuncti sunt duo illi, Petrus et Paulus, aliique v. 9.

*) *κηρυχθήσεται*] Factum id ante vastatas Hierosolymas. Col. 1, 23. *V. g.*

v. 15. *τὸ βδέλυγμα τῆς ἐρημώσεως, abominationem desolationis)* Abominationem profanationis sequebatur abominatio desolutionis. Sic appellatur exercitus romanus ex gentibus conflatus, cujus signa militaria abominabantur Judaei, tanquam idola, cum Romani divinitatem signis illis tribuerent. vid. Spizelii Collatio de vaticin. ang. p. 135. — *τοῦ προφήτου, prophetam)* Conf. Hebr. 11, 32—34. de Daniele propheta: etsi a nonnullis Judaeis non reliquorum prophetarum numero habitus. Saepe levis causa errorem parere magnum potest. In latinis Bibliis libri apocryphi canonicis quondam *mixti*, pro argumenti affinitate, et in indice librorum per notulas quasdam ab iis *discreti* sunt, ut in MSS. observare licet: deinde hac cautione, debili quippe, neglecta, ipsi quoque pro canonicis habiti. E diverso quum ii, qui libros V. T. in unum corpus redigere coeperunt, Danielis librum nondum habuissent, is liber, et serius et extra Palaestinam scriptus, hagiographis adjectus est; non incommode quidem, quatenus hebdomades per Danielem praedictae, impleri coeperunt in Ezra, c. 4, 24. sed tamen inde Danielem, qui prophetis non esset adjectus, ne prophetam quidem fuisse, aliqui putarunt, accedente fastidio scrutinii temporum propheticorum. Prophetam vero eum fuisse, confirmat Propheta maximus. — *ἑστὼς)* Sic scribendum, non *ἑστὸς*, etiam in neutro. nam *ἑστὼς* contrahitur ex *ἑσταὸς*. unde *ἑστῶτα* Luc. 5, 2. *ἐνεστῶτα* Rom. 8, 38. etc. Referendum ad *βδέλυγμα, abominationem, jam stantem firme, staturam diu.* Prosopopoeia. — *ἐν τόπῳ ἁγίῳ, in loco sancto)* Dan. 9, 27.: *ἐπὶ τὸ ἱερόν*. LXX. Tempus fugae jungitur Luc. 21, 20. cum ipso articulo exercitus appropinquantis: atque in hoc ipso tempore monitum de fuga divinitus iteratum fuisse memorat Eusebius l. 3. H. E. c. 5. Itaque *locus sanctus* non denotat hîc templum, sanctumve sanctorum; nam eo profanato serum fuisset fugere: sed locum circa urbem sanctam, extra urbem, eumque definitum; scilicet illum ipsum, quem Salvator, dum haec dicebat, sua praesentia, ut saepe, sanctum habuit. conf. Act. 7. 33. Certe in *monte olivarum* praecipuam obsidionis vim fuisse, docet Josephus. *προσετέτακτο αὐτοῖς ϛρατοπεδεύσασθαι κατὰ τὸ ἐλαιῶν καλούμενον ὄρος, ὃ τῇ πόλει πρὸς ἀνατολὴν ἀντίκειται.* l. 6. de Bello Jud. c. 3. Idemque mons sanctus erat etiam Judaeis, quia ex eo templum vicinum inspici poterat: atque in eo Schechinam tres annos cum dimidio stetisse tradiderunt. Appellarunt etiam הר המשיחה *montem unctionis.* Pertinet huc vel maxime Zach. 14, 4. ubi sanctitatem ipsa mentio plagae orientalis importare videtur. Itaque quem Matthaeus *locum sanctum* vocat, eum Marcus sic describit, *ubi non oportet.* Quod utrumque respicit ad illud Dan. 9, 27. ubi regio montis illius dicitur כנף שקוצים *plaga*, ceteroqui sancta, sed tum propter oppugnatores idololatras *abominabilis:* quia ibi שקוץ שמם Dan. 12, 11. 11, 31. *abominamentum vastans* erat staturum. Namque כנף plagam mundi significat, etiam citra mentionem venti. Es. 11, 12. A locis sanctioribus initium poena capere solet, et inde se ad reliquas partes diffundere. — *ὁ ἀναγινώσκων νοείτω, qui legit, intelligat)* Eandem parenthesin habet Marcus c. 13, 14. quanquam incisum illud de Daniele multi in Marco non legunt. Uterque evangelista, cum scriberet ante obsidionem urbis, monuit lectorem suum, ut accuratum Domini consilium de loco et celeritate fugae observaret. Dan. 12, 10. *οἱ νοήμονες συνήσουσι.* at Hebr. המשכלים יבינו *sapientes intelligent.* *ὁ ἀναγινώσκων* non dicit lectorem Danielis publicum, (nam initio obsi-

dionis series lectionum Legis erat in Levitico; et neque illis neque ceteris ulla ex Daniele sociata erat:) sed quemcunque *lectorem* vel Danielis vel evangelistae, ipsa maxime obsidione appropinquante. Omnes debent *intelligere:* et, si orandum fuit, ne *sabbato* fuga fieret; quid erat, cur lector *sabbaticus* prae aliis admoneretur?

v. 16. **τότε,** *tunc)* Hic respondetur ad **τὸ πότε,** *quando.* v. 3. Saepe *tunc* in hoc sermone ponitur. — **οἱ ἐν τῇ ἰυδαίᾳ,** *qui in Judaea)* non Judaei omnes, nec Christiani omnium locorum; sed ii, qui, verbis Jesu credentes, in Judaea erunt. — **φευγέτωσαν,** *fugiant)* sine spe solvendae obsidionis. — **ἐπὶ τὰ ὄρη,** *in montes)* In montibus h. l. promissa securitas: et deinde inventa, Pellae. Euseb. l. c. Monet Jesus, ne quis se tutum fore putet in urbe, contra atque carnalis Judaeorum prudentia in ipsa obsidione pertinacissime sibi persuasit.

v. 17. **μὴ καταβαινέτω,** *ne descendat)* ne per scalas interiores, sed exteriores descendat. — **ἆραί τι,** *sublatum quid)* v. gr. cibos. Resp. *vestes*, v. 18.

v. 18. **ἀγρῷ,** *agro)* Agricolae leviter vestiti in agrum eunt.

v. 19. **ὐαὶ,** *vae)* non ponitur ad imprecandum, sed ad indicandum. Neque *liberorum generatione* interdicitur, sed tantummodo miseria praedicitur. — **ταῖς)** Non poterunt celeriter fugere. Piae participabunt calamitatem communem. Luc. 23, 29.

v. 20. **προσεύχεσθε,** *precamini)* Precibus multa mitigantur. Orarunt; neque hieme facta est fuga. — **χειμῶνος)** Non solum tempus anni, sed etiam tempestas videtur denotari. c. 16, 3. Certe verno tempore eventus fuit. conf. v. 18. de agro. — **σαββάτῳ,** *sabbato)* non quin fugere liceret in sabbato, Christianis praesertim, aut sarcinas ferre: sed quia valde miserum est, eo die, qui laetitiae datus est, abruptis sacris publicis fugere; et quia singuli minus ad fugam parati, alii aliis in fuga paranda per frequentiam impedimento sunt in januis synagogarum vel portis urbium, magis quam ruri vel in tectis. Sabbato Hierosolymam de improviso cepit Ptolemaeus Lagi, teste Jos. 12. ant. 1. denique poenae, sabbato Judaeis venientes, ceteris graviores. vid. Hainlini chronol. explan. fol. 19. 20. Quin etiam hostes ob sabbati odium illo die erant truculentiores. Quo tempore maxime peccatur, poena venit conf. Hos. 5, 7. Sabbati usus non plane exspiravit ante templi destructionem.

v. 21. **ἀπ' ἀρχῆς κόσμυ,** *a principio mundi)* tempore diluvii etc.

v. 22. **ὐκ ἂν ἐσώθη,** *non salvaretur) Salute* animae, quae *electis* adscribitur, excluderentur per mortem praematuram. *Salutem assecuti* dicent illud, quod resonat Ap. 7, 10. — **πᾶσα σὰρξ,** *omnis caro)* infirma per se. — **ἐκλεκτὺς,** *electos) Electi*, jam conversi, ceteris mixti: vel posthac convertendi; vel nondum nati. Ubi supra robur fidelium ordinarium excedit vis tentationum, electio allegatur, v. 24. 31. Luc. 18, 7. Deique fides et virtus, 1 Cor. 10, 13. 1 Petr. 1, 5. Ap. 13, 8. — **κολοβωθήσονται,** *decurtabuntur)* Quod **κολοβῦται,** partium integritatem ita amittit, ut tamen pro toto haberi possit. aptum verbum.

v. 23. **τότε,** *tunc)* sub interitum Hierosolymorum. — **μὴ πιςεύσητε,** *nolite credere)* Nam ab illo tempore non conspicietur Filius hominis, usque ad Adventum suum. Itaque de adventu ad judicium v. 27. agitur incidenter: ex professo autem v. 29. seq. — **ὧδε,** *hic)* v. gr. ubi aliquis est, qui se Messiam dicit.

v. 24. **σημεῖα καὶ τέρατα,** *signa et prodigia) Signa* intellectum

afficiunt: *prodigia* affectum percellunt, quorum species sunt *terriculamenta*, Luc. 21, 11. conf. Act. 2, 19. — *εἰ δυνατὸν, si possit)* Hoc inciso denotatur conatus summus, sed tamen irritus. conf. Act. 27, 39.

*) v. 26. *ἐρήμῳ, deserto)* Id speciose dici poterat, coll. c. 3, 3. quadratque in eos, qui globos et turmas cum tumultu ad se traxerunt. Act. 21, 38. Ideo subjicitur: *nolite exire.* — *ταμείοις, cellis)* Id convenit in eos, qui quaedam recondita venditari curarunt. Ideo subjicitur: *nolite credere.*

v. 27. *ἀστραπὴ, fulgur)* Sermo est de *fulgure* non quovis, sed de eo, quod totum horizonta interdum implet celerrime; sine praecone praevio. — *ἀνατολῶν, oriente)* Fulgur venit etiam a reliquis plagis: sed h. l. de oriente dicitur venire. credibile est, Christi adventum fore ab oriente. Intervallum inter *apparitionem adventus* (2 Thess. 2, 8. not.) et inter ipsum *adventum* facit, ut *adventus* ipse sit repentinus tandem. — *τοῦ υἱοῦ τοῦ ἀνθρώπου, filii hominis)* Hoc loco, usque ad v. 44. inprimis saepe appellatur *Filius hominis.* coll. c. 25, 31.

v. 28. *ὅπου γὰρ, ubi enim)* Hoc adagium hic cum mentione falsorum doctorum, quae versu 23. fit; sed Luc. 17, 37. 31. s. cum mentione angustiarum bellicarum conjungitur. Itaque *cadaver* sit Judaismus carnalis, expers vitae illius, qua corpus Christi vegetatur, et tamen aliqua corporis specie se venditans, in quem aquilae tanquam in cadaver eis relictum, avide et magno numero sint involaturae; (*congregabuntur*, futurum:) Christus autem, qui ut fulgur venit, non est apud illud cadaver quaerendus. v. 23—27. Aquilarum non omne genus, sed aliquod tamen carnivorum est. conf. Job. 39, 30. Tales aquilae sunt partim pseudochristi et pseudoprophetae, partim copiae Romanorum. Hi, nec primi gentium, aquilam in signis habebant: et ad horum signa militaria, aquilam, h. l. et aprum, Ps. 80, 14. sunt, qui alludi putant. conf. Hos. 8, 1.

v. 29. *εὐθέως δὲ μετὰ, statim vero post)* Quatuor sunt hoc loco observanda. 1) Sermo est de sole proprie obscurando etc. Atque haec phrasis apud prophetas saepe occurrit de interitu populi alicujus, et apud illos quoque majorem proprietatem habet, quam communiter putatur; etenim ubi magnus est hominum interitus, sane spectatores solis ad paucitatem rediguntur. Sed multo magis hoc loco id proprie valet. nam totus sermo est propriis verbis instructus: ergo hic quoque versus. 2) *pressura* innuitur illa ipsa populi judaici, eaque unius generationis. 3) non dicitur, *post pressuram illam*, neque, *post dies illos*, sed, *post pressuram dierum illorum*, uti Marc. 13, 24. *in diebus illis, post pressuram illam.* Dies illi referuntur ad v. 22. et 19. neque innuitur pressura diuturna, sed brevis, v. 21. 22. 34. 4) post pressuram *τὸ εὐθέως, cito*, moram perbrevem innuit, quum *οὔπω, nondum*, i. e. *οὐκ εὐθέως, non cito*, de mora brevi, eandem pressuram praecedente, dicatur, v. 6. Luc. 21, 9. Marc. l. c. imo moram excludit. Versio Angl. *immediately.* Dices: Magnus saltus est, a vastatione Hierosolymorum ad finem mundi, qui ei *cito* subjungitur. Resp. Prophetia est, ut pictura regionis cujuspiam, quae in proximo tecta et calles et pontes notat distincte; procul, valles et montes latissime patentes in angustum cogit. sic enim debet etiam esse eorum, qui prophetiam legunt, prospectus in futurum, cui se prophetia ac-

*) *προείρηκα*] singulari fide in vos ac pietate usus. *V. g.*

commodat. Atque oculi discipulorum, qui in sua quaestione finem templi mundique conjunxerant, nonnihil velati relinquuntur: (neque enim erat tempus sciendi, v. 36.) unde postea, Dominicum sermonem imitantes, summo consensu, finem adesse dixerunt. In progressu autem et prophetia et prospectus magis magisque etiam ulteriora explicant. quo pacto non distincta ex obscuris, sed obscura ex distinctis debemus interpretari, et sapientiam divinam, omnia semper videntem, non omnia simul revelantem, in suis aenigmatibus venerari. Postea revelatum est, antichristum fore venturum ante finem mundi: ac rursum haec duo Paulus propius nexit, donec apocalypsis etiam millenos annos interposuit. Revera tamen post Hierosolymorum vastationem (et mox quidem, quatenus nullus alius eventus intermedius hic erat memorandus, conf. c. 3, 1. not.) factus est adventus Domini, videlicet, quod ad initia attinet. vid. Joh. 21, 22. not. Ad hunc adventum, non praecise ad obscurationem solis et lunae, refertur particula *cito;* id enim convenit cum amplitudine sensus Domini: ut sensus sit, *mox post pressuram dierum illorum* fiet, ut *sol obscuretur etc.* Similis nexus adverbii cum verbo, Gen. 2, 17.: *quo die comederis*, fiet, ut *morte moriaris:* et infra, c. 26, 64. not. et Luc. 1, 48. Potest simul locutio referri ad modum dicendi, ut hoc dicatur: *post aerumnam illam* (id quod *statim* subjungi, institutum sermonis hujus et ratio temporis hujus, dum cetera intercessura indicentur, ferunt,) *sol obscurabitur* etc. Saepe adverbia, ut h. l. **εὐθέως**, *statim*, non rem sed sermonem modificant. Sic cum verbo *dicendi* subaudito conjungitur **καλῶς**, *bene*, et verbum *aboletis*, Marc. 7, 9. *rursus*, Hebr. 1, 6. Denique *signa* in sole etc. majore intervallo differt Lucas c. 21, 24. s. Sunt, qui **τὸ εὐθέως** *statim* non de brevi intervallo, sed de subito post longa intervalla eventu accipiant. Retinendum vero prius illud, ita quidem, ut particula *statim* complectatur totum spatium inter vastationem Jerusalem per Titum et inter consummationem seculi. Talibus in locis est prophetica (ut b. *Antonius* appellabat) nubecula. Nondum erat tempus revelandi totam seriem rerum futurarum a vastatione Hierosolymorum usque ad consummationem seculi. Paraphrasis verborum Domini haec est: De iis, quae *post pressuram dierum illorum*, delendae urbis Jerusalem, evenient, *PROXIMUM*, quod in praesenti pro mea conditione commemorandum et pro vestra capacitate exspectandum venit, hoc *est, quod sol obscurabitur* etc. Porro, inde non sequitur, etiam **τὸ** *post haec* laxe debere accipi Ap. 4, 1. ubi *celeritas* ex c. 1, 1. praesupponitur. Tales formulae ad analogiam sui quaelibet loci accipiendae sunt. — *ὁ ἥλιος, sol)* Sermo proprie accipiendus, de calamitate diversa ab iis, quae superius descriptae sunt. In V. T. sermo talis metaphoram habet, ab eo, quod proprie fiet in consummatione seculi. — *οὐ δώσει τὸ φέγγος αὐτῆς, non dabit splendorem suum)* quem dare solet, et quum crescit, et quum decrescit. Divisa naturaliter tempora habent eclipses solis et lunae, sed tum sol simul et luna laborabunt. — *ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ, a coelo)* Non additur: *in terram.* conf. Marc. 13, 25. *excidentes.* Erunt, quasi non essent; sine luce. — **δυνάμεις**, *virtutes)* illae coeli firmae et concatenatae, [Prov. 8, 27.] a *stellis* distinctae, subtiles, in terram influere solitae. Sic apud Matthaeum, Marcum, Lucam appellantur. — **σαλευθήσονται**, *movebuntur)* Apta metaphora a mari fluido. [Apoc. 6, 14.]

v. 30. *τὸ σημεῖον, signum*) *) Hoc *signum* est specialius: illa, de quibus Luc. 21, 25. praecedunt, et sunt generaliora. His rebus ipsa Filii hominis appellatio congruit: coll. not. ad c. 16, 13. nam planctus tribuum terrae, Ap. 1, 7. cum *ipsius* conspectu jungitur. Hoc igitur dicit: nolite aliud *signum* praevium quaerere: v. 27. Ipse erit *signum* sui, sicuti Luc. 2, 12. idque eo magis, quia cum ipso ejus conspectu vel etiam paullo ante videbunt homines pompam in nubibus: nisi caligo, fulgor, forma crucis, aut aliqua stella, etiam apparebit. conf. c. 2, 2. Antehac fuerat *signum, cui contradicebatur:* Luc. 2, 34. tum erit *signum* apertum. *Signum* denotat quiddam valde illustre et oculos percellens, sive alterius rei sive sui significationem habens. Ap. 12, 1. Sole, luna, stellis exstinctis, signum illud erit visibile in fulgore Domini et inde nobis ac nubium. In summa, *signum*, coll. Marc. 13, 26. 4. est pompa advenientis Filii hominis, qui ipse mox conspiciendus dicitur h. l. — *φυλαὶ, tribus*) Judaicae, maxime. — *ὄψονται, videbunt*) Num. 24, 17. — *νεφελῶν, nubibus*) Lucas ait: *in nube.* Currus habebit multos: [*ut fit in pompa regali.* V. g.] uno valde eximio vehetur.

v. 31. *αὐτοῦ, suos*) Credibile est, certum angelorum numerum peculiariter appellari angelos Christi; etsi omnes subjecti sunt Christo. — *σάλπιγγος, tuba*) Tubarum usus, ad convocandam multitudinem: illa *tuba* habebit *vocem magnam.* — *ἐπισυνάξουσι, congregabunt*) Conf. 2 Thess. 2, 1. — *ἀπ' ἄκρων οὐρανῶν*) *Ἀπ' ἄκρου γῆς*, Marc. 13, 27. *ἄκρον*, omnis *extremitas:* ubi terra desinit, ibi coelum incipit. unde etiam interdum *montes* et *coelum* parallela sunt. 2 Sam. 22, 8. Ps. 18, 8. קְצֵה Hebr. Deut. 30, 4.: *ἀπ' ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ ἕως ἄκρου τοῦ οὐρανοῦ.* et sic ib. c. 4, 32.

v. 32. *ἀπὸ δὲ τῆς συκῆς, a ficu vero*) a re obvia. — *τὴν*) sequentem. — *παραβολὴν, parabolam*) amoenissimam.

v. 33. *ταῦτα πάντα, haec omnia*) Non semper praeteriri debet *ordo verborum:* saepe emphasis, et, in pronunciando, accentus, super prius verbum cadit. Primus est hic locus, qui id demonstrari postulet: sic igitur faciemus. Luc. 11, 36.: *εἰ οὖν τὸ σῶμά σου ὍΛΟΝ φωτεινὸν, μὴ ἔχον τι ΜΈΡΟΣ σκοτεινὸν, ἔσται ΦΩΤΕΙΝῸΝ ὅλον, ὡς ὅταν ὁ λύχνος τῇ ἀστραπῇ ΦΩΤΊΖΗ σέ.* hic *ὅλον* habet emphasin ante *φωτεινὸν*, in antitheto ad *μέρος*· et *φωτεινὸν* habet emphasin ante *ὅλον*, quae verbo *φωτίζῃ* declaratur. Joh. 14, 2. 3.: *ἑτοιμάσαι ΤΌΠΟΝ ὑμῖν — ὙΜΙ͂Ν τόπον κτλ.* hic apparentem contradictionem tollit ordo verborum. Negans sermo est, *LOCUS non est parandus vobis;* jam quippe paratus ipse. affirmans sermo est, *VOBIS parandus est locus*, id est, ingressus in locum muniendus. Verus uterque sermo. Eph. 2, 1. 5.: *ὙΜΑ͂Σ ὄντας νεκροὺς — ὌΝΤΑΣ ἡμᾶς νεκροὺς κτλ.* hic *ὑμᾶς* facit antitheton ad *ἡμᾶς*, c. 1, 19. et deinde *ὄντας* notat *statum* praeteritum mortis, oppositum vivificationi. Jac. 2, 18.: *δεῖξόν μοι τὴν ΠΊΣΤΙΝ σου ἐκ* (al. *χωρὶς*) *τῶν ἔργων σου, κἀγὼ δείξω σοι ἐκ τῶν ἘΡΓΩΝ μου τὴν πίστιν μου* hic prius *πίστιν* spectat ad illud, *σὺ πίστιν ἔχεις*· et alterum *ἔργων* ad illud, *κἀγὼ ἔργα ἔχω.* Haec in praesenti sufficiant, ex quatuor diversis notata scriptoribus N. T. Nunc apud Matthaeum, quum v. 33. *ΤΑΥ͂ΤΑ πάντα*, et v. 34. *ΠΆΝΤΑ ταῦτα*, praecipui codices habent, (quanquam alii confundunt,) prius *ταῦτα*, prae *πάντα*, emphasin habet, ut exprimat res proxime futuras, (unde in parallelo,

*) **Habetur hic responsio ad quaestionem v. 3. propositam.** *V. g.*

Marc. 13, 29. id πάντα praetermittitur,) et, hac emphasi supposita, *alterum πάντα* exprimit *omnes*, item *has* videlicet, res, proxime, ea generatione, futuras. Ipsum pronomen ταῦτα non ad totum sermonem praecedentem refertur; nam alia sunt signa praevia, aliae res subsecuturae, per signa indicatae: sed ad initia, quae comparantur cum ficu, in antitheto ad aestatem ipsam, i. e. ad regnum Dei appropinquans. Impletis iis, quae a v. 4. ad v. 28. describuntur locus erat factus regno Dei, magis magisque invalituro, uno tractu. Principia, remotis remoris, erant instar totius. Apud Matthaeum porro et Marcum, utrumque *haec* antitheton facit ad *illo*, ἐκείνης, v. 36. hoc sensu: *HAEC omnia, quae ad Hierosolyma pertinent, fient, antequam haec generatio praetereat: sed de ILLO* (remotiore, novissimo, judicii) *die*, *nemo norit etc. Haec observatio analysin totius sermonis hujusce sublevat.* Antitheton inter *haec* et *illa* Lucas quoque habet. vid. not. ad Luc. 21, 36. — γινώσκετε, *scitis*) coll. v. 32. vel, *scite*. — ἐγγύς, *prope*) res ipsa. — ἐπὶ θύραις, *ad januas*) valde prope.

v. 34. γενεὰ, *generatio*) aetas hominum. Hac notione, cui eventus congruit, maxime proprie respondetur quaestioni, *quando*. v. 3. conf. v. 15. 20. cap. 23, 36. Luc. 23, 28. A tempore, cum haec dicta sunt, ad vastationem Hierosolymorum fuere anni 40. et a vero anno nativitatis I. C. fuere anni 75. circiter. Hebraei autem, v. gr. in Seder Olam, pro generatione una numerant 75. annos: ac verba, *non praeteribit*, innuunt, majorem certe partem generationis, sed non totam generationem, praeterituram esse, antequam omnia fiant. Vera est praedictio, respectu annorum 75. vel 40. *) Tam accurate eam, multis ante eventum annis, descripsit evangelista.

v. 35. ὁ οὐρανὸς, *coelum*) cujus motus certissimas alias habet leges. — ἡ γῆ, *terra*) alias fundatissima. — λόγοι μου, *sermones mei*) Plurale, coll. *omnia*, v. 34. — οὐ μὴ παρέλθωσι, *non praeteribunt*) Sermones mei repraesentabuntur re ipsa; tametsi non statim ita videtur hominibus. Coelum et terra locum cedet coelo novo et terrae novae, quae *verbis meis* describuntur. Sic firma *lex*. Cap. 5, 18.

v. 36. περὶ δὲ τῆς ἡμέρας ἐκείνης, *de die vero illo*) De templo et urbe, tempus ostendit Dominus; v. 32. ss. de mundo, diem et horam sciri, negat hoc versu. *Vero* facit ad antitheton, et ταῦτα, αὕτη, *haec*, spectant in proxima; *illo*, in longinquum. Porro si prius tempus cum aliqua latitudine definitum est; multo hîc minus definitus est *DIES ILLE et hora*: nec tamen sine causa *dies* et *hora* dicitur. *Dies*, totum; *hora*, pars. Ignorata hora, non necessario ignoratur dies: ignorato die non necessario ignoratur tempus paullo latius. Et quod tempore hujus sermonis ignoratum fuit, post ascensionem Domini et post apocalypsin Johanni datam revelari potuit, et clepsydra sensim elabente propius sciri potest. Alias dies novissimus, hora novissima ne tum quidem, quum erit, sciri posset. De *die* loqui pergit Jesus v. 37. s. de *hora*, v. 42. s. de utroque, v. 50. — ἄγγελοι, *angeli*.) quorum alias magna scientia. — τῶν οὐρανῶν, *coelorum*) Plurale.

v. 38. τρώγοντες, *edentes*) Huc pertinent artes cibariae, ad luxum etc. Id agebant: nil aliud.

---

*) Ex Scriptoribus Talmudicis varia producuntur, quae 40 annis ante templi urbisque vastationem contigisse feruntur, et historiae Passionis sic satis conveniunt. *Harm.* p. 481.

v. 39. *οὐκ ἔγνωσαν, nesciebant)* volentes.

v. 40. *) *παραλαμβάνεται, assumitur)* in tutelam. v. 31. [*ut Noachus cum domo sua.* V. g.] — *ἀφίεται, sinitur)* in periculis, quicquid obveniat. [*ut homines in diluvio.* V. g.] Praesens, respectu *τῦ tunc:* et Salvatori res jam erat ante oculos.

v. 41. *ἀλήθουσαι, molentes)* Muliebris labor, *molere.*

v. 42. *γρηγορεῖτε, vigilate)* Hac sine dubio de causa tam frequens in veteri ecclesia nomen, *Gregorius, Vigilantius.* Quaeras, cur ii, qui tam longe aberant a die novissimo, ex eo capite ad vigilantiam excitentur? Resp. 1) Longinquitas eventus illis non erat indicata. 2) viventes quovis tempore repraesentant extremo tempore victuros. 1 Thess. 4, 15. not. 3) par est ratio judiciorum divinorum incertaeque obitus horae, quavis aetate, ac diei novissimi: et hora mortis est instar horae resurrectionis judiciique, ut si nullum tempus fuisset interjectum. 4) idem est sensus piorum, Domino obviam tendens, eum longissima ac brevissima exspectatione. 5) si singulis esset a tempore apostolorum ad adventum Domini vigilandum; tamen foret operae pretium. — *ὁ κύριος ὑμῶν, Dominus vester)* Filius hominis. v. 44.

v. 43. **) *γινώσκετε) scitis.* — *εἰ ᾔδει, si scisset)* vigilasset: eaque cura non fuisset magnopere miranda. — *ποίᾳ, quali)* Supponitur, patremfamilias esse monitum de venturo fure. In corporalibus vigilantes sumus, etiamsi pars noctis ignoretur: modo sciatur, fore hanc noctem, vel aliquam ex proximis noctibus. — *φυλακῇ, custodia)* quae longior tamen est, quam hora. — *ὁ κλέπτης, fur)* Novissima tentatio, quae sita est in occultatione horae illius, conjuncta cum ceteris arduis circumstantiis, est severissima. Spes enim metusque, quo propius ad ipsum complementum accedit, eo magis acuuntur, et morae vel exiguae fere impatientes fiunt. Sic ex. gr. iis erit, qui in ultimo parvo chrono vivent, quando cetera antecedentia in cap. 20. Apoc. nunc impleta erunt. — *οὐκ ἂν εἴασε, non sinisset)* per somnolentiam. — *διορυγῆναι, perfodi)* etiam cum mora.

v. 44. *ἔρχεται, venit)* Praesens.

v. 45. *τίς ἄρα ἐςὶν, quis ergo est)* Quis est, qui talem se esse velit? *ergo* refertur ad quaestionem, quae praecessit apud Lucam, c. 12, 41. sed hîc habet vim declarandi magnitudinem et raritatem rei. — *πιςὸς καὶ φρόνιμος, fidus et prudens)* Duae virtutes cardinales boni servi: ex quibus saepius laudatur *fides*, quia haec est in voluntate; quae comitem habet prudentiam ***) coelitus donatam. — *δῦλος, servus)* Pastor. articulus additus emphasin habet. — *θεραπείας, famulitio)* Grex. — *τοῦ διδόναι, ut det)* Hoc refertur ad *fidus.* Oppositum, v. 49. — *τὴν τροφὴν, cibum)* justa qualitate et mensura. *τὸ σιτομέτριον,* Luc. 12, 42. — *ἐν καιρῷ, in tempore)* Hoc refertur ad *prudens.*

v. 46. *εὑρήσει, inveniet)* Ergo non cogimur.

v. 48. *ἐκεῖνος, ille)* quem scit Dominus. — *χρονίζει, cunctatur)* c. 25, 5. [*Conf. Eccl.* 8, 11.]

---

*) *Τότε, tunc*] in ipso adventu, v. 39. Conf. c. 25, 1. *V. g.*

**) Tres apud Matthaeum parabolae vigilantiam aut securitatem spectant: quarta, bonam fidem aut diffidentiam. *Harm.* p. 484.

***) *Prudentia* eorum est, qui non in diem vivunt, sed ita se gerunt, ut serius citius adventante Domino suo gessisse se optabunt. *V. g.*

v. 49. *συνδούλους, conservos)* Sic vocantur, ad exprimendam injuriam; quamvis huic servo fuerint subjecti. — *δὲ, autem)* Antitheton, inter injuriam contra conservos, et suam luxuriam. — *μετὰ, cum)* Tales ergo tum erunt multi, quorum totus status erit luxuria. 1 Thess. 5, 7. Simile loquendi genus: *ἦλθον, μετὰ τῶν ἐρχομένων*. Gen. 42, 5.

v. 50. *ῇ, qua)* scil. venturum. conf. v. 44.

v. 51. *διχοτομήσει, in duas partes secabit)* supplicium jam olim frequens, et in *διψύχους, bianimes*, conveniens. נתח sic vertunt LXX. Hypocrita animam et corpus dividit in cultu Dei: quare corpus ejus et anima dividetur in pernicie aeterna. Aeterna pernicies dicitur mors: omnis autem mors hoc habet, ut corpus exanimet. Tum neque animam juvabit commercium corporis, neque corpus commercium animae, sed potius enecabit. Tum possit dicere quilibet miserorum: *disrumpor.* Conf. Hebr. 4, 12. quod attinet ad vim verbi apud malos. Duplici delicto duplex respondet poena: percussioni servorum et ancillarum, dichotomia; comessationi et potationi, pars cum hypocritis. — *ὑποκριτῶν, hypocritis)* Malum, hypocrisis: poena hypocritarum, specimen poenae. Luc. 12, 46.: *infidis*, qui non sunt *fidi*. coll. v. 45. — *θήσει, ponet)* judicio justo, severo, immutabili.

CAPUT XXV.

v. 1. *) *Δέκα, decem)* Mysterium habet numerus, Luc. 19, 13. isque h. l. in duas partes aequales divisus. [*vel quod numerus utrinque aequalis erit, vel quod inaequalitas non constabit.* V. g.] Sponsa olim decem ad minimum debebat habere virgines, quae ei adessent in nuptiis. [*In genere, apud Judaeos certe,* decem *constituunt societatem.* V. g.] Non multa suppetunt ex antiquitatibus Judaicis hanc parabolam illustrantia: utilius conferetur Psalmus 45. et Canticum Canticorum. — *λαμπάδας, lampadas)* ardentes utique. — *ἐξῆλθον, exibant)* exire instituebant. v. 6. — *νυμφίου, sponsi)* Luc. 12, 36.

v. 2. *φρόνιμοι· μωραὶ, prudentes: stultae)* Vid. cap. 7, 24. 26. — *καὶ αἱ)* Harum conditio jam notior ex descriptione prudentum. [*Probitati studebant quidem, sed non constanter. Utrumque statum planissime descriptum habes* 2 Petr. 1, 5—8. 9. 10. 11. V. g.]

v. 3. *ἔλαιον, oleum)* praeter illud, quo ardebant in praesenti lampades. v. 8. fin. Lampas ardens, est fides: lampas et praeterea oleum, est fides locuples. [Vel, si mavis: *FLAMMA ardente h. l. indicatur virtus Spiritûs atque ardor supernaturalis animae nequicquam laboranti divinitus immissus,* 2 Petr. 1, 3. 4. *OLEO, sancta industria ex parte hominis,* 2 Petr. 1, 5. *atque hôc quidem hominem non pro tempore saltim praesenti, quantum satis est, sed* largiter *etiam* (2 Petr. 1, 8.) *ad omnes casus futuros instructum esse oportet: quo pacto introitus in domum nuptiarum et certus eum et largus praeterea manet,* v. 11. *Non omnem omnino locum Spiritui S. concedebant stultae.* V. g.]

v. 4. *ἀγγείοις, vasis)* His notantur penetralia cordis.

v. 5. *ἐνύσταξαν)* Hebr. נום LXX. *νυστάζειν*. Dormitatio est vel post somnum. Prov. 6, 10. vel ante somnum, Es. 5, 27. ut h. l. **)

---

*) *Τότε, tunc]* appropinquante die novissimo. *V. g.*

**) *πᾶσαι, omnes]* Etiam prudentes, non sine periculo, consopitae sunt:

v. 6. *μέσης, media)* nocte, somno profundo, etiam virginum harum. — *κραυγή, clamor)* ad excitandum. cum tuba. [*Tormenta bellica quaecunque superans*, 1 Thess. 4, 16.]

v. 7. *ἠγέρθησαν, excitatae sunt)* ex somno. — *πᾶσαι, omnes)* Tum etiam evigilabunt mali et securi. Omnia expergefient. Quantulum aberat, quo minus intrarent etiam stultae? et tamen excidunt.

v. 8. *σβέννυνται, exstinguuntur)* in hoc ipso articulo. misere!

v. 9. *λέγουσαι, dicentes)* Eo ipso se prudentes demonstrabant, uti ceteris rebus. — *μήποτε, ne forte)* Abrupta oratio; festinationi illi conveniens. — *οὐκ ἀρκέσῃ*) Metonymia consequentis. *Non sufficeret* utrisque: i. e. non possumus vobiscum communicare. Sua quisque fide vivet. — *ἡμῖν, nobis)* Tum prudentes sibi aegre suppetunt. Prudentum exemplum prius debuistis sequi. — *πορεύεσθε, proficiscimini)* Quod tum consultum videbitur, faciamus in tempore. — *πρὸς τοὺς πωλοῦντας, ad vendentes)* quamvis non sint mercatores. — *ἀγοράσατε, emite)* Ap. 3, 18.

v. 10. *ἀπερχομένων, abeuntibus)* Id ipsum erat periculosum, in quo consilium quaerebant. *Parum abfuit quin intrarent: sed abfuit tamen.* V. g. — *αἱ ἕτοιμοι, paratae)* Prudentes, paratae *).

v. 11. *παρθένοι, virgines)* quas jam virginum nomen nil juvabat.

v. 13. *γρηγορεῖτε, vigilate)* Qui vigilat, non solum lampadem ardentem, sed etiam oleum in vase habebit: qui oleum in vase habet, eum somnus non magnopere tenet. v. 5.

v. 14. *ὑπάρχοντα, opes)* Distributionem earum vide v. seq. [*Innuuntur iis dona spiritualia, facultates temporales, tempus ipsum, et omnis denique generis occasiones.* V. g.]

v. 15. *ἔδωκε, dedit)* Ipsam negotiandi rationem eis permisit, neque dixit, date mensariis. — *πέντε, δύο, ἕν, quinque, duo, unum)* Affinis parabola, Luc. 19, 13. ubi singulis servis singulae minae dantur, et unius decem minas, alterius quinque peperit; tertius iners fuit. Bona, quae Deus dat, distribuuntur pro aequitate: et in inaequalitate tenuissimus a ditissimo quis scit an superetur plus quinque partibus? Liceat huc conferre, quod Plato suis legibus nemini in civitate censum minimo quinquiplicato majorem permisit. v. Arist. polit. l. 2. c. 5. Quinque talenta A. Ruimerus ecclesiastes Batavus habere existimavit ecclesiam reformatam; duo, lutheranam; unum, romanam. Quid Graeca habet? quid aliae, antiquae vel novae? quid posteritas? — *δύναμιν, facultatem)* negotiandi. nemo urgetur ultra, quam potest. ideo jure adigitur ad reddendam rationem. — *εὐθέως, statim)* cap. 26. s.

v. 18. *ἀπέκρυψε, occultavit)* in terra. v. 25.

---

at expergefactis tantum olei, quantum sat esset, suppetiit. Dormitantibus oleum iis, quibus parcum antea fuerat, penitus evanescit. *V. g.*

*) *ἐκλείσθη*] Vix quisquam, dum janua patet, cogitando assequitur, quanta eorum, qui *clausis* foribus adstabunt, lamentatio futura sit. Quoties quaeso pusilla res prudentiam inter atque stultitiam decidit: at magnopere nostra refert ea decisio. Sunt 1) qui largo in aeternum laetitiae regnum introitu gaudent: 2) qui ex naufragio quasi erepti ad littus appellunt: 3) qui aperte in via lata ad perniciem rapiuntur: 4) qui, cum proxime a consequenda salute abfuerint, jacturam tamen ejus faciunt. Horum prae reliquis miseranda conditio est. *V. g.*

v. 19. *πολὺν, multum)* ut tempus esset, alterum tantum lucrandi. Non est absoluta celeritas adventus Domini.

v. 20. *προσελθὼν, accedens)* cum fiducia. malus servus, cum diffidentia. v. 24. — *ὁ τὰ πέντε, qui quinque)* Pii prius, quam mali, audiunt sententiam. v. 34. — *ἴδε, ecce)* Parrhesia servi boni. — *ἐπ' αὐτοῖς, super illis)* Non sibi lucrum tribuit servus, sed bonis Domini.

v. 21. *εὖ, bene)* Formula laudandi. De laude agitur 1 Cor. 4, 5. — *ἀγαθὲ, bone)* Oppositum, *male*. v. 26. — *πιςὲ, fide)* Oppositum, *ὀκνηρὲ, segnis*, v. 26. *fides segnitiem* pellit. — *ὀλίγα, pauca)* Si V talenta sunt pauca; quanta erunt *τὰ πολλὰ, multa!* — *καταςήσω, constituam)* ad plura es idoneus, frugi es. Oppositum, *ἀχρεῖον, inutilem*. v. 30. — *εἴσελθε, intra)* Oppositum, *ejicite*. v. 30. — *χαρὰν, gaudium)* convivium, *festin:* lucem, risum, plausum. coll. v. 30.

v. 24. *ἔγνων σε, novi te)* Non novit, qui *durum* putat. Deus est *amor*. [*Et boni specie haut quidem caret, si frequentius de austeritate divina cogites: sed nec omni periculo ista cogitatio destituitur.* V. g.] Justitia videtur impiis injustitia. Jus Dei transcendit captum creaturae. — *σκληρὸς, durus) austerus*, Luc. 19, 21. Talis non erat hic dominus: sed qui revera tales domini in terra sunt, videant, cui servo similes futuri sint in judicio. — *οὐ διεσκόρπισας, non disseminasti)* Atqui Deus omnia largitur.

v. 25. *φοβηθεὶς, territus)* sine amore, sine fiducia. *veritus*, ne tibi non satisfacerem; ne de meo cogerer dependere; ne ex agro, *ubi* non videbatur sementis te digna esse, in horreum, *unde* non videbatur tuum quicquam sparsum esse, frustra conarer aliquid inferre. Malus et piger servus, dum talem sibi herum finxit, qui lucrum quaereret nimium, ultra vires servi; ne legitimum quidem paravit, quod parare poterat. Fac, quod juberis, et quod potes: successum exspecta, et miraberis. — *ἔκρυψα, occultavi)* Oppositum, Ps. 40, 10. s.

*) v. 27. *οὖν, ergo)* Ignota manet servo malo bonitas Domini ab illo negata. — *βαλεῖν, committere)* Major erat *fodiendi* labor. v. 18. — *τὸ ἐμὸν, meum)* Resp. *tuum*, v. 25. sed additur h. l. *cum foenore*.

**) v. 29. *τῷ γὰρ ἔχοντι παντὶ, nam habenti omni)* ita, ut, quo plus habet, eo plus ei detur. — *ὃ ἔχει, quod habet)* Revera talentum servus *habuerat*. v. 24.

v. 30. *ἀχρεῖον, inutilem)* etiam in posterum. [*utut nihil damni intulerit.* V. g.] Conf. v. 21. not. et Luc. 16, 11. *Ἀχρεῖος*, Attice *ἄχρειος*, apud Eustathium. — *ἐκβάλετε, ejicite)* Antitheton, v. 21. Ipse Dominus *intrare* jubet: *ejicite*, dicit ministris, uti c. 22, 13.

v. 31. *τῇ δόξῃ, gloria)* de qua tam multa praedicta sunt. — *καὶ, et)* Non subaudiendum verbum *venerint*, sed nominativus ex hebraismo sic resolvitur: *omnibus angelis eum comitantibus.* — *πάντες, omnes)* Adde, *omnes*. v. 32. Omnes angeli: omnes nationes. Quanta cele-

---

*) v. 26. *καὶ ὀκνηρὲ, et piger)* Animum quandoque magis, quam corpus, *pigritia* occupat. Eodem sane negotio servus hic, quod in fodiendo, v. 18. consumsit, ad argentarios abire poterat: quos adire si prius jussi essent servi, procul dubio et hic obsecutus esset. Ea vero lege non tantum laudis parassent servi. Strenue igitur viribus tuis fac utare. *V. g.*

**) v. 28. *ἔχοντι τὰ δέκα, habenti decem)* qui ne partiri quidem cum eo tenebantur, cui erant quinque talenta. Quantum quaeso retributionis olim discrimen patefiet! *V. g.*

britas! — *τότε, tum)* ut praedictum est. Discipuli putabant, id statim fore.

v. 32. *ἀφοριεῖ, separabit)* Ante non erit plena separatio.

v. 33. *ἐρίφια, haedulos)* Diminitivum. quamlibet gigantes, erunt *haeduli.* Tum non אלים et עתודים erunt.

v. 34. *τότε, tum)* Conferenda v. 41. oratio ad haedos.

Hic: *venite:*	illic: *abite a me:*
benedicte Patris mei:	*maledicti:*
hereditate regnum:	*in ignem:*
paratum vobis:	*paratum diabolo:*
	et angelis ejus:
a fundatione mundi:	*aeternum.* v. 46.

— *ὁ βασιλεὺς, Rex)* Appellatio majestatis plena, v. 40. solisque piis laeta. — *τοῦ πατρός μου, Patris mei)* In Christo electi sumus. — *κληρονομήσατε, hereditate)* Ergo non nimis premi debet *enim*, v. seq. — *ἡτοιμασμένην, paratum)* Hoc verbum affine est nomini *καταβολή, conditus.* — *ὑμῖν, vobis)* Ergo homines electi non sunt suffecti in locum angelorum, qui peccarunt. — *ἀπὸ καταβολῆς κόσμου, a condita mundi)* *'Ἀπὸ, ab*, hebraeo מ respondet, quod significat *ante.* coll. Eph. 1, 4. Ubi bonum et malum inter se comparantur, bonum saepe describitur ab aeternitate, ut sic loquar, antecedente; malum, ab exitu. sic hoc versu, coll. v. 41. et 1 Cor. 2, 7. 6.

v. 35. *) *ἐδώκατε, dedistis)* Ex omnibus bene et male factis ea potissimum, quae in sanctos profecta erunt, commemorabuntur, quae fidem et amorem in I. C. et fratres ejus praesupponunt, et confessionem nominis ejus involvunt; quae maxime et frequentia, et insignia, et conspicua sunt: et tum ex manifesta Domini gloria, fratrum dignitas, et bene maleque in eos factorum ratio manifesta erit. conf. c. 10, 40. s. Simul hoc sermone continetur sanctorum pristina miseria et laus; impiorum pristina facultas et improbitas; et utrorumque justissima catastrophe. Ex operibus autem misericordiae commemorantur corporalia, quae et contemtiora sunt in mundo, et tum erunt evidentius specimen fidei; quatenus homo impendit aliquid facultatum et laboris sui, (cum spiritualia sint sine sumtu:) et improbis etiam magis sub oculos cadent. Neque aptum fuerat Judici, dicere: erravi, peccavi, et revocavistis me etc. — *μοι, mihi)* Hoc praesupponit fidem. Nam sub hac ratione fideles bene faciunt. — *ἐδίψησα, sitii)* Status fidelium in hac vita: fames, sitis, nuditas, captivitas etc. — *συνηγάγετε)* Idem verbum Jud. 19, 15. 18. LXX.

v. 37. *πότε σὲ, quando te)* Fideles opera bona sua, impii mala, v. 44. non perinde aestimant, ut Judex. [*Et justorum complures, quorum alios alii benefactis in mundo mulctarunt, sibi invicem ignoti manent.* V. g.]

v. 40. *ἐφ' ὅσον, in quantum)* Particula intendens. Sine dubio etiam facta singularia proferentur. — *ἑνὶ, uni)* Omnia in rationes referuntur, nil oblivioni traditur. Etiam unica occasio magni saepe est, in utramvis partem. v. 45. — *τούτων, horum)* Demonstrativum. — *τῶν ἀδελφῶν, fratrum)* Praestat benefacere bonis, quam malis: nec tamen hi excluduntur, Matth. 5, 44. servato ordine in genere hominum

*) *γάρ, enim]* O ingentem retributionem! Aeternum Regnum pro tantillis benefactis! *V. g.*

et operum. Homines, quo fiunt honoratiores, eo superbius tractant suos: sed Jesus discipulos initio saepe appellavit *discipulos:* deinde, in verbo crucis, semel *filiolos*, Joh. 13, 33. et *amicos*, Joh. 15, 15. post resurrectionem, *παιδία*, *puerulos*, Joh. 21, 5. et *fratres*. conf. c. 28, 10. Joh. 20, 17. coll. c. 13, 1. et hanc appellationem iterabit in illo judicio. Quanta fidelium gloria! Hebr. 2, 10. ss. In statu exinanitionis cavebatur honori Jesu, ne tali appellatione videretur vulgaris conditionis esse: sed in statu exaltationis nil periculi est. Observa autem: Christus neminem, vocandi casu, *fratrem* appellat: alia ratio est c. 12, 48. s. Hebr. 2, 11. s. neque rursus Christum scriptura appellat *fratrem* nostrum. neque v. gr. Petrum decebat pro *Domine* dicere, *Frater*. Joh. 21, 15. 20. 7. c. 13, 13. quid? etiam Jacobus, ab aliis *frater Domini* appellatus, se ipse *Dei et Domini J. C. servum*, Jac. 1, 1. Judas se *Jesu Christi servum* item, *Jacobi fratrem*, v. 1. appellat. Vid. etiam Matth. 23, 8. Luc. 22, 32. Inter mortales *fraternitas* inaequalis ita colitur, ut amicus major minorem *fratris* appellatione dignetur; minor ad majorem appellatione honorifica utatur. Sic etiam coelestis curia suam habet *civilitatem;* nulla inter humilitatem et fiduciam pugna. Sic quoque appellatio *amici* videtur *μονόπλευρος*, ut Dominus Suos dicat *amicos*, non contra. Joh. 15, 15. Excipitur parrhesia fidei, quae Canticum canticorum assequitur. — *τῶν ἐλαχίςων, minimorum)* extrinsecus, vel etiam intrinsecus. Species quaedam indigitatur in toto genere sanctorum. alii sunt, quibus bene erat factum; alii, qui benefecerunt. — *ἐμοί, mihi)* non modo *etiam mihi*. coll. *neque mihi*, v. 45.

v. 41. *τότε, tum)* Et tum justi jam ex verbo *venite regaliter* assidebunt judicio in maledictos. — *τὸ ἡτοιμασμένον, paratum)* Sic Es. 30, 33. Tempore hujus judicii jam erit diabolus in inferno. Ap. 20, 10. s. conf. 2 Petr. 3. 7. fin.

v. 42. *οὐκ, non)* Peccata *omissionis*.

v. 44. *καὶ αὐτοί, etiam ipsi)* Processus distincte descriptus. respondebunt vel cuncti, vel etiam singuli. — *πότε, quando*) Ignorantia durabit apud impios usque ad tempus illud, cum conatu justificandi sese.

v. 45. *τῶν*) Non additur *ἀδελφῶν, fratrum*, uti v. 40. Ignorant mali rationes justorum, et ignorabunt.

v. 46. *ἀπελεύσονται, abibunt*) Locus *judicii* differt a loco, in quem *discedent* utrique. — *κόλασιν, poenam)* [*igne constantem*, v. 41.] Differunt *τιμωρία ultio*, et *κόλασις poena*. *Nam poena ejus qui patitur gratia fit.* Ultio *vero ejus qui facit, ut expleatur*. Arist. I. rhet. 10. n. 31. — *αἰώνιον, aeternam)* Aeternum dicitur, quod *temporis* mundani terminos attingit et excedit. conf. Rom. 16, 25. not. — *δέ, vero)* Christus, rex, alloquetur prius justos, injustis audientibus: sed injusti prius abibunt, spectantibus justis. c. 13, 49. Sic damnati nil vitae aeternae videbunt: justi videbunt vindictam in illos. — *δίκαιοι, justi)* hoc ipso judicio declarati.

CAPUT XXVI.

v. 1. *Ἐτέλεσε πάντας, absolvit omnes)* Omnia dixerat, quae dicenda habuerat. Non citius accessit ad patiendum, nec diutius distulit. Ex harmonia evangelica sermonum Jesu potest adornari proprium Systema.

v. 2. *δύο, duos*) Per varios temporum articulos Jesus praedixit mortem suam *). — *καὶ, et*) adeo, hoc convenienti tempore. — *παραδίδοται, traditur*) Praesens tempus. Totum se comparabat Jesus ad patiendum. et id jam agebant hostes. Marc. 14, 1.

v. 3. *συνήχθησαν, congregati sunt*) Sic v. 57. c. 27, 1. 17. 27. 62. coll. Luc. 22, 66. Matth. 28, 12. Act. 4, 5. 26. s. — *οἱ ἀρχιερεῖς, pontifices*) Horum in ea re maximae partes erant. Accedebant autem *scribae*, jurisconsulti; et *seniores populi*, reliqui assessores dicasterii judaici. — *τοῦ λεγομένου, dicti*) Scripsit Matthaeus ad lectores eorum temporum et locorum, quibus nomina Caiphae, et Judae v. 14. non essent alioqui cognita.

v. 4. *δόλῳ, dolo*) Indigna consultatio.

v. 5. *ἐν τῇ ἑορτῇ, in festo*) Immo tunc! Volebant rem differre, dum populus, qui jam tum frequens aderat paschatos causa, finito festo abiisset. Sed proditore se offerente, ruperunt moram. Sic consilium divinum successit. — *λαῷ, populo*) qui Jesum agnoscebat prophetam, et frequens tum conveniebat.

) v. 7. *ἀλάβαστρον, alabastrum*) ex lapide tenui potius, quam ex vitro. nam alias sine vulneribus non potuisset *confringi*. Marc. 14, 3. — *ἔχουσα, habens*) Unum habebat alabastrum: neque melius eum collocari posse agnoscebat *). — *ἀνακειμένου, discumbentis*) Alii un-

*) Quemadmodum *triduum* fuit a feriae sextae vespera ad lucem diei dominicae: sic *biduum* a feria quarta ad quintam, quae *Paschatos* et *azymorum* dies erat. Marc. 8, 31. 11, 11. 12. (ut Romanis quandoque *ante diem secundum Kal.* idem fuit, quod *pridie Kal.*) Concise Matthaeus *traditionem ad crucifigendum* nuncupat. Pedetentim ea successit, per Judam sub noctem feriae quintae, per Caipham sequenti mane, et per Pilatum duabus fere horis interjectis. Sic a proditione perventum est ad crucifixionem. *Harm.* p. 487. Qui sermonem hunc et crucifixionem intercessit dies, memoratur v. 17. *V. g.*

**) v. 6. *ἐν Βηθανίᾳ, in Bethania*] Idem scilicet convivium fuit cum rebus concomitantibus, eademque unctio, per Johannem justo temporis ordine c. 12, 1. ss. per Matthaeum et Marcum in transitu notata. — Unctio indignationem Judae injecit, quam cum per dies aliquot in sinu fovisset, Satanas proditionem ei suggessit, et ipse denique obsedit miserum. Existimari facile nequit 1) aliam duntaxat feminam, nec potius Mariam, a Salvatore tam singulariter deamatam, *facti sui*, quin *sui ipsius*, *memoriam* impetrasse; neque enim alius cujuscunque, nisi Mariae, *nomen* hac in re memoratur. — Difficilius etiam creditu est 2) pios discipulos *praetextu* de 300 denariis, pauperibus distribuendis, quem Judae tanta vi confutaverat Dominus, paucis post diebus *denuo* fuisse usos. Ipsum denique 3) unctionis diem a Johanne notatum pro unico die *instructionis suae ad sepulcrum* Jesus declaravit: ejusdem igitur conditionis *alter* aliquis dies, apud Matthaeum et Marcum, esse nequit. — Nec praeterea quidquam obstat, quin omnia, quae Johannes memoriae prodit, in aedibus Simonis leprosi evenerint, et Maria pretioso unguento caput primum Salvatoris, tum pedes etiam perfuderit, quorum concise Johannes, abstersionem capillis factam commemoraturus, mentionem facit. *Harm.* p. 493. ss.

***) *καὶ κατέχεεν, et effudit*] Facilius unctionis ejusmodi ratio percipitur, quando consideratur, priscos mensae accubuisse potius, quam assedisse. Scamna pulvinis instructa habebant, et situm pedibus retroversum compositis tenebant. *V. g.*

gebantur post mortem: Christum ungi decuit vivum potius. Post mortem, supervacuum fuit.

v. 8. *ἀπώλεια, perditio)* Immo tu, Juda, *perditionis* es. Joh. 17, 12.

v. 9. *ἠδύνατο, poterat)* Hic discipuli non recte utuntur theologia comparativa. — *τοῖς πτωχοῖς, pauperibus)* quibus quod datur, id alias perbene collocatur. c. 19, 21. Luc. 19, 8. [*Idque in usu fuisse discipulis, ex hoc ipso loco patet.* V. g.]

v. 10. *κόπους, labores)* Sane *labor* est, haerere in conscientia, non modo de re facienda, Rom. 14, 15. sed etiam de re facta; praesertim ubi scrupulum movent, qui propiores sunt Salvatori. — *τῇ γυναικὶ, mulieri)* In ipsum Dominum inciviliter agebant discipuli: sed id ipse minus reprehendit, quam molestiam mulieri exhibitam. — *καλὸν, bonum)* etsi ipsa nesciebat, se tam bene fecisse. Simplicitas actionis non tollit bonitatem ejus. [*Saepe enim agentis alicujus opinione actio vel pejor est vel melior.* c. 25, 38. 44. Hebr. 13, 2. V. g.] Non erat *perditio* respectu pauperum, v. 11. non respectu discipulorum, Marc. 14, 7. med. non respectu mulieris, v. 13. non respectu Domini, v. 12.

v. 12. *βαλοῦσα, jaciens)* largiter. — *ἐνταφιάσαι)* Innuit sermo mortem brevi certoque futuram. *ἐνταφιάζειν* non sepulcro inferre, sed *sepulcro aptare* notat. Jacobi *ἐνταφιασμὸς* fuit in Aegypto, Gen. 50, 2. LXX. sepultura deinceps.

v. 13. *τὸ εὐαγγέλιον τοῦτο, evangelium hoc)* quod Christus praedicavit. [*Humiliter loquitur et modeste.* V. g.] — *λαληθήσεται, dicetur)* et sane *dicitur.* Hoc dictum et audiit Matthaeus et postea perscripsit. Argumentum pro veritate religionis christianae. Nullus monarcha omnibus opibus suis actioni ulli immortalitatem praestare potest. — *μνημόσυνον, memoriam)* Memoria piorum vigere potest, etiamsi nomina eorum non sint nota *).

v. 14. *πορευθεὶς, abiens)* **) Discipuli non erant clausi: poterat abire malus.

v. 15. *ἔστησαν)* Saepe pro hebr. שקל LXX. *ἵστημι* ponunt: et ipsum *ἔστησαν* exstat Zach. 11, 12. ubi de his triginta argenteis praedictum est. — *τριάκοντα ἀργύρια, triginta argenteos)* Tanti servus aestimatus, Ex. 21, 32.: liber, duplo.

v. 17. *πρώτῃ, prima)* Erat feria tum quinta, dies XIV. mensis primi. [*quo omne fermentum removeri oportuit: adeoque agni paschalis consumtio ultra 24. horas, ad feriae sextae vesperam procrastinari non potuit.* Harm. p. 499.] conf. Ex. 12, 6. 15. — *ποῦ, ubi)* Quaerunt, *ubi*, non, *an.* [*neque etiam*, quando, *ajunt; de solo diversorio solliciti. Et*, Judaeos *quoque, non Jesum solum* feriae quintae *vesperâ convivium* paschale celebrasse, *inde colligi fas est,* 1) *quod alioquin discipuli de omisso Paschate, fluente feriâ sexta a Judaeis procul dubio reprehensi fuissent, et quod* 2) *eo, quo Christus passus est, anno Lunae Solisque conjunctio ante Pascha incidit in feriam quartam, adeoque Novilunium et ipsum Pascha* in diem

*) *Conf. tamen* Joh. 12, 3. *et not. marg. ad* v. 6. *ex* Harm. ev. *supra appositam; et vicissim not.* Gnom. *ad* Luc. 24, 18. E. B.

**) *Abiit* sine dubio sub noctem feriae quartae. Ea ipsa nocte Judas, a Satana occupatus, adversarios Jesu convenisse, at sequenti die ulteriora iiscum constituisse censendus est. *Harm.* p. 496.

Sabbati *protrudi non potuit. — Accedit* 3) *quod coena, etiam a Johanne* c. 13, 1. 2. *memorata, feriâ quartâ proxime ante Paschatis festum celebrata fuit.* Harm. p. 501. s.] Jesus facere solitus est, quae fieri moris erat, ex Lege. — *σοὶ, tibi)* Jesus est, ut paterfamilias, inter discipulorum familiam.

v. 18. *τὸν δεῖνα)* Est hoc vicarium nominis proprii vocabulum. — *ὁ διδάσκαλος, Magister)* Ergo ὁ δεῖνα hospes *ille* erat discipulus, sed non ex duodecim. — *ὁ καιρός μου, tempus meum)* quod diu prospexi et praedixi; ut patiar. — *ποιῶ, facio)* Comis ratio denunciandi, promto illi discipulo, apud quem *Pascha faciebat* Magister. Mirum est, a literatis quibusdam Pascha tum a Domino factum in dubium vocari aut negari. Vid. vers. 17—19. 30. init. et Luc. 22, 7. s. 12. 14. 15.

*) v. 23. *ὁ ἐμβάψας, intingens)* Communitas acetabuli, quorum plura in una mensa erant, et simultanea et uno momento facta intinctio a Jesu et a Juda, signum erat proditoris, in individuo. v. 25. Marcus habet *ὁ ἐμβαπτόμενος, intingens:* Matthaeus, ὁ ἐμβάψας. ille igitur praesens adhibet sensu indeterminato.

v. 24. *ὑπάγει, abit)* per passionem ad gloriam. — *καθὼς, sicut)* ideoque Filio hominis non obtingit vae. Solatium. — *οὐαὶ δὲ, vae autem)* Praevisio divina non facit, quo sit minus peccatum proditoris. — *ἐκείνῳ, illi)* de quo ipso etiam *scriptum est.* — *παραδίδοται, traditur)* Hoc verbo accedit aliquid ad τὸ *abit.* — *εἰ οὐκ ἐγεννήθη, si non natus esset)* si aut non conceptus, aut ante partum mortuus esset. Job. 3, 2. 10. s. Praescindit haec locutio ab interminabili aeternitate perditionis: est enim adagium. conf. Luc. 23, 29. Sir. 23, 19. (Gr. v. 14.) [*At major etiam hîc miseria denunciatur, quam ea, quae* c. 18, 6. *exponitur.* V. g.] Judas inter omnes infelices animas singularem plane locum obtinet. Tamdiu ambulavit cum Jesu; non sine aerumnis: paullo ante pentecostem lactam, interiit. — *ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, homo ille)* Videri possit praedicatum. *ille*, appellatio jam ut remoti.

v. 25. **) *ῥαββὶ, Rabbi)* Nunquam Judas Jesum appellavisse *Dominum* legitur. — *σὺ εἶπας, tu dixisti)* Formula respondendi ajendo: primum, erga ajentes; inde etiam erga interrogantes, ubi interrogatio tanquam modus detrahitur, et sermo categoricus relinquitur. Judas est proditor? Judas est proditor. Tale illud, Ex. 10, 29. כֵּן דִּבַּרְתָּ *sic est, ut tu dixisti.* Confer 1 Reg. 20, 40. et not. ad v. 64.

v. 26. *ἐσθιόντων, edentibus)* uti v. 21. Ergo Judas aderat, ***)

---

*) v. 21. *ἀμὴν λέγω ὑμῖν, Amen dico vobis*] Querelam de impuritate ac perfidia Judae sermonibus cum pedilavio ac, sequenti die, cum Coena sua conjunctis inservit Dominus; utroque autem die querelam istam sciscitatio discipulorum de Proditore statim excipit. Alterius diei et querelam et percontationem Matthaeus et Marcus Coenae Dominicae anteponunt: postponit Lucas. — Sunt igitur *simultanea.* Medium scil. locum inter querelae atque percontationis initium et progressum Coenae institutio tenuit etc. *Harm.* p. 510. s.

**) *μήτι ἐγώ εἰμι, num ego sum?*] Integri corde quod amoris caussa dicunt, id fucati imitando effingunt. *V. g.*

***) *Argumenta, quibus thesis haec praeter istud nititur, summatim proponam:*

1. Si Judas ante recitatum hymnum abiisset, idem fecisset, quod

coll. *omnes.* Marc. 14, 23. πλὴν, Luc. 22, 21. — λαβὼν, *accipiens)* sua manu. Summa S. Coenae dignitas. coll. Joh. 4, 2. — τὸν ἄρτον, *panem)* qui in promtu erat. — εὐλογήσας, *benedicens)* εὐχαριστήσας, *gratias agens,* v. 27. ברך. Altero verbo alterum declaratur. *Gratias egit* Patri: eodemque tempore *benedixit* pani, nec non vino, per gratiarum actionem illam et orationem. conf. Luc. 9, 16. Joh. 6, 11. 1 Cor. 14, 16. 17. — ἔκλασε, *fregit)* post *benedictionem.* contra transsubstantiationem. Accidens enim, quale post benedictionem panem esse ajunt, non potest frangi. — καὶ ἐδίδου, *et dabat)* Ipse Jesus non dicitur edisse et bibisse hic. neque enim pro ipso dabatur corpus et effundebatur sanguis. — λάβετε, *sumite)* Quis potuisset sumere, nisi Dominus instituisset? conf. Joh. 3, 27. — τοῦτο, *hoc)* Id opponitur umbris veteribus, q. d. habetis me ipsum. *hoc,* quod vos sumere jubeo. sequitur enim: *sanguis meus,* qui est *novi testamenti. Corpus* aeque proprie explicandum, atque *sanguis.* Divisa autem corporis et sanguinis dispensatio ipsam refert Domini mortem, in qua a corpore eductus est sanguis. [*et cujus memoria ad Ejus adventum usque vigere debet,* v. 29. V. g.] *In ipso mortis articulo eum statum adiit Christus, qui a vita, quam ante mortem vixit, et post resurrectionem, et aeternum deinceps diversus est.* Harm. pag. 510.] *Benedictio* praecessit et praecedit pronunciationem

---

ante preces finito convivio recitandas hodie quis decedens faceret, adeoque nefandum consilium suum eo magis aperuisset.

2. Supplicationibus Jesu ad montem oliveti durantibus non defuit Judae tantum temporis, quantum cohorti adducendae sufficeret.

3. Verbis Institutionis immediate Lucas c. 22, 21. ista subjicit: *VERUNTAMEN, ecce manus proditoris mei mecum est super mensam:* quae ipsa querela cum a Matthaeo et Marco Coenae dominicae praemissa sit, non possunt sermones isti a se invicem divelli.

4. De *abaco,* cui Judae manus t. t. cum Jesu, ut merce, adfuerit, sermonem Jesu explicare, alienum est. nam 1) non venditor cum merce, sed merx cum venditore esse dicitur: 2) triginta argenteorum summa non tanti fuit, ut de abaco sit cogitandum: 3) numerata jam Judae fuerat pecunia. Matth. 26, 15. 4) Τὸ, *Ecce* praesentiam sane proditoris innuit, cum Jesu *in mensa convivali* accumbentis (coll. v. 30. 16, 21.) et *manu* sua intingentis in patinam.

5. Verbis, *Veruntamen ecce* etc., sensu usitato sumtis, a pane et calice benedicto depulsum esse proditorem dixeris? Atqui Marcus mentioni τῶν 12, c. 14, 17. factae, statim subjicit relationem, quod *OMNES biberint ex calice,* v. 23. coll. πάντες, Matth. 26, 27.

6. Si Johanni, ais, vel et Petro dic jam praecedente proditor innotuit: qui nunc demum singuli dixisse feruntur: *Egone sum?* Enimvero Johanni in operto sciscitanti occulte sane proditor detectus fuit — quem Petro rem aperuisse, suspicari quam affirmare facilius est. — Reliqui novem discipuli ne Petri nutum quidem observarunt: itaque et Johannis interrogatio et responsio Domini eos latuit, Joh. 13, 28.

7. Pedilavium proditori contigisse, tantae propemodum admirationis res est, quantae admissio ad coenam dominicam: nec minorem etiam osculi, proditionis caussa oblati, concessio stuporem movet? Quod reliquum est, nonnisi de *historica veritate* hic agitur: neque unquam perfidorum oeconomorum caussam tueri animus est. *Harm.* pag. 511. sqq.

verborum: *Hoc est corpus meum.* Facile patimur esse allusionem ad formulam Judaeorum, qui in paschate a liberis rogati: *quid hoc est?* respondebant: זה גוף של פסח וגו *hoc est corpus agni, quem patres nostri comederunt in Aegypto.* — *μȣ, meum)* Subaudi: *quod traditur pro vobis.* ex v. 28. Evangelista paucis rem describit, ut e praxi notam. Illud, *hoc facite in mei commemorationem*, continetur versu 29.

v. 27. *τὸ ποτήριον, poculum)* illud ipsum, quod aderat, ex quo omnes biberant. — *πάντες, omnes)* Vel si una species sufficeret, bibendum esset potius. Etiam 1 Cor. 11, 25. *τὸ quoties* in poculi mentione ponitur. [*Post esum bibitio non est liberi arbitrii.* V. g.] Locuta sic est scriptura, *praevidens* (Gal. 3, 8.) quid Roma esset factura. Discipuli tum repraesentabant *τὸς πολλὸς, multos*, de quibus v. 28. in aetiologia. Sic *multi* et *omnes* conjunctim, 1 Cor. 10, 17. Christianis non debet indifferens esse S. coena.

v. 28. *τῦτο, hoc)* Demonstratur praesens ipse sanguis verus Christi, perinde ut in formula mosaica, Hebr. 9, 20. sanguis victimarum. nam ad illam formulam respicitur. — *τῆς καινῆς, novi)* Antitheton, Exod. 24, 8. — *διαθήκης, testamenti, dispositionis)* Totam coelestis doctrinae rationem sub schemate *foederis*, multi reformati theologi, neque nulli evangelici, superiore aetate conabantur exponere. quae quidem methodus accommodata potissimum fuerat theologiae judaicae: sed nova oeconomia divina vocabulo veteris instrumenti exprimitur, ut solet, quamvis improprie sumto: neque *διαθήκη, dispositio, nova* dicitur facile, nisi in antitheto expresso aut implicito ad veterem. quid? ipsa vocabula ברית et *διαθήκη* differunt, eamque habent differentiam, quae rei ipsi mirabiliter respondet. nam ברית magis congruit oeconomiae veteri, quae habebat formam *foederis: διαθήκη*, oeconomiae novae, quae habet formam *testamenti.* quare ipso graeco דייתיקי utuntur talmudici, non habentes hebraicum vocabulum, quo *testamentum* significent. *Foederis* autem ratio non ita congruit cum plena filiatione, quae est in N. T. Ipsa denique *testamenti* ratio quodammodo desinet in vita aeterna propter arctissimam nostri conjunctionem cum Deo. Joh. 17, 21. s. 1 Cor. 15, 28. — *πολλῶν, multis)* etiam extra Israël. — *ἐκχυνόμενον, quod effunditur)* Praesens. In S. coena ea vis est, ac si eodem semper momento Jesu Christi corpus traderetur et sanguis effunderetur. — *ἄφεσιν, remissionem)* Proprium bonum N. T. [Eph. 1, 7.]

v. 29. *λέγω, dico)* De ordine verborum horum et antecedentium confer Luc. 22, 15. ss. [*Si narrationis seriem, quam Lucas tenet, cum ea conferas, quae apud Matthaeum et Marcum habetur: Dominus videtur cum agno paschali* comestionis *in regno Dei — et cum suo poculo novae* bibitionis *in regno Dei promissionem combinasse, adeoque arcte inter se conjunxisse ista mysteria.* Harm. p. 509.] — *ἀπ' ἄρτι)* Particula valedictioni apta. — *γεννήματος τῆς ἀμπέλȣ, genimine vitis)* Periphrasis vini, a sermone terricolarum remotior, sensui Salvatoris, mundum relinquentis, apta. *γέννημα* et *γένημα*, etiam cum de vite et vino sermo est, promiscue scribitur, apud LXX. quoque. — *ἕως τῆς ἡμέρας ἐκείνης, usque ad diem illum)* praedictum. vid. Luc. 22, 16. 18. 30. Hinc elicit Paulus annunciationem mortis Domini, *donec* veniat. 1 Cor. 11, 26. — *αὐτὸ, illud)* Ref. ad *genimen vitis*, i. e. *vinum*, plane coeleste. — *καινὸν,*

novum) in plena consummatione *novi testamenti.* Hoc locatur supra illud *novi*, v. 28. Praeludium vide Joh. 21, 12. Pascha judaicum excepit coena dominica: hanc subsequentur coelestia ulteriora. *Νέος οἶνος* dicitur alias, c. 9, 17. non *καινός*· at *καινὸν* h. l. *novitatem* dicit plane singularem. — *ἐν τῇ βασιλείᾳ τοῦ πατρός μου, in regno Patris mei)* 1 Cor. 15, 24. Luc. 22, 16. 30. Tho. Gatakerus vinum novum existimat idem esse, quod *ἕτερον, aliud*, (coll. Marc. 16, 17. cum Act. 2, 4.) ut denotetur vinum diversi plane generis ab eo, quod Dominus cum suis tunc sumebat.

v. 30. *ὑμνήσαντες) Psalmum* 113. s. 115. 118. 136. ubi mysterium ipsius redemtionis egregie expressum est, vel cecinerunt vel *recitarunt* *). Habebat *hymnus* etiam illud, quod citatur c. 21, 9. 42. Saepe orasse in mundo Jesum legimus; cecinisse, nunquam.

v. 31. *πάντες, omnes)* Antea praedixerat de uno proditore. — *σκανδαλισθήσεσθε, offendemini)* ita ut vestra in me fides valde titubet. Idem verbum, Rom. 14, 21. — *γέγραπται, scriptum est)* Praedictionem impletum iri nocte illa, concludere poterant discipuli ex conjunctione percussionis pastoris et dispersionis ovium. — *πατάξω, percutiam) gladio*, metonymico, *crucis*, de qua prophetarum non fuerat expressius scribere. Zach. 13, 7. LXX. **) *πάταξον τὸν ποιμένα, καὶ διασκορπισθήσεται τὰ πρόβατα.* Deus Jesum, quum percutiendum dedit, percussisse noscitur. — *διασκορπισθήσεται, dispergentur)* Tota discipulorum tutela, ante adventum Paracleti, erat praesentia Jesu: quo percusso, dispersi sunt. — *τὰ πρόβατα, oves)* Discipuli erant instar totius gregis per eos postea colligendi.

v. 32. *προάξω, praeibo)* ut *pastor.* Verbum pastorale. — *γαλιλαίαν, Galilaeam)* ubi apparitio futura erat valde solennis, ad oves iterum congregatas. Jesus ad eos, qui cum ipso ex Galilaea ascenderant, hoc dicit: antequam a festo domum redeatis, resurgam.

v. 33. *εἰ καὶ* ***), *etiamsi)* Potuisset potius ita dicere: Etiamsi nemo, tamen ego. — *οὐδέποτε, nunquam)* non modo non hac nocte.

v. 34. *ἐν ταύτῃ τῇ νυκτὶ, in hac nocte)* Nox jam tum erat: et nocte id fore, magis mirum erat, quam interdiu. — *πρὶν, antequam)* A gallicinio bona noctis pars supererat. Ergo valde refutatur Petri *nunquam.* — *ἀλέκτορα, gallus)* Gallus hic innuitur proprie dictus, coll. Marc. 13, 35. 3 Macc. 5, 20. Galli Hierosolymis non erant nulli, sed tamen rari, (ut docet Lightf.) apud Judaeos certe; qui tamen Romanis gallos prohibere non poterant. eoque mirabilior erat praedictio Domini. — *φωνῆσαι, canat)* Marcus addit, *bis.* Sensus apud Matthaeum est, antequam gallus canat semel, ab-

*) Hymni recitationem insecuta demum sunt, quae Johannes refert c. 15. 16. 17. Hymnus enim cum convivio paschali arcte cohaeret; et ea est Joh. 18, 1. connexionis formula, ut preces Jesu Joh. 17. ab exitu ex urbe per hymnum dirimi nequeant. Haud immerito existimaveris, hymnum in coenaculo adhuc pronunciatum esse, at sermones Jesu Joh. 15. 16. nec non preces c. 17. sub dio (v. 1.), in area hospitii (si placet), intra urbem resonasse. *Harm.* p. 522.

**) *Sic Ed.* Grabii et Breitingeri, e *Cod. Alex.*; Reineccii *textus habet: πατάξατε τοὺς ποιμένας, καὶ ἐκσπάσατε τὰ πρόβατα.* E. B.

***) *Voculam καὶ omittendam potius censet* utriusque Ed. *margo: sed* Gnomoni *respondet* Vers. germ. E. B.

negabis me; et abnegatio erit triplex. — *τρὶς, ter)* Salvator nos novit multo magis, quam nos ipsi nos. — *ἀπαρνήσῃ, abnegabis)* Ad scandalum cordis accedet peccatum oris, [*fidei noxium.* V. g.]

v. 35. *λέγει, dicit)* satis obfirmato animo. Sic fere Joh. 13, 8. — *ϐ μὴ, nequaquam)* Agnoscit ergo Petrus, abnegationem esse peccatum *). — *εἶπον, dixerunt)* Lenitas Salvatoris nil reponit denique.

v. 36. *αὐτϐ)* Adverbium. Sic. LXX. *ϛῆτε αὐτϐ.* etc. Num. 9, 8. 32, 6. — *προσεύξωμαι, precer)* Jesus indicat id, quod mitius est: graviora reticet. conf. Gen. 22, 5. *Vigilate mecum: orate*, non, *orate mecum*, ait. Non aequales discipulis orandi partes cum Ipso erant. Unus est Filius: unus Mediator.

v. 37. *παραλαβὼν, assumens)* tres, testes, quos adhibuerat etiam c. 17, 1. — *τὺς δύο, duos)* qui sé obtulerant, c. 20, 20. s. — *ἤρξατο, coepit)* repente. — *λυπεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν, tristari et moerere)* Marcus, *ἐκθαμβεῖσθαι καὶ ἀδημονεῖν.* *Λυπεῖσθαι* sive *ἐκθαμβεῖσθαι*, dicit incursum objecti horribilis: *ἀδημονεῖν*, fugam suavitatis ex aliis percipiendae. Idem verbum, Phil. 2, 26. not. Hesychius, *ἀδημεῖν, θαυμάζειν, ἀπορεῖν, ἀδημονεῖν.* Eustathius, *ἀδήμων ὁ ἐξ ἄδϐ ὅ ἐϛι κόρϐ τινὸς ἢ λύπης ἀναπεπτωκώς. ἀδημονεῖν τὸ ἀλύειν καὶ ἀμηχανεῖν.*

v. 38. **) *ἕως θανάτϐ, usque ad mortem)* Talis tristitia communem hominem potuisset ad sui necem adigere. — *ὧδε) hic)* ne plane mecum eatis. — *μετ᾽ ἐμϐ, mecum)* In magnis tentationibus juvat solitudo, sed tamen, ut in propinquo sint amici. Jesus discipulos secum excitat, etsi sciebat, eos nil subsidii sibi laturos.

v. 39. *ἐπὶ πρόσωπον, in faciem)* non modo *in genua.* [*quod Lucas memorat.* V. g.] summa demissio. [*alibi nusquam obvia.* V. g.] — *πάτερ μϐ, Pater mi)* Jesus orat filialiter. — *εἰ δυνατόν ἐϛι, si possibile est)* Conf. v. 53. ex quo versu etiam patet, quam promte et perfecte Jesus se tradiderit voluntati Patris. — *τὸ ποτήριον, poculum)* a Patre oblatum, tota passionis massa plenum. — *θέλω, volo)* Non erat haec voluntas Jesu absoluta, ut calix transiret, quicquid Pater vellet. conf. Joh. 21, 18. fin.

v. 40. *εὑρίσκει, invenit)* Aliter debebant esse comparati discipuli. — *καθεύδοντας, dormientes)* Sub hoc somno obliti sunt declarationis suae, versu 35. datae. — *τῷ πέτρῳ, Petro)* v. 35. Quam-

---

*) *καὶ πάντες, et omnes*] Proditionis periculo liberati ne scandalo quidem obnoxios se esse suspicantur. *V. g.*

**) *ἡ ψυχή μϐ, anima mea*] Quanta quaeso in sanctissima Salvatoris *anima* respectu operis a Patre Ipsi demandati, nec non respectu Passionis et Gloriae suae, postremis praecipue mensibus, diebus et horis, per vicissitudines pretiosissimas, evenerunt; quum v. g. in iis, quae Patris erant, esse Eum opportuit; quum baptismum suscepit; quum tentatorem vicit; quum Zelum de Patris domo exseruit; quum de revelatione infantibus facta gavisus est; quum transformatus est in monte; quum vultum recta Hierosolymam versus direxit; quum solenniter in urbem intravit; quum dixit: Jam contristata est anima mea etc.; quum pedes discipulorum lavit; quum elocutus est verba: Nunc glorificatus est Filius hominis; quum postremum ante Passionem suam convivium cum discipulis celebravit. Et hoc ipso loco, ubi animam suam ad mortem usque contristatam esse testatur. Adde singula, quae in Cruce effatus est, oracula. *Harm.* p. 526. s.

vis audierat Petrus, magnum sibi instare lapsum, tamen vigilare interim et orare jubetur. — *ὕτως) adeone?* — *ὑκ ἰσχύσατε, non valuistis)* qui tanta promisistis. haec nimia *infirmitas.* v. 41. — *μίαν, unam)* Jesus igitur saepe vigilavit solus, longa tempora. — *γρηγορῆσαι, vigilare)* Preces sponte fluerent apud vigilantes. v. seq.

v. 41. *ἵνα μὴ, ut ne)* Materia precum. Luc. 22, 40. coll. *ut ne*, cap. 24, 20. — *εἰς πειρασμὸν, in tentationem)* quae ingruit et adest. — *τὸ μὲν)* Haec sententia, peccato demto, etiam de Jesu tum valebat. Hebr. 5, 7. Ideo vigilabat ipse et orabat. v. 39. 40. — *πνεῦμα, spiritus)* Inde frequens apostolis mentio *carnis* et *spiritus.* — *) *σὰρξ, caro)* Id nos non ad excusandum torporem, sed ad vigiliam acuendam debemus accipere. — *ἀσθενὴς, infirma)* ad rem bene gerendam.

v. 42. *ἐὰν μὴ, nisi)* Poculum, dum bibit Jesus, *transivit.* — *πίω, bibam)* Jam addita *bibendi* mentione, propius ad bibendum se confert. — *γενηθήτω, fiat)* Jam oratio Jesu propius accedit ad patiendum, coll. v. 39. Obedientia.

v. 43. *γὰρ, enim)* Aetiologia *τῦ iterum dormientes.* — *βεβαρημένοι, gravati)* Talis saepe segnities pios tenet, cum minime decet.

v. 44. *ἐκ τρίτυ, tertia vice)* Tertium, decretorium. — *τὸν αὐτὸν, eundem)* ut tristitiae consentaneum. Saepe apta est animae iteratio verborum.

v. 45. *καθεύδετε τὸ λοιπὸν, dormite reliquum)* Imperativus discipulos sibi id unum agentes quasi relinquens, eoque ipso vehementius excitans, cum teneritudine et severitate. Non est ironia, sed metonymia: q. d. si me excitantem non auditis, brevi aderunt alii, qui vos excitent. Interea dormite, si vacat. Luc. 22, 46. *quid dormitis?* per interrogationem, quam etiam in Matthaeo et Marco nonnulli statuerunt. — *ἀναπαύεσθε, requiescite)* Ut *somnus* opponitur *vigiliae;* sic *requies*, labori orandi. — *ἡ ὥρα, hora)* saepe praedicta. v. 18. dixerat, *tempus meum*, laxius.

v. 46. *ὁ παραδιδὺς με, qui prodit me)* de quo dixi. *me*, inquit, non, *vos.*

v. 47. *ξύλων, lignis)* ut in subito tumultu. v. 55. **)

v. 49. *κατεφίλησε, deosculatus est)* plus semel *ἐφίλησε, osculatus est*, contra quam dixerat, v. 48. idque faciebat, quasi bene sentiens. Intemeratam Jesu faciem violat temeritate summa.

v. 50. *ἑταῖρε)* Ammonius: *ὁ ἑταῖρος ὑ πάντως φίλος. καὶ ἑταῖροι οἱ ἐν συνηθείᾳ καὶ ἐν συνεργίᾳ πολὺν χρόνον γεγονότες.* conf. Luc. 22, 48. *ἰδὰ.* Ps. 55, 14. Sir. 37, 5. et antecedd. — *ἐφ' ᾧ)* Locutio elliptica. i. e. hoccine illud est, *cujus causa* ades? Hesychius *ἐφ' ᾧ πάρει, ἐπὶ ποίῳ σκοπῷ πάρει καὶ παραγέγονας ἐνταῦθα;* ***)

---

*) *πρόθυμον* — *ἀσθενής, promtus* — *infirma*] Vid. v. 33. 35. coll. v. 40. *V. g.*

**) v. 48. *κρατήσατε αὐτὸν, prehendite eum*] Verebatur Judas, ne, ut prius, ita et nunc evaderet Jesus. *V. g.*

***) *καὶ ἐκράτησαν αὐτὸν, et prehenderunt eum*] Primum turba *cepit* Jesum: interim ictus et sanatio auriculae in Malcho evenit: tum circumdatum, ut jam captivum, *adsumserunt.* Istud Matthaeo et Marco *κρατεῖν* audit: hoc *συλλαμβάνειν*, Lucae et Johanni. Hic itaque laqueis denique constrinxerunt. *Harm.* p. 530.

v. 51. *εἷς, unus)* Petrum non appellat Matthaeus: causas habere plures potuit. Periculum Petro imminere poterat apud *τοὺς ἔξω*. — *τὸν δοῦλον, servum)* Hic ceteris fortasse acrius egit, jussus. — *τὸ ὠτίον, auriculam)* periculosissimo ictu. Humerum aggressoris praecipui petierat.

v. 52. *σου) tuum gladium*: alienissimum a *mea* causa. — *τόπον, locum)* Gladius extra vaginam non est in loco suo, nisi ubi subservit irae divinae. — *λαβόντες, qui capiunt)* Deo non dante. — *ἐν μαχαίρᾳ)* Sic LXX. *ἐν μαχαίρᾳ ἀποθνήσκειν*, 2 Chron. 23, 14. Jer. 21, 9. — *ἀποθανοῦνται, morientur)* Hoc verbo ratio poenalis innuitur.

v. 53. *ἄρτι, nunc)* quoque. — *τὸν πατέρα μου, Patrem meum)* Jesus, etiam cum calix bibendus est, eam mentem *filialem* retinet, quam habuit antea et semper, erga Patrem. v. 42. — *πλείους ἢ δώδεκα λεγεῶνας, plures quam duodecim legiones)* Legio erat sex millium: 12 legiones, 72 millia. Singulis discipulis ex XII opponitur legio; ex LXX discipulis, chilias. Angeli in suos numeros et ordines divisi sunt.

v. 54. *πῶς, quomodo)* Salvator plane suscipit passionem. — *ὅτι)* Scripturae dixerunt, sic oportere fieri. v. 56. [*Dei Legem Jesus in corde gessit.* V. g.]

v. 55. *τοῖς ὄχλοις, turbis)* Harum impetum animi sedavit Jesus, ut, si non nunc quidem, impellentibus proceribus, at tamen postea facilius ad sanitatem redirent. — *ὡς ἐπὶ λῃστὴν, tanquam super latronem)* contra quem subito tumultu omnia *ligna* pro armis sunt. — *καθ' ἡμέραν, quotidie)* inprimis a scenopegia ad encaenia illo anno. — *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo)* ubi facile potuistis me captare. — *οὐκ ἐκρατήσατέ με, non cepistis me)* Metonymia consequentis: non potuistis me prius capere. Luc. 22, 53. [*Satis diu ante decollationem suam Johannes baptista in custodia detentus fuerat: at Christo ad extrema haec momenta liberam conversationem concedere mundum oportuit.* Harm. p. 532.]

v. 56. *τοῦτο δὲ ὅλον γέγονεν, hoc vero totum factum est)* Hanc paraphrasin videtur Matthaeus intertexuisse verbis Domini de implendis scripturis. conf. Marc. 14, 49. — *αἱ γραφαὶ, scripturae)* Plurale. Passio, confluens complementorum. [*Alteram tam subitae mutationis apud Judaeos caussam Lucas refert:* potestatem tenebrarum, c. 22, 53. Harm. p. 532.]

*) v. 58. *ἀπὸ μακρόθεν, a longinquo)* vario animo: cum periculi sensu. Medius inter animositatem, v. 51. et timorem, v. 70. — *ἐκάθητο, sedit)* *Communitas* non opportuna. **)

v. 59. *ἐζήτουν, quaerebant)* Hic illa falsorum testium exorta co-

*) **ἀφέντες αὐτὸν, *deserentes eum*]** Huic Ipsi, quem deserebant, securitatem suam debebant discipuli. Jesus ab omnibus deseritur: Ipse nimirum solus est, qui perficere opus et potuit et debuit. *Harm.* p. 533.

**) Triplex Petri abnegatio non pro differentia hominum, promiscue cum interrogantium, neque pro expressionum conditione, quarum complures una abnegatio habuit, numeranda est: sed pro loci, temporis et graduum in abnegando diversitate. Abnegationem simplicem juramentum excepit, pejerationibus atque exsecrationibus deinceps additis. v. 70. 72. 74. *Harm.* p. 535.

pia. Nullus major injustitiae actus commissus unquam est, quam contra Jesum: respectu Dei autem summus est actus justitiae.

v. 61. *δύναμαι, possum)* Non ita dixerat. Falsum testimonium arripit aliqua vera: et non magna verborum mutatione saepe magna calumnia fieri potest. Torquent sermonem tertio ante anno dictum: et nunc complemento inserviunt inseii.

v. 62. *τί, quid!)* Interrogatio separata.

v. 63. *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, Filius Dei)* Caiphas cum Judaeis non plane politicam de Messia ideam habuit.

v. 64. *σὺ εἶπας, tu dixisti) De illius interrogatione, se esse Christum, quasi sit ipsius verbis hoc affirmatum, ait. Neque est in graeco communi sermone haec figura inusitata. In Hippolyto Euripidis:* σοῦ τάδ' οὐκ ἐμοῦ κλύεις. Ex te ista audis, non ex me. *Et apud Xenophontem* ἀπομνημονευμάτων. III. αὐτὸς, ἔφη, τοῦτο λέγεις, ὦ σώκρατες. Ipse tu, inquit, hoc dicis, o Socrates. *Camerarius.* — *πλὴν, tamen)* etsi non creditis. πλὴν, ut ἀλλὰ, saepe facit ad epitasin. — *ἀπ' ἄρτι)* Id est, *a modo* fiet, ut videatis, et ex argumentis visibilibus cognoscatis, me esse, qui sedeam et veniam. Est sermo complexus: *a modo VIDEBITIS sedentem et VENIENTEM.* Cum sessione a dextris conjunctus est reditus ad judicium: et post passionem Domini credidere, Joh. 8, 28. olim visuri. Praeteritis non credebant: ideo Jesus futura, ut saepe, allegat. In gloria Jesu hoc, quod Ipse est Filius Dei, est primum: hoc, quod venturus est ad judicium, est novissimum. illud hujus fundamentum; hoc illius argumentum gloriosissimum. In adversissimis quibusque rebus summos fines exitusque intueri, maxime juvat filios Dei. conf. not. ad 2 Cor. 11, 15. — *τὸν υἱὸν, filium)* Loquitur in tertia persona: modeste, et tamen aperte. — *καθήμενον, sedentem)* Tum *stabat* Jesus. In ascensione consedit a dextris Dei. — *ἐκ, ex)* Deitas Christi. — *δεξιῶν)* Τὰ δεξιὰ, plurale. — *τῆς δυνάμεως, Potentiae)* id est, Dei. Hebraei saepe dicunt הגבורה Deum. *Potentia* latissime se ostendit in omnibus Dei operibus et apertissime.

v. 65. *διέῤῥηξε, discidit)* uti cui prae aestu animi nimis angustae essent vestes. Mos ille vetus aliquam cum affectu convenientiam habebat. — *χρείαν, opus)* Sane *opus* habuerant, quia invicta innocentia Jesu.

v. 66. *τί, quid)* Rem ut expeditam tractat. Moses ait: *Blasphemus moriatur.* Caiphas dicit: *Jesus est blasphemus.* Assessores concludunt: *Jesus moriatur.* — *δοκεῖ) φαίνεται.* Marc. 14, 64. — *θανάτου, mortis)* Id apud Pilatum quoque censent. Joh. 19, 7.

v. 67. *τότε, tunc)* quasi nil jam injuriae posset illi inferri. Principes subtilius; multitudo crassius insultant. Qui Dei honorem laedit, omni contumelia dignus est. Talem putabant Jesum. — *ἐκολάφισαν, colaphos inflixerunt)* pugno, manu. — *ἐῤῥάπισαν, ceciderunt)* virgis. has enim habebant ministri. Marc. 14, 65. *Οὐδὲν ταύτης τῆς πληγῆς ἀτιμότερον.* Chrys. Hom. 1. c. Anom.

v. 68. *λέγοντες, dicentes)* petulantissime. — *τίς, quis)* Olim videbitis, quis quem verberaveritis.

v. 69. *μία παιδίσκη, una ancilla)* Non magna erat tentatio, si interrogantem spectes: major, si praesentes. [*Verebatur ancilla, ne, si eorum aliquem, qui a partibus Jesu esset, intromitteret, culpam sibi contraheret, eoque nomine Petrum constituebat. Reliqui de-*

inde rem exceperunt. Nec videtur periculum ei quisquam conflare voluisse. Saepe securi seculi homines multo plus damni aut commodi sanctis afferunt, quam quidem ipsi vel existimant vel intendunt. V. g.] — ἤσθα) *pro* ἧς. sic quoque LXX, Ps. 10, 14.

v. 70. λέγων, *dicens)* Quam paucis verbis quam graviter peccari potest! c. 12, 24. Act. 5, 8. fin.

v. 71. ἐξελθόντα, *exeuntem)* Fuga justo tardior, novum habet periculum. — ἄλλη, *alia)* et simul prior, quae alium et hanc aliam excitavit. Marc. 14, 69. Luc. 22, 58. Abnegatio ad plures plurium interrogationes facta, uno paroxysmo, pro una numeratur: et tamen ter abnegavit. — ἰησοῦ τοῦ ναζωραίου, *Jesu Nazoraeo) Nazoraei* cognomen additur, ut distinguatur ab aliis, qui nomen *Jesus* gerebant. Filius Dei, nomen gessit inter homines usitatum.

v. 72. μεθ᾽ ὅρκου, *cum juramento)* Pristini mores Petri non abhorruisse videntur a juramentis. — τὸν ἄνθρωπον, *hominem)* quasi Petrus ne nomen quidem Jesu sciat.

v. 73. εἶ, *es)* Praesens. crescit tentatio. antea dixerant ἤσθα, v. 69. in imperfecto. — λαλιά, *loquela)* Si Petrus tacuisset, tutior fuerat: negando, id est, loquendo, auxit periculum. Habebant autem homines illi majora ad Petrum convincendum argumenta: v. 47. 51. sed mundus contra pios plerumque arripit rationes omnium infirmissimas; praesertim in zelo perverso. Jam temporibus Judicum dialecti exstitere tribuum.

v. 74. ἤρξατο, *coepit)* Antea non eo usque processerat: nunc gubernaculum animae plane amisit. — καταθεματίζειν) Alii καταναθεματίζειν· sed id decompositum nusquam reperias. at καταθεματίσαντες habet Iren. 1. l. c. 13. §. 2. Just. M. κατάθεμα τὸ συνθέσθαι τοῖς ἀναθεματίζουσι. idem, ἀναθεματισμὸς καὶ καταθεματισμός. Oecumen. ad Act. 23, 12. κατ᾽ ἐπίτασιν εἴρηται τὸ ἀνάθεμα, ὡς καὶ τὸ κατάθεμα· συγκατατίθεται γάρ, τῷ ὄντι τῷ ἐναντίῳ καὶ συγκαταδικάζεται· κατάθεμα, (Ap. 22, 3.) in malam partem, quod ἀνάθεμα etiam in bonam. — τὸν ἄνθρωπον, *hominem)* At conf. c. 16, 16 — εὐθέως, *statim)* Magna circumstantia. — ἐφώνησε, *cantavit)* Peccata matutina, gravia.

v. 75. καὶ) *tum* demum. infidelitas, timor, tristitia, ligat etiam naturales facultates, quas fidei laetitia refocillat. Luc. 24, 7. 8. *) — εἰρηκότος) Grande participium. — πικρῶς, *amare)* Lacrumarum physica amaritudo aut dulcedo congruit cum affectu animi. Si non fletus, at luctus certe diuturnus fuit. Marc. 16, 7. [*Omnis jam prisca temeritas cessabat.* V. g.] Lacrumae piorum, etiam virorum, non facile alia de causa flentium, insigne praebent argumentum pro efficacia adeoque pro veritate religionis christianae.

CAPUT XXVII.

v. 1. Πάντες, *omnes)* Frequentius hoc concilium fuit, quam pridie. c. 26, 57. — ὥστε, *ut)* sententiam pridie latam exsequerentur.

v. 2. ἀπήγαγον καὶ παρέδωκαν, *abduxerunt et tradiderunt)*

---

*) ἐμνήσθη, *recordabatur*] Oblivio non caret damno. Quodsi tamen Petrus in ipso abnegationis actu verborum Jesu memor non destitisset, atrocius etiam peccatum fuisset. *V. g.*

Conf. v. 9. et quae ad finem v. 9. notamus. — *τῷ ἡγεμόνι) Procuratori.*

v. 3. *ὅτι κατεκρίθη, condemnatum esse)* Jesum, a sacerdotibus. — *μεταμεληθεὶς, poenitens)* Non putarat. Vellet, si posset, factum infectum reddere. — *ἀπέστρεψε, retulit)* mane.

v. 4. *ἥμαρτον, peccavi)* Sic in inferno quoque sentient damnati. [*Atque utinam tam aperte amici Christi, fide, amore et spe excitati, veritatem confiterentur, quam aperte desperati interdum homines, conscientiae stimulis agitati, facere solent, ubi nullum jam de mundo male merendi locum superesse sentiunt!* Harm. p. 542.] — *αἷμα ἀθῷον, sanguinem innocentem)* Non jam Messiam agnoscit, tenebris suis misere involutus. — *τί πρὸς ἡμᾶς; quid ad nos?)* Vide, quam transiliant *τὸ innocentem*. — *σὺ ὄψει, tu videbis)* Impii in facto consortes, post factum deserunt; [*omnes tamen, pro sua quemvis parte, poenâ tandem manente.* V. g.] pii, in facto non consortes, postea medentur. Conf. v. 24.

v. 5. *ῥίψας, jaciens)* irrequieto animo. [*Id ipsum, quo inescatus fuerat, gravissime deinceps peccatorem contristat.* V. g.] — *ἐν τῷ ναῷ, in templo)* Ergo Judas erat in templo, apud sacerdotes principes et presbyteros, et conscientiam perturbatissimam utcunque sublevaturus, nummos ad rem sacram conatus est conferre. Regio templi, ignota est. Ναὸς hic latius dicitur, et ἱερὸν denotat. — *ἀπήγξατο, strangulavit sese laqueo)* id quod plerumque fit per suspendium. Sic 2 Sam. 17, 23. LXX. de Achitophel: quem tamen angina perisse nonnulli putant, perinde ut Iscarioten. *strangulandi* notionem exquisite demonstravit Raphelius ex Polybio etc. add. Act. 1, 18. not.

v. 7. *τὸν)* notum illum. — *τοῦ κεραμέως, figuli)* Usus eo figulus sit, unde argillam sumeret. — *εἰς ταφὴν, in sepulturam)* Sic peregrinis jam tum plus juris erat Hierosolymis. sic quoque Abrahae prima possessio fuerat *sepultura*.

v. 8. *ἐκλήθη, vocatus est)* Testimonium publicum rei factae. Appellatio agri quanquam a vulgo orta, tamen non fuit fortuita. — *αἵματος, sanguinis)* v. 6. — *ἕως, usque)* Matthaeus scripsit aliquanto post. Conf. c. 28, 15. Adrichomius: *Est vero hujus terrae* (in Agro sanguinis) *virtus mirabilis et fidem pene superans, quod defunctorum corpora viginti quatuor horarum spatio in pulverem redigat. quam virtutem etiam in alias regiones devecta minime perdit. Nam cum jussu Imperatricis Helenae de hoc agro, quantum terrae ducentae et septuaginta, ut ajunt, naves capere poterant, Romam avectum, ac juxta montem Vaticanum in eum locum exoneratum sit, quem incolae CAMPUM SANCTUM vocitant, licet coelum mutarit, eandem tamen retinere vim quotidiana experientia docet. Romanos enim respuens, sola peregrinorum corpora ad sepulturam admittit: quorum etiam hic omnem carnis substantiam intra vigenti quatuor horas prorsus consumit, ossibus tantum residuis.* Id novi peregrinatores confirmant partim, partim negant.

v. 9. *τοῦ προφήτου, prophetam)* Aperte apud Zachariam haec verba exstant: quem Matthaeus non ignoravit, c. 21, 4. s. Vide *Apparatum*, p. 493. [Ed. II. p. 141. s. *ubi docetur, vocem* *Ἱερεμίου* *esse Glossema, et permultos recentiores id expungi velle.* Not. crit.]

— *καὶ ἔλαβον*) Zach. 11, 12. 13. LXX: *καὶ ἐρῶ πρὸς αὐτοὺς, εἰ καλὸν ἐνώπιον ὑμῶν ἐϛι, δότε ϛήσαντες τὸν μισθόν μου, ἢ ἀπείπασθε· καὶ ἔϛησαν τὸν μισθόν μου τριάκοντα ἀργυροῦς. καὶ εἶπε κύριος πρός με· κάθες αὐτοὺς εἰς τὸ χωνευτήριον, καὶ σκέψομαι αὐτὸ, εἰ δόκιμόν ἐϛιν, ὃν τρόπον ἐδοκιμάσθην ὑπὲρ αὐτῶν. καὶ ἔλαβον τοὺς τριάκοντα ἀργυροῦς, καὶ ἐνέβαλον αὐτοὺς εἰς οἶκον κυρίου εἰς τὸ χωνευτήριον.* Evangelista summam rei respicit, et paraphrasin addit. — *τὴν τιμὴν τοῦ τετιμημένου, ὃν ἐτιμήσαντο*) Magna vis verborum. *ὁ τετιμημένος* הַיְקָר quanquam in Bibl. hebr. est הַיְקָר v. Lud. de Dieu. — *ἀπὸ υἱῶν ἰσραὴλ, a filiis Israël*) Conf. מֵעֲלֵיהֶם Zach. 11, 13. Potest *ἀπὸ a* construi vel cum *ἔλαβον acceperunt*, vel potius cum *ἐτιμήσαντο aestimarunt.* Principes sacerdotum, quantum in ipsis erat, Christum abalienarunt a filiis Israël.

v. 10. *ἔδωκαν, dederunt*) Ἔδωκα, *dedi*, est apud prophetam, et ex propheta in evangelistam a quibusdam inductum: neque obscure probat Gebhardi in Zach. 11, 13. Sed hîc scribitur *ἔδωκαν, dederunt*, et vis *τοῦ dedi*, atque adeo tota differentia verborum Matthaei a verbis Zachariae, suppletur per illud, *sicut praecepit mihi Dominus.* Eadem formula Ex. 9, 12. *καθὰ συνέταξε κύριος τῷ μωυσῇ.* — *συνέταξε*) scribere vel dicere *praecepit.*

v. 11. *ὁ βασιλεὺς, Rex*) Jesus coram Caipha se Christum; coram Pilato, Regem se fatetur. — *σὺ λέγεις, tu dicis)* Aperta confessio et sancta. (*Conf.* 1 Tim. 4, 13.) Jesus ostendit, silentium suum deinceps non fore a defectu parrhesiae, et Pilato statim respondet; Caiphae, cum Judaeos pridem docuisset, adjuratus. Hoc, *tu dicis*, Marcus quoque et Lucas notant: et plane haec summa est omnium, quae ab Jesu ad Pilatum dicta refert Johannes c. 18, 34. 36. 37.

*) v. 13. *τότε, tunc*) Pilatus, rationis judicio, moderate se gessit primo. — *πιλάτος, Pilatus)* Nonnus mediam syllabam corripit, passimque in *πρίμος, Τορκουάτος, δεντάτος* etc. vocalem Latinis longam acuunt Graeci. — *οὐκ ἀκούεις, non audis?)* Interrogatio separata: **) coll. Marc. 15, 4.

v. 14. *πρὸς οὐδὲ ἓν ῥῆμα, ne ad unum verbum quidem)* quod videlicet attineret ad respondendum Judaeis de regno. semel Pilato respondit postea de alia re. Joh. 19, 11. — *ὥϛε, ita ut*) Nam nemo solet tacere, ubi caput agitur; praesertim facto semel initio loquendi.

v. 15. *κατὰ, in)* Id congruebat liberationi ex Aegypto. — *ἑορτὴν, festo)* Pascha Johannes nominat. — *εἰώθει, consueverat)* Etiam politicae consuetudines subserviunt providentiae divinae. — *ἕνα, unum)* non duos simul.

v. 16. *ἐπίσημον*) latronem notissimum, summo scelere [*et eo ipso quidem*, *cujus Jesus accusabatur*, *immo majori etiam*] *insignem.* et tamen hic antelatus est Jesu. quantus contemtus! Mox duobus aliis, in ignominia supplicii, antelatus est latronibus. [*Atqui Justi hujus morte illi ipsi*, *qui mortem meruerant*, *liberantur.* Harm. p. 550.] — *λεγόμενον, dictum*) de quo frequens erat sermo. ***)

---

*) v. 12. *οὐδὲν ἀπεκρίνατο*, *nihil respondit*] Accusatoribus nil novi proferentibus silentium Jesu eorum, quae jam dixerat, confirmatio subinde fuit. *Harm.* p. 547.

**) *Quanquam in* Vers. germ. *cum sequentibus conjuncta.* E. B.

***) *Latronem hunc bis h. l.* Jesum Barabbam *dicit Versio* Armena, *quae*

Credibile est, Barabbam longo post tempore vixisse, in monumentum historiae de Jesu. *Barabbas* dicitur *filius parentis*: parenti optatus, carus: indulgentia corruptus.

v. 17. *χριστὸν, Christum)* Ergo Jesus jam tum persaepe appellitatus erat Christus.

v. 18. *διὰ φθόνον, propter invidiam)* Invidebant, quia populus Jesu adhaeserat.

v. 19. *καθημένου, quum sederet)* in ipso articulo negotii ferventis. In tali strepitu obnunciationes paradoxae non debent negligi. — *βήματος, tribunali)* Magna vis fuit somnii: cujus tamen rationem mulier magis intellexit, postquam res evenire coepit. Fortasse somnium habuit, cum Pilatus jam in negotio esset. — *λέγουσα, dicens)* Magnum beneficium oblatum praesidi hac admonitione, prae Judaeis, aliunde satis admonitis. — *) *τῷ δικαίῳ, Justo)* Sic Pilatus quoque appellat, v. 24. cum debili ad haec uxoris verba respectu.

v. 20. *ἔπεισαν, persuaserunt)* verbis in speciem blandis. — *ἀπολέσωσιν) interimendum postularent.*

v. 22. *τί, quid)* Non putabat Pilatus, Judaeos durius aliquid postulaturos. Non debuerat quaerere: tutius erat, simpliciter dimittere. conf. Act. 18, 14. s. — *σταυρωθήτω, crucifigatur)* Crucem meritus erat Barabbas: hinc Jesum crucifigi postulant.

v. 24. *οὐδὲν ὠφελεῖ, nihil prodest)* Quidni, Pilate? Desperatum est hoc praejudicium practicum, ubi dicitur: Nil agimus. *οὐδὲν*, nominativus: vel accusativus, coll. Joh. 12, 19. — *μᾶλλον)* non *major*, sed *potius*. seditionem timebat. — **) *λέγων, dicens)* Protestatio contraria facto. — *δικαίου, Justi)* Id Pilatus accepit ex monito uxoris. v. 19. — *ὑμεῖς ὄψεσθε, vos videbitis)* Ut Judaei ad Judam, sic Pilatus ad Judaeos. Formula rejiciendi, Act. 18, 15.

v. 25. *πᾶς, omnis)* Argumentum contra Judaeos, cur hodienum sint in exilio, quanquam paullatim mitiore. — *ἐφ' ἡμᾶς, super nos)* Conf. Deut. 28, 18. Ps. 69, 24. 109, 17. Dicunt: nos praestabimus. [*Culpa seipsos constringunt, nec tamen liberant Pilatum. Uno aliquid momento suscipi potest, quod per omnem vitam, immo vero aeternum luendum tibi sit. Nec desunt, qui multo minus ambigant, quam Pilatus.* V. g.]

v. 26. *φραγελλώσας, flagellans)* post sententiam latam. [*Cum dimissione Barrabae traditio Jesu in voluntatem Judaeorum immediate conjuncta fuit, et utramque flagellatio cum illusione insecuta est. Apud Caipham sententiae capitis demum illusio successit: eademque ratione militibus proterviam istam in Jesu exercere integrum prius non fuit, quam Pilatus Judaeorum Eum libidini tradidisset.* Harm. p. 553.]

v. 27. *ὅλην, totam)* etiam eos milites, qui tum non debebant adesse, neque adfuerant. [*Hic vero ad summum venit Salvatoris*

---

antiquissima (ex judicio cel. Michaëlis) *lectio ea de caussa improbata fuit* Origeni, *quod indignum esset, hominem tam sceleratum nomine* Jesu *insigniri. Vid.* Einleitung in die G. S. des N. B. T. I. p. m. 224. * E. B.

*) *μηδὲν, nihil*] ait, uno verbo. Sic Pilatus in ipso negotio sine mora versari debuerat. *V. g.*

**) *ἀπενίψατο, abluit*] Tali ritu neutiquam abluitur capitale scelus. *V. g.*

traditio in manus ethnicorum peccatis cumulatorum. Harm. l. c.] — **σπεῖραν**) Lat. *spiram.* Alias graeci pro latino *I* ante consonam solent *I* simplex ponere, ut in **πιλάτος,** non **πειλάτος** etc. **σπεῖρα** autem scripsere, quia sic propius abest a sono consueto **πεῖρα, σπείρω** etc.

v. 28. **χλαμύδα κοκκίνην,** *chlamydem coccineam)* Illudunt regnum: ut Judaei, propheticam dignitatem. c. 26, 68. *purpura* appellatur Marc. 15, 17. *vestimentum purpureum* Joh. 19, 2. Interdum promiscue adhibetur utraque appellatio; interdum differunt. Ap. 17, 4. Etiam alter color alteri superinductus olim.

v. 29. **ὁ βασιλεὺς,** *rex)* Tractarunt Jesum, quasi hominem emotae mentis, qui se pro rege habuisset.

v. 31. **ὅτε,** *cum)* Finito ludibrio etiam coronam spineam removerunt. [*in picturis Crucifixum referentibus omittendam.* V. g.]

v. 32. **κυρηναῖον,** *Cyrenaeum)* Nec Judaeus, nec Romanus ullus erat, qui vellet tollere crucis onus. Ex Asia, Europa et Africa, adfuere homines. Etiam in remotissimis terris Christus postea nactus est, qui crucem ferrent. — **ἄρῃ,** *tolleret)* Non dicitur Simon tulisse nolens. Eximie sermo de Pass. apud Athanasium: [*Tom.* 1. *fol.* 10. 11.] *Crucem tulit Simon homo, ut omnibus innotesceret, Dominum non suam mortem, sed hominum obire.*

v. 33. **κρανίυ,** *calvariae)* Collis a figura appellatus. [*non, ut putem, a craniis maleficorum morte mulctatorum, ibi circumjacentibus. Golgotha enim in singulari* Calvaria *s.* Calvariae locus *dicitur. Ex omnibus in crucis circuitu partibus universus orbis Filium DEI suspensum spectare potuit.* Harm. p. 562.)

v. 34. **ὄξος,** *acetum)* Marcus c. 15, 23. *vinum myrrhatum* appellat. Erat liquor medii inter vinum dulce et acetum acrius saporis: coll. v. 48. not. myrrha conditus, ex more; felle adulteratus, ex petulantia. — **ὐκ ἤθελε πιεῖν,** *non voluit bibere)* Id enim decebat differri ad finem laborum: Joh. 19, 30. et Jesus sensus plane imperturbatos volebat retinere ad mortem usque *).

v. 36. **ἐτήρυν,** *custodiebant)* Conf. v. 65. *Circa horam* tertiam *crucifixio et vestium partitio facta est: strepitu igitur ut plurimum praeterito illis, qui Jesum custodiebant, sat temporis suppetiit, quo, res ista qualis esset, perpenderent. Attamen prodigia demum fuerunt, quibus homines isti resipiscere deinceps didicerunt.* v. 54. Harm. p. 565.]

v. 37. **ἐςὶν,** *est)* Vere, *est!* Titulus fortasse diutius in cruce mansit, quam corpus Jesu **).

v. 39. **παραπορευόμενοι,** *praetereuntes)* Multi ne stare quidem dignabantur. — **κινῦντες,** *moventes)* Gestus non agnoscentis aliquid.

---

*) v. 35. **ςαυρώσαντες,** *crucifigentes*] Christus, nobis in benedictionem, factus est *maledictio.* Talia fari quis audeat, nisi Apostolus effatus esset? Gal. 3. Perpendantur etiam loca Gen. 3, 6. Joh. 3, 14. 1 Petr. 2, 24. *Harm.* p. 563. — **διεμερίσαντο τὰ ἱμάτια αὐτῦ,** *dispertiti sunt vestes Ejus*] Pauperrimus homo quum moritur, tegumenti certe aliquid in corpore habet: Jesus nihil. Ne familiaribus quidem, sed militibus, vestes ejus cedunt. *l. c.* p. 564.

) *v.* 38. **δύο λῃςαὶ, *duo latrones*] Horum crucifixionem serius commemorant Matthaeus et Marcus: unde crucifixionem *Jesu* Pilato ejusque subditis caussam principalem fuisse colligas. *Harm.* p. 567.

v. 40. *λέγοντες, dicentes)* Adversariorum scommata possunt numerari septem. [*Atrocissimus latro quum supplicio afficitur, vix unquam praeterea irridetur: at Filio DEI in cruce pendenti ore scriptoque, proceres ae plebei, Judaei cum Gentilibus mordacissime illudunt.* Harm. p. 568.] — *τρισὶν, tribus)* Imo jam primus dies erat. — *σῶσον, salva)* Proscindunt nomen *Jesu:* mox nomen *Filii Dei:* et nomen *regium:* v. 42. s. et *verba* ejus. v. 40. — *εἰ υἱὸς, si filius)* c. 4, 3.

v. 41. *ὁμοίως, similiter)* Nunc populum imitantur principes: magna confusio! sed vincunt acerbitate. [*Tales vix alias hunc in modum publice, quid intus foveant, produnt.* V. g.]

v. 42. *πιςεύσομεν, credemus)* Nos ob id ipsum credimus, quia non statim de cruce descendit, sed opus consummavit.

v. 43. *πέποιθεν, confisus est)* Conf. finis versus. — *εἶπε γὰρ, dixit enim)* Hoc aut a praetereuntibus dictum, aut ab evangelista explicationis causa additum, censere possumus. LXX. Ps. 22, (21) 9. *ἤλπισεν ἐπὶ κύριον, ῥυσάσθω αὐτόν· σωσάτω αὐτὸν, ὅτι θέλει αὐτόν.*

v. 44. *οἱ λῃςαὶ, latrones)* Nonnulli amplificationis causa pluralem pro singulari positum existimant, et latronem conversum excipiunt. atque in re tam horribili non videtur synecdoche locum habuisse. Nec desunt exempla hominum, qui inter dira et lenta supplicia et blasphemi fuerant et conversi sunt.

v. 45. *πᾶσαν, omnem) Orbis terrae* innuitur. nam ipse sol laborabat. [*Sunt, qui Eclipsin hanc eandem esse opinentur cum ea, quae a* Phlegonte *aliisque antiquis notata fuit, vel et pro ea, cujus nunc apud* Sinenses *vestigia exstant. Eorum quicquid fuerit, argumentis illi longe fortioribus, si quidem ultra annum* 30 *Passionem Christi detrudant, erroris redarguuntur.* Harm. p. 571.] — *ἕως, usque)* Trihorium mysterii plenum. In tempus hujus derelictionis et tenebrarum apte confertur psalmus VIII., cujus versu 4. praetermissa *solis* mentio his tenebris congruit.

v. 46. *περὶ δὲ, circa vero)* Ex hac connexione colligi potest, eclipsin solis (in plenilunio) ostendisse non tam malitiam hostium, quam derelictionem Jesu: quae totum illud trihorium, ut credibile est, duravit, et, ut desiit, clamavit Jesus hoc epiphonema. Lucas c. 23, 45. derelictione non memorata, eclipsin conjungit cum scissione veli. *Ut derelictio finita erat, continuo patebat Mediatori sanctum sanctorum.* — *) *ἀνεβόησεν, exclamavit)* Maximi momenti et silentium, quod praecessit, et clamor hic, iteratus versu 50. — *σαβαχθανὶ)* שבקתני ק Graece *χ* sequente *θ*. — *θεέ μου, Deus meus)* Alias solitus est dicere: *Pater.* nunc dicit, *Deus meus*, quasi jam alienior; sed tamen *bis*, et addit, *meus*, cum fiducia, patientia, resignatione sui. Christus est עבד Domini: et tamen *Deum* appellat, non *δεσπότην.* Ps. 22, 2. LXX. *ὁ θεὸς ὁ θεός μου, πρόσχες μοι, ἱνατί ἐγκατέλιπές*

*) *ἐννάτην ὥραν, horam nonam*] Tempore meridiano sententiam definitivam a Pilato dictam, et eductionem eo usque tardatam fuisse, nonnemo suspicatus est, ut crucifixio tertià demum a meridie horà, sacrificii vespertini tempore, facta sit. Immo vero *mors* evenit eo tempore, postquam Salvator Optimus per sex horas integras in cruce pependerat. *Harm.* p. 571.

με; ubi patet sententia ex reliquo versu 2. et 3. Non solum ait se a Deo traditum voluntati hominum; sed etiam a Deo ipso quiddam esse passum nobis ineffabile. — *ἱνατί, cur)* Sciebat Jesus causam; et ad omnia se comparaverat: sed tamen *τὸ cur* exprimit, Filio per se non fuisse sustinendam talem derelictionem, sed id evenisse illi ex causa *nova*, ad brevem moram: qua elapsa, desiderium suum erga Patrem denuo expleri, gratiam habet. — *ἐγκατέλιπες, dereliquisti)* Praeteritum. *) eo momento desiit derelictio, et paullo post passio omnis. In media et maxima derelictione silebat. Super una derelictione queritur.

v. 47. *ἠλίαν, Eliam)* Impium est, detorquere verba, formulas et preces sacras.

v. 48. *ὄξυς, aceto)* Acetum bibere solebant ipsi milites: ut notat Gataker. Misc. posth. c. 6.

v. 49. *οἱ δὲ λοιποὶ, reliqui autem)* qui aderant, oppositi iis, quorum sermo et actio refertur versu 47. [*sed eo non excluso, qui spongiam aceti plenam in hyssopo Jesu praebebat, et quem Judaeum fuisse, militiae Romanae adscriptum, facile existimaveris, coll.* Marc. 15, 36. Harm. p. 574.] — *ἔλεγον, dicebant)* Post eclipsin terribilem redeunt ad scommata. — *ἄφες, sine)* Negant, socii opem, Elia allegato, esse necessarium.

v. 50. *κράξας, clamans)* Libera vitae positio. Per vim crucis ab hominibus allatam, non fuit exanimatus. Marc. 15, 44. Sed tamen recte illi dicuntur Eum interfecisse; quia fecerunt, quantum in ipsis erat. — *ἀφῆκε τὸ πνεῦμα, emisit spiritum)* Mortem Jesu Christi paucis commemorat historia divina: fructum mortis J. C. copiose praedicant homiliae et epistolae apostolorum. Itaque evangelium praebet lanam: apostolus vestem conficit. qua similitudine utitur *Macarius* de Elev. mentis cap. 19. Nunquam de morte Salvatoris adhibetur verbum *κοιμᾶσθαι, obdormire*, coll. v. 52. sed *ἀποθνήσκειν, mori*, quo verbo et veritas, et gravitas, et brevitas, et virtus mortis Christi significatur. [*Deus eâ reconciliatus est. Pretiosissimum sane momentum!* V. g.]

v. 51. *ἐσχίσθη, scissum est)* Ergo liber jam aditus in sancta. **) — *ἡ γῆ, terra)* orbis terrae, v. 45. speciatim vero terra Israëlitica et Hie-

---

*) Recentiorum aliqui vertunt: *Qui fiat, ut me relinqueres?* Atqui interpretatio ista, utut naturali mollitiei blandiatur, neque verba textus assequitur, neque divino rigori in gravissimo hoc negotio satisfacit. — Filialem quasi *expostulationem* dixeris, qua, si mutatis paululum verbis rem exprimere liceat, dilecto Patri haec ait dilectus Filius: *Ecquid istud mihi fecisti?* Optime sane factum! optime toleratum! Cujus tam singularis tempusculi nomine grates habeat immortales! *Harm.* p. 573.

**) Scissionem hanc morti Christi postponunt Matthaeus et Marcus: Lucas anteponit verbis: *Pater, in manus tuas commendo spiritum meum.* Utrumque simul factum, hoc ipso incomparabili momento. — Lucas, trium horarum eclipsin cum veli ruptione combinans, indicat 1) finitâ eclipsi reliqua omnia ad mortem usque Salvatoris celerrime sibi invicem successisse, et 2) veli scissionem, ipso mortis momento factam, cum prodigiosa eclipsi non minus cohaerere, quam cum insequentibus miraculis. A Deo relinqui, idem erat *animae* Jesu, quod *corpori* erat mori: prius tenebris, posterius veli scissione significatum est. Mortem exantlatam vivificatio in Spiritu statim excepit (1 Petr. 3, 18.), quae maximos motus in visibilibus pariter ac invisibilibus conflavit. *Harm.* p. 576.

rosolymitana. *) — *αἱ πέτραι, petrae)* Peregrinatores confirmant, rupturas petrarum invicem respondentes adhuc conspici.

v. 52. *κεκοιμημένων ἁγίων, sanctorum, qui dormierant) Sanctorum* vocabulum aeque ad vivos atque ad defunctos pertinet: imo in mentione mortuorum additur, *qui dormierant.* Et tales sancti non ad humanum, sed ad divinum *canonem* aestimantur. *Sanctorum,* qui vel diu ante natum Christum, vel non multo post (vid. ad Joh. 11, 25.) obierant, sine dubio ex omnibus tribubus. Videntur veteres huc Jobum retulisse. nam exeunte ejus libro LXX. int. et Theodotion addunt, *γέγραπται δὲ αὐτὸν πάλιν ἀναςήσεσθαι μεθ' ὧν ὁ κύριος ἀνίστησιν.*

v. 53. *ἐξελθόντες, egressi)* Sancti, quorum corpora suscitata erant. cum pompa. — *μετὰ τὴν ἔγερσιν αὐτȣ̃, post excitationem Ipsius)* Hoc incisum proprie spectat ad verbum *ἠγέρθη, excitata sunt,* cui verbale *ἔγερσις,* alias in N. T. non obvium, hoc loco aptatur: et tamen hoc idem incisum inter egressum sanctorum ex monumentis et inter ingressum eorum in urbem ponitur. Synchysis verborum rebus pulcre respondet. Statim sub mortem Jesu Christi, discissum est velum, terra mota, petrae scissae: atque cum his portentis reliqua contexit Matthaeus. unde colligere licet, unum cumque continuum fuisse, a morte Domini ad resurrectionem usque, motum, qui primum vivos, v. 54. deinde mortuos commoverit. Inter excitationem corporum sanctorum, et inter egressum eorum e monumentis, non potest notabile intervallum statui. Primus ex mortuis surrexit, non moriturus, Christus: habuit autem comites. Post excitationem Ipsius, etiam excitatio sanctorum facta est: sed egressus eorum ex monumentis, et ingressus in urbem sanctam, post Ipsius excitationem factus memoratur, quia multi illi, quibus sancti excitati apparuere, tempus ingressus et apparitionis norant, sed ipsam eorum excitationem non viderant. Silentium Pauli 1 Cor. 15, 23. non probat, corpora sanctorum sine animis exisse e sepulcris; animasque deinde sine corporibus ascendisse, ut colligit Artemonius ad Init. Ev. Joh. p. 571. — *ἐνεφανίσθησαν, apparuerunt)* singuli singulis, vel etiam plures pluribus. Exemplum verae apparitionis.

v. 54. *τηρȣ̃ντες, custodientes)* ex ordine suo. — *ἀληθῶς, vere)* Antitheton refertur v. 40. 43. — *Θεȣ̃ υἱὸς, Dei filius)* Eum se esse dixerat: et veritatem dicti agnoscunt e signis.

**) v. 56. *ἡ τȣ̃)* Notiores erant filii, quum Matthaeus scripsit. ideo ab illis denominatur mater.

v. 57. *καὶ αὐτὸς, etiam ipse)* item, ut piae illae mulieres. — *ἐμαθήτευσε, discipulus erat)* et discipulos adducere studebat.

v. 58. *ᾐτήσατο, rogabat)* Magna alias erat potestas praetoris in corpora supplicio peremta. conf. *donavit,* Marc. 15, 45. *Hac de causa*

---

*) Grandes istae rerum commotiones a momento mortis Christi ad resurrectionem Ejus continua serie procedebant, in regno praecipue invisibilium efficaciam suam exserentes. *Harm.* l. c.

**) v. 55. *ἀπὸ τῆς γαλιλαίας]* Iter *ex Galilaea* versus Hierosolymam Luc. 9, 51. memoratum hic innuitur. — Tam brevi tempore quanta mulieres istae, aeque ut Apostoli, viderunt et audiverunt! Jam Apostolorum defectum compensant. *Harm.* p. 578. Hae in vita et morte Jesu constantes fuere. Nulla igitur historiae evangelicae pars testibus oculatis destituitur. *V. g.*

forte Josephus Arimatheensis petiit sibi dari corpus Christi, ne in publicum facinorosorum sepulcrum reponeretur. Buxt. Lexic. Talm. col. 1962. — **τὸ σῶμα)** Omnes evangelistae sic appellant *corpus* Jesu mortui; neque enim *cadaver* appellari decebat. Divina stili conformitas, ab humanis commentatoribus vel postmodum relicta. — **ἀποδοθῆναι,** *reddi)* Abalienarant Judaei: Josephus, senator, publico quasi nomine, recepit a gentibus, et cum Nicodemo restituit Judaeis. conf. Joh. 19, 40. fin.

v. 59. **σινδόνι,** *sindoni)* quae antea non texerat corpus Jesu. Jam initia honoris. (1 Cor. 15, 4.) Josephus, *honestus senator.* Marc. 15, 43. Non licebat mortuos involvere pretiosius.

v. 60. **καινῷ,** *novo)* quod nulla corruptione inquinatum fuerat: et, ne quis sanctorum veterum diceretur pro eo surrexisse, eive vim surgendi tribuisse. — **αὐτοῦ,** *suo)* Jesus Christus, vitae dux, sepulcro illatus alieno. — **τῇ θύρᾳ,** *januae)* Sepulcrum non erat fossa angusta, sed crypta. — **ἀπῆλθεν,** *abiit)* non sperans ea, quae mox erant futura.

v. 61. **καθήμεναι,** *sedentes)* Mora sancta et salutaris.

*) v. 62. **τῇ δὲ ἐπαύριον,** *postridie vero)* Sabbati periphrasis: coll. c. 28, 1. qua Matthaeus magna de causa est usus; fortasse quia sabbatum judaicum jam noluit appellare *sabbatum.* — **καὶ οἱ φαρισαῖοι,** *et pharisaei)* Horum nullae partes in ipso judicio fuerant. c. 26, 3. 57. Nec tamen plane quieverunt. Joh. 18, 3. Forsan inter Scribas etiam et Presbyteros Pharisaei erant. Forsan Pharisaei ex singulari zelo multa etiam fecerunt, quae non praecise officii erant.

v. 63. **κύριε,** *domine)* Assentantur. antea non sic appellarant. — **ἐκεῖνος,** *ille)* Jam volebant Jesum ex omni memoria esse evulsum. [*Neque unquam principes populi suo nomine* Jesum *appellasse reperias.* V. g.] — **ἐγείρομαι,** *excitor)* Praesens.

v. 64. **ἀσφαλισθῆναι,** *muniri)* Inscii inserviunt veritati confirmandae. Nulla humana **ἀσφάλεια** Deum impedit. Act. 5, 23. 16, 23. — **τῷ λαῷ,** *populo)* Se putabant pharisaei id non credituros: populo, ut sibi persuadent, cavere volunt. — **καὶ ἔσται,** *et erit)* Posterior vero victoria veritatis latius patuit, quam prima. — **ἐσχάτη,** *ultima)* Similis locutio, 2 Sam. 13, 16.

v. 65. **ἔχετε,** *habetis)* Pilatus cito dat custodes, et quidem quasi cum indignatione, coll. c. 28, 11. s. calumniatores cito expedit.

v. 66. **ἠσφαλίσαντο,** *muniverunt)* Hoc, totum: partes, *sigillum* et *custodia.*

CAPUT XXVIII.

v. 1. **Ὀψὲ,)** *post* sabbatum: coll. Marc. 16, 1. E. Schmidius confert huc Plutarchum: **ὀψὲ τῶν βασιλέως χρόνων.** et Philostratum: **ὀψὲ τῶν τρωϊκῶν,** *post bellum trojanum* **). Nunc, cum hebdomade nova, exoriuntur res multo aliae. — **σαββάτων** — **σαββάτων,** *sabbati — sabbati)* habet *Lat.* nec solus. **σαββάτῳ** — **σαββάτων,** lectio

*) **καὶ ἡ ἄλλη,** *et altera*] de qua v. 56. *V. g.*

**) Graeca verba sic transtuleris: *Eo die, qui a vespera post sabbatum orditur, et sequenti mane in primam feriam illucescit.* Hic solis dies fuit, multo mane. *Harm.* p. 584. ss.

media. — τῇ ἡμέρᾳ, *luce)* Elapso mortis tempore, Jesus celerrime surrexit. — εἰς μίαν) ἡμέραν, *diem* totum, *primum* hebdomadis. Prima sabbatorum jam coeperat vespera praecedente: jam in primam illam *illucescebat dies* nocti oppositus. Cum resurrectione Domini Jesu Christi conjungitur prima diei *dominici* mentio eximia *). Plerumque dicitur ἡ μία, cum articulo. Marc. 16, 2. Luc. 24, 1. Joh. 20, 1. 19. Act. 20, 7. add. 1 Cor. 16, 2. — σαββάτων) *feriarum.* — ἦλθε, *venit)* Praestabant talia officia ii, qui non proxima cognatione conjuncti erant. quare non mirum, matrem Domini non una fuisse.

v. 2. θύρας, *janua)* sepulcri. Non decebat, sepulcrum manere clausum. — ἐκάθητο, *sedebat)* Postea *surrexit* angelus, cum socio suo. Luc. 24, 4. — αὐτῶ, *eum) lapidem.* Sic nemo poterat lapidem denuo advolvere sepulcro.

v. 3. ἰδέα, *species)* in facie. — λευκὸν, *album)* Hoc habitu antehac apparuisse non leguntur coelestes nuncii: apparuere autem postea. Act. 1, 10. 10, 30. [*Nuncio respondebat habitus.* Harm. p. 589.]

v. 4. ὡσεὶ νεκροὶ, *quasi mortui)* Nec militaris audacia sustinet vim coelicolarum.

v. 5. μὴ φοβεῖσθε, *nolite timere)* Initiale verbum in apparitionibus, quo timor, ex apparitione gloriosa percellens corda mortalium, temperatur, securitas promittitur: attentioque conciliatur. — ὑμεῖς,

*) *Hujus succinctam historiam ex collatione Evangelistarum a. b.* Bengelio *instituta lubet hic apponere, ea tamen lege, ut* argumenta *suis locis Lectori investiganda relinquantur. Summa rerum, quam* Harm. ev. pag. 584. sqq. *exhibet, huc redit.* Unctionis apparatu, cujus ante sabbatum initium factum erat, post finem sabbati continuatio per feminas atque absoluto, multo maturius quam reliquae feminae, ad sepulcrum venit Maria Magdalena (amplius enim inter *tempus antelucanum* et *solem orientem* intervallum intercedit, quam ut omnes simul ante lucem exisse et oriente sole ad monumentum pervenisse censeri queant). Interim angelus divinitus missus lapidem a sepulcri janua, terrae motu actum comitante, maximo custodum terrore, devolvit. Maria Magdalena saxum devolutum omnium prima animadvertit, eamque rem, sepulcrum haud ingressa, nunciatum it Petro et Johanni. Haec dum geruntur, reliquae feminae sepulcrum ingressae, corpore Domini non reperto in sollicitudinem adducuntur, atque nuncio angelico de resurrectione percepto aufugiunt. Tum Petrus et Johannes ad sepulcrum pervenientes, conspecta rerum conditione corpus Domini ablatum esse credunt, domumque revertuntur. Maria, ad sepulcrum jam constituta (huc enim Apostolos denuo secuta erat) lacrymis indulget, et duobus angelis, quorum vix curam habet, conspectis, ipsum *Jesum videt*, qui mox et reliquis feminis, nuncium angelicum et discipulis perferre paratis, apparet. (His abeuntibus custodes sepulcri rerum gestarum nuncio ad sacerdotes perlato pecuniâ datâ corrumpuntur.) Jam ad discipulos Maria, reliquis feminis stipata, pervenit, sed optimi nuncii fidem ne apud Petrum quidem invenit. Dominus interim Cleophae et socio (et alibi Petro etiam) adparet. At ne istis quidem fidem prius discipuli tribuunt, quam interveniente, quae Simoni praeterea contigerat, adparitione relationes relationibus confirmatae essent. Eâ ipsâ denique vesperâ discipulis in unum congregatis et sermones de his inter se conferentibus, conspiciendum se praebet redivivus Dominus. E. B.

vos) etsi milites timori suo relinquuntur. — *οἶδα, novi)* Sic eis in cor adigit sermonem angelus.

v. 6. *οὐκ ἔστιν, non est)* Versus hic incisa habet perquam apta. — *ὁ κύριος, Dominus)* Gloriosa appellatio.

v. 7. *εἴπατε, dicite)* Apostoli maxime debuerant credere, antequam viderent. ideo per mulieres eis nunciatum est, fidesque eorum tentata. [*Harum vero singularis ea dignatio fuit, quod ipsis primis post resurrectionem suam Dominus apparuit.* V. g.] — *ἠγέρθη, excitatus est)* Verba discipulis dicenda se porrigunt usque ad *videbitis.* coll. v. 10. — *ἐκεῖ, ibi)* Et tamen optimus Salvator prius se eis ostendit. Apparitio in Galilaea fuit valde solennis et publica: v. 10. 16. et promissa ante mortem Domini.

v. 8. *φόβου καὶ χαρᾶς, timore et gaudio)* In spiritualibus haec possunt esse simul.

v. 9. *) *καὶ ἰδοὺ, et ecce)* Elegans expressio rei subitae et improvisae. — *ὁ ἰησοῦς, Jesus)* Obedientibus revelatio ulterior obtingit. — *χαίρετε, gaudete)* Formula frequens, a Jesu adhibetur sensu eminenti. — *προσεκύνησαν αὐτῷ, adorarunt eum)* Jesum ante passionem alii potius alieniores adorarunt, quam discipuli.

v. 10. *τοῖς ἀδελφοῖς μου, fratribus meis)* Joh. 20, 17. not.

v. 11. *τινὲς, aliqui)* Ceteri alio iverunt, aut certe non ad sacerdotes. — *ἅπαντα, omnia)* Ex his omnibus colligebant, Jesum resurrexisse.

v. 12. *ἱκανὰ, sat multos)* ut corrumperent milites romanos, qui mentirentur, contra veritatem, magno suo periculo. [*Auri fames plus apud eos valet, quam terror* v. 4. V. g.]

v. 13. *εἴπατε, dicite)* Magno scandalo fuere militibus sacerdotes, et atrocissime peccarunt contra Deum. — *ὅτι)* Specimen perfidiae et calumniae judaicae. — *νυκτὸς, noctu)* Speciose mentiri docent.

v. 14. *ἐὰν, si)* Quam laboriosum bellum mendacii contra veritatem! — *ἐπὶ) penes.*

v. 15. *διεφημίσθη, divulgatum est)* Multa sunt ejusmodi, quibus se miseri Judaei detinent. [*Et vel unus sermo pravus quam insignes subinde noxas parit!* V. g.]

**) v. 17. *οἱ δὲ, alii)* vel *aliqui* de XII. His vero dubitationem, si qua remansit, ademit pentecoste. Quo tardiores ad credendum fuerant, eo majore postea fide digni fuere testes. *Dubitatum est ab illis, ne dubitaretur a nobis.* Leo serm. I. de Ascens.

v. 18. *προσελθὼν, accedens)* eoque ipso etiam dubitantibus fidem faciens. — *αὐτοῖς, illis)* ad illos. — *ἐδόθη μοι, data est mihi)* praesertim resuscitato, et ascendenti. Summam habet hic locus earum re-

---

*) *Verba proxime antecedentia, ὡς — μαθηταῖς αὐτοῦ, exprimit quidem* Vers. germ.; *sed* utriusque Editionis *graecae margo praefert omissionem.* E. B.

**) v. 16. *εἰς τὴν γαλιλαίαν, in Galilaeam*] Haec ipsa illa omnium solennissima fuit apparitio, quam ante Passionem suam Dominus promiserat. Nec temere pro eadem haec habetur, cui fratres plus 500 interfuere, 1 Cor. 15, 6. Paulo enim Dominus post ascensionem suam adparuit: at reliquis Apostolis (v. 7.) opus tum non amplius fuit eà visione. Hierosolymis utique post ascensionem discipuli 120 numerati sunt (Act. 1, 15.). Sed multo plures Galilaea tenuit. *Harm.* p. 611.

rum, quas Dominus deinceps per apocalypsin uberius declaravit. de omni potestate et de praesentia apud suos vid. ibi c. 1, 18. 13. — ***πᾶσα**, omnis)* Causa, cur Jesus discipulos mittat in omnem mundum, et cur totus mundus Iesum debeat colere: cur baptismum instituat Jesus. [*in salutem hominum, in* terra *convertendorum et ad* coelum *adducendorum.* V. g.] Vid. Eph. loco mox citando. — ***ἐν οὐρανῷ καὶ ἐπὶ γῆς**, in coelo et super terra)* C. 9, 6. 16, 1. Hactenus in terra fuerat; nunc in coelum ascendit: omnia implet. Eph. 4, 10. cum antec. et conseq.

v. 19. s. ***πορευθέντες κτλ.**, profecti etc.)* *) Praeceptum proficiscendi praesupponit exspectationem Paracleti. Luc. 24, 49. Summa Actorum: quae in hunc partem utiliter conferri possunt cum evangelistis, quorum Summa est, *quaecunque praecepi.* — **μαθητεύσατε — βαπτίζοντες**) ***Μαθητεύειν*** est *discipulos facere.* complectitur *baptismum* et *doctrinam* h. l. conf. Joh. 4, 1. — ***αὐτούς**, eos)* ***τὰ ἔθνη**, gentes.* Synthesis frequentissima. c. 25, 32. etc. Judaei, qui per circumcisionem jam foederi *Dei* erant inserti, erant baptizandi *in nomine Jesu* Christi, et accepturi donum *Spiritus sancti:* Act. 2, 38. Gentes *in nomen Patris, et Filii et Spiritus sancti* baptizandae dicuntur in his verbis institutionis: plane fuerant alienae a Deo. Eph. 3, 6. not. Conf. not. ad Act. 11. 21. Illae gentes, de quibus Act. 10, non erant plane ignarae Dei Israëlis, nec plane alienae. Judaei, qui semel Jesum Christum filium Dei agnoscebant, eo ipso non poterant non et Patrem D. N. J. C. et Spiritum Filii agnoscere. — ***εἰς τὸ ὄνομα**, in nomen)* Formula solennissima et gravissima baptismi, summa pietatis, [*cujus omnia* Symbola fidei christianae *antiquitus adornata periphrasin esse s. **ἐξεργασίαν**, optimo jure dixeris. In ipso Christi Jesu baptismate Pater et Filius et Spiritus Sanctus se manifestarunt.* V. g.] Mysterium S. Trinitatis post resurrectionem Christi clarissime revelatum cum habitu singularum personarum inter se et erga nos: Rom. 8, 9. not. et quia S. Trinitatis confessio adeo arcte innexa baptismo, minus mirum est, in scriptura N. T. non saepe ita expresse poni.

v. 20. ***αὐτοὺς**, illos*) Discipulis dictum est ideo, ut dicerent aliis. — ***τηρεῖν**, observare) tenere*, ut baptizatis convenit, fidei virtute, non modo legaliter. Saepe sic Johannes. Inprimis notandum ex hoc solenni loco verbum. — ***ἐνετειλάμην**, praecepi*) Haec praecepta exstant Matth. 5. Joh. 15. etc. — ***μεθ᾽ ὑμῶν**, vobiscum*) etiam cum in toto mundo eritis divisi. Pertinet hoc etiam ad totam ecclesiam. nam sequitur, *usque ad* etc. — ***πάσας**, omnes*) continua praesentia, eaque praesentissima. Marc. 16, 17. 19. s. [*Ergo nunquam plane exspirabit Ecclesia christiana.* V. g.] — ***ἕως**, usque ad*) Tum enim nos erimus *cum* Domino. [*Huic itaque, Lector, te trade, in Eoque permane. Sic optime tecum et in tempore actum erit et in aeternum.* V. g.]

---

*) Munus evangelicum saepius Apostolis suis injunxit Salvator a mortuis redux (Joh. 20, 21. 21, 15.): Evangelistae igitur praeceptorum istorum Summam hac illave occasione data potuerunt exhibere. Matthaeus eam cum apparitione in Galilaea conjungit: Lucas, post apparitionem istam commemorat, c. 24, 49. immo Hierosolymis, ad diem ascensionis, coll. Act. 1, 2. ss. Idemque de Marco suspiceris, c. 16, 15. 15. *Harm.* p. 612.

IN EVANGELIUM
SECUNDUM MARCUM.

CAPUT I.

v. 1. Ἀρχὴ τοῦ εὐαγγελίου Ἰησοῦ χριστοῦ υἱοῦ τοῦ θεοῦ, *initium evangelii Jesu Christi filii Dei)* Magna partim cum Matthaeo est Marci convenientia, partim cum Luca. Inde etiam synopsis ejus cum synopsi utriusque concurrit. Describitur

I. INITIUM EVANGELII:
1. Johannes viam parat. c. I. 1—8
2. Jesum baptizat, qui FILIUS DEI proclamatur. 9—11
3. Jesum tentat Satanas: angeli ei ministrant. 12. 13

II. EVANGELIUM ipsum,
1. in Galilaea. Hic notandae periodi tres:
A. Johanne tradito: 14
a. summatim:
α. locus et materia praedicationis. 14. 15
β. vocatio praecipuorum apostolorum. 16—20
b. speciatim:
α. Actiones ab adversariis non reprehensae:
1. potenter docet. 21. 22
2. obsessum liberat. 23—28
3. Petri socrum et multos aegrotos sanat. 29—34
4. orat. 35
5. ubique docet. 36—39
6. leprosum mundat. 40—45
β. Actiones, ab adversariis, paulatim gravius, reprehensae. Hic occurrit
1. paralyticus. II. 1—12
2. vocatio Levi, et cibus cum publicanis et peccatoribus sumtus. 13—17
3. quaestio de jejunio soluta. 18—22
4. spicae evulsae. 23—28
5. manus arida restituta, et adversariorum insidiae. III. 1—6
γ. Secessus Domini, et acta
1. apud mare. 7—12
2. in monte, ubi XII apostoli vocati. 13—19
3. domi: ubi suorum, atrocissima scribarum blasphemia refutata, quaestionem corrigit. 20 s. 22 s. 31—35
4. e navi, ad populum; et seorsum ad discipulos. IV. 1 s. 10 s. 26 s.
5. in mari, et trans mare. 35—41. V. 1—20
6. cis mare, iterum: ubi Jairus et haemorrhousa. 21—43
7. Nazaretae, scandalum. VI. 1—6
8. Apostolorum emissio. 7—13
B. Johanne interemto: 14
1. Herodis auditio de Jesu, et opinio de Johanne, quem interfecerat, redivivo. 14—29
2. secessus Domini cum Apostolis reversis. 30—31

a b c

a b c

3. populi studium: Domini misericordia: 5000 saturati. 31 s. 35—44
4. iter maritimum. 45—52
5. in terra Genesareth multos sanat: 53—56
docetque, quid inquinet vel non inquinet. VII. 1 s. 14 s. 17 s.
6. in finibus Tyri et Sidonis ejicitur daemonium. 24—30
7. ad mare Galilaeae sanat surdum et mutum. cibat 4000 31—37. VIII. 1—9
8. venit in Dalmanutha, et respondet de signo e coelo. 10—13
9. in navi, monet de fermento doctrinae. 14—21
10. ad Bethsaida sanat caecum. 22—26

C. Jesu, Filio Dei, agnito.
1. Petro CHRISTUM fatente, discipulis silentium injungit, et passionem praedicit: Petrum increpat: sequelam requirit. 27. IX. 1
2. sex post diebus glorificatur: silentii caussas explicat: lunaticum sanat: iterum passionem praedicit. 2—32
3. discipulos docet modestiam, aequitatem, concordiam. 33 s. 38—50

2. in Judaea:
α. in finibus: X. 1
1. agit de divortio. 2 s. 10 s.
2. de parvulis. 13—16
3. de vita assequenda, et divitiarum impedimento. 17 s. 23 s. 28 s.
β. in via ad urbem:
1. passionem praedicit tertio. 32—34
2. Jacobo et Johanni respondet, et decem ceteros corrigit. 35 s. 41—45
γ. ad Jerichuntem, Bartimaeo visum donat. 46—52
δ. Hierosolymis: XI 1
a. Introitus regalis 2—11
b. postridie, ficus devota. 12—14
templum purgatum. 15—19
c. postridie,
1. apud ficum arefactam, fidei vis commendatur. 20—26
2. in templo,
1. potestas Jesu vindicatur. 27—33
2. parabola proponitur, de vinea. XII. 1—12
3. quaestio de censu. 13—17
4. de resurrectione. 18—27
5. de maximo praecepto. 28—34
6. de Davidis Domino. 35—37
7. populus scribas cavere jubetur. 38—40
8. laudantur oboli viduae. 41—44
3. apud templum, in monte oliveti, praedicit templi et urbis, mundique finem.
c. XIII. 1 s. 3 s. 14 s. 24 s. 28 s. 33—37
d. BIDUO ANTE PASCHA: adversariorum et proditoris pactum. XIV. 1—11
e. DIE PRIMO AZYMORUM:
1. Duo Discipuli pascha parant. 12—16
2. vesperi, coena. 17 s. 22 s.
3. post hymnum, praedicitur discipulorum scandalum, et Petri abnegatio. 26—31
4. in Gethsemane,
α. Jesus orat: discipulos excitat. 32—42

a d

a d

β. proditur: capitur: deseritur. 43—52
5. in aula pontificis,
α. mortis condemnatur. 53—65
β. a Petro abnegatur. 66—72
f. Feria VI. Acta
α. in praetorio. XV. 1 s. 6 s. 16—20
β. in via. 21
γ. in Golgatha: 22
1. potus. 23
2. crux ipsa, et vestes divisae. 24. 25
3. titulus. 26
4. duo malefici. 27. 28
5. contumeliae. 29—32
6. tenebrae trihorii: clamor Jesu: adstantium scommata: potus: mors: velum scissum 33—38
7. centurionis effatum: mulierum spectatio. 39—41
δ. vesperi, sepultura. 42—47
g. Post sabbatum, Resurrectio Domini, nunciata
α. per angelum. XVI. 1 — 8
β. per Ipsum,
1. Mariae Magdalenae. 9—11
2. duobus in agrum euntibus. 12 s.
3. undecim discumbentibus. 14
III. EVANGELIUM 1. a Domino resuscitato apostolis commissum, 15—18
2. et post adscensionem confirmatum. 19. 20

Ipso primum *initii* vocabulo nova oeconomia aperitur. v. 15. Ideo Luc. 3, 1. ut epocha longe maxima notatur. Titulus, v. gr. apud Malachiam, משא *Onus;* at nunc, *Initium evangelii.* Atque hic titulus concisum quiddam habet. nam *initium evangelii* est in Johanne baptista; *evangelium,* in toto libro. *Initium* tamen appellat Marcus non libri sui, sed rei gestae, coll. v. 2. uti Hoseas, c. 1, 2. Cum illo principio concinne congruit principium libri: respondetque simul clausulae propheticae V. T. per Malachiam scriptae; perinde ut finis l. 2 Chron. et initium Esdrae. Proprius hujus *evangelistae*, quem ipse tali titulo profitetur, scopus est, *Evangelii*, de *Jesu Christo Filio Dei*, (v. 11.) origines, historiam, rationes, cursum, consummationem describere. *) c. 1, 1. 14. seq. 8, 35. 10, 29. 13, 10. 14, 9. 16, 15. Hinc tam saepe *evangelii* vocabulo utitur: hinc patet, ultima Marci esse genuina. c. 16, 15. 20. Hinc *Petrum*, excellentem evangelii praeconem, tam singulariter commemorare solet.

v. 2. *ὡς, sicut)* Sic habere se debuisse initium evangelii, ostendit Marcus ex prophetis: eoque probato, cetera omnia probantur. Apodosis est versu 4. — *ἐν ἡσαΐᾳ τῷ προφήτῃ, in Esaja propheta)* Ex Malachia prius, deinde ex Esaja, testimonium affert Marcus: itaque non-

*) Et hujus descriptionis ordinem ita instruit, ut, per *dichotomiam* incedendo, I. ea Salvatoris facta, quae diversis quidem temporibus, at uno loco (qui Capernaum fuit) evenerunt, cumulatim referat, ex iisque, a nemine impugnatis, concludat, Jesum verum Messiam, Sanctum DEI esse, c. 1, 16—45. II. eas adversariorum quaestiones atque interpellationes itidem simul exponat, quae diversis pariter temporibus, locis autem fere iisdem prolata sunt, dum secutae sunt ipsae insidiae. c. 2, 1. — 3, 6. *Harm.* p. 205. s.

nulli scripsere, *ἐν τοῖς προφήταις, in prophetis.* Sed tamen, quemadmodum Matthaeus c. 21, 5. unius *prophetae* nomine Zachariam citat, et quiddam ex Es. 62, 11. adspergit; ac Paulus Rom. 9, 27. *Esajam* appellat, et quiddam ex Hos. 2, 1. attexit: sic Marcus duos allegat, (quanquam Malachiae locum ex albo in contextum Marci irrepsisse, non sine specie conjicit Beza,) atque unum *Esajam prophetam* (ut pridem existimavi,) appellat *). Esajas copiosior est et notior, testimoniumque ejus, a Marco citatum, legebatur publice in sabbato: et Malachiae testimonium hîc repraesentat Marcus, per parenthesin quasi, instar supplementi, periocham *illam*, in qua *proprie* Malachias, apud Matth. 11, 10. et Luc. 7, 27. citatur, infra praetermissurus; Esajae autem, ut apud Matthaeum, Lucam, Johannem, sic apud Marcum, *propria hoc* loco est allegatio. Ipse Johannes Baptista Esajam, non Malachiam, de se allegavit.

v. 3. *φωνὴ, vox)* Luc. 3, 4. not. — *ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto)* Hoc repetitur versu sequente, ubi mox etiam illud, *praedicans*, respondet *voci clamantis.*

v. 4. *ἐγένετο, exstitit)* Demonstratur eventus. — *κηρύσσων βάπτισμα, praedicans baptismum)* Sermo concisus i. e. *praedicans praedicationem et baptizans baptismum poenitentiae.* Luc. 3, 3. — *εἰς, in)* Constr. cum *baptismum poenitentiae.* Act. 2, 38. — *ἄφεσιν, remissionem)* citra sacrificia levitica.

v. 5. *ἰυδαία χώρα, Judaea regio)* Sic, *Judaeam terram;* Joh. 3, 22. — *οἱ ἱεροσολυμῖται, Hierosolymitae)* Alias non solent novum institutum facile sequi metropoles.

v. 7. *ἔρχεται., venit)* praesens. — *ὁ ἰσχυρότερος) ille,* qui *valentior* est. Unus Christus major est Johanne, et infinite major. — *λῦσαι τὸν ἱμάντα, solvere corrigiam)* Nos fere fibulis, veteres ligulis calceamenta adstrinxere. Johannes ad baptismum Jesu alludere, inscius fortasse, hoc videtur adagio, ut hoc dicat: non sum dignus, qui corrigias ejus solvam, nedum qui baptismum impertiam ei. Ad baptismum, eum vestibus utique etiam calcei exuebantur.

v. 9. *εἰς τὸν) in* flumen.

v. 10. *εἶδε, vidit)* Jesus. quanquam etiam Johannes vidit, Joh. 1, 32. — *σχιζομένυς, scissos) σχίζεται, scinditur,* dicitur de eo, quod antea non fuerat apertum. Christus aperuit coelum primus. *ἀνοίγειν, aperire,* Matth. 3, 16. dicitur sensu generali; speciali autem in antitheto ad *scindere,* Act. 7, 56. Vid. de differentia horum verborum, Matth. 27, 51. 52. — *τὸ πνεῦμα, Spiritum)* in quo baptizaturus erat Jesus.

v. 12. *εὐθέως, statim)* Sic apud *filios* Dei magna de suo statu testimonia celeriter solet tentatio sequi. — *ἐκβάλλει, ejicit)* Praesens.

v. 13. *μετὰ τῶν θηρίων, cum feris)* Res magna. Gen. 1, 26. Status mera solitudine asperior. [*Ab angelis et hominibus remotus hic fuit Salvator: neque tamen ferarum incursibus obnoxius. Im-*

---

*) *Porphyrius, seculi tertii empaecta, Marcum eo nomine criminatus, quod verba ἰδὲ — προσώπυ σε Esajae adscripserit, hac ipsa criminatione confirmat, isto jam tempore in graecis vel Syriacis exemplaribus lectionem ἐν ἠσαΐᾳ τῷ προφήτῃ extitisse, adeoque non ex Latinis refictam esse; quod pluribus videre est in* J. D. Michaëlis Einleitung etc. T. I. p. m. 162. 586. s. E. B.

perium in bestias, cujus Adamus tam mature jacturam fecerat, in summa jam exinanitione exercuit: quanto magis exaltatus! Ps. 8, 8. V. g.] Marcus non solum historiam a Matthaeo descriptam breviori exhibet compendio, sed etiam specialia nonnulla quantivis pretii, a Matthaeo antehac non posita, et tamen fidelibus jam proficientibus fructum allatura, quasi supplevit *).

v. 14. **παραδοθῆναι**, *traditus erat)* Scribit Marcus ut de re lectori vel ex Matthaeo vel aliunde cognita. [*Antea plus semel urbem Hierosolymam, ut Johannes refert, inviserat Jesus. At publica Ejus in Galilaea conversatio, eaque continua, nonnisi post Johannem custodiae traditum initium cepit.* V. g.]

v. 15. **πεπλήρωται ὁ καιρὸς**, *impletum est tempus) tempus*, de quo Daniel scripsit, advenientis regni: tempus, quod exspectastis. Qui agnoscebant, tempus esse impletum, proximum habebant gradum vel ad verum Messiam h. l. vel ad falsos Messias amplectendos. Luc. 21, 8. Implementum temporis non Johannes, sed ipse Dominus praedicavit. — **μετανοεῖτε καὶ πιςεύετε**, *poenitentiam agite et credite)* tum eritis consortes evangelii.

v. 16. **σίμωνα**, *Simonem)* Ea ratione et copia de Petro scribit Marcus, ut facile videatur ex illius ore scripsisse. [*Conf.* v. 1. *not. ult.*] — **αὐτοῦ τοῦ σίμωνος**) Vel sic legendum **), vel tantummodo **τοῦ σίμωνος**· alii tantum **αὐτοῦ**, ex parallelis. Marcus interdum nomina repetit, c. 3, 17. 5, 37. interdum pronomen relativum iis adjicit. c. 2, 20. 3, 24. seq. 16, 14. et plane c. 6, 22. **αὐτῆς τῆς ἡρωδιάδος**. — **ἀμφιβάλλοντας ἀμφίβληςρον**) *Sic* LXX. Hab. 1, 17.: **ἀμφιβαλεῖ ἀμφίβληςρον**, in codd. opt. Unde Es. 19, 8. **οἱ ἀμφιβολεῖς**, *piscatores.*

v. 18. **εὐθέως**, *statim)* Felices, qui cito sequuntur.

v. 20. **μισθωτῶν**, *mercenariis)* Credibile est, Zebedaeum non fuisse pauperem.

v. 21. ***) **εὐθέως**, *statim)* Delectatur hoc adverbio Marcus: inprimis capite I et II celerem Christi cursum, ad metam tendentis, et occasiones ei celeriter oblatas, celeresque successus, pulcre denotavit. Non lente egit Salvator. Similem vim habet particula **πάλιν**, *iterum*, Marco frequens.

v. 22. **ἐξουσίαν**, *potestatem)* v. 27. [*Idem Matthaeus notat* c. 7, 28. *Generalia ejusmodi Evangelistarum alius hoc alius alio loco refert. Sic populus cum ovibus pastore destitutis comparatur* Matth. 9, 36. *ac deinceps*, Marc. 6, 34. *Marcus tamen h. l. sermonem montanum indigitat: unde patet, sanationem socrus Petri, quam*

---

*) *Quae vel* omisit *vel* supplevit *Marcus, ea veterum traditioni, qua in* Romanorum *gratiam scripsisse censebatur, apprime respondere, per inductionem probatum irit cel.* Michaëlis *in der* Einleitung etc. T. II. p. 1154. s. E. B.

) *quod praefert margo* Editionis *Bengelianae* utriusque *omissioni lectionis* **τοῦ σίμωνος *signum* ε *subjiciens, suffragante* Vers. germ. *ad h. l.* E. B.

***) **καὶ εἰσπορεύονται**, *et intrant)* Lucas, **καὶ κατῆλθεν**, *et descendit*, in parallelo c. 4, 31. Nazaret nimirum situm altiorem habuit: Capernaum, ad mare, depressiorem. Quae Marcus h. l. et Matthaeus c. 4, 13. de urbe Capernaum tradunt, ea Lucas l. c. conjungit. *Harm.* pag. 235.

ipse transponit, sermonem montanum (quae Matthaei series est) insecutam esse. Harm. p. 235.]

v. 23. **καὶ,** *et)* Marcus initio historiae suae notat, quomodo Jesum aspexerint et homines et daemonia. [*Scilicet neque Marcus neque Lucas* (c. 4, 33.) *in hac narratione ordini historico insistunt.* Harm. p. 256.] — **ἀνέκραξε,** *exclamavit)* Videntur plerique antea nescisse, obsessum illum hominem esse. Magna vis obsessionis, nam idem saepe praedicatum et homini et daemonio tribuitur. c. 3, 11. 9, 20. Act. 8. 7.

v. 24. **ἔα,** *sine)* id est, *sine* nos loqui. Luc. 4, 34. 41.—**τί,** *quid)* Miserrimus status: optare, ne quid rei habeant cum Jesu. [*Conf. Apoc.* 6, 15.] — **ναζαρηνὲ,** *Nazarene)* Credibile est, hostem valde attente observasse, quid Jesus in juventute ageret Nazaretae. — **ἀπολέσαι,** *perdere)* Bene! 1 Joh. 3, 8. — **ἡμᾶς,** *nos)* *) Commumem inter se causam habent daemonia. — **οἶδα,** *novi)* Non dicit: *nos novimus.* De se ait, non de ceteris. Daemones, qui in obsessis erant, citius videntur, quam ceteri, sensisse, quis esset Jesus. [*at citius etiam, quam plurimi hominum, quibuscum ambulabat.* Harm. p. 256.]

v. 25. **ἐπετίμησεν,** *increpuit)* Sic c. 3, 12. Hinc patet, longe majorem esse excellentiam Jesu occultam, quam Sociniani putant. DOMINI est increpare. Jud. v. 9. — **φιμώθητι,** *esto repressus)* Hoc non impediit clamorem exeuntis spiritus immundi, sed verba articulata, qualia versu 24 memorantur.

v. 26. **σπαράξαν,** *concerpens)* Hostes, cum intima obsederant, inviti cedunt, vere pelluntur.

v. 27. **διδαχὴ,** *doctrina)* cum qua conjuncta haec miracula. — **καὶ)** etiam.

v. 29. **εὐθέως,** *statim)* Jesus fugit strepitum celebritatis. — **ἦλθον,** *venerunt)* Jesus, et Simon et Andreas. — **μετὰ,** *cum)* Jam, una relicta, plures habebant domos Jacobus et Johannes.

v. 32. **ὀψίας,** *vespere)* Assiduitas Jesu. coll. v. 35. *mane.* — **καὶ,** *et)* speciatim.

v. 33. **ὅλη,** *tota)* aegroti, ferentes, spectantes.

v. 34. **οὐκ ἤφιε,** *non sirit)* Sic c. 11, 16. Aoristus 2 verbi **ἀφίω,** ut docet Sylburg. in Not. ad Clenard p. 468. — **ὅτι,** *quia)* Conabantur loqui.

v. 35. **ἔννυχον,** *multa nocte)* Interdiu et noctu saluti nostrae invigilavit. Patet hinc etiam studium apostolorum et populi. v. seqq. — **προσηύχετο,** *precabatur)* speciatim pro apostolis. v. seq.

v. 36. **ὁ Σίμων καὶ οἱ μετ᾽ αὐτοῦ,** *Simon et qui cum ipso)* Jam Simon est eximius. Sic Luc. 8, 45. 9, 32. Non dicitur, v. gr. *Thomas* et qui cum eo erant. [*Conf. not.* 1 *ad v.* 16.]

v. 37. **εὑρόντες,** *invenientes)* Ergo non dixerat, quo iret. [*Maximam sc. annorum partem cum in solitudine transegisset, publice tandem conspiciendum se exhibuit, ea tamen lege, ut vel tum occultam cum Patre coelesti consuetudinem publicae cum hominibus conversationi prudentissime attemperaret.* Harm. p. 259.] — **πάντες,** *omnes)* Quidni etiam nos? inquit Petrus.

v. 38. **ἐχομένας,** *obrias)* Ut externa, locus, tempus, dant sese, ita regnum Dei se insinuat. — **ἐλήλυθα,** *veni)* Primi sermones Jesu

---

*) Signum interrogationis post hanc voculam exulare debet. *Not. crit.*

habent aenigmatis aliquid: sed paullatim apertius de se loquitur. Postea dicturus erat: *exii a Patre.*

v. 39. *κηρύσσων· ἐκβάλλων, praedicans: ejiciens)* Duo genera beneficiorum.

*) v. 43. *εὐθέως, statim)* ne videretur Jesus derogare legi. — *ἐξέβαλεν, expulit)* Paratus erat homo sanatus manere cum Jesu et abesse a propinquis. Adversa ab affectibus naturalibus ad Christum transferunt.

v. 45. **) *μηκέτι, non jam)* Christus ergo paratus erat docere potius in urbibus, quam ibi, quo exirent homines.

CAPUT II.

v. 1. *Πάλιν, iterum)* Conf. c. 1, 21. 29. — *δι' ἡμερῶν)* interjectis *diebus* quibusdam. [*Unus idemque in urbem Capernaum reditus est, cujus Marcus h. l. post sanatum leprosum, Matthaeus post reversionem ex regione Gergesenorum meminit* c. 9, 1.: *idem etiam paralyticus, quem post Matthaeum describunt Marcus et Lucas.* Harm. p. 276.]

v. 2. *μηδὲ, neque)* Non modo domus, sed ne atrium quidem eos cepit.

v. 3. *ὑπὸ τεσσάρων, a quatuor)* Erat igitur adultus, sed non valde. v. 5. *fili.*

v. 4. *ἀπεστέγασαν, tectum removerunt)* ex amore, sine noxa. [*Sic per omnia fides* (v. 5.) *ad Christum penetrat.* V. g.] Credibile est, fuisse tugurium, non amplam domum. — *ἐξορύξαντες, effodientes)* laquear, sub tegulis, amplo foramine facto. Populus frequens bonam fecerat moram.

v. 5. *πίστιν, fidem)* operosam.

v. 8. *τῷ πνεύματι αὐτοῦ, Spiritu suo)* Prophetae cognoscebant res in Dei Spiritu, non in suo; Christus, in Spiritu suo, omniscio, divino. cf. 8, 12. Spiritus sanctus autem non dicitur Spiritus Christi ante Pentecosten illam magnam, Act. 2. Superest igitur, ut Spiritum Jesu intelligamus de natura divina humanam inhabitante. — *τί, quid)* Parodia ad *quid*, v. 7.

v. 14. ***) *τελώνιον, portorium)* ad mare. v. 13.

†) v. 15. *ἦσαν γὰρ, erant enim)* Declarat evangelista, cur modo scripserit, *cum Jesu et discipulis ejus.* multi *quippe* hi erant.

††) v. 16. *τί ὅτι)* Sic LXX. Jud. 11, 7. etc.

v. 18. *νηστεύοντες, jejunantes)* Hoc et morem et actum praesentem significare videtur. Conf. not. ad Matth. 9, 14.

---

*) v. 41. *σπλαγχνισθεὶς, commiseratus*] Praecipuam Marcus in sanctis affectibus, adeoque gestibus etiam Jesu observandis sedulitatem exercet. Quod qui in legendo libro ejus curatius attenderit, haut parum delectationis inde capiet. *V. g.*

**) *κηρύσσειν, praedicare*] Publica ista et spontanea praeconia rebus memoratu dignis cito publicandis inserviebant. c. 5, 20. Satius tamen hoc loco fuerat, obedientiam praestare. *V. g.*

***) *Conf. de hac historia not. ad* Matth. 9, 9. E. B.

†) *λευΐν, Levin*] Matthaeum etiam appellatum. *V. g.*

††) *καὶ ἠκολούθησαν, et sequebantur*] Itaque jam tum emendata mente rectam viam tenebant. *V. g.*

*) v. 20. *ἐλεύσονται, venient*) Prima significatio Passionis. — *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ*) Sic etiam Gothus habet: pluralis autem, a nonnullis surrogatus, ex Luca est **). Dies unus, auferendi Sponsi: dies multi, ejusdem ablati et absentis. *Venient autem dies, quum ablatus ab eis erit Sponsus: et tum jejunabunt in illo*, (illorum aliquo, primo scilicet potissimum,) *die*. Sic Luc. 17, 22. dicitur, *venient dies*, plurali numero: et v. 31. *in illo die*, singulari numero, cum vi relativa ad illum pluralem.

v. 21. *αἴρει τὸ πλήρωμα τὸ καινὸν τοῦ παλαιοῦ*) Haec lectio media, brevis, genuina. Vid. App. Crit. Ed. II. p. 149. Sententia est: *supplementum novum aufert* aliquid panni *veteris*.

v. 26. *ἐπὶ Ἀβιάθαρ, sub Abjatharo*) Ahimelech erat sacerdos, qui Davidi panes dedit: sed illi ob id ipsum occiso successit mox Abjathar filius; et postea Abjathari sacerdotium et Davidis regnum eadem tempora habuit. Notissima apud Hebraeos series sacerdotum erat. itaque a sacerdote sumitur denominatio aetatis David: et quidem Abjatharum evangelista, cujus tempore actio Davidis in sacras literas relata fuisse videtur, citat, prae Ahimelecho. conf. *ἐπὶ*, Matth. 1, 11. Nec dissimilis locutio Gen. 2, 2. *die septimo*: et c. 10, 25. *in diebus Peleg* (paullo post nati) *divisa terra*.

v. 27. *ἔλεγεν, dicebat*) sermonem iterum exorsus. conf. c. 4, 21. 24. 26. 30. 7, 20. 9, 1. Luc. 4, 24. 5, 36. 6, 5. 15, 11. Joh. 1, 52. — *διά, propter*) Axioma. Sic fere 2 Macc. 5, 19.: *ὁ διὰ τὸν τόπον τὸ ἔθνος, ἀλλὰ διὰ τὸ ἔθνος τὸν τόπον ὁ κύριος ἐξελέξατο.* — *ἐγένετο, factum est*) Origo et finis rerum spectanda. Benedictio sabbati, Gen. 2, 3. hominem spectat.

v. 28. *ὥστε, itaque*) Sensus eximii aenigmatis promtior est: Quod juris in sabbatum habet homo quivis, id habeo etiam ego. Sensus angustior, sed pro ratione illius temporis reconditus: Finis sabbati facti est salus hominis secundum animam et corpus. hanc salutem praestare debet Filius hominis: et ad hunc finem obtinendum habet idem potestatem omnium rerum, et nominatim sabbati, quippe propter hominem facti; et pro hoc fine obtinendo recte moderatur omnem sabbati usum.

CAPUT III.

v. 1. *Πάλιν, iterum*) alio sabbato. [*quod festum Paschatos octiduo antecessit.* Harm. p. 309.] Luc. 6, 6. ***) — *ἐξηραμμένην, arefactam*) non ex utero, sed morbo aut vulnere. Haec vis participii †).

v. 2. *παρετήρουν, observabant*) ex obliquo et occulto. Proximo ante sabbato audierant doctrinam sanam de sabbato.

*) v. 19. *τοῦ νυμφῶνος, Sponsi*] Hic Jesus est, quo absente laetum, praesente tristem diem habere nequeunt ii, quibus est cognitus. *V. g.*

**) *Singularem itaque h. l. et* Gnomon *praefert et margo.* Ed. 2. *et* Vers. germ., *quanquam in* Ed. maj. *signo δ notatum.* E. B.

***) *εἰς τὴν συναγωγήν, in Synagogam*) Sceleris quid non ingeritur coetui sacro in eoque perpetratur! *V. g.*

†) Marcus ea facta, quibus adversarii nihil opponebant, combinat c. 1.; tum et ea conjungit, quae oppugnabant isti c. 2.; donec odio agitati insidias Domino struerent. Eadem Lucae est methodus. *V. g.*

v. 3. *λέγει, dicit)* ut aegroti miseria tanto magis moveret omnes. — *ἔγειραι εἰς*) Concise, id est, *surge* et prodi *in* medium.

v. 4. *ἤ, aut)* Non servare est perdere. Oppositio immediata. *animam servare*, totum: *benefacere*, pars. et sic in opposito. — *ψυχὴν, animam)* humanam: adeoque etiam manum. — *ἐσιώπων, silebant)* Luc. 14, 3. *ἡσύχασαν*. Non habebant, quid dicerent.

v. 5. *περιβλεψάμενος, circumspiciens)* Vultûs Christi multa nos docent. v. 34. [*Conf.* c. 10, 21. 27.] — *συλλυπούμενος, contristatus)* In Pharisaeis erat *tristitia* mala, Jesus *contristatur* pie, singulatim de singulis. Cum tristitia justa conjuncta est ira justa. v. 2. not. — *πωρώσει, duritie)* Habitus cordis cognitionem veritatis ejusque conclusionum aut difficilem reddit aut facilem. *πώρωσις, durities*, sensûs perimens, v. gr. visum et tactum. Caecitas est, non videre; *durities*, non percipere. Joh. 12, 40.

v. 6. *εὐθέως, statim)* Crevit odium. coll. v. 2. fin. — *ἡρωδιανῶν, Herodianis)* etsi hi fortasse non magnopere curabant sabbatum. Vel jussu vel permissu Herodis occidere Jesum volebant.

v. 7. *ἀνεχώρησε, secessit)* vitavit insidias, et tamen non longe, nec timide. nam ivit ad mare. *)

v. 7. 8. *πλῆθος, multitudo)* Duae erant multitudines: altera, ex Galilaea, sequebatur; altera, ex diversissimis locis, tum primum veniebat ad Jesum. Illa dicitur *multa multitudo*, haec *multitudo multa*, epitasi trajecto nomine indicata.

v. 8. *ἰδουμαίας, Idumaea)* Ergo Esau non erat plane exosus. — *οἱ περὶ*) Hi erant Israëlitae, Tyro et Sidoni *vicini*.

v. 9. *πλοιάριον, navicula)* Nominativus. — *προσκαρτερῇ, praesto sit)* non illo uno tempore. — *ἵνα μὴ, ut ne)* Cura justae commoditatis.

v. 10. *ἐπιπίπτειν, inciderent)* Admirabilis patientia et benignitas Domini.

v. 11. *ὅταν*) Ὅτ' ἄν, cum praeterito indicativi, uti ὅπου ἄν, c. 6, 56.

v. 12. *ἵνα μὴ φανερὸν, ut ne manifestum)* Nec tempus erat; nec hi, praecones.

v. 13. *εἰς τὸ ὄρος, in montem)* seorsum. — *οὓς ἤθελεν αὐτὸς, quos volebat ipse*) Libera potestas, et summa. Volebat, ex voluntate Patris. [*His partim οἱ duodecim, modo memorati, continebantur; partim alii, e. g. Joseph et Matthias*, Act. 1, 23. V. g.] — *ἀπῆλθον, abierunt)* relictis omnibus.

v. 14. *δώδεκα, duodecim*) Characteres apostolici: vocatio immediata, conversatio cum Christo perpetua, autopsia, praedicatio universalis, donum miraculorum.

v. 16. *ἐπέθηκε, imposuit)* Dominii nota est, dare cognomen datum etiam Jacobo et Johanni conjunctim, v. 17. sed prae illis Petro,

---

*) Quae Marcus h. l. v. 7—19. refert, ea justo narrationis ordine proponit, combinanda cum Matth. 4, 24. ss. Sed quae antecedunt et sequuntur apud Marcum, ea parallela sunt Matth. 12mo. Ab insidiis hostium ansam desumit Marcus memorando secessui Salvatoris, v. 7. eoque ipso in viam tantisper e diverticulo redit etc. *Harm.* p. 238. *Mare* memoratur h. v., *domus* v. 20. iterumque *mare* c. 4, 1. Tali pacto historias diversorum temporum combinat Marcus. *V. g.*

primo. Sic in catalogo XII exploratorum terrae commemoratur *Josua* pro *Hosea* vocatus. Num. 13, 4—16.

v. 17. *ἰάκωβον, Jacobum*) *advocat.* — *ὀνόματα, nomina*) Plurale innuit, etiam utrique seorsum *) hanc appellationem convenisse. [*Attamen hoc duntaxat loco Jacobi et Johannis cognomen; Petri frequenter memoratur.* V. g.] — *βοανεργὲς, Boanerges*) *Procul dubio Christus hoc nomine* בני רישא *alludit ad duos scribas, qui in synedrio summo sacerdoti sedere solebant ad sinistram et dextram: quorum hic colligebat suffragia absolvendorum, ille damnandorum; ritumque synedrii juridicum regno suo spirituali applicat.* Mellant. sac. p. 36. s. Etymon paullo aliter exquirit Hilleri onom. p. 117. 699. — *υἱοὶ βροντῆς, filii tonitrui*) Magnifica appellatio. Tonitru in scriptura et terribile et festivum quiddam est. Evangelium item mundum terret, piis laetitiam et fructum affert. Johannes in lenitate tamen absconditam habet vim tonitrui; inprimis in testimonio de deitate Jesu Christi: conf. Joh. 12, 29. 28. et in apocalypsi tonitrua perscripsit plurima; et ipse audivit, quae perscribi non debuere. Ap. 10, 3. Hillerus l. c. *filius tonitrui est fulmen, eo quod ruptarum nubium fragorem sequitur.*

v. 20. *ἔρχονται, veniunt*) Jesus cum familia nova. [*Non temporis ordinem, sed* locorum *vicissitudinem haec Marci relatio sequitur. Conf.* v. 7. 13. Harm. p. 311.] — *εἰς οἶκον, domum*) *ad domum* potius, quam *in domum.* coll. v. 21. 31.

v. 21. *οἱ παρ' αὐτοῦ, qui apud ipsum*) Vid. App. Crit. Ed. II. p. 150. Gothicum *fram* respondet ad *περὶ* et *παρά*. Hi, *qui apud ipsum*, qui fuerint, liquet ex v. 31. ubi particula *ergo* hunc versum 21. quasi parenthesi interim expedita, respicit. — *ἐξῆλθον, exiverunt*) Exitum sequebatur *τὸ venire.* v. 31. Videtur domi structa fuisse mensa. v. 20. fin. — *κρατῆσαι, tenere*) cohibere. — *ἔλεγον, dicebant*) nuncii, ex quibus propinqui ejus *audierunt* de ardore ejus. — *ὅτι ἐξέστη, mente alienatus est*) Hoc verbo tribuebant ei nimietatem ardoris, intellectum opprimentis, sed tribuebant perperam, ut Paulo Festus, Act. 26, 24. *insanis.* conf. omnino 2 Cor. 5, 13. *ἱερεὺς, καὶ προφήτης ἐξέστησαν διὰ τὸ σίκερα·* Hebr. שגו Es. 28, 7. *ὁ προφήτης παρεξεστηκὼς,* Hebr. משגע Hos. 9, 7. De populo hoc accipi non patitur singularis numerus: quamvis enim *ὄχλος, turba* singulare est, tamen ex intervallo semper sequitur pronomen et verbum plurale.

**) v. 23. *προσκαλεσάμενος, advocans*) Eo ipso illos ad attentionem aliquam perduxit. — *σατανᾶν, Satanam*) Vid. Matth. 12. 26. not.

v. 26. *ἀνέστη*) Verbum valde aptum: *insurrexit.* q. d. nova res foret!

v. 27. *ἐὰν μὴ — δήσῃ, καὶ τότε — διαρπάσει*) Simillima constructio: *μὴ ἀποθάνῃ καὶ ἕτερος ἐγκαινιεῖ* Deut. 20, 5. seqq. item

---

*) Vers. germ. *margo tuetur contrariam sententiam, qua nonnisi* conjunctim *cognomine hoc ornati videntur.* E. B.

**) v. 22. *οἱ ἀπὸ ἱεροσολύμων καταβάντες, qui descenderant Hierosolymis*] proximis ante Pascha diebus, quum jam reliqui homines adscenderent. Sat longo temporis intervallo Hierosolymis Jesus abfuerat: itaque eo nunc tempore cohibere Eum in Galilaea conabantur, quo ingens eum populi multitudo circumfluebat, aliis negotiis soluta, et ad celebrandum festum proficisci parans. *Harm.* p. 311.

Gen. 27, 12. Matth. 5, 25. 26, 53. 27, 64. Rom. 11, 25. s. 35. nec non Marc. 5, 23. fin. Luc. 13, 25. 18, 7. Joh. 12, 35.

v. 28. *τοῖς υἱοῖς τῶν ἀνθρώπων, filiis hominum)* Peccata, humana sunt: sed blasphemia in Spiritum sanctum, est peccatum satanicum. — *καὶ αἱ βλασφημίαι)* Articulus, in *edd.* omissus, magnam sermoni vim addit.

v. 29. *αἰωνίου ἁμαρτίας, aeterni peccati)* Peccatum hoc loco *reatum* denotat: et *aeternum peccatum* opponitur, magna proprietate sermonis, *remissioni*. [*Poenam itaque tum* sensus *tum* damni *aeternam infert*. V. g.] Glossa, *αἰωνίου κρίσεως*.

v. 31. *) *οἱ ἀδελφοὶ καὶ ἡ μήτηρ αὐτοῦ)* Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Marcus fratres priore loco posuit. fratres initium fecerant quaerendi eosque secuta est mater. [*non omni eo nomine culpa vacans*. V. g.] Similis ratio ordinis verborum, Num. 12, 1. 10. ubi *Miriam* magis adversata Mosi, ante *Aaronem* ponitur. Sic, *Rahel et Lea*, verso ordine, Gen. 31, 14. *Gad et Ruben*, Num. 32, 6. Minus quam ceteri, sed non tamen nihil humani passa est benedicta in mulieribus. — *ἔξω, foris)* extra orbem illum, v. 32. vel etiam extra domum, ubi docebat. — *φωνοῦντες, vocantes)* clara voce.

v. 32. *εἶπον, dixerunt)* Ipse bene sciebat.

v. 34. *κύκλῳ, circuitu)* suavitate summa.

CAPUT IV.

v. 1. *Ἤρξατο, incepit)* post interpellationem. — *παρὰ*, prope) Antitheton: *prope mare; in mari*.

v. 3. *ἀκούετε, audite)* Verbum clare pronunciatum, ad sedandum populi strepitum, ne ipsum sermonis initium frustra esset. [*Marcus praecipue auditum verbi commendat*. v. 24. 25. 33. V. g.]

v. 8. *ἐδίδου, dabat: ἔφερεν, ferebat)* Subjectum, *ἄλλο, aliud*. coll. v. 4—7. — *ἀναβαίνοντα, ascendentem)* supra contraria omnia.

v. 9. *ἔλεγεν, dixit)* Pausa frequens, sermonibus gravissimis interposita. v. 13. 21. 24. 26. 30.

v. 10. *οἱ περὶ αὐτὸν, qui cum ipso)* primae admissionis. c. 3, 34.

v. 11. *ἔλεγεν, dixit)* cum prolubio. — *ἔξω, foris)* extra discipulatum genuinum. [*Antitheton*, v. 10. V. g.] — *γίνεται) accidit*.

v. 12. *ἵνα, ut)* Jam ante non videbant. Matth. 13, 13. Nunc accedit judicium divinum. *ἵνα, ita, ut*. LXX, Gen. 22, 14. — *καὶ ἀφεθήσεται αὐτοῖς τὰ ἁμαρτήματα, et remittentur eis peccata)* Haec vera *sanatio*. Matth. 13, 15. Ps. 103, 3.

v. 13. *οὐκ οἴδατε, non nostis)* Notat Jesus interrogationem discipulorum. — *καὶ πῶς, et quomodo)* Parabola de semine, prima ac fundamentalis. — *πάσας, omnes)* Doctrina Christi perfecta.

v. 14. *ὁ σπείρων, seminans)* Christus est *seminans*. Petrus, Paulus et alii seminant semen Christi, et sunt servi Seminatoris.

v. 15. *ὅπου σπείρεται ὁ λόγος, ubi seminatur verbum)* Hoc comma connectendum potius cum sequentibus. — *εὐθέως, statim)* Maximum tempus insidiarum. — *ἐν ταῖς καρδίαις, in cordibus)* Id plus, quam *in corda*.

---

*) *ἔρχονται οὖν, veniunt itaque*] Remittit haec locutio ad *ἐξῆλθον* v. 21. *V. g.*

v. 16. 17. *εὐθέως, statim)* Magnae mutationes in anima celeriter fieri possunt.

v. 19. *αἱ περὶ τὰ λοιπὰ ἐπιθυμίαι, cupiditates de reliquis) voluptates vitae*, Luc. 8, 14. in victu, amoribus, studiis literarum etc. — *εἰσπορευόμεναι, ingredientes)* Qui verbum Dei accepit, videre debet, ne curae mundi invalescant, et novam animae latitudinem affectusque, capaciores ex verbo Dei redditos, occupent, vehementius, quam antea. — *γίνεται, fit)* sermo.

v. 20. *ἓν, unum)* Accusativus.

v. 21. *καὶ, et)* Versus 24. cum versu 20. et antecedentibus arcte cohaeret: ergo etiam hic intermedius. coll. Luc. 8, 16. hoc sensu: Terra semen sibi commissum sat diu tegit; sed vos virtutem verbi auditi confestim debetis exserere. — *ὁ λύχνος, lychnus)* Sic quoque Christus, lux vera, cum evangelio, venit. Et homo ipse debet esse non modius, sed candelabrum. conf. Luc. 8, 16—18. — *κλίνην, lectum)* ubi capitur cibus.

v. 22. *οὐ γάρ ἐςί τι κρυπτὸν — οὐδὲ ἐγένετο ἀπόκρυφον, non enim est quidquam occultum, — neque factum est absconditum)* Differentia est et verborum, *est*, natura; *factum est*, studio: et nominum: conf. *κρυπτὰ*, 1 Cor. 4, 5. et *ἀπόκρυφοι*, Col. 2, 3. cui respondet illa inter *manifestari*, vi; et *in manifestum venire*, ultro, cum maturum est. Ergo prior sententia potest de malo, altera de bono accipi. Id axioma valet de rebus naturae; de sensibus et actionibus hominum malis et bonis, in statu naturali et spirituali, de mysteriis divinis. — *ἐγένετο, factum est)* Subjectum, *τί, quicquam*, repetitum: praedicatum, *absconditum*. — *ἔλθῃ, veniat)* ultro. conf. Joh. 3, 21. Id fit successive, in hoc seculo; et fiet plene, quum lux omnia illustrabit. 1 Cor. 4, 5.

v. 23. *εἴ τις, si quis)* Ergo non quivis habet.

v. 24. *βλέπετε, τί ἀκούετε, videte, quid audiatis)* Visus, nobilior, moderatur auditum: oculus, non auris, se movet. — *τί, quid)* Auditis verbum, quod verbum Dei est. id magni habete. vel *quid* resolvendum in *quomodo* Lucae: videte, qualem praestetis auditum. — *ἐν ᾧ μέτρῳ, in qua mensura)* Ea *mensura* est cor cum sua capacitate, cupiditate, studio impertiendi aliis, obsequio. Qua quisque in dando mensura utitur, eam in accipiendo experietur. — *προστεθήσεται, addetur)* ut non modo sitis auditores, sed etiam participes. — *τοῖς) quod attinet ad audientes.* *) conf. ad Rom. 2, 8. de tali Dativo.

v. 26. *ἄνθρωπος, homo)* Cum hoc homine confertur Deus et Christus, ad describendas aetates et gradus totius ecclesiae christianae. v. 29.

v. 27. *καθεύδῃ καὶ ἐγείρηται, dormiat et surgat)* His duobus verbis per *χιασμὸν* cohaerent nomina, *nocte atque die.* Et nox interdum ante diem poni solet. Gen. I. — *οὐκ οἶδεν αὐτὸς, non novit ipse)* Post collata hominibus praesidia gratiae, Deus eos quodammodo sibi ipsis permittit. Potest tamen hoc referri ad ipsum

---

*) *Omissionem hujus incisi lectoris decisioni reliquerat* utriusque Editionis *margo: praefert tamen lectionem pleniorem cum* Gnom. *etiam* Vers. germ. E. B.

hominem fidelem: et tum *sponte sua* v. 28. opponitur curae humanae, non culturae terrae.

v. 28. **αὐτομάτη**, *sponte sua*) Non excluditur agricultura et coelestis pluvia solesque. [*sed innuitur libertas, vel in bono vel in malo augescendi, a domino fundi homini concessa.* V. g.] — **χόρτον**, *gramen*) sementem gramini similem. sic initio virtutes spirituales a naturalibus vix dignoscuntur. — **εἶτα**, *deinde*) Mirabilis ratio incrementi successivi: ea olim patebit.

v. 29. **παραδῷ**, *tradiderit*) item *sponte sua.* subaudi *sese.* — **εὐθέως**, *statim*) ut ante non nimis cito, sic nunc non sero. — **ἀποστέλλει**, *mittit*) Sermo concisus. *mittit*, falce praeditos. nam **ἀποστέλλεσθαι** est viventis cujuspiam.

v. 30. **τίνι ὁμοιώσωμεν**, *cui assimilemus*) Plurale. conf. Joh. 3, 11.

v. 31. **ὡς κόκκον**, *sicut granum*) scil. *comparemus.* — **μικρότερος**) *minus.*

v. 31. 32. **ὅταν σπαρῇ**, *quum seminatum fuerit*) Hoc, bis positum, exacte definit tempus illud, quum granum desinit esse parvum, et incipit fieri magnum. versu 31. *quum*, et versu 32. *seminatum fuerit* cum emphasi est pronunciandum.

v. 33. **καθὼς ἠδύναντο ἀκούειν**, *sicut poterant audire*) Non ferebant apertius dici.

v. 35. **ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ**, *in illo die*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Pronomen, **ἐκείνῃ**, *illo*, non illum praecise diem notat, quo parabolas de Seminante, ceterasque proposuit Salvator, ut praeter alios agnoscit Grotius, sed minus definite refertur ad diem in superiore cursu libri notatum, nempe cap. 2, 1. Sic Jud. 13, 10. ביום LXX. **ἐν ἡμέρᾳ**, *ac potius*, in cod. Alex. **τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ**. Sic Matth. 24, 48. **ὁ κακὸς δοῦλος ἐκεῖνος**. Et quidem Marcus **τὸ ἐκεῖνος** varie adhibet. c. 2, 20. 13, 24. nott. De tempore hujus navigationis conf. Harmon. evang. §. 49.

v. 36. **παραλαμβάνουσιν**, *assumunt*) Ii, quorum erat navis, assumsere ad trajiciendum. — **ὡς ἦν**, *ut erat*) sine apparatu. Matth. 8, 20. Sic LXX. **ὡς ἐστιν**, et, **ὡς ἦσαν**, 2 Reg. 7, 7. — **πλοιάρια** *naviculae*) et in iis homines. — **μετ' αὐτοῦ**, *cum illo*) cum Jesu.

v. 37. **λαῖλαψ**) i. e. **κίνησις νεφῶν καὶ ταραχὴ μετὰ εὐδίαν κτλ.** Eustathius. — **ἐπέβαλεν**, *injecerunt*) sc. *sese.*

v. 38. **πρύμνῃ**, *puppi*) ubi gubernaculum est. — **τὸ προσκεφάλαιον**, *cervical*) Pars haec erat navis, ut ex articulo colligas; lignea, ut Theophylactus notat. vid. Heupel. ad h. l. — **οὐ μέλει σοι**, *num non curae est tibi*) Non irascitur Dominus importunius orantibus.

v. 39. **σιώπα**, *sile*) desiste a sonitu. — **πεφίμωσο**, *obmutesce*) desiste ab impetu. — **γαλήνη**, *tranquillitas*) maris; quod alias vel post ventum in motu mansisset.

v. 40. **οὐκ**, *non*) Postea dixit, *nondum*, Matth. 16, 9. **Τὸ** *non* simpliciter dicit privationem: **τὸ** *nondum* innuit, habuisse illos jam antea, cur crederent.

CAPUT V.

v. 1. **Τῶν γαδαρηνῶν**, *Gadarenorum*) *Gadara*, urbs Graecanica, Judaeis subdita: in qua multos Judaeos habitasse ex eo colligi

potest, quia Dominus ad eos venit. [*Communem ea sine dubio portum habuit cum Gerasa vel Gergesa.* V. g.]

v. 2. **εὐθέως**, *statim*) Servatus tamen est homo, ne, ut porci, in mare se praecipitaret. — **ἐν**, *in*) Particula vim habet.

v. 3. **κατοίκησιν**, *habitationem*) Varii sepulcrorum incolae v. 5.

v. 5. **ὄρεσιν**, *montibus*) locis solitariis. montes ibi erant. v. 11. — **ἑαυτὸν**, *se ipsum*) In obsessis etiam justus amor sui impeditur.

v. 6. **ἔδραμε**, *cucurrit*) Specimen dominii Christi. Cucurrit obsessus, invitis, ut facile existimari potest, daemoniis.

v. 7. **μή με βασανίσῃς**, *ne me crucies*) Dum cruciatur daemonium, cruciatur obsessus, et hic tamen liberatur. Daemonium deprecatur aut ipsam expulsionem, aut additum expulsioni cruciatum alterum.

v. 8. **τὸ**) Sermo est, tanquam de uno: et v. 13. 9. de multis, qui uni parebant, ut legio imperatori. Unicus ille perpetuam cum sua legione videtur conjunctionem habere, quia uno nomine continentur.

v. 9. **λεγεὼν**, *legio*) Appellatio synecdochica. unus in his erat princeps, et ceteri cum eo conjuncti erant legio: sive id Latini nominis antea gesserat, quam hunc hominem intraret, sive tunc assumsit. — **πολλοί ἐσμεν**, *multi sumus*) Hoc affirmat suis verbis Lucas, c. 8, 30. Si in uno nido tam multi esse possunt: quot sunt in universum! [*Numerus in se non parit patrocinium.* V. g.]

v. 10. **παρεκάλει**, *rogabat*) Numerus singularis: pluralis, v. 12. — **χώρας**, *regionem*) quam amabant vel tenebant. [*adeoque, hominum istorum gnari, eo plus detrimenti parare cogitabant.* V. g.] Mirum autem est, eos non vitasse locum, in quo versabatur Messias, potentiam eorum destruens.

v. 12. **πάντες**, *omnes*) consentientes.

v. 13. **εὐθέως**, *statim*) Non egebat deliberatione, ulla in re. — **ὡς δισχίλιοι**, *quasi bis mille*) Hunc numerum superabat nomen legionis.

v. 14. **ἀνήγγειλαν**, *annunciaverunt*) iis, quorum fuerant porci, in urbe et in agris.

v. 15. **καθήμενον, ἱματισμένον, σωφρονοῦντα**, *sedentem, vestitum, sanae mentis*) cum antea fuisset sine quiete, vestibus, rationis usu. *Vestes* ii, qui spectarant, dare potuerunt. *Rationis usum* actionibus exserebat. — **τὸν λεγεῶνα**, *legionem*) Videtur hoc nomen ibi locorum notum fuisse, et homines territos habuisse. Neque enim alia causa apparet, cur haec appellatio, rem, ut illi invenerint, describens, iteraretur. *)

v. 18. **μετ᾽ αὐτοῦ**, *cum illo*) Crux hominem ablactarat a suis: virtus Jesu eum tenebat. [*eoque jam ulterius juvare istos potuit.* V. g.]

v. 19. **τοὺς σοὺς**, *tuos*) Obligatio erga propinquos. — **ἀνάγγειλον**, *annuncia*) Tempus loquendi: v. 30. seqq. et tempus tacendi. v. 43. — **ὁ κύριος**, *Dominus*) Jesus v. 20.

v. 20. **κηρύσσειν**, *praedicare*) Sic non carebant testimonio gloriae Dei; etsi Jesus, rogatus, celeriter abibat. — **ἐν τῇ**) non solum domi. v. 19.

---

*) *Et margo quidem* Ed. maj. *minus probaverat hanc iterationem, cui magis favet* Ed. 2. *cum* Gnom. *et* Vers. germ. E. B.

v. 22. *) *ἰάειρος, Jairus)* Quo tempore Marcus hoc scripsit, Jairus ejusve filia adhuc reperiri in Palaestina potuit. Magnum veritatis argumentum est, quod ipsa nomina propria in historia evangelica ponuntur. — *ἰδὼν, videns)* conspecta majestate Christi.

v. 23. *ἐσχάτως ἔχει, in extremis est)* Magna fides Jairum impulit, ut ab animam agente discederet. — *ἵνα, ut)* Hoc stilo recitativo positum ostendit, *qua mente* Jairus morbum filiae commemoret.

v. 29. *ἐξηράνθη ἡ πηγὴ, arefactus est fons)* non modo decrevit. Erat repentinae sanitatis summus gradus.

v. 30. *ἐπιγνοὺς, cognoscens)* Fides etiam agit. — *ἐξελθοῦσαν, egressam)* Vis magnetica.

v. 33. *φοβηθεῖσα, timens)* Interdum actionem bonam subsequitur timor, quem ipsum porro tollit bonitas Domini. Matth. 26, 10. — *εἶπεν, dixit)* publice, Luc. 8, 47. posito intempestivo morbi pudore. — *πᾶσαν, omnem)* Recte!

v. 34. *ὕπαγε εἰς εἰρήνην, abi in pacem)* Conf. Luc. 7, 50. not. — *ἴσθι, esto)* perpetuo. Post longam miseriam, beneficium durabile.

v. 35. *ἀπὸ, de)* domo archisynagogi. — *τί ἔτι, quid adhuc)* Magna mortuae puellae affirmatio. Inepte conari herum putant. — *σκύλλεις, vexas)* Verbum hoc proprie dicitur de molestia itineris. Luc. 7, 6. 8, 49. Herodianus de dura captivorum vectura, deque profectione exercitus adhibet. Ambulatio Jesu erat tum perpetuus *σκυλμὸς, vexatio.* — *τὸν διδάσκαλον, Magistrum)* Erant ergo discipuli Jesu in familia Jairi, et archisynagogi doctor erat Jesus.

v. 36. *λαλούμενον, dictum)* quasi clam.

v. 37. *τὸν ἀδελφὸν, fratrem)* Marcus non diu post ascensionem Christi scripsit evangelium, quo tempore memoria Jacobi, decollati, adhuc vigebat ita, ut ipso Johanne notior esset.

v. 38. *ἀλαλάζοντας, cantu perstrepentes)* ad cogitationes lugentium minuendas.

v. 40. *κατεγέλων, deridebant)* tristi risu, sine petulantia. — *ἐκβαλὼν, ejiciens)* Admiranda potestas, in domo, ut extrinsecus videbatur, aliena. Revera erat in domo dominus. — *τὸν)* Ergo aderant tres discipuli, et tres ex domo, non plures, v. 43.

v. 41. *ταλιθὰ κοῦμι, Talitha kumi)* Petrus memor fuerat verborum a Salvatore adhibitorum: ex cujus ore Marcus scripsisse dicitur. *Talitha*, semel. neque enim Jesus mortuos excitans epizeuxin adhibuit. Luc. 7, 14. Joh. 11, 43. Nam semper praesens erat virtus ejus. Conf. Num. 20, 11. — *σοὶ λέγω, tibi dico)* Id non habetur in *Talitha kumi*, et tamen vere additur.

v. 42. *εὐθέως, statim)* Non demum paulatim sese recollegit. — *γὰρ, enim)* Rediit ad statum aetati congruentem. — *δώδεκα, duodecim)* Conf. v. 25. Uno tempore sanata est mulier, et resuscitata puella, quae uno tempore initium miseriae et vitae habuerant. **)

*) *τῶν ἀρχισυναγώγων, archisynagogorum)* Qui reliquorum doctorum In spectores erant. *V. g.*

**) v. 43. *διεστείλατο, interdixit]* Turba sane, quam puellae obitus non latuerat, miraculum et nosse potuit et in DEI gloriam promulgare. *V. g.* — *φαγεῖν, quod ederet]* Viva jam et salva fuit, neque ullo egens medicamento. *V. g.*

CAPUT VI.

v. 1. *) Ἀκολουθοῦσιν, *sequuntur)* etsi non omnes admissi ad videndam resuscitationem puellae Jairi.

v. 2. γενομένου, *facto)* cum adventus Jesu non multo ante factus esset. — πόθεν — δοθεῖσα, *unde data)* Atqui ipsa est Sapientia. — καὶ δυνάμεις) Subaudi, τί, *quid*, quî.

v. 3. ὁ τέκτων) fabri filius, vel etiam ipse *faber*. nam addunt, *filius* Mariae, in antitheto ad *filium fabri*. [*Ipse igitur eo labore defunctus est, qui respondebat operi spirituali.* Zach. 6, 12. V. g.]

v. 4. πατρίδι, *patria)* in qua multae sunt *cognationes*. — συγγενέσι, *cognatis)* multas habentibus *domos*.

v. 5. οὐκ ἠδύνατο, *non poterat)* Id est, non poterant fieri *virtutes*, quia homines erant incapaces. — ὀλίγοις, *paucis)* Quantitas. — ἀῤῥώστοις, *infirmis)* Qualitas.

v. 6. κύκλῳ, *circuitu)* Beneficium tamen praestitit Jesus patriae suae.

v. 7. ἤρξατο, *coepit)* postquam profecerant. — δύο δύο, *duos duos)* sex paria. Matth. 10, 2. s. — καὶ, *et)* Reliqua mandata patent ex v. 12. 13.

v. 8. 9. παρήγγειλεν) Hoc verbum trifariam hoc loco Marcus construit: παρήγγειλεν — ἵνα μηδὲν αἴρωσιν — ἀλλ' ὑποδεδεμένους (scil. εἶναι·) — καὶ μὴ ἐνδύσησθε. Sic idem c. 12, 38. θελόντων περιπατεῖν καὶ ἀσπασμούς· ubi infinitivus et accusativus junguntur.

v. 8. ἵνα, *ut)* ut essent expediti, soluti, liberi. [*Conf. not. ad* Matth. 10, 10.]

**) v. 13. ἐξέβαλλον, *ejiciebant)* Id sine dubio multo molestius tulere daemones, quam, se expelli ab ipso Domino. — ἤλειφον ἐλαίῳ, *ungebant oleo)* Haec unctio longe differebat ab ea unctione, quae *extrema* dicitur. Oleum non ferebant secum, v. 8. sed apud aegrotos sumebant. Miraculum eo apertius.

v. 14. φανερὸν, *manifestum)* Jesus multis prius non innotuit, quam mors Johannis innotesceret: alias eum non habuissent pro Johanne. Notandum contra eos, qui tempora post baptismum Domini nimis extendunt. — γὰρ, *enim)* Sine publica fama non nosset Herodes. Sero aula accipit novellas spirituales. — ἔλεγεν, *dicebat)* Luc. 9, 7. pluralis est, quem numerum res etiam in Marco poscit. nam enumerantur hominum opinationes, quarum unam Herodi praeter ceteras probabilem visam indicat demum versu 16. Itaque parenthesis, si eam ante *manifestum* juvat pingere, non in *ejus*, sed in *prophetarum* debet claudi, ut *audivit* in *audiens* reassumtum appareat. Neque Marcus opinionem, quam Herodes ab aliis accepit, Herodi bis adscribere dicetur, aliis ne semel quidem, praesertim cum Herodes magis dubitarit, quam alii. Ergo aut ἔλεγον, *dicebant*, legi debet, aut *dicebat* certe non spectat ad Herodem, sed cum eo verbo sub-

---

*) ἐκεῖθεν, *exinde)* Latiorem haec vocula apud Marcum h. l. sensum habet, quam apud Matthaeum c. 13, 53. et universam Salvatoris commorationem in Capernaum et regione circumjacente respicit. Jairus in Capernaum habitavit: neque multo post resuscitationem filiae ejus, parabolae Matth. 13. etc. memoratae, prope Capernaum, prolatae sunt. *Harm.* p. 325.

**) v. 10. ἐκεῖθεν, *inde]* ex urbe. *V. g.*

auditur participium *dicens* indefinite, ut saepius ponitur φησὶν, *inquit*, scil. ὁ εἰπὼν, *dicens*. *) Vid. ad Chrysost. de Sacerdot. p. 477. Glass. Can. 23. de Verbo, et Hiller. Syntagm. p. 325.

v. 15. ἄλλοι, *alii*) Varietas humanarum opinionum de divinis rebus mira est. Eam scire, discipulos nonnihil juvat, c. 8, 28. sed Herodem magis perturbat. Quanta quanta est varietas, tamen saepe veritas extra eam versatur.

v. 16. ἀκούσας δὲ, *audiens autem*) Id repetitur ex v. 14.

v. 19. ἐνεῖχεν) *infenso animo imminebat.*

v. 20. ἐφοβεῖτο, *timebat*) Venerabilem facit sanctitas. Herodem non timuit Johannes. — εἰδὼς, *gnarus*) Argumentum verae religionis, timor malorum et reverentia erga pietatem. [*Neque tamen prophetam eum agnovit. Cardinem rei haud assequitur hominum seculi aestimium. Ipse Judas, tenebris jam obrutus, non* Christum, *sed* sanguinem innocentem *dixit Jesum.* V. g.] — συνετήρει, *custodiebat*) contra Herodiadem. — πολλὰ — ἤκουε, *multa — audiebat*) Nec tamen pius fuit Herodes.

v. 21. γενεσίοις) Γενέσια, Genus est: γενέθλια, species. Hoc proprie natalitium, illud quemvis diem festum, ex gr. regni capti etc. notat. — μεγιστᾶσιν, *magnatibus*) aulae et curiae. — χιλιάρχοις, *chiliarchis*) militiae. — τοῖς πρώτοις, *proceribus*) statibus provincialibus.

v. 22. ὁ βασιλεὺς τῷ κορασίῳ, *rex puellae*) Antitheton.

v. 25. μετὰ σπουδῆς) promte. — θέλω, *volo*) Parrhesia.

v. 27. σπεκουλάτωρα, *speculatorem*) Derivatur a *specula*. *Speculatores* supplicia peregerunt. Sen. l. I. de ira, c. 16.

v. 29. πτῶμα) Sic נְבֵלָה de propheta, Jer. 26, 23. Lat. *cadaver*. Salvatoris corpus non ita appellatur. — ἐν μνημείῳ, *in monumento*) patrio fortasse, cui inferri eum, ut *suo*, fas erat. Jesus Christus, vitae princeps, in sepulcro alieno repositus est.

v. 30. συνάγονται, *congregantur*) simul. — οἱ ἀπόστολοι, *apostoli*) Apta huic loco appellatio. — πάντα, *omnia*) Sequitur distributio, *et quanta*, *et quanta*. Relatio praeclarissima!

v. 31. ὑμεῖς αὐτοὶ, *vos ipsi*) quoque. Saepe Servator solus in solitudinem se contulit. nunc dicit: vos quoque solitudinem quaerite. — ὀλίγον, *paululum*) Solitudo et consuetudo cum aliis, contemperanda piis. — ἦσαν, *erant*) Non semper simul et venerunt et discesserunt.

v. 33. προῆλθον, *praevenerunt*) variis viis. — συνῆλθον, *convenerunt*) uno loco.

v. 34. ἤρξατο, *coepit*) denuo, ut si antea non docuisset. Opus verae misericordiae est, docere: et boni doctoris virtus est misericordia.

v. 35. πολλῆς, *multa*) Matth. 20, 1. ss.

v. 36. κύκλῳ, *circuitu*) Nam in uno duntaxat alteroque non erat cibi tantum.

v. 37. ἀγοράσωμεν, *emamus*) Interrogatione hac significant discipuli, non voluntatem deesse sibi, et operae in abeundo, et pecuniae, quam haberent, in emendo, impendendae, sed facultatem. Itaque

*) *Non* Gnomonis *observationem h. l.*, *sed* utriusque Editionis *marginem sequitur* Vers. germ., *lectionem* ἔλεγεν *praeferens*. E. B.

ducentorum denariorum summam non tam ex ea, quae tum erat, crumenae copia colligunt, quam ex numero hominum. Vide, quid elici possit: 5000 viri — 200 denarii — 1 vir — 1/25 denarii, i. e. 1/2 kr. circiter. Habemus, praeter argumentum veteris monetae in novam resolvendae, illud *paululum* in singulos viros, (Joh. 6, 7.) illo praesertim anni tempore (circa Pascha, Joh. 6, 4.) quo annona solet esse carior: et rationalem discipulorum computum, quo e regione posito illustratur omnipotentia Domini. Summa 200 zuzacorum sive denariorum apud Hebraeos perfrequens fuit in dote aut multa, ut Lightfootus docet: sed hoc non obstat analogiae 200 denariorum et 5000 virorum.

v. 40. **ἀνέπεσον,** *discubuerunt*) Fides populi.

v. 41. **πᾶσι,** *omnibus*) Etiam opsonio usi omnes: et hujus quoque reliquiae fuere. v. 43. [*quod, cum piscis partibus admodum diversis constet, minus adeo, quam panis amplificatio, rationi est pervium.* V. g.]

v. 45. **πρὸς βηθσαϊδὰν,** *ad Bethsaidan*) Terminus navigationis non totius, sed ex parte, dum Jesus ad eos venturus esset.

v. 48. **εἶδεν,** *vidit*) Et tamen non priusquam maturum esset, venit ad eos. — **ἤθελε,** *volebat*) Conf. Luc. 24, 28.

v. 52. **γὰρ,** *enim*) Debuerant a pane ad mare concludere. Quo exercitatior fides, eo magis assuescit spectaculo admirandorum operum divinorum. [*Conf. Matth.* 14, 33.] — **ἦν γὰρ,** *erat enim*) Non modo notatur illud tempus, sed habitus cordis in illo tirocinio.

v. 53. **προσωρμίσθησαν,** *appulerunt*) promte.

v. 55. **ἐπὶ τοῖς**) Dativus. *in grabatis:* ut jacuerant.

v. 56. *) **κἂν**) Componitur hoc loco particula, non ex **καὶ** et **ἐὰν**, ut plerumque, sed ex **καὶ** et **ἂν**, uti 2 Cor. 11, 16. Conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. pag. 459. — **ἅψωνται,** *tangerent*) exemplo haemorrhousae. c. 5, 27. — **αὐτοῦ**) τοῦ κρασπέδου.

CAPUT VII.

v. 1—5. *Οἱ φαρισαῖοι — ἰδόντες τινὰς τῶν μαθητῶν αὐτοῦ κοιναῖς χερσὶ — ἐσθίοντας ἄρτους (οἱ γὰρ — κλινῶν) ἔπειτα ἐπερωτῶσιν αὐτὸν οἱ φαρισαῖοι κτλ.*) Locutio pendens: qua non observata, post **ἄρτους** inseruere nonnulli **ἐμέμψαντο**. Atqui tota periodus, per parenthesin dilatata, sustinetur verbo **ἐπερωτῶσιν**. Nam verbum vel iteratur finita parenthesi, Act. 2, 8. 11. 1 Cor. 8, 1. 4. Jud. 9, 16. 19. 2 Sam. 21, 2. 3. 4. 1 Reg. 8, 41. 42. vel tum demum ponitur, ut h. l. et Eph. 3, 1. 14. fitque connexio per particulas **καὶ, δὲ, οὖν,** et hoc loco per **ἔπειτα**. Valde similis est periocha *Gregorii* Thaumaturgi, quam quidem contractiorem dabimus: **κατορθοῦται ἡ ψυχὴ, ἵν' ὥσπερ ἐν κατόπτρῳ ἑαυτὴν θεωρήσασα (τὸ ἄλογον, καὶ πάλιν τὸ λογικὸν κτλ.) *ΕΙΤΑ* ταῦτα ἐν αὐτῇ κατανοήσασα, τὰ μὲν χείρονα *ΕΚΒΑΛΛΟΙ*, τὰ δὲ ἀγαθὰ *ΕΚΤΡΕΦΟΙ*.** vid. Paneg. ad Orig. p. 70. seq. Ed. Stutgard.

) v. 2. **τοῦτ' ἔστιν, *hoc est*) Interpretationem addit evangelista,

---

*) **ἐν ταῖς ἀγοραῖς,** *in foris*] ubi occursum ejus certiorem haberent, et quamplurimi opem unâ consequerentur. *V. g.*

) **ἀπὸ ἱεροσολύμων, *Hierosolymis*] Pascha illic celebratum fuerat. *V. g.*

uti v. 11. c. 5, 41. etc. ipse manus illotas non habens pro communibus.

v. 3. *πυγμῇ) Πυγμὴ pugnus. πυγμῇ* עד הפרק carpotenus. v. Lightf. — *παράδοσιν, traditionem)* Hujus correlatum, *παρέλαβον, acceperunt.* v. 4.

v. 4. *ξεστῶν, urceorum)* unde in *pocula* infunditur. — *κλινῶν, lectorum)* quibus utuntur edentes.

v. 5. *ἐπερωτῶσιν, interrogant)* Semper *quaestionibus* duntaxat operam dabant pharisaei. — *περιπατοῦσι, ambulant)* הלך Hebraeis hoc sensu frequens.

v. 6. *ὑποκριτῶν, hypocritis)* Sane ex hoc loco sumi potest definitio *hypocriseos.* Hi Pharisaei erant specimen hypocritarum.

v. 8. *ἀφέντες, missum facientes)* Oppositum *τοῦ tenere.* Affinia: *abolere*, v. 9. *abrogare*, v. 13. — *τὴν ἐντολὴν, praeceptum)* Unum *praeceptum*, uti virtus una et simplex; contra multiplicitatem traditionum. — *τοῦ θεοῦ· τῶν ἀνθρώπων, Dei: hominum)* Evidens antitheton. — *βαπτισμοὺς ξεστῶν, baptismos urceorum)* viles observatiunculas.

v. 9. *καλῶς ἀθετεῖτε, pulcre aboletis)* הטיב LXX *καλῶς.* i. e. pulcre dicitur, cum ita dicitur. Sicut incendii pictura vera, *pulcra* est. Putarantque illi, se facere *pulcre.* — *ἵνα, ut)* Vere accusantur, etsi hypocritae non putarent, hanc suam esse intentionem.

v. 10. *μωσῆς, Moses)* divinitus.

v. 13. *ᾗ παρεδώκατε, quam tradidistis)* Traditionem fecistis vos, quae antiquis erat mera consuetudo.

v. 14. *ἀκούετε, audite)* Admonitio *omnibus* salutaris, contra praejudicium vero cultui divino inimicissimum.

v. 16. *εἴ τις ἔχει, si quis habet)* Pauci hoc capiebant. v. seqq.

v. 18. *ἔξωθεν, extrinsecus)* Id accedit, explicationis gratia.

v. 19. *καθαρίζον)* non inquinans, sed *purgans*, dum alimentum laudabile remanet, et *purgamenta* abeunt.

v. 22. *πλεονεξίαι) Πλεονεξία, πλεονέκτης, πλεονεκτέω*, comparativum involvens, denotat medium quiddam inter furtum et rapinam: ubi per varias artes id agitur, ut alter per se, sed cum laesione sui, inscius vel invitus, offerat, concedat, et tribuat, quod indigne accipias. Propius tamen ad furtum accedit, et rapinae magis opponitur: estque divitum potissimum, ut duo illa pauperum. 1 Cor. 6, 10. 5, 10. — *ἀσέλγεια)* diffluens animi *lascivia.* conf. Syr. Haec et *malignus oculus* sunt contra praeceptum IX et X. — *ὀφθαλμὸς πονηρὸς, oculus malignus)* invidia et de malis alienis gaudium. — *ἀφροσύνη, insipientia)* qua laborabant, qui h. l. refutantur: coll. *insipientes.* Luc. 11, 40. Causa, cur *insipientia* extremo loco ponatur: quae etiam reliqua omnia facit incurabiliora. Non in sola voluntate est corruptio humana. [*conf.* v. 18.]

v. 23. *πάντα, omnia)* O quam impurus est fons cordis nostri!

v. 24. *μεθόρια) fines communes.* — *οὐδένα, neminem)* Erat enim in finibus terrae Israël.

*) v. 25. *ἀκούσασα, audiens)* Si ex fama fides: quanto magis ex

---

*) *οὐκ ἠδυνήθη λαθεῖν, non poterat latere*] Ita res dirigente Deo dispositae sunt, ut temere quasi atque fortuito feminae ethnicae beneficium contigisse videretur. *V. g.*

Scripturae textu vel brevi. — *γὰρ, enim*) Resp. v. 24. fin. Jesus obviam se tulit cum ope sua: sed ita moderatus est rem, ut videretur quasi fortuito fecisse erga Graecam; cum totum iter illius causa suscepisset. Conf. Matth. 18, 12. — *τὸ θυγάτριον, filiola*) Subjectum obsessionis possunt esse etiam pueri, c. 9, 21. 24. etiam ethnici.

v. 26. *ἑλληνὶς, Graeca*) vocabulo late sumto. — *συροφοίνισσα τῷ γένει*) *Τῶν τὴν φοινίκην σύρων κατοικέντων* meminit Clemens Al. in Protrept. *Syrophoenicen* memorat Tertullian. ad. Marcion. et Justin. M. adv. Tryph. *Syrophoenix udus* notatur a Juvenale. Foemininum *φοίνισσα*, quod Herodianus habet, formatur ad analogiam *κρῆσσα, λίβυσσα, θρᾶσσα, κίλισσα.*

*) v. 27. *ἄφες πρῶτον, sine primum*) Non plane negat: importunam eam esse, notare ei videtur. — *χορτασθῆναι, saturari*) Judaeis aliquid decessisset, si Jesus plus temporis impendisset gentibus. **)

v. 28. *ὑποκάτω τῆς τραπέζης, sub mensa*) Magna submissio mulieris. Allegat tamen vicinitatem. — *τῶν παιδίων, puerorum*) qui panem saepe prodigunt. Diff. a *τέκνων, liberorum*, quo denotatur *jus.*

v. 29. *διὰ τῦτον τὸν λόγον, propter hoc verbum*) *verbum*, et, in eo, fidem. Subaudiri potest, *dico tibi.* [*Saepe, tum in malo tum in bono, tota animae virtus uno se verbo exserit.* V. g.] — *ἐξελήλυθε, egressum est*) Ita Jesus statim eam exhilaravit indicio laeto. [*Norat enim, quae vel eminus virtute sua facta erant.* V. g.]

v. 30. *ἀπελθῦσα, abiens*) in fide. — *εὗρε τὴν θυγατέρα βεβλημένην ἐπὶ τῆς κλίνης, καὶ τὸ δαιμόνιον ἐξεληλυθός*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Situs filiae in lecto *jacentis* ostendebat magnam vim daemonii, quod obsederat puellam; et majorem vim Jesu, qui id ejecit. Filia antea quiete caruerat. Mater vero non invenit daemonium ipsum, quod exierat; sed invenit, quod exisset daemonium, i. e. illum statum rerum. Vis verbi *invenit* cadit potius super participium, quam super nomen.

v. 31. *τῶν ὁρίων, finium*) Id est, per mediam Decapolin. [*Regio* Decapolin *complexa, maximam partem extra Galilaeam* (Matth. 4, 25.) *trans Jordanem, et aliqua ejus portio, si placet, in latere Galilaeae meridionali sita fuit, Syris potissimum atque ethnicis habitata. Huc pertinent* Gadara (Marc. 5, 20.) et Caesarea Philippi. — *Frequens est circa hoc tempus finium ethnicorum apud Evangelistas mentio: unde totam terram Israëlis pervestigasse Salvatorem patet.* Harm. p. 343.]

***) v. 33. *ἀπολαβόμενος, seorsum sumens*) Circumstantiae multae, quas Jesus hoc loco adhibuit, et aspectus aliorum, qui sanabantur, apud *surdum*, cujus animam quoque sanabat, erant sermonis loco, dum audire coepisset. [*Oculorum primum, deinde aurium ope virtutem ipsi suam communicavit.* Harm. p. 343.] conf. c. 8, 23. de *caeco.* — *πτύσας, spuens*) Saliva munda, salubris.

---

*) *τὸ δαιμόνιον, daemonium*] immundum istum spiritum, qui obsederat puellam. *V. g.*

**) *ὐ γὰρ καλόν ἐςι, non enim convenit*] Quod per se non convenit, id convenit rite orantibus. *V. g.*

***) *κωφὸν, surdum*] Historiam surdi hujus, nec non coeci, de quo c. 8, 22. solus Marcus retulit. *V. g.*

v. 34. *ἐστέναξεν, ingemuit*) Suspiriorum, corde στενῷ, vis magna. *γέμει*, qui gemit. Est πάθος. quare in Psalmis nunquam dicitur: *suspirabo*, ut dicitur *orabo*; *clamabo*, *flebo*. Etiam lacrumae subitae non sunt in potestate nostra. Sed *flebo* in psalmis est propositi. [*Gemitus iste miserum commovit, opisque in eo desiderium excitavit.* V. g.] — *ἐφφαθά, Ephphatha*) Prima vox, audita surdo.

v. 35. *ἀκοαί*) q. d. *auditiones*. Non unus in aure meatus.

v. 36. *αὐτοῖς, illis*) qui tulerant mutum. Spectatorum potius erat, celebrare. Et tamen etiam illi celebrarunt. v. 37. Silentium iis praecipue injungi solitum, qui curati fuerant. — *μᾶλλον περισσότερον, magis abundantius*) Comparativus in *magis* stat in antitheto ad interdictum: in *abundantius*, ad praedicationem, quam fecissent sine interdicto. Conf. Phil. 1, 23. not.

v. 37. *καλῶς πεποίηκε, bene fecit*) Formula ἀποδοχῆς. Act. 10, 33. Phil. 4, 14. sic, in praesenti, 2 Petr. 1, 19. in futuro, 3 Joh. v. 6. Sic LXX, 1 Reg. 8, 18. Similis formula assentiendi, *bene dixisti*. Marc. 12, 32. — *τούς*) hunc aliosque. [*Matth.* 15, 30.]

CAPUT VIII.

v. 2. *Ἡμέραι, dies*) Nominativus temporis, subaudito *est* vel *sunt*, absolutam locutionem facit. Luc. 9, 28.

v. 3. *τινές, quidam*) Ii, qui longius venerant, magis egebant: et propter hos etiam ceteri cibantur. [*Etiam hoc incisum sermonis Jesu pars est.* V. g. — *) *ἥκασι, venerunt*) Verbum ἥκω jam in praesenti tempore *veni* potius et *adsum*, quam *venio*, significat. Hanc verbi vim non videntur considerasse, qui ἥκασι substituerunt h. l. Vid. ad Ap. 2, 25.

v. 6. 7. *εὐχαριστήσας· εὐλογήσας, gratias agens: benedicens*) Synonyma. Recte faciunt cibum capientes, qui in singulos missûs orant. — *καὶ αὐτά, etiam illos*) liberaliter.

v. 11. *ἤρξαντο, coeperunt*) post pausam. **)

v. 12. *ἀναστενάξας*) ut *contulit sese ad suspirandum*. Est inchoativum, ut ἀναβοάω etc. Et tamen *ingemiscere* sive *suspirare* manet πάθος.

v. 15. *τῶν φαρισαίων καὶ Ἡρώδου, Pharisaeorum et Herodis*) Duo extrema. *Pharisaeorum et Sadducaeorum*, dicitur Matth. 16, 6. not. Igitur pro eo, quod *Sadducaeos* dicit Matthaeus, *Herodem* Marcus. Omnium fermentum, hypocrisis, (Herodes, vulpes, Luc. 13, 31. not.) certe in postulandis signis, aliis aliisque ex causis. De Herode Lucas id non quidem c. 12, 1. sed c. 23, 8. quasi per supplementum, memorat. etenim quum ad Pharisaeos Herodes in articulo de resurrectione propius accederet, c. 6, 16. tamen licentia Sadducaeorum in ceteris rebus erat aptior aulae ejus, religionem ad speciem utilitatis politicae inflectenti.

---

*) *μακρόθεν, eminus*] singulari zelo impulsi. *V. g.*

**) *πειράζοντες αὐτόν, tentantes eum*] num posset, tot signis in terra exhibitis, de coelo etiam idem praestare. *V. g.*

v. 17. *) πεπωρωμένην, *induratum*) Ex corde *induratio* manat in visum, auditum et memoriam. v. 18.

**) v. 22. φέρουσιν, *ferunt*) Caecus ipse non videtur Jesum jam tum habuisse cognitum.

v. 23. ἐπιλαβόμενος, *assumens*) Ipse ducebat. magna humilitas. — κώμης) Bethsaida πόλις dicitur Joh. 1, 45. Erat κωμόπολις. Caeco visum recuperanti laetior erat aspectus coeli et operum divinorum in natura, quam operum humanorum in pago.

v. 24. ὡς δένδρα, περιπατοῦντας, ***) *ut arbores, ambulantes*) Caecus dicit: hoc solo se cognoscere, homines esse, non arbores; quia ambulent.

v. 25. ἀναβλέψαι, *oculos tollere*) et experiri.

v. 26. εἰς τὸν οἶκον· μηδὲ εἰς τὴν κώμην, *in domum: neque in pagum*) Domus igitur ejus erat in extrema pagi parte. — μηδὲ εἴπῃς, *neque dicas*) Jesus celebritatem fugit, eo inprimis tempore. [*Postremum enim ante scenopegiam (et ante sermones* Joh. 7—10. *memoratos* V. g.) *apud Evangelistas hoc miraculum est, quod non secus ac sanationem surdi et muti publicari vetuit*, c. 7, 36. *Populus celebrato Paschate negotia ruralia frequentavit: adversarii nullo posthac signo digni fuerunt: et quae miraculis ejusmodi efficienda erant penes discipulos, ea jamnunc ad apicem pertigerant. Ecce completum in Galilaea annum gratiosum!* Harm. p. 348.] — τινὶ, *cuiquam*) qui est *in vico*.

v. 27. ἐν τῇ ὁδῷ, *in via*) Sermo in via pius.

v. 31. τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, *filium hominis*) Humiliter se appellat: post resurrectionem ait, *Christum* oportuit pati. Luc. 24, 26. — ἀποδοκιμασθῆναι, *reprobari*) Negarunt enim, quod Petrus v. 29. confessus erat. c. 14, 63. s.

v. 32. παῤῥησίᾳ, *libere*) Antehac tantum subindicarat. Luc. 4, 23. — τὸν) τοῦτον.

v. 32. 33. ἐπιτιμᾶν· ἐπετίμησε, *increpare: increpuit*) Petrus, dum *increpat*, *increpationem* meretur. Idem verbum, v. 30.

†) v. 34. τὸν ὄχλον σὺν τοῖς μαθηταῖς, *turbam cum discipulis*) Doctrina catholica. [*quae vel turbae inculcatur, de Jesu Messia nondum distinctius instructae.* V. g.] — ἀκολουθείτω, *sequatur*) in morte *crucis*.

v. 35. καὶ τοῦ εὐαγγελίου, *et evangelium*) Sic, *et meos sermones*, v. 38. [*de cruce inprimis.* V. g.]

v. 38. ἐπαισχυνθῇ, *erubuerit*) verbis et factis. [*Ipsâ Christi imperterritâ confessione propria vita in discrimen adducitur.* V. g.] — με — ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, *me — filius hominis*) De praesenti, loquitur in prima persona; de futuro, in tertia. — λόγους, *verba*) crucis. Plurale. Potest aliquis Christum profiteri universe, et tamen

---

*) τί διαλογίζεσθε κ. τ. λ.] Sermo per distinctas interrogationes incedit usque ad verbum μνημονεύετε, v. 18. inclusive. *Not. crit.*

**) πῶς οὐ συνίετε; *qui non intelligitis*] panem vobis apud me deesse non posse, adeoque ab alio me fermento vos dehortari. *V. g.*

***) *Lectionem pleniorem*, ὅτι ὡς δένδρα ὁρῶ περιπατοῦντας, *praetulerat margo* Ed. maj., *sed cum* Gnom. *consentit* Ed. 2. *nec non* Vers. germ. E. B.

†) v. 33. τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, *discipulos suos*] qui celerrime Petri interpellatione ad ea, quae humana sunt, abripi potuerant. *V. g.*

hunc vel illum sermonem, hoc vel illud dictum, v. gr. Matth. 5. erubescere. Hic quoque vincendus est pudor. — *ἐν τῇ γενεᾷ ταύτῃ, in generatione hac)* Huic opponitur panegyris, de qua mox. — *τῇ μοιχαλίδι καὶ ἁμαρτωλῷ, adultera et peccatrice)* quae ut *adultera Christum* spernit; ut *peccatrix, sermones ejus:* et inde confessoribus ejus omne minarum et pollicitationum genus objicit. talis turba plane contemnenda est. quis timeat? quis vereatur? — *ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, filius hominis)* Modo dixit, *me et sermones meos*, non, *filium hominis et sermones ejus:* nunc non, *ego*, sed, *filius hominis.* quae appellatio singularem cum adventu glorioso visibili nexum habet. Luc. 9, 26. — *ἐπαισχυνθήσεται, pudendum ducet)* jure; adeoque pro suo non agnoscet, sed amandabit. — *τοῦ πατρὸς, Patris)* Gloria igitur est, ut unigeniti. Joh. 1, 14. — *μετὰ τῶν ἀγγέλων τῶν ἁγίων, cum angelis sanctis)* Haec est *Graeca* lectio et *Goth.* etc. Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. O pudor. pudefieri coram Deo, Christo, et angelis!

CAPUT IX.

v. 1. *Ἐν δυνάμει, in potentia)* Rom. 1, 4. 2 Cor. 13, 4.

v. 2. *κατ' ἰδίαν, seorsum)* Antitheton ad *populum.* — *μόνους, solos)* Antitheton ad *novem discipulos.*

v. 3. *χιὼν, nix)* natura — *λευκᾶναι, candida facere)* arte.

v. 4. *σὺν, cum)* Mosis apparitio minus provisa erat discipulis, quam Eliae. v. 11.

v. 5. *καὶ ποιήσωμεν, et faciamus)* Sic quoque, *et faciamus,* Luc. 9, 33. *Καὶ, adeoque,* alacritatem animi Petrini refert: aut est particula evangelistarum, duos Petri sermones breves jungentium. conf. *καὶ*, c. 3, 22. Luc. 7, 16. vel etiam Matth. 8, 13. Joh. 13, 13.

v. 6. *τί λαλήσαι)* Sic LXX, *γινώσκοντες τί ποιῆσαι Ἰσραήλ.* 1 Chron. 12, 32. ubi item ex optativo alii subjunctivum fecerunt. — *ἔκφοβοι, timore)* eoque blando, nam alias non optasset manere Petrus, *perculsi.*

*) v. 8. *ἐξάπινα)* LXX virale adverbium. — *μεθ' ἑαυτῶν, secum)* quia erat adhuc passurus.

v. 10. *ἐκράτησαν, arripuerunt)* exceperunt, non neglectim habuerunt. — *τί ἐστι, quid est)* Non ambigebant tam in thesi, quam in hypothesi. [*Mori scilicet Christum debere haut opinatis sermo etiam de resurrectione videbatur alienus.* V. g.]

v. 11. *ὅτι λέγουσιν, dicunt)* Interrogatio implicita **).

v. 12. *εἶπεν, dixit)* In hoc sermone Jesus facit, ut in disputatione praeses, opponentis argumento justam speciem addens, et tum responsione satisfaciens. — *πρῶτον, prius)* Hoc construitur et cum *veniens* et cum *restituit*, tametsi versu praecedente cum *venire* dun-

---

*) v. 7. *αὐτοῦ ἀκούετε, hunc audite*] Jesum, puta. Moses enim et Elias jamjam evanuerant. *V. g.*

**) *πρῶτον, prius*] quam veniat magnus atque terribilis Domini dies, Mal. 4, 5. Discipuli videntur existimasse, die isto sicut quorumvis mortuorum, ita et Christi, siquidem ipsi moriendum foret, resurrectionem futuram esse, adeoque nimis diuturnum sibi silentium imponi. *V. g.*

taxat jungitur. sic enim etiam *quadraginta annos* dupliciter construitur Hebr. 3, 9. 17. — **ἀποκαθιςᾷ**, *restituit)* Praesens indefinitum, uti Matth. 2, 4. — **καὶ πῶς**, *et quemadmodum*) Id est, videtur vobis exspectatio Eliae, omnia restituentis, et scriptura de morte Messiae non posse stare simul: atque stant simul. — **ἵνα**, *ut) quia* scriptum erat, ideo pati debuit. — **ἐξυδενωθῇ**, *pro nihilo habeatur)* Es. 53, 3. Cum hac *pro nihilo reputatione* videtur rationi non stare posse *restitutio omnium.*

v. 13. **ὅτι καὶ**) **καὶ**, *etiam.* — **αὐτῷ**, *illi)* Eliae. vid. omnino Matth. 17, 12. — **καθὼς**, *sicut*) Ref. ad *venit.* Innuit, non opinione scribarum, sed prophetia Scripturae, discipulis minus nota, niti adventum Eliae. Neque tamen hoc non etiam ad *fecerunt* refertur. nam prodromum cito insecutus est Dominus: ergo prodromus celeriter locum ei fecit, celeriter sublatus.

v. 14. **περὶ αὐτὺς**, *circa eos)* Laborabant adhuc, soli.

v. 15. **ἐξεθαμβήθη**, *obstupuit)* Tangebantur a gloria, etiamsi nescirent, quid in monte actum esset. conf. c. 10, 32. Luc. 19, 11. nec non Exod. 4, 14. 34, 29. s. [*Occultam cum Deo conversationem facile sentias majorem hominum erga te proclivitatem insequi.* V. g.] — **προστρέχοντες**, *accurrentes)* cupide. — **ἠσπάζοντο**, *salutabant)* cum gaudio.

v. 16. **αὐτὺς**, *illos)* Id in praesenti non reciprocum est, sed refertur ad discipulos, v. 14.

v. 17. **εἷς**, *unus)* Nec scribae, nec discipuli audebant verba facere.

v. 18. **καταλάβῃ**, *prehenderit)* Obsessionis vocabulum videtur angustius.

v. 20. **ἰδὼν**) Alii, **ἰδὸν**, ut referretur ad **πνεῦμα**, conf. Heupelii annot. ad Marc. p. 230. Manet **ἰδὼν**, i. e. *videns*, puer, *illum*, Jesum: commodeque resolvitur constructio per hyperbaton: *et videns eum, et cadens etc.* ubi τὸ *statim etc.* constructionem eo mollius interpellat, quia tantundem est, ac si diceret, *statim a spiritu concerptus est.* Similis figura orationis, c. 3, 17.

v. 21. **καὶ**, *et)* Sapienter fecit Jesus, adhibita mora.

v. 22. **τὸ πῦρ**) Nomen caret plurali: alias ut **ὕδατα**, sic **πῦρα** dicendi hic locus erat: pluralis autem articulo suppletur. — **ἵνα ἀπολέσῃ**, *ut perderet)* vel quod etiam in cadaver potestatem sibi polliceretur, vel ne a Jesu ejiceretur. nam alias libenter mansurus erat in corpore humano. Perdere hominem non potuerat per se, sine aqua vel igni.

v. 23. **τὸ εἰ δύνασαι πιςεῦσαι**, *hoc si potes credere)* Reponitur homini illud, *si quid potes.* v. 22. Videtur pater ille offendisse in discipulis. v. 18. fin. *Τὸ* est nominativus, et cum *si potes credere* stat in appositione. praedicatum est verbum *est* subauditum, uti Phil. 1, 22. Hoc, *si potes credere*, res *est;* hoc agitur. — **πάντα**, *omnia)* Antitheton: *quid* in *si quid.* — **τῷ πιςεύοντι**, *credenti*) Omnipotentiae divinae se fides hominis, quasi organon, accommodat, ad recipiendum, vel etiam ad agendum. [*Dativus commodi.* V. g.]

v. 24. **βοήθει μυ τῇ ἀπιςίᾳ**, *succurre meae incredulitati*) removendo meam *incredulitatem:* vel, filium meum sanando, etsi non satis fidei habeo. conf. *succurre.* v. 22.

v. 25. **δὲ**, *vero)* Jesus ubique vitavit strepitum. — **ἀκαθάρτῳ· ἄλαλον· κωφόν**, *impuro: mute: surde) Spiritus* ille talem fecit mi-

serum puerum, aut etiam ipse talis fuerat. — *ἐγώ σοὶ ἐπιτάσσω, ego tibi praecipio) Ego*, antitheton ad discipulos, qui non valuerant: *nos*, inquiunt ipsi v. 28. Magna Domini *potestas*. Ferocior factus erat spiritus ex *impotentia* discipulorum. — *μηκέτι, non jam)* Qui initio aetatis adversa sunt perpessi, majus quasi privilegium in reliquam vitam interdum accipiunt. — *εἰσέλθῃς, ingrediaris)* Voluisset *spiritus* ille iterum intrare.

v. 26. *κράξαν, clamans)* etsi maluerat hic esse mutus prorsus. — *σπαράξαν, discerpens)* In auxilio divino corpus hominis non semper habetur molliter. Exitus violentus signum constantioris liberationis.

v. 27. *ἤγειρεν, excitavit)* Nova pars miraculi.

v. 28. *ὅτι)* מַדּוּעַ LXX, *ὅτι*. Es. 58, 3. 1 Chron. 17, 6.

v. 29. *δύναται, potest)* Id est, nulla re potestis ejicere hoc genus, nisi cum precibus et jejunio.

v. 30. *παρεπορεύοντο, praeteribant)* non per urbes, sed *praeter* eas. — *ὐκ ἤθελεν, ἵνα τις γνῷ, non voluit, ut quis nosceret)* Hinc potest colligi causa, cur Salvator interdum prohibuerit, se indicari; interdum non prohibuerit. v. 31.

v. 31. *ἐδίδασκεν, docebat)* non solum paucis verbis, quae cito dicta essent seorsum: sed ex instituto. — *γὰρ, enim)* Non erat tempus, quo alii audire possent sermones de passione Messiae. — *παραδίδοται, traditur)* Praesens: jam id agitur, ut tradatur. conf. Joh. 6, 70. s. — *ἀποκτανθεὶς, occisus)* Emphasis: ita, si occisus erit, resurget.

v. 32. *ἐφοβῦντο, timebant)* De quavis re facilius interrogant Jesum, v. 28. quam de ipso. Sic fit etiam inter familiares.

v. 33. *ἐν τῇ οἰκίᾳ, in domo)* mutato, cum loco, nonnihil etiam affectu eorum, qui in vita fuerat concitatior. [*Conf.* Matth. 18, 1. *not.*] — *τί, quid)* Rationem reddere debemus rerum omnium.

v. 34. *ἐσιώπων, silebant)* Res, quae non mala videbatur per se, apparet, qualis sit, ubi ad judicium Dei notitiamque Jesu Christi refertur. — *μείζων, major)* virtute, nunc: eoque major futurus in dignitate.

v. 35. *καθίσας, ἐφώνησε, τὺς δώδεκα, sedens, vocavit, duodecim)* solenniter. — *ἔσχατος· διάκονος, ultimus: minister)* Haec duo differunt. *Ultimus* non eo ipso est *minister*. Itaque *ἔςαι* valet potius, *esse debet*, quam, *erit*, poenae causa. *minister* enim est voluntarium quiddam.

v. 36. *ἐν μέσῳ αὐτῶν, in medio sui)* ac discipulorum. coll. Luc. 9, 47. *apud se ipsum.* — *ἐναγκαλισάμενος, ulnis complexus)* Symbolum conjunctionis intimae. coll. v. 37. c. 10, 16. Eo ipso *gratiam* contulit *pusillo.* [*qui quanta suavitate perfusus fuerit, intellectu haud est difficile.* V. g.] Tam caros sibi humiles esse docet.

v. 37. *τῶν τοιύτων, talium)* parvulorum, etiam corde. — *ἐμέ, me)* qui corde sum demissus. — *ὐκ ἐμέ, non me)* Id est, non hac re absolvitur factum ejus. [*Parvulus a summo DEO quantum distat! At conjunguntur, per Christum.* V. g.]

v. 38. *ἀπεκρίθη, respondit)* Varia connexio sermonis Johannis cum sermone Jesu. Potestas *nominis* Christi in utroque sermone asserta. v. 37. 38. 41. Discipuli antea inter se disceptarant, quis inter ipsos esset major; nunc sermone Dominico docti ne alios quidem fastidiendos esse agnoscunt. Si Christus et fides in eum est in parvulis, [*quorum ne is quidem, cujus* v. 36. *mentio facta, Jesum seque-*

batur, V. g.] potuit etiam esse in illo, quem prohibuerant. Patet hinc modestia Johannis et candor. dubitationem hanc videtur in pectore aliquandiu gessisse, dum opportune eam promeret. — ἡμῖν — ἡμῖν, *nos)* apostolos, post Te.

v. 39. μὴ κωλύετε, *nolite prohibere)* Observent hoc, qui charismata alligant successioni canonicae. *Nolite prohibere*, si vobis iterum occurret vel idem ille vel alius ei similis. — ταχὺ, *confestim)* Nam anima sensu virtutis munitur. [*Interjecto aliquo intervallo fieri id queat.* V. g.]

v. 40. ὑμῶν· ὑμῶν, *vos: vobis)* Conf. v. seq. Matth. 12, 27. Jesus locutus in plurali prima, de rebus externis, Luc. 22, 8. 18, 31.: sed non de interioribus regni sui rationibus. [Joh. 20, 17.] Clementer corrigitur τὸ *nos*. v. 38. — ἐςιν, *est)* Sermo est de iis, qui aliquid suscipiunt Christi causa.

v. 41. ὃς, *qui)* Jesus, piae interpellationi Johannis postquam satisfecit, ad priora redit. — γὰρ, *enim)* Omnia sunt accepta, quibus vos adjuvamini, vel minima.

v. 42. *) περίκειται, *circumjacet)* Praesens indicativi emphasin habet.

v. 43. 45. 47. εἰσελθεῖν, *ingredi)* Ter: cui opponitur semel, *abire;* bis, *jaci.* — εἰς τὸ πῦρ τὸ ἄσβεςον, *in ignem exstingui nescium)* Sic v. 45. ac paulo aliter v. 47.

v. 44. 46. 48. ὅπυ, *ubi)* Gravissima repetitio. Allusio ad cadavera, quae vel vermium vel rogi sunt pabulum. *Vermis* dicit corruptionem; sed corruptio haec est aeterna. 2 Thess. 1, 9. — σκώληξ, *vermis)* animae. — αὐτῶν, *eorum)* non exprimitur in Marco, quo hoc referatur. Allegatur ergo Jesajas. — οὐ τελευτᾷ, *non moritur)* Praesens. — πῦρ, *ignis)* corporis. Hic *illorum* subaudiendum. — ὐ σβέννυται, *non exstinguitur)* vel quia certo ardet, coll. 2 Reg. 22, 17.: vel quia ardet *sine intermissione, dies noctesque*, Ap. 14, 11. 20, 10. et in aeternum. ibid. Vicissitudo tormentorum, ratione graduum, colligi possit ex Jes. 66, 23. 24. sed tamen tormenta erunt perpetua.

v. 47. βασιλείαν τῦ θεῦ, *regnum Dei)* Antea, bis, *vitam:* sed apta inprimis cum *oculis* mentio *regni Dei*, et *vitae.* Joh. 3, 3. 36. coll. Matth. 18, 9.

v. 49. πᾶς, *omnis) Omnis* hic non addito nomine ponitur. alius supplevit ἄρτος *panis*, alius *homo*: sensere videlicet, vix usu venire, ut πᾶς *omnis* masculinum ponatur absolute. Etenim ubi absolute poni videtur, determinatio subjecti ex praedicato petenda relinquitur. Matth. 13, 19.: παντὸς ἀκύοντος τὸν λόγον, *quolibet* (auditore) *audiente sermonem* etc. Luc. 6, 40.: κατηρτισμένος δὲ πᾶς κτλ. *quilibet* (discipulus,) *si consummatus erit, erit ut doctor suus.* c. 16, 16.: πᾶς εἰς αὐτὴν βιάζεται, *quilibet*, qui vim adhibet, *vi adhibita intrat in regnum coelorum.* Joh. 2, 10.: *Omnis homo* (qui nuptias habet et vinum ponit) *primum bonum vinum ponit.* Obviae sunt hujusmodi locutiones. Ita hoc loco: *Omnis*, qui salietur, certe *igne salietur.*

---

*) καὶ, *et]* Responso Johanni dato continuatur oratio superior. Sic cum v. 37. cohaeret v. 42. *V. g.*

Sed hanc sententiam paullo uberius explanabimus. In medio ea sita est inter sermonem de *igne, qui non exstinguitur*, et inter sermonem de *sale ejusque bonitate*. Tres ergo sunt gradus: *sale saliri*, *igne saliri*, *mitti in ignem, qui non exstinguitur*. Primus gradus est optatissimus; tertius, acerbissimus: secundus, est intermedius, cum tertio conveniens in mentione *ignis;* (qui hoc loco saepius per homonymiam memoratur, uti Matth. 3, 10. 11. 12.) cum primo autem propius congruit in mentione *saliturae*. Salitura maxime naturalis et conveniens, fit per sal. id sal est disciplina divina leniter erudiens ad abnegationem sui, et pacem et concordiam cum aliis. qui sic saliuntur, fiunt Deo *sacrificium* gratum, cujus rei typus erat in sacrificiis leviticis. Lev. 2, 13. Qui salituram per sal subterfugiunt, saliuntur per ignem, (nam et sal urendi vim habet, Deut. 29, 22. et vicissim in igne naturali quoque vim inesse saliendi, vel caro assa ostendit, atque apud Plutarchum ignis dicitur **τῶν ἡδυσμάτων ἄριστον καὶ ἥδιστον**) quod proximum est, saliuntur illi per disciplinam divinam severiorem, ne invalescente manus, pedis, oculi scandalo proficiscantur in ignem exstingui nescium. Nexus ergo et sententia sermonis sic habet: Sine ulla cunctatione et mollitie occurre scandalo manus, pedis, oculi, quod te alioqui in gehennam ejusque ignem aeternum detrudet. Quivis enim, qui ullo modo saliendus et per salituram igni aeterno subducendus est, si non sale clementiori, at igne severiori, in hac tamen vita, salietur: et omne sacrificium sale salietur, lenissimo et lautissimo saliturae genere. Hoc ergo sal admittite et habete, ut sublato omni scandalo pax inter vos floreat. Sal et ignem experturi estis utique: videte, ut quam lenissima salitura defungamini. — **ἁλισθήσεται**, *salietur)* Futurum: quo innuitur, mandatum de sacrificiis V. T. eorumque habitus typicus ad sacrificia N. T. — **καὶ πᾶσα θυσία ἁλὶ ἁλισθήσεται**) Exstat hoc Lev. 2, 13.: **καὶ πᾶν δῶρον θυσίας ὑμῶν ἁλὶ ἁλισθήσεται.** Hinc infertur prius illud, **πᾶς γὰρ κτλ.** quod est universalius cum **τὸ** *sale saliri* nunc demum addatur quasi per exceptionem, cum limitatione apposita, ad **θυσίας**.

v. 50. **καλὸν**, *bonum*) sal. nam eo condiuntur cetera. — **ἐὰν δὲ τὸ ἅλας**, *si vero sal*) Hoc loco ipsi discipuli dicuntur sal, quia sale praediti, et salientes mundum. — **ἄναλον**, *insulsum*) ut non mordeat. *insulsos* maxime *superbia* facit. — **αὐτὸ**, *illud*) sublata qualitate prima. — **ἕξετε**, *habete*) Ignem habere non est facultatis humanae: ideo non dicitur, *habete ignem*. Sed qui igni imbutus est, salem habere jubetur. — **ἐν ἑαυτοῖς**, *in vobis ipsis*) Antitheton: *in* vobis *invicem*. Prius officium, respectu nostri; alterum, erga alios. — **ἅλας**) Singulare, aut, ex **ἅλς**, plurale. *sal*, mortificationis, qua perimitur superbia. — **καὶ εἰρηνεύετε**, *et pacem habete*) vel habebitis: conf. v. 34. remota elatione, rixarum origine.

CAPUT X.

v. 1. **Καὶ ἐκεῖθεν ἀναστὰς**, *et inde surgens*) Antitheton non tam ad Capernaum, ubi sedens docuerat, c. 9, 33. 35. quam ad Galilaeam, ib. v. 30. — **διὰ τοῦ**) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. — **ὡς εἰώθει**, *sicut consueverat*) Observandae consuetudines Jesu Christi. Luc. 4, 16.

v. 5. **ἔγραψεν**, *scripsit*) Pentateuchi scriptor Moses c. 12, 19.

v. 6. *ἀρχῆς κτίσεως, initio creationis)* Ergo ante *creationem* ineunte Genesi descriptam non fuit ulla *creatio.* *) **)

v. 11. *ἐπ' αὐτήν, in illam.*

v. 13. *ἅψηται, tangeret)* Modestum petitum.

v. 14. *ἠγανάκτησε, indignatus est)* propter impedimentum amori suo a discipulis oblatum. — *τοιούτων ἐςίν, talium est)* talium, horum, est accipere regnum Dei. v. 15.

v. 15. *ὃς ἐάν, quicunque)* Id fecit ad redarguendum illum ipsum sensum, ex quo discipuli infantes volebant amovere. — *δέξηται, acceperit)* offertur enim. — *ὡς παιδίον, sicut parvulus)* accipit: accipit enim revera.

v. 16. *καί, et)* Plus fecit, quam rogatus erat v. 13.

***) v. 17. *ἐκπορευομένε αὐτῦ, exeunte eo)* ex domo. v. 10. — *προσδραμὼν)* Vulg. *procurrens:* ut si legisset *προδραμών.* Singulari certe studio impellebatur hic homo. Videtur intente exspectasse. [*Subitus ejusmodi incursus mox quandoque languescit.* V. g. — *γονυπετήσας, ad genua accidens)* Magnum igitur habebat studium. — *ποιήσω, faciam)* Parvuli non accipiunt *faciendo.* v. 15.

v. 18. *εἶπεν, dixit)* Respondet Dominus I. titulo singulari, quem ipsi dederat adolescens: II. quaestioni propositae. — *τί με λέγεις ἀγαθόν; quid me dicis bonum?)* Multa in Jesu erant extrinsecus, quam ob rem ignari non optime de illo existimarent. Joh. 1, 47. Matth. 11, 6. 19. Es. 53, 2. seqq. Atque ipse non in se requiescebat, sed se penitus ad Patrem referebat. Viatorem ac peregrinum agebat in mundo, et in eo statu, in quo Psalmi eum ut *miserum et inopem* describunt, contendebat ad aeternum illud bonum et gaudium, de quo hic juvenis quaerebat. Psalm. 16, 2. 5. seq. *Bonum meum non est praeter te.* Conf. Joh. 14, 28. 17, 5. Hebr. 5, 8. 9. 9, 12. Ipse se non norat secundum carnem: ut praedicat Augustinus l. 1. de doctr. Christ. c. 34. Etenim *bonus ἀγαθός* proprie *beatum* dicit. Adolescens apud Jesum quaerebat felicitatem, sensu minus puro. Hanc eum negat Jesus apud se esse inventurum. conf. Luc. 9, 57. seq. Veruntamen non dicit, *Ego non sum bonus:* sed, *Quid me dicis bonum?* quemadmodum Matth. 22, 43. non negat, se, Davidis filium, eundem esse Dominum Davidis. Deus est bonus: bonitas non est sine Deitate. In Jesu agnoscebat adolescens bonitatem quodammodo; alias non adisset ad illum: sed non plene agnoscebat; alias non recessisset. Multo minus agnoscebat Deitatem ejus. Quare Jesus titulum Bonitatis sine titulo Deitatis ab illo non accipit: (conf. *quid,* Luc. 6, 46.) vindicatque honorem Patris sui, cum quo unum est. Vid. Joh. 5, 19. Simul omniscientiae suae radium in cor adolescentis hujus immittit, ostenditque, eum nondum, de se, Jesu Christo, cognitionem habere tam excelso titulo, Ipsum alioqui decente, dignam. Quapropter non dicit, *Nemo est bonus, nisi unus*

---

*) v. 9. *ὁ θεὸς — ἄνθρωπος, Deus — homo*] Deus quicquid facit et ordinat, id ratum habere hominis est. Nefas est laudare, quae Ipse rejicit; quaeve culpat Ipse, probare. *V. g.*

**) v. 10. *πάλιν, iterum*] Responsionem subsequentem *Pharisaeis* dederat Salvator Matth. 19, 9. at *discipuli* repetità quaestione responsionis iterationem provocabant. *V. g.*

***) *εὐλόγει αὐτά, benedicebat eis*] ipso facto eis conferens, quae adultis mediante verbo praebuit. *V. g.*

Pater meus: sed, *Nemo est bonus, nisi unus, Deus.* Saepe Dominus verba sua ad captum interrogantium attemperavit. Joh. 4, 22. Sic dux bellicus, nobilis, homini, nobilem ignoranti, ducem noscenti, respondere potest: *Quid me vocas dominum gratiosum?* Bonitatem suam Jesus discipulis patefecit. Luc. 10, 23. Rom. 14, 16.

v. 19. **οἶδας,** *nosti)* Cur quaeris: *quid faciam?* — **μὴ ἀποστερήσῃς,** *ne defraudes)* per *concupiscentiam.* Ex. 20, 17. Idem verbum, 1 Cor. 6, 8. not.

v. 20. **διδάσκαλε,** *Magister)* Nunc repetit homo nomen, sine epitheto. Et tamen Jesus amat illum.

v. 21. **ἐμβλέψας αὐτῷ ἠγάπησεν αὐτὸν,** *intuitus illum amavit illum)* amavit intuitu et quodam quasi risu oculorum. **ἓν διὰ δυοῖν·** *amanter aspexit.* *) ut signum ei daret amoris in posterum, si sequeretur Jesum; et tristitiae illius occurreret. Oppositum, **στυγνάσας** *tetrico vultu,* v. 22. Ideo potius lacrumarum mentio fit in vita Christi, quam risus, quia venerat, ut peccata nostra ferret. Comitas tamen ejus et laetitia interdum ex vultu emicuit, ut hoc loco, ad alliciendum juvenem, in limine sequelae Christi constitutum. conf. v. 16. Luc. 10, 20—24. 12, 32. Talis usus verbi hujus: **ἠγάπησαν αὐτὸν ἐν τῷ στόματι αὐτῶν** Ps. 78, 36. **ἠγάπα αὐτὸν τοῦ συναναβῆναι.** 2 Par. 18, 2. item, verbi **ἐλεεῖν,** Jud. v. 22. — **ἕν,** *unum)* Antitheton: *haec omnia.* v. 20. [*Facilius homini et jucundius reddere negotium fidelis magister voluit.* V. g.] *Unum* hoc, est cor liberum a creaturis: venditio bonorum, documentum. Fere singulis unum quiddam, hoc illudve, deest: unoque defectu detinentur. — **σταυρὸν,** *crucem)* paupertatis etc. sic, *cum persecutionibus.* v. 30.

) v. 23. **περιβλεψάμενος, *circumspiciens)* Saepe describitur vultus Christi, affectui conveniens, et affectibus auditorum attemperatus. v. 21. 27. — **πῶς,** *quomodo)* Propositio: Dives difficile salvatur. cujus subjectum v. 24. limitatur; praedicatum, amplificatur. Differunt in abstracto: fere conveniunt, in concreto. — **οἱ τὰ χρήματα ἔχοντες,** *qui nummos habent)* Plerasque mundi opes habent pauci.

v. 24. **τέκνα,** *filii)* Haec appellatio ostendit, Jesum loqui cum misericordia, sed simul cum veritate; discipulisque libenter rem declarare. — **τοὺς πεποιθότας,** *confisos)* elatos, quo minus pareant verbo Dei. c. 4, 19. Ps. 62, 11. 1 Tim. 6, 17. [*Eorum, qui divitias habent, haud multo major est numerus, ac eorum qui confidunt iis.* V. g.]

v. 26. **καὶ,** *et)* Particula admirandi.

v. 27. **πάντα,** *omnia)* Psalm. 62, 12. conf. ibi et hic, quae praecedunt.

v. 28. **ἤρξατο,** *coepit)* spe ex verbis Salvatoris concepta.

v. 29. **ἢ ἀδελφοὺς,** *aut fratres)* Quae relinquuntur, *disjunctive* enumerantur: quae retribuuntur, copulative, v. seq. Vide praemii ubertatem, Domini bonitatem. — **ἕνεκεν ἐμοῦ,** *propter me)* in mundo dum sum. — **ἕνεκεν τοῦ εὐαγγελίου,** *propter evangelium)* quo is praedicet *nomen* meum post ascensionem meam. Mundi causa multi multa relinquunt.

v. 30. **ἐὰν μὴ)** *quin.* — **καὶ πατέρας, καὶ μητέρας,** *et patres,*

---

*) *Conf. hic, quae contra* Gerh. de Haas *notavit cel.* D. Ernesti *in der* theol. Bibl. T. I. p. 130. ss. E. B.

) **ὁ δὲ, *ille vero*] Beatissima conditio quam cito recusatur! *V. g.*

et matres) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Natura unum quisque *patrem*, unam *matrem* habet: sed per beneficia, multis gaudet sequens Christum. conf. Rom. 16, 13. Non additur, *mulieres*. id enim sonaret quiddam ab honestate remotum. — **τέκνα**, *filios)* 1 Cor. 4, 14—17. — **μετὰ διωγμῶν**, *cum persecutionibus)* Hoc additur ne discipuli sperarent felicitatem externam. Persecutiones non deerunt: sed eae non modo non oberunt, sed etiam proderunt, ad centuplum accipiendum, prohibentes interim, ne centupla illa hominem efferant. — **αἰῶνι**, *seculo)* non **καιρῷ**, *tempore*. — **τῷ ἐρχομένῳ**, *veniente)* Jam in adventu est illud *seculum*.

v. 31. **ἔσονται πρῶτοι**, *erunt primi) Primi*, Subjectum. Matth. 19, 30. not.

v. 32. **ἐθαμβοῦντο**, *horrebant)* Ipsi nesciebant, quare. saepe aliquid, quod sub visum mentis aut oculi non cadit, alium sensum afficit Dan. 10, 7. *horrebant*, Jesu causa, *praeeuntis; timebant*, sua, *sequentium*, causa. Hoc horrore et timore distringebatur opinio ac spes rerum terrestrium: si non ex toto, ex. gr. apud Jacobum et Johannem, tamen ex parte. — **ἤρξατο**, *coepit)* Jam *coeperat* antea, c. 8, 31. sed nunc *coepit* uberius dicere. Atque hoc etiamnum erat *initium*.

v. 35. **προσπορεύονται)** *una ambulant*. — **θέλομεν**, **ποιήσῃς**, *volumus, facias)* Sic v. seq. *vultis, facere me*. — **ποιήσῃς· ποιῆσαι· δός**, *facias: facere: da)* Arte in rogando utuntur. nam citius rogantur saepe et impetrantur, quae *faciendo*, quam quae *dando* constant.

v. 38. **τὸ ποτήριον· τὸ βάπτισμα**, *poculum: baptismate) Poculum* hoc bibere, arduum erat; (uti saepe ipsa mors bibendo sumitur:) *Baptismus* quoque apud Judaeos res horrida erat, quum totum corpus flumine quamvis gelido mergeretur. Igitur utroque vocabulo denotatur passio Jesu: *poculo*, interna; quod idcirco praeponitur: *baptismo*, externa praecipue. passione *distentus* est: passione *obtectus*. Convenienter autem utrumque adhibetur: nam baptismum et poculum Christi participant, qui sacramenta sumunt, 1 Cor. 12, 13. magnamque eum passione et morte Christi nostraque conuexionem habet et baptismus, Christi et noster, et S. Coena. — **πίεσθε· βαπτισθήσεσθε**, *bibetis: baptizabimini)* Jacobus, gladio occisus, poculum bibit: postea Johannes, oleo fervente, ut ecclesiastica fert historia, baptizatus est. Oleum fervens eum *baptismatis* vocabulo congruit. *poculum* ipse Dominus in Gethsemane quoque passionem mortis dicit. Congruit, quod poculum baptismo praemittitur.

*) v. 42. **δοκοῦντες)** *qui putant, se imperare*. Metonymia antecedentis pro consequente: id est, qui imperium strenue exercent. [*Parum amplitudinis coram divina Majestate habent mundani principes*. V. g.]

v. 44. **πάντων**, *omnium)* v. 43. *vestrûm*. Epitasis.

) v. 46. **βαρτίμαιος, *Bartimaeus)* Proparoxytonon, ut ipsum **τίμαιος**. Timaeus videtur fuisse vir notus illo tempore Hierichunte: et Bartimaeus per caecitatem demum factus mendicus. — **ὁ τυφλὸς**,

---

*) v. 41. **οἱ δέκα**, *decem*] Alter ubi praerogativam quaerit, moleste fert alter, qui contentus per se fuisset. *V. g.*

) v. 45. **διακονῆσαι, *ministraturus*] Incomparabile hoc exemplum quem non rubore suffusum blande lucrifaciat? *V. g.*

caecus) Instar cognominis. Valde notus apostolorum tempore Bartimaeus. [*De cujus socio vid. not. ad* Matth. 20, 30.] — **ὁδὸν,** viam) In via hierosolymitana major facultas mendicandi.

v. 47. **ὁ υἱὸς δαυὶδ, ἰησοῦ,** *fili David, Jesu*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Magna fides, quod caecus filium Davidis appellat, quem ei Nazoraeum praedicabat populus.

*) v. 49. **θάρσει,** *confide*) animo. — **ἔγειραι,** *surge*) corpore. elegans asyndeton. Non dubitabant, quin et posset juvare et vellet.

v. 50. **ἀποβαλὼν,** *abjiciens*) prae cupiditate et gaudio.

v. 52. **ἐν τῇ ὁδῷ,** *in via*) versus Hierusalem.

CAPUT XI.

v. 1. *Εἰς βηθφαγὴ καὶ βηθανίαν, in Bethphage et Bethaniam*) Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. *Bethania* jam erat a tergo, quum haec instituit Dominus: Bethphage erat ante oculos; itaque praeponitur, non ordine geographico, sed potioris considerationis **): et Hierosolymis, ut apparet, duo conjunctissima loca sic solebant appellare, *Bethphage et Bethania.*

v. 2. **κώμην,** *pagum*) Bethphage. — **ἐφ' ὃν ὐδεὶς ****),*** *super quem nemo*) Non facile talis pullus uno tempore et loco reperiatur. hic igitur Domino reservatus. Integra sint oportet a miasmatis corporum peccaminosorum, quae Christo inserviant. Matth. 27, 60. Pullus rudis hunc tamen Sessorem ferebat.

v. 4. **ἀμφόδυ)** *Ἄμφοδον, via, platea.*

v. 10. **τῦ πατρὸς ἡμῶν δαυὶδ,** *Patris nostri David*) Construe cum *regnum.* [*Nam verba ἐν ὀνόματι κυρίυ e proximo per librarios iterata esse, multi agnoscunt.* Not. crit. *Davidem patrem suum dicunt ut regem, gentis patrem. Veruntamen Davidis etiam posteros immixtos eis fuisse credas. Messiae Davidis thronus adjudicatus est.* Luc. 1, 32. V. g.]

v. 11. **περιβλεψάμενος,** *circumspiciens*) Visitatio. [*quam postridie insecuta est gravissima reprehensio. Si enim binis diebus expulsio iterata esset, minus commode verbo ἤρξατο Marcus uteretur* v. 15. *Sic Lucas aristas evulsas et manum sanatam duobus sabbatis, per Matthaeum et Marcum minus aperte distinctis, tribuit. Sic Matthaeus ea, quae in ficu contigerunt, simul proponit: Marcus biduo dividit. Sic Matthaeus et Marcus transformationem cum lunatico jungunt: Lucas* (c. 9, 37.) *lunaticum postridie Salvatoris transformati sanatum perhibet.* Harm. p. 447. s.] — **πάντα,** *omnia*) Quam sanctas habuit meditationes de sacrificiis, typisque propediem in Ipso implendis!

v. 13. **ἔχυσαν φύλλα,** *habentem folia*) eoque fructus promittentem. — **εἰ ἄρα,** *num ergo*) Supersederi potest tota quaestione de generibus ficuum arborum. Folia, quae erant, prae se ferebant copiam fructuum: *ergo* accessit Dominus, *num* inventurus esset aliquid ultra

---

*) *ἐλέησόν με, miserere mei*] Omnium haec precum medulla est. *V. g.*

**) *In* Vers. germ. *Beng. plane omittitur Bethphage, quod congruit cum* Appar. *l. c.* E. B.

***) *Lectionem ὃν υὐδεὶς, quam non probandam censuerat margo* Ed. maj., *aequalem textui judicat* Ed. 2., *et comprobat etiam* Vers. germ. E. B.

folia. sed *nil nisi* folia invenit, non etiam *ficus*. non *enim* erat tempus ficuum. Propior aspectus arboris ostendit, arborem hanc non esse talem, qualem folia singulariter promittebant: sed qualem ferebat commune tempus, quod non erat ficuum. (*Coll.* c. 24, 32.) tempus illud aut pertinet ad partem anni pauculis post aequinoctium vernum diebus; c. 13, 28. aut citra anni tempus notatur, id genus arbores tum non fuisse feraces. Itaque ficus quaelibet aut debebat ne folia quidem, aut etiam fructus habere. Aliae ficus, nec foliis nec fructibus vestitae, culpa carebunt: haec ficus, foliis onusta, fructum, quem promittebat, tamen revera negabat. Ideo poenas dedit. — **γὰρ**, *enim*) Innuit particula, quam ob causam et in arbore, quanquam foliis onusta, tamen fructum *demum quaesierit* Dominus, videlicet quia non erat tempus fructuum; et cur nil nisi folia in ea invenerit *). Clausula pertinet ad totam periodum declarandam, uti *γὰρ enim* c. 16, 4. not.

v. 14. **ἀποκριθεὶς**, *respondens*) arbori fructum neganti. — **μηδεὶς**, *nemo*) Quod Jesu Christo non servivit, indignum est, quod ulli mortalium serviat. [*Itaque in honorem Filii DEI devota est arbor.* V. g.]

v. 15. **ἤρξατο**, *coepit*) Debuerant [*pridie*] homines sapere, dum parcebat Dominus, et nutu monebat. v. 11.

v. 16. **διὰ τοῦ ἱεροῦ**, *per templum*) quasi per plateam.

v. 17. **ἐδίδασκε**, *docuit*) Poenam salubrem facit adjuncta *doctrina*. — **πᾶσι τοῖς ἔθνεσιν**, *omnibus gentibus*) Constr. cum *domus precationis*. coll. accent. Es. 56, 7.

v. 18. **καὶ**, *et*) Mercatum illum vel probarant, ut licitum aut quaestuosum: vel putarunt, sua potius cum opera tollendum fuisse. — **ἐφοβοῦντο**, *timebant*) Ideo technas quaerebant.

) v. 22. **ἔχετε, *habete*) tenete. — **πίστιν θεοῦ**, *fidem*) quam par est habere eos, qui *Deum* habent: fidem magnam, et sinceram, quae Deo credit, nullo extra Deum fundamento in rebus. sic, *oratio Dei*, ad Deum, in solitudine. Luc. 6, 12. sic *benignitas Dei* dicitur, quae *orphano*, Dei solius respectu, praestatur. 2 Sam. 9, 3. coll. v. 1. *Cedri Dei*, arbores a manu humana non plantatae. *Montes Dei*, quos non tangit cultura hominum.

v. 25. **καὶ ὅταν**, *et quum*) Connexio: Orandum sine dubitatione et ira. 1 Tim. 2, 8. — **στήκετε**, *statis*) quum ipso situ corporis vos ad orandum composuistis, conf. Jer. 18, 20. *Stare*, est orantis cum fiducia: [Luc. 18, 11. 13.] pronum jacere, cum deprecatione. **στήκω**, ab **ἕστηκα**, significat, *sum is, qui ad standum me contuli*. quae significatio etiam ceteris locis pulcre convenit, ubi **στήκω** legitur. Stantes, terram, quam minima nostri parte, tangimus. quare aptus est precan-

---

*) Immaturos certe fructus inventum iri, credibile fuerat: qui quem in usum Domino cessuri fuissent, supervacaneum est quaerere. Monente fame fructus quaerere potuit, unus esum non desiderans. Immo vel immatura juvant aliquando, ubi fames urget. Et, qui aquam in vinum, pauculosque panes in convivium millenis hominibus sufficiens converterat, quanta Eum facilitate maturitatem fructui e vestigio conciliaturum fuisse credas? *Harm.* p. 453.

**) v. 19. *ὅτε ὀψὲ ἐγένετο, facta vespera*] Postremas Salvatoris ambulationes istas Marcus praecipue singulari evidentia descriptas dedit. *Harm.* p. 457.

tium habitus: in quo asectae vetant *appodiare*. — *ἀφίετε, remittite)* *) Jesus ficui maledixit: fidelis fratri non debet maledicere.

**) v. 27. *περιπατοῦντος, ambulante)* ut in sua domo. — *ἔρχονται, veniunt)* Gravis et solennis haec erat interrogatio, facta a viris diversorum ordinum.

CAPUT XII.

v. 2. *Τῷ καιρῷ, tempore) fructuum.* Matth. 21, 34. — *ἀπὸ, a)* Pars fructuum colonis concessa. Particula conveniens primis servis, qui *specimen* fructuum essent apportaturi.

v. 4. *ἐκεφαλαίωσαν, in capite male tractarunt)* sic *γναθοῦν, γυιοῦν* apud Hesychium.

v. 6. *ἔτι, adhuc)* Constr. cum *habens.* — *ἕνα — ἀγαπητὸν, unum — dilectum)* Haec duo non idem plane significant.

v. 10. *οὐδὲ, ne quidem)* Adverbium *ἐπιτατικόν.*

v. 12. ***) *πρὸς)* Sic *πρὸς*, Hebr. 1, 7. 11, 18.

v. 14. *ἀλλ', sed)* Veritas non stat cum respectu personarum.

v. 15. *ἵνα ἴδω, ut videam)* Salvator tum primum videtur tetigisse et spectasse denarium.

†) v. 19. *ἔγραψεν, scripsit)* Sadducaei quamvis sceptici agnovere, Mosen esse scriptorem legis. — *ὅτι — ἵνα)* Rara locutio. conf. c. 5, 23.

v. 22. *ἑπτὰ, septem)* Semen ne a septimo quidem relictum, auget speciem quaestionis.

v. 23. *ὅταν ἀναστῶσι, quum resurgent)* fratres et uxor.

v. 24. *διὰ τοῦτο, propterea)* Particula valde refutans: ipse sermo vester prodit errorem vestrum. Lat. *atqui.* Ps. 66, (65) 19.

v. 25. *ἐκ νεκρῶν, ex mortuis)* *Τὸ ex* novam sanctorum ex mortuorum statu resurgentium conditionem innuit, non resurrectionis universalitatem tollit.

v. 26. *βίβλῳ, libro)* Commemoratur h. l. volumen Mosis: Esajae, Luc. 3, 4. Prophetarum, Act. 7, 42. Psalmorum, Act. 1, 20. — *μωσέως, Mosis)* de quo vos v. 19. — *ἐπὶ τοῦ βάτου, in rubo)* Formula citandae periochae, Rabbinis frequens ††). Sic Plinius, *molybdaenam in plumbo dicendam*, i. e. in capite de plumbo. Porro *ὁ βάτος* est mensura, *ὁ* vel *ἡ βάτος*, (ut *ὁ* vel *ἡ θάμνος*,) non dumus sterilis, sed frutetum laudabile, in Exodo certe. Illustre visum, Deut. 33, 16.

v. 27. *οὐκ ἔστιν ὁ Θεὸς νεκρῶν, ἀλλὰ ζώντων)* Haec media le-

---

*) Praecipuum ita impedimentum (v. 26.) fidae orationis tollitur. Peccatum nondum remissum omnia impedit. *V. g.*

**) v. 26. *ἀφήσει, remittet*] adeoque exaudire etiam recusabit. *V. g.*

***) *ἔγνωσαν γὰρ, cognoscebant enim*] conscientiâ testimonium praebente. *V. g.*

†) v. 17. *τὰ τοῦ Θεοῦ, quae Dei sunt*] DEI sunt omnia, coelum et terra, omnes homines, ipseque adeo Caesar. Veruntamen sapientem circa bona sua distributionem fecit. Eo minus iis, quae Ipse sibi singulariter reservavit, defraudandus est.

††) *Conf.* Michaëlis *in der* Einleitung etc. T. I. p. m. 87. E. B.

etio *): unde θεὸς ante νεκρῶν iterarunt alii, alii post ἀλλὰ **). — πολὺ, *multum)* Antitheton, *non longe.* v. 34.

v. 28. καλῶς, *bene)* pulcre. Pulcritudo doctrinae Christi conspicua est saepe etiam iis, qui non capiunt omnia. Huc ref. v. 32. καλῶς *bene.*

v. 29. πρώτη πασῶν ἐντολὴ) Lectio media, versui 28. respondens. Editi, πρώτη πασῶν τῶν ἐντολῶν, et sic *Syr.* nec non mss. Graeci, quanquam, pro πασῶν, πάντων habent *Al. Byz. Gehl. Mosc. Wo.* 1. 2. et alii multi, quorum aliqui v. 28. πασῶν servant. πάντων per alliterationem ad πρώτη et ἐντολὴ exstitit, ut in eodem *Al.* ἀπὸ πάντων τῶν ἐντολῶν Lev. 4, 13. 27. Porro ἐντολὴ, non τῶν ἐντολῶν, habet *Al. Gehl.* cum multis mss. eundemque casum rectum defendunt *Goth. Lat.* — ***) κύριος, *Dominus)* Hoc fundamentum est primi praecepti, imo omnium. Subjectum: DOMINUS, Deus noster; Dominus, inquam, (Deus omnium): Praedicatum: Unus (Deus) est. conf. v. 32. ut nomen proprium *bis* positum significet *duas* magnas Jehovae revelationes, quarum altera populum Judaicum, altera etiam gentes complexa est. Conf. Ps. 72, 18. ubi nomen proprium semel, appellativum bis ponitur; *JEHOVAH Deus, Deus Israël* eo positu accentuum, qui occurrit etiam 1 Chron. 12, 18.: *Pax! pax tibi!* Ex hac unitate Dei fluit, ut totum ei uni nostrum amorem debeamus.

v. 30. καρδίας, *corde)* quod vivit et amat. — ψυχῆς, *anima)* quae fruitur et gustat. — διανοίας, *mente)* quae est perennis illa vis cogitando se agitans. σύνεσις, v. 33. Luc. 10, 27. — ἰσχύος — διανοίας. — ἰσχύος, *robore)* facultate exequente per totum corpus.

v. 32. καλῶς, *pulcre)* Constr. cum *dixisti:* nam *in veritate* ponitur, uti Luc. 4, 25. — εἷς ἐστι, καὶ οὐκ ἔστιν ἄλλος πλὴν αὐτοῦ, *unus est, et non est alius praeter ipsum)* *Unus est,* locutione absoluta, repetitur ex v. 29. id est ex Mosc. Conf. Zach. 14, 9. Subjectum, θεὸς, *Deus*, subauditur, per insignem εὐλάβειαν sermonis. quanquam hoc ipsum vocabulum multi post ἐστὶ inseruerunt. Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l.

v. 33. ὁλοκαυτωμάτων, *holocaustis)* Nobilissima species sacrificiorum. — θυσιῶν, *victimis)* de quibus permulta praecepta agunt.

v. 34. οὐ μακρὰν εἶ, *non procul es)* *Procul* ergo sunt, qui νοῦν *intelligentiam* non *habent.* [*Tales erant v. gr. qui* sacrificiis *inhaerebant.* V. g.] Si non procul es, intra: alias praestiterit, procul fuisse.

v. 36. αὐτὸς) *ipse.*

v. 37. πολὺς) populus, qui *multus* erat.

v. 38. αὐτοῖς, *illis)* praesertim discipulis. Luc. 20, 45. — †) γραμματέων, *scribis)* Elenchus apertus. — θελόντων, *volentibus)* *Velle*, saepe rem, per se indifferentem, malam facit: verbum autem, *volo*, saepe factum includit, sive bonum, Matth. 20, 14. sive malum, Gal. 4, 9. Estque hodiernum character falsorum Theologorum, capi splendore ha-

---

*) *cui suffragatur margo* Ed. 2., *et* Vers. germ., *quanquam in* Ed. maj. *non probatae.* E. B.

**) ὑμεῖς οὖν, *vos igitur*] *vos* Sadducaei. Resurrectionis principale dogma est. *V. g.*

***) ἄκουε, *audi*] Etiam haec primi praecepti est particula. *V. g.*

†) βλέπετε, *cavete*] ne idem judicium incurratis, v. 40. *V. g.*

bitus, primis partibus celebritatis, munerum et honorum, intercessionumque jactatione.

v. 40. *οἱ κατεσθίοντες, comedentes)* Constr. cum seq.

v. 41. *ἐθεώρει, spectabat)* Christus in hodierno quoque cultu spectat omnes. — *πολλοὶ πλούσιοι, multi divites)* Florebat civitas.

v. 42. *ἐλθοῦσα, veniens)* Hanc Jesus maxime spectabat. — *δύο, duos)* quorum unum vidua retinere potuerat. [*Nullo id praecepto sancitum erat: sed animi consilium, quo movebatur, bonum fuit.* V. g.]

v. 43. *προσκαλεσάμενος, advocans)* de re magna. Specimen judicii olim exercendi, pro statu cordium. — *τοὺς μαθητάς, discipulos)* qui viduae donum non tanti aestimarant. [*Inde* Amen *praemittit καρδιογνώστης.* V. g.] — *πλεῖον, plus)* non modo proportione geometrica, sed animo, quem spectabat Dominus. Si dives aliquis omnes suas facultates contulisset, factum extrinsecus fuisset majus, quatenus facilius iterum acquiruntur numi duo, quam multi: sed animum tamen pauperculae non vicisset. [*Omnes omnino mundi celebrationes laus ista, qua misellam viduam Jesus affecit, mirum quantum superat.* V. g.]

CAPUT XIII.

*) v. 3. *Εἰς, in)* montem. Murus templi versus montem olivarum erat depressior: unde templum potuit commode introspici. — *πέτρος κτλ., Petrus etc.)* Jacobus et Petrus citius erant defuncturi: et tamen ad eos quoque pertinet; magis tamen ad Johannem.

v. 4. *ταῦτα, haec)* quod ad templum attinet. — *πάντα ταῦτα, omnia haec)* quod non modo ad templum, sed etiam ad reliqua omnia, id est, ad universum attinet.

v. 5. *ἤρξατο, coepit)* Antea non erat multum locutus his de rebus.

v. 6. *ἐγώ εἰμι, ego sum)* Praedicatum subauditur: *Christus* Matth. 24, 5. Hebr. אני הוא Es. 43, 10.

v. 8. *ταραχαὶ, turbationes)* in macrocosmo et microcosmo.

v. 9. *δὲ, autem)* Cetera nolite curare; v. 11. tantum *vos ipsos* spectate. — *παραδώσουσι, tradent)* Ab hoc versu ad v. 13. parallela sunt cum Matth. 10, 17. s. Ergo Marcus non est epitomator Matthaei. — *εἰς)* Sermo concisus: *in* synagogas inter verbera agemini. Vid. Glass. canon 2. de verbo. Vel potius *εἰς* pro *ἐν*, uti v. 16. Certe mentio verberum cum synagogis cohaeret. Matth. 10, 17. 23, 34. — *αὐτοῖς, eis)* Judaeis.

v. 10. *καὶ εἰς, et in)* Praedicatio evangelii adjuta est per ipsas persecutiones. v. 9. 2 Tim. 4, 17. — *πρῶτον, prius)* quam finis veniat. v. 7. [*Hierosolyma quum vastaretur, jam collecta fuit ex gentibus ecclesia.* V. g.]

v. 11. *μηδὲ μελετᾶτε, neque meditamini)* Non modo nulla sollicitudine, sed ne commentatione quidem opus est. — *τοῦτο, id ipsum)* totum, sine timore. [*Eo enim scopo suppeditatur vobis.* V. g.]

v. 14. *ὅπου οὐ δεῖ, ubi non oportet)* Sermo ad hominem. Judaei putabant, non oportere. Et non oportebat, quatenus *locus* erat *san-*

*) v. 1. *λίθοι — οἰκοδομαί, lapides — aedificia*] Ipsa aedificatio tum temporis fervebat: itaque multi lapides hinc inde seorsum jacebant. *V. g.*

ctus. sic, *quae non oportet*, 1 Tim. 5, 13. Conf. etiam Jer. 49, 12. [*Ex isto loco urbem Romani invaserunt.* V. g.]

v. 20. **οὓς ἐξελέξατο,** *quos elegit)* Vis orationis est. — **ἐκολόβωσε,** *decurtavit)* decreto.

v. 22. **ἀποπλανᾶν,** *abducere)* per *errorem* a via recta.

v. 24. ***ἐν ἐκείναις ταῖς ἡμέραις μετὰ τὴν θλίψιν ἐκείνην, in illis diebus post tribulationem illam)*** *Post* tribulationem *illam* erunt dies *illi.* Ergo alio spectat *illam,* alio *illis.* *Illam* respicit totum sermonem praecedentem: sed *illis* ad novissima prospicit, uti v. 32. Nam discipulorum quaestio, cui Dominus respondet, apud Marcum quoque, v. 4. implicite ad finem mundi pertinebat.

v. 25. **ἔσονται ἐκπίπτοντες,** *erunt excidentes)* Metaph. a flore. Jac. 1, 11.

v. 26. ***μετὰ δυνάμεως πολλῆς καὶ δόξης, cum potentia multa et gloria)*** Adjectivum in medio. Tale zeugma frequens Marco, ut in medio aliquid ponat, cum praecedenti et subsequenti nectendum. vid. cap. 3, 26. 4, 21. 5, 40. 42. 6, 13. 7, 2. 21. 10, 7.

v. 27. ***ἀπ' ἄκρου)*** Est locutio concisa, hoc sensu: *ab extremo* coeli et *terrae* in oriente *usque ad extremum coeli* et terrae in occidente. [*O beatam panegyrin; cui interesse quis non desideret!* V. g.]

*) v. 32. ***οὐδὲ ὁ υἱὸς, neque filius)*** Hoc, a Matthaeo praetermissum, posuit Marcus, quod fideles jam confirmati facilius ferre possent **). Et anno XII aetatis et postea profecit Jesus sapientia; accessionesque, quas tum fecit, non habuerat prius. Id si illo non erat indignum, ne docenti quidem ei necesse erat unum jam tum scire arcanum Patri reservatum. Est autem accipiendum non absolute, (coll. Joh. 16, 15.) sed respectu humanae Christi naturae, abs qua tamen hoc loco, ubi climax est angelis eum etiam hominem praeferens, non denominatur; tum, respectu status exinanitionis, unde sermo alius mox post resurrectionem, Act. 1, 7. not. denique, supposita et humana natura et statu exinanitionis, respectu officii Christi: ut dicat, sine reservatione mentali, se nescire, quia non habuit in mandatis, ut diceret diem illum; deterreatque discipulos, ne scire postulent. Potuit apostolus unam rem pro diverso respectu et scire et non scire: Phil. 1, 25. not. quanto magis Christus? Admiranda est in motibus animae Christi varietas. Interdum habuit sensum excelsum, ut vix videretur meminisse, se esse Hominem in terris ambulantem: interdum habuit sensum humilem, ut paene videri posset oblitus, se esse Dominum ex coelo. Et pro praesenti semper affectu solitus est eloqui; modo tanquam Is, qui cum Patre erat unum; modo rursum sic, quasi ea duntaxat conditione esset, qua sunt omnes homines sancti. Saepe haec duo mira varietate inter se temperantur. Hoc loco humillime loquitur, sensumque suae gloriae, quem sermo de judicio afferebat, temperat. Dices: Cur appellatur h. l. *Filius*, non sumta denominatione a natura humana? Resp. In enunciatis de Salvatore, cum praedicato glorioso copulari solet subjectum demissum; Matth. 16, 28. Joh. 1, 52. 3, 13. cum praedicato

---

*) v. 30. ***ἡ γενεὰ, generatio]*** Anno 30 Aer. Dion. dicta sunt haec, et A. 70 evenerunt. Cf. ad Matth. 24, 34. *Not. crit.*

) Praetermisit etiam Lucas: qui aliquot Marci loca, quibus Theophilus, illustris vir sed **νεόφυτος, facile offensus fuisset, mitigasse videtur. *Harm.* p. 481.

demisso, subjectum gloriosum. Matth. 21, 5. 1 Cor. 2, 8. et h. l. est antitheton ad *Patrem.* — εἰ μὴ ὁ πατήρ, *nisi Pater)* Magna omniscientiae gloria. Conf. Act. 1, 7.

v. 34. *) τὴν ἐξουσίαν, *potestatem)* Hanc dedit servis conjunctim; ut patet ex antitheto, *et unicuique.* Magna potestas. Matth. 21, 33. — καὶ) *etiam.* — τῷ θυρωρῷ, *janitori)* qui etiam pro aliis vigilat, eosque excitare debet.

v. 35. γρηγορεῖτε, *vigilate)* *Vigilantia*, omnium officiorum fundamentum, non solum janitori, sed omnibus servis praecipitur. — μεσονυκτίου, *media nocte)* Matth. 25, 6.

v. 37. πᾶσι, *omnibus)* etiam posteris. **)

CAPUT XIV.

v. 1. Τὸ πάσχα, *pascha)* Hoc dicitur stricto sensu, uti v. 12. nam adduntur *azyma.* — μετὰ δύο ἡμέρας) Id erat *postridie.*

v. 3. πιστικῆς, *verae)* Gall. *veritable.* Plinius contra, *pseudonardum* memorat. Mediam syllabam in πιστικῆς producit Nonnus. *Pista* urbs Indorum, in regione Cabul: qua ex regione pleraque aromata jam tum petebantur. vid. Lud. de Dieu in Act. p. 133. Sed ex nomine proprio potius formaretur πιστᾶιος.

***) v. 5. ἐπάνω τριακοσίων, *supra trecentos)* An accurate aestimare potuerint, dubitari potest. Locutio, adagio similis. [*Ducentis certe denariis viri propemodum* 5000 *cibari potuerant: itaque multo pluris aestimandam fuisse Summam istam judicaveris.* V. g.]

v. 7. τοὺς πτωχοὺς, *pauperes)* quos dicitis. — ὅταν, *si)* vultis, ut hic ostenditis. — δύνασθε, *potestis)* Nunquam ita egenus quisquam est, ut nil dare possit. — ἔχετε, *habetis)* sic praesentem. Non semper talis honos haberi mihi potest.

v. 8. ὃ, *quod)* Sermo concisus: i. e. *quod habuit*, impendit: et quod potuit, *fecit.* vel, quod habuit facere, fecit. αὕτη, *haec*, emphatice colueret eum ἔσχεν *habuit.* Tam pretiosum unguentum vix alius quispiam eorum, qui Jesum colebant, habuit. Divinitus designata est ad hoc faciendum. — προέλαβε, *praeoccupavit)* Non decebat, corpus Christi, corruptionis nescium, post mortem ungi: ideo prius unctum fuit.

v. 9. εἰς ὅλον, *in totum)* qua patet. — αὕτη, *haec)* Demonstrativum.

v. 11. ἐχάρησαν, *gavisi sunt)* gaudium conceperunt, idque testati sunt.

†) v. 13. ἀπαντήσει, *occurret)* Mirabile signum: 1) occursurum eis hominem. 2) marem. 3) unum. 4) statim. 5) qui ferat vas. 6) idque fictile. 7) aquae. 8) in domum discipulis quaesitam. [*Profunda humi-*

---

*) ὡς ἄνθρωπος] Non cum Matth. 25, 14. sed cum c. 24, 45. parallelam esse hanc periocham, scite demonstravit D. Hauberus. *Harm.* p. 481.

**) ὑμῖν, *vobis*] Apostolis eorumque coaevis. *V. g.*

***) συντρίψασα, *confringens*] ne quid in vase remaneret; quod, si vitreum fuisset, in multas particulas dissiliisset. *V. g.*

†) v. 12. τὸ πάσχα ἔθυον, *pascha mactabant*] Judaei ad praescriptum legis, adeoque etiam discipuli, mactabant. *V. g.*

liatione agnum paschalem aeque ac vulgaris Israëlita comedit Christus: quapropter gloriam suam in eo parando exseruit. V. g.]

v. 14. **πῦ ἐςι,** *ubi est)* Praesupponitur, esse aliquod hospitium jam paratum, provideute Domino.

v. 15. **ἀνάγαιον μέγα,** *coenaculum magnum)* Jesum apud alios urbis incolas egisse pascha antehac, probabile est: hoc autem pascha Ipse majori solemnitate celebravit. — **ἐςρωμένον,** *stratum)* tapetibus. divina providentia gubernatus fuerat paterfamilias. Haec circumstantia magis illustrat omniscientiam Jesu, quam si lapidibus stratum fuisset. — **ἑτοιμάσατε,** *parate)* Neutrum. Luc. 9, 52.

v. 16. **εὗρον,** *invenerunt)* cum fidei suae confirmatione, admiratione et gaudio.

v. 19. **εἷς καθεῖς**) Sic Joh. 8, 9. et, ὁ δὲ καθεῖς Rom. 12, 5. ὁ καθεὶς δὲ τῶν φίλων, 3 Macc. 5, 31. Ex **κατὰ** (non **καὶ εἶτα**) et ex **εἷς** est **καθεὶς**, formae ὀδεὶς, μηδεὶς, nisi malis **καθεῖς**, ut a **καθεὶς** participio distinguatur. **κατὰ**, ut **ἀνὰ**, **μετὰ**, adverbiascit.

v. 20. ἐμβαπτόμενος, *intingens)* manu sua. haec vis medii verbi. participium imperfecti temporis, uti **ὢν** Joh. 9, 25. **ἐρχόμενος** 2 Joh. v. 7.

v. 22. ἄρτον, *panem)* Marcus non addit articulum. — **μυ,** *meum)* Subaudi: *quod datur pro vobis.* ex v. 24.

v. 23. **καὶ ἔπιον ἐξ αὐτῦ πάντες,** *et biberunt ex illo omnes)* Hoc verbis Domini interjectum argumento est, illud: *Hoc est corpus meum: hic est sanguis meus,* dictum esse, dum ederent, dum biberent. Unde evangelistae illud vel praemittunt, vel subnectunt. conf. not. ad Matth. 3, 7. *Omnes* biberunt, etiam Judas: quem quis dixerit medio convivio potuisse se subducere? [conf. v. 17. 18. 22.] [*Quin et* v. 31. *sub voce* omnes *Judam etiamnum comprehendi existimes. Credibile est, eum cum Salvatore et discipulis torrentem Kidron trajecisse, atque exinde cohortem, in vicinia exspectantem, deduxisse.* Harm. p. 528.]

v. 27. **γέγραπται,** *scriptum est)* Conf. Matth. 26, 31. not.

v. 30. **σὺ,** *tu)* Antitheton, *non ego,* v. 29. — **ἢ δὶς,** *quam bis)* Valde notabilis circumstantia, primo cantu Petrum se non collecturum esse. [*Conf. not. ad Matth.* 26, 34.]

v. 31. **ἐκ περισσῦ μᾶλλον,** *ex abundanti magis)* Conf. c. 7, 36. not. Petrus h. l. dixit *potius* de sua constantia, quam verbis Jesu credidit.

v. 33. **ἐκθαμβεῖσθαι**) Hesychius, **ἔκθαμβος, ἔκπληκτος.** Eustathio, **θαμβεῖν, τὸ ἐπὶ θέᾳ τινὸς ἐκπλήκτεσθαι.**

*) v. 36. **ἀββᾶ ὁ πατὴρ,** *Abba Pater)* Marcus videtur interpretationis ergo, *Pater,* addidisse. nam Matthaeus c. 26, 39. 42. simpliciter a Jesu dictum ait, *Pater mi:* Lucas, *Pater:* c. 22, 42. In cruce

*) v. 35. **παρέλθῃ ἀπ' αὐτῦ ἡ ὥρα,** *transiret ab Eo hora*] *Hora,* inquit. Norat Jesus, calicem *cito* exhaustum, passionem *cito* exantlatum iri; et quemadmodum antehac boni exitus certus fuerat: sic ne nunc quidem dubitandi locum habuit. Nullatenus vel Filii, seipsum — vel Parentis etiam, Filium pro nobis tradentis, amori erga nos quidquam eà eventus certitudine decedit. Angores tamen calix et hora incussit Jesu: quare sub voluntatis paternae atque possibilitatis conditione deprecatus est. *Harm.* p. 527.

dixit, *Eli Eli.* — *τί, quid)* Non id, inquit, agitur, *quid* ego velim, sed, *quid* tu.

v. 41. **καὶ ἔρχεται**, *et venit)* Praesupponitur tertius discessus, cum oratione. — **καθεύδετε**, *dormite)* Matth. 26, 45. not. — **ἀπέχει**, *sufficit)* suas jam peractas habet sopor vices: nunc alia res est. [*Et meam excitationem quamvis non curetis, quies tamen vestra turbatur.* V. g.]

v. 44. **ἀσφαλῶς**, *caute)* Verebatur proditor, ne Jesus elaberetur. [*Itaque non jam de acquirendis* 30 *argenteis tantummodo curabat, sed internecino in Jesum odio ferebatur miser.* V. g.]

v. 51. **σινδόνα**, *sindone)* Locuples igitur erat. Matth. 11, 8. — **ἐπὶ γυμνοῦ**, *super nudo)* scil. corpore. Jam fortasse cubitum ierat. — **κρατοῦσιν**, *prehendunt)* Hic sequi non fuerat jussus. Discipulos nemo prehendebat: hunc prehendebant vel armati, vel alii. *)

v. 52. **γυμνὸς ἔφυγεν**, *nudus fugit)* fugit, nocte non illuni: pudorem vicit timor, in magno periculo.

v. 53. **συνέρχονται αὐτῷ**, *conveniunt cum illo)* edicto ejus.

v. 54. **μετὰ τῶν ὑπηρετῶν**, *cum ministris)* Saepe facilior lapsus apud tales, qui minus timentur, quam inter proceres. — **θερμαινόμενος**, *calefaciens se)* Saepe sub cura corporis negligitur anima. — **φῶς**, *lucem)* Apte *lux* pro *igni* dicitur. ad *lucem* agnitus est Petrus, qui alias tutior fuisset. v. 67.

v. 60. **οὐκ; τί;** *non? quid?)* Duae interrogationes.

v. 61. **εὐλογητοῦ**, *Benedicti)* ברוך Benedicti Dei.

) v. 65. **ἤρξαντο, *coeperunt)* Novus gradus. — **ὑπηρέται**, *ministri)* qui **ῥάβδους** *virgas* habebant.

v. 66. **κάτω**, *infra)* Fuisse videntur ibi scalae.

v. 69. **ἡ παιδίσκη**, *ancilla)* eadem illa; vel altera, ut *rursus* nectatur cum solo participio, *conspicata.* — **τοῖς παρεστηκόσιν**, *iis qui adstiterant)* Dixit igitur animo jocandi, non nocendi. — [*Conf. not. ad Matth.* 26, 69.] — **ἐξ αὐτῶν**, *ex illis)* *Τὸ illis* ostendit, jam frequentissimum fuisse sermonem contra Jesum ejusque discipulos.

v. 72. **ἐπιβαλὼν ἔκλαιε**, *contulit sese)* ad flendum, vel, ut Stapulensis interpretatur, *prorupit in fletum.* Commode Galli, *il se mit à pleurer.* Theophr. charact. **περὶ λογοποιΐας· εὐθὺς ἐρωτῆσαι — καὶ ἐπιβαλὼν ἐρωτᾶν.** quo vide Casaubonum.

CAPUT XV.

v. 7. **Ἐν τῇ στάσει**, *in seditione)* Crimen Pilato suspectissimum, Barabbam libenter punituro.

v. 8. **ἀναβοήσας)** *sublato clamore.* Huc refertur, *iterum clamaverunt,* v. 13. Olim **ἀναβὰς** legit Lat. vel etiam alii metaphrastae. Idque congruit cum Matth. 27, 17. *congregatis igitur illis.* Certe et ad antistites, Jesum invidiose accusantes, se aggregavit, captivum quempiam deprecaturus, populus: et *adscensus* in praetorium,

---

*) *Omissionem Subjecti,* **οἱ νεανίσκοι**, *margini* **Ed. maj.** *et* **Ed. 2.** *minus probatam, probat* **Vers. germ. E. B.**

) **v. 62. *ἐγώ εἰμι, Ego sum]* **Jesus, hostibus falsa testimonia contra eum dicentibus, et discipulis veritatis confessioni sese subtrahentibus, veritatem ipse professus est.** *V. g.*

*clamor*que aliquis a populo susceptus est. Qui ἀναβοήσας ad subsequentia verba, ἀναβὰς ad antecedentia conferet, ex utrolibet alterum per alliterationem formari potuisse, sentiet. — *αἰτεῖσθαι, petere)* Subaudi e proximo: *ποιεῖν, ut faceret.* Saepe omittitur verbum ex commate sequenti repetendum. Joh. 5, 21. 6, 32. 35. 10, 35. 12, 25. 35. Rom. 5. 16. Phil. 2, 1. 2. Tit. 2, 2. not. Sic LXX. 2 Reg. 9, 27.: *καίγε αὐτόν.* (scil. *πατάξατε·*) *καὶ ἐπάταξεν αὐτόν.* Conf. Glass. lib. 4. tract. 2. observ. 5 et 12 tota: et, si placet, quae notavimus olim ad Cic. ep. p. 145.

v. 9. *τὸν βασιλέα τῶν ἰουδαίων, regem Judaeorum)* Mimesis.

v. 15. *τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι) satisfacere.*

v. 16. *αὐλῆς, aulam)* Praemittitur vox graeca latinae synonymae, *praetorium.*

*) v. 21. *ἐρχόμενον, venientem)* vel ut paschati interesset, vel ut videret, quid Jesu fieret. — *ἀπ' ἀγρῶ, ab agro)* ubi fortasse domum habuerat. Felix, qui non interfuerit accusationi: sed eo ipso minus gratus Judaeis. — *ἀλεξάνδρυ καὶ ῥούφυ, Alexandri et Rufi)* Hi duo tum, cum Marcus scripsit, patre suo, quippe qui ab eis denominatur, notiores erant: illustres in discipulis: (vid. Rom. 16, 13. de Rufo, qui item ut matre sua notior ponitur, quam tamen Paulus Hierosolymis videtur matrem habuisse:) unde veritas rei gestae poterat cognosci.

v. 22. *φέρουσιν, ferunt)* non modo *ducunt.* — *γολγοθᾶ)* Genitivus.

v. 23. *ὐκ ἔλαβε, non sumsit)* gustavit, non bibit. Matth. 27, 34. coll. c. 26, 29.

v. 24. *ςαυρώσαντες, crucifigentes)* — *τίς, τί, quis, quid)* Vid. *Bud.* comm. 1349, 27.

v. 25. *τρίτη, tertia)* quam sequitur *sexta* et *nona* v. 33. Notantur ergo horae judaicae. Utut est apud Marcum et Johannem et genus horae et numerus; unam eandemque uterque diei partem antemeridianam innuit. Neque est, cur numerum horarum crucis imminuere curemus. Ultra sex horas in cruce pependit Jesus. nam etiam *sex horae* a III ad IX, aequinoctio jam praeterito, aequalibus horis per se majores erant: solebant quippe diem, sive brevior esset sive longior in XII horas dividere: et inter finem eclipseos interque mortem Jesu multa intervenerunt. Sunt, qui hunc versum sic exponant: *Erat hora tertia, ex quo eum crucifixerant:* sed Marcus hoc sensu dixisset, *Erant horae tres:* et sic, praetermissa ipsius crucifixionis hora, diceret, quid tribus post horis factum esset; nam et sortitio et inscriptio celerior fuit. — *καὶ) Καὶ* vel proprie valet *et;* ut Marcus innuat, primum milites affixisse Jesum cruci, deinde divisisse vestes ejus, tum erexisse crucem: vel habet potius vim relativam, ut hora praecise notetur, cui mentio crucifixionis et praemittitur et subjicitur. coll. Joh. 19, 14. conf. *καὶ* c. 2, 15. fin. — *ἐςαύρωσαν) exaltantes crucem.*

v. 28. *καὶ μετὰ ἀνόμων ἐλογίσθη)* Ex. 53, 12. LXX: *καὶ ἐν τοῖς*

---

*) v. 20. *καὶ ἐξάγυσιν αὐτόν, et educunt eum*] Quid mysterii sub ea re lateat, quod optimus Salvator extra urbem eductus fuerit, nemo mortalium agnovisse, ne dicam aliis persuasisse existimandus est, nisi apostolica id sapientia nos edocuisset, Hebr. 13. 11—14. *Harm.* p. 539.

ἀνόμοις ἐλογίσθη. Majorem vim *μετὰ* habet. *cum maleficis numerari se passus est.*

v. 29. *οὐὰ, vah)* Interjectio et acclamatio, admirandi vim habens, ut copiose docet Franc. Bernardinus Ferrarius lib. 3. de acclam. vet. c. 15. Hoc loco admirandi vim cum ironia habet.

v. 32. *ὁ χριστὸς ὁ βασιλεὺς, Christus rex)* Mimesis. *τὸ Christus* respicit actionem sub Caipha, *τὸ Rex* sub Pilato.

v. 34. *ἐλωΐ)* Hebr. אֱלֹהַי ut בַּרְזִלַּי *βερζελλὶ,* בֵּבַי *βαβὶ,* אֲבִישַׁי *ἀβεσσὰ,* etc. Hiller. Onom. pag. 707. nam de שָׂרַי quidem Graece *σαραΐ* est, Gen. 17, 15. Matthaeus, *ἠλὶ ἠλί·* et sic psalterium hebraicum: Marcus, *ἐλωΐ ἐλωΐ* et sic psalterium syriacum, ut observat Joh. Gregorius. — *εἰς τί, in quid)* Vid. Matth. 27, 46. not.

v. 37. *ἐξέπνευσε, exspiravit) Spirare* conducit corpori; *exspirare*, spiritui.

*) v. 41. *γαλιλαίᾳ, Galilaea)* Hic magnam partem fuerat versatus: Hierosolyma venerat maxime temporibus festis.

v. 42. *προσάββατον, prosabbatum)* ubi initium erat requiescendi.

v. 43. *ὁ ἀπὸ ἀριμαθαίας, qui ab Arimathaea)* Articulus ostendit, hoc Josephi cognomen esse factum. Matthaeus articulum non ponit, quia ante Marcum scripsit. — *εὐσχήμων, honestus)* et honore et dignitate conspicuus. — *βουλευτὴς, senator)* Hierosolymitanus. — *τολμήσας, ausus)* Laudabilis ausus. [*non carens capitis periculo.* V. g.] Joh. 19, 38. Asyndeton elegans et efficax. [*Saepius talia audentibus melius, ac putasses, succedunt conatus.* V. g.]

v. 44. *ἐθαύμασεν, miratus est)* Sane crux non eripuit vitam Jesu. [*Longius quandoque vitam protrahebant crucifixi. Pilatus crurifragium permiserat; sed Jesum ante crurifragium obiisse, per Josephum demum rescivit.* V. g.] — *πάλαι)* Id de intervallo etiam breviore dici, ostendit Eustathius.

v. 45. *γνοὺς, cognoscens)* Jesus vere mortuus. — *ἐδωρήσατο, donavit)* Corpus crucifixi fuerat in potestate judicis. [*Corpus igitur, a corruptione immune servandum, obnoxium ethnico homini fuit. Mirum! Haut exiguam Josephus pecuniam numeraturus fuisse censendus est.* V. g.]

CAPUT XVI.

v. 1. *Ἠγόρασαν, emerunt)* Pridie sabbati praepararunt aromata. Luc. 23, 56. 24, 1. Ergo utique tum etiam emerant. neque enim postridie sabbati tam mane emere poterant. Itaque *διαγενομένου τοῦ σαββάτου* aut per hyperbaton necti debet cum *veniunt,* v. 2. aut sensus est: *sabbato interim facto*, scil. inter parasceven et primam sabbatorum. — *ἀρώματα, aromata:* — *ἀλείψωσιν, ungerent)* Utrinque est synecdoche. *Aromatis* volebant corpus conspergere, unguentis *ungere:* vel aromata et unguenta contemperare.

v. 2. *λίαν πρωΐ, valde mane. ἀνατείλαντος τοῦ ἡλίου, orto sole)* Alterum pertinet ad Mariam Magdalenam, Joh. 20, 1. alterum ad ceteras.

---

*) v. 39. *οὕτω κράξας, ita clamans*] Non languore Christus extinctus est, sed liberrime vitam posuit. *V. g.*

v. 3. *ἐκ, ex)* Igitur valde munitum fuerat sepulcrum. Nesciebant tamen mulieres, id etiam obsignatum fuisse.

v. 4. *γὰρ, enim)* Innuit particula, cur et *mulieres* solicitae fuerint, et cur *lapidem* majore vi devolvendum agnoverint.

v. 5. *νεανίσκον, juvenem)* Habitus angelos decens. Plerumque forma virili, eaque hic juvenili, apparuerunt. [Matth. 28, 2.] — *ἐν τοῖς δεξιοῖς, in dextris)* Minister ita est Domino suo ad manum, apte ministrans.

v. 7. *ἀλλ' ὑπάγετε, sed abite)* Antitheton: *non est hic: illic videbitis.* — *καὶ τῷ πέτρῳ, et Petro)* qui praeconium hoc deinde in actis et epistolis eximie fecit. [*Quantam inde refrigerationem discipulo tristitiâ confecto contigisse existimes.* V. g.]

v. 8. *τρόμος, tremor)* corporis. conf. 1 Cor. 2, 3. not. — *ἔκστασις, stupor)* animi.

v. 9. *πρωῒ, mane)* Constr. cum *apparuit.* coll. v. 12. Eo ipso tamen die surrexit Dominus, ante lucem.

v. 12. *ἑτέρᾳ, alia)* Hic medius revelationis gradus inter nuncios et apparitionem manifestam: sicut *binarius* medius inter nunciam unicam et testes multos.

*) v. 13. *ἀπήγγειλαν) renunciarunt.* — *οὐδὲ ἐκείνοις, ne illis quidem)* Affirmat Lucas, c. 24, 34. Utrumque vere. Credebant; sed mox recurrebat suspicio et ipsa *incredulitas.* Fides exoriens, excepta prima laetitia, quae tamen quiddam insolens et ecstaticum habebat admixtum, non erat fides, collata ad fidem defaecatam, exsaturatam, apostolatui idoneam, quae secuta est. Luc. 24, 37. s. Joh. 20, 25. Matth. 28, 17.

v. 14. *ὕστερον, ultimo)* Ultima apparitionum non absolute, sed earum, quas Marcus describit. [*et quae ipso resurrectionis die factae sunt. Addit enim Marcus:* discumbentibus undecim; *adeoque non de apparitione montana in Galilaea loquitur, quam ipse* v. 7. *brevissime tangit, et Matthaeus* c. 28, 16. *diserte commemorat.* Harm. p. 604.] — *ἀνακειμένοις, discumbentibus)* quo tempore maxime exhilarantur homines adventu eorum, quos desiderabant. — *αὐτοῖς, ipsis)* simul. — *ὠνείδισε, exprobravit)* Id praesupponit demonstrationem indubiam. [*Salutaris pudefactio!* V. g.] — *καὶ σκληροκαρδίαν, et duritiem cordis)* Fides et cor molle, conjuncta.

v. 15. *κόσμον, mundum)* Jesus Christus, Dominus omnium. — *πάσῃ, omni)* v. 20. Hoc sine limitatione dicitur. si non omnes homines omnium locorum et seculorum audivere evangelium, primorum praeconum successores, et ii, quorum erat audire, non responderunt voluntati divinae. — *κτίσει, creaturae)* hominibus, primario, v. 16. reliquis creaturis, secundario. Sicut maledictio, ita benedictio patet. Creatio per Filium, fundamentum redemtionis et regni.

v. 16. *πιστεύσας, credens)* evangelio. Respondent extrema primis. cap. 1, 15. — *καὶ βαπτισθεὶς, et baptizatus)* Quisquis credidit, baptismum suscepit. — *σωθήσεται, salvabitur: κατακριθήσεται, condemnabitur)* Utrinque est synecdoche. Justitiam et *salutem habebit: condemnabitur* et interibit. — *ἀπιστήσας, qui non credit)* Qui non credebant, baptismum non suscipiebant. Privatio baptismi non dam-

*) *εἰς ἀγρὸν, in agrum*] Emauntem versus. *V. g.*

nat, nisi per *incredulitatem*. Circumcisionis neglectae poena expressius indicata. Gen. 17, 14.

v. 17. **τοῖς πιστεύσασι**, *credentes*) ea ipsa fide, de qua v. 16. Conf. Hebr. 11, 33. etc. Non fuit habitus alius, quo salvatus est Paulus; alius, quo miracula edidit. Hodie quoque in omni fideli fides latentem habet vim miraculosam: omnis effectus precum revera miraculosus est, etiamsi non appareat: etsi in multis et propter ipsorum imbecillitatem et propter mundi indignitatem, non modo propter ecclesiam plantatam, quanquam prima miracula N. T. revera Domino Jesu nomen aeternum (coll. Es. 63, 12.) pepererunt, ea se hodie vis non exserit. Signa initio fuere adminicula fidei: nunc etiam sunt fidei objectum. Leonbergae, oppido Wirtenbergico, [*A. C.* 1644. *Dom. XIII. p. Trin.*] puella annorum 20. ita membris capta, ut fuleris vix spithamaeis reperet, dum Decanus [*Raumeierus* nomine] pro suggestu miraculosam vim nominis Jesu tractaret, repente erecta est. *) — **ταῦτα**, *haec*)

---

*) *Eaque res quum praesentibus Sereniss. t. t. Duce* Eberhardo III. *ejusque aulicis contigerit, documentis publicis omni exceptione majoribus ad posteros est translata. Quum vero plane aliter (ut nunc video) judicet cel.* D. Ernesti, *(Bibl. theol. noviss. T. II. p. 416.) et factum istud* miraculi *nomine indignam censeat: operae pretium fuerit*, speciem facti, *ab ipso Decano αὐτόπτῃ in literas relatam, summatim oculis subjicere. Formalia, ut ajunt, verba sunt haec:* „Auf den XIII Sonntag
„Trinit. Anno 1644 in Gegenwart des Durchleuchtigen Hochgeb. Für-
„sten und Herrn, Herrn Eberhard, Herzogen zu Würtemberg und
„Teekh etc. auch Ihro Fürstl. Durchl. Geheimesten Räthen, Hof- und
„Kammer-Junkern; sodann ganzer Stadt und Amts Gemeind zu Leon-
„berg, hat sich in der Kirch daselbsten, nach vollendeter Morgen-
„Predigt und verrichtetem Sonntäglichen Gebet unter denen beeden
„gesungenen Gesetzen: Sey Lob und Ehr mit hohem Preis etc. Sein
„Reich zukomm, sein Will etc. nachfolgender denkwürdiger Casus
„begeben. Eine ledige Tochter von 20 Jahren, Nahmens Cathari-
„na (deren vor 8 Jahren bey ausgestandener Krankheit und erman-
„gelter Pflag beede Schenkel heftig zerschwollen, zuletzt also ver-
„dorhen und bey den Kniescheiben zusammengewachsen, dass sie
„in dem Fortgehen sich der Händ bedienen, auf zweyen niedern
„Krücklein, so sie in heyden Händen gehabt, einherkriechen, und
„die zusammengekrümmte Füss hat hernachschleppen müssen,) ist
„auf solchen ihren gewöhnlichen Krücklein mit den Händen auch
„zur Predigt kommen, hat derselben mit andern Christen zugehört,
„das Gebet verrichtet, und letzlich unter dem Gesang, wie oben
„erwehnt, vor Angesicht der ganzen Gemeind, ihre in die 9 Jahr
„lang verdorbene und zusammengebogene Füss angefangen auszu-
„recken, auf dieselbe zu tretten, und ohne männiglichs Behelf wie-
„der aufrecht zu wandeln; und weil ermeldte Tochter wegen nie-
„derträchtigen Einherkriechens sich sehr abgekürzter Röcke, so
„bloss auf die vierthalb Viertel einer Ellen lang gewesen, gebrau-
„chen müssen, als hat sie denen nächst umgestandenen Weibsper-
„sonen zugeruffen, von denenselben ein Unter-Röcklein erhalten,
„damit sie ihre ausgereckte und wiederum auf die Geradigkeit ge-
„stellte Füss bedeckt; hierüber auch nach gesprochenem Seegen mit
„andern Leuten zur Kirchen hinaus gewandelt. Sie hat aber also-
„bald wieder umgekehrt, ihre beyde Krücklein, durch deren Bey-
„hülf sie mit den Händen zur Predigt kommen, zur Kirch hinein
„getragen, und an den Ort gestellet, da sie pflegte ihrer Gewohn-
„heit nach unter der Predigt zu sitzen, mit diesem Vermelden, sie

Miracula appellantur hîc evidentissima et ab omni praestigiarum suspicione remotissima. — *παρακολυθήσει, subsequentur)* Verbum et fides praecedit signa. v. 20. *ἐν τῷ ὀνόματί μου, in nomine meo)* quod fideles invocant. — *καιναῖς, novis)* iis, quas ipsi antea non noverant: vel etiam iis, quas nulla natio antea habuerat. 1 Cor. 12, 10. Nam Act. 2, 4. *linguae* Parthorum, Medorum etc. *aliae* dicuntur, non *novae*. *Ἕτεραι, aliae* erant linguae prius usitatae, variarum nationum; at *καιναὶ, novae* v. gr. Corinthi, quas alius loquebatur, alius interpretabatur, quamvis nemo adesset peregrina utens lingua: id quod erat quasi exercitium propheticum.

v. 18. *θανάσιμον, mortiferum)* Non commemoratur hic resurrectio mortuorum: Jesus Christus plus praestitit, quam promisit. Sed

---

„wolte an dieser Stell ihre beyde Krücklein hinterlassen, zu immerwährendem Zeugniss, dass JESUS CHRISTUS, der himmlische Samariter (davon die Predigt gehutet) [*nemo scilicet Spiritum fidei regulis hermeneuticis alligaverit.*] sie auch in ihrem Elend angesehen, ihr Seufzen gnädig erhöret, und mit seiner wunderthätigen göttlichen Hülf erfreuet habe. Worauf der Pfarrer und Specialis daselbsten mehrernannte Tochter in die Mitte der Kirchen geführet, selbige zum Lob und herzlichen Dank gegen GOtt ermahnet, auch offentlich in Gegenwart fast voriger ganzen Gemeind, so sich wieder zur Kirchen herein gedrungen, den 103ten Psalmen, samt andern Lobsprüchen und H. Vater Unser ihr vorgesprochen; nachgehends dieselbe erinnert, den getreuen GOtt um diese fernere Gnad kindlich anzurufen, dass ER sie bey dieser erzeigten Wunderwohlthat aufrecht behalten, auch Geist und Kraft verleihen wolle, damit sie die übrige Tage ihres Lebens Ihme hiefür herzlich danken, und in wahrer Forcht GOttes leben möge: in welchem allem sie kniend mit erhabenem Angesicht, frölichem Herzen, und doch Vergiessung vieler Thränen nachgesprochen, auch nach Vollendung dessen im Nahmen der H. Dreyfaltigkeit wiederum aufgestanden, und mit der umstehenden Gemeind zur Kirchen hinausgegangen, und in ihre gewohnliche Behausung auf geraden Füssen gewandelt." *Haec qui rite perpenderit, eum nequaquam putem impetrare a se facile posse, ut rem non coram rudi plebecula, sed in conspectu numerosissimarum aeque ac amplissimorum testium divinitus gestam et pro extantiori Numinis opere agnitam, vulgaribus eventibus adnumeret, vel cum phaenomenis naturae, diversam plane rationem habentibus, comparare gestiat. Alia prorsus ratio est repentina meatuum in aure restitutio (cujus multa profecta exempla prostant) alia membrorum corporis per* novem *continuos* annos *miserabiliter contractorum subitanea relaxatio, divinae opis implorationem insecuta. Cujus admirandum effectum* in tali casu *qui negare sustinet, is eadem opera forsan (quanquam contra mentem Opponentis citati) dixerit, non divina Salvatoris virtute, sed casu fortuito restitutos esse permultos, quorum Historia evangelica meminit. Equidem fateor me non videre, quid ad fidem* miraculo *faciendam desiderari ultra queat, si a modo dictis discesseris. Similem huic non fabulam, sed historiam liceat subjungere. Laringae Anno* 1606. 26. *Nov. natus est* Josephus Jenisch, *patre Augustano Ecclesiae Praesule, matre Memmingensi, ex nobili Kellerorum stirpe oriunda. Qui cum ab ipso partu* lingua destitutus *observaretur; intensissimis parentum atque domesticorum precibus divinitus impetratum est, ut annum aetatis primum necdum emensus familiares quosvis distincte compellere posset puerulus, ob id ipsum* Ecclesiae ministerio *dicatus, quo per* 40 *annos Böblingae et Münchingae defunctus, diem obiit* 10. *Apr.* 1675. E. B.

nec nisi Tabea per Petrum, Eutychus per Paulum resuscitati leguntur. nam Salvatore in gloriam ingresso optabilius est per fidem ex hoc mundo in alterum evolare, quam in hanc vitam redire.

v. 19. *ὁ κύριος, Dominus*) Magnifica et opportuna appellatio. v. 20. [c. 12, 36.] — *μετὰ τὸ λαλῆσαι αὐτοῖς, postquam eis locutus erat*) Mandatis eos instruxit, non solum ipso die resurrectionis, per Marcum tam copiose descripto, sed etiam per insequentes dies. [*Conf. not. ad Matth.* 28, 19. s.]

v. 20. *πανταχοῦ, ubique*) v. 15. Quo tempore Marcus evangelium scripsit, jam tum apostoli exierant in omnem mundum: Rom. 10, 18. ideo praeter Petrum, Jacobum majorem, Johannem, Jacobum minorem, Judam, nullius apostoli, nisi Pauli, post Actorum caput II. vel XV. nos mentionem legimus in libris N. T. Ibi quisque maxime innotuit, ubi praedicavit. Nullius apostoli, solius Jesu Christi nomen in toto orbe celebratum est.

IN EVANGELIUM
SECUNDUM LUCAM.

CAPUT I.

v. 1. *Ἐπειδήπερ, quandoquidem*) Dedicatio brevis, ad utrumque Lucae *) pertinens librum; sive prooemium, ex quo gravitas, simplicitas, candor elucet. — *πολλοὶ ἐπεχείρησαν, multi sunt conati*) Non notat Lucas Matthaeum et Johannem, qui fuerant inter *spectatores* rei ac *ministros* ipsos: ut non dicamus, Lucam et ante Johannem scripsisse, et Matthaei librum non vidisse videri. Unus superest Mar-

*) *Lucii* nomen et *Lucae* idem est, nisi quod prius istud, posterioris Diminutivum, familiarius aliquando sonat. *Lucii Cyrenaei* Act. 13, 1. inter prophetas atque doctores ecclesiae, quae *Antiochiae* tum florebat, mentio jam fit, adeoque brevi post Herodis obitum (c. 12, 23.) A. Aer. Dion. 44. consecutum. Inde, putem, est, quod Eusebius aliique ipsam *Antiochiam* patriam Lucae habuerunt. Paulus porro *Lucii* cujusdam inter consanguineos suos meminit, Rom. 16, 21. et *Lucam* cooperarium suum dicit et Medicum, dilectum, Philem. v. 24. Col. 4, 14. Jam, sive *Lucas* modo sit, sive etiam *Lucius*, hic ipse est, qui Apostolorum acta descripsit, ipsum Paulum Troade primum Philippas (Act. 16, 10.), deinde Philippis Troadem, quin Romam usque (c. 20, 6. — 28, 16. 2 Tim. 4, 11.) comitatus: quapropter saepissime primam pluralis numeri personam in narratione sua adhibet. Ceterum excitatus Lucae stilus, qui cum lactissimo Actorum argumento, exsecutionem novi Testamenti complectentium, apprime convenit, ex multorum annorum consuetudine, quam cum Paulo Lucas coluit, nonnihil traxisse videtur. *Harm.* p. 35. sq.

eus: at Lucas dicit *multos*, idemque adhibet verbum media vi, **ἐπεχείρησαν** *conati sunt*, cui congruit particula **καθὼς**, *sicut*, congruentiam cum relatione spectatorum et ministrorum innuens a scriptoribus vel quaesitam vel obtentam; et vocula **κἀμοὶ** *etiam mihi*, qua Lucas multis illis se non tam opponit, quam aggregat, sic tamen, ut etiamnum aliquid ad **ἀσφάλειαν** ac firmitudinem Theophilo conferat. Significat igitur, si modo Marcum etiam spectavit, [*quod quidem si loquendi formulas et narrationum ordinem invicem contuleris, vero non est absimile.* Harm. p. 36.] complura Marco non dicta in promtu sibi esse; ceteros vero scriptores, eum v. gr. qui *Evangelium secundum Aegyptios* scripserit, minus facere ad **ἀσφάλειαν** ac firmitudinem. — **ἀνατάξασθαι**, *adornare*) scripto, vel sermone catechetico. Hesychius, **ἀνατάξασθαι**, **εὐτρεπίσασθαι**. — **τῶν πεπληροφορημένων**) **πληροφορία**, quum homini tribuitur, notat *plenitudinem* cognitionis in intellectu, vel appetitus in voluntate: quum rèi tribuitur, notat plenum vigorem. 2 Tim. 4, 17. Hebr. 6, 11. not. Talem vigorem **τὰ πράγματα**, *res* christianae, quas utroque libro describit Lucas, habebant, dum fierent: et habebant eae solae; quare easdem hac periphrasi satis designat. In conspectu mundi res gesta est. Act. 26, 26. — **ἐν ἡμῖν**, *in nobis*) in ecclesia, maxime vero in doctoribus, iisque veteranis.

v. 2. **παρέδοσαν ἡμῖν**, *tradiderunt nobis*) mihi aliisque apostolorum comitibus. — **ἀπ' ἀρχῆς**, *a principio*) Non a solo Paulo, *post initium* converso, accepit Lucas. — **αὐτόπται καὶ ὑπηρέται**) *Ipsi viderunt*, et, quod plus est, *ministrarunt*. Sic etiam Paulus erat *minister et testis*, Act. 26, 16. ipsaque Domini mater Maria. Act. 1, 14. Tales testes erant multi, longaevi, summae auctoritatis. [*v. gr. duodecim apostoli, 70 discipuli, Maria Magdalena, aliique complures.* V. g.] 1 Cor. 15, 6. Rom. 16. 7. Tales ipsi, et talium comites, libros N. T. scripserunt: nulli dubitationi relictus est locus. — **τοῦ λόγου**, *sermonis*) Act. 10, 36. Hic unus sermo multos sermones complectitur. v. 4.

v. 3. **ἔδοξε κἀμοὶ**, *visum est etiam mihi*) Sanctum prolubium, evangelico homine dignum. — **παρηκολουθηκότι**, *consecuto*) Exquisitum verbum: dicitur de eo, qui tantum non ipse interfuit omnibus rebus, et ab iis, qui interfuere, didicit. v. gr. de Timotheo, 2 Tim. 3, 10. quem Paulus mox sub persecutiones, quas perpessus fuerat Antiochiae etc. secum duxit. Oppositum, **ἀπολέλειμμαι**, *res fugit me, non capio.* Causa, cur Luças se scribere posse ac debere statuerit. Hic est, qui Act. 13, 1. vel certe ibidem c. 16, 10. evangelico jam munere fungebatur. — **ἄνωθεν**, *superne*) a principio. v. 2. 5. [*Innuit hâc voculâ, ea quae Marcus omisit, supplere se voluisse.* Harm. p. 37.] Scriptura tradit origines, etiam evangelicas et ecclesiasticas. — **πᾶσιν**) **τοῖς πράγμασιν**. *Omnia negotia* illa subsecutus erat Lucas *accurate.* — **καθεξῆς**, *deinceps*) **ἑξῆς**, *postea*: **καθεξῆς**, *deinceps.* Ut omnia assecutus erat Lucas, *proximum* erat, ut describeret. Et quidem *recentem* rei cognitae laetitiam sapit hoc prooemium. Describit autem *ordine* (id quoque valet **καθεξῆς**) primum Acta Christi, conceptionem, nativitatem, pueritiam, baptismum, benefacta, praeconium, passionem, resurrectionem, ascensionem: deinde Acta apostolorum. Quod tamen ipsum non impedit, quo minus aliqua interdum, temporibus disjuncta, conjungat. c. 1, 80. 3, 20. etc. — **κράτιστε Θεόφιλε**, *excellentissime Theophile*) Hic Theophilus erat Alexan-

driae, ut veteres testantur: (vid. *Ord. temp.* p. 225.) *Ed. II.* p. 196. *et Harm. Ev. Ed. II.* p. 80. et in ea urbe inprimis floruit *catechesis.* v. 4. Erat vir amplissimus, ut titulus a Luca ei datus ostendit. coll. Act. 23, 26. 24, 3. 26, 25. Idem titulus eidem Theophilo Act. 1, 1. non tribuitur, vel quod tum privatus erat, vel quod virtus ejus, et Lucae familiaritas creverat. Argumento autem est titulus, historiam evangelicam esse veram, et ab initio praestantissimis viris sese offerri passam esse. Sancta hominum illustrium exempla in his libris descripta Theophilum excitare poterant.

v. 4. *ἵνα, ut)* Scopus libri. [*qui apud Johannem in fine exstat,* c. 21, 24. Harm. p. 34.] — *ἐπιγνῷς, cognosceres)* Verbum compositum, emphaticum. — *κατηχήθης, institutus es)* ore aliorum. Catechesis etiam historiam sacram complectitur: Lucas agnoscit majorem suam auctoritatem, quam eorum, ex quibus antea audierat Theophilus.

*) v. 5. *ἐγένετο, fuit)* Sub praefationem Lucas ipsam exhibet Historiam Jesu Christi, ab ejus introitu in mundum, usque ad adscensionem in coelum. Hujus Historiae notandum

I. Initium: ubi		
1. Johannis conceptio.	c. I.	5—25
2. ipsius Jesu conceptio.		26—56
3. Johannis nativitas et circumcisio: Zachariae hymnus: Johannis adolescentia.		57—80
4. Jesu Christi a) nativitas.	c. II.	1—20
b) Circumcisio et nomen.		21
c) repraesentatio.		22—38
d) patria et incrementum.		39. 40
II. Medium, cum esset annorum XII. et deinceps.		41—52
III. Cursus ipse.		
1. Aditus: ubi describitur baptista: baptismus, tentatio.	c. III. 1. s. 21. s. IV.	1—13
2. Annus acceptus in Galilaea:		
A. Nazaretae propositus.		14—30
B. Re ipsa praestitus.		
a. Capernaumi, et in illa regione. Hic notanda		
1. acta, ab adversariis non reprebensa: ubi Jesus		
1. potenter docet.		31. 32
2. obsessum liberat.		33—37
3. Petri socrum et multos aegrotos sanat.		38—41
4. ubique docet.		42—44
5. Petrum vocat, et item Jacobum et Johannem.	c. V.	1—11
6. Leprosum mundat.		12—16
2. acta, ab adversariis, paulatim gravius, reprebensa. Hic occurrit		
1. paralyticus.		17—26
2. vocatio Levi, et cibus cum publicanis et peccatoribus sumtus.		27—32
3. quaestio de jejunio soluta.		33—39
4. spicae vulsae.	c. VI.	1 — 5
5. manus arida restituta, et hostium insidiae.		6—11
3. acta, quorum eventus apud varios varius erat:		
1. apud apostolos electos:		12—16

a b c

*) *τὴν ἀσφάλειαν, certitudinem*] Locum haec babet, ubi spurii nihil additur, necessarii nihil desideratur, atque justis omnia documentis comprobata sunt. *V. g.*

a b c

2. apud alios auditores: 17. s. 20—49
3. apud centurionem: c. VII. 1—10
4. apud discipulos Johannis, ubi
א occasio, resuscitatio adolescentis in Nain, 11—18
ב legatio, 18—23
ג elenchus: 24—35
5. apud Pharisaeum Simonem et peccatricem amantissimam. 36—50
6. apud familiares. c. VIII. 1—3
7. apud populum. 4—18
8. apud matrem ac fratres. 19—21

β. in mari, 22—26
et trans mare. 27—39

γ. cis mare, iterum:
1. Jairus et haemorrhousa. 40—56
2. apostoli emissi. c. IX. 1—6
3. Herodis dubitatio. 7—9
4. apostolorum relatio. 10
5. populi studium: Domini benignitas: V millia saturati. 11—17

3. Praeparatio ad passionem etc.

A. Recapitulatio doctrinae de persona I. C. Silentium imperatum: passio praedicta: sequela injuncta. 18. s. 21. 22. 23—27

B. Glorificatio in monte: lunatici sanatio: passio iterum praedicta: humilitas et moderatio praecepta 28. s. 37. s. 43. s. 46. s. 49. s.

C. Iter magnum Hierosolymitanum ad passionem etc. Hic statui possunt intervalla XVIII.

I. SAMARITAE, inhospitales, tolerati. 51—57
II. In via: comites inidonei repulsi: idonei compulsi. 57—62
III. POSTEA, Nuncii LXX praemissi: et cum gaudio recepti. c. X. 1—24
ET Legisperitus, Samaritae exemplo, amorem proximi edoctus. 25—37
IV. In pago quodam, Maria Marthae anteposita. 38—42
V. In loco quodam, discipuli orare discunt. c. XI. 1—13
daemonium ejicitur; id factum defenditur: 14—26
mulieris acclamatio corrigitur. 27. 28
populus signi avidus reprehenditur. 29—36
VI. In domo quadam, pharisaei et scribae redarguuntur. 37. s. 45—54
VII. Sermo habetur ad discipulos, c. XII. 1—12
ad interpellatorem, 13—21
ad discipulos, 22—40
ad Petrum, 41—53
ad populum. 54—59
VIII. Poenitentiae necessitas ostenditur. c. XIII. 1—9
In Synagoga, mulier sabbato sanatur, crescente Dei regno. 10—21
IX. In itinere declaratur paucitas salvandorum. 22—30
X. Eo die, Herodes vulpes dicitur, Jerusalem redarguitur. 31—35
XI. In domo pharisaei, hydropicus sabbato sanatur: c. XIV. 1—6
docetur humilitas, 7—11
vera hospitalitas, 12—14
ratio magni convivii; 15—24
abnegatio sui requiritur. 25—35
XII. Gaudium super peccatoribus resipiscentibus defenditur. c. XV. 1. s. 11. s.

a c

a c

Discipulis officium injungitur: c. XVI. 1—13
et Pharisaeorum avaritia irrisioque refutatur. 14—31
Scandala caventur. c. XVII. 1—4
apostolorum fides augetur. 5—10
XIII. In confiniis Samariae et Galilaeae X leprosos sanat: 11—19
XIV. quaestioni de tempore adventus regni Dei respondet: 20—37
orationem assiduam et demissam commendat. c. XVIII. 1. s. 9—14
XV. Parvulis benedicit: 15—17
respondet diviti, 18—27
et Petro. 28—30
XVI. Passionem tertium praedicit. 31—34
XVII. Prope Jericho, caecus sanatus. 35—43
XVIII. In Jericho, Zacchaeo salus confertur: c. XIX. 1—10
de subita apparitione regni respondetur. 11—28

4. Acta Hierosolymitana.

A. Priores dies magnae hebdomadis.

1. introitus regalis. 29—44
2. templi
  α. abusus castigatus. 45. 46
  β. usus restitutus, 47. 48
  et vindicatus. c. XX. 1—8
3. in templo sermones:
  α. parabola de colonis, 9—19
  β. responsio de censu, 20—26
  et de resurrectione. 27—40
  γ. quaestio de Domino Davidis. 41—44
  δ. discipuli admoniti. 45—47
  ε. laudata viduae oblatio. c. XXI. 1—4
4. templi et urbis, et universi, finis praedictus. 5. s. 8. s. 25. s. 28. s.
5. adversariorum et proditoris pactum. c. XXII. 1—6

B. Feria quinta.

a. Petri et Johannis curatio. 7—13
b. coena et sermones. 14—23
c. quis major? 24—30
  Petrus et ceteri discipuli admonentur. 31. s. 35—38
d. in monte oliveti
  1. orat Jesus Patrem, ab angelo corroboratur, et discipulos excitat. 39—46
  2. proditur; inepte defenditur contra irruentes: sancte se gerit. 47—53
e. comprehensus in domum pontificis ducitur, 54
  Petrus eum abnegat, et plorat: 55—62
  Dominus illuditur. 63—65

C. Feria sexta.

א passio et mors. Acta
  1. in Synedrio etc. 66—71
  2. in praetorio. c. XXIII. 1—5
  3. apud Herodem. 6—12
  4. iterum in praetorio. 13. s. 17—25
  5. in via. 26—32
  6. in Golgatha: ubi
    a. crux ipsa: et deprecatio Jesu. 33. 34
    b. vestes divisae. 34 s.
    c. ludibria, et in his titulus crucis. 35—39
    d. latronum tamen unus conversus. 40—43

b d

e. portenta et mors Jesu.	44—46
f. spectatores.	47—49
ב sepultura.	50—53
D. parasceve et sabbatum.	54—56
E. Resurrectio, innotescit	
α. mulieribus:	c. XXIV. 1—12
β. duobus in agrum euntibus, et Simoni:	13—35
γ. ceteris quoque.	36. s. 44 s.
F. Apostolorum instructio: Domini ascensio: apostolorum alacritas.	46—53

— *ἡρώδȣ, Herodis)* Omnia liquido ponuntur: nomina, tempora, loca. [*Falsorum prophetarum haud pauci, e. gr. Mahomed, ex improviso, sensim sensimque factiones nacti, seipsos postea et alios deceperunt: quare generis ratio aetatisque primae conditio ignota est in talibus, lubrica et fictitia. At Jesu Christi conceptio, nativitas, infantia, pueritia etc. documentis prorsus egregiis munitae sunt. Ab aeterno Deus ista praefinivit, et per antiquos prophetas indicavit, complementum deinceps irrefragabilium testium operâ confirmans.* Harm. p. 59.] — *τῆς ἰȣδαίας, Judaeae)* Theatrum rerum omnium. — *ἱερεύς, sacerdos)* non summus sacerdos, sed classicus. — *ἐξ ἐφημερίας ἀβιά· ex classe Abia)* In XXIV. classes divisi erant sacerdotes: et classis Abia erat octava 1 Chron. 24, 10. *ἐφημερία*, usu LXX. virali, respondet hebraico מחלקת interdum etiam משמרת. Quaelibet classis in suo ordine habebat functionem septidui, a sabbato ad sabbatum. [*Colligere hinc fas est, Zachariam a 2 Sept. ad 9 Sept. functionem suam obiisse. Ord. temp.* pag. 230. s. (Ed. II. p. 200. s.) *et 2 Sept. eo anno apud gentem Israëlit. respondebat I Tisri, Ecce! ineunte anno, cum nuncio angelico Zachariae oblato, N. T. primordium cepit.* V. g.]

v. 6. *δίκαιοι, justi)* Benignitas scripturae de justitia piorum loquentis non debet opponi dogmati de justificatione. — *ἀμφότεροι, ambo)* Deus organa electa producit ex parentibus piis. — *ἐνώπιον τȣ̃ θεȣ̃, coram Deo)* Gen. 17, 1. — *ἐντολαῖς, praeceptis)* moralibus. — *δικαιώμασι)* ceremonialibus. Hebr. 9, 1.

v. 7. *καί, et)* Non jam sperabant prolem, ex duplici causa: v. 18. 36. (conf. Rom. 4, 19.) et fortasse jam ne petebant quidem. — *προβεβηκότες, provecti)* Descriptio senectutis piorum jucunda, metam conspicientis beatam.

v. 8. *ἐν τῇ τάξει τῆς ἐφημερίας αὐτȣ̃, in ordine classis suae)* De vestigio hujus loci chronologico egimus in *Ordine temporum*, pag. 230. [*Ed. II.* p. 200.] [*Hebdomadibus* 24. *ephemeriae sacerdotum in orbem redibant: eaque vicissitudo ad vastationem templi usque vigebat.* V. g.]

v. 9. *ἔλαχε, sortem accepit)* Functiones sacerdotum, sorte dividebantur *). — *τȣ̃ θυμιᾶσαι, ut suffitum faceret)* Ex. 30, 1. ss.

v. 10. *πᾶν, omnis)* Erat ergo dies solennis, et fortasse sabbatum, quo ingressus erat Zacharias. v. 22. 23.

---

*) *Idque, ut monet* S. R. D. Crusius *Hypomn. P. I. p.* 41. *partim ordinis causa factum est, partim ad cavendas contentiones, coll.* 1. *Paral.* 24, 4. 5. E. B.

v. 11. *ἄγγελος, angelus)* cujus nomen postea indicatum est Zachariae. v. 19.

v. 13. *μὴ φοβοῦ, noli timere)* Primum alloquium coeleste in aurora N. T. per Lucam amoenissime descripta. Res hîc proponitur suaviter: deinde per vias asperas et severas ducitur ad exitum suavissimum. Et sic postea Apocalypsis. — *εἰσηκούσθη, exauditae sunt)* Hoc est ad cor loqui. Act. 10, 4. — *ἡ δέησίς σου, preces tuae)* Prolem ergo petierat, pridem. [*neque ipse complementi jam exspectationem amplius aluit.* V. g.] — *ἰωάννην, Johannem) Johannis* nomen praescriptum est; *Mariae* non praescriptum. — *χαρήσονται, gaudebunt)* v. 58. 66.

v. 15. *ἔσται, erit)* filius ille. — *Κυρίου, Domino)* Innuitur Deus Pater. mox etiam de Spiritu S. et Filio Dei. Jam in prodromo Messiae amplius se pandit oeconomia S. Trinitatis. — *καὶ οἶνον καὶ σίκερα οὐ μὴ πίῃ, et vinum et siceram ne bibat.* Sic quoque Jud. 13, 4. *μὴ πίῃς οἶνον καὶ σίκερα. σίκερα ab Hebr.* שכר omnem potum a vino diversum, ac tamen inebriantem denotat, ut *succum dactyli, zythum* etc. Talis abstinentia Johanni, Simsonis etiam matri praecepta fuit. — *καὶ, et)* Similiter *ebrietati plenitudo in spiritu* opponitur Eph. 5, 18. — *ἐκ, ex)* Locutio concisa: id est, *in utero,* (v. 41. 44.) *et deinceps.*

v. 16. s. *ἐπιστρέψει καὶ προελεύσεται, convertet et praeibit)* Ad illud verbum mox refer *ad convertendum;* ad hoc, *ad parandum.* — *Κύριον, Dominum)* Christus, Deus. conf. vers. seq. *coram eo — Domino:* et vers. 76.

v. 17. *αὐτὸς, ipse)* Antitheton ad alios. v. 16. — *ἐνώπιον, ante conspectum,* proxime. — *ἐπιστρέψαι κτλ. ad convertendum etc.)* Sermo hoc loco, ut saepe in praedictionibus, est figuratus, concisus, et quasi poëticus, hoc sensu: Efficiet Johannes, ut parentes juxta atque liberi, inobedientes juxta atque justi, omnis aetatis et indolis homines, sint Domino parati. Non erat autem commodum dictu: convertet *inobedientes* et injustos juxta cum obedientibus et *justis.* nam justi non egent conversione. Ideo pro concreto abstractum dicitur: convertet inobedientes in sensu justorum, i. e. inobsequentes convertet sive reducet, ut ad justos, docilitate eorum et sapientia induta, se aggregent, et, quemadmodum justi promti sunt, sic inobedientes fiant promti Domino. — *καρδίας, corda) Cor,* sedes *conversionis, obedientiae, prudentiae.* — *πατέρων ἐπὶ τέκνα, patrum juxta cum liberis)* Malach. 3, 24. לב אבות על־בנים ולב בנים על אבותם LXX, *καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν, καὶ καρδίαν ἀνθρώπου πρὸς τὸν πλησίον αὐτοῦ.* Locutio est instar proverbii, ad *multitudinem* (v. 16.) significandam. sic Gen. 32, 11. *μητέρα ἐπὶ τέκνοις.* sic plane, *πατέρων ἐπὶ τέκνα.* Ex. 20, 5. 34, 7. nec non, *κνήμην ἐπὶ μηρὸν,* Jud. 15, 8. Vid. etiam על Amos 3, 15. Jud. 12, 1. et *πρὸς,* apud Siraciden mox citandum. Simul notata cogitari potest cura patrum pro salute liberorum, contra ac fit in fuga, Jer. 47, 3. *οὐκ ἐπέστρεψαν πατέρες, ἐφ' υἱοὺς αὐτῶν.* — *καὶ ἀπειθεῖς ἐν φρονήσει δικαίων, et inobedientes in prudentia justorum)* Hoc ponitur pro eo, quod est apud Malachiam, *et cor liberorum super patres ipsorum.* Inobedientia, maxime *juvenile* vitium: patres, *prudentia* et *justitia* praecipue decet. *In prudentia,* inquit angelus, non *in prudentiam. Sensus* eorum, *qui justi sunt,* in conversione protinus induitur. —

ἑτοιμάσαι Κυρίῳ λαὸν κατεσκευασμένον, ad parandum Domino populum instructum) Asyndeton, *ad convertendum, ad parandum.* Parandus populus, ne Dominus populum, imparatum inveniens, majestate sua obterat. Malach. 3, 24. *Populus instructus*, Johanni populum *paranti* obtemperans, Domino *obediens*, non jam habens talia corda, quae describuntur Prov. 15, 7. ולב כסילים לא כן LXX, *καρδίαι ἀφρόνων οὐκ ἀσφαλεῖς.* Notentur opposita, *ἀφρόνων* et *φρονήσει·* et affinia כן *ἑτοιμάσαι.* De Elia Sir. 48, 11. *καὶ ἐπιςρέψαι καρδίαν πατρὸς πρὸς υἱὸν, καὶ καταςῆσαι φυλὰς ἰακώβ.* Minime proletarium esse Siracidae librum, convenientia ejus cum angeli sermone docet. Vid. etiam Matth. 23, 34. not.

v. 18. *κατὰ τί γνώσομαι)* Sic LXX, Gen. 15, 8. Rem ipsam tangit Zachariae quaestio, fidei defectu laborans: rem ipsam praesupponit *quomodo* a Maria propositum, cum fide. v. 34. 45.

v. 19. *γαβριὴλ, Gabriel)* Ratio, cur Zacharias non debuisset diffidere, est auctoritas coelestis apparitoris. Nomen compositum ex גבר et אל indicat summam legationis, de Filii Dei incarnatione. אל est גבר. Gabriel apparuerat Danieli quoque. Idem angelus: idem negotium. — *ὁ παρεςηκὼς, qui adstiti)* Septem angeli *stant* coram Deo, Ap. 8, 2. Unus ex his Gabriel *adstat* vel stat cum sex ceteris. — *ἀπεςάλην, missus sum)* v. 26. Hebr. 1, 14. — *εὐαγγελίσασθαι, ad evangelizandum)* Initium evangelii. c. 2, 10. 17. 3, 18. Marc. 1, 1.

v. 20. *ἰδοὺ, ecce)* q. d. *in hoc cognosces.* Signum poscenti datur congruum, quamvis non optatum. — *σιωπῶν, silens)* actu. — *μὴ δυνάμενος λαλῆσαι, non valens loqui)* privatione facultatis. conf. v. 64. *os et lingua.* Plerumque ii, quibus magna revelatio obtigit, aliquid naturae, sine noxa, amiserunt. Jacob luxatus, cui id non naevus erat, sed ornamentum: Zacharias mutus: Saul non cernens. Fuit haec Zachariae medicina simul, ne se propter praedictionem de filii sui magnitudine efferret. — *ἄχρι ἧς)* Versum 64 confer cum v. 13. 63. [*Hic circumcisionis dies fuit, quo Johannes nomen suum adeptus est.* V. g.] — *ἀνθ' ὧν, quia)* Ergo proprie poena erat. — *οὐκ ἐπίςευσας, non credidisti)* Non credidit; ideo loqui non potuit. — *πληρωθήσονται, implebuntur)* Eventus maxime fidem facit. — *εἰς τὸν καιρὸν αὐτῶν, in tempus suum)* legitimum. conf. *tempus*, Rom. 9, 9. 2 Reg. 4, 16.

v. 22. *λαλῆσαι, loqui)* v. gr. ad dandam benedictionem. Zacharias, *mutus*, excludebatur tantisper ab actionibus sacerdotalibus. Praeludium legis ceremonialis finiendae, Christo veniente. — *ἐπέγνωσαν, cognoverunt)* Ipsam poenam Zachariae comitabatur beneficium. Sic omnes ad attendendum excitati sunt.

v. 23. *εἰς τὸν οἶκον αὐτοῦ, in domum suam)* Locutio concisa, *urbe*, in qua Zacharias habitabat, subaudita. v. 39. Sic quoque v. 56. *Domus* Zachariae opponitur templo Domini. v. 9.

v. 24. *ταύτας, hos)* dies, de quibus v. 23. — *περιέκρυβεν, occultavit)* ut graviditas occuleretur: quo magis appareret postea repente graviditas. — *λέγουσα, dicens)* ad participes gaudii sui.

v. 25. *οὕτω, sic)* uti omnes post quinque menses videbant. — *ἡμέραις, diebus)* praefinitis. — *ἐπεῖδεν)* *ἐπέβλεψεν*, v. 48. *ἐπεσκέψατο*, v. 68. — *τὸ ὄνειδος, opprobrium)* cognomen *sterilis.* v. 36. — *ἐν ἀνθρώποις, in hominibus)* Vix hominum numero se ipsa habuerat ob sterilitatem.

v. 27. *πρὸς παρθένον, ad virginem)* Matth. 1, 23. — *μεμνηστευμένην, desponsatam)* divina gubernatione. Post annunciationem angelicam non fuisset conveniens Mariam demum desponsari. — *ἀνδρὶ, viro)* qui tutorem ageret et virginis et prolis. — *ἐξ οἴκου δαυὶδ· ex domo Davidis)* Constr. cum *Joseph*, c. 2, 4. Maria non exclusa.

v. 28. *εἰσελθὼν, ingressus)* vesperi, ut probabile est. coll. Dan. 9, 21. — *κεχαριτωμένη)* Eph. 1, 6. Vulg. *gratia plena:* passive, (ut Ov. *carmina plena favoris:) quae gratiam invenit.* v. 30. Non ut mater gratiae, sed ut filia gratiae appellatur, primo praesertim illo tempore. — *μετὰ σοῦ) tecum* sit. conf. Matth. 1, 23. fin. et not. Parallelum: *χαῖρε, salve.* Indicativus praesupponitur, eique subscribit hic optativus. Sic Jud. 6, 12. *Κύριος μετὰ σοῦ.* — *σὺ tu)* Vocativus: uti Act. 4, 24. Chrys. de Sacerd. p. 322.

v. 29. *διεταράχθη, perturbata est)* Perturbatio ex ipsa apparitione *(videns)* exstitit. Ergo prius non videtur assueta fuisse apparitionibus. [*Omnia b. Virgini, quae et praedicta ipsi sunt et consecuta postmodum, necopinanti evenerunt. Quodsi conceptio ejus, quae complurium inter Romanenses traditio est, immaculata fuisset: tam vulgari loco seipsam habere, utut modestissima, vix potuisset.* V. g.] — *ποταπὸς εἴη, qualis sit)* Ipsae formulae, *ave*, et *Dominus tecum*, communes erant: sed ex singularibus ac novis titulis, quos angelus addebat, Maria intellexit, formulas, praesertim conjunctas, eminenti ac nova vi adhiberi. Sane talis salutationis exemplum nullum exstat aliud, in omnibus apparitionibus angelicis. Non solum admirata est Maria, sed etiam *cogitabat*, *qualis esset*, quid sibi vellet, quo tenderet haec salutatio.

v. 30. *εὗρες γὰρ χάριν, invenisti enim gratiam)* Hebr. מצא חן Sic Act. 7, 46. Hebr. 4, 16.

v. 31. *ἰδοὺ, ecce)* Hoc sermone continetur summa evangelii: repetita v. 50. s. 68. s. c. 2, 10. s. 14. 30. s. Conf. sermo 2 Sam. 7, 8. ss.

v. 32. *οὗτος, Hic)* Plane Messias describitur; uti v. 68. seqq. et cap. 2, 30. seq. — *μέγας, magnus)* Johannis *magnitudinem* v. 15. longe exsuperat *magnitudo* Jesu, hic descripta. [*Vid.* v. 33. *et conf. Dan.* 2, 35. *Eph.* 4, 10. V. g.] — *υἱὸς ὑψίστου κληθήσεται, filius Altissimi vocabitur)* Jesus, etiam praescindendo a natura divina, et ab unione personali, ob singularem conceptionis et nativitatis rationem eminentissimo super angelos et homines omnes sensu est *Filius Altissimi.* — *τὸν θρόνον δαυὶδ τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, thronum David patris ipsius) Patribus*, Abrahamo inprimis, Christus, ut *Semen;* per Mosen *prophetam*, ut *propheta;* Davidi, *regi*, ut *rex*, promissus fuit. Igitur in Psalmis potius, quam antea, de regno Christi canitur. Etiam temporale regnum Israëlis hereditario jure pertinuit ad Jesum Christum. Massecheth Sanhedrin cap. IV. *Jesum* ait קרוב למלכות *proximum regno.*

v. 33. *οἶκον ἰακὼβ, domum Jacobi)* Sub ea domo continentur gentes, uti v. gr. sub Rheni appellatione flumina in eum lapsa. sed tamen ipsa domus principaliter innuitur, hoc primo tempore, in sermone ad Israëlitidem. Sub haec initia progressus generatim designatur: spiritualis sensus latet. sic v. 68 ss. — *βασιλείας, regni)* repete, *super domum Jacob, in throno David.* Es. 9, 7. Quod nondum factum est, fiet.

v. 34. *πῶς, quomodo)* Hoc *quomodo* non violat fidem. v. 45. —

ὀ γινώσκω, non cognosco) Praesens, pro ipso conceptionis *futurae* momento. Non cognituram se esse virum, ex ipsius angeli sermone colligit. *ἐπεὶ quandoquidem*, est categoricum. Intellexit Maria, promissionem hanc sibi dari, ut statim implendam, sine respectu conjugii sui consummandi. *Cognoscere* dicitur etiam *mulier virum*, Num. 31, 17. Jud. 11, 39,

v. 35. *δύναμις ὑψίστου, Virtus Altissimi)* Saepe junctim ponuntur haec nomina, *Spiritus et Virtus:* v. 17. at hoc loco *Virtus Altissimi*, per metonymiam, denotaverit *Altissimum*, cujus infinita *Virtus est.* Sic dicitur *Virtus Domini nostri Jesu Christi*, 1 Cor. 5, 4. *Spiritus sancti superventus* Mariam idoneam fecit ad suscipiendam *inumbrationem virtutis Altissimi.* — *ἐπισκιάσει σοι, inumbrabit te) Inumbratio* haec denotat blandissimam et temperatissimam virtutis divinae operationem, qua effectum est, ut Ignis divinus Mariam non consumeret, sed foecundaret. conf. Marc. 9, 7. Ex. 33, 22. Ad חפה allndi, multi putant. Viri carnisve voluntatem huc adspirare non decuit. Ex Mariae substantia sumtum est, quicquid non solum ad *σύλληψιν conceptionem*, sed etiam ad nutrimentum sancti foetus cedebat. Idque consideratur vel antecedenter ad momentum unionis actualis cum *λόγῳ*, vel in ipso actu statuque unionis. Antecedenter ad unionem, non secus atque ipsa mater, redimendum erat virtute lytri per Christum *θεάνθρωπον*, praestandi, et sanctificatum est per Spiritum sanctum: atque ita locum habuit unio *λόγου* et carnis jam sanctae. Possum emere fundum: et ex fructibus fundi postmodum exculti solvere pretium pro ipso fundo, post culturam multo pretiosiore. Aream templi emit David paucis sielis: sed eadem, superstructo templo, facta est inaestimabilis. — *διὸ καὶ, quapropter etiam)* Ita satisfacit angelus quaestioni, *quomodo?* v. 34. — *τὸ γεννώμενον* *), *quod gignitur)* novo hoc modo et singulari. Vocabula abstracta, et neutro genere expressa, initiis illis valde congruunt v. 68. 71. 78. 2, 25. 30. 38. — *ἅγιον, Sanctum)* Hoc Tertullianus, Syrus, auctor sermonis contra omnes haereses apud Athanasium, aliique veteres, pro parte praedicati habent: *Sanctum vocabitur,* (et) *Filius Dei.* Confertissima certe est sententia: *Est, quod gignatur: quod gignitur, sanctum erit: hoc sanctum vocabitur Filius Dei.* Totum ex verbis angeli proxime praecedentibus infertur, et quidem tali modo: *Spiritus sanctus superveniet in te:* quare, quod gignitur, *erit Sanctum. Virtus Altissimi inumbrabit te:* quare Sanctum illud vocabitur *Filius Dei.* Parallelus est versus 32. Filius tuus erit *magnus*, et *Filius Altissimi* vocabitur. In divinis *magnitudo* et *sanctitas* valde conveniunt. De hoc *Sancto* idem angelus est locutus Dan. 9, 24.

v. 36. *καὶ ἰδοὺ, et ecce)* Credenti Mariae benignius signum ultro datur, quam Zachariae non credenti. — *συγγενής, cognata)* Inde etiam Johannes et Jesus erant *cognati.* — *υἱὸν, filium)* Elisabetae graviditas erat ignota inter homines, exceptis familiaribus: hic vero

---

*) *Voculas ἐκ σοῦ*, ex te, *participio huic subjunctas, pro Lectione non probanda declaraverat margo* Ed. maj.; *sed in* Edit. 2. *ad signum δ elevatas expressit* Vers. germ., *uncis tamen includens. Itaque iis adnumerandus* Bengelius *non erat in* Bibl. theol. Tom. VIII. p. 106 *qui voculas istas* omiserint. E. B.

etiam tempus et prolis sexus divinis documentis indicatur Mariae, ad corroborandam Mariae fidem. Sed de prodromi munere nil dicitur: erat enim ex ejus matre auditura Maria.

v. 37. *πᾶν ῥῆμα, omne verbum)* De contradictoriis, an possint fieri, non est disputandum. nam non sunt *verbum:* nec, factum infectum, *verbum* est. nam non cadit in Deum poenitentia facti aut permissionis. Gen. 18, 14.: *μὴ ἀδυνατεῖ παρὰ τῷ θεῷ ῥῆμα;*

v. 38. *γένοιτό μοι, fiat mihi)* Confer assensum Davidis, 2 Sam. 7, 25. 28. — *ἀπῆλθεν, abivit)* sicut antea *introivit.* v. 28.

v. 39. *ἀναστᾶσα, surgens)* Occasionem dederat angelus. v. 36. — *) *μετὰ σπουδῆς)* *Σπουδὴ* ejusque derivata et composita saepe apud LXX notant בהלה *festinationem.* — *εἰς πόλιν Ἰούδα, in urbem Juda)* Nomen urbis montanae sacerdotalis, Hebron, Jos. 21, 11. non ponit Lucas; tribus vero nomen, *Juda*, notanter ponit. Hic igitur conceptionem Jesu Christi factam esse, non temere existimaverimus. [*Congruit* festinatio *sanctae virginis modo notata.* Harm. p. 42] conf. Kohlreiff. in Jes. 30. de nativitate Christi in terra Canaan, p. 96. Tum excellentissimi motus fuere apud Elisabet et foetum ejus et apud Mariam: v. 41. 42. eximiique plane ponderis est particula *γὰρ enim*, v. 44. rationem exprimens, cur hoc ipso temporis puncto Elisabet primum *Matrem Domini sui* proclamet Mariam. Tanti sane momenti est conceptio, ut, si ea Nazaretae facta esset, *Nazarenus* ex ea causa potius, quam ex habitatione parentum diceretur. Atqui haec habitatio pro unica illius cognominis causa allegatur. [c. 4, 16. 24.] Nunc Dominus et respectu matris et progenitorum, et respectu locorum, ubi conceptus aeque ac natus est, ex *Juda* est ortus.

v. 40. *ἠσπάσατο, salutavit)* Aliter salutant sancti, aliter profani. Nulla ratio capit, quantum moveat et quam efficax sit sanctorum voluntas, per fidem et amorem ex Deo petens, et in amicos capaces derivans.

v. 41. *καὶ ἐπλήσθη, et impleta est)* Conjuncti motus embryonis et matris spirituales. v. 15.

v. 42. *ἀνεφώνησε φωνῇ μεγάλῃ)* Sic, *ἐφώνησε φωνῇ μεγάλῃ*, Act. 16, 28. Alii, *ἀνεβόησε φωνῇ μεγάλῃ*, et sic Matth. 27, 46. LXX. Gen. 27, 38. 1 Sam. 28, 12. Es. 36, 13. Ez. 11, 13. etc. Item 3 Macc. 5, 48. (51.) Hist. Sus. quater, Hist. Drac. v. 40. (41.) At *ἀναφωνεῖν* multo aliter adhibent, v. gr. de sonitu in cultu publico per Davidem adornato. — *καὶ εἶπεν, et dixit)* Post haec demum verba, quae, a Spiritu sancto profecta, salutationem Mariae protinus exceperunt, Maria, quid angelus sibi nunciasset, Elisabetae retulit. — *εὐλογημένη, benedicta)* Ea verba, quae in salutatione angelica erant postrema, in salutatione Elisabet prima sunt. — *καὶ εὐλογημένος, et benedictus)* Hoc non addebatur v. 28. — *ὁ καρπὸς, fructus)* Vere mater Jesu fuit Maria.

v. 43. *ἡ μήτηρ, Mater)* Nova appellatio non potuit non intime commovere virginem matrem. *Mater*, inquit, *Domini mei:* non tamen, *Domina mea.* — *τοῦ κυρίου μου, Domini mei)* Conf. c. 20, 42. Joh. 20, 28.

v. 44. *γὰρ, enim)* Hoc videtur innuere, eodem puncto temporis et saliisse foetum, et Mariam coepisse reapse esse matrem Domini. conf.

*) *ἐν ταῖς ἡμέραις ταύταις, in diebus his*] sexti mensis, v. 26. 36. *V. g.*

nunc. v. 48. — *ἐσκίρτησεν, saliit)* Neque is saltus salutatorius, unicus fidei actus fuit: plenus fuit Spiritus sancti. v. 15.

v. 45. *μακαρία, beata)* Id patet ex contrario Zachariae exemplo. — *πιστεύσασα, quae credidit)* v. 38. — *ὅτι ἔσται) fore.* — *αὐτῇ, illi)* Emphatice refertur ad *quae credidit*, positum pro *tibi:* uti c. 13, 34.

v. 46. *εἶπε, dixit)* ore, vel etiam scripto. Maria post Zachariam acceperat nuncium, et tamen prius jubilat: utriusque canticum et inter se et cum sermonibus angeli conferri potest, v. 28. ss. 13. ss. et alio respectu cum oratione Hannae, 1 Sam. 2, 1. seqq. et cum gratiarum actione Davidis, 2 Sam. 7, 18. ss. eadem de re: it. Ps. 34. Plane Mariae et Zachariae hymnus indolem N. T. spirat. Divinitusque ita gubernata est Maria, ut, etiamsi non omnia penitus intelligeret; (c. 2, 33. 50.) tamen verbis etiam profundissimo sensui aptis eloqueretur mysterium. Laudat Deum nomine suo, et foetus benedicti, et Israëlis. Initium hymni congruit cum Ps. 31, 8. LXX: *ἀγαλλιάσομαι καὶ εὐφρανθήσομαι ἐπὶ τῷ ἐλέει σου· ὅτι ἐπεῖδες ἐπὶ τὴν ταπείνωσίν μου.*

v. 47. *σωτῆρι, Salvatore) Servatore.* vid. ad Chrys. de sacerd. p. 452. s. Vis nominis *Jesu.* v. 31. [*Quae perdita fuerant, iis hac locutione se adnumerat Maria. Non ex se, sed ex* Jesu *suam ipsa salutem habuit.* V. g.]

v. 48. *ταπείνωσιν) conditionem humilem.* Jac. 1, 10. עני LXX saepe, *ταπείνωσις.* Humilitas Mariam capacem fecit rerum tantarum, de quibus v. 32. s. — *μακαριοῦσί με, beatam praedicabunt me)* conf. v. 45. c. 11, 27. s. — *πᾶσαι αἱ γενεαὶ, omnes generationes)* omnis posteritas.

v. 49. s. *καὶ, et)* Ille, cujus nomen sanctum est, et cujus misericordia etc. Nam haec tria incisa per et iteratum copulantur. Hebr. אשר saepe reticetur. Demum versu 51. nova periocha incipit.

v. 50. *εἰς γενεὰς, in generationes)* Quamvis diu videatur promissio tardare, tamen praestatur, et quidem in perpetuum. Eaedem *generationes* Mariam dicunt beatam. v. 48.

v. 51. *ἐποίησε κράτος — ἐξαπέστειλε κενοὺς, fecit robur — emisit inanes)* Haec omnia facere instituit Deus per Messiam, ejusque rei experimentum in se ipsa capiebat mater ejus. — *ὑπερηφάνους, superbos)* visibiles et invisibiles.

v. 52. *δυνάστας, dynastas)* ut Saulum, Herodem.

v. 53. *πεινῶντας ἐνέπλησεν ἀγαθῶν, esurientes implevit bonis)* Ps. 107, 9. LXX: *ψυχὴν πεινῶσαν ἐνέπλησεν ἀγαθῶν.* Ejusdem Psalmi versui 10. respondet canticum etiam Zachariae v. 79. — *ἐξαπέστειλε, emisit)* cum viderentur esse proximi Deo.

v. 54. *ἀντελάβετο, sublevavit)* dum Messiam mittit. Idem verbum pro נשׂא 1 Reg. 9, 11. — *παιδὸς, servi)* Sic. v. 69. — *μνησθῆναι) eo quod recordatus est,* vel, *ut memorem se praestet.* v. 72. Hab. 3, 2.

v. 55. *ἐλάλησε, locutus est)* cum jurejurando, *ad* Davidem praecipue. — *πατέρας — ἕως αἰῶνος, patres — usque in seculum)* Maria complectitur praeterita et futura. — *τῷ)* Constr. — *μνησθῆναι ἐλέους τῷ ἀβραάμ.* Mich. 7, 20. LXX, *δώσεις (εἰς) ἀλήθειαν τῷ ἰακὼβ, ἔλεον τῷ ἀβραὰμ, καθότι ὤμοσας τοῖς πατράσιν ὑμῶν κατὰ τὰς ἡμέρας τὰς ἔμπροσθεν.* Ps. 98, 3. *ἐμνήσθη τοῦ ἐλέους αὐτοῦ τῷ ἰακώβ.* it. Ps. 119, 49. — *ἕως, usque)* Constr. cum *semini.*

v. 56. *τρεῖς, tres)* Discessit ante partum Elisabetae. — *εἰς τὸν οἶκον αὐτῆς, domum suam)* ex qua aliquanto post Bethlehemum ire jussa est. [*Huc itaque pertinent, quae Matthaeus* c. 1, 18—24. *ipsi narrationi de nativitate Christi inseruit.* Harm. p. 42.]

v. 58. *μετ' αὐτῆς, cum illa)* Sic *cum*, v. 72. c. 10, 37. not.

v. 59. *ἐπὶ τῷ ὀνόματι τοῦ πατρὸς αὐτοῦ, nomine patris sui)* Non erat id moris apud Judaeos: sed hic singularis causa movebat familiares, quod Johannes sustineret totam posteritatem Zachariae.

v. 60. *εἶπεν, dixit)* ex revelatione. nam si ex Zacharia per literas didicisset, non opus fuisset, ex illo iterum quaeri v. 62.

v. 61. *συγγενείᾳ σου, cognatione tua)* Familiae *suae* nomina putabant Elisabetam secuturam, si nomen vellet dare, a Zachariae nomine diversum. [*Etiam hac in re novi quid oportuit fieri.* V. g.]

v. 62. *ἐνένευον, innuebant)* Commodius est muto innuentes videre, quam loquentes audire, quibus non possit loquendo responderi. *surdum* etiam fuisse Zachariam, non est probabile. — *τὸ)* Articulus hic demonstrat.

v. 63. *πινακίδιον, tabellam)* Si reliquiae historiarum evangelicarum tam multae, atque ostendi solent, verae essent: non dubium est, quin hanc tabellam conservasset Providentia. — *ἔγραψε λέγων, scripsit dicens)* scripsit his verbis. v. 64. Conf. 2 Reg. 10, 1. 6. 2 Chron. 21, 12. — *ἰωάννης, Johannes)* Ultima scriptura V. T. desinit in חרם i. e. *anathema*, Malach. 3, 24. Prima haec *scriptura* N. T. incipit a *gratia*. — *ἐστι, est)* Zacharias non tam jubet, quam jussum divinum indicat. — *ἐθαύμασαν, mirati sunt)* nominis in hac familia novitatem, et Zachariae atque Elisabetae, cum inter eos non intercessisset colloquium, in nomine consensum, non ex composito, sed ex revelatione, quae utrique obtigerat, oriundum.

v. 64. *αὐτοῦ, ejus)* Zachariae.

v. 65. *) *πάντα κτλ., omnia etc.)* quaecunque a v. 11. memorantur.

v. 66. *ἔθεντο, posuerunt)* Saluberrimum studium; ut nexus rerum observetur post longa intervalla in operibus divinis. c. 2, 18. s.

v. 67. *προεφήτευσε, prophetavit)* de rebus proxime futuris. Dicta sunt haec per Zachariam aut ipso die circumcisionis, aut posteaquam res percrebuerat.

v. 68. *ὅτι, quod)* Zacharias de Christo agit praecipue, v. 69; de Johanne quasi incidenter, v. 76. — *ἐπεσκέψατο κτλ., invisit etc.)* i. e. *invisit, ut faceret.* Idem verbum, v. 78.

**) v. 69. *κέρας, cornu)* Ps. 132, 17. Id significat copiam et robur regium. Articulus non item conveniebat primo illi tempori. Sic quoque v. 68. 71. 78. Postea uni Jesu Christo haec nomina apertius vindicavit res ipsa. — *σωτηρίας, Salutis)* Allusio ad nomen *Jesu*. coll. v. 71. 77. Johannes tantummodo dedit *notitiam salutis;* Dominus, *salutem* ipsam. — *δαυὶδ, David)* Ps. cit. v. eod. et. v. 6. — *παιδὸς)* עבדו *servi.* Ib. v. 10.

v. 70. *καθὼς ἐλάλησε, sicut locutus est)* Ubi Maria desiit v. 55.,

---

*) *φόβος, timor*] Deum haec res spirabat. *V. g.*

**) *λύτρωσιν, redemtionem*] Utut exoptatus Zachariae Johannes fuerit; primum tamen, praecipue et plenissime de Christo loquitur; de Johanne non nisi in transitu, v. 76. *V. g.*

ibi Zacharias nunc incipit. — *διὰ στόματος, per os)* Prophetare prophetis nullo labore constitit, ut a Deo susciperent, sed tantummodo, ut ad homines infensos proferrent. Tantummodo *os* debuere accommodare; imo etiam *os* eis datum est. Luc. 21, 15. — *ἁγίων, sanctorum)* Nullus propheta non fuit sanctus. 2 Petr. 1, 21. Hebr. 11, 32. s. — *ἀπ᾽ αἰῶνος, a seculo)* Jam ab initio fuerunt prophetae.

v. 71. *σωτηρίαν, salutem)* subaudi, *inquam. cornu salutis* repetitur, brevius. — *μισούντων, odio habentium)* Beneficia spiritualia describit sermone adhuc cum phrasibus V. T. conveniente, de ope temporali.

v. 72. *ποιῆσαι) faciendo.* — *ἔλεος, misericordiam)* Misericordia et recordatio foederis idem est, quod חסד ואמת *gratia et veritas.* — *μετὰ, cum)* Oppositum, *ex.* v. 71. — *τῶν πατέρων, patribus)* pridem defunctis. c. 20, 37. 38. — *μνησθῆναι, recordando)* Allusio ad nomen Zachariae.

v. 73. *ὅρκον, ὃν)* Id est, *ὅρκου, ὃν, juramenti, quod.* Pendet a *recordando.* — *τοῦ δοῦναι)* Hinc pendet, *ῥυσθέντας λατρεύειν,* i. e. *δοῦναι, ἵνα ῥυσθέντες λατρεύσωμεν.* Articulus indicat, infinitivum praecedentem *ποιῆσαι* declarari per hunc subsequentem, sic quoque v. 77. coll. anteced. itemque v. 79. et c. 2, 22. 24.

v. 74. *ἀφόβως, sine timore)* Timor Hostium, non timor, isque filialis, ipsius Domini, tollitur. Hebr. 2, 15. — *λατρεύειν, ministraremus)* Sacerdotium Novi testamenti.

v. 75. *ἐν ὁσιότητι καὶ δικαιοσύνῃ, in sanctitate et justitia)* Idem syntheton Eph. 4, 24. 1 Thess. 2, 10. *justitia* dicit convenientiam ad legem; *sanctitas,* ad naturam. — *πάσας) quovis die.* Hebr. l. c.

v. 76. *καὶ, et)* Iis, quae hactenus cecinit Zacharias, nunc respondent, quae sequuntur: de gratia erga populum, v. 68. 77. de salute, v. 69. 77. de misericordia, v. 72. 78. — *παιδίον, puerule)* quantillus nunc es. Infantem non appellat nomine: loquitur, qua propheta, non qua parens.

v. 77. *γνῶσιν — ἀφέσει, cognitionem — remissione)* Hebr. 8, 11. 12. Jer. 9, 23. — *ἐν, in)* Constr. cum *salutis.* — *ἀφέσει, remissione)* Fundamentum salutis.

v. 78. *διὰ, per)* Constr. cum *remissione.* — *ἐλέους, misericordiae)* Allusio ad nomen *Johannis.* — *) *ἀνατολὴ)* Sic LXX pro צמח Zach. 3, 8. 6, 12. Jer. 23, 5. etenim צמח quoque de ortu lucis dicitur. vid. Joh. Gregorii Observ. c. 18. Tomo VII Crit. col. 585, ubi copiosa est et excellens dissertatio. Metonymia abstracti: *Ortus,* i. e. *Sol oriens.* v. seq. Jes. 9, 1. Ap. 22, 16. — *ἐξ ὕψους, ex alto)* Id dicitur de Filio Dei, h. l. et de Spiritu sancto, c. 24, 49. Conf. Gal. 4, 4. 6. Sic, *ex coelo* 1 Cor. 15, 47.

v. 79. *ἐπιφᾶναι, ut appareret)* Iterum conf. Ps. 132, 17. — *τοῖς — καθημένοις, sedentibus)* Conf. Matth. 4, 15. not. ex Es. l. c. — *σκότει καὶ σκιᾷ θανάτου, tenebris et umbra mortis)* Conjuncta, ut, contra, *lux* et *vita.*

v. 80. *ηὔξανε, crescebat)* corpore. — *ἐν ταῖς ἐρήμοις, in eremis)* Notantur hic partes eremi penitiores; Matth. 3, 1. eremus exterior. Mansit immunis ab affrictu vitae communis et inquinatae. Pro-

---

*) *ἐπεσκέψατο ἡμᾶς, visitavit nos*] Prius fuit Salvator, quam naturam humanam assumeret. Incarnatio enim libera fuit visitatio. *V. g.*

dromus Christi, et Christus ipse, utriusque vitae, et primo quidem solitariae, deinde etiam publicae, et experientiam cepit et specimen dedit. — *ἕως, usque ad)* c. 3, 2. 3.

CAPUT II.

v. 1. *Καίσαρος, Caesare)* Tempus igitur erat, quo nasceretur Messias. addatur, *prima*, v. 2. — *οἰκουμένην, orbem)* Totum igitur genus humanum necessitudine gaudet cum Jesu, qui eidem cum his multis catalogo inseri voluit. Per synecdochen sic appellatur mundus Romae subjectus: a quo Judaea non exemta.

v. 2. *πρώτη, prima)* respectu Judaeorum, qui antea citra censum tributa pependerant. — *ἡγεμονεύοντος; cum praeesset)* Syriae P. Sulpicius Quirinus. Vid. *Ord. temp.* p. 233. [*Ed. II. p.* 203.] Late patet vis vocabulorum *ἡγεμὼν* et *ἡγεμονεύειν*. c. 3, 1. 21, 12. Matth. 2, 6. — *τῆς συρίας, Syriae)* Syriae appendix Judaea. tantopere imminutae potestatis erat Judaea. [*quae nunc Romanorum, ut Chaldaeorum prius, Persarum et Graecorum, imperio subjecta erat: attamen* Juda *peculiaris adhuc, a reliquis distincta,* שבט tribus *fuit, suisque etiamnum* מחקקים magistris *gavisa est. Sic, quae Jacobus* Gen. 49, 10. *vaticinatus fuerat, completa sunt.* V. g.]

v. 3. *εἰς τὴν ἰδίαν πόλιν, in suam urbem)* Videtur Josephus paulo ante reliquisse Bethlehemum.

v. 4. *οἴκου, domo) Domus*, totum, et *familia*, pars, hic conjunguntur: quod *domus* Davidis eo tempore non multo latius pateret, quam *familia* ejusdem. [*Neque enim eo tempore, quo parentes Jesu Nazaretha Bethlehemum se contulerunt, et Bethlehemi natus est Ipse, alios ex familia Davidis ibidem habitasse reperias: quicquid vero posterorum Davidis in terra Israëlis degebat, id Bethlehemum tum temporis census causa commigrarat. Vel ob hanc rationem Jesus agnosci debuit ut verus Messias, neque alius quisquam Eocum comparari hoc nomine potuit.* Harm. p. 49.]

v. 5. *ἀπογράψασθαι, ut describeretur)* ut profiteretur. Medium. — *γυναικὶ, οὔσῃ ἐγκύῳ, uxore, praegnante)* Hoc, capite I commemoratum, repetitur, quia in censu, in Romanorum commentariis, sic quoque referebatur.

v. 6. *ἐκεῖ, ibi)* Maria non videtur scisse, se vi prophetiae debere Bethlehemi parere: sed providentia coelestis omnia gubernavit, ut ita fieret.

v. 7. *) *πρωτότοκον, primogenitum)* Sic dicitur, ante quem nullus est natus, non qui ante alios. Magis absolute בכור hebraicum sonat. — *ἐσπαργάνωσεν, fasciis involvit)* *Ἐν σπαργάνοις ἀνετράφην*, Salomo. Sap. 7, 4. itaque *σπάργανα, fasciae*, non sunt per se vile et lacerum quiddam. Reliqua cura, quae recens natis adhiberi solita erat, Ez. 16, 4. hic non exprimitur. — *ἐν τῇ φάτνῃ, in praesepi)* v. 12. Locus hospitio hominum oppositus. Verisimile est, imitamenta quaedam praesepis hujus, in gratiam peregrinorum, Bethlehemi postea esse facta, (ut passim montis Oliveti) quorum aliquod deinde habitum

---

*) *ἔτεκε, peperit*] O partum exoptatum, quo sublato nobis ipsis, quo minus nati essemus, optandum foret! Tu vero certum nativitatis illius fructum fac percipias. *V. g.*

fuerit pro ipso reclinati Jesuli loco. Praesepe Salvator pro cubili habuit: cunarum mobilium commoditate carebat parvulus nulla impatientia infectus. — *ἐν τῷ καταλύματι, in diversorio)* Etiam hodie rarus Christo in diversoriis locus.

v. 8. *χώρᾳ, regione)* in qua etiam David paverat. — *φυλακάς, custodias)* alternatim.

v. 9. *ἄγγελος, angelus)* In omni humiliatione Christi, per decoram quandam protestationem cautum est gloriae ejus divinae. Hoc loco, per praeconium angeli: in circumcisione, per nomen Jesu: in purificatione, per testimonium Simeonis: in baptismo, per exceptionem Baptistae; in passione, modis longe plurimis.

v. 10. *χαράν, gaudium)* Expressa gaudii mentio hic fit, gaudendi causis nondum ita manifestis: resurrectionis nuncius non expresse hortatur ad gaudium, in causa manifesta. c. 24, 5. — *ἔσται, erit)* etiam per relationem pastorum. — *παντὶ τῷ λαῷ, omni populo)* Angelus loquitur pastoribus Israëlitis, ut primo illi tempori conveniebat. conf. c. 1, 33. not. [*Postea idem etiam gentibus ut contingeret, futurum erat*, v. 32. *At ipsos angelos ea res tum latuit.* Eph. 3, 10. V. g.]

v. 11. *ὑμῖν, vobis)* pastoribus, Israëli, generi humano. — *χριστός, Christus)* v. 26. Tam clarum indicium debuissent omnes memoria retinere, dum adolescebat Dominus. Non additur nomen *Jesus*, quod postea in circumcisione ei datum est v. 21.: sed ejus vis repraesentatur in *Salvator*. Et sic saepe in V. T. sub nomine *Salutis*. — *Κύριος, Dominus)* Argumentum gaudii. Magnifica appellatio. [*Matth.* 2, 6.] — *ἐν πόλει, in urbe)* Constr. cum *natus est*. Demonstratur in hoc locus, ut in *hodie* tempus. — *Δαυίδ, David)* Haec periphrasis remittit pastores ad prophetiam, quae tum implebatur.

v. 12. *σημεῖον, signum)* Ipse habitus humilis, signum erat fidelibus. — *βρέφος, infantem)* Non additur articulus.

v. 13. *πλῆθος, multitudo)* Articulus non additus. — *στρατιᾶς, exercitus)* Magnifica appellatio. Hic *exercitus* tamen *pacem* laudat.

v. 14. *λεγόντων, dicentium)* Totus hic hymnus est bimembris, habetque doxologian, sive gratulationem, rursus bimembrem, et hujus aetiologian: ut particula et non temere sic posita ostendit. Paraphrasis: *gloria in excelsissimis Deo* (sit), *et in terra pax* (sit)! cur? quoniam *in hominibus beneplacitum* (est.) Congruit Iren. 1, 3. c. 11. fol. 216 ed. Grab. Potest tamen secundum incisum propius cum primo cohaerere, quam cum tertio. ut in tertio sit asyndeton, uti Jer. 25, 18. 1 Sam. 3, 2. Vid. Nold. concord. part. 269. — *δόξα, gloria)* Mysterium redemtionis, ejusque fructus et finis summus. observandumque duplex est antitheton *in excelsissimis: in terra.* tum, *Deo: hominibus.* — *ἐν ὑψίστοις, in excelsissimis)* Ex incarnatione cientur laudes a nobilissimis creaturis Deo tributae. Non tamen dicunt: *in coelo*, ubi etiam angeli: sed, rara locutione, *in excelsissimis*, quo angeli non aspirant. Hebr. 1, 3. 4. Volunt, laudationem suam ad summa ascendere. — *ἐπί)* Observanda particulae differentia ab *ἐν* praecedente. — *γῆς, terra)* non modo in Judaea: nec jam modo in coelo. Latius patet *terra*, quam *homines:* nam *terra* etiam *angelorum* theatrum est. Coelicolae dicunt, *in terra:* terricolae, *in coelo.)* cap. 19, 38. — *εἰρήνη, pax)* v. 29. — *ἀνθρώποις, hominibus)* non modo in Judaeis. Antehac male audierant homines apud angelos: nunc hi quasi admirabundi paradoxon exclamant: *in hominibus beneplacitum!* — *εὐδοκία,*

beneplacitum) lubentia Dei nova erga totum nomen humanum, in Dilecto.

v. 15. **οἱ ἄνθρωποι**, *homines)* totum genus humanum quodammodo repraesentantes. coll. v. 14. *in hominibus.* antitheton, *angeli.* Homines ad Jesum veniebant: angeli officium faciebant eminus. — **διέλθωμεν — ἕως**, *transeamus — usque)* Hinc colligi potest, pastores domum suam habuisse non Bethlehemi, sed in loco aliquo, inter quem et inter Bethlehem regio, ubi vigilabant, media esset, in latitudine. v. 20. conf. *transire usque*, Act. 9, 38. Eo magis res innotescebat per eos. — **τὸ γεγονὸς**, *factum)* Rem jam factam esse, credunt ex indicio angelico.

v. 16. **ἀνεῦρον**, *invenerunt)* ut nunciatum erat.

v. 17. **διεγνώρισαν**, *notum fecerunt)* etiam ante abitum. v. 20. [*Evangelistarum hi primi erant.* — V. g.]

v. 19. **συνετήρει**, *conservabat)* v. 51. Longo post tempore testari potuit. Act. 1, 14. —*) **συμβάλλουσα**, *conferens)* partes invicem considerans.

v. 20. **ἤκουσαν**, *audiverunt)* ex Maria. — **καθὼς**, *sicut)* Sermo et visus auditusque conveniebant. — **ἐλαλήθη**, *dictum est)* per angelos.

v. 21. **περιτεμεῖν· ἐκλήθη**, *ut circumciderent: vocatum est)* Non tam directe memoratur circumcisio, quam appellatio, quae divinitus erat jussa. —**) **πρὸ τοῦ**, *antequam)* Exquisite hic denotatur beneplacitum Patris in Christo. [*atque innuitur simul, hunc infantem circumcisione per se non eguisse.* V. g.] conf. Gal. 1, 15. — **ἐν τῇ κοιλίᾳ**, *in utero)* sc. *matris.* sic, **ἐν κοιλίᾳ**, absolute בבטן Jer. 1, 5.

v. 22. **τοῦ καθαρισμοῦ**) Vid. App. crit. Ed. II. p. 174. Nunquam **αὐτῶν** ita ponitur, ut **τὸ παιδίον** subaudiatur, *et mater ejus.* Neque Ipse, neque mater ejus, purificatione egebat. Sunt qui **αὐτῶν** interpretentur *Judaeorum:* sed Lucas purificationem, ut divinum institutum, non ut morem Judaicum memorat. — **τὸν νόμον μωσέως**, *legem Mosis)* Altiori respectu mox dicitur *lex Domini.* — **ἀνήγαγον**, *adduxerunt)* Hoc proprie dicitur de adultiore, *ut introducere*, v. 27. Praeludium erat hoc futurarum itionum. — **παραστῆσαι**, *ut sisterent)* Hoc mox declaratur v. 23. Hoc accedebat ad *purificationem*, quae fiebat super omni partu, non modo super primogenitis.

v. 23. **πᾶν ἄρσεν διανοῖγον μήτραν, ἅγιον τῷ Κυρίῳ κληθήσεται**) LXX, Ex. 13, 2.: **ἁγίασόν μοι κτλ.** ib. v. 12.: **ἀφοριεῖς πᾶν διανοῖγον μήτραν τὰ ἀρσενικὰ τῷ Κυρίῳ.**

v. 24. **θυσίαν**, *victimam)* pauperum. Lev. 12, 8. — **ζεῦγος τρυγόνων ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν**) LXX. l. c. **δύο τρυγόνας ἢ δύο νεοσσοὺς περιστερῶν.** Iidem tamen, **ζεῦγος τρυγόνων κτλ.** Lev. 5, 11.

v. 25. **ἱερουσαλὴμ**, *Jerusalem)* Huic urbi primo quoque tempore ostensus est Salvator. — **συμεὼν**, *Simeon)* primus propheta, qui diceret, Christum venisse; et quo interprete Deus probavit hunc, qui sibi sistebatur, primogenitum. — **δίκαιος**, *justus)* in officiis. — **εὐλαβὴς**) Vulg. *timoratus)* in habitu animae erga Deum. — **προσδεχόμε-**

*) **ταῦτα**, *hoc*] Sine dubio pastores etiam sermones angelicos retulerunt Mariae. *V. g.*

) **ὑπὸ τοῦ ἀγγέλου, *ab angelo*] c. 1, 26. 31. *V. g.*

νος παράκλησιν τῦ ἰσραὴλ, exspectans consolationem Israël) non solum, ut Jacobus, Gen. 49, 18. in tempora longa: sed ut jam adventantem, v. 38. Sensim brevior facta est exspectatio fidelium, ut nunc fit de adventu glorioso. — *ἐπ᾽ αὐτὸν, super ipsum)* ut prophetam. v. seq.

v. 26. *ἦν, erat)* dudum fortasse: quanquam senectus in Anna notatur, in Simeone non notatur. — *μὴ ἰδεῖν — ἢ ἴδῃ, non videre — quam videret)* Suave antitheton. — *πρὶν ἢ, antequam)* Eo autem viso, statim erat decessurus. v. 29. *secundum.* — *τὸν χριςὸν Κυρίυ, Unctum Domini)* Sic, *Unctum Dei*, c. 9, 20. Is est, quem unxit Dominus, et prae quo nullum alterum pro Uncto agnoscit.

v. 27. *ἐν τῷ εἰσαγαγεῖν, cum introducerent)* Nam postea peregerunt sacrificium. v. 39. Id erat loco declarationis, quod non ex communi causa Jesus subiret legem purificationis.

v. 28. *αὐτὸς, ipse)* ultro. — *ἐδέξατο, suscepit)* motu divino, divinae benignitati respondens.

v. 29. *νῦν, nunc)* Simeon ex divina promissione duplex beneficium conjunctim acceptat: aspectum Salvatoris et beatum obitum. Multa veteres putarunt, quid Johannes post obitum nunciarit mortuis: mirum, si de Simeone non similia commentati fuerint. — *ἀπολύεις, dimittis)* Idem verbum, Gen. 15. 2 Num. 20, 29. Tob. 3, 6. 16. (13.) — *δέσποτα, Domine)* *Δεσπότης* proprie *herum* dicit. Act. 4, 24. 2 Tim. 2, 21. Ap. 6, 10. — *κατὰ τὸ ῥῆμά σε, secundum verbum tuum)* Verbo promissi exacte respondet cantus Simeonis. Sunt enim parallela. *Christus Domini: Salus Domini. Videre: videre. Mors: missio.* — *ἐν εἰρήνῃ, in pace)* perfecta.

v. 30. *εἶδον, viderunt)* Etiam tenuere manus: sed Simeon verba aptat promissioni. v. 26. — *τὸ σωτήριόν σου, Salutare tuum)* Sic c. 3, 6. Conveniens sermo, in abstracto, *περὶ τῦ παιδίυ, de puerulo*, antequam perficeret opus salvandi: deinceps, *Salvator*, in concreto, dicitur, quem jam tum in ampliatione sic appellarant coelites. v. 11. Es. 49, 6. 9.: — *τὴν διασπορὰν τῦ ΙΣΡΑΗΛ ἐπιςρέψαι· ἰδὲ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένες, εἰς ΦΩΣ ΕΘΝΩΝ, τῦ εἶναί σε εἰς ΣΩΤΗΡΙΑΝ ἕως ἐσχάτυ τῆς γῆς. — λέγοντα τοῖς ἐν δεσμοῖς, ἐξέλθετε, καὶ τοῖς ἐν τῷ σκότει, ΑΝΑΚΑΛΥΦΘΗΝΑΙ. Salutare tuum*, i. e. Christum. hunc enim ipsum videbat jam tum Simeon: hunc etiam *lucem* et *gloriam* appellat.

v. 31, *κατὰ πρόσωπον, in facie)* Locus maxime conspicuus, ad lucem omnibus ostendendam, erat ipsum templum. — *πάντων, omnium)* non modo Judaeorum. — *λαῶν, populorum)* Innuitur, posthac non unicum fore populum. coll. v. 32.

v. 32. *Φῶς, lucem)* Id stat in appositione cum *salutare*. — *εἰς ἀποκάλυψιν) ut* gentibus *reveletur* Deus et Christus, et ipsae sibi in luce ejus. — *ἐθνῶν, gentium)* Constr. cum *lucem. lux* gentium, revelanda eisdem. Ap. 21, 23. s. — *καὶ δόξαν, et gloriam)* Constr. cum *lucem*, non subaudito *in. Lux* et *gloria* sive splendor sunt synonyma, sed ita, ut *gloria* quiddam majus sonet, et praerogativam Israëlis exprimat, ob necessitudinem propriam cum hoc rege gloriae. — *ἰσραὴλ, Israël)* Etiam post gentes Israël fructur hac gloria.

v. 33. *θαυμάζοντες, mirantes)* Nam magis magisque intelligebant, quam magnifica essent, quae de Jesu dicta essent, antequam na-

tus esset: et talia audiebant ex Simeone et aliis, quos non existimarunt id adhuc scire.

v. 34. *εὐλόγησεν, benedixit)* ברך valedicens, cum benedictione, visa eorum admiratione pia. — *αὐτοὺς, illis)* Josepho et Mariae: non Jesu ipsi. Hebr. 7, 7. — *εἶπε, dixit)* Admirationem laetam praedictio fidelis rerum adversarum excipit, et illius abusui medetur. — *πρὸς μαριάμ, ad Mariam)* prae Josepho, cujus ultima mentio fit versu 51. not. [*quare ante annum Jesu trigesimum obiisse censendus est.* V. g.] — *οὗτος, Hic)* de quo talia dici miraris. — **κεῖται)** hic, qui in ulnis meis *jacet; positus est*, ut lapis pretiosus, *in casum et resurrectionem.* Notabile est, haec non per angelum v. 10. s. c. 1, 30. s. esse praedicta, sed per hominem sanctum addita. Angeli duntaxat erat *εὐαγγελίζεσθαι, bonum nuncium afferre.* — *καὶ ἀνάςασιν, et resurrectionem)* Et non debet mere disjunctive accipi: coll. 2 Cor. 2, 15. nam multi eorum, qui cadunt, iidem etiam resurgunt. Rom. 11, 11. s. Ipse est, *resurrectio*, ut ipse *signum.* — *πολλῶν, multorum)* v. 35. — *σημεῖον ἀντιλεγόμενον, signum, cui contradicitur)* Insigne oxymoron. *Signa* alias tollunt *contradictionem:* hoc erit objectum *contradictionis*, quanquam per se signum est evidens fidei. Es. 55, 13. LXX. nam eo ipso, quia *lux* est, illustris et *insignis* est. Magnum erit spectaculum. *Contradictionem* credentium et non credentium mutuam, de Jesu: et non credentium, contra Jesum, et *cogitationes*, v. 35. inprimis refert Johannes, c. 5. seqq. Contradixere, verbis et re. Hebr. 12, 3. Non erat maturum, passionem, crucem, mortem expressius praedici. Ut primum Jesus in templo sistitur, adversa ei denunciantur. quum in templo postremum fuit, non dissimiles Simeoniticis sermones ipse habuit. Matth. 23, 37.

v. 35. *καὶ σοῦ δὲ αὐτῆς, et tuam vero ipsius)* Antitheton ad *Hic.* — *τὴν ψυχὴν, animam)* Resp. *ex cordibus.* — *ῥομφαία, gladius)* *ῥομφαία*, majus *ξίφος*, quam *μάχαιρα*, et saepe tamen minus noceus. Innuitur dolor de contradictione mundi contra Jesum, vel etiam quaedam tentatio intestina, acutissima, sed perbrevis, apud Mariam, et salutaris denique. nam non omnia cepit sancta virgo. v. 33. 50. Transire potuit gladius v. gr. v. 48. fin. Marc. 3, 31. Joh. 19, 25. Quis putet, Mariam sine tentationibus internis consummatam esse? Summa ejus fides, per summa certamina vicit. [*Memoratis itaque jucundissimis hactenus rebus acerbi aliquid vel Benedictae inter mulieres indicatur. Omnibus videlicet suae sunt in castigatione partes.* V. g.] Veruntamen *anima*, non *cor*, *spiritui* opponitur, Hebr. 4, 12. Multorum *corda cogitationibus* conquassata sunt: Mariae duntaxat *anima gladium* est experta. Conf. phrases Ps. 42, 11. 73, 21. — *ὅπως, ut)* Consequens rerum adversissimarum. — *ἂν)* *ἂν* non *παρέλκει.* i. e. *eo facto.* — *ἐκ πολλῶν, ex multis)* Sic, *multorum*, v. 34. — *διαλογισμοὶ) cogitationes*, bonae, malae, ex cordibus bonis, malis: unde contradictio provenit. Et fides et infidelitas est in corde, et per os exseritur. Rom. 10, 8. s. 21. 15, 5. 6. Act. 13, 46. 14, 2. 2 Cor. 4, 13. 6, 11. 2 Tim. 2, 12. s.

v. 36. *Φανουὴλ, Phanuel)* Pater Annae prae viro nominatur. adhuc notus erat, ut *exspectans.* v. 38. — *ἀσὴρ, Aser)* 2 Chron. 30, 11.

v. 37. *ἐτῶν, annorum)* Anni totius aetatis, non solius viduitatis, Senes primi, post angelos, Christum natum celebrant: ut constet, Salutem per eum allatam esse vitae melioris. — **ὀγδοήκοντα τεσσάρων.**

octoginta quatuor) Itaque Anna fuerat annorum circiter viginti quatuor, quum *Jerusalem* in potestatem Romanorum, duce Pompejo, pervenerat. — **νηστείαις**, *jejuniis*) etiam in senectute.

v. 38. **ἀνθωμολογεῖτο**) *vicissim*, pro beneficio divino, *confitebatur*. Hebraeo הודה respondet. — *) **πᾶσι**, *omnibus*) Erant igitur non pauci. Alii, quamvis Messiam venturum crederent, tamen *non exspectabant*. — **ἐν**, *in*) qui erant Hierosolymis.

v. 40. **ηὔξανε**, *crescebat*) corpore. incrementum infantis. v. 52. *proficiebat*, profectus pueri. ab anno I ad XII. a XII ad XXX. Etiam deinceps conf. c. 4, 1. 14. Mentio profectuum jungitur cum repraesentatione in templo, cum mansione paschali in templo, et cum baptismo. — **ἐκραταιοῦτο πνεύματι**, *corroborabatur spiritu*) prae Johanne, de quo non additur, *impletus sapientia*. c. 1, 80. Sapientia, summa dotum animae. De pietate Jesu parvuli vid. Ps. 22, 10. s. et conclude a minori ad majus ex Luc. 1, 15. 44. — **χάρις**) *favor* Dei erat erga illum. Postea *hominibus* innotuit. v. 52.

v. 41. **κατ' ἔτος**, *quotannis*) sine metu Archelai. [*quo, post imperium novenne, submoto et in exilium acto tute Salvator Hierosolymam proficisci potuit.* Harm. p. 58.]

v. 42. **ἐτῶν δώδεκα**, *annorum duodecim*) Hic aetatis gradus sine dubio in pueris piis praecipuum quiddam habet, ex benedicto exemplo Salvatoris, qui se temporibus aetatis humanae attemperavit. c. 3, 23. Ab eo tempore quotannis sine dubio venit ad Pascha. [*Et specimen gloriae hoc loco editum, quod* 30 *annorum spatium, a nativitate ad baptismum Christi elapsum, in duas partes fere aequales dirimit, ea, quorum oblivio excusationem aliās tulisse videatur, quantum satis erat refricuit.* Harm. p. 59.]

v. 43. **) ***) **Ἰησοῦς ὁ παῖς**, *Jesus puer*) Describitur *ordine* (**καθεξῆς**) a Luca, Jesus *fructus ventris*, c. 1, 42. *infans*, c. 2, 12. *puerulus*, v. 40. *puer*, h. l. *vir*, c. 24, 19. coll. Joh. 1, 30. Non statim plena statura, ut Protoplasti, apparuit: sed omnes aetatis gradus sanctificavit. Senectus eum non decebat. — **καὶ οὐκ ἔγνω**, *et non novit*) Jud. 14, 6. 9. [*Poterat eis Jesus verbulo rem indicare: sed conveniebat, absentibus istis demonstrari sapientiam Ejus. Sic enim, non illis eam in acceptis referendam habere se ostendit, coll. v.* 50. *Non istos, sed seipsum regendo sibi sufficere, suamque subjectionem, v.* 51. *liberrimam esse, probatum dedit.* V. g.]

v. 44. **νομίσαντες**, *putantes*) Hinc colligi potest, non multo aliter a parentibus observatum fuisse Jesum, atque a multis solent observari liberi, qui saepius ex oculis dimittuntur. — **ἡμέρας ὁδὸν**) Sic LXX. **ὁδὸν ἡμέρας**. 1 Reg. 19, 4.

v. 46. **τρεῖς**, *tres*) Numerus mysticus. Totidem dies, mortuus, a discipulis pro amisso habitus est. c. 24, 21. Vid. *Ord. temp.* p. 234. — **ἐν τῷ ἱερῷ**, *in templo*) in partibus templi exterioribus. — **καθεζόμενον ἐν μέσῳ**, *sedentem in medio*) dignitatis causa, nec discentis, nec docentis habitu, sed conferentis. conf. v. 47. — **ἐπερωτῶντα**,

*) **περὶ αὐτοῦ**, *de illo*] Jesu scilicet, ut redemtore. *V. g.*

) **τελειωσάντων, *cum absolvissent*] Iis, quae trita sunt et communia, satiari non semper juvat. *V. g.*

***) **ὑπέμεινεν**, *remansit*] Die solis id contigisse, ex rationibus chronologicis augurari licet. Habes itaque diei dominicae postea celebrandae praeludium. *Harm.* p. 58.

interrogantem) *Quaestiones* proponebat, et *respondendo* solvebat. v. 47.

v. 48. *πρὸς αὐτὸν, ad eum*) Hoc, ineunte commate, emphasin habet. *Ad illum* non debebat sic dicere. — *ἡ μήτηρ, mater*) Non loquebatur Josephus: major erat necessitudo matris. — *εἶπε, dixit*) publice. — *τί*) *quid?* non, *quare?* quid nobis hac agendi ratione confecisti? — *ὀδυνώμενοι, dolentes*) Sane multa hoc triduo cor Mariae versavit. conf. v. 35.

v. 49. *εἶπε, dixit*) comiter, sine perturbatione ulla. — *τί, quid?*) Primum hoc exstat verbum Jesu: [*omnium actionum Ejus summam continens.* V. g.] cum quo conferri potest extremum, vel ante mortem, vel ante ascensionem, Act. 1, 7. 8. Non reprehendit, quod amiserint: sed quod quaesito opus esse putarint, innuitque, se neque amitti, neque alibi, atque in templo inveniri potuisse. — *οὐκ ᾔδειτε, num non noveratis*) Scire debuerant, ex tot documentis. Scire, quod opus est, facit ad tranquillitatem. — *τοῖς*) Conf. Joh. 16, 32. *τὰ ἴδια.* — *τοῦ πατρός μου, Patris mei*) cujus antiquius est jus in Jesum, quam Josephi et matris. [*et quem norat a tenera aetate, nullâ parentum (rei intelligentia destitutorum scilicet) institutione usus.* V. g.] Eo ipso se templi Dominum declarat: declaravit postea etiam apertius. Joh. 2, 16. Matth. 21, 12. s. [*Et quem in primo sermone per Evangelistas notato, eundem etiam in postremo spectavit*, Patrem, *in manus Ejus tradens spiritum suum.* Harm. p. 59.] — *δεῖ, oportet*) Ita docet, se non laesisse obedientiam, et tamen quodammodo se emancipatum declarat, parentumque attentionem acuit. v. 51. — *εἶναί με, esse me*) Conf. Hebr. 3, 6.

v. 50. *οὐ συνῆκαν, non intellexerunt*) Ergo non ex illis hoc didicerat: neque ab aliis doctoribus, v. 47. s. Non multum antea, nec tamen nihil, de Patre locutus erat.

v. 51. *) *ὑποτασσόμενος, subjectus*) libere. Mirabilis subjectio ejus, cui omnia subjecta sunt. Etiam antea subjectus fuerat: sed nunc id commemoratur, quum videretur jam se potuisse eximere. Talis honor ne angelis quidem obtigit, qui parentibus Jesu. — *αὐτοῖς, illis*) Ab h. l. nulla Josephi mentio, ut credibile sit, Josephum brevi post esse mortuum, et Jesum sensisse incommoda orphanorum. vid. Marc. 6, 2. Joh. 2, 12. Mira de S. Joseph habet *Theol. du coeur* Part. I. p. 9. s. — *διετήρει*) LXX, *διετήρησε τὸ ῥῆμα.* Gen. 37, 11.

v. 52. *προέκοπτε, proficiebat*) secundum humanam naturam, et humanae naturae sapientiam; idque revera, sed longe supra modum hominis communis. — *σοφίᾳ, sapientia*) in anima. — *ἡλικίᾳ*) *statura* corporis cum annis. Ergo justam proceritatem nactus est ac decoram. — *χάριτι, gratia*) *favore*, ex dotibus animae et corporis a *gratia* inprimis commendatur aetas tenerior. — *παρὰ Θεῷ, apud Deum*) Joh. 8, 29. — *ἀνθρώποις, homines*) Facilius irascitur mundus viris, quam adolescentibus nondum in munere publico versantibus.

CAPUT III.

v. 1. *Ἐν ἔτει, in anno*) Epocha ecclesiae omnium maxima; Marc. 1, 1. (coll. 1 Reg. 6, 1. de epocha templi:) cum qua etiam annus Chri-

*) *εἰς Ναζαρέτ, Nazaretam*] Eo loco, in quo boni nihil residere suspicabantur homines, solus bonus jam homo versabatur. *V. g.*

sti trigesimus nectitur. v. 23. Hîc quasi scena N. T. panditur. [*Aerae communis tum annus* 27, *ad auctumnum vergens, agebatur. Triennio ante initium istius aerae Christus natus fuit, et extinctus Herodes.* V. g.] Ne nativitatis quidem, aut mortis, resurrectionis, ascensionis Christi tempus tam praecise definitur. c. 2, 1. Fit autem denominatio non a consulibus Romanis, sed ab Imperatoribus. Solet Scriptura rerum magnarum epochas accurate definire: id de N. T. fit hoc uno loco; et vel ob hoc unum liber hic Lucae est necessaria pars scripturae N. T. Vid. *Ord. temp.* p. 219. seqq. [*Ed. II. p.* 191. *seqq.*] — **καίσαρος**, *Caesaris)* Ecclesia in republica est: ideo denominatur epocha ab imperio. [*Primus, ut* Lucas *numerat, annus* Tiberii *coepit cum mense* Tisri *ejus anni Judaici, in quo mortuus est* Augustus. *Eodem, quo Johannes, anno COEPIT Jesus, i. e. fecit initium actionis publicae.* Not. crit.] — **καὶ**, *et) Ituraea* et *Trachonitis* regio, trans Jordanem, duae tetrarchiae. — **ἀβιληνῆς**, *Abilenes)* ultra regionem Trachonitidem in septentrionem.

v. 2. **ἐπὶ ἀρχιερέως**, *sub pontifice)* Singularis numerus, Caipha non excluso. Act. 4, 6. Quemadmodum in genealogiis dici solet hebraice, *filii*, plurali numero, etiamsi unicus sequatur filius; quia saepe plures esse solent: *filii Eliezer, Rehabia* (unicus.) 1 Chron. 23, 17. etc. ita hîc singulari numero dicitur *pontifex*, quamvis duo homines, *Annas et Caiphas*, nominantur: unde etiam **ἀρχιερέων** et *Gothus* habet et apud quosdam excuditur. namque unus esse pontifex debebat, et a plurali numero ipse abhorrebat auditus. — *) **ἐπὶ**, *super)* immediate. Eadem phrasis, Jer. 1, 1.

v. 3. **ἰορδάνου**, *Jordanis)* fluminis ad baptizandum apti. Regnum Dei in suo cursu se accommodat loco et tempori.

v. 4. **ὡς**, *sicut)* Poenitentia describitur v. 4. 5. remissio peccatorum innuitur v. 6. — **ἐν βίβλῳ λόγων**, *in libro sermonum)* Jesajae liber certis constat orationibus, quae cum conjunctae fuerint, nulla potuit intercidere. sic, *liber psalmorum.* c. 20, 42. — **φωνὴ-τρίβους αὐτοῦ-τὰ σκολιὰ-αἱ τραχεῖαι-καὶ ὄψεται κτλ.)** Es. 40, 3. 4. 5. LXX. **φωνὴ-τρίβους τοῦ θεοῦ ἡμῶν-πάντα τὰ σκολιὰ-ἡ τραχεῖα εἰς πεδία-καὶ ὀφθήσεται ἡ δόξα Κυρίου, καὶ ὄψεται πᾶσα σὰρξ τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ, ὅτι Κύριος ἐλάλησε.**

v. 5. **φάραγξ**, *vallis)* ubi est cavitas et vacuitas a justitia vera, ut apud publicanos et militantes. v. 12. 14. — **ὄρος**, *mons)* ubi tumor justitiae humanae, vel potestatis, ut apud Herodem. — **βουνὸς, σκολιὰ, τραχεῖαι**, *collis, obliqua, aspera)* I. profundum, II. longum, III. latum, corrupta, rectitudini restituentur, et plana fient. — **εἰς εὐθεῖαν**, *in rectam)* Ὁδὸν, *viam*, subaudivere LXX. et sic mox, *et asperae*, sc. *viae.*

v. 6. **καὶ**) *et* sic. Hebr. *et revelabitur gloria Domini, et videbunt omnis caro simul, Os Domini esse locutum.* — **ὄψεται**, *videbit)* nulla jam inaequalitate umbram in via retinente, omnibus partibus expositis luci. — **τὸ σωτήριον τοῦ θεοῦ**, *salutare Dei)* i. e. Messiam. c. 2, 30.

v. 8. **μὴ ἄρξησθε λέγειν**, *ne coeperitis dicere)* Omnem excusationis etiam conatum praecidit.

---

*) *ῥῆμα θεοῦ, sermo Dei*] Hinc tanta muneris Johannei efficacia. *V. g.*

v. 10. *τί οὖν ποιήσομεν; quid ergo faciemus?*) Character est hic animae, quae convertitur. Act. 2, 37. 16, 30.

v. 11. *ὁ ἔχων, qui habet*) Populus avaritiae prae aliis vitiis capax. Ideo huic peccato contraria Johannes eis praecipit, de victu et amictu. Fructus intimae poenitentiae [*quae, cum universali testimonio de Christo, hic supponitur.* V. g.] in extimas vitae partes exit: v. 13. s. neque speciosis, sed civilibus et tamen bonis operibus constat. c. 10, 34. Matth. 25, 35. Jes. 58, 6. s. — *δύο χιτῶνας, duas tunicas*) Et sic de duplo aliarum rerum. — *μεταδότω, impertito*) Liberalitas patet latius, quam ad obolos.

v. 12. *διδάσκαλε, magister*) Publicani majore ceteris reverentia utuntur.

v. 14. *στρατευόμενοι, militantes*) Ad hos a publicanis per gradationem venitur. *μηδένα διασείσητε*) *neminem concutite*, vi. — *μηδὲ συκοφαντήσητε*) calumniis, quasi jure. LXX. Gen. 43, 17.

v. 15. *προσδοκῶντος, exspectante*) Exspectabant, ut indicia aut ab Johanne aut aliunde fierent. atqui Johannes Zachariae sacerdotis filius non erat ex tribu Juda, ex qua Messiam constabat esse oriendum. — *ὁ χριστὸς, Christus*) Non ita crassam adhuc ideam de Christo habebant. nam Johannes nil splendoris externi habebat, et tamen talia de eo cogitabant.

v. 16. *ἀπεκρίνατο, respondit*) interrogare cupientibus. conf. Act. 13, 25. *suspicamini.* — *ἔρχεται*) Castellio vertit, *adventat.* — *ὁ ἰσχυρότερός μου, qui validior me est*) Valebat Johannes, v. 4. s. 10. s. cap. 1, 17. sed Christus multo plus. — *καὶ πυρὶ, et igne*) Ignis ille respectu fidelium denotat igneam vim Spiritus S. coll. Es. 4, 4. Et revera igne baptizati tinctique sunt. Act. 2, 3. 1, 5. Veruntamen non, ut Joh. 3, 5. aqua materialis, sic h. l. ignis materialis significatur; nam illic aqua ante Spiritum, sed h. l. Spiritus et ignis simul appellatur. Respectu impoenitentium denotat ignem irae, v. 17. Significationem ignis pariter duplicatam vid. Marc. 9, 49. cum anteced.

v. 18. s. *παρακαλῶν, hortans*) Johannis functio, *hortari, evangelizare; arguere, praedicare.* v. 3. 19. — *εὐηγγελίζετο, evangelizabat*) uti v. 16.

v. 19. *) *καὶ περὶ πάντων, et de omnibus*) Non satisfacit officio, qui una tantum de re peccatores, etiam reges, reprehendit.

v. 20. *προσέθηκε, addidit*) *Additamentum* peccatorum, persecutio. [*Ita videlicet completur peccatorum mensura, ubi monita salutaria spernuntur, vel malefactis omnino rependuntur.* V. g.] — *κατέκλεισε, conclusit*) Commemoratur hoc ante baptismum Christi; et Herodem Johannes primo quoque tempore arguebat. Postea de Jesu Christo non interpellata subsequitur historia.

v. 21. *προσευχομένου, precante*) post baptismum. Saepe preces Jesu commemorat Lucas, in rebus maximis. c. 6, 12. 9, 18. 29. 22, 32. 41. 23, 46. — *ἀνεῳχθῆναι*) Si deducas ab *ἠνεῴχθην*, indicativus prae infinitivo augmentum habet: infinitivus, non tam augmentum quam ἔκτασιν.

---

*) *ἐλεγχόμενος ὑπ' αὐτοῦ, reprehensus ab eo*] Quanquam Johannem aliquanto post custodiae tradidit Herodes: opportune tamen hoc loco res memoratur. Videlicet Johannes non minus veritatem dixit Herodi, quam populo, publicanis et militibus. *Harm.* p. 145.

v. 22. *σωματικῷ εἴδει, corporea specie*) Contra etiam e regno tenebrarum *interdum* apparent *species corporeae.* — *σὺ, tu*) responsio ad preces. v. 21.

v. 23. *καὶ αὐτὸς ἦν ὁ Ἰησοῦς ὡσεὶ ἐτῶν τριάκοντα ἀρχόμενος, et ipse erat, Jesus, quasi annorum triginta, incipiens*) Initium hoc loco innuitur non *anni trigesimi*, quod neque eardinalis numerus, *annorum XXX*, neque particula *quasi* ferebat; sed initium *faciendi et docendi* publice, sive *introitus.* Act. 1, 1. 22. (ubi verbum *incipere* item absolute ponitur,) cap. 13, 24. Id initium Lucas in ipso baptismo factum innuit. coll. Matth. 3, 15. *) Quare illud initium obiter is in hoc versu, aetatem autem Jesu praecipue notat **): et hanc quidem ita, ut introitum Johannis, et paulo post introitum Jesu in uno eodemque anno factum notet. [*Certe non id egit Lucas, ut introitu Praecursoris exacte notato, initium ab ipso Domino factum nonnisi obiter tangeret, sed praecipuam posterioris curam habuit. Opportune tamen Johannem conjungit: ne longiori intervallo praecessisse credatur.* Harm. p. 69.] Decore loquitur Lucas: et quum dixisset, ad prodromum *esse factum verbum Dei:* v. 2. coll. Joh. 10, 35; Dominum, ait, *incepisse*, scilicet non ut servum, sed ut Filium. Nomen, *Jesus*, additur, quia nova rerum scena panditur. Grande pronomen, *ipse*, praemissum, facit antitheton ad *Johannem:* habetque Johannes externas temporis notationes, a *Tiberio* etc. tempus initii a Domino facti ex *ipsius* Domini *annis* definitur. Habebat Dominus post admirabiles profectus aetatem legitimam, muneri publico opportunam. [Num. 4, 3.] — *ὡς ἐνομίζετο, ut censebatur)* Dilutior interpretatio, *ut putabatur:* plus quiddam valet *νομίζεσθαι·* denotat sensum ac morem, communiter, nec non jure, receptum: Act. 16, 13. Porro non dicit Lucas, *ὢν, υἱὸς Ἰωσὴφ, ὡς ἐνομίζετο,* sed *ὢν, ὡς ἐνομίζετο, υἱὸς Ἰωσήφ.* Itaque incisum hoc, *ὡς ἐνομίζετο,* non minus, quam illud, cui proxime cohaeret, *ὢν υἱὸς,* vim suam ad totam scalam genealogicam porrigit, ita quidem, ut singuli gradus pro eo, ac singulorum ratio fert et postulat, accipiendi veniant. *Erat* Jesus, *ut censebatur*, filius Josephi: nam non solum opinio hominum eum pro filio Josephi habebat, sed etiam Josephus omnia paterna officia, quanquam Jesum non genuerat, praestabat. *Erat, ut censebatur*, filius Eli: et erat vere. nam mater ejus, Maria, patrem habebat Eli: et item, *filius Matthat* et reliquorum pa-

*) Attamen *varios gradus* introitus iste habuit, quorum I. fuit manifestatio Christi ad Israëlem in baptismo facta, Luc. 3, 22. 38. Joh. 1, 31. 34. Matth. 3, 15. Insecutum est II. signorum initium Joh. 2, 11. et III. initium in domo Patris, Hierosolymae, Joh. 2, 14. (coll. Mal. 3, 1.) itemque IV. initium continui praeconii in Galilaea, post traditum Johannem, Matth. 4, 17. Luc. 4, 15. Act. 10, 37.: qui quidem gradus tam brevi tempore alius alium excepere, ut universos pro uno aestimare, eumque cum *trigesimo* Salvatoris anno combinare liceat. Errant igitur, qui Johannem sex mensium, quin anni, et quod excedit, intervallo ante baptismum Christi muneris auspicia cepisse existimant. *Harm.* p. 71. s.

**) *Observandum est h. l., annos Jesu* 30 non redundantes *fuisse, sed ab exigua parte* incompletos *potius: id quod probatum dedit B. Auct.* Harm. p. 70. s. *et* Ord. temp. p. 222. *(Ed. II. p.* 194). *Conf. meine* Beleuchtung etc. p. 126. ss. E. B.

trum. *Erat, ut censebatur,* filius Kainanis, quem Hellenistae ex LXX int. in serie patrum post diluvium referebant. Quod igitur ad Josephum et ad Cainanem attinet, *opinioni* populari Lucas per *προθεραπείαν* hancce medetur, ut Franc. Junius pridem vidit, coll. Usser. chron. sacr. Part. I. cap. 6. f. 34. in ceteris autem patribus omnia tanquam V. T. et reliquis tabulis publicis et ipsi veritati consentanea, atque ab omnibus agnita, intemerata relinquit, imo comprobat. — *τῦ ἡλεὶ, Eli)* Hic erat Mariae pater, Josephi socer. *vid. Matth.* 1, 16. *not.* *Τῦ*, articulum hic tam frequentem, cum antecedente quovis nomine proprio, an cum subsequente construas, nil interest. nam per utramvis constructionem cujuslibet ulterioris patris filius est Jesus, interveniente citeriore. Utrovis modo Hebraica, quae fere ambigua sunt, LXX int. exprimunt. Ezr. 7, 1. Neh. 11, 4. ss. Sed simplicius *τῦ* cum quovis subsequente nomine cohaeret: quomodo Matth. 1, 1. Jesus Christus dicitur filius Davidis, FILIUS Abrahami. et quanquam in primo gradu, *υἱὸς ἰωσὴφ*, sine articulo dicitur, tamen deinceps *τὸ ὢν υἱὸς* commode cum singulis patribus immediate construitur. conf. LXX. Gen. 36, 2.

v. 31. *τῦ ναθὰν, Nathan)* *) Hic Nathan, filius David, homo est valde memorabilis. Zach. 12, 12. Sohar Num. ad Es. 40, 8. *Chephzibah uxor Nathan Filii David mater est Messiae.* Schoettgen. ad h. l.

v. 36. *τῦ καϊνὰν, Kainan)* Adornent nonnulli, quantum possunt, speciem aliquot codicum, *Cainane* carentium: unus eo caret *Cantabrigiensis*, idemque *Steph.* *β* idemque *Bezae:* qui, ut graecolatinus, non tam codicis, quam rhapsodiae, patrum varietates complexae, titulum meretur. Recte Is. Vossius: *Licet in innumeris et novi et veteris testamenti exemplaribus nomen istius Cainanis abesset, quod tamen falsum, nullam tamen exinde peti posset argumentum. Ratio enim manifesta esset ex eo, quod Ecclesia calculum Africani et Eusebii adprobarit et secuta sit; adeoque miror, non plura reperiri exemplaria, in quibus Cainanis nomen expunctum sit.* c. Horn. p. 13. Attamen ita multi *Cainanem* hoc tempore improbant, ut periculum sit, ne propediem ex Luca eliminetur: id quod *magnae temeritatis* esse, recte statuit, *Rich. Simon* ad h. l. nec non *Gomarus.* Praeterea Cainanem apud Lucam retinent *I. E. Grabius, Joh. Harduinus, Jac. Hasaeus, G. C. Hosmannus*, quibus addatur *Hottingeri* thes. phil. p. 174. *Glassius* etc. In antiquis est *Ambrosius*, ad Luc. 7. *Septuagesima et septima* inquit, *generatione Dominus natus est ex Maria.* Ante nativitatem Christi in LXX. interpretibus (vid. Gen. 10, 24. 11, 12. 1 Chron. 1, 18. hunc Cainanem exstitisse, Demetrii Chronicon demonstrat apud Eusebium, lib. IX. praep. Ev. pag. 425. Porro Theophilum, cui Lucas scripsit, Alexandrinae fuisse, complura testantur monumenta. Alexandriae apud LXX. int. quin lectus certe fuerit Cainan, dubium non est, ne ibi insertum dicam. Quare non conveniebat, Cainanem jam tum aut omitti a

*) Hunc Lucas Salomoni, per Matthaeum in hac serie notato, ideo substituit, quod Maria ortum ex Nathane traxit, vel et quod Josephus a Salomone pariter ac Nathane genus duceret; familiare enim Judaeis fuit, proximorum agnatorum aliquem filii loco adoptare. *Harm.* p. 148.

Luca, aut aperto notari obelo. Alibi quoque Hellenistis id dedit Lucas, ut LXX. interpretes illos prae hebraico textu sequeretur. Act. 7, 14. et sic Cainanem illis insertum non expunxit. Neque tamen ea re veritatem violavit. nam ortus J. C. ex Davide, ut patribus aliquot apud Matthaeum praetermissis, sic Cainane apud Lucam retento, tamen salvus manet. Quin etiam summae veritati cavit praefatiuncula illa, *ut censebatur*, v. 23. not. Denique non est eorum, qui N. T. tractant, praestare lectionem LXX. interpretum. In chronologia praecipuum exstat momentum quaestionis de Cainan. Igitur de eodem diximus aliquid in *Ordine temporum*, p. 52. (*Ed. II.* p. 44. s.) *Cainanem* legit *Lightf.*

v. 38. *) **τῦ θεῦ,** *Dei)* Hanc clausulam sapienter addit Lucas. *Adam*, primus homo. Is non erat a se ipso, neque a patre et matre; sed a Deo, non solum, ut filii Adam, sed modo plane singulari. nam quicquid filii Adam, ex beneficio creatoris, parentibus debent, id ipse Adam a Deo accepit. Ideo non in Adam subsistit Lucas, sed summum illud addit, *Dei.* Atque hic demum est terminus, quo nullus est ulterior. Genealogiam Lucas ab Adamo secundo ad primum ita ducit, uti Moses ipse generationem hominis describit Gen. 5, 1. seqq. Plane *factura* Dei erat homo, non solum ut omnes creaturae, sed modo proprio. Gen. 1, 26. Si recensio desisset in Adam, abrupta esset, non terminata. Nunc ab Jesu Christo ad Deum ducitur. Pulcre cum ortu Adami ex Deo confertur ortus Jesu ex Maria: ad utrumque similitudine aliqua accedit, sed longe utrumque exsuperat ortus Jesu ex Deo, mediatus quodammodo, per patres, sed multo magis immediatus, ut est Dei filius. Ex Deo per Christum sunt omnia: omnia reducuntur per Christum ad Deum. Scriptura, etiam quod ad humani generis ortum pertinet, figit satiatque cognitionem nostram: eam qui spernunt aut ignorant, pendent errantque inter tempora antemundana et postmundana.

CAPUT IV.

v. 1. **Πνεύματος ἁγίε πλήρης,** *Spiritus sancti plenus)* Cap. 3, 22. — **ἐν τῷ πνεύματι,** *in Spiritu)* illo, sancto.

v. 2. **ἡμέρας τεσσαράκοντα,** *dies quadraginta)* Hoc vulgo construitur cum **πειραζόμενος,** *tentatus:* atqui Tentator, quum Jesus consummatis XL. diebus esuriret, demum accessit, Matth. 4, 3. Construendum est cum **ἤγετο,** *ducebatur in desertum*, et in deserto erat *XL. dies.* Similiter concisa locutio: c. 20, 9.: *abiit*, ut abesset *tempora longa.* Ap. 20, 2.: *ligavit eum*, ut esset ligatus *mille annos.* [*Conf.* Jos. 8, 29. 10, 27. *hebr.* V. g.] — **συντελεσθεισῶν αὐτῶν,** *consummatis illis)* Definitus erat terminus.

v. 5. **εἰς ὄρος ὑψηλὸν,** *in montem altum)* Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Hiulca esset oratio, *Et duxit illum diabolus, et ostendit illi etc.* [*Sunt, qui duplicant conflictum in monte, a Luca antepositum pinnaculo templi, postpositum a Matthaeo. Atque* omnis *haec tentatio* (v. 13.) *tres omnino insultus habuit: adeoque Lucas prorsus* trajectionem *adhibet h. l.* — *Neque optime consulitur ho-*

*) **τῦ ἀδὰμ,** *Adami]* Omnes Adami posteri naturalem cum Jesu Christo necessitudinem habent. *V. g.*

nori Domini, duplicando tentationem in monte: videlicet semel eam simulque repulit universe. Ceterum Lucas, adscensione Hierosolymitana postremo loco posita eo magis opportune c. 4, 14. verbo ὑπέστρεψεν usus est, ut c. 2, 39. Harm. p. 151.] — *ἐν στιγμῇ χρόνου, in puncto temporis)* Repentina ostensio: acuta tentatio.

v. 6. *τὴν ἐξουσίαν ταύτην, potestatem hanc)* horum regnorum. Huc refertur mox *αὐτῶν, eorum.* — *παραδέδοται, tradita est)* Hoc non plane falsum est. Potestatem magnam Satanas ante lapsum suum habuit: et quod potestatis post lapsum suum habet, in malum vertit. Joh. 12, 31. Eph. 2, 2. Ap. 12, 10. 13, 2. Confitetur tentator, se non esse conditorem. Itaque non postulavit summum gradum adorationis: nec tamen vel inferiorem posse dari creaturae ulli, ostendit Jesus, nedum Satanae. — *δίδωμι, do)* Hic dare volebat totum: alias clientibus suis dare solet minutatim. v. gr. Ap. 13, 2.

v. 8. *ὕπαγε ὀπίσω μου σατανᾶ)* Ex Matthaeo recentiores Graeci huc traduxerunt: neque id recte. nam secundo loco huncce conflictum Lucas memorat: quare Lucam non decuit haec verba ponere, quae tentatorem in fugam verterunt. *ὀπίσω μου* ne Matthaei quidem esse, suo loco notavimus. Ineunte versu 9. *τὸ καὶ Gothus* non recte vertit *thathro*, i. e. *inde.*

v. 12. *εἴρηται, dictum est)* in Scriptura.

v. 13. *συντελέσας, ut consummavit)* Nulla est tentatio, contra quam fideles non possint hinc et arma sumere, et rationem pugnandi discere. — *πάντα, omnem)* Omnia tela consumsit. Sic ergo victus hostis, totus victus est. — *ἄχρι καιροῦ, ad tempus)* opportunum. [*Appropinquante inprimis passione Domini rediit mundi princeps.* V. g.]

v. 14. *ἐν τῇ δυνάμει τοῦ πνεύματος, in virtute Spiritus)* post victoriam corroboratus. — *φήμη, fama)* Sentiebant homines vim spiritus. v. 15. [*prius etiam, quam in ea regione tam multa signa ederet.* V. g.]

v. 15. *αὐτὸς) IPSE.* non modo per famam, sed per se ipsum innotuit. — *δοξαζόμενος, glorificatus)* Qui probe tentatus est, gloriam invenit, initio praesertim, nec tamen ea tangitur.

v. 16. *ἦλθεν, venit)* gratiam relaturus urbi, ubi adoleverat. — *κατὰ τὸ εἰωθὸς αὐτῷ)* Eadem phrasis Num. 24, 1. Videmus, quid egerit adolescens Jesus, Nazaretae, ante baptismum. — *τῶν σαββάτων, sabbatorum)* Erat etiam dies expiationis: sed *sabbati* mentio respondet ad *consuetum.* — *ἀνέστη, surrexit)* Hoc habitu ostendit, se velle publice legere: quo facto liber ei est datus. Semel legisse legitur; (tametsi videtur *solitus* anagnosten agere; nam sabbato *omnes solebant* in synagogam venire: semel scripsisse, Joh. 8, 6. Primo illi tempori maxime convenit, quod Jesus auctoritatem divinam praedicationis suae ex V. T. etiam Nazarenis, facilius ipsum in patria contemnentibus, indulgens, comprobavit.

v. 17. *βιβλίον ἠσαΐου, liber Esajae)* Haphtara illius sabbati erat ex Esaja: lectiones autem Esajae plerasque cum lectionibus *Deuteronomii*, tabula Bibliis hebraicis Judaeorum jungi solita, connectit: ex quo colligi potest, quo *anni tempore* hoc sabbatum fuerit. — *ἀναπτύξας, evolvens)* Sic ferebat forma librorum illius aetatis. — *εὗρε, invenit)* illico, et quasi fortuito. Mirabilis dispensatio verbi divini. sed non debemus sortibus tentare Deum. conf. Act. 8, 32. Piae

sortes biblicae, meliores homericis et virgilianis. vid. E. Neuhus. 1, 3. fatid. sacror. c. 9. pag. 329 s. J. C. Pfaff Diss. de Evang. §. 25.

v. 18. 19. *πνεῦμα Κυρίου ἐπ᾽ ἐμέ· οὗ εἵνεκεν ἔχρισέ με εὐαγγελίσασθαι πτωχοῖς, ἀπέσταλκέ με ἰάσασθαι τοὺς συντετριμμένους τὴν καρδίαν· — ἀνάβλεψιν, ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει· κηρύξαι ἐνιαυτὸν Κυρίου δεκτὸν καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως*) Es. 61, 1. 2. LXX.: *πνεῦμα — ἀνάβλεψιν· καλέσαι κτλ.* Complura hîc observatu digna veniunt. I. Distinctionem efficacissimam praebent accentus hebraici. II. *οὗ εἵνεκεν* significat יען *eo quod, propterea quia.* Num. 14, 43. *οὗ εἵνεκα ἀπεστράφητε.* Ammonius, *ἕνεκα σημαίνει τὸ ὅτι.* Sensus h. l. est: *Spiritus Domini est super me, quia unxit me.* Jam tum indicavit Jesus, se esse *Christum.* Ex unctione deducitur mansio Spiritûs Domini super Christum. Ut unionis personalis, sic unctionis status fluit ex actu. III. Ex unctione fluit praecipuum, imo proprium hujus Prophetae praeconium, evangelicum; ex oleo, laetitia: ex missione, sanatio contritorum corde. IV. Hoc ipsum, *curare contribulatos corde*, ut Irenaei habet interpres, *Irenaei* praecipue auctoritas retinere me cogit, quanquam alii omiserunt. V. *Καὶ τυφλοῖς ἀνάβλεψιν,* non est desumtum ex Es. 42, 7. sed Es. 61, 1. sic habent LXX. int. pro Hebr. ולאסורים פקחקוח Denotat autem פקח in libris V. T. non quamlibet apertionem, sed semel *aurium*, praeterea persaepe *oculorum* apertionem. quare LXX. int. id h. l. ad *caecos* retulerunt. Eam tamen oculorum apertionem Esajas dixit, quae non *caecis*, sed ex *carceris* obscuritate emissis obtingit, ut recte vidit Chaldaeus paraphrastes. VI. *ἀποστεῖλαι τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει,* suntum est ex proximo, Es. 58, 6.: *ἀπόστελλε τεθραυσμένους ἐν ἀφέσει.* unde *ἄφεσις* Israëlitica ad *ἄφεσιν* per Messiam accommodatur. Esajae librum minister in synagoga Domino sua sponte praebuit: erat igitur eo sabbato usitata ex Esaja lectio. Esajae 61, 1. 2. nulla erat Haphtara: erat autem Es. 57, 13 — 58, 14. et quidem in die expiationis, quem eo anno [*qui Aerae Dion.* 28. *fuit*, Not. crit.] cum *sabbato* apud Lucam memorato concurrisse, ostendimus in *Ord. temp.* pag. 254. [*Ed. II. p.* 220. *s. et Harm. ev. p.* 186 *ss.*] Unde patet, lectionem ordinariam et extraordinariam a Domino, in legendo, et ab evangelista, in scribendo, fuisse conjunctam. VII. De verbis *καὶ ἡμέραν ἀνταποδόσεως* vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. In hoc inciso: *SPIRITUS DOMINI super ME:* insigne est de S. Trinitate testimonium. Jesus spiritu plenus. v. 1. 14. — *οὗ εἵνεκεν*) E in *ἕνεκα* transit in *ει* non solum poëtice, sed etiam jonice et attice. — *πτωχοῖς, pauperibus)* in Israël, et, deinceps, in gentibus. Horum quoque ratio habetur cap. 6, 20. — *ἄφεσιν, remissionem)* Verbum hic magna proprietate positum.

v. 20. *ἀποδοὺς, reddens)* decore. — *ἐκάθισε, sedit)* docens textum lectum applicans. Surrexerat, v. 16.

v. 21. *ἤρξατο, coepit)* Solenne initium. [Galilaea *regio ista fuit, cui Christus, grande lumen, singulari modo exortus et.* Jes. 9, 2. 3. Matth. 4, 15. Luc. 4, 31. *Eum* locum *uti Jesajas graphice omnino descripsit, sic* tempus *etiam, quo tanta claritate regioni huicce lumen fulsit, per eundem Jesajam indicatum est. Per* annum *continuum in Galilaea commoratus fuit Jesus, eoque tempore Judaei novum* Galilaeorum *nomen induxerunt.* Joh. 7, 52. Marc. 14, 70. *Gratiosissimus hic miserrimae genti annus fuit: eumque annum Matthaeus, Marcus et Lucas fusius descriptum dedere: Johanne*

itinera Hierosolymitana supplente, quae denuo Galilaeis, festa itidem frequentantibus, copiam ex Jesu haud parum frugis percipiendi fecerunt. Johannes denique formulam, Jesus Hierosolymam adscendit, *usurpando frequentiorem Salvatoris in Galilaea commorationem praesupposuit. Tali pacto historia evangelica et secum ipsa et cum V. T. exacte conveniens nullum examinis rigorem non sustinet.* Harm. p. 188.]

*) v. 22. ἐθαύμαζον) θαυμάζω interdum significat *laudo, admiror, verbis adhibitis.* — τοῖς λόγοις, *verbis)* Non omnia, sed summam perscripsit Lucas. — τῆς χάριτος, *gratiae)* Singularem sane et suavitatem et gravitatem habent sermones Christi, et in utraque decorum quoddam, quod ne in apostolis quidem ita sentias. Paulum v. gr. non dedecebat ita scribere, uti scripsit 1 Cor. 7, 25. not. 2 Cor. 12, 13. Philem. v. 9. Christus autem, ut par est, et gravius et suavius loquitur. — καὶ ἔλεγον, *et dicebant)* Admiratio, bona est: sed talem motum, ubi non est fides firma, facile excipit perversitas, ut mentis obtutus a spiritu ad carnem degeneret: et unus saepe hinc fluens sermo magnam reprehensionem mereri potest.

v. 23. πάντως, *omnino)* Non capitur Jesus qualicunque assensione: sed mox ea subjungit, quibus auditores probentur. Sic Joh. 8, 32. not. — ἐρεῖτε, *dicetis)* id est, hic sensus, ex quo dicitis: *non hic est filius Joseph?* apud vos invalescet, quum de miraculis audietis conf. Matth. 13, 54. s. Metonymia consequentis. i. e. incredulitas vestra, quam jam proditis, obstabit mihi, quo minus multa apud vos, quam apud alios miracula exhibeam. tum erit, ut possitis dicere: *Medice*, etc. — παραβολὴν) משל *proverbium.* — σεαυτόν, *te ipsum)* id est, quod foris praestitisti, praesta etiam domi et in patria. — Καπερναούμ, *Capernaum)* quo Jesus erat brevi profecturus, et miracula ibi facturus. v. 31. ss. Etiam antea ibi fuerat: Joh. 2, 12. sed non legitur tum aut diu mansisse, aut miracula fecisse. [*Attamen filium Regii, morbo in Capernaum correptum, sanasse memoratur* (Joh. 4, 47.): *quae res non minus, ac ea, quae posthaec perpetravit, spectari h. l. videtur; eodem scil. pacto, quo Davidis jam aetate,* Ps. 85, 2. *a liberatione ex captivitate babylonica ad ulteriora gratiae documenta remotiori tempori reservata concluditur. Quum praeterea hoc jam loco de urbe Capernaum Jesus ista praedicet; innuitur, vim a Nazarenis Domino illatam non in caussa demum fuisse, cur habitatum concesserit in Capernaum.* Harm. p. 189.]

v. 24. εἶπε δὲ, *dixit vero)* Haec formula scriptorum sacrorum, apud Mosen, quum ait וידבר et in N. T. apud Lucam frequens, indicat, intervallum a Dicente fuisse adhibitum. c. 6, 39. 12, 16. 13, 20. 15, 11. — ἀμὴν, *amen)* Parallelum mox, ἐπ' ἀληθείας, *vere.* — δεκτὸς, *acceptus)* exspectatus, carus. — πατρίδι, *patria)* Antitheton *Sidon* et *Syrus.* Ideo δὲ *vero* exstat versu 25. Vestra, inquit, culpa est, quod medicus vos minus, quam remotiores, curat.

v. 25. λέγω ὑμῖν, *dico vobis)* Testatur hoc Dominus ex luce omniscientiae suae: nam Elias et Elisa potuerant pluribus viduis et leprosis inservisse, etiamsi id Scriptura sacra non memoraret. — ἐκλείσθη, *clausum est)* Ut in historia biblica, sic in ceteris magnam par-

*) σήμερον, *hodie*] Ab isto die plenum Salvator annum in Galilaea transegit. Conf. v. 43. cum v. 44. *V. g.*

tem facit notitia poenarum publicarum, famis etc. — *ἐπὶ ἔτη τρία καὶ μῆνας ἕξ, ad annos tres et menses sex)* 1 Reg. 17, 1. ss. 18, 1.

v. 26. *ἠλίας, Elias)* quare Eliae et Elisae idem, quod Christo, objicere potuissent Nazarenorum similes. Missus autem non est Elias ad eos, quibus non fuerat futurus *acceptus*. Itaque ne Nazaretae quidem projicietur gloria Messiae. — *τῆς σιδῶνος, Sidonis)* Saepe in templis et scholis multum laboratur sine fructu apud auditores necessarios; et uni peregrino una concio, una epistola, unus libellus saluti est. — *πρὸς γυναῖκα, ad mulierem)* Vidua igitur beneficium, cum dedisse prophetae videretur, accepit potius.

v. 27. *πολλοὶ λεπροὶ, multi leprosi)* v. gr. ii, de quibus 2 Reg. 7, 3. — *ἐπὶ)* *Ἐπὶ* denotat epocham. tanti est propheta in oculis Dei!

v. 28. *θυμῦ, ira)* Putarant, aliam sibi laudem et gratiam deberi pro suo applausu. Sed ipso facto suo comprobant veritatem sermonis Jesu.

v. 30. *ἐπορεύετο, proficiscebatur)* expedite, ut antea.

*) v. 33. *πνεῦμα δαιμονίυ ἀκαθάρτυ, spiritum daemonii impuri)* Phrasis singularis. *Spiritus* notat operationem, *daemonium* naturam. Latinus simpliciter refert, *daemonium immundum*. — *ἀνέκραξε, clamorem orsus est)* Obsessum esse hunc hominem, nunc demum populo innotuisse videtur.

v. 34. *ναζαρηνὲ, Nazarene)* v. 16. — *ὁ ἅγιος τῦ θεῦ, Sanctus Dei)* Joh. 10, 36.

v. 35. **) *μηδὲν βλάψαν, nihil laedens)* Voluerat daemonium hominem laedere.

v. 36. *λόγος, verbum)* דבר — *ἐν ἐξυσίᾳ, in potestate)* qui non potest contradici. — *καὶ δυνάμει, et virtute)* cui non potest resisti.

v. 37. *ἦχος, sonus)* vox propagata e voce.

v. 38. *ἀναςὰς δὲ ἐκ, surgens vero ex)* Sermo concisus.

v. 39. *ἐπάνω αὐτῆς, supra illam)* Proximus accessus ostendebat, virtuti Jesu cedere morbum, neque ullum corpori ejus a morbo imminere periculum.

v. 40. *ἑνὶ ἑκάςῳ, unicuique)* Magna facilitas. Sic singuli penitius commoti sunt ad fidem. [*Sic singularum Jesus animarum curam habet. Eam tunc expertus es?* V. g.]

v. 41. *ἀπὸ πολλῶν, a multis)* Ad summa venerat potestas regni tenebrarum, quum Christus venit eam destructurus. — ***) *ὅτι) quia.*

v. 42. *ἕως, usque)* Non prius destitere, quam invenirent.

v. 43. *εὐαγγελίσασθαί με δεῖ, evangelizare me oportet)* His ipsis verbis acuit studia hominum et sub repulsae specie eos confirmat. — *εἰς τῦτο, in hoc)* Symbolum Jesu. Causa itinerum ejus.

v. 44. *ταῖς συναγωγαῖς, synagogis)* omnibus.

---

*) v. 31. *ἐν τοῖς σάββασι, sabbatis*] Ea re initium factum. Deinceps multitudo etiam aliis diebus, sub dio ad Eum congregata est. *V. g.*

**) *φιμώθητι, obmutesce*] Conf. v. 41. *V. g.*

***) *οὐκ εἴα, non sinit*] Quanta dignatio, de gloria Jesu Domini si cui testari conceditur! *V. g.*

CAPUT V.

v. 1. *Ἐγένετο δέ, factum est autem*) Connexio arcta cum c. 4, 44.*) — *ἐπικεῖσθαι*) *Incubuit* populus. Patet hinc patientia Salvatoris.

v. 2. *ἁλιεῖς, piscatores*) Sic appellantur, quasi adhuc alieni. — *ἀπέπλυναν, abluerunt*) ut peracto opere.

v. 3. *ὃ ἦν, quod erat*) Jam tum Simoni data praerogativa. [*Alterum Zebedaei fuit.* V. g.] — *ἠρώτησεν*) *rogavit*, ut nondum familiarem. [*Aliis videlicet casibus diversa petendi ratione usus est, v. g.* Marc. 3, 9. Luc. 19, 5. Matth. 21, 2. 3. 26, 18. *Hac itaque Simonis vocatione, per Lucam h. l. relatâ, eam quae apud Matthaeum* (c. 4, 18. s.) *et Marcum* (c. 1, 16. s.) *legitur, cum sanatione socrûs Petrinae priorem fuisse, vero prorsus non est simile.* Harm. p. 211.] Non statim promittit Dominus capturam: explorat prius obsequia Simonis. — *ἐπαναγαγεῖν*) *reducere*. Sic v. 4. et Matth. 21, 18. Eadem vis praepositionum in *ἐπάνειμι, ἐπανέρχομαι, ἐπανήκω, ἐπανακάμπτω. κτλ.*

v. 4. *εἰς τὸ βάθος, in profundum*) Hoc plus est, quam *ὀλίγον paululum.* v. 3. — *εἰς ἄγραν, in capturam*) Promissio. Cum hac piscatura conferri potest Joh. 21, 3. 6. fs.

v. 5. *ῥήματί σου, verbo tuo*) Senserat Petrus virtutem verborum Jesu. Eadem fides ejus, Matth. 14, 28. *jube.*

v. 7. *κατένευσαν, innuerunt*) eminus, et modestiae causa. Piscis enim captus tantam habet elabendi cupiditatem, quae per clamorem non augeatur. Rete sine dubio summa sui parte, ubi tenebatur, ruptum est. Viderunt pisces rete, navem, homines, et se urgeri senserunt: clamor ergo nil novi ponderis habuisset prae *nutu.* — *μετόχοις, participibus*) *Socii* enim erant v. 10. Ex una saepe societate aut familia multi possunt esse pii. — *βυθίζεσθαι, mergi*) Piscium pondere alte in aquas deprimebantur.

v. 8. *ἔξελθε, exi*) Conf. Matth. 8, 8. — *ὅτι, quia*) Conf. 1 Reg. 17, 18. Es. 6, 5. — *ἀνὴρ ἁμαρτωλός, vir peccator*) major peccator, quam infans peccator. [*Ea penitissima est peccatorum agnitio, quae ex divinae gloriae agnitione oritur.* V. g.] Hieronymus: *Ignatius apostolicus et martyr scribit audacter: Elegit Dominus apostolos, qui super omnes homines peccatores erant.* conf. 1 Tim. 1, 14. s.

v. 9. *θάμβος, stupor*) Timorem Domini debemus discere etiam ex beneficiis. c. 5, 26. 7, 16. Jer. 5, 24. [*Talia omnibus eveniunt, quibus ut organis uti DEUS constituit. Hoc loco de triga id eorum praecipue memoratur, qui postea primi facti sunt inter Apostolos.* V. g.]

**) v. 10. *πρὸς τὸν Σίμωνα, ad Simonem*) Praecipue, non unice dixit ad Simonem, qui verba fecerat versu 8. coll. Matth. 4, 18. s. Hoc

---

*) *Aliam deinceps sententiam secutus esse videtur* b. Auctor, *quum et in* Editione posteriori N. T. *caput V. literâ majusculâ, majoris distinctionis indice, inchoavit, et in* Harm. ev. *ea, quae* c. 4. 42—44. *exstant, iis postposuit, quae habentur* c. 5, 1. fs., *ut videre est* l. c. §. 48. coll. §. 35. 36. *Ceterum de* Trajectionibus, *Lucae potissimum tribuendis, breve monitum atque nervosum qui desiderat, eum pervelim ponderare, quae dicta sunt in* Ord. Temp. p. 242 s. (Ed. II. p. 211 s.) E. B.

**) *ἐπὶ τῇ ἄγρᾳ, super captura*] Ipso facto Simonem hic Jesus docuit. Omne DEI opus nos docet. Observare haec, prudentiae est. *V. g.*

quoque Lucas habet, ut definite describat eos, ad quos locutus est Salvator. c. 6, 20. 27. 9, 23. 11, 45. 16, 1. 12, 22. 41. 54. — *μὴ φοβοῦ, noli timere)* Timere desiit Petrus, quum miraculis assuevit. — *ἀπὸ τοῦ νῦν, ex hoc jam)* Id factum c. 9, 2.

v. 11. *ἅπαντα, omnia)* etiam pisces captos. Antea quoque secuti fuerant Jesum, ut Lucas agnoscit: Act. 1, 21. 22. conf. Joh. 1, 43. etc. sed nondum ita, ut omnia relinquerent. *) **)

v. 15. *θεραπεύεσθαι, sanari)* Verbum medium.

v. 16. *αὐτὸς, Ipse)* pro suo parte. — *ἦν ὑποχωρῶν) solebat secedere.* Ita et spatium orandi quiescendique habuit, et hominum desiderium acuit.

v. 17. *καθήμενοι, sedentes)* ut auditores ceteris honoratiores. — *νομοδιδάσκαλοι, legis doctores) scribae.* v. 21. — *κώμης, pago)* Extrema, Jerusalem et pagi, appellantur; intermedium, oppida, innuuntur. — *ἦν)* Similis locutio LXX, *ἐσόμεθα τοῦ σῶσαί σε*, 2 Sam. 10, 11. *ἔσονται ὥςτε ἐργάζεσθαι*, Num. 8, 11. *γενέσθω ἡ χείρ σου τοῦ σῶσαί με*, Ps. 119, 173. — *αὐτοὺς) illos*, de quibus v. 15.

v. 19. *ποίας)* Ellipsis, uti c. 19, 4. *ἐκείνης*. Act. 9, 2. *τῆς ὁδοῦ ὄντας*. Conf. Lamb. Bos. in Ellipsi, praepos. *διά*. Alii *διὰ ποίας*, alii *διὰ ποίας ὁδοῦ*, alii aliter.

v. 25. *ἄρας ἐφ' ᾧ κατέκειτο, tollens super quo decubuerat)* Suavis locutio. Lectulus hominem tulerat: nunc homo lectulum ferebat.

v. 26. *παράδοξα, nec opinata)* miracula facta, peccata remissa. — *σήμερον] hoc die* singulari.

v. 27. *ἐθεάσατο, spectavit)* cum misericordia.

v. 28. *ἅπαντα, omnia)* quo ipso tamen non desiit domus esse sua. v. 29.

v. 29. *μεγάλην, magnum)* propter multitudinem convivarum.

v. 30. *ἐσθίετε, editis)* Plurale. sed Jesum praecipue petebant. v. 31.

v. 32. *μετάνοιαν) Μετάνοιαν* est *transitus mentis* a *peccato* ad *justitiam*, a *morbo* ad *sanitatem*. Dulce quiddam, nec formidabile: coll. anteced.

v. 33. *δεήσεις) supplicationes* solennes.

v. 34. *μὴ, num)* Interrogatio negans.

v. 36. *παραβολὴν, parabolam)* a veste, a vino; inprimis oppor-

---

*) v. 12. *ἐν μιᾷ τῶν πόλεων*, in urbium aliqua] *Vid. Gnom. ad* c. 1, 1. *Obs.* 2. *not. marg.* E. B. *Nimirum* particula *IN* haut nimis premenda est h. l., quasi occursum leprosi *in vicinia* urbis factum non ferret. coll. Matth. 8, 1. 2. Haec ipsa videtur *Trajectionis* ratio esse, quod Marcus, quem Lucas sequitur, miracula intra urbem facta, c. 1, 21. sq. commemorare prius instituit. *Harm.* p. 253. — *πλήρης λέπρας, plenus leprae*] Ex iis, qui leprosum in Matthaei Evangelio obvium pro alio habent, non desunt, qui locutionem istam, qua non Marcus etiam, sed solus Lucas utitur, praeter rem eo vertunt, quasi leprosus a Luca et Marco memoratus, per legem Lev. 13, 13. 17. mundus fuerit, adeoque urbis intrandae copiam habuerit. Atqui ad sacerdotem etiamnum ablegatur; sacerdoti igitur prius non se exhibuerat: quare impuri nomine, utut *plenissima lepra* fuerit, separatum esse oportuit etc. *Harm.* p. 253. — *ἐπὶ πρόσωπον, in faciem*] Humiliatio non vulgaris. *V. g.*

**) v. 13. *καί, et*] Praesentissimus precum fructus. *V. g.*

tunam convivio. c. 14, 7. — *τὸ καινὸν, novum*) Nominativus. — *σχίζει*) *scindit* se a veteri.

v. 39. *εὐθέως, statim*) Paulatim mutantur habitus animorum. — *ὁ παλαιὸς, vetus*) Pharisaeis doctrina sua antiqua magis erat ad palatum, quam generosa doctrina Jesu, quam illi putabant esse novam, quum longe esset antiquior. Gal. 3, 17. 1 Joh. 2, 7. 8. *mustum*, Zach. 9, 17. idemque tamen *mite*. Matth. 11, 30.

CAPUT VI.

v. 1. *Ἐν σαββάτῳ δευτεροπρώτῳ, in sabbato secundo — primo*) Videatur *Ordo temporum*, p. 255. sqq. [*Ed. II.* p. 222. ss.]*) **) ***)

v. 8. *εἶπε, dixit*) omnia aperte agens.

v. 11. *ἀνοίας, insipientia*) cum tamen eo ipso tempore causam habuissent resipiscendi.

v. 12. *προσευχῇ, precibus*) Hanc quoque ob causam discipuli XII. dicuntur Jesu Christo dati. Joh. 17, 6. Magnum hac *nocte* negotium inter Deum et Mediatorem! *Etiam alibi frequens est Lucas in memorandis Jesu precibus, v. g. post baptismum*, c. 3, 21. *ante examen cum discipulis institutum*, c. 9, 18. *ante transformationem*, c. 9, 29. *et ubi discipulos orare docuit*, c. 11, 1. *Conf. Marc.* 1, 35. *Luc.* 5, 16. *Matth.* 14, 23. *Nullus tamen, exceptâ passionis historiâ, praeter Johannem ipsa verba precantis Jesu descripsit.* Harm. p. 239.] — *τοῦ θεοῦ, Dei*) Conf. Marc. 11, 22. not.

v. 13. *ὅτε, quum*) mane. — *μαθητὰς, discipulos*) quorum multitudo adhuc fuerat mixta. — *ἐκλεξάμενος, eligens*) Pendet constructio usque ad versum 17. — *καὶ, et*) Duae appellationes hinc natae sunt, et usurpatae deinceps in aliis locis Scripturae: XII. et *apostoli*.

v. 15. *ζηλωτὴν, zelotam*) Nomen patriae ex etymo, flexum ad nomen virtutis.

v. 16. *ἰούδαν ἰακώβου, Judam Jacobi*) Hic Jacobus Jacobum et Judam genuit. coll. Jud. v. 1.

---

*) Sabbatum *πρῶτον* erat Sabbatum et Neomenia uno eodemque die: *δευτερόπρωτον* erat Sabbatum *pridie neomeniae*, et hoc quidem loco Sabbatum die ultimo mensis *Veadar*, anno 29 aerae vulgaris. Quolibet sabbato *δευτεροπρώτῳ* legebatur Haphtara 1 Sam. 20, 18 — 42. de *Davide*. Apposite igitur v. 3. allegat Dominus factum *Davidis* ex 1 Sam. 21, 6. [*Not. crit.*] Embolimaeus erat apud Judaeos annus ille, adeoque serum mensis *Nisan* initium. Itaque jam tum maturas habebant *aristas*, hordeaceas videlicet. *V. g.*

**) v. 3. *οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε, neque hoc legistis*] Quoties quaeso Scripturae aliquis locus praesenti rerum statui exacte conveniens ante oculos versatur hominibus nil tale cogitantibus. *V. g.* — *ὃ ἐποίησε δαβίδ, quod fecit Davides*] Hujus ipsius sabbati textus *Davidis* angustias exhibuit, cumque textum panum propositionis comestio proxime sequitur. Inde ad rhombum formulâ *οὐδὲ τοῦτο ἀνέγνωτε* usus est. — Eodem sabbato ad *sacerdotes* provocavit Salvator, qui in templo, culpâ vacui, sabbatum violent, Matth. 12, 5.: eo ipso videlicet anni tempore ex ordine Leviticus lectitabatur, in quo de *sacrificiis*, *sabbato* etiam *offerendis*, frequens est mentio. c. 6, 12. 8, 33. 16, 29. 23, 38. *Harm.* p. 307. s.

***) v. 6. *ἡ δεξιὰ, dextera*] Eo majus fuit sanationis beneficium. *V. g.*

v. 17. *αὐτῶν, illis*) Classis I. — *τόπυ πεδινῦ, loco campestri*) Hic locus non erat in ima valle, sed in medio monte; aptior auditorio frequenti, quam mera planities. *) Talis locus appellatur *ὄρος πεδινὸν*, Es. 13, 2. apud LXX int. — *ὄχλος μαθητῶν, turba discipulorum*) Classis II. divisa cap. 10, 1. Subaudi, *stetit*. — *πλῆθος πολὺ τῦ λαῦ, multitudo ingens populi*) Classis III. — *παραλίυ*) scil. *χώρας, τύρυ*.

v. 18. *καὶ οἱ*) Haec species est: *multitudo ingens*, genus.

v. 20. *αὐτὸς, Ipse*) Antitheton ad populum, miraculis prae verbo intentum. — *εἰς, in*) inter. — *οἱ πτωχοὶ, pauperes*) Hae sententiae breviter enunciatae sunt מְשָׁלִים parabolae: quarum sensus plenior exstat Matth. 5, 3. s. Interna et externa saepe sunt simul; quare alterum de altero denominatur, v. gr. paupertas vel divitiae. v. 24. — *ὑμετέρα, vestrum*) Applicatio solatii individualis. congruit *attollens;* nam radii oculorum indigitaut.

v. 21. *νῦν, nunc*) Particula haec additur iis, quae in utrumque aeona, pro diversis hominibus, conveniunt.

v. 22. *ἐκβάλωσι, ejiciant*) diffamando, per contumelias publicas privatasque. Id plus, quam *ὀνειδίζειν*. Eadem phrasis, Deut. 22, 19. **) — *ἕνεκα, propter*) propterea, quod creditis in Christum, quem videtis.

v. 23. *ἐν, in*) Vid. Rom. 2, 16. not. — *σκιρτήσατε, exultate*) Magnam oportet esse mercedem. Sic jubet is, cujus sermo nullam hyperbolen habet. — *κατὰ ταῦτα, secundum haec*) Characteres et gnorismata sumi possunt ab exemplis. v. 26. Hebr. כָּאֵלֶּה LXX, *κατὰ ταῦτα* Num. 28, 24. sed *κατὰ τὰ αὐτὰ* Ez. 45. 25. Et hoc modo apud Lucam *Epiphanius* et *Cantab.* cod.

v. 24. ***) *παράκλησιν, solatium*) Ps. 49, 7. 19. 17, 14.

†) v. 25. *οἱ ἐμπεπλησμένοι, impleti*) Horum *plenitudo* non meretur nomen satietatis. coll. v. 21.

††) v. 27. *τοῖς ἀκούουσιν, audientibus*) omnibus, non modo discipulis. v. 20. Acuitur attentio.

v. 30. †††) *αἴροντος, tollente*) sine rogatu.

v. 32. *χάρις, gratia*) Sic ter, addito versu 33. 34. *Qualis vobis gratia*, ut qui uberius quiddam, mercede dignum, praestiteritis?

v. 35. *πλὴν, verumtamen*) Haec tria, *amate, benefacite, mutuum date*, respiciunt versum 32. 33. 34. ex quo respectu proprietas verbi *δανείζετε* apparet. — *ἀγαθοποιεῖτε, benefacite*) Subaudi, *eis, qui vos odio habent.* — *δανείζετε, mutuum date*) Mutuum dare, cum spe recipiendi, est officium humanum: sine spe, christianum. hoc praecipitur, illud non prohibetur, v. 34. sicut licet amare amicos. [*Et frequentes praeterea solicitudines animo parantur, ubi*

---

*) *Conf. Gnom. ad* c. 1, 1. *Obs.* 2. *not. marg.* E. B.

**) *τὸ ὄνομα ὑμῶν, nomen vestrum*] quo DISCIPULI JESU CHRISTI dicti sunt. *V. g.*

***) *οὐαὶ ὑμῖν, vae vobis*] Denunciatio haec est, non imprecatio. *V. g.*

†) v. 25. *οἱ γελῶντες, ridentes*] Sane hoc animi levitatem nemini non excutiat. *V. g.*

††) v. 26. *καλῶς, bene*] quum ipsi Christo non bene velint. *V. g.*

†††) *παντὶ δὲ, cuilibet vero*] Nimis hic cumulatae sunt ingenii humani exceptiones. *V. g.*

quis multis hominibus cum spe recipiendi mutuum dat, qui solvere vel nequeunt vel nolunt. Spinarum inde seges oritur. V. g.] — *μηδὲν*) valet *nil*, non *μηδένʼ*, i. e. *neminem*. neque enim *ἀπελπίζω* accusativum personae usquam habet. — *ἀπελπίζοντες*) *ἀπολαβεῖν ἐλπίζοντες*, *recipere sperantes*, v. 34. Posses interpretari: *resperantes*. Eadem forma verbi, ut *ἀπογεύσασθαι*, *ἀπεσθίειν*, *ἀπό τινος γεύσασθαι*, *ἀπό τινος ἐσθίειν*, ut ex Athenaeo Casaubonus notat. — *ἐπὶ τοὺς ἀχαρίστους καὶ πονηρούς*, *in ingratos et improbos)* mortalium foedissimos. *improbos*, etiamsi nondum se fecerint *ingratos*.

v. 36. *γίνεσθε· ἐστί*) Diff. duo haec verba. 1 Petr. 1, 16. — *οἰκτίρμονες*, *misericordes)* Radix officiorum. [*Opera misericordiae, parcentis atque donantis, statim subjiciuntur.* V. g.]

v. 37. *μὴ κρίνετε*, *μὴ καταδικάζετε*, *nolite judicare, nolite condemnare*) Judicando, deciditur de bonitate aut pravitate actionis: condemnando, statuitur de persona, quid reus sit commeritus. conf. Matth. 12, 7. — *ἀπολύετε*, *dimittite) Dimittitur* is, qui tenebatur: *ἀφίεται*, *remittitur* id, quod debebatur. Utrumque verbum Matth. 18, 27. De re, confer Es. 58, 6.

v. 38. *καλὸν*, *bonam)* in qualitate vel etiam in quantitate eorum, quae pondere, numero aliave mensura constant. — *πεπιεσμένον*, *pressam)* in aridis. — *σεσαλευμένον*, *quassam)* in mollibus. — *ὑπερεκχυνόμενον*, *superfluentem)* in liquidis.

v. 39. *αὐτοῖς*, *eis)* discipulis, v. 20. Illud enim, quod v. 27. not. habetur, apud Matthaeum non exstat: neque evangelistae narratio est, sed verbum Jesu. Itaque recte per dichotomiam prima pars sermonis partim ad discipulos, audientibus reliquis, v. 20, partim ad turbam audientium, v. 27, posterior a v. 39. ad discipulos dicta putatur. Conspirat ipsa materia substrata. — *τυφλὸς*, *caecus)* trabe sua laborans, v. 42.: misericordia destitutus et amore, 1 Joh. 2, 9. ss. 2 Petr. 1, 9. Phil. 1, 9. — *τυφλὸν ὁδηγεῖν*, *caecum ducere)* id quod beneficium est, si a vidente et perito fit. Beneficia, quae v. 39. 41. sunt speciosiora iis, quae memorantur v. 37. et sub his facilius se abscondit caeca hypocrisis: illa vero revera philautiam magis deprimunt.

v. 40. *κατηρτισμένος*, *perfectus)* Omnis discipulus, qui summam disciplinae vel perfectae vel imperfectae metam assecutus est, erit ut magister ejus; magistrum autem, qua discipulus, non superabit. quare discipulus, caecum magistrum nactus, cum eo in foveam ruet. [*Qui salutaribus monitis instruere alios gestit, eum oportet viam vitae omnino videre, trabe in oculo carere, bonam arborem esse, atque bonum in corde thesaurum fovere.* V. g.]

v. 41. *δὲ*, *autem)* cur autem tu, quum magister debeat praestare discipulo, magister ejus esse vis, quo es inferior etiam? In oculo non solum debet esse visio, sed etiam visio non impedita.

v. 42. *ἀδελφέ*, *frater)* Exprimitur simulatio officii fraterni. Huic vocativo opponitur alter, *hypocrita*. — *ὑποκριτὰ*, *hypocrita*) Vid. not. ad *enim*, versu seq. — *κάρφος*, *festucam)* cujus extractio, idonea, utique est opus misericordiae.

v. 43. *γὰρ*, *enim)* Qui sua trabe laborans alienam festucam petit, est similis arbori malae, bonum fructum affectanti. — *ποιοῦν*, *faciens)* Pars subjecti.

v. 45. *θησαυρῦ, thesauro)* Hic dicitur *περίσσευμα, abundantia,* mox. [*Amplum est cordis humani spatium, boni malive non mediocriter capax. Utrumque per dicta et facta prorumpit.* V. g.] *)

v. 48. *θεμέλιον, fundamentum)* artificiale. *petra*, naturale. illi opponitur carentia fundamenti; huic, terra mera. — *ὐκ ἴσχυσε σαλεῦσαι, non valuit commovere)* nedum pessundare.

CAPUT VII.

v. 2. *Ἔντιμος, carus)* etiam propter obedientiam. v. 8.

v. 3. *ἀκύσας, audiens)* Nondum viderat Jesum. — *πρεσβυτέρυς, seniores)* Hi, quanquam fide non carebant, v. 4. tamen minus habebant fidei, quam is, a quo mittebantur. v. 9. Veruntamen non frustra pro eo rogant. [*Beneficia Christi ad Judaeos tum proxime pertinebant: hinc decore intercedebant Judaei.* V. g.] Saepe ii, qui parum valent gratia apud Deum, plus possunt aliis, qui meliores sunt, prodesse, quam sibi.

v. 4. *ἄξιος, dignus)* Aliter de se centurio ipse: *neque me ipsum dignum habui.* v. 7. — *παρέξῃ)* Alii, *παρέξει.* sed subjunctivum defendit constructio: *ἄξιός ἐϛιν, ᾧ παρέξῃ τῦτο.*

v. 5. *ἀγαπᾷ, diligit)* id quod rarum in milite romano. — *γὰρ, enim)* In alia re erat sita *dignitas* praecipua, in *fide.* v. 9. — *αὐτὸς) ipse*, ultro. Hoc majus quiddam et rarius, aedificare synagogam, quam diligere nationem. — *ᾠκοδόμησεν, aedificavit)* suo sumtu aut jussu: non modo non temeravit.

v. 6. *ἤδη δὲ, jam vero)* Dum sentit Dominum promtum, fidei reverentia in centurione crescit. — *φίλυς, amicos) Presbyteros* miserat *rogandi* causa: nunc ad alteram declarationem *amicos* adhibet. Num potuere amici adire, centurione non adeunte? Adierunt pro centurione, non pro se. Una eademque fides in aliis alios motus ciet.

v. 7. *εἰπὲ λόγῳ) jube verbo.*

v. 8. *τασσόμενος)* Praesens, respectu singularis cujusque jussus.

v. 10. *ὑγιαίνοντα)* non modo sanum, sed *sanitate utentem.*

v. 11. *ἐν τῷ ἑξῆς)* Sic *ἐν τῷ καθεξῆς*, cap. 8, 1. Metaphrastae antiqui fere de *die sequenti*, nescio, an praecise de *postero*, accipiunt. *Deinceps*, habet Latinus: *sed textus genuinus habet*, inquit Millius, *alia die.* Testem is nullum citat: nec tamen multum refert; nam sententia sic quoque indefinita esse potest. Aliud esset, *altera die*, *sequenti die*, quod alibi *Latinus* solet ponere. Tempus hoc loco minus definitum postulat series rerum: namque resuscitatio juvenis Nainitici propius connectitur cum subsecuta legatione Johannis, quam cum antegressa sanatione servi centurionis, ut ostendimus in *Harmon. evang.* §. 62. **) — *ναΐν, Nain)* Nomen oppidi, et gemina multitudo spectatorum confirmat certitudinem miraculi.

---

*) v. 47. *ἃ λέγω, quae dico*] ut Dominus vester, cui debetur obsequium. *V. g.*

**) Prius filia Jairi resuscitata est, quam juvenis Nainiticus: eoque laudabilior est Jairi fides, quod nullum mortui per Jesum resuscitati exemplum habuit. Filiam Jairi clanculum Dominus suscitavit, atque occultari etiam resuscitationem istam jussit: tum vero publice et juvenem Nainiticum resuscitavit et Lazarum. Nain earum urbium fuit

v. 12. **ἐξεκομίζετο**, *efferebatur)* Recte efferuntur mortui, in loca a domiciliis viventium remotiora. — **σὺν αὐτῇ**, *cum illa)* Exsequiae potius lugentium, quam cadaverum causa institutae.

v. 13. **ὁ κύριος**, *Dominus)* Sublimis haec appellatio jam Luca et Johanne scribente usitatior et notior erat, quam Matthaeo scribente. Marcus medium tenet. Initio doceri et confirmari debuit hoc fidei caput: deinde praesupponi potuit. — **ἐσπλαγχνίσθη**, *misertus est)* Ad solatium matris debuit juvenis in hanc redire vitam. — **μὴ κλαῖε**, *noli flere)* Consolatio ante opus, ostendit operis certo futuri potestatem. Frequens alibi praefatio, *Noli timere.* Apud homines semper est aliquid, quod initio removeat accessus divinus.

v. 14. **ἥψατο**, *tetigit)* Tactus virtutis plenus. — **σοροῦ**, *loculum)* cui potius impositus, quam inclusus videtur fuisse juvenis. — **βαστάζοντες**, *portantes)* sperantes opem. — **νεανίσκε**, *juvenis)* Norat Jesus, juvenem, non filiam, sed filium, esse mortuum. Usus est aut appellativo, Marc. 5, 41. aut proprio nomine Joh. 11, 43. — **σοὶ λέγω**, *tibi dico) tibi*, non ceteris adhuc.

v. 15. **ἔδωκεν**, *dedit)* Nam juvenis jam desierat esse matris suae. conf. **ἀπέδωκε**. c. 9, 42. 1 Macc. 10, 9.

v. 16. **προφήτης**, *propheta)* Hebr. נביא: Non solum est, qui futura praedicit, sed qui divina munera et documenta hominibus affert. — **καὶ ὅτι**) Sic duo epiphonemata disterminantur.

*) v. 17. **τῇ περιχώρῳ**, *circumjacente regione)* Galilaeae, non tamen exclusis regionibus adjacentibus ethnicis.

) v. 19. **προσκαλεσάμενος, *advocans)* Johannes discipulos suos non tam frequenter secum habuit, quam Salvator.

v. 20. **ἄνδρες**, *viri)* Provectioris aetatis habebat discipulos Johannes: Jesus, adolescentes.

v. 21. **νόσων καὶ μαστίγων**, *morbis et plagis) Morbi*, lenti: *plagae*, cum dolore. — **ἐχαρίσατο**, *largitus est)* Magnificum verbum. Apostolorum, in miraculis, non erat *largiri*. conf. *dedit*, v. 15.

***) v. 27. **ἰδοὺ**, *ecce)* Matth. 11, 10. not.

v. 29. **καὶ πᾶς**, *et omnis)* Lucas, quid populus, quid contra pharisaei fecerint, exponit, ut ostendat, cur Jesus ea, quae utroque versu conjunguntur, uno tempore dixerit. Simile incisum vide Matth. 9, 6. — **ἀκούσας**, *audiens)* Johannem. — **καὶ**) *et* inprimis publicani, quos alii maxime desperarant. — **ἐδικαίωσαν**, *justificaverunt)* Dei institutum, baptismum poenitentiae, ut *justum*, approbarunt et subierunt. Idem verbum, mox v. 35.

v. 30. **νομικοὶ**, *legisperiti)* Lucas ab hebraeo idiomate longius,

---

aliqua, quarum Matth. 11, 1. immo vero quarum c. 9, 35. mentio fit. Discipuli enim quum turmatim urbem Nain adiverint, suscitationem juvenis *ante* legationem duodecim apostolorum, hoc ipso miraculo in fide confirmatorum, factam esse vix est quod dubites. *Harm.* p. 296.

*) **ἐπεσκέψατο**, *visitavit*] Pro ista visitatione etiamnum celebranda nobis est **φιλανθρωπία** divina. *V. g.*

) v. 18. **καὶ ἀπήγγειλαν, *et annunciarunt*] quum opera Christi, mortuos suscitantis, apicem essent consecuta. coll. Joh. 5, 21. *V. g.*

***) v. 23. **μὴ σκανδαλισθῇ**, *scandalum non acceperit*] Quicquid est in Jesu Christo, bonum est et proficit. Vel ipse ille habitus, qui perversae mentis homines offensos tenuit, sua dignus est laude. *V. g.*

quam Matthaeus et Marcus, variat. v. gr. dicit etiam *ἀληθῶς*, pro *ἀμήν*. Ita saepe *νομικοὺς* dicit, eosdem, ut arbitror, qui alias dicuntur *γραμματεῖς*, Hebr. ספרים *scribae* *). — *εἰς ἑαυτοὺς*) *εἰς* limitat: *quod ad sese.* nam ipsum Dei consilium non potuere tollere.

v. 31. *ὁμοιώσω, assimilabo*) sermone. — *ὅμοιοι, similes*) revera. Rem sermo exprimit verus.

v. 33. *ἄρτον, panem*) In pane intervenit ars: at Johannes cibo plane obvio usus. — *καὶ λέγετε, et dicitis*) v. 39. ubi similis sermo malus in corde Pharisaei.

v. 35. *καὶ ἐδικαιώθη ἡ σοφία ἀπὸ τῶν τέκνων αὐτῆς πάντων*) *et justificata est sapientia ab omnibus, qui sunt filii ejus.* *καὶ* valet *et:* continuat enim aperte querelam Jesus, (coll. Matth. 11, 19. ubi demum in fine versus 25. exprimit illud, quod hace verba alioqui notare possent, *sed justificarunt sapientiam liberi ejus omnes:*) et querelam quidem ab hypothesi, de contumacia hominum illius temporis, ad thesin, de perpetua populi Judaici consuetudine, velut indirecte transfert, ut transtulit etiam capite 11, 47. s. Pertinet huc adjectivum *omnibus:* et tempus praeteritum (quo saepe continetur vis verbi *solet)* in *justificata est*, (quum praecedat *dicitis*, in praesenti: v. 34.) et appellatio *Sapientiae.* non enim jam dicitur *Filius hominis*, ut versu praecedente, sed *Sapientia.* quarum appellationum altera convenit statui Christi conspicuo; altera omnibus temporibus. c. 11, 49. Porro *Sapientia* h. l. dicitur, quod Ipse optime sciat, quid faciendum sit, et actiones Ipsius, purissima accommodatione ad peccatores plenae, non debuerint sub censuram vocari. Adde Prov. 8, 1. 32. Hujus Sapientiae liberi non sunt pharisaei horumque similes, (quod ceteroqui non incommode dici possit, coll. c. 13, 34. fin. et Matth. 8, 12.) sed apostoli, publicani et peccatores omnes ex toto populo ad Jesum conversi: quos sic appellat, ad ostendendam suam cum illis necessitudinem et jus conversandi, calumniatorumque perversitatem. Apud Thucydidem et alios *δικαιοῦν, justificare, de persona*, notat *sententiam vel poenam statuere contra aliquem, eamque justam:* de *re*, notat *aequum censere aliquid.* ut contra Pfochenium demonstrat Gatakerus Diss. de stilo novi Iustr. cap. 8. qui hoc plane insigne esse statuit exemplum Graecismi Biblici ab ethnico differentis. nam in sacris הצדיק *δικαιοῦν* significat *sententiam ferre pro aliquo*, sive, *justum aliquem sive justo sive injusto pronunciare judicio.* conf. not. ad Rom. 3, 20. *δικαιοῦσθαι* Sir. 18, 22. idem est quod *ἀποδοῦναι·* nam qui debet, est quasi reus: qui persolvit aut praestanda praestat, liberatur. Gall. *s'acquiter.* Neque tamen non ad unam *justificandi* notionem reduci potest uterque usus vocabuli. nam et de eo, qui poenam pertulit, et de eo, qui absolutus est, satisfactum sibi esse, et dehine utrumque justum esse, judex censet. Accedit in illo usu euphemia, qua in hoc opus non est. Hoc quoque loco *δικαιοῦν* in bonam partem valet. habetque *ἐδικαιώθη justificata* est metonymiam consequentis pro antecedente, (nam omnis justificatio accusationem, litem et controversiam aliquam praesupponit, Rom. 3, 4. Gen. 44, 16. LXX.) cum magna euphemia con-

*) *Promiscue adhiberi vocabula ista νομικοὶ, νομοδιδάσκαλοι, γραμματεῖς, e contextu et scopo dicentis quandoque determinanda, pluribus demonstravit* S. R. D. Crusius, *Hypomnn. P. I.* p. 509. s. E. B.

junctam. *Sapientia justificata est:* h. e. criminatores illam ream fecere, scandalizati sunt in ea, v. 23. eoque rem adduxere, ut demum justificari debuerit ipsa, et justa asseri, ostendique, omnes ejus actiones ad absorbendam injustitiam, justitiamque implendam comparatas esse; cum tamen sine exceptione fuisset amplectenda. Similis locus Rom. 10, 21. 1 Cor. 4, 12. 13. Sapientia a conviciis edacitatis et vinolentiae in eam jactis, defensa et *justificata est*, et quidem *ἀπὸ a* filiis suis, iisque omnibus; ab omnibus filiis ipsius exorta ei est necessitas se justificandi, et omnes suas cum iis actiones defendendi. vid. c. 5, 22. 30. 33. 6, 2. 7. et hoc ipso capite 7, 40. 11, 17. 13, 16. 15, 3. 19, 7. Matth. 15, 2. conf. *ἀπὸ, a*, Luc. 20, 3. 2 Cor. 2, 3. 10, 7. Hebr. 10, 22. LXX, Eccl. 8, 11. Es. 25, 9. Job. 35, 9. Ps. 28, (27,) 1. 33, 8. 119, 53. et Es. 49, 19. 2, 3. in Hebr. מדרכיו. Sic *ἀπὸ propter*, Ps. 68, 30. ubi מ et על parallela sunt.

v. 36. *ἀνεκλίθη, accubuit*) non spectata prius domo, ut curiosi convivae solent: nec sumta aqua aut oleo, v. 44. (conf. cap. 11, 37.) quo citius admitteret poenitentem illam. v. 45.

v. 37. *γυνὴ, mulier*) cujus nomen ignotum. [*Magna quidem hujus historiae convenientia est cum illa, quae* Joh. 12, 3. ſs. Matth. 26, 6. ſs. *et* Marc. 14, 3. ſs. *memoratur; eo potissimum nomine, quod uterque eventus* in domo Simonis *cujusdam contigit. Enimvero unctio per Lucam descripta in* urbe Galilaica, *ante transformationem, quin* ante *Pascha secundum, facta est: altera*, Bethaniae, *sextiduo ante tertium Pascha. Mulier apud Lucam* peccatrix *hactenus fuerat: secus, Maria.* Joh. 11, 1. s. *Dubitavit denique* Simon Pharisaeus, *num propheta esset Jesus:* Simon leprosus, *praesente Lazaro resuscitato, non jam habuit quod dubitaret.* Harm. p. 302.] — *ἁμαρτωλὸς, peccatrix*) Peccatum mulierum praecipuum, impudicitia. — *καὶ ἐπιγνῦσα, et cognoscens*) *Καὶ et* particula, a multis omissa, redundat: sed tamen gratiam sermoni addit, uti ו in ויבחר 1 Chron. 28, 5. Repetita post parenthesin videri possit et particula, ad dirimendam mentionem *peccatorum* et *conversionis.* — *ἐν τῇ οἰκίᾳ, in domo*) Amor eam impulit, ut non exspectaret commodiorem occasionem alibi.

v. 38. *ὀπίσω, pone*) ut quae non jactaret, quod faceret. Amor eam docuit facere, quod non amanti videretur ineptum, quodque nemo postularet a servo: et docuit eam sine institutione humana. Similia exempla, c. 17, 15. 19, 37. — *θριξὶ*) *capillis*, passis, ut in luctu. Exquisitissima veneratio.

v. 39. *εἰ, si)* Immo si tu, Simon, scires, qualis haec jam esset femina, aliter judicares. — *προφήτης, propheta*) [*Talem populus* v. 16. *Eum dixerat.* V. g.] Antea dubitarat Simon, nunc celeriter affirmat contrarium. — *ἐγίνωσκεν ἄν, novisset)* Ne hoc quidem sequitur, plane prophetam non esse, qui hominem aliquem obvium non norit. — *ἅπτεται, tangit)* Ne tactum quidem, nedum totum negotium ferendum putabat.

v. 40. *ἔχω, habeo*) Comis praefatio. Hunc pharisaeum non appellat *hypocritam.* — *διδάσκαλε, Magister*) Simon aliquid modestiae habebat.

v. 42. *μὴ ἐχόντων, non habentibus*) Ergo non solvitur debitum subsequente amore et grato animo. — *ἀγαπήσει, amabit)* Futurum. Debitor, qui non est solvendo, ante remissionem *fugit* potius.

v. 43. *ὀρθῶς)* כן LXX *ὀρθῶς.* — *ἔκρινας, judicasti)* contra te ipsum. v. 47.

v. 44. *ταύτην, hanc)* Ipso suo habitu praesenti mulier Simonem refutabat, et omnes commovebat. — *σοῦ, tuam)* Major ergo hic erat Simonis obligatio, quam mulieris. — *οὐκ ἔδωκας, non dedisti)* Simon tractavit Jesum, ut solet tractari conviva non honoratus. — *τοῖς δάκρυσιν, lacrumis)* Dominus observavit omnes circumstantias piae actionis. Ps. 56, 9. Lacrumae, aquarum pretiosissimae.

v. 45. *φίλημα, osculum)* Hoc Simon praetermiserat ex parvitate amoris: ceteroqui ne discipulorum quidem quisquam aut amicorum legitur faciem Domini, praecipuum quiddam habentem, c. 9, 29. deosculatus, sed summus amor, hic, v. 38. et summa familiaritas, Joh. 13, 25. longius substitit. Ne parvulos quidem Ipse osculatus legitur. Unus proditor (novitas enim osculi non abhorrebat a proditione) ore impuro temeravit faciem Domini: alias intacta mansit et illibata a carne peccaminosa.

v. 46. *ἐλαίῳ, oleo)* Huic opponitur *μύρον unguentum* pretiosius, compositum. *Oleum*, simplex, et apud Judaeos propter frequentiam olearum, minus pretiosum. — *τοὺς πόδας, pedes)* non ausa caput ungere.

v. 47. *αἱ πολλαὶ, multa)* quae ei objectas, Simon. Articulus refertur ad v. 39. — *ὅτι, quod, quia)* Remissio peccatorum, Simoni non cogitata, probatur a fructu, v. 42. qui est evidens, et in oculos incurrit, quum illa sit occulta. Adde antitheton, quod in textu sequitur, *cui autem* etc. Ad Simonem revincendum, citatur legis complementum, *amor*, ut criterium remissionis peccatorum, pro captu Pharisaei: ad mulierem ipsam, *fides* eam salvasse dicitur. Prior sermo plus aenigmatis; alter plus proprietatis habet. quo plus quisque amori in hac re prae fide tribuit, eo Simoni est similior, et a sensu mulieris atque ipsius Domini remotior. Amor, criterium remissionis, etiamsi is, qui amat, non ita de remissione cogitet. — *ᾧ δὲ, cui autem)* Clementer dictum. i. e. *tu, cui:* vi antitheti. Alioqui non desunt, qui etiam sine magnis delictis praeviis valde diligant. — *ὀλίγον, parum)* comparate, et ad hominem, decuplo minus. v. 41. — *ἀγαπᾷ, amat)* sed tamen amat, modo remissionem sit nactus. Multitudo peccatorum remissorum exacuet in electis aeternum amorem erga Deum.

v. 48. *ἀφέωνται, remissa sunt)* Remissio mulieri non datur nunc primum, sed confirmatur. Maximi peccatores saepe fiunt vasa gratiae amplissima. Etiam in mensa usus est Salvator clavibus.

v. 49. *τίς οὗτός ἐστιν, quis est hic)* Resp. Est Filius hominis. — *καὶ) etiam.* Majus est peccata remittere, quod ad rem attinet, quam aegrotum miraculose sanare.

v. 50. *εἶπε δὲ, dixit autem)* Jesus mulierem confirmat adversus omnes dubitationes. Idem dictum, c. 8, 48. 17, 19. 18, 42. — *πίστις, fides)* non *amor.* Fides ad nos spectat: amore convincuntur alii. — *πορεύου εἰς εἰρήνην)* Sic LXX, 1 Sam. 1, 17. Sic infra, c. 8, 48.

CAPUT VIII.

v. 1. *Αὐτὸς διώδευε κατὰ πόλιν καὶ κώμην, Ipse transibat per urbes et pagos)* Magna facilitas Filii Dei. [*Migrationum ejus non*

est quod numerum *inire studeamus. Singuli Evangelistae diversis eas occasionibus commemorant: omnis nempe conversatio Jesu verbis factisque bene omnibus faciendo absolvebatur.* Harm. p. 315.]

v. 2. *τεθεραπευμέναι, sanatae*) Eo ostendebatur Jesu potentia, mulierum pietas, quod sequebantur. [*Quae, utut neque navigationi Gadarenensi, a Luca mox memorandae, sed reapse antegressae, neque, ut videtur, itineri ad festum scenopegias clam instituto et per solum Johannem descripto, interfuerint; ab hoc tamen temporis puncto, quod anni certe intervallo a Passione abfuit, id omnino egerunt, ut Jesu Domino adhaererent atque ministrarent: nam in hoc ipso comitatu Hierosolymas venerunt; quapropter Lucas* c. 23, 49. 55. *nomina earum repetere supersedet, ad hunc ipsum locum*, c. 8, 2. *respiciens.* Harm. p. 315. s.] Comitatus ex miseria summa ad summam felicitatem admissus, ut cohors Davidis veterana. Hoc moris fuit apud Judaeos (ut notat Simonius,) ut feminae, praesertim viduae, doctores sublevarent ex re familiari, et idcirco eos in itineribus comitarentur.

*) v. 3. *ἰωάννα, Johanna*) femina viri amplissimi. **) sed eam in familia Jesu praecedit Maria Magdalena. — *ἐπιτρόπυ*) *procuratoris.* — *διηκόνυν, ministrabant*) Harum memoria, magnum liberalitatis praemium. Sed illo tempore multi eas sine dubio stolidas mulieres putarunt.

v. 4. *τῶν κατὰ πόλιν*) *Ex quavis urbe* erat cohors aliqua. — *ἐπιπορευομένων*) *Ἐπὶ* refertur ad multitudinem populi.

v. 5. *ὁ σπείρων τῦ σπεῖραι τὸν σπόρον, seminans seminatum semen*) Conjugata attentionem excitant.

v. 8. *ἑκατονταπλασίονα, centuplum*) Matthaeus et Marcus addunt, *sexaginta, triginta.* Lucas, unum genus ponens, summum, ut moris est, exprimit; quo cetera includuntur.

v. 12. *ἀπὸ τῆς καρδίας, a corde*) Magna potentia diaboli. [*qui tamen minus valet in classem tertiam et secundum, h. l. memoratas, quam in primam.* V. g.] — *πιςεύσαντες, credentes*) Verbo per *fidem* salvamur. v. 13. Fides, fructus verbi proprius.

v. 13. *δέχονται, accipiunt*) Initium fidei. — *πρὸς καιρὸν*) Sic 1 Cor. 7, 5.

v. 14. *καὶ πλύτυ*) Repete *ὑπὸ*, coll. Marc. 4, 19. Constr. cum *συμπνίγονται suffocantur.* — *πορευόμενοι, proficiscentes*) sine celeri et conspicuo defectu, quin etiam cum profectu quodam. Haec enim vis verbi הלך *πορεύομαι.* Simultanea sunt incrementa in bono et malo non solum in universis, Matth. 13, 30. sed etiam in singulis. — *ὐ τελεσφορῦσι*) *non fervnt frugem absolutam* ac maturam, *fidem* ipsam, ita, ut assequantur *τέλος* finem fidei, salutem animarum. v. 12. coll. 1 Petr. 1, 9. Plutarch. *τελεσφόρα δένδρα.*

v. 15. ***) *καλῇ καὶ ἀγαθῇ*) Vid. Matth. 7, 17. Frequens compo-

---

*) *μαρία, Maria*] Hanc, ob miseriam pristinam, vel tum aversati fuerint homines delicatiores: at eximio apud Jesum loco habita est. *V. g.*

**) Hujus publica sequela non videtur nihil eo contulisse, quod Herodi de Jesu aliquid innotuit, c. 9, 7. *V. g.*

***) *ἐν τῇ καλῇ γῇ, in bona terra*] Talis ne non conseratur, seminis nonnihil satius est in viam etc. projici. *V. g.*

situm **καλοκἀγαθός**. *Καλὸς* sonat quiddam respectivum, **ἀγαθὸς** absolutum. — **κατέχουσι**, *retinent*) non ut in via. — **καρποφοροῦσιν**, *fructum ferunt*) non ut in spinis. — *ἐν ὑπομονῇ, in patientia*) non ut in petroso. *ὑπομονὴ* uni Hebraico תקוה respondet. Est robur animi spe bona sustentatum. Ea fructificationem ita praecedit, ut etiam comitetur: ideo hic ponitur in fine. Summa Christianismi.

v. 16. *τὸ φῶς*) *lumen*, non lychnum. Natura hominis non magis, quam materia lychni, ex sese lumen habet. nam hoc extrinsecus additur, id est, divinitus, per verbum. Idcirco lychnus non quaerit per se conspici, sed inservit, ut lumen conspiciatur: bonusque auditor, lychno similis, ita semper audit, ut quam plurimis splendore suo prosit; et vicissim ipse indies splendore augetur.

v. 17. *γὰρ, enim*) Lux jam nunc amat videri: quia tota erit revelanda.

v. 18. *) *δοκεῖ, videtur*) *Videtur* habere, qui non utitur. Jam, si id quoque aufertur, quid tandem misero supererit?

v. 20. *λεγόντων*) Genitivus absolutus: i. e. *cum dicerent.* לאמר Sic LXX, 1 Chron. 17, 24. etc.

v. 21. **) *οὗτοι, hi)* Demonstrativum. ***)

v. 23. *κατέβη*) *descendit*, ex aëre.

v. 24. *ἐπιστάτα ἐπιστάτα, Magister Magister*) Epizeuxis, affectui respondens.

v. 25. *ποῦ, ubi)* Erat fides aliqua, sed non praesto erat.

v. 27. †) *οὐκ ἐνεδιδύσκετο, non induebatur*) Satanas, ubi potest, eo miseriae hominem redigit, ut etiam decorum naturale negligat. Deus amat ordinem, decus, mensuram etc.

v. 29. *γὰρ, enim*) Causa expulsionis et conjuncti cum ea doloris majoris. — *ἠλαύνετο, agebatur*) summa vi, coll. v. 33. et sine ratione sua, v. 35.

v. 31. *εἰς τὴν ἄβυσσον, in abyssum*) תהום LXX, *ἄβυσσος* saepe. Conf. Ap. 9, 11. 20, 3. In abysso 1) non adorantur a malis hominibus. 2) hominibus nocere non possunt. 3) pro pabulo miseriam habent, nec dum tamen cruciari in custodia illa videntur. Potestas Jesu Christi etiam super animalia, daemones, abyssum porrigitur. Idque agnovere daemones.

---

*) *πῶς, quomodo*] quo eventu et fructu. *V. g.* — *ἀκούετε, audiatis*] vos inprimis, qui instituendis aliis dicati estis. *V. g.* — *ὃς γὰρ ἂν ἔχῃ, quisquis enim habuerit*] adeoque factis dictisve id egerit pro virili, ut verbum ceu lumen aliorum oculos feriat. *V. g.*

**) *μήτηρ μου, mater mea*] Vid. v. 2. *V. g.* — *ἀδελφοί μου, fratres mei*] v. 1. fin. *V. g.*

***) v. 22. *καὶ ἐγένετο, et factum est*] *Trajectionem* b. l. apud Lucam, itemque apud Marcum, obtinere, *ostendit b. Auctor Harm. ev.* §. 49. *ibidemque*, p. 264. eam eventuum seriem veritati maxime consentaneam judicat, ut se invicem excipiant 1) *vespera*, qua Christus navigationem parari jussit (Marc. 4, 35. Luc. 8, 22.); 2) *mane*, quo investigatus a multitudine etiam aliis praedicare se debere affirmavit (Marc. 1, 35. s. Luc. 4, 42. s.); 3) *navigatio* et *praeconium* in universa Galilaea, navigatione partim prius partem posterius. (Matth. 8, 23. Marc. 4, 36. s. 1, 39. Luc. 8, 22. s. 4, 44.)

†) *ἀνήρ τις, vir quidam*] Singulare obsessionis exemplum. *V. g.*

*) **) v. 43. *ἰατροῖς, medicis)* Lucas, medicus, ingenue scribit. — *προσαναλώσασα) πρὸς*, praeter calamitatem corporis. — *οὐκ ἴσχυσεν — θεραπευθῆναι) non potuit — sanari:* i. e. non potuere sanare medici.

v. 47. *οὐκ ἔλαθε, non latuisse)* Voluerat Jesum latere. — *ἐνώπιον, coram)* Fides pellit verecundiam intempestivam.

v. 50. *καὶ σωθήσεται, et servabitur)* ex morte. Verbum ad spem dandam aptum.

v. 51. *Ἰωάννην καὶ Ἰάκωβον, Johannem et Jacobum)* Johannem praeponi aliquando, eo minus mirum est, quod Petro etiam solus Johannes interdum additur. c. 22, 8.

v. 53. *εἰδότες, scientes)* Ergo hi omnes debuere miraculum agnoscere.

v. 54. *ἡ παῖς, puella)* Minime omnium Lucas Hebraica posuit vocabula.

CAPUT IX.

v. 1. ***) *Πάντα, omnia)* omnium generum omnia, quae occurrerent. — *θεραπεύειν, sanare)* Hoc pendet a *dedit.*

v. 3. *ἔχειν, habere)* Infinitivus potest aut in Imperativum aut in Gerundium resolvi.

v. 4. *ἐκεῖθεν, exinde)* Unus ex domo et ex urbe sit exitus.

v. 6. *κώμας, pagos)* Urbes non excluduntur, sed multo magis praesupponuntur. v. 5.

v. 7. *διηπόρει, haesitabat)* Qui fidem non habent, variis aliorum opinionibus misere possunt circumagi.] [*Et qui genio suo indulgent, eorum inquietudo, utprimum spiritualium rerum nonnihil in eos incidit, statim excitatur.* V. g.]

v. 8. *ἐφάνη, apparuit)* Inter *excitatus est* et *resurrexit* hoc ponitur; nam Elias non erat mortuus.

v. 9. *ἐζήτει, quaerebat)* Quivis e plebe id facilius potuit consequi. Jesus aulam non intrabat: Herodes aula, ob Jesum, exeundum non putabat. †) ††).

v. 14. *ἀνὰ πεντήκοντα, quinquageni)* Numerus commodus propter quinarium panum: et erant centies quinquaginta viri. Marc. 6, 40.

v. 18. †††) *προσευχόμενον, precans)* Jesus Patrem rogarat, ut

---

*) v. 39. *σοὶ, tibi*] Quilibet eorum, quae sibi divinitus contigerunt, testis est gravissimus. *V. g.*

**) v. 42. *μονογενής, unigenita*] c. 7, 12. *V. g.*

***) *συγκαλεσάμενος, convocans*] Itaque non vulgaris ea res fuit. *V. g.*

†) *ἰδεῖν αὐτόν, videre eum*] Num Johanni similis esset, numve in gratiam Herodis miraculum esset editurus? *V. g.*

††) v. 11. *δεξάμενος αὐτοὺς, suscipiens eos*] Jesu adhaere, eiqui, siquidem juvat, nomen profitere tuum. Susciperis. *V. g.*

†††) *καὶ ἐγένετο, et factum est*] Memorabilis terminus, a Matthaeo, Marco et Luca simul notatus (Matth. 16, 13. Marc. 8, 27.). Universi novo hic concentu ultimam Salvatoris profectionem ad septentrionales terminos terrae Israëliticae inchoatam sistunt. Prope Caesaream Philippi discipulos privatim quaerit: Quemnam esse me homines ajunt? eosque de passione sua instruit. Tum ita iter suum dirigit, ut omnem denique terram Israëlis bono semine conserat.

discipulis se revelaret. Nam argumentum precum Jesu colligi potest ex sermonibus actionibusque insecutis. c. 6, 12. 13.

v. 23. *ἔλεγε, dicebat)* Occasionem sermonis exponit Matthaeus: quo praesupposito, Lucas satis habet sermonem ipsum posuisse. — *πρὸς πάντας, ad omnes)* etiam ad eos, qui de Passione Domini non audierant.

v. 25. *ἀπολέσας, perdens)* cum posset *salvari*. — *ζημιωθεὶς, jacturam faciens)* cum posset se ipsum *lucrifacere*.

v. 26. *καὶ — καὶ — et — et —)* Conjuncta mentio Dei et creaturae. Jud. 7, 18. 20. 1 Sam. 12, 18. Hebr. 12, 23. Ap. 3, 5. 14, 10. *)

v. 27. *τῶν ὧδε ἑστώτων)* Hoc ex parallelismo profectum videri possit. *Latinus* enim, *hic stantes.*

v. 28. *ἐγένετο)* Impersonale. nam cum *ἡμέραι* subauditur *ἦσαν*, ut in *ὁσημέραι, quotidie.* Sic Marc. 8, 2. in codd. opt. *ἡμέραι τρεῖς προσμένουσί μοι.* — *καὶ ἰωάννην καὶ ἰάκωβον, et Johannem et Jacobum)* Ubi valde receptus nominum ordo tenetur, nil singulare inde elici potest: v. 54. ubi autem mutatur ordo, nusquam id frustra factum censeri debet. Hic Lucas Jacobo, pridem occiso, Johannem adhuc notiorem rei maximae testem praeponit; contra ac Marcus c. 5, 37. qui videlicet ante Lucam scripsit **).

v. 29. *εἶδος) aspectus*, qualitas faciei adspiciendae. — *ἕτερον, alius)* Lingua terrena non sufficit ad exprimenda proprie coelestia. sic pii, *ἀλλαγησόμεθα, mutabimur.* 1 Cor. 15, 51. — *ἐξαστράπτων, effulgurans)* ab intra, gloria corporis translucente, et poros vestimenti permeante.

v. 30. *ἄνδρες δύο, viri duo)* Non angelos fuisse hos, quis crederet, nisi nomina humana adderentur?

v. 31. *ἐν δόξῃ, in gloria)* Similes Domino suo erant in hac scena. [*et majorem gloriae gradum post mortem et glorificationem Christi videntur adepti. Resurrectionis atque transformationis exemplum sunt hi duumviri.* V. g.] — *ἔξοδον, exitum)* ex mundo. conf. Hebr. 13, 12. s. Idem verbum, 2 Petr. 1, 15. Res magna: vocabulum valde grave, quo continetur Passio, Crux, Mors, Resurrectio, Adscensio. Antitheton, *εἴσοδος, ingressus.* Act. 13, 24.

v. 32. *σὺν αὐτῷ, cum eo)* Hac formula Petrus Jacobo et Johanni praefertur. — *ὕπνῳ, somno)* Conf. Gen. 2, 21. [*Mediante somno isto quarumvis cogitationum atque imaginum terrenarum oblivio eos cepit.* V. g.] — *διαγρηγορήσαντες, cum e somno se recepissent.* [*eo nunc alacriores facti.* V. g.] Noctem fuisse, credibile est. v. 37. — *εἶδον τὴν δόξαν αὐτοῦ, viderunt gloriam ejus)* Id iisdem verbis descripsit, qui interfuit, Petrus, 2 Ep. 1, 16. 5. et Johannes, c. 1, 14.

v. 34. ***) *ἐκείνους, illi)* Ref. ad Mosen et Eliam.

Factâ transformatione Capernaum repetit, mediam inde Samariam et Galilaeam peragrans; porro trajecto Jordane ad terram Judaeae ex eo latere pergit, ac tandem salutatâ Bethabarâ et Jordane iterum trajecto Hierichuntem venit atque Bethaniam. *Harm.* p. 367.

*) *τῶν ἁγίων ἀγγέλων, sanctorum angelorum*] qui comitatu suo glorificationi DEI ejusque Filii inservient. *V. g.*

**) *Jacobum et Johannem habet* Vers. germ., *marginem* utriusque Editionis *potius, quam* Gnomonem h. l. *secuta.* E. B.

***) *νεφέλη, nubes*] Haec, ut ex sequentibus patet, ad ima se dimisit.

v. 43. *ἐξεπλήσσοντο, percellebantur)* mente. — *μεγαλειότητι) μέγας,* Deus: *μεγαλεῖα,* opera. — *θαυμαζόντων, mirantibus)* etiam sermone. — *εἶπε, dixit)* Pro uno hoc verbo *Gothus* sic habet: *Quath Paetrus, Fan, du vve veis ni mahtedum usdreiban thamma: ith Jesus quath: thata kuni ni usgangith nibai in bidom jah in fastubnja: quath than.* Id est, *dixit Petrus, Domine, quare nos non valuimus ejicere illum? Et Jesus dixit, Hoc genus non exit nisi in precibus et jejunio. Tum dixit* etc. Conf. App. erit. Ed. II. ad h. l. Si Lucas ipse haec scripsit, Petrus, cum ceteris, rerum a Domino magnificentissime gestarum admiratione perculsus, ad condiscipulorum infirmitatem sese aggregat, neque se, si adfuisset, plus valiturum fuisse in spiritum immundum, confitetur. Itaque causam requirit. *) .

**) v. 44. *ὑμεῖς, vos)* Arcanum est. — *εἰς τὰ ὦτα, in aures)* Primus gradus capiendi: *cor* discipulorum adhuc minus capiebat hanc rem. v. 45. — *τοῦτους, hos)* Possit hoc etiam ad antecedentia referri. — *παραδίδοσθαι, tradi)* Aequilibrium cogitationum de laude et de passione. conf. anteced. h. v. et v. 35. 20. 22. In laetitia recordandum est crucis: et cognitio majestatis praeparat ad verbum crucis.

v. 45. *αἴσθωνται, sentirent)* *Ἐπίγνωσις cognitio* parit *αἴσθησιν, sensum.* quum illa deficit, hic deficit.

v. 46. *εἰσῆλθε, ingressa est)* Caro saepe occasionem sumit ad suos motus; ubi omnia ei sunt contraria.

v. 48. *γάρ, enim)* Humilitatis est, parvulos curare: magnitudinis, Deum suscipere.

v. 49. *ὁ Ἰωάννης, Johannes)* De hoc confer v. 54. [*ubi, cum fratre Jacobo, eximium itidem zelum post glorificationem exseruit,* V. g.]

v. 50. *ὃς γὰρ οὐκ ἔστι καθ' ὑμῶν, ὑπὲρ ὑμῶν ἐστιν, qui enim non est contra vos, pro vobis est)* Sic quoque Marc. 9, 40. quanquam apud Marcum aliqui, apud Lucam plerique Graeci pro *ὑμῶν* scripserunt *ἡμῶν.* Usque eo indifferentes fuere librarii graeci in hisce pronominibus confundendis, ut vera lectio non tam ex numero codicum graecorum, quam ex antiquis versionibus, haec pronomina majori discrimine referentibus, et potissimum ex contextu nosci debeat. Quo magis minusve diversa est eorum, de quibus *nos* et *vos* dicitur, conditio, eo plus minusve momenti habet varietas lectionis. Neque hoc loco promiscua lectio est. nam quum de externa conversatione sermo erat, prima persona plurali usus est Dominus; *Transeamus contra, Ecce ascendimus Hierosolyma* etc. Sed quum Interiora agebantur, decenti sermonis discrimine usus est, neque dixit, *nos,* sed *ego* vel *vos. Ascendo,* inquit, *ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum,* non, *ad Patrem et Deum nostrum.* Quare non dicit, *Qui non est contra nos,*

V. g. — *εἰς τὴν νεφέλην, in nubem*] ex qua vox DEI prodibat. Tantae admissionis est sanctorum Virorum uterque. Ex. 34, 5. 1 Reg. 19, 13. *V. g.*

*) *Omittit tamen incisum hoc* Vers. germ. E. B.

**) v. 40. *οὐκ ἠδυνήθησαν, non potuerunt*] Singularis hic daemon generis fuit. Nam v. 1. *omnium* daemonum potestatem discipuli acceperant. *V. g.*

pro nobis est, sed, *qui non est contra vos*, *pro vobis est*, et alio loco, *Qui non est mecum*, *contra me est.*

v. 51. *ἀναλήψεως*, *assumtionis)* Commoda appellatio, praesertim post glorificationem in monte. conf. Act. 1, 2. Unus erat dies *assumtionis* in coelum: sed quadraginta dies a resurrectione, imo etiam hi dies ante passionem, erant instar parasceves. conf. Luc. 2, 22. Instabat adhuc passio, crux, mors, sepulcrum: sed per haec omnia ad metam prospexit Jesus, cujus sensum imitatur stilus Evangelistae. Qui in urbem tendit, et asperam viae partem transire debet, non viam memorat, sed metam, quum dicere vult, quo vadat. [*Loca Luc.* 9, 51. 10, 38. 13, 10. 22. 33. 17, 11. 18, 31. 35. 19, 11. 28. *coll.* 9, 31. *subinde propius Hierosolymas versum deducunt*, *nec nisi de uno itinere queunt intelligi.* — *Aliud iter nullum huic itineri et ipsi passioni interponi potest*, *nisi occulta ista ad festum scenopegias profectio*, *Joh.* 7, 10. Harm. p. 387.] — *τὸ πρόσωπον αὐτοῦ*, *faciem suam)* v. 29. — *ἐστήριξε)* Ez. 28, 21. שׂים פניך LXX: *στήριξον τὸ πρόσωπόν σου.* Et sic saepe. Adde Es. 50, 6. 7. *τὸ πρόσωπόν μου οὐκ ἀπέστρεψα ἀπὸ αἰσχύνης ἐμπτυσμάτων* — *ἔθηκα τὸ πρόσωπόν μου ὡς στερεὰν πέτραν*, *καὶ ἔγνων*, *ὅτι οὐ μὴ αἰσχυνθῶ.* [*Plurimum in rebus arduis firmum propositum juvat.* V. g.] — *εἰς ἱερουσαλὴμ*, *in Jerusalem)* v. 31. Fructus apparitionis in monte.

v. 52. *ἑτοιμάσαι*, *parare)* scil. paranda. Id poscebat multitudo comitum: nec solebat Jesus in diversorio miscere se turbae.

v. 53. *ὅτι*, *quod)* Aperte constabat, eum petere Hierosolyma. id oderant Samaritae, [*cultibus Judaicis infensissimi.* V. g.] — *πρόσωπον*, *facies)* Sic LXX, 2 Sam. 17, 11. *καὶ τὸ πρόσωπόν σου πορευόμενον ἐν μέσῳ αὐτῶν.* Quo facies versa, eo ardor animi vincens omnem difficultatem.

v. 54. *ἰάκωβος καὶ ἰωάννης*, *Jacobus et Johannes)* qui prae aliis viderant gloriam Jesu, v. 28. cum Petro, qui tamen hîc quievit. Postquam de morte Jesu audierant, eo nunc magis vitam ejus tueri conantur. Videntur etiam in animo habuisse illud, quod exstat v. 5. Marc. 9, 41. — *πῦρ*, *ignem)* Non ad hoc erant *filii tonitrui* cognominati. In omnibus elementis, praeter ignem, miracula fecit Christus. Ignis reservatus consummationi seculi. — *ἀπὸ τοῦ οὐρανοῦ*, *a coelo)* Ultio inermis in terra, facile manum, vota, suspiria porrigit ad tela coelestia. — *ὡς καὶ*, *sicut etiam)* Ibi libentius imitamur sanctos, ubi non debemus. — *ἠλίας*, *Elias)* item contra Samaritas. 2 Reg. 1, 2. ss. Eliam habebant in recenti notitia. v. 8. 19. 30.

v. 55. *οἵου πνεύματος*, *qualis spiritûs)* ejus nempe Spiritûs, qui est Christi et gratiae. Conferri potest illud, quod, quum Jesus in cruce ipsis Psalmi 22. et 31. verbis adhibitis oravit, tamen non contra hostes, ex psalmis item propheticis, sed pro hostibus oravit. — *ὑμεῖς)* *vos.* Retunditur provocatio ad Eliam.

v. 56. *ψυχὰς*, *animas)* pretiosas. — *ἑτέραν*, *alium)* Optimum consilium et planum. Matth. 2, 12. Num. 20, 21. — *κώμην*, *pagum)* cujus incolae erant *εὐγενέστεροι*, quam ii, de quibus v. 52.

*) v. 58. *οὐκ ἔχει*, *non habet)* In v. 53. 56. exemplum exstat.

---

*) v. 57. *εἶπέ τις πρὸς αὐτὸν*, *dixit aliquis ad eum*] Tres h. l. ad sequelam Christi excitati memorantur, quorum duo priores a Matthaeo

v. 59. *ἀπελθόντι, abeunti*) Dativus. Hic homo *abitum* praesupponit, non petit. Alius *abitus* praecipitur versu 60.

v. 60. *διάγγελλε*) *nuncia ubique*. Idem verbum Rom. 9, 17. Id summo ardore urgebat Dominus. conf. v. 62. et cap. seq. init. [*Credibile est, et hunc, et eum de quo sequitur, τοῖς LXX adnumeratos brevi postea fuisse*. V. g.]

v. 61. *πρῶτον, primum*) Homo ille adhuc haerebat in affectibus naturalibus. eo minus veniae dandum ei erat. Videtur autem in animo habuisse Elisae exemplum, cui Elias veniam dedit. nam ab *aratro* sumta similitudine (conf. 1 Reg. 19, 19.) Jesus respondet. Regnum Dei expeditiores postulat animas, quam discipulatus propheticus: neque ad Eliam neque ad Elisam sine discrimine provocandum est. v. 53. — *ἀποτάξασθαι, valedicere*) fortasse cum convivio lauto.

v. 62. *ὁ Ἰησοῦς, Jesus*) mox LXX missurus. — *βλέπων, spectans*) Qui retro spectat, is, proprie loquendo, *delirat*. — *εἰς τὴν βασιλείαν τοῦ Θεοῦ, ad regnum Dei*) tenendum et propagandum.

CAPUT X.

v. 1. *Μετὰ ταῦτα, post haec*) post probationem eorum, qui idonei essent ad legationem vel secus, quorum tres memorantur c. 9, 57. ss. — *ἀνέδειξεν, declaravit*) legatos. — *ὁ κύριος, Dominus*) Describitur hoc loco actus vere dominicus. [v. 2. 3. 9. 11.] — *ἑτέρους, alios*) [*quorum haud quidem diuturna legatio, attamen talis fuit, ut proxime a munere apostolico abessent, nec pauci eorum insequentibus temporibus testimonium de Jesu Christo stabilire possent. Imo vero singuli, qui Jesum viderant, audierant, et fide in Eum concepta de Ipso testati sunt, excellentiae apostolicae aliquid analogi habuerunt pro sua parte*. Harm. pag. 391.] Regnum Dei vires acquirit semper majores, et bona instituta crescunt: inprimisque fructu celeri non caruit officium Christi propheticum. Crevit numerus a XII. ad LXX, inde ad D, et amplius. 1 Cor. 15, 6. — *ἑβδομήκοντα, septuaginta*) *Et apostolorum et discipulorum numerum cernimus a Domino in libris Moysi praefiguratum per XII fontes et LXX palmas in deserto repertas. Ergo LXX legendum est; qui fuit etiam numerus eorum, quos Deus spiritu impertivit, qui in Moyse erat*. L. Valla. Latinum Valla interpretem reprehendit, qui cum aliis habet LXXII. Sequitur *δύο*, interjectis quatuor verbis. Inde *duos* per festinationem huc retulisse videatur perantiquus librarius. Aut versu 1. scripsit Lucas LXXII praecise, deinde versu 17. rotunde LXX. et alii utroque versu vel LXX vel LXXII posuere. — *) *ἀνὰ δύο, binos*) Erant XXXV aut XXXVI paria. — *οὗ ἔμελλεν αὐτὸς ἔρχεσθαι, quo ipse erat venturus*) Sic, apostolis Dominum praegressis, e locis viae, per quam iter faciebant apostoli, utrinque vicinis poterant ad Christum convenire, audire et sanari volentes.

(c. 9, 19—22.) notati, tertio, in numerum τῶν LXX, ut conjicere licet, adoptato per Lucam, occasione data, junguntur. *Harm.* p. 388.

*) *καὶ ἀπέστειλεν, et misit*] Non dicitur, aegrotorum sanandorum atque daemonum expellendorum potestatem his, ut τοῖς duodecim, concessam esse. (*Conf.* v. 17. *not.*) *V. g.*

*) v. 3. ἄρνας, agnos) Sic LXX legati: oves XII. apostoli, Matth. 10, 16. [Utrisque salvum (ut ajunt) conductum dedit verbo: Ecce, Ego mitto vos. V. g.]

v. 4. μηδένα κατὰ τὴν ὁδὸν ἀσπάσησθε, neminem in via salutate) Non inconveniens est, id proprie accipi. Qui valde seria subitaque in re occupatus est, minus potest observare ceremonias civilitatis, facileque eximitur a communi regula decori. Confer 2 Reg. 4, 29. et, simili in re, Luc. 19, 30. seqq. Varia erant hominum genera apud Judaeos a salutandi officio exemta, praesertim religiosi, ut docet Lightfootus. Multis verbis gestibusque salutabant: at taciturnitate retinetur integra animi virtus: et valde pretiosum erat tempus legatorum, (conf. Joh. 20, 17.) valde pretiosa salutatio legatorum. v. seq. Matth. 10, 12. Domi attentiores sunt auditores, quam in via: et in via tot legatis multum temporis eripere salutatio poterat. [Denique ipsa etiam salutationis in via omissio utiliter homines monebat, grave et maturandum esse τῶν LXX negotium. V. g.]

v. 5. πρῶτον, primum) Nuncius Dei, initium facere debet ab apprecatione salutis; antequam objurget homines.

v. 6. ὁ υἱὸς εἰρήνης) qui sit filius pacis, pace dignus. — ἐπαναπαύσεται, requiescet) eo modo, quem persentiscatis. De vocabulo, conf. 1 Petr. 4, 14. Pax semel egressa, non desinit quaerere, donec inveniat, ubi consistat. — ἐπ' αὐτὸν) Hoc potest ad υἱὸν εἰρήνης primario, ad οἶκον participative referri.

v. 7. τὰ παρ' αὐτῶν, quae apud illos) cum frugalitate et parrhesia: ut invenietis. — τοῦ μισθοῦ, mercede) Cibum capere licuit: nummos non debuere petere, quanquam ne eos quidem prorsus recusare jubentur. Vicissim autem digna est merces operario: non otiandum.

v. 9. ἐν αὐτῇ, in illa) in urbe. Sic in tota regione omnes aegroti potuere sanari. — ἤγγικεν, appropinquavit) v. 1. fin.

v. 10. πλατείας, plateas) circa moenia. Conf. ad Ap. 11, 8. — εἴπατε, dicite) publice.

v. 11. πλὴν τοῦτο γινώσκετε, ὅτι ἤγγικεν ἡ βασιλεία τοῦ θεοῦ) Primum dicebant nuncii, ἤγγικεν ἐφ' ὑμᾶς κτλ. v. 9. deinde ad contumaces generaliori sermone utebantur, ἤγγικεν κτλ. absque illis voculis, ἐφ' ὑμᾶς, quas tamen multi etiam versu 11. suppleverunt.

v. 13—15. οὐαί, vae) Gravissima denunciatio, coll. Matth. 11, 20. ss. nunc per apostrophen repetita, qua ingratae urbes missae fiunt, et innuitur, alias potius, quam eas urbes his LXX legatis adeundas esse, et ceteris ab exemplo harum esse cavendum.

v. 13. χοραζίν) Sic meae habent editiones, quanquam alii meo nomine χωραζὶν ediderunt. Nonnulli χωραζὶν scripsere, calamo ludentes, ut in Appar. p. 473. notavi: serioque ex Chorazin, quod Matth. 11, 21. in oppidis memoratur, regionem zin fecere ii, quos memorat et refutat D. Rus T. I. Harmon. ev. p. 1199. seq.

v. 16. ἀκούει, audit) Subaudi, ex antitheto, qui vero me audit, audit eum, qui misit me.

v. 17. ὑπέστρεψαν, reversi sunt) alii post alios. [Non diu ab-

*) δεήθητε οὖν, rogate igitur) Hoc mandato Jesus illico et operariorum desiderium provocavit atque rogationem, et rogationi satisfecit. V. g.

fuerant. V. g.] *Missionem et reditum uno scilicet loco memorat Lucas: paucis enim ante passionem dominicam hebdomadibus ablegati, non poterant abesse diutius.* Harm. p. 390.] — *) *καὶ τὰ δαιμόνια, etiam daemonia)* Plura in effectu experti sunt, quam Jesus expresserat.

v. 18. *ἐθεώρουν, spectabam)* in spiritu: tum, *quum existis*, vel, *quum egistis.* — *ὡς ἀστραπὴν, ut fulgur)* summa pernicitate. — *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, e coelo)* in quo videtur parvulos, i. e. discipulos, accusavisse Satanas. — *πεσόντα) ruentem:* idque, *vel*, quia vi ejectus erat e coelo; (certe Satanas eo tempore multas accepit plagas, etiam per minores illos: quo pacto *τὸ spectabam* significat, discipulos jam quodammodo ipsos egisse contra Satanam, Domino *spectante*, qui, per eos vincere se, gaudebat:) *vel*, quia potestatem impetrarat obnitendi discipulis, a quibus Satanas vincendus erat; et *daemoniis*, quae ei parent, subvenire et malam rem suam fulcire festinarat. conf. v. 19. Certe *πεσεῖν*, coll. Act. 27, 26. LXX, *συμπίπτειν*, נפל 1 Chron. 14, 9. 13. non semper idem est, quod *βληθῆναι·* Ap. 12, 9. Actio in coelo includit actionem in terra, non contra. Congruit icon, *ut fulgur:* et Satanas postea demum exturbandus dicitur, Joh. 12, 31.

v. 19. *δίδωμι)* ut dedi, sic porro *do.* — *ὄφεων, serpentibus)* Marc. 16, 18. Appellatio terrestri conveniens hosti; non jam coelesti, ut illud, *ut fulgur.* Parallelus est cum Marc. l. c. locus Act. 28, 3. ss. sed inter Marcum et Lucam est parallelismus verbalis, homonymicus tamen. Muniti sunt fideles contra serpentes proprie et metaphorice dictos. — *σκορπίων, scorpiis)* qui subtiliores serpentibus. — *δύναμιν) vim*, vel, צבא *copias. serpentes* et *scorpii*, species: *vis omnis*, genus. — *τοῦ ἐχθροῦ, hostis)* Singularis numerus, de hoste principe. [Matth. 13, 39. Ps. 8, 3.] — *οὐ μὴ ἀδικήσῃ, non laedet)* Majus latebat periculum, quam senserunt inexperti.

v. 20. *μὴ χαίρετε, nolite gaudere)* Monitum in prima experientia salutare, de temperando gaudio. Gaudium non vetatur, sed in ordinem redigitur. Qui per philautiam nimis gaudent, possunt Satanae similes fieri. — *ὑμῶν) vestra*, qui mei estis. — *ἐγράφη, scripta sunt)* etsi reclamavit Satanas in coelo: etiamsi in terra non sitis celebres. — *ἐν τοῖς οὐρανοῖς, in coelis)* in libro, qui est in coelis, quorum regnum annunciatis: in coelis, unde Satanas decidit. Contrarium, de praevaricatoribus, Jer. 17, 13.: *in terra scribentur.*

v. 21. *ἠγαλλιάσατο, exultavit)* Apex fructuum officii Christi eo tempore. Gaudebat ipse gaudium suorum, versu 20. descriptum, *gaudete vero.* — *κύριε τοῦ οὐρανοῦ καὶ τῆς γῆς, Domine coeli et terrae)* Ex coelo et terra ejicitur Satanas: in coelo et terra regnum Dei stat**).

v. 22. *τίς) quis*, et quam magnus et bonus.

v. 23. *καὶ στραφεὶς, et versus)* Lucas accurate notare solet pausas et flexus sermonum Domini. Orarat Jesus ad Patrem: inde locutus erat de Patre: nunc sermonem dirigit ad discipulos seorsum.

---

*) *μετὰ χαρᾶς, cum gaudio*] Duae suppetebant admirationis hujus rationes gravissimae: 1) quod brevi ante ex lunatico daemonium expellere non valuerant discipuli; 2) quod in instruendis ipsis generatim quidem Dominus aegrotorum sanandorum, at non *daemonum expellendorum* mentionem fecerat. *Harm.* p. 390.

**) *νηπίοις, infantibus)* Tales erant LXX, et ii, qui testimonium eorum receperant. *V. g.*

v. 24. *προφῆται καὶ βασιλεῖς, prophetae et reges)* alias valde felices. Utriusque exemplum, Abraham propheta et princeps, Gen. 23, 6. 20, 7. et David, item propheta, et rex, pater tot regum.

v. 25. *ἀνέστη, surrexit)* data opera quaesiturus. — *τί ποιήσας, quid faciendo)* Perinde est, ac si diceret: quid faciendo videbo Solem justitiae? Immo non faciendo, sed videndo videtur. v. 23. Ad hoc *faciendo* respicit verbum *fac:* v. 28. 37. ut ad *vitam, vives.* v. 28.

v. 26. *νόμῳ, lege)* Apposite ad *νομικὸν, legis doctorem.* — *πῶς, quomodo)* Textum subsequentem quotidie repetebant Judaei. Non modo saepe, sed etiam rite legendum. [*Scripturae* scopum *oportet ut consequare.* V. g.]

v. 28. *τοῦτο ποίει, hoc fac)* Jesus vicissim *πειράζει, tentat,* jure recteque, eum, qui tentarat perperam. v. 37. [*Periculum rei faciens experiri poterat, quae sibi deessent, atque ita pleniorem institutionem quaerere. Non dicitur:* par es faciendo. V. g.]

v. 29. *θέλων, volens)* corde non fracto aut contrito: una responsione recta sibi placens. — *δικαιοῦν, justificare)* Qui multa interrogant, non multa facere gestiunt, maluntque se subducere Legi. Qui ea, quae praestanda, et eos, quibus praestanda sunt justa, coarctat, parabilem sibi justitiam fingit. — *καὶ, et)* Particula haec approbat sermonem proxime praecedentem, et tamen aliquid adjungit: mire ad *ἦθος* facit.

v. 30. *ὑπολαβὼν)* Sic saepe LXX, pro ענה praesertim in Jobo, de responso copioso. — *ἄνθρωπός τις, homo quidam)* Judaeus, communi nomine appellatus, ob communem etiam cum externis necessitudinem. — *τυγχάνοντα)* non curantes, viveretne homo ille, an moreretur.

v. 31. *κατὰ συγκυρίαν, casu)* Multae occasiones bonae latent sub his, quae *fortuita* videantur. Scriptura nil describit temere, ut fortuitum: hoc loco aptum est syncategorema ad parabolam; et opponitur necessitudini. — *ἱερεὺς, sacerdos)* Frequens in ea via iter Sacerdotum et Levitarum in urbem et templum. — *ὁδῷ, via)* Etiam in viis, in hospitiis, v. 34. in media vita civili, exerceri potest aut omitti pietas et amor. Ex. 23, 4. s. — *ἀντιπαρῆλθεν, praeteriit)* sine misericordia, Hierosolymam festinans.

v. 34. *ἔλαιον καὶ οἶνον, oleum et vinum)* Valde parabilia sunt, quae maxime sunt necessaria ad amorem praestandum. — *ἐπιβιβάσας, imponens)* cum labore. — *ἴδιον, suum)* quo ipse usus erat. — *εἰς πανδοχεῖον, in hospitium)* Sermo h. l. mire popularis.

v. 35. *δύο δηνάρια, duos denarios)* viginti asses. Biduo poterat redire: diei sumtus, denarius. — *ἐπανέρχεσθαι, redire)* in via ex Hierosolymis per Jericho in Samariam.

v. 36. *τριῶν, trium)* qui erant Sacerdos, Levita, Samarita. Deus non accipit personam: connumerantur tres homines dispares. — *πλησίον, proximus)* Samarita, Judaeo infenso benefaciens, erat proximus: at legisperitus de proximo quaesierat, cui amor exhibendus est. Relata sunt simul. Arguuntur etiam Judaei, qui Samaritas palam aversabantur. Fieri poterat, ut legisperitus quoque indigeret ope Samaritae, quem non-habebat pro proximo.

v. 37. *ὁ ποιήσας τὸ ἔλεος μετ' αὐτοῦ)* LXX, *ποιήσω μετ' αὐτοῦ ἔλεος,* 2 Sam. 9, 1. etc. Non invitus abstinet legisperitus appellatione propria Samaritae. — *πορεύου, proficiscere)* Nondum erat idoneus hic

legisperitus ad discipulatum. — *καὶ σὺ, tu quoque*) Amore populi vel sectae remoto, facilior demum est accessus ad Gratiam liberam et communem. Ergo Samarita, inquis, hoc suo facto *vitam aeternam* consecutus est? coll. v. 27—29. Responderi potest ex Rom. 2, 26. — *ποίει, fac*) Congruit cum *ὁ ποιήσας, qui fecit* *).

v. 38. *αὐτὸς, Ipse*) Interdum non intrabat.

v. 39. *ἀδελφὴ, soror*) junior, ut credibile est, et quasi virgo domestica. Martha, loco matrisfamilias. Joh. 12, 2. 3. **) Conf. 1 Cor. 7, 32. s. — *παρακαθίσασα, assidens*) Sic plane, *sedebat*, Joh. 11, 20. Antitheton, *distrahebatur*.

v. 40. *περιεσπᾶτο*) Graecis saepe in Eccl. ענין *περισπασμός*. — *οὐ μέλει σοι, non curae est tibi?*) Quid tum? *Curae est* res melior. Ipsa Martha miseriae quiddam de se confitetur. — *ἡ ἀδελφή μου, soror mea*) Argumentum quasi ab iniquo. — *κατέλιπε*) Non dicit, *sinit*, sed, *reliquit*. Hinc colligi potest, aliquid fecisse Mariam *διακονίας*, sive *ministerii* externi causa, fortasse ante adventum Magistri; sed mox ad operam Magistro dandam se contulisse. — *εἰπὲ, dic*) Non audebat jubere ipsa Martha.

v. 41. *μάρθα μάρθα, Martha Martha*) Epizeuxis valde figens Marthae mentem. — *μεριμνᾷς, curas*) intus. Antitheton, *non curae est?* — *τυρβάζῃ, turbaris*) exterius. Synonymon, *περιεσπᾶτο, distrahebatur*. Vide Eustathium.

v. 42. *ἑνὸς δέ ἐστι χρεία, uno autem opus est*) Antitheton: *circa multa*. Conf. Sir. 11, 11. 10. graece. *Unum* hoc videtur in eodem genere dici, atque *multa*. Unum, (*ἓν, non, τὸ ἓν*) ad necessitatem victus, sine apparatu distrahente. Congruit *δὲ autem* bis adhibitum. *Unum necessarium*, in genere rerum spiritualium, aeque commendatur, quando *ἡ ἀγαθὴ μερὶς bona illa pars* appellatur: adeoque si *ἓν, unum*, referas ad frugalitatem hospitii, uberior, non modo non tenuior, fit doctrina totius periochae ***). Nil tamen definio. Dixi, *videtur*. Quod ad rem attinet, sententiae vis non imminuitur. — *ἀγαθὴν, bonam*) meliorem, quam Martha cogitabat: tranquillam, opiparam. — *μερίδα, portionem*) Metaphora ab epulis. — *ἐξελέξατο, elegit*) Quod quaeque anima eligit, eo potitur. Electa anima bonam

---

*) *ὁμοίως, similiter*] Nullius nos boni exempli pudere fas est, si vel Samarita fuerit imitandus. *V. g.*

**) Salvatorem t. t. non fuisse Bethaniae, neque Martham Bethaniensem (Joh. 11, 1. 12, 2.) in Galilaea simul domum aliquam possedisse, adeoque aliam esse apud Lucam, aliam apud Johannem l. c. sororum *ὁμονύμων* bigam, *b. Auctor judicat Harm.* p. 392. s.

***) Pari modo c. 17, 21. necquicqnam detrahitur *regno DEI* fidelium *interiora* possidenti, etiamsi sermo ad Pharisaeos directus ita intelligatur: Regnum DEI, atque ipse Messias, jamjam praesto est in medio vestri. Neque etiam Phil. 1, 21. *Pauli Vita* non manet Christus, tametsi Paulus dicat: Vita mea, quà diutius in mundo mihi permanendum est, prorsus ad Christum collineat. *Non est, quod sacrorum verborum, virtute Spiritûs nunquam destitutorum, sensui vel menti ampliorem etiam ubertatem conciliare studeamus. Humani arbitrii abnegatio praestat sane talibus religionis exercitiis.* V. g.

partem elegisse censetur. tanta est Domini bonitas erga libentes. — οὐκ ἀφαιρεθήσεται, *non auferetur*) Conf. Marc. 4, 25. Confirmata Mariae immunitas.

CAPUT XI.

v. 1. Ὡς ἐπαύσατο, *ut desiit)* Neque enim prius debuerunt interpellare. — τῶν μαθητῶν, *discipulorum)* qui vel audierant verba Domini orantis, vel certe gestus viderant suavissimos. — δίδαξον, *doce)* Hoc ipso jam orant, dum petunt, ut orare doceantur. Jucundissimum Magistro erat, rogari, ut eos doceret, et hoc ipsum docere. Docuerat Johannes suos discipulos orare; sed non sic, ut Deum appellarent *Patrem*, (quanquam reliquis rebus formula Johannis a formula Christi non fuerit longe diversa:) Filii Dei reservatum erat, hanc potestatem suis dare. Dederat jam Matth. 6, 9. s. sed intermiserat aliquandiu, discipulos communiter ad orandum exhortans, cosque consuetudini ex formula communi Israëlitica orandi relinquens, (alias enim discipuli exemplum Johannis suos orare docentis non allegassent,) donec in agnitione Patris et Filii satis profecissent. quo facto locupletissimam demum eis Patris in ipso suo, Filii, nomine orandi copiam patefecit. Joh. 16, 23. — ἡμᾶς, *nos)* Conjuncta erat discipulorum causa: hic, qui rogabat, etiam pro ceteris rogabat. — καὶ Ἰωάννης, *etiam Johannes)* Bonus doctor vel maxime docere debet suos recte orare. vid. Bernardi scala claustralium. Non potest docere, qui ipse nescit. Sunt autem gradus precum. Johannes docuerat, Christus docuerat orare; nunc, rogatus, provectos amplius docet.

*) v. 2. εἶπε, *dixit)* Promtus Magister et verba et modum orandi docet. v. 2. s. 5. s. — λέγετε, *dicite)* Formulam incomparabilem alio tempore Matthaeus populo pluribus verbis; alio Lucas discipulis rogantibus brevius praescriptam recenset. Itaque summa orationum semper est eadem: sed alio tempore omnia αἰτήματα sive *capita precum*, alio quaedam ex omnibus, libero verborum rerumque delectu exercentur. Neque necesse habuit Lucas in numero rogationum, cum Matthaeo, qui tamen non expresse eas septem esse ait, congruere. nam idem beatitudines cap. 6, 20. ſs. aliter ac Matthaeus; idem decalogum aliter ac Moses, enumerat. [*Conf. marg.* Vers. germ. *ad h. l.*]

**) v. 3. τὸ καθ' ἡμέραν) Conf. Act. 6, 1.

v. 4. καὶ γὰρ, *etenim)* *Enim* denotat remotionem impedimenti, non meritum causae. In tanta brevitate orationis hujus apud Lucam tamen ponitur rogatio pro remissione debitorum.

v. 5. καὶ εἶπε, *et dixit)* Copiose hortatur nos scriptura ad preces. Tota earum ratio in quo sita est? in flagitando, serio. — μεσονυκτίου, *media nocte)* tempore minime opportuno. Deo nullum tempus audiendi et dandi alienum est. — φίλε, *amice)* Familiaris et comis appellatio, loco nominis proprii posita: quae non iteratur versu 7. — τρεῖς, *tres)* unum, pro hospite; unum, pro me; unum, supernumerarium, honoris causa. Mire popularis est h. l. sermo.

---

*) τοὺς μαθητὰς αὐτοῦ, *discipulos suos*] Eorum aliquis v. g. Andreas quoque fuerat, Joh. 1. *V. g.*

**) πάτερ, *Pater*] Uno potissimum hoc vocabulo indoles precum Christi ejusque discipulorum ab indole precum fidelibus V. T. nec non Johanni ejusque discipulis frequentatarum distinguitur. *V. g.*

v. 6. *φίλος, amicus)* Ergo etiam officium erga alios allegari potest in rogando.

v. 7. *κέκλεισαι, clausa est)* veete, (olim,) qui majore labore removetur. — *μετ' ἐμῦ, mecum)* Officium parentum, custodire liberos, noctu praesertim. — *ὐ δύναμαι, non possum)* scil. sine magna molestia.

v. 8. *λέγω, dico) Et si ille perseveraverit pulsans*, vel, *et ille si perseveraverit pulsans*, praemittunt *Latini* codd. plerique omnes. Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Glossa videri posset ex Act. 12, 16.: *Petrus autem perseverabat pulsans.* sed suspicionem tollunt *Beda, Augustinus, Ambrosius*, maximeque *Tertullianus. Sed et nocturnus ille PULSATOR*, inquit, *panem PULSABAT.* lib. de Or. cap. 6. Adde lib. de Praeseript. c. 11. et 12. et lib. 4. c. Marcion. c. 26. Latinum sequuntur *Armenii* recentiores, et versiones *Anglicanae* vetustae *). — *διά τὸ, propterea quod)* Deus propter amorem audit: nec molestia afficitur. — *τὴν ἀναίδειαν, impudentiam) inverecundiam*, noctu venientis. [*In precibus non timide agendum, sed rogandum, quaerendum, pulsandum.* c. 18, 1. 5. 7. Ps. 55, 18. V. g.] Tali interpellatori minore molestia datur, quam negatur. conf. cap. 18, 5. Consideratus ordo verborum: *dabit surgens: excitatus dabit.* Amicitia ad *dandum* impellere poterat: impudentia pulsare perseverans ad laborem *surgendi* impellit. — *ὅσων, quotquot)* vel si plures sint panes, quam quos summa necessitas postulat. Non incommodius est multos jam dare, quam tres uuumve.

v. 9. *καὶ δοθήσεται, et dabitur)* ut amico illi.

v. 11. *τίνα — τὸν πατέρα)* Articulus *τὸν* hoc loco vim habet minus definitam: est Appositio. — *δὲ, vero)* Gradatio ab amico ad parentem: et tamen hic quoque accedit *τὸ quanto magis?* v. 13. — *ἰχθὺν, piscem)* scil. *αἰτήσει, rogabit.* — *ἀντὶ ἰχθύος, pro pisce)* Puer anguem pro pisce habere posset.

v. 12. *ἢ καὶ, vel etiam)* incrementum capiente rogandi fiducia. — *ὠὸν, ovum)* A necessario ad lautius progreditur rogatio liberorum: nec panis, nec piscis, neque ovum negatur. — *σκορπίον, scorpium)* nocentissimum.

v. 13. **] *ὁ πατὴρ ὁ ἐξ ὐρανῦ, pater ex coelo)* optimus. — *πνεῦμα ἅγιον, ***) Spiritum sanctum)* donum omnium *optimum*, et cum eo omnia: c. 24, 49. Spiritus sanctus est spiritus bonus, laetus. *τὸ πνεῦμά σου τὸ ἀγαθόν.* Ps. 143, 10. LXX. Ipse Spiritus sanctus in homine operatur initium desiderandi sui. Magis autem necessarius est animae, quam panis corpori.

v. 14. *ἦν ἐκβάλλων, erat ejiciens)* id est, in eo miraculo versabatur. Haec facta sunt ante meridiem. coll. v. 37.

v. 15. *τινὲς, aliqui)* His occurritur versu 17. s. [*Caussam naturâ superiorem negare non poterant.* V. g.]

v. 16. *ἕτεροι, alii)* His occurritur versu 29. s.

---

*) *Neque tamen sequitur eum ipsius b. Bengelii* Vers. germ. E. B.

**) *πόσῳ μᾶλλον, quanto magis*] Si tanta est in DEO largiendi proclivitas: quantum quaeso ex parte hominum, utut precantium, torporem subesse putas, quod precibus tam pauca impetrantur! V. g.

***) *Lectionem ἀγαθὸν, in margine* utriusque Edit. *postpositam, praefert* Vers. germ. E. B.

v. 17. οἶκος) *familia.* — ἐπὶ οἶκον, *super domum)* id est, *domus super se ipsam divisa, cadit.* Marc. 3, 25. Nomen ponitur pro pronomine reciproco. Matth. 12, 26. Act. 3, 16. Eph. 4, 16. 2 Tim. 1, 18. not. LXX, Lev. 14, 15. Num. 10, 29.

v. 18. καὶ ὁ σατανᾶς) *etiam Satanas:* de quo tamen id minime existimandum est.

v. 20. δακτύλῳ, *digito)* vi aperte divina, et sine ullo labore. Conf. Ex. 8, 19.

v. 21. ὁ ἰσχυρὸς, *robustus)* intrinsecus. Subjectum. — καθωπλισμένος) extrinsecus. *armatus*, i. e. dum armatus est, nemine exuente. Hoc jungendum cum praedicato. — τὴν ἑαυτοῦ, *suam)* Vid. 2 Petr. 2, 19. — τὰ ὑπάρχοντα αὐτοῦ, *facultates ejus)* quae in aula asservantur.

v. 22. ἐπελθὼν, *superveniens)* de improviso. — ἐπεποίθει, *confisus erat)* Gloriosior victoria Christi, postquam vicit Satanam tot seculis grassatum et *confisum.* — σκῦλα, *spolia)* quae Satanas generi humano eripuerat. — διαδίδωσι, *distribuit)* Eph. 4, 8.

*) v. 27. ἐπάρασα, *attollens)* Bonum esset, neque irridendum, si auditores motum cordis sui inter auscultandum quamlibet simplici ratione proderent. — ἡ κοιλία, *uterus)* Mulier bene sentit, sed muliebriter loquitur. Id in ordinem redigit Salvator. — μαστοὶ, *mammae)* Conf. de Messia, Ps. 22, 10.

v. 28. μενοῦνγε) Beata dicitur mater tam bene docentis: *verumenimvero* beati sunt, qui docentem sequuntur. sic μενοῦνγε Rom. 9, 20. 10, 18. — οἱ ἀκούοντες, *qui audiunt)* etiam illa ipsa mulier pia. — φυλάσσοντες, *custodientes)* qui Christum ejusque verbum gerunt in corde, uti Ipsum tulerat mater in utero. [*Quae tamen ipsa etiam custodivit verbum, beata eo nomine.* Luc. 1, 45. V. g.]

v. 29. τῶν δὲ ὄχλων, *turbis autem)* Id eodem tempore factum. conf. v. 37. init. **)

v. 30. τοῖς νινευΐταις, *Ninevitis)* Itaque Ninevitae scierunt de Jonae triduo; eoque ad poenitentiam adducti sunt: postea autem poena impoenitentibus attracta, eodem propemodum intervallo temporis, quo postea Judaeis; quod utrinque cum tempore ad poenitentiam dato conferri potest. — οὕτως, *sic)* Hoc habet vim promissionis, in longinquum.

v. 31. ἀνδρῶν, *viris)* Quia *mulier* regina sapientiam secuta est.

v. 33. ***) εἰς κρυπτὴν) Foemininum, Hebraice, pro neutro †).

v. 34. ὁ λύχνος, *lychnus)* Lux patet nobis, estque aperta et simplex: nos igitur debemus toti vicissim patere luci.

v. 35. μὴ) *num.* Sequitur enim indicativus.

v. 36. ὅλον φωτεινὸν — φωτεινὸν ὅλον, *totum lucidum — lucidum totum)* Ploce: perfectio partium tendit ad perfectionem graduum.

---

*) v. 23. μετ' ἐμοῦ, *mecum*] Nemo mortalium suis Jesum viribus juvare poterat, et multi repugnabant Ei: attamen miracula tam stupenda edidit. Est igitur ὁ ἰσχυρότερος, v. 22. *V. g.*

**) ἐπαθροιζομένων, *cumulatim irruentibus*] an consecuturum esset signum de coelo. v. 16. *V. g.*

***) οὐδεὶς δὲ, *nemo vero*] Verbo DEI totos nos tradere debemus, ut penitus eo illuminatis alios etiam lucrifacere detur. *V. g.*

†) *Lectionem* κρύπτην (Gewölbe) *praefert margo* Ed. II. *et ex eo* Vers. germ. E. B.

[*Saepe duo verba inverso ordine in duobus ponuntur incisis, ita, ut in utroque inciso prius verbum emphasin habeat.* Matth. 24, 33. 34. Joh. 8, 21. 24. 14, 1. ss. 1 Cor. 7, 22. Gal. 4, 25. Eph. 2, 1. 5. Phil. 2, 7. 8. Jac. 2, 18. 22. *Analogia exemplorum ostendit, non esse inanem subtilitatem.* Not. crit.] — **ὁ λύχνος, lychnus)** ille, de quo v. 33. — **τῇ ἀςραπῇ)** summo *fulgore* suo.

v. 37. **εἰσελθὼν δὲ ἀνέπεσεν, ingressus autem accubuit)** statim, non *lotus* ante mensam. fortasse lassus erat.

v. 38. **ἰδὼν, videns)** quod accubuerat.

v. 39. *) **νῦν, nunc)** Particula habet vim demonstrandi rem praesentem: ideo LXX ponunt pro הִנֵּה *ecce*, 2 Reg. 7, 6. et hoc loco simul involvit antitheton inter externam puritatem et impuritatem; quo pacto *nunc* Latinis saepe valet *atqui*. — **τὸ ἔξωθεν)** quod est *exterius*, v. gr. poculi mundioris. — **τὸ ἔσωθεν ὑμῶν) interius vestrum**, victus. — **γέμει, plenum est)** instar catini. Primum, **ἔξωθεν** et **ἔσωθεν** sunt adverbia: deinde apud Matthaeum, c. 23, 25. s. **γέμειν plena esse** dicuntur poculum et patina; apud Lucam, ipsum pharisaeorum interius. Exterius vasorum est non solum convexum, sed etiam concavum: interius et cor et ratio victus. Rapina utrum materialiter pro re rapta, an formaliter pro rapacitate sumatur, nil interest. Formaliter autem sumitur, quia apud Matthaeum **ἀκρασία** sive **ἀδικία,** *intemperantia* sive *injustitia*, apud Lucam **πονηρία,** *malignitas* adjicitur. Periphrasis esto haec: Vos pharisaei mundum servatis quod exterius est in vase: sed interius vestrum plenum est rapina et malignitate. Insipientes, nonne Is, qui *exterius* fecit, vas, idem etiam *interius*, scilicet cor, fecit? Quod tamen attinet ad ea, quae in vase sunt, date eleemosynam, et ecce omnia, tota ratio victus, munda sunt vobis, quicquid sit de vase, magis vel minus mundiore.

v. 40. **ὁ ποιήσας, qui fecit)** Deus. — **καὶ τὸ)** Ideo curandum utrumque. Mundum cor decet mundities victus.

v. 41. **πλὴν)** Etsi *exterius* ab Eo, a quo *interius*, factum est; *tamen* in homine, qui impuritatem contraxit, alia est ratio *exterioris*, quod per se non inquinat, alia *interioris*, quod maxime purificandum est. — **τὰ ἐνόντα)** Anonymus apud Suidam (V. **ἐνόν·**) **θυσίαν ἐκ τῶν ἐνόντων καὶ παρόντων προσαχθεῖσαν·** ut notat Pricaeus, quem vide ad h. l. Itaque **τὰ ἐνόντα** sunt non **τὸ ἔσωθεν,** sed esculenta et potulenta, quae insunt in vasis. Subaudiendum **κατά.** — **δότε, date)** Saepius dicitur, **ποιεῖν** *facere eleemosynam*: sed h. l. *dare*, (uti cap. 12, 33.) in antitheto ad *rapinam*. v. 39. — **καὶ ἰδοῦ, et ecce)** Non ait: *et tunc*, sed, *et ecce*, et mox, non, *erunt*, sed, *sunt*. Igitur non dicit, dando eleemosynam puritatem demum conciliari cibo et potui; sed puritatem in creatura Dei esse per se: tantum, eleemosyna data, non manuum lotione, abstergi labem, quam adjunxerant pharisaei per rapinam. — **πάντα καθαρά) omnia**, quae insunt in poculo et patina, *munda* sunt vobis. nam haec omnia fecit Deus. v. 40. nil horum hominem inquinat. Matth. 15, 11.

---

*) **εἶπε δὲ ὁ κύριος,** *dixit autem Dominus*] Ea, quae hic sequuntur, in Galilaea prius, deinceps Hierosolymis (Matth. 23, 1—39.) elocutus est Jesus. In Galilaea, h. l., *Prophetas*, inquit, *et Apostolos inter eos mittam.* Tum, Hierosolymis: *Ecce, mitto.* Scilicet propius interea temporis ad ipsam legationem perventum est. *Harm.* p. 398.

v. 42. ἀλλ' ὐαὶ) Ἀλλά, particula transeundi. 2 Cor. 7, 11. — τὴν κρίσιν, judicium) in intellectu. Judicium verum dictat, amorem Dei esse praeceptum maximum. [c. 12, 57.] — τὴν ἀγάπην τοῦ θεοῦ, amorem Dei) in voluntate. [DEI amorem, inquit, et, propter DEUM, proximi. V. g.] Qui Deum amat, is demum vero judicio pollet. 1 Cor. 8, 3. 2. Apud Matthaeum: misericordiam et fidem. Videlicet cum amore conjuncta est ea fides. 1 Tim. 1, 5. misericordia commendatur versu 41. *)

v. 44. οὐαὶ ὑμῖν, ὅτι κτλ.) Hic non addit Dominus, τοῖς φαρισαίοις, pharisaeis, uti addiderat v. 42. et cum sermone vultum quoque ad legisperitos a Domino conversum fuisse, colligere licet ex v. 45. ubi legisperitus quidam id sibi dictum sentit. Illud, γραμματεῖς καὶ φαρισαῖοι ὑποκριταί, librarii quidam ex Matthaeo huc intulerunt. — ἄδηλα, occulta) non dealbata. — οὐκ οἴδασιν, nesciunt) adeoque inquinantur.

v. 45. **) ὑβρίζεις, contumelia afficis) Aliud est ὑβρίζειν, contumelia afficere, aliud jure ὀνειδίζειν, exprobrare.

v. 46. ἑνὶ, uno) Gradus: digito uno attingere, digitis tangere, digito movere, manu tollere, humero imponere. Hoc cogebant populum: illud ipsi refugiebant.

v. 47. οἰκοδομεῖτε, aedificatis) Hoc per se non videtur fuisse malum; sed quod imitarentur patres suos.

v. 48. καὶ, et) Testamini, vos habere illos patres, eorumque facta probatis. Non putabant hoc: et tamen verum erat, et jure eis adscribitur.

v. 49. ἡ σοφία τοῦ θεοῦ, Sapientia Dei) Suave nomen. Koheleth, congregatrix. cap. 13, 34. — εἶπεν, dixit) Matth. 23, 34. not. προφήτας, prophetas) qui erant in V. Test. — ἀποστόλους, apostolos) qui sunt in N. Test. — ἐκδιώξουσιν) persequendo ejicient. Frequens verbum apud LXX.

v. 50. ἐκζητηθῇ) Hebr. ידרש 2 Chron. 24, 22. — πάντων, omnium) Omnibus temporibus fuere prophetae; in his etiam Abel. — ἀπὸ τῆς) Constr. cum ἐκζητηθῇ. coll. v. 51.

***) v. 52. ἤρατε) sustulistis. [Muneri ecclesiastico sese ingesserant: quos qui posthabebat, eum omnimoda ignorantia tenebat. V. g.] — τὴν κλεῖδα τῆς γνώσεως, clavem cognitionis) i. e. cognitionem veram, Messiae, (c. 20, 41.) quae est clavis regni coelorum. — οὐκ εἰσήλθετε, non ingressi estis) in regnum coelorum.

v. 53. δεινῶς, vehementer) Huic vehementiae suberat fraudulentia. v. seq. — ἀποστοματίζειν) Ἀποστοματίζω, urgeo) (me vel alium) ad promendos ab ore sermones. coll. v. seq.

CAPUT XII.

v. 1. Ἐν οἷς) inter haec. — τῶν) de iis, qui adesse solebant. — μυριάδων, myriadibus) Non tantum adjectivum μυρίων, sed etiam substantivum hoc dicitur de numero magno indefinito. — πρὸς τοὺς μαθητάς, ad discipulos) Ceteri nondum capiebant hanc doctrinam. —

*) ταῦτα — κἀκεῖνα, haec — ista] Viliora — potiora. V. g.

**) ταῦτα, haec] quae praecedunt, versu inprimis 43. V. g.

***) v. 51. ζαχαρίου, Zachariae] prophetae. 2 Paral. 24, 20. V. g.

πρῶτον, primum) Ad discipulos prius: deinde, post unam alteramque interpellationem, etiam populis. v. 54. — *ὑπόκρισις, hypocrisis)* Haec deinde etiam in populo arguitur v. 56. Hypocrisis, fermenti instar, inficit totum hominem, et per unum multos. Hypocrisis est, vel quum malum bono tegitur velo a malis, vel quum bonum tegitur male a bonis. Haec hypocrisis notatur in praesenti, coll. vers. seqq.

v. 2. *οὐδὲν δὲ, nihil vero)* Omnia, et mala, et bona, patefient: et qui patefaciunt, absunt ab hypocrisi. — *συγκεκαλυμμένον, contectum)* remotum ab oculis. *in tenebris.* v. 3. — *κρυπτὸν, occultum)* remotum etiam a notitia: *ad aurem.* v. 3.

v. 3. *εἴπατε, dixistis)* cum timore aliquo.

v. 4. *φίλοις, amicis)* Consilium fidele, et stimulus fortitudinis, et appellatio comis, temperans severitatem sermonis de re ardua. In bello dux milites proeliantes humaniter appellat, fratres etc. — *) *τὸ σῶμα κτλ.)* *Meiosis.* — *μετὰ, post)* Resp. *post,* v. 5.

v. 5. *ὑμῖν, vobis)* amicis. — *φοβηθῆτε, timeatis)* Maxima vi ter ponitur hoc verbum. — *μετὰ τὸ ἀποκτεῖναι)* Verbum quasi impersonaliter positum. — *γέενναν, gehennam)* Gravis sermo etiam ad amicos.

v. 6. *ἓν)* *ullus*, impar, supernumerarius.

v. 7. *πολλῶν)* al. *πολλῷ.* conf. v. 24.

v. 8. *ἔμπροσθεν τῶν ἀγγέλων, coram angelis)* in judicio novissimo. Congruit appellatio *Filii hominis,* statum conspicuum denotans.

v. 10. *καὶ, et)* Ab abnegatione, v. 9. facilis progressus ad blasphemiam.

v. 11. *ἤ τί εἴπητε, aut quid dicatis)* etiam praeter *apologiae* necessitatem.

v. 13. *τὶς) aliquis*, qui senserat, Jesum esse justum. — *ἀδελφῷ, fratri)* qui fortasse magni facere coeperat Jesum. Facile ii, qui doctorem spiritualem admirantur, eo delabuntur, ut velint eo abuti ad domestica et civilia componenda.

v. 14. *ἄνθρωπε, homo)* Alloquitur veluti alienum. — *δικαστὴν, judicem)* ad jus dicendum. — *μεριστὴν, divisorem)* ad bona dividenda.

v. 15. *πρὸς αὐτοὺς, ad eos)* ad duos fratres, vel, ad auditores: coll. v. 16. Ad discipulos revertitur oratio versu 22. — *πλεονεξίας, avaritia)* quae in causa quamvis justa subesse potest. v. 13. — *ἐκ τῶν)* Constr. cum *ζωή.* Vivitur parvo bene.

v. 16. *εὐφόρησεν, uberes fructus attulit)* uno anno vel quotannis. Modus hic ditescendi innocentissimus, et tamen periculosus. — *χώρα)* non modo *χωρίον.*

v. 17. *τί ποιήσω, quid faciam?)* Character animi sine requie quieti, egregie expressus. [*Cistas et arcas replere nituntur: iisque redundantibus nova moliuntur armaria.* V. g.] Eadem formula, cap. 16, 3. coll. v. 4.

v. 18. *πάντα, omnia)* Pauperum nulla mentio.

v. 19. *κείμενα, posita)* quasi praesentia. — *ἀναπαύου, requiesce)* desine laborare. Conf. Sir. 11, 23. 24. graece. — *φάγε, ede)* Id pridem poterat bono modo.

v. 20. *εἶπε, dixit)* si non per revelationem, at judicio occulto. [*coll.* Jes. 57, 11.] — *ἄφρον, stulte)* Hoc opponitur opinioni pruden-

---

*) *μὴ φοβηθῆτε, ne timeatis*] in veritatis confessione. *V. g.*

tiae, de qua v. 17. ss. — νυκτὶ, *nocte*) Noctu pleraque fiunt alloquia divina: noctu multae mortes repentinae. [Job. 27, 20.] — ψυχὴν, *animam*) de qua v. 19. — ἀπαιτοῦσιν) *repetunt*, quibus potestas repetendi data est; quos ipse non nosti, o dives. Locutio elliptica, uti Ap. 12, 6. Sic 1 Sam. 3, 9. in Hebr. ubi LXX secundum Aldinum exemplar plene, ἐὰν καλέσῃ σε ὁ καλῶν. coll. 2 Sam. 17, 9. — *) τίνι, *cui*) Dativus commodi. Gen. 45, 20.: ὑμῖν ἔςαι. Multa sunt divitum, nec tamen sunt divitibus. Nescit dives, cui futura sint: certe ipsi non erunt.

v. 21. οὕτως, *sic*) scil. erit. — ἑαυτῷ, *sibi*) animae suae. v. 19. 22. — μὴ εἰς θεὸν, *non in Deum*) Non dicitur, *non Deo*, uti, *sibi ipsi*. Deo nil accedit aut decedit. *In Deum* dives est, qui divitiis divinitus utitur ac fruitur. [1 Tim. 6, 17.] — πλουτῶν, *divitem agens*) Hoc statum denotat: *thesaurizans*, studium.

v. 22. μαθητὰς, *discipulos*) minus divites. — ὑμῖν λέγω, *vobis dico*) Pronomen verbo praepositum vim habet majorem. vid. *Devar.* de partic. in ἐμοί.

v. 24. κόρακας, *corvos*) homini, cui volucres quoque inserviunt, minime omnium utiles. — ταμεῖον, *penarium*) unde promant, ad seminandum. — ἀποθήκη, *horreum*) quo, quae metant, recondant: ut habent formicae, quo colligant. — ὁ θεὸς, *Deus*) v. 28.

v. 25. τίς δὲ ἐξ ὑμῶν, *quis autem ex vobis*) Antitheton ad Deum, qui corvos, et volucres omnes, et omnia animantia, et homines alit. — ἡλικίαν, *staturam*) Sunt, qui ad longitudinem aetatis referant; sed hanc nemo cubitis metitur. — αὐτοῦ, *suam*) Si *nostra ipsorum* statura non est in potestate nostra; quanto minus omnes creaturae, unde cibum et potum sumimus. — πῆχυν ἕνα, *cubitum unum*) Longitudo hominis aequat cubitos ipsius quatuor: ne *unum* quidem, quintum, addere quisquam curax potest; sive id optet, sive non optet. Non facile quisquam per se palmum aut pedem, nedum cubitum addi sibi optat: sed qui de victu solicitus est, revera etiam inscius majorem staturam optat, quo plus laboris et lucri possit facere.

v. 26. οὔτε ἐλάχιςον, *ne minimum quidem*) Argumentum a majori ad minus est versu 23. nunc argumento a minori ad majus ostenditur, irritas esse curas nostras. Homini jam nato et vigenti ad staturam addere cubitum unum, minimum erat penes Deum omnipotentem, et minus etiam, quam auctus ille quinque panum etc. cap. 9, 16. Maximum contra est, quod ille nobis ipsam staturam et robur corporis, quo victus paratur, imo cum corpore animam dedit; et frumenta, vinum, oleum, aromata, poma, baccas, olera, herbas, boves, oves, feras, volucres, pisces, quotannis et quotidie producit, et totam rerum naturam conservat. Haec sunt *reliqua illa*, quae in nostra potestate multo minus sunt, quam longitudo staturae nostrae: et tamen ad nos alendos multo magis pertinent.

v. 28. ἐν τῷ ἀγρῷ, *in agro*) Potest vel cum χόρτον construi, coll. Matth. 6, 30. τὸν χόρτον τοῦ ἀγροῦ. vel cum ὄντα, ut sit antitheton, εἰς κλίβανον

v. 29. καὶ ὑμεῖς, *vos quoque*) ut corvi et lilia. — μὴ μετεωρίζε-

*) ἃ δὲ ἡτοίμασας, *quae autem parasti*] Non raro si quis multa millena parasse et reliquisse dicitur, eum vires vitales maximam partem huic negotio impendisse cogitaveris. *V. g.*

σθε) Μετέωρος, sublimis; unde *μετεωρίζεσθαι, in sublime* vel *in sublimi ferri.* Dicitur de animo vel elato vel fluetuante. Qui curat, huc illuc impellitur, suspensus, *fluctuat,* et vertigine corripitur. Unde, quod Matthaeo *μεριμνᾶν* est in parallelo, id Lucas *μετεωρίζεσθαι* dicit. Pricaeus huc confert illud *apud Josephum, μετέωρον εἶναι καὶ κραδαίνεσθαι· et apud Suidam, μετέωροι καὶ πρὸς τὸ μέλλον σαλεύοντες.* Cic. I. XV. ad Att. ep. 14. *Ita sum μετέωρος et magnis cogitationibus impeditus.*

v. 30. *πάντα)* Constr. cum *ταῦτα.*

v. 32. *μὴ φοβοῦ, noli timere)* Locus hic valde benignus est. — *μικρὸν)* Quod *parvum* est, id videri posset habere timendi causam: sed tanto benignius custoditur. Et singulae oviculae sunt parvae; (ut populus debilis dicitur, qui ex debilibus constat, Prov. 30, 25. 26.) et grex est non numerosissimus, si ad mundum comparetur, atque altu facilis, hoc quoque nomine, et pretiosus. [*Splendorem in mundo non aucupantur tales.* V. g.] — *ποίμνιον)* Suavissimum amorisque plenissimum diminutivum. — *εὐδόκησεν) lubitum est* ipsi. — *τὴν βασιλείαν, regnum)* Grande verbum. v. 31. quidni panem? [*Sane regis filius de cibo, potu et amictu non habet cur sit sollicitus.* V. g.]

*) v. 33. *πωλήσατε, vendite)* Dixit hoc Dominus, non *turbis,* quibus tamen viam salutis, illi ipsi tempori convenienter, ostendebat: v. 54. 56. neque apostolis, qui omnia reliquerant prius, neque habebant, quod venderent: sed ceteris *discipulis.* v. 22. 41. Instabat discessus ex Galilaea, c. 13, 32. et ipsa Passio: ac jam discipulos praeparabat, ut deinceps quam expeditissimi essent. Hi enim erant, de quibus Lucas agit Act. 1, 15. 2, 44. etc. ut non dubium sit, quin mox sub hunc sermonem possessiones suas in Galilaea vendiderint. Ceteroqui non injungitur omnibus promiscua omnium facultatum venditio, ut eas in eleemosynam vertant, et ipsi cum familia eleemosynam ab aliis vel petant vel repetant. Veruntamen spiritualis prudentia ex emacibus, etiamsi non copiosissimam habeant supellectilem, vendaces et liberales facit, praesertim tempore postulante. Eccl. 11, 2. Jac. 5, 1. — *βαλάντια, crumenas)* Plurale. Qui mundano more vendit, *crumenam* implet: sed haec *veterascit,* ut ipsum *coelum* naturale. — *θησαυρὸν ἀνέκλειπτον, thesaurum non deficientem)* Thesaurus, crumenae oppositus, est copia rerum ad victum, quae celerrime consumuntur aut corrumpuntur. — *ἐν)* nempe *in* coelis. Pertinet hoc ad utrumque comma antecedens.

v. 35. *ἔστωσαν, sunto)* Antecedentia et consequentia eorumque connexio maxime quadrat in ea tempora, quae post ascensionem Christi consecuta sunt. de *vendendo,* conf. Act. 4, 34. Vult, suos esse expeditos. — *ὀσφύες, lumbi)* Sic postea Petrus, 1 ep. c. 1, 13. et Paulus, Eph. 6, 14.

v. 36. *ὑμεῖς) vosmet.* — *προσδεχομένοις, exspectantibus)* cum desiderio et gaudio. — *πότε) quando* sit reversurus. — *ἐκ τῶν γάμων, ex nuptiis)* Ergo ante Domini adventum *nuptiae* sunt in coelo. — *εὐθέως, statim)* primo pulsu audito.

v. 37. *παρελθὼν διακονήσει)* Participium *παρελθὼν,* in re conviviali obvium. c. 17, 7. Sir. 29, 33. (26.:) *πάρελθε κόσμησον τράπεζαν.* Promissio, de *ministrando,* honorificentissima et maxima omnium. Ita Sponsus amicos excipit solenni nuptiarum die.

*) *ἑαυτοῖς, vobis ipsis]* Amplissima usura. Hebr. 10, 34. *V. g.*

v. 38. δευτέρᾳ, *secunda*) Non memoratur vigilia prima: quae erat ipsum nuptialis convivii tempus. — τρίτῃ, *tertia*) Romani in quatuor, Judaei in tres vigilias divisam noctem habebant: et Lucam ad Judaicam divisionem alludere statuit Simonius.

v. 39. γινώσκετε) *nostis*. *)

v. 41. ἡμᾶς, *nos*) apostolos, discipulos. — καὶ, *etiam*) nobis non exclusis. v. 22. — πάντας, *omnes*) praesentes. conf. v. 1. 4. 15. 22. 54.

v. 42. τίς, *quis*) Ad interrogationem Petri non exserte respondet Dominus: sed tamen innuit, se parabolam loqui ad discipulos proprie (nam oeconomus differt a familia ei commissa:) sermonemque in singulari format, ad hos singulos eo magis acuendos. Deinde v. 54. s. dicit aliquid ad *omnes*, populum reprehendens, qui nec dum agnito adventu Messiae primo, non capiebat doctrinam de secundo adventu. — καταςήσει, *constituet*) Futurum tempus: quia *fidelitas* dignum facit servum, qui constituatur super familiam. Novum *constituet* sequitur v. 44. Gradus a familia ad opes omnes.

v. 45. **) ἐσθίειν καὶ πίνειν, *edere et bibere*) Actus. μεθύσκεσθαι, *ebrietati* indulgere, habitus.

v. 46. ἀπίςων, *infidelibus*) Antitheton, *fidelis*, v. 42. Qui cor divisum habet, *dividetur*.

v. 47. τὸ θέλημα, *voluntatem*) qua vigilantia requiritur. — μὴ ἑτοιμάσας) Neutrum, uti c. 9, 52. [*Sequitur* ποιήσας, *respectu servi* ipsius: *nam* ἑτοιμάσας alios *respicit*, *quos parare debuerat servus*. V. g.] — πολλὰς, *multas*) sc. πληγὰς, *plagas*. Eadem ellipsis 2 Cor. 11, 24.

v. 48. ὀλίγας) non modo pauciores, quam is, qui scivit, sed *paucas*. — ᾧ ἐδόθη πολὺ, *cui datum est multum*) praesertim si ipse ambierit et rapuerit. — παρέθεντο) tanquam *depositum* ii *commiserunt*, quorum erat committere. Personale ellipticum.

v. 49. πῦρ, *ignem*) optandum, ardoris spiritualis. c. 3, 16. Matth. 10, 37. cum conseq. et anteced. Continuat Dominus sermonem a rebus terrenis ad coelestia homines vocantem: et sensim revertitur ad ea, quae ante interpellationem dixerat. v. 13. 12. — βαλεῖν) de coelo, *mittere*. — εἰς τὴν γῆν, *in terram*) Ignis ille non est nativus terrae: non dicit, *in terra*, uti v. 51. — τί θέλω, *quid volo*) Praesens, *volo*, pro, *vellem*, convenit rei valde optatae et certo futurae. *quid ultra velim: si ignis accensus jam sit?* Accensionem praecessit lucta. Accensus est Act. 2.

v. 50. βάπτισμα δὲ) *Sed baptisma*, idque consummatum, debet praegredi ignem, ejusque accensionem. — ἔχω βαπτισθῆναι) Conf. Marc. 10, 38. — πῶς συνέχομαι, *quomodo coarctor*) Joh. 12, 27. Matth. 26, 37. Quo propior passio, eo major affectus. Formula praecedens, *quid volo*, voluntatem ac prolubium merum indicat: sed τὸ, *quomodo coarctor*, (coll. Phil. 1, 23. 2 Cor. 5, 14.) voluntatem per objecta adversa eluctantem innuit. — τελεσθῇ, *consummatum fuerit*) Joh. 19, 30.

---

*) ἐγρηγόρησεν ἂν, *vigilasset*] Neque id praecipui quidquam fuisset. Horae ambiguitas vigilias et continuas reddit et laudabiles. *V. g.*

**) δὲ, *vero*] Ingens differentia tum actionis tum retributionis. *V. g.*

v. 51. *οὐχὶ*) *non* pacem ejusmodi, quae heterogenea, bona et mala, congregat. — *διαμερισμὸν, divisionem*) Vim dividendi habet gladius, Hebr. 4, 12. Et ignis, de quo v. 49. separat heterogenea, et congregat homogenea.

v. 52. *πέντε, quinque*) pater, mater, filius, filia, et nurus. Non additur gener: nam hic aliam constituit familiam. — *τρεῖς ἐπὶ δυσὶ, tres super duobus*) Numeri ad divisionem aptissimi.

v. 54. *καὶ τοῖς ὄχλοις, etiam turbis*) Nam superiora dixerat apostolis. v. 42. not. Imitatores Christi debent subire *divisionem* propter nomen ipsius: multitudo, extra causam illam coelestem, *paci* studere. *Populare* impedimentum gratiae, simultates. v. 58. — *ἀπὸ δυσμῶν, ab occasu*) Ad occasum Judacis erat mare: unde pluvia. — *εὐθέως, statim*) sine dubitatione.

v. 55. *νότον, austrum*) c. 13, 29. Act. 27, 13. — *καύσων*) *καύσων* interdum dicitur ipse ventus ab oriente: sed *καύσωνος* prognosticon hoc loco est ventus auster. itaque *καύσων* dicit *aestum*, quem dabat Judaeis ventus ex regionibus ad aequatorem sitis.

v. 56. *ὑποκριταὶ, hypocritae*) *Hypocrita* dicitur, quisquis partem aut speciem boni affectat, majusque bonum negligit. Dicitur etiam v. gr. *ὑποκριτὴς ὀνείρων, conjector somniorum:* sed hoc loco Dominus sine dubio usitatum verbum hebraicum adhibuit, quo innuitur hypocrita malignus. nam ea tempestatum signa allegantur, quae quilibet plebejus etiam sine peritia physica poterat cognoscere. — *τῆς γῆς, terrae*) v. 54. — *τοῦ οὐρανοῦ, coeli*) v. 55. — *καιρὸν*) *tempus* Messiae. v. 49. s. — *πῶς οὐ, quomodo non*) Spiritualis *probatio* homini multo facilior esse debebat, quam physica. [*Immo vero a multitudine quae hic requiruntur, ea vel ii detrectant hodie, qui amplissimo loco constituti sunt.* V. g.

v. 57. *) *καὶ ἀφ᾽ ἑαυτῶν*) *vestra sponte, etiam* sine signis, et citra considerationem hujus temporis. sic, *ἀφ᾽ ἑαυτῶν*, c. 21, 30. conf. Matth. 16, 3. not. [*Vel hoc dicit locutio ἀφ᾽ ἑαυτῶν*: Priusquam Judex sententiam pronunciet, vobisque aliunde res innotescat. *Saepe quis admonitus, quid justum quidve iniquum sit, agnoscere cogitur: at sponte conjicere, satius est. Nabal, qua ratione Davidem excipere debuisset, edoctus postea cognovit: sed prius neglexit considerare.* V. g.] — *τὸ δίκαιον*) *id, quod* verum et *justum* est, et verae paci conducibile. v. 58. coll. v. 51. et v. 13. de lite fratrum. Christi regnum, *justitiae* regnum.

v. 58. *γὰρ, enim*) *Γὰρ, enim*, saepe ponitur, ubi propositionem excipit tractatio. — *ὑπάγεις, abis*) quamvis invitus. — *ἀντιδίκου, adversario*) actore, cui debes *reddere*, v. 59. — *ἄρχοντα, principem*) *judicem.* — *ἀπηλλάχθαι, liberari*) transactione, et conditione quavis. Compositio amica etiam civiliter suaderi solet. Favorabilis *divisio.* — *κατασύρῃ, pertrahat*) Magnapotestas offensae partis, quae interdum vinculum animae cum corpore rumpit — *τῷ πράκτορι, exactori*) exsecutori. Satanas ipse est reus, non exsecutor.

---

*) *δὲ, vero*] Quae praecedunt, fidem spectant: haec, amorem. Maximi, quae h. l. proponuntur, momenti esse oportet, quum ex omni quod justum est, hoc unum ad populum commemoret Jesus. *V. g.*

CAPUT XIII.

v. 1. *Τῷ καιρῷ, tempore*) Opportune, coll. c. 12, 57. — *ἀπαγγέλλοντες, annunciantes)* ut re recenti. — *πιλάτος, Pilatus*) Congruit hoc Pilati factum cum inimicitiis adversus Herodem. c. 23, 12. Alterius altera fuit causa. — *ἔμιξε, miscuit*) Euphemia.

v. 2. *δοκεῖτε*) Metonymia. *putatisne*, vos esse insontes, et fore impunes? Non tam, quid aliis, vel quare acciderit, quam quid nobis accidere possit, quid nobis agendum sit, spectare debemus. [*Hic novellarum praecipuus usus.* V. g.]

*) v. 3. 5. *λέγω ὑμῖν, dico vobis)* Dominus hoc profert ex thesauris scientiae divinae. — *πάντες, omnes)* Galilaei et Hierosolymitae. — *ὡσαύτως*) Hoc significat, *eodem modo: ὁμοίως, simili modo: ὡσαύτως* plus est. et respondit eventus: nam Judaei puniti sunt per gentem, ex qua erat *Pilatus:* et eo tempore, paschali, quum sacrificia vigebant: et ferro.

v. 4. *ἤ, aut*) A Galilaeis, instante discessu ex Galilaea, transit oratio ad Hierosolymitanos: coll. v. 33.: a caede per homines inflicta ad casum, qui fortuitus videri posset. — *οἱ δέκα καὶ ὀκτώ, decem illi et octo)* Profundum judicium, in mortibus multorum conjunctis. — *ὀφειλέται, debitores)* Conf. v. 34. — *κατοικοῦντας ἐν Ἱερουσαλήμ)* Sic LXX. *in Jerusalem*, urbe ceteroqui sancta.

v. 5. *ἀπολεῖσθε, peribitis*) Factum, in obsidione et clade urbis.

v. 6. *συκῆν, ficum*) arborem, cui per se nil loci est in vinea. Liberrime Israëlem sumsit Deus. — *αὐτοῦ, sua*) Vineam habet Pater, eamque colit Christus, עבד יהוה coll. v. 8. *Domine:* vel, vineam habet Christus, eamque colunt ministri ejus. — *πεφυτευμένην, plantatam*) studiose.

v. 7. *τρία, tres*) Numerus quodammodo decretorius. Tertium docendi annum incipiebat Dominus, ut vera docet Harmonia evangelistarum. — *ἔρχομαι, venio*) Sermo concisus, uti cap. 15, 29.: *tot annos* (servivi et adhuc) *servio tibi.* — *ἔκκοψον, exscinde*) Magna in hoc verbo severitas: magna potestas *Vinitoris.* — *καί, etiam*) non modo nil prodest, sed etiam laticem avertit, quem e terra sucturae erant vites, et soles interpellat, et spatium occupat.

v. 8. *ἀποκριθείς, respondens)* pro tenero suo affectu in arborem, utpote quam colebat. — *ἄφες, sine*) Hoc affine est argumento a facili, nec sumtuoso. — [*Tantum vel eos juvat intercessio Christi, qui per se dudum periissent.* V. g.] — *τοῦτο τὸ ἔτος, hunc annum)* annum tertium, quo Jesus eos maxime visitavit, c. 19, 42. 44. redemtionemque perfecit et apostolos misit. Act. 2. [*Sequitur ex hac parabola, tria omnino paschata baptismum inter atque resurrectionem Christi intercessisse.* Harm. p. 403.] — *κόπρια*) *Greg. Naz. κόπρια περιβαλεῖν.* Sing. *κόπριον.*

v. 9. *κἄν, et si*) Apodosis subauditur: *bene est*, vel, *relinquam:* vel *faciat fructum.* Tantundem. — *ἐκκόψεις, exscindes*) Non dicit vinitor, *exscindam*, coll. v. 7. sed rem refert ad dominum: desinit tamen pro ficu deprecari. — *μέλλον) ἔτος, venturum annum.* Antitheton, *hunc* v. 8.

---

*) *ὅτι, eo quod*] A singularibus calamitatibus minus tuto concluditur ad singularia delicta. *V. g.*

v. 11. *γυνή, mulier)* Videtur haec pia fuisse mulier; quippe cui non dictum hoc loco, *Remittuntur tibi peccata:* imo dicitur *filia Abraham.* — *συγκύπτουσα, incurva)* Habitus corporis, ab obtutu coeli avertens, congruit cum miseria habendi spiritum infirmitatis.

v. 12. *ἰδὼν, videns)* Videtur mulier habuisse desiderium et fiduciam. — *ἀπολέλυσαι, liberata es)* jamdum. Praeteritum. Eadem locutio, v. 15. 16.

v. 13. *ἀνωρθώθη, erecta est)* Recta statura, nobilitati hominis congruens. — *ἐδόξαζε, glorificabat)* Anima et corpus, post opem, est organon laudis divinae quasi recens paratum. — *τῷ ὄχλῳ, turbae)* oblique. Jesum petebat. [*Mulieri enim necopinatum sine dubio sanationis beneficium fuit.* V. g.] — *ἕξ, sex)* sat multi.

v. 15. *ὑποκριταὶ, hypocritae)* Plurale, ad unum: coll. v. 17. uti c. 11, 46. coll. v. praeced. Erat in archisynagogo aliqua erga Jesum reverentia; neque ex proprio, sed ex communi Judaeorum errore ei obstiterat. *) — *λύει, solvit)* Aptissima similitudo. conf. *solvi,* v. 16. — *ἀπαγαγὼν, abducens)* Verba cumulantur, ad *opus* demonstrandum.

v. 16. *θυγατέρα ἀβραὰμ, filiam Abrahami)* non modo *filiam Adami.* Magna antithesis ad jumentum. Omnibus Abrahamidis salutem attulit Christus: qui expertes mansere, ipsorum culpa erat. Conf. de Zacchaeo, cap. 19, 9. — *ἰδοὺ δέκα καὶ ὀκτὼ ἔτη) annis abhinc decem et octo.* Nominativus. Sic LXX secundum exemplar Ald. Jes. 1, 11.: *ἔτι τρεῖς ἡμέραι ὑμεῖς διαβήσεσθε.* Specimen omniscientiae Jesu Christi: de causa morbi, et de duratione, quae nullo documento externo videtur prius innotuisse Domino. זה *ἰδοὺ τεσσαράκοντα ἔτη.* Deut. 8, 4. — *οὐκ ἔδει; num non oportebat?)* Valet argumentum et a quotidiana indigentia jumenti, v. 15. et a periculo subito, c. 14, 5. Nec licet excipere: hominem vero, tot annis aegrotum, aliquot horas posse exspectare ad sabbati finem. nam ne in jumento quidem extrema est necessitas, cui tamen succurritur: et in hominum afflictione, ubi tempus est auxilii, vel hora magni momenti est, ut primum aegrotus et medicus inter se occurrunt.

v. 17. *κατῃσχύνοντο πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ)* Es. 45, 16. LXX, *αἰσχυνθήσονται καὶ ἐντραπήσονται πάντες οἱ ἀντικείμενοι αὐτῷ.* — *πᾶς, omnis)* Huc conferantur versus sequentes. — *ἔχαιρεν, gaudebat)* Nobile gaudium et ingenuum. — *γινομένοις, quae fiebant)* sermone et miraculis.

v. 18. *τίνι, cui)* Conf. c. 7, 31. [*Eadem similia, de* grano sinapis et fermento *Salvator anni fere intervallo prius apud Matthaeum* (c. 13, 31. 33.), *itemque apud Marcum* (c. 4, 31.) *proposuerat.* Harm. pag. 404.] — *ἡ βασιλεία, regnum)* Ex Judaeis et gentibus multi erant ingressuri. v. 17. 29.

v. 19. *κῆπον, hortum)* clausum. conf. *abscondidit.* v. 21.

**) v. 21. *ἐνέκρυψεν, abscondidit)* ita ut fermentum videretur absorptum. — *ἄλευρον)* *Ἀλεύρου σάτα τρία* ex Matthaeo huc relata videntur. *ἄλευρον* habuisse *Italam* versionem antiquissimam, in Apparatu satis, ut arbitror, evictum dedi: *Ambrosii*que testimonium

---

*) *Attamen singularem numerum h. l., post marginem* Ed. 2., *praefert* Vers. germ. E. B.

**) *καὶ ηὔξησε, et crevit]* Exemplum rei habes v. 15. 17. *V. g.*

exhibet non modo commentarius ad h. l. sed etiam Sermo V constanter.

v. 22. *εἰς, in)* Iter eo erat comparatum, valde memorabile. v. 33. c. 17, 11. 18, 31. 19, 11. 28.

v. 23. *εἰ ὀλίγοι, num pauci)* Videtur homo putasse, extra Judaismum nullam fore salutem.

v. 24. *ἀγωνίζεσθε, certate)* Quaestio theoretica, initio vertitur ad praxin: *certate*, per fidem, cum precibus, sanctimonia, patientia. Sequitur tamen etiam responsio ad rem. v. 28. ss. [*Multi quidem sunt, qui salvantur*, v. 28. 29. *sed tales potissimum, quos haut existimasses salvatum iri*. v. 29. 30. V. g.] — *πολλοὶ) multi*, Israëlitae quoque. Rom. 9, 31. Antitheton ad *paucos*. — *οὐκ ἰσχύσουσιν, non valebunt)* יכלו LXX, *ἰσχύω*, absolute. Agon robore constat, ad Deum praesertim. Non valebunt: quia videlicet praeter propter portam quaerunt, et tandem portam probe clausam perfringere non poterunt. vires ad victoriam nec quaerunt serio nec adhibent. v. 27. fin.

v. 25. *ἀφ᾽ οὗ, ex quo)* Hoc ex abrupto subjunctum habet vim magnam. Apodosis est in *τότε tunc:* neque impedit indicativus *ἐρεῖ, dicet*. coll. Marc. 3, 27. not. — *ἐγερθῇ, surrexerit)* a coena, ut claudat ostium. Non enim sermo est de adventu: nam in adventu non Dominus servis, sed servi aperiunt Domino. c. 12, 36. — *ἀποκλείσῃ) clauserit*, alienis. Nunc, nunc certandi tempus est. — *τὴν θύραν, ostium)* Quae foris stantibus *porta* esse videtur, *ostium* est iis, qui sunt intus, ut in *domo*. — *καὶ ἄρξησθε, et inceperitis)* Hoc quoque pendet ab *ex quo*. nam in apodosi *τὸ quaerent* tractatur v. 26. et *τὸ non valebunt* tractatur v. 27. Tales antea non putarant. O, quam *novus* erit miseriae sensus, et serus, et diuturnus. Ut facultas praeteriit, homo velle incipit. Num. 14, 40. — *κρούειν τὴν θύραν, pulsare ostium)* non modo *angustum*, v. 24. sed jam *clausum*. — *πόθεν, unde)* Ratio, sub qua non noscuntur. Ut operarii iniquitatis, cogniti sunt.

v. 26. *τότε ἄρξεσθε, tunc incipietis)* antea aliis nixi praetextibus. [*Qui, intimâ Christi communione sibi oblatâ, alienati ab Eo prius manserunt, hos, quum familiares fuisse vellent, ablegabit Ipse.* V. g.] — *λέγειν, dicere)* hoc dicentes: cur non noris nos? [*Quotidianam conversationem nostram inspexisti: in medio Te nostro habuimus.* V. g.] Hoc proprie convenit in eos, qui tum erant. — *ἐνώπιόν σου· ἐν ταῖς πλατείαις ἡμῶν, coram te: in plateis nostris)* Itaque non modo coram Christo debemus edere et bibere; sed Christi esse participes: nec plateas modo, sed corda doctrinae salutari patefacere.

v. 27. *λέγω ὑμῖν, dico vobis)* Iterantur eadem verba; stat sententia: sed iterantur cum emphasi. — *ἀδικίας, injustitiae)* Ergo *justi* intrabunt. Matth. 5, 20.

v. 28. *ἐκεῖ, ibi)* ibi, quo abire jussi eritis. [*Terrorem istum fac mature consideres, ne quando reapse cogaris experiri.* V. g.] — *ὄψησθε) videbitis*, non gustabitis. Miserum spectaculum. c. 16, 23. Impii contra, spectaculum sanctis vestivum. Jes. 66, 23. 24. — *ἀβραάμ, Abrahamum)* Patriarchae et omnes prophetae Christum spectarunt: quorum fidem qui non sequuntur, non simul accumbent. — *πάντας, omnes)* Omnes prophetae fuere sancti. De his gloriabantur Judaei, quos eorum patres reprobarant. Mitigatur hîc et versu 29. terror

paucitatis. v. 23. — *βασιλείᾳ, regno)* v. 29. — *ἐκβαλλομένους, qui ejiciamini)* Praesens. statim incipiet fletus.

v. 29. *ἥξουσιν, venient)* Hic non additur, *multi.* [*ut* v. 24. *et* Matth. 8, 11. *Severior est responsio ad quaestionem abusui facile obnoxiam.* V. g.] — *ἀπὸ ἀνατολῶν καὶ δυσμῶν καὶ βοῤῥᾶ καὶ νότου, ab oriente et occasu et aquilone et austro)* Hoc fere ordine ad fidem conversi sunt populi. Inprimis in meridie adhuc praedicabitur evangelium.

v. 30. *ἰδοὺ εἰσὶν — καὶ εἰσι· ecce sunt: et sunt)* Praesens cum emphasi, in antitheto ad futurum. v. 29. 24. — *εἰσὶν ἔσχατοι, sunt ultimi)* Hoc refertur ad v. 28. s. Absentia articuli totum sermonem facit indefinitum, denotatque quorundam, non omnium, primorum novissimorumque commutationem, non promiscuam utrorumque rationem. nam venientes a quatuor plagis mundi accumbent *cum* patribus et prophetis, non hi *cum* illis. Matth. 8, 11. — *εἰσὶ πρῶτοι, sunt primi)* Hoc refertur ad v. 24. ss.

v. 31. *ἡρώδης, Herodes)* Pharisaei, hoc dicentes, non sunt plane mentiti; etenim Herodes *vulpes* appellari meruit, eumque a multis ita appellatum suspicatur Simonius. Optabat autem Herodes, ut hic thaumaturgus, quem suspicabatur esse Johannem, quam longissime removeretur: [*quare saepius Eum de loco in locum agitabat.* Matth. 4, 12. 14, 1. coll. 13. Harm. p. 407.] idemque placebat Pharisaeis. hinc utrique contra Jesum conspirarunt. Rursum non serio voluisse Herodes videtur occidere Jesum; nam si Johanne occiso, c. 9, 7. s. timuit, non potuisset non gravius, occiso Jesu, timere: sed conatus est Jesum tentare ac submovere per obtentum juris sui territorialis (conf. Amos 7, 12.) derivatasque inde minas, quas Pharisaei, de suo fortasse exaggeratas, non Herodis, sed suis ipsorum verbis, quasi per amicam admonitionem renunciarunt. Utrisque ergo Jesus, nulla re territus, respondet ex veritate. Herodem *vulpem* appellat, accurato characterismo, ob calliditatem et timiditatem hypocriticam, coll. c. 9, 7. simulatas minas jactantem, negans se per eas a miraculis edendis deterreri: internunciis vero et toti Jerusalem animum ingratum et sanguinolentum exprobrat. v. 33. s. Herodes erat *vulpes,* minor persecutor, comparatus ad magnam persecutricem Hierosolymam. — *θέλει σε ἀποκτεῖναι, vult te occidere)* irritatus fortasse Pilati facto. v. 1.

v. 32. *εἴπατε, dicite)* si audetis. — *ἐκβάλλω κτλ., ejicio etc.)* Non addit, *praedico evangelium.* hoc enim minus capiebat Herodes. Ex bonitate actionum Jesu patet malitia insidiarum Herodis. *) — *ἐπιτελῶ, conficio)* urgeo, quia tempus breve est. Cum majestate loquitur adversum hostes: cum humilitate, ad amicos Matth. 11, 5. 12, 27. — *σήμερον καὶ αὔριον)* Sic LXX, *σήμερον καὶ αὔριον.* Jos. 22, 18. coll. v. 28. Proverbii instar de futuro; ut saepe de praeterito, *χθὲς καὶ τρίτην ἡμέραν.* Si per Herodem stetisset, ne dies quidem relictus esset Domino. — *τελειοῦμαι) finem nanciscor.* conf. Hebr. 11, 40. Tertio die Galilaea [*Herodis territorio*] exiit, Hierosolymam tendens,

*) Post cibationem 5000 virorum, c. 9. rarus est Lucas in commemorandis miraculis in Galilaea per Dominum patratis: in genere tamen h. l. notat, quod in itinere ad passionem sustinendam constitutus haec effatus sit; quorum tria exempla refert c. 11, 14. 13, 11. s. 14, 2. s. *Harm.* p. 406.

ibi moriturus: v. 33. fin. et ab hoc tempore consummationem sibi repraesentavit. [*neque in Galilaeam posthac ante resurrectionem rediit.* Harm. p. 407.]

v. 33. **τῇ ἐχομένῃ,** *sequenti*) Hoc latius quiddam sonat, quam **τῇ τρίτῃ,** *tertio* die, quod huic includitur. Non duorum duntaxat dierum iter erat in urbem Jerusalem. v. 22. c. 17, 11. Unde tertius dies non solum consummationis, **πλὴν** *sed etiam*, ante hanc, profectionis ulterioris erat. [*Si recta via*, inquit, *ad locum tenderem, ubi interficiendus sum, tridui certe itinere opus esset.* Harm. l. c.] — **πορεύεσθαι,** *proficisci*) Dixerant: *proficiscere*, v. 31. Respondet. Hoc ipsum, quod tam subito indicitis, non est unius diei. — **οὐκ ἐνδέχεται,** *non usu venit*) Phrasis haec admittit exceptionem, v. gr. Johannis Baptistae. — **ἀπολέσθαι,** *interire*) judicio publico.

v. 34. **Ἱερουσαλὴμ,** *Jerusalem*) Non sine causa ad hanc urbem sermo vertitur. Pharisaei necessitudinem cum ea habebant: v. 31. et Herodes ibidem erat insectaturus Jesum. — **ποσάκις,** *quoties*) v. 7. Ter post baptismum eo venerat. [Joh. 2, 23. 5, 1. 7, 10. Harm. l. c.] — **νοσσιὰν,** *pullitiem*) Nomen collectivum.

v. 35. **ἰδοὺ ἀφίεται ὑμῖν ὁ οἶκος ὑμῶν**) Ἔρημος addidere multi ex Matthaeo. Apud Lucam in Galilaea haec dixit Salvator: neque se deinceps Hierosolymis videndum praebuit, donec post Lazarum resuscitatum in ingressu Ipsius regali dixerunt, *Benedictus qui venit, in nomine Domini.* Igitur ab hoc sermone ac praeludio usque ad ingressum illum *reliquit illis domum ipsorum* *), sed tamen nondum *desertam*. At apud Matthaeum, post ingressum regalem, ultimo e templo egrediens, *desertam* domum solenniter declaravit. [*Similem inter Lucae et Matthaei verba differentiam observare licuit* Luc. 11, 49. *not.* Harm. p. 407.] — **λέγω δὲ ὑμῖν,** *dico autem vobis*) Severe loquitur; et tamen clementer, ut modo notavimus: quin etiam Matth. 23, 39. **ἀμὴν** *amen* abest, quo apud Lucam inserto nonnulli severitatem intenderunt. Particula **δὲ** *autem* opponit invicem *solitudinem* domus relictae praesentem et *acclamationem* proxime futuram.

---

*) *Eandem h. l.* domum *innui*, *de qua* Matth. 23, 38., *diverso licet tempore, sermo est, confidenter suppono. Atqui* templum *notari l. c., patet ex* Matth. 24, 1., *ubi statim sub effatum istud gravissimum* de templo abiisse *dicitur Salvator. Quid igitur, si in ipso templo haec elocutus est, demonstrativo οὗτος opus habuerit ad aedem istam indigitandam? Sane articulus ὁ tali in casu plus quam sufficiens erat. Largissime praeterea concesserim*, Judaeos *nunquam* suam, *sed* Domini *domum constanter appellasse* templum *(quanquam contrarium docet* S. R. D. S. F. Lorenz *Diss. de* Induratione Israëlis ante finem dierum finienda, *Argent.* 1771. p. 50.) *Atqui vero, qui σπήλαιον λῃστῶν* (c. 19, 46.) *vocare* templum *non dubitavit, Eumne miremur p e r i n d i g n a t i o n e m* domum Judaeorum *h. l. dicere potuisse? Nunquam populus judaicus* Mosis populum, *quod sciam, se dixit: at* Dominus, *populo iratus, ad Mosen:* tuus, *inquit*, populus perdidit, Ex. 32, 7. *Conf. omnino* Jer. 7, 4. 8.; *ubi nomenclatura*, templum Domini, *mendacii arguitur:* Hos. 1, 9. לֹא עַמִּי, non — populus meus: Rom. 2, 28., non — Judaeus, *coll.* Apoc. 3, 9. etc. *Haec responsionis loco ad cel.* D. Ernesti Bibl. theol. Tom. X. p. 184. ss. E. B.

CAPUT XIV.

v. 1. Ἐν τῷ ἐλθεῖν, *cum veniret*) invitatus. v. 12. — ἀρχόντων, *principum*) Pharisaei habuere suos *principes*, eosque plures, eximiae auctoritatis: quam tamen Jesus non est veritus. v. 12. init.

*) v. 2. ὑδρωπικὸς, *hydropicus*) ea ipsa de re huc ductus.

v. 3. ἀποκριθεὶς, *respondens*) cogitationi adversariorum. — νομικοὺς, *legisperitos*) qui tamen legem de sabbato non recte intelligebant.

v. 4. ἰάσατο, *sanavit*) Homine hydropico abutebantur adversarii: sed tamen Jesus ei bene fecit.

v. 5. ἀνασπάσει, *extrahet*) cum labore.

v. 7. παραβολὴν, *parabolam*) sumtam a moribus externis, spectantem interna. — ἐπέχων, *attendens*) Attentio in conversatione, res saluberrima.

v. 8. εἰς γάμους, *in nuptias*) Non erant tum nuptiae. itaque parabolae hoc inseritur civilitatis causa. — μὴ, *non*) Conf. Prov. 25, 6. Suam quisque, non aliorum omnium, vocationem novit. — εἰς τὴν πρωτοκλισίαν) *in primam sedem.* huic singulari numero respondet τὸ *honoratior*, et τὸ *ultimum locum.* Superbus non modo nonnullis, sed omnibus se anteponit. Ps. 10, 4. — ἐντιμότερος) Hoc in parabola notat *honoratiorem* apud homines: (LXX, Num. 22, 15.) in scopo, pretiosiorem coram Deo, quamlibet interdum serius venientem. pretiosiores autem omnes alios se ipso ducit humilis. conf. Sir. 10, 7—11, 6. in graeco.

v. 9. ἐλθὼν, *veniens*) Conf. Matth. 22, 11. — καὶ αὐτὸν, *et illum*) Dignitas, et dignitatis gradus, ex vocatione. hoc non iteratur v. 10. nam h. l. est motivum modestiae. — ἐρεῖ) Indicativus, uti mox v. 12. not. — δὸς, *da*) Non additur, *amice*, uti v. 10. additur: *amice.* — ἄρξῃ, *incipies*) Ultimum esse, ignominiosum non est nisi altiora affectanti. — αἰσχύνης, *pudore*) Antitheton: *gloria*, v. 10. Apposite. — ἔσχατον) non modo inferiorem, sed ultimum. Qui semel cedere jubetur, longe removetur.

v. 10. πορευθεὶς, *profectus*) alacriter, ex animo. — **) προσανάβηθι) *ascende ad* alios honestos. Prov. 25, 7.: κρεῖσσον γάρ σοι τὸ ῥηθῆναι ἀνάβηθι, ἢ ταπεινῶσαί σε ἐν προσώπῳ δυνάςυ.

v. 11. πᾶς, *omnis*) Gravis vocula. [*Axioma saepius repetitum, idque ponderosissimum.* c. 18, 14. Matth. 23, 12. V. g.]

v. 12. ***) ἄριςον ἢ δεῖπνον, *prandium aut coenam*) Saepius coenae simplex fieri solet mentio. itaque hoc tempore fuerit prandium. v. 1. 25. — μὴ φώνει τοὺς φίλους, *noli vocare amicos*) id est, *non dico, ut invites amicos* etc. Jesus invitationes ex necessitudine naturali et civili quasi suo loco relinquit: ipse meliores praecipit. humanitatis officia non plane tollit. — πλουσίους, *divites*) Epitheton amicorum,

*) ἦσαν παρατηρούμενοι αὐτὸν, *callide observabant Eum*] Dolosis et pravis cogitationibus vehementer violatur sabbatum spirituale. *V. g.*

**) τὸν ἔσχατον, *ultimum*] Qui vel uni seipsum anteponit, is fieri potest ut cogatur cedere. Juvat igitur infimum sane locum occupare. Nulla facile injuria damni minus tibi intulerit, quam haec, siquidem necopinatus eâ teipsum affeceris. *V. g.*

***) τῷ κεκληκότι, *qui vocaverat*] Non pessimae notae hic Pharisaeus fuit, v. 14. *V. g.*

fratrum, propinquorum, qui saepe negliguntur, egeni; maxime vero vicinorum: quibus opponuntur totidem genera alia. v. 13. — *μήποτε — ἀνταπόδομα, ne — retributio*) Hic metus mundo ignotus est, uti metus divitiarum. Prov. 30, 8. Fundamentum verae liberalitatis et *αὐταρκείας*. Quis velit omnia sibi in hac vita pensari? [*Neque tamen desunt, qui celerrime, largissime atque cumulatissime rependi sibi nihil non desiderant, quin et praerogativas atque opportunitates haud promeritas, multos alios opprimendo, tanta contentione venantur, ac si nulla resurrectio instaret vel remuneratio, immo vero ac si nihil plane detrahendum sit iis, qui effrenata praesentium anhelatione futurorum fidem abnegant. Quanti quaeso constant praesentia haud paucis cedentia in rapinam! Beatus, quem exspectare non piget. Noli aegre ferre, siquando acciderit, ut aliqua re in mundo excidas. At cave iniquius de aliis judices, quibus postponi te nolens volens persentiscis.* V. g.] — *καὶ γενήσεται*) De hac constructione, *μήποτε καὶ αὐτοί σε ἀντικαλέσωσι, καὶ γενήσεταί σοι ἀνταπόδομα*, ubi gemella exstat versu 9. judicium ferri poterit ex annot. ad Marc. 3, 27. Ea non observata, multi fecere *γένηται*.

v. 13. *κάλει*) *voca*, simpliciter; non, *φώνει*. v. 12. *φωνεῖν* clarius et solennius quiddam sonat. — *πτωχούς, pauperes*) Tales vocat Deus ipse. v. 21.

v. 14. *γάρ, enim*) Nil manet sine retributione. — *σοί, tibi*) amico Salvatoris. — *ἀναστάσει, resurrectione*) Ante resurrectionem non est plena retributio, sed potius, in vita, facultas ad sementem ulteriorem; et a morte, quies. Ap. 14, 13. — *τῶν δικαίων, justorum*) Act. 24, 15. [Matth. 25, 46. Joh. 5, 29.]

v. 15. *ἀκούσας, audiens*) eoque tactus. [*Facile tamen suspicere, mundani aliquid cogitationibus ejus de regno DEI subrepsisse.* V. g.] — *μακάριος, beatus*) v. 14. Saepe hoc epitheton raritatem connotat. conf. v. 24. Non sufficit, beatos dicere pios; sed quisque pro sua parte niti debet. conf. v. seqq. item c. 13, 23. s. — *φάγεται*) *edet*. — *ἄρτον*) Multi, *ἄριστον*· sed certior lectio *ἄρτον*, praesertim accedente verbo *φάγεται*, coll. v. 1. Tamen tum videtur fuisse *prandium*. v. 12. not. Eo majori attentione dignum est, quod in parabola *coena*, non prandium, proponitur. v. 16.

v. 16. *μέγα, magnam*) et lautam et *multis* satiandis idoneam. Gratiae regnum, quatenus per id intratur in regnum gloriae. — *ἐκάλεσε, vocavit*) Nexus duorum sermonum *convivialium*, ad *beatitudinem* ducentium: *Voca* pauperes ad te; Dei *vocationem* sequere.

v. 17. *εἰπεῖν, dicere*) Observanda gradatio: *dicere, vocatis: introduc, pauperes:* v. 21. *coge, eos qui sunt in viis:* v. 23. Progreditur vocatio ad remotiores, vi semper majore pensans moram. [Vocati *sunt ex Israële.* V. g. — *ἤδη*) *jam* nunc. Demonstratur praesens tempus Novi Testamenti.

v. 18. *ἤρξαντο, inceperunt*) Antea prae se tulerant, se exspectare. — *ἀπὸ μιᾶς*) *Ἐλλιπές*· *ἀπὸ μιᾶς* sc. *γνώμης, uno animo* vel *uno consensu*. sive *ἀπὸ μιᾶς παραιτήσεως*, i. e. *pariter coeperunt recusare*. Sic fere *ἰλ. β'. εἴγε ποτ' ἔσγε μίαν βουλεύσομεν*, nimirum *βουλὴν, si quando una sit sententia consilii nostri*. et alibi, *οὐχ ὁσίη, κταμένοισιν ἐπ' ἀνδράσιν εὐχετάασθαι*, scilicet *εὐχὴ*, *non est pia gloriatio*, gloriari *in mortuos*. Et Psalmo 26, *μίαν ᾐτησάμην παρὰ τοῦ κυρίου*, scilicet *αἴτησιν*. et Psalmo 57, *εὐθείας κρίνετε υἱοὶ τῶν*

ἀνθρώπων, nimirum **κρίσεις**. *Camerarius*. — *) **ἀγρὸν**, *agrum*) Hoc versu innuitur *ager*, versu sequente *negotiatio*. coll. Matth. 22, 5. Utrumque verbum *emi* dicit cupiditatem, ut esse solet recenti re. Homini mundano, ubi vocationem divinam sentit, omnia vana sunt nova et dulcia. — **) **ἔχω ἀνάγκην**, *habeo necesse*) Saepe concurrunt tempora gratiae acceptissima et mundana negotia *urgentissima*. Hic praetexit fictam necessitatem: alter meram aliarum rerum lubentiam, *proficiscor*, v. 19. tertius, perversam impossibilitatem, *non possum*, v. 20. Hic ergo negat, se *posse;* duo illi negant, se *velle*, sed civilem adhibent paraphrasin. His omnibus mederi poterat sanctum illud *odium*, v. 26. Nec tamen tam in affectu sita est varietas repulsae, quam in objecto, agri, boum, uxoris. coll. Matth. l. c. — **ἐρωτῶ**, *rogo*) Indignissima et miserrima rogatio, qua recusatur regnum Dei.

v. 19. **ἠγόρασα**, *emi*) 1 Cor. 7, 30. — **πέντε**, *quinque*) Emtio non minima.

v. 20. **γυναῖκα**, *uxorem*) v. 26. Conf. 1 Cor. l. c. v. 29. — **οὐ δύναμαι**, *non possum*) Hic excusator, quo speciosiorem et honestiorem videtur habere causam, eo est ceteris importunior.

v. 21. **ἀπήγγειλε**, *renuntiavit*) Ministrorum est, auditorum obedientiam et inobedientiam, per preces, referre ad Dominum. — **ὀργισθεὶς**, *iratus*) Ergo plane ex animo vocaverat. — **ἔξελθε**, *exi*) Sic v. 23. — **ταχέως**, *cito*) Quia parata jam et quasi adhuc calida sunt omnia: quorum praestantia per alios convivas contra contemtum vindicetur. — **πλατείας**, *plateas*) majores. — **ῥύμας**, *vicos*) minores. — ***) **τοὺς πτωχοὺς**, *pauperes*) *Vocati* erant, qui inter Judaeos habebantur optimi, v. 1. 3.: *pauperes in plateis*, publicani et peccatores, c. 15, 1. Matth. 21, 31. — **πτωχοὺς**, *pauperes*) quos alias nemo facile invitat. — **ἀναπήρους**, *mutilos*) quos nulla *mulier* sumat, v. 20. — **χωλοὺς**, *claudos*) qui non possunt *proficisci*, v. 19. — **τυφλοὺς**, *caecos*) qui non possunt *videre*, v. 18.

v. 22. **γέγονεν**, *factum est*) Conf. Ez. 9, 11.

v. 23. **φραγμοὺς**, *sepes*) mendicorum parietes. — †) **ἀνάγκασον εἰσελθεῖν**, *coge ingredi*) Non est omnimoda coactio; nam qui plane trahitur aut rapitur, non *ingreditur*. conf. *coëgit*, Matth. 14, 22. 2 Cor. 12, 11. Gal. 2, 14. **παραβιάζεσθαι**, Luc. 24, 29. Act. 16, 15. Aliter *compulit* Saulus pro Judaismo insaniens, aliter Paulus servus Jesu Christi. [*Quo serior est vocatio, eo fortius urget.* v. 23. Dicere, ducere, cogere *sunt in gradatione*. V. g.] — **γεμισθῇ**, *impleatur*) Nec natura nec gratia patitur vacuum. Multitudo beatorum: extremis mundi temporibus maximam plenitudinis suae partem nanciscens. [*Congruit praedicta Christi saturatio.* Esaj. 53, 11. V. g.]

---

*) **παραιτεῖσθαι**, *excusare*] Agrum emere etc. res in se non malae: at malum est, impediri eis, et necessitatem in terrenis cum impossibilitate in spiritualibus praetexere. *V. g.* — **αὐτῷ**, *ei*] qui instruxerat convivium. *V. g.*

) **ἠγόρασα, *emi*] Abnegandi mundi caussam, spirituali sensu, *aliam* agri emtionem (Matth. 13, 44.), *aliam* arationem (Luc. 9, 62.), *aliam* denique desponsationem (2 Cor. 11, 2.) obtendere juvat. *V. g.*

***) **τῆς πόλεως**, *urbis*] Hâc eas gentes innui existimes, inter quas Judaei dispersi erant. *V. g.* [*Conf. tamen not. seq.* E. B.]

†) **εἰς τὰς ὁδοὺς**, *in vias*] Merus hîc paganismus innuitur. *V. g.*

v. 24. *γάρ, enim)* Refertur ad *exi.* Quosvis jam potius quaerit Dominus. [*Nec jam ullus contemtoribus locus vacat.* V. g.] — *ὑμῖν, vobis)* Plurale pertinet ad introductos pauperes etc. — *τῶν ἀνδρῶν, virorum)* hominum amplorum. — *ἐκείνων, illorum)* Pronomen removendi vim habet. Hic quoque valet vulgare illud, Absens carens. — *γεύσεται, gustabit)* nedum perfruatur. Judaei contumaces exciderunt etiam regno gratiae ejusque *gustu.*

v. 26. *) *οὐ μισεῖ τὸν πατέρα αὐτοῦ, non odit patrem suum) patrem,* etc. secundum eam partem, secundum quam *se ipsum* odisse debet, a Christo aversam. Convenit hic textus in illud maxime tempus, quo pauci vere sequebantur Christum; multi oderant, odio digni. Hoc odium non solum comparate et conditionate debet accipi; sed etiam absolute. nam quisquis maturam cognitionem, gustum, appetitum Dei et bonorum coelestium (v. 16.) a Christo duxit; is habet generosum idemque tamen ab omni acerbitate remotum sui et omnis creaturae vanitati subjectae fastidium atque *odium.* Joh. 12, 25. — *ἀδελφούς, fratres)* conf. v. 12. — *ἔτι δέ, adhuc vero)* Homini carissimum, ipse. Saepe qui inferiorem sancti odii gradum visus erat assequi, in altiore deficit. — *τὴν ἑαυτοῦ ψυχήν, animam suam)* se ipsum. — *μαθητής εἶναι, discipulus esse) εἶναι μαθητής, esse discipulus,* v. seq. Utroque loco accentus in pronunciando cadit super verbum prius.

v. 27. *καί) et tamen* (non, *et non*) *venit,* ambulatque *post me,* ut vos, quasi vellet esse discipulus meus. conf. Matth. 16, 24. not.

v. 28. *πύργον) arcem.* — *καθίσας, sedens)* dato sibi spatio ad faciendam summam rerum suarum. sic quoque v. 31.

v. 29. **) *ἄρξωνται, incipiant)* Non conantem frustra, nemo ridet.

v. 30. *οὗτος, hic)* Significatur nomen proprium. Vulgo ponunt N. N.

v. 31. *ἤ, aut)* Magnum et arduum Christianismus. comparatur cum rebus magnis et arduis: ut est, in re privata, aedificatio pretiosa, in publica, bellum. Prior parabola exprimit odium patris et matris etc. altera odium animae suae. — *βασιλεύς, rex)* Christiana militia, regale quiddam. — *εἰς πόλεμον, in bellum)* Conf. Gen. 32, 24.

v. 32. *ἐρωτᾷ, rogat)* Facilius a se impetrat rex, ut exercitum impendat, quam ut pacem roget. haec igitur rogatio pacis exprimit odium animae propriae, quo quis, omni suitate abnegata, merae se gratiae permittit. Possit etiam, mutato schemate, *pax* esse fuga odii apud suos: pax mala.

v. 33. *οὐκ ἀποτάσσεται, non abdicat)* Aedificator pecunias, bellìgerator copias, discipulus parentes et caritates omnes abnegat et *impendit.* Illi habent apparatum positivum: hic, *negativum.* [*Magnus conatus, discipulatum Christi ambire. Satius abstinet, cui non omnia, quae ad rem faciunt, arrident.* V. g.]

v. 34. *ἅλας) Sal,* sunt discipuli. Matth. 5, 13. Marc. 9, 5. Sal,

---

*) *εἴ τις, si quis*] Ubi maxima hominum multitudo confluxit, ibi eximiâ quandoque sermonis severitate usus est Jesus. *V. g.*

**) *ψηφίζει, calculos subducit*] Sumtuum aedificatoriorum supputatio, consultatiove bellica non nullius momenti res sunt. Tu vero vide, an aeternae vel salutis vel miseriae caussa curatius unquam deliberaveris. Facilis descensus ad orcum. *V. g.*

acre quiddam: sit Christianus. vers. praec. [*Acriter, quod agendum est, et graviter agere nos oportet.* V. g.]

v. 35. *ὔτε, neque)* id est, neque immediatam neque mediatam utilitatem affert. Theologus spirituali sale carens ne politicae quidem frugi est. Es. 9, 14. — *ἔξω, foras)* Severitas, etiam in sermone.

CAPUT XV.

v. 1. *Πάντες, omnes*) non modo plurimi: *omnes*, qui ibi erant. [*Apparet h. l., quomodo Salvator iis, qui ad Eum congregati sunt Eique adhaeserunt, id ipsum praestiterit, quod Hierosolymitanis, siquidem voluissent, praestitisset. Scilicet gallinae ad instar, pullos alis protegentis et foventis, eos habuit.* Harm. p. 415.]

v. 2. *διεγόγγυζον) murmurabant inter se.*

v. 3. *τὴν παραβολὴν ταύτην, parabolam hanc)* versu 4—10. Prior pars declarat curam et gaudium Redemtoris; altera, Dei.

v. 4. *τίς, quis)* Ovis, drachma, filius perditus: peccator stupidus, sui plane nescius, sciens et voluntarius. — *ἑκατὸν, centum)* Ex magnitudine gregis patet solicitudo pastoris pro ove una. — *ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto*) ubi pascitur grex. — *πορεύεται, proficiscitur)* In recuperanda anima non homo, sed Deus, laborat quasi. v. 8. — *ἕως, usque dum)* Antea non desistit. v. 8. Ideo Jesus Christus secutus est peccatores usque ad victum quotidianum, usque ad mensas, ubi maxime peccatur.

v. 5. *ἑαυτῦ, suos)* Poterat servi opera uti: sed amor et gaudium ipsi operam dulcem reddit.

v. 6. *ἐλθὼν εἰς τὸν οἶκον, veniens domum)* Jesus Christus plane in ascensione domum rediit; nam coelum ejus domus est, Joh. 14, 2. et tum maxime certiores fecit coelites de rebus suis gestis in terra. 1 Tim. 3, 16. Hinc *ἔςαι erit*, futurum, v. 7. at, *γίνεται fit*, praesens, v. 10. Permuta haec verba inter se paulisper: videbis differentiam. — *συγκαλεῖ) convocat*, Activum: Medium, *συγκαλεῖται*, v. 9. *convocat ad se.* — *φίλυς, γείτονας, amicos, vicinos)* Diversa genera coelicolarum, quin etiam angelorum. v. 10. *Vicini* homines non eandem, sed proximam habent *domum; amici, voluntate* conjuncti sunt. — *τὸ*) *illam*, quam nostis. Coelites sciunt amissionem et recuperationem animarum. — *) *ἀπολωλὸς, quae periit) quam perdidi*, v. 9. Ovis, animal, quasi sponte perit, prae drachma.

v. 7. *ὑμῖν, vobis)* Gravissime hoc gaudio refutatur Pharisaeorum murmur. — *χαρὰ*) *gaudium* solenne et festum, audita re salutari, in terris gesta. — **) *ἐν τῷ ὐρανῷ, in coelo*) Pastor, Jesus Christus, amicos et vicinos habet vel maxime *spiritûs justorum;* qui eo magis participes sunt hujus gaudii, quia majorem habent cum hominibus necessitudinem. Versu 10. gradatio fit ad *angelos*, qui illo loco nominantur potius, quia ibi non spectatur Christus *homo*. Neque angeli id cognoscere dicuntur ex conversatione cum homine; nam non omnes cum uno sunt homine: sed ex Domini revelatione, quae spiritibus justorum aeque potest obtingere. conf. Hainlini Sol temp.

*) *μυ, meam*] In amissa etiam jus competit pastori. *V. g.*

**) *ἔςαι, erit*] Futurum: quo reditus Christi in patriam innui videtur. *V. g.*

f. 80. et Ven. Weismann. II. E. P. I. pag. 106. Sic angelis contradistinguuntur reliqui coelites Ap. 18, 20. seqq. — ἐνὶ, *uno)* et multo majus, de multis. v. 1. — ἢ) id est, μᾶλλον ἤ. cap. 18, 14. LXX, Ps. 118, 8. 9. Haec clausula non additur v. 10. — οὐ χρείαν ἔχουσι, *non egent)* quia cum pastore sunt: et *poenitentiam* pridem nacti sunt. Justus est in via: poenitens, redit in viam.

v. 8. γυνή, *mulier)* Significatur ἡ σοφία, *Sapientia*, sive Koheleth; vel רוח *Spiritus* sanctus, sicuti *Filius*, v. 4. et *Pater*, v. 11. Varius est hominis habitus ad Deum. — σαροῖ, *verrit)* Id non fit sine pulvere, ex parte hominis.

v. 9. συγκαλεῖται, *convocat)* statim. — τὰς φίλας καὶ τὰς γείτονας, *amicas et vicinas)* Copiae angelicae per se non habent sexum: spectantur tamen ut vel domi vel foris agentes, Hebr. 1, 14. not. foris, habitu virili, bellis apto: domi, habitu pacifico et feminino.

v. 10. γίνεται) *fit*; non modo *fiet*. Apertissime hoc loco de coelo agitur; uti etiam de inferno, c. 16, 23. eodem sermonis tractu. Vide nexum c. 16, 1. 14. ss.

v. 11. εἶπε δὲ, *dixit autem)* Habet haec parabola quiddam divisum a prima et secunda.

v. 12. ὁ νεώτερος) ὁ ἕτερος. Matth. 21, 30. Notantur *bini* filii dissimiles. — τὸ ἐπιβάλλον) Sic, τοῦ καρποῦ τοῦ ἐπιβάλλοντός μοι λαβεῖν, 1 Macc. 10, 29. (30.) — μέρος, *partem)* Quilibet suam *partem* a Deo accipit. — αὐτοῖς, *illis)* etiam majori filio, non roganti, usufructu tamen, ut apparet, nondum tradito: v. 31.

v. 13. ἀσώτως) Verbum magna proprietate positum. ἄσωτος ὁ δι' αὑτὸν ἀπολλύμενος. Aristot. l. 4. Eth. c. 1. ubi ἀσωτία est excessus liberalitatis cum intemperantia conjunctus. *In eo statu mortuus fuit patriae.* v. 24. V. g.]

v. 14. αὐτὸς ἤρξατο, *ipse coepit)* Fames eum non in postremis corripiebat.

v. 15. τῶν πολιτῶν, *civium*) etsi ipse non factus est ibi *civis*. Quem reditus ad frugem manet, is saepe etiam in medio errore suo (Joh. 11, 52.) quiddam a propriis mundi civibus divisum retinet. — ἔπεμψεν, *misit)* Magna indignitas. — χοίρους, *porcos)* Vilis conditio, pro Judaeo praesertim.

v. 16. γεμίσαι, *implere)* Quo major inanitas, eo major appetitus. — τῶν κερατίων) Syrus: חרובא, unde sententia partim nata videtur, partim confirmatur eorum, qui non de leguminum siliquis, sed de fructu siliquae arboris, καρούβια dicto, (unde Gall. *carrouges)* accipiunt, quo et pauperrimi mortalium et porci vescerentur: ut censent Maldonatus, Bochartus, Drusius, Simonius, et ante hos nescio quis in Lexico Graeco X. virali Basileae 1584 edito. Adde Buxt. Lexicon Talm. qui col. 821 docet, חרוב esse arboris speciem. Certe omnia κεράτια sunt *siliquae:* omnes *siliquae* haud scio an κερατίων nomine appellentur.

v. 17. εἰς, *in)* Nutrimenta sensus diffundendi (non inepte Galli dicunt *se divertir*,) defecerant. Initium reditus pendet a summo miseriae: qua *furor* peccandi defervescit, ut homo *ad se*, et mox ad Deum redeat. Poenitentia, conversio.

*) v. 18. ἀναστὰς, *surgens)* Primordia poenitentiae, accurate in-

*) ἐγὼ δὲ ὧδε, *ego vero hic*] Vocula ὧδε, *hic*, post ἐγὼ δέ, vim habet. *Not. crit.*

dicata. — *πάτερ, Pater*) *Patris* nomen manet, etiamsi degeneres sint filii. — *εἰς τὸν οὐρανὸν, in coelum*) Conf. v. 7.

v. 19. *ποίησόν με*) *utere me.* — *ἕνα*) *uno* quovis. — *μισθίων, mercenariorum*) qui vel ex alienis sumuntur.

v. 20. *καί, et*) Dictum, factum. — *εἶδεν, vidit*) reducem, famelicum, nudum. coll. v. 22. — *) *δραμὼν, currens*) ex domo. conf. *ἐξενέγκατε, proferte*, v. 22. Parentes alias non facile occurrunt filiis. — *κατεφίλησεν*) *deosculatus est.* [*Qui clementiorem salutationem sperare poterat filius, si vel optime rem suam, quum peregre esset, egisset?* V. g.]

v. 21. *εἶπε, dixit*) Ea comitate non est abusus filius, quo minus, quae destinarat, dicere institueret. Poenitentia seria non satisfacit sibi una otiosæ cogitatione.

v. 22. *εἶπε, dixit*) Non cloquitur filius omnia, quae dicere statuerat: vel quod ex obvii Patris comitate, accensa filialis fiducia omnem servilem sensum absorberet; vel quod Patris comitas sermonem filii abrumperet. — *πρὸς τὰς δούλους, ad servos*) Filio respondet re ipsa. — *ἐξενέγκατε, proferte*) in publicum. Si res maximas et optimas gessisset hic filius, non posset majorem sperare honorem. — *τὴν*) *illam.* — *πρώτην*) *primam*, praecipuam. Contra, *currus secundus*, Gen. 41, 43.

v. 23. *τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν*) Jud. 6, 25. *τὸν μόσχον τὸν σιτευτὸν καὶ μόσχον δεύτερον ἑπταετῆ.* Articulus singularem praestantiam notat. — *εὐφρανθῶμεν, laetemur*) Summa vi hoc verbum iteratur, v. 24. 32.

v. 24. *οὗτος, hic*) Carmen et hymnus cum rhythmo, saepe repetitus, v. 32. cum symphonia, v. 25. Carmine usi veteres in magno affectu. Gen. 37, 33. 1 Chron. 13, (12.) 18.

v. 25. *ἐν ἀγρῷ, in agro*) tanquam *serviens.* v. 29. — *χορῶν, choros*) exultantes.

v. 27. *ὁ ἀδελφός σου, frater tuus*) Argumentum commovens. — *ἥκει*) Hesychius, *ἥκει, ἔρχεται, ἢ ἦλθεν.* — *ἔθυσεν, mactavit*) *Vitulum mactatum* prae *stola, annulo, calceis*, memorare dicitur *puer*, quia praecipuum cum symphonia et choris nexum habet. Inde etiam filius major id allegat, v. 30. antequam fratrem tam pulcre amictum videret. — *ὑγιαίνοντα*) *salvum.* Jos. 10, 21. בשלום LXX. *ὑγιής.*

v. 28. *οὐκ ἤθελεν, noluit*) Magna iniquitas. — *ἐξελθὼν, egressus*) Magna lenitas Patris.

v. 29. *τοσαῦτα ἔτη, tot annos*) Antitheton: *quum*, v. 30. — *δουλεύω, servio*) Confessio servitutis. Non addit, *Pater.* — *ἔδωκας, dedisti*) nedum *mactares.* — *ἔριφον, haedum*) nedum *vitulum.* v. 27. — *φίλων, amicis*) Antitheton: *scortis.*

v. 30. *οὗτος, iste*) Sic c. 18, 11. not. — *ὁ καταφαγών σου τὸν βίον, qui consumsit tuum victum*) Invidiose loquitur frater major. — *ἦλθεν*) *Venit*, dicit, ut de alieno loquens: non, *rediit.* — *αὐτῷ, illi*) Dativus commodi. [Heluoni isti, *ait natu major.* V. g.]

v. 31. *εἶπεν, dixit*) Querelae duplici dupliciter respondet. — *τέκνον, fili*) Amanter appellat: [*laetitia de reditu filii perditi perfusus.* V. g.] nec statim abjicit invidum fratrem Pater. — *πάντοτε, semper*)

*) *καὶ ἐσπλαγχνίσθη, et misertus est*] Hoc vero est, ne vultum quidem adducere, vel frontem rugare. Jer. 3, 12. *V. g.*

neque ideo opus est, *laetari* instituto peculiari. v. 7. fin. — **μετ' ἐμοῦ, *mecum*)** Praestat cum patre laetari, quam cum amicorum grege. v. 29. — **πάντα, *omnia*)** Praerogativa populi Judaici. — **τὰ ἐμὰ, *mea*)** Non opus est, externas quaerere *amicitias*. — **σὰ ἐστι, *tua sunt*)** Nam frater junior partem suam acceperat: et natu major successionem habebat in bona paterna praecipuam. Possunt multa esse filiorum Dei, quorum pleno usufructu non gaudent. Adeo non debebat frater natu major conqueri, haedum sibi nunquam datum.

v. 32. **ἔδει)** Non solum illud significatur, *deberes tu gaudere:* sed hoc, *gaudium debuit institui domi nostrae.* Est enim quasi apologia ad querelam, versu 30. expressam. coll. v. 2. [*Mira patris facilitas!* V. g.] sic **ἔδει**, non, *oporteret*, sed, *oportuit*, Act. 1, 16. — **ὁ ἀδελφός σου οὗτος, *frater tuus iste*)** Antitheton: *filius tuus iste*. v. 30.

CAPUT XVI.

v. 1. **Μαθητὰς, *discipulos*)** Hi discipuli non sunt duodecim illi, qui omnia reliquerant, et potius erant *amici faciendi:* sed qui fuerant publicani. Ac Dominus jam gravius loquitur *cum* discipulis, qui fuerant publicani, et severius: quam *pro* his ad alios. Filius eum gaudio recuperatus non quotidie symphonias habet, sed ad officium redire docetur. — **διεβλήθη)** Verbum mediam vim habet. Conf. c. 15, 30. *Delatus* erat oeconomus, vere, quaecunque fuerit mens deferentis. — **διασκορπίζων, *dispergens*)** Praesens, praeterito incluso. Idem verbum, c. 15, 13. Parabola non spectat ad omnes oeconomos; qui potius per totum oeconomiae tempus debent fidem praestare: 1 Cor. 4, 2. sed ad eos, qui longo oeconomiae spatio rem male gesserunt. Tota mundi ratio est *dispersio* in bonis externis, quatenus in loca non sua conferuntur; etsi plerique injusti videntur *congregare*. [*Enimvero, qui in* dispergendo *alacritatem praestat, is* congregat *in coelo*. V. g.]

v. 2. **τί τοῦτο, *quid hoc*)** Loquitur homo dives quasi de re nec opinata. Deus homini credit. — **ἀκούω, *audio*)** ex querelis. Deus *audire* innuitur, quasi non *videret* ipse. ita oeconomus sibi permittebatur. — **τὸν λόγον)** *libellum*.

v. 3. **σκάπτειν· ἐπαιτεῖν, *fodere: mendicare*)** Mors nec laborandi nec rogandi relinquit locum. Cohel. 9, 10. Ornamentum parabolae in apodosi, quoad res fert, accommodatur. Plenaria innuitur **ἀπορία** oeconomi, si careat perfugio ad debitores Domini. — **αἰσχύνομαι, *pudet me*)** Dixeris: ex nimia modestia et sensu suae indignitatis.

v. 4. **ἔγνων, *novi*)** Subito consilium cepit.

v. 5. **ἕνα ἕκαστον, *unumquemque*)** ut quam plurimos sibi obligaret. ergo duo exempli duntaxat gratia subjunguntur in seqq.

v. 6. **δέξαι)** *accipe* a me. — **γράμμα, *scriptum*)** syngrapham. — **ταχέως, *raptim*)** furtim. — **πεντήκοντα, *quinquaginta*)** Magna donatio. v. 7. Magno paratur amicus.

v. 7. **σὺ δὲ, *tu vero*)** Conjunctio indicat, oeconomum non seorsum cum quovis egisse debitore.

v. 8. **ἐπήνεσεν)** non solum ratum habuit oeconomi consilium, sed cum approbatione *laudavit*. — **ὁ κύριος, *dominus*)** oeconomi. v. 3. 5. — **τὸν οἰκονόμον τῆς ἀδικίας, *oeconomum injustitiae*)** Dicitur *in-*

justus non tantum propter pristinam bonorum heri sui dispersionem, sed etiam propter novum consilium, quo L batos olei et XX coros tritici intervertit, et debitoribus ex alieno condonavit, ut sibi prospiceret. Confer inter se v. 4. et 9. *ut*, *quum*, bis. Ex hac porro *oeconomi injustitia* denominatur ipse *mamonas injustitiae*, v. 9. perinde uti paulo post *injustus* primum dicitur de homine, et ex eo deinceps *mamonas injustus*, v. 10. 11. *Injustus* autem fuit oeconomus non erga debitores heri sui, sed erga herum ipsum: itaque injustus est homo, qui mamona non praecise utitur ad Dei, ut sic loquamur, commodum, sed ad suum ipsius. Ea *injustitia* vel est crassa, nefaria, poenam cumulans: uti describitur post hanc parabolam, versu 10. s. vel, mollito per parabolam vocabulo *injustitiae*, subtilis, ingenua, innoxia. nam ut *justus* dicitur secundum quid Es. 49, 24. sic *injustitia*, 2 Cor. 12, 13. not. Bona videlicet ea, quae *mamonae* vocabulo notantur, *aliena* sunt, eo sensu, quo spiritualia et aeterna ex opposito *nostra* sunt. v. 12. Ex alienis autem bonis quisquis suum quaerit et percipit commodum, *injustus* est. Admirabilis igitur est indulgentia, et conniventia *quasi* nimia, quod Deus nobis concedit, imo consulit, ut ex suis bonis amicos paremus nobis. *Jus* haberet Ille postulandi, ut nos, oeconomi, bona sua praecise ad Ipsius (ut sic loquar) commodum dispensaremus, nullo nostro usu: nunc vult, ut rationem utilitatis nostrae generoso admisceamus vel substituamus arbitrio. Sic Deus de suo *jure* decedit: magna facilitate, cui similis illa, de qua Rom. 3, 4. not. Id quum *improbe*, i. e. strenue accipimus et amplectimur, *injustitiam* admittimus, sed talem, quae non modo non reprehenditur ipsa, verum etiam cum laudabili prudentia est conjuncta. O quanto et injustiores et imprudentiores sunt, qui in bonis Dei sibi unice dulces sunt! Omnis quidem *injustitia* peccat contra Deum; et sic *injustitia*, quae mamonae adscribitur, uti vulgatissimam fuisse phraseologiam ממון שקר docet Lightfootus, qui confert exemplum Zacchaei, famoso significatu et vulgari posset accipi: sed eadem h. l. sita est in illo ipso oeconomi facto, quo sibi amicos paravit: idque nos adigit ad significatum *injustitiae* reconditum. Frequens autem est et suavis saepe et grandis catachresis, qua vocabulum non bonae rei tamen in bonam partem, non exstante aptiore altero, adhibetur. Talia sunt *ἄλογον, quod non reputatur: ἀχάριςον, pro quo nulla gratia digna referri potest:* talia, **ἐξέςημεν· καταναρκᾶν** et **ἐσύλησα,** 2 Cor. 5, 13. 11, 8. et, quae proprius huc spectant, **διὰ κενῆς** Job. 2, 3. 9, 17. **ἐσκλήρυνας αἰτήσασθαι** 2 Reg. 2, 10. **ὁ νόμος** Jer. 49, 12. **βιαςαὶ ἁρπάζυσιν** Matth. 11, 12. **ἀναίδεια** Luc. 11, 8. Si nimis quaesita censetur haec interpretatio, *injustus* dici existimetur mamonas, quia non *jure* fert appellationem *bonorum*. — *ὅτι, quoniam)* Jesus rationem addit ad parabolam, quare oeconomus tantam prudentiae laudem consecutus sit. — *οἱ υἱοὶ* —) *Filii hujus seculi* (c. 20, 34.) sunt, qui huic mundo tenebris obsito ejusque bonis student: *filii lucis* (1 Thess. 5, 5. Eph. 5, 8.) qui in hoc *mundo* viventes, lucis bona quaerunt, quae dat *Pater luminum*, Jac. 1, 17. Sublimis est haec sententia, coelesti ore Jesu Christi dignissima. — *φρονιμώτεροι, prudentiores*) Comparativus, isque improprius et minuens. nam prudentia mundi non meretur *prudentia* dici in positivo. vis comparativi jam in **ὑπέρ** est. — **ὑπέρ,** *supra*) Filii lucis non valde curant hunc mundum. ideo facile eos hac in parte excellunt filii hujus seculi, et *laudem* praeripiunt. neque tan-

tam in spiritualibus prudentiam et vigilantiam re ipsa semper adhibent. Matth. 25, 5. Vix curant, quod necesse est: mundani plus, quam opus est. [*Vix quisquam lucis filius vel* 50 *olei batos vel* 20 *coros tritici impenderit, ut Sancti cujusdam favorem sibi conciliet: at seculi hujus homines magno quandoque pretio amicum sibi vel patronum acquirunt.* V. g.] — *εἰς τὴν γενεὰν, in generationem) εἰς, in* limitat. [*Sublimioris nimirum prudentiae vel scintillula praestabilior est mundanae prudentiae apice. Haec enim, sive civilia negotia, sive bellica, sive mercaturam, sive* l i t e r a s, *sive artificia etc. spectes, caducum usquequaque scopum habet: ista ad metam extremam contendit, quae sola maximi momenti est, utut vulgo posthabita et neglecta prorsus ab hominibus seculi.* V. g.] Fructus prudentiae mundanae terminatur in annis non multis. Antitheton, *aeterna.* v. seq.

v. 9. *ποιήσατε — ἵνα ὅταν — δέξωνται, facite — ut quum sint recepturi)* Repetuntur omnia ex v. 4. — *φίλους, amicos)* non singuli singulos, sed plures. v. 5. not. [*id quod obolis vel teruncīis haud sane praestiteris.* V. g.] Hic, quod rarum est, creditorem amat debitor. sed eheu! quid est, non modo carere amicis talibus, sed inimicos, praesertim suspirantes, clamantes, sibi parare per rapinas, fraudes etc. — *ἐκ τοῦ μαμωνᾶ, ex mamona)* non modo per restitutionem ablati, sed etiam per beneficentiam, eleemosynam, facilitatem, indulgentiam, uti Job, c. 31, 20. — *ἵνα, ut)* Non sufficit sola liberalitas: sed haec tamen grande impedimentum introitûs in aeterna tabernacula removet. — *ἐκλίπητε, defeceritis)* in morte, ubi oeconomia a nobis reposcitur. [*Cohel.* 9, 10.] גוע LXX, *ἐκλείπω,* etiam de justis. sed hoc loco innuit, vi parabolae, talem exitum muneris ac vitae, qui miser esset, nisi parati essent amici. — *δέξωνται, sint recepturi) amici,* vel in hac vita, vel in futura. Coelestium bonorum heredes dicent: Haec *nostra* esse jussit Pater: (v. 12.) haec etiam vestra, qui nobis benefecistis, esse volumus. Judicium divinum multos habet et deprecatores et subscriptores. 1 Cor. 6, 2. [*Scilicet non ii duntaxat indigitantur, quibus benefecerit aliquis, sed omnes omnino, qui ante moribundum ad aeterna tabernacula transierunt, vel suum inibi locum habent. Omnium enim communis est caussa. Atque optime in filiis ac servis DEI collocantur beneficia.* V. g.] Si nullae amicorum in hac re partes essent, quid opus esset, amicos parare? — *αἰωνίους, aeterna)* Hoc opponitur *τῇ ἐκλείψει, defectui.* — *σκηνὰς, tabernacula)* Sic appellantur propter securitatem, amoenitatem, et *contubernii*, tanquam hospitii communicati, commoditatem. Non additur *sua*, ut v. 4. *domos suas*, quia *tabernacula* sunt Dei.

v. 10. *ὁ πιστὸς, fidelis)* Hoc arcte cohaerere cum antecedentibus repetita mamonae mentio indicat. neque tamen *prudentiam* jam, sed *fidelitatem* commendat Dominus. Etenim *fidelitas* prudentiam parit, et dirigit. Conjugata, *πιστὸς, ἀληθινὸν* (נאמן) et *πιστεύσει.* — *ἐν ἐλαχίστῳ, in minimo)* Theologia de *maximis* et *minimis*. namque hinc antitheton *multo* etiam superlativi vim, ut רב, assequitur. — *ἄδικος, injustus)* Oppositum, *πιστὸς, fidelis.*

v. 11. *ἐν, in)* i. e. quum tantilla res agitur. — *ἀδίκῳ, injusto) Injustus mamonas* opponitur *vero:* et per metonymiam consequentis dicitur pro *minimo* ac vili; quia videlicet propter vilitatem *injustis* etiam ac perfidis hominibus committitur ac datur: imo his maxime;

quia hi toti in eum involant et incumbunt, eumque pro unico suo bono habent. v. 25. Omne magnum per homines aut nuper aut pridem contraxit aliquid ex iniquo. Translatio dominiorum tot seculis quid potuit possessionibus affricare? quanquam in praesenti possessorum bona esse fides potest. — *πιςοί, fideles)* Bona externa dantur ad explorationem. — *οὐκ ἐγένεσθε, non facti estis)* deposita, quae in vobis erat, perfidia. haec significatio verbi *γίνομαι.* — *τὸ ἀληθινὸν, verum)* Jesus loquitur e sensu coelesti. *Verum* bonum, spirituale atque aeternum. Hujus pretiositas non perinde potest objici periculo *perfidae* administrationis. Nullum in mamona damnum fit. — *τίς, quis)* h. e. Non ego, nec Pater meus. — *πιςεύσει, credet)* in hac vita, ubi periculum perfidiae.

v. 12. *ἀλλοτρίῳ, alieno)* in bonis mundi externis, in pabulo ventris. 1 Cor. 6, 13. 1 Tim. 6, 7. Alio respectu carnalia, non spiritualia, *nostra* dicuntur. 1 Cor. 9, 11. Imo aliena sunt homini, antequam *fidelis* fit, omnia Dei bona, etiam ea, quae ceteris sunt minora ac priora: ubi *fidelis* factus est, omnia ei *sua* fiunt, etiam maxima et summa. — *τὸ ὑμέτερον, vestrum)* quod est filiorum et heredum Dei. c. 6, 20. 1 Cor. 3, 22. Re ipsa idem, quod *verum.* v. 11. — *ὑμῖν, vobis)* Qui salute excidit, habere tamen potuit. — *δώσει, dabit)* Nomini *verum* convenit verbum *credet,* respicitque unice hanc vitam, in qua tempus est probationis: pronomini *vestrum* convenit verbum *dabit,* spectatque praecipue vitam futuram, in qua nullum est periculum perfidiae. Quare quia in altera parte locum habet perfidia, in altera non habet: causa, cur iis, qui in iniquo mamona non praestitere fidem, vera non sint committenda, est rerum veritas et dignitas, nulli periculo exponenda: causa, cur iis, qui in alienis fidem non praestitere, sua non sint danda, est eorum, qui ea ut *sua* accepturi fuerant, indignitas, tantae hereditatis incapax. Uno eodemque studio et iniqua et vera administrare; una eademque anima et alienis et suis frui nemo potest.

v. 14. *καὶ οἱ φαρισαῖοι, etiam pharisaei)* Sermo habitus erat ad discipulos, audientibus pharisaeis. — *φιλάργυροι, avari)* quales facillime omnium scandalum captant. — *ἐξεμυκτήριζον, irridebant)* doctorem simplicitatis. [*ea sese prudentia instructos esse opinati, ut DEI servitium et Mamonae egregie combinare possent.* V. g.]

v. 15. *οἱ δικαιοῦντες — ἀνθρώπων)* justa aliqua facitis, inde *justos vos esse putatis, simulatis et putamini.* Antitheton, *noscit.* — *καρδίας, corda)* Cor, sedes justitiae et injustitiae. [*Efficacissime hoc axioma et convincere malos valet et sinceros confirmare.* V. g.] — *τὸ ἐν ἀνθρώποις ὑψηλὸν, quod in hominibus altum)* quae hominibus inter homines videtur esse summa justitia. conf. c. 18, 14. *exaltans.* Subsequentis sermonis nexus hic est: Justificatio sui coram hominibus et elatio cordis, nutrit avaritiam, et ridet simplicitatem coelestem: v. 15. et contemnit evangelium: v. 16. et solvit legem, v. 17. id quod ostenditur exemplo pharisaeis dictu maxime necessario. v. 18. Omnia complectitur sermo de divite et Lazaro.

v. 16. *ὁ νόμος, lex)* Subaudi praedicatum, *prophetizaverunt,* ex antitheto, *evangelium praedicatur.* — *καὶ πᾶς, et omnis)* cap. 15, 1. — *βιάζεται) vi ingruit* pia. Resolve: *πᾶς, (βιαζόμενος,) εἰς αὐτὴν διὰ τῆς βίας εἰσέρχεται.*

v. 17. *δὲ, vero)* Etsi, Christus, adsum, cum evangelio; tamen legem non tollo. Matth. 5, 17. s. Refutat pharisaeos antinomos. Nul-

lum enim adest vestigium vel mentio transitus ullius a pharisaeis ad Sadducaeos. In v. 16—18. notatur pharisaicus legis contemtus et abusus, et perennitas legis ipsius; et huc pertinet scopus sermonis totius de divite et fratribus ejus, coll. v. 29. — *πεσεῖν*) *διαπίπτειν* נפל Jos. 21, 45.

v. 18. *πᾶς ὁ ἀπολύων, omnis qui demittit)* Divortii quoque causa vel penes dimittentem vel penes pharisaeos judicesque poterat esse avaritia, v. 14. ob quaestum ex divortii libello. Hic abusus tum valde regnabat. [*Deserta adulterii exceptio non erat hujus loci: eo enim casu pars perfida seipsam reapse segregat.* V. g.]

v. 19. *ἄνθρωπος, homo)* Haec parabola (est enim parabola, etsi historia subesse potest) non solum abusum bonorum externorum per avaritiam et superbiam, sed etiam superbum contemtum legis et prophetarum redarguit. coll. v. 14. ss. Dives, exemplar pharisaeorum: Lazarus, exemplum pauperum spiritu. utrorumque status in hac vita et in futura ostenditur. — *πορφύραν καὶ βύσσον, purpuram et byssum)* colorum pulcra temperie.

v. 20. *ὀνόματι, nomine)* Lazarus nomine suo notus in coelo: dives non censetur nomine ullo, v. 25. genealogiam tantum habet in mundo, v. 27. s. Etiam in parabola locus est nomini proprio. Ez. 23, 4. Revera tamen Hierosolymis talem illo tempore Lazarum fuisse, ex Hebraeorum traditione refert Theophylactus. — *ἐβέβλητο, jacebat)* membris captus. Fames hujus et nuditas opponitur victui et amictui divitis. Character animae Lazari colligendus est partim ex conditione ipsius externa, partim ex opposito divitis charactere. — *πυλῶνα) portam,* magnae domus: procul, sic tamen, ut dives moveri posset ad misericordiam, et ipse mensam ejus videret. Antitheton, *sinus.* conf. Act. 12, 13. not.

v. 21. *ἐπιθυμῶν, cupiens)* Adeo nil habebat *altum.* v. 15. — *) *ἀλλὰ καὶ) quin etiam.* Particula haec, subaudito *non solum* in priore membro, subsequentia intendere solet. — *οἱ κύνες) canes,* proprie dicti. Solitudo notatur nudi et abjecti Lazari. Magnum antitheton, *angeli.* v. 22. — *ἐρχόμενοι, venientes)* non Lazari, sed sua causa; quasi cadaver esset. — *ἀπέλειχον, delingebant)* Linguae caninae structura ac saliva corpori minus affecto lenimentum affert: sed ulceribus obsito dolorem exasperat. — *ἕλκη) ulcera,* purulenta.

v. 22. *ἀπενεχθῆναι) Ablatus est,* ex loco alieno in patriam. — *αὐτὸν, eum)* animam ejus: si quidem etiam Abraham qua animam innuitur; quanquam *sinus* ejus, et Lazari *digitus,* uti divitis *lingua,* memoratur. — *εἰς τὸν κόλπον, in sinum)* ut filius germanus, cohaeres et commensalis Abrahae, in coelorum regno accumbentis. [*Matth.* 8, 11.] Sermo concisus. nam sinus praesupponit convivium; convivium, regnum coelorum. Pervenit Lazarus in regnum coelorum; imo ad convivium; imo in Abrahae gremium. Lazarus deinde penitius Abrahae conjunctus, dicitur esse *ἐν τοῖς κόλποις αὐτοῦ,* v. 23. in plurali. Bonum mortuorum statum Judaei appellabant *gremium Abrahae,* et *hortum Eden.* coll. c. 23, 43. Vid. Lightf. ad h. l. — *καὶ, et)* Saepe uno tempore moriuntur duo homines, qui in vita erant pro-

---

*) *ἀπὸ τῶν ψιχίων, ex miculis*] Immunitas Lazari ab omni cupiditate mundana indicatur. *V. g.*

ximi. — ἐτάφη, *sepultus est*) cum apparatu. Clausula eorum, quae dives accepit. v. 25.

v. 23. ᾅδῃ, *inferno*) Neque Abraham neque Lazarus erat ἐν τῷ ᾅδῃ, quanquam nondum contigerat mors et descensus Christi. Differunt

ᾅδης et *gehenna*

ut totum et pars:

ut praesens et futurum, post diem judicii:

ut receptaculum singulorum, et malorum universorum. ᾅδης multo latius patet, quam *gehenna*. conf. Gen. 37, 35. ubi sane Jacobus nec suam nec Josephi animam despondet. In prima, quam dedimus, differentia ipse ᾅδης et ipsa gehenna spectantur: in tertia, incolae. Abrahamus fuit ἐν τῷ ᾅδῃ latissime dicto, ut Gen. l. c. ᾅδης dicitur: sed apud Lucam opponuntur inter se ᾅδης et Abrahae sinus. — ἐπάρας, *tollens*) Flebile spectaculum, ex profundis. — *) τὸν Ἀβραὰμ, *Abrahamum*) sed non Deum ipsum. quare neque ad Deum clamare potest: *miserere mei*. — κόλποις) Plurale. a pectore ad genua.

v. 24. αὐτὸς) *ipse*. non jam opera servorum utitur, mendicus ipse. — πάτερ, *pater*) Gloriatio carnis. resp. *fili*, v. 25. — πέμψον, *mitte*) Adhuc vilipendit Lazarum heluo, adhuc Mosen. v. 30. — ἵνα βάψῃ, *ut tingat*) Hoc verbo non semper innuitur magna aquae copia: derivatur hinc βαπτίζω. Ne tenuissima quidem levatio obtingit. Hoc sane ἄκρατον *merum* est. Ap. 14, 10. ἡ τῆς ἐλεημοσύνης σταγὼν ἀμίκτως ἔχει πρὸς τὴν ἀπήνειαν. *Misericordiae divinae gutta non miscitur cum* epulonis *immanitate*. Chrysostomus. — γλῶσσαν, *linguam*) Lingua maxime peccarat.

v. 25. τέκνον, *fili*) Correlatum infertur ex relato, *pater Abraham*. nomen proprium hic non additur. nam Abraham non novit hunc filium amplius. *Filium* appellavit etiam Achanem miserum Josua cap. 7, 19. — μνήσθητι, *recordare*) Mortui retinent memoriam rerum pristinarum. v. 27. — ἀπέλαβες) *abstulisti* lubens. Id in vita non putarat dives. Magnum et bonorum et adversorum pretium: nam sementis est in hac vita. — τὰ ἀγαθά, *bona*) בחיים Ps. 17, 14. — ἐν τῇ ζωῇ σου) Sic LXX, ἐν τῇ ζωῇ αὐτῶν. ibid. — τὰ κακά, *mala*) Hic non additur *sua*. — νῦν δὲ, *nunc vero*) Argumentum ab aequo: cur sic fiat. — παρακαλεῖται, *solatio afficitur*) super aerumnis pristinis. 2 Thess. 2, 16. Non vacat ei abire. — ὀδυνᾶσαι, *cruciaris*) mere.

v. 26. καὶ, *et*) Argumentum ab impossibili. — ἐπὶ) Hoc cumulat causas repulsae. conf. ἐπὶ, c. 3, 20. σὺν πᾶσι τούτοις, c. 24, 21. — ὑμῶν, *vos*) Ergo multi in inferno sunt. — χάσμα, *hiatus*) Distantia inter sinum Abrahae et infernum. — ἐστήρικται, *firmatus est*) Hoc verbo praeciditur heluonis rogatio. — οἱ θέλοντες) *volentes*, si possent. — διαβῆναι) διαβαίνω, libere: διαπερῶ, vectus. — οἱ ἐκεῖθεν) Concise, pro οἱ ἐκεῖ, ἐκεῖθεν.

v. 28. πέντε, *quinque*) Fortasse quinque fuere pharisaei, qui Dominum maxime irriserant, v. 14. nec legem et prophetas audiebant, v. 16. 29. et epuloni, si minus foris, certe intus erant similes. Sane novit Dominus indolem et numerum etiam talium. v. 15. Sextus frater erat, qui in inferno clamabat: contra sex illos, unus, septimus, ex Abrahami posteris in Abrahami sinum pervenit Lazarus. — ἀδελφοὺς,

---

*) ἐν βασάνοις, *in cruciatibus*] Longo ante diem novissimum intervallo; quin ante mortem Christi. *V. g.*

fratres) securos. — *ἵνα μὴ, ut ne*) In inferno non est *solamen miseris socios* etc. pro epulone. Vid. tamen Ez. 32, 31. Heluo antea immisericors nunc misericordiam, sed divinae non respondentem, exserit. Pejor in voluptate, quam in cruciatibus inferni.

v. 29. *λέγει, dicit*) Non respondet Abraham de eo, an Lazarus mitti a sese posset ad fratres illius. a terra certe nec coelum nec infernum hiatus ille dirimit. — *μωσέα, Mosen*) Prosopopoeia (pro Lege) apta, in antitheto ad Lazarum. Perinde est, ac si Mosen coram haberent. [*Nobis praeterea Christi sermones ac testium Ejus scripta suppetunt, quibus et resurrectio Ejus ex mortuis adseveratur.* V. g.] Scopus hujus sermonis, commendare scripturam, quam contemnebant pharisaei, avari, v. 14. justificantes et efferentes sese, v. 15. legem contemnentes, v. 17. quem totum sensum pharisaicum scriptura absorbet. Moses et prophetae hic considerantur, maxime ut de Christo Jesu testantes, v. 16. quem irridebant, v. 14. — *ἀκουσάτωσαν, audiunto*) Severe hoc dicitur. Nemo cogitur. Auditu fideli salvamur, non apparitionibus. Herodes, audire non cupiens, miraculum non cernit. Minus aperte, minus copiose in V. T. agitur de statibus post mortem; atque id tamen sufficere debet ad poenitentiam. Errant, qui putant, demum per mysteria illa profanos lucrifactum iri.

v. 30. *οὐχὶ, non*) Non norat dives in vita oeconomiam salutis; vilipendiumque Scripturae miser, relicto luxu, secum intulit in infernum. Hinc consilium dedit minime Theologicum. Putat, ut ipse nunc afficitur, sic superstites mox affectum iri. Intuere Lazarum viventem: sic non opus erit Lazaro post obitum apparente. Profani homines postulant, uno momento sibi primum palpabiliter et sine fide monstrari veritatem rerum invisibilium: scrutinium, fidem, patientiam refugiunt. — *τὶς, aliquis*) Lazarus, aut alius. — *ἀπὸ νεκρῶν, a mortuis*) Ergo non crediderat dives, nec credebant fratres ejus, esse infernum aut beatitudinem. Sadducaeismus professus et sectarius non infertur hinc, sed atheismus practicus, quo etiam non modo Sadducaei, sed Pharisaei quoque laborabant cum omni sua hypocrisi. Erant revera empaeetae, v. 14. Et probabile est, *quinque* pharisaeos individualiter prae ceteris notari versu 28. — *μετανοήσουσιν, poenitentiam agent*) Poenitentia opus esse, omnes sciunt, vel sine apparitionibus: sciebat etiam heluo in inferno; quamvis non caperet, Mosen et prophetas huc facere.

v. 31. *οὐδὲ ἐὰν — ἀναςῇ, πεισθήσονται, neque si — surrexerit, persuadebitur eis*) Dives dixerat, *si — profectus fuerit, poenitentiam agent:* nunc antecedens hypotheticum crescit; consequens tamen decrescit. Multa sunt ex mundo invisibili documenta; (Matth. 27, 53.) sed non ad hoc praecipue, ut poenitentiam agant mortales. Resuscitatus est Lazarus alter, neque credidere, Joh. 11, 44. 53. *Πείθεσθαι*, itemque *ἀπειθεῖν*, modo ad intellectum, modo ad voluntatem refertur: saepe ad utrumque.

CAPUT XVII.

v. 1. *Μαθητὰς, discipulos*) uti c. 16, 1. — *ἀνένδεκτόν ἐςι*) *οὐκ ἐνδέχεται, non usu venit, c.* 13, 33. — *ἐλθεῖν, venire*) per pharisaeos praesertim. [*eorumque cavillationes.* c. 16, 14. V. g.]

v. 2. *τούτων, horum*) Hoc pronomine demonstrat Lucas, in medio fuisse parvulos.

v. 3. *προσέχετε ἑαυτοῖς, cavete vobis*) Non solum nolite scandalum aliis dare, v. 1. s. aut ab aliis accipere, in vos peccantibus, h. v. sed etiam *cavete*, ne vobis scandalo sitis. Matth. 18, 8. 9. Conf. Gal. 6, 1. fin. — *ἄφες, remitte*) Sic Deus nobiscum agit.

v. 4. *τῆς ἡμέρας, die*) Hoc multi perperam transferunt ad locum Prov. 24, 16. quasi justus in *die* septies laberetur, et quidem in *peccata*. — *ἐπιστρέψῃ, convertat se*) Antitheton: *peccaverit*. — *μετανοῶ, poenitet me*) Sic aperte dicere, non modo non turpe, sed etiam salutare est: animus offendentis et offensi egregie sanatur. [*Pari modo etiam apud DEUM non generatim tantum, sed singulorum lapsuum caussâ, quorum conscii sumus, deprecari nos expedit.* V. g.]

v. 5. *εἶπον, dixerunt*) Moti suavitate sermonis v. 4. optabant uberius frui benignitate divina. — *οἱ ἀπόστολοι, apostoli*) quibus maxime opus erat magna fide. — *τῷ κυρίῳ, Domino*) Appellatio hic posita innuit, valde solenne fuisse petitum. — *πρόσθες, adde*) Divinam Jesu virtutem agnoscunt. Id agit Jesus v. 6. et v. 7—10. — *πίστιν, fidem*) scandala vincentem, offensas donantem.

v. 6. *εἰ, si*) Hoc *SI* ipsum acuit et extendit ad fidem animos contendentes. [*Expositâ fidei efficaciâ ipsa fides augetur.* V. g.] — *συκαμίνῳ*) שקמים LXX, *συκάμινοι. morus*, arbor obvia in Palaestina. 1 Reg. 10, 27. Ab ea distinguitur interdum *συκομορέα*. c. 19, 4. Vide Lexicographos, et Bezam ad h. l. Caprificus, arbor *radicatissima*. — *φυτεύθητι, plantare*) cum radicibus, in mari mansura. Tale quiddam fit ipsis fidelibus. — *ἐν τῇ θαλάσσῃ, in mari*) Erant prope mare. coll. Matth. 17, 20. 27. — *ὑπήκουσεν ἄν, obediret*) *Obedientialem* potentiam appellant Metaphysici. Agnitio divinae omnipotentiae, quam fides apprehendit, fidem auget.

v. 7. *τίς, quis*) scil. est. — *δέ, vero*) Fide apprehenditur omnipotentia divina, v. 6. beatius *vero misericordia*, et gratia, eaque mera. v. 7. seqq. Conf. cap. 10, 20. — *ἐξ ὑμῶν*) *ex vobis*, hominibus, vel discipulis. Bartholomaeus dicitur fuisse nobilis. — *δοῦλον, servum*) Christus dum fidem auget, videtur imminuere. Magnae fidei et orationi substernitur humilis paupertas in spiritu, et profundus sensus nostrae *ἀχρειότητος, inutilitatis* et debiti. Ps. 147, 11. 123, 2. — *ἀροτριῶντα, arantem*) toto die. unde sequitur, *coenem*. — *εὐθέως, cito*) Antitheton, *postea*, v. 8. Itaque construendum, *cito accumbe*. Alii, *dicit cito*: remissiore sensu. Nam sive hoc sive illud herus servo dicit, dicit ei statim, ut ingressus est ex agro. *Cito* cupiunt *accumbere*, qui missis ceteris officiis fidem sibi summam conferri oportere putant. Placent autem Deo, qui modeste incedunt, nil postulant arroganter. — *παρελθὼν, accedens*) c. 12, 37. not. — *ἀνάπεσε*) Alii, *ἀνάπεσαι*. Sed aoristus uterque hujus verbi in activo, non in medio, usitatus est.

v. 8. *ἕως*) *donec*, usque dum, et quam diu.

v. 9. *ἐποίησε, fecit*) arando pascendove. — *οὐ δοκῶ*) *Μείωσις*.

v. 10. *ὅταν ποιήσητε, quum feceritis*) Erat apud apostolos intentior consideratio obedientiae hactenus praestitae, praesertim cum viderent aliorum contumaciam scandalosam c. 16, 14. Ab ea recordatione Dominus eos revocat. — *) *ὅτι*) *ὅτι* bis eandem vim habere videtur,

*) *λέγετε, dicite*] Subintelligendum: *Sic magna evadet fides vestra.* Fi-

per anaphoram. — *δοῦλοι ἀχρεῖοι, servi inutiles*) Emphasis est in nomine, *servi*, et omnis servus debet se *inutilem* fateri, ex eo, quia servus est, qui omnia debet, qui si delinquit, plagas meretur: si omnia facit, nil meretur: nil factum reputare debet; nulla gratia ei habenda, cujus est postulare nihil magni aut negotii aut praemii. Utilitatibus nostris carere potest Deus, solus bonus. Rom. 11, 35. Matth. 19, 17. David, *ἔσομαι ἀχρεῖος ἐν ὀφθαλμοῖς σου*. 2 Sam. 6, 22. ubi sequitur antitheton, *δοξασθῆναι*, non sine mentione *servorum*. Miser est, quem Dominus *servum inutilem* appellat, Matth. 25, 30. beatus, qui se ipse. De voce *ἀχρεῖος* vide Eustath. Est Metonymia consequentis. Dicite: *sumus servi inutiles:* id est, non major gratiarum actio debetur nobis, quam si nihil egissemus. Job. 9, 21. 10, 15. Etiam angeli possunt se servos inutiles appellare Dei. Et servus hominis potest se dicere servum inutilem, quamlibet utilis hero. Ratio est, 1) ipsa conditio servi. 2) accedit, respectu Dei, beatitudo ipsius. Act. 17, 25. *Ἀχρεῖος* dicitur vel transitive, qui alteri non est utilis: vel intransitive, qui sibi nil proficit: idque rursum vel sua sponte, ut David se fore dicit (non in Hebr. sed) in Graeco: vel involuntarie, uti servus. — *ὠφείλομεν, debebamus*) tanquam servi. In hoc verbo est emphasis, prae verbo *fecimus*.

v. 11. *διὰ μέσου, per medium*) in confinio. [*Salvatoris memoria, ex Galilaea per Samariam in Judaeam profecti, profunde hoc miraculo hominibus infixa fuit.* Harm. p. 416.]

v. 13. *ἦραν φωνὴν, sustulerunt vocem*) id quod vix ferebat morbus. Vocem gratus Samarita pie adhibuit iterum versu 15.

v. 14. *ἱερεῦσι, sacerdotibus*) pluribus; quia plures erant leprosi. Hierosolymis, longo itinere. Sic Samarita ad fidem Israelis adducitur. [*quare* reversus *esse dicitur*, v. 15. V. g.] Hoc jussu indicatur praevia sanatio.

*) v. 16. *σαμαρείτης, Samarita*) v. 11.

v. 17. *οἱ δέκα, decem*) Specimen omniscientiae.

v. 18. *οὐχ εὑρέθησαν, non inventi sunt*) novem. — *ὑποστρέψαντες, reversi*) Pars praedicati. [*Hierosolymâ domum redeuntibus brevis ad Jesum migratio fuisset; neque tamen accedere non gravati sunt.* V. g.] — *δοῦναι, dare*) Id ultro facere debuerant. — *ἀλλογενής, alienigena*) quem videri poterat ceterorum societas adjuvisse; qui magis, quam ipse, devincti erant ad gratias agendas.

v. 19. *πορεύου, proficiscere*) Non decebat tum, Samaritam diu adesse.

v. 20. *πότε, quando*) De *tempore* quaerunt potius, quam de *loco*, quem sine discrimine putabant fore Jerusalem. Et de tempore et de loco respondet Dominus, sed multo aliter, ac putabant. Conf. v. 37. cap. 19, 11. seqq. [*A Luc.* 17, 20. *ad c.* 18, 14. *continua est ad quaestionem istam responsio: et quae c.* 17, 22—37. *habentur, ea repetiit Salvator Matth.* 24. *etc.* Harm. p. 419. *Plena periculi*

---

dei obstaculis, inter quae temeritas et sui confidentia primum facile locum occupat, e medio sublatis, sponte fides crescit. Tum enim boni Domini mera gratia liberum habet locum. *V. g.*

*) v. 15. *φωνῆς μεγάλης, voce magna*] quae ipsa, in laudem DEI, sanationis factae testimonium fuit. Rauca videlicet leprosorum vox est. *V. g.*

res est, neglectis praesentibus prudentiae exercitium protendere ad futura. V. g.] — *μετὰ παρατηρήσεως, cum observatione)* cum tali pompa, ut gradatim et successive observari possit τὸ πότε et τὸ ὧδε, *tempus* et *locus*. Correlata sunt: nuncii, quos hi *observantes* vellent dicere *hic aut ibi;* et hi *observantes* ipsi, qui τὸ *hic aut ibi* requirunt.

v. 21. *οὐδὲ ἐροῦσιν, neque dicent)* ii, qui demonstrant regnum. Congruit verbum sine nomine positum. Mundus non agnoscit nuncios regni. — *) *ἰδοὺ γάρ, ecce enim)* Animum debetis advertere; tum jam praesto esse videbitis regnum. Hoc *ecce* verum ponitur contra *ecce* frustra speratum. *ecce enim* non stat sub *dicent.* — *ἐντός, intra)* Non debetis spectare in tempora futura, neque in loca remota. nam intra vos est regnum: sicut rex Messias est in medio vestri. Joh. 1, 26. 12, 35. *Intra,* non respectu cordis singulorum pharisaeorum (tametsi revera Christus habitat in corde suorum, Eph. 3, 17.) sed respectu totius populi Judaici. Rex, Messias, adeoque regnum, est praesens: videtis et auditis. LXX, ἐντὸς בקרב de iis, quae sunt in homine: sed h. l. sermo est de pluribus. Sic LXX, et Hervag. Deut. 5, 14. ὁ ἐντὸς τῶν πυλῶν σου. Raphelius confert illud a Xenoph. ὅσα ἐντὸς αὐτῶν καὶ χρήματα καὶ ἄνθρωποι ἐγένοντο. i. e. *intus apud se in castris.* — *ἐστιν· est)* Praesens, apposite, cum emphasi. Non potest dici, *venit,* sed, *praesto est.* Joh. 3, 8.

v. 22. *μαθητάς, discipulos)* qui id prae pharisaeis capiebant. — *ἐλεύσονται, venient)* Significat Jesus, tempus praesens regni Dei, dum pharisaei quaerunt, quando veniat, praeteritum fore. Responsio complectitur eventus ulteriores, v. 24. ss. et propiores, v. 31. ss. — *ἐπιθυμήσετε, cupietis)* Sermo hypotheticus: nam *cupiditatem* illam postea sedavit Paracletus, apud Christianos duntaxat. c. 24, 49. 52. [*Praesentibus utere!* V. g.] — *μίαν) unum* diem talem, quales nunc habetis multos: Matth. 9, 15. quia me oculis cernitis; (vide, de appellatione *Filii hominis,* ad Matth. 16, 13.) et coelum apertum. Joh. 1, 52. Post ascensionem *unus,* isque maximus, dies talis superest, novissimus. v. 30.

v. 23. *ἐροῦσιν) dicent,* contra ac fit in regno Dei. v. 21. Sic autem dicunt in papatu, gratiam locis affigente. Praecipue de aetate apostolica textus agit. — *ἰδού, ecce)* hic est, scil. Filius hominis, i. e. Jesus Christus. Non innuuntur pseudochristi eorumque asseclae; sed verum Messiam non vere indigitantes. — *μὴ ἀπέλθητε, ne abeatis)* simpliciter. — *μηδὲ διώξητε, neque persequamini)* cum ardore. Saepe aviditas impellit, quo vera ratio non ducit.

v. 24. *ἡ ἀστράπτουσα, fulgens)* dum est in fulgore. Non potest monstrari. — *τῆς ὑπ' οὐρανόν)* Saepe *terra* ἡ ὑπ' οὐρανόν, apud LXX, in Job et alibi. — *οὕτως, sic)* celerrime, latissime. — *τῇ ἡμέρᾳ) die* novissimo. Matth. 26, 64.

v. 25. *πρῶτον, primum)* antequam ingreditur in illam gloriam, in qua venturus est. — *ἀποδοκιμασθῆναι, reprobari)* ita, quasi is non esset rex. Post mentionem gloriae statim iterum de passione. — *ταύτης, hac)* hac aetate. Innuitur, non ista aetate fore diem Filii hominis.

v. 26. *καθώς, sicut)* Novissima tempora conveniunt cum cataclys-

*) ὧδε — ἐκεῖ, *hic — illic*] *Hic* tempus praesens connotat; futurum, *illic. V. g.*

mo, ratione universalitatis; cum Sodoma, ratione ignis. — **καὶ ἐν ταῖς ἡμέραις**, *etiam in diebus)* Primo ipse dies revelationis Filii hominis v. 30. appellatur Dies Filii hominis: deinde etiam ii dies, qui illum antecedunt; extremi dies exspectationis, Hebr. 10, 13. conf. phrasin Ps. 119, (118.) 84. **πόσαι εἰσὶν αἱ ἡμέραι τοῦ δούλου σου;** Etiam ante coronationem vel nuptias tempus aliquod regi vel sponso tribuitur. Similis pluralis, c. 9, 51. not.

*) v. 28. **ἐν ταῖς ἡμέραις Λώτ**, *in diebus Lot)* Gen. 19, 14. — **ἠγόραζον**, *emebant)* Jam magis varius erat mundus tempore Loti, quam tempore Noe: quanto magis nostro, artibus mercaturae, navigationis, belli, fori, scholae, curiae, etc. ad summa evectis.

v. 30. **ἀποκαλύπτεται)** Praesens, *revelatur* subito, visibilis.

v. 31. **ἐν ἐκείνῃ**, *in illo)* *illo*, in quo veniet regnum Dei. Innuitur dies obsessae Hierosolymae: coll. v. 34. not. qui multas communes rationes habet cum die novissimo. conf. v. 22. Destructis Hierosolymis, liberrime propagatus est Christianismus. c. 21, 28.

v. 32. **τῆς γυναικὸς Λώτ**, *uxoris Lot)* quae non fecit, quod praecipitur versu 31. Si proprietatem verborum Gen. 19, 26. et varietatem interpretationum, a Wolfio ad h. l. curate enumeratam, expendas, huc res redibit: Respexit uxor Loti, segniusque viro fugit, et sic citra Zoar, calamitate illa, de qua angeli monuerant, et suppari Sodomis morte se involvit. nam extremus miraculosae et horrendae pluviae margo miseram corripuit et exanimavit, et corpus ejus repente afflavit, texit, tinxit, percussit, immutavit, ut ea, quae minus *cucurrerat*, plane consisteret. Statua quippe dicitur cadaver illud erectum et conditum; et statua, non sulphuris, sed, quod mitius, et tamen affine, salis. coll. Deut. 29, 22. Marc. 9, 49. Lacus asphaltites, mare salis, idem. Si in medium imbrem incidisset, statim consumta tota fuisset: sed dum eam lambit ignis, obriguit. Nec tamen dubium est, quin cadaver aut paulo post sepultum fuerit, (ut solent cadavera nivibus, aquis, arenis, et obruta et eruta, aut divinitus interfecta, Lev. 10, 5.) aut, sale liquescente, in corruptionem abierit. Certe nec Mosis nec Christi tempore statua illa exstitisse dicitur: atque Hic *recordamini* ait, non, *intuemini*.

v. 33. **ζητήσῃ**, *quaesierit)* v. 31. 32. — **ψυχὴν**, *animam)* Intelligendum de toto homine, praescindendo a vita naturali vel spirituali, quae determinatur ex eo, quod adjicitur in sermone. — **ζωογονήσει)** Act. 7, 19. not.

v. 34. **ταύτῃ τῇ νυκτὶ**, *hac nocte)* Non dicit, **ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ** coll. v. 31. Matth. 26, 31. Hodie sunt, inquit, qui ad tempora illa longe alia pervenient. Conf. *hic*, c. 9, 27. Eadem generatione eventus secutus est. Matth. 24, 34. — **εἷς)** Sic codd. plurimi: diciturque, **εἷς**, — **ὁ ἕτερος·** uti **ἑνὸς** — **τοῦ ἑτέρου**, c. 16, 13. et **πέντε** — **καὶ αἱ πέντε**, Matth. 25, 2. Mox versu 35. Millius **ἡ** ante **μία** item omissum, idque in Stephani quoque textu, notare supersedit.

v. 36. **δύο ἔσονται ἐν τῷ ἀγρῷ κτλ.)** Apud Lucam quoque hunc versiculum exhibent testes pervetusti. Neque eum ex Matthaeo

---

*) v. 27. coll. v. 33. Quanta quaeso eorum, qui temporalibus se totos immergunt, ab iis differentia est, qui in eo toti occupantur, ut egregie coram Filio hominis stare detur in die apparitionis Ejus. *V. g.*

huc traductum, patet ex aliis apud Lucam, atque apud Matthaeum, verbis, et ex alio versiculorum ordine *). Duas periochas habet Matthaeus, de *agro* et *mola;* tertiam addit Lucas, de *lecto:* perinde ut alibi Matthaeus duas habet periochas de sequela Jesu Christi, c. 8, 19. s. quibus tertiam addit Lucas c. 9, 61. s. item, ille duas, de pane et pisce, c. 7, 9. 10. hic tertiam de ovo, c. 11, 12.

v. 37. *πῦ, ubi)* Ubi erit hoc, quod v. 34. s. describitur? — *ὅπυ, ubi)* Per periphrasin indicat Dominus *τὸ ubi*, interrogatus de adversis, uti versu 21. de regno **).

CAPUT XVIII.

v. 1. *Δὲ καὶ, autem etiam)* de praeparatione ad futura illa. conf. v. 8. — *πρὸς τὸ)* id est, *quod attinet* ad insigne illud caput de precibus. — *πάντοτε, semper) nocte dieque.* v. 7. — *προσεύχεσθαι, precari)* Duae parabolae agunt de precibus: haec, v. 1. ss. et altera, v. 9. ss. Prima dedocet nos segnitiem, altera confidentiam in nobis ipsis: duo extrema notabilia. Opposita enim sunt *τὸ segnescere* et *confidentia* mala, v. 1. 9. sicut *confidentia* bona et *segnescere*, 2 Cor. 3, 4. 4, 1. Eph. 3, 12. 13. — *μὴ ἐκκακεῖν, non segnescere)* Congruit *clamor*, v. 7. Exemplum, v. 39.

v. 2. *θεὸν — ἄνθρωπον, Deum — hominem)* Horum respectuum alteruter certe plerosque mortalium movere solet, et *injustitiam* (v. 6.) judicum cohibere. — *μὴ φοβούμενος)* Solemus *φοβεῖσθαι* potentiam, *ἐντρέπεσθαι* existimationem.

v. 3. *χήρα, vidua)* quae facile laeditur, nec facile defenditur inter homines. Talis *ecclesia* mundo videtur. — *ἐκδίκησον)* Hinc *ἐκδίκησις* dicitur, v. 7. Conjugata, *ἀντίδικος* et *ἀδικία*. — *ἀντιδίκυ, adversario)* 1 Petr. 5, 8.

v. 4. *ἐν ἑαυτῷ, in se ipso)* ultro. — *τὸν κτλ.)* Symbolum athei potentis.

v. 5. *ἐκδικήσω αὐτὴν, vindicabo illam)* mea causa. — *ὑπωπιάζῃ, suggillet)* Hyperbole, judicis injusti et impatientis personae conveniens. Huc ref. *εἰς τέλος*. nam *ἐρχομένη* est quasi *παρέλκον*, quo praetermisso sententia tamen quodammodo integra est, quod tamen, adhibitum, orationem facit suavem, moratam etc. Crescebat viduae importunitas in petenda ope.

v. 6. *εἶπε, dixit)* interposita, pro acuendis auditoribus, justa pausa.

v. 7. *θεὸς, Deus)* Judex justissimus. — *ποιήσῃ τὴν ἐκδίκησιν, faciet vindictam)* Haec verba maxima cum vi iterantur mox. — *τῶν ἐκλεκτῶν αὐτῦ, electorum suorum)* Sermo est de iis electis, in specie, qui illo tempore erant, evasuri per excidium urbis. — *βοώντων, clamantium)* ut in angustiis, ad postulandam vindictam. [*alia quavis ope destitutorum. Haec Davidis fuit anchora sacra.* Ps. 55, 17. 18.

---

*) *Haec ratio est mutatae ejus, quae in* Ed. maj. *habetur, sententiae. Nam et margo* Ed. 2. *et* Vers. germ., *praeeunte* Gnomone, *incisum istud de agro recipiunt.* E. B.

**) *τὸ σῶμα, corpus]* Universa gens judaica, Hierosolymis festo paschatos congregata. — *οἱ ἀετοὶ, aquilae]* Romani. *V. g.*

V. g.] — *) μακροθυμεῖ) Insignis lectio **). Constructionis in ea vim facile quivis perspiciat, hac e textu educta sententia: *Electi clamant ad Deum, at Deus μακροθυμεῖ longanimis est super eos.* Prioris membri verbum in textu transit in participium *βοώντων, clamantium:* alterius membri verbum stat immotum, *μακροθυμεῖ, longanimis est.* Plura hujus constructionis a multis passim sollicitatae exempla congessi ad Marc. 3, 27. Laudatur autem ea hoc loco *longanimitas* Dei, qua et malorum injuriam et sanctorum aerumnam ita spectat, (conf. Es. 64, 11.) [Ps. 83, 2.] ut non protinus finem utriusque faciat, quamvis homines putent, ipsius in malos iram, et in sanctos misericordiam, finem celerrimum postulare. Tandem fit, quod Sir. 35, 22. (al. 32, 18.) de justis dicitur, οὐδὲ μὴ μακροθυμήσει ἐπ' αὐτοῖς Κραταιός.

v. 8. ἐν τάχει) et faciet et *celeriter* faciet. — πλὴν ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου ἐλθὼν ἄρα εὑρήσει τὴν πίστιν ἐπὶ τῆς γῆς; *veruntamen filius hominis veniens num inveniet fidem in terra?)* πλὴν, *veruntamen* non tam preces piorum, (quippe quorum fides clamans ad miram paucitatem et parvitatem redacta erit) quam bonitas et justitia divina rem accelerabit. πλὴν, *veruntamen*, et ἄρα, *num*, magnum ἦθος habet, oratione negante per interrogationem temperata. Nam veniet, antequam deficiat fides piorum. Non dicit, fidem fore universalem; neque fidem ait plane fore nullam *in terra* iniquitatibus et calamitatibus referta, in qua ne diluvii quidem tempore nulla fides fuit. Hebr. 11, 7. Esse debuerunt, qui Messiam primo venientem exciperent cum fide: Luc. 1, 17. multo magis igitur esse debebunt fideles, quibus deinceps veniat exspectatus. [Ps. 72, 5. 7. 17.] Matth. 24, 31. 23, 39. 25, 1. s. 2 Thess. 1, 10. 1 Thess. 4, 17. 1 Cor. 15, 51. Hebr. 9, 28. Ap. 22, 20. — ὁ υἱὸς τοῦ ἀνθρώπου, *filius hominis*) cui datum judicium. Joh. 5, 22. 27. — ἐλθὼν, *veniens*) de coelo. nam sequitur antitheton, *in terra*. Ex verbo *inveniet* participium habet vim futuri: estque sermo de adventu ad *vindictam*. 2 Thess. 1, 8. id est, de adventu ad novissimum judicium conspicuo; ut appellatio Filii hominis infert. conf. c. 17, 24. 20. εὑρήσει, *inveniet*. conf. c. 7, 9. — τὴν πίστιν) *fidem*, qua pii confidunt in Domino, et ad illum clamant. *Spes meliorum temporum* hoc dicto neque confirmatur, neque infirmatur. Meliora tempora excipiet tempus pessimum et securitatis plenissimum, a fide alienissimum, in ipsum *adventum Filii hominis* incurrens.

v. 9. καὶ πρός τινας, *etiam ad quosdam)* Antea dixerat ad *discipulos*, ad perseverantiam in orando hortans: nunc a temeritate et confidentia perversa *quosdam* deterret. — πεποιθότας ἐφ' ἑαυτοῖς, *confisos in se ipsis)* in se ipsis, non in gratia Dei, in orando. v. 10. Antitheton, πίστιν, *fidem*, erga Deum, v. 8. Sic, πέποιθεν ἐπὶ τῇ δικαιοσύνῃ αὐτοῦ, Ez. 33, 13. — ὅτι, *quod)* In eo enim ipsa quaestio vertitur, quis orans habeatur justus. — δίκαιοι) *justi*, justificatione non egentes, v. 14. Oppositum, *peccatori*, v. 13. — ἐξουθενοῦντας, *nihili facientes)* injustitiae opinione. — τοὺς λοιποὺς, *reliquos)* cunctos et singulos. v. 11.

---

*) ἡμέρας καὶ νυκτὸς, *interdiu noctuque*] Singuli nocte dieque clamant: at universorum clamor prorsus sine dubio continuus est, neque unquam cessat. *V. g.*

**) *quam utut sequiorem judicaverit margo* Edit. maj., *alteri tamen*, *post marginem* Ed. 2, *praefert* Vers. germ. E. B.

v. 10. *ἀνέβησαν, ascenderunt)* e domo sua. v. 14. Templum erat in sublimi. conf. *descendit.* ibid. [*Maximi sane una saepius itio refert.* V. g.] — *προσεύξασθαι, precatum)* In precibus, de quibus hactenus a v. 1., totus status animae exercetur. — *φαρισαῖος, τελώνης, pharisaeus, publicanus)* Ex utroque genere exemplum insigne.

v. 11. *ςαθεὶς, stans)* fidenter, loco solito. hoc reciprocum plus notat, quam *ἑςὼς* neutrum, mox. — *πρὸς ἑαυτὸν) penes se ipsum* orans, sibi auscultans, quasi neminem ferens sibi proximum. conf. *in se ipsis*, v. 9. — *εὐχαριςῶ, gratias ago)* Hac formula pharisaeus Deum quidem laudare videtur, [*jure enim ac merito pro liberatione ex naturali pernicie grates DEO, siquidem vere id atque humiliter fiat, persolvuntur.* V. g.] sed revera sibi uni de sua felicitate gratulatur. de se uno loquitur. — *οἱ λοιποὶ, reliqui)* Duas classes pharisaeus facit: in alteram conjicit totum genus humanum; altera, melior, ipse sibi solus esse videtur. — *ἅρπαγες, rapaces)* Primum genus peccatorum statuit illud, sub quo publicanum contineri putat; ut illum et in genere cum ceteris et in individuo notet. Congruit illud poëtae veteris: *πάντες τελῶναι, πάντες εἰσὶν ἅρπαγες.* Vid. Gataker. misc. posth. c. 10. — *οὗτος, hic)* Id vero est digito ostendere. Es. 58, 9.

v. 12. *νηςεύω, jejuno)* Ostentat pharisaeus se erga Deum per preces praesentes; et respectu sui, jejunando; et erga alios, per decimas etc. esse justum. — *δὶς, bis)* feria II et V. — *τοῦ σαββάτου, sabbato)* hebdomade. Synecdoche. — *πάντα ὅσα, omnia quaecunque)* Jactat possessiones.

v. 13. *μακρόθεν, e longinquo)* non ausus accedere. — *ἑςὼς)* nec *ςαθεὶς*, nec in genua procumbens, ne spectetur orans. — *οὐρανὸν, coelum)* In poenitentia vel timor praevalet, vel pudor. Pudor magis ingenuus est, quam timor: c. 15, 18. 21. Ez. 16, 52. melius, cor liquefactum, quam mere contritum terrore et metu poenae. Arenae, contrito saxo, duritiem retinent: ex lapideo carneum cor, placet Deo, ut opus ipsius, et gloriam ei dat magis. — *ἔτυπτεν, percutiebat)* prae dolore animi. ubi dolor, ibi manus. Jer. 31, 19. — *ςῆθος, pectus)* conscientiae sedem. — *ἱλάσθητί μοι, propitius esto)* Non audet mentionem Dei, et sui, immediate conjunctam facere. Divinae clementiae fidit. [*Eadem et vere poenitentium et hypocritarum haec oratio est. Nimirum e Scriptura verborum officia hi suffurantur; et ubi in formulas incidunt istic celebratas, latebras in iis quaerunt, ab ipsa earum virtute utut alienissimi. Sic latronem, in extremis gratiam quaerentem; sic Paulum, de imbecillitate sua gloriantem, praetexunt.* V. g.] — *τῷ ἁμαρτωλῷ)* qui *peccator* sum. De nemine alio homine cogitat.

v. 14. *εἰς τὸν οἶκον, domum)* sive ea Hierosolymis fuisse in parabola cogitatur, sive in eo loco, ubi parabola est pronunciata. conf. de *domo*, c. 1, 56. — *ἤπερ ἐκεῖνος)* Alias, *ἢ ἐκεῖνος*. Utrinque subauditur *μᾶλλον*, uti c. 15, 7. 1 Cor. 14, 19. Pharisaeus plane non justificatus est: nam *ἐταπεινώθη, humiliatus fuit.*

v. 15. *καὶ τὰ βρέφη) etiam infantes.* Adeo agnovere humanitatem Jesu. [*Trans Jordanem haec evenerunt, in itinere Hierosolymitano.* Matth. 19, 1. 13. V. g.]

v. 16. *προσκαλεσάμενος, advocans)* eo magis, comi voce et nutu.

— *αὐτὰ, illos)* Magna demissio. Conf. v. 19. Jure igitur nobis commendat humilitatem. v. 14.

v. 17. *παιδίον, puerulus)* παιδίον; *puerulus*, ad *δέξασθαι, accipiendum*, habet aliquid jam de usu rationis: sed *βρέφος, infans*, minorem etiam gradum dicit, *tactui* Salvatoris opportunum. v. 15. 16. [*Maximam partem coelestis regni consortium puerulis constat.* V. g.] — *ἄρχων, princeps)* isque juvenis. Matth. 19, 20. [*Non tanta vi ordinis dignitas, quantâ res familiaris hunc, juvenem licet, retraxit.* V. g.]

v. 20. *τίμα, honora)* etiamsi sis *princeps*. v. 18.

v. 22. *διάδος) distribue*, ipse. Id magnam laetitiam afferre solet piis.

*) v. 27. *δυνατὰ, possibilia)* Exemplum in Zacchaeo, c. 19, 2. 9.

v. 30. *ἀπολάβῃ) recipiat.* — *καιρῷ, tempore)* Id propius significat, quam si diceretur, *αἰῶνι, seculo.*

v. 31. *παραλαβὼν, assumens)* privatim. Matth. 20, 17. — *πάντα τὰ γεγραμμένα, omnia scripta)* Jesus plurimi fecit ea, quae scripta erant. Verbum Dei, quod in Scriptura est, norma est omnium, quae fient, etiam quae fient in vita aeterna. — *τῷ)* Dativus exprimit vim ל praefixi; i. e. *quod attinet:* inestque dativus commodi. v. 33. fin.

v. 32. *ἐμπαιχθήσεται, illudetur)* per ludicra. — *ὑβρισθήσεται, contumeliis afficietur)* serio.

v. 34. *καὶ, καὶ, καὶ, et, et, et)* Gradatio. — *τὸ ῥῆμα τῦτο, verbum hoc)* a Domino prolatum. — *οὐκ ἐγίνωσκον) non agnoscebant:* ut quiddam novum et inauditum abhorrebant. sic, *non agnosco.* Rom. 7, 15. Sentiebant, aliquid asperum dici. Matth. 16, 22. sed sensu non procedebant, quo debebant.

**) v. 36. *τῦτο, hoc)* celebritas haec.

v. 38. *υἱὲ δαυὶδ, fili David)* Non offenditur fides caeci, quod Jesus diceretur *Nazarenus.*

***) v. 43. *ἰδὼν, videns)* Jesu miraculum: visu donati sanctum gaudium.

CAPUT XIX.

v. 1. *Διήρχετο, transibat)* Igitur Zacchaeus habitavit in ulteriore oppidi parte, et arbor illa erat in oppido ipso.

v. 2. *ἀρχιτελώνης, princeps publicanus)* Vir inter suos amplissimus: cujus conversionem credibile est multos esse secutos. — *πλούσιος, dives)* Per hunc sanatur, quod exemplo suo turbarat dives alius. cap. 18, 23.

v. 3. *ἐζήτει, quaerebat)* Igitur antea non norat Jesum facie.

v. 4. *προδραμὼν, praecurrens)* magno studio. — *ἀνέβη, ascendit)* Externa morum civilitas non pateretur virum amplissimum in arborem conscendere: sed vincit fides. — *συκομορέαν, sycomorum)*

*) v. 23. *περίλυπος ἐγένετο, contristatus est*] Multo plus in laetitia sua consecutus est dives Zacchaeus, c. 19, 6. *V. g.*

**) v. 35. *τυφλός τις, coecus quidam*] de cujus socio vid. Matth. 20, 30. not.

***) v. 39. *πολλῷ μᾶλλον, multo magis*] Hac ratione cujusvis generis interpellationes retundere juvat. *V. g.*

Sycomorus, arbor mediae inter ficum et morum naturae; magnae proceritatis. conf. c. 17, 6. not. — *ἐκείνης*) ὁδοῦ, *χώρας*. *ἐλλείπει διά*, uti c. 5, 19. not. Alii suppleverunt.

v. 5. *ζακχαῖε, Zacchaee*) Nomine se appellari, Zacchaeus non potuit non et admirari et laetari. — *σήμερον, hodie*) v. 9. — *οἴκῳ, domo*) v. 9. — *δεῖ με, oportet me*) salutis tuae causa. v. 10.

v. 7. *πάντες διεγόγγυζον, omnes murmurabant*) ex haesitatione potius, quod ad majorem partem attinet, quam cum indignatione. [*Conf.* c. 15, 2. V. g.] — *εἰσῆλθε, ingressus est*) et quidem, quod alias non solebat, ultro condicens. [*Id pluris est, quam edere cum peccatoribus eo modo, qui memoratur* c. 15, 2. 5. 30. V. g.]

v. 8. *σαθεὶς, stans*) animo deliberato et promto. — *τὰ ἡμίση*) plurale. LXX, Jos. 13, 31. — *ἐσυκοφάντησα, defraudavi*) Ingenua confessio, voluntaria restitutio. *)

v. 9. *πρὸς*) *ad* illum: nec tamen plane directe. Conf. *πρὸς*, Rom. 10, 21. — *σήμερον, hodie*) Notari potest *dies*, quo Christi esse incipit homo antehac perditus. Phil. 1, 5. Act. 2, 41. 16, 34. conf. Joh. 4, 52. — *σωτηρία, salus*) Sic, *salvatum* v. 10. Congruit cum *Jesu* nomine. — *οἴκῳ, domui*) quae modo infamis erat. Fidem Patrisfamilias fere sequuntur sui. — *αὐτὸς*) *ipse* princeps domus. — *υἱὸς ἀβραὰμ, filius Abrahami*) ut nomen quoque Zacchaei Hebraeum docet.

v. 10. *τὸ ἀπολωλὸς, perditum*) quod perditum erat, et per amissionem et per interitum. Respondet enim participium duobus verbis, *quaesitum et salvatum*. Ideo Salvator venit ad peccatorem, domum.

v. 11. *προσθεὶς εἶπε, addens dixit*) Parabola igitur, quae sequitur, arctissimam connexionem habet cum antecedentibus: item cum consequentibus, v. 28. — *δοκεῖν, putarent*) Putant Hebraei, Messiam fratres, in mundo sparsos, in Galilaea congregaturum, et in urbem Hierosolymorum tanquam sedem regni ducturum esse: sic incepturum regnare, et multum in monte oliveti versaturum. Non dissimilis tum rerum facies erat. [*Neque erronea in se opinio eorum fuit; sed minus opportune rem concipiebant.* V. g.] Verum judicium eos docet Dominus. v. 27. 41. — *ἀναφαίνεσθαι, apparere*) modo conspicuo, in terra, in urbe, sine vi humana.

v. 12. *εὐγενὴς, nobilis*) Summa sane *nobilitas* Jesu: Non putabant autem, tantum Ipsi esse imperium, quantum vel servis suis dat. v. 17. [*Diversam hanc ab ea parabolam esse, quae* Matth. 24, 14. Marc. 13, 34. *memoratur, ex arcto sermonis nexu apud Lucam cum antecedentibus concludendum est.* Harm. p. 437. — *μακρὰν, longe*) in coelo. — *λαβεῖν, ut sumeret*) ut si generosus Italus principatum in populares quaerat in aula imperiali Germaniae. — *ἑαυτῷ*) *sibi* sua virtute. — *βασιλείαν, regnum*) Huc ref. *regnare*. v. 14. 15. 27. — *ὑποςρέψαι, reverteretur*) de coelo, ad suos. v. 15.

v. 13. *δέκα, decem*) singulis servis, singulas minas. — *πραγματεύσασθε, negotiamini*) Id praeceptum sensu convenit cum illo celebri: *γίνεσθε καλοὶ τραπεζῖται*. — *ἔρχομαι, venio*) *Venio*, inquit; non, *redeo*. Secundus adventus multo solennior.

v. 14. *πολῖται, cives*) ut erant Hierosolymitani. — *ἐμίσουν*) *odium*

---

*) *τετραπλοῦν, quadruplum*) ex lege. Israëlita fuit Zacchaeus, v. 9. Congruit nomen hebraicum. *V. g.*

concipiebant. vid. v. 47. — *ἀπέστειλαν, miserunt*) post ejus profectionem. — *τοῦτον, istum*) Fastidiose loquuntur.

v. 15. *ἐπανελθεῖν, rediret*) Id spectat adventum Christi gloriosum. — *βασιλείαν, regnum*) gubernationem ipsam. — *φωνηθῆναι, ut vocarentur*) per angelos.

v. 16. *ἡ μνᾶ σου, mina tua*) Non sibi, sed bono Domini servus adscribit vim.

v. 17. *δέκα, decem*) Non pro una mina data, sed pro decem lucrifactis datur praemium. Gradus praemiorum. coll. v. 19. — *πόλεων, urbes*) Urbs pro mina: minâ ne tugurium quidem emeretur. Magna rerum amplitudo ac varietas in regno Dei, quamvis nondum cognita nobis.

v. 20. *ἕτερος, alter*) duobus prioribus oppositus. — *ἐν*) *in sudario*, sterili.

v. 22. *ἐκ τοῦ στόματός σου, ex ore tuo*) Impiis non panduntur interiores rationes judiciorum divinorum: sed tantum pro captu suo convincuntur.

v. 23. *τράπεζαν, mensam*) hodie, *Banco.*

v. 24. *παρεστῶσιν, adstantibus*) Angelis.

v. 25. *εἶπον, dixerunt*) ex admiratione, sine invidia.

v. 26. *γάρ, enim*) Interpellatio, versu 25. expressa, praeteritur.

v. 27. *ἐχθρούς, hostes*) non jam *cives: nam oderant*, v. 14. — *ἐκείνους, illos*) Junge cum *hostes*, coll. not. 1. nam *illos* refertur ad v. 14. et hinc infertur *hostium* appellatio. — *ἐπ' αὐτούς*) Reciprocum. — *κατασφάξατε, mactate*) Gradus poenarum. coll. v. 26. — *ἔμπροσθέν μου, coram me*) Justum spectaculum.

v. 28. *ἀναβαίνων, ascendens*) obviam veniens parabolae complemento.

v. 29. *ὡς, ut*) Accurate notantur momenta profectionis. sic. v. 36. 37. 41. 45. — *ἐλαιῶν, olivarum*) v. 37.

v. 32. *εὗρον, invenerunt*) cum incremento fidei et gaudio. [*Non potuere, Domino huic obsequentes, frustrari.* V. g.]

*) v. 34. *εἶπον, dixerunt*) iisdem verbis, atque mandatum erat.

v. 37. *ἐγγίζοντος, appropinquante*) ad urbem. — *χαίροντες αἰνεῖν, gaudentes laudare*) Conjuncta: hymni et gaudia.

v. 38. **) *βασιλεύς, Rex*) Nobilis erat in populo motus: [*quamvis habitus externus haut esset regius.* V. g.] sed tamen non intelligebant profunde, quae dicebant. conf. v. 11. et Joh. 12, 16. — *εἰρήνη ἐν οὐρανῷ, pax in coelo*) c. 2, 14. not.

v. 39. *φαρισαίων, pharisaeorum*) Molesti interpellatores. [*Nimium videtur inflatae atque invidae hypocrisi, quicquid non est vulgare et quotidianum: at nescit reprimi divina virtus.* Harm. p. 445.]

v. 40. *οἱ λίθοι, lapides*) Virtus semel ex Deo profecta non redit re infecta. Invenit, quod agitet; quicquid rerum sit. *Lapides* erant in eo loco. — *κεκράξονται*) Utuntur LXX hoc verbi tempore.

v. 41. *ἰδών, videns*) Novus gradus appropinquandi. Aspectus

---

*) v. 33. *λυόντων, solventibus*] publice, nemine salutato. *V. g.*

**) *λέγοντες, dicentes*] Id ipsum h. l. impletum est, quod in Galilaea praedixerat Salvator, c. 13, 35. *Harm.* p. 445.

movebat. Eo ipso postea in loco Romana fuit obsidio. vid. ad Matth. 24, 15. — *) ἐπ' αὐτῇ, *super ea*) non super se, conf. c. 23, 28.

v. 42. εἰ) *utinam!* τὸ LXX, εἰ, Jos. 7, 7. — ἔγνως, *cognovisses*) *quae ad pacem tuam* faciunt. conf. v. 44. — καὶ σὺ) *tu quoque*, discipulorum exemplo. v. 37. — καί γε) *et sane* etiamnum post tot dies acceptabiles. — ἡμέρα σου, *die tuo*) die plane singulari. v. 44. fin. Ps. 118, 24. — ταύτῃ, *hoc*) post tot alios dies, cum posses saluti tuae consulere. — τὰ) Hoc pendet ab ἔγνως. — εἰρήνην, *pacem*) Antitheto, *hostes*. versu seq. [*Connotatur pax coelestis, coll.* v. 38. V. g.] — ἐκρύβη, *occultata sunt*) justo quoque judicio Dei.

v. 43. ἡμέραι) *dies*, multi. quia unum diem non observas. v. 42. — καὶ, καὶ, καὶ, *et, et, et*) Tres gradus angustiarum. — συνέξουσι, *prement*) Titus muro condito omnem exitum praeclusit.

v. 44. τὰ τέκνα σου, *et liberos tuos*) Aetas praesens notatur, ad XL annos, uti c. 23, 28. Matth. 24, 34. — ἐν σοί, *in te*) Paschae tempore congregatus erat populus, quum urbs cingeretur. — **) ἀνθ' ὧν, *quia*) Varias vastatae urbis causas a variis peccatis repetiere Judaei, ut notat Lightfootus: vera causa hoc loco indicatur ***).

v. 45. ****) ἱερὸν, *templum*) arcem religionis, ubi conspecto ejus zelo debebant agnoscere, quae *pacis* forent.

v. 46. γέγραπται, *scriptum est*) Vid. Matth. 21, 13. not.

†) ††) v. 48. ἐξεκρέματο) ἡ δὲ ψυχὴ αὐτοῦ ἐκκρέμαται ἐκ τῆς τούτου ψυχῆς Gen. 44, 30. Populi assiduitas aditum hostibus obstruebat.

CAPUT XX.

v. 1. †††) Σὺν τοῖς πρεσβυτέροις, *cum senioribus*) Hi non recurrunt v. 19.

v. 3. εἴπατε, *dicite*) Resp. *dic*, v. 2.

v. 6. καταλιθάσει, *lapidabit*) Non erat populi, sacerdotes et scribas prophetam quamlibet verum rejicientes lapidare: sed saepe etiam perversum multitudinis studium per accidens subservit bonae causae.

v. 9. ἤρξατο, *coepit*) postquam scribae novam ei causam dederant. — λαὸν, *populum*) muniendum contra interpellationem antistitum. [*et scandalum crucis imminens.* V. g.] — χρόνους ἱκανοὺς, *tempora longa*) post introitum populi in terram Canaan. [*qui annis plus* 1500 *ab eversione Hierosolymorum per Romanos abfuit.* V. g.]

v. 10. ἐν καιρῷ, *in tempore*) fructuum. — δείραντες, *verberan-*

---

*) ἔκλαυσεν, *flevit*] En tibi mansuetum Regem, inter ipsa discipulorum jubila! Jesus super Hierosolymis lacrymatur: nec tamen quenquam cogit. (*V. g.*) Ecquis vero gladium oris Ejus perferet, quum apparebit equo albo vectus? Apoc. 19, 11. etc. *Harm.* p. 446.

**) λίθον ἐπὶ λίθῳ, *lapidem super lapide*] in ipso etiam urbis templo. *V. g.*

***) οὐκ ἔγνως, *non cognovisti*] Rom. 10, 19. neque etiam voluisti, c. 13, 34. *V. g.*

****) καὶ, *et*) Lacrymas generosus insequitur Zelus. *V. g.*

†) v. 47. διδάσκων, *docens*] Regem id quam maxime decuit. *V. g.*

††) καθ' ἡμέραν, *quotidie*] Gratiosa visitatio! *V. g.*

†††) διδάσκοντος, *docente*] Ambulavit, docuit, Evangelium praedicavit in templo ut *in sua* prorsus aede. *V. g.*

tes) Gradatio: *verberantes*, *verberantes et contumelia afficientes*, *vulnerantes*. qualis etiam illa: *emiserunt*, *ejecerunt*.

v. 11. *προσέθετο πέμψαι*) Hebraismus LXX viralis.

v. 13. *ἴσως*) Ἴσως semel est in N. T. et semel apud LXX pro אך 1 Sam. 25, 21. denotat, humanitus, opinionem, conjecturam, spem rationi congruentem: (uti etiam auctores profani *ἴσως* pro *forte* adhibent.) in re, significatur divinae bonitatis simplicitas sapientissima.

v. 14. *λέγοντες, dicentes)* Scriptura gravi ac vero sermone exprimit ipsam mentem hominum, quam ipsi saepe non tam malam putant. conf. v. 16. Aliter Deus, in veritate; aliter homines, sibi assentantes, peccata pendunt. — *ἀποκτείνωμεν, occidamus)* c. 19, 47.

v. 16. *μὴ γένοιτο*) Sic LXX Hebraeum חלילה reddunt. Hoc dicunt: *absit*, ut heredem interficiamus. conf. vers. seq. et Joh. 12, 34. [*Frequenter homines id malitiae, quod DEUS ipsis exprobrat, recusant in se agnoscere.* V. g.]

v. 17. *ἐμβλέψας, intuitus*) ad acuendam animi illorum circa semet ipsos attentionem. Accentus, gestus, vultus, saepe vim verborum facit expressiorem. — *γεγραμμένον, scriptum)* Matth. 21, 42. not.

v. 18. *ἐκεῖνον*) magnum *illum* lapidem, de quo pridem in Psalmo praedictum.

v. 19. *ἐν αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, eadem hora)* crescente odio. coll. c. 19, 47. — *καὶ ἐφοβήθησαν) καὶ, sed, timuerunt.* — *γὰρ, enim)* Ref. ad *quaesiverunt.* — *πρὸς αὐτὺς, ad ipsos*) in ipsos.

v. 20. *) *λόγυ*) Idem casus, v. 26. *ῥήματος.* — *τῇ ἀρχῇ*) *potestati* principum Judaicorum, et deinceps Pilato.

v. 21. *ὀρθῶς, recte*) rigide, sine flexu.

) v. 31. *) *καὶ οἱ ἑπτὰ, etiam septem)* id est, reliqui de septem.

v. 34. *οἱ υἱοὶ τῦ αἰῶνος τύτυ, filii seculi hujus)* qui subjacent legi mortalitatis; ne piis quidem omnibus exceptis. [*qui, quales erunt, non jam sunt.* V. g.] Antitheton, *filii Dei.* v. 36.

v. 35. *καταξιωθέντες, digni habiti*) Sane magna dignatio. sic c. 21, 36. — *τῦ αἰῶνος ἐκείνυ, καὶ τῆς ἀναςάσεως, seculum illud et resurrectionem)* Etiam ante resurrectionem fit ingressus in *seculum illud.* — *ἐκ νεκρῶν, ex mortuis)* Omnes resurgent: sed pii resurgent *ex* impiis, de quibus non praedicatur *resurrectio*, sed animae cum corpore conjunctae interitus profundior. Sic Act. 4, 2.

v. 36. *οὔτε, neque*) Habent corpus ita perfectum, ut nec legi matrimoniali, nec morti, quae successioni fratrum locum fecit, subjaceant. Status firmior Adamicô. — *ἰσάγγελοι γὰρ, similes enim angelis*) Aetiologia, cur tum nuptiae nullae. — *υἱοὶ τῦ θεῦ, filii Dei*) perinde ut angeli. — *τῆς ἀναςάσεως*) resurrectionis, immortalitatem

---

*) *δικαίυς εἶναι, justos esse*) Tanquam si de conscientia solliciti essent quaerentes. Eam qui curat, liquidum reapse responsum aufert. *V. g.*

**) v. 27. *ἀντιλέγοντες, contradicentes*] Veritas est antiquissima: error nova est adversus istam contradictio; quanquam pro antiquiori etiam opinionem suam habeant subinde errantes. *V. g.*

***) Versu 28. lectio ἐξαναςήσει praeferenda est. Persaepe post Subjunctivum est Indicativus. Vid. LXX Deut. 20, 5. *Not. crit.*

complectentis. antitheton ad *mori*, et Ploce. — ὄντες) Resolv. *quia sunt.*

v. 37. καὶ μωσῆς) non modo prophetae ceteri, sed *etiam Moses*. — λέγει, *dicit)* verba Dei de Se loquentis perscribens.

v. 38. πάντες, *omnes)* Abraham, Isaac et Jacob, et omnes hominibus defuncti, quorum Deus est Deus. *Hominibus* defuncti sunt; αὐτῷ, *ei*, Deo vivunt. — γὰρ, *enim)* Haec ipsa est conclusio, in qua locus erat *ergo* particulae: sed pro ea *nam* ponitur, uti Rom. 3, 28. hoc sensu: adhibita est argumentatio; nam hoc caput veritatis erat demonstrandum. — αὐτῷ, *ei)* Deo, non mortalibus. Ita autem vivunt Deo, ut Deo fruantur. [1 Petr. 4, 6.] — ζῶσιν) *vivunt*, anima: atque adeo vivent, anima et corpore. Tempus totum animae a corpore sejunctae est veluti momentum respectu conjunctionis primitus intentae et aeternum duraturae: et respectu Dei, cui futura sunt minime remota, imo praesentissima. Rom. 4, 17.

v. 39. καλῶς εἶπας, *bene dixisti)* Hoc quoque nomine veritas libere dicenda, quod, cum offendat nonnullos, aliis tamen probetur.

*) v. 42. ἐν βίβλῳ ψαλμῶν, *in libro Psalmorum)* Eo tempore jam pridem uno corpore collecti legebantur Psalmi. **) ***)

CAPUT XXI.

v. 1. Ἀναβλέψας, *suspiciens)* ab auditoribus ad alios. [*Quicquid egeris, ad te quoque tuamque actionem et mentem suspicit Jesus.* V. g.]

v. 2. τινὰ καὶ χήραν) *aliquam, eamque viduam.* †)

v. 5. ἀναθήμασι, *donis)* Erant varia monumenta pretiosa illuc in perpetuum dedicata. vide Josephum. [*Talia hodie sunt v. gr. vexilla, cippi, et id genus reliqua, in templis suspendi et erigi solita.* V. g.]

v. 6. ταῦτα, *haec)* Subjectum. sequitur praedicatum, quod subdividitur in subjectum et praedicatum. *Haec* sunt ejusmodi, ut *dies veniant* etc. Sic LXX, 2 Reg. 1, 4.: ἡ κλίνη ἐφ' ἧς ἀνέβης ἐκεῖ, οὐ καταβήσῃ ἀπ' αὐτῆς.

v. 7. οὖν, *igitur)* Particula admirandi, cum assensu. — σημεῖον, *signum)* Quaestioni de signo utraque pars responsionis satisfacit. v. 11. 25.

v. 8. ὁ καιρὸς ἤγγικε, *tempus appropinquavit)* tempus Messiae. Res in thesi, vera. Marc. 1, 15. Verus Messias multos characteres habet, quorum unus est, tempus verum, adventus utriusvis. Sed falsi Messiae et impostores falsum tempus Hierosolymae, regno Dei illustrandae, tum jactarunt, cum vastitas ingrueret. v. 24.

---

*) v. 41. πῶς λέγουσι, *quomodo dicunt*] Exegetae, doctores. *V. g.*

**) v. 45. παντὸς τοῦ λαοῦ, *omni populo*] Ab hominibus noxiis publice dehortari, summae necessitatis res est. *V. g.*

***) v. 46. θελόντων, *volentium*] Saepe rem in se non malam vitiat voluntas. *V. g.*

†) v. 3. ἀληθῶς, *revera*] Cum Marco multoties Lucas conspirat: sed locutiones hebraicas Marcus amat prae Luca. Lucas graecum ἀληθῶς frequentius ponit, quam hebraicum ἀμήν. Sic reliqui Evangelistae largi sunt in adhibenda voce *Rabbi*, quà Lucas utitur nunquam. Ut Paulus gentium apostolus fuit: sic Lucas, Pauli comes, ad gentes potissimum in scriptis suis respexit. *Harm.* p. 474.

v. 9. *πολέμους, bella)* inter aequales. — *ἀκαταστασίας, seditiones)* inferiorum contra superiores, et dissidia intestina, quibus *κατάστασις constitutio* populorum tollitur. Haec sunt *bellorum* ulteriorum praeludia. Hoc inprimis capite Lucas verba Domini, ut ea Matthaeus et Marcus referunt, variata oratione interpretatur. v. 15. 20. etc. Ita, pro *bellis et rumoribus bellorum*, apud illos, hic *bella et seditiones* dicit.

v. 10. *τότε ἔλεγεν αὐτοῖς, tunc dicebat illis)* Indicatur brevis pausa interjecta. v. 29.

v. 11. *φόβητρά τε καὶ σημεῖα, terriculamentaque et signa) ἐν διὰ δυοῖν.* Haec videntur fuisse in inferiore regione coeli: coll. v. 25. ubi majora sequentur. Non omnia prodigia sunt contemnenda. vide Josephum, iterum.

v. 12. *πρὸ, ante) πρὸ* hic non tam tempus notat, coll. Matth. 24, 9. quam momentum rerum, uti 1 Petr. 4, 8.

v. 13. *ἀποβήσεται, evadet)* exitu salutari. Phil. 1, 19. — *ὑμῖν, vobis)* Marcus c. 13, 9. *illis. Apostoli* functuri erant testimonio ad *illos*.

v. 14. *θέσθε, ponite)* Id unum laborate, ne laboretis. [*Optimum scilicet studium est, DEO se committere.* V. g.]

v. 15. *ἐγὼ, ego)* Matth. 10, 20. id attribuitur Spiritui *Patris*: nunc Jesus loquitur pro statu exaltationis *suae*. — *δώσω, dabo)* praesentissimus vobis semper. — *στόμα, os*) Huc ref. mox *contradicere*. Saepe martyribus, etiam lingua exsecta, datus est sermo, in Africa, Belgio etc. Vid. Wits, Misc. T. 2. p. 901. seqq. *) — *σοφίαν, sapientiam)* Huc ref. mox *resistere*. Sapientia, potentia. — *ἀντικείμενοι, qui adversantur)* Hoc facile: non facile, *contradicere, resistere*.

v. 16. *καὶ ὑπὸ*) *etiam a parentibus*, non modo ab alienis. [*De Petri vel Johannis* (Marc. 13, 3.) *minus consentaneum est h. l., quam de reliquorum apostolorum discipulorumve parentibus cogitare.* V. g.] — *θανατώσουσιν, occident)* quosdam: ut Jacobum, Johannis fratrem.

v. 18. *θρὶξ, pilus)* Proverbialis locutio. — *οὐ μὴ ἀπόληται, non peribit*) videlicet sine speciali providentia Dei, sine praemio, ante tempus. Plerique, aut certe aliqui, apostoli vixerunt ultra vastationem Hierosolymorum.

v. 19. *ὑπομονῇ ὑμῶν*) *in patientia vestra*, ad quam vocati estis. Paradoxon. Mundus animam suam obtinere conatur vim vi repellendo. Sancti non ita. Ap. 13, 10. — *κτήσεσθε*) salvas *obtinebitis*, (Matth. 24, 13.) cum usufructu vestri. — *ψυχὰς, animas)* etiamsi cetera amittatis. [*Patientia omnium maxime conducit. Obnitendo et recalcitrando pessime res agitur.* V. g.]

v. 20. *στρατοπέδων*) *exercitibus*, legionibus. — *γνῶτε, scitote)* Obsidio non solvetur. Judaei obstinati, cum obsidio jam ad summa venisset, tamen putarunt, obsidionem solutum iri.

v. 21. **) *αὐτῆς, ejus)* urbis: in qua interim manendum fuit. c. 24,

---

*) *Et conf.* Casp. Sagittarii *de Martyrum Cruciatibus*, Ed. II. 1696. p. 285. sqq. *Adde, quae notavimus ad* Marc. 16, 17. E. B.

**) *τότε, tunc*] Omnis humana prudentia ubi deficit, ibi veri nominis Christiani Magistri sui ac Domini verbo juvantur atque ductu. *V. g.*

47. 49. — *οἱ ἐν ταῖς χώραις, qui in regionibus*) qui habitant in oppidis et pagis. vid. ad Matth. 24, 16.

v. 22. *ἐκδικήσεως*) *ultionis plenae*. Matth. 23, 35. Corripit ultio non fugientes. v. 23. Ex. 9, 19. s. Qui non fugit monitus, et involvitur, habeat. Magnam emphasin hoc verbum habet. 2 Macc. 6, 14. — *γεγραμμένα, scripta*) v. gr. apud Danielem.

v. 23. *ἐπὶ τῆς γῆς, in terra*) etiam extra Judaeam. Eadem phrasis, v. 25. sed majore vi, v. 35. — *) *ἐν τῷ λαῷ τούτῳ, in populo hoc*) qui tantam gratiam coelestem spreverit. [*Parcitur hac in caussa* Israëlis *nomini*. V. g.]

v. 24. *ἔσται πατουμένη*) Hoc plus sonat, quam *πατηθήσεται, calcabitur. erit calcata*, nec non profanata. conf. not. ad 1 Tim. 1, 9. Congruit pristini nominis *Jebus* etymon. Sic, *urbem sanctam calcabunt menses quadraginta duos* etc. Ap. 11, 2. ſs. quanquam ibi de uno quodam eoque praecipuo, apud Lucam autem de omnibus calcationis *temporibus* agitur. sane quomodocunque XLII menses illos resolvas, Jerusalem jam diutius calcata est a Romanis, Persis, Saracenis, Francis, Turcis, et posthac calcabitur, donec impleantur *tempora gentium*. Sunt autem *tempora gentium* tempora ad ipsam calcationem urbis definita gentibus: eaque terminabuntur ad earum conversionem consummatissimam. Rom. 11, 25. Ap. 15, 4. nam sane gentes calcantes tantisper minus credunt. *tempora gentium* dicuntur, uti *tempus ficuum, tempus mortuorum*. Marc. 11, 13. Ap. 11, 18. Non infertur hinc, templum cultumque umbratilem instauratum iri: sed tamen multi tum ibi erunt, ut ne hodie quidem nulli sunt, cultores Christiani nominis, et erunt ex populo Israël; eodemque postremo incurret Gog et Magog. Ap. 20, 9. *ἄχρι, donec*, tacite limitat. Ab hoc versu ad v. 27. summatim comprehenduntur tempora omnia vastationem urbis insecutura usque ad finem omnium rerum. — *καιροὶ ἐθνῶν*) *tempora gentium* propria. Non dicitur *αὐτῶν, illarum*, sed nomen *gentium* iteratur, ad ostendendam eventus cum praedictione convenientiam. Non additur articulus. *Tempora Israëlis*, quae perpetua fuissent, si obedisset, Ps. 81, 16. interpellantur per *tempora gentium*. Haec *tempora* habuere sua intervalla, ut seculo IV. XII. Plurale. Tempus quoddam gentium impletum est imperante Constantino; et tum remisit conculcatio Jerusalem: sed non in perpetuum. Tempora, quibus Hierosolyma tenuere Christiani, fuere brevia intervalla, si conferas ad tempora, quibus urbem tenuere gentes.

v. 25. *σημεῖα, signa*) diversa ab iis, de quibus v. 11. — *ἐν ἡλίῳ, in sole*) Sermo proprie accipiendus: quia *terra, mare, coelum* distincte enumerantur. [*Quae in primis Creationis diebus memorantur, ea inverso hic ordine posita sunt:* 1) *sol et luna cum astris*. 2) *terra et mare*. 3) *coelum*. V. g.) — **) *συνοχὴ, ἀπορία, ἀποψυχόντων*) *Angor, haesitatio, exanimatio*, sunt in gradatione. — *ἐθνῶν*) *gentium* cunctarum: quibus opponuntur *homines* singuli, etiam Judaei. v. seq. — *ἤχους*) Vulgo *ἠχούσης*. Atqui non dicitur *sonare mare et salum*. sed maris est *ἦχος sonus, et σάλος salum*, quo auditus et visus percelluntur. conf. Psalm. 46, 4. *ἤχησαν καὶ ἐταράχ-*

*) *Omissioni particulae ἐν tum* utriusque Edit. *margo, tum* Vers. germ. *favet*. E. B.

**) *ἐπὶ τῆς γῆς, super terra*] v. 26. 35. *V. g.*

θησαν τὰ ὕδατα αὐτῶν. ἦχος etiam neutrum est, ut docuimus in Appar. crit. p. 546. [*Ed. II. p.* 208.] Quatuor sunt incisa, terroris aeque significationem habentia: *καὶ ἔσται ΣΗΜΕΙΑ ἐν ἡλίῳ καὶ σελήνῃ καὶ ἄστροις· καὶ ἐπὶ τῆς γῆς ΣΥΝΟΧΗ ἐθνῶν· ἐν ΑΠΟΡΙΑ ἤχους θαλάσσης καὶ σάλου· ΑΠΟΨΥΧΟΝΤΩΝ ἀνθρώπων κτλ.* Illud, *ἐν ἀπορίᾳ* arctius cum subsequentibus, quam cum antecedentibus connectitur, sive *ἤχους καὶ σάλου* sit genitivus objecti sive temporis. Genitivus objecti hoc quidem loco insolentem videri possit atque contortam dare constructionem, quia *ἀπορίᾳ*, si *penuriam* denotat, genitivum materiae habere solet, ut *ἀπορία σίτου, χρημάτων κτλ.* sed non desunt locutiones similes, *ἡ ἐξουσία ὑμῶν, potestas vestri,* 1 Cor. 9, 12. *τὸ ὑμέτερον ἔλεος, misericordia erga vos*, Rom. 11, 31. *ὁ φόβος τῶν ἰουδαίων, timor ab Judaeis*, Joh. 7, 13. *ταραχαὶ σκιᾶς θανάτου* Job. 24, 17.: ubi *ταραχαὶ* sunt בלהות ut בהלה est *ἀπορία* Lev. 26, 16. Si id non satisfacit, *ἤχους καὶ σάλου* debet accipi pro genitivo temporis, ut *χειμῶνος, νυκτὸς, σαββάτου.* *)

v. 26. *φόβου καὶ προσδοκίας, timore et exspectatione) timor* praesentium, *exspectatio* futurorum. Ne sancti quidem prorsus erunt immunes a terrore quodam: coll. c. 24, 37. 38.: sed mox se colligent. — *αἱ γὰρ δυνάμεις, virtutes enim)* Hoc jam non solum signum, sed unum *eorum, quae superveniunt.*

**) v. 28. *ἀρχομένων, incipientibus)* Conf. *initium*, Matth. 24, 8. hinc *his* ref. ad v. 8. s. 10. ſs. et h. l. agitur de praeparatione ad propiora: versu *autem* 34. seq. de praeparatione ad novissima. — *ἀνακύψατε καὶ ἐπάρατε, suspicite et allevate)* ut respondentem exspectationi vestrae eventum cernatis quamprimum, et cum gaudio amplectamini. conf. c. 24, 5. Job. 10, 15. *Caput* tollere, LXX, *ἀνακύψαι.* Iidem, *ἆραι κεφαλὴν*, Jud. 8, 28. — *ἀπολύτρωσις, liberatio)* a multis aerumnis, v. 12. 16. s. Liberatio ab aerumnis Judaicis. [*Stantibus nimirum cum Urbe ac Templo, umbris leviticis regnum DEI seu christianae religionis liberum exercitium nondum expedito fruebatur loco. Cum* aestatis *hoc suavitate comparatur*, v. 30. 31.: *sed antiqua prius tollenda erant.* V. g.]

v. 29. *συκῆν, ficum)* arborem frequentem et tempestivam. — *πάντα) omnes* arbores, bonas et malas.

v. 30. *ἀφ᾽ ἑαυτῶν, a vobis ipsis)* etiamsi nemo vos doceat. Hoc etiam in apodosi subauditur. — *γινώσκετε) nostis.*

v. 31. *ἡ βασιλεία, regnum)* cui urbs vetus cedere debet. [*Vide* c. 9, 27. *Occisis malis vinitoribus, vinea aliis fuit elocata.* Matth. 21, 41. 43. V. g.]

v. 32. ***) *πάντα γένηται, omnia fiant)* Sermo est de iis, quae erant in quaestione, v. 7. quaeque tractantur v. 8—24., quanquam ne appendix quidem plane excluditur, v. 25—27. namque initio semel facto, cetera nunquam intermittunt, sed semper fiunt, et volvuntur ad finem.

v. 34. *μήποτε βαρηθῶσιν, ne graventur) βάρος* dicit torporem

---

*) *θαλάσσης, maris*] prae gaudio. Ps. 96, 11—13. 98, 7—9. *V. g.*

**) v. 27. *ἐρχόμενον, venientem*] ad judicium. v. 36. — *ἐν νεφέλῃ, in nube*] Singularis. Conf. not. ad Matth. 24, 30. *V. g.*

***) *ἡ γενεὰ αὕτη, haec generatio*] Hunc sermonem inter et vastationem Hierosolymorum 40 annorum spatium intercessit. *V. g.*

somnolentum. Matth. 26, 43. — *ἐν κραιπάλῃ καὶ μέθῃ, in crapula et ebrietate*) *κραιπάλη, crapula* est, quam ebrietas hesterna peperit, — *μερίμναις βιωτικαῖς, curis vitae*) plantandi, parandi vestes, hortos, domos. c. 17, 27. 28. — *αἰφνίδιος*) *subitus*, nec opinatus, improvisus. Idem epitheton, 1 Thess. 5, 3. Huc. ref. *enim*, v. 35. — *ἐφ' ὑμᾶς, super vos*) His opponuntur ceteri, meri *terricolae;* quorum character exprimitur c. 17. versu cit. — *ἐκείνη, ille*) novissimus. Antitheton ad *haec*. Congruit universalitas, v. seq.

v. 35. *ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ πρόσωπον πάσης τῆς γῆς*) LXX, Jer. 25, 29.: *ἐπὶ πάντας τοὺς καθημένους ἐπὶ τῆς γῆς.* conf. *ὑμᾶς, vos*, v. 34. not.

v. 36. *ἀγρυπνεῖτε, vigilate*) Marc. 13, 33. — *ἐν παντὶ καιρῷ δεόμενοι, in omni tempore orantes*) c. 18, 1. *omni tempore*, sive *haec* proxima futura spectentur, [*ταῦτα πάντα, citeriora, urbi eventura*, Not. crit.] sive *dies ille, Filii hominis*. v. 28. 34. Haec clausula complectitur totum sermonem, de urbe et de universo. — *ἐκφυγεῖν, effugere*) subito. — *σταθῆναι*) De vi verbi vid. ad Matth. 12, 25.

*) v. 38. *πᾶς ὁ λαὸς ὤρθριζε, omnis populus mane veniebat)* Longe aliter paulo post, c. 23, 18.

CAPUT XXII.

v. 1. *Ἡ λεγομένη, dictum*) Praesupponit Lucas, hos, ad quos scribit, non omnes scire, quid fuerit Pascha Judaicum. Sic Joh. 2, 13. add. Joh. 19, 40. 42.

v. 2. **) *γάρ, enim*) Causa, cur quaesierint modum. [*Miserrimus timor, a gaudio nefando exceptus*, v. 5. V. g.]

v. 3. *εἰσῆλθε, ingressus est*) Tempus rei indicatur Joh. 13, 27. [*Ante azymorum diem horrenda res dictu contigit*, v. 7. Joh. 13, 1. V. g.]

v. 4. *τοῖς ἀρχιερεῦσι καὶ τοῖς στρατηγοῖς, pontificibus et ducibus militiae*) Diversa hominum genera conspirabant. *στρατηγοὶ τοῦ ἱεροῦ*, duces Judaeorum, *(Officiers,)* qui templi excubiis praeerant. v. 52. Act. 4, 1. coll. 1 Macc. 4, 60. 61.

v. 5. *ἐχάρησαν, gavisi sunt)* ut re optata nec opinata. — *συνέθεντο*) *pacti sunt.*

v. 7. *ἦλθε, venit)* De *propinquitate*, non de ipso *adventu* diei azymorum, hoc interpretatur Sosimus Perastianus Cephaloniensis, hoc consilio, ut pascha in sabbatum detrudat. vid. Cl. Hermanni Hist. controv. de Azymo p. 489. Atqui hoc *venit* multo strictius est, quam *appropinquavit*, v. 1. Quare plane ipsum adventum diei azymorum notat Lucas, perinde ut Matthaeus et Marcus.

***) v. 8. *πέτρον καὶ ἰωάννην, Petrum et Johannem*) Petrus an-

---

*) v. 37. *τὰς ἡμέρας, per dies*] Ad dies proxime praecedentes hoc spectat, coll. c. 19, 47. Nam Salvator Matth. 23, 39. 24, 1., templum reliquit. Id quod Lucas postponit, utpote cum c. 22, 1. 2. cohaerens; quanquam apud Matthaeum et Marcum sermonis Jesu nonnihil interlabitur. *Harm.* p. 482.

**) *καὶ ἐζήτουν, et quaesiverunt*] Idem Judas quaesivit, v. 6. Pessimum studium! *V. g.*

***) *ἔδει, oportuit*] ex legis praescripto. *V. g.*

teibat amplitudine: et tamen Johannes erat familiarior. [*Horum uterque dum perageret mandata, novem reliquos, proditore excluso, in fide etiamnum confirmare eo magis Jesus potuit.* V. g.]

v. 13. *εὗρον, invenerunt*) cum gaudio fidei.

*) v. 15. *καὶ, et*) Describitur versu 15—18. quaedam quasi prolusio S. Coenae. coll. Matth. 26, 29. — *ἐπεθύμησα, cupivi) Cupierat*, discipulorum causa, quibus in hac ipsa demum valedictione se magis patefacere voluit: sua causa, quia statim erat intraturus in gloriam suam. — *τοῦτο*) *hoc* singulariter memorabile. — *πρὸ, ante*) Declaratur illud *hoc*. [*Vix tantum temporis hostes Ei relinquebant: attamen eo usque differre rem coacti sunt, dum et convivium paschale et reliqua plura transissent.* V. g.]

v. 16. *ἕως ὅτου, usque dum*) Tum erit convivium coeleste. v. 30. — *πληρωθῇ, impleatur*) Agnus paschalis, typus regni coelestis. — *ἐν τῇ βασιλείᾳ, in regno*) v. 18. 30.

v. 17. *δεξάμενος*) *Δέχομαι* dicitur de eo, quod praebetur. Jesus egit, ut paterfamilias: poculum sibi porrigendum curavit. — *ἑαυτοῖς, vobis ipsis*) Videtur ipse bibisse prius: coll. v. praecedd. non item v. 20.: coll. Matth. 26, 26. not.

v. 18. *γὰρ, enim*) Id est, nolite exspectare, dum ego amplius hic bibam. — *ἀπὸ τοῦ νῦν*, Habet hoc notabilis pars codicum. Respondet *τῷ οὐκέτι* v. 16. *ἀπ' ἄρτι*, Matth. 26, 29.

v. 19. *τοῦτο, hoc*) *Hoc poculum* dicitur v. 20. sed h. l. non additur *panis*: quia *panis* non tam apte congruit termino complexo, quam *poculum*. — *τὸ ὑπὲρ, quod pro*) Ut in V. T. unius ejusdemque victimae pars est oblata Deo, pars ab Israëlitis comesta: sic unum illud corpus, quod Jesus Christus Patri obtulit, accipiunt Christiani in S. Coena. *ὑπὲρ, pro*, i. e. *ἀντὶ*, Matth. 20, 28. — *διδόμενον, datur*) in mortem. — *ποιεῖτε, facite*) edite. *Facere* non habet h. l. notionem sacrificialem. Injuria est in unicum sacerdotem N. T. potestatem et dignitatem sacerdotalem coram Deo tribuere ministris S. C. — *ἀνάμνησιν, recordationem*) vid. 1 Cor. 11, 25. 26. not. [*In primo isto actu praesentem adhuc Jesum habebant, adeoque recordationi non erat proprie locus.* Futura *itaque hoc vocabulo prospiciuntur.* V. g.]

v. 20. *ὡσαύτως, similiter*) Ergo duas partes S. Coenae nec separare debemus, nec confundere; quasi panis sine poculo sufficiat, aut cum corpore jam sumatur sanguis. Incivile veteres duxere *panem bibere:* neque nostrum est *potum Domini edere*. — *τὸ ποτήριον, poculum*) *sumens dedit. τὸ* habet vim relativi ad v. 17., ubi memoratur poculum cum vino. Namque nomen, bis positum, persaepe primo loco non habet articulum; deinceps, habet. Matth. 2, 1. 7. 1 Cor. 8, 1. Hebr. 2, 8. — *μετὰ τὸ δειπνῆσαι*) *post coenam* non sacramentalem: facto transitu ad majora et ultima. — *ἡ καινὴ διαθήκη ἐν τῷ αἵματί μου, novum testamentum in sanguine meo*) Aequipollet illi phrasi, *sanguis meus*, qui est *novi testamenti*. conf. not. ad 1 Cor. 10, 16. Sic dicitur, *promissio Spiritus*, i. e. *Spiritus promissus*, Gal. 3, 14. — *τὸ ὑπὲρ ὑμῶν ἐκχυνόμενον, qui pro vobis effunditur*) Hoc est pars praedicati, (nam poculum plenum non effunditur, sed ebibitur:) et cum illo commate, *in sanguine meo*, per appositionem

---

*) v. 14. *ἡ ὥρα, hora*] vespertina, agno paschali destinata. *V. g.*

jungitur, qualis 2 Cor. 8, 23. 11, 28. not. Ap. 1, 5. LXX, Lev. 6, 8. al. 15. Gen. 21, 33. Deut. 33, 16.

v. 21. *πλὴν, veruntamen*) Antitheton inter *quod datur* v. 19., et *tradentis* h. l. Suavissimum sermonem Jesu cum discipulis, [v. 15—20.] mox abruptum iri significat. [*simulque subinnuit, se, proditoris operâ, jamjam subtractum iis fore, adeoque sui* recordationem *discipulis in posterum esse celebrandam.* V. g.] Haec particula argumento est, Judam interfuisse coenae dominicae. coll. v. 14. Continuum esse hunc sermonem, ex eo patet, quod Lucas ne formulam quidem illam, qua saepe utitur: *et dicit,* hîc posuit. — *ἡ χεὶρ) manus,* quae S. Coenam sumsit, quaeque hostibus perfidam fidem dedit. [*sumtis* 30 *argenteis.* V. g.] Sic Theodosio dixit Ambrosius: *Istasne adhuc stillantes injustae caedis cruore manus extendes, iisque sanctissimum Domini corpus prehendes?* *) **)

v. 24. *δὲ καὶ)* Non modo proditor, *sed etiam* undecim molestiam exhibuere Domino. — *φιλονεικία, contentio*) periculosa. conf. v. 31. [*Intra urbem omnino contentio ista contigit: ad quam sedandam quae locutus est Jesus, iis Lucas praeter alia praedictionem de Petro abnegaturo jungit, quam Matthaeus et Marcus post exitum ex urbe memorant.* Harm. p. 516.] — *τίς δοκεῖ, quis videatur*) quis sit omnium suffragiis. — *μείζων*) *major*, ut primus, secundus, tertius etc. Non modo de maximo erat quaestio.

v. 25. *εὐεργέται*) Aristot. Eth. 1, 8. c. 13. *βασιλεῖ πρὸς τοὺς βασιλευομένους φιλία ἐν ὑπεροχῇ εὐεργεσίας.* Conf. Not. ad Chrys. *περὶ ἱερωσ.* p. 452. Sic 2 Macc. 4, 2. Onias dicitur *ὁ εὐεργέτης τῆς πόλεως.* — *καλοῦνται*) Medium. Hunc titulum sibi vindicant.

v. 26. ***) *νεώτερος, junior*) aetate vel discipulatu.

v. 27. *γὰρ, enim*) Suo exemplo propositum probat. — *ἐγὼ, ego*) Jesus in prima persona loquitur, ubi sermo est de ministrando: antea in tertia, *quis enim major?* — *ἐν μέσῳ ὑμῶν*) *in medio vestri*, aequo loco. Provocat ad praesens.

v. 28. *δὲ, autem*) Plus vobis obtinget, quam speratis: non primatus qualiscunque inter vos, sed singulis *regnum.* [*Egregie sane producere Suos Dominus novit. Hanc ipsam praerogativam tum temporis eis aperuit, quam periculum eâ superbiendi minus immineret.* V. g.] — *πειρασμοῖς, tentationibus*) Discipuli, post *tentationem* in deserto, vocati. Tota igitur vita Jesu Christi *tentationum* [*a Satana, mundo, scribis etc. exhibitarum*, V. g.] plena fuit, per quas intravit in gloriam: et sic fidelium. Etiam Christus discipulos tentavit. [*Bene steterunt in omnes partes.* Joh. 6, 68. V. g.]

v. 29. *κἀγὼ) et* vicissim *ego.* Sensus est: et ego vos in tentationibus periculosis vestris illaesos praestabo (conf. Ap. 3, 10.) usque dum intretis in regnum. Sed id concise exprimitur. nam introitus in regnum

---

*) *μετ' ἐμοῦ, mecum*] Non, *vobiscum*, ait. Proditorem igitur a reliquis discipulis segregans, sibi uni jam cum isto, tanquam hoste quidem, rem esse docet. *V. g.*

**) v. 22. *κατὰ τὸ ὡρισμένον, secundum id quod definitum est*] Quid definitum sit vel destinatum, ex Scriptura licet cognoscere. v. 34. Marc. 14, 21. *V. g.*

***) *ὑμεῖς δὲ, vos vero*] Depressos hac allocutione, alterâ istâ v. 28. evehit. *V. g.*

praesupponit conservationem in tentationibus. [*conf.* Joh. 6, 39.] — *διατίθεμαι*) nunc, his ipsis verbis. Promissio ponitur ante admonitionem. v. 31. Flacius et Beza: *paciscor.* E. Schmidius: *testamento dispono.* Verbum *morienti* conveniens. Hebr. 9, 15. s. [*Latius tamen mox patet, ubi de* Patre *sermo est.* V. g.] — *μοι, mihi) qui perseveravi.* — *βασιλείαν, regnum*) In regno solet esse regalis et splendida diaeta et victus, et regalis potestas ejusque exercitium. utrumque promittitur versu seq. [*Tum vero quaestio*, quis major sit, *omnium facile memoriâ exciderit. Ista tanta bona qui considerat, nullo negotio posthabebit mundum.* V. g.]

v. 30. *ἵνα ἐσθίητε, ut edatis*) non ut *ministrantes.* v. 27. — *ἐπὶ τῆς τραπέζης μου, super mensa mea*) Opponitur haec *mensae hospitis.* v. 12. — *καθίσησθε, sedeatis*) in regno meo. Matth. 19, 28. — *φυλὰς, Tribus*) Singuline singulas?

v. 31. *σίμων σίμων, Simon Simon*) Gravissima epizeuxis. Petrus quoque *contentionem* habuerat, v. 24. fidei inimicam. Joh. 5, 44. — *ἰδοὺ, ecce*) Id est, patet hîc res ex aperto effectu: quem tamen Petrus non ita putaret a tentatore profectum esse. — *ὁ σατανᾶς, Satanas*) Judâ non contentus. v. 3. — *ἐξῃτήσατο, expetivit*) *ex* praesidio vestro. Satan postulavit, dedi sibi Petrum, uti Jobum: sed Salvator eum repulit. Antitheton, *ἐδεήθην, rogavi.* — *ὑμᾶς· περὶ σοῦ, vos: de te*) Senserat magnam in Petro fidem et tamen magnam etiam labilitatem Satanas, eoque victo putabat omnes victos fore: at Jesus, servato Petro, cujus ruina ceteros traxisset, omnes servavit. Totus sane hic sermo Domini praesupponit, Petrum esse primum apostolorum, quo stante aut cadente ceteri aut minus aut magis periclitarentur. Erat autem primus fide, non imperio. Petri vero successor praetensus, postcaquam a fidei sinceritate descivit, fideique tamen et imperii primatum sibi uni vindicavit, totus misere in cribrum incidit. Primos fere sequuntur ceteri commilitones: primi prae ceteris periclitantur: primi inprimis sua vigilumque cura et precibus muniendi sunt. — *σινιάσαι*) *σινίον, cribrum.* Hesychius, *σινιάσαι, σεῖσαι, κοσκινεῦσαι.* cribro agitatur et circumagitur frumentum: idque faciunt homines purgandi ejus causa; sed Satanas, perimendae apostolorum fidei causa, dum eos colliderent inter se, extima et intima, summa et ima conturbans. — *ὡς, ut*) tanta facilitate.

v. 32. *ἐδεήθην*) Insigne verbum. *Rogavi*, quamvis tu, Petre, nescires, quid ageretur. Jesus pro discipulis rogavit: adeo Ipsum non potuit *expetere* Satanas. — *ἵνα μὴ ἐκλείπῃ, ut ne deficeret*) Non dicit, *ut ne cribrareris.* Satanas etiamsi cribravit, tamen fidem non plane eripuit. Eclipsin fidei in Petro quaesivit Satanas: sed fidei lux statim iterum in eo post *contentionem* et post abnegationem effulsit. Petrus, illa instabilitate, in occulto tamen vere erat Petrus: quemadmodum Jacobus et Johannes, etsi sermonem exterius subtilem habebant, tamen vere erant filii tonitrui. — *) *σύ ποτὲ*) *Ποτὲ* (Joh. 9, 13.) etiam de brevi intervallo dici, docet Eustathius. hoc loco sonat indefinite, *quandoque*, longo aut brevi intervallo. — *ἐπιστρέψας στήριξον, vicissim confirma*) pro eo, atque nunc fratres per te periclitantur. *ἐπιστρέφω*, verbum resolvendum in adverbium, ut Hebr. שׁוב conf. *ἔστρεψε*, Act. 7, 42. — *στήριξον, confirma*) Quod ego tibi facio, tu

---

*) *ἡ πίστις, fides*] quam superbia urget, Satanasque in discrimen adducit. *V. g.*

fac tui similibus, quos antea labefecisti. Fecit hoc Petrus, non multo post, Act. 2. seq. et in utraque sua epistola, ubi hoc ipsum verbum saepe repetitur. 1 Petr. 5, 10. 2 Petr. 1, 12. 3, 17. 16. 2, 14. Ac saepe observes verba Jesu deinceps ab apostolis adhibita. — *τὺς ἀδελφὺς συ) fratres tuos*, inquit, non *nostros*. nam alio modo fratres habet Petrus, alio Dominus. Fratres Petri erant apostoli ceteri, Matth. 23, 8. sed quia hi postea non eguerunt confirmatione Petri, accipiendum est de aliis fidelibus imbecillioribus.

v. 33. *μετὰ σῦ, tecum*) Hae voculae, praesertim initio positae, emphasin habent. conf. Ps. 18, 30. — *ἕτοιμος, paratus*) Multum sibi credit Petrus. [*Plenâ voluntate et virtute haud vulgari opus fuerat. Non temere suspiceris, Petrum eorum respectu, quae de perseverantia discipulorum Dominique intercessione memorata modo sunt, tantopere sibi confisum esse. Atque utrumque suam quidem, sed non eam quam putabat, efficaciam habuit.* V. g.] — *εἰς, in*) Aerumnae gravissimae, captivitas et mors. [*At non decuit Jesum* in custodia *teneri. Bona agere et docere quum semel coepisset, libere inter ipsas hostium manus, et in cruce, perrexit usque dum efflaret animam.* V. g.]

v. 34. *σήμερον, hodie*) quamvis *paratus* tibi, Petre, videare.

v. 35. *καὶ εἶπεν αὐτοῖς, et dixit eis*) Hoc pertinet ad excitandam discipulorum vigilantiam, ne suis viribus confidant. — *ὅτε) quum*, non, *quotiescunque*. Nam semel ita missi leguntur septuaginta, cap. 10, 4. semel duodecim. c. 9, 3. [*Cf. not. ad Matth.* 10, 1.] — *ἀπέστειλα, misi)* Praesentes eos aluit Dominus. — *βαλαντίυ καὶ πήρας, sacculo et pera)* De differentia vocum vid. ad Matth. 10, 9. 10.

v. 36. *) *πήραν, peram*) *qui habet, tollat.* Id est, nemo vobis erit amicus, hostes multi. — *ὁ μὴ ἔχων) qui non habet*, numos, quibus emat. — *τὸ ἱμάτιον, vestimentum*) quod magis necessarium est, quam *sacculus*. — *ἀγορασάτω, emat)* Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. Consequens est pro antecedente. id est, homines hoc tempore non modo non beneficos, sed plane hostes habebitis. Ideo apostoli ab hoc die usque ad pentecosten se non modo ut privatos, sed interdum clausos tenuere. Joh. 16, 32. 19, 27. 20, 10. 19.

**) v. 37. *ἔτι τῦτο) etiamnum hoc* extremum, post tot alia. — *τὸ*) Marc. 15, 28. not. — *καὶ, et)* Ultimus hic gradus ceteros praesupponit. — *τὰ περὶ ἐμῦ, quae de me*) scripta de Messia, passuro. conf. c. 24, 27. fin. — *τέλος ἔχει, finem habent)* consummationem nacta sunt. Modo, *τελεσθῆναι, consummari.* apud homines, actum est: in re, consummatio est. *finis*, Rom. 10, 4.

v. 38. *ὧδε, hic*) In coenaculo invenerant, aut secum tulerant. v. 49. [*Prius enim gladiis cincti non fuerant: aliâs et illis Dominus eos interdixisset ad legationem instruendos*, v. 35. V. g.] — *δύο, duo*) Conf. Joh. 6, 9. — *ἱκανόν ἐστι, satis est*) i. e. non opus

---

*) *ἀλλὰ νῦν, at nunc*] Jesus ubi, tanquam maleficum, hominum se manibus permisit; opportunum non fuit, extraordinariam tutelam discipulis contra mundum praestare. Ea ipsa de caussa ordinariis eosdem subsidiis victui atque defensioni inservientibus uti concedit, justo hoc idem tempore ipsis aperiens. *V. g.*

**) *μάχαιραν, gladium*] non ut occiderent quenquam, sed aliorum gladium ut cohiberent. *V. g.*

est plus duobus gladiis. Breve responsum ita pronunciavit Jesus, ut discipuli satis possent intelligere mentem ejus de emendo gladio. conf. Joh. 14, 30. Locutio non dissimilis 1 Macc. 2, 33., *ἕως τοῦ νῦν ἱκανόν· ἐξέλθετε.* Deut. 3, 26., *ἱκανούσθω σοί.*

v. 39. *κατὰ τὸ ἔθος, secundum consuetudinem)* Sic instante novitate minus perculsi sunt discipuli. — *εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, in montem olivarum)* In hunc montem vacca rufa educebatur mactanda. vid. S. R. Zeller. ad Maimon. de vacca rufa, p. 360. 501. — *ἠκολούθησαν, secuti sunt)* sua sponte.

v. 40. *ἐπὶ τοῦ τόπου, ad locum)* Ipsius *loci* aspectus commovebat Jesum.

*) v. 41. *ἀπεσπάσθη, avulsus est)* serio affectu.

v. 42. *εἰ βούλει παρενεγκεῖν)* Infinitivus pro imperativo frequens Graecis. vid. Ap. 10, 9. not. Atque hoc quidem loco talis enallage modestiam Jesu erga Patrem exprimit: sed magis etiam ipsa aposiopesis verbi *παρένεγκε.*

v. 43. *δὲ, autem)* Ipsa apparitio signum erat bibendi calicis, et factae exauditionis. Usque adeo hujus agonis profunda non capit ratio humana, ut nonnulli hanc olim pericham praetermiserint. vid. *Apparat.* Ubi cum *calice baptismus* memoratur, *calix* est passio interna, (v. gr. derelictio in cruce:) *baptismus*, externa: (conf. Marc. 10, 38. not.) Ubi solus *calix* memoratur, passio intelligitur universa, ita certe, ut sub interna connotetur externa. — *ἐνισχύων, confortans)* non per cohortationem, sed per corroborationem. Idem verbum, Act. 9, 19.

v. 44. *ἐν ἀγωνίᾳ)* *Ἀγωνία, summus moeror et angor*, (conf. not. ad Matth. 26, 37.) erat ex oblato illo calice. Idem verbum, 2 Macc. 3, 14. 16. 21. 15, 19. Proprie notat angorem et aestum animi, quem habet *certamen* et opus arduum aggressurus, etiam sine ulla de bono exitu dubitatione. — *ἐκτενέστερον, vehementius)* **) animo et voce. Hebr. 5, 7. Potuerunt igitur audire non solum propiores discipuli tres, sed etiam octo ceteri. — *ἐγένετο δὲ, factus vero est)* Declaratur vehementia *angoris.* — *ὁ ἱδρὼς, sudor)* quanquam frigus erat. Joh. 18, 18. [*Elicitus est sudor iste virtute per angelum acceptâ, luctâ, precum vehementiâ et bibendi calicis desiderio.* V. g.] — *ὡσεὶ θρόμβοι αἵματος) θρόμβοι, grumi*, a *θρέψαι*, i. e. *πῆξαι. θρόμβοι αἵματος, guttae* spissae et concretae veri *sanguinis.* Vis particulae *ὡσεὶ* cadit super *θρόμβοι*, non super *αἵματος*, ut patet ex epitheto ejusque plurali, *καταβαίνοντες.* Sanguis per minores guttulas e poris manans, concrescebat propter copiam. Si sudor non fuisset *sanguineus*, mentio *sanguinis* plane abesse poterat, nam vocabulum *θρόμβοι* etiam per se competebat sudori spisso. — *ἐπὶ τὴν γῆν, super terram)* propter copiam. Eo terra benedictionem accepit.

---

*) *μὴ, ne]* Non generatim tantummodo preces ut remedium tentationis commendantur; sed materia precum hac vocula indicatur. *V. g.*

**) Factum id in secundo abitu atque tertio. Itaque sub primam supplicationem apparuit angelus, et post singulas orationes Jesum confortasse censendus est. *V. g.*

*) v. 46. *ἀναςάντες, surgentes)* Habitus corporis aptus ad torporem superandum.

v. 47. *προήρχετο αὐτὺς)* Nonnulli, *προήρχετο αὐτῶν*. Sed eadem locutio, *προῆλθον αὐτὺς*, Marc. 6, 33. quo loco collato, hinc patet, proditorem celerius accessisse ad Dominum, quam cohortem.

v. 48. **) *φιλήματι, osculo)* Summo amoris signo per summam temeritatem abutitur proditor. coll. not. ad Luc. 7, 45.

v. 49. *τὸ ἐσόμενον, futurum)* praeter ipsorum opinionem hactenus manentem.

v. 50. *καὶ, et)* non exspectato Domini responso. v. 51.

v. 51. *εἶπεν, dixit)* Petro et ceteris. Matth. 26, 52. — *ἐᾶτε, sinite)* Sic Act. 5, 38. — *ἕως τούτυ)* nolite progredi. Sic 1 Macc. 1. c. ad v. 38., *ἕως τῦ νῦν*. Lev. 26, 18.: עד אלה *ἕως τύτυ*.

v. 52. *παραγενομένυς, qui advenerant)* Missi erant ministri, sacerdotes ultro venerant. — *ςρατηγὺς τῦ ἱερῦ)* Judaeos *excubiarum* in templo *praefectos*. — *ἐξεληλύθατε, exivistis)* subito tumultu.

v. 53. *ὑμῶν, vestra)* vobis non prius data. [*utut pridem vobis exspectata*. V. g.] — *ἡ ἐξυσία τῦ σκότυς, potestas tenebrarum)* Joh. 9, 4. 14, 30. *tenebrarum*, i. e. Satanae. Abstractum pro concreto. Allusio ad noctem.

v. 55. *ἐν μέσῳ, in medio)* ut ferebat locus.

v. 56. *πρὸς τὸ φῶς, ad lucem)* Id si vitasset, latere magis potuerat.

v. 58. *οὐκ εἰμὶ, non sum)* Dum se negat Petrus, Dominum negat. Et dum se esse negat, esse desinit. Ipsa verba trepidationem ostendunt.

v. 59. *ὥρας, hora)* Semel saucius tota hora se non collegit.

v. 61. *ἐνέβλεψε, aspexit)* Hoc uno nutu, quum loquendi non esset locus, mentem Petri totam excitavit Jesus. Conf. Joh. 1, 43., de aspectu, cujus Petrus postea quoque meminisse potuit.

v. 63. s. ***) *δέροντες· ἔτυπτον· παίσας) Δέρειν*, totum corpus: *τύπτειν*, partem: *παίειν*, cum vi et dolore. [*Tantam petulantiam nemo mortalium, ac ne maleficorum quidem teterrimus, unquam sustinuit, quantam Christus, Justus ille, fuit perpessus.* Harm. p. 540.]

†) v. 68. *ἐὰν δὲ, sin autem)* Conf. Jer. 38, 15. — *ἐρωτήσω, interrogavero)* Interrogando facile convincit Veritas contumaces. [c. 20, 3.]

v. 69. *ἀπὸ τῦ νῦν) ab hoc puncto*, quum dimittere non vultis. Hoc ipsum erat iter ad gloriam. Sine conjunctione expressus sermo, vim habet. — *ὁ υἱὸς τῦ ἀνθρώπυ, filius hominis)* Ultimus est hic locus, ubi *Filium hominis* se ipse appellat Jesus.

v. 70. *οὖν, igitur)* Colligebant ex praedicato, v. 69., idque magna cum emphasi. *es*, inquiunt, non, *eris* ††).

---

*) v. 45. *καὶ ἀναςὰς, et surgens*] Patris voluntati deditus. *V. g.*

**) *εἶπεν αὐτῷ, dixit ei*] In confuso strepitu, coll. v. 51. 52. sapientissima agendi ratio, quam Jesus adhibuit, notari meretur. *V. g.*

***) *οἱ συνέχοντες, tenentes*] per totam noctem. *V. g.*

†) v. 64. *τίς ἐςιν; quis est?*] Haud paucis, qui magis ex animo, quam petulans ista colluvies, latere student, posthaec demum dicetur, TU ES; etiamsi ad diem usque novissimum differenda res fuerit. *V. g.*

††) v. 71. *αὐτοὶ — ἠκύσαμεν, ipsi — audivimus*] Contra seipsos testimonium ipsi perhibent. *V. g.*

CAPUT XXIII.

*) v. 2. *Εὕρομεν, invenimus)* Verbum invidiosum. [*At nec Pilatus invenit nec Herodes.* v. 4. 14. 22. V. g.] — *τὸ ἔθνος) Λαὸς, populus,* Judaeis prae gentibus datur: *ἔθνος, natio,* utrisque. *λαὸς, populus,* sensu politico, eodemque sacro: *ἔθνος, natio,* sensu genealogico sive physico. Joh. 11, 50. 52. conf. Apoc. 5, 9. not. — *κωλύοντα, prohibentem)* quasi Anticaesarem. — *καίσαρι, Caesari)* Nulla re Caesari addictiores fuere, quam odio Christi. Periculosus transitus a spiritualibus ad politica. — *λέγοντα, dicentem)* Declaratur *τὸ pervertentem et prohibentem.* Ex appellatione *Christi regis,* duplicem inferunt calumniosam consequentiam. Hac missa, de illa quaerit Pilatus.

v. 4. *ὁ δὲ πιλάτος, Pilatus autem)* Sentiebat Pilatus, Jesum profiteri se talem regem, qui Caesari nil officeret. Jam enim solus erat, etiam a discipulis desertus. [*Innocentiam Jesu identidem Pilatus confessus est; at singulari modo ternis omnino vicibus,* Luc. 23, 4. 14. 22. *Conf.* Matth. 27, 24. Joh. 19, 4. Harm. p. 547.]

v. 5. *γαλιλαίας, Galilaea)* Dum rem amplificant, Pilato dant rimam.

v. 7. *ἀνέπεμψεν, remisit)* velut ad principem ejus. conf. v. 11. vel: *misit in superiorem* partem urbis.

v. 8. *ἡρώδης, Herodes)* Potentes minus obvium habuere Jesum: et illi solent esse ultimi in cognoscendis rebus regni Dei. Prima propagatio fidei in J. C. non est facta per potentes mundi.

**) v. 10. *εὐτόνως, rigide)* Act. 18, 28. Sacerdotes habent saepe zelum falsum, aulici nullum. unde hi saepe veritatem levius oppugnant, quam illi. Herodes in potestate sua habebat, atque adeo debuit, Jesum dimittere.

v. 11. *ἐξουθενήσας, nihili faciens)* Non tanti putabat Jesum, ut de eo laboraret; quicquid causarentur sacerdotes. Putabat, sapientiam et potentiam Jesu decollasse. — *ἐσθῆτα λαμπρὰν, vestem splendidam)* Vestitum regium. [*quem ipse vel gestasse vel gestare voluisse censeri queat.* V. g.] Herodes videtur contemtim voluisse significare, se nil metuere ab hoc rege. Sed revera eum honoravit inscius veste, ut Pilatus titulo crucis. [*Citius justo timuit Herodes antiquior: hic, ubi regnum Christi propius imminebat, securitati jam indulget. Perversa mundi ratio.* V. g.] — *ἀνέπεμψεν, remisit)* Potuerat et debuerat dimittere potius. [*Itaque remittens innocentem Pilato Pilati seipsum reatui implicuit.* Act. 4, 27. Harm. p. 548.]

v. 12. *φίλοι, amici)* [*ita, ut neuter jam alteri derogare quidquam cuperet.* V. g.] Judaismus et Ethnicismus coepere coalescere, Christianismo nascente.

v. 14. *ἐνώπιον ὑμῶν, coram vobis)* unde videtis rem serio actam. — *οὐδὲν εὗρον, nihil inveni)* Refutatur Judaeorum *invenimus.* v. 2.

---

*) v. 1. *ἅπαν τὸ πλῆθος, Omnis multitudo*] Incendio id quaevis undiquaque corripienti comparaveris. *V. g.*

**) *σημεῖον ἰδεῖν, signum videre*] Miseri, qui in Christo nonnisi naturalium sensuum pabulum quaerunt. Tale gaudium non conducit. *V. g.*

Itaque *ego* est antitheton, respectu illorum, coll. Joh. 18, 38., et respectu Herodis. v. seq.

v. 15. *πεπραγμένον) quod fecerit* Jesus.

v. 16. *παιδεύσας, castigans)* flagellis. *Μείωσις.* Hic coepit nimium concedere Pilatus.

*) v. 23. *καὶ τῶν ἀρχιερέων, et pontificum)* Etiam decori immemores cum plebe clamabant.

v. 24. *ἐπέκρινε)* q. d. *superjudicavit.* praejudicium fecerant sacerdotes.

v. 25. *θελήματι, voluntati)* ut facerent, quae voluissent ac vellent. [*Idem si integrum esset eorum aliquibus, qui Christiani volunt audire; quid credas fieri?* V. g.]

v. 27. *ἐκόπτοντο, plangebant)* vel ex communi, vel etiam ex singulari affectu. *Κόπτεσθαι* pertinet ad gestus: *θρηνεῖν* ad fletum et vocem flebilem.

v. 28. **) *ἐφ' ἑαυτάς — καὶ ἐπὶ τὰ τέκνα ὑμῶν — ἰδοὺ, super vos ipsas — et super liberos vestros — ecce)* Indicatur, satis prope instare poenam. [*Nimirum calamitas ista infantibus potissimum imminebat, neque tamen ita, ut mulieres Jesum deflentes vivendo eam non attingerent.* Harm. p. 561.] Ipse etiam urbem, non se ipsum deflevit. c. 19, 41. 18, 31. s. [*Quam multi et multae, quibus caussae deplorandi sui plane sonticae non deessent, hodienum securitati litant!* V. g.]

v. 29. *ἐροῦσι, dicent) liberi vestri.*

v. 30. *τότε, tunc)* tum demum magis, quam nunc. — *ἄρξονται, incipient)* steriles, respondentes iis, a quibus *beatae* dicebantur. Dicetur post etiam, Ap. 6, 16. — *λέγειν τοῖς ὄρεσι, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, καλύψατε ἡμᾶς)* Hos. 10, 8. LXX: *καὶ ἐροῦσι τοῖς ὄρεσι, καλύψατε ἡμᾶς· καὶ τοῖς βουνοῖς, πέσετε ἐφ' ἡμᾶς.* — *ὄρεσι, montibus)* Saepe homines tecti montibus. Magnus terror, ubi id, quod per se horribile est, praesidii loco optatur. Ap. l. c.

v. 31. *ὅτι)* Hac paroemia vel Jesus docet, cur ipse filias Jerusalem flere jubeat; vel eos potius, qui montibus obrui optant, causam terroris ipsorum allegantes inducit. *Arbor* itaque *viridis*, fuerint juvenes, valentes, vegeti: *arbor arida* (conf. Es. 56, 3. Ez. 21, 3. 31, 3. ss.) senes, debiles, steriles. Insignis locus Josephi l. 6. de B. J. c. 44 f. 968. ed. Lips. *Cum milites interficiendis Judaeis defessi essent, et magna superstitum multitudo appareret, jussit Caesar solos armatos ac resistentes caedi, reliquos capi. At illi μετὰ* (res poscit, *κατὰ*) *τῶν παρηγγελμένων contra ac mandatum erat, senes et debiles* (*ΤΟΥΣ ΑΣΘΕΝΕΙΣ*) *occiderunt,* (*ΤΟ Δ' ΑΚΜΑΖΟΝ*) *vegetos autem utilesque incluserunt etc.* Hac igitur summa calamitate disceptabant invicem, ut fieri solet, quis miserior. Facit huc, quod *ξύλον* notat vel arborem stantem, vel lignum ex arbore caesa, quod item vel *humidum* (sic enim Erasmus *ὑγρὸν* vertit,) vel *aridum* esse solet. Alias sane Christus est viridissima arbor vitae:

---

*) v. 22. *οὗτος, hic*] Sic Barabbae latroni opponitur Jesus. *V. g.*

**) *μὴ — ἐπ' ἐμὲ, ne — super me*] Jamjam ad gloriam Jesus tendebat. Eo modo, qui Zach. 12, 10. indigitatur, deplorari se non prohibet. *V. g.*

homines extra illum, aridum lignum sunt. Joh. 15, 1. s. sed supplicium ejus sane gravius fuit, quam ullius, urbe capta, Judaei.

v. 32. **ἕτεροι,** *alii)* quorum similis habebatur Jesus. conf. v. 39. et Act. 27, 1. Dignius tamen est Graecum **ἕτεροι**, quam **ἄλλοι.** nam magis exprimit dissimilitudinem. — **κακοῦργοι)** Hoc construe non cum **ἕτεροι**, sed cum **δύο.** [conf. v. 33. 41.]

v. 33. **κρανίον,** *calvariam)* Frequens in topographiis nomenclatura a partibus corporis humani.

v. 34. **ἔλεγε,** *dicebat)* Primum verbum Jesu Christi in cruce. Septem sunt verba, apud quatuor evangelistas; quorum nullus omnia perscripsit. Ex quo patet, quatuor eorum libros esse quasi quatuor voces, quae conjunctae Symphoniam efficiunt: et modo singulae, modo duae, modo tres, modo simul sonant. Pleraque peregit Salvator in cruce per silentium: septem autem verba habent anakephalaeosin doctrinae nobis profuturae in nostris horis extremis *). Respicit enim et hostes, et peccatorem conversum, et matrem cum discipulo, et Patrem coelestem. Possunt etiam VII verba conferri cum VII rogationibus orationis Dominicae. Etiam in ipso verborum ordine latent mysteria, et possunt inde declarari gradus cujusvis persecutionis, afflictionis et agonis Christiani. — *πάτερ, Pater)* Initio et fine crucis, *Patrem* appellat. — *ἄφες, remitte)* Nisi haec rogatio fuisset, flagrante latrocinio atrocissimo poena poterat incipere, ut saepe tempore Mosis. id interpellant preces Patientis, et plenam in posterum cum poenitentia iis, qui eam capturi erant, remissionem impetrant. [*quae annon contigerit militum quadrigae isti, quis sciat?* Harm. p. 563.] — *αὐτοῖς, eis)* crucifigentibus.

) v. 35. *) *σὺν αὐτοῖς)* cum iis, qui crucifixerant. [*Lucas illusiones, quibus Jesus crucifixus vexabatur, in unum colligit,* v. 35 — 39. *Ipsa inscriptio ludibrium fuit oculis ethnicis. Quapropter Lucas aceti quoque, a militibus propinati, mentionem prius facit, quam Evangelistarum reliqui.* Harm. p. 566. *Spectati viri talibus alioquin publice non solent misceri: enimvero petulantia et vindictae cupido dignitatis rationem h. l. sustulit. Nemo unquam tantis cavillis, quantis Jesus, irrisus est. Fac Ei gratiam habeas, Ipsiusque inprimis caussa ludibria discas tolerare.* V. g.] — †) **οὗτος,** *Hic)* Demonstrativum cum contemtu.

---

*) *Possit huc non sine fructu conferri hymnus vernaculus b.* Auctoris, *data quondam occasione compositum, cujus initium habet:* Mittler! alle Kraft der Worte etc. *Typis expressum invenire datur in b.* Sen. Urlspergeri Unterricht für Kranke und Sterbende, *Aug. Vind.* 1756. p. 408. *et in* S. R. I. C. Storrii gottgeheiligten Flämmlein etc. Stuttg. 1755. p. 315. E. B.

**) *τί ποιοῦσι, quid agant*] Crucifigere se, sciebant utique: at ignorabant, *quem* crucifigerent. Et fuit sane nefanda ista ignorantia, quâ remotâ gloriae Dominum non crucifixissent: attamen gravior etiam culpa est a sciente commissa. *V. g.*

***) *ὁ λαὸς, populus*] non plebs promiscua, ut v. 48.; sed populus Judaicus hic innuitur. *V. g.* — *θεωρῶν, spectans*] Terribili spectaculo isto populus oculos quidem pascebat: Lucas enim proceres *cum iisdem*, cum populo videlicet, illusisse Salvatori perhibet: at brevi post sufflaminatus est ridendi pruritus, v. 48. *Harm.* p. 564.

†) *ὁ τοῦ θεοῦ ἐκλεκτὸς, DEI electus*] Quem in cruce, ajunt, mori non est conveniens. *V. g.*

v. 37. *καὶ, et)* Milites. nomen regis; Judaei, et antistites eorum, etiam cetera irrident. [*Ex inscriptione crucis et antistitum dicteriis excepta haec milites combinarunt.* V. g.]

v. 38. *ἦν δὲ καὶ, erat vero etiam)* Mentio regni jungit versum 37. et 38. — *γράμμασιν, literis)* Tres potissimum linguae sunt adhuc, quibus operam dare debent, qui Christum discunt et praedicant: Hebraea, Graeca, Latina. — *ἑβραϊκοῖς, hebraicis)* Joh. 19, 20. *hebraice* primo loco ponitur. Lucas eo ordine linguas enumerat, quo Pilatus eas collocarat: ordo [*siquidem conjecturae locum concedere velis*, Harm. p. 567.] erat: *Graec. Lat. Hebr.* Johannes, ex more Hebraeorum, ordine naturae et dignitatis. Uterque tamen eo ordine, quo Christus, ejusque *crux* et *regnum* deinceps praedicabatur. Initium in Hebraea lingua factum: postremo tempore Hebraei primas habebunt. Romana nunquam primo loco posita: nec post Romae interitum magno vigore mansura.

v. 39. *ἐβλασφήμει, blasphemabat)* Extrema non flectunt quemvis. [*immo vero tanta est mentis cavillabundae vis, ut vel in suspenso se prodat.* V. g.] Latronem hunc fuisse Judaeum; alterum, ex gentibus: ex utriusque sermone et aliis rebus colligi potest. nam ille Judaeorum more nomen *Christi* exagitat: hic nomen *Regis*, ut milites, sed meliore ratione, animadvertit. Accedit, quod Dominus beatitudinem ei promittens, non ad verba promissionum erga *patres*, sed ad primas origines de *paradiso* alludit. Neque obstat conversi hominis sermo de *Deo* uno. nam fides in *Christum* protinus infert fidem in Deum unum. Consideretur autem *Amen* Hebraeum, v. 43.: quod tamen non necessario Hebraeum praesupponit. coll. Matth. 25, 40. Hinc sententia pristina de latrone converso, gentili, speciem retinet. Scripsi, *colligi potest.* — *λέγων, dicens)* cum frementi impatientia et ferocia.

v. 40. *ὁ ἕτερος, alter)* Hujus resipiscentiam multum adjuvit crux durissima. Rara conversio in molli lectulo. — *) *οὐδὲ) ne times quidem:* nedum appetas. [Timor, *primum emendatae mentis initium.* V. g.] — *φοβῇ, times)* Ipse ergo timebat. — *ὅτι, quod)* Haec esset causa timendi. — *τῷ αὐτῷ) eodem*, atque Hic et ego.

v. 41. *δικαίως, juste)* Poenitens probat poenam sui peccati. — *οὗτος, hic)* Viderat latro conversus et audierat processum passionis Dominicae, certe ab eductione ex urbe: vel etiam antea viderat et audierat Jesum. — *οὐδὲν ἄτοπον) nil ineptum*, nil importunum.

v. 42. *μνήσθητι, recordare)* Modeste petit. Recordatio est in longinquum. Exquisitissima oratio. — *κύριε, Domine) Dominum* appellat publice, quem ipsi discipuli reliquerant. — *ἔλθῃς, veneris)* de coelo, olim. Antitheton: *hodie.* — *ἐν τῇ — σου) in* regno *tuo.* Regem profitetur, talem, qui mortuus mortuo benefacere possit. Ne apostoli quidem tum de Regno Christi tam pure sentiebant. — *βασιλείᾳ, regno)* Multa *regni* mentio praecesserat. v. 2. 3. 37. 38. Ab adversariis detortam veritatem fides serio accipit.

v. 43. *σήμερον, hodie)* Eo die conversus latro vix sperare pot-

*) *ἐπετίμα αὐτῷ, objurgarit eum*] Poenitentiam, fidem, confessionem, orationem, reprehensionem, et quidquid christiano homine dignum est, conjuncta vides. Exquisitissimi exempli hujus abusus periculosus est; plurimum juvat usus legitimus. *V. g.*

erat mortem: sed huic subservire debuit crurifragium. Sic impleta est Domini promissio. [*Notatio temporis*, hodie, *non referenda est ad verbum* dico, *ut si per tempora nescio quam longa latroni exspectandus fuisset paradisi introitus. Isto die dictum ei fuisse, per se patuit. Nunquam Jesus dixit*, hodie dico; dico, *dixit saepius. Legendum itaque:* Hodie mecum eris in paradiso. *Sic potestas et gratia Domini, Ipsiusque etiam promtus introitus in paradisum praedicatur.* V. g. — *Id vero erat* salvare, v. 39. Harm. p. 570.] — **μετ' ἐμοῦ**, *mecum)* Ergo multo magis Jesus ipse in paradisum venit. [*quae res Mariam Cleopae, Mariam Magdalenam, ipsamque matrem Jesu, cum discipulo dilecto, insigni solatio, adversus acerbissima etiam hominum dicteria, perfudit, ab istarum utrâque ad horum, ut credere fas est, notitiam perlata.* Harm. p. 570.] — **ἐν τῷ παραδείσῳ**, *in paradiso)* in quo feliciores arbores, quam in Golgatha; cum *immortalitate*. Ap. 2, 7. not. Augustissimam beatae sedis appellationem in profundissima passione Jesus adhibet. Conf. not. ad c. 16, 22. Haec migratio in paradisum differt quidem ab ascensione in coelum, Joh. 20, 17., sed tamen docet, descensum ad inferos laute esse explicandum.

v. 44. **ὅλην**, *totam)* Tenebrae meridianae ex sole totum hemisphaerium superius; et inferius, luna soli opposita, nec lumen solis nacta, obscurarunt.

v. 46. **πάτερ**, *Pater)* Spiritum Jesu Pater suscepit: Jesus, fidelium. Act. 7, 59. — **παραθήσομαι**) *tradam*, re ipsa. [*ut depositum, in morte. Hoc momento, pretiosissimo sane, expiatio facta est.* V. g.]

v. 47. **ὄντως**, *revera)* Antea dubium spectatoribus videbatur: nunc affirmat. — **δίκαιος**, *justus)* Hoc justitiae praeconio continetur approbatio omnium sermonum Jesu, etiam doctrinae de Jesu filio Dei, v. 46. Matth. 27, 54., quippe de qua ipsa disceptatum fuerat, etiam apud Pilatum. Joh. 19, 7. Conf. Es. 41. 26. 23.

v. 48. **θεωρίαν**, *spectaculum)* Qui spectatores duntaxat fuerant, [*per antistites prius concitati ad exclamandum τὸ* Crucifige, *at nunc aliter plane affecti*, Harm. p. 577.] salutaria jam cogitabant, et ad pentecosten Act. 2. praeparabantur: sed qui fecerant, fere erant in aestu. — **ταύτην**, *hoc)* crucis. — **τὰ γενόμενα**, *facta)* in morte Jesu. *Spectationem* quaesitam *spectatio* nec opinata comitabatur.

v. 50. **ἀγαθὸς καὶ δίκαιος**, *bonus et justus)* Rom. 5, 7. not. Omnis homo **ἀγαθὸς** est etiam **δίκαιος**· non contra. Lucas totum laudat ante partem. Paulus differentia harum vocum strictius utitur.

v. 51. **οὗτος**) *hic*, solus. [*Si quid pravi te non consentiente succedit, noli certe rem approbare.* V. g.] Nicodemus **ἄρχων** quidem erat, non autem **βουλευτής** vocatur. — **τῇ βουλῇ**, *consilio)* v. 1. Phrasis accedit ad Ps. 1, 1. — **τῇ πράξει**, *actioni)* v. 33.

v. 54. **ἡμέρα ἦν παρασκευή**, *dies erat parasceve)* Parasceve ponitur quasi epitheton. — **ἐπέφωσκε**, *illucescebat)* Sabbati initium, vesperi; et tamen *illucescebat* dicitur: nam etiam nox lumen suum habet, praesertim in plenilunio, quod tum erat.

v. 55. **ἐθεάσαντο**, *spectaverunt)* quo facilius perendie ungerent. — **τὸ μνημεῖον**, *monumentum)* v. 53.

v. 56. **ἡτοίμασαν**, *paraverunt)* Domum habebant in Galilaea. v. 49. Eo majus est officium peregre praestitum, majore sumtu et

opera. [*Indefessam sane pietatem et sedulitatem ex fide oriundam sentis, quae tamen ipsa jam apud animas istas mirabilem eclipsin passa est.* Harm. pag. 583.] — *ἀρώματα, aromata)* sicca. — *μύρα, unguenta)* fluida. — *σάββατον, sabbatum)* Sabbati quies major quiete festi. [*Solum hunc sabbati diem quies Christi sepulcralis totum sibi vindicavit, consideratu eo ipso dignissimum. Quae tum in regno invisibilium facta sunt, ea fideles, dum eorum vel quidquam restabit, immo vero in aeternum, haud mediocriter juvabunt.* V. g. *Amplissimae profecto res durante sabbati hujus tranquillitate in animabus istis, pavidis quidem at exquisitis, immo vero in ipso Salvatore, contigerunt.* 1 Petr. 3, 18. 19. Act. 2, 24. ss. Harm. p. 583.]

CAPUT XXIV.

v. 1. *Τινὲς, nonnullae)* aliae, quae non venerant ex Galilaea.

v. 2. *τὸν λίθον, lapidem)* Lucas nil antea de lapide memoravit: sed ipsa narratione, lapidem advolutum fuisse, praesupponit. (Conf. Joh. 11, 38.)

v. 4. *ἄνδρες, viri)* angeli. v. 23. coll. Matth. 28, 5.

v. 5. *τὸν ζῶντα) eum, qui* non modo revixit, sed plane *vivens est.* [*Exploratissima resurrectionis veritas.* V. g.] — *μετὰ τῶν νεκρῶν, cum mortuis)* in statu et loco mortuorum.

v. 7. *τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, filium hominis)* Hoc repetitur ex sermonibus ante passionem habitis. Ceterum ipse Dominus se post resurrectionem non appellavit *filium hominis*, sed locutus est vel in prima persona, vel *Christi* expressam appellationem adhibuit. — *ἁμαρτωλῶν, peccatorum)* gentilium.

v. 10. *ἦν — αἱ)* Sic Deut. 27, 9.: *καὶ ἐλάλησε μωϋσῆς καὶ οἱ ἱερεῖς — λέγοντες.* sic 1 Cor. 9, 6. Nomina hoc demum loco, ut testium, ponuntur.

v. 12. *ἀπῆλθε πρὸς ἑαυτὸν, abivit ad se ipsum)* De re, confer v. 34. de phrasi, Joh. 20, 10. not.

v. 16. *ἐκρατοῦντο, tenebantur)* Oppositum, *aperti sunt,* v. 31.

v. 17. *εἶπε, dixit)* Sapientiae est, facile venire in sermonem salutarem. Joh. 4, 7. s. Act. 8, 30.

v. 18. *ὁ εἷς, unus)* Alterius nomen non ponitur: qui tamen item carus. Sic quoque Joh. 1, 35. 41. Pii non sua, sed aliorum causa, memorantur.*). — *παροικεῖς, advena es)* Videtur Galilaeam hîc dia-

*) Cleopae comitem pridem jam *Origenes* quidem pro Petro habuit, *l contra Celsum* p. 105. at eo casu aut Petrus verba fecisset, aut Cleopas certe c. 24, 24. distinctius ad relationem Petri provocasset. Accedit, quod horum uterque ab undecim discipulis diserte distinguitur v. 33. — *Harduinus* Kepham, Gal. 2. 1 Cor. 1. 3. 9. 15. discipulum a Petro diversum, et, per locum 1 Cor. 15, 5., Cleopae comitem fuisse suspicatur, *Op. sel.* p. 928. Atqui ex 1 Cor. 15, 9. haut obscure patet, Paulum de Kepha ut apostolo loqui. Quaesieris potius, annon *Simon*, cui Dominus apparuit, discipulus fuerit tum a Cleopae comite tum a Petro etiam s. Kepha distinctus, cui Domini apparitio prius contigerit, quam Petrus ab ambulatione c. 24, 12. memorata ad reliquos redierit? Horum quicquid fuerit, primum certe Salvator mulieribus adparuit; tum discipulorum aliquibus, apostolorum dignitate non conspicuis; denique Simoni Petro, gratiae hujus vel maxime

lectum retinuisse Jesus, quod non pro cive Hierosolymitano eum habet Cleopas.

v. 19. *τὰ περὶ*) Hoc, interjecta descriptione subjecti, declaratur versu 20. coll. v. 14. 18. fin.

v. 21. *σὺν πᾶσι τȣ́τοις, cum omnibus his*) Hebr. עם כל זה — *τρίτην, tertium*) Itaque etiam post mortem Jesu spem aliquam die primo et secundo habuisse videntur; quam dimittunt eo ipso die, quo spes impletur. — *ἄγει*) Impersonale.

v. 24. *) *αὐτὸν*) *ipsum*.

v. 25. *ἀνόητοι, insipidi*) Quo tardior celeriorve fides, eo deterior meliorve *νȣ̃ς* sive *mens* est. Gal. 3, 1. Joh. 1, 50. [*Salutaris reprehensio!* V. g.] — **) *ἐπὶ, super)* In medio sunt prophetarum sermones; nec tamen creditis. Sic fere *διὰ*, Joh. 4, 41. s.

v. 26. *ταῦτα, haec*) Quae vos ad dubitandum accipitis, ea ipsa sunt characteres Christi. — *ἔδει, oportebat*) quia praedictum erat. — *παθεῖν, pati*) Circa hunc articulum maxime se exserit *tarditas* hominum. Matth. 16, 22. ***) — *εἰσελθεῖν, ingredi*) id quod alia via non poterat fieri.

v. 27. *τὰ περὶ ἑαυτȣ̃, ea quae de Ipso*) scripta essent videlicet. Non dubium est, quin eadem loca fuerint, quae apostoli deinceps potissimum allegare soliti sunt.

v. 28. *προσεποιεῖτο*) *agebat, ut qui* iturus esset longius. et iturus fuerat, nisi eum rogassent, et fortasse alio pacto appariturus.

v. 29. *μεῖνον, mane*) Ex amore, ipsius causa, et ex hospitalitate rogabant, ne se committeret itineri nocturno.

v. 30. *λαβὼν, sumens*) solitô ritu.

v. 31. *ἄφαντος ἐγένετο*) *disparuit*. Id quoque ostendit, Ipsum esse. Priores Jesu resuscitati apparitiones breviores erant, quo plus loci fidei relinqueretur.

v. 32. *καιομένη, ardens*) valde et diu. [*Beatissima sensatio!* V. g.] — *ἦν, erat*) Postmodum magis observarunt, quam in ipso ardore. — *ἐλάλει ἡμῖν*) *loquebatur nobis*. Id plus est, quam *nobiscum*. †).

v. 33. *αὐτῇ τῇ ὥρᾳ, eadem hora*) noctis aut vesperi. Jam non timent iter nocturnum, quod antea dissuaserant ignoto comiti. v. 29. ††). — *συνηθροισμένȣς, congregatos*) ut de repentina re.

v. 34. *λέγοντας, dicentes*) Apparitiones utrinque factae, quibus se invicem confirmabant illi, quibus obtigerant. Tales etiam Act. 9, 10. 12. 10, 3. 10. Exod. 4, 27. 28. — *ὄντως, revera*) Abjiciunt pristinam dubitationem: sed non prorsus. v. 37. Marc. 16, 13.

v. 35. *ἐγνώσθη*) *noscendum se praebuit*. Sic, אתודע LXX, *γνωσθήσομαι*, Num. 12, 6. Sic, *εὑρέθην*, Rom. 10, 20.

---

indigo, reliquisque apostolis, qui cum Petro prae reliquis omnibus citius debuerant fidem, eamque sublimiorem, concipere. *Harm.* pag. 603.

*) *εἶπον, dixerant*] Corpus non esse in sepulcro. *V. g.*

**) *βραδεῖς, tardi*] Cito credendum est, ubi DEI aliquod verbum suppetit. *V. g.*

***) *τὸν χριςὸν, Christum*] Israëlis redemtorem, v. 21. *V. g.*

†) *διήνοιγεν, aperuit*] Scriptura aperitur, quum aperitur intellectus, v. 45. *V. g.*

††) *ὑπέςρεψαν, reversi sunt*] impigre. *V. g.*

v. 36. *ἔστη) stetit:* antequam venientem cernerent. — *ἐν μέσῳ, in medio)* Id significantius, quam *in medium.* — *εἰρήνη, pax)* Salutandi formula, a Salvatore ad res majores traducta. Eph. 2, 17. — *ἐγώ εἰμι, μὴ φοβεῖσθε, ego sum, nolite timere)* Quatuor haec verba cum Wolfiano codice versiones magno consensu exhibent: et congruunt cum versu 38. 39.

v. 38. *διαλογισμοὶ, cogitationes)* Cogitationes eorum recludit Dominus. — *ἀναβαίνουσιν, ascendunt)* Exquisita phrasis. cogitationes occultae sunt nobis, antequam ascendant.

v. 39. *αὐτὸς) Ipse,* Jesus. — *πνεῦμα, spiritus)* v. 37.

v. 40. *τὰς χεῖρας, manus)* notas. Tactus et visus animam confirmant.

v. 41. *ἀπιστούντων, diffidentibus)* Credebant quidem; alias non gauderent: sed gaudio sufflaminabatur fides plena. Magnus affectus et intenta cognitio inter se impediunt.

v. 43. *ἔφαγεν, edit)* libere, sine ulla necessitate. ideo non etiam bibit.

v. 44. *εἶπε, dixit)* ipso videlicet ascensionis die. v. 50. coll. Act. 1, 2. 5. 9. — *ἔτι, adhuc)* Res tristis erat auditu, antequam fieret: nunc laetissima, ut facta est. — *ἐν τῷ νόμῳ κτλ, in lege etc.)* Partitio Hebraei codicis. — *προφήταις, prophetis)* prioribus et posterioribus. Respectu priorum, ponuntur prophetae ante psalmos. De duodecim speciatim, vid. Sir. 49, 12. — *ψαλμοῖς, psalmis)* Hagiographis, quorum primum locum habent Psalmi, insignis portio Scripturarum, in quibus etiam copiosissime de Christo ejusque regno scriptum est. Vid. not. ad Hebr. 10, 8.

v. 45. *διήνοιξεν, aperuit)* Multa in mente nostra removeri obstacula opus est, dum intelligamus. Act. 16, 14. *Aperuit* et virtute sua et sermone suo. — *τὰς γραφὰς, scripturas)* Vide, quam potenter non multo post Petrus *Scripturas* produxerit, Act. 2. seq. quam sapienter etiam, Act. 1, 16. 20.

v. 46. *καὶ οὕτως) adeoque sic.*

v. 47. *ἀρξάμενοι)* Accusativus absolutus, uti Act. 10, 37.

v. 48. 49. *μάρτυρες — ἐπαγγελίαν, testes — promissionem)* Joh. 15, 27. 26.

v. 49. *ἀποστέλλω, mitto)* Praesens. conf. Joh. 20, 17. not. — *τὴν ἐπαγγελίαν, promissionem)* i. e. Spiritum, qui promissus est. Act. 1, 4. 2, 33. nott. Planum hoc illis erat ex colloquio, Joh. 14, 16. s. nam *ἀποστέλλεσθαι* ut plurimum dicitur de persona, *πέμπεσθαι* de persona et de re. abstractum pro concreto, convenienter initiis illis. coll. Matth. 4, 17. not. Ita mox, *virtutem.* — *τοῦ πατρός μου, Patris mei)* Pater promisit et dedit per Filium. — *Ἱερουσαλὴμ) Jerusalem)* Nam ibi erant accepturi promissionem. [*Destituti hoc mandato urbem sine dubio relicturi fuissent.* V. g.] — *ἐνδύσησθε, induamini)* subito, prorsus. Nudi sumus sine virtute coelesti. Adhuc purificati erant, per verbum, Joh. 15, 3. nunc etiam promittitur amictus. — *ἐξ ὕψους) ex alto,* quo Jesus ascendit. *altum,* pro *coelo,* verbum e poësi sacra. vid. Eph. 4, 8., e Psalmis.

v. 50. *) *ἔξω, foras)* ad eum locum, ubi passus erat. [*Insignis*

*) *ἐξήγαγεν δὲ, eduxit vero*] Marcus et Lucas disertam suo loco Ascensionis mentionem faciunt: Johannes (c. 20, 17.) cum Matthaeo

locus erat mons olivarum, Act. 1, 12., *et Bethania praecipue*, *eorum omnium respectu*, *quae memorantur* Joh. 11, 1. ss. 12, 1. ss. Luc. 19, 29. ss. Matth. 21, 17. 24, 3. Luc. 22, 39. *Conf.* Zach. 14, 4. Harm. p. 612.] — *εἰς) versus.* — *ἐπάρας, tollens)* Gestus orantis aut benedicentis. Jam non imposuit manus. conf. Joh. 20, 22. not. — *εὐλόγησεν, benedixit)* Haec *benedictio* pertinet ad omnes fideles. nam hos repraesentabant *οἱ* undecim, et qui cum eis erant.

v. 52. *προσκυνήσαντες, adorantes)* sub illam stationem, de qua Act. 1, 11. Christus est Deus. — *χαρᾶς, gaudio)* Non jam desiderabant conspectum Domini. Praeludia pentecostes. Joh. 14, 28. [*Nimirum et de praeteritis gavisi sunt et de promissis in posterum.* Harm. p. 613.] Sic de eunucho et Philippo, Act. 8, 39.

v. 53. *διαπαντὸς ἐν τῷ ἱερῷ, semper in templo)* c. 2, 37. — *αἰνοῦντες, laudantes)* Fructus gaudii.

IN EVANGELIUM

SECUNDUM *) JOHANNEM.

Describitur in hoc libro historia Filii Dei inter homines versantis, eaque

I. primorum DIERUM: ubi scriptor, praemissa totius rei summa,	c. I. 1—14
testimonium ab Johanne datum post baptismum Domini, et discipulos primitus allectos, memorat. Hic notatur,	
quid acciderit	
die primo,	15—19
POSTRIDIE,	29
POSTRIDIE,	35
POSTRIDIE,	44—52
DIE TERTIO,	II. 1
POST HOC,	12

(c. 28, 18. 20.) nonnisi in transitu. Resurrectionem Christi qui credit, omnia credit eandem insecuta. Itaque historia evangelica ad resurrectionem usque proprie se extendit. Act. 1, 22. Rom. 10, 9. *Harm.* p. 613.

*) Hic Evangelistarum princeps est, quo omnium minime queamus carere; sed permulta, a tribus prioribus exhibita, praesupponens; *omnia* scil. *quae Domini baptismum antecesserunt*, inprimis *nativitatis ejus locum*, c. 7, 42. itemque *nomen Matris Jesu; tentationem in deserto; suum et fratris aliorumque Apostolorum nomen; caussam captivitatis Baptistae ejusdemque mortem; transfigurationem, cui ipse tamen interfuit, agonem denique ad montem olivarum, et calicis deprecationem.* *Harm.* p. 38. Stilo moderno Johannis librum *Supplementum* dixeris historiae evangelicae per Matthaeum, Marcum et Lucam descriptae; ejusque Supplementi *quatuor* constitueris *partes*, quarum prima sit c. 1—5. secunda c. 6. tertia c. 7—10. quarta c. 11—21. *Harm.* p. 155.

II. interjecti BIENNII, per itinera praecipue Hierosolymitana.
- I. iter, ad PASCHA I. 13
  - 1. Acta in urbe:
    - 1. Zelus paternae domus. 14
    - 2. virtus et sapientia Jesu. 23—25
    - 3. institutio Nicodemi. III. 1—21
  - 2. Commoratio in Judaea: Johannei testimonii coronis. 22—36
  - 3. Profectio ex Judaea, per Samariam, in Galilaeam: ubi filium regii sanat. IV. 1. 4. 43. 46—54
- II. iter, ad FESTUM Pentecostes: V. 1
  Hic notantur Acta
  - 1. in urbe: 2—47
  - 2. in Galilaea, ante PASCHA II, et postea. VI. 1. 4. 22—71. VII. 1
- III. iter, ad SCENOPEGIAM: 2—13
  Hic notantur Acta
  - 1. in urbe:
    - 1. in ipsius Scenopegiae medio et fine: 14. 37—53. VIII. 1
    - 2. deinceps. 2—X. 21
    - 3. in ENCAENIIS: 22
  - 2. trans Jordanem. 40—42

III. postremorum DIERUM, qui erant
- I. ante hebdomadem magnam: ubi spectatur
  - 1. biduum extra Judaeam, Lazaro aegrotante et mortuo. XI. 1—6
  - 2. iter in Judaeam: Lazari resuscitatio: Caiphae consilium: Jesu commoratio in Ephraim: adversariorum edictum. 7—57
  - 3. dies sextus ante Pascha: coena Bethaniae: unctio Jesu. XII. 1—11
- II. in ipsa Hebdomade magna, quae habebat PASCHA III. Erat
  - 1. die primo et deinceps, Ingressus regius in urbem: Graecorum desiderium: Judaeorum obstinatio: Jesu testificatio: 12—50
  - 2. die quarto, Pedilavium: indicium de proditore. et exitus ejus noctu. XIII. 1—30
  - 3. die quinto,
    - 1. Collocutio,
      - 1. ante coenam paschalem, 31. 36—38. XIV. 5. 8. 22—31
      - 2. post coenam paschalem, subsecuta oratione. XV—XVII.
    - 2. Passionis initium:
      - 1. in horto: XVIII. 1—11
      - 2. apud Caipham. 12—27
  - 4. die sexto:
    - 1. Passio sub Pilato,
      - 1. in praetorio: 28—XIX. 16
      - 2. in cruce. 17—30
    - 2. Mors: 30—37
    - 3. Sepultura. 38—42
- III. post hebdomadem magnam:
  - 1. ipso die resurrectionis XX. 1
  - 2. octo post diebus: 26—31
  - 3. postea. XXI. 1—25

CAPUT I.

v. 1. *'ΕΝ ἀρχῇ ἦν ὁ λόγος, καὶ ὁ λόγος ἦν πρὸς τὸν θεὸν, καὶ θεὸς ἦν ὁ λόγος· In principio erat Verbum, et Verbum erat apud*

Deum, et Deus erat Verbum) Hoc tonitru est, a filio tonitrui relatum: haec vox coelestis est, cui conjectura humana nequicquam obloquitur. Nulla ratione orthodoxus quispiam palmarium hunece textum melius confirmare, aut Artemonismum efficacius refutare potest, quam Artemonius ipse, i. e. Samuel Crellius, dum toto illo libro quem inscripsit *Initium evangelii Joannis ex antiquitate ecclesiastica restitutum*, pro **θεός, θεῦ** scribendum esse contendit. Omnis moles ejus, in fundamento et in aedificio, conjectura mera est: et quo magis compagem cogitationum illius recordor, eo magis in veritate, a primipilario hocce et veterano Unitario tam leviter impugnata, confirmor. Etiam atque etiam hoc declarare, pietatis esse statuo. In apparatu nostro, pag. 559. lin. 11. obrepsit nobis, *si θεῦ legas*, quum res ipsa loquatur, scribendum fuisse, *si θεός legas*. Quo facilior talis lapsus est, eo magis sequenda est librariorum apud Johannem, **θεός** feliciter retinentium, constantia. Duas Artemonii liber partes habet, quarum prior magis critica est; altera IV Dissertationibus aucta rem magis ipsam spectat. Priorem in Apparatu critico, necessario examinavimus: cum altera *Gnomoni* res est, in quo Artemoniana extra crisin discussum iri, Apparatus declaravit. Sane et honos divinus agitur Dei et Salvatoris nostri; et haec arx fidei Christianae indies magis magisque infestatur; et hic liber Artemonii, (quem unum ex momentosissimis in hoc genere editis judicat Bibliotheca Angl. T. XV. p. 539.) frequentiores, quam expedit, lectores invenit. Sumemus igitur quinque aut sex primos versus Joh. 1. neque ea solum dicemus, quae ad Artemonium refutandum, sed etiam, quae ad Johannem explicandum pertineant. — *ἐν ἀρχῇ, in principio)* Maxima Johannei stili, hoc praesertim loco et simplicitas est, et subtilitas, et sublimitas. *Principium* autem significatur illud, quum esse coeperunt et facta sunt omnia per Logon. v. 3. *Ἐν ἀρχῇ*, inquit, id est, *in principio*, uti LXX Gen. 1, 1., et Prov. 8, 23. Neque *propinquioris* temporis *principium* hoc loco innui, tota rerum series evincit. principium enim Evangelii fiebat, quum Johannes prodiret, Marc. 1, 1. at Principium, de quo hic agitur, antiquius est Incarnatione Verbi. Vicissim, *altius* est nullum. *In principio* coeli et terrae *creavit Deus coelum et terram:* in eodem principio coeli et terrae, et mundi, v. 10. jam *erat Verbum*, sine ullo principio initiove suo. Ipsum Verbum est mere aeternum: nam eodem modo Verbi ac Patris aeternitas describitur. *erat*, cum primum fiebant, quaecunque esse coeperunt. Artemonius principium Evangelii ab Johanne innui contendit, versumque sic explicat: *In principio* evangelii *erat Verbum: et Verbum* per primam ascensionem in coelum *erat* in eodem principio *apud Deum* etc. Eam explicationem consensu veterum quorundam, Photini et similium, ornare conatur. non laboramus; error errorem aeque olim peperit, atque hodie. Argumenta examinabimus. Statuit, epistolam Johannis primam ante Evangelium ejus esse scriptam: epistolaeque initium, evangelii initio a Cerinthi detorsionibus vindicari. Inde infert, *Principium*, 1 Joh. 2, 13. s. esse principium praedicationis evangelicae: itaque ibidem c. 1, 1. et Ev. Joh. 1, 1. principium pari sensu dici. Part. 2. c. 13. Primum, Evangelium Johannes certo scripsit ante cladem Hierosolymorum, ut ostendimus ad cap. 5, 2. de Epistola id ne Artemonius quidem affirmare potest. Evangelium docet veritatem, c. 20, 31. Epistola etiam revincet errores, et magnam rerum incli-

nationem factam indicat. Johannes Evangelium scripsit, Irenaeo teste, *PROVIDENS blasphemas regulas, quae dividunt Dominum.* l. 3. c. 18. Talis certe erat etiam Cerinthi regula: quam Johannis evangelio non antiquiorem pronunciat Irenaeus, quum l. 3. c. 11. ait, in Evangelio Johannis refutari *errorem, qui a Cerintho et MULTO PRIUS a Nicolaitis inseminatus erat hominibus.* nam interpres, cujus auctoritas alioqui merito tuenda est, plusquamperfectum *inseminatus erat*, ex participio Graeco praeterito, quod Irenaei fragmenta ex Patribus graecis citeriorum seculorum collecta habent, facillime fecit. Vim perfecti temporis prae plusquamperfecto importat collatio capitis 11. cum capite 18, quorum utrumque hîc allegavimus, ipsis verbis adhibitis. Sane de detorta a Cerintho epistola Johannis nil habet Irenaeus: atque ipse l. 3. c. 18. citationes evangelii epistolaeque ita contexit, ut illud non obscure ante hanc esse scriptum agnoscat. Itaque uti Petrus empaectas, Paulus apostatas, sic Johannes in evangelio pseudoprophetas futuros refutavit; et in epistola hos, cum venissent, notavit apertius. Sic certe fundamentum, cui permulta superstruit Artemonius, de epistola ante evangelium scripta, incertum esse ostendimus: quanquam nostra non multum refert, uter prior tempore liber sit. Ne in ipsa quidem epistola *Principium* uno semper significatu dicitur: imo epistola ineunte Principium est principium absolutum, omnium rerum, coeli et terrae: et sic quoque Evangelio ineunte. Tantum haec differentia est, quod hic dicitur *in principio*; illic, *a principio.* Artemonius P. II. c. 18. putat, Cerinthum, qui *τὸ a principio* pervertisset, per *τὸ in principio* strictius refutari: at Valentiniani *τὸ in principio* eodem prorsus modo perverterunt. Simplicius dixeris, *in principio*, magis absolute dici: *a principio*, respective, hoc sensu, *in principio et deinceps.* In illo principio erat Verbum, ita, ut etiam ante principium fuerit Verbum. Vid. Prov. 8, 22. ſs. ubi *Mem* quater positum, secundo certe et quarto loco LXX vertunt *πρὸ*, recte: (quanquam id vehementer negat Artem. Diss. I.) nam parallela ibi sequuntur, באין *πρὸ*, בטרם *πρὸ*, לפני *πρὸ*, עד לא Vid. infra, v. 30. c. 3, 13. 6, 62. 8, 58. 17, 5. 24. Artemonius pag. 76 et passim contendit, Justinum martyrem primum docuisse, Filium Dei fuisse, antequam mundus fieret. Atqui Justinus doctrinam illam tanquam novam laudat, non quo recens excogitata, sed quod Tryphoni ejusque similibus ignota esset. Unum hoc loco proferemus testimonium Ignatii, qui in Ep. ad Magnesianos §. 8. ait, *εἷς θεός ἐστιν ὁ φανερώσας ἑαυτὸν διὰ Ἰησοῦ Χριστοῦ τοῦ υἱοῦ αὐτοῦ, ὅς ἐστιν αὐτοῦ ΛΟΓΟΣ ΑΙΔΙΟΣ, οὐκ ἀπὸ σιγῆς προελθών· Unus est Deus, qui manifestavit se ipsum per Jesum Christum Filium suum, qui est* Verbum *ipsius* aeternum, *non a silentio progressum.* Exceptiones, quibus Artemonius hunc locum P. II. cap. 36. seqq. declinat, ita quaesita sunt, ut lectorem non auferre, sed confirmare debeant. — *ἦν, erat)* non, *fiebat.* Vide differentiam verborum v. 10. 14. 15. c. 8, 58. Pater etiam dicitur *ὁ ὢν κτλ.* Ap. 1, 4. *Erat* Verbum, antequam mundus *fieret*, in quo deinceps *erat.* v. 10. — *ὁ λόγος) Sermo, Verbum*, sive etiam Latine *Logos*, vid. Not. ad Gregorii Thaum. Paneg. §. 50. *) Is Logos, de quo v. 14. Unde appellat Jo-

*) *Qui libellus, A. 1722. editus, quum lectorum fortassis maximae parti ad manus non sit; liceat hic subjungere locum citatum, cum notis* Sem-

hannes *Verbum?* Ex initio epistolae suae primae, inquit Artemonius P. II. c. 14. et 19. Rectius ex evangelio in epistolam derivari locutionem posse, patet ex supra dictis. In utroque scripto *Logon* appellat, antequam ad *Jesu Christi* nomenclaturam pervenit. Appellat autem ita, non Philonem, nedum Platonem imitatus; sed eodem Spiritu, qui prophetas V. T. sic loqui docuit. Vid. Gen. 1, 3. Ps. 33, 6., ubi LXX, *τῷ λόγῳ Κυρίȣ οἱ οὐρανοὶ ἐςερεώθησαν.* Ps. 107, 20., *ἀπέςειλε τὸν λόγον αὐτȣ̃.* Hinc frequentissima *Verbi Dei* appellatio in paraphrasi Chaldaica: nec non Sap. 16, 12. 18, 15. Unum idemque mysterium in V. et N. T. simili modo expressum. Deus est Spiritus, sive Mens aeterna: Dei Filius est Logos, Verbum mentis aeternae intimum idemque exsertissimum. Qui naturam Dei spiritualem spiritualiter novit, naturam *Verbi* hujus item spiritualem novit; intelligitque, quare Verbum etiam prius dicatur, quam Vita et Lux. Coll. 1 Joh. 1, 1. s. Hinc quemadmodum saepe apostoli de Christo loquentes, spiritum et carnem invicem contradistinguunt: sic quem Johannes *Logon*, eundem Clemens Romanus, vir apostolicus, *Spiritum* appellat. *εἷς χριςὸς ὁ κύριος ὁ σώσας ἡμᾶς, ὢν μὲν τὸ πρῶτον πνεῦμα, ἐγένετο σὰρξ κτλ.* id est, *Unus Christus Dominus, qui nos salvavit, quanquam prius erat Spiritus, tamen factus est caro etc.* quem locum exceptiones Artemonii P. II. c. 44. seqq. nobis non eripiunt. *Logos* est, quem Pater genuit, sive dixit, tanquam Filium unigenitum: per quem Pater loquens omnia facit: qui Paterna ad nos loquitur. Ratio, cur *Logos* dicatur, et realis Descriptio, quid sit *Logos*, datur versu 18. Est unigenitus Dei Filius, qui erat in sinu Patris, ejusque Exegetam egit disertissimum. Huic commati duo subsequentia hoc versu declarationem cum epitasi addunt. — *πρὸς τὸν θεὸν, apud Deum)* ergo distinctus a Deo Patre. *πρὸς*, pro *παρὰ*, uti *εἰς* pro *ἐν*, v. 18., denotat perpetuam quasi tendentiam Filii ad Patrem

lerianis *in paraphrasi Evangelii Johannis prostantibus bona pace nostra conferendum:* „Non abludit Gregorius *(quae b. Bengelii observatio est)* „ab illo veteri, *Ὁ δὲ γὲ τ' ἀνθρώπȣ λόγος πέφυκ' ἀπὸ θεȣ̃ λόγȣ.* „Porro, quum idem noster *(Gregorius)* vocabulum *λόγος*, in divinis, „adhibet; interpretamur, ut locus fert, *Ratio*, libentius *Sermo*, libentissime, *Verbum.* Petavius: *Propius ad Divini* Verbi *similitudinem* „*illud interius et in anima consistens* verbum *mentis accedit, atque ab* „*eruditis Patribus eo libentius adsciscitur. Habet enim plures opportunitates et similitudinum rationes: quod et spirituale est, minimeque* „*per sese cadit sub sensus: et in mente, unde procedit, manet, nec ab* „*ea disjungitur: et sine eo mens esse nulla, nec ullo temporis spatio,* „*potest.* Omnes illas, immo etiam ceteras notiones vocabuli *λόγος* ad „hoc mysterium alii contulere patres Graeci, immo saepe plures in „unum conjunxerunt. quo factum est, ut Latini quoque Graecum „vocabulum cuivis Latino, tanquam foecundius, praeferrent, aut „etiam ipsum Graecum ponerent. Fecimus nos hoc quoque Rhodomani exemplo nonnunquam, et *Logos* potius, quam *Verbum* aut „*Ratio* diximus. — Vide de significationibus divinae appellationis „*λόγος*, si nervos quaeris, *Witsium* Tom. II. Miscell. Ex. 3. de „Sermone Deo, §. 20. s. sin etiam copiam, *Petavium* Tom. II. Theol. „dogm. l. VI. de Trin. c. 1. sqq. Sapienter Franc. *Junius* Tom. II. „Opp. f. 145. concludit: *Christus vario respectu* Sermo DEI *ac multiplice appellatur. Sic huic respectus unus, illi alter sese obtulit.* „*Hoc magis admirabilitatem* multiformis illius Sapientiae Dei *potest* „*ostendere. ...*" E. B.

in unitate essentiae. Erat apud Deum unice: quia nil extra Deum tum erat. Iterum magis absolute loquitur Johannes hoc loco, quam in ep. I. c. 1, 2., ubi ait, *Vita aeterna erat apud PATREM*, in antitheto ad manifestationem fidelibus factam, ut fierent *filii*. Sic supersedemus differentia illa, quam inter locutionem epistolae et evangelii statuit Artemonius P. 2. c. 18., qui etiam in Diss. II. et passim hoc *esse apud Deum* interpretatur de ascensione Christi in coelum ante baptismum. Sed hoc interpretamentum, *Principio* semel recte explicato, protinus cadit. Si Christus ante passionem calcasset viam ad vitam per ascensionem ejusmodi; non habuisset postea dicere, *NOTAS FECISTI mihi vias vitae*, Act. 2, 28., et totum ejus iter a nativitate ad illam ascensionem non esset salutare nobis; sed rationes salutis nostrae cum descensione subsecuta demum inciperent: quo ipso prima Matthaei et Lucae capita enervarentur. Clara sunt verba Ignatii Ep. cit. §. 6. *Jesus Christus πρὸ αἰώνων ante secula apud Patrem erat, et ἐν τέλει in fine apparuit.* et Hermae, *Filius Dei omni creatura antiquior est, ita ut in consilio Patri suo ADFUERIT ad condendam creaturam.* Ea citat Artemonius p. 404. s. neque enervare potest. — *θεὸς, Deus)* non modo *apud Deum* erat, sed etiam *Deus* erat. Absentia articuli graeci, in praedicato praesertim, non imminuit significationem Dei veri. LXX 1 Reg. 18, 24. Atque ubi praedicatum ponitur ante subjectum, epitasis est in sermone. c. 4, 24. Porro hoc loco eadem significatio confirmatur ex eo, quod nulla tum erat creatura, cujus respectu Verbum diceretur Deus. dicitur ergo absolute. Urit hoc Artemonium: eoque pretiosior apud nos esse debet haec lectio in Apparatu critico vindicata. In hac arce fidei, in hoc centro certissimo stamus immoti, et nos contra omnes illecebras obfirmamus, quae nos in alia omnia avocare conantur. Nil non experitur Artemonius, ut Christum in Scriptura nusquam *Deum* habitum aut vocatum esse probet: atque ut hoc potissimum loco per *Partem* ejus libri *secundam* decurramus, *Capite I.* sollicitat dicta Joh. 5, 17. s. 10, 29. ss. et Phil. 2, 6. s. quorum sententiam divina Jesu Christi majestate dignam non modo idoneorum interpretum zelus vindicat, sed etiam Artemoniarum exceptionum debilitas illustrat. *Capite II.* negat, Christum a discipulis pro Deo habitum ante passionem. ad vid. Joh. 1, 14. 2 Petr. 1, 16. s. Negat, pro Deo habitum post resurrectionem. at vid. Joh. 20, 28. Act. 20, 28. Rom. 9, 5. 1 Tim. 3, 16. Tit. 2, 13. coll. Eph. 5. 5. not. Heb. 1, 10. 3, 4. et sufficeret unus hic locus Joh. 1, 1. animae esurienti et sitienti, simplici et generosae. *Capite III.* objicit, *Deo* semper contradistingui *Christum*. Resp. Non semper, sed plerumque, idque salva Deitate Filii. Instantiam ex 1 Tim. 1, 1. Artemonius invictam sensit. Ibi enim etiam Deus Pater *Salvator* dicitur, neque tamen ea re excluditur Filius. Sic etiam ubi Pater *Deus* dicitur, non id fit in contradistinctione ad Jesum. vide ipsum, quam frigide ibi respondeat. *Capite IV.* parallelismum Joh. 1, 1. et 20, 31. nimis extendit. *Capite V.* disquirit, cur Christus non dicatur Deus, cum revera sit Deus solo Patre minor: causas vero eas affert, quae, quum Christus revera etiam dicatur Deus, invicte confirmant, Christum dici Deum, non eo sensu, quo creaturis, sed eo sensu, quo Patri id nomen tribuitur. *Caput VI*, ut locum Jes. 9, 5., ubi Christus nomine uno ex bis quatuor vocubis divinitus composito, *Mirandus consultor*, *DEUS fortis*, *Pater perennitatis*,

Princeps pacis, appellatur, subterfugiat, parallelum Jes. 10, 21. de Patre locum aperta vi devastat, Versionum veterum in *DEI fortis* appellatione concordem sanitatem dissimulat, earundemque varietatem ab hac re alienam exaggerat. *Capite VII.* locus Ez. 28, 2. 9. a rege Tyri ad *τὸν θεάνθρωπον* transfertur.

Capite VIII. et sequentibus multa disquirit Artemonius de *Cerintho*, de *Nicolaitis*, de scopo Johannis contra utrosque. Sed primum usque eo male Artemonii libro cum veritate convenire jam constat, ut, in dubio, id merito, quod ille liber approbat, tantisper postponendum sit, dum res per argumenta deciditur. deinde notitia quidem errorum, quos apostoli refutant, ex historia ecclesiastica, quantum potest, adhiberi debet: ab eadem vero notitia non suspenditur summa sanae interpretationis, nedum ipsa lectio genuina. nec ullae praestigiae ex caligine vetustissimarum haeresium conflatae oculos simplicium debent a radiis scripturae per se lucidissimis avertere. qui brevem regiamque fastidiunt viam, in labyrinthos, si volupe est, exspatientur, et in iis jaceant. Quod ad Johannis scopum contra Cerinthum attinet, refutavit Artemonium B. Buddeus in Ecclesia apostolica, p.425. ſs. coll. p. 378. ſs. de Nicolaitis. Nos unum notamus: non id agi, quo sensu Cerinthus ipse tandem pateretur Verbum Deum dici, (vid. Artemon. p. 340.) sed quo sensu tota Johannis periocha *Verbum Deum*, ingratiis Cerinthi, celebret. Non majorem Cerinthus, opinor, ideam de Christo habuit, quam Artemonius habere se ostendit: cur ergo Johannis verba, Artemonio tantopere invisa, Cerinthum non ferirent? Plura cogitabam: sed ad otium me redigunt haec verba Artemonii p. 381. *Non erat necesse, ut* Cerinthi *omnes persequeretur* Johannes *absurditates. nam et istas, quas persequitur, obiter solummodo et aliud agens persequitur.* Hac una litura Artemonius totam de Cerintho tractationem declarat esse supervacaneam. Johannes enim illud, *et Deus erat verbum*, si non Cerinthi refutandi causa posuit, aliis de causis posuerit oportet, certe ut Socinos et Artemonios refutaret, credentesque praemuniret. Si vacat, ex omnibus sententiis, quas Johannes ponit, formentur sententiae contradicentes, quas ratio male sana vel penes haereticos priscos peperit, vel apud quosvis parere potest. quid profectum erit?

Capite XXIV. et sequentibus *Alogos* excitat, eorumque vice disquirit, quomodo evangelium hoc, quod Alogi non Johannis, sed Cerinthi esse dicebant, ad Cerinthi mentem cogere potuerint vel non potuerint. Resp. Alogi hoc ipsum dictum, *et Deus erat Verbum*, aut a Cerintho profectum putarunt, aut non. Si non putarunt; de Cerinthica dicti mente Alogorum nomine frustra disputatur. sin autem putarunt; tum sensum, quem Cerintho tribuebant, aut verum esse existimavere, aut falsum. si verum; aliis ex causis evangelium oportet Cerintho adscripserint. sin falsum, Cerinthum sub speciosis verbis indigne de Logo sentire censuerunt, ut Artemonius agnoscit p. 426. s. Quid haec singula Johanni obsunt? quid vero etiam attinet ex tanta obliquitate visum distorquere, et per Alogorum Cerinthique speculum intueri dictum, quod recta intueri licet? *Capite XXXVI.* et sequentibus excutit locum *Ignatii* contra Cerinthum, de quo supra ad illud, *In principio.* Capite *XL.* omnia Ignatii loca, ubi Christus Deus appellatur, ipsum Ignatium et ejus interpolatorem inter se committens, subducere conatur, et item Clementis Romani locum, ubi **παθήματα**

θεῦ commemorantur. Resp. 1) Ut Apostolos, sic viros apostolicos tractat Artemonius. 2) Johannes nobis sufficit, etiamsi Ignatius et Clemens non accederent. 3) Interpolatores aeque potuere in aliis Ignatii locis nomen DEI delere, quam in aliis (hoc enim contendit Artemonius factum esse,) inserere. Jam pag. 131. s. sollicitarat locum epistolae ad Ephes. ubi ait, ab Ignatio Christum dici *ἐν σαρκὶ γενόμενον θεὸν*, non ante carnem, sed *in carne factum Deum.* atqui Ignatius non construebat *factus Deus*, sed, *in carne factus*, i. e. incarnatus.

Capite XLI. et sequentibus cavet, ne Johannes etiam contra *Ebionaeos* scripsisse existimetur, *et Deus erat Verbum.* Resp. Johannem contra Ebionaeos evangelium scripsisse, statuit Epiphanius et Hieronymus: certe scripsit contra omnes, qui *Deum Verbum* aut negabant aut negaturi erant. Plura de Ebionaeis contra Artemonium habet Buddeus lib. cit. p. 501. ss. 518. ss. *Capite XLIV.* et sequentibus tractat locum *Clementis Rom.* de quo supra ad primam *Verbi* mentionem a Johanne factam. *Capite* demum *XLVII.* paraphrasin exhibet totius loci Joh. 1, 1—18., quae tanquam conclusio praemissis respondet: et refutatis illis item refutata est. Simul admiratur sagacitatem Laelii Socini, qui jam tum exordium Johannis de principio Historiae evangelicae explicaverit, et addit, ansam ei praebere potuisse Andr. Osiandrum, qui in Harmonia evang. Baptismum Christi et *In principio Verbum* conjunxerit. Si ansa haec fuit, sinistre accepit Socinus, quae dextre posuerat Osiander. Sic posuerat pridem Ammonius: sic posuit haud pridem G. Kohlreiffius in Chronol. p. 90. sic etiam D. Hauberus in sua, ne de mea dicam, Harmonia evangelica. Vide etiam, quae notamus mox ad v. 6.

Accedunt *Dissertationes quatuor:* quarum duas priores supra attigimus, duae reliquae ad Hebr. 1. et ad Joh. 8, 58. alibi examinantur. Est omnino totum opus Artemonii ingeniosum ac literatum; sed item insidiosum, violentum, suspiciosum, interdum ad facetias usque: et vivido colore oeconomiae divinae interioris, in qua valde hospes est Socinianorum vulgus, blanditur; sed gelu mortifero adstrictum manet. Ex iis, quae solvimus, cetera facile solventur. Nos brevitatis nostrae eo minus poenitet, quia praeter P. Wesselingium in Apparatu laudatum, complures egregii scriptores Artemonium refutarunt. *Rabulismi exegetici partis Socinianae a L. M. Artemonio continuati et aucti Specimina* A. 1731. emisit ven. D. Weismannus: deinceps cel. Wolfius eandem incudem tutudit in Vol. II. Curar. in N. T. in extremo, et in Vol. III et IV passim. Annoque 1735 *Antiartemonium* edidit, annum aetatis XIV egrediens, Joh. Phil. Baraterius. — *ἦν, erat) erat*, non *factus* Deus, sed verus. Verbum erat Deus, idque in principio. — *ὁ λόγος, Verbum)* Tertio hoc ponitur, vi maxima. Tria commata per gradationem: articulus nota Subjecti. Deitas Salvatoris aperte declarata erat in V. T. Jer. 23, 6. Hos. 1, 7. Ps. 23, 1. ejusque testimonia in N. T. v. gr. Hebr. 1., praesupponuntur. Itaque Matthaeus, Marcus et Lucas hoc agunt, ut probent potius, Jesum, verum hominem, esse Christum. Cumque inde nonnulli demum dubitare coepissent de Deitate Christi, Johannes eam asseruit: scripsitque in hoc libro quasi supplementa evangelica, sicut prophetica in Apocalypsi.

v. 2. *ὗτος, Hic) hic* solus. *τὸ hic* complectitur totum versum

proxime praecedentem, uti *hic* versu 7. complectitur versum 6. — *πρὸς τὸν θεὸν, apud Deum)* Hoc, repetitum, jam ponitur in antitheto ad missionem postea factam ad homines. Repetuntur et in unum coguntur hoc versu tria momenta versu praecedente divisim posita: Hic Logos, qui erat Deus, erat in principio et erat apud Deum. Insigne antitheton, coll. v. 14. uti 1 Joh. 1, 2.

Verbum	
erat in principio Deus	factum est caro,
apud Deum:	et habitavit in nobis.

Atque ipsa hujus versus secundi Congeries hoc antitheton aperte sustentat, intermissa inter versum 2. et 14. *Logi* appellatione.

v. 3. *πάντα, omnia)* Grande verbum, quo *mundus*, i. e. universitas rerum factarum denotatur. v. 10. Omnia, quae sunt extra Deum, facta sunt: et omnia, quae facta sunt, per Logon facta sunt. Nunc demum ab *Esse* Verbi ad *Fieri* omnium venit Theologus. Describitur versu 1. 2. status ante mundum factum; versu 3. in factu mundi; versu 4. tempore humanae integritatis; versu 5. tempore humanae corruptionis. — *δι' αὐτοῦ, per eum)* Oppositum, *sine.* — *ἐγένετο, facta sunt)* Id quodammodo prius est, quam *κτίσις conditus* omnium: et facturam rerum omnium ex nihilo evidenter infert. sic *omnia* prius quiddam sonat, quam *ὁ κόσμος mundus* universus confectus, maximeque genus humanum; ad quem Johannes descendit versu 9. 10. — *καὶ χωρὶς, et sine)* Haec sententia plus quiddam dicit, quam proxime praecedens. Subjectum est, *ne unum quidem:* Praedicatum, *sine eo factum est, quod factum est.* Et *ὅ quod* plane par exstat 1 Cor. 15, 10. *gratia Dei sum, quod sum.* — *οὐδὲ ἕν, ne unum quidem)* quamvis excellentissimum. — *ὃ γέγονεν, quod factum est)* in sua specie. Gen. 1, 11. 21. 24. Praeteritum *γέγονεν* sonat quiddam magis absolutum, quam aoristus *ἐγένετο*, quanquam latine utrumque dicitur *factum est.* Quae Artemonius p. 333. 402. ss. ex hypothesibus suis commentatur, ea cum ipsis hypothesibus jam refutata sunt.

v. 4. *ἐν, in)* Primum Johannes dicit, *in eo vita erat:* (conf. c. 5, 26.) deinde ipsum appellat *Vitam.* Sic ep. I. c. 1, 1. 2. primum appellat *Verbum vitae*, deinde *vitam:* et ibid. v. 5. 7. Deus dicitur *Lux*, et *esse in luce.* Johannes inprimis imitatur locutiones Domini Jesu. — *ζωὴ, vita)* Post *esse* proxima consideratio est de *vivere.* Nulla tum mors, nulla tum gratiae expers natura. — *καὶ ἡ ζωὴ, et Vita)* Subjectum: Vita, omnibus, quae vivebant, vitam tribuens. — *ἦν τὸ φῶς, erat Lux)* Lux et Vita simul, c. 8, 12. 1 Tim. 6, 16. Phil. 2, 15. 16. ut in opposito צלמות *tenebrae* et *mors.* Vivificatio tamen prior est illuminatione. — *τῶν ἀνθρώπων, hominum)* omnium, in statu integritatis, a quo non est sejungenda consideratio de Logo. *Homines*, nusquam dicitur pro *Adam et uxor ejus.* ita denotat genus humanum. Venit hic Evangelista a toto ad partem, ab iis, quae facta sunt, aut quae vivebant, ad rationalia. Singulorum respectu convenientem *ὁ λόγος Sermo* significationem habet.

v. 5. *καὶ, et)* Ex hoc versu valde illustratur doctrina de malo ejusque ortu. — *ἐν τῇ σκοτίᾳ, in tenebris) Tenebrae* hae non dicuntur factae. sunt enim privatio, quam contraxere homines. [*Ille nimirum generis humani status hoc vocabulo exprimitur, qui ab Adami transgressione ad apparitionem usque verae Lucis obti-*

nuit. V. g.] In tenebris gloria Lucis magis conspicitur. — *φαίνει, lucet)* Vim habet tempus praesens, ut in *φωτίζει*, v. 9. Semper *φαίνει, lucet.* Lux semper praesto fuit, etiam in V. T. ut medere-tur tenebris atque peccato. Idem verbum, *φαίνει, lucet*, de N. T. 1 Joh. 2, 8. — *καὶ* — *ὁ, et* — *non)* Simile *et non*, v. 10. 11. — *ἡ σκοτία, tenebrae)* i. e. homines tenebris capti. — *αὐτὸ ὁ κατέλαβεν, eam haud assecutae sunt)* Nimis longe videlicet ab Luce ab-horrebant, nimis profunde tenebris immersi erant homines. Quum *λόγον ἄσαρκον, Sermonem sine carne* non assecuti sunt, factus est Caro. v. 14.

v. 6. *ἐγένετο)* non, *ἦν.* non, *erat*, dicit Evangelista de Johanne, sed *fiebat.* Quaeritur, quousque extendatur exordium hujus libri. Resp. Nullum est exordium: ipsa tractatio cum initio libri incipit. nam versu 6. evangelista jam describit Johannis officium, testandi de Luce: et versibus quinque primis commemorat, quae antea sem-per fuerit *Lucis* hujus natura ac ratio. Igitur *hactenus* summa ex-posita est eorum, quae plane praecedebant Johannem, neque ullo modo ad actionem Jesu Johanne proxime citeriorem trahi possunt, uti trahit Artemonius p. 412. et *nunc* panditur ab evangelista de-scriptio novorum uberior. Utraque est ordinatissima. — *ἄνθρωπος, homo)* Deus cum hominibus agit per similes, homines: quo facilius capiant et accipiant. — *ἀπεςαλμένος παρὰ θεῦ, missus a Deo)* De-finitio prophetae. coll. Matth. 11, 9. 10. Participium immediate hîc cohaeret nomini *homo;* mediate, verbo *fiebat.* — *παρὰ θεῦ) a Deo.* v. 33. — *ἰωάννης, Johannes)* Id est, interpres *gratiae divinae.* Magnitudo Johannis, de quo statim mentio fit post superiora. Major per Johannem illata in mundum est cognitio, quam omnibus ante seculis fuerat.

v. 7. *εἰς μαρτυρίαν, in testimonium)* Hoc tangit evangelista iterum v. 15., iterumque v. 19. sed plenissimo tenerrimoque affectu testimonio huic prodromi apostolicum intexit testimonium, per digres-siones nobilissimas, quibus rationes officii baptistae exponit, et bre-vibus ejus sententiis explicationem partim praemittit, partim subji-cit, complementumque testimonii ejus declarat. [*ad ipsos Domini sermones, hoc ipso libro deinceps describendos, succincte quasi prae-ludens.* Harm. p. 153.] Quod Matthaeus, Marcus et Lucas *evange-lium*, id Johannes *testimonium* plerumque appellat. illud vocabulum dicit respectum antegressae promissionis: hoc, certissimam scientiam nunciantis. illud de Christo exhibito, hoc de Gloria Jesu Christi, Filii DEI, ex mortuis resuscitati, dicitur. quare in Actis et Episto-lis Apostolorum utrumque saepe adhibetur. *Testimonium* est rei, testibus compertae, sub oculos, audientium certe, non cadentis, et tamen necessariae: quare ei respondet *fides.* Sequitur mox decla-ratio, *ut testaretur de luce:* et *τὸ ut testaretur* tractatur continuo; *τὸ de luce* tractatur v. 9. — *ἵνα μαρτυρήσῃ, ut testaretur)* Summa testimonii erat: *qui post me venit* etc. v. 15. — *περὶ τῦ φωτὸς, de luce)* *Lucis* appellatione complectitur Johannes, quae v. 1 — 5. scripsit. — *ἵνα, ut)* Testimonio egent, qui erant in tenebris. — *πάντες, omnes)* ad quos *venerat.* — *δι᾽ αὐτῦ, per eum) per* Johan-nem, non *εἰς αὐτὸν*, non *in* Johannem, sed *in* Christum v. 12. Vis testimonii Johannei porrexit se etiam in notitiam gentium. Act. 10, 37. *Διά, per*, sublimiore notione, dicitur de Christo, 1 Petr. 1, 21.

v. 8. *ἐκεῖνος, ille)* Johannem suspicati erant nonnulli esse Lucem. *ἐκεῖνος ille* remote indigitat.

v. 9. *ἦν, erat) Lux* autem ipsa *erat* lux *illa vera, quae illuminat.* Effectus ostendit Subjectum, cui nomen Lucis competit. — *τὸ ἀληθινὸν, vera)* Sequitur mox declaratio, *quae illuminat* etc. Antitheton ad Johannem, lychnum, testem. Conf. de *Veritate*, v. 14. 17. — *ὃ φωτίζει, quae illuminat)* Probatur ab effectu, hanc esse veram lucem. *illuminat*, praesens, respectu temporis, quo *venit*, in opposito ad pristinum. v. 5. — *πάντα, omnem)* omnem, et totum, quatenus homo se non subducit. quisquis illuminatur, ab hac luce illuminatur. Numerus singularis magnam hîc vim habet. conf. Col. 1, 28. Rom. 3, 4. Ne unus quidem excluditur. — *ἄνθρωπον, hominem)* qui per se in tenebris est. *omnem hominem*, angustius sonat, quam *omnes.* v. 7. Johannes erat *homo.* v. 6. *Lux*, qua lux, homini contradistinguitur. — *ἐρχόμενον εἰς τὸν κόσμον, veniens in mundum) ἐρχόμενον veniens* est nominativus, et pendet ab *ἦν erat.* Illustre antitheton: *fiebat, missus*, v. 6. et, *erat, veniens:* ubi participium praesens, ut saepe, vim habet imperfecti. confer *ὤν*, cap. 9, 25. not. et passim. Apud Hebraeos frequens est periphrasis hominis, הבא בעולם *veniens in mundum:* sed in N. T. et praecipue in hoc libro id de solo Christo dicitur, sublimi significatu. *Erat* enim, ante etiam, quam *veniret.* Sic plane c. 3, 19, *Lux venit in mundum:* c. 12, 46., *Ego lux in mundum veni.* Mox hunc versum 9. excipit mentio *mundi* et *adventus* iterata. v. 10. 11. *Missus* etiam dicitur a Patre Filius, sed non eo modo, quo Johannes. *Venit* autem Filius, missus et datus, Matth. 21, 37. Joh. 3, 16. s. cap. 11, 27. Rom. 8, 3. 32. 1 Joh. 3, 8. 4, 9. s. Igitur non demum post missionem factus est Filius, sed plane ante nativitatem ex muliere. Gal. 4, 4.

v. 10. *ἐν τῷ κόσμῳ ἦν, in mundo erat)* Hoc addit evangelista, ne quis illud, *veniens in mundum*, ita accipiat, ac si Lux antea in mundo plane non fuisset. Ter dicitur hoc versu *mundus:* ter de genere humano, uti versu praec. sed non exclusis, primo certe loco, reliquis creaturis. — *δι' αὐτοῦ ἐγένετο, per eum factus est) αὐτοῦ*, masculinum, ut mox *αὐτόν*. Refertur autem ad sensum, tametsi *φῶς* neutrum est. Artemonius pag. 439. 450. seq. contendit, hic innui dissolutionem rerum omnium, quae tum, cum Christus pateretur, jam futura fuerit, nisi ea per sacrificium ipsius sublata fuisset, eoque confert locum Hebr. 9, 26. Atqui hoc loco *ἡ συντέλεια τῶν αἰώνων* non dicit finem mundi sub conditione differendum, sed categorice denotat extrema mundi tempora, pluribus temporibus a mundo condito elapsis opposita. Stante tali interpretatione, Israël quoque *factus* dici *per Mosen* posset, qui rupturam sustinuit. Eadem mente Artemonius p. 455. ordinem temporis in incisis hujus versus urget, sed sine causa. Gradatio inest potius, in qua mundum ad agnoscendam Lucem urget ratio illa, *in mundo erat:* sed magis haec, *et mundus per eum factus est* sive esse coepit. — *καί, et) et* tamen. — *ὁ κόσμος, mundus) Mundi nomen in sacris literis IMPIAM GENERIS HUMANI FUTILITATEM indicat.* Camer. not. in Joh. 17.

v. 11. *τὰ ἴδια, sua)* A *mundo*, toto, descendit oratio ad partem. Pridem *τὰ ἴδια, propria*, Messiae erant, quaecunque Israëlis

erant, terra, urbs, templum: οἱ ἴδιοι proprii, Israëlitae. Matth. 8, 12. Idem antem est adventus in mundum et in propria tempus, post adventum Johannis. v. 6. 7.

v. 12. ὅσοι, quotquot) etiam tales, qui antea non fuerant ἴδιοι, proprii. — ἔλαβον) Differt hoc verbum a καταλαμβάνειν, v. 5. et a παραλαμβάνειν, v. 11. καταλαμβάνω id, quod in proximo est: παραλαμβάνω, quod offertur; λαμβάνω, ultro. παραλαμβάνειν erat Judaeorum, quos spectabat veritas: λαμβάνειν etiam gentilium, quos spectat gratia. Versu 12 et 13. discrimina externa tolluntur efficacissime. Gal. 3, 26. seqq. — ἔδωκεν, dedit) Gloria Christi, Unigeniti. Divinae auctoritatis est, filios DEI facere; ut Lucis est, filios lucis. c. 12, 36. — ἐξουσίαν, potestatem) Potestas non praecedit, tempore γενέσθαι τέκνων sive filiationem, quasi duae essent res distinctae: sed ipsa filiatio est haec potestas, sive dignitas. Magna res. Joh. 8, 36. — τέκνα θεοῦ — τοῖς πιστεύουσιν, filios DEI — his qui credunt) Duo momenta proponuntur, quorum prius exponitur v. 13., alterum v. 14., ubi manifestatio Verbi in carne non tam, ut facta est, commemoratur, quam, ut credita est; id quod series rerum inde a v. 6. ostendit. — γενέσθαι, fieri) Jesus vero est Filius DEI. — ὄνομα, nomen) nomen Unigeniti. huc enim refertur versus 14. Nexus infertur ex affini vocabulo τέκνα, liberos.

v. 13. οἵ, qui) Refertur ad τέκνα, liberos. Namque ut acceperunt et credentibus inter se respondent, causamque denotant: sic effectus denotatur in illo liberos fieri, idque hoc versu explicatur ulterius. — οὐκ ἐξ αἱμάτων, non ex sanguinibus) דמים αἵματα sanguines saepe habet sermo Hebraeus, plurali numero, etiam ubi de uno agitur homine: sed ubi de generatione agitur, non appellat sanguinem vel sanguines parentum. Ad generosam vero prosapiam commendandam, sanguinis vocabulum apud veteres scriptores et in hodierno usu obvium est: et sanguines inde varietatem originum denotant, ex quibus variae praerogativae vel captantur in mundo vel etiam capiuntur. — οὐδὲ ἐκ θελήματος σαρκὸς, neque ex voluntate carnis) Caro, eaque una, est maritus et uxor: et conjugum חפץ voluntas mutua liberos gignit, qui ex carne geniti caro sunt et filii carnis. Joh. 3, 6. Rom. 9, 8. Decenter voluntatis appellatio inter amorem sanctum, et inter foedam ὄρεξιν libidinem media incedit: neque leniore Johannes utitur vocabulo, quo indigna est caro per se; neque severiore, ne sanctis parentibus nati se excipiant. — οὐδὲ ἐκ θελήματος ἀνδρὸς, neque ex voluntate viri) Voluntas viri, voluntate carnis continetur: et tamen seorsum memoratur, tanquam pars potior et quodammodo culpatior. Etenim matrem habebat Christus, sed viri ignaram. Luc. 1, 34.

Haec tria, sanguines, voluntas carnis, voluntas viri, filiis hominum ἐξουσίαν, potestatem, dignitatem afferunt, nobilem, sed naturalem et humanam. Enimvero his tribus nitebantur Judaei, vel de majoribus Abraham, Isaac, Israël, Juda, Benjamin, Levi, Aaron, David etc. vel de parentibus utrisque, sed magis de genitoribus gloriari soliti, et eapropter se Deo non placere non posse putabant: sed haec eadem nil valere, declarat Johannes. — ἀλλ᾽ ἐκ θεοῦ, sed ex Deo) Naturali hominum generationi opponitur generatio ex Deo. Et quanquam illa, ut haec, reapse unica est, tamen illa tripliciter expressa triplicem hujus quoque rationem infert. Docemur ergo,

filios Dei fieri, qui geniti sunt, non, ut filii hominum, quales ipsi quoque ex veteri ortu suo erant, humanitus, sed *ex Deo:* id est, 1) non ex sanguinibus, sed ex *coelesti* et supremo *Patre*, ex quo omnis familia beata et sancta nuncupatur: 2) non ex voluntate carnis, sed ex *amore* illo, cujus filius est ipse *primogenitus* omnis creaturae, Col. 1, 13. 15. et ex *voluntate* illa, quae nos creaturarum *primitias* peperit. Jac. 1, 18. Conjugata sunt אב *pater:* אבה *voluit, amavit.* 3) non ex voluntate viri, sed ex *Spiritu Sancto.* Simile antitheton, Luc. 1, 34. 35. Hi vero sunt filii Dei, et talium filiorum typus erat *Adam*, qui non ex sanguinibus, neque ex voluntate carnis, neque ex voluntate viri genitus erat, et inde propria quadam ratione erat *Dei*, Luc. 3, 38. et Isaac, Gal. 4, 23. 29. sed sublimiore sensu Johannes filios Dei describit. — *ἐγεννήθησαν, nati sunt)* De regeneratione non est tantum modus loquendi huic evangelistae proprius; sed doctrina apud Prophetas et Apostolos eximie celebrata. Fideles sunt filii Dei ex *generatione* proprie sic dicta, vitam ex Ipso nacti, indolem ejus referentes, imagine ejus fulgentes; quanto magis *ὁ μονογενής, unigenitus?* Sunt, per hunc, ex *adoptione.* Omnibus modis Deus nos sibi asserit.

v. 14. *) *σὰρξ, caro)* Caro (praeterquam quod de nobis denotat naturam corruptam, a Spiritu Dei alienam, v. 13.) denotat corpus humanum, vel, ut hoc loco, hominem ipsum, a parte visibili denominatum. conf. 1 Tim. 3, 16. — *ἐγένετο, factum est)* Non *erat*, ut Artemonius contendit p. 332. 387. sq. 472. [*Non dicitur hic:* factus est alius homo, a Deo missus, cui nomen Jesus, *coll.* v. 6.; *sed:* Verbum caro factum est. *Johannes priusquam ex Elisabeta nasceretur, nullus fuit: at Verbum prius* fuit, *quam Maria mater ejus — quam Abrahamus — quam mundus omnino fieret; et suo tempore Verbum* factum est *caro; i. e. humanam naturam assumsit, ea tamen lege, ut non duo Messiae essent, sed unus: non duo Filii DEI, sed unus.* V. g.] Nusquam in omni literarum genere periocha ulla sub sole reperietur, ubi studiosius servetur differentia verborum *εἰμὶ* et *γίνομαι*, quam Joh. 1. Lege ex instituto totum contextum a v. 1. ad 30. et assenseris. Si tempora verborum magno delectu ab Johanne posita agnoscit Artemonius p. 464. cur non ipsa quoque verba? — *καὶ ἐσκήνωσεν, et habitavit)* Ab hoc loco ad finem versus sunt sententiae quatuor: quarum primam per *χιασμὸν* respicit quarta; secundam tertia; ordine valde apposito.

1) et habitavit in nobis:
2) et vidimus gloriam ejus,
3) gloriam ut unigeniti a Patre:
4) plenus gratiae et veritatis. — *ἐσκήνωσεν ἐν ἡμῖν, habitavit in nobis)* *Σκηνή, tabernaculum:* unde *σκηνόω.* habitavit, ut in tabernaculo, *nobiscum;* vere, nec diu, spectaculum sui praebens. Verba affinia: *ἐσκήνωσεν* et *ἐθεασάμεθα*, uti *scena* et *theatrum.* Incola, *ὁ λόγος, Sermo:* caro, tabernaculum et templum. Hebr. 9, 11. Joh. 2, 21. Eaedem literae in שכינה et *σκηνή.* — *ἡμῖν, nobis)* ho-

---

*) *ὁ λόγος, Verbum*] Repetit h. l. Johannes priorem denominationem, hoc sensu: Idem ille, qui antehac Verbum, qui Vita, qui Lux erat, idem Caro jam factus est. Quod prius fuerat, id esse non desiit: at factus est, quod non fuerat prius. *V. g.*

minibus, qui caro sumus. — *ἐθεασάμεθα, spectavimus)* nos apostoli, praesertim Petrus, Jacobus et *Johannes.* Luc. 9, 32. Apostoli de eo, quod viderant, solent plurali numero loqui: id quod ad majorem confirmationem pertinet. 1 Joh. 1, 1. 2 Petr. 1, 16. Singulari numero utitur Paulus, 1 Cor. 9, 1. et Johannes baptista, v. 32. — *τὴν δόξαν) Gloriam*, Deitatem. c. 2, 11. — *ὡς, ut)* Particula haec non comparat, sed declarat. Nam ipse *λόγος, Sermo*, est unigenitus. — *μονογενοῦς, unigeniti)* Innuitur generationis divinae veritas et unitas. Spectatur inprimis baptismus Jesu Christi: v. 34. Matth. 3, 17. quanquam ipsam baptizati Jesu historiam a ceteris Evangelistis satis descriptam Johannes decore praetermittit. coll. Matth. 3, 14. — *παρὰ, a)* Constr. cum *μονογενοῦς, Unigeniti:* unius a Patre non solum geniti, sed etiam missi. c. 6, 46. 7, 29. — *πλήρης, plenus)* non, *πεπληρωμένος, impletus*, quod tamen alio respectu de Jesu dicitur Luc. 2, 40. [*Construendum:* Verbum habitavit nobiscum plenum gratiae et veritatis. *Videlicet hoc ipsum indicandum hoc versu proprie fuit: nam τὸ* caro factum est *repetitur ex antecedentibus.* V. g.] — *χάριτος καὶ ἀληθείας, gratiae et veritatis)* Repetitur hoc totum, v. 17. *Gratia* sola nominatur v. 16. [*quâ destituti* Gloriam *perferre non potuissemus.* V. g.] *Veritas* est *gratia* promisso vestita et exserta. Hebr. ואמת חסד Ex. 34, 6. inde Ps. 25, 5. s. 10. 26, 3. 33, 4. 5. 36, 6. 85, 11. 89, 2. 3. 6. 9. 15. 25. 34. 50. 92, 3. 98, 3. 100, 5. 115, 1. 117, 2. add. Rom. 15, 8. 9. Col. 1, 5. 6. Haec gratia et veritas naturâ ignota est filiis irae et mendacibus: obtingit autem nobis in Filio dilecto, in quo est Patris beneplacitum. Matth. 3, 17. Dicitur *gratia in veritate*, Col. 1, 6. 2 Joh. v. 3. *gratia vera*, 1 Petr. 5, 12.

v. 15. *μαρτυρεῖ, testatur)* Uberius dehinc describitur testimonium Johannis: et pericha a v. 15. ad 28. bimembris quidem est, sed tamen in *unum* utraque pars diem cadit. nam versu 19. non dicitur *postridie* aut simile quiddam: et sermo, quem postridie habuit Johannes v. 29. seq. magis ad priorem periochae partem refertur, quam ad posteriorem. Porro *uni* huic diei ita arcte annectuntur subsequentes dies, ut baptismus Domini, et commoratio in deserto, non interjici, aut subjungi, sed praeponi debeat. Itaque Johannes testans de Eo clamansque, *Hic est, quem dixi*, vel ob oculos habebat Jesum ex deserto reversum, coll. v. 29. 36. vel certe praeclaros de eo sermones audierat. — *κέκραγε, clamavit)* Habet hoc vim praesentis, uti v. 19. *hoc est testimonium:* quia nectitur cum *μαρτυρεῖ, testatur*, atque hoc ipsum vicissim pro praeterito ponitur. Conferunt huc Aristidem, qui ait: *ἡ πόλις αὐτὴ συνομολογεῖ καὶ κέκραγε.* Clamat Johannes cum fiducia et gaudio, uti magnum praeconem decet, v. 23. ut *omnes* audirent et crederent. v. 7. — *λέγων, dicens)* post baptismum Jesu. — *οὗτος, Hic)* Jesus. Indefinite Johannes dixerat, ante baptismum Domini, de Christo post Johannem veniente, et ipse Jesum facie non noverat: sed in baptismo eum cognovit primo, et mox testatus est, *hunc*, Jesum, esse Christum, Filium Dei. — *εἶπον, dixi)* ante baptismum Jesu. Matthaeus, Marcus et Lucas describunt, quae Johannes baptista dixit ante baptismum Jesu: sed Johannes evangelista memorat, quae Johannes baptista dixit post baptismum Jesu, sic tamen, ut simul se referat etiam ad prius dicta. Versu 15. dicitur *ὃν εἶπον, quem dixi*, non *περὶ οὗ εἶπον, de quo dixi:* quare non opus est, *totum* sermonem subsequentem spectari

ut ab Johanne, ante baptismum Domini, prolatum. Sufficit, quod dixerit, *post sese venire* Aliquem multo *ἰσχυρότερον, validiorem.* Cetera verba *ἔμπροσθεν κτλ.* attexit evangelista, ut ab Johanne Baptista post baptismum illum promulgata. Sermo concisus, ut saepe, hoc sensu: Dixi, *esse qui post me veniat.* Et Hic ipse est, qui post me venit. Hic ipse, inquit, est, qui prior me factus est. (Similis locutio Deut. 33, 18., ubi pariter sub lemmate, *et ad Sebulonem dixit*, id quoque narratur, quod ad Jissacarem dixit) Sed versu 30 est *περὶ οὗ, de quo:* et ibidem *τὸ εἶπον, dixi*, jam notat ea, quae Johannes baptista dixit ipso baptismi tempore, et deinceps, et antea. — *γέγονεν, factus est)* Hoc non dicitur de divina natura, sed de officio Christi: diciturque iterum, v. 27., et tertio, v. 30. ubi *ἀνὴρ, vir*, appellatur. Hoc sensu: *qui mihi erat a tergo, nunc est, ante faciem meam, meque antevertit et post se reliquit.* Priores partes nactus est Jesus in baptismo: [*ubi ab ipso DEO DEI Filius proclamatus est prius, quam ullum haberet discipulum.* V. g.] v. 31. 34. c. 3, 30. conf. Phil. 3, 14. ubi *ὀπίσω* et *ἔμπροσθεν* sunt opposita. neque *ἔμπροσθεν* unquam valet *prius*, de tempore; quo pacto nil aliud in hoc commate, atque in sequente innueretur: sed *ante*, de *loco*, et hîc, de *gradu*. *Γίνεσθαι καὶ εἶναι, fieri* et *esse*, cum adverbio, saepe significationem adverbii nominalem facit. c. 6, 25. Act. 13, 5. Eph. 2, 13. 2 Thess. 2, 7. 2 Tim. 1, 17. Rom. 7, 3. 16, 7. Sic 2 Sam. 11, 23. *ἐγενήθημεν ἐπ' αὐτούς. ἔξω ποιῆσαι* Act. 5, 34. Plura exempla collegit *E. Schmid.* ad Marc. 4, 10. — *ὅτι, quia)* Sententia est haec: *Qui post me veniebat, me antevertit et a tergo reliquit, quia longe prior me erat.* Excellentia personae infinita est fundamentum *praecedentiae*, ut sic dicam, in officio. — *πρῶτός μου) prior me.* [*quin Abrahamo* prior, *immo et mundo.* V. g.] Parallelum est illud: *non sum dignus solvere corrigiam calceamenti ejus*, v. 27.

v. 16. *καὶ, et)* Confirmat evangelista, huic Johannis baptistae praedictioni respondisse eventum, prioresque partes cessisse Christo. nam Evangelistae est hic sermo: nec Baptista v. 17. Jesum aperte appellaret *Christum.* at *plenitudo*, v. 16. refertur ad *plenum.* v. 14. [*Itaque* v. 16. *eorum continuatio habetur, quae coepta sunt* v. 14. V. g.] — *ἡμεῖς πάντες, nos omnes)* Non omnes viderunt, v. 14. omnes acceperunt. Apostoli et ceteri sumentes, Judaei et gentes. — *ἐλάβομεν, καὶ, accepimus, etiam)* Accusativus subauditur, *omne quod ex ejus plenitudine accipiendum erat, et* (speciatim) *gratiam pro gratia.* — *χάριν ἀντὶ χάριτος, gratiam pro gratia)* Proximam quamque gratiam satis quidem magnam, gratia subsequens cumulo et *plenitudine* sua quasi obruit. Exemplum vide v. 51. Simillimum *ἀντὶ* illud Aeschyli in Agam. *ὄνειδος ἥκει τὸ δ' ἀντ' ὀνείδους·* et *Chrysostomi* lib. VI. de Sacerdotio, cap. 13. ubi Basilium suum ita loquentem facit: *σὺ δέ με ἐκπέμπεις, ἑτέραν ἀνθ' ἑτέρας φροντίδα ἐνθείς. tu me dimittis, alia pro alia imposita solicitudine.* ubi prior cura, eaque minor, non exemta, sed nova eaque tanta injecta erat, quae priorem illam obscuraret, neque ad eam accessisse, sed ei *successisse* videretur. evolve locum ipsum, si placet, et quae ad eum collegimus p. 516. Hebraei dicunt על ut שבר על שבר Jer. 4, 20. Conf. ib. c. 45, 3. Ez. 7, 26. Ps. 69, 28.

v. 17. *ὁ νόμος, lex) iram* parans, et *umbram* habens; moralis

et ceremonialis. — *ἐδόθη, data est)* Nullus philosophus tam accurate verba ponit, differentiamque eorum observat, quam Johannes, in hoc praesertim capite: postea dicit *ἐγένετο*. Mosis non sua est lex: Christi sua est gratia et veritas. — *ἡ χάρις, gratia)* Eleganter omittitur conjunctio. nam et adversativa et copulativa locum habebat. Sic quoque v. 18. Gratiae et veritati cedit lex. c. 4, 23. De gratia, explicatum modo, versu 16.: de veritate mox, v. 18. [*Conf.* 2 *Joh.* v. 3.] — *ἰησοῦ, Jesu)* Johannes, facta semel mentione incarnationis, v. 14., deinceps nunquam hoc significatu ponit nomen *λόγος, Verbum*, toto hoc libro. conf. 1 Joh. 1, 1. 3. ubi item a nomine *λόγος* incipit; in progressu *Jesum Christum* appellat. — *ἐγένετο, facta est)* Antea mundus nec scierat nec habuerat gratiam.

v. 18. *θεὸν, Deum)* quem, ut Amorem, ostendit gratia et veritas. — *οὐδεὶς, nemo)* ne Moses quidem, nedum seniores Mosis tempore, aut Jacob, aut Jesajas, aut Ezechiel. ne angeli quidem, ita viderunt, ut Filius. vid. Not. ad Rom. 16, 25. s. — *ἑώρακε, vidit) Nemo vidit;* nemo exposuit: *Filius* vidit, Filius *exposuit*. c. 3, 32. — *ὁ ὢν, qui erat)* Conf. v. 1. ac potius Joh. 6, 62. 1 Joh. 1, 2. Sic *ὢν*, pro *eram*, c. 9, 25. sic. Hebr. יונק *qui suxit*, Cant. 8, 1. — *εἰς τὸν κόλπον, in sinu)* cap. 6, 46. Prov. 8, 30. Zach. 13, 7. *Sinus* hic est divinus, paternus, foecundus, blandus, arcanus, spiritualis. In lumbis esse dicuntur, qui nascentur homines: in sinu sunt, qui nati sunt. In sinu Patris erat Filius: quia nunquam non — natus. Significatur summa unitas et notitia intima, ex aspectu proximo. — *ἐκεῖνος, Ille)* Epitheton excellentiae et distantiae. — *ἐξηγήσατο, explicavit)* et verbis suis et conspectu sui.

v. 19. *οἱ ἰουδαῖοι, Judaei)* Matthaeus, Marcus et Lucas *Judaeorum* appellationem raro ponunt, Johannes saepissime. videlicet illi primos lectores Judaeos sibi proposuere; Johannes fideles ex gentibus. — *ἐξ ἱεροσολύμων, ex Hierosolymis)* sede illa religionis. — *ἱερεῖς καὶ λευίτας, sacerdotes et levitas)* Testimonio Johannis ad populum intexitur testimonium ad antistites. Haec legatio XL saltem diebus post baptismum Jesu facta indicat, Johannis praeconium non longo intervallo ante baptismum Jesu coepisse. Alias legatio citius facta esset. — *ἐρωτήσωσιν, interrogarent)* nomine publico. c. 5, 33. — *σὺ τίς εἶ; tu quis es?)* cum baptismo tuo. v. 25.

v. 20. *ὡμολόγησε, confessus est)* veritatem. conf. v. 8. c. 5, 33. — *οὐκ ἠρνήσατο, non negavit)* Dum se negavit, Christum non negavit. [*Ps.* 118. 15. 16.] — *ἐγὼ, ego)* Limitato sermone ansam praebet cogitandi, Christum non longe abesse. — *ὁ χριστὸς, Christus)* Johannem esse Christum, suspicati erant.

v. 21. *σύ; tu?)* Johannes dixerat, *Ego non sum Christus.* De subjecto quaerere perseverant: de praedicato melius quaererent, *Quis est Christus? ubi est?* Huc vero colloquium mox deducit Johannes. — *οὐκ εἰμὶ, non sum)* Erat Elias alter; non erat Thisbites ipse, de quo quaerebant. Omnia a se amolitur, ut Christum confiteatur, et ad Christum redigat quaerentes. — *ὁ προφήτης, Propheta)* ille, de quo Deut. 18, 15. 18. Articulus refertur ad promissionem de propheta omnia docturo, et ad populi exspectationem. Eum tamen non modo diversum a Christo, sed etiam Elia minorem putabant, ut ex sermone gradatim descendente patet, h. l. et v. 25. quanquam populus deinceps *prophetam* eundem atque regem Messiam censuit c. 6,

14. 15. et rursus alium *prophetam*, alium *Christum*, c. 7, 40. 41. — *εἶ σύ, es tu)* Omnes eos enumerant, de quorum adventu praedictum erat.

v. 22. *ἀπόκρισιν δῶμεν, responsum demus)* Responsum postularat populus, et quam maxime antistites Judaei. — *περὶ, de)* Quisque se ipse nosse debet. [*et, si quid praecipue molitur, instituti rationem in promtu habere.* V. g.]

v. 23. *ἐγὼ φωνὴ, ego vox)* Sermo concisus: *Ego sum* ille, de quo dictum est: *Vox clamantis.* Johannes erat etiam ipse clamans. — *εὐθύνατε) ἑτοιμάσατε — εὐθείας ποιεῖτε.* Luc. 3, 4. not. — *Ἡσαΐας ὁ προφήτης, Esajas propheta)* Olim, inquit, erant *prophetae:* nunc propius est regnum Dei.

v. 24. *ἐκ τῶν φαρισαίων, ex pharisaeis)* qui magni facerent baptismum judaicum; et baptismum Johannis agnoscerent rem esse magni momenti, nonnisi ab homine divinitus misso administrandam. Solet evangelista quasdam quasi parentheses, de causis, de loco, de occasionibus, de finibus, de effectibus, de impedimentis, rerum, actionum et sermonum, et similes epicrises ponere, ex quibus liquidius intelligantur ea, quae sub manu sunt. v. 28. 45. 3, 24. 4, 8. 6, 4. 7, 5. 39. 8, 20. 27. 9, 14. 22. 10, 22. 23. 11, 13. 30. 12, 33.

v. 26. *μέσος*) ὑμῶν, medius inter vos)* praesertim baptismi tempore. — *ἕστηκεν) statuit sese.* — *οὐκ οἴδατε, nescitis)* Alloquitur Hierosolymitanos, qui baptismati Jesu non interfuerant: et acuit eosdem, ut illum cognoscere studeant.

v. 27. *αὐτὸς) Ipse.*

v. 28. *ἐν Βηθαβαρᾶ, in Bethabara)* Ergo longa via venerant. v. 19. — *πέραν) trans,* respectu Jerusalem. — *ὅπου, ubi)* ubi solebat baptizare.

v. 29. *ἐρχόμενον πρὸς αὐτὸν, venientem ad se)* post baptismum, ut vidimus. [*et quidem non ipso baptismi die, quo in desertum illico deductus est Jesus. Hoc videlicet loco publice Jesus versari coepit,* v. 35. 44., *post reditum ex deserto victoriae plenum. Venit Jesus ad Johannem eo modo, ut cominus indigitare Eum Johannes posset: neque tamen colloquium Jesus cum eo instituit.* V. g.] — *ὁ ἀμνὸς τοῦ θεοῦ, Agnus Dei) Agnum* appellat, innocentem, mactandum: qui obedientiam activam et passivam praestat. 1 Petr. 1, 19. *ὁ,* articulus, respicit prophetiam de eo sub hoc schemate factam, Jes. 53, 7. etiam sub typo agni paschalis. Atque ipsum pascha tum prope erat: c. 2, 13. Divinitus instructus Johannes appellat *Agnum Dei:* quanquam primo illo tempore appellationis hujus exacta intelligentia, si non ipsum Johannem, certe auditores ejus fugeret. [*Assertâ prius cognitione de* personae *Jesu Christi sublimitate, de Verbo scil. quod Caro factum sit;* officium *deinceps et* beneficium *Ejus principale describit Johannes. Pari modo seipsum Jesus Christus* Filium DEI *discipulis primum agnoscendum praebuit: tum de* passione *sua etc. instruxit.* V. g.] — *τοῦ θεοῦ, Dei)* Agnus Dei, quem Deus dedit et probat; et de quo Ipse ita testatur: hic solus est Agnus, haec sola victima mihi grata. Hebr. 10, 5. ss. Sic Ps. 51, 19. *sacrificia Dei,* quae Deus agnoscit. Luc. 2, 26. *Chri-*

---

*) *δέ, vero)* Antithesis desumenda est ex Ejus praestantia, qui Johannem insecutus est: Iste nimirum Spiritu sancto baptizat, v. 33. *V. g.*

stus Domini. — *ὁ αἴρων*) Chrysost. *Dicit Johannes ἀμνὸν ΚΑΙ ΟΤΙ αἴρει κτλ.* Vulg. *Ecce Agnus Dei, ECCE qui tollit* etc. Uterque illud *ὁ ἀμνὸς, ὁ αἴρων,* non per constructionem substantivi et adjectivi, sed per appositionem accepit. *Agnus Dei*, h. e. *Is qui tollit* etc. Atque hoc alterum vel Baptista vel Evangelista adjecit: uti c. 4, 25. Agnus Dei primum a mundo in se recepit, deinde a se ipso devolvit peccati sarcinam. [*Idem plane verbum* 1 *Joh.* 3, 5. V. g.] — *τὴν ἁμαρτίαν, peccatum*) Singularis numerus, cum articulo, summa vi. una pestis, quae omnes corripuit. totum tulit, non ita partem unam tulit, ut alterum non ferret. Idem numerus singularis plurali interponitur Jes. 53, 6. 8. 12. *Peccatum* et *mundus* aeque late patent.

v. 30. *ἀνὴρ, vir*) magnus, sine pari. — *πρῶτος, prior*) v. 15. not.

v. 31. *οὐκ ᾔδειν*) *non noram* facie, perinde ut vos, v. 26. tum, quum dixi: *Post me venit.* vid. Matth. 3, 14. not. Plane pertinet hoc ad probandum, Johannem divinitus fuisse instructum ad testandum de Christo Jesu. — *ἵνα, ut*) Finem non unicum, sed tamen primarium exprimit, cur venerit aqua baptizans. Act. 19, 4. — *βαπτίζων, baptizans*) Nexus verborum Johannis baptistae, post parenthesin evangelistae mox notandam.

v. 32. *ἐμαρτύρησεν, testatus est*) ut de re sibi ac non populo visa. Quae sequuntur, [*coll.* v. 34.] erant testimonii: quae v. 29. s. [*coll.* v. 15. 27.] dicuntur, erant demonstrationis ex testimonio. Cohaerentibus baptistae verbis evangelista hanc quasi parenthesin interponit: *ἐμαρτύρησεν — ὅτι· testatus est Johannes dicens.* — *τεθέαμαι*) *spectavi.* — *ἐξ οὐρανοῦ, ex coelo*) Hoc constr. cum *καταβαῖνον, descendentem. Descensio*, extrema et infima certe sui parte, aeque determinata erat ad Jesum, atque *mansio.* — *ἔμεινεν, mansit*) cum bona mora.

v. 33. *οὐκ ᾔδειν*) *non noram*, antequam vidi Spiritum descendentem. — *ὁ πέμψας με, qui misit me*) Deus.

v. 34. *ἑώρακα*) *vidi* Spiritum descendentem. — *καὶ*) *et* inde. — *μεμαρτύρηκα*) *testis sum factus.* — *ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, Filius Dei*) adeoque Messias. Spectatur illud, quod exstat Matth. 3, 17. [*Quemadmodum scil. Jesus in baptismo suo* Filius DEI *proclamatus fuit, et in tentatione* Filium DEI *se esse asseruit: sic hoc ipsum, quod sit* Filius DEI, *primis his versiculis prolixius explicatur. Opportunum etiam versiculi isti locum heic habent, ad designandam eam personam, de qua Johannes baptista per legationem divinitus ei commissam testatus est. Quae introitum Johannis baptistae antecedunt, v. g. nativitas et baptismus Christi etc., ea dexterrime Evangelista reliquis intexuit.* Harm. p. 154.]

v. 35. *τῇ ἐπαύριον, postero die*) Magni dies: primus testimonii de Jesu, *Messia*, v. 15. s. secundus testimonii de Eodem, et simul de ejus Passione, v. 29. s. tertius, hic, trium discipulorum ineuntium: quartus, Philippi et Nathanaëlis adducti. v. 44. Add. c. 2, 1. 12. Singulare est hujus Evangelistae studium in temporibus notandis. — *δύο, duo*) testes futuri.

v. 36. *περιπατοῦντι, ambulantem*) Jam non ad Johannem veniebat: v. 29. neque enim saepius decebat. Semel id fecisse, sat demissum erat.

v. 37. *ἠκολούθησαν, secuti sunt*) ultro a tergo. Primae origines

ecclesiae christianae. Primo tempore laeta quadam dulcedine discipulos invitavit Jesus. [*Non reperias, certas Eum horas instituendis discipulis dicasse; sed omnis Ejus conversatio continuam instructionem atque exercitationem perpetuam obtulit, modo nuptiis, modo angustiis in aqua obortis, modo necessitate oeconomica, modo aegroto aliquo, modo discipulorum aliquo lapsu ansam praebentibus. Continuo quasi trivio eos docuit, redarguit, flexit, tulit, monuit, tentavit, roboravit, confirmavit, veritatisque aliam partem post aliam cis aperuit, et falsorum conceptuum alio eos post alium liberavit, a primis inde temporibus hisce usque ad ascensionem suam.* Harm. p. 157.]

v. 39. **τί ζητεῖτε;** *quid quaeritis?)* Sciebat, se quaeri. Ait igitur, *quid quaeritis* apud me? non, *quem quaeritis?* Hac quaestione cor eorum tetigit. Ostendit, se scire, aliquid quaerere illos: et occasionem praebet rogandi, quod vellent. — **ῥαββί,** *Rabbi)* Mature hunc titulum Jesu tribuunt. v. 50. Et interpretatio addita ostendit, augusto significato discipulos ineuntes eum Illi tribuisse. — **ποῦ μένεις)** quaerimus, *ubi maneas*, ubi **μονὴν** habeas. Familiaritatem appetunt.

v. 40. **εἴδον,** *viderunt)* Messiae documenta videre illi potuere in ejus habitatione, quae erat simplex, tranquilla, munda, silens, frugalis, sine egeno vasorum et librorum apparatu, (conf. 2 Reg. 4, 10.) denique Ipso, eoque solo, digna. — **ἔμειναν,** *manserunt)* Constantia discipulos decet. — **ἡμέραν,** *diem)* O felix dies! — **ὥρα,** *hora)* Festinavit Andreas, vel vesperi, nunciare fratri. [*Bihorio ista Solis occasum praecessere.* V. g.]

v. 42. **εὑρίσκει,** *invenit)* Cum festissima illorum dierum novitate pulcre congruit verbum *invenit*, hic saepius positum. — **πρῶτος,** *primus)* Credibile est, utrumque eorum quaesivisse Simonem, diversis viis. — **τὸν ἀδελφὸν,** *fratrem)* Hic deinde superior factus Andrea, quem credibile est natu fuisse majorem. v. 45. — **εὑρήκαμεν,** *invenimus)* v. 46. Magnum ac laetum **εὕρημα,** *inventum*, XL propemodum seculis a mundo exspectatum. Ex Johanne didicerant, in proximo esse. — **ὅ,** *quod)* Id evangelista addit. v. 45.

v. 43. **ἐμβλέψας,** *intuitus)* Aspectus efficax. — **σίμων ὁ υἱὸς ἰωνᾶ,** *Simon filius Jona)* Haec nomina Salvatori nemo dixerat. itaque hac nomenclatura Petrum totum cepit. conf. v. 49. — **κηφᾶς,** *Cephas)* Hoc nomine Petrus etiam deinceps, Syriaco, in Syria praesertim versatus, appellatus est.

v. 44. **ἠθέλησεν ἐξελθεῖν,** *voluit exire)* et exiit. c. 2, 1. Collato illo capite 2. praesertim versu 11. patet, *exeundi* verbum insigne esse. *Exiit* ad agendum, ad rem gerendam.

v. 45. **βηθσαϊδὰ,** *Bethsaida)* Hoc videtur eo dici, quod vicina esset patria Nathanaëlis. v. 46. c. 21, 2.

*) v. 46. **εὑρίσκει,** *invenit)* Philippus vocatus, statim lucrifacit. — **τὸν ναθαναὴλ,** *Nathanaël)* Probabile est, hunc inter apostolos esse receptum, et illum ipsum fuisse, qui *Bartholomaeus* dicitur, secundario nomine ex patre Tolomaeo, ut Simon ex Jona, Jacobus

*) *ἀνδρέου καὶ πέτρου, Andreae et Petri]* **Andreas frater natu major fuerit. Petri tantam dignationem aegre non tulit: attamen proxime ab eo abfuit.** *V. g.*

et Johannes ex Zebedaeo: nam etiam Judas dictus est Lebbaeus vel Thaddaeus. Certe etiam Matth. 10, 3. Philippo jungitur, et Joh. 21, 2, Nathanaël in medio apostolorum ponitur, statim post Thomam: coll. Act. 1, 13. et videtur etiam sorti apostolicae fuisse committendus, Act. 1, 23. nisi jam fuisset in apostolis. Certe fuit amicus Domini aeque carus, sicut principi carus esse amicus potest, qui tamen non ad legationes adhibetur. — *λέγει, dicit)* voce magna, v. 49. et hilari.*) — *εὑρήκαμεν, invenimus)* ego, Andreas et Petrus.

v. 47. *δύναταί τι) potestne aliquid?* Itaque multi illic erant improbi. Conf. de tota regione, cap. 7, 52. Modestior tamen et cautior est interrogatio, quam si categorice negaret Nathanaël. Christus virtutem suam non patriae in terra in acceptis retulit. De coelo venit. — *ἀγαθὸν, bonum)* At quantum *Bonum*, Christus! c. 7, 12. — *ἔρχου καὶ ἴδε, veni et vide)* Optimum remedium contra opiniones praeconceptas. Quod Jesus pridie reposuerat discipulis: id jam Philippus aliis reponit. *ἴδε, vide*, i. e. videbis. Saepe imperativus post imperativum habet vim futuri. Gen. 17, 1. Amos 5, 4. Vid. Glass. Phil. Can. XLIII. de Verbo.

v. 48. *περὶ αὐτοῦ) de illo*, non statim *ad illum*. — *ἀληθῶς, vere)* Affirmatio, intimam notitiam ostendens. — *ἰσραηλίτης, Israëlita)* dignus, qui videat angelos Dei ascendentes et descendentes, uti Jacob. v. 52. coll. Gen. 28, 12. Nomen *Israël* nulla creatura gerere posset, nisi divinitus datum; ita amplum est: *ἄδολοι sinceri* eo digni sunt. [*Egregia nimirum virtus est sinceritas.* V. g.] Habet hic sermo indicium 1) omniscientiae: 2) benignitatis. Praeceps fuerat Nathanaël v. 47. Dominus se ei *bonum* praebet.

v. 49. *πόθεν, unde)* Non huic quaestioni respondet Jesus, sed ostendit, se vel plura de Nathanaële scire. — *συκῆν, ficum)* Symbolum pacis et securitatis evangelicae. — *εἶδόν σε, vidi te)* lumine divino. Admonetur Nathanaël de cogitationibus, quas tum habuerat vere Israëliticas et a dolo immunes.

v. 50. *ἀπεκρίθη, respondit)* Lautam sortem affert celeritas considerata credendi. tarditas reprehenditur Luc. 24, 25. — *σὺ εἶ ὁ υἱὸς τοῦ θεοῦ, tu es Filius Dei)* c. 6, 69. Nunc ipse Nathanaël plus fatetur, quam a Philippo audierat: et retractat dubium de *bonitate* Jesu. — *ὁ υἱὸς — ὁ βασιλεὺς, Filius — Rex)* Confessio de persona et officio Christi. — *σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τοῦ ἰσραὴλ, tu es rex Israëlis)* adeoque etiam meus, quum me agnoscis genuinum *Israëlitam*.

v. 51. *εἶδον, vidi)* Iteratio confirmat. c. 4, 17. s. — *πιστεύεις;)* Alii sine interrogatione legunt, quam tamen postulat sermo sine particula *ἂν* aliave ejusmodi subsequens. *μείζω τούτων ὄψει.* Eadem figura Luc. 22, 52. Simul exprimitur admiratio Domini de promta fide Nathanaëlis, uti Matth. 8, 10. de fide centurionis: et novo documento ostendit Dominus, notum sibi intime esse Nathanaëlem, et hujus fidem confirmat. — *μείζω, majora)* de quibus versu seq. et cap. 21, 25. [*Habenti datur. Perpetuum est donorum operum atque testimoniorum divinorum incrementum.* c. 5, 20. 35. (14, 12.) *Utere primis: sin minus, ipse tibi cunctando dees.* V. g.] — *ὄψει, videbis)* Hoc verbo continetur mansio Nathanaëlis cum Jesu.

v. 52. *ἀμὴν ἀμὴν, amen amen)* Matthaeus, Marcus et Lucas in

*) *μωσῆς, Moses)* Joh. 5, 39. 46. *V. g.*

sermonibus Jesu Christi semel solent *ἀμὴν* ponere, Johannes bis, de quo vid. Jac. Gaillium, tr. de Filio hom. qu. 11. 12. p. 231—239. Idque ceteri quidem faciunt iis in locis, quae non sunt parallela; sed tamen etiam in parallelis. Matth. 26, 21. 34. Joh. 13, 21. 38. unde Salvator aut semper semel, aut, quod magis arbitramur, semper bis videtur *ἀμὴν* esse praefatus. Matthaei, Marci et Lucae tempore nondum maturum fuit, id commemorare: Johanne scribente, maturum fuit. Sed quare bis? Locutus est Jesus nomine Patris et suo: add. not. ad 2 Cor. 1, 20. et Sermo ejus est Veritas, penes Dicentem et penes credentes: 1 Joh. 2, 8. in re et in verbis. Matth. 5, 37. sunt *λόγοι ἀληθινοὶ καὶ πιστοὶ*, *fideles et veraces*. coll. Ap. 19, 11. Est epizeuxis Hebraica, uti Psalm. 41, 14. 72, 19. 89, 53. ut מאד מאד *valde valde*. — *ὑμῖν*, *vobis*) tibi et ceteris. — *ὄψεσθε*, *videbitis*) Resp. *ὄψει*, *videbis*) v. 51. Unius magna fides et confessio etiam aliis conficit majora charismata. — *τὸν οὐρανὸν ἀνεῳγότα*, *coelum apertum*) i. e. Videbitis maxima signa, quae ostendant, coelum esse apertum. Dominus de coelo descendit, et nunc in terra versatur; atque inde ministri coelestes multum habebunt, quod agant: nam Domino praesto erunt. *ἀνεῳγότα*, *apertum*, praeteritum, proprie, coll. Matth. 3, 16. et cum continuatione in posterum, Joh. 3, 13. Act. 7, 56. Ap. 11, 12. — *τοὺς ἀγγέλους τοῦ θεοῦ*, *angelos Dei*) quos eosdem ministros habet Filius DEI unigenitus. — *ἀναβαίνοντας καὶ καταβαίνοντας*, *ascendentes et descendentes*) *Ascendentes* priore loco ponitur: itaque angelorum commoratio erit in terra. Vidit tale quid *Jacob*, Gen. 28, 12. quanto magis Israëlitae sinceri in N. T. — *τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου*, *filium hominis*) Vid. not. ad Matth. 16, 13.

CAPUT II.

v. 1. *Τῇ ἡμέρᾳ τῇ τρίτῃ*) *tertio die*, post promissum datum. c. 1, 52. Nunc ostenditur specimen. [*Eum inter diem, quo Nathanaël lucrifactus est, et inter nuptias Canae celebratas dies unus intercessit, quo discipuli aliquot, ut credere fas est, accessere prioribus.* V. g. *Neque angusta nimis erat haec temporis pars itineri ex Bethabara in Galilaeam (et Canam praesertim) perficiendo.* Harm. p. 159.] — *γάμος*, *nuptiae*) Christus non tollit societatem humanam, sed sanctificat. Etiam aqua sitis restingui poterat: sed in nuptiis vinum Dominus donat; extra nuptias non fuisset casus necessitatis. Magna facilitas Domini: nuptiis interest primo tempore, dum discipulos allicit, per severiores inde viâs progressurus ad crucem, in gloriam. — *ἡ μήτηρ τοῦ Ἰησοῦ*, *mater Jesu*) *Mariae* nomen Johannes nunquam appellat; sed ut ex ceteris evangelistis notum praesupponit. conf. not. ad cap. 6, 67. 7, 42. 21, 2. — *ἐκεῖ*, *ibi*) ut propinqua vel familiaris.

v. 2. *οἱ μαθηταί*, *discipuli*) Plures jam erant discipuli, quam ii existimasse videntur, qui Jesum et discipulos invitarant; eo celerius consumtum est vinum. sed Jesus uberrime pensat tot hydriis vini, quot circiter comites adduxerat. — *αὐτοῦ*, *ejus*) Colligi hinc potest invitantium pietas.

v. 3. *ὑστερήσαντος*, *deficiente*) Quot dierum illae nuptiae fuerint, quoto nuptiarum die Dominus venerit, vinumque defecerit, non constat. — *οὐκ ἔχουσι*) *non habent* neogami. Hoc dicit: Velim disce-

das, ut ceteri item discedant, antequam penuria patefiat. In hunc Mariae sensum responsio Jesu non modo non dura videtur, sed amoris est plenissima.

v. 4. *τί ἐμοὶ καὶ σοί; quid mihi et tibi?*) Aliae sunt tuae, inquit, cogitationes, aliae meae. Similiter exercentur discipuli, c. 6, 6. 13, 7. — *γύναι*) Non dicit, *Maria:* nec, *mater:* sed *femina;* quae appellatio medium tenebat, et Domino praecipue decora erat, c. 19, 26. fortasse etiam propria. Dominus Patrem super omnia spectabat: ne matrem quidem noverat secundum carnem. 2 Cor. 5, 16. conf. not. ad Joh. 20, 13. Inprimisque huic formulae, *quid mihi et tibi*, non congruebat *matris* appellatio. Graecum tamen *γύναι*, Synonymo carens, civilius sonat, quam *mulier*, *Weib*, quatenus ab altero *femina*, *Frau*, distinguitur: et *mulier* pro *matre* dicitur Jes. 45, 10. — *οὔπω ἥκει*) *nondum adest.* Idem verbum c. 4, 47. 8, 42. — *ὥρα*, *hora*) faciendi, quod innuis, i. e. discedendi. Utique *juvandi* hora aderat.

v. 5. *λέγει*, *dicit*) Maria nondum viderat miraculum ab Jesu editum: v. 11. sed ex ipsius responso sapienter colligebat, id jam agi. — *ὅ τι ἂν λέγῃ ὑμῖν, ποιήσατε, quodcunque dixerit vobis, facite*) Sentit, illum facturum esse aliquid: totam igitur curationem, sibi incumbentem, ipsosque ministros, Illi delegat. Conf. Gen. 41, 55. *ὃ ἐὰν εἴπῃ ὑμῖν, ποιήσατε· quicquid vobis dixerit, facite.*

v. 6. *ὑδρίαι*) *hydriae*, latiores, quam altiores. nam *jacebant:* erantque capaces, longae, latae, profundae: ex quibus hauriretur. v. 8. — *κατὰ*) *ad.* — *τῶν ἰουδαίων, Judaeorum*) qui frequentes habebant lotiones. Non inter Judaeos scripsit evangelista. v. 13. c. 5, 1. — *μετρητὰς, metretas*) 2 Par. 4, 5. LXX, *χωροῦσα* (בתים) *μετρητὰς τρισχιλίους*. Hist. Beli v. 2. *σεμιδάλεως ἀρτάβαι δώδεκα καὶ πρόβατα τεσσαράκοντα καὶ οἴνου μετρηταὶ ἕξ.* his saturabantur LXX sacerdotes, praeter mulieres et liberos. ib. v. 9. nec dubium, quin magnae reliquiae factae fuerint. Hac analogia XV metretae in Cana, plus CLXXV viris praeter mulieres et liberos, non sane pauciores, potandis sufficere poterant; quibus cibandis artabae 30 sive choenices 1530 et oves 100 opus forent. Notanter dico, *hac analogia:* et mox ad *τὸ plus CLXXV*, non ad *CLXXV*, refero illud, *quibus cibandis:* et inde ipsum *plus* valde amplificatur. Conf. 3 Esr. 8, 22. (20.) Matthaeus Hostus metretas XII docet esse (Francofordiae ad Oderam) nossellas $777\,^{3}/_{5}$: sed metretas 18, nossellas $1166\,^{2}/_{5}$ inde medium pro 15 metretis, erunt nosselae 972.

v. 8. *ἤνεγκαν, tulerunt*) i. e. *hauserunt et tulerunt.* Pulcrum obsequium.

v. 9. *ὁ ἀρχιτρίκλινος, architriclinus*) qui rem omnem in convivio gubernabat; peritus dijudicandi gustûs. — *τὸ ὕδωρ*) Articulus nota subjecti. — *οὐκ ᾔδει· ᾔδεισαν, non norat: norant*) *Ignorantia* architriclini comprobat bonitatem vini; scientia ministrorum, veritatem miraculi. — *φωνεῖ*) *vocat*, non additur, *ad se.*

v. 10. *λέγει, dicit*) ita, ut audirent, qui aderant. v. praec. — *τὸν καλὸν, bonum*) Ergo sponsus posuerat vinum, architriclino judice, sat bonum: sed melius dedit Jesus. — *ὅταν μεθυσθῶσι*) Simpliciter recensetur oratio architriclini, et consuetudo etiam Judaeorum: ebrietas non approbatur. — *τετήρηκας, servasti*) Loquitur, ut ignarus rei gestae. v. 9.

v. 11. *ταύτην*, *hoc*) Prima Christi miracula singulari copia proponuntur; quia his nixa fidei initia. [*Et prima quidem miracula, h. l. et* c. 5, 8. Matth. 8, 13. s. *non* manu *fecit sed* verbis; *ut manifestum fieret, virtutem esse divinam. Naturalis quandoque hominibus vis inest, ut manibus eorum labes corporis etiam graviores cedant. Ast aliter se habuit virtus Jesu: qui quando deinceps in sanationibus miraculosis manus extendit aliosve ritus adhibuit; eorum id caussâ factum est, quibus contigit beneficium.* Marc. 7, 33. ss. 8, 23. ss. Harm. pag. 159. ss.] — *ἀρχήν*, *initium*) Unde jam existimari posset, secutura plura. — *καὶ ἐφανέρωσε*, *et manifestavit*) atque ita *coepit manifestare* gloriam suam. Antea non fecerat miracula. [Doctrinam *videlicet praemisit signis*. Signorum *hoc initium ubi fecit, doctrinae initium penes discipulos, hoc ipso miraculo confirmatos, nec non penes alios, per Johannem baptistam atque per ipsum Jesum, quantum satis erat, factum prius fuerat. Joh.* 1. Harm. p. 160.] — *ἐπίστευσαν*) *crediderunt* amplius. [coll. c. 1, 51.] Etiam in nuptiis quaerendus fidei profectus. Dehinc parati erant discipuli ad amplectendum, quicquid facturus et dicturus esset Dominus. — *μαθηταί*, *discipuli*) *Mater* pridem crediderat. Luc. 1, 45.

v. 12. *κατέβη*) *descendit* a Cana. — *καί*, *et*) Sancta familia. *Fratres* ponuntur ante *discipulos*. Magna fratrum fuerat praerogativa, si usi essent. [*Hi primo hic loco memorantur; nec jam additur Josephus. Non temere suspiceris*, Josephum *duodecimum inter atque trigesimum annum aetatis Jesu obdormivisse, et* fratres *non liberos Josephi germanos (Jesus enim ut* filius, *ita* primogenitus *plane filius Josephi habitus est), sed Mariae ex sorore nepotes fuisse.* Harm. p. 160.] — *οὐ πολλὰς ἡμέρας*, *non multos dies*) Assuefecit eos peregrinationi: et instabat iter Hierosolymitanum. v. seq.] [*Aperte hac phrasi* (coll. Act. 1, 5. 13, 31.) mansio *haec distinguitur ab* habitatione *Capernaitica. Ista praecessit; haec secuta est Johannis traditionem.* Harm. l. c.]

v. 13. *τὸ πάσχα*, *Pascha*) Circa *Paschata* inprimis foecundum fuit officium Christi.

v. 14. *βόας καὶ πρόβατα καὶ περιστεράς*, *boves et oves et columbas*) quorum usus erat in sacrificiis. — *καθημένους*, *sedentes*) in ipsa negotiatione. [*tanto magis fervente, quod Paschatos festum instabat.* Harm. p. 161.]

v. 15. *φραγέλλιον*, *flagellum*) Zelus admirabilis. — *ἐκ σχοινίων*) *ex funibus* pluribus. sic enim erant olim flagella. Nulla erat autem materia minus damni corporibus afferens, quam haec. Neque dicitur hominibus ictum inflixisse: terrore rem perfecit.

v. 16. *τοῦ πατρός μου*, *Patris mei*) Admiranda auctoritas. [*Templi omniumque festorum Dominum hac occasione Salvator se demonstravit: itaque non erat, cur mirarentur homines, si vel tum ad finem festi usque non permansit, vel deinceps festa non omnia frequentavit, vel sub initium festi adesse neglexit.* Harm. p. 162.]

v. 17. *ἐμνήσθησαν*, *recordati sunt*) Conf. v. 22. cap. 12, 16. de tempore recordationis. it. cap. 14, 26. — *ὁ ζῆλος* — *καταφάγεταί με*, *Zelus* — *comedet me*) Sic LXX, Ps. 69, 10. Revera hostes Jesum postea ob *zelum domus paternae* interfecerunt. — *οἴκου*, *domus*) v. 16.

v. 18. *τί σημεῖον*, *quod signum*) Atqui hoc ipsum erat *σημεῖον signum*, quod Jesus miraculose fecerat. [*Quanto armatorum nu-*

mero opus fore censes, si omnes emtores et venditores foro aliquo confestim depellendi essent? V. g.] *Et eo mirabilius quidem factum istud fuit, quod Jesus, statim a baptismo, hospes Hierosolymitanis esse necdum desierat.* Harm. p. 161.] Signa signis comprobari postulant. Pari perversitate usi sunt c. 6, 30. Matth. 21, 23. — *ὅτι*) *quod, quum.*

v. 19. *λύσατε, solvite*) Propter hoc ipsum factum, templi purgati, solverunt postea templum corporis. Matth. 21, 23. 46. 27, 40. 26, 61. *Solvite*, i. e. *si solvetis;* imo *solvetis.* Similis imperativus, Sir. 30, 9. 33, 26. *Mulce filiolum* etc. — *τὸν ναὸν, templum*) Corpus Jesu, resuscitandum, est templum et habitaculum Deitatis. Ergo Jesus est Dominus templi Hierosolymitani, quod erat typus corporis Jesu. — *τοῦτον, hoc*) Non dubium est, quin Jesus id, quod evangelista v. 21. addit, adhibito nutu gestuve, Judaeis non observato, suppleverit. — *) *ἐγερῶ, excitabo*) Aptum verbum, de aede lapidea et de templo corporis. Recurrit versu 22. Hoc magnifice dicit: Templo corporis mei facere possum, quod volo: c. 10, 17. s. itaque etiam hoc templo ex lapidibus et lignis facto facere possum, quod volo. Postulantes differt: conf. c. 8, 28. neque tamen in praesenti nulla signa fecit. v. 23.

v. 20. *ᾠκοδομήθη, aedificatum est*) ab Herode M. et deinceps. Vide praeter ceteros Witsium in Misc. T. II. p. 311. — *καὶ σὺ, et tu*) Eo magis videntur sermonem Jesu ad literam accepisse, quia *faber* appellabatur. Marc. 6, 3. conf. Matth. 26, 61. 27, 63. Stupor saepe in malitia proficit.

v. 21. *περὶ τοῦ ναοῦ τοῦ σώματος, de templo corporis*) id est, de templo, quod erat corpus Jesu. Conferatur locutio c. 11, 13.

v. 22. *ἠγέρθη, excitatus est*) Resurrectio, non glorificatio, appellatur, quia per resurrectionem impletum est signum. Conf. *ἐγερῶ, excitabo*, v. 19. — *ἐμνήσθησαν, recordati sunt*) *Fides* et *memoria* mutuam opem praestant, h. l. et c. 12, 16. 16, 4. simul etiam laborant. Matth. 16, 8. 9. Ps. 106, 13. coll. v. 12. — *τῇ γραφῇ καὶ τῷ λόγῳ, scripturae et sermoni*) de templo excitato. Utrumque divinum.

v. 23. *ἐν τῇ ἑορτῇ, in festo*) populo congregato. c. 4, 45. — *ἐπίστευσαν, crediderunt*) ut illi, de quibus c. 8, 30. 12, 42. — *τὰ σημεῖα, signa*) Plura signa ab evangelistis commemorantur facta in Galilaea, quam in Judaea et Hierosolymis. v. 1. et cap. 4, 46. s. Nam in Galilaea fecit plurima, Matth. 11, 20. et quae Hierosolymis facta fuerant, tum erant per se notissima.

v. 24. *αὐτὸς) Ipse.* — *οὐκ ἐπίστευεν ἑαυτὸν, non credebat semet ipsum*) Non descendit in nimiam familiaritatem cum illis; (LXX Job. 29, 24. *εἰ ἐγέλων πρὸς αὐτοὺς, οὐκ ἐπίστευον.*) non revelavit eis, quae revelare maturum non erat. [*Reverâ paschatos festo vel nondum vel vix transacto Urbem reliquit, eo quod homines isti ea jam se-*

---

*) *ἐν τρισὶν ἡμέραις, tribus diebus*] Ab hoc ipso tempore, quo Judaeis in mentem primum venit solvere templum corporis Christi (Marc. 14, 58.) usque ad Ejus resurrectionem, qua templum Ipse excitavit, etiam eo sensu triduum habetur, si diem unum, et paschalem quidem, in hoc figurato sermone, pro uno anno sumas; connumeratis videlicet praedictionis et complementi annis (qui sunt Dion. 28. et 30). *Harm.* p. 162.

cum agitabant, quae c. 5, 16. 18. 7, 1. *apertius eruperunt, neque tum jam tempus erat odium illud subeundi. Haec subsentiens procul dubio Nicodemus* noctu *Eum convenit.* Harm. p. 163.] Antitheton, ἐπίςευσαν, *crediderunt.* v. 23. — αὐτὸν) *Ipse*, per se, norat omnes. — γινώσκειν, *nosse*) Saepe Johannes ita ponit verbum γινώσκειν, *nosse*, de Jesu cognoscente, omnia, sine hominis indicio. c. 4, 1. 5, 6. etc.

v. 25. ὅτι) *quia.* — τοῦ ἀνθρώπου· τῷ ἀνθρώπῳ, *homine, homine*) Id de toto hominum genere dicitur: versu praecedente, de singulis, sub eo contentis. — αὐτὸς) *Ipse*, sine alio testimonio. — τί, *quid)* videlicet *perfidia.* omnis homo mendax. Euphemiam habet sermo Johannis. In homine est, quod humanum est: in homine novo est, quod divinum, christianum, spirituale est.

CAPUT III.

v. 1. Ἦν δὲ, *erat autem*) Undecim colloquia Jesu numerantur ab Johanne perscripta: ex his nunc incipit primum. — ἄνθρωπος, *homo*) ex iis, de quibus c. 2. in fine; sed nonnihil melior multis.

v. 2. νυκτὸς, *nocte*) *Nunquam non* recipit Christus ad se venientes. — οἴδαμεν, *scimus*) ego et mei similes, *principes* potius, quam *pharisaei.* c. 12, 42. Huic plurali respondet pluralis v. 7. Antecedens ponitur a Nicodemo. consequens: ideo tecum volui conferre. De coelestibus volebat audire et de sublimibus. v. 12. [*at Jesus ad ima eum principia deducit.* V. g.] — *) σημεῖα, *signa*) c. 2, 23.

v. 3. ἐὰν μή τις, *nisi quis*) Sermo indefinitus: quem Nicodemus tamen recte ad se applicat. conf. v. 7. *vos.* Sensus est hic: Tua, Nicodeme, opinio ista de Jesu non sufficit: plane *credas*, oportet, et instituto coelesti, etiam *baptismi*, te subjicias. conf. Marc. 16, 16. Haec necessaria Nicodemo doctrina erat. Ideo Jesus hinc exorsus est; ut Nicodemus quidem ansam dederat. — γεννηθῇ, *genitus sit)* Sub schemate primum id proponitur, sermone arduo, ad Nicodemum de ignorantia convincendum; quod deinde propriis verbis, ubi humiliatus est, ostenditur, v. 15. s. [*coll.* 1 *Joh.* 5, 1.] Idem hoc loco dicitur, quod Matth. 3. vocabulo μετανοίας *resipiscentiae.* hoc enim non occurrit in toto secundum Johannem evangelio. [*Cave* opus fidei *nullo negotio perfici opineris: est enim generatio superna.* Regenerationem *vicissim cave difficiliorem justo aestimes: fide scilicet absolvitur.* V. g.] — ἄνωθεν) Coll. v. 2. 7. 11. seqq. 31. ἄνωθεν significat *superne*, unde Filius hominis descendit. — οὐ δύναται, *non potest)* Non satis scierat ipse Nicodemus, quid (v. 2.) dixisset. — ἰδεῖν, *videre*) jam nunc, et post hanc vitam: *videre*, cum fructu. — τὴν βασιλείαν τοῦ θεοῦ, *regnum Dei)* [*Hoc adspirabat Nicodemus; ignorans tamen, quanti* fides in Jesum *ea in re momenti esset.* V. g.] Hoc videt, qui Christum videt. Unde nativitas, inde agnitio.

v. 4. πῶς) Hoc *quomodo*, et *cur*, saepe obstant fidei. v. 9. c. 6, 52. Nicodemus miratur. v. 7. Bene est, quod simpliciter interrogat. — γεννηθῆναι, *gigni)* Debebat Nicodemus etiam assumere τὸ ἄνω-

---

*) **διδάσκαλος, *magister*] Verum id quidem est: sed nequaquam omne tulit punctum. v. 14. 16.** *V. g.*

θεν, superne. id ille praeterit: ideo ait, **δεύτερον**, *secundo.* — **γέρων**) *senex*, non modo *adultus.* Nicodemus itaque senex, sua causa interrogat: et venerat ad Jesum annos multo pauciores habentem. — *μὴ δύναται; num potest?)* Animosius objicit Nicodemus. [*atque ita, ut non multum ab irrisione verba ejus abesse videantur. Hinc responsionem sequentem tum distinctiorem paullo, tum aliquanto etiam magis paradoxam atque severam Jesus format.* V. g.]

v. 5. *ἐξ ὕδατος καὶ πνεύματος, ex aqua et spiritu*) Jesus sermonem magis arduum reddit, ad exercendum Nicodemum, simulque declarat differentiam nativitatis supernae et maternae; et nativitatem supernam definit communione cum *Ipso* et cum *Spiritu:* (nam de se et de Spiritu loquitur etiam versu 11.) conf. 1 Cor. 6, 11. Nemo potest Deo frui sine Filio et Spiritu ejus. *Aqua* denotat *Baptismum* Johannis in Christum Jesum, v. 22. 23. quem baptismum collegae Nicodemi, v. 1. omittentes, consilium Dei spreverant: Luc. 7, 30. cum tamen Judaei assueti essent baptismis. Hebr. 9, 10. Et videtur Nicodemus ipse parum magnifice de Johanne ejusque baptismate sensisse, qui nullum signum fecisset. coll. v. 2. Nec solum communio cum Christo, sed etiam cum *Spiritu* ejus est necessaria. Act. 2, 38. Et quia idem Spiritus Christum glorificat, ideo, aquae mentione mox omissa, solius *Spiritus* mentio fit, ex quo renascamur. neque dicit versu 6. *quod natum est ex aqua, aqua est.* Itaque necessitas regenerationis primario, baptismi secundario hic confirmatur. (conf. simile *καὶ, et,* c. 6, 40. *videns et credens:*) alias exigua spes foret de infantibus sine baptismo obdormientibus. Conf. de *aqua* et *Spiritu*, Tit. 3, 5. — *εἰσελθεῖν, intrare*) Resp. *intrare*, versu praec. Crescit severitas sermonis, coll. *videre*, v. 3. Non potest *intrare*, nedum *videre. Intrare* domum debet, qui internam ejus structuram vult *perspicere.* Quod non natum est, neque *oculis* neque *pedibus* utitur.

v. 6. *σάρξ*) *caro* vera: sed et caro mera, spiritûs expers, spiritui adversa, ex generatione vetusta. — *τὸ γεγεννημένον, quod natum est*) Hoc in neutro generalius sonat, et notat ipsa prima stamina vitae novae, coll. Luc. 1, 35. vel etiam universitatem regenitorum, coll. Joh. 6, 37. 39. Postea in masculino dicitur, *ὁ γεγεννημένος, qui natus est*, v. 8. quod maturam nativitatem significat. — *πνεῦμα, spiritus*) Quod genitum est ex spiritu, spiritus est: qui genitus est ex spiritu, spiritualis est.

v. 7. *ὑμᾶς, vos*) te et eos, quorum nomine locutus es. (v. 2.) *vos*, ait Jesus; non, *nos.*

v. 8. *τὸ πνεῦμα*) *Spiritus*, proprie. nam huic, non vento, (de quo tamen conf. Kohel. 11, 5.) *voluntas* et *vox* est: et ex hoc *nascimur*, et qui ex hoc nascitur, sic est, ut hic. Cum vento non immediate compararetur renatus, sed Spiritus ipse. — *ὅπυ*) *ubi, unde,* et *quo*: supra carnem, terram et naturam. opposita: *caro, spiritus; terra*, coelum; natura, gratia. — *πνεῖ*) *spirat;* in verbo et sono evangelii. 1 Joh. 5, 6. — *ἀκύεις, audis*) jam nunc quoque, dum me audis. audis in *terra*, vocem spiritus. Conf. *terrena*, v. 12. — *πόθεν, unde*) ex *coelo, superne.* — *πῦ, quorsum*) in *coelum.* conf. *coelestia.* v. 12. — *ὕτως*) *ita*, uti Spiritus ipse, quem audis, et tamen ignoras. Quod enim spiritus secundum se facit, id facit etiam in eo, qui natus est e spiritu. Spiritus animat hominem. Homo, in quo

spiritus spirat, e Spiritu respirat, et *vocem* spiritûs propagat, *voluntate* per spiritum liberata.

v. 10. **ὁ διδάσκαλος,** *magister*) *doctor* plurimorum auditorum, veteranus, et ceteris, corruptissimis, aliquantum melior. c. 10, 8. not. Emphasin habet articulus. Nicodemus unus ex omnibus doctoribus Israëlis erat, qui ad I. C. venerat, et cognitionem ejus docere posset Israëlem, et sane doctorem postea Israëlis egit, *Justum* defendens et sententia sua, c. 7, 50. et facto, c. 19, 39. quibus duobus locis evangelista mentionem repetit hujus nocturnae collocutionis. — **ταῦτα**) *haec*, quae Israëlem divinum faciunt.

v. 11. **ἀμὴν ἀμὴν λέγω σοι,** *amen amen dico tibi)* Ter hoc dicitur Nicodemo. — **οἴδαμεν,** *scimus*) Non associat sibi Jesus Johannem aliumve hominem: c. 1, 18. 6, 46. Loquitur de se et de Spiritu. Conf. de Filio, v. 32. de Spiritu Sancto, v. 8. 34. c. 16, 13. [*et* c. 5, 30.] — **λαλοῦμεν**) id demum *loquimur.* — **οὐ λαμβάνετε,** *non accipitis*) [*per fidem scilicet.* V. g.] Plurale, uti v. 2. *scimus.*

v. 12. **τὰ ἐπίγεια,** *terrena*) Coelesti sensui Jesu Christi sunt **ἐπίγεια** *terrena*, quae in terris peragenda, nobis, humi repentibus, maxime videntur coelestia. Totus scripturae stilus est **συγκαταβάσεως** plenus. Regeneratio est ex coelo, non tamen in coelo: est illa quidem in margine coeli. — **πῶς,** *quomodo*) Causa, cur scriptura de multis rebus sileat. — **τὰ ἐπουράνια**) *coelestia*, interiores rationes regni Dei. v. 3. Sap. 9, 16. Coelestia non tam eloquitur versu 13. quam innuit. — **πιστεύσετε,** *credetis*) Quo minus aliquid videtur rationi credibile, eo magis saepe coeleste est.

v. 13. **καὶ**) *Et*, proprie poni perspicies, si interrogationem in versu 12. aliquantisper cogitando in categoricum sermonem mutaveris. Versu praecedenti et praesenti notamur, ut alieni a coelo per nos. Sine fide, sermonibus meis et mihi, inquit Jesus, praestanda, non potestis coelestia intelligere aut assequi. Antecedens pro consequente. Simile **καὶ,** *et*, c. 12, 35. — **οὐδεὶς**) *nemo* in terra ortus. Angeli non excluduntur plane, c. 1, 52. Fideles non ascendunt, sed ab ascendente trahuntur post Ipsum, quem in baptismo induerunt. [*Fidei necessitas irrefragabilis.* V. g. — **εἰς τὸν οὐρανὸν,** *in coelum*) Potissimum loquitur de coelo divinae majestatis. — **εἰ μὴ,** *nisi)* Hic, praeterito tempore verbi **ἀναβέβηκεν,** *ascendit*, in futurum mutato, subaudi **ἀναβήσεται,** *ascendet.* coll. c. 6, 62. Nusquam clarius ante passionem de ascensione sua locutus est Dominus, quam h. l. et in parallelo, c. 6, 62. ubi pariter ascensionem allegat, tanquam rem multo magis arduam creditu, quam ea erant, quae auditoribus incredibilia videbantur. Magnam omnino duo colloquia, cap. 3. et 6. inter se similitudinem habent; alterumque de ortu, alterum de alimento novae vitae agit, coelestia spirans omnia. Salvatori objicitur **τὸ πῶς** *quomodo:* ille insistit **τῷ πόθεν,** *unde*, et **ποῦ,** *quorsum.* — **ὁ ἐκ τοῦ οὐρανοῦ καταβὰς,** *qui descendit de coelo*) Filius hominis, humana natura assumta, cum antea ut Filius Dei fuisset in coelo, coepit in terra esse. Idcirco Is unus, inquit Jesus de se, in coelum per se ascendere potest et ascendet. Prov. 30, 4. — **ὁ ὢν**) *qui erat* in coelo, et, ante creationem coelorum, *apud Deum.* c. 1, 1. not. Ideo videlicet et descendit et ascendet. conf. plane **ἦν,** *erat*, cap. 6, 62.: sic, **ὢν,** *qui erat*, c. 1, 18. Frequens **ὢν** imperfecti temporis.

c. 9, 25. 19, 38. Luc. 24, 44. 2 Cor. 8, 9. Sic ὤν hoc loco interpretatur Raphelius in appendice annot. ex Herodoto, p. 682. nec solus.

v. 14. *καὶ, et)* Saepe Christus post mentionem glorificationis suae, mentionem passionis fecit. — *μωσῆς, Moses)* Est haec prima, quae a Domino facta legitur, *Mosis* mentio. — *τὸν ὄφιν, serpentem)* Ut serpens ille fuit serpens sine veneno, contra serpentes venenatos; sic Christus homo, homo sine peccato, contra serpentem antiquum. — *ἐν τῇ ἐρήμῳ, in deserto)* ubi nulla erat alia medicina. — *ὑψωθῆναι, exaltari)* in cruce, coelum versus. c. 12. 32. s. [*Nondum distinctius maturo hoc tempore de crucis passione locutus est Jesus.* V. g.] — *δεῖ, oportet)* Ideo enim descendit de coelo.

v. 15. *ἵνα, ut)* Iisdem verbis describitur beneficium Filii, v. 15., et Patris, v. 16. [*Gratia Filii celebratur et Patris amor.* V. g.] Conf. cap. 6, 37. not. c. 10, 28. 29. — *ὁ πιστεύων, credens)* Nunc planiorem sermonem instituit Jesus. *Fides* in salvandis est, quod serpentis erecti *aspectus* in sanandis. — *εἰς αὐτὸν, in eum)* ut exaltatum. Crux, scala coeli. — *μὴ ἀπόληται, non pereat)* ex veneno peccati. — *ζωὴν αἰώνιον, vitam aeternam)* ex regeneratione et fide. Est haec in sermonibus Salvatoris primo quoque tempore facta et hoc primum loco relata mentio *vitae aeternae:* quam ipse ut ex V. T. notissimam praesupponit. c. 5, 39. Vid. Dan. 12, 2. Luc. 10, 25.

v. 16. *ἠγάπησεν, dilexit)* Filius novit Patrem, et Patris amorem; et unus optime testatur. conf. v. 35. — *τὸν κόσμον, mundum)* homines sub coelo, etiam perituros: (coll. *δὲ, autem*, v. 19.) quibus alias iratus erat. v. 36. alias non credentibus, non credere, non esset culpa proprie perniciosa. debebant credere, Filium Dei sua quoque ipsorum causa datum esse: ergo eorum causa datus est. conf. omnino c. 12, 47. Mich. Beckius: *Glossam ego (ita me Deus amat, et Pater Domini nostri Jesu Christi, qui novit, me non mentiri,) ex obsessa femina Argentorati Anno* 1681 *in xenodochio audivi, per quam Satanas latino idiomate ad dictum illud, quod pro universali dilectione Dei etiam ad miseram illam, cui Salome nomen erat, in mundo adhuc degentem extendenda Satanae objiciebam, iteratis vicibus, cum horrendo mugitu his respondit verbis, fideles sunt mundus.* Disquis. hermen. p. 5. — *ἔδωκεν) dedit,* [*in crucem,* V. g.] vere serioque. Rom. 8, 32. Et Christus dedit se ipsum, Gal. 2, 20., vere serioque. — *εἰς αὐτὸν, in eum)* ut a Deo datum amanter.

v. 17. *ἵνα κρίνῃ, ut judicet)* quamvis homines Deum insimulent hujus rei. *judicare,* est per judicium in perniciem commeritam abjicere.

v. 18. *κέκριται, judicatus est)* Hoc verbum ponitur *κατ' ἄνθρωπον, ad hominem.* Qui non credit, jam habet id, quod Filium Dei suspicatur mundo afferre.

v. 19. *ἡ κρίσις, judicium*) i. e. causa judicii. — *τὸ φῶς, Lux)* Post mentionem vitae, mentio lucis, uti cap. 1. Lux, Christus. v. ss. In v. 19. laudatur Lux hypostatica: postea v. 19. in antitheto ad tenebras, quarum nulla est hypostasis, et v. 20. 21. sermo agit de Luce in thesi indefinite, sed ita, ut in hypothesi, in Lucem hypostaticam praecipue conveniat. — *ἠγάπησαν, amarunt)* non rependerunt amorem amori divino. v. 16. — *μᾶλλον, magis)* Comparatio non plane impropria. Amabilitas lucis eos perculit; sed obhaeserunt in amore

tenebrarum. conf. Joh. 5, 35. Similis comparatio, c. 12, 43. — *πονηρά, maligna)* Hoc quiddam deterius est, quam *φαῦλα, prava.* v. 20.

v. 20. *πράσσων) ποιῶν*, v. 21. Malitia est irrequieta: est quiddam operosius, quam veritas. Hinc verbis diversis notantur, uti c. 5, 29. — *ἐλεγχθῇ) demonstrentur*, coarguantur talia esse, qualia sunt; invito eo, qui male agit. Oppositum: *φανερωθῇ, manifestentur*, v. 21. *ἐλέγχω* verbum huic loco aptum, ex *ἕλη* et *ἔγχω*. nam *ὁ ἔλεγχος εἰς φῶς ἄγει τὰ πράγματα.* — *τὰ ἔργα αὐτοῦ)* Scite primum dicitur, *opera sua:* de eo, qui fugit lucem. tum, v. 21. *αὐτοῦ τὰ ἔργα, sua opera:* de eo, qui *se* non pudefactum iri novit.

v. 21. *ὁ ποιῶν, qui facit) ποιεῖν* saepe dicitur de studio continenti. ut Latinis: *mercaturam facere* etc. — *φανερωθῇ, manifestentur)* Etiam Nicodemus deinceps egit *apertius.* — *ἔργα* — *εἰργασμένα)* Conjugata. — *ἐν θεῷ, in Deo)* in luce, virtute et amore ejus, a quo *veritas* omnis.

v. 22. *εἰς τὴν ἰουδαίαν γῆν, in Judaeam terram)* ex Judaeorum metropoli. [*Non tamen diu commoratus est ibi (conf. de verbo) διέτριβε* c. 11, 54. Act. 16, 12. 20, 6.), *idque pharisaeorum caussâ, qui minus etiam Jesu, quam Johanni, volebant.* c. 4, 1. Harm. p. 165.] — *ἐβάπτιζεν, baptizabat)* c. 4, 1. 2. Non repellebat Johannes eos, qui ultro veniebant, baptizante Jesu: sed tamen eos jam minus invitabat.

v. 23. *αἰνὼν, Aenon)* ab עין *fons.* — *τῷ)* Articulus masculino genere indicium regionis. — *πολλὰ, multae)* Sic postulabat ritus immersionis.

v. 24. *οὔπω, nondum)* Hic evangelista praesupponit, quae ceteri de captivitate Johannis baptistae scripserant. — *γάρ, enim)* Itaque baptizare desiit Johannes, ut in carcerem conjectus est; non prius.

v. 25. *οὖν, igitur)* Respicitur versus 22. coll. v. 26. *ζήτησις) quaestio,* modesta; non rixa. — *ἐκ, ex)* A discipulis Johannis movebatur quaestio. — *μετὰ ἰουδαίων) cum Judaeis,* illis, qui non jam Johannem, sed Jesum adibant; quum discipuli Johannis adversum eos contenderent, purificationem esse a Johanne petendam. — *καθαρισμοῦ, purificatione)* a peccatis. Marc. 1, 4. coll. Eph. 5, 26. Verbum Judaeis usitatum. conf. Hebr. 9, 13. 14. 2 Macc. 1, 36. 2, 16. Nomina *baptisma, baptismus, baptista*, nusquam adhibet Johannes, v. 5., sed pro baptismo etiam levitico dicit *purificationem.* c. 2, 6.

v. 26. *ἦλθον, venerunt)* Discipuli Johannis non ita perpetuo cum illo fuere, ut apostoli cum Christo. — *ὃς, qui)* Non nominant Jesum: loquuntur ut de aliquo longe adhuc minus, quam par erat, noto.

v. 27. *οὐ δύναται, non potest)* Quomodo audeam ego, inquit, homines ad me adstringere? — *ἄνθρωπος, homo) ego*, inquit Johannes, *qui homo sum.* — *λαμβάνειν) sumere* sibi. — *οὐδὲν, nihil)* nedum nomen Messiae *). — *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ex coelo)* h. e. a Deo. Modestiam habet haec metonymia.

---

*) Documentis quamplurimis, *Johannem Christum non esse*, constitit. E. gr. I. Johannes *praecursorem* non habuit, sed ipse praecursorem, qualis Christum Dominum decebat, egit; quare et nativitate et introitu et discessu Christum praeivit. II. *Signum* Johannes nullum fecit: permulta, Christus. III. Johannes cum baptismo suo Jordani *adstrictus* fuit —: at, in Judaea, Galilaea et regionibus trans Jorda-

v. 28. ἔμπροσθεν ἐκείνου, *ante illum) illum*, de quo v. 26. Sic v. 30. Jesum Johannes non aperte appellavit Christum: sed tamen ita de eo locutus est, ut facile agnosceretur.

v. 29. ὁ ἔχων) *qui habet*, quemve sequitur sponsa. Ad Jesum omnes veniunt: hinc liquet, Jesum esse sponsum. vide Canticum Salomonis. — φίλος, *amicus*) Sponso carus, sponsum amans. congruit *Johannis* etymon. *Amici* est, *gaudere*. — ὁ ἑστηκὼς, *qui stat*) tanquam apparitor. — ἀκούων) *audiens* eum cum sponsa loquentem. v. 32. 34. Haec duo participia sunt pars subjecti; praedicatum, χαίρει, *gaudet*. — φωνὴν, *vocem*) qua praesentiam sponsus testatur. v. 32. Haec *vox* sponsam suaviter trahit. — ἡ χαρὰ, *gaudium*) sine tristitia et invidia.

v. 30. αὐξάνειν, ἐλαττοῦσθαι, *crescere, minui*) ut posthac non ad me, sed ad illum veniant omnes. Jos. 4, 14., גִּדַּל ηὔξησε Κύριος τὸν Ἰησοῦν ἐναντίον παντὸς γένους Ἰσραήλ. Incrementum Christi ne mors quidem erat impeditura. quare de morte ejus longe aliter evangelistae loquuntur, ac de morte Johannis.

v. 31. ὁ ἄνωθεν, *qui superne*) Haec usque ad finem capitis videtur attexuisse evangelista, baptistae sensui congruentia. conf. not. ad c. 1, 7. Porro haec propositio, *qui superne venit, super omnes est*, per conjugata illa ἄνωθεν, ἐπάνω, *superne, supra*, evidens, mox declaratur per oppositum, *qui est ex terra*. — ἐπάνω πάντων, *supra omnes*) nobilitate, virtute, sermone. Itaque etiam supra Johannem. Johannes respondet ad illud *omnes*, v. 26. — ὁ ὢν ἐκ τῆς γῆς, ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ, *qui est ex terra, ex terra est*) Ploce. prius, secundum naturalem ortum, posterius secundum indolem et statum; quem sequitur loquela consimilis. Respondet illico antitheton, trimembre item. Non dicitur, *qui venit ex terra;* quia etiam *in* terra erat: dicitur autem, *qui superne venit, qui ex coelo venit*, scil. in terram. nam prius erat in *coelo*. — ἐκ τῆς γῆς ἐστὶ, *ex terra est*) Antitheton, *supra omnes est*. — ἐκ τῆς γῆς λαλεῖ, *ex terra loquitur*) quare eum etiam terricolae facilius audiunt. Non metienda est doctoris praestantia spiritualis ex auditorum lubentia.

v. 32. μαρτυρεῖ, *testatur*) Id multo plus valet, quam, *loquitur*. — οὐδεὶς, *nemo*) Tam ardenter optat Johannes, ut Christus omnia obtineat, ut pro eo, quod discipuli dicunt *omnes*, v. 26. Johannes dicat, *nemo*. conf. c. 12, 38. — λαμβάνει, *accipit*) Forma fidei. *Accipiendum*, non solo corpore *veniendum*.

v. 33. ὁ λαβὼν, *qui accepit*) ut Johannes. — ἐσφράγισεν) *obsignavit* eo ipso, et quasi subscribit, agnoscit penes sese, et ad alios confessus est, Deum, cujus verbo fidem habet, esse veracem; eique gloriam tribuit. Rom. 4, 20. conf. 1 Joh. 5, 10. Vid. de *obsignatione*, Nehem. 9, 38. Dicitur ὁμολογία *confessio* in Ep. ad Hebr. Meta-

---

nem sitis omnia Christus illustravit. IV. Johannes per tempus notabile *vinculis* detentus, in carcere tandem trucidatus est: Christus citra captivitatem in mortem usque suam, quin et ligatus, atque ipso praesertim supplicii die, in conspectu mundi, quicquid Eum decuit, fecit et locutus est. V. Johannes *capite truncatus* est: Christi corpus miserabiliter quidem mulctatum, at non discerptum fuit, sed in eo statu conservatum, qui resurrectioni tertio die futurae conveniret. *Harm.* p. 166. s.

phora a contractibus. — *ὁ θεὸς, Deus)* cujus verbum est Messiae verbum. v. seq. c. 12, 44.

v. 34. *ἀπέστειλεν) misit*, a se. — *οὐ γὰρ ἐκ μέτρου, non enim ex mensura)* Una est datio Spiritus, Christo facta; sub qua nos continemur, quibuscunque mensura contingit. Eph. 4, 7. Joh. 1, 16. Ut nos possemus mensuram accipere, esse aliquem oportuit, qui caperet et prior acciperet sine mensura, ceteros eodem Spiritu baptizaturus. quin etiam nos olim sine mensura habebimus. 1 Cor. 13, 10. 12. Christoph. Cartwright: Prophetis ad mensuram datum fuisse Spiritum, notant Hebraei. *Etiam Spiritus Sanctus*, inquiunt, *qui manet super prophetas, non manet nisi in mensura. Etiam verba legis, quae data erat superne, non data erant, nisi in mensura.* Mellif. Hebr. ad h. l. Porro, quia Christus Spiritum sine mensura accepit, verba Dei perfectissime eloquitur.

v. 35. *πάντα, omnia)* Vid. v. 29. 36. Christi est et Sponsa (v. 29.) et Vita (v. 36.) — *ἐν τῇ χειρὶ, in manu)* Qui ergo in manum Filii non venit, neque ex manu Filii accipit per fidem; non experitur gratiam Filii. Eadem locutio c. 13, 3. Deinde, *sub pedibus*, 1 Cor. 15, 27.

v. 36. *ἔχει, habet)* Praesens, futuro incluso. vid. ad c. 5, 24. — *οὐκ ὄψεται, non videbit)* Futurum, quo praesens involvitur. — *ὀργὴ, ira)* Nam non experitur *amorem*, quo Pater amat Filium, et in Filio non nisi credentes. — *μένει)* Alii *μενεῖ·* *) sed vid. vers. 18. *ἤδη κέκριται, jam judicatus est:* ira Dei *manet* super eum; non opus est, ut demum *veniat.*

CAPUT IV.

v. 1. *Ἔγνω, cognovit)* vel nemine nunciante. — **) *ἤκουσαν, audierunt)* Conf. c. 3, 25. s. — *οἱ φαρισαῖοι, pharisaei)* aegre id laturi. c. 1, 24. nam Pharisaei volebant, *sibi* adjungi discipulos. Matth. 23, 15. — *πλείονας, plures)* Vid. iterum c. 3, 26.

v. 2. *Ἰησοῦς, Jesus)* Sic *Lat. Ἰησοῦς αὐτὸς, Graeci. αὐτὸς ὁ Ἰησοῦς, Chrysost.* — *οὐκ ἐβάπτιζεν, non baptizabat)* Baptizare, actio ministerialis. Act. 10, 48. 1 Cor. 1, 17. Johannes, minister, sua manu baptizavit; discipuli ejus, ut videtur, neminem. at Christus baptizat Spiritu sancto ***) †).

v. 4. *διέρχεσθαι)* In ipso *transitu* res magnas egit. — *διὰ τῆς*

---

*) *Quae lectio, in margine* Ed. maj. *signo γ notata, apertius deinceps in* Ed. 2. *minus firmis adnumerata fuit, consentiente Obs.* Gnom. *et* Vers. germ. E. B.

**) *ὁ κύριος*, Dominus] *Qui factum sit, ut ab* utriusque Editionis *margine discedat h. l.* Vers. germ., *nomen* Jesus *appellativo* Dominus *praeferens; mihi quidem haud pronum est judicare. Facilius memoriae lapsum subesse suspicor, quam crisin mutatam.* E. B.

***) *ἀλλ' οἱ μαθηταὶ αὐτοῦ, sed discipuli ejus*] Observare h. l. juvat, qua ratione Salvator sensim discipulos suos ad gerendas ministerii partes induxerit. Prima *baptizandi* provincia fuit (diaconorum quasi more) h. l.: tum *regnum coelorum* annunciare (Matth. 10, 7.): tandem *plenam doctrinam* de Jesu Christo DEI Filio, ejusque passione ac resurrectione usquequaque divulgare tenebantur. *Harm.* p. 170.

†) v. 3. *ἀφῆκε, reliquit*] Discipulos, infirmos adhuc, adversus scandalum, ex Pharisaeorum renitentia oriundum, muniturus. *V. g.*

σαμαρείας, *per Samariam*) Admirabilis oeconomia, primo praesertim illo tempore. Quod Jesus postea discipulis interdixit, Matth. 10, 5., ipse hoc loco vitavit. Samaritani ad Eum exierunt, v. 30., nec nisi rogatus, biduum eis tribuit. v. 40. Quin etiam colloquium cum Samaritide ita gubernavit, ut rogatus gratiam ei impertiret. v. 15. [*Simili methodo ad Ethnicos usus est* Matth. 15, 21. s. Marc. 7, 24. s. Harm. p. 171.]

v. 5. συχὰρ) *Sichem* olim, deinceps una litera mutata, *Sichar*, שכר (secundum Hilleri Onomasticon) *merces*, scil. expeditionis Jacobaeae. Gen. 48, 22. Eo nomine hanc regionem prae terra divinitus promissa Jacobus Josepho legare potuit. Ad hoc etymon alludere videtur versus 36., μισθὸν, *mercedem*. Neque enim tale etymon contemnitur c. 9, 7. — ἔδωκεν, *dedit*) Habitarat ibi Jacob, v. 12., et Josepho ex singulari amore dederat praedium.

v. 6. ἐκ τῆς ὁδοιπορίας, *ex itinere*) Longum iter pedibus fecerat. — οὕτως) *sic*, uti qualiscunque loci opportunitas ferebat, sine pompa, solus, ut qui non prae se ferret exspectationem Samaritidis, sed merae lassitudinis causa quietem vellet capere. Admiranda popularitas vitae Jesu et communitas; quam ipsam prisci Christiani imitati sunt. Vide *Macar.* Apophth. p. 247. 248, de simplicitate Macarii in consuetudine quotidiana cum aliis. Decebat etiam, ut illo tempore non apertius, sed quasi casu se offerret Christus exteris. Matth. 10, 5. 15, 23. s. Οὕτως, *sic*, declarandum ex verbo, cui adjicitur, uti c. 8, 59. Act. 27, 17. 2 Petr. 3, 4. Sir. 32, 1. καὶ οὕτω καθίσον· *sede sic* in convivio, ut nihil aliud agas. Ita h. l. *ita sedit*, *sicut sedit*. Chrysostomus explicat, ἁπλῶς καὶ ὡς ἔτυχε. *simpliciter ut fit.* — ἐπὶ) *super:* (muro aut pariete septus erat puteus.) vel certe, *prope*. uti Marc. 13, 29. ἐπὶ θύραις, *in foribus*. — ὡσεὶ ἕκτη, *quasi sexta*) Meridies. Causa, cur Jesus esset lassus: cur mulier aquam, discipuli panem peterent.

v. 7. *) ἐκ τῆς, *ex*) Constr. cum γυνὴ, *mulier*. — δός μοι πιεῖν, *da mihi bibere*) Ab hac, quae indifferens videretur, compellatione, septima mox colloquii vicissitudine, praecise dum discipuli veniunt, Jesus rem mirabiliter perducit ad summum illud: *Ego sum Messias*, v. 26.: ad quod discendum tam longo tempore usi sunt apostoli [c. 16, 31.] Nempe arbor diutius crescit, quam arista. Sic quoque regium duobus effatis ad fidem perduxit. v. 48. 50.

v. 8. γὰρ, *enim*) Praesentibus discipulis, qui hausissent, Jesus non poposcisset a muliere. **) — ἵνα) *ut* cibos emerent. Postea ad docendum missi, docendi causa non intrarunt oppida Samaritana.

v. 9. πῶς, *quomodo*) Simplicitas aperta elucet ex primis sermonibus Samaritidis. — ἰουδαῖος, *Judaeus*) Ex vestitu aut dialecto colligebat, Judaeum esse. — οὐ γὰρ, *non enim*) Parenthesis evangelistae, causam exprimens, cur novum id visum sit Samaritidi. Congruit

---

*) ἔρχεται γυνὴ, *venit mulier*] Vitae communis opportunitates externae Regni DEI progressibus subserviunt. *V. g.*

**) μαθηταὶ αὐτοῦ, *discipuli ejus*] Non jam tum temporis designati erant οἱ δώδεκα, quos tamen huic itineri credibile est interfuisse. Non duo tantum, sed omnes oppidum intrarunt, cujus rei novitate excitati homines mulieri deinceps eo facilius aures praebuisse videntur. *V. g.*

Rabbinicum illud: *Hominis Samaritani panem comedere, vinumque ejus bibere nefas est.* — **συγχρῶνται**, *simul utuntur*) Non negatur omne commercium Judaeorum cum Samaritis: (collato versu praec.) sed familiaritas.

v. 10. **εἰ ᾔδεις**, *si nosses*) Ignorantia impedit; sed ignorantiae indicium ostendit clementiam Domini, et desiderium in corde mulieris accendit. — **τὴν δωρεὰν**, *donum*) *Donum* est aqua viva. — **τίς ἐστιν**, *qui sit)* Loquitur in tertia persona, modeste. Hujus, qui dicit hoc, est dare aquam vivam. Deinde, *quis sit* aperit. v. 26. — **σὺ ἂν ᾔτησας — καὶ ἔδωκεν ἂν**) *tu peteres — et daret:* vel potius, *tu petisses et dedisset.* i. e. non modo non mirareris me petentem, sed etiam tu a me ultro petisses. Pronomen **σὺ** *tu* hoc demum loco potius, quam cum verbo **ᾔδεις** *nosses* adhibitum, emphaticam facit oppositionem ad illud **αἰτεῖς** *petis.* Cum particula **ἂν** imperfectum tempus Johannes solet ponere, ubi sententia id ipsum postulat. **ἐπιστεύετε ἂν, ἠγαπᾶτε ἂν, οὐκ ἂν εἴχετε, ἐφίλει ἂν, ἠγωνίζοντο ἂν,** c. 5, 46. 8, 42. 9, 41. 15, 19. 18, 36.: sed aoristus aequipollet plusquamperfecto, **οὐκ ἂν ἐτεθνήκει, οὐκ ἂν ἀπέθανε,** c. 11, 21. 32.: quanquam in Ep. 1. cap. 2, 19. ipsum plusquamperfectum ponit, **μεμενήκεισαν ἂν.** Ambigua ergo videri loca possint c. 14, 2. 28. et hic c. 4, 10. **εἶπον ἂν,** *dicerem, dixissem:* **ἐχάρητε ἂν,** *gauderetis, gavisi essetis:* **ᾔτησας ἂν, ἔδωκεν ἂν,** *peteres, daret; petisses, dedisset.* Veruntamen, quia scribere poterat, nec tamen scribit, **ἔλεγον, ἐχαίρετε, ᾔτεις, ἐδίδου** aoristum pro plusquamperfecto accipimus, quemadmodum etiam cap. 18, 30. exstat, **οὐκ ἂν παρεδώκαμεν,** *non tradidissemus:* Gal. 4, 15. **ἐδώκατε ἂν,** *dedissetis.* Ait ergo Dominus: *tu petisses* a me, antequam ego dicerem ad te, *Da mihi bibere.* Et, *da mihi bibere,* dixerat, ut mulier e converso ab ipso aquam vivam petere disceret. — **ἔδωκεν ἂν**) Hoc **ἂν** pendet a priore particula **ἂν** in actum deducenda prius. — **ὕδωρ**, *aquam*) Pari modo Jesus ex *pane* allegoriam sumit, c. 6, 27. s. et ex *luce*, cap. 8, 12. quae in natura sunt prima, maxime simplicia, necessaria, communia et salutaria. — **ζῶν**) quae est *vivens*, et inde vitam afferens. v. 14. c. 7, 38. Eminentiore sensu dicitur hîc *aqua vivens*, quam Lev. 14, 5. מים חיים **ὕδωρ ζῶν.**

v. 11. **κύριε**, *Domine*) Antea non appellarat *Dominum:* nunc de Deo pie loquentem, etsi nondum cognitum, sic appellat. v. 15. 19. Sic c. 5, 7. Jesum homo, qui eum ignorabat, *Dominum* appellat. Sentiebant utcunque dignitatem ejus.

v. 12. **μείζων**, *major*) qui majora postules aut praestare possis. conf. c. 8, 53. — **πατρὸς ἡμῶν ἰακὼβ**, *patre nostro Jacob*) Sic sibi persuaserant Samaritani: falso. Matth. 10, 5. s. — **ἰακὼβ**, *Jacob*) qui fuit pastoritiae et aquariae rei peritissimus, et in re familiari felicissimus. — **ἡμῖν**, *nobis*) in Josepho. v. 5. Sic loquitur ex falsa illa hypothesi de Jacobo patre suo. — **ἔπιε**, *bibit)* Aqua potius usi patriarchae, quam vino. Hoc dicit mulier: Patriarcha ipse hac aqua contentus erat, nec meliorem aquam requirebat. — **καὶ τὰ θρέμματα**, *et pecora*) boves et oves. Biberunt utique etiam servi et ancillae, qui fere pecora pascunt. Fuerat igitur puteus abundans et longaevus.

v. 14. **οὐ μὴ διψήσῃ εἰς τὸν αἰῶνα**, *non sitiet in aeternum*) Ergone is, qui aquam, quam dat Christus, semel bibit, a siti omni liber est? Sane aqua illa, quantum in se est, perennem habet virtutem; et ubi sitis recurrit, hominis, non aquae, defectus est: at aquae ele-

mentaris potio sitim subinde ad aliquot tantummodo horas sedare valet. — *ἀλλά, sed)* Conf. cap. 6, 27. — *γενήσεται)* Ex aqua *fiet* fons, ut e surculo arbor. Fons non sitit. — *πηγή, fons)* Antitheton *φρέαρ, puteus.* v. 11. In fidelibus est vena: Pontifex Romanus non est vena illa, ex qua demum derivanda sit fides, sanctitas, beatitudo, rata functio in ecclesia. — *ὕδατος ἀλλομένου, aquae salientis)* Fidelium ubertas. *ἅλλεσθαι, salire,* de aqua, verbum amoenum. — *εἰς, in)* Omnia ex Deo, *in* Deum. — *ζωήν, vitam)* Vita aeterna, (de qua conf. v. 36.) confluens talium fontium: imo oceanus. Eo perveniam!

v. 15. *δός μοι, da mihi)* Aquam mulier petit, ut Judaei panem, c. 6, 34. pro corpore sustentando. Jam eo res venit, ut mulier dicat, *da;* cui ante sic dictum erat, v. 7. — *ἐνθάδε, huc)* cum labore. Domi cupit habere illum fontem.

v. 16. *λέγει, dicit)* Nunc aditum facit, ad dandam mulieri roganti aquam, meliorem illâ, quam rogarat. — *ἄνδρα, virum)* Mulier videtur putasse, se ideo vocare virum juberi, ut ipsam sublevaret in suscipienda domumque ferenda v. 15. aqua, v. 14. promissa. Jesus autem hoc sermone intimam recludit mulieris conscientiam, et poenitentiam praebet, confessionem elicit. v. 29. Nec prorsus ex abrupto id dicit: sed verba illa, *neque veniam huc,* v. 15. et haec, *veni huc,* v. 16. inter se respondent. In eo loco, quem mulier posthac vitare cogitat, datur ei aqua viva.

v. 17. *καλῶς) bene:* i. e. *vere.* Summa gravitas in sermone Domini cum summa comitate. Plana haec affirmatio prorsus convicit Samaritidem.

v. 18. *πέντε, quinque)* Quinque conjugia totam fere mulieris vitam complectebantur: et eorum mentione mulieri plane totam ipsius vitam in memoriam revocavit. — *ἄνδρας) maritos* dicit, ut patet ex opposito subsequenti. Mortuine fuerint omnes, an aliis quoque modis aliquos eorum amiserit mulier, ipsius conscientia a Domino commota dictabat. — *οὐκ ἔστι, non est)* Matrimonium hoc sextum non erat legitimum, vel non consummatum, aut desertio aliudve impedimentum intercesserat, ex altera utra parte. Viro nil dicitur renunciasse mulier versu 28.

v. 19. *θεωρῶ, conspicio)* ex scientia tua de rebus occultissimis.

v. 20. *οἱ πατέρες ἡμῶν, patres nostri)* Mulier scrupulum, quem de religione pridem videtur habuisse, hac occasione illico promit, et a propheta erudiri cupit vehementer. Talibus animis occurrit Dominus. Non semper reprehendenda est desultoria interrogatio. *Patres* mulier dicit non modo majores citeriores, sed etiam patriarchas. Ac contra ipsos Judaeos Samaritae nitebantur antiquitate. Rursum, Judaei provocabant ad patres, c. 6, 31. — *τούτῳ, hoc)* Montem Garizim monstrabat mulier. — *προσεκύνησαν, adoraverunt)* Ad *adorationem* tota religio potest reduci.

v. 21. *πίστευσόν μοι, crede mihi)* Ad Judaeos et discipulos saepe Christus dixit, *dico vobis.* v. 35. Uno hoc loco ad Samaritida, *crede mihi.* Illi magis erant obligati ad credendum, quam haec. Hanc proportionem sequuntur formulae. — *ὥρα) Hora* dicitur, non quod breve sit tempus id totum, sed quod prope sit initium c. 5, 25. 16, 2. — *οὔτε, οὔτε, neque, neque)* Non dicit: *et istic, et hic;* sed, *neque istic, neque hic.* Samaritae non sunt compulsi Hierosolyma, Act. 8, 14. et quid postea opus fuit *Cruciatis?* quid opus est *pere-*

grinationibus? Locorum hîc discrimen plane tollitur; cui intenti fuerant veteres. Num. 23, 27. vel 31. vid. 1 Tim. 2, 8. Si discrimen manet, ubivis potius quam Hierosolymis adorandum esse, haec verba innuunt. — *προσκυνήσετε, adorabitis)* vos Samaritani et Judaei. Decore loquitur in secunda persona, non in prima: estque *προθεραπεία* et quasi correctio sermonis, qui in prima persona pro mulieris captu subsequitur. — *τῷ πατρὶ, Patrem)* Familiarissime ad arcem fidei admittit mulierem. coll. Matth. 6, 9. Antitheton, *πατέρες patres.* v. 20. 12.

v. 22. *ὃ οὐκ οἴδατε) quod non novistis.* Ostendit, quanta laborent ignorantia, quare etiam addit, *τῷ πατρὶ, Patrem*, quod mulier non addiderat. Quanquam *ὃ quod*, quia in subsequente membro repetitur, non objectum adorationis videtur notare, sed formam. hoc sensu: vos nescitis, qua adoratione utamini; nos scimus, quae sit adoratio nostra. — *ἡμεῖς, nos)* Loquitur, velut Judaeus vulgaris; quia Samaritidi nondum cognitus. — *ἡ σωτηρία, Salus)* Sane! Etymon nominis *Jesu*, quem mulier *Judaeum* appellat, v. 9. Conf. v. 42. — *ἐστιν, est)* Sic enim promissum est: Salvatorem ejusque notitiam fore ex Judaeis, et notitiam ex Judaeis ad alios profecturam. *Gloriosius ad exteros, quam ad Judaeos, de Judaeis Jesus loquitur.* V. g.]

v. 23. *ἀλλ', at)* Non satis habet Jesus, Judaicam adorationem, cognitionem, religionem, Samaritanismo praetulisse, *sed* hoc amplius ostendit, adorationem non modo ea, quae in *monte* isto, verum etiam ea, quae Hierosolymis fieret, praestantiorem, in proximo esse. — *καὶ νῦν ἐστιν, et nunc est)* Hoc (versu 21. non additum) nunc additur, ne mulier putet, sibi tantisper sedem in Judaea quaerendam esse. Impletum est mox v. 39. 41. — *οἱ ἀληθινοὶ προσκυνηταὶ, veri adoratores)* v. gr. Samaritani, v. 41. — *ἐν πνεύματι καὶ ἀληθείᾳ, in spiritu et veritate)* Continetur hîc testimonium de St. Trinitate. *Pater* adoratur *in Spiritu* sancto, et *in Veritate* per *Jesum Christum* facta. Qui Patrem in *Spiritu et Veritate* ut filii adorant, hi super *locorum* et omnium ejusmodi circumstantiarum rationes collocati sunt. — *ζητεῖ, quaerit)* sunt enim rari. Idem verbum Ez. 22, 30.

v. 24. *πνεῦμα, spiritus)* *Spiritus* quum dicitur Deus, Ens cogitare debemus non modo a corpore et loco remotum, sed etiam virtutes habens spirituales, veritatem, sapientiam, sanctitatem, potentiam etc. Huic naturae Dei respondere debet nostra adoratio; et Deo vivo munera viva offerri. Ebr. 9, 14. Rom. 12, 1. Profundum et admirabile colloquium cum muliercula vix conspecta. Discipulis non tradidit sublimiora.

v. 25. *λέγει, dicit)* cum gaudio de veritate agnita, et studio ac spe agnoscendae plene, de Messia ipso. — *ὁ λεγόμενος χριστὸς, qui dicitur Christus)* Hoc addit evangelista, ad interpretandum. Chrysost. ad h. l. *Unde Samaritani Christum exspectabant, cum solum Mosen reciperent? Ex ipso Mose.*

v. 26. *λέγει, dicit)* Properavit totum dicere ante adventum discipulorum. Johannes non audivit colloquium: sed postea, dictante Spiritu, perscripsit. c. 14, 26. — *ἐγώ, ego)* Nusquam directius ipsis discipulis de se dixit.

v. 27. *ἐπὶ τούτῳ, in hoc)* Opportunissime suppetiit tempus ad collocutionem. — *ἐθαύμασαν, admirati sunt)* Admiratio profectum

acuit. — *μετὰ γυναικὸς) cum muliere*, illo loco. — *τί ζητεῖς; quid quaeris?*) Non facile existimabant, Jesum Samaritidi spirituale beneficium exhibuisse.

v. 28. *ἀφῆκεν, reliquit)* vel postea impletura hydriam; vel oblita rerum minorum, prae gaudio; et expeditius cursura. Mulier aquam, Jesus cibum postponit. v. 32. [*Sine mora et spontaneo nisu fides ejusque gaudium ac certitudo etiam in alios fertur ad Bonum repertum adducendos.* V. g.]

v. 29. *πάντα, omnia)* Haec sine dubio explanavit civibus mulier, ingenua confessione, quanquam pleraque etiam prius nota essent. — *μή τι, nunquid)* Ipsa non dubitat; sed cives ad cognoscendum invitat, donec dicunt, *vere*. v. 42.

v. 30. *ἐξῆλθον, exierunt)* Promte assensi sunt mulieri, vel etiam prandium reliquerunt. Alii dedignari potuissent tam facile pedem domo aut porta efferre. [*Et multa sane, quae non sine specie objectarent, habuissent: Istone praecise temporis puncto, eoque ipso loco, Messias pridem exspectatus mulieri tali adparuisse censendus esset?* V. g.]

v. 31. *ἐν τῷ μεταξὺ, interea)* Inter abitum mulieris et adventum Samaritarum.

v. 32. *ὁ δὲ, ille autem)* Supersedit igitur prandio, spirituali ardore famem eximente. — *οὐκ οἴδατε, non nostis)* Hoc augebat admirationem et discendi ardorem. Dulcissimum aenigma.

v. 34. *βρῶμα, cibus)* quo appetitus meus exsaturatur. — *τελειώσω, perficiam)* Nondum erat in medio actionis tempore Jesus, et tamen jam cogitat *finem*. tam serio egit. Idem verbum, c. 5, 36. De re conf. c. 6, 38. 39. fin. — *τὸ ἔργον, opus)* unum, magnum, quod Israëlitas, Samaritas et Gentes omnes complectitur.

v. 35. *τετράμηνος, quatuor menses)* Oppido pauci libri, *τετράμηνον*. *Τετράμηνος* dicitur genere communi, uti *δίμηνος, ἕκμηνος, ἑξάμηνος*, apud Scapulam in *μήν*. Etiam Glassius h. l. sic legit. *Μετὰ τὴν τετραήμερον*, Arist. 3. polit. 11. p. 214. — *ἔτι τετράμηνός ἐστι, καὶ ὁ θερισμὸς ἔρχεται, adhuc quatuor menses sunt, et messis venit) καὶ et* valet *dum:* uti c. 7, 33. 14, 19. Gen. 40, 13. 19. Jon. 3, 4. Quatuor hi menses sunt, *Nisan* extrema sui parte, *Ijar* totus, *Sivan* totus, et *Thammuz* prima sui parte. [*Aprili*, apud nos, *Majo, Junio et Julio respondentes.* V. g.] A messe hordeacea differt triticea, quae absolute *messis* dicitur. Alterius initium erat sub Pascha; alterius, non paulo post, Exod. 9, 25. 31. 32. nempe, in Palaestina, sub Pentecosten Exod. 34, 22. Porro serior messis erat in Galilaea, quam in Judaea: (et sic *serius* Jeroboami festum, 1 Reg. 12, 32. coll. Lev. 23, 34.) et Galilaei erant fere, quibus dicitur, *Nonne vos dicitis?* Denique eo anno, quo haec dicebantur, dies 1 Thammuz erat 13 Junii, valde cito, nam postero anno dies 6 Junii ipsam demum pentecosten, ineunte messe triticea, habebat. Revera igitur *quarto mense* post hunc sermonem triticea Galilaeorum *messis* sat celeriter coepit in mense Thammuz. Adde *Harmon. Evang.* §. 27. *) — *λέγω ὑμῖν,*

*) *Cujus porro succinctas vindicias qui desideraverit, eum ablegare liceat ad meine* Beleuchtung *der* Ernestischen Erinnerungen etc. §. 29. p. 111. sqq. *et praecipue* p. 116. s. *ubi ex* Harm. ev. *Ed. II. ea recentior* b. Auctoris conjectura *producitur, qua illam messem potius,*

dico vobis) Formula hoc loco indicat, mysticum esse sermonem. Antitheton: *ὑμεῖς λέγετε, vos dicitis,* qui magis externa spectatis. v. 32. fin. — *τὰς χώρας, regiones)* Describuntur Samaritae ad fidem maturi, v. 39. qui in *campo* conspiciebantur. v. 30. Messis naturalis majore, inquit, intervallo instat, quam evangelica.

v. 36. *καὶ) et* jam. Tempus N. T. est messis. — *ὁ θερίζων, is qui metit)* Albedinem regionum sequitur, perbrevi intervallo, ipsa messis. — *μισθὸν, mercedem)* ipsam frugem: magnum operae pretium, magnum *lucrum.* Matth. 18, 15. — *λαμβάνει, accipit)* jam, in praesenti. — *καρπὸν, fructum)* multas animas. — *ὁ σπείρων, seminans)* Sementis in Israël traxit post se messem in Judaea, in Samaria et in toto orbe. — *ὁμοῦ, una)* in eadem *vita aeterna.* non alter sine altero. Hebr. 11, 40.

v. 37. *ὁ λόγος, dictum)* Subjectum, *Dictum verum.* Praedicatum, *ἐστὶν exstat.* Proverbium etiam apud Graecos obvium. — *ἄλλος, alius)* Sapientissime instituta successio est in oeconomia divina. prius quidque sementis est respectu messis secuturae. Unus saepe est sator et messor: sed ob spatium interpositum idem quodammodo fit alter a se ipso. Certe quilibet est sator, respectu successorum; et messor respectu antecessorum: sed haec differentia maxime spectatur inter ministros V. et N. T. — *ἄλλος, alius)* Noli quaerere, cur non citius venerit Messias. In promtu est responsio. Sementis longo intervallo praecedit: messis cito colligit. Oeconomia divina justas habet moras. conf. Rom. 5, 6. not.

v. 38. *ἐγὼ, ego)* Dominus messis totius. — *ἀπέστειλα, misi)* mittere institui (v. 2.) ad Judaeos, missurus in totum orbem. — *ἄλλοι, alii)* prophetae. — *ὑμεῖς)* Non dicit, *nos,* sed, *vos.* Christus est Dominus. — *κόπον, laborem)* rem labore partam. Neh. 5, 13.

v. 39. *ἐπίστευσαν, crediderunt)* Mira facilitas. Nondum viderant Jesum. coll. v. 40. Magna virtute [*apud sitientes animas istas, talia prius non expertas.* V. g.] testimonium a muliere datum fuerit oportet.

v. 40. *μεῖναι, manere)* semper, vel certe diu. — *ἔμεινεν, mansit)* Samaritae non leguntur tum baptizati. Neque tum ecclesia solenniter extra Judaeam constituenda erat. Credibile est, multos horum baptizatos esse postea. Act. 8, 16. — *δύο ἡμέρας, biduum)* Semel igitur pernoctavit ibi. Uno aquae viventis haustu instructi sunt ad vitam aeternam. v. 14. Sic quoque Aethiops. Act. 8.

v. 41. *αὐτοῦ) Ipsius.*

v. 42. *οὐκ ἔτι, non jam)* Verus fidei progressus. — *αὐτοὶ, ipsi)* Praeclare Augustinus ad h. l. commentatur: *Primo per famam, postea per praesentiam. Sic agitur hodie cum eis, qui foris sunt, et nondum sunt Christiani. Christus nunciatur per Christianos amicos, tanquam illa muliere, hoc est, ecclesia annunciante. Ad Christum veniunt, credunt, per istam famam: manet apud eos biduo, h. e. dat illis duo praecepta charitatis: et multo plures et firmius in eum*

---

quae mensem Nisan, *quam illam quae* Thammuz *sibi vindicavit, sermone Salvatoris innui credidit. Quo pacto hic est verborum sensus:* Vos *discipuli cum reliquis hominibus, semente peractâ,* dicere soletis: adhuc quatuor menses sunt, et messis venit; *enimvero* spiritualem sementem *jamjamque* messis spiritualis *etiam, utut longius protracta, excipit.* E. B.

credunt, quoniam vere ipse est Salvator mundi. Patet hinc, quomodo accipi debeat decantatum illud: *Ego vero evangelio non crederem, nisi me catholicae ecclesiae commoneret (*al. *commoveret) auctoritas.* contra ep. fundamenti, cap. 5. Hoc quippe loco non docet Augustinus, sed Manichaeus adversum tenet. — *τῦ κόσμυ, mundi)* non solum Judaeorum. Fides liberat a studio partium: credunt in Jesum, quatenus est *mundi Salvator*, dimissa gloriatione de patribus. *) v. 42.

v. 43. *ἐξῆλθεν, exivit)* Samaritis, ut erant mores eorum, quod ab Judaeis varie abhorrebant, utilis erat abitus Jesu.

v. 44. *πατρίδι, patria)* Praesupponit Johannes, ut rem ex cap. 1, 46. 19, 19. et ex ceteris evangelistis notam, Nazaret fuisse Jesu *patriam:* et hinc infert ex testimonio Jesu, cur in *Galilaeam* indefinite, non in patriam Nazaretam ierit.

**) v. 46. *ὅπυ, ubi)* Illo ipso miraculo fides in regio accensa. — *ὁ υἱὸς, cujus filius)* unicus, ut articulus videtur inferre.

v. 47. *ἐκ τῆς ἰυδαίας, ex Judaea)* Etiam regius sine dubio viderat vel audierat, quae Hierosolymis fecerat Jesus. v. 45. — *καταβῇ, descenderet)* Cana altiore loco sita erat.

v. 48. *ἐὰν μὴ, nisi)* Innuit Jesus, se etiam absenti reguli filio posse vitam dare; et postulat, ut regulus id credat, neque profectionem Jesu postulet suscipiendam cum ipso sanationem apud lectulum visuro. — *ἴδητε, videritis)* c. 20, 29. — *ὐ μὴ πιςεύσητε, non credetis)* i. e. Morbus filio tuo obtigit, ut locus esset opi miraculosae, qua non conspecta non creditis. conf. c. 11, 4., ubi v. 40. locutio ad regium quodammodo inversa datur: si credis, videbis gloriam Dei. Sensus Judaici in miracula suspensi quidpiam fuerat in regio, qui Judaeus fuisse videtur. Id notatur in secunda plurali. Simul autem miraculum promittitur, fidesque prius etiam desideratur, et dum desideratur, excitatur. conf. c. 10, 37. Responsum externa quadam repulsae specie et tacita opis promissione mixtum congruit sensui rogantis ex fide et imbecillitate mixto.

v. 49. *κατάβηθι, descende)* Duplex imbecillitas rogantis, quasi Dominus necesse haberet adesse, nec posset aeque resuscitare mortuum. Atqui etiam ante, quam descendit parens, vitae restitutus est filius ejus.

v. 50. *ζῇ, vivit)* Antitheton: *priusquam moriatur.* v. 49.

v. 51. *ἤδη, jam)* Festinabat ergo, ut, quae credebat, videret. tamen exercitium fidei duravit in diem posterum. Servis quoque credit, antequam videat. — *οἱ δῦλοι, servi)* qui et ipsi deinde crediderunt. — *ἀπήντησαν, occurrerunt)* Quia aegrotus tam celeriter convaluerat, cupidi erant cognoscendi, quid contigisset, et herum exhilarandi. Mutuum erat gaudium. Sine dubio dixere servi: Hac hora septima herus noster locutus est cum Jesu. — *ζῇ, vivit)* Iisdem verbis, quae Jesus dixerat, rem nunciant.

*) *Clarius huic Obs. congruit* Vers. germ. *cum* Ed. maj. *N. T. lectionem ὁ χριςὸς omittens, quam* Ed. 2. gr., *quae additamentum ὁ χριςὸς lectori dijudicandum permittit.* E. B.

**) *τιμὴν ὐκ ἔχει, honorem non habet*] Non de honore suo Jesus, sed de hominum salute solicitus fuit. Jesum vilipendens qui possit salvari? *V. g.*

v. 52. *τὴν ὥραν, horam)* Quo curatius divina opera et beneficia considerantur, eo plus nutrimenti fides acquirit. — *ὁ πυρετὸς, febris)* Hic morbus alias lente recedit. — *κομψότερον, melius)* Amoenum verbum, de convalescente, puero praesertim. Putabat, superatum duntaxat esse mortis periculum: sed sequitur relatio de febri prorsus exstincta.

*) v. 54. **) *δεύτερον, secundum)* Fecerat Hierosolymis signa, c. 2, 23. Hoc igitur *secundum* est, quod fuit in Galilaea, quum eo venisset ex Judaea. [*Haec nimirum Johannis methodus est, ut per* ternarium *incedat.* Tria *signa refert* in Galilaea *peracta: primum, in nuptiis* c. 2., *secundum, in regii filio, h. l.; tertium, in cibatione* 5000 *virorum,* c. 6.: Tria *itidem* in Judaea: *primum, Pentecostes festo, in aegroto ad Bethesdam,* c. 5.; *secundum, post Scenopegiam, in coeco,* c. 9.; *tertium, in Lazaro defuncto, ante Pascha,* c. 11. *Sic et post Ascensionem* tres *omnino apparitiones descripsit, quibus discipulis se exhibuit Salvator.* c. 21, 14. Harm. p. 174. s.]

CAPUT V.

v. 1. *Ἑορτὴ, festum)* Pentecosten agnoscunt Epiphanius, Chrysostomus, Cyrillus, Euthymius, Theophylactus, Harmonia vetus evangelica ab Ottomaro Luscinio edita, Lyranus, Stapulensis, Erasmus in paraphrasi, Maldonatus, Calvinus, Piscator, Bullingerus in Act. p. 4. conf. Hunnium et E. Schmidium, nec non Brochmandum Syst. T. I. fol. 339. Add. Pflacher. Et *pentecosten* hanc fuisse, evici, ut spero, in *Ordine temporum*, p. 252. [Ed. II. p. 219.]

v. 2. *ἔστι, est)* Scripsit Johannes ante vastationem urbis. *Est,* inquit, non *erat,* piscina. Tum etiam loci in templo, gazophylacii, memoria supererat apud auditores, cap. 8, 20. Congruunt ex veteribus ii, qui hunc librum annis XXX, XXXI, XXXII post ascensionem Domini editum scribunt. — *ἐπὶ τῇ προβατικῇ)* Multi subaudiunt *πύλη*· occurritque sane *ἡ πύλη ἡ προβατικὴ* Nehem. 3, 1. 32. 12, 39. sed quum multa in libris V. T. portarum Hierosolymis, portarum Romae in historia Romana mentio fiat, tamen nusquam rarove omittitur nomen *πύλη, porta.* Nonnus, *ἐν ἐνύδρῳ προβατικῇ*· ubi *προβατικῇ*, penultima producta, substantivi instar est. Camerarius subaudit *χώρα*, vel simile quidpiam. Ita Chrysostomus l. 2. de Sacerd. c. 4. §. 120. *τὴν ποιμαντικὴν* dicit, quod nos *Das Pastorat.* Credibile est, portae ovium viciuam fuisse piscinam aeque per se ab ovibus dictam: saepe enim oves in piscina lavantur. Cant. 4, 2. Sic aequipollent *κολυμβήθρα ἐπὶ τῇ προβατικῇ*, quod Graecus habet Textus, ordine verborum eleganter variato, et *κολυμβήθρα προβατικὴ*, ut versiones et patres exponunt. Nostro sermone, illud, *ein Teich bey der Schaefferey:* hoc, *ein Schaf-Teich.* — *κολυμβήθρα, piscina)* Circa balnea frequens *θεῖον*, aliquid divinae opis, est. — *ἑβραϊστί,*

---

*) *ἑβδόμην, septimam]* Proxime a meridie. Neque regium neque servos ejus cunctatos esse credas: itaque longâ iste viâ ad Jesum profectus erat. *V. g.*

**) v. 53. *καὶ ἡ οἰκία αὐτοῦ ὅλη, et domus ejus tota]* Tali nuncio quid cogitari queat suavius! *V. g.*

Hebraice) Non igitur Hebraice scriptus est hic liber. Alias hoc adverbium redundaret. Hellenistae erant igitur, quorum in gratiam Johannes Graece scripsit et fortasse Hierosolymis hunc librum in Asiam misit. conf. c. 1, 39. 42. 43. c. 9, 7. — *ϛοὰς, porticus)* ab infirmis, vel horum causa, structas apnd piscinam.

v. 3. *κατέκειτο, decumbebat)* Ergo multi ibi erant toto tempore: hic certe aeger, quem Dominus sanavit. neminem enim habebat. v. 7. — *κίνησιν, motum)* quo limus excitabatur.

v. 4. *ἄγγελος, angelus)* Multis sine dubio res illa visa est mere naturalis; quia fiebat *κατὰ καιρόν*. — *κατὰ καιρὸν, temporibus quibusdam)* num per intervalla aequalia? num circa *pentecosten* praecipue? quis scit? — *κατέβαινεν, descendebat)* Praeteritum. Desierat ergo hoc phaenomenon, anteqnam Johannes scripsit. — *ἐταράσσετο, turbabatur)* Passivo verbo exprimitur phaenomenon in omnium oculos incurrens, quamvis actionem angeli ignorarent. — *πρῶτος, primus)* Habenti dabitur.

v. 6. *κατακείμενον, decumbentem)* Videtur jam non solitus fuisse conari, ut alios anteverteret. — *γνὰς, sciens)* nemine indice. — *λέγει, dicit)* ultro. Christus et ansam petendi auxilii praebet et ipsam opem.

v. 7. *ἀπεκρίθη, respondit)* De voluntate sanitatis recipiendae nil respondet. Quo certior et propior spes est, eo major est voluntas: spe exili, voluntas sopitur. — *ὐκ ἔχω, non habeo)* Erat homo valde inops, et, ut videtur, rudis. v. 11. not. — *βάλῃ, mittat)* celeriter arreptum, leniter demittat. — *πρὸ ἐμῦ, ante me)* Amoris fuerat, ut caeteri aegroti uno consensu huic tandem primas concederent: sed omnes avidi sanitatis. [*Utinam tanta esset animae sanandae cupiditas!* V. g.]

v. 8. *ἔγειραι, surge)* Jesus aegrotum non inscensa piscina sanat. Major igitur angelo. — *ἆρον, tolle)* Hoc opus, die sabbati magis conspicuum, pertinebat ad majorem Dei gloriam in Jesu Christo. [*nec non ad errorem de* Sabbato, *Judaeis, doctoribus praesertim, eximendum.* Harm. p. 182.]

v. 10. *ἔλεγον, dicebant)* Interpellatio intempestiva.

v. 11. *εἶπεν, dixit)* et vero, ut factum ostendit, dicendi jus habuit. Cum sanitate agnitionem Jesus dedit homini.

v. 13. *ὐκ ᾔδει) nesciebat*, grabato ferendo intentus, et judaica interpellatione districtus. — *ἐξένευσεν, declinavit)* LXX pro סור et פנה ponunt. Jesus fugit strepitum. Matth. 12, 16. s. — *ὄχλυ, multitudine) Multi* testes erant sanationis.

v. 14. *μετὰ ταῦτα, postea)* vel eodem vel alio die sabbatove. — *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo)* Qui diu aegrotarat, eum societas cultus divini publici multo plus movet, quam ceteros. — *μηκέτι, ne posthac)* Antea igitur peccarat ille homo: neqne magno posthac peccandi periculo carebat. Conf. cap. 8, 11. Admonitio haec, aliquo post sanationem intervallo, jam magis necessaria erat. — *χεῖρόν τι, pejus quidquam)* gravius quiddam, quam infirmitas vel XXXVIII annorum. — *γένηται, accidat)* nova, eaque majore, ira Dei.

v. 15. *ἀνήγγειλε, renunciavit)* Morem voluit gerere Judaeis, qui rogarant: v. 12. nec tamen mala mente ad illos retulit. nam quum versu 11. dixisset *ὁ ποιήσας με ὑγιῆ, qui me sanum fecit,* et *εἶπεν, ἆρον, dixit, tolle*, quorum *illud* favorabile erat, *hoc* odiosum videri pot-

erat; cumque Judaei *horum* alterum arripuissent potius v. 12.: **ipse** *illud* potius reponit hoc versu.

v. 16. **ἐδίωκον**) *conabantur pellere.* — **καὶ ἐζήτουν αὐτὸν ἀποκτεῖναι**) Hoc recentiores ex versu 18. huc intulerunt *). *Persecutioni* proprie dictae opponitur *conatus occidendi.*

v. 17. **ὁ πατήρ μου**, *Pater meus)* Quo sensu Jesus dixerit, *Pater meus*, melius intellexerunt vel ipsi Judaei, v. 18. quam Photiniani. Ponitur hîc summa sermonum Jesu, quos Johannes deinceps commemorat: inprimisque observanda sunt eloquia illa, quae Jesus interdum ultro tanquam themata sermonum uberiorum proposuit, v. gr. c. 6, 27. 7, 37. 8, 12. — **ἕως ἄρτι**, *hucusque)* inde a creatione, sine intervallo sabbati. Nam sabbato non tenetur: perpetua quiete non caret. Si non operaretur, ubi esset ipsum sabbatum? — **ἐργάζεται**, *operatur)* Excellens oratio de divinis *operibus.* — **κἀγώ**, *et ego)* Pater non sine Filio: Filius non sine Patre, v. 19. Haec Propositio est, quae explicatur a v. 19. ad 30. (unde versus 19. repetitur versu 30.) confirmatur et vindicatur v. 31. ss.

v. 18. **διὰ τοῦτο**) *propter hoc*, propter quod debuerant acquiescere. Apologiam ipsam in majus crimen vertunt. — **μᾶλλον**, *magis)* Gradatio: modo persequebantur; nunc amplius quaerunt occidere. — **ἔλυε**, *solveret)* facto, v. 8. et dicto v. 17. — **ἴδιον· ἴσον**, *proprium: parem)* *Proprii Patris proprius Filius.* Rom. 8, 32. Solus unigenitus potest dicere, *Pater meus:* de solo unigenito dicit Pater, *Filius meus.* Non solum Patris Filiique nomina saepissime repetiit Jesus, sed etiam intimam Patris ac suam aequalitatem unitatemque commemoravit. *et ego:* v. 17. *unum sumus* etc. c. 10, 30. 38. Haec omnia conjunctim exagitarunt Judaei. — **ἔλεγε**, *diceret)* Revera dixit Jesus, quod eum dixisse existimabant **) Judaei: sed id misere pro blasphemia habuerunt.

v. 19. **ἀμὴν ἀμὴν, λέγω ὑμῖν**, *amen amen, dico vobis)* Haec affirmatio ter adhibita in hoc sermone. v. 24. 25. — **ἀφ' ἑαυτοῦ οὐδὲν**, *a se ipso nil)* Hoc gloriae est, non imperfectionis. *non potest fieri, ut Filius faciat aliquid a se ipso*, aut, *ut* judicet, velit, testetur doceatve *quicquam seorsum a Patre*, v. 30. s. c. 6, 38. 7, 16. 17. 28. 12, 49. 14, 10. aut ut ei credatur, isque cernatur seorsum a Patre, c. 12, 44. Haec ex intimo sensu unitatis naturalis et amorosae cum Patre profecta sunt. Defendit Dominus, quod fecerat opus in sabbato, Patris sui exemplo, a quo non discedat. Sic de Spiritu Sancto, c. 16, 13. ubi etiam simillimum huic loco sequitur antitheton. At diabolus ex propriis loquitur: c. 8, 44. et falsi doctoris est in *suo* nomine venire, et ex *suo* corde loqui aut facere. c. 5, 43. Num. 16, 28. 24, 13. — **ταῦτα**) *haec* omnia et sola. [*nulli prorsus vituperationi obnoxia.* V. g.] — **ὁμοίως**) *similiter*, illico.

v. 20. **φιλεῖ**) Qui *amat*, nil celat. — **δείκνυσιν**, *ostendit)* in coelo. conf. **βλέπῃ**, *videat*, v. 19. Ostendit, ut idem faciat. Haec ostensio

---

*) *Itaque incisum istud et margo* Ed. 2. *firmius quam* Ed. maj., *sequestravit, et plane omisit* Vers. germanica. E. B.

**) Quemadmodum scil. duo homines, quorum alter alterius pater est, naturae sunt aequalis: ita Unus ille, cujus *proprius* Pater est summus DEUS, et qui summi DEI *proprius* est Filius, DEO aequalis est. *V. g.*

est intimae unitatis. Conferunt huc locum Psalmi 45, 5. *DOCEBIT te res stupendas dextera tua.* — *αὐτὸς) Ipse.* — *δείξει) ostendet,* faciendo. Simul Pater ostendit et facit, et Filius videt et facit; non diversis temporibus. — *ἔργα, opera)* Jesus saepius *opera* appellat quam *signa*, quia in Ipsius oculis non erant miracula. — *ἵνα) usque eo, ut.* — *ὑμεῖς, vos)* Qui nunc odistis, cum admiratione et fide honorabitis. Id factum inprimis sub resuscitationem Lazari. [*Joh.* 11, 43. 45.]

v. 21. *γὰρ, enim)* Declarat, quae sint *majora* illa opera: *vivificatio* et *judicatio.* Ex potestate *judiciaria* fluit *arbitrium vivificandi* quosvis quovis tempore. expende *γὰρ enim* v. 22. Sed *vivificatio* mortuorum est argumentum potestatis *judiciariae*, in oculos nondum incurrentis. expende *γὰρ enim* v. 21. adeoque *vivificatio* prae *judicatione admirationem* movet. Proponuntur haec duo, *vivificatio* et *judicatio*, versu 21. 22. et, inverso per *χιασμὸν* ordine, tractatur versu 24. exemtio fidelium a judicio, quae ipsa *judicium* praesupponit; versu 25. tractatur *resuscitatio* quorundam mortuorum, ita *admiranda*, ut hanc tamen *admirationem* exsuperet resuscitatio universalis. v. 28. — *ἐγείρει, suscitat)* Sermo bimembris hoc valet: *Quemadmodum Pater suscitat mortuos* (quos vult) *et vivificat: ita etiam Filius* (suscitat mortuos) *quos vult* (et) *vivificat.* — *νεκρὺς, mortuos)* corpore. nam corporis mors proprie opponitur morbo: v. 5. et vita aeterna, in quam intratur per resurrectionem corporis, opponitur *judicio* v. 22. — *ὓς θέλει, quos vult)* Nunquam ejus voluntatem destituit effectus. Sententia universalis, uti v. 22. 23.

v. 22. *ὐδὲ, neque)* Pater non judicat solus, nec sine Filio: judicat tamen. v. 45. Act. 17, 31. Rom. 3, 6. Neque obstat h. l. verbum *δέδωκε, dedit.* coll. v. 26. cum v. 21. *γὰρ, enim)* Quos vivificare *velit, judicio* suo decernit Filius. [*Et eum in finem resuscitantur mortui, ut judicentur.* V. g.] — *ὐδένα, neminem)* Huc ref. *πάντες, omnes.* v. seq.

v. 23. *πάντες, omnes)* Rom. 14, 11. — *τιμῶσι, honorent)* vel libenter, judicium effugientes per fidem: vel inviti, judicis iram sentientes.

v. 24. *λόγον μυ, verbum meum)* Sermo bimembris hoc valet: *Qui* (verbum ejus, qui misit me, et) *verbum meum audit, et credit* (mihi et) *ei qui misit me*, etc. — *ἔχει, habet)* Jeremias patriarcha Constantinop. in literis ad Tubingenses: *Habet vitam aeternam, et in judicium non venit. vides? statim hanc habet, non autem, habebit.* Congruit *μεταβέβηκεν, transcendit.* De non credente: *jam judicatus est.* c. 3, 18. — *ἐκ* — *εἰς, ex* — *in)* Ingens *saltus.*

v. 25. *οἱ νεκροὶ, mortui)* proprie, corpore, ut Jairi filia, juvenis in Nain, et Lazarus: c. 11, 23. ss. qui posteaquam haec dicta fuerant, resuscitati sunt. coll. Matth. 27, 52. s. Sequitur gradatio, *omnes:* v. 28. ubi non repetitur, *hora*, tempus, *praesens.* [— *additur autem* sepulcrorum *mentio, quae, cum Jairi filia et juvenis nondum fuerint in sepulcro, h. v. omissa est.* V. g.] — *ἀκύσονται)* Medium: v. 28. rarum.

v. 26. *ἔχειν ἐν ἑαυτῷ, habere in se ipso)* c. 1, 4.

v. 27. *ὅτι υἱὸς ἀνθρώπυ)* Nullus additur hoc loco articulus. *quia filius hominis est, judicandi potestas ei data est.* **Hic homo ho-**

mines salvat: hic homo homines judicat. Dan. 7, 13. s. Act. 17, 31. Hebr. 2, 5. ss.

v. 28. **μὴ θαυμάζετε τοῦτο,** *nolite mirari hoc)* Magna sunt, quae inde a v. 21. dixit, et miranda: sed majora et magis miranda sunt, quae sequuntur. **τοῦτο** *hoc* refertur ad antecedentia. Norat Jesus admirationem, quae modo exstiterat in corde Judaeorum. — **ὥρα,** *hora)* Vid. ad cap. 4, 21. — **φωνῆς,** *vocem)* 1 Thess. 4, 16.

v. 29. **ἀνάστασιν ζωῆς)** *resurrectionem vitae,* vitalem. *) **)

v. 30. **ποιεῖν,** *facere)* Subaudi, *et judicare.* — **καθὼς ἀκούω,** *sicut audio)* a Patre. Conf. v. 19. *videat.* (c. 16, 13.] — **κρίνω,** *judico)* Subaudi, *et facio.* — **ἀλλὰ τὸ θέλημα,** *sed voluntatem)* justam.

v. 31. **ἐὰν ἐγὼ)** *si ego* solus. Conditio impossibilis, coll. cap. 8, 16. 13. s. — **ἀληθής)** *verum* testimonium: i. e. firmum, irrecusabile.

v. 32. **ἄλλος,** *alius)* de quo v. 37. Pluralitas personarum. conf. *ille, huic,* v. 38., et *alium,* de Spiritu S. cap. 14, 16. — **μαρτυρεῖ,** *testatur)* in praesenti cap. 8, 18.

v. 33. **ὑμεῖς,** *vos)* Ostendit, quomodo Judaei spem suam ubivis potius, quam in ipso Christo figere laborent. I. Vos, inquit, suspicati, Johannem esse Messiam, misistis ad illum, de veritate percontantes: et sane Johannes, occasione illa ipsi data, testatus est veritati, non se, sed me esse Messiam. sed etc. II. Vos iidem putatis, vos in Scripturis habere vitam aeternam, nec quidquam praeterea opus esse; ideo illas scrutari amatis: neque id immerito; nam sane illae sunt, quae testantur de me. sed etc. Hic et de Johanne et de Scripturis Dominus comprobanda comprobat, sed demonstrat admixtum Judaeorum errorem et abusum, majoremque suam suique Patris auctoritatem per se esse, Johannis autem et Scripturae testimonium de se, Christo, subsidiarium quiddam esse, protestatur. Observanda eadem utriusque periochae figura:

v. 33. ss.	v. 39. s.
vos:	*vos:*
et testatus est:	*et ... quae testantur:*
ego vero ...	*gloriam*
sed:	*sed ...*
voluistis ad horam	*non vultis.*

nec dissonat periocha de Mose, v. 45—47.: *Vos in Mosen habetis spem collocatam: sed idem a me est contra vos.*

v. 34. **παρὰ ἀνθρώπου,** *ab homine)* vel si Johannes sit. [*Non huc res deferenda demum est. Ego quicquid sum, id sum citra humanae auctoritatis beneficium.* V. g.] — **τὴν μαρτυρίαν,** *testimonium)* honorificum, (coll. v. 41.) de me, erga vos. — **ταῦτα,** *haec)* de Johanne. — **ἵνα,** *ut)* Voluntas seria de salute hominum. — **ὑμεῖς,** *vos)* qui Johannem magni fecistis. Antitheton: *ego.* vestra res agitur.

*) **τὰ φαῦλα,** *prava*] Scire aves, vitaene an judicii in resurrectione partes tuae futurae sint? Praxin itaque tuam, bona sit an mala, percontare: at non ex tuo ingenio, sed ex rei veritate rationes exigere memento. *V. g.*

) **ἀνάστασιν κρίσεως, *resurrectionem judicii*] Incommodum foret, *resurrectionem mortis* appellare: attamen *vitae resurrectioni* opponitur. Itaque resurgent quidem peccatores, sed *ex morte ad mortem.* Non *regeneratio* erit eorum resurrectio, sed abortus. *V. g.*

v. 35. ὁ λύχνος, *lychnus)* Articulus amplificat, et innuit praedicta in V. T. de Johanne. conf. Sir. 48, 1. καὶ ἀνέστη ἠλίας ὁ προφήτης ὡς πῦρ, καὶ ὁ λόγος αὐτοῦ ὡς λαμπὰς ἐκαίετο. Ceteroqui haec appellatio tenuis est, ad Christum ipsum. — καιόμενος) *ardens* vehementer, (conf. Sir. l. c. de Elia) et celeriter deflagrans. — καὶ φαίνων, *et lucens)* καὶ et notat concomitantiam: dum arsit, luxit; non ultra. — ἀγαλλιασθῆναι, *exsultare)* sine luctu poenitentiali, sine accessu ad me ipsum. Verbum exquisitum. Johanne utendum erat, non fruendum. Judaei habuere medium illud pro fine. Vehementer falsi sunt, qui in Dei verbo ac ministris, sensuum duntaxat externorum aut internorum fructum, ac non Christum ipsum, quaerunt. [— *qui, quum donis ministrorum delectantur, religiosi sibi ac devoti videntur, nec tamen sequuntur istorum institutionem.* V. g.] — ἠθελήσατε πρὸς ὥραν, *voluistis ad horam)* Voluntas vestra non fuit diuturna. — φωτὶ, *lumine)* Splendore, non ardore ejus, capti eratis. — αὐτοῦ, *ejus)* sine progressu ad me, Lucem, *laetitiae* fontem. c. 8, 56.

v. 36. μείζω τοῦ ἰωάννου) *majus*, eo testimonio, quod mihi Johannes dedit. Lychnus orto soli non foenerat lucem. — τελειώσω, *perficiam)* faciam, usque ad τέλος *finem.* — αὐτὰ τὰ ἔργα, *ipsa opera)* Apta et emphatica iteratio.

v. 37. αὐτὸς) *Ipse*, ultra opera. — μεμαρτύρηκε, *testatus est)* Praeteritum. Testimonium illud memoratur c. 1, 33. — οὔτε, *neque)* Versu 36. et 37. init. describitur testimonium de Jesu Christo: versu 37. fin. et 38. describitur Judaeorum infidelitas. — εἶδος αὐτοῦ, *speciem ejus)* Congruit hoc cum capite 1. Ezechielis, ubi copiose describitur *species* similitudinis gloriae Domini, *visa* Ezechieli, qui mox etiam *audivit vocem* Dei. [v. 28.] Idque totum caput erat Haphtara festi versu 1. notati. [*Non ut prophetae (v. g.* Ez. 1, 28.), *nedum ut Christus, unquam viderant audierantve. Conf.* Joh. 1, 17. 6, 46. Not. crit. *et* V. g.]

v. 38. ὅτι, *quia)* Itaque, qui credunt, audiendo Filium audiunt Patrem, c. 6, 45., et videndo Filium vident Patrem, c. 14, 9., quamvis antea non audierint neque viderint, c. 1, 18.; et Verbum Patris, idem quod Verbum Filii, habent in sese manens.

v. 39. ἐρευνᾶτε, *scrutamini) Hafenrefferus* in editione N. T. Graeco-Latini: *Inquiritis Scripturas.* Cavit, ne quis *scrutamini* pro imperativo acciperet. Ex antiquis indicativum agnoscit etiam *Athanasius* in illud. *Profecti in pagum.* T. I. f. 989. et *Nonnus.* quare *Cyrillus* non debuit vereri, ne ipse solus ita explicasset aut explicaturus esset. Brentius *magni judicii* interpretes esse ait, qui indicativum statuant: et hunc certe confirmat tota orationis structura, coll. v. 33. seqq. maximeque illud: *quia vos existimatis.* Approbat Jesus scrutinium scripturarum, quo non carebant, illo ipso festo multa publice legentes; perinde uti legationem ad Johannem, v. 33., et existimationem de Mose, v. 45.: sed nil horum per se sufficere, addit. Quare nihil damni habet haec explicatio: et aeque saltem diligentes *scrutatores scripturarum* esse solent, qui indicativum, (a Zeltnero et Walchio novissime agnitum,) ac qui imperativum statuunt. Hoc *Scrutamini et non vultus venire* per synonyma reddidit Paulus 2 Cor. 3, 15. 16. Postulavit aliquis, ut proferrentur similia exempla secundae pluralis indicativi, periodum inchoantis. vide ergo

c. 7, 28. 12, 19. Matth. 22, 29. 24, 6. 27, 65. 2 Cor. 8, 9. Jac. 4, 2. s. Vicissim imperativus cum ὑμεῖς *vos*, Matth. 28, 5. Marc. 13, 23. Exstat imperativus, *scrutamini*, Jes. 34, 16. Poterant illo tempore auditores Jesu Christi, (etiam *Johannis*, propheta majoris, non audito testimonio, *scripturis*que non lectis,) ex solo Jesu Christi sermone, fidem haurire. — **τὰς γραφὰς**, *scripturas)* Mosis, v. 46., et prophetarum. — **ὑμεῖς**, *vos)* Hoc jungitur potius cum verbo *existimatis*, quam cum *scrutamini:* continetque clenchum et quasi per anaphoram ponitur, coll. v. 33. not. Sic quoque, *vos*, v. 45. — **δοκεῖτε ἔχειν**, *videmini habere)* Antitheton: **ἵνα ἔχητε**, *ut* revera *habeatis*, v. 40. Affine illud: *spem in Mosen collocatam habetis.* v. 45. — **ἐν αὐταῖς**, *in eis)* Hoc solo, quod eas scrutamini, putatis vos vitam habere. — **ζωὴν**, *vitam)* Cur negas, Sociniane, antiquis notam fuisse spem vitae aeternae? — **καὶ ἐκεῖναι** — **καὶ οὐ θέλετε**, *et illae — et non vultis*) Duplex epicrisis: altera approbat Judaeorum scrutinium et spem; altera, defectum eorum ostendit. **ἐκεῖναι** *illae* **τῷ αὐταῖς** *eis* subjunctum, vim aliquam removendi habet. Propius in Christo, quam in Scripturis, vita habetur.

v. 40. **ἐλθεῖν**, *venire)* pro eo ac *testimonium Scripturarum* de me postulat *).

v. 41. **) **παρὰ ἀνθρώπων**, *ab hominibus)* etiam ab iis, per quos Scriptura scripta est. conf. v. 34., de Johanne, prophetis majore, a quo tamen Jesus testimonium non accepit.

v. 42. **ἔγνωκα ὑμᾶς**, *cognitos vos habeo)* Hoc radio penetrat corda auditorum. Hoc dicit: *novi* Patrem, v. 32., et *cognovi* vos ab illo alienos. Hoc cum magna miseratione dixit Jesus. Non mea, sed vestra, inquit, causa doleo. — **ἀγάπην**, *amorem)* quo cognoscor, ut Filius amoris paterni, v. 20., et qui vos doceret gloriam a Deo solo quaerere. [*Non dignoscuntur ab alienis divina, nisi hoc amore.* v. 43. V. g.] — **ἐν ἑαυτοῖς**, *in vobis ipsis)* Hoc emphasin habet, et causam continet, cur Judaei debeant remitti ad homines in scriptura de Christo testantes.

v. 43. **οὐ λαμβάνετέ με**) *non accipitis me*, per fidem. — **ἄλλος**, *alius)* quivis pseudochristus, et antichristus. A tempore veri Christi ad nostram aetatem LXIV Pseudomessiae numerantur, per quos decepti sunt Judaei. vid. Joh. Jac. Schudt *Jüdische Merkwürdigkeiten*, L. 6. c. 27. §. 30.

v. 44. **δόξαν παρὰ ἀλλήλων**, *gloriam a vobis invicem)* Justum se esse quisque vestrum censet, pro eo atque vos de vobis mutuo existimatis: nec laboratis, ut soli Deo sitis probati. conf. Rom. 2, 29. — **καὶ τὴν δόξαν**, *et gloriam)* eam, quae est filiorum Dei. c. 1, 12. — **παρὰ τοῦ μόνου θεοῦ**, *ab eo, qui solus Deus est)* c. 17, 3. — **οὐ ζητεῖτε**) Hoc pendet ab οἵ, articulo, qui inest in **λαμβάνοντες**, i. e. οἵ **λαμβάνετε**.

v. 45. **μὴ δοκεῖτε**, *nolite putare)* Elenchus novus contra infidelitatem Judaeorum, maxime aptus ad conclusionem. — **ἐγὼ**, *ego)* de-

---

*) ἵνα ζωὴν ἔχητε, *ut vitam haberetis*] Acrius est, quod sequitur infra: *Nisi credideritis, Me esse, moriemini in peccatis vestris*, c. 8, 24. *V. g.*

**) δόξαν, *gloriam*] Magna Jesus h. l. de Seipso dixerat. Jam, quare id faciat, exponit: nimirum ad beatam DEI cognitionem atque amorem ut misellas animas adduceret. *V. g.*

mum, sic quasi Moses vos defendat. *Ego* sum conciliator. — *ὑμῶν, vos)* qui mihi non creditis. — *μωσῆς, Moses)* i. e. scripta Mosis. Luc. 16, 29. 2 Cor. 3, 15. — *εἰς ὃν ὑμεῖς ἠλπίκατε, in quem vos spem locatam habetis)* v. 39.

v. 46. *ἐπιστεύετε ἄν, crederetis)* Non juvit Judaeos illud: Credimus, vera esse omnia, quae Moses scripsit. Fide explicita opus erat. — *ἔγραψεν, scripsit)* nusquam non.

v. 47. *γράμμασιν, literis)* Antitheton: *ῥήμασι verbis.* Facilius saepe creditur literis pridem receptis, quam sermoni primum audito. — *ἐμοῖς, meis)* coelestia loquentis, prae Mose.

CAPUT VI.

v. 1. *Μετὰ ταῦτα, post haec*) Hîc multorum mensium historiam a ceteris evangelistis petendam innuit Johannes. [*Virorum 5000 cibatio unicum est inter baptismum et passionem Christi miraculum, quod Johannes una cum reliquis Evangelistis describit, narrationem eorum hoc ipso confirmans. Aliqua tamen, ceteris haud notata, exhibet* c. 6, 22—70. *et praecipue quidem* Paschatis medii *significationem, quâ neglectâ* saltus *a praecedente Pentecoste ad sequentem Scenopegiam* nimis amplus *fuisset (anni scil. cum dimidio spatium transvolans), neque ullam Evangelistarum harmoniam datum esset adornari. Hoc unum est Paschatis festum, quo Dominus Hierosolymas non ascendit, baptismum inter et passionem suam.* Joh. 7, 1. ss. Harm. p. 331.] — *τῆς) Mare Galilaeae*, totum: *mare Tiberiados*, pars.

v. 3. *ἀνῆλθε, subiit)* Non post adventum populi, sed tantisper, dum populus appropinquabat. — *ἐκάθητο, sedebat)* Non jussit populum ad se accedere; sed benigne admisit.

v. 4. *ἐγγύς, prope)* Eo anni tempore magnus erat confluxus hominum. c. 11, 55.

*) v. 5. *ἔρχεται, venit)* Veniente populo, jam providit Jesus cibum: conf. v. 6. cibavit autem populum, proxime ante missionem. Matth. 14, 15. — *φίλιππον, Philippum)* Boni doctoris est ex grege discipulorum unum aliquem, cui opus est, interdum provocare. Fortasse Philippus etiam rem alimentariam curabat inter discipulos.

v. 7. *βραχύ τι, paullum)* LXX, *βραχὺ μέλι*, 1 Sam. 14, 43.

v. 8. *ὁ ἀδελφός, frater)* Petrus igitur eo tempore et loco, quo Johannes scripsit, notior fuerat Andrea, vel quia major, vel quia superstes Andreae.

v. 9. *παιδάριον, puer)* Itaque non magnum fuit quinque panum, pisciculis praesertim adjunctis, pondus. — *ἓν, unus)* Nulla erat alia copia. — *κριθίνους) Hordeacei* panes triticeis videntur minores fuisse. Jud. 7, 13. Non dubium, quin hordeacei panis gustus ab omnibus, qui tum comedebant, perceptus fuerit. — *τί ἐστιν, quid sunt)* Formula extenuandi. *τίνες ἐστέ; qui estis?* Act. 19, 15.

v. 10. *ποιήσατε ἀναπεσεῖν, facite discumbere)* Exercetur fides discipulorum et populi. — *χόρτος, gramen)* Commoditas discumbendi. — *οἱ ἄνδρες, viri)* Numerus ex his inibatur, sine mulieribus et liberis. — *διεδίδωκε, distribuit)* per manum discipulorum. — *ὅσον,*

*) *τὸ πάσχα, Pascha*] Passionem anni intervallo antecedens. *V. g.*

quantum) Id ad panes et ad pisciculos spectat. — **ἤθελον**, *volebant)* Conf. Ps. 145, 16.

v. 12. **ἵνα μή τι ἀπόληται**, *ut ne quid pereat)* Facile condit Dominus: sed condita tamen non vult temere interire.

v. 13. **κλασμάτων)** *fragmentis.*

v. 14. **σημεῖον — ὁ προφήτης**, *signum — Propheta)* c. 3, 2. 9, 17.

v. 15. *) **ἁρπάζειν**, *rapere)* vi. — **βασιλέα**, *regem)* Regem eum facere, Patris erat, non populi: neque adhuc tempus erat. [*Idque ipsum fortassis in caussa est, quod nusquam Jesus, dum in terris versaretur,* Bethlehemum, Davidis *patriam, intrasse legitur, utut proxime oppidum istud abfuerit Hierosolymis.* Harm. p. 333.] Jesus, ut populum vitaret, illo jam tempore loca saepe mutavit. — **πάλιν**, *iterum)* Conf. v. 3. — **αὐτὸς μόνος**, *ipse solus)* discipulis trajicere jussis. **αὐτὸς)** **παρέλκει** eleganter. c. 12, 24.

v. 19. **ἤ**, *vel)* Norat Spiritus sanctus et Johanni dicere poterat, quot praecise stadia fuissent: sed in scriptura imitatur popularem loquendi rationem.

) v. 21. **ἤθελον λαβεῖν, *voluerunt accipere)* Locutio concisa: subaudiendum, *et acceperunt.* — **εὐθέως**, *statim)* Novum miraculum.

v. 22. **ἰδὼν**, *videns)* Hoc, post versum 23., (qui non ab **ὅτι** pendet, sed parenthesin facit,) verbis paululum mutatis repetitur versu 24., et nectitur cum verbo **ἐνέβησαν**, *conscenderunt.*

v. 23. **ἐγγὺς τοῦ τόπου)** *prope ad locum.*

v. 24. **αὐτοί**, *ipsi)* Antitheton ad Jesum, cujus iter directe; discipulorum, indirecte notavit populus. — **πλοῖα**, *naves)* Easdem modo *naviculas* **πλοιάρια** appellavit apostolus. Utraque appellatio vera. — **καπερναοὺμ**, *Capernaum)* v. 17.

v. 25. **πότε**, *quando)* tam brevi tempore, tam longa via? Quaestio de tempore includit quaestionem de modo.

v. 26. **λέγω**, *dico)* Populus ipse non ita se norat, ut eis Jesus ostendit. Adhuc collegerat Jesus auditores: nunc, medio tempore, delectum instituit, per sermonem figuratum de passione sua, ejusque fructu per fidem percipiendo. — **οὐχ ὅτι εἴδετε σημεῖα**, *non quia vidistis signa)* Signis nondum erant ad fidem perducti: v. 29. s. alias fides, non cibi desiderium, eos impulisset ad quaerendum Jesum. — **σημεῖα**, *signa)* in aegrotis et in panibus. v. 2. 14. — **ἐφάγετε**, *edistis)* Populus, de victu solicitus, quotidie sic accipi volebat, et non jam, ut v. 2., signorum spectaculo, sed pastûs desiderio magis alliciebatur, conf. Matth. 14, 20. not. Messis hordeacea erat statim post Pascha: et proxime ante messem annona solet esse carior. Igitur eo anni tempore valde aptum fuerat beneficium erga quinque millia.

v. 27. **ἐργάζεσθε**, *tractate)* Sic, **τὴν θάλασσαν ἐργάζεσθαι**, Ap. 18, 17. *Cibo perenni*, inquit, *operam date; sicut magno studio me quaeritis panis causa.* Non respondet Jesus ad Judaeorum *quando:* et sic saepe in sermonibus ea, quae series rerum et status animarum requirit, potius spectat, quam interpellationes loquentium alie-

---

*) **ἔρχεσθαι**, *venire*] Valde proclivis est a motu spirituali ad temporalia deflexio. *V. g.*

) **καὶ ἐφοβήθησαν, *et timuerunt*] Atra nox, ventus vehemens, mare procellosum, et phantasmatis, quam putabant, propinquitas metum ipsis incutiebant. *V. g.*

nas. — *μὴ, non*) Simillima opposita, c. 4, 10. — *τὴν ἀπολλυμένην, pereuntem*) v. 12. 1 Cor. 6, 13. Cibus corporis perit: ergo non confert immortalitatem. — *ἣν*) *βρῶσιν*. Non debetis, inquit, postulare a me alimentum corporis, sed animae. Proponitur primum *cibus*, v. 27., deinde *panis*, v. 32., tum proprie *caro et sanguis Jesu Christi*, v. 51. 53. — *δώσει, dabit*) v. 51. — *γὰρ, enim*) Aetiologia pertinet ad *μένουσαν, qui permanet*. — *ὁ πατὴρ ὁ θεὸς, Pater Deus*) Ergo Jesus Christus est Dei Filius. — *ἐσφράγισεν, signavit*) Ostendit eum et distinxit, hoc ipso miraculo, v. 14., totoque testimonio suo, *fide* audientium (v. 29.) vicissim obsignando. c. 3, 33. *Sigillo* id, quod genuinum est, commendatur, et omne, quod non genuinum est, excluditur.

v. 28. *τί ποιῶμεν*) *quid faciamus:* quid nos operari jubes? v. 27. — *τὰ ἔργα τοῦ θεοῦ, opera Dei*) opera Deo probata, Deo nos conjungentia.

v. 29. *τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, opus Dei*) illud opus, quod probatur Deo. conf. c. 4, 34. Jesus singularem numerum opponit plurali Judaeorum, qui dixerant, *opera Dei*. v. 28. Vocabulum tamen illorum retinet. Alio sensu, *τὸ ἔργον τοῦ θεοῦ, opus Dei*, Rom. 14, 20. — *πιστεύσητε, credatis*) Proprie exprimitur res, et deinceps metaphorico subinde proprioque sermone describitur.

v. 30. *σὺ, tu*) Sic loquuntur in antitheto ad Mosen, qui ipsis dederit manna, et hoc *signum* habuerit: et a Jesu majus quiddam et magis coeleste postulant; quod ab eo non putant dari posse, neque majorem Mose Jesum agnoscunt. — *σημεῖον, signum*) *Sigillum*, quod versu 27. memoratur, non agnoscunt. — *ἴδωμεν, videamus*) te a Deo missum esse. Atqui viderant, v. 14. 26. 36. — *σοὶ, tibi*) Jesus dixerat: *in me*. v. 29. Saepe tantundem est, *Credo in te*, et, *credo tibi:* sed hîc imminuunt Judaei sententiam Domini. — *τί ἐργάζῃ, quid operaris*) Reponunt Domino verbum *operari*. *Tu jubes*, inquiunt, *nos operari: quid ipse operaris?*

v. 31. *ἔφαγον, ederunt*) Modestius loqui videntur, quam si dicerent: *Moses dedit: ideo patres nostri ei crediderunt: tu da quoque; et credemus tibi. coll. v. seq.* — *ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς φαγεῖν*) LXX, 16, 4. *ἄρτους ἐκ τοῦ οὐρανοῦ*. Ps. 78, 24. *ἄρτον οὐρανοῦ ἔδωκεν αὐτοῖς*. Exod. l. c. v. 15., *ἔδωκε — φαγεῖν*. Si illud *λεπτὸν tenue* fuit panis verus, ibid. v. 14. Num. 11, 7. cur non etiam panes orbiculares erunt verus panis? — *ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, ex coelo*) *Coelum*, terrae oppositum, latissime sumitur in Psalmo; unde manna etiam *angelorum* sive *coelitum* dicitur *panis*. sed *coelo*, unde manna antiquum venit, opponit Jesus coelum supremum. Huc respiciens Ipse septies dicit, sese *ex coelo* descendisse. v. 32. 33. 38. 50. 51. 58. 62.

v. 32. *ἀμὴν ἀμὴν λέγω ὑμῖν, amen amen dico vobis*) Magnam hoc praesertim loco vim habet haec asseveratio, cum Judaei opposuissent, *quod scriptum esset*, v. 31. — *οὐ μωσῆς δέδωκεν ὑμῖν τὸν ἄρτον ἐκ τοῦ οὐρανοῦ, non Moses dedit vobis panem ex coelo*) Subaudi hîc quoque, *τὸν ἀληθινὸν, verum*. Moses non fuit, qui manna vobis aut patribus vestris dedit: et manna non fuit ille panis ex coelo verus, corrumpi nescius. Ex. 16, 20. — *δίδωσιν, dat*) Antitheton: *δέδωκεν, dedit*. Jam *aderat* panis. conf. v. 33. — *τὸν ἀληθινὸν, verum*) quem quisquis gustat, non jam aliud signum quaeret; nam in

pane gustus ipse criterion est: et *veritas* patefiet olim plane. v. 39. *Veritas* et *vita* saepe hic memoratur.

v. 33. ὁ καταβαίνων, *descendens*) Repete, ἄρτος *panis*. coll. v. 41. 58. — τῷ κόσμῳ, *mundo*) non modo uni populo, uni aetati, ut manna cibavit unum populum, unius aetatis. v. 51.

v. 34. κύριε, *Domine*) Cum reverentia quadam loquuntur, uti v. 25. et poterat ex versu 35. ipsa fides exsistere: sed mox a fide resiliunt. v. 36. 42. Inprimis observandi sunt sermones, quibus auditis Judaei ad credendum inclinabantur. c. 7, 40. 8, 30. — πάντοτε, *semper*) Huc refertur v. seq. fin. — τὸν ἄρτον τοῦτον, *panem istum*) Adhuc putant, sermonem esse de alimento corporis: et hoc petunt. v. 26.

v. 35. ἐγώ εἰμι, *Ego sum*) Petentibus, statim offert sese. — τῆς ζωῆς, *vitae*) et vivus, v. 51., et vivificus. v. 54. — ὁ ἐρχόμενος πρός με, *qui venit ad me*) Sic v. 37. 44. 45. 65. Parallelum, mox: ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ, *qui credit in me*. [c. 7, 37. 38.] — οὐ μὴ πεινάσῃ, *non esuriet*) Subaudi, πώποτε, *unquam*, ex fine versus. — οὐ μὴ διψήσῃ, *non sitiet*) Tangit id, quod postea uberius tractat de potu. v. 53. s.

v. 36. εἶπον ὑμῖν, *dixi vobis*) *Dixit*, versu 26. Ut vos, inquit, esse dixi, sic adhuc estis. *et vidistis me*, (et non credidistis: videtis,) et (tamen) *non creditis*. Refutatur, quod dixerant versu 30. *Fac videamus: et credemus.*

v. 37. πᾶν) *omne*. Vocula momentosissima, et, collatis iis, quae sequuntur, consideratu dignissima. nam in sermonibus Jesu Christi, quod Pater ipsi dedit, id, et singulari numero et neutro genere, appellatur *omne:* qui ad Ipsum, *Filium*, veniunt, ii masculino genere, vel etiam plurali numero describuntur, *omnis*, vel, *illi*. Pater Filio totam quasi massam dedit, ut omnes, quos dedit, *unum* sint: id *universum* Filius singulatim evolvit, in exsecutione. Hinc illud, cap. 17, 2., *ut OMNE, quod DEDISTI ei, DET EIS vitam aeternam.* In stilo N. T. Graeco, Johanneo praesertim, ubicunque fastidiosa ingenia soloecam dicerent constructionem, elegantia vere divina, Hebraeis nunquam dura, subesse solet. Id hoc loco inprimis usu venit. Inde hic versus 37. duo cola habet, quae mox iisdem verbis repetitis tractantur: et quidem prius, versu 38. 39., ubi *omne* cum *Patre* memoratur; alterum v. 40., ubi *omnis* cum *Filio* memoratur. Prius per ὅτι *quia*, alterum per γὰρ *enim* connectitur cum versu 37. — δίδωσί μοι, *dat mihi*) per *tractum* illum. v. 44. Praesens. Deinde Praeteritum v. 39., respectu Conservationis. Pater *dat* Filio: Filius *eligit*, i. e. dat quasi sibi. v. 70. Credentes dantur: credentibus datur. v. 32. 65. — πρὸς ἐμὲ) Hoc habet emphasin: aliis locis solet scribi πρός με. — ἥξει) *aderit*. Tantummodo omne illud ad me veniet. Ea loquitur Jesus, quae si Judaei accepturi sint, revera sint credituri: et convicta eorum infidelitate nunc fidem offert: quaeque antea sub schemate dixerat, nunc proprie edisserit. — οὐ μὴ ἐκβάλω ἔξω, *non ejiciam foras*) Hoc non modo significat receptionem primam, sed conservationem perpetuam, per omnes vicissitudines et gradus, usque ad resurrectionem, metam illam, quae omnia citeriora praesupponit. v. 39. 40. 44. 54. Est Litotes: *non ejiciam*, sed omni modo tuebor. c. 10, 28. s. qui locus huic loco valde respondet. Conf. ἔξω, *foras*, cap. 15, 6.

v. 38. καταβέβηκα, *descendi*) Hic sermo in multis fluit ex unio-

ne personali. Nam *descensus de coelo* natura prior est ortu ex Maria secundum *carnem.*

v. 39. *δὲ, autem*) Declaratur *voluntas* versu 38. memorata. — *τοῦ πέμψαντός με πατρὸς* — 40 *τοῦ πατρὸς τοῦ πέμψαντός με, ejus, qui misit me, Patris: Patris, qui misit me*) Sic habet lectio antiquissima. Versu 39. mentio *missionis*, et v. 40. *Patris* nomen scite praemittitur. namque versu 39., coll. v. 38. cum *voluntate* Patris proprie congruit *missio:* at versu 40. nomen *Patris* et nomen *Filii* proprie inter se respiciunt. [*Correlata sunt: versu* 39. Missio *(Patris) et* Cura *Christi; versu* 40. Patris *voluntas, et salus in* Filio. Not. crit.] Varietates lectionum praecipuae in *apparatu* notatae summam hujus annotationis non mutant. *). — *πᾶν, omne*) Vid. not. ad v. 37. — *δέδωκέ μοι, dedit mihi)* Dantur Filio, quibus fides datur. coll. v. seq. — *μὴ ἀπολέσω, non perdam*) *Perditioni* opponitur *vita aeterna.* v. 40. c. 3, 15. s. — *ἐξ αὐτοῦ) ex eo*, ex *omni* illo, quod Pater mihi dedit. — *ἀναστήσω, resuscitem*) ad vitam. v. 33. Sic v. 40. 44. 54. Hic finis est, ultra quem periculum nullum. Citeriora omnia praestat Salvator. Dat *signum*, versu hoc et versu 62., sed in futurum, cum Judaei praesens flagitarent. v. 30. *Resuscitatio*, *mortem* praesupponens, saepe hîc memoratur, quia ipse Dominus adhuc erat *moriturus* et *resurrecturus.* conf. c. 11, 25. not. Postea vero apostoli fidelibus potius adventum ejus gloriosum proposuerunt.

v. 40. *τοῦτο γάρ — πατρὸς, haec enim — Patris*) Vid. not. ad v. 37. 39. — *ὁ θεωρῶν καὶ πιστεύων, qui cernit et credit)* Judaei *videbant*, non *credebant.* v. 36. Ii, qui Jesum spectabant, magnam habebant occasionem ad credendum: et qui eorum credebant, singularem habebant beatitudinis gradum. Matth. 13, 16. — *ζωὴν αἰώνιον, vitam aeternam*) etiam ante diem novissimum, cujus mentio hîc *subsequitur*, uti v. 54. Haec duo transponit humana ratio. — *ἀναστήσω, resuscitabo*) Futurum, quale v. 44. et cap. 15, 8. — *ἐγὼ, ego*) Hoc pronomen, v. 39. non positum, nunc ponitur. illic praecedit verbum primae item personae; hîc vero tertiae, uti v. 44. 54.

v. 41. *ἐγόγγυζον, mussabant)* Jesus tamen sciebat. v. 43. — *ὁ ἄρτος, panis*) Arripiunt sermonem *allegoricum:* explicationem *propriis* verbis additam negligunt.

v. 42. *οἴδαμεν*) *novimus*, vel potius *scimus.* Josephus erat mortuus: sed memoria ejus manebat. — *πῶς, quomodo*) Sic v. 52. *quomodo?* — *οὖν, ergo*) Ob id ipsum debebant cogitare, altiora esse in Jesu.

v. 44. *οὐδεὶς, nemo*) Solet Jesus, antequam errorem animis eximit, errantium pravam dispositionem ipsam redarguere. Id agit v. 44—46.: et simul: praetermisso eo, quod in interpellatione Judaeorum importunum erat, et murmure eorum composito, v. 43. continuat ea ipsa, quae v. 40. dixit. Neque tamen non confirmat suum de coelo descensum: tantum quaestioni *quomodo* non respondet. — *οὐδεὶς δύναται, nemo potest)* Judaei nitebantur suis viribus. id refutat Jesus, eosque docet de tractu Patris observando. — *ἐλθεῖν πρός με, venire ad me*) Ad Christum venire, est fide assequi et agnos-

*) *Nam per marginem* Ed. 2. *(cui respondet* Vers. germ.) v. 39. *vox πατρὸς emittenda, et* v. 40. *lectioni τοῦ πέμψαντός με substituenda est lectio πατρός μου.* E. B.

cere missionem ejus coelestem, et se illi tradere. — *ἐὰν μὴ, nisi)* Recte igitur facit, qui ad me, inquit Jesus, venit: nam eo ipso sequitur tractum Patris. — *ἑλκύσῃ, traxerit)* Pater misit Filium ad nos: et nos trahit *ad* Filium, virtute amoris sui nos audire et videre faciens. vers. seqq. et 65. [*Idem est, quod dicitur* Filio nos dare, nobisve dare, ut veniamus ad Filium, *v.* 39. V. g.] Exemplum talis tractus, in Petro, v. 68.: in Paulo, Gal. 1, 15. Idem verbum apud LXX, Cant. 1, 4. Jer. 31, 3.

v. 45. *γεγραμμένον, scriptum*) Refutat Judaeos *scripturâ* abusos. v. 31. — *καὶ ἔσονται πάντες διδακτοὶ τῦ Θεῦ*) Jes. 54, 13. LXX, *καὶ πάντας τὺς υἱὺς σου διδακτὺς Θεῦ.* — *πάντες, omnes*) Hinc mox infertur *omnis.* — *διδακτοὶ τῦ Θεῦ, docti a Deo*) Conf. mox *παρὰ*, a. Correlata, *omnis qui audiit et didicit: docti.* Illud actum innuit: hoc habitum inde nascentem. — *πᾶς, omnis*) et solus. — *παρὰ*) *a* Patre, de Filio. Matth. 11, 27.

v. 46. *ὐχ ὅτι, non quo*) Hac declaratione addita significatur, Patrem audiri tum demum, quum Filius auditur; videri tum demum, quum Filius cernitur. c. 14, 9. — *ἑώρακεν, vidit)* Subaudi, *et audivit:* coll. vers. praec. *qui audivit* (et vidit.) Sed quia *videre* interius est, quam *audire*, *visio* concinne Filio, *auditus* credenti adscribitur. conf. c. 1, 18. — *ὁ ὢν παρὰ τῦ Θεῦ, qui est a Deo*) Sic c. 7, 29.

v. 47. *ἔχει*) *habet.* Praesens. Ubi vitae panis, ibi vita; etiam ante diem novissimum. v. 40.

v. 49. *οἱ πατέρες, patres*) de quibus dixistis. v. 31. — *ὑμῶν, vestri) Vestri*, inquit, non *nostri:* quo ipso ostendit, se altiorem habere ortum, quam illi putarant. v. 42. — *ἔφαγον τὸ μάννα ἐν τῇ ἐρήμῳ, ederunt manna in deserto*) Regeruntur Judaeis verba ipsorum v. 31. — *καὶ ἀπέθανον*) *et* tamen *mortui sunt*, idque horrenda morte.

v. 50. *ὑτος, hic*) scil. *panis.* — *τὶς, aliquis*) quivis. — *καὶ μὴ ἀποθάνῃ, ac non moriatur*) scil. spiritualiter, uti cibus hic ad vitam spiritualem spectat; annexa resuscitatione corporis.

v. 51. *ὁ ζῶν, vivus*) Hoc participium et ad incrementum orationis facit et ad declarationem, qua ostenditur, non esse sermonem de pane communi. — *δώσω, dabo*) *) edendum. — *ἡ σάρξ μυ, caro mea*) Novus sermonis gradus. Congruit *δὲ ἐπιτατικὸν, vero*, et *dabo*, in futuro. nam antea non facta est in hoc sermone mentio *carnis.* tum, v. 53., de sanguine. Pater dat *panem verum*, v. 32., qui est Christus ipse: v. 35. Christus dat *panem vivum*, carnem suam. Sermo de *pane*, est magis allegoricus, ad miraculum praecedens accommodatus; de *carne et sanguine*, proprius. — *ὑπὲρ τῆς τῦ κόσμυ ζωῆς, pro mundi vita*) adeoque pro multis. Marc. 14, 24. Jesus verba sua scienter ita formavit, ut statim et semper illa quidem de spirituali fruitione sui agerent proprie; sed posthac eadem consequenter etiam in augustissimum S. Coenae mysterium, quum id institutum foret, convenirent. Etenim ipsam rem hoc sermone propositam in S. Coenam contulit: tantique hoc sacramentum est momenti, ut facile existimari possit, Jesum, ut proditionem Judae, versu 71.,

*) *Dubiae tamen originis esse lectionem ἣν ἐγὼ δώσω, et* utriusque Edit. *margo innuit, et* Vers. germ. E. B.

et mortem suam, hoc versu, ita etiam S. Coenam, de qua inter haec verba certissime secum cogitavit, uno ante anno praedixisse, ut discipuli possent praedictionis postea recordari. Tota haec de carne et sanguine J. C. oratio passionem spectat, et cum ea S. Coenam. Hinc separata *carnis* et *sanguinis* mentio constanter. nam in passione sanguis ex corpore eductus est, Agnusque mactatus.

v. 52. *ἐμάχοντο, pugnabant)* non jam solum murmurabant, uti v. 41. — *οἱ ἰουδαῖοι, Judaei)* Observandi gradus: *Judaei,* h. l. *discipuli,* v. 60. 66.: *apostoli,* v. 67. — *πῶς, quomodo)* *Quomodo,* iterum: coll. v. 42. Ad neutrum *quomodo* respondet Jesus, sed pergit in suo sermone, et ait: *Sic esse debet.* v. 53. — *τὴν σάρκα, carnem)* Iterum id arripiunt: quod maxime durum videtur.

v. 53. *ἐὰν μὴ, si non)* Judaei quaerebant de possibilitate: Jesus respondet de necessitate. nempe haec illam infert.

v. 55. *ἀληθῶς, vere)* Haec affirmatio opponitur dubitationi Judaicae. — *βρῶσις· πόσις) Cibus, potus,* quo tam vere pascitur fidelis, quam cibus et potus corpora pascit. v. 56. fin.

v. 56. *ὁ τρώγων, qui edit)* Qui edit, et quod editur, re ipsa intime conjunguntur.

v. 57. *ἀπέστειλέ με, misit me)* Huc refertur, *καὶ ὁ τρώγων με, et qui edit me,* per fidem. *Cibus* Jesu, facere voluntatem ejus, a quo missus est: c. 4, 34.: *cibus* credentis, edere Christum, et in eo voluntate Patris pasci. — *κἀγὼ, et ego)* *Sicut* apodosin habet in illo, *et qui edit me.* — *διὰ τὸν πατέρα, propter Patrem)* Nam in Patre sum. — *καὶ) etiam.* — *ὁ τρώγων με) qui me,* qui vivo, *edit.* per fidem: v. 29. 35. 40. 64. Sub ea ratione, quod Pater misit Filium, comedimus carnem hujus et credimus in eum.

v. 58. *οὗτος, hic)* id est, *egomet.* v. 57. — *ὁ ἄρτος, panis)* Redit sermo ad ea, quae versu 32. proposita fuere.

v. 59. *εἶπεν — διδάσκων, dixit — docens)* Conf. c. 8, 20. 7, 28.

v. 60. *σκληρὸς, durus)* Multa sane sunt, quae natura carnalis non potest non horrere in hoc sermone per se suavissimo. Arduus, non durus, est sermo: quo deterriti sunt mali; genuini autem sunt probati, exercitati, confirmati. Vix uspiam sublimius locutum videas Dominum vel seorsum cum apostolis. Id pie admiremur. — *τίς δύναται, quis potest)* Aliter Petrus, v. 68. — *αὐτοῦ, eum)* Hoc videntur dicere: *quis potest Jesum audire?* Conf. c. 10, 20. Caput miseriae, auditum detrectare.

v. 61. *ἐν ἑαυτῷ, in se ipso)* sine indicio externo. — *τοῦτο ὑμᾶς σκανδαλίζει; hoc vos offendit?)* Enallage: id est, *num hac re offendimini?* Passio Christi, scandalum Judaeis.

v. 62. *ἐὰν οὖν, si ergo) ἐὰν, si,* habet apodosin subaudiendam, *quid erit?* Id est, multo majora sunt, quae sequentur. si hoc non creditis, quomodo illa, si dicerem, crederetis? (Similis locus, cap. 3, 12.) Et tamen, cum illud videbitis, agnoscetis, vera esse, quae dixi: et admirabimini non meam doctrinam, sed vestram tarditatem, cap. 8, 28. Matth. 26, 64. — *ἀναβαίνοντα, ascendentem)* Vid. ad cap. 3, 13. — *τὸ πρότερον, prius)* antequam descenderet.

v. 63. *τὸ πνεῦμα, spiritus)* Non sola deitas Christi, nec solus Spiritus sanctus significatur, sed universe *Spiritus,* cui contradistinguitur *caro.* *Id, quod Spiritus est, vivificans est.* — *ἡ σάρξ, caro)* Non est sermo h. l. de carne corrupta; de qua nemo dubitat, quin

nihil prosit: neque tamen Jesus carni suae vim vivificandi adimit: alias totum sermonem, utique de carne sua, v. 51. et 53—56. habitum, et totum incarnationis mysterium, tolleret. sed sensus est: *Caro mera nil prodest:* qualem scil. Judaei putabant esse carnem illam, de qua loquebatur Jesus. conf. 2 Cor. 5, 16. Loquitur sub conditione, eaque impossibili, *si sola caro esset:* uti etiam loquitur versu 38. de sua voluntate. Conf. not. ad cap. 5, 31. 19, 22. Caro est vehiculum virtutis divinae omnis vivificantis, in Christo et in credentibus: et Christus, carne mortificatus, spiritu vivificatus, virtutem suam maxime exseruit. 1 Petr. 3, 18. Joh. 12, 24. 16, 7. — **οὐκ ὠφελεῖ οὐδέν**, *non prodest quicquam)* ad vivificandum. Ubi vita ex Deo non est, ibi nulla *utilitas* vera. — **τὰ ῥήματα)** הדברים *verba*, et res illis comprehensae. Correlata: *verba* et *credere*. v. 64. — **λελάληκα**, *locutus sum)* Non dicit, *loquor*, sed *locutus sum*. Jam enim aversi erant. v. 60. 61. — **πνεῦμα**, *spiritus)* tametsi de *carne* loquuntur. — **καὶ**, *et)* adeoque.

v. 64. **ἀλλ᾽ εἰσὶν**, *sed sunt)* Penes vos culpa est. — **τινὲς**, *aliqui)* qui etiam alios turbant. — **οὐ πιστεύουσιν**, *non credunt)* adeoque spiritualiter dicta torquent carnaliter. — **ἐξ ἀρχῆς**, *ex initio)* Notatur ipsum hujus sermonis tempus, quanquam Jesus etiam ante id tempus semper *scierat*. Sermo hic habitus est anno ante passionem: sed delectus XII apostolorum non toto anno praecessit hunc sermonem. Ergo tum erat *initium*. — **τίνες**, *quinam)* ex majore discipulorum numero. — **καὶ τίς**, *et quis)* ex XII discipulis. Judas igitur jam tum id monstri alebat, ex quo postea proditio exstitit. Jam tum non credidit, et ex Jesu sermone eum multis aliis discipulis scandalum cepit. Mali, cito mali sunt: boni, cito boni. Gradus funestae malitiae in Iscariota diligenter notavit Johannes, c. 12, 4. s. 13, 2. 27. 14, 22., et singularem adversus illum antipathiam habuit.

v. 65. **δεδομένον**, *datum)* per tractum gratiae.

v. 66. **πολλοὶ**, *multi)* Ita purgatus est selectior numerus. [*eo ipso loco (Capernaum puta), in quo diutissime antehac commoratus fuerat.* Harm. p. 337.] Multitudo promiscua non tanti est, quanti sinceritas. [*Gravissima haec lustratio fuit.* V. g.]

v. 67. **τοῖς δώδεκα**, *duodecim)* Horum nomina et ipsam appellationem *apostolorum*, praesupponit Johannes, ut ex ceteris evangelistis notam. — **μὴ καὶ ὑμεῖς**, *num etiam vos)* Parum aberat. In hoc articulo temporis stetisse, juvit. Judas potuisset ceteros secum auferre. — **θέλετε;** *vultis?)* Jesus neminem cogit, atque hoc ipso arctius sibi suos jungit.

v. 68. *) **ῥήματα**, *verba)* Discipuli, etiamsi rationes speciales sermonum Jesu nondum comprehendunt, tamen fundamentum generale tenent. Nobilissimum fidei implicitae in explicita exemplum. Tota locutio, *verba vitae aeternae — credidimus — filius Dei*, repetitur ex v. 63. 64. 65. Sic Martha c. 11, 27. fidem in J. C. tuetur, quanquam rationes resurrectionis nondum percepisset.

v. 69. **ἡμεῖς**, *nos)* quicquid alii statuant. — **πεπιστεύκαμεν καὶ ἐγνώκαμεν**, *credidimus et cognovimus)* ex verbis Jesu. *Fidem* sequitur *cognitio*. 2 Petr. 1, 5. Perversi sunt, qui *cognitionem* prius

*) **πρὸς τίνα**, *ad quem*] Beatum, cujus animo, si vel januam apertam videat, nil quidquam aliud illabitur. *V. g.*

postulant: *fidem* ea et obedientiam sequitur. c. 7, 17. *Cognovimus*, id est, certum et ratum habemus.

v. 70. **τοὺς δώδεκα**) Articulus magnam vim habet. — **ἐξελεξάμην**, *elegi*) Est igitur *aliqua electio*, ex qua aliquis potest excidere. — **ἐξ ὑμῶν**, *ex vobis*) ex tam paucis. — **εἷς**, *unus*) Hoc indefinitum indicium ceteros omnes excitavit, et veritatem confessionis eorum a Petro factam comprobavit, Judam vero, quamvis confessioni non contradicentem, exclusit. Hic debebat resipiscere Judas. [*Offensus fuerat miser*, v. 61. *Quare istud:* ad quem abibimus? *in eum posthaec non quadravit.* Abiit *sane*, ad sacerdotum principes. V. g.] — **διάβολος**, *diabolus*) non solum sibi malus, sed etiam aliis periculosus.

v. 71. **σίμωνος**, *Simonis*) Quod nomen gesserit proditoris pater, ceteri silent; Johannes supplet. Lectioni **ἰσκαριώτην** obstat articulus. Sic enim esset **ἰούδαν σίμωνος τὸν ἰσκαριώτην**, non **τὸν ἰούδαν σίμωνος ἰσκαριώτην**. Articulus ponitur inter nomen et cognomen. Etymon *Ludovici de Dieu* ad Matth. 10, 4. retuli, non probavi. *Iscariotae* cognomen habuit et Judas et Pater ejus.

CAPUT VII.

v. 1. **Περιεπάτει**, *ambulabat*) per aliquot menses post pascha II. [c. 6, 4. *memoratum*] — **οἱ ἰουδαῖοι**, *Judaei*) non credentes. — **ἀποκτεῖναι**, *interficere*) [*odio in Eum inde a Pentecoste superioris anni* (c. 5, 18.) *concepto, quod hoc Scenopegias festo revixit, et exarsit subinde vehementius.* Harm. p. 352.] v. 19. 30. 44. c. 8, 40. 59.

v. 3. **οἱ ἀδελφοὶ**, *fratres*) consobrini. — **μετάβηθι**, *transi*) ad commorandum. — **ἐντεῦθεν**, *hinc*) ex hoc obscuro Galilaeae loco. — **εἰς τὴν ἰουδαίαν**, *in Judaeam*) Ex Galilaea in Judaeam amandant Messiam: deinde ex Judaea in Galilaeam, v. 52. — **καὶ οἱ μαθηταί σου**, *etiam discipuli tui*) Eo ipso ostendunt, se non esse discipulos. v. 5. Multi discipuli Jesu erant in Judaea, praesertim in festis. — **θεωρήσωσι**, *spectent*) in festo, Hierosolymis.

v. 4. **καὶ ζητεῖ**, *et quaerit*) Sermo affirmans, ut patet ex verbo *manifesta*, quod hinc infertur. *nemo* involvit *omnis* et *non: omnis* pertinet ad utramque sententiae partem; *non*, ad priorem: hoc sensu, Omnis, qui facit aliquid, id facit non in occulto, *sed* ita, ut quaerat *ipse* esse in propatulo. **καὶ** *et* pro *sed*, ut saepe. Diasyrmus. — **αὐτὸς**) *ipse.* antitheton ad id, quod is *ipse* facit. sic **σεαυτὸν**, *te ipsum*. — **εἰ**, *si*) Haec particula saepe plus, non minus, quam *quum*, valet. — **ταῦτα**) *ista*, quae facis, miracula. — **τῷ κόσμῳ**, *mundo*) omnibus. Majus, inquiunt, theatrum quaere, praesertim festi tempore.

v. 5. **οὐδὲ**) *ne quidem.* tam pauci credebant! Non nisi divinis praesidiis fides in Jesum Nazarenum firmata est: domestici ipsi obstitere.

v. 6. *) **πάντοτε**, *semper*) Non opus est, ut demum *veniat* tempus vestrum.

v. 7. **ὁ κόσμος**, *mundus*) de quo v. 4. — **ὑμᾶς**, *vos*) mundanos. — **ἐμὲ**, *me*) conf. v. 1. — **μισεῖ**, *odit*) Christianos quoque aut sum-

*) **οὔπω**, *nondum*] Sciebat Jesus, ineunte festo odium Judaeorum gravius adhuc fore, quam interjectis diebus aliquot. *V. g.*

mo amore prosequuntur homines aut summo odio. Qui omnibus semper placent, sibi merito suspecti esse debent. — *μαρτυρῶ, testor)* Insigne opus Christi. Ita testatus erat c. 5, 33—47. — *πονηρά, mala)* ex Malo. 1 Joh. 5, 19. [*Mundi opera mala esse, ipsi mundani fatentur omnes: at se ipsum excipere nemo non conatur. Accedit, detestabile malum, hypocrisis: alienissimi scilicet ab odio in Jesum Christum videri volunt.* V. g.]

v. 8. *οὐκ, non)* non jam vobiscum, (v. 10.) uti vos suadetis, *ut specter*, in via et in urbe, ascendo. unde, *mansit*, v. 9. *ἀναβαίνω, ascendo*, stricte in praesenti accipiendum: coll. *οὐκ, non*, Matth. 11, 11. ubi praeteritum item stricte accipi debet. Sic *οὐ non* pro *οὔπω nondum*, Marc. 7, 18. coll. Matth. 15, 17. Qui primo die festi non intererat, non videbatur interesse. Ascendit deinde Dominus ad festum, sed quasi *incognito*, nec tam ad festum, quam in templum. v. 10. 14. Unus jam proprie ascensus, ad pascha passionis, Domino erat propositus: de hoc per aenigma loquitur. — *ὁ καιρός, tempus)* Sapientia tempus observat. Sermo de tempore ascendendi ad festum est versu 6: sed de tempore patiendi, ut videtur, hoc versu, coll. v. 30. Hoc iter ad scenopegiam erat iter penultimum Hierosolymitanum.

v. 9. *ἔμεινεν, mansit)* Non voluit ascendere cum iis, qui non credebant: nec tamen festum ipsum fugit illorum causa.

v. 10. *ὡς, ut)* Particula h. l. non comparandi, sed declarandi.

v. 11. *ἐκεῖνος, ille)* Sane nullum Festum sine Christo festum est.

v. 12. *γογγυσμός, murmur)* Sermo non audens erumpere, in utramvis partem. conf. v. 13. Idem verbum, v. 32. — *ἐν τοῖς ὄχλοις — τὸν ὄχλον) in turba — turbas.* Sic *Latinus*, permutato plurali et singulari numero. *Murmuri multo* convenit pluralis: hinc inde erat numerus loquentium de Jesu. Singularis congruit opinioni de seductione *plebeculae*. — *οἱ, aliqui)* ex Galilaea potissimum, ut patet ex subsequente antitheto *Judaeorum*.

v. 14. *μεσούσης, medio)* Copiose describitur haec scenopegia. Initium v. 10. s. medium h. l. et finis v. 37. Festa, aedificationi opportuna erant. — *ἀνέβη, ascendit)* Primus dies festi fuerat d. 11. Oct. ut notavi in *Harmon. evang.* p. 85. (ed. II. p. 140.) adeoque feria III. nam anno illo XXIX Dion. litera Dominicalis erat B. Ergo sabbatum incidit in *medium* festum: et die sabbati frequens prae ceteris medii festi diebus erat auditorium, et opportunus de sabbato sermo. v. 22. — *εἰς τὸ ἱερόν, in templum)* recta, ita, ut non alibi diverteret prius.

v. 15. *γράμματα, literas)* i. e. studia. Docebat enim. v. 14. — *μὴ μεμαθηκώς, quin disceret)* Non usus erat schola. Character Messiae.

v. 16. *οὐκ ἔστιν ἐμή, non est mea)* non ullo meo *discendi* labore parta. — *τοῦ πέμψαντός με, qui misit me)* Ideo non opus fuit, inquit, me discere humanitus: Pater me docuit. c. 8, 28.

v. 17. *ἐάν τις, si quis)* Conditio aequissima, laetissima. Subaudi, *igitur*. Patris doctrina et Filii doctrina, eadem. Qui ergo consensionem cum voluntate Patris habet, doctrinam Filii agnoscet. — *θέλῃ — θέλημα, velit — voluntatem)* Suavis harmonia. Voluntas coelestis excitat primum voluntatem humanam: deinde haec illi occurrit. — *θέλημα, voluntatem)* ex prophetica scriptura cognitam. — *ποιεῖν, facere)* Methodus cognoscendae veritatis solidissima *). —

*) *Non possum h. l, quin ad ea, quae cel.* D. Ernesti, *Bibl. th.* noviss.

γνώσεται, cognoscet) operam dabit, ut cognoscat: vel potius, id assequetur, ut cognoscat. conf. c. 8, 12. 28. 31. 32. 12, 35. 45. 10, 14. Matth. 7, 24. 1 Cor. 8, 3. *Qui faciunt justitiam, eorum demum est nosse vias Domini.* Jes. 58, 2. Conf. futurum medii *γνώσομαι*, c. 8, 28. 32. 13, 7. 35. 14, 20. Ap. 2, 23. — *περὶ τῆς διδαχῆς, de doctrina)* Articulus habet vim relativam ad v. 16. — *ἐκ τοῦ θεοῦ) ex Deo*, et Dei. v. 16.

v. 18. *ὁ)* Characteres certissimi. Syllogismus: Qui a se ipso loquitur, suam quaerit, falsus et injustus, gloriam. atqui Jesus non suam, sed enim Patris, a quo missus est, gloriam quaerit. Ergo Jesus non loquitur a se ipso, sed verus et fide dignus est. — *τὴν δόξαν τοῦ πέμψαντος, gloriam ejus qui misit)* Duo hic includuntur: missum esse, et gloriam ejus, qui misit, quaerere. Hoc illius criterium. — *οὗτος) hic* demum. — *ἀληθής) verus*, et pro vero habendus. — *ἀδικία, injustitia) mendacium:* coll. v. 24. *verum*, justum.

v. 19. *μωσῆς, Moses)* cui creditis. — *ὑμῖν, vobis)* non *mihi.* — *τὸν νόμον, legem)* Multa hic *Legis* mentio. v. 23. 49. 51. apposite. namque שמחת תורה *gaudium-legis* publica lectione absolutae est postridie diei ultimi scenopegiae: dies octavus pro diverso respectu erat vel pars festi tabernaculorum, vel festum distinctum. prior respectus valet apud Johannem. et eodem festo, septimo quoque anno, legebatur Lex. Deut. 31, 10. — *οὐδείς, nemo)* Me reum agitis violatae legis. v. 21. s. At vos cuncti violatis. — *τί με, quid me)* quasi sabbatum violaverim. — *ζητεῖτε, quaeritis)* Quaeritis me interficere. Ergo legem non facitis. Ergo voluntatem Dei non facitis. Ergo non

---

T. II. p. 130. *s. monet, aliqua regeram. Aliquam sane* veritatis cognitionem *in eo requiri, cujus* voluntas *ad meliora flectenda sit, nemo unquam negavit. Scilicet, hoc ipso loco, qui sub manus est, ad* doctrinam suam *Christus, Judaeis propinatam, provocat: eandem vero quod plenius* cognoscere *et* ceu divinam *amplecti non potuerunt, quid quaeso in causa fuit? Aut nihil prorsus equidem video, aut* voluntas *perversa obfuit, quo minus in cognoscenda veritate divina ulterius progredi valerent. Fateor, haud mediocriter me commoveri, quum* abusibus *accenseri eam sententiam experior, quâ* veritatis cognitio bonâ voluntate promoveri *creditur.* Veritatis cognitione *emendatur utique (ceteris paribus)* voluntas. *At vicissim* voluntatis *obsequio* penitiorem veritatis *aditum recludi; et hic ipse optimi Salvatoris sermo, et omnis praeterea Scriptura clamat. Tritissimum istud axioma*, timorem Domini sapientiae initium esse, *omni omnium Eruditorum subtilitate superius est. Neque ridendum esse quovis respectu eorum consilium existimem, qui* voluntati *potius flectendae* (fürs Herz), *quam* intellectui *informando* (für den Verstand) *occupari se hac illave* scriptione *profitentur. Suppositâ nimirum* cognitionis *majori minorive mensurâ fieri omnino potest, immo et debet, ut* vecordes animo *ad ponderanda veritatis, haud penitus ignoratae, momenta et superanda fideliter obstacula excitentur. Verbo:* Habenti datur. *Qui prima cognitionis quasi stamina ita collocat, ut* obsequi DEO *firmiter apud se constituat, is in cognoscenda veritate, quatenus ad salutem conducit, multos brevi superabit, qui (utut literatissimi) DEO se mancipare* nolunt. *Conf. not. ad* Joh. 6, 69. 10, 38. *Nec pudet repetere* Ambrosii *istud:* Noli intelligere ut credas, sed crede ut intelligas. Intellectus merces fidei est. *Atque cum his jam lectorem* DEI reverentem *conferre juvabit, quae breviter at nervose notavit Magnif. Dn. Canc. noster* D. Reuss, *Elem. theol. mor. c. V.* §. 23. *sq.* E. B.

potestis doctrinam meam, quia mei plane dissimiles estis et me odistis, assequi.

v. 20. *καὶ εἶπε, et dixit)* Hierosolymis videntur alii fuisse insidiatores, alii id scisse, v. 25., et ii, qui hic loquuntur, ab iis fuisse remotiores, nec tamen intus meliores. Jesus ostendit, se profundius eos nosse, et hoc radio eos penetrat. — *δαιμόνιον ἔχεις, daemonium habes)* Formula convitiandi atrocissima. Obsessi, amentes. Occultum caedis consilium ipsi Jesu non nisi per daemonium innotescere potuisse putant.

v. 21. *ἓν, unum)* ex innumerabilibus, quae nescitis. [*in homine ad piscinam Bethesdam.* V. g.] — *ἐποίησα, feci)* in sabbato. v. 23. — *καὶ, et)* Involvit vim relativam: *unum* opus feci, quod *omnes* miramini. Si in nullo alio opere meo quicquam reprehendendum cernitis: de hoc uno quoque bene existimare debebatis. — *θαυμάζετε, admiramini)* cum haesitatione. Talis admiratio, Act. 2, 7. 12.

v. 22. *διὰ τοῦτο, propterea)* Hoc mox declaratur per *οὐχ ὅτι, nempe non quia.* coll. c. 8, 47. 10, 17. Talis locutio Marc. 12, 24., ubi vis particulae *ὅτι* latet in participio. — *δέδωκεν, dedit)* Gen. 17. Ex. 12, 44. Lev. 12, 3. — *οὐχ ὅτι, non quia)* Hoc inciso amplificatur dignitas circumcisionis, respectu sabbati, quo illa sit antiquior adeoque potior.

v. 23. *ἵνα μὴ, ut non)* quin, *ita ut non* solvatur lex; vel, salva lege. — *ὁ νόμος μωσέως, lex Mosis)* lex de sabbato, quae per circumcisionem non violatur. — *ἐμοὶ, mihi)* quasi legem de sabbato violaverim. — *χολᾶτε, irascimini) Χόλος* apud Homerum, ut Eustathius observat, *iram* etiam *diutinam* denotat. Haec ira Judaeorum jam XVI menses duraverat: at novo paroxysmo, ut Jesum videbant, exarsit. — *ὅλον, totum)* Non opponitur totum corpus hominis, parti ei, quae circumciditur; nam a minori ad majus non procedit consequentia, in permissione, hoc modo: licet circumcidere partem; ergo licet sanare totum. Sed totus homo est, corpore et anima, cap. 5, 14., cujus sanatio multo majus, multoque adeo magis sabbaticum et legi probatum est beneficium, quam circumcisionis actus externus per se spectatus, vel etiam circumcisio, etiamsi spectetur ut sacramentum. nam circumcisio est medium; sanatio animae, finis. [*Praeterea non sine* vulnere *peracta est circumcisio:* sanatio *itaque magis convenit sabbato.* V. g.] — *ἐποίησα, feci) αὐτοκρατορικῶς,* summa potestate.

v. 24. *μὴ κρίνετε κατ᾽ ὄψιν, ἀλλὰ τὴν δικαίαν κρίσιν κρίνατε, nolite judicare ex aspectu, sed verum judicium judicate)* Eo sabbato, quod in scenopegiae dies incidebat, (inciderat autem sabbatum hoc anno in diem festi quintum, legebatur liber *Koheleth,* cujus magna portio est hoc ipsum de judicio superficiario vitando rectoque tenendo praeceptum. [*Ex aspectu vel (quod idem est) secundum carnem* (c. 8, 15.) *judicatur etiam, quando litera sumitur citra sensum. Christus ipse ex vero judicat.* Jes. 11, 3. 4. V. g.] — *τὴν) Judicium* verum, unum est. Haec vis articuli.

v. 25. *ἱεροσολυμιτῶν, Hierosolymitis)* qui scirent, quid in urbe ageretur.

v. 26. *παῤῥησίᾳ, libere)* Psalm. 40, 10. — *ἀληθῶς, vere)* Dubitare poterat populus, an affirmarent principes, Jesum esse Christum: ab hac dubitatione se recipiens populus affirmare incipit de illa affirmatione. — *ἔγνωσαν, sciverunt)* mente et ore.

v. 27. *ἀλλὰ, sed)* Auctoritati humanae crediderunt in Christo repudiando: in Christo agnoscendo tamen non credunt auctoritati humanae. Observari hic possunt Judaica praejudicia. Ratiocinium Judaicum hoc est: *Christus habet ortum ignotum; Jesus non habet ortum ignotum; ergo Jesus non est Christus.* Respondet Dominus versu 28. sq. — *τοῦτον οἴδαμεν, hunc novimus)* c. 6, 42. — *οὐδεὶς, nemo)* Id vere in hoc Messia vero accidit. v. seq. c. 9, 29. nam ne patriam quidem jam norant, v. 42., cum Jesus natus esset Bethlehemi. [*Cogitaverit aliquis, otiosam quaestionem esse, sciatur ortus Christi an nesciatur: at falsa opinio in re admodum exili plurimum sane obesse poterat fidei. Id sequenter observare licet de variis normis malesanis, quibus detineri se mundus patitur.* V. g.]

v. 28. *ἔκραξεν, clamavit)* magno ardore, pro salute hominum; et ob auditorum frequentiam. Minime saepe clamavit Christus, Matth. 12, 19. quare clamores, quos edidit, magnas habuere causas, vid. mox v. 37. c. 11, 43. 12, 44. Hebr. 5, 7. Matth. 27, 50. — *κἀμὲ, et me)* Sunt, qui ironiam hic statuant: sed ironia nunquam usum invenias Dominum. Judaeorum sermo duas habuerat partes, *hunc et Christus:* v. 27. quibus respondens sermo Domini duas item partes habet, *et me: et a me ipso.* Prior est concessiva, et notitiam de Jesu ejusque ortu extrinsecus spectato quodammodo sub loco relinquit; hanc enim ipse nunquam allegare solet: conf. 2 Cor. 5, 16. sed justam notitiam, sui a Patre missi, eos habere negat. coll. v. 33. s. cap. 8, 14. — *καὶ ἀπ' ἐμαυτοῦ*). *et* tamen *a me ipso* non veni, ut vos putatis. — *ἀληθινὸς, verus)* Haec *veritas* pluris est, quam illud *vere*, de quo quaerebant, v. 26. — *ὃν ὑμεῖς οὐκ οἴδατε, quem vos non nostis)* Subaudiendum, quod sequitur, *quod ab eo sum, et ille me misit.* Ipsum illud Judaeorum postulatum de Christo, versu 27. expressum, in Jesu exstabat.

v. 29. *παρ' αὐτοῦ εἰμὶ, ab eo sum)* Hoc denotat generationem aeternam: ex qua consequitur *missio.* Duo momenta: prius refertur ad *et me*, alterum ad *unde. Sum*, versu hoc et praecedente, refertur ad *est*, quod bis exstat versu 27.

v. 30. *οὔπω, nondum)* c. 8, 20.

v. 32. *οἱ φαρισαῖοι καὶ οἱ ἀρχιερεῖς)* Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. Respicit huc versus 45., ubi ipse *Latinus* habet, *ad pontifices et pharisaeos. Pharisaei* praeponuntur versu 32. nam ii erant acerbiores, et per eos instigati sunt principes sacerdotum.

v. 33. *ἔτι, adhuc)* Continuat sermonem, quem post v. 29. interpellarant.

*) v. 34. *ζητήσετέ με, quaeretis me)* me, quem nunc videtis et spernitis. Verba haec sunt quasi Textus, cui sermones hujus et sequentis capitis superstruuntur. c. 8, 21. s. Talis etiam Textus, cap. 16, 16. — *καὶ οὐχ εὑρήσετε, et non invenietis)* Severius postea dicit, *in peccato vestro moriemini.* c. 8, 21. — *ὅπου, quo)* nempe in coelum. c. 3, 13. Proposuit Dominus talem interdum sermonem, cujus sententia aliqua in praesenti audientibus apparebat; profundior deinceps. conf. cum hoc loco cap. 13, 33. Talis etiam sermo c. 13, 16. coll. c. 15, 20.

v. 34. 36. *εἶμι, vado)* Plurimi, *εἰμὶ, sum.* Omnino ὅπου εἰμὶ

*) *μικρὸν χρόνον, parvum tempus*] Sane: vix enim anni pars dimidia effluxit ab hoc sermone ad passionem. *Harm.* p. 355.

ἐγώ, ait Salvator in cap. 12, 26. 14, 3. 17, 24. quibus in locis sequitur ἔσται, ἦτε, ὦσι. Sed hîc ὅπου εἰμὶ ἐγώ, quia hîc sequitur ἐλθεῖν et πορεύεσθαι, et Dominus, hunc ad Judaeos sermonem repetens, ὑπάγω ait, c. 8, 21. 13, 33. Etiam in prosa εἶμι adhibetur. LXX, Exod. 32, 26., ἴτω πρός με. Prov. 6, 6., ἴθι πρὸς τὸν μύρμηκα. ἴωμεν habet Plato in Phaedro, in extremo, et Chrysost. περὶ ἱερωσ. l. VI. c. 12. p. 348. ed. Stutg. Ex Thucydide et Xenophonte exempla notat Camerarius in comm. utr. linguae, pag. 452. Adde Herodianum. Hoc notandum erat, quia εἶμι quasi poëticum a nonnullis repudiatur. Neque vero infructuosa est haec observatio. *Quo vado*, dixit Dominus, quum aliquanto longius abesset a discessu: *ubi sum*, dixit, in ipsa passionis hebdomade, in ipsis sermonibus ultimis. Omnia hanc locutionis differentiam loca modo indicata comprobant: neque obstat locus Joh. 13, 33. 36. nam versu 33. allegatur pristinus sermo ad Judaeos: et versu 36. respicitur Petri quaestio, *Domine, quo vadis?*

v. 35. ποῦ, *quo*) Importunius postea dicunt: *Num interimet se ipsum?* c. 8, 22. — διασπορὰν, Sic LXX, Deut. 28, 25. 30, 4. etc. — τῶν ἑλλήνων, *Graecorum*) sive Judaeorum extra Palaestinam. Putant, se eruturos eum esse per literas, ubicunque gentium inter Judaeos versetur.

v. 36. οὗτος ὁ λόγος, *iste sermo*) Sermonem rhythmo conceptum eo magis tenent. conf. c. 16, 17.

v. 37. ἐσχάτῃ, *extremo*) Septimus hic dies erat; non octavus, quippe qui proprium festum habebat. vid. *F. B. Dachs* ad cod. *Succa*, p. 373. coll. p. 357. 405. Hic septimus maxime solennis in scenopegia dies erat. Lev. 23, 34. Num. 29, 12. seqq. Nehem. 8, 18. 2 Chron. 7, 8 seqq. Atque ipse Jesus hunc diem fecit *magnum:* neque alter dies tantae solennitatis frequentiaeque restabat ante passionem Domini. Ergo tempore usus est *). — ἐάν τις διψᾷ, *si quis sitit)* **) Appositus sermo, etiam propter ritum illum, quum extremo illo festi die soliti sunt aquam e fonte Siloah haurire et super altare holocausti libare. Vide *Surenhus.* de alleg. V. T. p. 354. [*Sitire, prima animae ad salutem adspirantis proprietas, et character certissimus.* V. g.] — ἐρχέσθω, *venito*) Ap. 22, 17.

***) v. 37. 38. ἐάν τις διψᾷ ἐρχέσθω πρός με καὶ πινέτω. ὁ πι-

*) Paschatis et Pentecostes antitypi in sacrificio Christi et Spiritus Sti effusione Hierosolymis ante plenam typorum abolitionem extitere. Ita et h. l. *Scenopegias antitypum* observare datur in hoc ipso festo, quod Salvator Hierosolymis tanto gloriae suae splendore *illuminavit*, insignem istam promissionem Zach. 14. (v. 18. 17. Hierosolymas indigitantem) Hierosolymis repetens, ejusque largissimo complemento, proxime tum exspectando, fidelium animos demulcens. *Harm.* p. 354. s.

**) *De* donis miraculosis *eorum, qui doctrinam apostolicam receperunt, sermonem hoc loco esse; non desunt qui existiment hodie. (Vid.* D. Ernesti *Bibl. theol.* noviss. T. I. p. 791.) *Nec sane quisquam, ista non spectari, jure contenderit, coll.* v. 39. sq. *Nolim tamen universalem hanc et solennissimam promissionem ita* restringi, *ut ea Spiritus sancti dona, quae* omnis anima *vanitatis pertaesa* sitit, *exclusa putes. Nempe locus* Zach. 14, 8., *coll.* c. 13, 1., *haut obscure docet, ea spiritus dona simul certe connotari, quibus opus est omni ad* veram quietem *et* meliorem vitam *perducendo.* E. B.

***) καὶ πινέτω, *et bibat*] Huc deducenda res est. Multi ad Jesum ve-

πιστεύων εἰς ἐμὲ, καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, ποταμοὶ ἐκ τῆς κοιλίας αὐτοῦ ῥεύσουσιν ὕδατος ζῶντος) Nova ac plausibilis est interpunctio, *ἐάν τις διψᾷ, ἐρχέσθω πρός με· καὶ πινέτω ὁ πιστεύων εἰς ἐμέ· καθὼς εἶπεν κτλ.* sed *χιασμὸς* durior esset, *sitiens veniat: bibat credens.* Nunc indivulsus manet, ac sponte fluit, hic sensus: *Si quis sitit, venito ad me, et bibet: credens in me, ex mea abundantia explebitur.* conf. cap. 6, 35. Post imperativum imperativus vim futuri habet, uti mox v. 52., *ἐρεύνησον καὶ ἴδε, scrutare, et videbis.* Neque perimitur subsequentium constructio verborum. Subjectum est, *Qui credit in me:* praedicatum, *sicut dixit Scriptura, Flumina ex ventre ejus fluent aquae viventis.* tantummodo suppleri debet copula *est*, vel potius *erit*, ita fere, uti c. 6, 39. 17, 2. Luc. 21, 6. Hoc autem loco sermo continuatur per Allegatum, et Credens comparatur cum ipso Domino credentium, de quo agit promissio.

v. 38. *ὁ πιστεύων εἰς ἐμὲ, credens in me*) *Credere* parallelum est, non verbi *sitire*, sed *venire*. c. 6, 35. Huc ref. *credentes*, v. seq. — *καθὼς εἶπεν ἡ γραφὴ, sicut dixit scriptura*) Multa habet scriptura de promissione Spiritus sancti, sub schemate aquae: Jes. 12, 3. 55, 1. 3. Ez. 47, 1. s. Joël. 2, 23. quae Jesus h. l. verbis pronuntiat ad tempus praesens accommodatis. Maxime vero huc pertinet illud Zach. 14, 8., *ἐξελεύσεται ὕδωρ ζῶν ἐξ ἱερουσαλὴμ κτλ.* etenim illud ipsum caput Zachariae lectum fuerat publice, tanquam Haphtara, primo die scenopegias, quod Jesus, cum venisset medio festi tempore, extremo die repetit *Hierosolymis*. Lectioni die primo non interfuerat: literas non didicerat, v. 15. itaque Lectionis allegatio auditores eo magis commovere debebat. — *κοιλίας, ventre*) בטן penetrale intimum, capacissimum, foecundissimum. Alluditur ad amphoras, quibus ultimo festi illius die aqua ex fonte Siloah per urbem ad sacrarium ferebatur. magnum enim ventrem habebant. — *αὐτοῦ, ejus*) Messiae. Hic est fons, ex cujus abundanti *fluxu fideles accipiunt.* v. 39. — *ὕδατος ζῶντος*) *ὕδωρ ζῶν*, Zach. l. c.

v. 39. *εἶπε, dixit*) Jesus. — *οὔπω γὰρ ἦν, nondum enim erat*) *Esse*, pro *adesse*. Matth. 2, 18. Gen. 42, 36. conf. omnino 2 Chron. 15, 3. Refertur *γὰρ* ad *ἔμελλον*, et hoc ad futurum *ῥεύσουσιν*.

v. 42. *οὐχὶ, nonne*) Atqui id ipsum in Jesu verum erat. Cur non animadverterant? admoniti praesertim Matth. 2, 1. s. Anni XXXII non erant tempus immemoriale, praesertim interposita, anno duodecimo, admonitione nova, Luc. 2, 42. — *ἀπὸ βηθλεὲμ, a Bethlehem*) Hoc ut ex evangelistis aliis notum praesupponit Johannes, de Jesu.

v. 43. *σχίσμα, dissensio*) Sic. c. 9, 16. 10, 19. Schisma multiplex esse solet: unius dogmatis vel multorum; et hominum bonorum a malis, vel malorum a bonis, vel bonorum a bonis, vel malorum a malis.

v. 45. *ἐκεῖνοι, illi) pontifices*, quos versu 47. interpellant pharisaei.

v. 46. *ὡς, ut*) Character veritatis, etiam idiotas convincentis, prae dominis eorum. [*Haud raro facilius rudiores virtutem verbi Christi, quam sagacissimi, persentiscunt.* V. g.]

v. 48. *μή τις, num quis*) Sic inferunt: in quem non credunt

---

riunt: sed ipsi sibi desunt, quo minus ipsâ jucundissimâ fruitione, accessum alioquin excipiente, potiantur. *V. g.*

principes, in eum non est credendum. Simili argumentatione ac fremitu utuntur zelotae hodierni, praesertim Romanenses. — *ἐκ τῶν φαρισαίων, ex pharisaeis) legem scientibus*, scilicet.

v. 49. *ὅτος, iste)* Hoc ad contemptum pertinet. — *τὸν νόμον, legem)* Saepe *lex* id notat apud Hebraeos, quod nos dicimus *Biblia.* 1 Cor. 9, 8. — *ἐπικατάρατοι, maledicti)* Magnus erat miserorum fremitus. unde metonymia antecedentis et consequentis. i. e. sunt maledicti: credunt in illum: manent maledicti.

v. 50. *λέγει, dicit)* Saepe ii, qui timidi fuerant extra discrimen; in ipso discrimine, veritatis defensores evadunt. [Conf. c. 19, 39.] — *εἷς ὤν, qui unus erat)* Incisum hoc nectitur cum *dicit.*

v. 51. *ὁ νόμος) lex*, quam vos solos scire putatis. v. 49. — *κρίνει, judicat)* id est, judicare docet. — *τὸν ἄνθρωπον, hominem)* quemvis, et hunc. — *ἀκούσῃ, audierit)* Subaudi, *is qui judicat.* [*Regula haec*, audiendum prius hominem esse, quam judicandum, *tantam habet evidentiam, ut vel puerulo pervia sit: attamen summae auctoritatis viri contra eam frequenter impingunt. Insignis pars injustitiae, qua mundus scatet, his ponderatis exularet. Enimvero nusquam ista minus observantur, quam in* Christi *caussa.* V. g.]

v. 52. *μή, num)* Aequitatem orationis persentiscunt; quare nil ad eam respondent: tantum ex conclusione ipsa invidiam Nicodemo faciunt, eumque insectantur, quasi omnes et soli Galilaei essent discipuli Jesu. — *μὴ καὶ σὺ γαλιλαῖος εἶ;)* Sic *Lat.* idque ad mentem Pharisaeorum. *ἐκ τῆς γαλιλαίας*, pro *γαλιλαῖος*, ex verbis proximis subsequentibus videntur arripuisse Graeci recentiores. — *καὶ ἴδε) et vide*, i. e. videbis facillime. Provocant ad experientiam: quae tamen non erat universalis. [*Denuo* trivialis formula *recurrit (coll. v. 27.), quae, utut videretur nullius momenti esse, sinistre adhibita noxam insignem inferebat. E stupenda eorum multitudine, qui pereunt, vix quenquam invenias, qui non uno alterove hujus generis πρώτῳ ψεύδει abreptus, veritatis salutaris efficaciam in se sufflaminet.* V. g.]

v. 53. *καὶ ἀπῆλθον ἕκαςος εἰς τὸν οἶκον αὐτῦ)* Haec capitis proxime sequentis initium constituere debere, censet Ant. Blackwall de Classicis sacris p. 497. ed. Woll. Si quid mutandum sit, caput VII. terminaveris in *τῶν ἐλαιῶν, olivarum*, ut iidem sint *dierum* in facto, et *periocharum* in textu fines. Res pusilla: sed tamen commodissime retinetur antiqua divisio, ut profectio Jesu ad montem olivarum cohaereat cum ejus ingressu in templum postridie facto.

CAPUT VIII.

v. 1—11. *Ἰησῦς δὲ — καὶ μηκέτι ἁμάρτανε)* Sapientia et virtus, quam Jesus in historia adulterae praestitit, tanta est, ut mirum sit, insignem hanc historiae evangelicae partem hodienum a compluribus pro *incerta* haberi. Omittitur etiam in codice ms. *Ebneriano*, sed tantummodo a versu 3. ac sub finem evangelii secundum Johannem ita suppletur, et versui 2. annectitur, ut facile appareat, librarios periocham, pro genuina agnitam, a publica tantummodo lectione removisse. Jo. Lami in libro de Eruditione apostolorum codicem MS. Florentinum IV Evangelistarum Graecum describens ait, *In Evan-*

gelio Johannis Jambi in fine scripti sunt. Praecedit index Capitum XIX. Decimum caput omissum fuerat, et extra ordinem in fronte recensitum est περὶ μοιχαλίδος, De Adultera, *cujus historia in ipso evangelio exstat. Scriptio est saeculi XII.* p. 230. — *ἐπορεύθη, ivit)* qui non haberet *domum.* coll. c. 7, 53. — *εἰς τὸ ὄρος τῶν ἐλαιῶν, in montem olivarum)* in eum montem, in quo eum erant postea capturi. c. 18, 2. quum modo frustra conati essent. c. 7, 30.

v. 2. *παρεγένετο, veniebat)* exspectatus. — *ἐδίδασκεν, docebat)* Eo molestiores erant interpellatores. v. 3.

v. 3. *κατειλημμένην)* נתפשׂה LXX *καταλαμβάνειν·* sed Num. 5, 13. et saepius, *συλλαμβάνειν.*

v. 4. *διδάσκαλε, doctor)* Ratio, cur judicium ejus requirant. — *ἐπαυτοφώρῳ, in ipso facto)* Talia flagitia plerumque perpetrantur sub *festa.* conf. c. 7, 37. Veritatem hujus historiae comprobant etiam, quae sequuntur, ut v. 12. mentio *tenebrarum,* collato hoc versu, de adulterio, tenebrarum opere: et v. 15. de *judicio,* coll. v. 11.

v. 5. *λιθάζειν, lapidare)* Aut mulier haec sponsa erat, aut sermo scribarum et pharisaeorum est concisus, hoc sensu: *Moses jussit* adulteras *supplicio afficere,* (Deut. 22, 22. ss.) et id supplicium majores nostri *lapidationem* definierunt. v. Grot. ad h. l. — *οὖν, ergo)* Haec particula quaestionem exhibet magis captiosam, quam si aperto antitheto dixissent: *vero.*

v. 6. *κατηγορεῖν, accusare)* violatae legis. Sciebant aequitatem Jesu erga sontes, qui non fori agendi causa in mundum venerat. — *δέ, autem)* Solent homines otiosi, cogitationibus immersi, interdum gestus varios, etiam scribentium similes, habere; quos, re seria occurrente, omittunt. Multo alium hîc gestum Salvator, re jam a scribis et pharisaeis proposita, adhibet, idque plus semel. — *κάτω κύψας, τῷ δακτύλῳ ἔγραφεν εἰς τὴν γῆν, inclinans se deorsum, digito scribebat in terram)* Semel scripsit Deus in V. T. Decalogum: semel in N. T. scripsit Christus. scripsit autem digito, neque enim stilo utebatur Sapientia ipsa; et in terram, non in aërem, non in tabellam: scripsit sive pinxit, aut literas verba conficientes, ea ipsa fortasse, quae versu 7. memorantur; aut lineas ductusque nil distincte significantes; utrasvis, quiescente digito vel remanentes vel disparentes. conf. Dan. 5, 5. Scribi solet in futuram memoriam. Itaque haec actio plane ex verbis subsecutis interpretanda videtur, ut hoc Dominus significet: Moses scripsit legem; ego etiam possum scribere. immo Lex Mosis scripta est mea. Vos, Scribae, judicia scribitis in alios; et ego possum scribere in vos. v. 26. Peccata vestra scripta sunt in corde vestro; et nomina vestra in terra. Jer. 17, 1. 13. (quid si *nomina* accusantium scripserit?) Hanc meam scripturam vos nunc non intelligitis; sed *olim,* quid scripserim, toti mundo conspicuum erit, quum libri aperientur, et vestra quoque flagitia patefient omnia. Itaque Jesus I. silenti actione cogitationes adversariorum vagas, festinantes et securas fixit, et conscientiam eorum excitavit. II. significavit, se illo tempore non venisse ad judicia forensia administranda; et malle agere, quod intempestivis accusatoribus otiosum videretur, quam isthuic rei operam dare: (pertinet huc antiqua Glossa, *scripsit in terram, μὴ προσποιούμενος, id negotii ad se nil pertinere significans:* pro quo recentiores, *καὶ προσποιούμενος*) tempus, cum ipse judicem agat et in hanc ream, et in hos actores, et in omnes homines, inju-

stos et justos, omnibus de rebus, non esse, sed olim fore: interim omnia in libros referri; olim terram non esse tecturam flagitia hypocritarum. conf. Jes. 26, 21. Job. 16, 18. Solet enim *scriptio* adhiberi memoriae *in posterum* causa. Ex. 17, 14. Ps. 102, 19. Plane haec actio Jesu Christi habet similitudinem quandam cum ceremonia illa, quae adhiberi solita erat in muliere adultera, Num. 5, 13. 17. 23. s. sed est etiam dissimilitudo. nam lex agit de muliere suspecta; hic locus de deprehensa: et in lege mulier literas per sacerdotem libello inscriptas et aqua elutas, cum aqua et cum pulvere soli bibit; sed literas, quas Jesus in terra ipsa scripsit, mulier non poterat cum aqua, nedum sine aqua bibere. Hinc facile appareat, in actione hac Jesu, quod ad ream attinet, quiddam quasi abruptum inesse et in suspenso relictum, ut significare videatur, esse se judicem quidem, sed judicium non nunc (quare etiam accusatores saucios tantum dimittit in praesenti) sed olim confectum iri, et tum adulteram quoque istam vel poenae vel absolutionis participem fore.

v. 7. *ὡς δὲ ἐπέμενον, cum autem perseverarent)* Pro *δὲ* est *ergo* in *Lat.* plerisque. Ex more Johannis: qui tamen in hac pericha saepius *δὲ* adhibet, etiam alibi frequentatum. v. gr. c. 9. — *ὁ ἀναμάρτητος, qui peccato caret)* *ἀναμάρτητος*, si terminationem spectes, est, vel qui peccare non potest, vel, qui non peccavit. LXX, Deut. 29, 19.: *μὴ συναπολέσῃ ὁ ἁμαρτωλὸς τὸν ἀναμάρτητον.* conf. 2 Macc. 8, 4. 12, 42. Testes in lapidando *primi* esse solebant. [*Hinc τὸν λίθον dicitur, cum articulo.* V. g.] hi testes omnes aut in ipso illo facto, aut in similibus flagitiis culpam contraxerant, supplicio dignam.

v. 9. *ἀπὸ τῶν πρεσβυτέρων, a senioribus)* Hi maxime perculsi erant. Magna vis verborum Jesu, [*hominum penetralia recludendi.* V. g.] — *μόνος, solus)* nemine eorum remanente, qui causam proposuerant. alii, etiam ex pharisaeis, remanebant. v. 2. 12.

v. 10. *καὶ μηδένα θεασάμενος πλὴν τῆς γυναικὸς)* Glossam antiquis ignotam prodit *praepositio πλὴν* a Johanne nullo in omnibus scriptis loco adhibita; cujus vim passim aliter expressit *). — *ἐκεῖνοι, illi)* Jam procul aufugerant.

v. 11. *πορεύου, vade)* Non addit, *in pace:* neque dicit, *remissa sunt tibi peccata tua:* sed, *posthac noli peccare.* c. 5, 14.

v. 12. *πάλιν, iterum)* uti cap. 7. Solet Jesus initia sermonum capere a doctrina salvifica: deinde, ubi homines contradicunt, elenchum adjungit. — *τὸ φῶς, Lux)* Sermo conveniens tempori *matutino*, et oppositus operibus tenebrarum, quale est *adulterium.* — *τοῦ κόσμου, mundi)* totius. — *ὁ ἀκολουθῶν, qui sequitur)* Hoc ipso ostendit, nullo modo probari sibi adulterium, quamvis adulteram non condemnarit.

v. 13. *εἶπον, dixerunt)* aperta importunitate. — *περὶ σεαυτοῦ, de te ipso)* Reponunt Domino verba sua, coll. c. 5, 31. sed sensu corrupto. — *ἀληθής, verum)* Sermo concisus. Potest homo de se ipso verum dicere, sed id non solet pro idoneo haberi testimonio. Judaei autem, quo vehementius contradicant, testimonium Jesu ne verum quidem esse dictitant.

---

*) *Itaque omissionem hujus Incisi (quam* Ed. maj. *minus probaverat), cum* Ed. 2. *etiam* Vers. germ. *luculenter approbat.* E. B.

v. 14. *κἄν, tametsi)* Non loquitur conditionate, sed affirmat, se testari de se ipso. v. 18. Posteaquam multa docuit, postulat ab auditoribus, quod antea non ita postularat. — *οἶδα, scio)* Ex scientia certa et firma proficiscitur testimonium verum. — *πόθεν, πῦ· unde, quo)* Ad haec duo capita potest referri doctrina de Christo. De illo agitur v. 16. seqq. de hoc, v. 21. seqq. — *ὑμεῖς, vos)* Penes vos culpa est, cur veritatem testimonii mei non assequamini: vos egetis, ut vobis dicam, quod nemo mortalium vobis potest dicere. — *ἔρχομαι, veniam)* Diff. ab *ἦλθον, venerim.* Verbo *venerim* significat Jesus, Se semper scisse: verbo *veniam*, Judaeos ne nunc quidem scire.

v. 15. *κατὰ τὴν σάρκα, secundum carnem)* adeoque *secundum adspectum.* c. 7, 24. [*Antitheton,* superne, v. 23. V. g.] — *ὐ κρίνω, non judico)* Conf. v. 11.

v. 16. *ἡ κρίσις ἡ ἐμὴ, judicium meum)* Eadem ratio judicii, quae testimonii. v. 14. 17. c. 5, 30. s. *Testimonium,* de Deo et Filio Dei; *judicium,* de hominibus. — *ἀληθὴς, verum)* non secundum carnem. v. 15. — *μόνος ὐκ εἰμὶ, solus non sum)* etiam in judicando. Conf. c. 5, 19. — *ὁ πέμψας με, qui misit me)* Hoc ipso significat, unde venerit.

v. 17. *καὶ) etiam.* — *ἐν τῷ νόμῳ τῷ ὑμετέρῳ) in lege vestra,* ad quam vos refertis. v. 5. — *δύο ἀνθρώπων, duorum hominum)* quanto magis Dei et filii Dei? Hi testes quum *duo* dicuntur, argumentum est ejusdem naturae. Vide de his duobus, Zach. 6, 13. fin. — *ἀληθὴς, verum)* irrefragabile.

*) v. 19. *πῦ, ubi)* Quaerunt, *ubi,* ut sciant, unde *missus* a Patre venerit Jesus. — *ὔτε ἐμέ, neque me)* Non respondet Jesus statim directe ad interpellationem judaicam, *ubi est Pater tuus?* sed sermonem institutum prosequitur, simulque tamen viam ad respondendum parat. Ostendit enim perversitatem interrogationis, et docet, illos debere prius cognoscere filium, quem in carne videant et audiant, si velint cognoscere Patrem. Nam Filio cognito, cognoscitur Pater. conf. v. 16. 18. ubi Filius ante Patrem nominatur. add. Matth. 11, 27. et infra, c. 14, 9. Pater ubi sit, clare docet v. 23. Atque hoc loco, de Patre rogatus, respondet de Se; mox vicissim de Se rogatus, respondet de Patre; v. 25. 27. quia Ipse et Pater unum sunt. — *καὶ, etiam)* Conf. c. 14, 7. 9. s. — *ᾔδειτε ἄν, nossetis)* ita, ut non opus esset vobis quaerere, ubi sit. Habet hic locus testimonium clarissimum, de unitate Patris et Filii: quare v. 20. ut mirabile quiddam describitur, quod Jesum non comprehenderint.

v. 20. *ἐν τῷ γαζοφυλακίῳ, in gazophylacio)* eo loco, ubi aliquis facile potuisset capi: ubi maxima erat hominum frequentia. — *διδάσκων, docens)* Considerari hîc potest Didactica Christi, ex Johanne speciatim. Christus, Doctor *unus, verus, bonus. Unus,* Matth. 23. summa dignitate, v. 8. potestate, v. 9. auctoritate, v. 10. *Verus,* Joh. 7. nam missus est a Deo, et vera docet. *Bonus:* didacticus. conf. 2 Tim. 2. Tria doctorum genera, Matth. 23, *Prophetae, Sapientes, Scribae. Scribae* titulum non gessit Ipse, sed discipulis reliquit, Matth. 13, 52. Non opus ei fuit discere, Joh. 7, 15.: non nisi semel legit, Luc. 4, 17. *invenit locum:* semel scripsit, Joh. 8, 6.

*) v. 18. *καί, et*] Hic *duo* testantes memorantur expresse: accedit tertii, Spiritus sancti, testimonium. *V. g.*

Ideo suo nomine non scripsit libros, ut apostoli, neque usus est apparatu librorum: aliquas tamen epistolas dictavit, Ap. 1. Supersunt duo tituli *Sapientiae* et *Prophetae*. Matth. 12, 41. 42. *Prophetae* nomen alias majus, quam *Sapientis*. In Christo sublimius quodammodo nomen est *Sapientia*, quam *Propheta*. Precatus est: Patris mandata secutus. Discipulos ad se traxit suaviter 1) apud Johannem, c. 1, 38. ss. coll. c. 8. 2) apud Lucam etc. Docuit eos ordine, primo de sua persona, de se ut Christo, 1) praesente populo. 2) praesentibus adversariis. 3) seorsum; tum, de sua passione et resurrectione: docuit primo, sermone aperto; deinde per parabolas, Matth. 13.: primo, in nuptiis; deinde, aliis occasionibus. Docuit aliter *populum*, aliter *Pharisaeos*, aliter *discipulos Johannis*, aliter *suos*. Docuit de jejunio discipulorum Johannis, de baptismo Johannis, Matth. 21. de numismate etc. Docuit operibus potius, quam verbis, Matth. 11, 1. s. docuit etiam gestu et vultu. Luc. 20, 17. Fugit celebritatem, Matth. 12. Docuit interrogans; docuit interrogantes. Discrimen etiam discipulorum invicem tenuit. Docuit aliter ante resurrectionem, aliter post resurrectionem. Praedictio passionis fuit 1) aenigmatica, 2) aperta. Sequebatur valedictio, discessus denique ipse, 1) in passione: 2) in ascensione. Non desiit, donec dixit: *Nunc creditis*, Joh. 16, 31. Confirmavit doctrinam e Scripturis, et per miracula. Discipulos jussit discere experiendo, Joh. 16, 22. 23. init. Occasiones sapienter sumsit. Joh. 4. Brevi colloquio Nathanaëlem, Samaritanam docuit, quod discipuli aliquot annis didicere. Sublimibus auditoribus sublimia proposuit, Joh. 3. Sensim aperuit rem. Joh. 16, 4. 12. 11, 13. Non omnia planissime exposuit: sed justis aenigmatis involvit. Perspicuitate promiscua multi peccant. Scriptio nostra non migret consuetum doctrinae ordinem. si alicubi diversa erit, non dilabetur ad philosophemata, sed se recipiet ad Scripturam S. Porro, Christus non mansit uno loco, nec semper apud eosdem. vid. Joh. 4, 44. Habuit virtutes boni doctoris, easque ostendit, suaviter et leniter. Matth. 11. Luc. 4. Discipulos misit XII, deinde LXX. sensim precari docuit. Luc. 11, 1. Joh. 16, 24. etc. — *οὐδεὶς ἐπίασεν, nemo comprehendit)* etsi conabantur.

v. 21. *πάλιν, iterum)* Nam dixerat cap. 7, 33. s. quum insidiati essent, ut hoc loco. — *ἁμαρτίᾳ, peccato)* Singularis. una tota perditio, ex infidelitate, per quam omnia peccata vigent. v. 24. Hoc loco emphasis est in priore vocabulo, *peccato*, deinde in priore verbo, *moriemini*. v. 24. — *ἀποθανεῖσθε, moriemini)* morte omnimoda. — *ὑπάγω, vado)* v. 22. c. 13, 33. 36. 14, 4.

v. 22. *μήτι ἀποκτενεῖ ἑαυτὸν, numquid interficiet se ipsum)* Pessima cogitatio. immo Judaei illum erant occisuri. Volunt dicere, se eum ubique posse invenire.

v. 23. *ὑμεῖς, vos)* Iterum interpellationem eorum praeterit Jesus; et probat, quae dixit v. 21. coll. c. 3, 13. — *ἐκ τῶν κάτω, ex iis quae infra sunt)* ex terra. — *ἐγώ, ego)* Ostendit, unde sit et venerit, et quo sit iturus; ex mundo ad Patrem. — *τούτου, hoc)* Hoc addito ostenditur, esse etiam alium mundum. c. 9, 39.

v. 24. *) *ἀποθανεῖσθε, moriemini)* Judaei ex v. 21. verba gra-

*) *ἐὰν γὰρ μὴ πιστεύσητε, nisi enim credideritis*] Credentes Christo adhaerescunt, perque Ipsum eo pertingunt, quo non possent alioquin pervenire. *V. g.*

viora neglexerant. cetera assumserant v. 22.; nunc ergo graviora illa repetuntur.

v. 25. s. *σὺ τίς εἶ, tu quis es*) Respiciunt illud: *ἐγώ εἰμι, ego sum.* Interrogant, animo tamen ita perverso, ut non habeant constitutum dicenti credere. — *εἶπεν, dixit*) Non dicitur, *respondit.* Interpellationi judaicae minus directe satisfacit Dominus; sed rei ipsi plane, atque ita, ut in suo sermone progrediatur. Similis quaestio et responsio, c. 10, 24. seq. — *τὴν ἀρχὴν, ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν, πολλὰ ἔχω περὶ ὑμῶν λαλεῖν καὶ κρίνειν· ἀλλ᾽ ὁ πέμψας με ἀληθής ἐςι, κἀγὼ ἃ ἤκουσα παρ᾽ αὐτοῦ, ταῦτα λέγω εἰς τὸν κόσμον*) Unam haec omnia periocham constituunt, cujus et protasis bimembris est et apodosis, ita, ut aptissime inter se respondeant, tali modo:

Principio, quum etiam loquor vobis,
multa habeo de vobis loqui et judicare:
Sed is, qui misit me, verus est;
et ego, quae audivi ab illo, haec dico in mundum.

Quodvis verbum proprio suo significatu sumi hoc loco et debet et potest. I. *Τὴν ἀρχὴν*, non valet hîc ὅλως *omnino*, sed proprie, *principio.* Ostendi id ad Chrysost. de Sacerd. p. 425. seq. nec non ad 1 Cor. 5, 1. atque expendi merentur Raphelii Herodotea p. 293. seqq. *Nonnus cum retinere potuisset* (inquit Joach. Camerarius) *τὴν ἀρχὴν, non obstantibus numeris versus, mutavit* in *Ἐξ ἀρχῆς. ὅττι περ ὑμμῖν Ἐξ ἀρχῆς ὀάριζον.* II. *ὅτι* est *quod, quum, quia*, uti v. 45., *Ego autem ὅτι quod veritatem dico, non creditis mihi.* Expendatur eadem particula, v. 22. 43. 2, 18. 11, 47. 56. etc. III. *καὶ*, sub initium, non ipso initio, commatis, valet *etiam:* et hoc loco vim praesentis temporis et indicativi modi in verbo *λαλῶ* intendit; collato *καὶ etiam* 1 Cor. 15, 29. Phil. 3, 8. IV. *λαλῶ, loquor:* i. e. non modo *loqui habeo*, non modo *locutus sum*, sed etiamnum *loquor.* V. *ὑμῖν, vobis*, est Dativus commodi. i. e. *de me, quis sim, loquor, ut credatis et salvemini.* Non facile distinctio ulla plus molestiae peperit exegetis, quam *punctum* post hoc *ὑμῖν.* *Comma* defendunt codices mss. in apparatu citati, p. 589, et praeter *Chrysostomum, Nonnum, Scaligerum*, qui ibidem memorantur, *Knatchbullus, Raphelius*, nec non *Jac. Faber, Corn. Jansenius, Franc. Lucas.* VI. *πολλὰ περὶ ὑμῶν, multa de vobis*, ob *multam* vestram incredulitatem. Haec erat summa querelae Jesu Christi de Judaeis, ubique, hic praesertim, ubi de abitu suo mentionem facere incipit. VII. *ἔχω λαλεῖν καὶ κρίνειν, habeo loqui et judicare.* Huc pertingit *τὴν ἀρχὴν*, et sic valet plus quiddam, quam *πρῶτον.* *Nunc primum* longe maxima causa a Judaeis est Domino data loquendi et judicandi de ipsis, postquam tot testimonia audierant, nec tamen crediderant. Similiter *νῦν nunc* ponitur Luc. 11, 39., in elencho, cui magna erat ansa data. Conf. *ἤρξατο, coepit.* Matth. 11, 20. Hîc desinit protasis, qua tota idem dicitur, quod c. 6, 36., *dixi vobis, vos et vidisse me, et non credere:* et c. 10, 25. s. ubi ad eandem quaestionem eadem responsio, aliis tantum verbis, iteratur. VIII. Sequitur apodosis ab *ἀλλ᾽* incipiens, in qua, *quis sit*, satis aperte significat. IX. *ὁ πέμψας με ἀληθής ἐστι·* i. e. *quanquam usque adeo non creditis, ut incredulitas vestra maximam causam praebeat, cur vos judicare possem: tamen Is, qui misit me in mundum, verus est. Ipsius fidem infidelitas vestra non tollit.* X. *κἀγὼ, ἃ ἤκουσα παρ᾽ αὐτοῦ, ταῦτα*

λέγω· i. e. *haec* dico, quae ille Verus mihi ad salvandos vos, non ad judicandos, mandavit; quorum summa est, me ab Illo esse missum: haec dico unice, non alia, quae ad vos judicandos pertinerent. c. 3, 17. 5, 45. 12, 47. XI. εἰς τὸν κόσμον. Sermo concisus. i. e. *haec mundo ante ignota pertuli in mundum, et loquor in mundo, ut didantur per testes meos in mundum totum, a fide alienum, at, sive vos credetis, sive minus, crediturum. Vestram contumaciam non moror.* Ex quatuor membris hujus periochae, ineunte hac annotatione designatis, primum et quartum, secundum et tertium, convenientissimo χιασμῷ cohaerent. In protasi et incisum prius, *etiam loquor vobis*, et alterum, *multa habeo de vobis loqui et judicare*, et nexus utriusque spectari debet. Est enim antitheton, *etiam loquor*, idque *vobis: habeo loqui et judicare*, idque *de vobis*. Apodosis per se facilis est: sed quomodo ea ad protasin se habeat, non protinus perspiciunt, qui sententiam minus quam verba intuentur. Hi observabunt, *infidelitatem* Judaeorum notari in protasi; *sed* immotam Jesu perseverantiam, in *veritate* salvifica proponenda, declarari *potius* in apodosi, ipsamque simul veritatem de Jesu, *quis sit*, summatim ingeri. confer omnino totum versum 28. *Initium sermonis*, inquit, *ab judicio infidelitatis vestrae, nunc magis etiam quam antea, jure possim facere, prius quam cetera promam: sed non tam tristia de vobis, quam salutaria de me constanter dico.* Permulti haec verba τὴν ἀρχὴν ὅτι καὶ λαλῶ ὑμῖν, seorsum sumunt: et quidem H. B. Starkius sic resolvit, *Initio* scil. dixi, *quod etiamnum dico vobis.* quae pridem fuerat Nic. Hemmingii explicatio, non longe abeunte in Homiliis Johanne Brentio. Ceteri sic fere: ὅν τινα εἶναί με τὴν ἀρχὴν ἔλεγον, εἰμί. i. e. *sum is quem esse me initio dixi vobis.* quae interpretatio quam facilem infert sententiam, tam multas a verbis textus, si contenderis, discessiones faecere deprehendetur.

v. 27. οὐκ ἔγνωσαν, *non norant*) Per hanc epicrisin Johannes admirationem suam significat, ob infidelitatem et coecitatem Judaeorum: uti cap. 12, 37. — τὸν πατέρα, *Patrem*) Pater eum *miserat:* v. 26. et Patre cognito, cognovissent, Jesus *quis* esset. v. 25.

v. 28. ὑψώσητε, *exaltabitis*) in cruce. — τότε) *tunc*, non prius. 1 Cor. 2, 8. — γνώσεσθε) *cognoscetis* ex re, quod nunc ex verbo non creditis. v. 24. Eventum legimus Matth. 27, 54. Luc. 23, 47. s. Act. 2, 41. — 21, 20. — καί, *et*) Oratio sic cohaeret: *Ego sum* (id quod aliquando cognoscetis) *et a me ipso facio nil*, etc. Ab h. l. ad finem v. 29. sunt quatuor sententiae. prima incipit, *et a me ipso:* secunda, *et qui:* tertia, *non reliquit:* quarta, *quia.* Ex his secunda et tertia sunt parallelae; itemque prima et quarta. — ποιῶ, *facio*) Subaudi, *et loquor.* — καθὼς — ταῦτα, *sicut — haec*) Similis locutio. ὅσα — οὕτω· *quae sic.* Num. 32, 31. Vid. *Comen.* in Didact. — λαλῶ) *haec*, quae loquor, *loquor.* Subaudi, *et facio.* Alterum ex altero supplendum.

v. 29. καί, *et*) et ideo. — οὐκ ἀφῆκέ με, *non reliquit me*) Praeteritum significat, nullo unquam tempore se relinqui. Congruit τὸ πάντοτε, *semper.* — ὅτι, *quia*) Conf. c. 15, 10. — τὰ ἀρεστὰ αὐτῷ, *quae placita sunt ei*) Argumentum, quo Judaei ad credendum Jesu Christo perducti sunt, idem militat pro omni auctoritate Scripturae S. et religionis Christianae. Semper, ubique, omni modo, ab omnibus postulat, omnes docet, ea omnia, quae Deo sunt placita, et Deo

digna. — *πάντοτε, semper)* Haec summa cum suavitate dixit Dominus.

*) v. 31. *ὑμεῖς, vos)* qui credere coepistis, quamvis ceteri non credant. — *μείνητε, manseritis)* Act. 13, 43. — *ἀληθῶς, vere)* Non satis est coepisse. sic, *ὄντως, revera.* v. 34. — *ἐστέ) estis*, jam: modo constetis.

v. 32. *τὴν ἀλήθειαν) veritatem*, de me, misso a Patre: de vobis, vere discipulis meis. — *ἡ ἀλήθεια) Veritas*, cognita, de me; et Ego ipse. Filius enim liberat, v. 36. [*coll.* c. 1, 12.] et est Veritas. c. 14, 6. — *ἐλευθερώσει, liberabit)* Non debemus mirari, Jesum repente injecisse mentionem hanc, cui contradicturi erant Judaei. Semper enim, pro infinita sua sapientia, id potissimum locutus est, quod oppugnaret praejudicia hominum, et hominibus esset saluberrimum; quamvis homines inde litigandi causas caperent. *Libertas* est immunitas filiorum Dei ab omni potestate contraria. [*a peccato videlicet ejusque servitio*, v. 34., *et a morte*, v. 51. V. g.]

v. 33. *ἀβραάμ, Abrahae)* Ad hunc denuo provocant v. 52. — *οὐδενὶ δεδουλεύκαμεν, nemini servivimus)* Loquuntur de sua aetate. nam majores servierant regi Aegyptiaco et Babylonico. — *ἐλεύθεροι, liberi)* Hoc unum arripiunt: de *veritate* liberante nil movent. Sic quoque versu 22. verba Jesu praegressa mutilarunt. Turba erat promiscua. Aliqui eorum propenso in Jesum animo erant; inimico alii. Illorum nonnulli praecedentibus de fide sermonibus moti ad fidem adspirare coeperant, sed hoc momento pedem retulerunt.

v. 34. *ἀπεκρίθη, respondit)* Jesus exceptioni duplici Judaeorum inverso ordine respondet, et primum orationem de *libertate* pertexit; deinde de *Abrahae* liberis disserit, a v. 37. — *ὁ ποιῶν) qui factitat* peccatum, *veritati* oppositum. — *δοῦλός ἐστι, servus est)* ipso facto. 2 Petr. 2, 19. Rom. 6, 16.

v. 35. *δοῦλος) servus*, statu; *servilis*, illiberali ingenio, adeoque peccatum faciens. — *ἐν τῇ οἰκίᾳ) in domo* Patris. — *ὁ υἱὸς) Filius*, unigenitus. coll. v. seq. Articulus majorem hîc vim habet, quam in antitheto, *ὁ δοῦλος*. — *μένει, manet)* in domo. Alluditur, quia de Abrahamo quaestio est, ad Gen. 21, 10. 25, 5. coll. Gal. 4, 22. s.

v. 36. *ὁ υἱὸς) Filius*, unigenitus.

v. 37. *ἀλλὰ) sed* alitis peccatum, occidendi mei consilium. — *ὁ λόγος ὁ ἐμὸς, sermo meus)* sermo veritatis et libertatis. — *οὐ χωρεῖ, non capit)* Antipathiam habent, qui non credunt, adversus Christum et verbum ejus. conf. v. seq. Correlata: homo *manere* debet; sermo *capere*. v. 31.

v. 38. *λαλῶ, loquor)* Subaudi, *et facio.* vide mox. — *καὶ, et)* Sequitur hoc e sententia generali, quae in priore hemistichio praesupponitur: Imitatur quisque patrem suum. — *ποιεῖτε, facitis)* Subaudi, *et loquimini.* quanquam *loquor* magis huic loco congruit de Jesu; et *facitis*, de adversariis. Membrum alterum ex altero supplendum. Sic Malach. 1, 14., *qui habet in grege suo masculum* (et labis expertem) *et votum faciens immolat* (femellam, aut ceteroqui) *inidoneam* victimam.

v. 39. *ἀβραάμ, Abraham)* Defendere conantur, quod dixerant

*) v. 30. *ἐπίστευσαν, credebant*] Tenellum hoc fidei quasi germen fuit. **Sed acris insecuta est boni et mali pugna, v. 44.** *V. g.*

v. 33. Sentiunt de alio ipsorum patre loqui Jesum. — *ἐποιεῖτε*) *ἂν subauditur*, uti c. 9, 33.

v. 40. **ἀποκτεῖναι, ἄνθρωπον,** *interficere, hominem)* Solet Jesus appellare se *Filium hominis;* hoc autem loco, *hominem.* nam huic loco respondet, quod v. 44. diabolum appellat *homicidam.* Itaque ad *me* potius, quam ad *hominem*, videtur referri *qui.* — **τὴν ἀλήθειαν,** *veritatem)* pretiosam, hominibus alias ignotam et vobis exosam. Saepe jungitur *veritas* et *vita*, falsitas et mors. Illae sunt Christi et fidelium; hae, Diaboli et impiorum. v. 44. — **ὐκ**) *non* hoc, sed plane diversum, dignum amatore Christi. Vid. infra, v. 56.

v. 41. **τῦ πατρὸς ὑμῶν,** *patris vestri)* Hujus nomen nondum exprimitur: sed idem mox ut Judaei audent Deum appellare patrem suum, expresse appellatur, *Diabolus.* v. ss. — **ἐκ πορνείας,** *ex stupro)* Novus importunitatis judaicae paroxysmus. — **ἕνα**) *unum*, eumque certum. Confirmant, se non esse spurios.

v. 42. **ἠγαπᾶτε,** *amaretis)* adeo non isto odio capitali me prosequeremini. — **ἐξῆλθον,** *exivi)* Innuitur terminus a quo. — **ἥκω,** *adsum)* Innuitur terminus ad quem.

v. 43. **διατί,** *quamobrem)* Huic particulae mox respondet versus 44. — **ὅτι,** *quod)* Hoc commate declaratur proxime praecedens. conf. ὅτι, c. 11, 47. 9, 17. — **τὴν λαλιὰν τὴν ἐμὴν**) *loquelam meam*, verissimam. — **ὐ δύνασθε ἀκύειν,** *non potestis audire)* prae odio vobis innato. Similis epitasis, *non potest*, 1 Cor. 2, 14.

v. 44. **ὑμεῖς,** *vos)* Elenchus apertissimus. — **καὶ,** *et)* et inde. — **ἐπιθυμίας,** *cupiditates)* quas ab initio non potuit perficere, respectu Filii Dei. — **θέλετε,** *vultis)* obnixe. — **ἀνθρωποκτόνος**) *homicida.* — **ἀπ' ἀρχῆς,** *ab initio)* ex quo aliquid novit de natura humana. — **καὶ ἐν — ὅταν,** *et in — quum)* Duae sententiae duo contraria exprimentes. utrivis additur *ὅτι, quia.* — **ὐχ ἕςηκεν,** *non constitit)* Tempus praeteritum et ipsum thema *ἵςημι sto* hoc significant: non assecutus est statum in veritate: (Similis locutio, **ἐν ᾗ ἑςήκαμεν,** *in qua statum nacti sumus*, Rom. 5, 2.) i. e. *mendax erat ab initio, perinde ut homicida.* namque hoc comma cupiditatem homicidii memoratam non antecedit, sed sequitur. — **ὐκ ἔςιν,** *non est) Fuit* in illo veritas; sed *non est.* Utprimum autem in illo veritas desiit esse, ipsius culpa; cupiditas homicidii locum habuit, hominemque sub ea ratione, quod in veritate erat, occidere statuit. Ex eo patet, non multo ante peccatum hominis peccasse diabolum, et diabolum non multo ante creatum fuisse, quam peccaret. — **τὸ ψεῦδος,** *mendacium)* Scriptura non modo mendacium voluntarium, sed etiam errorem ipsum gravi hoc nomine notare solet. Rom. 1, 25. 2 Thess. 2, 9. 11. 1 Joh. 2, 21. 27. — **ἐκ τῶν ἰδίων,** *ex propriis)* Ortus mali. Contrarium de Christo, cap. 7, 17. — **καὶ ὁ πατὴρ αὐτῦ,** *et pater ejus)* Articulus *ὁ* vim habet: *atque adeo.* Vocula *ejus* expresse referri potest ad *mendacium*, de quo in colo proximo: sed potius referri debet ad nomen, *mendax*, sensu indefinito repetendum. Nam aliquando relativum expressum vel intellectum pertinet ad subjectum aliud simile. 1 Tim. 2, 15., *Salvabitur* scil. *ea, mulier*, indefinite: tametsi *ea* refertur ad *Evam.* v. praec. Job. 1, 21.: *nudus exiri ex ventre matris meae: et nudus revertar ILLUC.* Ita hîc *Diabolus* dicitur *et ipse mendax, et pater cujusvis mendacis.* Clara est enim oppositio inter Deum et inter Diabolum, inter filios Dei et inter filios

Diaboli. Homo mendax, filius Diaboli; non *mendacium soboles* diaboli hoc loco dicitur.

v. 45. *ἐγώ, ego)* Hoc pronomen cum emphasi ponitur initio sententiae. — *ὅτι, quod)* quia. Veritatis est, non credi a malis. — *τὴν ἀλήθειαν, veritatem)* cui *mendacium* opponitur. — *λέγω, dico)* Antitheton: *loquitur*. v. praec. — *οὐ, non)* Mihi non auscultatis: diabolo auscultatis.

v. 46. *ἐλέγχει, arguit)* Provocat Jesus ad omnium conscientiam. — *περὶ ἁμαρτίας, de peccato)* id est, me errare, et a *veritate* abesse. quis audet id contendere? — *διατί, cur)* Huic *cur* respondet versu 47. *propterea*. Conf. *cur*, v. 43.

v. 47. *ἐκ τοῦ θεοῦ) ex Deo*, tauquam ex patre. — *τὰ)* ille solus verba Dei audit. — *διὰ τοῦτο, propterea)* Conclusio: vos non estis ex Deo, v. 42., probatur ab effectu: quia non auditis.

v. 48. *ἀπεκρίθησαν, responderunt)* injustissima retorsione, per formulas tum usitatas. — *οὐ καλῶς λέγομεν ἡμεῖς; non bene dicimus nos?)* Cum aliqua adhuc formidine horrendam contumeliam pronunciant. — *σαμαρείτης, Samarita)* alienus a vero Deo veri Israëlis. Respondet Jesus v. 54. fin. et seq. — *σὺ) tu*, inquiunt, non *nos*. — *δαιμόνιον, daemonium)* Ita dixerunt, qui putarunt, sermones Jesu fluxisse ex vesana superbia et arrogantia. Sic patet ratio eorum, quae respondet Jesus, v. 49. ss.

v. 49. *τιμῶ τὸν πατέρα μου, honoro patrem meum)* manifestando nomen ejus. — *καὶ ὑμεῖς) et vos* tamen. — *ἀτιμάζετέ με, ignominia afficitis me)* Id fecerunt v. 48.

v. 50. *οὐ ζητῶ, non quaero)* uti vos putatis; ideoque me contumelia afficiendum statuitis. — *ἔστιν, est)* Non quaero gloriam meam; neque opus est, ut ego quaeram. nam Pater meus eam asserit.

v. 51. *ἐάν τις, si quis)* Probat Jesus ab effectu futuro, quo Pater ipsum sit honoraturus, se suumque verbum nil habere commune cum Diabolo superbo et homicida. — *τηρήσῃ, servarit)* uti ego Patris mei verbum servo. v. 55. *Servare* debemus doctrinam Jesu, credendo: promissa, sperando: facienda, obediendo. — *θάνατον, mortem)* Docet Jesus, se non esse Samaritan. Samaritae erant Sadducaei, hostes immortalitatis, teste *Epiphanio*. Certe Judaei hîc loquentes id videntur in Samaritas contulisse. Minorem tamen eorum partem eo errore laborasse, assentiar. — *οὐ μὴ θεωρήσῃ, non videbit)* Efficacissimum argumentum contra psychopannychitas.

v. 52. *νῦν ἐγνώκαμεν, nunc cognovimus)* Antea cum dubitatione aliqua locuti erant: v. 48. *nunc* asseverationi Jesu, v. 51., opponunt affirmationem hanc.

v. 53. *μὴ σὺ μείζων, num tu major)* tu, inquiunt, qui servanti verbum tuum promittas immortalitatem, quae Abrahamo et prophetis non obtigit, tantis hominibus. — *καὶ, et)* Resolve: *et* major quam *prophetae*, qui *mortui sunt!* Sane major Christus Abrahamo et prophetis.

v. 54. *ἀπεκρίθη, respondit)* Refutat illa verba: *te ipsum tu.* — *ὃν ὑμεῖς λέγετε, ὅτι θεὸς ἡμῶν ἐστι)* Simillima constructio c. 10, 36. *ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε — ὑμεῖς λέγετε, Ὅτι βλασφημεῖς.* Item Gal. 1, 23. Jac. 1, 13., et Jos. 22, 34. in Hebr. Nam LXX *αὐτῶν* pro *ἡμῶν*, uti h. l. pro *ἡμῶν* aliqui scripserunt *ὑμῶν*. — *λέγετε, dicitis)* falso.

v. 55. *οἶδα)* Modo dixit, *οὐκ ἐγνώκατε·* nunc, non, *ἔγνωκα*, sed

οἶδα. ἔγνωκα dicit initium quoddam: at Filii notitia de Patre est aeterna; novit *Patrem* et *gloriam*, quam ipsi Pater tribuit. — *ψεύστης, mendax)* Mendax est, qui vel affirmat neganda, vel negat affirmanda. — *οἶδα αὐτὸν, καὶ τὸν λόγον αὐτοῦ τηρῶ, novi eum, et sermonem ejus servo)* Primum ait, *novi:* inde, *servo.* est enim Filius. At fideles, illo instituente, *servant verbum:* et sic acquirunt *notitiam.* c. 7, 17. not.

v. 56. *ὁ πατὴρ ὑμῶν, pater vester)* v. 37. 39. — *ἠγαλλιάσατο, ἵνα, exsultavit, ut)* Gestivit cum desiderio. Similis sermo Rom. 10, 1. Verba desiderandi sequitur *ἵνα, ut.* Haec *ἀγαλλίασις exsultatio* praecessit visionem; et visionem comitabatur iterum *χαρὰ gaudium.* — *τὴν ἡμέραν τὴν ἐμὴν, diem meum)* Diem Majestatis Christi: Phil. 1, 10. [1 Cor. 1, 8.] qui dies omnia Christi tempora, etiam in oculis Abrahae, praesupponit. Alii sunt dies carnis Christi (ut aliis se impendit) alius dies Christi ipsius et gloriae ejus. Hic dies respectu hujus sermonis erat futurus. Ergo gaudium Abrahae diem illum praecessit. — *καὶ εἶδε, et vidit)* Vidit, jam tum in revelatione gloriae meae divinae v. seqq. Hebr. 11, 13. Vidit diem Christi, qui in semine, quod stellarum instar futurum erat, sidus maximum est et fulgidissimum. Et quia hunc diem plane vitalem vidit, mortem non vidit. v. 51. ss. Sic Judaeorum instantia retunditur. Non tamen vidit, ut Apostoli. Matth. 13, 17. — *καὶ ἐχάρη, et gavisus est)* compos voti factus.

v. 57. *πεντήκοντα, quinquaginta)* Contentionis causa amplificant numerum. Dicerent autem: triginta et non multo plures annos; nisi plane obliti fuissent nativitatis Bethlehemiticae. Nunc hoc dicunt: Nondum attigisti semiseculum, sive annum superannuationis, Num. 4. ut Lightfootus observat: unde locutio est adagio non dissimilis. Non est credibile, Jesum propter angores praematuram senectutis speciem contraxisse. Hebr. 1, 9. Matth. 9, 15. 11, 19. — *ἀβραάμ, Abraham)* Is 1850 annis ante hoc colloquium obierat. — *ἑώρακας, vidisti)* Loquuntur, (et recte hoc quidem, coll. c. 16, 16. 22.) vi correlatorum: Si Abraham tuum diem vidit; tu Abrahamum vidisti.

v. 58. *πρὶν ἀβραὰμ γενέσθαι, ἐγὼ εἰμί· antequam Abraham fieret, ego sum)* Refutantur Judaei, qui negabant, Abrahamum jam tum potuisse videre diem illum. *Eram,* inquit Jesus, *jam tum: itaque Abrahamum vidi, et Abraham vidit diem meum. non modo non postea demum esse coepi, sed eram, antequam ille fieret.* Notanda differentia verborum, *fio* et *sum.* Marc. 4, 22. Act. 26, 29. 1 Cor. 3, 18. Est autem sermo concisus, hoc sensu: *Antequam Abraham fieret,* ego eram: et hodie, tanto post obitum Abrahae spatio, *ego sum.* Etenim saepe ita loquitur Johannes, ut protasis et apodosis se mutuo expleant. v. 28. 38. c. 5, 21. 30. 11, 8. 14, 10. 15, 27. Ap. 14, 10. nott. Sic eleganter cohaeret particula *ante* et praesens *sum.* Conf. etiam Col. 1, 17.: *Ipse est ante omnia.* Et tamen Artemonius in Diss. IV. p. 618. hunc sermonem, audaci Enjedini exemplo, Barbarismum vocat. atqui praesens saepe ita ponitur, ut praeteritum includatur. Luc. 15, 29.: *tot annos* (servivi et adhuc) *servio tibi.* Ibid. v. 31.: *semper mecum* (fuisti et) *es,* ut Gothus interpretatur. LXX Ps. 90, 2., *πρὸ τοῦ ὄρη γενηθῆναι σὺ εἶ·* ubi distinctionem nullo conatu mutare potest Artemonius. Prov. 8, 25., *πρὸ πάντων βουνῶν γεννᾷ με·* ubi si modo recte ait Artemonius esse mendum, nil pro-

pius est (pro הוללתי) quam *γεννῶμαι*, quod item praesens est. Velim videre, quid excogitaret contra Jer. 1, 5.: *πρὸ τοῦ με καταπλάσαι σε ἐν κοιλίᾳ, ἐπίσταμαί σε·* Artemonius, cum Socino, sic explicat: *Antequam Abraham fiat pater multarum gentium; ego sum*, scil. Christus. et *ego sum* accipit, uti v. 24. 28. c. 13, 19. Marc. 13, 6. Resp. 1) Judaei objecerant Abrahamum ante annos quinquaginta et longe plures defunctum: non spectabatur ab eis Abrahamus Novi Test. futurus. 2) Haec sententia non tulisset gravissimam asseverationem, *Amen amen dico vobis.* Sic enim etiam Judaei, qui tum vivebant, ante Abrahamum fuissent. 3) Verbum *sum* in hoc colloquio de aetate ac tempore ponitur in antitheto ad inchoativum *fieri:* oppositorum autem est eadem ratio, et utrumque verbum absolute debet accipi, uti *erat* c. 1, 1. etc. Absoluta tamen haec significatio alteram illam per consequentiam includit: Antequam Abraham fieret; Hic, qui loquitur, erat; idemque erat is, quem se esse Judaeis affirmabat. — *πρὶν Ἀβραὰμ γενέσθαι)* *Γενέσθαι* desideratur apud antiquos patres quosdam, Latinos praesertim: sed omissionem non fert usus *πρὶν* adverbii. Illud quidem certum est, patres illos de Sociniana verbi *γενέσθαι*, atque adeo totius loci hujus detorsione nil cogitavisse.

v. 59. *ἦραν, sustulerunt)* Habebant pro blasphemo. — *λίθους, lapides)* arma multitudinis. — *ἐκρύβη, abscondit se*) non conferendo se in latebram, sed quod oculis eorum conspicuus esse desiit, modo miraculoso (coll. Jer. 36, 26.) dum templo exivit.

v. 59. et 9, 1. *καὶ ἐξῆλθεν ἐκ τοῦ ἱεροῦ, καὶ παρῆγεν οὕτως· καὶ παράγων εἶδεν κτλ.*) Haec videtur media esse et genuina lectio; [Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l.] nam ad *παρῆγεν* aperte refertur *παράγων*, et *οὕτως* denotat miraculosam facilitatem discessus. — *παρῆγεν — καὶ παράγων, praeteriit — et praeteriens)* Similis nexus Act. 27. fine, et c. 28. initio. — *οὕτως, sic)* ut si nemo eum peteret.

CAPUT IX.

v. 1. *Καὶ παράγων, et praeteriens*) statim post impetum hostium. — *τυφλὸν, caecum)* qui apud templum mendicabat. conf. Act. 3, 2.

v. 2. *ἠρώτησαν, interrogaverunt)* Cognitam habebant scientiam Magistri. — *οὗτος, hic)* Interrogatio haec discipulorum non debet curiose exquiri: num et quando caecus ille peccare potuerit et inde caecitatem contrahere. Interrogatio, disjunctiva praesertim, nil affirmat: et affirmatio *discipulorum* non cogeret nos ad assensum. — *γεννηθῇ, nasceretur) Natum fuisse* caecum, ex aliis audierant discipuli.

v. 3. *ἀπεκρίθη, respondit*) Jesus discipulis apertius respondere solet, quam infidelibus Judaeis. — *ἥμαρτεν, peccavit*) Repete, *ut caecus nasceretur.* [*A singulari casu ad singularem culpam concludere amat humana ratio.* Luc. 13, 2. 4. Act. 28, 4. V. g.] — *ἀλλ', sed)* Conf. c. 11, 4. — *ἵνα, ut*) Potestas Dei. — *τὰ ἔργα, opera)* Plurale. Uno opere cognito, cognoscuntur omnia. Ex operibus elucet Potentia et Gloria et Gratia Dei.

v. 4. *νὺξ, nox*) Christus est lux: ea abeunte, nox venit, non lucem impediens, sed terram obscurans. — *οὐδεὶς, nemo*) Non dicit:

non ego; sed, *nemo.* Ipse semper operari potuit: sed tamen opportunitatem observavit: Johannes saepe describit Christum de rebus ei obvenientibus ita loquentem indefinite, uti convenit in quemvis pium in talibus rebus. c. 11, 9. 12, 24. 25. Nempe Jesus tentatus est per omnia, sine peccato.

v. 5. **φῶς,** *lux)* Allegoria ab objecto visûs, quem caeco daturus erat. conf. *ut manifesta fierent,* v. 3. **ἡμέρα,** *dies,* v. 4.

v. 6. **εἰπὼν,** *dicens)* audiente caeco. Oravit etiam Jesus, v. 31. — **πηλὸν,** *lutum)* Saliva munda, pulvere mundo mixta, munda medicina erat. Homo creatus ex terra: nunc creatio visûs indidem. — **ἐπὶ τὺς ὀφθαλμὺς,** *super oculos)* Poëticum est, quod Nonnus ne vestigium quidem oculorum in facie caeci hujus fuisse statuit. v. 10.

v. 7. **νίψαι,** *lava te)* facie. — **τῦ σιλωάμ,** *Siloam)* Nomen huic loco inditum pridem, quia Jesus Christus eo *missurus* erat caecum. Et ab hoc tempore nomen loci erat monumentum miraculi facti. Etymon est in *abi, lavare.* — **ὃ ἑρμηνεύεται ἀπεςαλμένος,** *quod exponitur Missus)* Hoc addit evangelista. conf. v. 11. — **καὶ ἦλθε,** *et venit)* ante quam ad parentes iret.

*) v. 9. **ὅμοιος,** *similis)* Quidvis prius fingit et putat humana ratio, quam miraculum factum credat. v. 18. Act. 2, 13. Sed eo magis confirmatur veritas.

v. 11. **ἄνθρωπος λεγόμενος ἰησῦς,** *homo qui dicitur Jesus)* Non additur articulus, sed participium. conf. c. 11, 54. Nescierat caecus celebritatem Jesu. — **ἀνέβλεψα)** *visum recepi.* Antea non habuerat videndi facultatem: sed ea tamen homini naturalis est. ideo dicit: *recepi visum.*

v. 13. **πρὸς τὺς φαρισαίυς,** *ad pharisaeos)* tanquam ad inquisitores.

v. 15. **καὶ οἱ) καὶ,** *etiam.*

v. 16. **παρὰ τῦ θεῦ,** *a Deo)* Opposita: *esse a Deo,* et *esse peccatorem.* [*Notabile antitheton. In quemvis hominem vel prius quadrat vel posterius.* V. g.] — **ὅτι,** *quod)* In Theologia characteristica nil praecipitandum.

v. 17. **προφήτης,** *propheta)* i. e. *a Deo.* v. 16. 33. coll. c. 1, 6. 3, 2. [*Oraverat Jesus in suscepta sanatione,* v. 31.: *eaque re coecus intimam Jesu cum Deo familiaritatem cognoverat.* V. g.] Jucunde observari potest fides apud hunc hominem, dum pharisaei contradicunt, paullatim exoriens. [*Repetitis inquisitionibus agitatus hominum demum auctoritate teneri dedidicit. Ita perversis etiam aliorum moribus utendum est.* V. g.]

v. 18. **αὐτῦ τῦ ἀναβλέψαντος,** *ejus, qui visum receperat)* Haec junguntur ut substantivum et adjectivum, et *ejus* refertur ad *caeci.*

v. 19. **πῶς βλέπει)** *quomodo* factum est, ut *videat.*

v. 21. **οὐκ οἴδαμεν,** *haud scimus)* Adhuc non viderant filium suum videntem: sed a Jesu profectum id esse, statim conjecerant. Ideo prior pars hujus versus non assignatur timori. v. 23. — **ἡμεῖς,** *nos)* Emphasis, in antitheto ad **αὐτὸς,** *ipse* non semel subsequens. — **αὐτὸς ἡλικίαν ἔχει, αὐτὸν ἐρωτήσατε)** Sic v. 23. Sed *Latinus,* et inde *Augustinus* et alii, versu 21.: *ipsum interrogate: aetatem habet.*

---

*) v. 8. **οἱ γείτονες,** *vicini]* manifestum fuit miraculum. *V. g.*

et convenit, quod sequitur: *ipse de se loquetur.* — *ἡλικίαν, aetatem)* idoneam ad dicendum testimonium.

v. 22. *ἐφοβοῦντο, timebant)* usque eo, ut filium [*quem tamen visu donatum esse, impense procul dubio gavisi sunt,* V. g.] solum in periculo relinquerent; et non modo non Christum Jesum esse, sed ne id quidem, ex quo id consequebatur, confiterentur. — *ἀποσυνάγωγος, synagoga ejectus)* quae poena gravissima.

v. 24. *ἐκ δευτέρου, iterum)* Dimissus igitur fuerat post sermonem v. 17. descriptum. — *δὸς, da)* Speciosa praefatio. Dat gloriam Deo is, qui verum confitetur, praesertim in re et causa ardua. — *ἡμεῖς οἴδαμεν, nos novimus)* Auctoritate sua conantur hominem idiotam occupare, et movere, ut Jesum dicat peccatorem, nec Filium Dei praedicet. [Videmus, *ajunt. coll.* v. 41. V. g.] — *ἁμαρτωλὸς, peccator)* v. 16.

v. 25. *εἰ, si)* In re, de qua certum nondum habet, tamen non cedit aliorum falsae auctoritati: et magis credit, Jesum non esse peccatorem, quam, esse peccatorem. — *τυφλὸς ὢν, caecus cum essem)* Participium habet vim praeteriti temporis, manifestam ex eo, quod sequitur, *nunc video.* conf. Gal. 1, 23.

v. 26. *εἶπον, dixerunt)* Mire se torquent miseri. *)

v. 27. *τί, quid)* cur? — *καὶ ὑμεῖς) vos quoque.* Fatetur, se velle discipulum Jesu fieri. — *θέλετε, vultis)* Ironia decens et suavis. [*Et sane qui vult Christi discipulus fieri, eum fas est solicitâ percontatione uti. Non refragatur veritas.* V. g.]

v. 28. *ἐλοιδόρησαν, convicium fecerunt)* Contumelia se afficere illum putabant, quem *discipulum Jesu* appellarent. — *ἐκείνου, illius)* Hoc vocabulo removent Jesum a sese.

v. 29. *ἡμεῖς οἴδαμεν, nos scimus)* Sciebant testimoniis iis, quae hodie quoque sunt irrefragabilia. — *πόθεν ἐςὶν, unde sit)* eum doctrina sua.

v. 30. *ἐν γὰρ τούτῳ, in hoc enim)* Sic, *ἐν γὰρ τούτῳ, in hoc enim,* c. 4, 37. *γὰρ videlicet,* responsioni interdum charientismum addit. — *θαυμαςὸν, mirabile)* Resp. *nescimus. Nescire* et *mirari,* affinia. — *πόθεν, unde)* nempe a Deo. v. 33. 16.

v. 31. *ἁμαρτωλῶν, peccatores)* Crescit fides hominis, coll. v. 17. 24. 25. — *τὸ θέλημα, voluntatem)* Qui Dei voluntatem facit, hujus orantis voluntatem facit Deus.

v. 33. *οὐδὲν) nihil,* non modo eorum, quae ipse facit, sed etiam eorum, quae alii excellentes viri faciunt. Jesus non habebat praesidia externa, quibus mortales niti solent.

v. 34. *ἐν ἁμαρτίαις, in peccatis)* Exprobrant de caecitate pristina. v. 2. — *καὶ σὺ) tuque* tamen. — *διδάσκεις, doces)* Sane praeclara concio est v. 30—33. — *ἐξέβαλον, αὐτὸν, ejecerunt eum)* tanquam Christianum. v. 22. Id factum magno ejus bono: sed ipsi produnt

*) *τί — πῶς, quid — quomodo?)* Miraculi certitudinem, dummodo possibile foret, suppressuri erant. Multa omnibus aetatibus extraordinaria eveniunt; complura etiam id genus perhibentur temere. Itaque diligentissima, qua fieri posset, investigatione Verum in his talibus a Falso, Certumve a Dubio dirimi juvaret. Atqui e re sua esse mundus infidelis opinatur, ne quid omnino planum fiat atque expeditum. Ita videlicet cumulatarum praestigiarum praetextu ipsa veritas potest vitari. *V. g.*

odium veritatis, quo laborant. — *ἔξω, foras)* ex eo loco, ubi erant congregati.

v. 35. **εὑρὼν**, *inveniens)* Quaesierat igitur, postquam a mundo siverat aliquandiu eum exagitari. — *σὺ, tu)* quamvis alii non credant. Pronomen interrogationem hoc loco affirmationi affinem reddit.

v. 36. **καὶ τίς**, *et quis)* **καὶ τί**, *et quid:* cap. 14, 22. **καὶ τίς**, *et quis.* Luc. 10, 29. not. — **ἵνα**, *ut)* Hoc pendet a *dic mihi*, et *dic mihi* latet in *quis est?* — **πιστεύσω**, *credam)* Gradus fidei erat: Jesum habere pro eo, cui credendum sit, quicquid dixerit.

v. 37. **ἑώρακας**, *vidisti) videre coepisti* his, qui aperti tibi sunt, oculis. — **ὁ λαλῶν**, *qui loquitur)* Humilis sermo, in tertia persona.

v. 38. **Κύριε**, *Domine)* Jam augustiore sensu ita dicit, quam dixerat versu 36. — **προσεκύνησεν**, *adoravit)* Agnitionem sponte sequitur adoratio. [*quam nusquam a quoquam desideravit Jesus; spiritu fidei instruente credentes.* V. g.]

v. 39. **Κρίμα**, *judicium)* justum et ratum, pharisaico melius. — **βλέπωσι**, *videant)* corpore et mente. — **οἱ βλέποντες**, *qui vident)* qui se videntes esse putant, ac non agnoscunt caecos, v. 41. — **τυφλοὶ**, *caeci)* mente.

v. 41. **ἁμαρτίαν**, *peccatum)* Si diceretis, *caeci sumus;* visum peteretis, et peccatum vestrum jam desiisset. *Peccatum* est etiam in intellectu; nam caecitas visum afficit, et est synonymon peccati.

CAPUT X.

v. 1. **Ἀμὴν**, *amen)* Arcte haec cohaerent cum praecedentibus. nam **ἐκεῖνοι**, *illi*, v. 6. refertur ad c. 9, 40. [*Et medio sane tempore inter scenopegiam atque encaenia sermonem hunc paroemialem* v. 1—5. *prolatum existimes: nam versus* 21. *ad miraculum proxime a festo scenopegias factum remittit; et sermones in encaeniis* v. 26—30. *propositi paroemiam istam* (v. 1—5.) *respiciunt.* Harm. p. 363.] — **διὰ τῆς θύρας**, *per ostium)* per Christum. v. 9. Unus patet legitimus aditus: cetera omnia clausa sunt. — **εἰς τὴν αὐλὴν**, *in ovile)* de quo v. 16. — **τῶν προβάτων**, *ovium)* Haec allegoria continuatur usque ad v. 30. Et videntur *oves* fuisse ante oculos. — **ἀναβαίνων**, *ascendens)* ultra septa. — **κλέπτης καὶ λῃστὴς**, *fur et latro)* v. 8.

v. 2. **ὁ δὲ εἰσερχόμενος**, *qui autem intrat)* per Christum. v. 9.

v. 3. **τούτῳ**, *huic)* tanquam noto. — **ὁ θυρωρὸς**, *janitor)* Ut *Pastor*, spectatur Christus versu 11. s. ut *Janua*, versu 1—10. Quemadmodum non indignum Christo est, *Januam* dici, qua intret pastor: sic non indignum *Deo*, *Janitorem* dici. Hebraicum שער honorificentius sonat. De re, vid. Act. 14, 27. Col. 4, 3. coll. Ap. 3, 7. Act. 16, 14. *Spiritum Sanctum Janitorem* dissertatione copiosa A. 1739 stitit *C. Weisius*, Theologus Lipsiensis. — **τὰ πρόβατα — τὰ ἴδια πρόβατα** —, *oves — proprias oves —)* Sic v. 4. per chiasmum inversum *proprias oves — oves.* — **ἀκούει**, **καλεῖ**, *audiunt, vocat)* Correlata. — **τὰ ἴδια πρόβατα**, *proprias oves)* Omnes sunt propriae, coll. v. 12. sed hoc epitheton magis congruit cum *appellatione* nominatim facta, quam cum *auditu.* [*Pastor genuinus omnibus quidem animabus rite affectis probatur: at singulari modo manife-*

stus est iis, quas praecipue opera ejus juvat. V. g.] — **καλεῖ κατ' ὄνομα**, *vocat nominatim)* Etiam oves, ab antiquis, nominibus distinguebantur. — **καὶ**) *et* sic, dum vocat.

v. 4. **ἐκβάλῃ**, *emiserit)* Synonymon verbi **ἐξάγει** *educit*, sed generalius.

v. 5. **ἀπ' αὐτοῦ**, *ab eo)* tanquam a peste. [*Neque id vel fastum jure dixeris vel pertinaciam vel boni ordinis laesionem.* V. g.] — **οὐκ οἴδασι**) *non norunt*, ut sequendam: norunt, ut fugiendam. [*Accedit, quod res incognitas, etiamsi bonae fortassis esse queant, citra explorationem non convenit acceptare.* V. g.]

v. 6. **οὐκ ἔγνωσαν**, *non cognoverunt)* Sic poterant sentire, se caecos esse. c. 9, 41.

v. 7. **ἡ θύρα**, *ostium*) Christus et ostium, et pastor et Omnia: nemo alius. — **τῶν προβάτων**, *ovium*) ad oves.

v. 8. **ὅσοι ἦλθον**, *quotquot venerunt)* Verbum subsequens, **εἰσὶ**, *sunt*, in praesenti, indicat, **ἦλθον**, *venerunt*, accipiendum esse de tempore praeterito proximo *); et de cursu aliorum proprio, cui opponitur *per me.* v. 9. Dicitur, *qui venerunt*, uti 2 Cor. 11, 4. *quisquis venit.* Neque excludit illos fures et latrones, qui etiam *post Jesum* sine dubio, non modo *ante Jesum*, venerant; quotquot scilicet inter initium praedicationis ejus et inter tempus hujus paroemiae, paulo ante passionem dictae, apud Judaeos docendi munus erant aggressi, antecessorum similes. — **κλέπται**, *fures*) bonorum, lucro suo, clam. — **λῃσταὶ**, *latrones*) vitae, ovium damno, aperte. — **ἀλλ' οὐκ**) *sed*, quamvis isti se offerrent, *non* audiverunt. c. 7, 46. Matth. 7, 29. 9, 36.

v. 9. **δι' ἐμοῦ**, *per me*) per Christum cognitum et vocantem, qui sum *ostium.* conf. *post te.* Jer. 17, 16. — **τὶς**, *quispiam*) tanquam ovis. [*et pastor*, V. g.] — **σωθήσεται**, *servabitur*) securus a lupo. *Salus* et *pascuum* junguntur, uti mox *vita* et *abundantia.* v. 10. — **εἰσελεύσεται καὶ ἐξελεύσεται**, *ingredietur et egredietur*) Hac phrasi Hebraica denotatur assidua consuetudo cum pastore et magistro. conf. Act. 1, 21. LXX, Num. 27, 17. 21. — **εὑρήσει**, *inveniet)* sive intret, sive exeat: quum ceteris pascuum fit ignotum. conf. Ex. 16, 25. s.

v. 10. **ἵνα κλέψῃ**, *ut furetur*) Id proprie *furis* est. Sequuntur pejora. Fur 1) furatur *sui* commodi causa: 2) *aliis* damnum affert, *a*) perimendo oves, *b*) perdendo pabula reliqua. Gradatio est in divisione, non in subdivisione. **ἀπώλεια**, *perditio* per furem allata non est spiritualis, sed civilis. per eam autem metaphorice describitur noxa spiritualis, perinde ut per *furtum* et per *occisionem.* — **καὶ θύσῃ**, *et jugulet)* Oppositum, *vita.* — **καὶ ἀπολέσῃ**, *et perdat)* Oppositum, *abundantia:* de qua Psalm. 23, 1.

v. 11. **ὁ ποιμὴν ὁ καλὸς**, *Pastor bonus*) ille, de quo praedictum est per prophetas. *Pastor*, cujus propriae sunt oves: *bonus*, qui vitam ponit pro ovibus: cui illae curae sunt. v. 13. Hodie, qui unius oppidi vel pagi pecudes mercede pascunt, pastores dicuntur: sed h. l. nobilior est significatus vocabuli *pastor.* [*Universum Christi munus hac paroemia de* pastore *et* ostio *continetur.* V. g.] — **τίθησιν**, *ponit)* Hoc quinquies dicitur, summa vi. Hoc summo omnia reliqua beneficia pastoralia praesupponuntur, includuntur, info-

---

*) *Congruit, quod notationem temporis* **πρὸ ἐμοῦ** *et margo* utriusque Ed. *pro lectione minus firma declarat, et* Vers. germ. *plane omittit.* **E. B.**

runtur. [*Esai.* 53, 10. 6.] — *ὑπὲρ τῶν προβάτων, pro ovibus*) Christus hîc declarat, qualem se pastorem ovibus praestet. quare hinc non infertur, eum non esse mortuum etiam pro reliquis hominibus.

v. 12. *ὁ μισθωτὸς, mercenarius*) sui commodi causa pascens. — *οὐκ ὢν*) Saepius cum participio ponitur *μὴ*, sed *οὐκ* emphasin hîc majorem habet. — *ἁρπάζει, rapit) lacerat*, quas potest; ceteras *dispergit.* duae rationes nocendi. Bonus autem pastor, *congregat.* v. 16. — *τὰ πρόβατα, oves*) cunctas.

v. 13. *δὲ, autem*) Habet hoc vim declarandi verbum *fugit* ex versu praecedenti repetitum. — *ὅτι μισθωτὸς, quia mercenarius*) Ploce. De mercede, non de grege laborat. — *καὶ οὐ μέλει, et non est cura*) Constr. cum *fugit.* Observandum antitheton, v. 14. 15.

mercenarius	ego
mercenarius est	pastor bonus
non est cura ei	novi
fugit:	animam meam pono.

v. 14. *τὰ ἐμὰ*) *meas, oves.* — *καὶ, καὶ, et, et)* Semper initium boni fit a Deo et Christo. Ut bonus pastor, et novit, et notus est.

v. 15. *καθὼς, sicut)* Hoc cohaeret cum versu praec. Saepe habitus fidelium ad Christum deducitur ex habitu Christi proprio ad Patrem. c. 14, 20. 15, 10. 17, 8. 21. Matth. 11, 27. Luc. 22, 29. 1 Cor. 11, 3. 15, 28. Ap. 3, 21. — *καὶ*) *et* ideo. Hinc *noscunt* oves bonitatem Pastoris. — *τίθημι, pono*) Praesens. tota illa vita Christi erat itio in mortem.

v. 16. *ἄλλα πρόβατα, alias oves*) Quae jam *oves* dicuntur, quia *praevisae.* conf. c. 11, 52. ubi *filios Dei* pari ratione appellat. *Alias oves* dicit, non *aliud ovile.* Erant enim dispersae in mundo. — *ἔχω, habeo*) Hoc verbum habet magnam potestatem. — *ταύτης, hoc*) judaico. — *δεῖ, oportet)* propter mandatum Patris. — *ἀγαγεῖν, ducere)* per mortem meam. Non dicit, *educere*; uti v. 3., neque *introducere in hoc ovile:* sed simpliciter, *ducere.* Non opus est illis solum mutare. — *ἀκούσουσι*) Verbo *oportet* respondet hîc subjunctivus in correlato. — *μία ποίμνη, εἷς ποιμὴν*) *Unus grex*, ut nulli supersint greges falsi scissique: *unus pastor*, ut nulli supersint mercenarii, falsi, mali pastores, pseudopetrus etc. conf. Ez. 34, 23. Zach. 14, 9. Haec unitas gregis, haec unitas pastoris coepit, postquam bonus pastor animam suam posuit, c. 11, 52., et suo tempore, sufflamine omni sublato, consummabitur. De jure, Jesus semper unicus *est* Pastor: de jure et facto igitur unus *fiet.* Suavissime ponitur primum *unus grex*, deinde *unus pastor.* Referuntur ad se *ducere* et *unus grex;* tum, *audient*, et *unus pastor.* Omnes pastor in *unum gregem* ducet: *unum* totus grex *pastorem* audiet.

v. 17. *ἀγαπᾷ*) *amat* me, et amanter hoc mihi injungit, amanter quasi persuadet, et ego, tametsi ponenda est anima, de amore ejus certus maneo: nam pono, ut recipiam. porro Pater, me amans, mihi oves dat in peculium: quia ejus mandatum, de anima mea ponenda, servo. v. 18. Significatur amor superveniens. Amor Patris non modo erga nos, sed etiam erga Christum, in passione Christi spectandus est; non solum severitas ultrix.

v. 18. *οὐδεὶς, nemo*) Conf. v. 29. — *αἴρει, tollit)* sua potestate et arbitrio. — *ἀπ' ἐμαυτοῦ, a me ipso*) Sua sponte Jesus se hostibus capiendum permisit: et in ipsa cruce, non debilitate ulla, sed cum

clamore, spiritum emisit. — *καὶ, et)* Arctissimus nexus rerum duarum, (coll. v. 17. *ut*,) quarum duplicem *potestatem* habet. — *ἐξουσίαν ἔχω, potestatem habeo)* Sic iteratur *ἔχωσι, habeant*. v. 10. add. c. 19, 10. — *παρὰ τοῦ πατρός μου, a Patre meo)* Potestatem suam summam ad Patrem refert.

v. 19. *σχίσμα, dissidium)* Unde ratiocinationes tam variae de Christo? Resp. Cum ignoratur persona ejus.

v. 20. *πολλοί, multi)* Summos et dulcissimos sermones pessime sunt accipere soliti. *).

v. 21. *ῥήματα)* Hebr. דברים *verba*, coll. anteced. et *opera*, coll. conseq.

v. 22. *ἐγκαίνια, encaenia)* a Juda Maccabaeo instituta. 1 Macc. 4, 59. [*Non ex instituto hujus festi ecclesiastici caussâ (ut reliquorum, per Legem constitutorum, ergo fecerat) Hierosolymas adscendit, sed rebus ita ferentibus interfuit. In festo* Paschatos Joh. 2. 3. *non diu permansit Hierosolymis: diutius paullo, post* Pentecosten, c. 5. *at, itinere ad* Scenopegiam (c. 7, 8.) *perfecto, ut finis coronaret opus*, longiores denique *moras ibi a scenopegias festo* ultra encaenia *fecit*. Harm. p. 364.] — *χειμὼν, hiems)* Hieme festum illud fuisse, non omnibus lectoribus notum supponit Johannes.

v. 24. *ἐκύκλωσαν, circumdederunt)* Quam gratum id fuisset Salvatori, si fecissent in fide! — *καὶ ἔλεγον, et dicebant)* importuno frementis naturae impetu. — *αἴρεις, tollis)* suspensam tenes: i. e. enecas, exanimas nos. conferatur phrasis v. 18. atqui ipsi se ipsos misere enecabant. Diu versatus fuerat inter ipsos, post scenopegiam praesertim. — *εἰπὲ, dic)* Quasi vero nunquam dixerit et ostenderit. v. 25. Mox aperte dicit versu 30. 36. 38. Saepe cogitamus: Si hoc vel illud hoc illove modo expressum audirem aut legerem; credere possem. Sed Deus solus scit, quomodo nobiscum loqui deceat, ad fidem nostram alendam et exercendam. — *παῤῥησίᾳ, libere)* aperte, rotunde.

v. 25. *εἶπον ὑμῖν, dixi vobis)* i. e. Sum Christus. Similis formula, *tu dixisti*. Matth. 26, 64. Dixit autem Jesus saepe, etiam hoc capite. Jesus est Christus. *Dixi vobis* (et non credidistis: dico vobis) *et non creditis. καὶ, et*, pro *sed*. coll. v. 26. *ἀλλὰ sed*. — *τὰ ἔργα, opera)* quae vel eos convincere poterant, qui verbis non credunt. — *περὶ ἐμοῦ, de me)* me esse Christum.

v. 26. *ὑμεῖς, vos)* Vestra est culpa. — *οὐ γὰρ, non enim)* Oves enim credunt. v. 3. 14. 16. 27. Hic sermo in encaeniis habitus respicit sermones ante encaeniae habitos.

v. 27. 28. *τὰ πρόβατα — ἐκ τῆς χειρός μου, oves — ex manu mea)* Tria sententiarum paria, quorum singula et ovium fidem et pastoris bonitatem exprimunt, per correlata.

v. 28. *κἀγὼ, et ego) Sequela* et *vita* arcte connectuntur. c. 8, 12. — *οὐ μὴ ἀπόλωνται, non peribunt)* Medium: (sic, *ἀπολέσθαι*, c. 17, 12. Luc. 15, 24. Jud. v. 11.) i. e. non perdent sese, *intrinsecus*. conf. 1 Joh. 5, 18. et Joh. 17, 12. not. — *καὶ οὐχ, et non)* nec per ullum hostem *externum* eas e manu mea rapi sinam. — *ἁρπάσει, rapiet)* Futuro includitur verbum auxiliare *δύναται, potest*. coll. v. seq.

*) *τί αὐτοῦ ἀκούετε, quid eum auditis?*] Plena periculi res, ubi vel auditui renunciatur. *V. g.*

v. 29. *δέδωκε, dedit)* Subaudi, eas oves. — *μείζων πάντων, major omnibus)* major hostibus: major ovibus: et (alio sensu,) *major etiam me.* c. 14, 28. — *ἁρπάζειν, rapere)* eas, oves.

v. 30. *ἐγὼ καὶ ὁ πατὴρ ἕν ἐσμεν, ego et pater unum sumus)* *Unum*, non solum voluntatis consensu, sed unitate potentiae, adeoque naturae. nam Omnipotentia est attributum naturale: et sermo est de unitate Patris et Filii. In his verbis Jesu plus viderunt caeci Judaei, quam hodie vident Antitrinitarii. Si Judaei putassent, Jesum haberi velle tantum pro divino homine, ac non pro Filio Dei, qui tam vere sit Deus, quam filii hominum sunt homines; non dixissent, *tu homo cum sis, facis te ipsum Deum*, neque blasphemiae eum postulassent. Per *sumus* refutatur Sabellius: per *unum*, Arius. Vid. v. 33. 36. 38. fin. 29. 28. Inprimis etiam prima persona pluralis numeri eximiam de Filio et Patre significationem habet: qua Jesus raro utitur de se et de hominibus. vid. ad Matth. 5, 11.

v. 31. *ἐβάςασαν, portarunt)* Erant igitur saxa magna.

v. 32. *καλὰ ἔργα, bona opera)* Ostendit Jesus, ex *operibus* ferendum esse judicium. v. 37. — *λιθάζετε, lapidatis)* Judaeis jam certum erat. v. 33.

v. 33. *περὶ, de)* ut Latini, *qua de causa.* *διὰ*, v. 32.

v. 34. *ἀπεκρίθη, respondit)* Judaei dixerant: *Tu ais te esse Deum*, et quidem natura Deum: (nam hanc Deitatem cum humanitate committebat caecitas eorum:) et hanc deitatem naturalem, humanitate non negata, Jesus agnoscit, neque per sermonem subsequentem imminuit, sed tuetur. conf. v. 39., quomodo id quoque acceperint Judaei. Ex his facile respondebitur *Artemonio*, P. II. c. 1. Circumdederant Jesum, v. 24., et sic mortem intentabant: tamen sapientia ejus et animi praesentia inconcussa manet. — *ἐγὼ) ego*, Deus. nam ex *εἶπα* primae personae infertur illud: *ad quos sermo Dei factus est.* v. seq. — *θεοὶ, dii)* Ps. 82, 6. additur parallelum: *υἱοὶ ὑψίςου, filii Altissimi.* itaque etiam v. 36. ad *υἱὸς τοῦ θεοῦ, filius Dei*, subaudiri debet, *θεὸς, Deus.* Nullo modo Deum Jesum ferebant Judaei: quos ipse refutans, Psalmum allegat. Ceterum comparatio ex Psalmo ducta non probat, Christi deitatem esse propinquiorem deitati mortalium, quam Patris aeterni deitati: neque enim ad credentes unquam hunc psalmi locum allegavit.

v. 35. *ἐκείνους) illos*, pusillos, imo etiam reprehensione in psalmo dignos. — *εἶπε, dixit)* Deus, in psalmo locutum se professus. Unde statim expresse dicitur *ὁ λόγος τοῦ θεοῦ, sermo Dei.* conf. 1 Reg. 18, 31. — *πρὸς οὓς, ad quos)* Causa, cur illi vocentur dii, et cur sensu inferiore. conf. *πρὸς, ad*, Marc. 12, 12. Alii *πρὸς* interpretantur *contra.* — *ὁ λόγος, sermo)* et quidem sermo illius psalmi, partim *deos* illos *dicens*, partim eosdem reprehendens. — *καὶ οὐ, et non)* Non potest dissolvi scriptura, ne minima quidem ex parte. Firmissimum axioma. Appellatio deorum, quamvis impropria, solvi nequit, semel in scripturam relata.

v. 36. *ὃν ὁ πατὴρ ἡγίασε, quem Pater sanctificavit)* *Sanctificatio* haec ita commemoratur, ut sic *missione in mundum* prior, (vid. omnino Joh. 17, 18. coll. v. 19. 17. 1 Petr. 1, 20.) et juxta eum ea, Deitatem Christi, infinito prae iis intervallo, ad quos verbum Dei duntaxat factum est, infert. Quanquam ut majestas est id, propter quod illi dicuntur dii: sic *sanctitas* est id, ob quod Christus dicitur filius

Dei. Christus igitur *sanctus* est, ut est *filius Dei: sanctificatus*, ut Filius Dei *ὁρισθεὶς, definitus*, Rom. 1, 4. et *σφραγισθεὶς, signatus*. Joh. 6, 27. Id h. l. patet ex appellatione: *ὁ πατὴρ, Pater*, quam adhibet de Deo, summa eum vi. Ostendit, non opus fuisse, ut ad sese demum fieret verbum Dei. conf. v. 30. Ad *ὃν quem* subaudiendum *ego*, eum quo cohaeret verbum primae personae, *dixi*. — *ἀπέστειλεν, misit)* Haec missio Deitatem filii praesupponit et sic confirmat. [Jehovah Sabaoth misit me, *habet Haphtara Encaeniorum* (v. 22.) *Vid. Zach.* 2, 15. Not. erit.]

v. 37. *τὰ ἔργα τοῦ πατρός μου, opera Patris mei)* ea ipsa divina opera, quae Pater meus facit. c. 14, 10. 11. Operibus connotantur sermones.

v. 38. *κἂν ἐμοὶ, etiamsi mihi)* Credendum etiam fuit: praescindendo ab operibus. — *γνῶτε καὶ πιστεύσητε, agnoscatis et credatis) Cognitionem fides* subsequitur apud tardiores. — *ἐν ἐμοὶ ὁ πατὴρ, κἀγὼ ἐν αὐτῷ, in me Pater, et ego in illo) Non aliud ego sum, atque Pater, sic tamen, ut Filius maneam: neque aliud ille, atque ego, sic tamen, ut maneat Pater. Et si quis me norit, Patrem novit et Filium didicit. Si vero minor esset potentia, cognitio quoque falleret. neque enim alia per aliam vel essentia vel potentia disci potest.* Chrys. ad h. l. Hae duae sententiae: *ego et Pater unum sumus:* et, *Pater in me et ego in Patre*, se mutuo exponunt. conf. c. 17, 11. 21.

v. 39. *ἐξῆλθεν, exivit)* sine ullo labore.

v. 40. *) *ἰωάννης, Johannes)* Fructus postumus officii Johannis.

v. 41. *μὲν, quidem)* Antitheton inter *Johannem* et *Hunc*, Jesum; non inter opera et dicta Johannis. — *περὶ τούτου, de hoc) de hoc*, qui tot *signa* facit. — *ἀληθῆ ἦν) vera erant*. Veritas est vera, etiam antequam agnoscatur.

CAPUT XI.

v. 1. *Λάζαρος, Lazarus)* Ex multis rebus colligi potest, Lazarum juniorem, sorores autem ejus fuisse natu majores. Ab his denominatur pagus: v. 1. et Lazarus tertio loco ponitur. v. 5. Tradit historia ecclesiastica, Lazarum post ascensionem Domini vixisse annos totidem, quot tum natus fuerat, videlicet XXX. — *ἀπὸ — ἐκ)* Non raro in appositione iteratur praepositio, vel per se, vel per synonymon. 2 Cor. 1, 19. — *μαρίας) Maria* notior erat inter discipulos, ex iis, quae v. 2. dicuntur: ideo ponitur ante Martham; cum Martha esset natu major. v. 5. 19.

v. 2. *ἦν δὲ μαρία, erat autem Maria)* Johannes pietatem Mariae praesentem erga Jesum (ut alibi impietatem proditoris) ex actu subsecuto c. 12, 3. probat. [*Uno singulari facto, vel bono vel ma-*

*) *καὶ ἀπῆλθε, et abiit*] Statim post encaenia; ut ex omissione phraseos *μετὰ ταῦτα* et nominis Jesu patet. — Nec in regionem *transjordanicam* duntaxat, sed postea in *Galilaeam* quoque, atque iterum ex Galilaea in *fines Judaeae* abiit Salvator (coll. Matth. 19, 1. Marc. 10, 1.) quod commemorare Johannes opus non habuit, quum reliqui Evangelistarum, et Lucas praesertim, satis copiose, quid in Galilaea tum fecerit, recenseant. *Harm.* p. 365. coll. p. 420.

lo, insigniri *quis in sempiternum potest.* V. g.] Non demum per resuscitationem fratris ad tale opus excitata fuit. — **τὸν κύριον**, *Dominum*) Opportuna appellatio. — **ἧς**, *cujus*) pro *hujus*. Haec oratio est valde plana.

v. 3. **ὃν φιλεῖς**, *quem diligis*) Hoc modestius, quam si dicerent, *qui te amat*, vel, *amicus tuus*. coll. v. 11. — **ἀσθενεῖ**, *aegrotat*) Consequens *ergo subveni*, eleganter reticent. [v. 31. 32. *Enimvero majora nunc imminebant.* V. g.] conf. c. 2, 3. Magnus hic sororum amor erga fratrem elucet.

v. 4. **εἶπεν**, *dixit*) Dignum observatu est, qua methodo Jesus discipulos suos et Lazari sorores et populum praepararit ad maximum miraculum fructuose spectandum. — **αὕτη**, *haec*) i. e. Haec *infirmitas* consentanea est *amori*. — **πρὸς θάνατον**, *ad mortem*) qua sorores fratrem amitterent. sic LXX, **εἰς θάνατον**, 2 Reg. 20, 1. — **ὑπὲρ**, *pro*) Gloria Dei et gloria Filii Dei, una gloria. — **ἵνα δοξασθῇ**, *ut glorificetur*) Sane. Resuscitatio Lazari tantum est veritatis Christianae argumentum, ut *Spinoza* dixerit, se, si eam credere posset, totum suum systema abjecturum. Atqui veritatem mortis et resurrectionis Lazari demonstrant 1) absentis Jesu mora deliberata. 2) indicium de morte, et praedictio de resurrectione. 3) testium, qui aderant, varietas et multitudo. 4) Judaeorum plurimorum, minime credulorum, fides subsecuta; ceterorumque perversitas. v. 46. s. — **δι' αὐτῆς**, *per eam*) Per hanc infirmitatem glorificatus est Jesus, quatenus statim multi eum agnovere Filium Dei, v. 45., ceterique Judaei statuerunt eum occidere, v. 46. seq. sic intraturum in gloriam.

v. 5. **ἠγάπα**) *amabat*, ita, ut constaret omnibus. v. 3. [*Mortem igitur eorum, quos Jesus amat, non est quod valde quis horreat.* V. g.] Motivum resuscitationis et totius actionis eam antegressae. — **καὶ**, **καὶ**, *et*, *et*) Felix familia.

v. 6. **τότε**, *tunc*) quamvis aliis videri posset maxima esse properandi causa. — **ἔμεινεν**, *mansit*) Mori est quiddam non ita refugiendum. Lazarus mortuus est aliquantisper ad gloriam Filii Dei.

v. 7. **ἔπειτα μετὰ τῦτο**, *deinde post hoc*) post id biduum. sic v. 11., **μετὰ τῦτο**, *post hoc*. v. 14. **τότε**, *tunc*. Jesus discipulorum fidem gradatim erexit ad proficiscendum sine metu in Judaeam, et ad spectandum miraculorum maximum.

v. 8. **νῦν ἐζήτυν**) *nunc* quaerunt: namque modo *quaerebant*. — **λιθάσαι**, *lapidare*) Cap. 10, 31.

v. 9. **ὧραι**, *horae*) Jam longe processerat cursus Jesu; jam multa erat hora: sed tamen adhuc erat dies. — **τῆς ἡμέρας**) *diei*, vel, *de die*. Cum *die* comparatur totum curriculum vitae, secundum omnes partes. *Status* praesupponitur in Subjecto alio et alio alius et alius: *ambulare* est praedicatum. — **τὶς**, *aliquis*) Iterum indefinite. conf. c. 9, 4. fin. Pertinet hoc ad discipulos, qui, etiam sibi, timebant. — **ὁ προσκόπτει**, *non offendit*) inter medias mundi insidias. — **τὸ φῶς τῦ κόσμυ τύτυ**, *lucem hujus mundi*) e sole manantem. Innuitur providentia Patris, respectu Jesu; et providentia Christi, respectu fidelium. — **βλέπει**, *videt*) Subaudi: *et lux est in eo*: et v. seq. subaudi: *et lucem mundi hujus non videt.* Sed utrinque comma expressum suo praecipue convenit loco. nam interdiu *lux mundi conspecta* sensum lucis, quam quis in se ipso habet, quasi ab-

sorbet. Noctu lux mundi non conspecta, penes eum, qui *lucem in se non habet*, sensum defectus auget.

v. 10. *ἐν αὐτῷ, in eo*) in eo, qui noctu ambulat.

v. 11. *ταῦτα — λέγει*) *Haec dixit, et post hoc* dictum illico *ait*, etc. Conf. v. 7. — *λέγει, dicit*) Dixit eo ipso tempore, quo mortuus erat Lazarus. conf. c. 4, 52. Audierant etiam discipuli de morbo Lazari. v. 3. 4. Mortem nemo nunciarat: et tamen scivit Jesus. — *ἡμῶν, noster*) Quanta humanitate Jesus amicitiam suam cum discipulis communicat! — *κεκοίμηται, obdormiit*) Somnus est piorum mors, coelesti lingua: sed hanc linguam non hic intelligebant discipuli. Incomparabilis est liberalitas divini sermonis: sed hominum tarditas facit, ut scriptura saepe descendat ad tristiorem nostrum loquendi morem. conf. Matth. 16, 11. s.

v. 12. *εἰ κεκοίμηται, si obdormiit*) Saepe saluti est diuturnus somnus. putabant discipuli, somnum ab Jesu immissum esse Lazaro, ut eveniret, quod praedixerat Ipse. v. 4.

v. 15. *ὅτι οὐκ ἤμην ἐκεῖ, me non fuisse ibi*) Cum decoro divino pulcre congruit, quod praesente vitae duce nemo unquam legitur mortuus. Si supponas, mortem non potuisse praesente Jesu invadere Lazarum, sermo duarum sororum v. 21. 32. sublimiorem sententiam assequitur; et illustratur gaudium Domini de absentia sua. — *πρὸς αὐτὸν, ad eum*) eo, ubi jacet mortuus.

v. 16. *ὁ λεγόμενος δίδυμος, qui dicitur Didymus*) Johannes scripsit Graece. — *καὶ ἡμεῖς, etiam nos*) Thomas fortasse necessitudinem quandam propriam cum Lazaro habuerat. — *ἵνα ἀποθάνωμεν, ut moriamur*) Videtur Thomas verba Jesu proxime praecedentia sic accepisse, quasi Jesus cum Lazaro, si adfuisset, moriturus fuisset, et nunc, fide discipulorum adhuc amplius confirmata, Bethaniae decessurus esset, idque per insidias Judaeorum. v. 8. Erat, quasi medius inter hanc vitam et mortem, sine tristitia et sine laetitia paratus ad moriendum; non tamen sine fide. conf. c. 14, 5. Quo pacto ille *τὸ πρὸς ad* in sermone Jesu accepit, uti exstat 2 Sam. 12, 23. — *μετ' αὐτοῦ, cum eo*) cum Jesu. Non dissimilis sensus Petri, Luc. 22, 33.

*) v. 19. *πολλοὶ*) *multi*, propter vicinitatem. — *τὰς περὶ*) Idiotismus. Act. 13, 13. 28, 7. — *ἵνα παραμυθήσωνται, ut consolarentur*) aliquot diebus post sepulturam. Hodie dicimus, *condolere*.

v. 20. *μαρία δὲ, Maria autem*) vel quod nollet Judaeos relinquere solos: vel quod sedens exspectare vellet, dum vocaretur. Erat animo sedatiore. conf. Luc. 10, 39.

v. 21. *εἰ ἦς ὧδε, si fuisses hic*) Sic quoque Maria dicit, v. 32. Ex quo colligi potest, hunc earum fuisse sermonem ante fratris obitum: *Utinam adesset Dominus Jesus.* Scintillam fidei in his verbis latentem excitat Ipse.

v. 22. *καὶ νῦν οἶδα, etiam nunc novi*) Spem ceperat Martha ex iis, quae v. 4. Salvator dixerat. nam ea Marthae renunciata esse, indubium est. [*Laudabilis fidei alacritas.* V. g.] — *αἰτήσῃ*) Jesus, de se rogante loquens, *ἐδεήθην* dicit, Luc. 22, 32. et *ἐρωτήσω*, Joh. 14, 16. (coll. v. 13.) et cap. 16, 26. 17, 9. 15. 20. at nunquam, *αἰτοῦμαι*· ac Syrus alio verbo utrumque illud, alio hoc verbum expres-

*) v. 17. *τέσσαρας ἡμέρας, quatuor dies*] Ipso igitur mortis die sepultus erat Lazarus, coll. v. 39. *V. g.*

sit. Non Graece locuta est Martha, sed tamen Johannes exprimit improprium ejus sermonem, quem Dominus benigne tulit. nam *αἰτεῖσθαι* videtur verbum esse minus dignum, quanquam LXX Deut. 10, 12. habent, *τί Κύριος ὁ θεός σε αἰτεῖται παρὰ σε;*

v. 23. *ἀναςήσεται, resurget*) Non statim addit Jesus mentionem temporis, sed exercet fidem Marthae.

v. 24. *ἐν τῇ ἀναςάσει, in resurrectione*) Hanc ergo credebant Judaei. — *ἐσχάτῃ, ultimo*) Martha longius futurum putat, quod nexus v. 22. et 23. in proximo esse docebat.

v. 25. *ἐγώ*) *ego*, praesens, non adstrictus ad futurum. Noli putare, Martha, te differri in longinquum. Mors cedit Vitae, ut caligo Luci, protinus. — *ἡ ἀνάςασις καὶ ἡ ζωή, resurrectio et vita*) Alterum nomen huic tempori et instituto proprie convenit, alterum est frequens. alterum explicatur mox hoc versu, alterum versu 26. Ego sum *Resurrectio* morientium, et *Vita* viventium. Prius agit de credentibus, ante mortem Christi obeuntibus, v. gr. de Lazaro. nam Christo praesente, mors nullam praedam non debuit reddere, filiam Jairi, juvenem in Nain. Et credibile est, omnes, qui tum Jesum Christum viderunt cum fide et ante mortem ejus mortui sunt, fuisse in resurgentibus illis, de quibus Matth. 27, 52. 53. agitur. Alterum agit de credentibus post mortem Christi obdormientibus. Mors Christi, mortem enervavit. Ante mortem Christi, mors credentium erat mors: post mortem Christi mors credentium non est mors. c. 5, 24. 8, 51. — *ζήσεται, vivet*) etiam corpore.

v. 26. *πᾶς*, omnis) Hoc, versu 25. non adhibitum, ad majora sermonem profert. — *ζῶν*) *vivens*, vitam hancce corporis. Antitheton, *etiamsi moriatur*. v. 25. Praecipue agitur de iis, qui tum vivebant et Filium videbant. c. 6, 40. — *οὐ μὴ ἀποθάνῃ, non morietur*) immunis erit a morte, in aeternum. Antitheton, *ζήσεται, vivet*, redivivus. v. 25. Magna differentia inter *mortem* credentium ante mortem J. C. et inter *obitum* credentium post mortem Jesu Christi. Hi plane sunt immunes ab *judicio*. — *πιςεύεις τοῦτο; credis hoc?*) Applicatio in secunda persona, ad omnes et ad singulos, frequens, et hic, per improvisam interrogationem, valde pungens. Sic Martha plane capitur ad fidem.

v. 27. *ἐγὼ πεπίςευκα, ego credidi*) Praesenti animo respondet Martha: *ego hanc fidem suscepi*. — *σὺ*) *tu*, es Filius Dei, qui in mundum venis. Hoc, de Jesu Christo cognitum, cetera omnia includit. [*Sermoni Jesu fidem se habere testatur, utut non plene intellecto. Analoga haec est Petri fidei* c. 6, 68. 69. — *Multo serenior, ac si dicas:* Credo, quicquid Ecclesia credit. V. g.] — *ἐρχόμενος*) praesens. Matth. 11, 3. Nam adhuc innotescebat.

v. 28. *ταῦτα εἰποῦσα, haec locuta*) Fides et confessio alacritatem ei attulit. — *λάθρα*) *clam* Judaeis. v. 31. — *ὁ διδάσκαλος, Magister*) Ita solebant inter se loqui de Jesu. — *φωνεῖ σε, vocat te*) Aut Jesus expresse jussit Mariam vocari; aut Martha, Eo permittente, Mariam vocavit; atque ita dixit, quo celerius Mariam excitaret. Mariae non obfuit indoles sedata: tamen vocata est, ut interesset miraculo.

v. 30. *οὔπω, nondum*) Jesus omnia fecit cum justa mora. — *δὲ*) *γὰρ, Copt. Lat. Augustin. Cant.* Lectio media, codicis Lat. *Reutlingensis*, qui neque *autem* neque *enim* habet.

v. 31. *ἵνα κλαύσῃ, ut ploret)* Egregius mos erat, ut lugentes interposito apparatibus funebribus spatio darent sese et indulgerent pietati lacrymarum.

v. 32. *ἔπεσεν αὐτοῦ εἰς τοὺς πόδας, cecidit ad ejus pedes)* Hoc Martha non fecerat. Compensat Maria tarditatem occursus sui. [*Penitissimae reverentiae, ex fide oriundae, specimen.* V. g.]

v. 33. *τοὺς συνελθόντας, qui simul venerant)* v. 31. — *ἐνεβριμήσατο, infremuit)* Ita Jesus austeriore affectu lacrymas hîc cohibuit, et mox versu 38. abrupit. eoque major earum fuit auctoritas. v. 36. — *ἐτάραξεν ἑαυτὸν, turbavit se ipsum)* Incredibilis est elegantia hujus locutionis reciprocae. conf. *ἔταξαν ἑαυτοὺς, ordinarunt se ipsos.* 1 Cor. 16, 15. Affectus Jesu non fuere passiones, sed voluntariae commotiones, quas plane in sua potestate habebat: et haec turbatio fuit plena ordinis et rationis summae. Gravius est et tamen ex praesenti loco declarandum venit, quod postea dicitur, *τετάρακται κτλ.* c. 12, 27. 13, 21. [*Ita neque Christiani sunt* Stoici: *sed non succumbunt suis affectibus. Non agitantur* passionibus *proprie sic dictis.* V. g.]

v. 35. *ἐδάκρυσεν, lacrymatus est)* Non *ploravit:* neque flevit cito: nec demum post aspectum Lazari, sed tum quum maturum erat. Flevit, amanter, v. 36., propter Lazari mortem; non propter ejus reditum in hanc vitam.

v. 37. *τινὲς, quidam)* a fide alieniores. — *οὐκ ἠδύνατο; non poterat?)* Lacrymatus erat Jesus. Inde concludebant, voluisse Jesum conservare vitam Lazari, si potuisset. *potuit,* inquiunt, *debuitque.* sic *ἠδύνατο, potuit.* Matth. 26, 9. Concludunt a majori ad minus. Sed majus rursum est, mortuum resuscitare, quam aegrotum aut caecum sanare. Ita concludendum erat: caeco visum dedit; ergo vitam mortuo dare potest. Sed infidelitas omnia in contrarium rapit. — *καὶ οὗτος, etiam hic)* hic, *Lazarus,* juvenis, carus.

v. 38. *πάλιν ἐμβριμώμενος, rursum fremens)* Hoc fremitu Jesus etiam contradictionem judaicam repulit, ne animum ipsius tentaret ad omittendam resuscitationem Lazari etc. Facto eos refutat, non verbis. conf. v. 33. not.

v. 39. *ἡ ἀδελφὴ τοῦ τεθνηκότος, soror mortui)* Causa horroris majoris notatur, ex natura et necessitudine. — *ὄζει, foetet)* Putrefactionis fastidium, etiam apud proximos. Certamen rationis affectusve naturalis, et fidei. — *τεταρταῖος, quatriduanus)* Videtur eodem die, quo mortuus erat, illatus tumulo fuisse Lazarus. v. 17. Similis locutio, *τριταῖος, triduanus.* 1 Sam. 9, 20. 30, 13.

v. 40. *εἶπον, dixi)* Dixit Jesus versu 25. — *δόξαν, gloriam)* corruptioni oppositam.

v. 41. *ἄνω, sursum)* Amovit oculos ab objecto mortalitatis, in coelum. — *) *εὐχαριστῶ σοι, gratias ago tibi)* Jesus de eventu certissimus ad miraculum accedit longe maximum. — *ἤκουσάς μου, audisti me)* Ergo Jesus orarat, eum audisset de morbo Lazari. v. 4.

v. 42. *ἐγὼ, ego)* Hoc post aliquam pausam videtur Jesus pronunciasse. — *ᾔδειν, noram)* Ostendit Jesus populo, se non ut de re nova sibi, gratias egisse Patri. Multo major erat filialis familiaritas Jesu erga Patrem, quam sermo apud homines capiebat. — *πάντοτε, semper)* etiam post mortem Lazari. — *ἀκούεις, audis)* Exaudiens

*) *πάτερ, Pater]* Brevis precatio, at prorsus eximia. *V. g.*

respondit Pater interdum voce superna, plerumque effectu praesentissimo. — *εἶπον, dixi)* hoe, et gratias egi. sic, *εἴρηκα, dixi,* de re *modo* dicta. c. 15, 15. *)

v. 43. *φωνῇ μεγάλῃ, voce magna)* non ut incantatores susurrantes. *Magnam vocem* audiebant omnes, qui aderant. — *δεῦρο ἔξω, veni foras)* Tam facile Jesus Lazarum e sepulcro revocavit, quam si non modo vixisset Lazarus, sed etiam vigilasset. v. 11. c. 12, 17.

v. 44. *τοὺς πόδας, pedes)* Duo pedes simul, vel uterque seorsum, involuti fuerant. — *κειρίαις)* Idem verbum Prov. 7, 16. LXX.

v. 45. *οἱ ἐλθόντες, qui venerant)* v. 19. 31.

v. 46. *ἀπῆλθον, abierunt)* ut alieni.

v. 47. *τί ποιοῦμεν; quid facimus?)* Non ita deliberandum erat, sed credendum. Veruntamen citius cedit mors virtuti Christi, quam infidelitas.

v. 48. *οὕτω) sic,* ut adhuc, inquiunt, reliquimus. — *πάντες, omnes)* merito vero. — *οἱ Ῥωμαῖοι, Romani)* Putabant, Romanos id pro seditione habituros. Nec tamen effugerunt Judaei, quod metuebant. *immo vero contraxerunt sibi hac ipsa agendi ratione.* V. g.] — *καὶ τὸν τόπον καὶ τὸ ἔθνος, et locum et populum)* Adagii instar, i. e. omnia. *τόπος, territorium.*

v. 49. *τοῦ ἐνιαυτοῦ ἐκείνου) anno illo,* memorabili, quo moriturus erat Jesus. Erat annus primus ac praecipuus in LXX hebdomade, quadragesimus ante vastationem Hierosolymorum, in Judaica etiam historia varias ob causas celebratus. Etiam ante et post, pontifex fuit Caiphas. Quum Evangelium scriberet Johannes, recordabatur, quantus fuisset et quam singularis hic annus, et quantae fuissent inter adversarios partes Caiphae. Ter notat pontificatum ejus in hoc anno. h. l. et versu 51. c. 18, 13. Conf. Act. 4, 6. — *ὑμεῖς, vos)* Reprehendit pontifex tardam assessorum deliberationem, et certus consilii affirmat, rem facillime expediri posse. Non aggrediendum esse populum, sed unum Jesum removendum. Robore animi ex prophetia orto abutitur Caiphas ad affirmationem politicam.

v. 50. *συμφέρει, expedit)* Caiphas cogitat de utilitate politica, sed Spiritus prophetiae ita eum gubernat, ut verbis utatur ad utilitatem spiritualem exprimendam idoneis. *Caiphas* et *Pilatus* Jesum condemnarunt: uterque tamen testimonium a suo ipsorum sensu alienum perhibuerunt. Caiphas, hoc loco, de *sacerdotali* morte Christi: Pilatus, de *regno,* in titulo crucis. — *εἷς, unus)* 2 Cor. 5, 15. — *καὶ μὴ ὅλον τὸ ἔθνος ἀπόληται, et non tota gens pereat)* Respicit versum 48. fin.

v. 51. *ἀφ᾽ ἑαυτοῦ, a semet ipso)* ut alias solent, qui deliberant. — *οὐκ εἶπεν, non dixit)* Declaratur verbum *εἶπεν, dixit,* quod est v. 49. — *ὑπὲρ τοῦ ἔθνους, pro gente)* Caiphas dixerat, *ὑπὲρ τοῦ λαοῦ, pro populo.* sed Johannes non jam appellat *λαὸν, populum,* politia exspirante.

v. 52. *καὶ οὐχ, et non)* Ubique occurrit Johannes interpretationi sinistrae: c. 21, 23. idque hoc loco agit, ne quis ex Caiphae verbis colligat, Jesum pro solis Judaeis mortuum esse. Nempe apostolus Christi latius spectat, quam pontifex judaicus. — *ἵνα καὶ τὰ τέκνα) καὶ* particulam omittunt. cod. *Latini* plerique omnes, et *Augustinus,*

---

*) *ἵνα πιστεύσωσιν, ut credant]* Sic evenit v. 45. *V. g.*

et cum iis *Lutherus.* Expende. — *τὰ τέκνα τῦ θεῦ, filios Dei)* Filios dicit respectu praecognitionis divinae; et quia revera futuri erant filii Dei. [*utut non Abrahami, secundum carnem, posteri.* V. g.] — *τὰ διεσκορπισμένα, qui erant dispersi)* Praeteritum denotat non eos, qui sunt in dispersione, sed eos, qui in dispersionem venerunt. Gen. 10, 32. 11, 8.: Antitheta: *populus; dispersi.* Ceteroqui synonyma, *populus* et *filii.* Rom. 9, 26. Adeo nil detrimenti attulit Christus populo, ut ex iis etiam, qui non fuerant populus, populum faceret. conf. c. 12, 20. s.

v. 53. *ὖν, ergo)* Respicit versum 50. cum anteced.

v. 54. *ὐκέτι, non jam)* Id non erat timoris. — *ἐφραΐμ, Ephraim)* Vid. 2 Sam. 13, 23.

*) v. 55. *ἐκ τῆς χώρας) ex regione* illa, v. 54. perinde ut ex ceteris regionibus. — *ἵνα) ut* purificarent se, et impedimenta comedendi pascha removerent.

v. 56. *ὖν, igitur)* Sciebant hi prae aliis, Jesum non esse procul. — *τί)* Sermo concisus. *quid videtur vobis?* videtur *non venturus?*

v. 57. *δὲ, vero)* Non contenti eo fuerunt, quod v. 53. memoratur.

CAPUT XII.

v. 1. *Πρὸ ἓξ ἡμερῶν τῦ πάσχα) sex ante diebus, quam pascha foret.* Sic LXX, *πρὸ δύο ἐτῶν τῦ σεισμῦ, πρὸ τριῶν μηνῶν τῦ θερισμῦ.* Amos 1, 1. 4, 7. Add. 2 Macc. 15, (36.) 37. Pridie fuerat sabbatum **); idque dicebatur Judaeis שבת הגדול *sabbatum magnum:* sicut Graeci hebdomadem subsequentem et singulos ejus dies *magnitudinis* epitheto distinguunt. — *εἰς βηθανίαν, Bethaniam)* Abierat enim inde post resuscitatum Lazarum. c. 11, 54. [Heic loci Salvator (quo ex Ephrem per Hierichuntem accesserat) postquam pernoctasset; postero die Bethania relictâ Bethphagen, Hierosolymae propiorem, venit asinâque et pullo ex pago regionis istius accersitis solenni vecturâ Urbem intravit. *Harm.* p. 440.] — *ἐκ νεκρῶν) Jesus* habet *Lat. ἐκ νεκρῶν ὁ ἰησῦς* complures alii. *ἐκ νεκρῶν* exstat v. 9. ***)

v. 2. *ἐποίησαν, fecerunt)* Bethanicenses. — *αὐτῷ, ei)* in honorem ejus. — *δεῖπνον, coenam)* solennem. Convivium, cui Lazarus resuscitatus intererat, potest conferri cum convivio coelesti, cui olim intererunt mortui, cum resurrexerint. — *ἡ μάρθα, Martha)* Alio modo Martha, alio Maria studium suum declaravit, v. 3.

v. 3. *ἐκ τῆς ὀσμῆς, ex odore)* Hoc ipso odore offensus est Judas.

v. 5. *τριακοσίων δηναρίων, trecentis denariis)* L vel LX florenis.

v. 6. *ὐχ ὅτι, non quia)* Hypocrisis est, ubi aliud *dicitur,* aliud

*) *λεγομένην, dictam*] Obscurus ergo locus fuit. *V. g.* — *κἀκεῖ διέτριβε, ibique tenuit se*] Secessus hic prior fuit adventu in Jericho. Prius enim quam Hierichuntem veniret, solus fuit cum discipulis: Hierichunte autem numerosus populus, ad Eum congregatus, in solenni introitu Eum comitatus est et Hierosolymitanae multitudini obviam duxit. Matth. 20, 17. 29. 21, 8. Marc. 10, 46. *Harm.* p. 451.

**) Itaque *primâ feriâ* hebdomadis magnae *agnus paschalis* veri nominis (coll. Ex. 12, 3.) segregatus est: et ab ista coena, qua ad sepulturam suam Jesus instructus fuit, ad eam coenam, quâ, resurrectionis die, discipulis apparuit, octiduum effluxit. *Harm.* p. 440.

***) *Idque omittit h. v.* Vers. germ., *retento nomine ὁ ἰησῦς* E. B.

curatur. Avaritia pauperes praetexit, idque serio interdum: nam lautitiam etiam veram odit. — **κλέπτης**, *fur*) Tristius dicitur *discipulus fur*, coll. v. 4., quam *fur* simpliciter: et sic, *frater adulter*, et similia. — *γλωσσόκομον*) Sic LXX pro Hebr. ארון 2 Chron. 24, 8. 10. s. et in Cod. Alex. 2 Sam. 6, 11. Juvat hoc potissimum loco naturam observare stili apostolici. Non laborarunt scriptores sancti, Atticum an barbarum delicatae aures quodque vocabulum forent judicaturae: id quod vel hoc uno argumento satis constare potest, quod, quae Atticistae dispungunt, eorum bona pars in N. T. exstat. Videatur ex. gr. Phrynichus in **γλωσσόκομον**, Thomas Magister in **ἵνα**, Moeris in **ἐνετειλάμην**, coll. h. l. et Ap. 22, 14., et Matth. 28, 20., ut illi suas eclogas ex ipso N. T. locupletasse videantur. Propriam autem significationem verborum exactissime servant Scriptores sacri. v. gr. Joh. 1, 1. 17. not. Hoc quippe, non illud, ad patefaciendam mentem divinam fuit conducibile. — **εἶχε**) *habebat*, vel semper, vel, post alios discipulos, extremo illo tempore. Videtur Judas ipse has sibi partes sumpsisse: quae ei, tametsi fur erat, tamen relictae sunt. c. 13, 29. — **τα βαλλόμενα**, *quae conferebantur*) Jesus erat egenus. — **ἐβάςαζεν**, *portabat*) ad usus obvios in victu Salvatoris.

v. 7. **εἶπεν**, *dixit*) Non redarguit Jesus aperte animum Judae. Rem ipsam potius notat. — *ἡμέραν*) Hic ipse tum erat *dies*. Matth. 26, 12. not. **ἐνταφιασμὸν** huncce, *instructionem ad sepulcrum*, sex post diebus (coll. v. 1.) secutura erat mors et sepultura ipsa. Vid. *Ord. Temp.* p. 263. s. [*Ed. II.* 228.] — **ἵνα** — **τηρήσῃ**) *) Subaudi. *factum est.* Sine eam: factum hoc est, ut servaret etc. Sic **ἵνα**, c. 9, 3. etc. Apte retunditur **διατί** *quare*, a Juda injectum, simulque monetur Judas: nam proditio in mortem evaluit. — **τηρήσῃ**, *servaret*) adeo non erat perditio. Parata prius fuerat in pauperes conferre, si opus esset: sed divino consilio gubernata est, ut asservaret, quamvis ipsa nesciret, quorsum opus foret.

v. 9. **ἔγνω**, *cognovit*) Odor unguenti et fama unctionis potuit indicium praebere. v. 3. — **τὸν λάζαρον**, *Lazarum*) Quis hujus spectandi gratia non peteret Bethaniam?

v. 10. **ἐβουλεύσαντο**) *consultabant.* — **ἀποκτείνωσιν**, *interficerent*) Ad vitam revocare fuit aliquid: quid vero est *interfectio?* Una erat doctrina, et unum miraculum, cur praecipue Jesum occiderunt: doctrina erat de Jesu Filio Dei; miraculum, resuscitatio Lazari. [*Eo usque animi fide cassi acerbitas procedit, ubi nulla superest elabendi via.* V. g.]

v. 11. **) **ὑπῆγον**, *abibant*) Bethaniam.

v. 12. ***) **ὁ ἐλθὼν**, *veniens*) Ergo Galilaei potius, quam Hierosolymitae. — **ἀκούσαντες**, *audientes*) Quo minus opinatus fuerat adventus Jesu, eo magis jam erat exoptatus.

v. 13. **ἔλαβον**, *acceperunt*) non curato interdicto illo, de quo

---

*) *Lectio haec, per marginem* Ed. maj. *in aequilibrio quasi posita, palmam nacta est in* Ed. 2. et Vers. germ. E. B.

**) *δι' αὐτὸν, propter illum*] Neminem sane vel morte affici pigeat, dummodo bene multi ad fidem in Christum ea re perducti lucrifierent. *V. g.*

***) *τῇ ἐπαύριον, sequenti die*] Unius diei, amplissime certe, gesta sunt, quae referuntur ab hoc versu usque ad v. 50. *Harm.* p. 450.

c. 11, 57. — *τὰ βαΐα τῶν φοινίκων, ramos palmarum)* Palmae usus Judaeis frequens. Levit. 23, 40.

v. 14. *εὑρὼν, nactus)* Pauper erat. — *ὀνάριον) ὀνάριον, asellus*, diminutivum, non tam asino opponitur hoc loco, quam *equo* feroci, quo non est usus Dominus.

v. 15. *μὴ φοβοῦ, noli timere)* Majestas tanti Regis timenda erat: sed timorem adimit mansuetudo, cui respondet ratio introitûs.

v. 16. *ταῦτα, haec)* hunc introitum tanti momenti, ejusque praedictionem. — *οὐκ ἔγνωσαν, non cognoverunt)* Institutorum sermonumque divinorum ratio plerumque initio latet. Ideo debemus credere et obsequi, et nos divinae gubernationi tradere. c. 13, 7. 36. 16, 4. 2, 22. Totum opus fidei est amplecti ea, quae nondum capimus, sed olim cernemus. — *τὸ πρῶτον, primum)* tempore discipulatus, ante Domini glorificationem. — *ἐδοξάσθη, glorificatus est)* per resurrectionem et ascensionem. Multa enim deinceps tempore perceperunt. — *τότε, tunc)* Id postea fidem eorum egregie confirmavit. — *ταῦτα, καὶ ταῦτα, haec, et haec)* Suavis repetitio, congruentiam prophetiae et facti exprimens. Ad *καὶ et* subaudi *ὅτι quod*, uti cap. 20, 18. Etenim vis verbi illius *recordati sunt*, magis proprie cadit super *fecisse*, quam super *scripta esse*. — *ἐποίησαν, fecerunt)* et ipsi discipuli, et populus. v. 12.

v. 17. *ἐμαρτύρει, testabatur)* de miraculo, cui interfuerat. — *ἐφώνησεν ἐκ τοῦ μνημείου, vocavit e monumento)* Scitissime exprimitur miraculi magnitudo et facilitas. Facilis est scripturae stilus de rebus maximis, omni sublimitate oratoria sublimior. Resuscitatio Lazari, coronis miraculorum Christi: quorum ordo conferri possit, cum ordine restitutionis generis humani. Cum verbo *vocavit* conferatur illud *Dixit* Gen. 1. — *καὶ) et* sic.

v. 18. *ὄχλος, populus)* populus auditor, a populo spectatore doctus. alteros Matthaeus et Marcus appellant *praecedentes*; alteros, *sequentes*. Colligas exinde, spectatorum alios in urbem ingressos miraculum divulgasse, et sic, pluribus comitantibus, Domino obviam venisse: alios, majori numero, extra portam commoratos, deinde intrantem Dominum secutos esse.

v. 19. *θεωρεῖτε)* Indicativus citra interrogationem. conf. Act. 21, 20. Approbant Caiphae consilium. — *οὐκ ὠφελοῦμεν οὐδὲν)* Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. [*Bene est, ubi eo res devenit.* V. g.] — *ὁ κόσμος, mundus)* Hyperbole indignabunda. Si totus mundus, inquiunt, noster esset, ad illum descisceret. Latet quiddam prophetiae simile. conf. c. 11, 50., et 19, 19. — seqq. — *ἀπῆλθεν, abiit)* a nobis. Quomodo *mundum* retinebimus?

v. 20. *Ἕλληνες, Graeci)* Praeludium regni Dei a Judaeis (v. 37.) ad gentes transituri. Circumcisos hos fuisse, non liquet: unum certe colebant Deum Israëlis. — *ἐκ τῶν ἀναβαινόντων) ex iis qui ascendere* solebant. — *ἐν τῇ ἑορτῇ in festo)* illo, de quo c. 11, 55.

v. 21. *βηθσαϊδὰ, Bethsaida)* Ibi fortasse Graeci illi soliti erant divertere in itinere Hierosolymitano. Vel sciebant, Galilaeos prae Judaeis sibi in ea re inservituros. [*Vel, cum imprudentes Hierosolymis in adversarios Christi incidissent, per hos, ne Ipsum adirent, moniti fuerant.* Harm. p. 450. — *κύριε, domine)* Sic appellant, ut paene ignotum; conf. c. 20, 15., sed non sine aliqua veneratione. Noti, plerumque appellabantur nomine. — *θέλομεν, volu-*

mus) Effectus et specimen earum rerum, de quibus v. 31. s. [*Praestitit hoc desiderium desiderio Herodis* Luc. 23, 8. V. g.] — *τὸν)* Articulus habet vim demonstrandi. — *ἰδεῖν, videre)* Modeste. Non erat adhuc tempus, ut Jesus cum eis loqueretur multa. Vel viderant Jesum antea quoque Hierosolymis, vel de eo audierant. Jesus versabatur in interiore templi parte, quo Graecis non patebat introitus.

v. 22. *καὶ λέγει, et dicit)* Philippus verebatur Graecos solus adducere: cum sodali, audet. [*Rem judicavit pensitatione dignam.* V. g.]

v. 23. *ἡ ὥρα, hora)* Hujus horae multa deinceps mentio est, v. 27. 13, 1. 16, 32. 17, 1. — *ἵνα δοξασθῇ, ut glorificetur)* apud Patrem, Joh. 17, 5., et in conspectu omnis creaturae. Christi glorificatio et gentium conversio in unum tempus incidit.

v. 24. *πεσὼν) quum ceciderit.* — *αὐτὸς μόνος, ipsum solum)* Christus, etiamsi pro nobis mortuus non esset, tamen esse potuisset per se, qui est. — *ἀποθάνῃ — καρπὸν, mortuum fuerit — fructum)* Utriusque rei praevium specimen hic habet locus. v. 27. 32. *Multum* fructum describunt et exhibent tot secula. [*Atque inter eos etiam, qui nostro tempore vivunt, non sunt nulla ejus generis granula. Beatum, qui annumerare se istis jure potest.* V. g.]

v. 25. *τὴν ψυχὴν αὐτοῦ, animam suam)* id est, se ipsum. — *ἀπολέσει, perdet)* in *aeternum.* — *ὁ μισῶν, qui odit)* Hoc odium assequitur anima, sensu verborum Christi, quae v. 24. occurrunt, imbuta. — *ἐν τῷ κόσμῳ τούτῳ) in hoc mundo,* visibili, vano, caduco, malo. Hoc non exprimitur in praecedente sententia. nam hic mundus ad *amandam vitam* per se trahit, sed vitam *odisse* in hoc mundo, magna res est. *)

v. 26. **) *τὶς) τὶς aliquis* hoc versu postponitur, et, deinde, majore emphasi praeponitur. [*Alterum τὶς innuit: quantumvis a mundo contemtus fuerit.* V. g.] — *ἀκολουθείτω, sequitor)* eo itinere, quod mihi propositum est. Imperativus promittens, et ex praesentissimo sensu instantis gloriae invitans. — *ἔσται, erit)* Promissio. Conf. Ap. 14, 4. [*Sequela Christi servum eodem per se deducit, ubi Dominus versatur. Verum hinc illinc evagando excidit servus exoptato fine.* V. g.] — *τιμήσει, honorabit)* Grande verbum, congruens cum *δοξασθῇ, glorificetur* v. 23. [*Majori sane honore talis afficitur, quam qui a Magnatum, quaqua orbis patet, maximo excogitari queat, vel togâ sagove meritissimo cuivis vel viventi vel mortuo exhiberi.* V. g.] — *αὐτὸν, eum)* ut Filii consortem. Rom. 8, 29.

v. 27. *νῦν, nunc)* Jesus varios habuit praegustus passionis suae, per quos sese paravit. Magni momenti hoc *νῦν, nunc:* alterum, v. 31. [*Sic et c. 13, 31. Utrumque brevis adhuc temporis indicium sequitur: h. l.,* v. 35.: *altero,* (c. 13.) v. 33. V. g.] — *τετάρακται, turbata est)* Decora declaratio. Concurrebat horror mortis et ardor obedientiae. ***) — *καὶ τί εἴπω; et quid dicam?)* Statim sustinet Je-

---

*) *φυλάξει, custodiet)* Haec veri nominis est prudentia. *V. g.*

**) *ἐμοὶ, me)* Bis hoc ponitur, magna vi. *V. g.*

***) Sane Jesu Christi, DEI Filii, et gloria et exinanitio omnem captum superat. **Inde sacrorum Ejusdem affectuum, cogitationum,**

sus animam suam in illo ipso *νῦν, nunc.* Sequitur hanc formulam sermo bimembris: et ipsa formula hanc vim habet, ut totum sermonem uno momento cogitatio Ejus concepisse judicetur; quanquam lingua humana pronunciationem non uno momento caperet. hinc quasi *προθεραπείας* causa ait, *quid DICAM?* non, *quid eligam?* coll. Phil. 1, 22. — *σῶσόν με, serva me)* Affine illud: *transeat calix.* — *ἐκ τῆς ὥρας ταύτης) ex hora hac* passionis. Hanc enim repraesentabat sibi anima Jesu. v. 23. — *ἀλλὰ, veruntamen)* Affine illud: *πλὴν, verum,* non ut ego volo, sed ut tu. — *διὰ τοῦτο, propter hoc)* Propterea veni in hanc horam, ut venirem in hanc horam, eamque exantlarem. Ploce elliptica.

v. 28. *πάτερ, Pater)* Appellatio amanter iterata congruit cum commutata alloquii materia. — *δόξασον) glorifica,* quovis impendio mei. Id Pater mox accipit: *δοξάσω, glorificabo.* Jam praeteriit *ταραχὴ, turbatio.* — *σοῦ τὸ ὄνομα) tuum nomen* paternum, quod est in me, Ex. 23, 21., tanquam *Filio* tuo unigenito. coll. Matth. 3, 17. 17, 5. Itaque vox ter de coelo Filium Dei proclamavit. — *καὶ ἐδόξασα, et glorificavi)* nomen meum. Vid. cap. 17, 5. — *πάλιν δοξάσω, iterum glorificabo)* Ib. et versu 1. Verbo *glorificavi* acceptatur ingressus Christi [*in mundum, connotata commoratione in eo,* V. g.] in horam illam: verbo *glorificabo* promittitur glorificatio nominis paterni per glorificationem Christi ex passione. Ad duplicem sermonem Jesu duplex responsio Patris.

v. 29. *ἀκούσας, audiens)* Sonum audierant, non verba. In maximis revelationibus remanet aliquid, quo fides exerceatur. — *βροντὴν, tonitru)* Ver erat.

v. 30. *οὐ δι᾽ ἐμὲ, non propter me)* Ipse et Pater unum sunt: quare non eget testimoniis externis, quibus confirmetur. Probabile est, tempore secessuum Jesu nulla fuisse miracula in occulto facta. Sic quoque in illustribus beati obitus exemplis, ea quae fiunt, non propter obeuntes fiunt, sed propter superstites. — *δι᾽ ὑμᾶς, propter vos)* cap. 11, 15. 42. [*Eximium sane testimonium hoc fuit, istis haut inferius, quae ad Jordanem et in monte sancto percepta sunt.* V. g.]

v. 31. *νῦν, nunc) nunc,* hoc momento. Hoc *νῦν, nunc,* praecise sumendum est, in antitheto ad subsecutam paucis diebus *exaltationem ex terra.* Ab hoc temporis articulo Jesus dulci animae suae labore ad glorificationem sui nixus est magis quam antea. c. 13, 31. 14, 30. 17, 1. Conf. *ἄρτι, jam,* novo gradu, Ap. 12, 10. — *κόσμου, mundi)* non, *a mundo;* non, *in mundum.* Est Genitivus objecti; *judicium de hoc mundo,* quis posthacc jure sit obtenturus mundum. conf. c. 13, 3. 16, 11. Col. 2, 15. Hebr. 2, 14. — *ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου, princeps mundi hujus)* Respicitur capite 14, 30.

sermonum, omnisque cum Patre, cum discipulis, cum ceteris hominibus agendi rationis mirabile *temperamentum* prodiit, principales partes modo hac schesi modo illa sibi vindicante; eâ tamen lege, ut in utroque casu *Decorum,* divina Ipsius Majestate dignum, ac demissio ad misellos fratres incomparabili prorsus modo conspirent inter se et consentiant. His decenter exprimendis nulla vel sapientia vel dexteritas humana suffecisset: at Evangelistarum exquisitissimus in ea re successus divini profecto stili usum aperte prodit. *Harm.* p. 451.

16, 11. haec appellatio, nusquam alibi obvia. conf. 2 Cor. 4, 4. Mundi potius fuerat adversarius per peccatum et per mortem. — ἐκβληθήσεται, *ejicietur*) Sermo concisus. i. e. judicabitur et condemnabitur et *ejicietur* ex possessione pristina, ut *reus*. Postea, in triumpho ductus, ejectus est ut *actor*, Ap. 12. — ἔξω, *foras)* ex finibus regni, *mihi dati in excelsis*. Congruit mox ὑψωθῶ, *exaltatus fuero*. Ipsum regnum, Christo datum in excelsis, nunquam possedit Satanas, sed limites finesque ejus subinde intravit, ejiciendus.

v. 32. κἀγὼ) *et ego*, ego vero. Oppositum, *princeps mundi hujus*. — ὑψωθῶ, *exaltatus fuero)* Vid. v. 33. et c. 3, 14. — ἐκ τῆς γῆς) *e terra*. conf. Act. 8, 33. In ipsa cruce jam fuit quiddam ad gloriam tendens. — πάντας, *omnes*) etiam gentes. v. 20. Satanas retinere eos non poterit: et ipse loco cedet. Hic respondetur ad rogationem versu 21. memoratum. — ἑλκύσω, *traham)* de terra, sursum. Hoc verbo vis indicatur adversus mundi principem, non jam detenturum captivos.

v. 34. ἡμεῖς, *nos)* Vocula ironiae quiddam hoc loco habet. — ἐκ τοῦ νόμου) *ex Lege*, sub qua prophetae et psalmi comprehenduntur. — μένει, *manet)* Ps. 16, 10. 45, 7. 72, 5. 89, 29. Jes. 53, 8. — *) καὶ, *et)* Judaei committunt inter se, quae committenda non erant. Jes. 53, 8. Ipsa mors via ad perennitatem. — πῶς, τίς, *quomodo, quis*) Dupliciter quaerunt: de *exaltatione*, ex v. 32. de *Filio hominis*, ex v. 23. [*coll.* c. 8, 28.] — τίς) *Quis* est, inquiunt, filius hominis, si Christus non est? Atqui filium hominis exaltatum iri dicis; Christus autem non moritur. τίς, *quis*, qualis.

**) v. 35. ἔτι, *adhuc)* Non respondet Jesus interpellationi eorum, sed subjicit, quae eis maxime sunt necessaria. — μικρὸν, *pusillum)* Antitheton, *in aeternum*, v. 34. Judaei putabant, Christum, ubi semel venisset, nunquam non futurum cum ipsis. — ἐν ὑμῖν, *in vobis)* Lux ipsa manet; sed non semper *in vobis*. Sic, ἐν αὐτοῖς, *in illis*. c. 15, 24. Est ἐν pro ב Hebraeo. — περιπατεῖτε, *ambulate*) cum progressu. Ambulandum, non disceptandum. *Fides* non est deses, sed agilis in luce. v. 36. — καταλάβῃ, *comprehendat*) inopinantes. — καὶ, *et)* Conjunctio, pro relativo *qui. in quibus tenebris qui ambulat*, etc. sic καὶ, *et*, Luc. 24, 18. — ποῦ, *ubi*, quorsum.

v. 36. υἱοὶ φωτὸς, *filii lucis)* qui luci *semper* manent conjuncti. c. 8, 35. — γένησθε) *fiatis;* quum per vos non sitis. — ἀπελθὼν ἐκρύβη, *abiens abscondit se)* Hoc ipso significavit, quid posthac futurum eis esset. Matth. 23, 39.

v. 37. τοσαῦτα, *tanta*) tam multa. Epicrisis generalis. — ἔμπροσθεν αὐτῶν, *coram eis*) ita, ut oculis cernerent. — οὐκ ἐπίστευον, *non credebant)* Sequitur amplius: *non poterant credere*. v. 39.

v. 38. ὃν εἶπε, *quem dixit)* Prophetica sunt, non modo quae Dominus ad prophetas, et hi Illius verbis, sed etiam, quae prophetae ad Dominum suis ipsorum verbis dixere. — Κύριε — ἀπεκαλύφθη;) Jes. 53, 1. Sic plane LXX. In Hebraeo *Κύριε* non exstat. Collato ibi versu sequente *Brachium Domini* accipi potest pro Messia

---

*) εἰς τὸν αἰῶνα, *in aeternum*] Magnifice igitur de Christo sentiebant. *V. g.*

**) σὺ λέγεις, *tu dicis*] Habemus igitur confessos, quod Jesus Christum se cognoscendum ipsis praebuerit. *V. g.*

ipso. — *ἀκοῇ*) *ἀκοὴ*, facultas audiendi; inde id quod auditur, i. e. sermo, testimonium. correlatum, *fides*. — *ἡμῶν*, *nostro*) prophetarum. — *ὁ βραχίων Κυρίου*) *brachium Domini*, in miraculis et redemtionis opere exsertum, in evangelio praedicatum. Jes. 52, 10. Ps. 98, 1. 2. — *τίνι ἀπεκαλύφθη*; *cui revelatum est?*) In se exsertum est; sed caeci non viderunt illud. Fidelis quis est? Resp. Est talis, cui revelatum est brachium Domini.

v. 39. *διὰ τοῦτο*) *ob id:* quia videlicet praedictum erat justum hoc judicium. Hic subsistit evangelista: quis ultra nitatur? [*Prius* non credunt, *refractarii: tum*, non possunt *credere. Falluntur, qui, ordine inverso, dictum putant:* Non potuerunt *credere; itaque* non crediderunt. V. g.]

v. 40. *τετύφλωκεν*, *caecavit*) justo judicio, Deus. Sequitur, commutata persona, *sanem*, ego Messias. — *πεπώρωκεν*) Opposita: *πώρωσις*, *νόησις*, *stupor*, *intelligentia*. conf. 2 Cor. 3, 14. — *ἵνα μὴ*) *usque eo, ut ne*. conf. *ἵνα*, c. 5, 20. — *καὶ νοήσωσι τῇ καρδίᾳ καὶ ἐπιστραφῶσι*, *et intelligant corde et convertantur*) Haec duo incisa propius cohaerent inter se, per accentus Hebraeos, apud Jesaiam, quam cum ceteris.

v. 41. *ὅτε εἶδε τὴν δόξαν αὐτοῦ*, *quum vidit gloriam ejus*) Pro *αὐτοῦ* unus alterque scripsit *τοῦ Θεοῦ*, ex v. 43. sed sic enervatur applicatio oraculi Jesajani ad tempora Christi. Divinam Christi gloriam, Joh. 1, 14. 17, 1. s. vidit Jesaias c. 6, 1., ita quidem, uti revelanda erat in N. T. et uti Judaei eam non erant agnituri. — *καὶ ἐλάλησε*, *et locutus est*) Subauditur *ὅτε quum*, ut *ὅτι quod*, v. 16. Indigitatur *sermo* ille, qui conjunctim cum *visione* memoratur, Jes. 6, 5.

v. 42. *καὶ*) *etiam*: non modo ex plebe. — *φαρισαίους*, *pharisaeos*) Hi erant acerbissimi: ipsisque *principibus* formidabiles. [*Plurimum videlicet potestatis, perverso Zelo agitati, affectabant; illi praesertim, qui publico aliquo munere fungebantur* V. g.] — *οὐχ ὡμολόγουν*, *non confitebantur*) quamvis animus per fidem convictus ad confessionem urgebat. *non confiteri*, et *negare*, differunt.

v. 43. *ἠγάπησαν*, *amarunt*) Evangelium postulat et operatur abnegationem rerum humanarum. — *τὴν δόξαν τῶν ἀνθρώπων*, *gloriam hominum*) qualis est communio synagogae. [*quae quid valet, si cum jure civitatis Sanctorum et DEI domesticorum comparetur?* V. g.] Qui ignominiam fugit, jam gloriam hominum amat. — *τὴν δόξαν τοῦ Θεοῦ*, *gloriam Dei*) Gloria ex Deo, obtingit *credentibus et loquentibus*. v. 26. c. 1, 12.

v. 44. *Ἰησοῦς*, *Jesus*) Epilogus, apud Johannem, sermonum Christi publicorum, et recapitulatio. Ideo dicit: *locutus sum*, ut de re praeterita. v. 48. 49. — *ἔκραξε*, *clamavit*) cupidus salutis humanae. [*Verba* v. 44—50., Qui credit in me etc. *in* ipso abitu *effatus est, quum notabili jam intervallo remotus ab hominibus esset; quare* clamasse *dicitur, ut scilicet illi ipsi, quibuscum locutus erat, audirent, non exclusis reliquis, in templo tum constitutis.* Occultationem *prius memoravit Johannes*, v. 36., *utpote verba*, adhuc pusillum etc. *respicientem*, v. 35. 36. Harm. pag. 452.] — *οὐ πιστεύει εἰς ἐμὲ*, *non credit in me*) Fides ejus non tendit in me solum. 1 Petr. 1, 21. Christus omnia refert et delegat ad Patrem. — *ἀλλ' εἰς*, *sed in*) Fides in Filium est eadem etiam fides in Patrem, quia Pater

misit Filium, et quia Filius et Pater *unum* sunt, coll. v. seq. c. 14, 9. s.

v. 45. *θεωρῶν, videns*) ea visione, quam fides comitatur. c. 6, 40. — *ἐμὲ*) *me*, Lucem. v. 46. — *θεωρεῖ, videt*) Spectatione mei attingit Patrem. c. 14, 9. Hic non additur, *non videt me, sed.* nam diversa est ratio *credendi* et *videndi*, quamvis conjuncta. Accedit *τὸ audire*, v. 47. — *τὸν πέμψαντά με, eum qui misit me*) Hic locus iis commendandus est, qui haesitant, quomodo Deum in invocatione sibi debeant proponere. add. cap. 14, 9.

v. 46. *φῶς, lux*) Continuatur sermo ex v. 36. — *μὴ μείνῃ, non maneat*) Eramus igitur in tenebris.

v. 47. *ἐγὼ οὐ κρίνω, ego non judico*) Hoc limitatur tripliciter: *Ego*, solus; et, in praesenti, *non judico*; et, causaliter, *non judico ego*, sed qui non credit, ipse in judicium incurrit, verbo non credens. — *ἵνα κρίνω, ἵνα σώσω, ut judicem, ut salvem*) Ejusdem temporis verba. Vide: non credens est portio mundi, cujus salvandi causa Christus venit. plane hoc patet ex verborum nexu.

v. 48. *ἐμὲ, τὰ ῥήματά μου, me, verba mea*) Quia Christum ipsum repudiabant Judaei, ideo verba ejus non acceperunt. c. 8, 43. — *ἔχει*) *habet* jam. — *ἐκεῖνος, ille*) Hoc pronomen prospicit in longinquum. — *ἐν τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ, in novissimo die*) c. 6, 39. Uno die erit et resurrectio et judicium. Magnam vim et ad fideles et ad infideles habet novissimi diei mentio.

v. 49. *ὅτι, quia*) Ratio, cur verbum judicet infidelem: est enim verbum Patris. c. 14, 24. — *αὐτὸς*) *ipse.* — *τί εἴπω καὶ τί λαλήσω*) *λαλῶ* dicitur de sermone copioso et *μονοπλεύρῳ*· *εἴπω*, de brevi, et mutuo. c. 16, 17. s. Diff. ut דבר et אמר apud Hebraeos.

v. 50. *ζωὴ αἰώνιος, vita aeterna*) Quare qui verba Christi spernit, vitam aeternam spernit. Vita enim aeterna sita est in agnitione Patris et Filii. c. 17. 3.

CAPUT XIII.

v. 1. *Πρὸ, ante*) proxime ante, pridie. [*feriâ quartâ.* V. g.] In tres partes hic liber dividitur, quarum summa est: *Veni a Patre: fui in mundo: vado ad Patrem.* *) **) ***) — *ἀγαπήσας*) *amore complexus.* [Exordium *quasi* generale *versiculus hic ad ea continet, quae et hoc deinceps capite et sequentibus narrantur.* Harm. p. 489.] — *τοὺς ἰδίους, suos*) v. 18. Antitheton ad alienos, de quibus c. 12. — †) *ἠγάπησεν*) *amavit*, dum puritatem perfectam iis contulit, et humilitatem animae, adeoque capacitatem ad legationem *in mundo* post abitum Jesu obeundam. v. 10. 14. 20.

v. 2. *δείπνου, coena*) indefinite. Ea erat pridie coenae paschalis. — *γενομένου, cum fieret*) Ergo pedilavium sub initium coenae. Con-

---

*) *εἰδὼς, sciens*] Sic et v. 3. *V. g.*

**) *ἡ ὥρα, hora*] de qua dixerat jam c. 12, 27. *Harm.* p. 489.

***) *ἐκ — πρὸς, ex — ad*] ex pravo hoc mundo ad aeterna sua gaudia. *V. g.*

†) *εἰς τέλος, ad finem usque*] usque ad ipsum abitum suum. Absolutis ad multitudinem sermonibus tanto jam penitiori Jesus erga discipulos familiaritate utitur. *V. g.*

fer *surgit ex*, v. 4., et *accumbens iterum*, v. 12. Conspirat etiam communis Judaeorum consuetudo. — ἤδη, *jam*) Particulam omittunt *Chrysost. Aeth. Arab. Lat.* in ms. quibusdam, *Pers. Syr.* sed retinenda est. Respondet ei τότε, *tunc*, v. 27. — βεβληκότος, *cum misisset*) Magna vis. Conjugata, διαβόλου, βεβληκότος. — καρδίαν, *cor*) Occultum adhuc erat propositum Judae. — ἰούδα, *Judae*) Ne impuritas Judae ceterorum corda corriperet, pedilavio cautum est. conf. v. 11. — ἰσκαριώτου, *Iscariotae*) Non Simonis, sed Judae cognomen. c. 6, 71. 14, 22.

v. 3. εἰδὼς, *qui sciret*) Conscientia gloriae, et officium servile pedilavii, mire concurrunt. Praefatio gloriae est instar protestationis, ne quid indignum fecisse existimetur Dominus pedes suorum lavans. — πάντα, *omnia*) Quo propius Jesus Christus venit ad passionem, v. 2., eo magis ipse cogitat, eoque clarius scriptura loquitur, de ejus gloria. Sic quoque v. 30. et 31. Pater Filio hoc quasi dixit: Omnia quae a me defecerunt, tibi do: vince quod vis; vindica tibi, quod vis. c. 17, 2. 3.

v. 4. ἐγείρεται, *surgit*) Jesus semper cum recordatione gloriae suae intrandae conjunxit specimina humilitatis. — τὰ ἱμάτια, *vestes*) eas, quae lotionem impedirent.

v. 5. εἶτα, *deinde*) Non dubium est, quin valde exspectarint discipuli, quid pararet. — τὸν) Adesse solebat, ubi coenabatur, *pelluvium*, ex metallo, an ex ligno, ut hodie malluvium. Haec vis articuli. — ἤρξατο, *coepit*) novo et admirabili instituto. Rarum Johanni verbum. — νίπτειν, *lavare*) Magna demissio et tamen decora. Non sic angelus Petro fecit. Act. 12, 8.

v. 6. ἔρχεται, *venit*) Non plane ante omnes, sed tamen in primis ad Petrum venisse videtur: in quo ceteri discipuli didicere, non esse obnitendum. Pulcra virtus, ἀπειρεργία, simplicitas obediens fidelium. — κύριε, *Domine*) Ter hîc loquitur Petrus. prima et tertia vice appellat *Dominum*: secunda allecutio est quasi continuatio primae. — σύ μου, *tu meos*) Indigne fert, quasi rem indignam.

v. 7. ὅ, *quod*) Axioma patentissimum. — οὐκ — ἄρτι — δὲ μετὰ ταῦτα) Similis sermo, v. 36. — μετὰ ταῦτα, *posthaec*) Vid. v. 12. (quo pacto verba γνώσῃ, γινώσκετε, *cognosces, cognoscitis?* strictissime cohaerent,) et v. 17., vel etiam Luc. 12, 37. Eventus non modo *posthac*, sed statim celerius incipit, quam promissio sonat.

v. 8. λέγει, *dicit*) Non erat addenda protestatio altera. — εἰς τὸν αἰῶνα, *in aeternum*) Opponit hoc Petrus τῷ μετὰ ταῦτα, *posthaec.* Formula vehemens. 1 Cor. 8, 13. — ἐὰν, *si*) Voluntati Domini debemus cedere. — σὲ) *te*, inquit, non, *pedes tuos*. brevitate praecisa. Qui non lotus est pedes, totus censetur illotus. — οὐκ ἔχεις, *non habes*) Necessitas illius virtutis eis per pedilavium ostensa. Non dubium est, quin admiranda Domini humilitas, discipulorum animas valde mutaverit et liquefecerit. Petrus inprimis egebat. — μετ' ἐμοῦ, *mecum*) Manet ergo Dominus, Jesus.

v. 9. μὴ, *non*) Si lotio me participem tecum servat, totum me lavandum permitto. — χεῖρας, κεφαλὴν, *manus, caput*) Gradatio. Ex majestate Domini usque adeo demissa, Petro sensus impuritatis propriae obortus haec verba dictavit. conf. Luc. 5, 8.

v. 10. ὁ λελουμένος) λούω, (unde λουτρὸν,) dicitur de *toto* corpore, νίπτω de parte. — οὐ, *non*) Jesus Petri sensum in ordinem redigit.

— *πόδας, pedes*) qui ultimi sunt in lavando, et primi in inquinando. — *ὅλος, totus*) ubi pedes loti sunt. — *καθαροὶ, mundi*) c. 15, 3.

v. 11. *τὸν παραδιδόντα, prodentem*) qui pedilavium acceperat.

v. 12. *ὅτε, quum*) Ab hoc adverbio duo verba pendent, uti cap. 12, 41. — *αὐτῶν, eorum*) discipulorum; recenti aqua in singulos sumta. — *ἀναπεσὼν, accumbens*) ut Dominus. Luc. 22, 27. — *τί*) *quid*, et *quare*.

v. 13. *ὁ διδάσκαλος*) Nominativus pro vocativo, extante Luc. 6, 46. — *καὶ, et*) Interdum appellabant *Magistrum*, interdum *Dominum*: eoque se fatebantur *discipulos* et *servos*. — *ὁ κύριος, Dominus*) v. 6. 9. 25. 36. 37. 14, 5. 8. 22.

v. 14. *καὶ ὑμεῖς, etiam vos*) Pedilavium, quod Dominus discipulis adhibuit, pertinebat et ad beneficium conferendae puritatis totalis, et ad paedian docendae dilectionis humilis. v. 34. coll. v. 1. Inde pedilavium discipulorum inter se eo pertinet, ut alter alterum quoquo modo adjuvet ad consequendam puritatem animae; et ut alter alteri pedes lavet, *vel* proprie, 1 Tim. 5, 10., idque serio, si scil. accidat, ut opus sit: est enim praeceptum affirmativum, obligans semper, sed non ad semper; quale etiam illud 1 Joh. 3, 16. *vel* synecdochice, per omne genus officiorum, quae alter alteri etiam servilia et sordida, modo opportuna, praestare potest. Dominus igitur per ipsum pedilavium purificavit discipulos; quare etiam Petrum amanter coëgit: sed discipulis pedilavium mutuum non hoc nomine praecepit. neque adeo tanta est pedilavii literatenus imitandi necessitas, quantam nonnulli statuerunt; quum Johannes v. gr. Thomae pedes nusquam laverit: et tamen major pedilavii Dominici et fraterni similitudo, quam plerique agnoscunt. Hodie pontifices et principes pedilavium ad literam imitantur: magis autem admirandus foret v. gr. pontifex, unius regis, quam duodecim pauperum pedes, seria humilitate lavans. Jam, his observatis, fac legas *Ittigii* diss. de Pedilavio. — *ὀφείλετε, debetis*) mei exempli causa. coll. *γὰρ, enim*. v. 15.

v. 16. *ἀμὴν ἀμὴν, amen amen*) Vis hujus affirmationis pertingit ad v. 17. — *μείζων, major*) Neque debet recusare, quo minus eadem faciat, eadem sustineat.

v. 17. *ταῦτα*) *haec*, quae ego feci.

v. 18. *λέγω, dico*) quum *beatos* dico. — *ἐγὼ*) *ego* Dominus: tametsi vos nescitis, praesertim quisque de ceteris. — *ἐπ᾽ ἐμὲ, super me*) Tantum abest, ut fratrum pedes lavet. — *τὴν πτέρναν, calcaneum*) Congruit hic sermo inprimis ad lotionem *pedum*; et ad morem veterem discumbentium ad *panem* edendum. conf. עקב Gen. 3, 15.

v. 19. *ἀπ᾽ ἄρτι*) *ab hoc tempore*. nam mox iterum dicit, et expressius, v. 21. — *πρὸ τοῦ γενέσθαι, prius quam fiat*) c. 14, 29. — *ἵνα, ut*) Idem scopus c. 14, 29. 16, 4. — *πιστεύσητε, credatis*) Magnum criterium veritatis, praedictorum eventus.

v. 20. *ἀμὴν ἀμὴν, amen amen*) Jesus discipulos v. 1. seqq. suo sensu ac sua puritate ad sanctificationem imbutos, nunc etiam sua auctoritate cohonestat. Qui habet *pedes ὡραίους speciosos*, v. 5. Rom. 10, 15., et sese *humiliat*, v. 14. Matth. 18, 4. 5., is potest *legatum* Christi agere. v. 16.

v. 21. *ἐμαρτύρησε, testatus est*) graviter, ut de re occulta. —

εἷς ἐξ ὑμῶν, unus ex vobis) Hoc omnibus salutare fuit, quod Jesus primum indefinite locutus est.

v. 23. *ὃν ἠγάπα, quem amabat*) [*Sic et* c. 19, 26. 21, 7. 20. V. g.] Magna cura vitat *Johannes* expressam sui appellationem. Optabilius est, *amari* ab Jesu, quam nomine proprio celebrari. Est tamen hoc loco notatio ipsius nominis proprii: (ut Luc. 2, 11. not. Ap. 1, 4., ubi periphrasis est Tetragrammati: adde, si placet, quae notavimus in *Gregorii Thaum.* Paneg. p. 181.) nam Johannes dicitur, qui apud *Dominum gratia* valet. Ideo haec appellatio ponitur etiam, ubi materia substrata eam non valde postulabat: v. gr. c. 20, 2., cum Petro, cujus nomen ponitur. Atque hîc, instante passione, prima eximia *amoris* significatio data est Johanni, per revelationem arcani: antea is videtur nescisse, se tam carum esse.

v. 24. *νεύει, innuit*) a tergo Jesu. Medius locus erat honoris: cum tenebat Jesus: supra, Petrus; infra Johannes accubuisse videtur. Magna familiaritas Petri et Johannis. c. 20, 2. 21, 7. 20. *Nutus*, prae sermone, hic decebat. — *πυθέσθαι, ut sciscitaretur*) Sic ferebat opportunitas loci, quo gaudebat Johannes.

v. 25. *ἐπιπεσὼν, rejiciens se*) Nova libertas, qua neque hic neque alius discipulus alias usus est. c. 21, 20. Johannes erat in *sinu* Domini: inde reclinabat se quam familiariter ad *pectus* Jesu, eo ipso tegens animum interrogandi: deinde etiam interrogavit. conf. v. 28. — *ἐκεῖνος*) οὕτως addidere pridem multi. Glossa bona: coll. *οὕτως*, c. 4, 6. not.

*) v. 26. *ἀποκρίνεται, respondet*) Johanni in aurem. — *τὸ ψωμίον, offulam*) Hanc inter loquendum Jesus sumsit in manum. — *δίδωσιν, dat*) Dedit Jesus eum summa longanimitate; et ceteri discipuli sine dubio putarunt, Judam prae aliis esse felicem. Sed cum Judas ne sic quidem resipisceret, factus est Satanae organon singulare, Christo adversissimum. [*Quam prope h. l. Judas a Jesu abfuit! at brevi post, quanto intervallo Jesum gloria, pernicies Judam sejunxit.* V. g.]

v. 27. *μετὰ τὸ ψωμίον, post offulam*) non *cum offula*. — *τότε, tum*) Accurate notatur tempus, conferendum ad Luc. 22, 3. 7. — *εἰσῆλθεν, intravit*) Antea tantum potuit cogitationem *injicere*. v. 2. [c. 12, 4. 6. 71.] Uti oeconomia mali et boni per omnia inter se comparari contrarie potest; sic quoque gradus operationis obsessionisque satanicae et operationis inhabitationisque divinae. — *ἐκεῖνον, illum*) Jam *remote* notat Judam. — *ὃ ποιεῖς, quod facis*) Non jubet facere, sed, si facere pertendat, maturare; eoque se promtum innuit ad patiendum. Judas ex hoc radio omniscientiae poterat sentire, se nosci. — *τάχιον, ocyus*) Sic *εὐθέως statim*. v. 30. Versu 31. causa ostenditur, cur Jesus festinarit.

v. 28. *οὐδεὶς, nemo*) praeter Jesum Johannemque et Judam.

v. 29. *εἰς τὴν ἑορτὴν, in festum*) Gesta haec sunt paullo ante festum, pridie paschatos: nec tamen existimabant, tam prope instare passionem Domini. In ipsam coenae paschalis vesperam haec non conveniunt.

v. 30. *ἐξῆλθεν, exiit*) postea tamen rediit: coll. Matth. 26, 20.

*) *λέγει αὐτῷ, dicit ei*] Amor erga Jesum legitimam reddit quaestionem, quae aliâs curiositatis notam vix effugeret. *V. g.*

vixque potuisset alias prodere. — ἦν δὲ νὺξ, ὅτε ἐξῆλθε) *Erat autem nox, quum exiit.* Similis forma loquendi: *erat autem sabbatum, quum* etc. c. 9, 14. Versu 31. incipiunt, quae postridie dicta sunt.

v. 30. s. ἦν δὲ νὺξ, ὅτε ἐξῆλθε. Λέγει ὁ ἰησοῦς, Νῦν κτλ.) *Nox erat, quum exiret* Judas. Non autem ea nocte ineunte, sed postridie mane *dixit Jesus: Nunc glorificatus est Filius hominis etc.* ut ostendimus in Harmon. evang. §. 174. et 178. Perperam igitur nonnulli incisum hoc, ὅτε ἐξῆλθε, interdum etiam οὖν inserto, cum λέγει, construxerunt.

v. 31. λέγει) *dicit*, postridie, nempe mane, feria V. coll. v. 1. 38. Sermo etiam ex abrupto incipiens sic notatur. c. 18, 26. coll. Luc. 22, 59. Dominus res maximas in corde suo agitatas eloqui incipit: hocque loco scena quasi panditur ad colloquium, quod capp. seqq. continuatur. — νῦν, *nunc*) Articulus temporis praecise notatus in praesenti. conf. c. 12, 27. 31. not. Hoc *nunc* determinat se ipsum: *nunc*, inquit, scil. dum haec loquor, quanquam ipsum sermonis tempus ab evangelista non exprimitur, sed ex contextu colligendum datur. Sic, *cras*, Exod. 8, 10. 20. 29. 9, 5. Unde respondetur D. Haubero, *Harm. Anm.* p. 207. Exitus Judae per se nullum cum hac particula nexum habet. [*quanquam eo ipso* momento *Judam id, quod Jesus* v. 27. *maturare jusserat*, fecisse, *et sacerdotum principes ad comprehendendum eum omnia disposuisse*, *facile sit opinatu.* Harm. p. 497.] — ἐδοξάσθη, *glorificatus est*) Jesus passionem ut breve iter spectat, et metam potius prospicit. — ἐν αὐτῷ, *in eo*) In corde Domini versabatur tum quiddam solidissimum, nec solum spectabat proxime futura, sed penitissimam eorum repraesentationem et gustum habebat, dum se totum ad patiendum conferebat. Quod ineunte die pronunciavit Christus, prius quiddam est, quam id, quod postea vesperi petiit a Patre. Joh. 17, 1. 2. Consideretur emphasis τοῦ *nunc*, et differentia vocum *in*, *in*, Joh. 13, 31. 32., et *super*, *apud*, c. 17, 4. 5.

v. 32. δοξάσει, *glorificabit*) per exaltationem, Connexio τοῦ *si* cum τῷ *etiam* est insignis. conf. Col. 3, 3. 4. — ἐν ἑαυτῷ, *in semetipso*) Relatum ἐν αὐτῷ, *in eo.*

v. 33. τεκνία, *filioli*) Hoc loco, praeceptum amoris proferens, primo sic eos appellat. conf. c. 21, 5. — τοῖς ἰουδαίοις, *Judaeis*) Hoc uno loco, cum discipulis loquens, Judaeos appellat, praeterea nunquam, nisi ad Samaritidem, ad Caipham, ad Pilatum, semel. c. 4, 22. 18, 20. 36. Et capp. 14—17. nunquam appellat Judaeos aut Israëlem. — ζητήσετέ με, *quaeretis me*) Non addit, *non invenietis.* — σὺ δύνασθε, *non potestis*) Nondum erant maturi. v. 36. — ἄρτι, *nunc*) Noluit discipulis citius hoc dicere: infidelibus dixit citius.

v. 34. ἐντολὴν καινὴν, *praeceptum novum*) *Novum* dicitur praeceptum, non tam respectu V. T. quam respectu scholae Christi; ob novum modum, de amore eo usque progrediente, ut vita pro amandis sive amatis ponatur, coll. 1 Joh. 3, 16. Antea *sequela* Jesu in singulos gressus direxerat discipulos, amorem implicite complexa: nunc sequi non possunt discedentem; itaque summa officii eis praescribitur. conf. de precibus c. 16, 24., de appellatione amicorum 15, 15., de odio mundi c. 16, 4. Inde dicitur *Lex Christi*, Gal. 6, 2. Sic praeceptum ab initio auditum, et praeceptum novum, inter se

opponuntur 1 Joh. 2, 7. 8. *ἐντολὴ*, *praeceptum*, autem dicitur eo sensu, uti praecipitur non servis, sed liberis. Simul autem dulcissimus *novitatis* gustus additur huic praecepto ex sensu gloriae, cujus commemoratio praecedit. Moses ante obitum magis quam unquam antea, in *Deuteronomio* commendavit amorem Dei: Jesus ante discessum discipulis dat novum praeceptum, ut inter se diligant. sic *secunda lex* et *praeceptum novum* inter se conferri possunt. — *ἀγαπᾶτε* — *ἀγαπᾶτε*, *ametis* — *ametis*) Sermo bis ponitur: primum simpliciter, deinde cum epitasi. Tale illud, *pacem*, *pacem meam*. c. 14, 27. conf. Gen. 48, 5. Ps. 27, 14. 37, 20. 47, 7. 68, 25. 118, 15. s. Ez. 7, 2. *finis: venit finis.*

v. 35. *γνώσονται*, *cognoscent*) Gnorisma Christianorum, amor. Rom. 14, 18. fin. coll. ibid. v. 15. med. 1 Joh. 3, 10. — *ἐμοὶ*) *mei*, qui amo usque ad mortem. — *μαθηταὶ*, *discipuli*) c. 15, 8. — *ἀγάπην*, *amorem*) et quidem propter me, et sicut ego amavi.

*) v. 36. *πέτρος*, *Petrus*) Loquitur Petrus h. l. Thomas, Philippus, Judas, c. 14, 5. 8. 22. omnes, c. 16, 29. [*Ipsae interlocutiones istae*, c. 14, *notatae*, *inferre videntur*, Petrum et Johannem *parato agno paschali non rediisse. Nec tamen Johannes sermones eo capite contentos describere minus potuit*, *quam Lucas* c. 1. *etc. Ecquis vel centies auditos lectosve sermones istos describere facile audeat?* Divinitus *datum est sanctis viris*. — *Sin vero* prius *opineris habitum fuisse sermonem* c. 14, *obvium*, *quam Petrus et Johannes in urbem abiissent: reliquarum certe narrationem series eo non turbatur; dirimendus tamen hoc pacto erit a clausula*, Surgite etc. *sermo reliquus*. Harm. p. 506. seq.] — *πᾶ*, *quo*) v. 33. Interrogabat Petrus, ut qui putaret, se posse sequi. Adhaeserat ad Jesum cor Petri. cap. 6, 68. 21, 7. — *ἀπεκρίθη*, *respondit*) Quaestioni *quorsum* respondet ex intervallo, c. 14, 2. s. 12. 28. 16, 5. — *οὐ δύνασαι*, *non potes*) Nec res ferebat, nec Petri imbecillitas. hanc autem solam Petrus sua exceptione spectat. Sequebatur Petrus c. 18, 15., sed procul, nec sine detrimento. Matth. 26, 58. — *ἀκολουθήσεις*, *sequeris*) Cap. 21, 19. 22.

v. 37. *ὑπὲρ σοῦ*, *pro te*) Imo Jesus pro Petro.

v. 38. *ἀπαρνήσῃ*, *abnegaris*) ex timore. Tantum abest, ut mori paratus sis. Ter praedicta abnegatio triplex: primum, h. l. deinde apud Lucam; postremo apud Matthaeum et Marcum. Mira cum hac praedictione connexio est versus primi capitis sequentis. Nam antegressae quaestioni, *quorsum proficiscatur*, suavissime respondet, quanquam Petrus et cum eo ceteri tantopere tum vacillabant.

CAPUT XIV.

v. 1. *Μὴ*) Praemittitur alicubi, *καὶ εἶπε τοῖς μαθηταῖς αὐτοῦ·* idque cel. *D. Hauberus* tuetur, praecipue *in den harmonischen Anmerkungen*, p. 206. Primus sic edidit Erasmus: atque hunc in modum vel ex Erasmo, vel ex Vulgata pariter interpolata, vertit *Lu-*

*) *ἐν ἀλλήλοις*, *inter vos*] Homines mundani amant se invicem, c. 15, 19. Discipuli Christi multo plus amant mutuo et amantur. Mundani odio habent Christi discipulos: hos igitur qui amore complectitur, discipulus est ipse. *V. g.*

therus. Universa antiquitas hoc additamentum refutat, ut ostenderam in Apparatu, p. 595. [Ed. II. 263.] Principio *rationis sufficientis*, quo D. Hauberus utitur, in hanc partem utar, ut cum Erasmo ipso, Luca Brugensi, Millio dicam, librarium unum alterumque, Pericopa sive Lectione ecclesiastica ineunte, hanc formulam, ut saepissime fecerunt, appinxisse. — *μὴ ταρασσέσθω, ne turbetur*) propter abitum meum. c. 13, 33. 16, 6. Perturbationem cordis adimit discipulis, antequam causas perturbationis indicat. Eas apud discipulos norat Dominus, c. 13, 33., et in sequentibus apertius evolvit. Repetitur hoc et intenditur versu 27. [*Neque tantum* c. 13., *sed ulterius etiam* c. 14., *respondetur ad quaestionem Petri* c. 13, 36. *propositam.* V. g.] — *πιστεύετε — πιστεύετε, credite — credite*) Imperativus, perinde ut in parallelo, *μὴ ταρασσέσθω, ne turbator.* Summa homiliae hujus, *Credite:* et hoc, *credite*, versu 11. et deinceps urgetur, donec Indicativus *creditis* efficitur, c. 16, 31. 30. quo effecto, Salvator orat et abit. [*Hinc arctissimus capp.* 14. 15. 16. *inter se nexus patet.* Harm. p. 506.] Ita distingui posset, *πιστεύετε· εἰς τὸν θεὸν καὶ εἰς ἐμὲ πιστεύετε·* ubi poneretur primo verbum per se, instar summarii, uti c. 16, 31., deinde idem cum declaratione. coll. c. 13, 34. not. Sed praeplacet recepta distinctio, ita quidem, ut in priore inciso accentus inter pronunciandum maxime cadat super verbum *credite*; in altero, super *in me:* ut fides antiqua *in Deum*, novo quasi colore tingatur, *in Jesum Christum* credendo. — *εἰς ἐμέ, in me*) a Deo profectum. c. 16, 27.

v. 2. *οἰκίᾳ, domo*) [*Ostendit jam, quo vadat.* V. g.] Rara appellatio coelestis habitationis: *domicilium*, quo admittuntur liberi, ubi habitat Pater. Jesus per passiones transpicit ad metam. conf. Hebr. 12, 2. 2 Tim. 4, 7. — *τοῦ πατρός μου, Patris mei*) Ineunte hac homilia pronomen saepius addit Jesus *Patris* mentioni: in progressu autem et exitu, postquam suae prae credentibus eminentiae cavit, et discipulos ad fidem excitavit, magis quasi communiter loquitur, *Pater*, scil. meus, idemque vester. — *μοναί, mansiones*) Id ad locum, non ad tempus, pertinet: diciturque in plurali, propter multitudinem eorum, quos capit locus ille communis. — *πολλαί) multae*, quae et angelos et vestros in fide antecessores, et vos et quam plurimos capiant. Ipso plurali numero videtur etiam varietas mansionum innui. nam non dicit *mansio magna*, sed *mansiones multae.* Conf. Ap. 21, 16. not. — *εἰσίν, sunt) jam nunc*, et ab initio. — *εἰ δὲ μή, sin minus*) nisi jam essent. — *εἶπον ἄν*) *dicerem*, vel potius, *dixissem.* De plusquamperfecto conf. c. 4, 10. not. Quid dixisset? hoc ipsum, quod sequitur: *πορεύομαι, proficiscor.* Sententiam illustrat parodia simillimi loci, c. 16, 26.: *non dixi vobis, me locum vobis esse paraturum: etenim jam SUNT mansiones, eaeque multae.* — *πορεύομαι, proficiscor*) in domum Patris mei. — *ἑτοιμάσαι, parare*) Non plane negat, se parare locum, coll. v. seq. ubi Ipse id affirmat: sed utrumque inter se temperat. Sed vide, quid situm sit in ordine verborum: versu 2. dicitur *τόπον ὑμῖν· locum vobis:* versu 3. *ὑμῖν τόπον, vobis locum*, priore utrobique vocabulo emphasin habente, uti 1 Cor. 7, 22. not. *Locus* ipse paratus est: *vobis* parabitur. paratio alia absoluta, alia respectiva. Initium versus tertii, *καὶ ἐάν, et si*, non pendet ab *εἶπον, dixissem*, sed stat per se.

v. 3. *ἐάν, si*) Lenis particula pro *ὅταν, quum.* — *ἔρχομαι, ve-*

nio) Praesens, de adventu celeri. v. 18. Singulare sermonis idioma est, quod Dominus non, *veniam*, sed *venio* solet dicere, etiam alio verbo futuri temporis adjecto. conf. tamen etiam Matth. 17, 11. de prodromo, et LXX 2 Sam. 5, 3. — *καὶ, et)* Finis abitus mei hoc ipsum infert, ut iterum veniam. — *πρὸς ἐμαυτὸν, ad me ipsum)* Majestatis plena locutio. Patris domus, Filii domus. c. 16, 15.

v. 4. *ὅπου ἐγὼ ὑπάγω, quo ego proficiscor)* Summa eorum, quae antecedunt. — *) *τὴν ὁδὸν, viam)* Propositio eorum, quae sequuntur.

v. 5. *Θωμᾶς, Thomas)* Alius post alium interrogat, pie et suaviter. v. 8. 22., et antea c. 13, 36. — *καὶ πῶς, et quomodo)* Statuit Thomas, acuta utens ratione, ignorata meta, multo minus sciri viam. [*Ad utrumque, sed inverso ordine, respondet Jesus.* Via *est Jesus: per Eum* quo *contendere datur? ad Patrem.* V. g.]

v. 6. *ἡ ὁδὸς, καὶ ἡ ἀλήθεια, καὶ ἡ ζωὴ, via et veritas et vita) Vera via vitae* appellatur in soliloquiis apud Augustinum, c. 4. Sed majorem vim habet textus, summam complectens doctrinae de Jesu Christo. Etenim quaestioni de *Via* respondet hoc, *Ego sum Via:* quaestioni de *Scientia* respondet hoc, *Ego sum veritas:* quaestioni *Quorsum*, respondet illud, *Ego sum Vita.* [*Metaphorico sermoni,* Ego sum via, *explicationis caussâ subjungitur magis proprius:* Ego et veritas sum et vita. *Hac* via *qui incedit, is demum* vere *recto tramite utitur: et hanc viam qui constanter tenet, is* vitam *habet in aeternum.* V. g.] Simulque tria proponuntur, (conf. tria, c. 16, 8.) quorum primum, de *via*, tractatur mox hoc versu: de *veritate*, v. 7. seqq. 17. de *vita*, v. 18. 19. s. — *πρὸς τὸν πατέρα, ad Patrem)* Hoc iterum respondet quaestioni, *quorsum?* — *εἰ μὴ, nisi)* Hoc iterum respondet quaestioni de *scientia.* Via unica, via certa. — *δι' ἐμοῦ, per me)* Hoc iterum respondet quaestioni de *via.*

v. 7. *εἰ, si)* Hoc *si* non plane negat, sed ad progressum trahit animas. v. 28. [*Sic* Luc. 17, 6.] — *ἑωράκατε, vidistis)* Praeteritum: videre coepistis, et videtis.

v. 8. *ἀρκεῖ, sufficit)* ut porro nec interrogare velimus, nec animo turbemur. Hanc *αὐτάρκειαν*, acquiescentiam, assequuntur capite 16, 30. Confer Ps. 17, 15. 22, 23. 27. 69, 31. 33.

v. 9. *λέγει, dicit)* Responsio ad *ostende* habetur versu 9—11. ad *sufficit*, habetur versu 12. ss. — *οὐκ ἔγνωκάς με, non cognovisti me)* Hoc dicitur per consequentiam. Si negas, Patrem tibi esse cognitum, negas, me tibi esse cognitum. Atqui me nosti, ergo eo ipso Patrem; propter summam nostri unitatem. — *ὁ ἑωρακὼς ἐμὲ, ἑώρακε τὸν πατέρα, qui vidit me, vidit Patrem)* Sicut anima, quae per se non cernitur, cernitur ex eo, quod illa per corpus agit: sic Patrem is videt, qui Christum videt. In omni cogitatione de Deo debemus Christum nobis proponere. Vid. Col. 1, 15. not. Illud, מַלְאַךְ פָּנָיו *Angelus faciei ejus* interpretatur Bechai מלאך שהוא פניו *Angelus, qui Facies ejus est.* Conf. Ps. 139, 7. Chrysostomus: *qui creaturam videt, non etiam Dei videt* (*τὴν. οὐσίαν*) *essentiam.* Si quis me videt, Patrem, *inquit*, meum videt. *si vero alterius esset essentiae, non hoc dixisset. — nemo, qui aurum ignorat, in argento*

---

*) *οἴδατε, nostis*] Plura fidelibus tribuuntur, quam ipsi de se existimant, coll. v. 5. *V. g.*

essentiam auri videri potest. — *καὶ πῶς*) *καὶ* videtur repetitum ex v. 5. *καὶ* v. 9. non habent *N.* 1. *Latini* codd. plerique omnes, *Iren. Augustin.*

v. 10. *ὅτι*) *quod.* — *ἐν τῷ πατρὶ* — *ἐν ἐμοὶ, in Patre — in me)* Hoc summam unitatem significat. c. 17, 21. — *ἐστι, est)* Hoc emphasin habet: nam hujus *Esse* consequens est *loqui et facere*, et hoc *Esse* cognoscitur ex verbis et factis. Synonymon mox, *manens.* Elucet hinc unitate in operando prior unitas essentiae. — *ῥήματα, verba)* et, *opera.* — *αὐτὸς*) *Ipse.* — *ποιεῖ τὰ ἔργα, facit opera)* et *loquitur verba.* [*Quae respectu eorum, qui Domino Jesu non familiarius utebantur*, signa *et* miracula *dicuntur, ea in sermone ad discipulos simpliciter* opera *dicit. Ipsi videlicet Christo vulgaria quasi et communia erant ejusmodi opera.* V. g.]

v. 11. *πιστεύετέ μοι*) *Non creditis* habet Lat. ex alliteratione ad versum praecedentem, qui item habebat, *Non credis quia.* Inde *mihi* *) omisit etiam in fine versiculi. *Credite, credite*, epanalepsis. — *ὅτι*) *quia:* coll. mox, *διὰ, propter.* Credite mihi propter meam ipsam *affirmationem*, credentibus per se firmam. Hoc primum est motivum fidei; quod solus Christus potuit proponere: secundum praebent *miracula*, propter quae etiam apostolis de Christo credi potuit. — *ἔργα, opera)* quae adhuc vidistis, et visuri estis, v. 12. s. [*Haec enim nonnisi divinae originis esse poterant.* Ps. 72, 18. 136, 4. *Alia plane falsorum miraculorum conditio est.* 2 Thess. 2, 9. V. g.] — *πιστεύετέ μοι, credite mihi) εἰς ἐμὲ, in me,* versu seq. Qui Christo de se loquenti credit, in Christum credit: qui Petro de Christo loquenti credit, non in Petrum, sed in Christum credit.

v. 12. *ἀμὴν, ἀμὴν, amen amen)* Sequuntur promissiones et adhortationes suavissime inter se mixtae: atque ita, ut inter loquendum subinde ea attingat, quae in progressu sermonis efficiunt ipsas Propositiones, v. gr. v. 15., de amore; coll. v. 21.: nonnulla etiam per recapitulationem repetat. Imitatur hoc quoque evangelista et apostolus, 1 Joh. 2, 20. not. — *ἃ, ea quae)* i. e. aeque magna. [*Conf.* c. 5, 20. 25.] — *μείζονα, majora)* v. gr. Act. 5, 15. 19, 12. Marc. 16, 17. fin. — *ποιήσει, faciet)* per fidem in me.

v. 13. *ὅτι ἂν*) Diff. *ἐάν τι* v. 14. nam *ὅτι ἂν* et *τοῦτο* ad se mutuo referuntur. — *αἰτήσητε, petieritis)* Grandis promissio. v. 14. c. 15, 7. 16. 16, 23. 26. — *ἐν τῷ ὀνόματί μου, in nomine meo) meo,* Filii Dei. Respicitur illud, *qui credit in me*, v. 12. In V. T. adorabant Deum Abrahami, Isaaci, Jacobi: in N. T. invocatur Deus et Pater D. N. J. C. — *τοῦτο ποιήσω, hoc faciam) ego faciam.* v. seq. Declaratur et res et persona. Utrinque respicitur *τὸ faciet*, v. 12. — *ἐν, in)* v. 10. 11.

v. 14. *ἐγὼ, ego)* Hoc jam indicat *gloriam.* v. 13.

v. 15. *ἐὰν ἀγαπᾶτέ με, si amatis me)* Hortatur, statim post fidem, ad amorem. [v. 21.]

v. 16. *καὶ ἐγὼ, et ego)* Nexum hujus versiculi cum praecedentibus dat versus 21. — *ἄλλον, alium)* Itaque Jesus Christus est etiam *advocatus.* Consideretur Zach. 9, 12., an sit parallelum. nam hoc

*) *Quae vocula et ab initio et in fine hujus vers. utut per marginem* Ed. 2. *sequioribus lectionibus haut annumeretur; secundo tamen loco exulat a* Vers. germ. E. B.

ipso in loco dicit, *ἐρωτήσω, rogabo.* Alius paracletus ipse ab alio distinctus est: et alterius officium ab alterius officio differt. Itaque *ἡ παράκλησις advocatio* Spiritus sancti, proprium quiddam habitura erat. conf. c. 16, 7. s. — *παράκλητον, Advocatum)* Hoc vocabulum LXX non habent, et in N. T. solus Johannes id habet. *παρακαλεῖν* est *advocare*, arcessere patronum: inde *παράκλητος, advocatus* ad praesidium praestandum, defensor, patronus: qui pro aliquo dicit, et ei dicenda suggerit. v. 26. Conf. v. 13. de dicendis ad Deum: c. 16, 8. de dicendis ad mundum. Conjuncta *Paracleti* et *Spiritus veritatis* appellatio occurrit etiam c. 15, 26. illa respondet oeconomiae Christi, coll. 1 Joh. 2, 1., *advocatum Jesum Christum:* haec, oeconomiae Patris, coll. c. 4, 23. de Patre adorando in *Spiritu* et *veritate.* [*Amplissimae h. l. promissiones se invicem excipiunt: de Spiritu sancto,* v. 15—17.: *de ipso Domino Jesu,* v. 18—21.: *de Patre,* v. 22—24. *Iterumque de Spiritu sancto,* c. 16, 12—15.: *de Jesu Domino,* v. 16 —23.: *de Patre,* v. 23—28. V. g.] — *μένῃ, maneat)* Sic v. 23. *μονήν, mansionem.* — *εἰς τὸν αἰῶνα, in aeternum)* non modo annum unum alterumque.

v. 17. *τὸ πνεῦμα τῆς ἀληθείας, spiritum veritatis)* Exquisitissima appellatio. c. 16. versu toto 13. Spiritus, qui veritatem habet, revelat, per cognitionem in intellectu: confert, per praxin et gustum in voluntate: testatur, etiam ad alios, per hos, quibus revelavit: et defendit veritatem illam, de qua cap. 1, 17. *gratia et veritas.* Quare etiam *Spiritus gratiae* dicitur Hebr. 10, 29., ubi praecedit, *testamenti* sc. *novi.* Veritas omnes in nobis virtutes veras facit. Alias est quaedam falsa cognitio, falsa fides, falsus amor, falsa spes; sed non falsa veritas. — *ὃ ὁ κόσμος, quem mundus)* Cum prima Spiritus S. mentione incipit discrimen inter fideles et inter mundum, deinceps saepius recurrens. *Filius* dicitur *in mundum* missus: *Spiritus sanctus* non item. Nec Spiritum S. videt mundus, h. l. nec Jesum posthac. v. 19. — *οὐ δύναται λαβεῖν, non potest accipere)* quamvis Deus omnibus dare velit. — *ὅτι, quia)* Est quasi epanodos. *Mundus non accipit, QUIA non novit: vos nostis, QUIA habetis.* Itaque *nosse* et *habere* ita sunt conjuncta, ut non nosse sit causa non habendi, et habere sit causa noscendi. Conf. c. 4, 10. *Non novit:* ideo non petit. ideo non potest accipere. aliis datur. — *οὐ θεωρεῖ, non videt)* Ergone fideles Eum vident? vident, in operationibus. Vident eum etiam infideles in operationibus; sed non agnoscunt, eum esse, esse spiritum veritatis. quapropter eum accipere non possunt: cum fideles eum non videant tantum, sed etiam agnoscant, eundem esse. — *ὑμεῖς, vos)* Hoc emphasin habet. — *γινώσκετε, noscitis)* Denotat proxime futurum. — *ὅτι, quia)* Ex inhabitatione est notitia intima. v. 21. s. — *παρ' ὑμῖν — ἐν ὑμῖν, apud vos — in vobis)* Differunt particulae. *in* plus, quam *apud.*

v. 18. *οὐκ ἀφήσω, non relinquam)* tametsi id timetis. Gaudebitis ex me et ex *Patre.* Solatium eorum, qui metuebant, ne *orphani* forent. — *ὑμᾶς, vos)* o *filioli.* c. 13, 33. — *ὀρφανούς, orphanos) Necessitudo* erat discipulis cum Christo, non cum mundo. — *ἔρχομαι, venio)* Praesens celeritatem innuens. *venio* post resurrectionem, praesentia post ascensionem non sublata, sed confirmata. Et, *venio*, inquit, non, *redeo.* Adventus primi continuationes sunt ceteri potius, quam iterationes. Et in praesenti ait *venio*, et mox, *vi-*

detis, et, *vivo:* ex praesentissimo sensu rei, mox et certo futurae. v. 27.

v. 19. *οὐκ ἔτι, non jam)* Act. 10, 41. — *θεωρεῖτέ με) videtis* et videbitis *me*, vivum. Nam futurum importat etiam vis antitheti in *οὐκ ἔτι, jam non.* — *ὅτι, quia)* Causa, cur visuri sint. — *ζῶ, vivo)* non modo *vivam*, sed *vivo*. Ap. 1, 18. — *ζήσεσθε, vivetis)* Futurum; nam vita fidelium sequitur vitam Jesu: et non ex se, sed ex Illo vivunt. conf. c. 6, 57.

v. 20. *ἐκείνῃ, illa)* post parvum illud tempus. — *ἡμέρᾳ, die)* resurrectionis. — *γνώσεσθε, cognoscetis)* magis quam nunc. — *ὑμεῖς) vos*, de quibus v. ss. — *ἐν τῷ) in Patre meo*, vivente. c. 6, 57. Subaudi: *et Pater in me.* Et infer: *Pater in vobis, et vos in Patre.*

v. 21. *ἐγώ, ego)* item ut Pater meus. — *ἀγαπήσω αὐτὸν, καὶ ἐμφανίσω αὐτῷ, ἐμαυτὸν)* Ex. 33, 13.: *εἰ οὖν εὕρηκα χάριν ἐναντίον σου, ἐμφάνισόν μοι σεαυτόν.*

v. 22. *οὐχ ὁ ἰσκαριώτης, non Iscariotes)* Distinguit Judam pium non suo, sed remoto alterius cognomine, notans simul proditorem post transactionem cum adversariis iterum praesentem, sed a tali quaestione alienum. — *τί γέγονεν, quid accidit?)* Arbitratus esse videtur pius Judas, accidisse aliquid, cur mundus ea revelatione privaretur: at per modestiam nil meminit suae praerogativae prae mundo. — *ἡμῖν, nobis)* qui te amamus. — *οὐχὶ τῷ κόσμῳ, non mundo)* v. 17. 19. Sic regni *mundani* opinio discipulis praeciditur.

v. 23. *τὸν λόγον μου, sermonem meum)* Sermo unus est, in hoc versu, respectu fidelium, qui totum servant: *sermones* plures, respectu infidelium, qui discerpunt. v. 24. conf. c. 15, 12. not. et 1 Joh. 2, 4. 5. — *τηρήσει, servabit) Servare mandata* ponitur ante amorem; v. 21.: nunc amor ante *servare sermonem. Amor* certo respectu, et quidem primario, praecedit *servationem mandatorum*, vid. v. 15., sed sequitur etiam certo respectu, quatenus per servationem mandatorum amor eo magis crescit, et novum vigorem adipiscitur. Itaque *servare sermonem* est medius terminus inter amorem erga Jesum Christum, et inter amorem Patris erga amatorem Jesu Christi. — *ἐλευσόμεθα, veniemus)* ego et Pater. Singularis numerus *ἐμφανίσω, manifestabo*, in pluralem progreditur. — *μονὴν, mansionem)* Correlatum vide versu 2., *μοναὶ, mansiones.* coll. Ap. 3, 20. fin. — *μονὴν ποιήσομεν, mansionem faciemus) Mansionem facere* dicitur vel architectus vel incola: hoc loco, *incolae.* Hoc valde sublime est: ideo praeciditur versu 25.

v. 24. *ὁ μὴ ἀγαπῶν με, qui non amat me)* ut *mundus.* v. 22. — *τοὺς λόγους μου, sermones meos)* Et *sermonem* et *sermones*, et *praecepta*, Christi et Dei, servare dicitur pius; non servare, hypocrita: *sermonem* sive *sermones* duntaxat, non servare dicitur, ex professo alienus a Christo. observare sermonem est totum: observare praecepta, est pars. — *οὐ τηρεῖ, non servat)* adeoque non amatur, neque mansionem Patris et Filii in se conspicit. — *καὶ ὁ λόγος, et sermo)* Hoc colon non solum ad priora verba hujus versus, sed etiam ad versum 23. respicit, imo etiam magis, ut ex singulari numero patet. — *ὃν ἀκούετε, quem auditis)* nunc quoque, dum haec loquor vobiscum. — *ἀλλὰ, sed)* Hinc patet ratio, cur, qui verbum Jesu Christi servat, aut non servat, Patrem quoque habeat, aut non habeat.

v. 25. ταῦτα) *haec*, non plura. — λελάληκα, *locutus sum*) Verbum Jesu Christi est verbum fidei. propterea tam saepe dicit: λελάληκα, εἴρηκα, εἶπον, *dixi*. Alia dixit discipulis tempore suae mansionis cum eis: alia, tempore discessus. c. 16, 4.

v. 26. ἐκεῖνος, *ille*) Sic c. 15, 26. 16, 8. 13. 14. — διδάξει πάντα, *docebit omnia*) Non additur hîc, *quae dixi vobis*. nam Paracletus ille etiam cetera docuit. c. 16, 12. 13. Neque tamen etiam deinceps universa dogmata apostolis confertim sunt infusa; sed quoties opus eis fuit et occasio tulit, instruxit eos Paracletus ad omnes muneris apostolici partes. — ὑπομνήσει, *commonefaciet*) Exemplum praebet haec ipsa homilia, ab Johanne multo post tempore tam accurate perscripta. Add. Act. 11, 16.

v. 27. εἰρήνην) שלום *pacem* in genere: pacem reconciliationis. [*quali frui potuistis ut Israëlitae*. V. g.] — ἀφίημι) *relinquo*, discedens. Idem verbum, v. 18. Matth. 22, 25. — εἰρήνην τὴν ἐμὴν) *pacem meam*, in specie: pacem filialem. Sic τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν, *gaudium meum*, c. 17, 13. Omnia in Christo nova: etiam praeceptum amoris, c. 13, 34., et ipsa quodammodo fides. v. 1. not. — δίδωμι, *do*) jam nunc. c. 16, 33. Gradationi in nomine, *pacem*, *pacem meam*, respondet gradatio in verbo, *relinquo*, *do*. — ὁ κόσμος, *mundus*) in salutationibus inanibus, vel beneficiis duntaxat externis, *cor* non attingentibus, et cum praesentia, conspectu ac vita mortali desinentibus. Mundus ita dat, ut mox eripiat: non *relinquit*. — μὴ ταρασσέσθω, *ne turbetur*) intrinsecus. — μηδὲ δειλιάτω, *neque formidet*) extrinsecus.

v. 28. ἠκούσατε, *audistis*) Alias solet dicere: εἶπον, *dixi*, sed hoc, quod de abitu *dixit*, discipuli valde attenderant, idque cum tristitia. — ὑπάγω, καὶ ἔρχομαι πρὸς ὑμᾶς, *vado*, *et venio ad vos*) Respectu mundi ait: *veni et abeo*. c. 16, 28. καὶ, *et* statim. — ἐχάρητε ἂν) *gauderetis*, vel potius, *gavisi essetis*. De plusquamperfecto attigimus aliquid versu 2. *Gavisi essetis*, mea causa, optatam profectionem aggredientis, vestraque causa, amore vos aptos faciente ad cognoscendum abitum meum vobis quoque conducibilem. Amor parit gaudium; per se, et quia servat verbum Christi laetissima omnia aperiens. — μείζων μου, *major me*) Multa ac varia pridem de hoc loco disceptata sunt; quae collegit Dion. Petavius Tom. II. Theol. Dogm. l. 2. de Trin. cap. 2. G. Bullus Def. Fid. Nicaen. Sect. 4. Jo. Casp. Suicer. Thes. Part. II. coll. 1368. Reinecc. ad N. T. fol. 387. Non pauci Graecorum et Latinorum responderunt Arianis, et statuerunt: *Patrem*, non ut Deum, sed ut Patrem ἀγέννητον, Filio, non ut Deo, sed ut Filio, genito, *majorem* dici: neque ea re tolli τὸ ὁμοούσιον. Quibus accedit G. Arnold. *Evang. Bottschafft* p. 697. Ceteri affirmant, Christum Patre minorem dici ratione naturae humanae; quae locutio comparativa nil inepti habet, coll. 1 Joh. 3, 20. Jesus majorem modo gloriae, modo humilitatis suae sensum et in sua anima sanctissima habuit, et in sermonibus expressit. conf. not. ad Marc. 13, 32. Hoc loco ex sensu ταπεινότητος *humilitatis* suae loquitur: qualis sermo et captui illi, quem discipuli tum habebant, et tempori reique praesenti, quum de profectione ad Patrem agebatur, erat accommodatissimus. Ante ipsam profectionem minor fuerat etiam angelis, Hebr. 2, 9., post profectionem major se ipso, v. 12., Patri par, c. 17, 5.: neque tamen de sola Exinanitione sua loquitur: sed ut *Fi-*

lius Dei in carne ad Patrem tendens. *major me*, id est, beatior. Confer hoc vocabulnm c. 4, 12. 8, 53. 1 Cor. 13, 13. 14, 5. et de re confer Marc. 10, 18. Haec maxime ratio optabilem fecit profectionem Jesu ex mundo ad Patrem.

v. 29. *εἴρηκα, dixi*) de meo abitu et reditu. Verbum, semen: fides, [*cum pace et gaudio*, V. g.] fructus. — *ἵνα, ut*) Scopus hujus sermonis. sic c. 15, 11. 17. 16, 1. 4. 33.

v. 30. *οὐκ ἔτι, jam non*) Quare haec, quae dico, diligentius tenere debetis. — *ἔρχεται, venit*) jam nunc: ejectus, c. 12, 31., in me incurrit. Sic postea in mulierem illam, Ap. 12, 9. 13. — *γὰρ, enim*) Hostis jam ingruens vel ob brevitatem temporis non sivit loqui; vel non debuit audire; vel discipulis, si plura eis dicta fuissent, eripere potuit. — *κόσμου, mundi*) Etiam tum agitavit mundum princeps mundi, quum mundus Christum crucifixit, principi suo obsecutus. — *καὶ, et*) et non potest impedire, quo minus ex mundo recta eam ad Patrem. — *ἐν ἐμοὶ, in me*) quamvis mortem, cujus potestatem ceteroqui diabolus habebat, nunc adibat Jesus. — *οὐδὲν, nil*) nullam partem juris aut potestatis. Perfecta Christi justitia: decora protestatio. Hic principem mundi amolitur Jesus; altera colloquii hujus parte finiente, mundum. c. 16, 33.

v. 31. *ἀλλ' ἵνα, sed ut*) Hoc indicat, versu praecedente *καὶ* significare *et quidem*. — *γνῷ ὁ κόσμος, cognoscat mundus*) *Mundus*, qui a principe suo tenetur; exuendo tamen, ut mundus desinat mundus esse, et Patris in me beneplacitum agnoscat salutariter. — *οὕτως ποιῶ, me sic facere*) ex amore. c. 15, 10. Recte hic punctum figitur. neque obstat, quod praecedit, *ἀλλ' ἵνα·* (expendatur *ἀλλ' ἵνα*, c. 1, 8. 9, 3. 13, 18. 15, 25. 1 Joh. 2, 19. Marc. 14, 49.) hoc sensu, *sed*, scil. impetum principis mundi excipio. Distinctio per colon non est prisca. Vide *Lutheri* Kirchenpostill festo Pentec. Si *ἐγείρεσθε, surgite* esset apodosis, talis nexus esset remotus, multa involvens noëmata. Inter hanc *itionem* et *mundi cognitionem* quam multa intercesserunt. — *ἐγείρεσθε, surgite*) Alacre verbum. Ipse negotium strenue aggreditur, jam surgens ante discipulos. — *ἄγωμεν ἐντεῦθεν, eamus hinc*) in urbem, ad pascha. conf. c. 13, 1. 18, 1. Quae hactenus a cap. 13, 31. fluxerunt, feria V acta et dicta snnt, extra urbem. Quae autem capite 15. et 16. et 17. sequuntur, ipsa paschali vespera in urbe sunt dicta, cum hymno solenni, videlicet proxime ante exitum trans torrentem Kedron. Sunt igitur duo sermones, qui hac praecisione dirimuntnr. [*quorum tamen communi scopo, sensui et argumento coena Paschatis intermedia jucundissime respondet.* Harm. p. 507.]

CAPUT XV.

v. 1. *Ἐγὼ, ego*) Jesus Christus. — *ἡ ἄμπελος, vitis*) Explicatio paroemiae datur versu 5.

v. 2. *κλῆμα, palmitem*) Suavissima similitudo. Rom. 6, 5. 11, 17. s. 1 Cor. 3, 6. s. — *αἴρει· καθαίρει*) Suavis rhythmus, etiamsi *καθαίρω* non, ut *καταίρω*, ex *αἴρω* est. *καθαίρω, λέξις θεία καὶ σεμνὴ* apud veteres, ut Enstathius notat. Omnia munda et foecunda quaerit Pater coelestis. Munditics et foecunditas se invicem adjuvant. — *τὸ*) Emphasis. Articulum non habet illud *μὴ φέρον*. — *πλείονα, uberio-*

rem) Quae redundant, auferuntur per afflictionem internam et externam: eo ipso augetur fructus. [*Quodsi auferri a te, quae mala sunt, nolis: auferri te ipsum oportebit.* V. g.]

v. 3. καθαροὶ) Dicitur hoc a καθαίρω. v. 2. — λόγον) *verbum*, purissimum. Verbum in se *plane purum* est: inde discipulis *puritatem* sive sanctitatem affert. Conf. διὰ Luc. 1, 78.

v. 4. κἀγὼ, *et ego)* Ex imperativo *manete* prima persona supplebitur per periphrasin: *facite, ut maneatis in me, et ut ego maneam in vobis.* — καθὼς, *sicut)* Hic locus egregie declarat discrimen naturae et gratiae. — ἀφ' ἑαυτοῦ, *a semet ipso)* Hoc declaratur commate sequente, *nisi etc.* sic, χωρὶς ἐμοῦ, *sine me.* v. 5.

v. 5. οὗτος) *hic* demum. — ποιεῖν, *facere)* Hoc verbum proprie sumitur. Alibi dicitur, *fructum facere:* sed hîc, *fructum ferre.*

v. 6. ἐν ἐμοὶ, *in me)* tanquam in vite. — ἐβλήθη) eo ipso dignus est, qui ejiciatur; atque *ejicietur* certo. Aoristus primus. Sermo ἐὰν μή κτλ. est in futuro: et in apodosi τὸ ἐβλήθη denotat id, quod protinus evenit. Similis aoristus, ἐκέρδησας, Matth. 18, 15. — ἔξω, *foras)* e vinea. — ἐξηράνθη, *aruit)* sicut palmes in compitum ejectus. Vid. Matth. 13, 12. — συνάγουσιν, *colligunt)* Ibid. v. 40. s. — αὐτὰ, *eos)* palmites rejiculos cunctos. — καίεται, *ardent)* Simplex verbum magna vi positum, eximia cum majestate.

v. 7. τὰ ῥήματά μου) *verba mea*, puritatem adferentia; *et ego ipse.* Correlata: verba Jesu, quibus obeditur; et preces fidelium, quae exaudiuntur. — αἰτήσεσθε) *petetis:* petere poteritis et voletis. Preces ipsae sunt fructus, et fructum augent.

v. 8. ἐδοξάσθη, *glorificatus est)* et *statuit, se glorificari.* — ἵνα, *ut)* Hoc pendet a τούτῳ, *hoc.* — πολὺν, *multum)* Multitudo uvarum honorifica est vinitori. — γενήσεσθε) Alii γενήσησθε vel γένησθε fecerunt, ob ἵνα. *Latinus* habet *efficiamini.* Graece quid legerit, non satis apparet. Idem Judicium de aliis versionibus. Non inepta foret constructio, ἵνα φέρητε καὶ γενήσεσθε, coll. not. ad Marc. 3, 27. sed potius sic resolvimus: *In hoc (ut nempe multum fructum feratis,) et glorificatus est PATER meus, et EGO discipulos mihi honorificos habebo.* — ἐμοὶ) *mihi*, (coll. Matth. 27, 57.) vel, *mei.* — μαθηταὶ) Hoc praegnanti sensu accipiendum: *discipuli*, me digni. c. 13, 35. Fundamentum Christianismi, fieri discipulum Christi: fastigium, esse discipulum Christi.

v. 9. κἀγὼ) *etiam ego.* — τῇ ἐμῇ, *meo)* erga vos.

v. 10. τετήρηκα, *servavi)* usque ad abitum meum ex mundo. 1 Joh. 4, 17. Ut ex mundo abiit, sic est semper.

v. 11. ἡ χαρὰ ἡ ἐμή, *gaudium meum)* quod ego gaudeo, de profectione mea ad Patrem; ex amore proveniens. — ᾖ, *sit)* *) c. 17, 26. — ὑμῶν, *vestrum)* gaudium vestrum ex meo accensum. — πληρωθῇ, *impleatur)* Dicitur hoc de gaudio discipulorum. nam Jesu gaudium non eget demum *impleri.*

v. 12. ἡ ἐντολή, *praeceptum)* Antea, hoc et praecedente capite, in plurali dixit *praecepta.* Omnia uno amore continentur. — ἵνα —

*) *Haec quidem lectio in margine* Ed. maj. *inter non probandas relata fuerat: sed mutatâ crisi in* Editione 2, *recepta fuit in* Versionem germ. E. B.

καθὼς) sicut amavi vos, tractatur v. 13—16. inde *ut ametis inter vos* infertur versu 17.

v. 13. *ἀγάπην, amorem)* erga amicos. Non est hoc loco sermo de inimicis. — *ἵνα, ut)* Hoc iterum pendet a *ταύτης, hoc.*

v. 14. *ὅσα, quaecunque)* non tantum aliqua.

v. 15. *δούλους, servos)* Sic v. gr. c. 13, 16. 13. Idque hoc cap. v. 20. repetitur, sed benignius. — *ὅτι, quod)* Particula hoc versu bis posita antitheton valde illustre reddit. — *οὐκ οἶδε, non novit)* Servus tractatur ut *ὄργανον, instrumentum.* — *τί) quid* rei, qua de causa. — *εἴρηκα, dixi)* modo, nova appellatione, v. 13., et exquisitiore, quam Luc. 12, 4., ubi non opponitur nomenclatura servi. — *ὅτι, quod)* Conf. Gen. 18, 17. Ps. 25, 14. — *ἃ ἤκουσα) quae audivi, facienda* mihi.

v. 16. *ἔθηκα, posui)* Eleganter Castellio: *destinavi*, allegoriam ab *arboribus* exprimens. — *ὑπάγητε, proficiscamini)* Sic הלך 2 Sam. 3, 1., de progressu non loci, sed temporis et gradus. — *ὑμῶν* — *ὑμῖν, vester — vobis) Vobis* seritur, *vobis* metitur.

v. 18. *μισεῖ, odit)* tantum abest, ut *amet* vos. [*Describitur hic* 1) *iniquum mundi odium, generatim*, v. 18—25.; 2) *confirmatio eidem opposita*, v. 26. 27.; 3) *odium cum paroxysmis vehementioribus*, c. 16, 1—4.; 4) *major confirmationis vis*, v. 5—11. V. g.] — *γινώσκετε, scitote)* Sciebant: c. 11, 8. et tamen id ipsum jam magis reputare *jubentur*. v. 20. c. 16, 4. — *πρῶτον) prius.*

v. 19. *ἐκ τοῦ κόσμου) a mundo* ejusque partibus. — *τὸ ἴδιον, suum)* Sua causa, non vestra, vos amaret. *Suum* dicitur pro *vos*, atque sic notatur *Interesse* mundi. — *ἐξελεξάμην ὑμᾶς, elegi vos)* ut *ἰδίους, meos.* c. 13, 1. Fideles non meliores sunt mundo per se, sed ex electione. Haec magnum facit discrimen.

v. 20. *εἶπον, dixi)* c. 13, 16. Matth. 10, 24. — *εἰ* — *ἐδίωξαν· εἰ* — *ἐτήρησαν, si — persecuti sunt: si — servaverunt)* Si non est mera conditio, sed affirmandi vim habet: et *τηρεῖν* h. l. est *infensis modis observare*, uti Matth. 27, 36. Gen. 3, 15. *persecuti sunt* bene facientem: v. 24. *observaverunt*, dum loquebatur. v. 22. — *καὶ, etiam)* Matth. 10, 25. Utrumque continetur in *πάντα, omnia*, v. 21.

v. 21. *τὸ ὄνομά μου) nomen meum*, quod scil. non norunt. Subaudi, *et nomen ejus, qui misit me.* — *τὸν πέμψαντά με, eum qui misit me)* Subaudi: *et me.* cap. 16, 3.

v. 22. *ἁμαρτίαν) peccatum* hoc, *infidelitatis*, conjunctae cum odio mei. — *οὐκ, non)* Nunc *peccatum* habent, *excusationem* non habent. Melius eis fuisset, si nil vidissent.

v. 23. *μισῶν, odio habens)* Fidem comitatur amor; infidelitatem, odium. c. 3, 18. 19. — *καὶ, etiam)* Magnitudo peccati illius.

v. 24. *ἑωράκασι, viderunt) opera.*

v. 25. *ἀλλ' ἵνα, sed ut) sed*, sc. hoc fit. — *λόγος, sermo)* propheticus, verus. — *ἐν τῷ νόμῳ αὐτῶν, in lege eorum)* quam assidue terunt et jactant. Psalmi, pars legis late dictae. conf. Matth. 5, 18. 17. Nos *Biblia* dicimus.

v. 26. *δὲ, vero)* Ignorantiae et odio mundi opponitur testimonium Paracleti et discipulorum. — *παρὰ τοῦ πατρὸς, a Patre)* Spiritus Dei est idem Spiritus Christi. Rom. 8, 9. Gal. 4, 6. Utrumque hic innuitur. nam ut Paracletum mittere dicitur Filius, Patre non excluso: sic Spiritus veritatis a Patre, (non excluso Filio,) dicitur

procedere. — *ἐκπορεύεται, praecedit)* Ap. 22, 1. Hoc verbo non semper denotatur separatio. LXX, 25, 35.

v. 26. 27. *ἐκεῖνος· καὶ ὑμεῖς, ille: et vos)* Act. 5, 32.

v. 27. *δὲ, vero)* Antitheton inter futurum *testabitur* et praesens *testamini.* — *μαρτυρεῖτε, testamini)* de me. — *ἀπ᾽ ἀρχῆς, ab initio)* c. 16, 4. ab initio estis, i. e. *ab initio* fuistis, et adhuc *estis mecum.* Similis locutio, 1 Joh. 3, 8. not.

CAPUT XVI.

v. 1. *Ἵνα μὴ σκανδαλισθῆτε, ut ne scandalizemini)* ex odio mundi.

v. 2. *ἀλλ᾽) immo.* — *ἵνα) ut* adeo. v. 32. — *δόξῃ, videatur)* sibi et similibus sui. — *λατρείαν προσφέρειν) munus offerre.* Hodienum Judaei, ut Heinsius annotat, eaedem Christiani appellant קרבן *munus,* in quo nulla expiatione opus sit.

v. 4. *μνημονεύητε) recordemini,* cum fide. c. 13, 19. — *οὐκ εἶπον) non dixi;* quamlibet sciens. Sapientissima methodus Christi. Dixerat de odio mundi, sed minus aperte, et parcius, etiam paulo ante. [*Jam, contra odium istud per promissionem Spiritus Sancti munitis apertius ea de re loquitur.* V. g.] Matth. 10, 17. 21. 25. 24, 9.

v. 5. *) *οὐδεὶς) Nemo* me jam interrogare pergit, cum deberetis maxime. Interrogarant saepe, multis de rebus: et de hac ipsa re c. 13, 36. sed magis cogitantes de discessu, quam de loco, quo iret Dominus. Postea quaerere destiterunt. Itaque Dominus eos etiam interrogationem docet, quae ei, si sponte fecissent, valde placuisset.

v. 6. *ἡ λύπη) tristitia* ista, quae jam erat, invaluit, et interrogationem impedivit. — *καρδίαν, cor)* v. 22.

v. 7. *ἐγὼ, ego)* a vobis non rogatus, mentiri nescius. — *ἀλήθειαν, veritatem)* tametsi veritatem hujus rei non capitis. Omnis veritas sanctis bona est. — *συμφέρει) conducit* vobis, respectu Paracleti, v. 7. s. et Mei, v. 16. s. et Patris, v. 23. s. — *γὰρ, enim)* Paracleti duplex munus, erga mundum, h. l. et erga fideles v. 12. s. — *ἀπέλθω, πορευθῶ, abiero, profectus ero)* Differunt verba: illud terminum a quo, hoc terminum ad quem magis spectat. — *οὐκ, non)* Non erat conveniens, Jesum in infirmitate, et Spiritum S. in virtute eodem tempore adesse. c. 7, 39. Act. 2, 33. et Jesu erat, *mittere* illum, non arcessere. — *πρὸς ὑμᾶς) ad vos,* non ad mundum: quanquam mundus *elenchum* ejus sentiet.

v. 8. *ἐκεῖνος ἐλέγξει, ille arguet)* per vestrum praeconium et per opera conversionum et sanationum: cui elencho mundus partim se submittet, partim repugnabit, sed adversus stimulum calces. Commode post verbum *μαρτυρήσει, testabitur,* c. 15, 26., ponitur verbum *ἐλέγξει, arguet.* Ammonius: *μάρτυς ἐπ᾽ ἀγαθοῦ λαμβάνεται ἔλεγχος δὲ ἐπὶ φαύλου.* Christus est *bonus:* mundus est *pravus.* — *τὸν κόσμον, mundum)* vobis infensum, universum, cum iis, qui in mundo sanctissimi et potentissimi habentur, nec mihi credunt: Judaeos et gentes perversas. — *περὶ, de)* Tres tituli insignes *de Peccato, de Justitia, de Judicio. Peccato* opponitur *justitia: justitia* est Christi: *judicio*

---

*) *νῦν δὲ, nunc vero]* Nunc opportune, inquit, res vobis declaratur. *V. g.*

cadit Satanas. Qui de *peccato* convictus est, deinceps vel transit ad *justitiam* Christi, vel cum Satana partem *judicii* habet. Hujus loci impletio habetur in Actis Apostolorum. Vide ibi exemplum elenchi, de *peccato infidelitatis*, c. 3, 13. s. de *justitia*, c. 13, 39. cum antecedenti: de *judicio*, c. 26, 18.

v. 9. **περὶ ἁμαρτίας**, *de peccato*) Sermo est non de peccato universe, sed de peccato *infidelitatis*, c. 15, 22. quod aberrat a veritate prima. c. 8, 46. not. Et rursum *infidelitas* est confluens peccatorum omnium, et omnibus pejor. Matth. 10, 15. not. Per eam homo excidit omni voluntate Dei. Hebr. 3, 12. — **ὅτι**) nempe *quod*. et sic vers. seqq. ut evidens est ex conjugatis v. 11.

v. 10. **δικαιοσύνης**, *justitia*) Mundus Jesum pro nocentissimo habuerat. [*coll.* v. 2. 3.] — **ὅτι — ὑπάγω**, *quod — vado*) justus, 1 Joh. 2, 1., accessum parans fidelibus. Abitus Christi ad Patrem confirmatus est adventu Paracleti. — **καὶ οὐκ ἔτι θεωρεῖτέ με**, *et jam non videtis me*) id est, et in eum statum venio, ubi *jam non videtis me*. Est commutatio personae: i. e. et jam non videor. nec tamen sine causa sermo est secundae personae. nam si cujusquam esset, videre Jesum, apostolorum esset: atque horum tamen ipsorum erat credere, et omnes ad credendum invitare. Act. 10, 41. Luc. 24, 52. Rom. 4, 18. s. Hebr. 11, 1. 27. 6, 19. 1 Petr. 1, 8. 21. 2 Cor. 5, 16. 21., ubi expendatur *Justitia*. Contra, quam diu Christus inter homines conspici potuit, nondum parata erat justitia. Hebr. 9, 26. 28. 1 Tim. 3, 16. not. [*Justitia et Gloria*, *conjuncta sunt*. Rom. 8, 30. V. *g*.] Ante mortem ille suam, mortalium oculis expositus fuerat: post resurrectionem non item, nisi quatenus opus fuit testes resurrectionis confirmari; quibus ipsis non toto illo tempore conspectus est, sed per vices apparuit, nedum mundo. Et aspectus gloriae ejus, justitiam comitatae, viventibus in carne foret intolerabilis.

v. 11. **ὁ ἄρχων τοῦ κόσμου τούτου**, *princeps mundi hujus*) Satanas, sub ea ratione, quod est princeps mundi, judicatus est. — **κέκριται**, *judicatus est*) omni potestate ei ademta, in qua genus humanum fuerat; patefactoque hominibus, etiam gentibus alienissimis et idololatria absorptis, reditu sub sceptrum justitiae Christi; iis, qui reditu uti nolunt, eandem demum eum principe mundi partem habituris. Fuit Processus gravissimus, quem excepit Exsecutio.

v. 12. **πολλά**, *multa*) de passione, morte, resurrectione Domini, et de iis, quae v. 8. ss. attinguntur, et mox abrumpuntur. Haec *multa* non quaerenda sunt in Traditionibus Romanensibus, quae plus quam elementares sunt, et nunc etiam minus, ab iis, qui Paracletum habent, *ferri possunt*. Quaerenda vero sunt in Actis et Epistolis apostolorum, et in Apocalypsi: hoc ipso nomine magni faciendis. Indicantur etiam versu seq. in fine. [*coll.* c. 14, 16. *not.*] — **οὐ δύνασθε**, *non potestis*) vel propter *multitudinem* ipsam, vel propter gravitatem. — **βαστάζειν**) *portare* ea, quae dicere habeo. Paracletus loquetur.

v. 13. **ὁδηγήσει**, *ducet*) sensim, ut opus erit vobis. — **πᾶσαν**) *omnem*, non modo eam, quam vobis nunc pro captu vestro dico, v. 7., vel de qua Paracletus mundum arguet, v. 8. s. 1 Joh. 2, 20. 1 Cor. 1, 5. 2, 9. seqq. — **τὴν**) Articulus demonstrativus: omnem *eam* veritatem, quam nunc vobis habebam dicere. Eadem phrasis, **πᾶσαν τὴν ἀλήθειαν**, Marc. 5, 33. — **ἀλήθειαν**, *veritatem*) Scriptura non

solet dicere in plurali, *ἀλήθειαι, veritates.* Veritas est una, tota. Vera utique sunt, *quaecunque audiet*, et, *quae veniunt.* — *οὐ γὰρ λαλήσει ἀφ' ἑαυτοῦ, non enim loquetur a semet ipso)* Sic quoque Filius de se loquitur, c. 12, 49. conf. de *audiendo*, c. 8, 40. — *τὰ ἐρχόμενα, venientia)* Haec quoque *vera:* alias non venirent. Veniebant tum crux, mors, vita, gloria. Praesens, *venientia:* de quibus praedictum est per prophetas. Act. 3, 21. Mirabilia Spiritus sancti imminebant jam tum. Apostoli multa praedixere, etiam in suis epistolis: sed maxime huc spectat Apocalypsis: scripta per *Johannem.* — *ἀναγγελεῖ, annunciabit)* Causa, cur Jesus ante passionem suam fere nil praedixerit futurorum, nisi eorum primum et extremum, eversionem Jerosolymae et judicium novissimum. Fons Theologiae propheticae, revelatio Spiritus sancti. *ἀναγγελεῖ, annunciabit,* ter dicitur.

v. 14. *ἐκεῖνος ἐμὲ δοξάσει, ille me glorificabit)* Oeconomia trium testium: Patrem glorificat Filius; Filium Spiritus sanctus. c. 14, 13. 17, 4. — *ἐκ τοῦ ἐμοῦ, ex meo)* Hinc Spiritus sanctus docuit apostolos omnia dicere et facere in nomine J. C.

v. 15. *λήψεται)* Magna vis codicum, *λαμβάνει.* *). Congruit *ἔχει* et *ἐστὶ*, magnifico praesentis temporis significatu: et *acceptio* certe praecedit *annunciationem.*

v. 16. *μικρὸν — καὶ πάλιν μικρὸν, paullum — et iterum paullum)* scil. *est.* In universum, quatriduum. conf. *hora*, v. 21. *nunc*, v. 22. Mollissime de passione sua loquitur. — *οὐ θεωρεῖτε· ὄψεσθε, non spectatis: videbitis)* Praesens, et futurum. *θεωρεῖν, ὄπτεσθαι*, differunt. nam hoc magis est cum affectu. v. 22. — *ὅτι, quia)* Haec est, et non spectandi, et videndi, causa. coll. v. 10.

v. 17. *ἐκ)* Subaudi *τινές.* — *καὶ ὅτι, et quod)* Discipuli duas orationes conjunctas, sibi non intellectas, disjungunt.

v. 18. *ἔλεγον, dicebant)* singuli. Quum *inter se dicentes* haererent, v. 17., seorsum ambigebant. — *τοῦτο, hoc)* Valde demonstrat pronomen h. l. *hoc tandem.* quasi dicerent: nil jam pridem intelleximus minus, quam hoc. Sane nos, post eventum, facile intelligimus: illi tum non item. — *οὐκ οἴδαμεν, nescimus)* Deponunt spem conatumque interpretandi.

v. 19. *ὅτι ἤθελον, eos velle) voluntate* laudabili. ipsum interrogationem praevenit bonus Salvator. — *μικρὸν, paullum)* Non sine causa hoc toties repetitur.

v. 20. *εἰς, in)* Tristitia non modo pariet gaudium, sed ipsa in gaudium vertetur, ut aqua in vinum. Ea ipsa res, quae vobis nunc tristis videtur, laeta agnoscetur.

v. 21. *ὅταν τίκτῃ, cum parit)* Hic nondum additur, *prolem*, quia mulier tum magis angustiis ipsis tenetur. — *ἄνθρωπος, homo)* filius aut filia. — *εἰς τὸν κόσμον, in mundum)* Quando majus gaudium vestrum, Jesum videre, *vobis* redivivum.

v. 22. *ὄψομαι, videbo)* v. 16. *videbitis.* Correlata. — *χαρήσεται ὑμῶν ἡ καρδία)* Jes. 66, 14. *καὶ ὄψεσθε καὶ χαρήσεται ἡ καρδία ὑμῶν.* — *οὐδεὶς αἴρει, nemo tollit)* Praesens, quo significatur, gaudium esse certum, a nullo hoste impediendum, quicquid jam nunc immineat. v. 32.

*) *Cui lectioni majus pretium constituit margo* Ed. 2. *quam* Ed. maj.; *sed* Vers. germ. *inhaesit lectioni λήψεται.* E. B.

v. 23. *ἐν ἐκείνῃ τῇ ἡμέρᾳ, in illo die*) Hoc etiam ad preces, de quibus mox hoc versu, applicatur versu 26. — *οὐκ ἐρωτήσετε*) *non interrogabitis*, non ex tristitia, uti v. 6., sed ex laetitia. Hujus *αὐταρκείας* et acquiescentiae praegustus sequitur mox versu 30. Non habebitis, quod me rogetis: liquido cognoscetis omnia: conf. v. 19. 25. c. 21, 12. Res ipsa praesto erit. Ad Patrem ipsum vos applicabitis. — *οὐδὲν, nihil)* de his rebus. De regno interrogarunt Act. 1, 6. — *ἀμὴν ἀμὴν, amen amen*) De precibus semel iterumque attigerat aliquid: quod qui oraturi essent in nomine Jesu, experturi essent unitatem Patris et Filii: c. 14, 13. et quod qui in Christo manerent et fructum ferrent; quicquid peterent, accepturi essent. c. 15, 7. 16. Nunc ex instituto de iis agit. — *ὅσα ἂν, quaecunque*) Praesto est nobis *charta blanca*, ut Spenerus loquitur. — *αἰτήσητε, petieritis*) etiam de iis rebus, de quibus nunc cupitis *ἐρωτᾷν quaerere* ex me. Precatio est quiddam evidentius et quasi palpabilius, quam fides: itaque Jesus discipulos in precando instituens, ad fidem perducit. — *τὸν πατέρα, Patrem*) Resp. *ἐμὲ, me*. Jesus discipulos instituit, ut dimisso desiderio visibilis praesentiae Jesu, ad Patrem accedant. — *δώσει, dabit) Faciam*, dixerat c. 14, 13. s. ubi de agnoscendo Patre in Filio: nunc, de Amore Patris, erga credentes, *dabit*, ait.

v. 24. *ἕως ἄρτι, huc usque*) Quoticscunque orabant, *Pater noster*, sic debebant posthac dicere in nomine Jesu Christi. — *αἰτεῖτε, petite*) in nomine meo. — *ἵνα, ut)* Causa, cur jubeat *petere*.

v. 25. *ἐν παροιμίαις, in dictis tectioribus*) Antitheton *παῤῥησίᾳ, aperte*, sine involucro. *πάροιμος*, qui *propter viam*, non *in via* est. unde *παροιμία* (cap. 10, 6.) oratio, qua non id ipsum, quod verba sonant, sed tamen non dissimile quiddam (unde etiam *παραβολὴ* משל dicitur) innuitur. Tale erat illud *μικρὸν, paullum*, v. 16., ubi discipuli dicerent: *hoc quid est?* v. 18. — *περὶ, de*) Eadem particula v. seq. Suave correlatum, *de Patre vobis: Patrem de vobis.*

v. 26. *ὀνόματι, nomine*) Cognitio parit orationem. — *οὐ λέγω, non dico*) Conf. *οὐ λέγω, non dico*, 1 Joh. 5, 16. not. Declarat Jesus, amorem Patris non demum eis sua rogatione conciliari debere, ut exaudiantur. Ex eo potius ipso, quia Patris erant, pro eis rogat, c. 17, 9.

v. 27. *Αὐτὸς) Ipse*, sua sponte. — *φιλεῖ ὑμᾶς, amat vos*) adeoque vos exaudit. — *ὅτι, quia*) Ratio, cur Pater eos amet audiatque. — *πεφιλήκατε, καὶ πεπιστεύκατε*) *amore et fide prehensum habetis.* Amor et posterior est fide et prior: nam se invicem sustentant. Imo ipsa fides imbibit amorem et amplexum doni coelestis. Hoc loco amor praeponitur, ut eo magis inter se respondeant haec verba, *amat, amavistis. Creditis, me a Deo exisse:* haec verba Dominus discipulis in os inserit, ut ab illis resonet illud, *Credimus, te a Deo exisse.*

v. 28. *ἐξῆλθον, exivi)* Recapitulationem maximam habet hic versus. Sociniani perperam haec verba, ut per *paroemiam* dicta, accipiunt.

v. 29. *νῦν, nunc*) Non exspectant *horam* aliam. v. 25. Jesum vident implevisse promissum citius, quam promisisse putaretur.

v. 30. *πάντα, omnia*) etiam statum cordium. Etiamsi non interrogeris, tamen aptus est tuus sermo omnibus. — *καὶ οὐ, et non*) Unus doctor est, qui non interrogatus satisfaciat discipulis. Multi

hodie parum discunt, quia doctores suos, sane non omniscios, nil interrogare solent. — πιςεύομεν, ὅτι ἀπὸ Θεῦ ἐξῆλθες, *credimus, te a Deo exisse)* i. e. credimus in Deum, et in te credimus. Itaque persuasit Jesus. coll. c. 14. 1., *credite*.

v. 31. ἄρτι πιςεύετε, *Nunc creditis)* Epiphonema totius doctrinae Christi: [*cum insigni animi prolubio propositum.* V. g.] Fides vestra est ἄρτιος, perfecta, apta. nunc habeo, quod (c. 14, 1.) volui et volo. *creditis.* v. 30. 27. c. 17, 7. (νῦν, *nunc:*) c. 20, 29. Nunc progredior. [*Imperativus urgetur a* c. 14, 1. *donec h. l. resultat Indicativus plane categoricus.* Not. crit. *Quoties virtutis divinae aliquid in anima se exserit, observari identidem* momentum *hujus generis potest.* V. g.]

v. 32. ἰδοὺ, *ecce)* Salvator discipulorum fidem munit adversus ingruentem procellam. — εἰς τὰ ἴδια, *in sua)* quae antea propter me reliquistis. Perfidia Judae, qui *fiscum* habuerat, ad ceteras majores causas *dispersionis* accessit.

v. 33. ἵνα, *ut)* Scopus sermonum horum. — εἰρήνην, *pacem)* cordis non perturbati. c. 14, 1. — νενίκηκα) *vici*, etiam vobis. *)

CAPUT XVII.

v. 1. Ταῦτα, *haec)* Orat de se, v. 1. s. de apostolis, v. 6. s. iterumque v. 24. s. de credituris, v. 20—23. et hac oratione complectitur omnia, quae a cap. 13, 31. dixit, obsignatque res adhuc gestas, spectans praeterita, praesentia et futura. Tacite innuitur Pentecoste nova instans. Quis non gaudeat, haec perscripta exstare, quae cum Patre locutus est Jesus? Hoc caput in tota scriptura est verbis facillimum, sensibus profundissimum. — καὶ ἐπῆρε, *et sustulit)* continuo. — εἰς τὸν ϐρανὸν, *in coelum)* Eo jam tendebat. — εἶπε, *dixit)* Orat Patrem, simulque discipulos docet. — Πάτερ) Sic *Patrem* absolute appellat Jesus in hac oratione dulci et prolixa quater, et cum epitheto bis; in universum non nisi sexies, idque fere ineunte nova sermonis parte. v. 1. 5. 11. 21. 24. 25. Nomina Dei non sunt cumulanda in oratione, sed parce et religiose appellanda: ut Hebraeos quoque docere ostendit Hottingerus de nominibus Dei apud orientales. Talis simplicitas appellationis ante omnes decuit Filium Dei: atque ut quisque fidelium animam suam optime in promtu habet ad fiduciam orandi, sic illam maxime potest subsequi simplicitatem. — ἡ ὥρα) *hora* glorificationis. — δόξασον, *glorifica)* Hoc verbum, et nomen δόξα, *gloria*, in tota hac oratione eandem, et quidem summam, vim habent. Et ante glorificationem sui, et post, Filius Patrem glorificavit. Hinc varia glorificatio mutua. v. 4. 5. et v. 1. — σοῦ τὸν υἱὸν, *tuum filium)* Hac appellatione exprimitur, Jesum glorificandum esse, ut Filium decet; ob id ipsum, quia sit Filius. Hic, cum Patre agens, non dicit se *Filium hominis.*

v. 2. καθὼς, *sicut)* Hoc comma respondet inciso illi, *glorifica.* — ἐξουσίαν, *potestatem)* adversum hostem, qui *omnem carnem* subegerat. Coll. 1, 13. — ἵνα πᾶν, *ut omne)* Hoc comma respondet inciso illi, ἵνα *ut glorificet.* — πᾶν — αὐτοῖς, *omne — eis)* Vid. not. ad cap. 6, 37. Singulare collectivum πᾶν, *omne*, et ἕν, *unum*, v. 11.,

*) τὸν κόσμον, *mundum*] adeoque vestras cum mundo angustias. *V. g.*

congruunt. — *δώσῃ*) Futurum subjunctivi, ut *θεωρήσωσι*, c. 7, 3.: nisi enim esset futurum, evangelista videtur scripturus fuisse *θεωρῶσι*, post praesens *ὕπαγε*. *θήσω*, *ἔσῃ καυθήσωμαι*, *κερδηθήσωμαι*. conf. *ἵνα ἔσαι* Apoc. 22, 14. Alii habent, *δώσει*.

v. 3. *ἐστιν*, *est;* non modo *affert*. — *γινώσκωσι*, *cognoscant)* Cognitio in negotio salutis est maximi momenti. v. 26. — *μόνον*, *solum)* Non excluditur Filius et Spiritus sanctus, conf. *μόνος*, *solus:* c. 8, 9.: sed dii falsi, quorum cultu idololatrico refertus erat mundus. Et Jesus h. l. de se ipso loquitur, ut Patris *apostolus*. — *ὃν ἀπέστειλας*, *quem misisti)* Ratio, sub qua Jesus Christus agnoscendus est. Missio praesupponit Filium cum Patre unum. — *χριστόν*, *Christum)* Apertissima appellatio, quae deinceps plane invaluit.

v. 4. *ἐπὶ τῆς γῆς*, *super terram)* Antitheton, *παρὰ σεαυτῷ*, *apud temet ipsum*, in coelo. v. 5. *Terra* defecerat a Deo. — *ἐτελείωσα*, *consummavi*) Exponitur illud, *glorificavi*.

v. 5. *εἶχον*, *habui)* Hîc non dicit, *accepi*. Semper *habebat:* nunquam *coepit* habere. — *πρὸ τοῦ τὸν κόσμον εἶναι*, *antequam mundus esset)* Mundi appellatione etiam angeli h. l. continentur. Etiam antequam *fieret* mundus, gloriam illam habebat Filius: v. 24. sed cum *fieret* mundus, gloria illa se coepit exserere. Aeternitas Filii Dei. Idem mundi ac temporis initium. quicquid est ante mundum, est ante tempus: quicquid est ante tempus, est aeternum. — *παρὰ σοί*, *apud te)* quia tum extra Deum nil erat. Constr. cum *εἶχον*, *habebam*.

v. 6. *ἐφανέρωσα*, *manifestavi)* novo modo. c. 1, 18. — *ὄνομα*) *nomen* tuum, *paternum*. — v. 11. — *οὕς*, *quos)* Apostoli innuuntur, uti v. 12. [*quorum electioni singularem prorsus orationem praemiserat Jesus, Luc.* 6, 12. *Peractis istis precibus Pater eos Ipsi dedit. Atque hi ipsi* fundum *quasi universae credentium multitudinis usque ad finem mundi constituunt.* V. g.] — *σοί*) *tui*, uti v. 9. 10. *tui* erant, per fidem V. T. — *ἐμοί*) *mihi* dedisti, ut sint fideles N. T. — *τετηρήκασι*, *servaverunt)* Praeclarum est hoc Testimonium. [*Huc refer τήρησον*, *τηρήσῃς (serva, serves)*, v. 11. 15. V. g.]

v. 7. *πάντα*, *omnia)* Subsumitur versu sequente: *verba*. — *παρὰ σοῦ*, *abs te)* adeoque vera et solida.

v. 8. *ἔλαβον*, *acceperunt*) per fidem. — *ἐπίστευσαν*, *crediderunt*) Ter his precibus memoratur *fides:* apostolorum, h. l. eorum, qui per horum verbum credituri sunt: v. 20. mundi, v. 21.

v. 9. *περὶ αὐτῶν*, *de eis)* Jesus rogat de fidelibus: Ipse, et fideles, de mundo. — *οὐ περὶ τοῦ κόσμου*, *non de mundo)* Hoc non absolute accipi debet: coll. v. 21. 23. sed Jesus non rogat pro mundo, hoc loco et tempore, et his verbis, quae in solos fideles conveniebant. v. 11. 15. 17. Eadem dicit Christus Psalm. 16, 4. Non tamen excludit mundum, quum discipulos ex mundo electos commendat.

v. 10. *τὰ ἐμὰ*, *mea*) et *mei*. — *σά ἐστι*, *tua sunt)* a te sunt, atque a me ad te referuntur. — *ἐμά*, *mea)* quia mihi dedisti. — *δεδόξασμαι*, *glorificatus sum*) Tales se praebuerunt, in quibus glorificarer: agnoverunt gloriam meam; i. e. credunt, mea omnia esse tua, et tua mea. — *ἐν αὐτοῖς*, *in eis)* penes eos. sic *ἐν in*, c. 15, 24.

v. 11. *εἰσί*, *sunt)* et quidem cum periculo. Ideo sequitur: *τήρησον*, *serva*. — *πρός σε ἔρχομαι*, *ad te venio)* accessu sacerdotali. v. 19. — *πάτερ ἅγιε*, *Pater sancte)* Appositissima appellatio. Jud.

v. 1. not. Patria Dei sanctitas et sancta Paternitas et Christo aditum fecit dulcem, et fidelibus certum, v. 17. 19. et mundo, dum in malo manet, clausum. *Justum Patrem* appellat v. 25. — *ἐν τῷ ὀνόματί σου, in nomine tuo)* ut porro tui maneant, et a te mihi dati audiant. — *οὓς, quos)* *Cant.* cum aliis ὃ, *quod.* Optimo sensu. *αὐτοὺς* ὃ dicitur, uti *πᾶν — αὐτοῖς*, v. 2. not. et congruit mox *ἓν, unum.* Hac locutione non percepta, ὃ alii mutarunt in *οὓς*, non longe diverso sensu; alii in *ᾧ*, ut si ὃ sive *ᾧ* referretur ad *ὀνόματι.* Pariter versu 24. ὃ, non *οὓς*, habent *Cant. Copt. Goth.* et v. 12. *ᾧ*, non *οὓς*, nonnulli quibus additur *Copt.* nisi id quoque pro ὃ irrepsit. — *ἓν) unum,* inter se et nobiscum, a mundo divisum. — *καθὼς, sicut)* Non rogat Jesus, ut ipse unum sit cum Patre: rogat, ut credentes unum sint. Illa unitas est ex natura; haec ex gratia. igitur illi haec similis est, non aequalis. conf. *καθὼς, sicut,* v. 16. 18. et de eadem re, v. 21. — *ἡμεῖς, nos)* Sic etiam v. 21. 22. loquitur. Patri Filius *ὁμοούσιος*, ejusdem essentiae. Moses de Deo et de se vel ad Deum vel ad populum loquens non poterat dicere: *nos.* Neque tamen, propter hanc ipsam *ὁμουσίαν*, convenire videtur, ut fideles in orando ad Patrem et Filium dicant: *Vos.* qua tamen locutione nonnulli utuntur Theologi practici.

v. 12. *ἐγὼ ἐτήρουν· ἐφύλαξα, servabam: custodivi)* Jesus rationes conficit cum Patre. *ἐτήρουν* respicit *τήρησον*, v. 11. Quod ego adhuc, inquit, feci, tu fac posthac. *ἐτήρουν, servabam*, potestate: *ἐφύλαξα, custodivi*, vigilantia. Eadem verba, 1 Joh. 5, 18. 21. — *οὐδεὶς, nullus)* Hoc ad futura quoque pertinet. c. 18, 9. — *εἰ μὴ, nisi)* Tristis exceptio. — *ὁ υἱὸς τῆς ἀπωλείας)* Articulus valde demonstrat: *filius ille perditionis*: de quo praedictum est; qui se ipsum perdidit; Act. 1, 25. cui bonum fuisset, *non nasci.* Judam non nominat. conf. Ps. 16, 4. Nos sane Individuorum amissorum reddemus rationem.

*) v. 13. *δὲ, autem)* Antitheton; *eram cum eis: ad te venio.* — *λαλῶ, loquor)* Sine dubio audiebant discipuli loquentem. — *ἐν τῷ κόσμῳ, in mundo)* jam, ante discessum meum. — *ἔχωσι, habeant)* me eos docente ac pro eis rogante. — *τὴν χαρὰν τὴν ἐμὴν, gaudium meum)* c. 15, 11. not.

v. 14. *καὶ, et)* Connexa: Verbum Dei accipere: mundo exosum esse.

v. 15. *ἄρῃς, tollas)* nunc. nam deinceps, *volo.* v. 24. — *ἐκ τοῦ πονηροῦ, ex malo)* Est ὁ *πονηρὸς, malus*, in quo jacet *mundus*; et qui est in mundo. 1 Joh. 4, 4. Mundus alienus a *veritate.* v. 17.

v. 16. *ἐκ, ex)* Sententia haec exstat etiam v. 14., sed alio verborum ordine, qui simpliciter ostendit causam odii mundi, et cum consequenti versu 15. congruit. Nunc autem *ἐκ τοῦ κόσμου, de mundo*, bis priore loco positum, sustinet emphasin, in antitheto *ἁγίασον, sanctifica.* Ex v. 16. deducitur versus 17. et ex v. 18. versus 19.

v. 17. *ἁγίασον, sanctifica)* plane tibi assere.

v. 18. *ἀπέστειλα, misisti)* Missionis fundamentum, sanctificatio. c. 10, 36. — *ἀπέστειλα, misi)* mittere institui, apostolatum contuli. [c. 20, 21. Matth. 28, 19. Marc. 16, 15.]

v. 19. *ἐγὼ ἁγιάζω ἐμαυτὸν, ego sanctifico me ipsum)* totum me

*) *ἡ γραφή, Scriptura*] Tanti momenti est Scriptura, ut ipse Christus, vel in soliloquio cum Patre, ad eam provocet. *V. g.*

dico et consecro tibi. Illi exeunt in mundum, mea causa: ego adeo ad te, illorum quoque bono. Euphemia, amori Christi conveniens: sanctifico me, mortem, eamque crucis, tolerans. — *ἡγιασμένοι, sanctificati)* Talium demum vera est *Canonizatio*, ab ipso Domino facta. 1 Petr. 3, 18. 2 Cor. 5, 15. — *ἐν ἀληθείᾳ, in veritate)* etiamsi id exterius non appareat. Opponitur hoc sanctimoniae ceremoniali.

v. 20. *ἀλλὰ καὶ, sed etiam)* Christus, Sapientia, est קהלת *Congregatrix.*

*) v. 21. *ἵνα πάντες, ut omnes)* Sic, *ἵνα ὦσιν, ut sint*, v. 22. 23. — *πάντες, omnes)* credentes per verbum apostolorum. [*connotatis iis, qui non duodecim istorum ministerio ad fidem perducti sunt: v. gr. Paulo, et multitudine per eum lucrifactâ.* V. g.] Eadem omnibus credentibus, quae apostolis, beatitudo impetratur. — *ἵνα καὶ, ut etiam)* ἵνα, *ut* quasi post parenthesin hic repetitur ex initio versus. — *ἐν ἡμῖν ἕν, in nobis unum)* Emphasin illud *ἐν ἡμῖν, in nobis*, addit ad ἕν *unum* repetitum; et illud *ἐν ἡμῖν in nobis* deducitur ex *καθὼς, sicut* etc. — *ὁ κόσμος) mundus* denique totus. — *πιστεύσῃ, credat)* quum viderit fideles nostri plenos. Sequitur per gradationem, *γινώσκῃ, cognoscat*, v. 23. conf. v. 8. Apud *mundum* prima *fidei* stamina praecedunt ulteriorem et pleniorem *cognitionem*: apud ipsos *fideles cognitionem* solidam plena *fides* subsequitur.

v. 22. *δόξαν, gloriam)* Gloria *Unigeniti* effulget per *filios* Dei fideles. — *δέδωκα, dedi)* Hem, quanta majestas Christianorum! *dedi*, jam, quamvis occulte.

v. 23. *ἐγὼ, ego)* sc. *sum*. — *τετελειωμένοι εἰς ἕν, consummati in unum)* ad perfectam unitatem perducti.

v. 24. *οὓς, quos)* Redit ad apostolos. v. 25. *hi*. — *θέλω, volo) ἐρωτῶ, rogo*, dixerat v. 9. 15. 20. nunc incrementum sumit oratio. *volo*, interpretandum; nam *velim* languidius est. rogat Jesus cum jure, et postulat cum fiducia, ut Filius, non ut servus. conf. Ps. 2, 8. Marc. 10, 35. 6, 25. [*Secus, ac pro Se ipso, ad montem oliveti, Matth.* 26, 29. V. g.] — *θεωρῶσι) spectent*, fruentes. — *πρὸ, ante)* Constr. cum *amavisti*. Oeconomia salutis fluit ex aeternitate in aeternitatem. Inter aeternitatem et mundi *conditum* nil datur medium. nam *in principio* Deus creavit. [*v.* 5.]

v. 25. *πάτερ δίκαιε, Pater juste)* Ex *justitia* fluit fidelium prae mundo ad Deum per Christum admissio. *καὶ, καὶ, et, et.*

v. 26. *γνωρίσω, notum faciam)* Id fecit, v. gr. c. 20, 17. coll. Hebr. 2, 12. — *τὸ ὄνομά σου, nomen tuum) paternum*, amantissimum. — *ἡ ἀγάπη — κἀγὼ, amor — et ego)* i. e. tu et *amor tuus; egoque* et amor meus. — *ἐν αὐτοῖς ᾖ, in illis sit)* ut eodem amore, quo me amas, illos ames in ipsis: ut cor ipsorum theatrum sit et palaestra hujus amoris.

CAPUT XVIII.

v. 1. *Ἐξῆλθε, exiit)* continuo. Ergo, quae capp. praec. scripta

*) *περὶ τῶν πιστευσόντων, de credentibus*] Crediturí h. l. *credentium* nomine veniunt. Pari modo dicitur, *dedi* eis gloriam, v. 21. coll. c. 11, 52. *V. g.*

sunt, dixerat in urbe. — **τῶν κέδρων)** קדרון Hebraeis dicitur: *Cedron* habet *Lat.* non *cedrorum.* Itaque **τῶν** a librariis insertum censemus. Complura nomina Hebraica Graeci ad suae linguae sonos flexerunt, ut docet Hillerus in Onom. p. 715. itaque ita locum habere posset **τῶν κέδρων·** sed nunquam sic habent LXX, nisi 1 Reg. 15, 13. ubi tamen Tigurina editio, adeoque cod. Alex. habet, **ἐν τῷ χειμάῤῥῳ τῶ κέδρων.** Alias LXX sine articulo dicere solent, **ἐν τῷ χειμάῤῥῳ χοῤῥὰθ, εἰς τὸν χειμάῤῥον κεισῶν κτλ.** Neque inter LXX interpretum et Johannis tempora **τῶν κέδρων** usu invaluisse videtur.

v. 2. **τὸν τόπον)** *locum*, et totius loci rationem. [*Pessimum sane, cum quis bonae caussae notitiâ, quam habuerat, abutitur in malam partem!* V. g.] — **ἐκεῖ,** *illic)* in loco agonis imminentis.

v. 3. **τὴν σπεῖραν)** *cohortem* peditum *Romanorum* cum *tribuno:* cui contradistinguuntur ministri *Judaeorum.* v. 12. — **μετὰ φανῶν)** **φανὸς,** *laterna.* vid. Hesychium.

v. 4. **ἐξελθὼν,** *egressus)* Poterat igitur etiamnum discedere. — **εἶπεν,** *dixit)* ut impetum cohortis a discipulis averteret. v. 8.

v. 6. **ἔπεσον,** *ceciderunt)* Non debebant porro adversus stimulos calcitrare, Judas praesertim.

*) v. 8. **ἀπεκρίθη,** *respondit)* Bis dicit: *Ego sum.* si tertio dixisset, non cepissent illum. Tertio dicet olim. — **τούτους,** *hos)* discipulos; quos illi caeci adoriebantur.

v. 9. **πληρωθῇ,** *impleretur)* Jesus propheta erat. sic v. 32. — **ὐκ ἀπώλεσα,** *non perdidi)* ne hoc quidem maximo eorum periculo.

v. 10. **σίμων,** *Simon)* Hunc id fecisse, solus Johannes commemorat: ceteri de Petro reticent. [*Eo nempe tempore, quo Petrus facile periclitari apud mundum potuisset, hi scripserunt: Johannes, postremo loco, citra periculum explevit lacunam.* Harm. p. 531. Conf. c. 21, 19. not. marg.] — **ἔχων,** *habens)* Vel *habere* gladium, periculosum fuit. — **ἀπέκοψεν,** *abscidit)* ictu periculoso. — **μάλχος,** *Malchus)* Credibile est, longo post tempore notum mansisse inter Judaeos et Christianos hunc hominem. Servi nomen ponitur in historia sacra, ut ancillae, Act. 12, 13.

v. 11. **τὸ ποτήριον,** *poculum)* Respicit Jesus ea, quae dixerat Matth. 20, 22. 26, 39. Itaque Johannes praesupponit ea, quae ceteri evangelistae scripserunt: neque enim ea scribit, quae ll. cc. Matthaeus scripsit. — **ὐ μὴ πίω;** *non bibam?)* Huc tendebat pugna Petro.

v. 13. **πρῶτον,** *primum)* solum honoris causa. conf. Act. 4, 6. Salvatorem mox ad Caipham inde ductum esse, eo significat Johannes, quod ait, Caipham fuisse sacerdotem magnum, et Petrum cum Jesu intrasse aulam Caiphae. v. 15. fin.

v. 14. **ὁ συμβουλεύσας,** *qui consilium dederat)* eoque cupidus interimendi Jesû.

v. 15. **ἄλλος,** sine articulo, *alius,* indefinite, in prima hac mentione. nam mox **ὁ** relativam vim habet. Vid. E. Schmid. ad h. l. — **τῷ ἀρχιερεῖ,** *pontifici)* eoque nomine intromittebatur.

v. 16. **ἔξω,** *foris)* Discipulus, quamlibet notus, (non addidit Johannes h. l. *occultus*, ut c. 19, 38.) aperte ingrediens, tutior est, quam Petrus timide agens ignotus. Generale religionis odium saepe

*) v. 7. **οἱ δὲ εἶπον,** *illi autem dicebant)* Insani impetus vehementia tanti ominis considerationem surripuit. *V. g.*

admittit exceptionem apud familiares, ut iis conniveatur. — *εἶπε, dixit*) rogans, ut sibi liceret Petrum introducere.

v. 17. *καὶ σύ*) *tu quoque*, ut multi, et ut comes tuus. Si ancilla nescisset, discipulum illum alium esse *discipulum*, non dubium est, quin eum quoque fuerit interrogatura. Ergo non nocendi causa quaesierat ancilla, sed, ne ipsa in discrimen veniret. *) nec majore periculo erat Petrus, quam alter discipulus.

v. 18. *πέτρος, Petrus*) In monte oliveti frigus contraxerat.

v. 19. *διδαχῆς, doctrina*) Interrogat pontifex, quasi doctrina Jesu serpsisset in occulto. Sic saepe ex veritate vult mundus rem anguli facere. De doctrina respondet Jesus; de discipulis non opus erat.

v. 20. *τῷ κόσμῳ, mundo*) Sermo valde amplus. *Aperte* significat modum: *semper*, tempus; *in synagoga et in templo*, locum. — *ἐν συναγωγῇ*) Editi habent, *ἐν τῇ συναγωγῇ*· ut mox dicitur *ἐν τῷ ἱερῷ*. sed non temere praetermisit evangelista *τῇ* articulum. Joh. Harduinus duas tantummodo Hierosolymis synagogas fuisse statuit, alteram indigenarum, alteram Libertinorum, Act. 6, 9. et unam indigenarum synagogam ex hocce Johanneo loco inferre conatur. Op. sel. p. 904. Loquitur autem Dominus de synagogis totius regionis, non urbis modo, adeoque ex hoc loco unitas synagogae in urbe neque refutatur neque infertur. Nomen singularis numeri, *ἐν συναγωγῇ*, ex absentia articuli vim distributivam nanciscitur: et inde articulus *τῷ*, templo adjectus, epitasin facit. — *ἐν κρυπτῷ*) *in occulto*, nil, quod attinet ad doctrinam apud populum. Nam etiam seorsum docuit multa discipulos; quorum tamen summum fastigium nunc etiam coram synedrio confessus est. Matth. 26, 64.

v. 21. *τί με*) *quid me*, cui non credis? [*Neque tempori conveniebat neque loco, singularia fidei dogmata proponere.* V. g.] — *τί*) Hoc alterum, *quid*, pendet ab *interroga*. — *οὗτοι, hi*) Indigitat multitudinem praesentem: *vel hi sciunt*.

v. 22. *ῥάπισμα, plagam*) virga, sive baculo. conf. c. 19, 3. not. et Matth. 26, 67. not. — *οὕτως, sic*) *tali modo*. Non poterat *veritatem ipsam* impugnare: *in modo* peccasse Jesum, vult indicare; ut innocentissimus quisque saepe insimulatur ab iniquis. Sed *modum* quoque defendit Jesus; non *male*, sed *bene* se locutum declarans.

v. 23. *αὐτῷ*) Omittunt hoc *Hirs. Goth. Lat.* in ms. Bodl. vet. *Luther*. — *μαρτύρησον, testare*) *Si male locutus sum, tum demum, ceteris paribus, testare etc.* testari conatus erat minister per

*) Prius discipulo anonymo, ut Petrum introduceret, concesserat; tum demum verita, ne tempore non opportuno hominem peregrinum intromisisset, ad lucem accessit, et Petrum, qui post brevem accubitum mox iterum surrexerat, repertum compellavit, inter ceteros etiam ministros percunctationes ulteriores ea re concitans. Ancillae et ministris *negando* Petrus respondit. Haec prima fuit abnegatio. Eadem ancilla ejus quoque sciscitationis initium fecit, quae Petrum, in aula focillando tantisper occupatum, deinde in atrium egressum, ad secundam abnegationem impulit. Ministrorum, ut fit, aliqui sedebant, aliqui stabant; Petrus, utrumque per vices. Prima sedentis abnegatio fuit, secunda stantis. Ea dum fiebant, quae c. 18, 19—23. memorantur, ad ignem substitit: quare bis Johannes mentionem stationis infert. (v. 18. 25.) *Harm.* p. 535.

ipsam plagam, sed perperam. — εἰ δὲ, *sin autem*) Hoc habet vim affirmandi.

v. 24. ἀπέστειλεν, *misit*) Unus alterque ἂν supplet, vel δὲ, vel τέ. Nil opus est. Jesum ab Anna ad Caipham fuisse ductum, indicarat Johannes v. 15. in verbo συνεισῆλθε, et ipsa totius repetita *pontificis* appellatione: nunc vero id ipsum reassumit, et expressius memorat cum mentione *vinculorum*, in quibus [*et veritatem ingenue confessus est* (Harm. p. 536.) *et*] alapam indignissimam accepit Salvator. Interdum in narratione ponitur aliquid extra seriem temporis, et connectitur cum iis, quae lucem inde accipiunt. c. 5, 9. 9, 14. 11, 30. Act. 4, 22. Jer. 29, 29. cum praecedd. et seqq. Una in aula Pontificis, quanquam in diversis illius locis, ter negavit Jesum Petrus. — δεδεμένον, *vinctum*) v. 12.

v. 25. καὶ σὺ) *tu quoque*, qui adsis, alienus nobis.

v. 26. ὃ ἀπέκοψε, *cujus abscidit*) Hominem feriit Petrus: ab ejus propinquo infestatur. Tristis talio.

v. 27. ἐφώνησεν, *cecinit*) De poenitentia Petri praesupponit Johannes ea, quae ceteri scribunt evangelistae. add. c. 20, 2. s.

v. 28. αὐτοὶ) *ipsi*. — ἵνα μὴ μιανθῶσιν, *ne inquinarentur*) domo Pilati a *fermento* non purgata. Deut. 16, 4. — φάγωσι τὸ πάσχα, *ederent pascha*) Sic 2 Chron. 30, 22. ויאכלו את המועד *et comederunt festum*. *) Τὸ πάσχα non potest esse accusativus temporis, *das Fest über*. Immundi tamen edebant communes cibos.

v. 30. εἰ μὴ, *si non*) Immanis calumnia est, caussam innocentem pro crimine notorio tractare. Pilato volunt laborem quaerendi adimere, ne de lege ipsorum sit solicitus; sed tantum ut poenam infligat. — οὗτος, *hic*) Resp. *contra hominem hunc*. v. 29.

v. 31. ὑμῶν, *vestram*) Hoc non sine contemtu Pilatus videtur dixisse; conf. v. 35. neque causam delatam pro capitali habuisse, ut Judaei habebant. — οὐκ ἔξεστιν, *non licet*) Tumultuantis turbae sensum interpretari non est facillimum. Pilatus de se loquitur, penes quem sit potestas. v. 39. Eo certe concedente poterant necare: sed concessione illa uti nolunt, ideo ad jus sibi ademtum provocant. Eoque ipso anno, quadragesimo ante eversam urbem, ademtum esse, Judaica docet historia. Vid. etiam c. 19, 31. Matth. 27, 62.

v. 32. εἶπε, *dixit*) c. 12, 32. s. — ποίῳ, *quali*) tali, qualem infligebant Romani. Judaei eum lapidassent.

v. 33. σὺ εἶ ὁ βασιλεὺς τῶν ἰουδαίων; *tu es rex Judaeorum?*) Huic rei semper instantem, vario animo, Pilatum inducit Johannes.

*) Non obest haec Johannis observatio sententiae isti, quâ Judaeos *ineuntis* feriae sextae vesperâ (i. e. exeunte feriâ quintâ, *am Donnerstag Abends*) Pascha comedisse ostendimus. (*Vid. not. Gnom. ad* Matth. 26, 17.) Nimirum vox *Pascha* stricto sensu nonnisi *agnum paschalem* dicit, non taurum etc. Quodsi vero Pascha generatim memoratur; agno paschali, ceu parti principali (Deut. 16, 1. coll. v. 2.) *totum festum* per Synecdochen significatur: eâdem scil. ratione, qua *Sabbatum* et feriam septimam proprie, et per consequens totam hebdomadem innuit. His *Lightfootus* (Hor. ad h. l.) addit, inquinationem per introitum praetorii nonnisi ad vesperam usque duraturam, adeoque purgatos a comestione agni paschalis non depulsuram fuisse. Quum igitur h. l. de tali esu paschali sermo sit, a quo *ante* vesperam Judaei per inquinationem prohibiti essent; diversa certe a convivio paschali convivii pars indigitatur. *Harm.* p. 544. sq.

v. 34. ἄλλοι, *alii*) Hoc Pilati conscientiam excitabat, ne Judaeis simpliciter crederet. Plane dixerant alii, nempe Judaei, foris nempe, cum Jesus jam introductus fuisset in praetorium. Hanc partem volebat Jesus observari a Pilato: Pilatus priorem partem interrogationis arripit non sine iracundia.

v. 35. μή τι, *nunquid*) Id est, sane non *a me ipso* hoc dico: Judaei dixere mihi. — τὸ σὸν, *tua*) cujus rex diceris. — οἱ ἀρχιερεῖς, *pontifices*) ipsi antistites. — τί ἐποίησας; *quid fecisti?*) Stringit Pilatus quaestionem, de Jesu rege.

v. 36. βασιλεία, *regnum*) Ter nominat Jesus *regnum*. — οὐκ, *non*) Solum dicit Jesus, unde non sit regnum suum, scilicet non ex hoc mundo: unde autem sit, nempe de coelo, non exprimit. Innuit tamen, quum dicit, se venisse in mundum. — ἐκ) Notanda particula *ex*. Vid. Ap. 11, 15. not. Nam ἐν et ἐκ differunt, supra, c. 17, 11. 14. ἐκ praecise notat originem, ut mox ἐντεῦθεν, *hinc*. [Conf. Erklär. Offenb. p. 553. V. g.] — κόσμου τούτου, *mundo hoc*) Ideo Christus non diu in hac vita commoratus est. — εἰ ἐκ, *si ex*) *Ex mundo hoc* emphatice ponitur ineunte commate. *Mundus* regna sua tuetur armorum pugna. — ὑπηρέται, *ministri*) qui non sunt de hoc mundo. — ἠγωνίζοντο, *pugnarent*) Unumquodque agens agit in sua sphaera. — παραδοθῶ, *traderer*) Id jam agebat Pilatus v. 31.] — νῦν, *nunc*) Particula adversativa, non temporis.

v. 37. ἐγώ. ἐγώ, *ego. ego*) Potens anadiplosis. — εἰς τοῦτο, *in hoc*) Sic bis. Prius potest referri ad comma praecedens, de *rege*, ut innuatur *natus rex*; Matth. 2, 2. alterum, ad subsequens, de *veritate*. conf. οὗτοι, καὶ οὗτοι, Deut. 27, 12. s. — γεγέννημαι, *natus sum*) Significatur hic nativitas humana. Divinam non capiebat Pilatus. Declaratur tamen, non totum Jesu ortum contineri nativitate humana, quum, *veni in mundum*, subjungitur. — τῇ ἀληθείᾳ, *veritati*) Veritas, quae antea populo dicta erat, in passione etiam principibus et gentibus praedicatur. est hic igitur praedicationis apex. Omnes audierunt et viderunt Christum: etiam Pilato oblata est veritas. Regno ex hoc mundo opponitur regnum veritatis. — πᾶς, *omnis*) Jesus provocat a caecitate Pilati ad captum fidelium. — ὁ ὢν ἐκ τῆς ἀληθείας, *qui est ex veritate*) *Esse ex veritate* praecedit: *audire* sequitur. — ἀκούει, *audit*) cum lubentia et intelligentia. Et hi sunt cives regni Christi. — τῆς φωνῆς, *vocem*) veram de regno.

v. 38. τί ἐστιν ἀλήθεια; *quid est veritas?*) Pilatus putat, mentionem veritatis non quadrare ad sermonem de regno. Regnum ille tantummodo scit nectere cum potentia, non cum veritate. Atqui regnum libertatis est regnum veritatis: nam veritas liberat. Hic debuerat Pilatus serio quaerere: sed ita quaerit, ut confiteatur, se non esse ex veritate. Sermo Jesu erat Pilato aenigma: et hoc fatetur Pilatus. *In fine sermonis ait demum*, τί ἐστιν; *quid est?* Sir. 22, 8.

v. 39. ἐν τῷ πάσχα, *in pascha*) Ergo pascha eo die erat. Eoque die populus congregatus Pilatum rogavit.

CAPUT XIX.

*) v. 2. Οἱ στρατιῶται, *milites*) Traditio Jesu a Pilato successive est facta. Vide *Harm.*

---

*) v. 1. Τότε — ἐμαστίγωσε, *Tum — flagellavit*] **Opinionem de** ***flagella-***

v. 3. *ῥαπίσματα, verbera)* calamo. Marc. 15, 19.

v. 4. *ἴδε ἄγω, ecce duco)* tanquam non iterum introducturus. Pilatus vult videri deliberate agere.

v. 5. *φορῶν, gestans)* Pilatus non repressit petulantiam militum. Rara ludicrorum et seriorum hic mixtura. — *λέγει, dicit)* Pilatus. Pilato enim respondent versu 6. — *ἴδε ὁ ἄνθρωπος, ecce homo)* Sic v. 14., *ecce rex vester*. Gradatio. Similis nominativus, v. 26. s.

v. 6. *ὅτε, cum)* Voluerat Pilatus commiserationem movere, sed crudelitatem eorum auget. — *λέγοντες, σταύρωσον, dicentes, crucifige)* Matth. 27, 22. Alium enim et alium Pilati sermonem recusarunt hoc celeusmate, *crucifige*. [*A flagellatione facta, ex more recepto, concludunt ad crucifixionem*. V. g.]

v. 7. *νόμον, legem)* cujus pars erat praeceptum de blasphemis occidendis. — *ὀφείλει, debet)* Reatum denotant. Imo alia suberat *debitio*. Hebr. 2, 17. — *θεοῦ υἱὸν, *) Dei filium)* Pilatus appellarat *hominem*. v. 5. Hoc arripuisse videntur Judaei.

v. 8. *μᾶλλον, potius)* Non assensus est Judaeis, de interimendo Jesu, sed *potius* timuit, ne peccaret in filium Dei.

v. 9. *πόθεν, unde)* Rogas, Pilate? divinitus et superne erat: ut Ipse versu 11., dum tacere visus erat, innuit. coll. c. 18, 36. 37.

v. 10. *ἐμοὶ, mihi)* Hoc cum severitate dictum.

v. 11. *οὐδεμίαν, nullam)* neque crucifigendi, neque dimittendi, neque alium ullam. — *δεδομένον, datum)* *Datum* erat *habere potestatem*. — *διὰ τοῦτο, propterea)* quia me plane non nosti. — *ὁ παραδιδούς μέ σοι, qui tradebat me tibi)* Hic erat Caiphas. Pilatus, qualicunque mentione Filii Dei audita, timuit: Caiphas, quum Jesum ex Ipso audisset Dei Filium, eum blasphemum dixit, et mortis reum judicavit.

v. 12. **) *πᾶς, omnis)* Non addito *enim* orationi *ἀποτομίαν* et vim addunt.

***) v. 13. *ἐπὶ τοῦ βήματος, in tribunali)* Tribunal extra praetorium erat, in Gabatha. — *λεγόμενον, dictum)* Non additur, *Grae-*

---

tione iterata a binis columnis, quarum altera Hierosolymis, altera Romae ostentari solet, derivandam censet *Korte* in Itinerario — Judaeis crucifixionem, quam ex more flagellatio praecedebat, urgentibus, Pilatus consilium cepit Jesum flagellandi, et pro re nata vel dimittendi (Luc. 23, 22.) vel cruci adjudicandi. Posterius, ob acerrimas populi flagitationes, non semel quidem simulque, sed sensim superavit. Inde Lucas l. c. v. 24. non *ἔκρινε*, ait, sed *ἐπέκρινε*. — Cessit Pilatus Judaeis, eorumque voluntati, quem ipse dimittere maluerat, invitus tradidit: quam tamen traditionem flagellatio demum, cum insecuta irrisione, excepit. Tum nova commiseratione permotus denuo Pilatus dimittere Jesum tentavit, et, quum ultimum in tribunali consedisset, (Matth. 27, 19.) frustratus iterum, plenâ denique sententiâ Jesum tradidit. *Harm.* p. 554. sq.

*) *Huic verborum ordini* utriusque Editionis *margo favet: sed* Vers. germ. *habet*: Zu einem Sohn Gottes. *Attamen haec ipsa ordinis mutatio subservit emphasi exprimendae, quae per textum originalem vocem θεοῦ potius afficit, quam vocem υἱὸν*. E. B.

**) *ἔκραζον, clamabant*] Ad Pilatum introvocabant, ex dio in praetorium. v. 9. 13. *V. g.*

***) *ἀντιλέγει, contradicit*] Mundus regnum Christi sub praetextu politico identidem conatur infestare. *V. g.*

ce. nam Johannes scripsit Graece. conf. v. 17. — *λιθόςρωτον*) *Lithostrotum*, pavimentum vario lapidum genere stratum et quasi pictum. De lithostrotis vid. Amoen. lit. T. VII. p. 19. seqq. — *γαβαθὰ*, *Gabatha*) locus editus conspicuus.

v. 14. *ἦν δὲ, erat autem*) Causa, cur et Judaei et Pilatus vellent, actionem perduci ad exitum. Parasceve proxime instabat. sic, *ἦν*, *erat*, cap. 5, 1. Omnis feria sexta dicitur parasceve: [*Marc.* 15, 42. *Luc.* 23, 54.; *unde* Rabbinis *tota dies*, *quam Sabbatum excipit*, vespera *audit.* Harm. p. 557.] et quotiescunque pascha in feriam septimam incidebat, erat parasceve paschae. *Hoc vero loco quum* Pascha *in ipsam* feriam sextam *incideret*, Parasceve *seu* praeparatio *non* ad Pascha *fuit vel* ante Pascha, *sed* in Paschate *potius*, ad sabbatum (*ut recte vertit* Lutherus). *Sollicite Marcus et Lucas ll. cc. cavent*, *ne* parasceve Paschatis *intelligatur: atque ipse etiam Johannes* v. 41. 42. sabbati parasceven *diserte memorat.* — *Pascha modo hanc modo illam feriam occupavit: enim vero quemadmodum in exitu ex Egypto*, *testantibus Hebraeorum antiquissimis*, *Pascha in feriae sextae primordium incidit: ita*, *quotiescunque hanc feriam Pascha sibi vindicavit*, *memorabilis ea res fuit. Pascha nostrum* Christus *est: primum pascha* in Egypto, *et* Pascha passionis *Christi eam inter se convenientiam habent*, *quae digna fuit notari a Johanne hac ipsa phrasi. Conf. Ord. tempp.* p. 266. (*Ed. II.* p. 230.) Harm. p. 557. sqq.] — *τρίτη*, *tertia*) Plerique *ἕκτη*, *sexta*, certo errore: quem errorem esse agnoscit eruditissimus vir, *Carl Gottlob Hofmann* in Introductione Pritiana N. T. p. 370. 377. Ejusdem ubique generis horas Evangelistae memorant, etiam Johannes; et hoc praecipue loco, ubi de parasceve agitur, Judaica hora innuitur. atqui non alias Judaei horas habebant appellabantve, atque eas, quarum prima mane, duodecima vesperi erat: Joh. 11, 9. unde *sexta*, *septima*, *decima* occurrit Joh. 4, 6. 52. 1, 40. *Tertia* plane hora erat, qua crucifixus est Dominus: et postea a sexta ad nonam fuere tenebrae. Marc. 15, 25. 33. *Pio et grato*, *Domine Jesu*, *agnoscimus animo*, *diuturnitatem temporis*, *quod in cruce pendens exantlavisti.* — *καὶ λέγει*, *et dixit*) Pilatus neque irrisit, neque credidit; sed quoquo modo Judaeos commovere conatus est.

v. 15. *ἀπεκρίθησαν*, *responderunt*) Et tamen Caesarem, si possent, libenter sustulissent. Jesum negant usque eo, ut omnino Christum negent. Act. 17, 7.

v. 19. *ἔγραψε*, *scripsit*) non curans, quid Judaeis esset placiturum. — *Ἰησοῦς ὁ Ναζωραῖος ὁ βασιλεὺς τῶν Ἰουδαίων*, *Jesus Nazarenus Rex Judaeorum*) Marcus expressit solum praedicatum, *rex Judaeorum:* Lucas item, praefigens, *Hic est:* Matthaeus: *Hic est Jesus rex Judaeorum.* Johannes ipsa Pilati verba exprimit: quae sine dubio eadem in tribus fuere linguis.

v. 20. *πολλοὶ*, *multi*) sibi in testimonium. (*Inscriptio*, *atque ipsa crux*, *quando sublata fuerit*, *non memoratur.* V. g.] — *ὅτι*, *quia*) Nam longe ivissent minus multi. — *τῆς*) Constr. cum *ἐγγύς*. — *ὅπου*) Refer ad *τόπος*.

v. 21. *οἱ ἀρχιερεῖς*) Sic habent *Syr. Arab. Anglosax.* non adjecto *τῶν ἰουδαίων*, quod in ceteris monumentis legitur. Persaepe memorantur *οἱ ἀρχιερεῖς*, neque unquam dicuntur *οἱ ἀρχιερεῖς τῶν ἰουδαίων*, et hoc loco *τῶν ἰουδαίων* facillime librarii ex verbis subsequen-

tibus arripuere. Si tamen Johannes sic scripsit, notavit odium, quo *Judaeorum* pontifices a *Judaeorum* Rege abhorrebant. — **ἐκεῖνος**, *ille*) Jam ut remotum appellant. C. 18, 30. dixerant: **ὗτος**, *hic*.

v. 22. **ὃ γέγραφα**, *quod scripsi*) Pilatus suae auctoritati consulere cogitavit: divinae auctoritati subserviit. [*In ipso procuratore* prophetici *aliquid h. l. contigit, ut in Pontifice*, c. 11, 51. V. g.] — **γέγραφα**, *scripsi*) Ploce. *scripsi*, i. e. non scribam aliter.

v. 23. **ϛρατιῶται**, *milites*) quatuor. — **καὶ τὸν χιτῶνα**, *et tunicam*) acceperunt. — **ἄραφος**, *inconsutilis*) sancto corpori Salvatoris conveniens. Expende, quae Fabricius in Centifolio, p. 407., de diaeta Salvatoris collegit. Neque Is vestes unquam scidit.

v. 24. *) **ταῦτα**, *haec*) quae inter se dixerant.

v. 25. **εἱϛήκεισαν**, *stabant*) Matrem suam Johannes, modeste, non memorat, Salomen, quae etiam adstitit. — **ἡ ἀδελφή**, *soror*) Nullus Mariae *frater* memoratur. Ipsa erat heres patris sui, et jus regni Davidici in Jesum transmittebat.

v. 26. **τὸν μαθητήν**, *discipulum*) Probabile est, eminus etiam stetisse Thomam, c. 20, 25. et ceteros. — **λέγει**, *dicit*) Non utitur longa valedictione, mox eos iterum visurus. — **ὁ υἱός σου**, *filius tuus*) Ita Jesus nomine suo quasi impertito Johannem honoravit. *filius*, inquit, *tuus*, *cui te committas*. Jesus etiam praebuit exemplum amoris erga superstites: sed eo amore perfunctus, matrem amandavit, et cum solo Patre ad postremum egit.

v. 27. **ἡ μήτηρ σου**) *mater tua*, et naturali et spirituali necessitudinis aetatisque gradu; cujus curam mei vice geras. Hoc consequens, amor ex brevi sermone Jesu facile deduxit. Satis jam penetrarat gladius animam Mariae: nunc cavetur, ne audiat et videat severissima, tenebras, derelictionem, mortem. — **ἔλαβεν**, *accepit*) Fortasse non ausus erat, nisi jussus. — **εἰς τὰ ἴδια**, *in sua*) domum. Magna fides Mariae, cruci Filii adstare; magnum obsequium, ante mortem ejus abire. [*Illico certe discipulus indicia dedit, morem se praebiturum esse voluntati Jesu, ac deinceps matrem ejus in sua recepit*; sive *eâ ipsa id horâ ante mortem Domini et lateris percussionem* (*quo pacto Johannem ad crucem rediisse oportet*, v. 35.) sive *postea demum factum sit. Hierosolymis igitur domicilium Johanni fuit, in quo temporibus insequentibus commorata est Mater Jesu.* V. g.]

v. 28. **μετὰ τῦτο**, *post hoc*) *post hoc* unum proxime praecedens. [*post* partitionem vestium, *quâ scriptura proxime a Johanne citata complementum nacta fuit.* V. g.] **) **τῦτο** diff. a **ταῦτα** c. 11, 11.

---

*) *λάχωμεν, sorte experiemur*] Rarus eventus, neque tamen non praedictus. *V. g.*

**) *Alia paullulum conjectura est, quam his fere verbis exhibet* Harm. p. 569.: Videtur phrasis *μετὰ τῦτο* universum potius *crucifixionis actum*, quam *alloquium* ad matrem et discipulum v. 26. 27. memoratum, ut *immediate praecedens*, respicere. Johannes enim Mariâ in domicilium suum deductâ, ad crucem rediit, v. 35 unde colligere licet, eam non solum *ante tenebras* ex dio domui illatam esse, sed *post primum* etiam Jesu crucifixi verbum, ad *Patrem* directum, *secundum* illico *matrem* spectasse, sub cruce observatam. *Ponderet aequus Lector, quibus rationibus ea, quae* Gnomon *de horum eventuum ordine habuit, cum iis, quae tum ex* Harm. ev. *tum ex* Vers. germ. *nunc apposuimus, conciliari optime queant.* E. B.

Illud nunquam sumitur adverbialiter. — *εἰδὼς, sciens*) Etiam fideles agonizantes sentire possunt exitum propinquum. — *πάντα, omnia*) v. gr. quae v. 24. exstant, de rebus etiam minoribus. — *τετέλεσται, ἵνα τελειωθῇ*) Verbum *τελέω* convenit rebus: *τελειόω* Scripturae sacrae. Verbum *διψῶ sitio* et verbum *τετέλεσται, consummatum est*, arcte connexa sunt. Sitis fuerat in corpore Jesu, quod derelictio in anima. In itinere pedestri habuerat lassitudinem, in navigatione, somnum; in deserto pridem, famem; nunc postremo in cruce sitim summam et torrentissimam, post sudorem, itiones, sermones, flagella, clavos. Inter illa omnia non dixerat, *dolet:* nam dolores, in Scriptura praedictos, res ipsa loquebatur: sitim, in quam omnia confluunt, ac desinunt, loquitur, potum petens. nam et sitim et potum Scriptura praedixerat. Solet et maxime sentiri sitis et demum restingui, cum labor exantlatus est. *ἵνα ut* potest necti cum *λέγει, dicit.*

v. 29. *ὑσσώπῳ*) *Hysoppus* in illis climatibus nostrate major apte tenebat ramusculis suis spongiam aceti plenam. — *περιθέντες, circumponentes*) scil. spongiam.

v. 30. *τετέλεσται, consummatum est*) Hoc verbum in corde Jesu erat versu 28. nunc ore profertur. [— *et profertur quidem* ante mortem, *quae tamen ipsa eorum*, *quae* consummanda *erant*, *praecipuum sane caput fuit. Scilicet labor erat peractus: vaticinia, ne potu quidem excluso, erant completa, atque eo nunc res omnes tendebat, ut per mortem spiritum suum in manus Patris traderet. Verissime igitur praeterita cum certissime et proxime futuris uno laeto verbo complexus est.* Harm. p. 574.] — *κλίνας, inclinans*) praesenti animo. — *παρέδωκε, tradidit*) Quod *traditur*, permanet.

v. 31. *ἐν τῷ σαββάτῳ, in sabbato*) Ratio haec specialis includit generalem illam, de qua Deut. 21, 23. — *γὰρ, enim*) Causa, cur parasceve juberet maturare. — *μεγάλη, magna*) concurrente sabbato et festo: adde, quod accedebat Quies Domini in sepulcro. — *ἐκείνου*) Hoc commodius est, quam *ἐκείνη.* *) Nam praecedit vocabulum *σαββάτῳ*, et ad id refertur. — *κατεαγῶσιν, frangerentur*) Augmento locum hic esse negat Thomas Magister, et legit *κατεάγωσιν*, instar *τετύφωσιν*, ex *κατέαγα*. In verbo *καταγῆναι*. Atqui etiam *ἀνεῳχθῆναι* dicitur Luc. 3, 21., *ε* extra indicativum manente etiam in aoristo. Crurifragium clava olim peractum, ut hodie rota. — *ἀρθῶσιν, tollerentur*) *corpora.*

v. 32. *τοῦ πρώτου καὶ τοῦ ἄλλου, primi et alterius*) Etiam conversis saepe restant dolores, et par cum impiis miseria corporis externa. *ἄλλος alius* dicitur, non *secundus:* ex quo colligi posse videtur, *primum*, qui celerius a doloribus sit liberatus, conversum illum dici.

---

*) *Attamen ἐκείνη praefert margo* Ed. 2.; Versione germ. *judicium* Gnomonis *sequente.* — *Vicissim*, Harm. ev. p. 579. s. *primas dat lectioni ἐκείνη, haec porro subjungens:* „Johannes universe tales lectores in „animo habet, qui non sunt Judaei, sed instructione de rebus judai„cis egent, c. 2, 13. 4, 9. 5, 1. 6, 4. 7, 2. 11, 55. 19, 40. 42. „Hac de causa generatim hic *Sabbati*, quaevis reliqua festa (Deut. „23, 3.) superantis, magnitudinem notat: quanquam *ille* Sabbati *dies* „nonnihil singulare habuit, quod et azymorum dies increderetur, et „septem Sabbatorum, Pascha et Pentecosten dirimentium, primus „esset, et ob manipulum postridie offerendum studio plus quam vul„gari observaretur." E. B.

v. 33. *τὸν ἰησοῦν, Jesum*) cui destinatum crurifragium distulerant, diuturnioris doloris causa. — *ὡς εἶδον, ut viderunt*) improviso. Itaque hi milites, rebus suis occupati, non observarant mortem Jesu.

v. 34. *λόγχῃ, lancea*) quae non tangeret ossa. Vulnus tamen fuit patulum, non modo digiti, sed manus capax, c. 20, 27., ac plane letale, si viventi cuipiam infligeretur. — *πλευρὰν, latus*) sinistrum fortasse. coll. Ps. 91, 7. — *εὐθέως ἐξῆλθεν αἷμα καὶ ὕδωρ, continuo exire sanguis et aqua*) Quod sanguis exiit, mirum: quod etiam aqua, magis mirum: quod utrumque statim, uno tempore, et tamen distincte, maxime mirum. Ex qua corporis regione, ex thorace an ex corde etc. exierit, quis definiet? Aqua erat pura et vera, perinde ut sanguis purus et verus: et post sanguinem aqua fluxisse dicitur, ut Salvator se totum effudisse agnosceretur. Ps. 22, 15. Verbum *ἐξῆλθεν* verti potest *exivit*, vel, *exierunt*. Et veritatem et magnitudinem miraculi et mysterii ostendit asseveratio Spectatoris ejusdemque Testis. Conf. 1 Joh. 5, 6. 8. not.

v. 35. *ὁ ἑωρακὼς, qui vidit*) Johannes, ut apostolus. — *μεμαρτύρηκε, testatus est*) Johannes, ut evangelista. *Vidit*, dum factum est. itaque, postquam matrem Jesu celeriter in sua receperat, Johannes ad crucem redierat, fructum insignis hujus spectaculi reportans. — *καὶ, et*) adeoque. — *ἀληθινὴ, verum*) irrefragabile apud omnes. — *κἀκεῖνος, et ille*) Is qui vidit, scit se vera dicere. — *οἶδεν, scit*) certus, in spiritu quoque, non modo in sensu. — *λέγει*) *dicit*, ore, literis. c. 21, 24. — *ἵνα, ut*) Finis affirmationis magnae. *ἵνα, ut*, pendet a *testatus est*. — *ὑμεῖς*) *vos*, quibus hic liber legitur. c. 20, 31. — *πιςεύσητε, credatis*) non solum, haec vera esse; sed, Jesum esse Christum. Correlata, *testatus, verum:* et *scit, credatis*. *Scit, se verum dicere*, et profitetur, se verum dicere, ut *etiam vos credatis*.

v. 36. *ὀςοῦν οὐ συντριβήσεται αὐτοῦ, os non confringetur ejus*) Pro *αὐτοῦ, ἀπ' αὐτοῦ* habent cod. aliqui Graeci, ex LXX, nescio an etiam versiones. *αὐτοῦ* convenit magis rei ipsi apud Johannem, imo etiam בו Hebraico apud Mosen. LXX, Ex. 12, 46., *καὶ ὀςοῦν, οὐ συντρίψετε ἀπ' αὐτοῦ·* Num. 9, 12., *καὶ ὀςοῦν οὐ συντρίψουσιν* (Alex. *οὐ συντρίψεται*) *ἀπ' αὐτοῦ*. At etiam Psalm. 34 (33), 21., *ἓν ἐξ αὐτῶν* (*τῶν ὀςέων*) *οὐ συντριβήσεται*. Cum Mose congruit Johannes, quod *ὀςοῦν* singulari numero ponit: cum Psalmo, quod *καὶ* particulam praetermittit, non praetermissurus, si Mosaicum ועצם respiceret, coll. c. 6, 45. *καὶ ἔσονται*, et quod *οὐ συντριβήσεται* dicit. Itaque Psalmus Mosen, Johannes Psalmum, nec non Mosen respicit. Pascha erat typus, 1 Cor. 5, 7., et typus passione Christi est impletus. Ossa Jesu Christi non sunt perpessa comminutionem; nec caro corruptionem. Dirissimum suppliciorum, crux: et tamen quodvis aliud corpori mox resuscitando minus aptum fuisset.

v. 37. *ὄψονται, εἰς ὃν ἐξεκέντησαν, videbunt in illum, quem pupugerunt*) *εἰς* construitur cum *ὄψονται*. Zach. 12, 10. LXX, *καὶ ἐπιβλέψονται πρός με, ἀνθ' ὧν κατωρχήσαντο*. רקד pro דקר legerunt, quanquam id negat Lampius. *Punctio* facta est in cruce: *visus*, vel cum luctu poenitentiali, vel cum terrore conjunctus, aliis temporibus fiet. *Punctionis* ergo causa hoc allegat Johannes.

v. 38. *μετὰ δὲ ταῦτα, post haec autem*) Nil tumultuarie factum.

— *κεκρυμμένος, occultus)* Sic LXX, Ez. 12, 6. 7. 12. *κεκρυμμένος*. Non mansit *occultus* aut Joseph aut Nicodemus. v. 39.

*) v. 41. *ἐν τῷ τόπῳ, in loco)* Crux ipsa non fuit in horto.

CAPUT XX.

v. 1. *Εἰς τὸ μνημεῖον) ad sepulcrum.* — *τὸν λίθον, lapidem)* ex more advolutum. c. 11, 38.

v. 2. *καὶ πρὸς, et ad)* Ex praepositione repetita colligi potest, non una fuisse utrumque discipulum. Una tamen exierunt, postquam alterum alter investigaverat. Non dicitur etiam matri Jesu nunciasse Maria Magdalena. Domi illa se tenuit. — *ἐφίλει, diligebat)* Ceteris locis, *ἠγάπα, amabat.* conf. not. ad c. 21, 15. — *τὸν κύριον, Dominum)* Retinet illa magnam existimationem de Jesu v. 15. — *οὐκ οἴδαμεν, non novimus)* Loquitur etiam ceterarum mulierum, vel discipulorum nomine, quos sciebat, eadem de re laborare. [*Suspicabatur forsan Josephum corpus Jesu nonnisi ad tempus in sepulcro suo reposuisse, dum alium locum exquireret.* V. g.]

v. 3. *ἐξῆλθεν, exiit)* ex urbe.

v. 4. *προέδραμε, praecurrit)* Suaviter hîc animadverti possunt fidei in Petro et amoris in Johanne characteres spirituales. — *τάχιον, celerius)* Johannem natu minorem decebat major celeritas; Petrum, natu majorem, major gravitas. Neuter alterius, uterque ipsius rei rationem habet.

v. 5. *οὐ μέντοι εἰσῆλθεν, non tamen introivit)* Ideoque non vidit *sudarium* etc. Videtur timore fuisse retentus.

v. 6. *τὰ ὀθόνια κείμενα, lintea jacentia)* *Κείμενα, jacentia,* praeponitur v. 5. *τὰ ὀθόνια, lintea,* praeponitur h. l. in antitheto ad *sudarium.* Idem participium, ter positum, significat, non fuisse ea tumultuarie et festinanter projecta. Angeli sine dubio ministrarunt resurgenti, eorumque alter *lintea,* alter *sudarium* composuit. conf. v. 12. Credibile est enim, angelos jam adfuisse, quamvis Petrus et Johannes non viderint. conf. Matth. 28, 2.

v. 8. *εἶδε καὶ ἐπίστευσεν, vidit et credidit)* *Vidit,* non adesse corpus Jesu, *et credidit,* id fuisse translatum, ut dixerat Maria Magdalena. v. 2. Conf. v. seq.

v. 10. *ἀπῆλθον) abierunt:* quasi nil jam superesset in hac re agendum. — *πάλιν, iterum)* ut antea. conf. cap. 16, 32. Matth. 26, 56. — *πρὸς ἑαυτοὺς, ad se ipsos)* domum. v. 2. conf. *Wolfii* Curas ad h. l. — *οἱ μαθηταὶ, discipuli)* Petrus et Johannes, ceteris nuntium allaturi.

v. 11. *εἱστήκει, steterat)* majore perseverantia. — *πρὸς τῷ)* Dativus. v. 12. — *ἔξω, foris)* Id denotat profundum pietatis affectum. nam alias flentes solitudine, cum possunt, utuntur.

v. 12. *καθεζομένους, sedentes)* quasi opera quapiam perfunctos, et exspectantes aliquem, quem docerent.

v. 13. *γύναι, mulier)* Quasi ignotam honorifice alloquuntur. sic v. 15., *γύναι, mulier; κύριε, Domine:* coll. v. 16., *μαρία, Maria.*

*) V. 39. *καὶ νικόδημος, et Nicodemus*] Cujus fides sex jam antehac mensium intervallo aliqua confessione (c. 7, 50.) sese exseruerat; jam vero egregio prorsus opere manifestatur. *Harm.* p. 581.

— τί κλαίεις; *quid fles?*) Flendum potius fuisset, si mortuum invenisset.

v. 14. εἰποῦσα ἐςράφη, *locuta vertit se)* Non attendit, quis quid in sepulcro loqueretur. Jesum quaerit.

v. 15. ὁ κηπουρὸς) Articulus indicat, magnum fuisse hortum, qui non posset esse sine *hortulano.* — κύριε, *domine)* Quum sic olitorem appellat, ipsa tenui conditione fuisse videtur. — αὐτὸν, *illum)* Putat, hortulano statim constare, quem velit. — ἀρῶ, *tollam)* ex horto. Parata est novum sepulcrum quaerere.

v. 16. λέγει, *dicit)* vultu et accentu solito. [*quam vocem quanta suavitate piam animam perfudisse existimes!* V. g.] — ἐκείνη, *illa)* statim credens.

v. 17. μή μου ἅπτου, *ne me tetigeris)* Id illa facere volebat adorabunda: sed Jesus prohibet. nam 1) tangere non opus erat, cum illa jam crederet. 2) instabat, cum ascensione, conditio fidei sublimioris, nullum tactum quaerentis. 3) sine mora nunciandum erat discipulis. conf. Luc. 10, 4. — οὔπω, *nondum)* Hac particula indicat Dominus, proxime instare ascensionem, et discipulos debere maturare. Se enim illorum causa morari, cum statim ascendere posset. — γὰρ, *enim)* Aetiologia: ne tangito; *nam* celeriter debes abire nunciatum. postea tu, et ii, quibus nunciaveris, poteritis et videre me et tangere. — δὲ, *vero)* Antitheton: *nondum ascendi; ascendo.* — ἀδελφούς μου, *fratres meos)* Vid. ad Matth. 25, 40. [*Alia ratio est sermonis Matth.* 12, 50. V. g.] Fratres appellat; nam Pater ipsius est idem Pater eorum: fratrumque appellatione animum erga eos, qui per fugam et abnegationem indigni erant facti omni gradu pristino, propitium significat, omnemque resurrectionis fructum eis offert: mox etiam *missionem* renovaturus, imo amplificaturus. v. 21. — ἀναβαίνω, *ascendo)* Plus ultra! Non dicit: *resurrexi;* neque, *ascendam:* sed, *ascendo.* Hoc jam censetur *praesens* ascensionis tempus. Luc. 9, 51. not. Ita cum ascensione statim nectitur mentio adventus gloriosi. Vid. Act. 1, 11., ubi semel dicitur, *veniet;* deinde semper *venit,* in praesenti. Hinc discipuli ipsi erant collecturi, festinandum sibi esse, ut Jesum viderent. Hanc ascensionem, ut instantem, saepe dixerat sub verbo ὑπάγω, *abeo.* — πρὸς τὸν πατέρα μου καὶ πατέρα ὑμῶν, καὶ θεόν μου καὶ θεὸν ὑμῶν, *ad Patrem meum et Patrem vestrum, et Deum meum et Deum vestrum)* Christus Deum appellavit *Deum suum,* ter: in cruce. Matth. 27, 46. post resurrectionem, h. l. et in Apocalypsi, c. 2. 7. not. Alias *Patrem suum* appellare solet. Utramque appellationem hoc *primum* loco conjungit: *Patrem* appellat, quatenus habet ex eo Ortum; *Deum,* (nunquam, *Dominum suum,)* quatenus eum habet pro Fine suo: et ostendit, se omnimodam necessitudinem habere cum Deo. Similem autem necessitudinem cum Patre et Deo largitur fratribus. nec tamen dicit, *nostrum:* sed *meum et vestrum.* Nos per Illum: Ille, singularissime et primo. Hic quoque valet illud: Deus (Paterque) viventium, non mortuorum. conf. c. 14, 19.

v. 19. *) διά, *propter)* Ratio, cur discipuli essent congregati, et januae clausae. — ἦλθεν, *venit)* discipulis non cogitantibus, ne-

---

*) τῇ μιᾷ τῶν σαββάτων, *prima sabbatorum*] Non sabbatum fuit, sed resurrectionis dies, feria prima. *V. g.*

dum aperientibus. — *εἰρήνη ὑμῖν, pax vobis)* Opportunissima salutatio, qua timor culpae per fugam contractae pellebatur, et scandalum sanabatur. Usitata formula, singulari virtute. [*Ter eadem formula repetitur*, v. 19. 21. 26. *Eximia dona paschalia: Pax: missio: Spiritus sanctus: remissio peccatorum.* — *Abiturus* pacem *eis reliquerat et dederat*, c. 14, 27. 16, 33. *Jam* pacem *eis affert*. V. g.]

v. 20. *ἔδειξεν, ostendit)* confestim. — *ἐχάρησαν, gavisi sunt)* Subtilitatem habet stilus Johannis. Nam gaudium erat magnum. — *ἰδόντες, videntes)* v. 18. — *τὸν κύριον, Dominum)* et quidem redivivum.

v. 21. *πάλιν, iterum)* Vim prioris salutationis nondum plane ceperant. ideo iteratur, atque adeo cumulatur. — *εἰρήνη, pax)* Fundamentum *missionis* ministrorum evangelii. 2 Cor. 4, 1. — *καθὼς, sicut)* Patris apostolus, Christus: Hebr. 3, 1. Christi, Petrus et reliqui. Non disserit multa de sua resurrectione; sed evidentiam ejus praesupponit, et ulteriora dat mandata. — *ἀπέσταλκε· πέμπω)* Differunt duo verba: in *ἀποστέλλω* spectatur voluntas mittentis et missi; in *πέμπω*, voluntas mittentis, praescindendo a voluntate missi. — *πέμπω, mitto)* Et hoc, et antecedentia et consequentia, parallela sunt cum Jes. 61, 1.

v. 22. *καὶ) et* confestim. — *ἐνεφύσησε, afflavit)* novo vitae vigore. Remotius hoc erat, quam osculum, et tamen valde efficax. Post resurrectionem non tetigit mortales, quamvis contrectandum se permisit suis. Sic Ez. 37, 9., *ἐλθὲ τὸ πνεῦμα, καὶ ἐμφύσησον εἰς τοὺς νεκροὺς τούτους, καὶ ζησάτωσαν.* — *καὶ λέγει, et dicit)* Sicut ex ore meo, inquit, accipitis afflatum, sic ex mea plenitudine accipite Spiritum. [*quem antehac habuerant quidem: sed postea largiori mensura acceperunt. Afflatus h. l.* medius *est inter istas exhibitiones.* V. g.] — *πνεῦμα ἅγιον, Spiritum sanctum)* quo duce legationem vestram geratis. Act. 13, 9. Arrha Pentecostes.

v. 23. *ἄν τινων) si quorundam.* — *ἀφῆτε· κρατῆτε, remittatis: retineatis)* Vid. not. ad Matth. 16, 19. — *ἀφίενται — κεκράτηνται, remittuntur — retenta sunt)* Illud, praesens; hoc, praeteritum. Mundus EST sub peccato conf. c. 3, 18. 36. 15, 6. Tam latam potestatem nemo unquam propheta in V. T. accepit, quam apostoli hoc loco. [*Hi scilicet ob profundam animorum explorationem atque eximiam virtutis mensuram, accedentibus praeterea manifestis iisque sensus ferientibus miraculis, modo plane singulari vel* remittere *poterant vel* retinere. *Neque tamen ejusmodi potestas non* omnibus *competit, qui* Spiritu sancto instructi sunt, *sive publico verbi ministerio fungantur sive minus. Immo vero*, Evangelii verbum *iis, qui Spiritui sancto locum concedunt, in remissionem peccatorum cedere potest, etiamsi non fiat mediantibus* ministris. *Parallela sunt huic loco* Marc. 16, 16. Luc. 24, 47. V. g.]

v. 24. *ὁ λεγόμενος, dictus)* Formula interpretandi, par illi, *ὅ λέγεται, quod dicitur.* v. 16. Inter Graecos magis innotuit Thomas nomine Graeco. — *οὐκ ἦν μετ' αὐτῶν, non fuerat cum eis)* quia fortasse remotius habuerat domicilium, et sero de resurrectione audierat. Postea tamen particeps factus est doni, quod v. 21—23. memoratur. Nam Spiritum nec tempus excludit, nec locus. Num. 11, 26.

v. 25. *ἔλεγον, dicebant)* Paullo post venisse videtur. — *ἑωράκαμεν, vidimus)* Sine dubio locuti sunt etiam de manibus et latere.

— *ἐὰν μὴ, si non)* Professa incredulitas. Et videre postulat et tangere; utroque sensuum genere. [*Reliquis certe discipulis (coll.* v. 20.) *recusat esse inferior.* V. g.] neque dicit: si videro, credam; sed solummodo: nisi videro, non credam. Neque existimat, se visurum esse; etiamsi ceteri se vidisse dicant. Sine dubio visus est sibi valde judiciose sentire et loqui; sed incredulitas, dum aliis judicii defectum tribuit, ipsa saepe duritiem et in ea tarditatem alit ac prodit. Marc. 16, 14. Luc. 24, 25. — *ἐν ταῖς χερσὶν αὐτοῦ, in manibus ejus)* Utitur verbis discipulorum. v. 20.

v. 26. *μεθ' ἡμέρας ὀκτὼ, post dies octo)* iterum feria prima. Interjectis ergo diebus nulla fuerat apparitio. [*Tu vero quot octiduа, ne octennia dicam, incredulitatem fovisti?* V. g.] — *τῶν θυρῶν κεκλεισμένων, januis clausis)* Nondum plane desierant timere. — *εἰρήνη, pax)* tertium. v. 19. 21.

v. 27. *τῷ Θωμᾷ, Thomae)* Antea crediderat: ideo ne nunc quidem abjicitur. — *φέρε, fer)* admove. — *τὸν δάκτυλόν σου, digitum tuum)* Thomae reguruntur verba sua. quam putes illum admiratum esse omniscientiam et bonitatem Salvatoris. Si Pharisaeus ita dixisset: *nisi videro* etc. nil impetrasset: sed discipulo pridem probato nil non datur. — *ὧδε, huc)* Demonstrativum. — *ἴδε)* tange et *vide.* Thomas dixerat: *ἐὰν μὴ ἴδω, si non videro.* — *πιστὸς, credens)* Dixerat, *Non credam.*

v. 28. *αὐτῷ, ei)* Itaque Jesum appellavit *Dominum et Deum,* et quidem *suum:* congruenter sermoni illi, qui exstat v. 17. neque haec verba meram exclamationem faciunt. Discipuli dixerant, *τὸν κύριον, Dominum:* nunc Thomas, ad fidem revocatus, Jesum non modo Dominum, ut antea agnorat ipse, et resuscitatum, ut condiscipuli affirmabant, agnoscit; sed etiam deitatem ejus altius, quam quisquam adhuc, confitetur. Est autem sermo' per affectum subitum abruptus, hoc sensu: Domine mi et Deus mi, credo et agnosco, te esse Dominum meum et Deum meum: habetque appellatio absoluta vim enuntiationis. Similis vocandi casus bis exstat v. 16., item Hos. 2. fin. Artemonius Part. 1. cap. 24. coll. praef. p. 20. et pag. d. 2., novam explicationem affert, qua Thomas *Dominum,* Jesum; et *Deum,* Patrem in eo inseparabiliter existentem appellaverit: sed sic Thomas non utrumque *ei,* Jesu; sed alterum Jesu, alterum Patri dixisset, per repentinam, admirationi Thomae minime respondentem, apostrophen. Si haec fuisset Thomae mens, Johannes non adjecisset, *αὐτῷ, ei.* Thomas antea non expresse denegarat fidem Deo Patri, sed Christo: ergo nunc non Patri, sed Christo iterum credit expresse. [*Approbatur haec confessio versu seq.* V. g.]

v. 29. *ἑώρακας) vidisti,* et tetigisti. — *πεπίστευκας, credidisti)* fidem adhibes. — *μακάριοι, beati)* Non negatur beatitudo Thomae, sed rara et lauta praedicatur sors eorum, qui citra visum credunt. nam etiam ceteri apostoli, cum vidissent, demum credidere. [*Vix dubium est, quin Apostoli multitudinem fidelium, qui Jesum non viderant, majoris fecerint quam seipsos.* V. g.]

v. 30. *πολλὰ, multa)* c. 2, 23. 3, 2. 6, 2. 7, 31. — *ἐποίησεν, fecit)* ante passionem, et post resurrectionem. nam additur, *coram discipulis suis.* Discipuli viderunt signa praeter alios, ante passionem; [*ita tamen, ut discipulorum quilibet omnium fere signorum spectator, adeoque testis legitimus fuerit.* V. g.] soli, post resurectionem. de

utrisque agitur in hoc libro; sed proxima praecipue spectat hoc symperasma, quod commode, sub mentionem fidei Thomae, fidem omnibus tanquam scopum libri commendat. — *τέτῳ, hoc)* Johannis. adde, etiam ceterorum evangelistarum.

v. 31. *ἵνα, ut)* Scopus evangelii. Haec sane, quae scripta sunt, adjunctis etiam iis, quae Matthaeus, Marcus, Lucas scripsere, gloriam Christi copiose demonstrant. Videatur Synopsis miraculorum omniscientiae et omnipotentiae Jesu Christi, in *Harmonia evangelica* p. 381. 383. (ed. II. p. 605. 609.) *)

CAPUT XXI.

v. 1. *Μετὰ ταῦτα, post haec)* plus octo diebus, ut videtur, interjectis. nam non jam exspectarant *manifestationem.* v. 4. Exemplo probat Johannes, plura signa in promtu esse. c. 20, 30. [*Appendix quasi libri est hoc caput.* V. g.] — *ἐφανέρωσεν ἑαυτὸν, manifestavit se ipsum)* Id grandius sonat, quam *ἐφάνη, apparuit.* — *ἐπὶ τῆς θαλάσσης, ad mare)* sic tamen, ut ipse non intraret mare, post resurrectionem. conf. Ap. 21, 1.

v. 2. *ὁμοῦ, simul)* uno loco, domi, septem. — *θωμᾶς, Thomas)* jam eo minus absens, eoque magis confirmandus et confirmatus. —

---

*) *Duplicem hanc* Synopsin, *pro more hactenus a nobis observato, in gratiam lectorum quorundam h. l. subjicere animus est. Omniscientiae argumenta reservamus ad* c. 21, 17.

Omnipotentiae documenta edidit, quum aquam in vinum convertit Joh. 2, 6. ss.: | templum purgavit, c. 2, 13. ss. Marc. 11, 15. ss.: | febrim depulit, c. 4, 47. coll. 52. Matth. 8, 14. s.: | leprosum (Matth. 8, 2. s.) quin decem simul leprosos mundavit, Luc. 17, 12. ss.: | paralyticos sanavit, Matth. 8, 5. ss. 9, 2. ss.: | daemonia refrenavit et ejecit, Marc. 1, 23. s. Matth. 8, 28. s. 9, 32. s. 12, 22. 13, 22. ss. Marc. 9, 17. ss. Luc. 11, 14.: | morbis diuturnis annorum 12, 18, 38. medelam attulit, Matth. 9, 20. ss. Luc. 13, 11. ss. Joh. 5, 5. ss.: | coecos (Matth. 9, 27. s. Marc. 8, 22. s. Matth. 20, 30. s.), quin et natum coecum (Joh. 9, 1. ss.) visu donavit: | manum aridam restituit, Matth. 12, 10. s.: | vento et mari (Matth. 8, 26. Marc. 6, 51.), nec non piscibus imperavit, Luc. 5, 4. s. Matth. 17, 27. Joh. 21, 6.: | virorum modo quinquies modo quater millia pauculis panibus saturavit, Matth. 14, 18—21. 15, 34—38.: | mortuos suscitavit, Matth. 9, 18. ss. Luc. 7, 11. ss. Joh. 11, 1. ss. | discipulis etiam potestatem dedit miracula edendi, Matth. 10, 1. 14, 28. s. Luc. 10, 9. 17. 19. Marc. 16, 20. His accedit ficus exsecratio, Matth. 21, 18.: | efficacia verbi, *Ego sum, missos hoc facite*, Joh. 18, 4. ss.: | sanatio Malchi, Luc. 22, 51.: | convivium miraculosum, Joh. 21, 9. Saepius aegrotorum *turbae* sanatae sunt, Matth. 4, 23. Luc. 5, 17. Matth. 9, 35. 12, 15. Marc. 6, 5. Matth. 14, 14. Marc. 6, 54. ss. Matth. 15, 30. 19, 2. 21, 14.; daemoniaci praecipue, Matth. 4, 24. s. 8, 16. Marc. 1, 39. Luc. 7, 21. 8, 2. Generatim etiam statim sub initium signa *multa* memorantur, Joh. 2, 23. In *Ipso* Salvatore prorsus mirabilia sunt: jejunium, Matth. 4, 2.: | evasio ex hostium manibus, Luc. 4, 29. 30. Joh. 8, 59.: | ambulatio in mari, Matth. 14, 25.: transformatio in monte, Matth. 17, 1. ss.: | mors, resurrectio, apparitiones, ascensio, Matth. 27. Marc. 15. Luc. 23. Joh. 19. cum seqq. *Jesus est Christus, DEI Filius. Harm. l. c.*

ναθαναὴλ, Nathanaël) c. 1, 46. not. — *οἱ τοῦ Ζεβεδαίου, filii Zebedaei)* Johannes scripsit hunc librum: nam alius scriptor illum cum fratre statim post Petrum nominasset. Praesupponitque, ut rem ex ceteris evangelistis notam, qui fuerint filii Zebedaei, quisve Zebedaeus. — *ἐκ τῶν μαθητῶν, ex discipulis)* apostolis aliisve.

v. 3. *ὑπάγω ἁλιεύειν, eo piscatum)* necessitatis, non lucri, causa. v. 5. Illustre exemplum *αὐτουργίας*, operis, manu, peracti, salva gravitate apostolica. — *καὶ ἡμεῖς, nos quoque)* Jam non tantopere timebant. — *εἰς τὸ πλοῖον, in navem)* quae *navicula* dicitur v. 8.

v. 4. *πρωΐας, mane)* cum satis diu laborassent.

v. 5. *παιδία, filioli)* Nomen aetatis. Appellat quasi ignotus, amanter, e sublimi, ut Sapientia *aeterna*. — *προσφάγιον, opsonium)* v. gr. piscem. — *οὔ, non)* Ars sibi non constat: sed v. 6. divina benedictio sibi constat.

v. 6. *δεξιὰ, dextra)* Certissimus jussus. Eo pisces coëgit virtus Domini. — *ἑλκύσαι)* Majorem vim innuit verbum *σύρειν* v. 8.

v. 7. *λέγει, dicit)* Vita quieta citius observat res divinas, quam activa: et haec tamen occasionem praebet, nec fructu excidit apud sanctos. — *ἐπενδύτην* Suidas, *ἐπενδύτης, τὸ ἐσώτατον ἱμάτιον.* Sed LXX מעיל vertunt *ἐπενδύτην.* — *διεζώσατο, accinxit se)* Reveritus est Petrus praesentiam Domini, cum condiscipulis familiarius versatus antea. — *γυμνὸς)* Exuerat *τὸν ἐπενδύτην.* — *ἔβαλεν ἑαυτὸν εἰς τὴν θάλασσαν, jecit se in mare)* citius nando, quam navi, perventurus ad Dominum. conf. Matth. 14, 28. Per ignes et undas trahit amor Jesu.

v. 8. *γὰρ, enim)* Celeriter hi quoque venire poterant. — *τὸ δίκτυον, rete)* a Petro relictum.

v. 9. *βλέπουσιν, vident)* de improviso. Miraculum. — *ὀψάριον, pisciculum)* unum. — *ἄρτον, panem)* unum. v. 13. Jesus discipulos convivio excepit: et cibo, quem unus edere conviva posset, satiavit omnes.

v. 10. *ἐνέγκατε, ferte)* Ita cernebant discipuli, piscem illum tam verum esse piscem, quam ceteros. — *ἀπὸ, de)* Reliquam copiam licuit asservare. — *ἐπιάσατε, cepistis)* Domino dante ceperant: et tamen illos cepisse, comiter dicit. — *νῦν, nunc)* Demonstrativum, ut attenderent. Antitheton v. 3. fin.

v. 11. *ἰχθύων μεγάλων, piscium magnorum)* quos *pisciculos* modo appellarat magnus Dominus v. 10. Ita habebant victum, usque ad iter in Judaeam. — *ἑκατὸν πεντήκοντα τριῶν, CLIII)* Mirabile est, sic prae Luc. 5, 6. hoc loco exprimi numerum ipsum (cujus ratio tum discipulos magis afficere potuit) quamvis tam propinquus esset numerus valde rotundus *CL.* cui *ὡς quasi* etiam addi potuisset, uti v. 8. Numerus CLIII est memorabilis. Hieronymus in Ezech. 47. *Ajunt, qui de animantium scripsere naturis et proprietate, qui ἁλιευτικὰ tam latino, quam graeco didicere sermone, de quibus Oppianus Cilix est poëta doctissimus, centum quinquaginta tria esse genera piscium, quae omnia capta sunt ab apostolis, et nihil remansit incaptum, dum et nobiles et ignobiles, divites et pauperes, et omne genus hominum de mari hujus seculi extrahitur ad salutem.* conf. Matth. 13, 47., *ex omni genere.* — *οὐκ ἐσχίσθη, non est scissum)* Nova circumstantia miraculosa.

v. 12. *δεῦτε, venite)* Dominus discipulos convivio accipit. In v. 9. est praeparatio ad prandium. — *ἀριστήσατε, prandete)* vos. Jesus non necessum habebat edere. Ex mentione *prandii*, coll. v. 4., *mane*, patet, *manifestationem* durasse multas horas. — *οὐδεὶς, nemo)* Magna gravitas hujus convivii. — *εἰδότες, scientes)* Syllepsis.

v. 14. *τρίτον, tertium)* Sermo est de apparitionibus solennioribus, hîc commemoratis, quae *discipulis* obtigere conjunctim. [*Videlicet jam* c. 20, 14. 19. 26. tres *Salvatoris apparitiones commemoraverat Johannes, si ea, quae* Mariae Magdalenae *obtigit, in computum veniat. Hoc vero* c. 21. *quum aliqua de Petro et Johanne appendicis loco subjungere consultum duceret; unam quoque apparitionem addit, ut earum, quae* apostolorum compluribus *contigere*, tres *omnino in hoc libro exstarent.* Harm. p. 609.] Thomas quoque bis interfuit.

v. 15. *ὅτε, cum)* Inter comedendum plus fuerat silentii. Silentium, ineunte convivio, non solum civilitatis est, sed etiam modestiae et temperantiae convenit. — *ὁ Ἰησοῦς)* Omittit hoc *Byz.* et *Lat.* olim, ut ex *Augustino* patet. Neque habebat cod. *Reutlingensis* manu prima. — *ἀγαπᾷς με, amas me)* Ter interrogat Dominus, *Amas me plus his? amas me? φιλεῖς, diligis me?* Ter respondet Petrus, *diligo te. ἀγαπᾶν, amare*, est necessitudinis et affectus: *φιλεῖν, diligere*, judicii. Alii hoc faciunt discrimen, ut *ἀγαπᾶν* sit simpliciter amare, *φιλεῖν* ita, ut aliquem osculari gestiamus: et firmat hoc discrimen *Eustathius;* sed Petrus ad quaestionem Domini *ἀγαπᾷς με* non videtur *ἐμφατικώτερον* responsurus fuisse *φιλῶ.* Ubi non expressa differentia, alterum altero connotatur. Jesus, constituta fide, de amore nunc interrogat: et hic *Pastoris* character est. Ab hac amoris conditione pendent, quae v. 15. seqq. et v. 18. s. memorantur. — *πλεῖον τούτων) magis, quam hi*, condiscipuli tui. Sic *οὗτος hic*, v. 21. Antea Petrus se *plus his* praestiturum dixerat, Matth. 26, 33. nunc autem simpliciter dicit, *amo te;* non addit, *plus his.* Prae ceteris tamen se modo ostenderat Domini cupidissimum, versu 7. — *σὺ οἶδας, tu scis)* Contrarium documentum ediderat Petrus per nuperam abnegationem: nunc argumenti loco adhibet provocationem ad scientiam et omniscientiam Jesu. — *βόσκε, pasce)* Illud *plus his* indicio est, Petrum hic restitui in locum suum, quem amiserat per abnegationem; simulque quiddam ei prae condiscipulis tribui, sed nihil, a quo ceteri excludantur. nam sane etiam hi amabant Jesum. c. 16, 27. Desinat tandem hoc ad se, et ad se unum, rapere, qui nec amat nec pascit, sed depascit, per successionis Petrinae simulationem. Non magis Roma, quam Hierosolyma aut Antiochia aut quivis alius locus, ubi apostolum Petrus egit, Petrum sibi vindicare potest: imo Roma minime, caput *gentium.* nam Petrus erat in apostolis *circumcisionis.* Unum Romae proprium est, quod apostolorum, etiam Petri sanguis, in ea reperietur. Ap. 18, 20. 24. — *τὰ ἀρνία μου, agnos meos)* Jesus est Dominus agnorum et ovium. Amat gregem suum, et amatori suo committit.

v. 16. *ποίμαινε, pasce)* Hoc verbum iteravit Petrus Ep. 1. cap. 5, 2. — *πρόβατα, oves)* *Agnos* habet *Lat.* iterum: quanquam res, ut mox videbimus, eodem recidit. Longe frequentissima apud veteres erat allegatio hujus dicti: *Pasce oves meas.* Itaque in Johannem formulam Veterum intulere recentiores, et secundo hoc loco

ἀρνία scripsisse videtur Johannes *); recentioresque Graeci arripuisse *πρόβατα*· ut tres sint versu 15. 16. 17. sententiae: *βόσκε τὰ ἀρνία μου ποίμαινε τὰ ἀρνία μου· βόσκε τὰ πρόβατά μου*. Tribus hisce sententiis grex Petro commissus in tres aetates distribuitur: primaeque aetatis grex, appellatione *agnorum* venit; tertiae, *ovium*, (nunquam tamen sine *agnis* subolescentibus:) secundae igitur *ovium* teneriorum adhuc, sive *agnorum* jam robustiorum. Discrimen *nominum*, quod graeca lingua aegre capiebat, discrimen *verborum*, *βόσκε* et *ποίμαινε*, compensat. *βόσκειν* est pars τοῦ *ποιμαίνειν*. Neque, si sermo Hebraeus has verborum differentias non cepit, opportuna Graecorum verborum proprietate Johannes sensum Domini non potuit exprimere. Tali sensu *Syrus* post verbum *pasce* versu 15. 16. 17. tria diversa nomina ponit, quibus *agni*, *oviculae*, *oves* respondent. Pariterque *Ambrosius* in Luc. 24. scribit: *Denique tertio* Petrus *non* agnos, *ut primo*, *quodam lacte vescendos; nec* oviculas, *ut secundo; sed* oves *pascere jubetur, perfectiores ut perfectior gubernaret. Oviculas* Petro et *oves* commendatas ait *Maximus* in serm. de SS. Petro et Paulo. Neuter quidem horum versu 16. *προβάτια* legit, ut Bellarminus contendit lib. I. de Rom. Pont. cap. 16., miras ovium classes, pontifici subjectas, quaerens: sed certe veteres illi gradationem trium sententiarum agnoverunt, quae cum 1 Joh. 2, 13. seq. amoenissime congruit. Ab hoc sermone ad mortem Petri erant 36 anni: atque id tempus hic ipse sermo in tres periodos ferme aequales dividit. Primum pavit Petrus tenellam ecclesiam christianam, sive *agnos*, quorum appellatio cum illa *discipulorum* in Actis appellatione congruit, cui deinde *fratrum* appellatio successit. vid. ad Matth. 10, 1 seq. In secunda periodo oves adduxit, rexit, congregavit. In tertia, ecclesiam ex Judaeis et gentibus collectam pavit, usque ad martyrium.

v. 17. *τὸ τρίτον, tertium*) Conf. c. 13, 38. Numerus decretorius. — *ἐλυπήθη, tristatus est*) Sic justam cepit sollicitudinem. — *καὶ εἶπεν, et dixit*) Hic, quasi defatigatus, se totum effundit.

**) v. 18. *ἀμὴν ἀμὴν, amen amen*) Etiam post resurrectionem,

---

*) *Secus lectio dijudicatur in marg.* utriusque Edit., *et in* Vers. germ.; *ubi nonnisi primo loco* (v. 15.) *voc. ἀρνία probatur: attamen res ipsa*, tres periodos *exhibens*, *utrinque conspirat*. E. B.

**) *Κύριε σὺ πάντα οἶδας, Domine Tu omnia nosti*] Largissime nimirum Jesu Domini *OMNISCIENTIAM* cum reliquis discipulis expertus erat Petrus. Hujus ea primum testimonia colligamus, quae apud *Johannem* exstant. Scivit Jesus, quis Simon esset, c. 1, 42.: | mentem et actionem Nathanaëlis, v. 47. 48.: | interiora hominis cujuscunque, c. 2, 25.: | facta mulieris Samaritanae, c. 4, 29.: | quae Ipse acturus erat, c. 6, 6.: | Judae aliorumque perfidiam, c. 6, 64. 70.: | Lazari obitum, c. 11, 11.: | horam suam venisse, c. 13, 1.: | Judae proditionem, v. 8.: Petri abnegationem, v. 38.: discipulorum quaerendi cupiditatem, c. 16, 19.; et omnia, v. 30.: | singula, quae manebant Ipsum, c. 18, 4.; eorumque consummationem, c. 19, 28. Scivit porro, ex *reliquorum Evangelistarum* relatione, hominum cogitata, Marc. 2, 68. Luc. 6, 8. 7, 47. (coll. v. 39.) Matth. 12, 25. 16, 8. Luc. 9, 47. 11, 17. Item, Salomonis quis vestitus fuerit, Matth. 6, 29.: | quid Sodoma, Tyrus et Sidon, si opera Christi vidissent, facturae fuissent, c. 11. 21. 23. Praedixit passionem suam, Matth. 16, 21. Marc. 8, 31. Luc. 9, 22. etc.: vastationem Hierosolymorum,

gravissimam hanc formulam adhibuit Dominus. — *νεώτερος, junior*) Comparativus complectens annos Petri usque ad limen senectutis. — *ἐζώννυες σεαυτὸν, cingebas te ipsum*) uti v. 7. — *περιεπάτεις, ambulabas*) uti v. 3. — *ὅπου ἤθελες, quo volebas*) Sic fecerat versu 7. — *γηράσῃς, senueris*) Indicatur, Petrum perventurum esse ad senectutem, 1 Petr. 5, 1., sed non longe in senectutem. — *ἐκτενεῖς, extendes*) cruciariorum ritu. manus tuas, ligno crucis transverso alligandas. — *σὲ ζώσει, te cinget*) fune. — *οἴσει, feret*) ad stirpem crucis, toto corpore affigendum. Alligabantur cruci, dum clavi essent infixi. Antitheton: *ambulabas*. — *ὅπου, quo*) nempe in locum, ubi crux depangatur. Ita exponendus est hic locus, ut non conveniat in quodvis supplicium. — *οὐ θέλεις, non vis*) secundum naturam.

v. 19. *σημαίνων, significans*) Tales praedictiones interdum iis obtingunt, qui amore et fidelitate excellunt. — *ποίῳ, quali*) Scripsit Johannes librum ante mortem Petri: et praedictioni Domini per Johannem commemoratae respondit eventus, paucis post annis. Conf. c. 12, 33. — *δοξάσει, glorificaturus foret*) Maxime patiendo, non solum agendo, sancti glorificant Deum. — *λέγει, dicit*) continuo. — *ἀκολούθει μοι, sequere me*) seorsum; ad audienda, quae tecum solo agam; tum, ut crucem subeas. v. 18. 22. c. 13, 36. [*Id per totum vitae curriculum alacritatem Petro in sequela Christi conciliavit.* V. g.] Haec *sequela* importabat non tam similitudinem mortis Jesu Christi et Petri per crucem, quae jam significata erat; quam mortem Petri a morte Domini non maximo intervallo sejunctam, si id ad mansionem Johannis conferatur. nam sequitur, *quid ad te? Sequere me*, primum dixerat discipulis. Initii continuatio Christianismum absolvit. Hic maxime Ignatii animus erat, *Christum assequi*.

v. 20. *ἐπιστραφεὶς, conversus*) *Sequi* ergo instituerat. *Jacobo* ante Petrum et Johannem defuncturo, nil praedicitur: ex quo ipso citam consummationem sui potuit colligere. — *ὃς καὶ, qui etiam*) Ut antea, in coena illa, ita nunc quoque locum quaerebat et se familiariter insinuabat, propemodum magis, quam Petrus libenter perferret. — *ἀνέπεσεν ἐπὶ τὸ στῆθος, accubuerat super pectus*) Sermo concisus: i. e. *accubuerat* in sinu Jesu, et sic demum applicarat se *ad pectus* ejus. c. 13, 23. 25. — *ἐν τῷ δείπνῳ, in coena*) insigni illa, pridie coenae paschalis.

v. 21. *λέγει, dicit*) Cogitabat, se unum nunc sequi jussum esse. — *τί, quid*) Facilius nos ipsos voluntati divinae impendimus, quam curiositatem circa alios, aequales praesertim aut suppares, deponimus.

v. 22. *λέγει, dicit*) Occultiora sunt fidelibus divina consilia circa fratres, quam circa impios. conf. v. 20., de proditore. — *ἐὰν, si*) Nunquam Dominus amicis quamlibet inepte rogantibus meram dedit repulsam. quare ne hic quidem severitate mera reprimit Petrum, sed aliquid benigne subinnuit; sicut etiam *αὐτὸν, illum*, relativum, lenius est, quam si *τοῦτον, hunc*, demonstrativum, ei reponeretur. Est igitur amphibolia et gravis et suavis. nam conditio, *si*, non affirmat, si accipiatur sermo de adventus complemento: categorice etiam valet

Luc. 19, 43. Matth. 23, 35. ss. 24, 2. ss. Luc. 23, 28. ss.: | res, introitum Ipsius in urbem et convivium paschale concomitaturas, Marc. 11, 2. ss. 11, 13. 15. 27.: | aliaque id genus permulta. *Harm.* p. 609. sq.

sermo, si de primordiis adventus. Et sane senserunt fratres, τὸ εἰ non plane rigide a Domino esse adhibitum; quanquam id ipsum non debuerant totum tollere. v. 23. — *αὐτὸν, eum*) Sic Johanni ad quaerendum minus promto (nam antea quoque non nisi exstimulatus quaesierat, v. 20.) sed tamen quaerere optanti, indicatur, quid ei futurum sit. Minus curiosis plus revelatur. — *θέλω, volo*) Potestas Jesu in vitam et mortem suorum. Rom. 14, 9. — *μένειν, manere*) *remanere* in terra. 1 Cor. 15, 6. Contra, mortui, *ἀπελθόντες, qui decessere*. Augustinus interpretatur, *exspectare*. mansionem quidem sequitur exspectatio; sed *mansionis* notio salva veritate perstat. — *ἕως ἔρχομαι, donec venio*) i. e. donec ego revera ero *veniens* gloriose, adeoque Johannes de me in praesenti testari poterit, *Ecce venit.* Vastationem Hierosolymorum continuo excipit tempus Domini venientis. Matth. 23, 39. 24, 29. not. quem adventum Johannes in apocalypsi describendum nactus est. Praecipui apostoli ex duodecim erant duo, Petrus et Johannes. illo, fundamentum; hic, coronis: si tertius addendus, est Jacobus, primus ex iis martyr, qui quidem huic convivio quoque interfuerat potius, quam colloquio. Petro, crux; Johanni, apocalypsis illa magna per aenigma hoc loco promissa est. Et inter hunc sermonem Domini interque obitum Johannis medius quasi articulus fuit martyrium Petri; annis aerae receptae XXX, LXVII, XCVIII, haec sibi momenta vindicantibus. Hoc pacto demum plenius perspicitur antitheton: Petrus Jesum ex mundo proficiscentem *sequitur* per mortem: v. 19. not. at Johannes *manet* in mundo, donec Idem veniat. Sane crucem Petri aequiparat ministerium Johannis in scribenda et mittenda apocalypsi, propter res gravissimas ei tantisper exantlandas: Ap. 1, 17. 10, 9. s. neque ea ecclesiae minus fructuosa est. Videlicet Johannes, superatis periculis, in vita mansurus erat, dum maturum foret, defunctis pridem collegis tantum non omnibus, Judaeorum re sublata, constitutaque ecclesia christiana, apocalypsin administrare, cujus prora ac puppis est frequens illud ac solenne: *venit: venio: venito.* Cap. 1, 7. 22, 20. etc. Decuit enim, apocalypsin non edi citius, et tamen edi per apostolum. Quare hoc loco promissio Johanni quondam cum aliis data, Matth. 16, 28. not. nunc ad Johannem solum singulari, excellenti ac nova ratione contrahitur. Saepe res tum dicitur fieri, quum ea ut futura repraesentatur: vid. not. ad Act. 13, 33. quare Dominus in illa vividissima repraesentatione prophetica et apocalyptica *venire* dicitur. Neque solum in visione, sed in Johannis oculis et affectu, et ab illo solennissima denunciatione, et ipso potissimum Johannis obeuntis tempore, ac deinceps, re ipsa est *Veniens* potius, quam *venturus*. Namque manente Johanne, evenire coepit impletio, data ipsi quoque septimo angelo tuba. Ap. 11, 15. not. Atque ut cuncti XL dies post resurrectionem erant dies ascensionis, Joh. 20, 17. not. sic brevissimo post ascensionem intervallo est tempus adventus ad judicium, quia nullus alius est interpositus gradus. Act. 1, 11. Nam ab ascensione sessio ad dextram non differt, nisi ut ab actu status ipse. Itaque Christus *exspectat, paratus*. Hebr. 10, 13. 1 Petr. 4, 5. Hujus adventus mentione omnia citeriora, quae apocalypsis habet, continentur. Una est hora ultima, in quam etiam antichristi adventus incidit. 1 Joh. 2, 18. Sub apocalypsin Johannes abiit et obiit, (conf. Luc. 2, 26. 29.) post magnas afflictiones, morte naturali, ut Daniel, c. 12, 13., cum quo multa habuit communia. De-

31 *

nique illa sententia, *donec Johannes scribet apocalypsin*, tam vere proprieque potuit his verbis proferri, *donec venio*, quam vere proprieque Johannes tum, quum apocalypsin scripsit, *Dominum venire* scripsit. Sic uterque adventus Dominici primi et secundi prodromus et nuncius uno fuere nomine, Johannes baptista et Johannes apostolus. Historia V. T. digesta est per vitas patriarcharum regumque et per hebdomadas Danieliticas: apocalypsis autem praedixit periodos historiae N. T. subsecuturae. Totam catenam auream in medio explet primum vita Jesu Christi; deinde mansio Johannis, qui etiam solus ex evangelistis paschata omnia et annos inter baptismum Christi et inter tempus Hujus colloquii interjectos memoravit: solus ex omnibus *chronographum* omnium temporum N. T. egit. Vide, quanta dignatio erga discipulum dilectum. — **τί πρός σε; *quid ad te?*)** Hoc Petri curiositatem in ordinem redigit; sed multo magis innuit, cursum ejus jam fore peractum, Johanne adhuc opus faciente, et adventui Domini subserviente. Petrus martyrio consummatus est aliquot annis ante vastationem Hierosolymorum: eam vastationem subsequitur adventus Domini. — **σύ, *tu*)** Gravis jussus et clemens. — **ἀκολούθει μοι, *sequere me*)** Imperativo continetur futurum. tuum hoc age; illi superstiti sua relinque. Pariter sermo de Johanne non solum, quid fieri velit Dominus, sed quid futurum sit, innuit.

v. 23. **ὁ λόγος, *sermo*)** Vide, quanto firmior sit litera, quam sermo. *Sermo* etiam apud fratres, citra fraudem, ex errore interpolatus est: *manus* apostolica medetur, hodienum salva. Ipsi traditionum patroni et antiquis et novis pugnant libris. — **ἀδελφούς, *fratres*)** VII illos, v. 2., et reliquos aetatis illius, aut potius eos, qui Johanne scribente vivebant. Alias non opus fuisset, errorem tam sero refutare; qui apostolo diu vivente videbatur confirmari. *Fratrum* appellationem didicere ex c. 20, 17. — **ἐκεῖνος, *ille*)** Hoc pronomen facit ad amplificandum. — **οὐκ ἀποθνήσκει, *non moritur*)** Hoc substituunt pro verbis aliis, omisso ἐάν, ἕως, *si*, *donec*, antithetoque inter *sequelam* et *mansionem* nimis extenso. Agnoverunt tamen, adventu ipso Domini sublatum iri omnem mortalitatem. Specimen imbecillitatis, quae manebat in intellectu discipulorum ante Parācleti adventum: imo specimen universae sinisteritatis humanae in accipiendis verbis Christi, apocalypticis praesertim, quorum hoc loco strictura est. — **καὶ οὐκ, *et non*)** Diligenter occurrit Johannes explicationi alienae et erroneae, ne tribueretur Christo effatum, quod non esset Christi. nam *mortuo* Johanne, videri potuisset aliud ei a Domino praedictum esse, aliud evenisse. In verbis divinis omnes apices praecise tenendi sunt: et maxime cavendum, ne quid addatur. Ap. 22, 18. [*Leviuscula enim verborum immutatione, et quae nullius momenti esse videatur, sensus genuinus detorqueri potest.* V. g.] Talem curam in referendis Christi verbis adhibuit Johannes ceterique evangelistae. Non totidem iisdemque omnia voculis retulerunt, sed tamen plane ex Domini sententia, ut perinde possint et debeant accipi, ac si totidem et eadem verba essent.

v. 24. **οὗτος, *hic*)** Itaque illa etiamnum tempestate *manebat* discipulus, mansioque ostendebat, tot annis interjectis, veritatem verborum Domini, et potentiam *voluntatis* ejus. — **ὁ μαρτυρῶν) *qui testabatur***, sermonibus, superstes. Respondet τὸ γράψας, *qui scripsit.* — **καὶ οἴδαμεν, *et scimus*)** Hoc colon ipse potuit Johannes praescri-

bere ecclesiae, quae non invita id publice legeret, et cum fideli assensu agnosceret. Sin ecclesia hoc addidit, non plus derogat auctoritati operis, quam versiculus ille, quem epistolae ad Romanos intexuit Tertius: aut (si hoc addere licet) Sleidani Commentariis adjecta de ejus obitu clausula, ab ipso fortasse inchoata, et ab amico perfecta.

v. 25. *ἐςὶ, sunt)* Praesens. praesentia erant menti Johannis: nec dubium est, quin multa in sermonibus narrare solitus fuerit. — ***καὶ ἄλλα**, etiam alia)* Nullum detrimentum inde patitur res Christana, quod quaedam, quae apostoli scripsere, hodie non exstant; nam ne hoc quidem obest, quod multa eorum, quae Jesus fecit et dixit, ne perscripta quidem sunt. — ***καθ᾽ ἕν**, singulatim)* quod ad facta, eorumque singulas circumstantias attinet. — ***οἶμαι**, opinor)* Hoc verbo mitigatur amplificatio. Singularis numerus ostendit, Johannem scripsisse hunc versum. — ***τὸν κόσμον**, mundum)* Augustissimam habuit Johannes existimationem de multitudine miraculorum Christi. — ***χωρῆσαι**, capere)* Hoc non de capacitate geometrica, sed morali accipiendum est. *Fideles* caperent; quibus tamen satis scriptum est. c. 20, 31. Mundus sese amplius distineret: huic ergo ipsa brevitate moderata consulitur. Ipsi libri tales, qualem Johannes scripsit hunc, aequarent bibliothecas multas: (quanto autem minus caperet mundus libros de ceteris rebus, quas facit Jesus exaltatus?) et librorum exemplaria exstitissent plurima; et critici commentatoresque multo sibi plus negotii datum arbitrati essent. Hujus epiphonematis addendi occasionem Johanni dedisse videtur jam tum sedulitas multorum in multiplicandis apographis, et pia fidelium admiratio, versu 24. expressa; ut dicat: *Multo major esset vestra admiratio, si non modo haec, quae scripsi, sed etiam cetera nossetis. Non omnia dixi.*

ANNOTATIONES
AD
ACTA APOSTOLORUM.

Liber hic, quo Lucas *Acta Apostolorum*, Petri maxime et Pauli refert, medius est inter evangelicos et epistolicos, eoque *centralis.* Continet non solum recapitulationem evangelicae historiae, sed etiam continuationem historiae Christi, eventum praedictionum ejus, et quodammodo supplementum per ea, quae discipulis antehac infirmioribus, per Paracletum largius impertiit. vid. omnino Joh. 16, 12. s. Continet etiam semina et stamina omnium rerum, quae in Epistolis exponuntur. Libri evangelici agunt de capite, Christo: Acta ostendunt, easdem res geri in corpore ejus, quod Spiritu ejus vegetatur, a mundo vexatur, a Deo defenditur et exaltatur. Summa habetur Eph. 1, 20. 22. Christique discessus et Paracleti adventus faciunt, ut hic liber majorem cum Epistolis, quam cum evangelicis libris habeat similitu-

dinem. *Multis ignotum plane hunc librum* Chrysostomus sua aetate fuisse testatur ineunte prima in eum homilia. Utinam hodie tanta ei cura impenderetur, quantam impendi decet. Ostenditur hîc doctrina Christiana, ejusque methodus erga Judaeos, Gentes, Fideles; id est, erga convertendos et conversos. Ejusdem obstacula apud singulos homines, genera hominum ordinesque et populos. Propagatio Evangelii, et magna illa inter Judaeos et Gentes revolutio. Victoria Evangelii, pervenientis ex uno conclavi in templa, domos, plateas, fora, campos, hospitia, carceres, castra, aulas, currus, naves, pagos, urbes, insulas; ad Judaeos, gentes, praetores, duces, milites, eunuchos, captivos, mancipia, foeminas, pueros, nautas; in Areopagum, Romam denique. Vindicta in hypocritas, malos imitatores, hostes et adversarios. Conservatio apostolorum et ecclesiae. Fructus incomparabiles in vita et morte. Nervi characteresque quam plurimi et argumenta pro veritate et efficacia religionis Christianae. Specimen disciplinae et oeconomia, ipsaque idea ecclesiae Christianae et muneris evangelici.

Partes sunt VII.

I. PENTECOSTE, cum antecedentibus.	Cap. I. II.
II. Acta in JERUSALEM et in omni Judaea, et in Samaria, inter CIRCUMCISOS.	Cap. III.—IX. XII.
III. Acta in CAESAREA, et receptio GENTIUM.	Cap. X. XI.
IV. Cursus PRIMUS inter gentes, Barnabae et Sauli.	Cap. XIII. XIV.
V. Legatio et consilium HIEROSOLYMITANUM, de Judaeorum et Gentium EADEM conditione.	Cap. XV.
VI. Cursus ALTER Pauli.	Cap. XVI.—XIX.
VII. Cursus TERTIUS, ROMAM usque.	Cap. XIX, 21. — XXVIII.

Distinctius hae partes resolvuntur in Ordine temporum, cap. VI.

Applicatio omnium partium ad nostra tempora quomodo institui debeat, pulcre ostendit *Justus Jonas* in Dedicatione Annotationum ad hunc librum Anno 1524 editarum: *Res ipsae*, inquit, *quae* nunc nostro seculo *geruntur, clariorem reddunt nobis non modo hunc librum, sed et reliquam etiam scripturam, cum plane hoc videamus* pati *nunc vere pios* —. *Fiunt* miracula *non minora quotidie, quam tunc facta sunt. quis enim tam celerem* cursum *verbi*, *quis hanc* subitam mutationem rerum *non miraculum maximum esse ducat? Quis Lutherum jam nostra aetate Evangelii praeconem hactenus a tot mundi sapientibus et potentibus pugnatum, fremente papa, invito Satana, invitis omnibus inferi portis, tamen superstitem, non Paulo contra XL virorum conjurationem et tot callidas insidias hostium servato, jure comparet?* — *Suaves homines sic putant apostolos consuluisse posteritatis otio, et sic perpessos esse catenam Evangelii, ut nunc eo* tranquillius *monachi et sacerdotes molliter curent cuticulam, quasi vero Satanas nunc sit nullus, aut mundo et carni nunc cum Evangelio conveniat.*

AD CAPUT I.

v. 1. *Μὲν, quidem*) Apodosin, de *libro* hoc altero, res ipsa exhibet, particulam *δὲ vero* absorbens. — *λόγον, sermonem*) λόγος, Latinis *liber*, tantam solet habere longitudinem, ut lector cupidus una lectione absolvere possit. Prodest igitur, interdum unum librum,

v. gr. Evangelium secundum *Lucam*, simul perlegere. Auctoritas libri alteriusutrius redundat in alterum Lucae. Maximus adhuc in oeconomia Christi limes est hoc tempus a resurrectione usque ad ascensionem: in eo prior Lucae liber desinit, alter incipit, non tam apostolorum, quam Spiritus sancti Acta describens, sicut prior liber Acta Jesu Christi habet. — **περὶ πάντων**, *de omnibus*) summatim videlicet. coll. Joh. 21, 25. — **ἤρξατο ποιεῖν** — **ἄχρι**) *coepit facere — usque*: id est, *fecit ab initio*, conf. *incipiens*, v. 22. Initia et exitus pertexuit Lucas, i. e. omnia, considerate. — **ποιεῖν**, *facere*) per miracula et actiones sanctas. — **διδάσκειν**, *docere*) per sermones.

v. 2. **ἐντειλάμενος**, *praecipiens*) Qui discedunt, solent *praecipere*, *mandare*, ut opus est, et quod satis est. Versu 3. generatim exprimit Lucas, quid Dominus dixerit apostolis per illos XL dies: sed versu 2. 4. seqq. declarat, quid dixerit illo die ascensionis. coll. v. 5. fin. et v. 9. init. Ad eum enim ipsum diem perduxerat Lucas Evangelium suum: et ab eo Apostolorum Acta orditur. — **τοῖς ἀποστόλοις**, *apostolis*) Appellatio conveniens totius libri argumento: *discipulatus* jam exibat. — **διά**, *per*) Constr. cum *praecipiens*. Is ipse, qui praecipiebat, Spiritum S. habebat, Luc. 4, 18., et cum mandatis cum dedit apostolis, Joh. 20, 22., mox daturus uberrime. Sic ante ascensionem dedit *arrham pentecostes*. — **ἐξελέξατο**) *elegerat*. Luc. 6, 13. Joh. 6, 70. De Juda seorsum agitur v. 16. seq. — **ἀνελήφθη**) *sursum receptus est.*

v. 3. **παρέστησεν ἑαυτόν**, *stitit se ipsum*) Grandis oratio. Suavis regressus: *assumtus est*, *stitit*, *virum*, *passionem*. — **παθεῖν**, *passionem*) ad mortem usque. — **τεκμηρίοις**, *argumentis*) per visum, auditum, tactum etc. unde certo et liquido scirent, et *Ipsum* esse, et *vivere*. — **δι' ἡμερῶν τεσσαράκοντα**) *per dies LX.* non perpetuo, sed per intervalla. Contra, *decem* duntaxat, non *quadraginta* dies, ab ascensione ad pentecosten: *triduum*, mortis. — **ὀπτανόμενος**, *apparens*) per apparitiones bene longas. Joh. 21, 12. — **περὶ τῆς βασιλείας**, *de regno*) Haec summa erat, etiam ante passionem, sermonum Christi.

v. 4. **συναλιζόμενος**, *conventum agens*) Hoc non dicitur de omnibus apparitionibus, v. 3., sed de ultima, eaque frequenti et maximi momenti. Lectionem ab aliis solicitatam et notionem verbi hujus probat Hesychius, **συναλιζόμενος, συναλισθεὶς, συναχθεὶς, συναθροισθείς**. — **μὴ χωρίζεσθαι**, *ne discederent*) Facile reliquissent Jerusalem, ubi crucifixus fuerat Dominus. — **τὴν ἐπαγγελίαν**) Ammonius: **ὑπισχνεῖται ὁ τῷ αἰτήσαντι δώσειν ὁμολογήσας· ἐπαγγέλλεται δὲ ὁ ἀφ' ἑαυτοῦ δώσειν ὁμολογήσας**. Quae verbi Graeci proprietas, ubi de divinis promissionibus agitur, exquisite observanda est. — **ἠκούσατε**, *audistis*) Dixerat hoc ipsum Luc. 24, 49. Atque hic parallelismus ad arctissimum nexum pertinet utriusque libri Lucae. Stilus ex relativo recitativus, uti c. 23, 22., item post verbum *praecipere*.

v. 5. **ὑμεῖς**, *vos*) mei. Matth. 3, 11. Hoc late patet. Act. 11, 16. — **βαπτισθήσεσθε**, *baptizabimini*) a me. Matth. l. c. — **οὐ μετὰ πολλάς**, *non post multos*) Numerus dierum non definitus exercebat fidem discipulorum.

v. 6. **συνελθόντες**, *convenientes*) Facilius putabant conjunctim se impetraturos esse responsum. — **τούτῳ**) *hoc intervallo*, post dies

non multos veniente. — τὴν βασιλείαν, *regnum*) cujus sedes Hierosolyma, v. 4., at latitudo, maxima, v. 8., et indoles divinior, quam interrogantes tum interpretabantur verba Domini. v. 3. fin. Luc. 22. 16. — τῷ ἰσραὴλ, *Israëli)* Dativus emphasin habet. Apostoli, *re* praesupposita, quaerebant de *tempore:* et pariter se habet subsequens responsio.

v. 7. οὐχ ὑμῶν ἐστιν, *non vestrum est)* Non dicit, *non est vestrum*, sed, *non vestrum est*, ut emphasis sit in *vestrum*. conf. omnino, *non vos*, *alii*, Joh. 4, 38.: et, *non tibi*, 2 Chron. 26, 18.: et, *non vobis et nobis*, Ezr. 4, 3. Repulsa comis est, et gravis descriptio *Reservati* divini: nec tamen ea ad reprehendendum, sed ad docendum spectat. Non dicit, *non est juris et officii vestri, quaerere:* sed ait, *Non vestrum est nosse:* non vestrae potestatis hoc esse jussit Pater, sed suae potestati reservavit, ut ipse sciat et faciat. conf. Matth. 24, 36. *Non vestrum* est, inquit: unde non licet colligere, ne aliorum quidem posthac fore. Revelatio oeconomiae divinae habet suos gradus. 1 Petr. 1, 12. Matth. 11, 11. Ap. 1, 1. — χρόνους ἢ καιροὺς, *intervalla vel tempora)* Interrogatio discipulorum corrigitur, et vocabulum generale, χρόνῳ, *intervallo*, per alterum additum, χρόνους ἢ καιροὺς, *intervalla vel tempora*, magis determinatur, ut alibi ostendimus. Generatim observetur hoc loco, longius quiddam esse χρόνον, quam καιρόν. c. 7, 17. 20. Justus Jonas: *Satis est, vos scire ex Scripturis, futurum, ut restituantur omnia; sed quando futurum sit, hoc DEI est.* — οὓς, *quae)* Tempora DEO reservata indagare, curiositatis est: revelata non curare, animi pusilli aut somnolenti. Dan. 9, 2. 1 Petr. 1, 11. Ap. 13, 18. Quae apostolorum nondum erat nosse, per Apocalypsin postea sunt significata. Generalius enunciatum non derogat revelationi speciali subsecutae. Petro quoque hoc loco dicitur, *Tuum non est*, plane uti Joh. 21, 22. 23., *quid ad te?* — ὁ πατὴρ, *Pater)* Matth. 20, 23. 24, 36. — ἔθετο, *posuit)* Ergo *res* ipsa firma est: alias nullum ejus rei *tempus* esset. — ἐν τῇ ἰδίᾳ ἐξουσίᾳ, *in sua potestate)* Tempore ulterioris revelationis, et ipsius maxime complementi, etiam ea, quae antehac in Patris potestate fuerant sita, noscuntur.

v. 8. ἀλλὰ, *sed)* Antitheton inter id, quod discipulorum erat, vel non erat; tum inter id, quod illo tempore futurum erat, et inter id, quod in ulteriora reservatum erat. — μάρτυρες, *testes)* doctrina et sanguine: non reges mundi; quanquam regnum DEI per illud ipsum testimonium propagabitur. — ἱερουσαλὴμ — γῆς, *Jerusalem — terrae)* Gradatio. vid. v. gr. c. 8, 1. 4. 5. 27. — σαμαρείᾳ, *Samaria)* Samaritanas urbes antea intrare non debuerant. Sine dubio nunc mirum id visum est apostolis.

v. 9. νεφέλη, *nubes)* Itaque per se non disparuit Dominus.

v. 10. ἄνδρες — λευκῇ, *viri — alba)* Conf. Matth. 28, 3. not. *Vir*, pro angelo. c. 10, 30. 3. 22. Luc. 24, 4. not. Sed conf. etiam Luc. 9, 30. not. [*Itaque vel* angeli *fuerunt vel* homines. V. g.]

v. 11. γαλιλαῖοι, *Galilaei)* In apparitionibus, quae singulis obtingunt, nomen proprium adhibuere angeli; pro quo adhibetur h. l. nomen patriae, sub quo omnes continentur. Ex Galilaea nunquam vel certe raro fuerat propheta; at omnes apostoli. — τί, *quid)* Simile *quid*, c. 3, 12. — ἐμβλέποντες) *intuentes*, cum mora in coelum, quod nunc aspicere nil attinet, quum Jesus non cernitur. — οὕτως,

ὃν τρόπον, *sic, quemadmodum*) Similis locutio, c. 27, 25. 2 Tim. 3, 8. — ἐλεύσεται, *veniet*) Ascensio potius Christi, quam adventus ad judicium, in Scriptura ut *reditus* describitur. *Venire* dicitur, non solum, quia antea non venerat ad judicandum, sed quia adventus gloriosus multo erit illustrior. Mundus non crediderat, Filium DEI *venisse:* respectu credentium dicitur *redire*. Joh. 14, 3. Tum revelabitur, in die suo. Verbum, *venit*, jam in prophetia Henochi positum. Jud. v. 14. *Veniet*, modo visibili, in nube, cum tuba, cum comitatu, et eodem fortasse loco, v. 12. adde Zach. 14, 4., cum annot. Michaëlis, et Matth. 24, 27. not. Non ii, qui ascendentem viderunt, dicuntur venturum *visuri*. Inter ascensionem et inter adventum gloriosum nullus interponitur eventus, eorum utrique par: ideo hi duo conjunguntur. Merito igitur apostoli, ante datam Apocalypsin, diem Christi, ut valde propinquum, proposuerunt. Et congruit majestati Christi, ut toto inter ascensionem et inter adventum tempore sine intermissione exspectetur.

v. 12. ἐλαιῶνος, *oliveti*) ubi agon fuerat. — ἐγγὺς, *prope*) quinque stadiis. — σαββάτου ὁδὸν, *Sabbati iter*) quantum Judaeo licebat iter facere die Sabbati, citra lassitudinem, ad duo millia cubitorum. Colligit hinc Chrysostomus, die *Sabbati* eos reversos esse in urbem: malim statuere, proprium in toto oliveti monte ascensionis locum hac ab urbe distantia notari.

v. 13. ὑπερῷον) Sic LXX עליה reddunt. Joh. Gregorius: *ὑπερῷα in Scripturis erant loca in ea parte domus, quae erat a solo remotissima, a Judaeis ad preces privatas separata, versus Salomonis templum spectantia aut locum illius: quibus ob consecrationem et convenientem recessum apostoli utebantur more Christiano.* Obs. c. 3., ubi copiose ὑπερῷα describit. — πέτρος, *Petrus*) Constr. cum ἀνέβησαν, *ascenderunt*. De ordine apostolorum vide ad Matth. 10, 2. Petro, primo, articulus prae ceteris additur, c. 3, 11. 4, 13. 19. 8, 14., quanquam non semper, c. 3, 4. Per hos paucos et contemtos homines, sine ullis praesidiis humanis, Christus mundum ad obedientiam fidei perduxit.

v. 14. ὁμοθυμαδὸν, *unanimiter*) Haec particula saepe in Actis, convenienter argumento libri: extra Acta, non nisi semel in N. T. ponitur. Rom. 15, 6. — τῇ προσευχῇ καὶ τῇ δεήσει) de differentia horum verborum vid. 1 Tim. 2, 1. not. — σὺν γυναιξὶ, *cum mulieribus*) Luc. 24, 10. 1 Cor. 9, 5. — μαρία. *Maria*) cujus ultima h. l. mentio in N. T. Haec et sanctitatis et senectutis nomine eximie habita inter sanctos, testimonium praebuit omnium rerum, quae inde ab Annunciatione factae fuerant. — ἀδελφοῖς, *fratribus*) consobrinis. Hi quoque lucrifacti, tametsi initio non crediderant.

v. 15. ἀναστὰς, *exsurgens*) ut solent verba facturi. Haec oratio Petri ante Pentecosten illam habita, tamen non discipulatum, sed apostolatum refert, ex Joh. 20, 22. — ἐπὶ τὸ αὐτὸ, *insimul*) in illo nempe loco. Aliis locis plures poterant esse discipuli, extra urbem maxime. — ὡς ἑκατὸν εἴκοσι, *quasi centum viginti*) Hujus numeri decima pars erant apostoli. εἴκοσιν et εἴκοσι, scribi, docet Eustathius. — εἶπεν — ἄνδρες, *dixit — viri*) Parenthesis inter propositionem et tractationem, uti Gen. 6, 9. seq.

v. 16. ἄνδρες ἀδελφοὶ, *viri fratres*) Id beatius, quam *viri Athe-*

nienses. Appellatio honoris et amoris, concilians auditores. — *ταύτην) hanc*, in Psalmo 69. et 109.

v. 17. *ὅτι, quod)* Ratio, sub qua Judas hîc memoratur, quia habuerat *munus*. v. 20. — *κατηριθμημένος, annumeratus)* Triste est, *numerari*, non manere. — *κλῆρον, sortem) Sors* dicitur, quicquid alicui citra suam operam obtingit. — *τῆς διακονίας, ministerii)* Sic frequentissime in hoc et sequentibus libris dicitur ministerium N. T., sed in V. T. LXX interpretes pro שרת *apparere* plerumque dicunt *λειτουργεῖν*, quod ipsum sonat magnificentius quiddam. Apostoli autem humilitatem expeditam secuti sunt. — *ταύτης, hujus)* nostri.

v. 18. *ἐκτήσατο, possedit) emit.* Judas quidem non solvit argentum, Matth. 27, 5., sed tamen aut emere constituerat, conf. 2 Reg. 5, 26., aut initio emtionis facto occasionem dedit, ut Sacerdotes eam consummarent. Non credidit miser, causam Jesu durabilem fore: et in posterum, si ea labaret, sibi et suis (Ps. 109, 9.) domicilium destinarat, quo se reciperent, et de victu prospiceret voluit. Alii exponunt: *ἐκτήσατο, paravit*, scil. non sibi, sed aliis revera. — *πρηνὴς γενόμενος, projectus in faciem)* Species mortis, quam Judas sibi consciverat, (Matth. 27, 5. not.) tum satis nota erat. Igitur ea praesupponitur h. l. et adduntur, quae secuta sunt, nempe cadaveris contumeliose projecti situs pronus, quum honeste defuncti componantur supini. Illustrari locus potest ex libro eleganter Graeco 3 Macc. 5, 41. (43.:) ubi Rex Judaeis infensissimus comminatur, *τὸν ναὸν πυρὶ πρηνέα καταστήσειν· se templum per ignem solo esse* aequaturum. *πρηνῆ γενέσθαι* non significat *praecipitem se dare.* — *ἐλάκησε μέσος, crepuit medius)* Hesychius, *ἔλακεν, ἐψόφησεν.* Et *μέσος, medius*, orationem facit expressiorem. Cohaeret verbum cum *πρηνὴς*, uti Sap. 4, 19., *ῥήξει αὐτοὺς ἀφώνους πρηνεῖς*, — *σπλάγχνα, viscera)* Ipse prius deposuerat *viscera* misericordiae. Ps. 109, 16.

v. 19. *γνωστὸν ἐγένετο, innotuit)* illud videlicet, quod v. 18. ineunte memoratur. — *τῇ ἰδίᾳ διαλέκτῳ αὐτῶν, ipsorum lingua)* Hoc, et interpretamentum subsequens, *hoc est ager sanguinis*, Lucas orationi Petri addidit pro Theophilo et lectore Hebraica non intelligente.

v. 20. *γενηθήτω κτλ)* Ps. 69, 26. LXX, *γενηθήτω ἡ ἔπαυλις αὐτῶν ἠρημωμένη, καὶ ἐν τοῖς σκηνώμασιν αὐτῶν μὴ ἔστω ὁ κατοικῶν.* — *ἔπαυλις)* id est, *οἴκημα εὐτελές*, Eustathio. — *αὐτοῦ)* Hebr. et LXX, *αὐτῶν.* Subsumitur autem de Juda, pro instituto praesenti. Justus Jonas: *Rejectione Judae et subrogatione alterius indicatur Judaeorum abjectio et omnium, qui missum ad se Christum persequuntur.* *) — *μὴ ἔστω, ne sit)* Id impletum, quum ad sepulturam peregrinorum cessit ager. — *καὶ τὴν — ἕτερος)* Ps. 109, 8. Sic plane LXX. — *ἕτερος, alter)* Matthias in individuo non designatus est apertius, atque ita sorti sanctae mansit locus.

v. 21. *δεῖ, oportet)* Sic v. 16. — *τῶν)* Genitivus pendet ab *ἕνα*, et resumitur in *τούτων*, ordine rei et verborum eleganter conveniente. — *εἰσῆλθε, intravit)* in privatum. conf. Joh. 10, 9. not. — *ἐξῆλθεν, exivit)* in publicum. — *ἐφ᾽ ἡμᾶς, super nos)* ut Magister. Praepositio congruit non modo cum *intravit*, sed etiam cum *exivit.*

v. 22. *ἀπὸ τοῦ βαπτίσματος Ἰωάννου, a baptismate Johannis)* Ab

*) *ἔρημος. desertum*] Haec omnium rerum sors est, quas in mundo possident impii. *V. g.*

hoc articulo historia J. C. apud Marcum habet *Initium* ipsum. Ceteri Evangelistae paucis expediunt antecedentia. — **ἕως**, *usque)* Usque ad diem ascensionis porriguntur testimonia XII apostolorum de Domino Jesu ejusque resurrectione. — **τῆς ἀναστάσεως αὐτοῦ**, *resurrectionis ejus)* Qui resurrectionem Christi credit, omnia credit, quae praegressa et secuta sunt. De resurrectione Christi plurima Petro mentio in Homiliis et Epistola priore. Ut apostolus est testis resurrectionis Christi, sic Christianus est, qui eam credit. Illo tempore tandundem virtutis opus erat, ut aliquis crederet, rem esse gestam, quam ut crederet, in ea re gesta salutem esse. quare qui illud credidere, totam fidem suscepere. Hodie, quum rem gestam nemo in ecclesia vocat in dubium, multi in eo subsistunt, neque tamen certitudine rei gestae ad fidem totam perveniunt. — **ἕνα**, *unum)* Nam non debebant esse plures, quam XII, neque adeo uterque simul sumendus erat.

v. 23. **δύο**, *duos)* Huc pervenire poterant fideles, consilio; non ultra. Ideo hic demum *sors* incipit, qua res gravis divinae decisioni committitur, et immediata apostoli peragitur vocatio. Hodie quoque in eligendis episcopis sorti locum esse posse censet Justus Jonas ad h. l. et memorabile exemplum refert Comenius in Hist. eccl. Slav. §. 60. Habet etiam b. *Riegerus* Böhm. Br. Vol. 3. p. 36. — **ὃς ἐπεκλήθη**, *qui cognominatus est)* Eo cognomine videri poterat praeferri debere; nisi postea demum hoc cognomen nactus est, ut agnosceret, quamvis Matthias electus esset, ipsum tamen sua laude non excidisse.

v. 24. **σύ**, *tu)* tu ipse. Apostolus debebat immediate esse vocatus. Jesum invocant, *Dominum*. v. 21. nam hujus erat apostolum eligere. v. 2. c. 9, 17. 26, 16. Joh. 6, 70. — **καρδιογνῶστα**, *qui corda nosti) Cor* debet esse rectum in ministro Evangelii. c. 8, 21. 2 Cor. 1, 12. 1 Thess. 2, 4. *Cor* facit, ut unus sit praeferendus alteri, qui certe aeque bonus erat foris. — **πάντων**, *omnium)* etiam horum duorum. — **ἀνάδειξον**, *ostende)* Id factum, ipsius sortis eventu. Jesus post resurrectionem saepe apparuit: nec tum apostolatum Matthiae detulit; sed post ascensionem.

v. 25. **εἰς τὸν τόπον τὸν ἴδιον**, *in locum suum)* in locum plane proprium, divisum a ceteris apostolis. [*vel ab eorum etiam reliquis, qui pereunt.* V. g.] quaesierat **ἴδιον**, *proprium* quiddam: v. 18. *proprium locum*, superstitum oculos fugientem, in regione mortis nactus est.

v. 26. **ἔδωκαν**, *dederunt)* miserunt. — **κλήρους αὐτῶν**, *sortes eorum)* Josephi et Matthiae. [*Prudenti consideratione* duos *ex universa multitudine* in delectum *produxerant: at inter hos binos* decidendi *non jam alia, nisi sortitionis via restabat.* V. g.] Dum secum habebant apostoli Dominum, non usi sunt sorte: neque post adventum Paracleti ea sunt usi, c. 10, 19. 16, 6. ss. sed in uno hoc intermedio tempore, et in uno hoc negotio usi sunt, convenientissime. — **συγκατεψηφίσθη**, *annumeratus est)* Omnes acquievere in electionis divinae ostensione. Non dicuntur manus novo apostolo impositae. erat enim prorsus immediate constitutus.

CAPUT II.

v. 1. **Ἐν τῷ συμπληροῦσθαι**, *dum complebatur)* **Multa simul**

convenere inter se implementa praedictionem. — *τῆς πεντηκοςῆς, pentecostes)* Hoc vocabulum non habent LXX int. exstat autem Tob. 2, 1. 2. Macc. 12, 32. Pentecoste Sinaitica in V. T. et Pentecoste Hierosolymitana in N. T. duas habent longe omnium clarissimas et omni atheorum exceptione majores DEI patefactiones, legalem et evangelicam: Ps. 68, 8. 10. e monte et e coelo: terribilem et benignam. — *ἅπαντες ὁμοθυμαδὸν ἐπὶ τὸ αὐτὸ, cuncti unanimiter in eodem loco)* Conjunctio societatis, animorum, loci. quinam fuerint et quid egerint, vid. c. 1, 14. 15. Non modo erant apostoli, sed etiam ceteri.

v. 2. *ἄφνω, repente)* Sic ad judicium quoque revelabitur Christus. — *φερομένης)* Aptum Verbum. — *πνοῆς, spiraminis)* Pendet ab *ἦχος, sonus.* — *οἶκον, domum)* Saepe *οἶκος* partem domus, ut Latinis *oecus*, denotat. Domus erat *templum*, Luc. 24, 53., omnibus illo die festo, illa diei parte adeundum: *oecus*, pars templi: pars *oeci totius, τὸ ὑπερῷον*, c. 1, 13. — *καθήμενοι, sedentes)* quiete, mane. v. 15.

v. 3. *αὐτοῖς, illis)* Constr. cum *apparuerunt*, sed ita, ut vis pronominis redundet etiam ad *dispertitae*, *διαμεριζόμεναι*. Atque hoc valet *distributae*, sed in praesenti, coll. v. 45. Non dicitur, *σχιζόμεναι*, quasi linguae in ore fuerint *fissae*; neque *διαιρούμεναι*, *divisae*, quasi aliud duntaxat aliis eloquium ardens fuerit datum. Intermedium verbum adhibetur. *διαμεριζόμεναι.* — *γλῶσσαι, linguae)* Sumitur h. l. metaphorice, ut לָשׁוֹן passim, et לְשׁוֹן אֵשׁ Es. 5, 24. ut notentur *linguae quasi igneae*. Manet tamen magna pars proprietatis, quia de *loquela* agitur. Erant flammulae vertici singulorum insidentes, non ex ore eorum prodeuntes. nam sequitur: *seditque*, videlicet Spiritus sanctus, v. seq. qui super eos venit, c. 1, 8. specie illa linguarum. non additur articulus *αἱ* qui denotaret naturales oris apostolorum linguas, nunc miraculose affectas. — *ἐκάθισέ τε, seditque)* scil. *ὁ καθίζων, sedens.* conf. *ἐκάθισαν, consederunt*, Ap. 20, 4. Ellipsis apta. nam non illico, sed paullo post constitit, sessorem hunc esse Spiritum S. — *ἐφ' ἕνα ἕκαςον, super unumquemque)* Conf. omnino *ἐπὶ, super*, Joh. 1, 32. 33. [*Hoc spiritûs et ignis baptisma fuit.* V. g.]

v. 4. *καὶ, et)* Describuntur interna, cum suo effectu, ut v. 3. externum symbolum. — *ἅπαντες, cuncti)* cuncti illi, de quibus v. 1. 14. 15. c. 1, 14. seq. varia aetate, sexu, conditione. infra, v. 17. s. — *ἤρξαντο, coeperunt)* Id antea nunquam factum. — *λαλεῖν, loqui)* sine labore, expedite. — *γλώσσαις, linguis)* Miraculosa varietas non in auribus auditorum erat, sed in ore loquentium. c. 10, 46. 19, 6. Marc. 16, 17. 1 Cor. 12, 10. Haec familia, totius mundi linguis DEUM celebrans, erat instar totius mundi, linguis suis DEUM laudaturi. — *καθὼς, sicut)* 1 Cor. 12, 11. — *ἐδίδυ) dabat*, ut loquerentur sine labore, et tamen libere. — *ἀποφθέγγεσθαι) profari*, cum sobrietate et virtute. v. 14. c. 26, 25. Justus Jonas: *Moses, qui typum gerit legis, impeditae linguae fuit: — Evangelium vero loquitur lingua ignita et flammante.*

v. 5. *κατοικοῦντες, habitantes)* Hi non ad pentecosten duntaxat venerant, quanquam verbum *habitandi* limitatur versu 9. et 10. [*Hierosolymas ideo, ut videtur, habitatum concesserant, quod tempus adventantis Messiae impletum erat: quare illico adesse, in votis*

habebant. V. g.] — *ἰουδαῖοι, Judaei)* Nam ex gentibus nemo aderat, sed Judaei variarum gentium. — *τῶν)* Subaudi *terrarum.* Luc. 17, 24. not.

v. 6. *φωνῆς, voce)* de qua v. 4., nec non v. 2. conf. קול *φωνή,* Ex. 4, 8. Ps. 19, 4. — *τὸ πλῆθος, multitudo)* de qua v. 5. — *συνεχύθη, confusa est)* Varii erant homines et animorum motus.

v. 7. *ἐξίσταντο, stupebant)* v. 12. — *γαλιλαῖοι, Galilaei)* adeoque unius dialecti. Galilaeos esse, norant ex eo, quod erant discipuli JESU.

v. 8. *καὶ πῶς, et quomodo)* Periodus concluditur v. 11. Nam illud: *quomodo nos audimus unusquisque lingua nostra, in qua nati sumus,* per se abrupte sonans, coll. v. 6., post longam parenthesin, qua oratio decore suspenditur, reassumitur his verbis: *audimus eos loquentes* etc. Admirationi eximie congruit sermo. Conf. quae de tali parenthesi notavimus ad *Gregorii Thaum.* Paneg. §. 94. Varias et dialectos, v. gr. Ponticam, Asiaticamque Graecam, et linguas, referebant apostoli.

v. 9. *πάρθοι, Parthi)* Non dubium est, quin omnium gentium Judaei, Hierosolymis quidem *habitantes,* scierint Hebraice: quare haec linguarum varietas, in V. T. inaudita, indicat, Evangelium ad gentes omnes, ipsarum linguis, perventurum esse. Porro series illa, qua populi enumerantur, denotare videtur ordinem partim Geographiae, partim conversionis gentium. Primo ponuntur posteri Semi, deinde Japheti, nec non Chami; ex Asia, Africa, Europa, iterum ex Asia. *Parthorum* natio, eo tempore imperio pollens, prima ponitur. — *οἱ κατοικοῦντες) qui habitamus,* vel *qui habitabamus.* Hoc participio adhibito commodior fit appellatio gentium, quae sequuntur. — *ἰουδαίαν, Judaeam)* cujus dialectus differebat a Galilaea. v. 7. Sic etiam indigenis dabatur miraculum. *Armeniam* legit *Augustinus:* eaque inter *Mesopotamiam Cappadociamque* jacet. sed vetustam sane *Armeniorum* linguam sub alia quadam gente hîc nominata innui, existimare licet. — *τὴν ἀσίαν, Asiam) Asiam* stricte dictam. Articulus facit epitasin, ut notetur regio quam remotissima ad occidentem.

v. 10. *αἴγυπτον, Aegyptum)* Haec inprimis regio Judaeis abundabat. — *τὰ μέρη, partes)* plures. — *κυρήνην, Cyrenen)* urbem Libyae ad occidentem, adeoque remotioris etiam. — *οἱ ἐπιδημοῦντες ῥωμαῖοι, advenae Romani)* Romae nati, sed nunc Hierosolymis domum habentes. Hi videntur post ceteros antea enumeratos Hierosolymam venisse. Soli ex Europaeis Romani jam memorantur.

v. 11. *ἰουδαῖοι τε καὶ προσήλυτοι, et Judaei et proselyti)* Multos illis temporibus proselytos e Romanis eorumque libertinis et fuisse et pulsos fuisse, patet ex Tacito, l. 2. Annal. cap. 85. Non tamen ex Romanis solum, sed etiam ex ceteris gentibus *proselyti, Judaeis* oppositi, hoc loco innuuntur. — *κρῆτες, Cretes)* Creta insula insulas in hac enumeratione repraesentat. Multa prophetae praedixerant de איים *insulis* convertendis: harumque plures, occidentem spectantes, in ipsis Actis occurrunt. — *λαλούντων, loquentes)* psalmis Davidicis, eo tempore usitatis, vel etiam locutione recenti. — *τὰ μεγαλεῖα, magnalia)* magnas virtutes, magna opera.

v. 12. *πάντες, omnes)* religiosi. v. 5. Conf. v. seq.

v. 13. *χλευάζοντες, irridentes)* Mundus incipit a *ludibrio:* inde

progreditur ad *quaestionem*, c. 4, 7. ad *minas*, v. 17., ad *carceres*, cap. 5, 18., ad *verbera*, v. 40., ad *caedem*, c. 7, 58. — *γλεύκους, musto* vel *dulci* vino, praeteriti aut praesentis anni, aliove potu valido. — *μεμεστωμένοι, repleti*) Homines naturales solent res supernaturales naturalibus causis imperite et impudenter tribuere. conf. c. 26, 24.

v. 14. *σταθεὶς, stans*) Omnes gestus, omnia verba Petri, summam *sobrietatem* indicant. — *δὲ, autem*) occasione utens. Apostoli semper occasionem habuere, nunquam dimisere. [*Non loco, non tempori certo etc. adstricti erant. Liberrimâ utebantur, eâque tanto efficaciore, proponendi ratione*. V. g.] — *ἐπῆρε, sustulit*) cum parrhesia. — *ἀπεφθέγξατο*) Scite ponitur hoc verbum, pro *εἶπε dixit*; in hoc sermone solennissimo et ardentissimo, ac sobrio tamen. conf. Act. 26, 25. — *ἄνδρες, viri*) In hac veteri appellationum simplicitate multo plus inest gravitatis, quam hodie, ubi in titulis tot epitheta *Nobilitatis, Dignitatis* etc. cumulantur. Habet autem haec oratio tres partes, quarum quaelibet ab hac appellatione incipit. v. 22. 29. sed crescente familiaritate sermonis, v. 29. addit, *fratres*, facto jam interim conversionis initio. — *ἰουδαῖοι, Judaei*) in Judaea nati. — *ἅπαντες, cuncti*) Hebraico sermone loquebatur Petrus, quem unum omnes intelligebant. — *τοῦτο, hoc*) Tali exordio non uteretur ebrius. Decenter monet et rogat Petrus.

v. 15. *ὑπολαμβάνετε, existimatis*) Non dicit, *Aliqui ex vobis illudunt*. Clementer loquitur. — *οὗτοι, hi*) Loquitur in tertia persona, se ipso et ceteris apostolis non exclusis. ipsum defendebat etiam oratio sua, ceteros cum ipso apostolos, *statio* ipsa: et illi, quos docet, sic dixerant, *οὗτοι, hi*, v. 7. — *τρίτη, tertia*) Ebrius fere nescit horam: nec mane facile quisquam inebriatur, ibi praesertim, ubi domi est. 1 Thess. 5, 7. Erat dies pentecostes festus: et diebus festis Judaei abstinebant epulis usque ad meridiem. vid. Petiti var. lect. c. 15. [Tertia *Judaeis hora fuit, quae nobis nunc* nona *est ante meridiem*. V. g.]

v. 16. *ἀλλὰ, sed*) Hi non sunt poti, inquit, sed Spiritu repleti. — *τοῦτο, hoc*) Sapienter haec dicuntur ante illa. quae v. 22. commemorantur. Mentio adventus gloriosissimi ad judicium omnia, quae de Jesu Christo dicuntur, splendidiora reddit et efficaciora.

v. 17. s. *καὶ ἔσται κτλ.*) Joël 3, 1—5. LXX, *καὶ ἔσται μετὰ ταῦτα καὶ ἐκχεῶ — καὶ ἐπὶ τοὺς δούλους μου — καὶ δώσουσι τέρατα ἐν τῷ οὐρανῷ, καὶ ἐπὶ τῆς γῆς αἷμα — πρὶν ἐλθεῖν — σωθήσεται. — ἐσχάταις, novissimis*) Omnes dies N. T. sunt dies ultimi: atque hi ultimi jam longe processerunt. — *πνεύματος, Spiritu*) Suave antitheton: *de Spiritu meo, super omnem carnem*. — *πᾶσαν, omnem*) Promissio non ad solam Pentecosten illam pertinet. v. 39. Apud Joël dicitur, *Spiritum meum:* per Petrum, *de Spiritu meo*, respectu Pentecostes illius speciatim. — *καὶ, et*) Describuntur homines omnis sexus, aetatis, ordinis. — *προφητεύσουσιν, prophetabunt*) Prophetia, insigne charisma, praecipuum documentum DEI in hominibus operantis. — *ὁράσεις κτλ. visiones etc.*) in vigilia et somno. Apud juvenes maxime vigent sensus externi, visionibus opportuni: apud senes sensus interni, somniis accommodati. Apostoli erant *adolescentes:* et convenienter Petrus *adolescentes* praeponit, cum Joël senes praeponat. Petro obtigit *visio* c. 10, 17. Paulo item, etiam noctu, c. 16, 9. Non tamen adolescentes a somniis, neque senes a visioni-

bus excluduntur. — *ἐνυπνίοις*) Sic cod. plerique, et sic *Alex.* etiam apud Joël. Alii, *ἐνύπνια*. et saepius quidem LXX habent *ἐνύπνιον ἐνυπνιάζεσθαι*· sed hoc loco aeque commode, vel etiam grandiore significatu dicitur, *ἐνυπνίοις ἐνυπνιασθήσονται* *). Talis locutio, *ὅρκῳ ὤμοσεν*. v. 30. — *καί γε) et sane.* — *δούλους μου, servos meos)* Intelliguntur servi secundum carnem, diversi a liberis, v. 17., sed iidem servi DEI.

v. 19. *τέρατα, prodigia*) Magnas revelationes gratiae comitantur judicia in malos. Num. 14, 20. seqq. Jud. v. 5. et horum repraesentatio admonet de illa accipienda. [*Spiritus sancti continua est effusio, diversis licet modis fiat.* V. g.] — *ἐν τῷ οὐρανῷ, in coelo)* De his v. 20. — *ἐπὶ τῆς γῆς, super terra*) De his statim hoc versu, per *χιασμόν*. Talia signa edita sunt ante passionem Christi, quae v. 22. memorantur: sed ita describuntur, ut includantur etiam ea, quae facta sunt ipso passionis et resurrectionis tempore, tum in vastatione Hierosolymorum, maxime vero ea, quae novissimum diem praecedent. Matth. 24, 29. Prophetia a temporibus extremis remota summatim et uno conspectu omnia complectitur. Sic plane clausula Malachiae (coll. Matth. 11, 13. s. not. 17, 11. s. not.) directe spectat adventum Johannis baptistae, eique clausulae incidenter subnectitur mentio *diei terribilis*, novissimi. — *αἷμα, sanguinem)* caedes et bella. — *πῦρ, ignem)* incendia. — *ἀτμίδα καπνοῦ, vaporem fumi)* Fumus crassus desinit in vaporem subtilem.

v. 20. *ὁ ἥλιος, sol)* Haec propie accipienda sunt. Matth. 24, 29. not. — *αἷμα, sanguinem)* colorem sanguineum, subnigrum. conf. Gen. 49, 11. — *τὴν ἡμέραν Κυρίου, dies Domini)* dies judicii extremi, non exclusis ceteris revelationibus divinae gloriae, illum praegredientibus. — *ἐπιφανῆ*, נורא LXX *ἐπιφανής*, non semel.

v. 21. **) *ἐπικαλέσηται, invocaverit)* Omnes orationum species hoc verbo continentur. Delectatus est Melanchthon inprimis vocabulo *invocationis*. [*Invocatio innuitur talis quae fit* in spiritu. V. g.] — *σωθήσεται, salvus fiet)* effugiet poenas; beatitudinem assequetur. [*In ipso etiam* fine, *qui universae creaturae terribilis erit.* V. g.] Luc. 21, 36.

v. 22. *Ἰησοῦν τὸν Ναζωραῖον, Jesum Nazarenum)* quem nostis. Hic ipse summam praebet omnium sermonem apostolicorum. c. 3, 13. etc. Hunc sine variatione praedicarunt; et semper animas lucrifecerúnt. — *ἀποδεδειγμένον, demonstratum)* evidentissime. — *τέρασι, prodigiis)* quae sunt praeludia eorum, de quibus v. 19.

v. 23. *ὡρισμένῃ, definito)* Occupatio, cur Judaeis id permissum in tantum Virum fuerit: et praevia consolatio, c. 3, 17. 18. coll. Gen. 45, 5. — *βουλῇ καὶ προγνώσει, consilio et providentia)* Consilium (de quo conf. c. 4, 28.) ponitur ante providentiam. Itaque providentia permultum dicit. Subsecuta est eam etiam praedictio. c. 3, 18. — *ἔκδοτον) deditum.* — *ἀνόμων, iniquorum)* Iniqui, *lege* carentes, Pilatus cum suis gentilibus, per quos Judaei id patrarunt.

v. 24. *λύσας, solvens)* Congruit hoc verbum cum vocabulo חבלים quod Lat. *funes* denotat, sed etiam de doloribus parturientis dicitur.

---

*) Gnomon *itaque, relicta crisi* Ed. majoris, *marginem* Edit. 2. *lectioni ἐνυπνίοις palmam decernentem, sequitur.* E. B.

**) *πᾶς, omnis*] Omnes hujus generis homines, et soli. *V. g.*

— *τὰς ὠδῖνας, dolores*) ex quibus nova vita orta. *Dolores mortis* expertus est Jesus, dum obiit. In morte, *τετέλεςαι*· adeoque post mortem, dolorum nihil; paulo post, in resurrectione, facta est solutio non *dolorum*, sed *vinculorum*, quae dolorem attulerant, dum obiret. — *ᾅδυ*) Dicuntur *ὠδῖνες θανάτυ* et *ὠδῖνες ᾅδυ*, Psalm. 18, (17.) 5. 6. Apud Lucam plerique *θανάτυ* scripserunt, fortasse molliendi sermonis opinione: sed antiqua lectio *ᾅδυ* magis congruit cum versu 27. 31. *) — *ὐκ ἦν δυνατὸν, non erat possibile*) propter praedicta v. 25. et causas in iis commemoratas. Huic respondet *oportet*, c. 3, 21. Hinc toties *semel* illud, de morte Christi. Rom. 6, 10. not. — *ὑπ' αὐτῦ, ab illo*) ab *Inferno*, quamlibet potenti hoste.

v. 25. *εἰς αὐτὸν, in eum*) in Christum. — *προωρώμην* — *εἰς ᾅδυ* — *ἐγνώρισάς μοι κτλ.* Ps. 16, 8—11. LXX, *προωρώμην* — *εἰς ᾅδην* — *ἐγνώρισάς μοι κτλ.* — *προωρώμην, providebam*) Hoc ipsum eodem Psalmo paulo ante, v. 2., sic expressum: *Bonitas mea praeter te nulla.* — *ἐκ δεξιῶν μου ἐςὶν, a dextris meis est*) ad me tegendum.

v. 26. *ἡ γλῶσσά μου, lingua mea*) Sic LXX interpretati sunt כבודי Hebraeum poëticum. quod quid significet, colligi potest ex Ps. 30, 13. coll. v. 10., ubi opposita sunt *pulvis* et *gloria*, perinde uti Ps. 7, 6. et ex Ps. 57, 9. ubi *gloria* medium est inter *cor* et *instrumenta* et ex hoc ipso dicto, ubi *gloria* medio inter *cor* et *carnem* loco ponitur. Denotat igitur ipsum naturae florem, qui vel maxime per *linguam*, vocem, cantum se exserit. nam *carni gloria* idem est, quod *flos* gramini sive *herbae*, 1 Petr. 1, 24. sive *decor vultus*, Jac. 1, 11. — *ἔτι δὲ, insuper vero*) etiam, adeo. Epitasis.

v. 27. *τὴν ψυχήν μου, animam meam*) me ipsum, quod ad *animam* attinet. Subsequens sententia spectat *corpus.* — *εἰς ᾅδυ*) scil. *τόπον.* *ᾅδης* est quasi *sepulcrum* animarum. לשאול LXX, *εἰς ᾅδην* עזב cum ל Lev. 19, 10. Ps. 49, 11. Job. 39, 14. Erat in inferno: non est relictus in inferno. — *τὸν ὅσιόν σου, sanctum tuum*) Hebr. *Gratiosum tuum.* Christus est, in quo Patris beneplacitum requiescit.

v. 28. *ἐγνώρισάς μοι, notas fecisti mihi*) Vid. Hebr. 9, 12. not. — *ὁδὺς ζωῆς, vias vitae*) quibus pervenitur ad vitam, et ambulatur in vita. LXX, *ὁδὸς*, Hebr. ארח in singulari. — *μετὰ τῦ προσώπου σου, cum facie tua*) quum tecum sim. Hebr. 9, 24.

v. 29. *ἐξὸν*) scil. *ἐςω.* Neutrum frequens sine verbo: ellipsis hoc loco morata. — *μετὰ παῤῥησίας, libere*) Davidem magni faciebant Judaei; de quo dicendum erat aliquid minus favorabile, quo magis augeretur gloria Christi. Est igitur hoc loco *προθεραπεία*, praevia sermonis mitigatio. — *πατριάρχου, patriarcha*) Hoc nomen majoris est dignitatis, quam nomen regis. Id quoque ad *προθεραπείαν* facit. — *τὸ μνῆμα αὐτῦ, sepulcrum ejus*) idque cum ipso Davidis corpore corrupto. Molliter loquitur. — *ἐν ἡμῖν, inter nos*) Israëlitarum monumenta, loca, instituta, mores, familiae, adagia, mirifice conveniebant cum Scriptura V. T. Sic quoque libri N. T. conveniunt cum statu rerum subsecuto.

v. 30. *προφήτης, propheta*) unde Psalmus XVI est *propheticus.* — *εἰδὼς, sciens*) per prophetiam Nathanis. Post hanc igitur David

*) *Lectionem θανάτυ praetulerat* Ed. maj.; *sed ᾅδυ, praefert* Ed. 2. *cum* Gnom. *et* Vers. germ. E. B.

cecinit Psalmum 16. — *ὅτι ὅρκῳ ὤμοσεν, jurejurando jurasse*) Ps. 132, 11. coll. v. 2. — *καρπȣ͂ τῆς ὀσφύος, fructu lumbi*) De propagatione loquitur Scriptura cum mirabili et proprietate et verecundia. *Seminis* periphrasis. — *καθίσαι*) *collocare*. — *αὐτȣ͂, ejus*) Davidis.

v. 31. *προϊδὼν, providens*) visione *prophetica*.. — *ἐλάλησε, locutus est*) Psalmo illo 16. — *τȣ͂ χριςȣ͂, Christi*) Petrus sic argumentatur: David non locutus est de se ipso, ut res ostendit. Ergo locutus est de Christo, ex mortuis resurrecturo. Quomodo autem ex promissione de regno infertur resurrectio? Resp. Quia antea non capessiverat Christus regnum, et quia regnum futurum erat aeternum. Agnovit igitur David indolem regni Messiae. — *ἡ ψυχὴ αὐτȣ͂*) Omittit hoc *Latinus*. Habet enim: *neque derelictus est in inferno:* ubi masculinum, *derelictus*, ostendit, scienter hoc posuisse interpretem. Congruunt alii testes pervetusti. *) Supplerunt recentiores ex v. 27.

v. 32. *τȣ͂τον τὸν ἰησȣ͂ν, hunc Jesum*) v. 23. 36. — *ἀνέςησεν, resuscitarit*) ex mortuis. — *οὗ, cujus*) nempe DEI, qui id fecit. c. 5, 32. 10, 41. 1 Cor. 15, 15.

v. 33. *τῇ δεξιᾷ*) Sic quoque c. 5, 31. Hebraeum לִימִין LXX solent reddere *ἐκ δεξιῶν*, etiam Ps. 110, 1., ad quem locum Petrus respicit, et tamen dicit *τῇ δεξιᾷ*, quod semel habent LXX Jes. 63, 12. Christus *dextrâ DEI* exaltatus est ad dextram DEI. — *οὖν, igitur*) Confirmata resurrectione Christi, ascensio non potest in dubium vocari. Ideo haec primo asseritur per se, deinde etiam ex Ps. 110. confirmatur. — *ὑψωθεὶς, exaltatus*) Exaltatio proprie facta est in ascensione. — *ἐξέχεε, effudit*) v. 17. — *τοῦτο ὃ νῦν*) Latini recentiores, *hunc*, *quem*, pro *hoc quod nunc*. Subaudiebant *πνεῦμα, spiritum*. Graece neutrum genus est, Latine masculinum. est autem absoluta locutio, *hoc*, novitatem doni hujus ineffabilis eleganter denotans. *νῦν, nunc*, a quibusdam omissum, habet *Irenaeus*. — *βλέπετε καὶ ἀκούετε, videtis et auditis*) Habetis rerum testimonia non illudenda.

v. 34. *οὐ γὰρ δαυὶδ, non enim David*) Dilemma: Propheta loquitur aut de se, aut de Messia. conf. c. 8, 34. Non de se, v. 29. ergo de Messia. vid. Matth. 22, 44. not. — *δὲ, autem*) Ergo alter est, isque Messias, qui ascendit. — *αὐτὸς*) *ipse*. — *κάθȣ, sede*) Haec sessio necessario infert ascensionem. differunt enim, ut actus et status; et ipse actus interdum per *sessionem* denotatur.

v. 36. *ἀσφαλῶς, certo*) Hoc Petrus magna vi proclamavit. conf. c. 4, 10. 13, 38. *γνωςὸν, notum*. — *καὶ κύριον* **) *καὶ χριςὸν, et Dominum et Christum*) Allegarat Petrus promissionem de *Christo* datam Davidi, et Psalmum, quo David *Dominum* eundem dixit. nunc igitur *Domini* titulum infert ex v. 34. et ex Psalmo 110., ac titulum *Christi* ex v. 30. et ex promissione Davidi data repetit, utrumque nervum hac anakephalaeosi conjungens. Particula *καὶ et* geminata, quanquam priore loco a quibusdam neglecta, orationem valde vividam facit. ***) Deinceps constanter in N. T. Jesus exaltatus innui-

---

*) *Inde et h. l. margo* Ed. 2. *cui* Gnomon *cum* Vers. germ. *respondet, lectionem breviorem*, *in* Ed. maj. *minoris aestimatam*, *ad notam β evexit.* E. B.

**) *καὶ κύριον αὐτὸν καὶ χριστὸν*, *lectio firmior*, *per marginem* Ed. 2. E. B.

***) *Eamque per repetitionem vocularum* zu einem *aliquatenus expressit* Vers. germ. E. B.

tur appellatione *Domini*, v. 47. etc. praeterquam ubi respicitur יהוה Hebraicum, pro sensu locorum V. T. explicandum. — **αὐτὸν**, *eum)* scil. *hunc*. Plane demonstrat. — **ἐποίησε**, *fecit)* ita quidem, ut JESUS etiam antea fuerit Dominus et Christus. v. 34. — **ὑμεῖς ἐςαυρώσατε**, *vos crucifixistis)* Aculeus in fine.

v. 37. **κατενύγησαν**, *compuncti sunt)* Gen. 34, 7. ויתעצבו **κατενύγησαν**. — **εἶπον**, *dixerunt)* Apostoli non soliti sunt finem dicendi prius facere, quam auditores, quomodo affecti essent, ostendissent. Si hodie auditores, quid in corde sentirent, illico significarent, multo certior et uberior omnium foret aedificatio. — **τὺς λοιπὺς**, *reliquos)* Agnovere, conjunctam apostolorum esse causam. — *) **ἄνδρες ἀδελφοὶ**, *viri fratres)* Non ita dixerant prius.

v. 38. **μετανοήσατε)** *resipiscite*, scil. erga DEUM. Sic hoc versu innuitur S. Trinitas. [*Conf. c.* 3, 19.] — **βαπτισθήτω**, *baptizetur)* Loquitur, ut de re jam omnibus nota: nam et Johannes et Christus *baptismum* dederant. — **ἐπὶ τῷ ὀνόματι ἰησῦ**, **) *in nomine Jesu)* Vid. not. ad Matth. 28, 19. — **ἁμαρτιῶν**, *peccatorum)* illius peccati, quod Christum crucifixistis, (de hoc enim peccato praecipue angebantur,) et ceterorum omnium. — **λήψεσθε**, *accipietis)* perinde ut nos. Nos vobis documento sumus.

v. 39. **ὑμῖν**, *vobis)* Hoc plus notat, quam *vestra*. Conf. Luc. 2, 10. — **ἔςιν**, *est)* *exstat* impleta. c. 3, 25. s. 13, 32. — **ἡ ἐπαγγελία**, *promissio)* doni hujus. — **πᾶσι**, *omnibus)* adeo non solis apostolis. — **τοῖς εἰς μακρὰν**, *qui longe sunt)* LXX, Jes. 57, 19. **εἰρήνην ἐπ' εἰρήνῃ τοῖς μακρὰν καὶ τοῖς ἐγγὺς ὖσι.** Apostoli interdum tetigere mysteria, quorum declaratio plenior postmodum per ipsos erat exitura: et iis tantisper tetigere verbis, quae et sermoni V. T. et praesenti ipsorum, vero, sed nondum pleno sensui, et intentioni divinae per eos ulterius se declaraturae mirabiliter congruerent. Hoc loco Spiritus S. per Petrum ea locutus est, de gentibus, cito, magno numero, citra circumcisionem, adsciscendis, coll. Eph. 2, 13. quae Petrus ipse postea cap. 10. non illico percepit; et tamen cum Esaja congruebant: et verba etiam haec apta sunt sensui illi, quem postea cepit. Omnia Scripturae verba scientissime sunt electa. De re, expende, *primum*, c. 3, 26. Rom. 2, 10. *cum*, Rom. 15, 10. Eph. 2, 19. 3, 6. Insimul est euphemia, quod non appellantur *Gentes*. — **ὅσυς ἂν κτλ.** *quoscunque etc.)* LXX, **οὓς ὁ Κύριος προσκέκληται.** Joël. cap. cit. v. 5. — **προσκαλέσηται)** *vocaverit ad se.* Haec vis verbi medii. — **Κύριος)** יהוה *Dominus.* — **ὁ θεὸς ἡμῶν**, *Deus noster)* omnium nostrum.

v. 40. **πλείοσι**, *pluribus)* Instandum, donec res confecta sit. — **διεμαρτύρατο**, *testificatus est)* Hoc pertinet ad antecedentia. — **παρεκάλει**, *exhortabatur)* Hoc ad ea, quae sequuntur. — **σώθητε**, *salvamini) salutariter discedite*, sine mora. Deducitur hoc e v. 21. et repetitur versu 47. Conjugata nominis *JESU*. *Salutis* initium est in conversione, non demum in obitu. Eph. 2, 5. — **τῆς σκολιᾶς ταύ-**

---

*) *τί ποιήσωμεν; quid faciamus?*] Verae conversionis initium, ad hanc quaestionem ubi perventum est. *V. g.*

**) *Pleniorem lectionem*, *Ἰησῦ χριςῦ praefert margo* Ed. 2. *quem sequitur* Vers. germ. E. B.

τῆς) *ista prava*, de qua v. 13. Aptum Judaeis epitheton: quorum nonnulli perseverabant irridere.

v. 41. οἱ) Id est, qui non in compunctione subsistebant, sed *libenter* et revera obtemperabant. Character Pentecostes N. T. — *ἀποδεξάμενοι*) Subjectum, non pars praedicati. *receperunt* sermonem omni acceptione dignum. 1 Tim. 1, 15. — *ἐβαπτίσθησαν*, *baptizati sunt)* Subaudi: *et acceperunt donum Spiritus sancti.* v. 38. — *καί*, *et)* et sic. — *προσετέθησαν*, *appositae sunt)* Antea fuerant duntaxat CXX nomina: et tamen ter mille circiter animae dicuntur *appositae*, quia prius tamen fuerat caput et corpus. Sic, *apponebat*, v. 47. — *ὡσεὶ τρισχίλιαι*, *ter mille circiter)* Admiranda efficacia Evangelii.

v. 42. *προσκαρτεροῦντες*, *perseverantes*) omnibus aliis rebus relictis. — *κοινωνίᾳ*, *in communione*) omnium bonorum internorum et externorum, actionum et consiliorum. conf. de facultatibus, Rom. 15, 26. — *τῇ κλάσει τοῦ ἄρτου*, *fractione panis*) id est, victu frugali, communi inter ipsos. confer tamen v. 46. not. Christianismus omnium et singulorum non modo ex cultu sacro, sed etiam ex victu quotidiano aestimatur.

v. 43. *φόβος*, *timor*) Habebant enim DEUM praesentem. Hic timor prohibuit, ne persecutores, antequam maturum esset, in novos Christianos erumperent. — *διὰ τῶν ἀποστόλων*, *per apostolos*) itaque non per omnes alios.

*) v. 45. *κτήματα*, *possessiones*) agros, domos. cap. 5, 1. 8. — *ὑπάρξεις*, *substantias*) rerum mobilium. — *ἐπίπρασκον*, *vendebant)* Dictum Domini, Luc. 12, 33. brevi ante ad discipulos dictum, in omnia tempora conveniens, maxime in praesens conveniebat. [*Sic postea in vastatione Hierosolymorum non habebant, quorum jacturam facerent; et omnia interim optime collocata erant. Imminentes temporis calamitates non ad parcimoniam, sed ad liberalitatem prudentiores permovent.* Cohel. 11, 2. *Jac.* 5, 3. V. g.] — *διεμέριζον*, *distribuebant)* Differt passivum *διεδίδοτο*, *dividebatur*, c. 4, 35. Subinde crescebat multitudo. Dividebant ipsi credentes; apostoli: septem diaconi. — *αὐτά*, *ea)* cuncta communia, etiam ex bonis venditis. — *καθότι*, *prout)* non ut in mundi societatibus, ubi quisque pro magnitudine sortis collatae, non pro sua indigentia, de communi accipit.

v. 46. *προσκαρτεροῦντες κτλ.*) Quatuor momenta: *perseverantes*, *frangentes*, *sumebant*, *laudantes*. cum primo horum quartum, cum secundo tertium proprie cohaeret. — *ἐν τῷ ἱερῷ*, *in templo*) publice: uti *κατ' οἶκον*, *domi*, privatim. — *κλῶντες*, *frangentes*) Hebr. שבר *frangere* vel *dare frangendum*. Significatur victus quotidianus, cum quo persaepe conjuncta erat Eucharistiae administratio. c. 20, 7. not. 1 Cor. 11, 20, s. nam in his Actis nullam plane mentionem fieri S. coenae, quum baptismi tam crebra sit, non est verisimile: fit autem tecte, ut tum solebat, 1 Cor. 10, 15. et minus frequenter. Scriptura inter ea, quae satis nota sunt, et inter ea, quae occulta esse convenit, medium iter tenet sapientissime. — *τροφῆς*, *cibi)* Christianismus immunitatem a curis terrenis et simplicitatem amat, ab-

*) v. 44. *πάντες*, *omnes*] ex diversissimis licet nationibus oriundi. Ab ista unitate quantis quaeso intervallis absumus hodie! *V. g.*

horretque a varietate artium et professionum. Talem vitam commendat totus liber Coheleth. — *ἀγαλλιάσει, exsultatione*) Fructus fidei et character veritatis. — *ἀφελότητι, simplicitate*) sine cura futuri et sine invidia, quod ad ditiores; sine pudore perverso, quod ad pauperiores attinet.

v. 47. *χάριν, gratiam*) favorem. Hunc inveniunt, qui *DEUM laudant.* — *ὁ δὲ κύριος, Dominus autem*) Jesus. — *τοὺς*) Articulus emphaticus. nullus erat dies sine talibus, qui salvi fierent. — *τῇ ἐκκλησίᾳ*) Est haec *Chrysostomi*, ut videtur, glossa per *Syrum* et alios propagata. Non habent antiquiores. *) [*Varie appellatur coetus fidelium, donec, constitutionem suam nactus, demum* ecclesiae *nomen habet cap.* 5, 11. Not. crit.]

C A P U T III.

v. 1. *Ἐπὶ τὸ αὐτὸ, una*) Hoc, initio positum, emphatice significat conjunctionem Petri et Johannis. Hesychius: *ἐπὶ τὸ αὐτὸ, ὁμοῦ, εἰς τὸν αὐτὸν τόπον.* — *πέτρος*) Alii *πέτρος δὲ* scripserunt, *ἐπὶ τὸ αὐτὸ* praecedentibus verbis annectendum putantes. Commodius alii, sed recentiores, *δὲ* post *ἐπὶ τὸ αὐτὸ* inseruerunt. Lectio brevis, absque *δὲ*, media est et antiqua. **) — *τὴν ἐννάτην, nonam*) consuetam, opportunam precibus, sobrietatis nomine, ante coenam. c. 10, 3. [*Haec* tertia *nobis hora est a meridie. Eo tempore qui animum colligere soleret precibusque vacare, fructum inde haud vulgarem percepturus esset. Nulla est per se temporis differentia. Sed laborem, quum fervet maxime, praecidere vel interpellare, eximiae obedientiae specimen est. Circa meridiem privatim Petrus oravit,* c. 10, 9. V. g.]

v. 2. *καί τις ἀνὴρ, et quidam vir*) Copiose describitur homo, in quo Petrus primum edidit miraculum. — *ἐβαςάζετο*) Medium. — *θύραν, januam*) qua multi intrabant. *πύλη porta* v. 10. dicitur. — *ὡραίαν, Speciosam*) Hebr. *Porta Susan*, eodem sensu. — *τοῦ αἰτεῖν, ut peteret*) quamvis mendicos non habere debebat populus.

v. 3. *ἠρώτα ἐλεημοσύνην λαβεῖν, rogabat, ut eleemosynam acciperet*) Simillima locutio 1 Macc. 11, 66., *ἠξίωσαν αὐτὸν τοῦ δεξιὰς λαβεῖν.* Multi *λαβεῖν* apud Lucam omittunt. ***)

v. 4. *ἀτενίσας … βλέψον, intuens … aspice*) Magna vis obtutus. c. 13, 9.

v. 6. *ἀργύριον καὶ χρυσίον, argentum et aurum*) Id exspectabat mendicus. — *οὐχ ὑπάρχει μοι, non est mihi*) Non dubium est, quin etiam iis, qui non erant de communitate fidelium, datae fuerint eleemosynae: sed Petrus tum vel nil habebat secum, in via ad templum, vel non tantum dare poterat, quantum ad pauperem sublevandum opus esset. Vide abstinentiam apostoli in tanta administra-

---

*) *Hinc etiam h. l. limam subiit crisis* Ed. maj., *quae* omissionem *vocum τῇ ἐκκλησίᾳ* non probandam *judicaverat. Margo* Ed. 2. *decisionem lectori reliquit: at* Gnomonis hanc *ἐπίκρισιν sequitur* Vers. germ. E. B.

**) *τὴν ὥραν τῆς προσευχῆς, horam precum*] Preces publicas ab adultis quoque et honoratioribus hominibus frequentari fas est. *V. g.*

***) *Omittit etiam* Vers. germ. *b. Auctoris, utriusque* Edit. graecae *crisin imitata.* E. B.

tione. c. 2, 45. coll. c. 4, 35. — *ἰησῦ χριςῦ, Jesu Christi*) Jesus est Christus.

v. 7. *αὐτὸν, eum*) Claudi erat, tantummodo se permittere virtuti in ipsum incurrenti. — *αἱ βάσεις καὶ τὰ σφυρὰ*) De utroque vocabulo Graeco multum disputatur. Omnes partes in claudo ambulante corroboratas innuit Lucas. *βάσεις* sunt *Pedes*, qui praecipuum *robur* in genibus habent: *σφυρὰ*, abusive dicuntur *tali*, ut apud Callimachum, *οὐδὲν ἐπὶ σφυρὸν ὀρθὸν ἀνέςη·* proprie, malleoli, sive infimae partes cruris. Proprie locutus est *medicus* Lucas. Conf. Psalm. 18, 37.

v. 8. *καὶ περιεπάτει, et ambulabat*) etsi nunquam didicerat ambulare. Nova pars miraculi. — *ἁλλόμενος, saliens*) Alacritas laudabilis. [*in honorem DEI exserta.* V. g.] Jes. 35, 6.

v. 10. *θάμβυς, stuporis*) in affectu. — *ἐκςάσεως, ecstaseos*) in intellectu.

v. 11. *) *ἔκθαμβοι, exsternati*) Id complectitur stuporem et ecstasin.

v. 12. *ἀπεκρίνατο, respondit*) iterum occasionem nactus. — *τί θαυμάζετε, quid miramini*) Habebant causam admirandi: sed debebant agnoscere Dominum, a quo profectum erat beneficium, non haerere in opere ipso aut in organis divinis. — *δυνάμει ἢ εὐσεβείᾳ*) Saepissime jungitur *δύναμις καὶ ἐξυσία·* quare *Syr.* et *Latini* nonnulli, pro *virtute aut pietate*, arripuere, *virtute aut potestate*, ac porro alii apud *Irenaeum*, quum haec viderentur esse synonyma, *et potestate* omiserunt. Affinis quoque pictura, *εὐσέβεια, ἐξυσία, pietas, potestas*, praesertim in compendio scriptionis Latinae. Haec duo, *virtutem, pietatem*, homines in organis divinis spectare solent. quare *Petrus a se removet tam physicam potentiam, quam meritoriam, totumque adscribit DEO et Christo Domino.* H. de Bukentop lib. II. de Vulgata, p. 285.

v. 13. *ὁ θεὸς, Deus*) qui promissionem dedit patriarchis et patribus. *Deus Abrahami et Isaaci et Jacobi, Deus patrum nostrorum*, appellatio frequens in Actis, prae ceteris libris N. T. et illi periodo temporum conveniens. — *τῶν πατέρων ἡμῶν, patrum nostrorum*) eorundem, Abrahami et Isaaci et Jacobi, coll. Ex. 3, 6. 15. s. an eorum, qui vixere v. gr. tempore Mosis et Samuelis sive Davidis, v. 22. 24. 25., quibus item promissum? Apud Mosen priore loco ponitur appellativum, *patrum;* apud Lucam, propria, *Abraham et Isaac et Jacob.* Apud Mosen certe est appositio: est etiam, ut arbitramur, apud Lucam. Promissum hoc praestitit DEUS: ergo credendum. — *ἐδόξασε, glorificavit*) etiam ante passionem ejus. Matth. 11, 27. 17, 5. Joh. 12, 28. 8, 50. 10, 36. 13, 3. 31. 17, 5. 2 Petr. 1, 17. Luc. 2. 32. Hebr. 5, 3. 5, 5. Alii referunt ad *glorificationem* Jesu Christi per praesens miraculum speciatim, vel ad totam ejus exaltationem, vel ad utrumque conjunctim. Alte incipit oratio versu 13., quare ordinem rerum et temporis textusque eundem censemus. — *τὸν παῖδα αὐτῦ, Ministrum suum*) Vid. Matth. 12, 18. not. [*Humano more dixeris*, Prémier Ministre, *propter muneris amplitudinem.* V. g.] — *ὑμεῖς μὲν, vos quidem*) Hoc eo pertinet, ut ad

*) *πᾶς ὁ λαὸς, omnis populus*] eorum, qui ad preces publicas convenerant, v. 1. *V. g.*

compunctionem et *resipiscentiam* perducantur. — **παρεδώκατε**, *tradidistis*) Qui vobis datus erat, hunc vos *tradidistis*, cum debuissetis omni studio *gloriam* ejus agnoscere, ipsumque amplecti et retinere. — **ἠρνήσασθε**, *negastis*) Hoc proprio opponitur *judicio* Pilati, Jesum *dimittere* conantis. — **Πιλάτου**, *Pilati*) quem caecum fuisse, minus mirum est, quam vos. Ostendit hoc loco Petrus, Judaeos repugnasse sententiae DEI et hominum verae de Jesu.

v. 14. **ὑμεῖς δέ**, *at vos*) Observandae quatuor, sive duae potius bimembres, partes sermonis: *Deus* —, *quem vos quidem* —. *Vos autem* — *quem Deus* —. Dicit enim Petrus I Factum DEI, et consequens ex parte Judaeorum, II Factum Judaeorum, et consequens ex parte DEI. — **τὸν ἅγιον καὶ δίκαιον**, *Sanctum et Justum*) Antonomasia illustris. Unum JESUM dicit. Is *Sanctus*, qua *Minister* Dei, quem DEUS *glorificavit*. Etenim קדש et כבוד *Sanctitas* et *Gloria* eandem paene notionem habent. Idem Justus (c. 7, 52. 22, 14.) etiam Pilati judicio. Praeterea praedicatio *Sanctitatis* JESU, opponitur opinioni de *virtute* apostolorum; *Justitiae* praedicatio, *pietati*, v. 12. — **ἠρνήσασθε**, *negastis*) Iteratur hoc verbum, alio respectu. *Negarunt* regnum: v. 13. *negarunt* sanctitatem et justitiam. v. 14. — **ᾐτήσασθε**, *petistis*) Vel si Pilatus vobis Barrabam obtulisset, debuissetis Jesum dimittendum rogare. — **ἄνδρα φονέα**, *virum homicidam*) Sequitur magnificum antitheton: *auctorem vero vitae*. Hic erat Christus etiam ante passionem mortis.

v. 15. **οὗ**, *cujus*) Vid. c. 2, 32. not. — **μάρτυρες**, *testes*) Testes egerant versu 6., collato versu 16.

v. 16. **ἐπὶ τῇ πίστει**, *super fide*) *Fides nominis Jesu* dicitur ex eo, quod hoc nomen est nomen **πιστόν**, *fidele*, *firmum*: et huic *fidei* respondet mox *fides*, *quae per eum est*, fides, quae erat in Petro, et esse coeperat in claudo illo. Correlata: *nomen* Christi, et *fides* sanctorum. — **θεωρεῖτε καὶ οἴδατε**) *videtis* in praesenti, *nostis* de praeterito. — **τὸ ὄνομα αὐτοῦ**, *nomen ejus*) Nominativus, pro pronomine, *illud*, quod referretur ad *nominis*. Similis constructio 2 Chron. 28, 9.: *in ira Domini Dei patrum vestrorum super Juda dedit* (Dominus) *eos in manum vestram*. 1 Sam. 24, 6. *percussit cor Davidis eum* (Davidem.) Deut. 9, 4., *ob malitiam gentium illarum, Deus delet illas*. Eleganti regressu Petrus ab effectu ad causam concludit, et magna cum vi *nomen* toties nominat. — **ἡ δι' αὐτοῦ**, *quae est per eum*) Christo ejusque nomini non solum factum, sed etiam fidem ipsam Petrus acceptam refert. *Per* Christum fides nostra ex DEO est et in DEUM tendit. 1 Petr. 1, 21.

v. 17. **καὶ νῦν**, *et nunc*) ועתה formula transeundi a praeterito ad praesens. — **ἀδελφοί**, *fratres*) Appellatio, comitatis et misericordiae plena. — **οἶδα**, *scio*) Loquitur Petrus ad cor illorum, benigne. Ideo potius dicit, *scio*, quam *scimus*. — **κατὰ ἄγνοιαν**, *per ignorantiam*) c. 13, 27. — **ἄρχοντες**, *principes*) Hi non erant praesentes, sed populus. Praejudicium auctoritatis tollit Petrus, idque rursum benigne.

v. 18. **δέ**, *vero*) In re a nobis male gesta hoc quoque considerandum, quid boni sub ea re DEUS fecerit. — **ἃ προκατήγγειλε**, *quae praenuntiavit*) Hoc opponitur *ignorantiae* Judaeorum. — **πάντων**, *omnium*) Hoc magnam vim sermoni addit. — **παθεῖν τὸν χριστὸν αὐτοῦ**) Sic Graeci codices idonei cum *Irenaeo* et *Syro*. Id est, *pati*

Unctum ipsius. Idque plane congruit cum cap. 4, 26. Alii pronomen αὐτῦ ipsius scripserunt post illud, *per os omnium prophetarum*, uti exstat Luc. 1, 70. — ὅτω, *sic)* hac via.

v. 19. μετανοήσατε ὖν καὶ ἐπιςρέψατε, *resipiscite igitur et convertimini)* Hîc et cap. 26, 20. *poenitentia* ponitur ante *conversionem:* Jer. 31, 19. *conversio* ante *poenitentiam.* Prius ponitur *conversio*, quum significatur receptus hominis a peccato et reditus ad cor suum: post *poenitentiam* ponitur, quum significatur in resipiscente applicatio sui ad DEUM. — εἰς τὸ ἐξαλειφθῆναι, *ut deleantur)* Alluditur ad *aquam* baptismi. — τὰς ἁμαρτίας, *peccata)* etiam illud, quod in Jesum patrastis. — ὅπως ἂν, *ut*, sic ὅπως ἂν, Matth. 6, 5. Luc. 2, 35. et (pro Hebraeo למען) Act. 15, 17. Rom. 3, 4. ἂν, particula potentialis, *si* scil. *poenitentiam agitis*, non totum sermonem conditionalem facit, sed ad auditores pro sua parte acuendos pertinet. — ἔλθωσι, *veniant)* etiam vobis. Nam per se tempora illa futura erant, etiamsi auditores illi non auscultassent: (conf. Zach. 6, 15., ubi pariter est conditio particularis:) sed respectu auditorum poterant magis minusve promoveri. Ideo dicuntur καιροὶ *tempora* sine articulo. — καιροὶ, *tempora)* Conf. v. 21. not. — ἀναψύξεως, *refrigerationis)* Alluditur ad *auram* N. T. plenam gratiae, cedente omni aestu. — ἀπὸ προσώπυ, *a facie)* Omnis laetitia pura est a facie Domini, quum clementer nos aspicit. Ps. 44, 4. Num. 6, 25.

v. 20. ἀποςείλῃ, *mittat)* *Misit*, versu 26. nec tamen jam dicitur, *remittat*, sed iterum, *mittat.* conf. c. 1, 1. not. — προκεχειρισμένον) Vix uspiam reperiunda lectio, προκεκηρυγμένον. Non *praenuntiat* hîc Petrus Christum, sed *paratum* declarat. Idem verbum cap. 22, 14. 26, 16. Ex. 4, 13. Jos. 3, 12. conf. Luc. 2, 31. *Paratus* est, ut a nobis accipiatur, ut a Deo mittatur. Hesychius, προκεχειρισμένον, προβεβλημένον, ἡτοιμασμένον. sic enim legendum, pro ἠτιμασμένον.

v. 21. ὃν δεῖ ὐρανὸν μὲν δέξασθαι, *qui oportet coelum quidem capiat)* Particula *quidem* apodosin, cui alias *autem* servit, repraesentatam habet in *mittat*, versu 20. *Coelo capi*, i. e. *cohiberi, concludi*, violenta est interpretatio, quasi coelum Christo majus sit; et inimica celsitudini Christi supra omnes coelos. Eph. 4, 10. Non tamen nullo sensu dici potuit: *coelum suscipit Christum. admittit* scil. ut thronus Regem legitimum, quamvis Christus antea fuerit exinanitus, nec adhuc a mundo agnitus. Sed multo augustior et Scripturae sermoni convenientior est haec sententia: *Christus capit coelum.* et sic ὐρανὸν commodius etiam caret articulo. Idem est, quod λαβεῖν βασιλείαν, *accipere regnum*, Luc. 19, 12. et βασιλεύειν, *regnare*, 1 Cor. 15, 25. Neque obstat vis verbi δέχομαι, quasi coelum debeat esse continens, quo Christus contineatur. Basilius Seleuciensis Or. 11., δέχεται ἡλίας καταγώγιον ἁμαρτίας ἐλεύθερον. nec dissimile illud Or. 14., πῶς ὁ ὐρανὸς σαγηνεύεται. Accedant, quos *E. Schmidius* huc contulit. Euripides, ὐκ ἦλθες ἐν δέοντι, δέξασθαι δόμυς, *non venisti opportune, has aedes occupatum:* et Demosthenes, ὐδὲ διδόντων ὑμῖν τῶν καιρῶν ἀμφίπολιν δέξασθαι δύναισθ' ἄν. *ne si ipsa quidem opportunitas Amphipolin vobis traderet, eam occupare possetis.* Porro hanc quoque emphasin habet verbum δέξασθαι, ut denotet rem oblatam. Nam Pater Filio dixit: *Capesse coelum: sede a dextris meis: sede in throno meo, quod*

est coelum. Denique *δέξασθαι accipere* habet notionem inchoativam, et tamen in praesenti dicitur *δεῖ, oportet*, non *ἔδει, oportuit*, quanquam ascensio non heri aut nudius tertius fuerat facta. Loquitur videlicet Petrus de re, quae ad adventum Christi de coelo gloriosum collata, erat adhuc quasi praesens, praesertim respectu auditorum jam jam ad fidem accedentium. — *ἄχρι χρόνων ἀποκαταστάσεως, donec erunt spatia restitutionis)* id est, donec ea implebuntur. Sic *ἄχρις ἡμερῶν πέντε, ipsos quinque dies*, c. 20, 6. *ἄχρι καιροῦ, ad tempus.* c. 13, 11. Similes locutiones, Luc. 21, 24. Gal. 4, 2. Hebr. 3, 13. Ap. 7, 3. 15, 8. 17, 17. 20, 3. Complectitur Petrus totum cursum temporum N. T. inter Ascensionem Domini et gloriosum ejus adventum, in quibus eminet lauta illa aetas apostolica, v. 24., et respondens ei conditio ecclesiae, post apostasiam et calamitates diutinas, ex Judaeis simul et Gentibus *constituendae*. Justus Jonas: *Christus*, inquit, *est ille Rex, qui nunc accepit coelum, regnans interim per evangelium in Spiritu, donec restituantur omnia, id est, reliquiae Judaeorum et gentes convertantur.* Rom. 11. *Ἀποκατάστασις* est rerum ex turbis in priorem ordinem *restitutio*. Dices: Num ergo unquam omnia tali fuere in statu, cui restituenda sint? Resp. 1) Fuere, quod ad initia certe attinet: conf. Matth. 17, 11. quare apostoli etiam supra, cap. 1, 6., hoc verbo usi sunt. 2) Spectatur intentio divina et promissio: ut *visum recipere* dicitur caecus natus, quia Visus est naturale bonum. Expende verbum השיב *ἀποκαθίστημι*, Jer. 16, 15. 24, 6. 50, 19. Ez. 16, 55. Omnium restitutio facta erit, quum omnes hostes scabellum erunt pedum Christi: 1 Cor. 15, 25. quod sensim fit nunc, et celeriter aliquando confiet. — *πάντων, omnium)* *Universitas coelo* opponitur, ut parti. — *ὧν)* pro *ἃ*, *quae.* — *ἐλάλησεν, locutus est)* נאם fatus est. — *) *προφητῶν, prophetarum)* Mosis, v. 22. et ceterorum, v. 24. Huc refertur *γὰρ, enim*. v. 22.

v. 22. *προφήτην κτλ.)* Deut. 18, 15. seqq. LXX, *προφήτην ἐκ τῶν ἀδελφῶν σου ὡς ἐμὲ ἀναστήσει σοι Κύριος ὁ Θεός σου, αὐτοῦ ἀκούσεσθε κατὰ πάντα, — καὶ λαλήσει αὐτοῖς καθ' ὅτι ἂν ἐντείλωμαι αὐτῷ. καὶ ὁ ἄνθρωπος ἐκεῖνος, ὃς ἐὰν μὴ ἀκούσῃ τῶν λόγων αὐτοῦ, ὅσα ἂν λαλήσῃ ὁ προφήτης ἐπὶ τῷ ὀνόματί μου, ἐγὼ ἐκδικήσω ἐξ αὐτοῦ. — ἐκ τῶν ἀδελφῶν ὑμῶν, ex fratribus vestris)* Non dicit Moses, *ex fratribus nostris:* nam loquitur DEI nomine. Nec Mosi unquam promissus est Christus; nam non ex ejus tribu aut posteritate venit. planeque Moses et Christus inter se opponuntur. — *ὡς ἐμέ, tanquam me)* Israëlitae non habuerunt ideam prophetae majoris, quam Mosen, qui singularis plane in V. T. propheta fuit. Num. 12, 8. Deut. 34, 10. Huic ergo unus similis Jesus. Moses *instituit* divinitus ecclesiam Israëliticam: Christus *instituit* divinitus ecclesiam suam. Cum Mosis prophetia mox conjunctus erat effectus, eductio ex Aegypto: cum Christi prophetia conjunctus est mox effectus, redemtio. Domini vocem non potuit sustinere populus; Mosen audire optavit: Chri-

---

*) *τῶν ἁγίων, sanctorum*] Omnes prophetae sancti fuerunt: omnes coelum sunt ingressi, Luc. 13, 28. Qui ut malefici repelluntur, prophetae non fuerunt, utut vaticinati sint, Matth. 7, 22. coll. Joh. 11, 51. Bileam propheta quidem fuit, at non in Israële, sed penes Balakum duntaxat. *V. g.*

stum audire multo est optabilius. Moses omnia et sola ea, quae Dominus mandavit, locutus est populo, uberrime: Christus, multo magis. Atque ita respondet Mosi Christus, ut etiam major sit, ratione personae divinae, et muneris Evangelici. Hebr. 3, 2. s. coll. Num. cap. cit. v. 7. Similitudo non officit excellentiae, Matth. 22, 39., et particula ὡς *tanquam* pertinet ad comparandum non solum par cum pari, sed etiam minus cum majori, Matth. 5, 48., et majus cum minori. Malach. 3, 4. — **αὐτοῦ**, *eum*) prae me. — **ἀκούσεσθε**, *audietis*) audire debebitis et poteritis.

v. 23. **ἔσαι δὲ**, *erit autem*) והיה formula modalis, attentionem excitans. — **ἥτις ἐὰν**, *quaecunque*) Innuitur, multos hunc Prophetam esse audituros; multos non audituros. — **ἐξολοθρευθήσεται**, *exterminabitur*) Pro Hebraeo, *ego requiram ab illo*, ponitur solenne illud de כרת *excidio*. Ut peccati stipendium mors est: sic peccati atrocis, mors atrox, id est, excidium.

v. 24. **πάντες**, *omnes*) Eandem in sententiam allegantur prophetae in Ap. 10, 7. — **δὲ**, *vero*) Resp. **μὲν**, *quidem*. v. 22. — **ἀπὸ σαμουὴλ**, *a Samuel*) Inter Mosis et Samuelis tempora non fuit multa prophetia, donec Mosi uni firma esset constituta auctoritas, ad quem ceteri deinceps forent dijudicandi. Deinde, quum regnum introductum est, prophetia *de regno Christi* viguit: et per ipsam Samuelis matrem prima est *Regis* et *Messiae* mentio facta, ac deinde frequentata. 1 Sam. 2, 10. 35. etc. — **τῶν**) Repete, **ἀπὸ τῶν**. — **καὶ προκατήγγειλαν**) **καὶ** *etiam*. — **ταύτας**, *hos*) Multa, quum tempus est, simul implentur.

v. 25. **ὑμεῖς**, *vos*) qui *hodie* vivitis. — **τῶν προφητῶν**) *prophetarum*, qua prophetarum, id est, prophetiarum. Sic cohaeret, quod sequitur, *et testamenti*: uti Dan. 9, 24., *Visio et propheta*. Ad vos, inquit Petrus, pertinent prophetiae et testamentum. Obligat auditores. — **καὶ ἐν τῷ σπέρματί σου ἐνευλογηθήσονται πᾶσαι αἱ πατριαὶ τῆς γῆς**) Gen. 22, 18. LXX, **καὶ εὐλογηθήσονται** (al. **ἐνευλογηθήσονται**) **ἐν τῷ σπέρματί σου πάντα τὰ ἔθνη τῆς γῆς**. A Petro appellantur **πατριαὶ** *familiae*, quasi sub involucro illo, de quo ad c. 2, 39. egimus. Conf. de hoc loco, Gal. 3, 8. 16. nott.

v. 26. **πρῶτον**, *primum*) Praevium indicium, de vocatione gentium. — **ἀναστήσας**, *suscitans*) ex *semine* Abrahami. — **παῖδα**) v. 13. — **εὐλογοῦντα**, *benedicentem*) Id deducitur ex v. 25. — **ἐν τῷ ἀποστρέφειν**) Activum: *in avertendo*. Christus est, qui avertit et nos a malitia, et impietatem a nobis. Rom. 11, 26. Res non est humanarum virium. — **πονηριῶν**) *malitiis*, quibus *benedictio* sufflaminatur. ***Πονηρία*** et improbitatem et miseriam notat.

CAPUT IV.

v. 1. ***Λαλούντων***, *loquentibus*) Divinitus res gubernata est, ut prius eloquerentur, quod satis esset, in templo; deinde etiam in synedrio, quo ire non licuisset, nisi ducti fuissent. — **ἐπέστησαν**, *supervenerunt*) *Crux semper comitatur verum Evangelium*. Jonas. — **οἱ ἱερεῖς**, *sacerdotes*) qui laborabant de sacerdotio. — **ὁ στρατηγὸς τοῦ ἱεροῦ**, *praefectus templi*) qui laborabat de republica, ut summus praefectus, cui suberant praefecti excubiarum in templo. Luc. 22, 4. — **οἱ σαδδουκαῖοι**, *Sadducaei*) qui laborabant de doctrina sua.

v. 2. *διὰ τὸ διδάσκειν αὐτοὺς, quod docerent)* Hoc *aegre ferebant* Sacerdotes, propter suam auctoritatem; praefectus templi, metu rerum novarum. — *καταγγέλλειν, annuntiarent)* Hoc *aegre ferebant* Sadducaei, resurrectionem negantes. quorum error unico exemplo, Jesu Christi maxime, refutabatur penitus.

v. 3. *εἰς τήρησιν, in custodiam)* Sic Petrus et Johannes in fide acuebantur. — *αὔριον, crastinum) Crastinus* dies hic dicitur pro *postero*, per Mimesin [*Ea nocte quanta existimes in animabus grandium apostolorum evenisse!* V. g.] — *ἑσπέρα, vespera)* c. 3, 1.

v. 4. *τῶν ἀνδρῶν, virorum)* cum mulieribus ergo et liberis multo major. Huic summae, *quasi millium quinque*, includi videntur, qui c. 2, 41. memorantur. Deinde, post alias accessiones, c. 5, 14. 6, 1. 7., factae sunt complures myriades. c. 21, 20.

v. 5. *αὐτῶν, eorum)* Judaeorum. — *τοὺς ἄρχοντας καὶ πρεσβυτέρους καὶ γραμματεῖς, principes et seniores et scribae)* qui conspicui erant imperio, consilio, doctrina. — *εἰς Ἱερουσαλὴμ, in Jerusalem)* ex vicinia: nisi *εἰς* ponitur pro *ἐν*. *)

v. 6. *τὸν ἀρχιερέα, princeps sacerdotum)* Hoc subauditur etiam de *Caipha*. — *Ἀλέξανδρον, Alexander)* Frequens Judaeis nomen ex Alexandro M.

v. 7. *ἐπυνθάνοντο) interrogabant*, multis verbis, quasi res ignota esset aut obscura. Resp. *notum*. v. 10. — *δυνάμει, ὀνόματι, virtute, nomine)* Relatum illis aliquid fuerat ex verbis Petri. c. 3, 6. 12. 16. Et hoc ipsum Petrus egregie repetit v. 10. 12. — *ἐποιήσατε, fecistis)* Ambigue loquuntur. non dicunt: *sanastis*.

v. 8. *πλησθεὶς, repletus)* illo ipso momento. Virtus, quae in illo habitabat, se exseruit. Sic c. 13, 9. Ut praesens quodque tempus poscit, sic DEUS organa sua movet. At *πλήρης, plenus*, dicit habitum, Act. 6, 3. s. — *ἄρχοντες, principes)* Initio honorem eis habet. Aliter, quum in oppugnando perseverant, v. 19., iterumque c. 5, 29. Conf. c. 7, 2. init. cum v. 51.

v. 9. *εἰ, si)* i. e. quum. praesentem jam *ἀνάκρισιν quaestionem* innuit. — *ἀνακρινόμεθα, examinamur)* per quaestionem judicialem. — *εὐεργεσίᾳ, beneficio)* cum alias dijudicari debeant, qui *malum fecerunt*. Non additur articulus: sed sequitur, *ἡ σωτηρία, salus*, v. 12., ubi articulus epitasin facit. Christus *σωτὴρ καὶ εὐεργέτης, Salvator beneficentissimus*. vid. Chrysost. de sacerd. p. 208. — *ἐν τίνι, in quo)* Interrogarant proceres: *qua virtute, quo nomine*. Id Petrus, mutato adjectivo, quo determinatius respondeat, assumit; et de *potestate* ac *nomine* statim etiam respondet, v. 10. — *οὗτος, hic)* qui adest v. 10. 14. — *σέσωσται, salvus factus est)* Huc ref. *ἡ σωτηρία, σωθῆναι, salus, salvari*, v. 12., ex notatione nominis *Jesu*. v. 10. [*Salus corporis animae salutis quasi typus est et speculum*. V. g.]

v. 10. *γνωστὸν, notum)* Hoc Petrus, ut magnus praeco, elata voce dixit. Brevi totum dicit. — *ὑμῖν, vobis)* proceribus.

v. 11. *οὗτος, Hic)* Severiorem illationem adhibet ad principes, quam c. 3, 17. ad populum. — *ὁ λίθος, Lapis)* Articulus remittit ad prophetiam. vid. Matth. 21, 42. not. — *ὑφ' ὑμῶν, a vobis)* Hoc cum

---

*) *Et sane lectionem ἐν, post marginem* utriusque Ed. gr., *praefert* Vers. germ. E. B.

parrhesia additur. — εἰς κεφαλὴν γωνίας, *caput anguli)* Id exponitur v. seq. Ipsa aedificantium reprobatio Lapidem comprobat.

v. 12. ἐν ἄλλῳ οὐδενὶ, *in alio nemine)* i. e. plane in Hoc uno salus est. In hoc plane figitur illud, *in quo.* v. 9. — ἡ σωτηρία, *Salus)* promissa, optata, qua omnem miseriam effugimus: salus corporis et animae. coll. v. 9. Magna vis articuli. — γὰρ, *enim) Datum* sit oportet atque editum divinitus *nomen*, in quo sit salus. Non est *nostrum*, salutare nomen designare vel excogitare: non est Romae, defunctos canonizare. — ἕτερον, *alterum)* Id respectu τῷ ἄλλῳ, *alio*, vim habet ἐπιτατικήν. *Ammonius:* ἕτερος μὲν, ἐπὶ δυοῖν· ἄλλος δὲ, ἐπὶ πλειόνων. conf. 1 Cor. 12, 8. s. 2 Cor. 11, 4. Gal. 1, 6. 7. nott. — ὑπὸ τὸν οὐρανὸν, *sub coelo)* i. e. in omni terra. c. 2, 5. Terrigenis salute opus erat: et Salvatorem oportuit in terra salutem pangere. Matth. 9, 6. — τὸ δεδομένον, *datum)* quod datum sit, ex coelo. — ἐν ἀνθρώποις, *in hominibus)* Unus est mediator: alter non est in toto genere hominum. 1 Tim. 2, 5. — ἡμᾶς, *nos)* nos, omnes.

v. 13. Θεωροῦντες) *spectantes.* — παῤῥησίαν, *libertatem)* Nomen παῤῥησία, et παῤῥησιάζομαι verbum, in hoc libro perfrequens, ejus quippe argumento conveniens, characterem exprimit verae religionis. Urbem et orbem hac parrhesia vicerunt. — καταλαβόμενοι, *noscentes)* nunc, vel etiam antea. — ἄνθρωποι, *homines)* Hoc tenuius, quam *viri.* — ἀγράμματοι, *illiterati)* qui aegre legerent aut scriberent, vix ultra progressi in literis etiam sacris. — ἰδιῶται, *idiotae)* privati, piscatores videlicet; neque illis adeo artibus praediti, quibus politici et eloquentes homines nituntur. Ἀγράμματος est rudis, ἰδιώτης rudior. Vide, quae de hoc vocabulo notavimus ad *Chrysost.* de Sacerd. §. 413. *Per hujuscemodi homines contemtos coram mundo SEMPER fecit Deus praedicari verbum suum.* Justus Jonas. — ἐπεγίνωσκόν τε, *agnoscebantque)* nunc demum. nam paullo ante minus curarant.

v. 14. σὺν αὐτοῖς, *cum eis)* Petro et Johanne. — ἑστῶτα, *stantem)* firmo talo. — οὐδὲν εἶχον, *nil habebant)* quamvis vellent. v. 21. Ipsi ajunt, *non possumus.* v. 16.

v. 16. τί ποιήσομεν; *quid faciemus?)* Qui sic quaerunt, his paratum est responsum: *Credite.* — τοῖς) Casus sextus. — φανερὸν, *manifestum)* scil. *est.* Et hinc pendet ὅτι γνωστὸν κτλ.

v. 17. διανεμηθῇ) Totum pro *gangraena* habent. Ea enim sic describitur, 2 Tim. 2, 17. — ἀπειλῇ, *minis)* Nil agitis, proceres. Habent hi homines, quo confugiant. v. 29. — τούτῳ, *isto)* Non dignantur appellare *nomen Jesu.* c. 5, 28.

v. 18. φθέγγεσθαι, *loqui)* sermone familiari. — διδάσκειν, *docere)* in concionibus.

v. 19. ἀποκριθέντες, *respondentes)* aperte et rotunde. Non utuntur arte, dum dimissi sint. — ἐνώπιον τοῦ Θεοῦ, *in conspectu Dei)* Multa mundus pro justis habet, quae coram DEO non sunt justa: et vice versa. — ἀκούειν) *audire*, pro *obedire.* Qui non obtemperat, is vel audit invitus. — μᾶλλον, *potius)* Eorum antistitum salva demum apud sanctos fortes est auctoritas, qui nil contrarium DEO statuunt aut jubent. — κρίνατε, *judicate)* Communicatio. Non facile mundus tanta perversitate suas leges contra DEI causam tuetur, ut naturalis aequitas etiam in intellectu plane obruatur.

v. 20. ἡμεῖς, *nos)* Jam faciunt, quod vixdum prohibuerant anti-

stites, et jus suum defendunt. — *οὐ δυνάμεθα μὴ λαλεῖν, non possumus non loqui)* Amos 3, 8. [*Incredibilem vera cordis plenitudo vim habet.* V. g.]

v. 21. *προσαπειλησάμενοι) amplius minati.* — *πάντες, omnes)* Saepe populus est sanior, quam qui praesunt.

v. 22. *πλειόνων, plus)* Inveterata fuerat claudi nati infirmitas. — *ἐφ' ὃν) super quem.*

v. 23. *ἀπήγγειλαν, renuntiaverunt)* Quamvis id nollent proceres, tamen non peccarunt apostoli. — *οἱ ἀρχιερεῖς καὶ οἱ πρεσβύτεροι, principes sacerdotum et seniores)* Non nominantur *Sadducaei*, qui partim sub illis continentur, c. 5, 17., partim non erant assessores.

v. 24. *ὁμοθυμαδὸν ἦραν φωνὴν, unanimiter sustulerunt vocem)* Petrus etiam hic verba videtur praeivisse: sed ceteri quoque voce sunt usi. [*Tanto magis ea re animorum devotio inflammata fuit. V. g.*] — *δέσποτα) Domine* familiae fidelium. — *σὺ, tu)* Enunciatio, cujus subjectum: *Tu DEUS, qui fecisti omnia;* tum, subaudito *es*, sequitur praedicatum, *qui dixisti.* — *ὁ ποιήσας, qui fecisti)* Altum hoc exordium in solennioribus adhibitum orationibus. Jer. 32, 17. Nehem. 9, 6. Ideo in *coelo*, *terra*, *mari* fit voluntas DEI; neque in terra debet voluntas hominum opponi aut praeponi. frustra conantur homunciones. Creator etiam per miracula eos refutat.

v. 25. *ἱνατί — αὐτοῦ)* Ps. 2, 1. 2. Sic plane LXX. — *ἐφρύαξαν)* Verbum hoc proprie de equis dicitur, ferociter *fremere.* — *κενὰ)* Est hoc instar adverbii. sic LXX, *παρακαλεῖτε κενά.* Job. 21, 34. Interrogationi in priore hemistichio, parallelum est hoc verbum in altero.

v. 26. *οἱ βασιλεῖς τῆς γῆς, reges terrae)* Omnia mundi regna Evangelium oppugnarunt aliquando. — *οἱ ἄρχοντες, principes)* Horum instar, *Pilatus;* ut *regum*, *Herodes.* Accurate respondent prophetia et eventus. Deinceps Herodes, non Pilatus, etiam apostolos legitur afflixisse.

v. 27. *συνήχθησαν, convenerunt)* Id repetitur ex v. 26. — *ἐπ' ἀληθείας, vere)* ut res ipsa demonstrat. — *παῖδά σου, Ministrum tuum)* cujus typus David. nam hic eodem nomine appellatur v. 25. — *ὃν ἔχρισας, quem unxisti)* Hic est rex unctus Domini. v. 26. Psalm. 2, 2. 6. — *Ἡρώδης, Herodes)* Hic, cum Jesum in potestate sua haberet, tamen non dimisit, sed Pilato remisit, consentiens in ea, quae erat facturus Luc. 23, 7. ss. 13, 34. — *λαοῖς, populis)* Pluralis, repetitus ex Psalmo, poëticus. Unus alterque cod. *λαός*, sed *λαοῖς* respicit versum 25. conf. 1 Reg. 22, 28. ac plane Psalmo 2. respondet praesens oratio fidelium, ut collatio docet:

reges,	*Herodes:*
principes,	*Pontius Pilatus:*
gentes,	*gentes:*
populi,	*populi Israël.*

Agit psalmus ille de *regno* Christi: quare in hostibus Herodes potius et Pilatus memorantur, quam Caiphas pontifex, qui versu 29. includitur.

v. 28. *ποιῆσαι, facere)* Plura facere, cum vellent, non potuere. Constr. cum *convenerunt*, non cum *unxisti.* Nam subjectum verbi *facere* sunt hostes congregati, de quibus praedictum erat. conf. c. 2, 23. 3, 18. — *ὅσα, quaecunque)* non pauciora, sed nec plura. — *ἡ χείρ σου καὶ ἡ βουλή σου, manus tua et consilium tuum)* Notabilis

ordo verborum. Manus Dei citius sentitur, quam consilium. Potentia innuitur et sapientia. — *προώρισε, praefiniit.*

v. 29. *ἀπειλὰς, comminationes)* Plurale. v. 17. 21. — *παῤῥησίας, libertate)* quicquid illi minentur. — *λαλεῖν, loqui)* Non petunt, ut sibi liceat non loqui, nedum ut alii mittantur; nam certi erant de sua vocatione.

v. 30. *ἐν τῷ, in) in extendendo,* id est, dum extendis. Sermonem comitantur miracula, eique stimulum addunt. c. 14, 3. Marc. 16, 20. — *ἐκτείνειν σὲ, extendas)* Saepe in V. T. laudatur brachium Domini *extentum.* — *εἰς ἴασιν, ad sanationem)* v. 22. — *γίνεσθαι)* Repete *ἐν τῷ, dum fiunt.* Namque non possum construere *εἰς γίνεσθαι,* non interveniente articulo: itaque *εἰς ἴασιν* construitur cum *ἐκτείνειν.* Comma debet esse non ante *εἰς,* sed post *ἴασιν. dum extendis — et dum signa fiunt.* Sic planum est. — *ὀνόματος, nomen)* v. 17.

v. 31. *ἐσαλεύθη, motus est)* Documentum, omnia per Evangelium commotum iri. c. 16, 26. — *ἐπλήσθησαν, repleti sunt)* denuo. — *μετὰ παῤῥησίας, cum libertate)* Parrhesia illico eis collata est, uti v. 29. orarant, eamque prima quaque occasione inter se et ad alios exseruerunt.

v. 32. *ἡ καρδία καὶ ἡ ψυχὴ μία, cor et anima una) in credendis et agendis.* Egregius character. — *οὐδὲ εἷς) ne unus quidem,* in tanta multitudine. Summus gradus concordiae. — *ἔλεγεν, dicebat)* Hoc ipso praesupponitur, *proprietatem* possessionis non plane fuisse deletam. — *κοινὰ, communia)* Sic ferebat directio divina; fidelium numerus magnus ille quidem, sed non tantus, quantus postea; imminens mutatio status Judaici. Magistratus tum non interpellarunt, quo minus ecclesia et singuli Christiani facultates suas, prout ipsis placeret, dispensarent. v. 34. s. 6, 1. s. 11, 30. 24, 17. 1 Cor. 16, 1.

v. 33. *ἀπεδίδουν, reddebant)* Certi certos faciebant alios. — *οἱ ἀπόστολοι, apostoli)* Horum id proprie erat. nam viderant. Horum eximia fuit mensura. c. 5, 12. — *χάρις, gratia)* Gratia DEI et favor populi.

v. 34. *οὐδὲ γάρ ἐνδεής τις, neque enim quisquam egens)* Sic hodie esse debebat, etiam sine communione bonorum, quae non nisi summo fidei et amoris flori convenit. — *πωλοῦντες, vendentes)* Praeclare collocarunt opes suas, antequam urbem Romani vastarent. Ut Israëlitae ab Aegyptiis, sic Christiani ab Judaeis lucrifecere.

v. 35. *καὶ ἐτίθουν, et ponebant)* uti milites arma submittentes. Significabant, apostolos, divina gubernante sapientia, arbitrium omne rerum habere.

*) v. 36. *ὁ ἐπικληθεὶς, qui cognominatus est)* Novum specimen majestatis apostolicae, fidelibus cognomina dare. — *υἱὸς παρακλήσεως, filius consolationis)* Cognomen evangelicum. Etymon explicat *de Dieu* ad h. l. et Hiller. Onom. p. 300. — *λευίτης, Levites)* Pro Leviticis, Christiana vigent. Sequuntur etiam sacerdotes. c. 6, 7. — *κύπριος τῷ γένει)* Sic, *ποντικὸς τῷ γένει, ἀλεξανδρεὺς τῷ γένει.* c. 18, 2. 24.

v. 37. *ὑπάρχοντος αὐτῷ ἀγροῦ, cum esset ei ager)* extra terram Israëlis, in qua Levitis nulla portio fuerat.

---

*) *καθότι, prout*] Non prout plus minusve quivis tradiderat. *V. g.*

CAPUT V.

v. 1. *Ἀνανίας σὺν Σαπφείρῃ, Ananias cum Sapphira)* *Gratiosa* et *pulcra* nomina, mores mali.

v. 2. *ἐνοσφίσατο, fraudavit)* Peccatum Achan et Ananiae in multis simile, principio ecclesiae V. et N. T. idemque verbum *ἐνοσφίσατο fraudavit* de Achane dicitur Jos. 7, 1. Ille tamen in V. T. ore Dei, manu hominum interemtus; hic, in N. T. manu divina, ore apostoli. Simile item peccatum Judae et Ananiae. — *ἀπὸ τῆς τιμῆς, de pretio)* Videntur non credidisse hi duo, rem Christianam diu mansuram. — *συνειδυίας, conscia)* Gravius peccarunt, cum potuissent se invicem dehortari. — *ἐνέγκας μέρος τι, afferens partem quandam)* proinde ac si totum esset. Ananias tamen totum attulisse videri voluerat: itaque non multum interverterat.

v. 3. *ἐπλήρωσεν) implevit,* audacia et fraude, te non obsistente. Ipse Ananias fortasse non existimavit, Satanam subesse. Plenitudo cordis Satanica, summus malitiae gradus. — *ψεύσασθαί σε) ut falleres*, quantum in te est; quasi Spiritus sanctus nesciret fraudem tuam. v. 9. *ψεύδομαι* cum accusativo, Deut. 33, 29. inde Ps. 66, 3. it. Job. 6, 10. 8, 18. aliquanto plus notat, quam cum dativo. — *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, Spiritum sanctum)* qui in nobis est, (conf. 2 Cor. 13, 3.) 1 Thess. 4, 8. et quo dirigente bona ecclesiae administrantur.

v. 4. *μένον, manens)* id est, dum manebat invenditus ager. — *σοὶ ἔμενε, tibi manebat)* Libera res fuit communio bonorum — *ἐν τῇ σῇ ἐξουσίᾳ, in tua potestate)* Propositum merum, si votum absit, non obligat ad faciendum aliquid, quod per se bonum est, nec tamen necessarium. conf. Joh. Val. Schmidii diss. jur. Lipsiae habita A. 1712 de Proposito in mente retento nihil operante. §. 18. — *τί ὅτι, quare)* Liberrime peccavit Ananias et cum diuturna proaeresi. — *ἔθου, posuisti)* Idem peccatum et ab homine et *a Satana*. — *τῷ θεῷ, DEO)* Quae DEO te dare professus es, intervertisti. Ratio *Spiritus sancti* continetur sub ditione particulae *ἀλλὰ, sed*, non sub ditione particulae *οὐκ, non.* Itaque haec est sententia: Ananias mentitus est *DEO et ejus Spiritui*, non hominibus et Petro. Aude, si potes, Sociniane, ita dicere: Mentitus est non Spiritui S. et Petro, sed DEO. Mendacium Ananiae, ut est mentitus Spiritui S. et ut mentitus est DEO, idem prorsus peccatum est, et aeque grave; immo gravius quodammodo, ut est mentitus Spiritui S. conf. Marc. 3, 28. Firmissimum argumentum, quo probatur, Spiritum S. esse Personam, et Personam Deitatis.

v. 5. *πεσὼν, cadens)* Terror Ananiae, specimen terroris, quo percellentur impii in judicio, citra exanimationem. — *ἐξέψυξε, exanimatus est)* Hoc verbo mors misera denotatur. v. 10. c. 12, 23. Judic. 4, 21. Vers. LXX. Alex. Quaeres, cur tanta poena et tam repentina mors inflicta hoc gratiae N. T. pleno tempore? coll. Luc. 9, 55. 56. Resp. I. Discipuli sua voluntate ignem poposcerant in Samaritas: nunc Spiritus sanctus Petrum regit. II. Jesus, illo exinanitionis statu, Samaritanis fuerat ignotus, eisque postea praedicandus: Ananias et Sapphira evidentissime cognorant gloriam Christi et praesentiam Spiritus sancti, et uberrimam habuerant occasionem salutis. III. Ananias et Sapphira peccarunt atrocissime, liberrime, mutuo consensu, et mensuram peccati subito impleverunt. IV. initio illius

oeconomiae salutare multis fuit exemplum in eis editum, et timor ex illo. V. quod gravitati poena in corpore accessit, in anima *potuit* decedere. — *φόβος, timor)* vim refringens exempli pessimi. — *τὰς ἀκούοντας, qui audierunt)* non modo super eos, qui viderunt. Sic v. 11.

v. 6. *οἱ νεώτεροι, juniores)* Hos decebat rem exsequi. — *συνέστειλαν) composuerunt.* — *ἔθαψαν, sepelierunt)* illico. Neque enim mora opus erat.

v. 7. *διάστημα, spatium)* Mulier, vas infirmius, longius habuit poenitentiae spatium. Pretiosum trihorium! — *μὴ εἰδυῖα, nesciens)* Nam si scisset, confessio ejus nil magnum fuisset. Neque digna erat, quae sciret; quum Spiritum Domini tentasset.

v. 8. *ἀπεκρίθη, respondit)* mulieri, cujus introitus in coetum sanctorum erat instar sermonis. — *εἰπέ μοι, dic mihi)* Hortatur eam ad dicendum, quod res esset. — *εἰ τοσούτου, tantine)* Hic summam, ut videtur, expressit Petrus. — *οἱ πόδες, pedes)* Id expressius, quam si diceretur, *qui sepelierunt.*

v. 10. *εὗρον, invenerunt)* post reditum.

v. 11. *ἐκκλησίαν, ecclesiam)* Prima hic (coll. cap. 2, 47. not.) mentio, atque adeo specimen nativum, ecclesiae in N. T. constitutae, per evangelium evocatae, ab Judaismo sejunctae, per baptismum Christo insitae, per communitatem omnimodam conglutinatae, per Ananiae Sapphiraeque excidium *disciplinatae.* Interim appellavit Lucas *discipulos* et *copiam nominum: omnes credentes: numerum virorum: multitudinem credentium.* c. 1, 15. 2, 44. 4, 4. 32. — *πάντας, omnes)* Etiam nos *timere* debemus. — *τὰς ἀκούοντας, audientes)* Audierunt sine dubio etiam antistites Judaeorum: neque tamen ea de re litem Petro intenderunt. Ananiae delictum erat jam manifestum: et poena erat aperte miraculosa.

v. 12. *ἅπαντες, cuncti)* credentes. — *στοᾷ, porticu)* loco capaci.

v. 13. *τῶν λοιπῶν, reliquorum)* extra credentes. — *κολλᾶσθαι, se conjungere)* familiariter.

v. 14. *πλήθη)* Pluralis grandis. Jam non initur numerus, uti c. 4, 4.

v. 15. *ὥστε, ita ut)* Hoc pendet a v. 12. initio. — *κατὰ τὰς πλατείας, secundum plateas)* Praepositio habet sensum distributivum sine articulo, v. 42. non cum articulo, c. 8, 3. — *κλινῶν καὶ κραβ-βάτων) Lectus* sumtuosior: *grabatus,* tenuior. — *πέτρου, Petro)* Qui Jesum abnegarat, nunc eo magis erat conspicuus in fide. — *αὐτῶν, illorum)* Vid. App. Crit. Ed. II. ad h. l. de additamento: *et liberabantur ab infirmitate sua.* Incisi hujus vis habetur versu 12. et 16. *)

v. 16. *ἅπαντες, omnes)* Nullum jam erat *ἀπότευγμα,* nullus conatus irritus, ut ante, Matth. 17, 16.

v. 17. *ἀναστὰς, exsurgens)* Non sibi quiescendum ratus est. — *τῶν σαδδουκαίων, Sadducaeorum)* Ad hos multi se aggregarunt, quo magis oppugnarent resurrectionem Jesu Christi. — *ζήλου, zelo)* Impotentia hujus affectus ex tota eorum actione elucet.

v. 19. *ἄγγελος, angelus) Undique invenietis, has magnas con-*

---

*) *πέριξ, circumcirca*] Longius identidem latiusque res progreditur. *V. g.*

solationes non contigisse, nisi valde afflictis. Justus Jonas. — *τὰς θύρας, januas)* c. 12, 10. 16, 26.

v. 20. *πορεύεσθε, ite)* illico. — *ςαθέντες, stantes)* liberrime. — *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo)* publice, ut antea. — *τῷ λαῷ, populo)* quum proceres audire nolunt. — *πάντα, omnia)* sine imminutione. — *τὰ ῥήματα τῆς ζωῆς ταύτης, verba vitae hujus)* Id est, *haec verba vitae.* coll. v. 32. Sic apud Hebraeos adjectivum saepe convenit posteriori substantivo. conf. c. 13, 26. *Verba vitae*, Joh. 6, 68., sine timore praedicanda, de vita Christi et fidelium.

v. 21. *γερουσίαν)* Verbum LXX virale.

v. 23. *κεκλεισμένον, clausum)* Angelus iterum clauserat. v. 19.

v. 24. *διηπόρουν, haesitabant)* Mundus, Dei servos exagitans, innumerabilibus sese haesitationibus implicat, et culpam in illos confert. c. 12, 18. 16, 20. 17, 6.

v. 25. *ἑςῶτες, stantes)* Antitheton: *posuistis.*

v. 26. *οὐ μετὰ βίας) non cum vi:* qua alias non abstinuissent. Saepe importunitas multitudinis, per se non bona, conducit bonae causae. Luc. 20, 6.

v. 27. *ἐπηρώτησεν, interrogavit)* expostulans.

v. 28. *παραγγελίᾳ, praecipiendo)* Pudet dicere: *minando.* coll. c. 4, 17. nam non poterant punire. — *παρηγγείλαμεν, praecipimus)* Vide crassam calliditatem hostium Evangelii. Edicta, leges et interdicta, quae a testibus veritatis DEO obsequentibus non possunt non infringi, pro lubitu et faciunt et extorquent et fingunt, ut insontes quasi sontes plectantur. O iniquitas! — *τούτῳ — τούτου, isto — istius)* Fugit appellare *Jesum.* Petrus appellat et celebrat. v. 30. 31. — *τὴν Ἱερουσαλὴμ, Jerusalem)* in qua nos, inquiunt, excubamus. — *βούλεσθε, vultis)* Verbum invidiosum. Non id volebant apostoli, sed ex vero docebant, Jesum ab Judaeis nefarie fuisse interemtum, ac simul viam ostendebant, qua virtutem *sanguinis* Jesu ad gratiam et salutem experirentur. — *ἐπαγαγεῖν)* Sic Jud. 9, 24. *ἐπαγαγεῖν τὴν ἀδικίαν — καὶ τὸ αἷμα αὐτῶν ἐπιθεῖναι ἐπὶ Ἀβιμέλεχ.* — *ἐφ' ἡμᾶς, super nos)* Ipsi, paulo ante, sanguinem Justi in se receperant, verbis, Matth. 27, 25. et re ipsa, mox v. 30. [*Hic adversariorum mos est. Opportunitatem nacti feroces, insanos atque truculentos se exhibent: tum, victoriâ ad partes oppositas vergente, nolunt vel facto vel consilio tantopere peccasse.* V. g.]

v. 29. *πέτρος, Petrus)* Quamvis Petrus jam praeter ceteros senserat odium mundi, tamen loquendi et agendi partes a se non amolitur. Idem non jam utitur titulo, uti cap. 4, 8. quin haec est quasi continuatio sermonis, cum incremento severitatis. — *Θεῷ, Deo)* qui per angelum jussit loqui. v. 20. — *ἀνθρώποις, hominibus)* qui tacere jubetis.

v. 30. *τῶν πατέρων, patrum)* Cap. 3, 13. — *ἤγειρεν, suscitavit)* ex semine Davidis. c. 13, 23. 3, 22. Hanc enim suscitationem spectabant promissiones patribus datae. Idem verbum, Luc. 1, 69. — *διεχειρίσασθε)* Antea dixerat, *ἀνείλετε, ἀπεκτείνατε, ἐςαυρώσατε,* nunc severiore phrasi utitur. — *ἐπὶ ξύλου, in ligno)* In ligno, initium peccati: in ligno, expiatio.

v. 31. *ἀρχηγὸν καὶ σωτῆρα, Principem et Salvatorem)* Auctorem salutis, Hebr. 2, 10. Id est, exaltavit illum, ut sit princeps et Salvator. c. 2, 36. — *ὕψωσε, exaltavit)* Exaltatio resurrectionem ex

mortuis praesupponit, vel etiam includit. Phil. 2, 9. — *δοῦναι, ad dandum*) Poenitentia est *donum* laetum, non triste negotium. c. 11, 18. 2 Tim. 2, 25. — *μετάνοιαν, poenitentiam*) qua Jesus accipitur, ut *princeps*. — *ἄφεσιν, remissionem*) qua accipitur, ut *Salvator*. — *ἁμαρτιῶν, peccatorum*) etiam illius peccati, quod in Jesum admisistis. v. 28.

v. 32. *καί, et*) et inde. — *δέ, vero*) Haec particula amplificat. Spiritus sancti testimonium majus est, quam apostolorum. — *τοῖς πειθαρχοῦσιν, obedientibus*) Deus, inquit Petrus, dedit nobis Spiritum sanctum: is ad testandum nos impellit: et nos obsequimur. v. 29. Notanda, coll. v. 36. 37. 40. ubi *πείθεσθαι* exstat, utriusque verbi ex Ammonio differentia: *πείθεσθαι μὲν τὸ ἑκουσίως συγκατατίθεσθαι· πειθαρχεῖν δέ, τὸ κελεύοντι πεισθῆναι*. Conf. Act. 27, 11. 21.

v. 33. *διεπρίοντο*) *findebantur* cordibus. c. 7, 54. Sic *findor* Latini dicunt. — *ἐβουλεύοντο*) *consultabant*.

v. 34. *ἀναστάς, surgens*) ut plura dicturus. — *ἐν τῷ συνεδρίῳ, in concilio*) Undique potest DEUS excitare defensores. — *φαρισαῖος, Pharisaeus*) Resurrectionem mortuorum credens, a Sadducaeis negatam. — *τίμιος, in pretio habitus*) magnae existimationis. — *παντὶ τῷ λαῷ, omni populo*) quamvis proceres, Sadducaei, v. 17., eum non tanti aestimarent. — *ἔξω, foras*) Sic leniebatur procerum iracundia. — *βραχύ τι, paululum*) Moratus sermo.

v. 36. *πρό, ante*) Pulcrum est, exemplis consilia munire. Ea Gamaliel prudenter praemittit, deinde consequens addit. — *ἑαυτόν, se*) Character falsae doctrinae. c. 8, 9. — *εἰς οὐδέν, ad nihilum*) non solum consilia eorum, sed ipsi ad nihilum venerunt. Quot miseri homines a falsis ducibus in perniciem perducti sunt!

v. 37. *μετά, post*) Alius ergo Theudas fuerit oportet, quem Josephus huic Judae postponit. — *ταῖς ἡμέραις, diebus*) tempore tum noto et novis rebus opportuno.

v. 38. *λέγω ὑμῖν, dico vobis*) Haec formula hoc loco blandum quiddam habet potius, quam severum. — *ἐάσατε, sinite*) ut agant, quod agunt. Causae aperte bonae, assentiendum; aperte malae, resistendum. Sed in re subita, nova ac dubia, et ad adversarios incensos, eximie salutare est Gamalielis consilium. — *ἤ, aut*) Significat, *opus* potius, quam *consilium* esse appellandum. Certe apostoli non suo, sed divino *consilio agebant* omnia. — *καταλυθήσεται, dissolvetur*) solvi poterit et solvetur, vel per vos, vel per alios, vel per se.

v. 38. 39. *ἐὰν ᾖ, εἰ ἔστιν, si sit, si est*) Illud mere conditionaliter; hoc, illi quippe oppositum hoc loco, categorice sonat. Ideo etiam in secunda, non in prima plurali hoc alterum eloquitur Gamaliel.

v. 39. *μή ποτε καί, ne quando etiam*) Moratus particularum usus. *Etiam* significat, praeter conatum irritum, reos illos *etiam* improbitatis fore. Hoc incisum pendet a sensu incisi proximi: *non potestis*, neque adeo debetis, *dissolvere*. — *θεομάχοι*) Hoc verbum Symmachus non semel pro Hebr. רפאים posuit. Conjugata, *θεοῦ, θεομάχοι*. [*Magnus talium est numerus.* V. g.] — *εὑρεθῆτε, inveniamini*) in exitu.

v. 40. *ἐπείσθησαν*) *assenserunt*, hactenus, ut ne occiderent apostolos. neque enim mentem saniorem induebant assessores. — *δείραντες, verberantes*) Id adhuc non fecerant Judaei, deinde majora

inflictari. Etiam mundus per gradus procedit, vel odio crescente, vel per speciem aequitatis.

v. 41. *χαίροντες, gaudentes*) Character veritatis, gaudium in afflictionibus, verum, profundum, purum. — *ὑπὲρ τοῦ ὀνόματος, pro nomine*) sc. *hoc*. Nonnulli addidere, τοῦ ἰησοῦ, τοῦ κυρίου ἰησοῦ, τοῦ χριστοῦ. Locutio absoluta, uti 3 Joh. v. 7. Lev. 24, 11. Nomen *Jesu* expresserat Lucas versu praecedente. Eo refertur hic versus cum eleganti ellipsi pronominis. — *κατηξιώθησαν ἀτιμασθῆναι, digni habiti sunt contumeliam pati*) Eximium oxymoron. sic, *donatum est, ut patiamini*, Phil. 1, 29. conf. 1 Petr. 2, 19. [*Contumelia coram hominibus, dignatio coram DEO.* V. g.]

v. 42. *οὐκ ἐπαύοντο, non desinebant*) quicquid prohiberet mundus. — *τὸν*) Nunciabant, Jesum esse Christum.

CAPUT VI.

v. 1. *Πληθυνόντων*) scil. *ἑαυτοὺς*. In *multitudine* facilis est causa *murmuris*. — *τῶν ἑλληνιστῶν, Hellenistarum*) Erant Judaei extra Palaestinam nati; quibus v. gr. Graeca erat vernacula praeter *Hebraeam* linguam: ut hodie quoque multi sunt Judaei Lusitani, Germani etc. — *παρεθεωροῦντο, praeteribantur*) sine malevolentia. Non sufficiebant apostoli ad omnia. — *αἱ χῆραι, viduae*) quarum etiam in sancta societate facilior oblivio, viris rem suam magis urgere valentibus.

v. 2. *ἡμᾶς, nos*) apostolos. — *καταλείψαντας, relinquentes*) Non poterant utrumque simul curare: quare id, quod nobilius est, tuentur. Periculosum est, relinquere ea, quae praecipue demandata sunt. Id saepe imprudentibus accidit. Longe hoc seposuerunt episcopi, rebus mundanis ita impliciti, ut spiritualia, extra solennem pompam, fere absorbeat principatus. — *διακονεῖν τραπέζαις, ministrare mensis*) Locutio indignitatem aliquam exprimit. Antitheton, *ministerium verbi*. v. 4. *Diaconorum* in ecclesia primitiva quae partes fuerint, copiose disquiritur: sed res possit paucis comprehendi. Apostolorum, evangelistarum, episcoporum, praecipuum munus fuit, praedicare verbum DEI: secundarium, curam quasi paternam (etenim ecclesia initio instar familiae erat) gerere victûs, pauperum praesertim, peregrinorum, viduarum, etc. *Diaconi* autem, utriusque sexus, constituti sunt proprie pro eadem cura victûs: et in eam partem permultum operae impendere necessum habuerunt in ecclesia Hierosolymitana; ceteris in locis, vel plus vel minus: quod reliquum erat operae, praedicationi verbi impenderunt.

v. 3. *μαρτυρουμένους, testimonio praeditos*) contra quos nulla militaret iniquitatis suspicio, quamvis nullo opus esset jurejurando, satisdatione, syngrapha etc. conf. 2 Reg. 12, 15. 22, 7. Post Ananiam in re sua tam severe punitum nemo tam celeriter in re aliena fidem falleret. — *ἑπτὰ, septem*) Hi non initio, sed post apostolos et per apostolos constitui sunt. In ecclesiae regimine multa DEUS reliquit temporibus: sed nil sine Deo ecclesia debet constituere. Quinque circiter millia virorum fuerant c. 4, 4. nunc cum accessionibus interea factis numerus is erat effectus, ut singula facile millia singuli diaconi curarent. — *πλήρεις, plenos*) Res est non levis, bona ecclesiae dispensare, etiam in quaestore et diacono, qua tali, debent esse dona

administrantia et sanctificentia. [*Scil. non pro rapina aestimanda sunt bona ecclesiastica, sed spirituali modo atque tali administranda, quali septem isti, vel ipsi etiam apostoli, siquidem superstites essent, uterentur. Ipse DEUS aliquando rationem reposcet.* V. g.] — **καταςήσομεν**) Indicativus, uti 1 Cor. 6, 5. Eph. 6, 16. Phil. 2, 20.

v. 4. **τῇ προσευχῇ καὶ τῇ διακονίᾳ τῦ λόγυ**, *orationi et ministerio verbi*) Potiores sunt preces ministerio sermonis. — **προσκαρτερήσομεν**, *incumbemus*) unice vacabimus. Hae partes sunt nobilissimae, quas nemo episcopus alteri, quasi ipse majoribus rebus intentus, delegare potest.

v. 5. **παντὸς**, *omni*) Pulcer consensus, cum obsequio. — **ςέφανον**, *Stephanum*) Ex nominibus Graecis ad alias causas (ex. gr. ne Hebraei praevalerent Hellenistis in distributione victûs) additis recte colligitur, hos VII fuisse partim Hebraeos, partim Hellenistas. Multi Judaei habuere nomina Graeca. — **πλήρη**, *plenum*) Hic excelluit: ceteri non excluduntur. v. 3. — **πίςεως**, *fide*) non modo fidelitate, sed fide spirituali. — **παρμενᾶν**, *Parmenam*) *Parmenionem*. Sic exprimit Chronicon Alexandrinum. — **προσήλυτον**, *proselytum*) Ad proselytum confugere poterant proselyti. Proselyti spectati etiam possunt adhiberi muneribus.

v. 6. **προσευξάμενοι**, *orantes*) apostoli. Aliud subjectum verbi prioris, *statuerunt*, aliud posterioris. c. 8, 17.

v. 7. **ηὔξανε**, *crescebat*) servata concordia et assiduitate in verbo DEI. — **ὄχλος**, *multitudo*) Dicitur ὄχλος etiam numerus non maximus c. 1, 15. Luc. 5, 29. 6, 17. Joh. 12, 17. quare nil improbabile hoc loco dicitur. De *sacerdotibus* minus spei esse potuisset: nunc horum exemplo alii eo plures moventur. Reliquus *populus* proximo commate innuitur. *)

v. 8. **ςέφανος δὲ**, *Stephanus autem*) Stephanus rerum externarum causa constitutus, tamen etiam spiritualia exsequitur. In ecclesia bona, omnia tendunt ad sublimius: in morbida, vergunt ad deterius.

v. 9. **ἐκ τῆς συναγωγῆς — ἀσίας**, *e synagoga — Asia*) Descriptio haec tota unius ejusdemque synagogae, quae erat Hierosolymis, florentissima, omnium oculos in se convertens, constans ex nationibus externis, Europaeis, Africanis, Asiaticis. v. gr. a *Cilicia* habebat Saulum. Unde porro valde verisimile fit, Gamalielem illum legis doctorem, quippe Sauli praeceptorem, huic ipsi synagogae ac seminario praefuisse, eoque vel inscio vel invito hunc tumultum esse excitatum. — **λιβερτίνων**, *Libertinorum*) Vocabulum Romanum. nam multi Judaei Romae erant: c. 18, 2. 28, 17. et qui eorum bellis superioribus capti Romamque perducti fuerant, horum multi, *libertate* facile recuperata, (nam Romani non delectabantur Judaeis) Hierosolymam redierant, et fortasse multos proselytos, ejusdem conditionis, id est, *libertinos*, secum adduxerant. vid. Reineccii Annot. h. l. Itaque pro Ro-

*) **ὑπήκουον τῇ πίςει**, *obediebant fidei*] *Fides* h. l. testimonium evangelii denotat, fide dignissimum: quare aliis locis dicitur, *evangelio obedire*, Rom. 10, 16. 2 Thess. 1, 8., atque inde, *obedientia fidei*, Rom. 1, 5. 16; 26. Exhibet nobis DEUS testimonium suum, quod qui recipit ut verum, is submisse aures praebet, adeoque praestat *obedientiam*. V. g.

manis *Libertini* appellantur. adde not. ad cap. 2, 10. — τῶν ἀπὸ) Construe, ἐκ τῆς συναγωγῆς τῶν ἀπὸ κιλικίας.

v. 10. τῇ σοφίᾳ, *sapientiae*) *Validissimum*, sapientia. — καὶ τῷ πνεύματι, *et Spiritui*) Epitheton, *sancto*, non additur, uti v. 3. 5. additur. Adversarii sentiebant, Spiritum esse in Stephano; Spiritum sanctum in eo esse, non sciebant.

v. 11. τότε, *tunc*) Confugium succumbentium. — εἰς, *in*) Calumniatores primum loquuntur hîc indefinite; tum definite, v. 13. s. — τὸν) *ipsum*. Articulus ἐπίτασιν significat.

v. 12. συνεκίνησαν, *commoverunt*) *Κινεῖσθαι moveri* inprimis dicitur, quod non movetur ratione. c. 21, 30. — τὸν λαὸν, *populum*) qui valebat multitudine. — τοὺς πρεσβυτέρους, *seniores*) qui valebant auctoritate. — τοὺς γραμματεῖς, *scribas*) qui valebant doctrina.

v. 13. οὐ παύεται, *non desinit*) Invidiam facere conantur. — ῥήματα λαλῶν, *verba loqui*) Eadem phrasis, Luc. 12. 10. — τοῦ νόμου, *legem*) v. 14. fin. conf. c. 21, 28.

v. 14. γὰρ, *enim*) Vide consequentiam ex verbis optimis inique tractam v. 13. — οὗτος, *hic*) Demonstrativum, uti Deut. 9, 3., sed ab adversariis Stephani adhibitum ex acerbitate, contemtim. coll. Luc. 15, 30. not. — καταλύσει, *destruet*) Quaelibet calumnia arripit aliquid ex vero. Stephanus, jam enim maturum erat, innuerat aliquid de iis, quae eventura erant. Et videtur de abrogatione rituum paene plus vidisse, quam Petrus ante responsum Spiritûs, c. 10, 19. coll. anteced.

v. 15. ὡσεὶ πρόσωπον ἀγγέλου, *tanquam faciem angeli*) Gloria fidelium abscondita saepe etiam ex corpore elucet, praesertim ex cruce alta, et in coelo. Etiam Mosis facies splenduit. Scriptura cum aliquid eximie laudat, *divinum* appellat c. 7, 20., vel certe *angelicum*: et angelis *splendor* adscribitur, et angeli sine dubio aderant Stephano.

CAPUT VII.

v. 1. Ὁ ἀρχιερεὺς, *princeps sacerdotum*) tanquam praeses. — εἰ, *num*) Interrogatio servit convenientiae apologiae Stephani ad crimina adversariorum. ἄρα *ergo* habet speciem aequitatis et admirationis. Summa est haec: Ego agnosco DEI gloriam, patribus revelatam, v. 2., *Mosis* vocationem, v. 34. s., *Legis* majestatem, v. 8. 38. 44., *templo et loci hujus* sanctitatem, v. 7. fin. 45. 47. Et quidem templo antiquior est lex; lege, promissio. DEUS quippe se Abrahamo et Isaaco et Jacobo eorumque filiis et dedit gratuito DEUM et praestitit: v. 2. s. 9. s. 17. s. 32. 34. 45. atque hi fidem et obedientiam DEO praestitere, v. 4. 20. s. 23.. praesertim in tuenda lege, v. 8.. et terra. v. 16. Interim DEUS neque initio, neque semper postea, praesentiam suam huic uni loco alligavit; nam etiam ante templum et extra terram hanc se cognoscendum et colendum praebuit: v. 2. 9. 33. 44. neque patres eorumque posteros plane huic loco affixos fuisse, peregrinationes eorum ostendunt, v. 4. s. 14. 29. 44., et exilium. v. 43. fin. Vos autem semper mali fuistis, v. 9., *Mosi* repugnastis, v. 25. s. 39. s., *terram* aversati estis, v. 39., DEUM reliquistis, v. 40. s., templum superstitiose coluistis, v. 48., DEO ejusque Spiritui obstitistis, v. 51., prophetas ipsumque Messiam interfecistis, v. 52., *legem* non servastis, v. 53. Ergo DEUS non tenetur vobis, nedum vobis

solis. Solent in Scriptura superiores historiae, re ab initiis repetita, commemorari; sed ita, ut pro ratione instituti alia percurrantur, alia praetermittantur. vid. cap. 13, 17. s. Deut. 33, 2. s. Ps. 106, 7. s. Ez. 20, 5. s. Hab. 3, 3. s. Hebr. 11, 3. s. ubi de fide, ut hoc loco de infidelitate agitur. Opportunissimamque hoc solenni tempore ac loco Stephanus, cum apostoli testimonium de Jesu Christo potius gererent, rerum veterum instituit anakephalaeosin: quae etiam specimen praebet *Historiam ecclesiasticam* sapienter enucleandi. Quare nullo modo assentiri Erasmo aliisque debemus, quibus *multa in hac oratione non ita multum pertinere videntur ad id, quod instituerit* Stephanus. Sane dignissimum plenitudine spiritus, fidei et virtutis est hoc testimonium: et quanquam non ponit enunciationes enunciationibus adversariorum directe contradicentes; tamen ad omnia nervose respondet. Neque dubitari potest, quin Stephanus, expeditis praeteritis ac praesentibus, illaturus aliquid fuerit de futuris, destructione templi, abrogatione legis ceremonialis, ac poena populi, coll. v. 43. fin. plura autem de Jesu Nazareno vero Messia; coll. v. 37. nisi ejus *oratio clamoribus obstrepentium Judaeorum* (ut idem Erasmus commode monet) *interrupta fuisset.* Unica est haec oratio copiosa hujus libri a teste Christi, qui non esset apostolus, habita; documentum Spiritûs pretiosum.

v. 2. ***ἀδελφοὶ καὶ πατέρες,*** *fratres et patres)* pro diversa aetate. Stephanus, juvenis. — ***ὁ θεὸς τῆς δόξης,*** *DEUS gloriae)* Summa laudis divinae. *Gloria*, divinitas conspicua. Magnifica appellatio innuit, DEO Abrahamum et se totum, et posteritatem, et terram et bona omnia sibi posterisque promissa et exhibita, in acceptis, et nil expensum retulisse. — *ὤφθη, apparuit)* ut DEUS gloriae, conspiciendum se exhibuit. — ***τῷ πατρὶ ἡμῶν,*** *patri nostro)* Inde hoc beneficium etiam ad Abrahami *progeniem* pertinuit. — ***πρὶν ἤ,*** *priusquam)* conf. v. 4. fin.

v. 3. ***ἔξελθε — δείξω)*** Sic Gen. 12, 1. LXX, nisi quod inferunt, ***καὶ ἐκ τοῦ οἴκου τοῦ πατρός σου.*** — ***γῆς,*** *terra)* Hoc inferebat egressum e Chaldaea. — ***συγγενείας,*** *cognatione)* Hoc inferebat deinceps egressum ex Haran, quo venerat familia Abrami. v. 4. Pars familiae adultior remansit in Mesopotamia, junior in Haran. neque enim Thara plane solus ibi remansisse censebitur. Qui Abramum etiam ex Haran secuti sunt, sua sponte sunt secuti. Abram non jussus est secum ducere: et ni secuti essent, tamen exisset ex Haran. conf. Gen. 11, 31. 24, 4. — ***ἣν ἄν,*** *quamcunque)* Non norat Abram, quae terra foret. Hebr. 11, 8.

v. 4. ***χαλδαίων,*** *Chaldaeorum)* quorum terra ad *Mesopotamiam* pertinebat. — ***μετά,*** *postquam)* Abram, dum Thara vixit in Haran, domum quodammodo paternam habuit in Haran, in terra Canaan duntaxat peregrinum agens: mortuo autem patre, plane in terra Canaan domum unice habere coepit. Non caret mysterio, quod Abrami pater non intravit terram Canaan: sic enim constitit, non jure hereditatis mundanae hanc ei et posteris obvenisse. — ***νῦν,*** *nunc)* hodie.

v. 5. ***οὐδὲ βῆμα ποδὸς,*** *ne vestigium quidem)* Agrum illum, de quo v. 16., non ex donatione divina accepit Abraham, sed emit, ipsa emtione peregrinum eum esse docente. — ***ἐπηγγείλατο,*** *promisit)* Gen. 12, 7. — ***αὐτὴν,*** *eam)* totam. — ***οὐκ ὄντος αὐτῷ τέκνου,*** *cum soboles ei non esset)* Ne Ismaël quidem adhuc natus erat; neque spes

ulla prolis, ob Sarae sterilitatem. Ex promissione erat et hereditas et posteritas ipsa. Hoc comma facit *ἐπίτασιν*, ut illud, *ne vestigium quidem*.

v. 6. *δὲ, autem)* Antitheton, inter *promissionem* et tempus impletionis *exspectandum*. — *ὅτι ἔςαι τὸ σπέρμα αὐτῦ πάροικον ἐν γῇ ἀλλοτρίᾳ, καὶ δυλώσυσιν αὐτὸ καὶ κακώσυσιν, ἔτη τετρακόσια· καὶ τὸ ἔθνος — ἐγώ)* Gen. 15, 13. s. LXX, *ὅτι πάροικον ἔςαι τὸ σπέρμά συ ἐν γῇ ὐκ ἰδίᾳ, καὶ δυλώσυσιν αὐτὺς καὶ κακώσυσιν αὐτὺς καὶ ταπεινώσυσιν αὐτὺς, τετρακόσια ἔτη. τὸ δὲ ἔθνος — ἐγώ.* — *ἀλλοτρία, aliena)* Aegyptus tum non nominata. conf. *ᾧ ἐὰν, cuicunque*. v. 7. — *κακώσυσιν)* Comma ab aliis omissum, res ipsa, (de qua mox,) postulat, et accentus Gen. 15, 13. — *ἔτη τετρακόσια, annos quadringentos)* Hi anni non modo ad servitutem Aegyptiacam, (quae diu post obitum Joseph et fratrum ejus, multiplicato populo, coepit, v. 15. seqq.) sed ad totam peregrinationem in terra aliena sunt referendi. [*a nato Isaaco ad exitum usque ex Aegypto*. V. g.] Anni CCCC in populo, anni XXXX in homine, periodus memorabilis; etiam in Israël et Mose. Eo autem ipso indicatum fuit, laetam habitationem in terra Canaan multo postea fore diuturniorem.

v. 7. *καὶ λατρεύσυσί μοι ἐν τῷ τόπῳ τύτῳ)* Ex. 3, 12. LXX, *καὶ λατρεύσετε τῷ θεῷ ἐν τῷ ὄρει τύτῳ.* Haec Moses sibi dicta refert de loco Horeb, non exclusa terra Canaan. ibid. v. 8. Nam si latria in Horeb fuit signum missionis Mosis, Ex. 3, 12., multo magis latria in terra Canaan signum fuit. Itaque oracula ad Abram et Mosen facta Stephanus contexit, hoc sensu: *Exibunt ex terra servitutis* (hoc utrique dictum) *et venient in Horeb, et servient Domino in hoc loco; et inde venient in terram Canaan, et Domino servient.* Haec ita contexens nervose ostendit: (1.) illud, quod Mosi dictum erat de cultu Israëlis erga DEUM, jam Abrami tempore divinitus intentum et significatum fuisse: (2.) ideo doctos eos in Horeb fuisse DEO servire, ut in terra Canaan perpetuo cum colerent: v. 44. (3.) cultum in Horeb valde fuisse a populo imminutum, v. 40. s. et potius tandem in ingressu terrae Canaan praestitum. v. 45. Servient mihi, dicitur, non, Aegyptiis; libere, ut Sacerdotes.

v. 8. *καὶ οὕτως, et sic)* post datum foedus circumcisionis. nam Ismaël antea natus erat. *οὕτως, sic*, incluso tempore, ut *πῶς quomodo*. Rom. 4, 10. — *πατριάρχας, patriarchas)* Magnifica appellatio, ex LXX int.

v. 9. *) *ἀπέδοντο εἰς αἴγυπτον, vendiderunt in Aegyptum) abalienarunt*, qui mox *in Aegyptum* abductus est. Sermo concisus, et sic LXX, Gen. 45, 4.

v. 10. *ἐκ πασῶν, ex omnibus)* 2 Tim. 3, 11. not. — *κατέςησεν αὐτὸν ἡγύμενον ἐπ' αἴγυπτον καὶ ὅλον τὸν οἶκον αὐτῦ)* Ps. 105, 21. LXX, *κατέςησεν αὐτὸν κύριον τῦ οἴκυ αὐτῦ, καὶ ἄρχοντα πάσης τῆς κτήσεως αὐτῦ.*

v. 12. *ἰακώβ, Jacob)* Fideles quoque experiuntur communes vitae miserias, sed suo bono.

v. 13. *ἀνεγνωρίσθη, recognitus fuit) recognosci se fecit.* Gen. 45, 1. LXX, *ἀνεγνωρίζετο τοῖς ἀδελφοῖς αὐτῦ.*

---

*) *ζηλώσαντες, invidentes*] Ostendit Stephanus, majores Judaeorum durae jam cervicis fuisse. *V. g.*

v. 14. *ἑβδομήκοντα πέντε, septuaginta quinque)* Sequitur Stephanus sive Lucas septuaginta interpretes, utpote tum notissimos; qui Gen. 46, 27., vel etiam Deut. 10, 22., cum in Hebraeo, Samaritano et Josepho sint LXX, LXXV numerarunt, uti etiam Philo, uno Manassis filio et uno nepote, duobusque Ephraimi filiis et uno nepote additis. Gen. cap. cit. v. 20.

v. 16. *καὶ, et)* Paraphrasin loci habeamus hanc: *Mortuus est Jacob et patres nostri* (nominatim Joseph:) *et* (quia exemplo Abrahami et Sarae, Isaaci et Rebeccae, in terra promissionis quiescere voluerunt, Gen. 50, 13. 25. ideo) *translati sunt in Sichem* (et in sepulcrum Hebronense:) *et positi sunt* (in praedio Sichemitico et) *in sepulcro* (Hebronensi,) *quod emerat Abraham* (et Jacob) *pretio argenti* (et centum agnis) *a filiis Emor (patris) Sichem* (et ab Ephrone.) Complicantur enim inter se binae historiae notissimae, geminae emtionis: (evolve Gen. 23. et 33.) et geminae sepulturae. Gen. 50. et Jos. 24. Hoc loco utraque historia partes omissas, vi relatorum, ex altera subaudiri postulat. Justam haec ita constringendi causam Stephano in re aperta dedit brevitas ardori Spiritûs aptissima. Accedit autem, quod ut Jacob in sepulcro Hebronensi, Joseph in agro Sichemitico sepulti sunt, sic reliqui patres in Aegypto defuncti, vel aliqui eorum, ad utrumque illorum dicuntur aggregati. Nam Josephus lib. II. ant. c. 4. eos Hebrone tumulatos scribit: Hieronymus in Ep. ad Pammach. de opt. gen. int. docet, eorum sepulcra, sua etiam aetate, exstitisse in Sichem et a peregrinis visitari solita. Ex quo Franc. Junius Lib. I. Parall. 92. colligit, partem hîc, partem illic sepultam esse, prout commodum posteris videretur; Pererius in Gen. fol. 672, eos e Sichem in Hebron fuisse translatos. Quae singula referre quum Stephano nimis longum fuisset, miro compendio omnia indigitavit. Igitur lectio *Ἀβραὰμ* integra manet: neque opus est conjectura, *Ἰακώβ*. Praeclare Flacius ad h. l. *Non vacat Stephano percurrenti tam multas historias, singulas distincte narrare: ideo duo diversa sepulchra, loca et emtiones in unam constringit, ita ut in priore quidem historia verum emtorem nominet, omisso venditore: contra in posteriore nominet verum venditorem, omisso emtore, veluti per diametrum ex illis quatuor contrahentibus duos copulando. — Ut igitur maxime emendaretur nomen emtoris, nondum tamen esset verum, Jacobum esse sepultum in Sichem. Abrahamus emit locum sepulturae a filiis Heth*, Gen. 23. *sepultus ibi est Jacob.* Gen. 49. et 50. *Jacobus emit agrum a filiis Hemor*, Gen. 33. *sepultus est ibi Josephus.* Jos. 24. *Habes hic typum istorum contractuum, et quomodo Stephanus duas emtiones in unam contraxerit.* Haec Illyricus. Videatur etiam Glassius in Ellipsi. Tali modo idem Stephanus paulo ante, v. 7., duo oracula ad Abrahamum et Mosen in unum contraxit: Ex. 3, 12. Gen. 15, 16.: et versu 9. *venditionem* Josephi et deportationem *in Aegyptum* adunavit: et infra versu 43. Amosi dictum et migrationem *Babylonicam* ex Jeremia jungit. Sic v. 24., quendam (Israëlitam) *injuria affectum: — Aegyptium* (injuria afficientem.) *Semiduplex* ejusmodi oratio si nobis fere insolens videtur, Hebraeis non videbatur. Geminum exemplum noscemus infra ad Hebr. 12, 20. In scribendo, hiatus ejusmodi saepius calamo signari solent: locum vero habent etiam in sermone: ubi in re notissima et loquentis audientium-

que animo praesentissima, dicitur, quod opus est, et reliqua, quae flumini orationis officerent, dicta putari debent. — **μνήματι**, *sepulcro)* Peregrinis illis primus fuit *sepulcri* emtus fundus. nam patriam coelestem appetebant. — **τοῦ συχέμ) τοῦ** scil. **πατρός**. Parente celebrior fuit filius, quare is a filio denominatur. Emmor pater Sichemi.

v. 17. **καθὼς)** Id plus, quam **ὡς**. *Sicut* tempore eventurum promiserat Deus, sic evenit, procedentibus quatuor seculis.

v. 19. **μὴ ζωογονεῖσθαι)** scil. **τὰ βρέφη**. Verbum **LXX** virale, Exod. 1, 17. s. et alibi saepius.

v. 20. **ἐν ᾧ καιρῷ**, *quo in tempore)* tristi, opportuno. — **ἀστεῖος)** Ita **LXX**, Ex. 2, 2., Hebraeum טוב exprimunt. Specimen piae physiognomiae. — **τῷ θεῷ**, *DEO)* Sic LXX, 1 Sam. 16, 12., **ἀγαθὸς ὁράσει Κυρίῳ**. Jon. 3, 3., **πόλις μεγάλη τῷ θεῷ**. Quicquid excellens est, divino munere excellit. — **μῆνας τρεῖς**, *menses tres)* Cogitare potuissent, irritum esse laborem, tamen periturum esse filiolum: sed laborem susceperunt, et res longissime ultra spem successit. — **πατρὸς)** scil. **αὐτοῦ**. sic 1 Cor. 5, 1. Gal. 4, 2.

v. 21. **ἐκτεθέντα δὲ αὐτὸν)** Accusativus absolutus, uti c. 26, 3. — **εἰς υἱὸν**, *in filium)* ut eo loco sibi esset, quo filius.

v. 22. **ἐπαιδεύθη**, *eruditus est)* ut regno destinatus. Conf. Hebr. 11, 26. — **σοφίᾳ**, *sapientia)* Hanc Aegyptii didicerant ab Joseph, Psalm. 105, 22. hanc Salomo vincebat, 1 Reg. 4, 30. haec magni habita adversariis Stephani, *Alexandrinis*. c. 6, 9. — **δυνατὸς**, *potens)* Haec *potentia* erat pluris, quam omnis *sapientia*, quam Stephanus tamen ad commendandum Mosen memorat, Aegyptiorum; neque haec potentiam illam peperit, sed promissio et fides. Hebr. 11, 24. s. Saepe junguntur sapientia et potentia. — **ἐν λόγοις**, *in sermonibus)* eloquentia; quamvis deerat pronunciatio. Ex. 4, 10. — **ἐν ἔργοις**, *in operibus)* virtute.

v. 23. **ἐπληροῦτο**, *implebatur)* Omnium rerum est maturitas. prius non moliendum. — **τεσσαρακονταετὴς χρόνος**, *quadraginta annorum tempus)* Mosis vita, ter XL anni. v. 30. 36. — **ἀνέβη ἐπὶ τὴν καρδίαν αὐτοῦ**, *ascendit in cor ejus)* Valde congruens phrasis. Potest aliquid esse in profundo animae, quod postea emergit, et in cor, tanquam in insulam ex illo mari, ascendit. Videri poterat temere in mentem venisse Mosi; et tamen divinitus agebatur Moses. — **ἐπισκέψασθαι**, *visere)* quamvis ipse felix, et illi miseri essent. In aula minus exactam potuit habere scientiam de fratrum aerumna: itaque prodiit. — **τοὺς ἀδελφοὺς**, *fratres)* Motivum amoris, quod Moses etiam aliis adhibuit. v. 26.

v. 24. **πατάξας τὸν αἰγύπτιον**, *percutiens Aegyptium)* Sic LXX. Ex. 2, 12.

v. 25. **ἐνόμιζε**, *existimabat)* Sciebat ergo Moses, cur fecisset. — **συνιέναι**, *intelligere)* Ex uno saepe documento judicium faciendum est de pluribus instantibus. — **οὐ συνῆκαν**, *non intellexerunt)* Socordia et oblivione res magnae saepe negliguntur. Haec populi renitentia videtur Mosen postea induxisse, ut recusaret negotium.

v. 26. **ὤφθη**, *apparuit)* ultro, ex improviso. — **συνήλασεν**, *redegit)* vi lenitatis. — **εἰπὼν**, *dicens)* Exemplum correctionis fraternae.

v. 27. **ἀπώσατο**, *repulit)* peccatum peccato addens. — **τίς — αἰγύπτιον)** Sic LXX, Exod. 2, 14. — **τίς**, *quis)* Sub praetextu defi-

cientis vocationis humanae saepe repelluntur organa DEI. — *ἄρχοντα, principem)* Videntur nescisse, quantus vir esset Moses in aula. *Principis* est, *judicare.*

v. 28. *ὃν τρόπον, quemadmodum)* Ea saepe sciuntur, quae non arbitramur sciri de nobis.

v. 29. *ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, ad dictum hoc)* ut hunc sermonem audivit. — *πάροικος, advena)* In Aegypto, tanquam Pharaonis filiae filius, domi esse coeperat: nunc peregrinatur illinc quoque.

v. 30. *ἄγγελος, angelus)* Filius DEI. v. seqq. Moses initio haud scivit, quis esset, sed mox e *voce* agnovit. — *πυρὶ φλογὸς, igne flammae)* majestatem DEI, qui aderat, significante.

v. 32. *τῶν πατέρων, patrum)* Hi mox nominantur. — *σοῦ, tuorum)* Quem DEUS vult adhibere ad opem aliorum, eum ipsum prius in fide confirmat. — *ἔντρομος γενόμενος, tremefactus)* Revelatio coelestis incipit a terrore hominis, inexperti maxime, et desinit in solatium. Terrore praeparantur organa divina.

v. 33. *τῶν ποδῶν, pedum)* Qui pedes discalceat, toto corpore rite se habere censetur. conf. Joh. 13, 10. — *ὁ γὰρ τόπος, locus enim)* Sanctitas locorum dependet a voluntate et praesentia DEI libera, estque ambulatoria.

v. 34. *τοῦ λαοῦ μου, populi mei)* Ipsi fere jam nesciebant, se esse populum DEI; et tamen erant. — *τοῦ στεναγμοῦ, gemitum)* Suspiria, *ἐκ στενοῦ*, eximium objectum auditionis divinae. — *κατέβην, descendi)* Nam antea non visus erat adesse.

v. 35. *τοῦτον, hunc)* Sic, *hic*, ter, v. seqq. anaphora grandi. — *ἠρνήσαντο, negaverunt)* quadraginta ante annis negarant. Accurate notantur in libro DEI, quae mortales adversus DEUM loquuntur: et unius hominis dicta et facta adscribuntur etiam illis, qui eodem sunt animo. Rom. 1, 32. Negari aliquid potest vel sola voluntate. — *ἄρχοντα καὶ δικαστὴν, ἀρχηγὸν καὶ λυτρωτὴν)* Gradatio. *ἄρχων*, princeps: *ἀρχηγὸς*, dux primus. *δικαστὴς, judex*, vindicat privatum a privato; *λυτρωτὴς redemtor* gentem a gente. Sic quoque Jesum, quem Judaei negarant. DEUS fecit Dominum. — *ἐν χειρὶ)* ביד dicitur hebraice. — *ἀγγέλου, angeli)* v. 30. s. Vid. L. de Dieu ad h. l.

v. 36. *γῇ — θαλάσσῃ) Terrae marisque* mentio augustam facit orationem.

v. 37. *προφήτην, prophetam)* Ostendit Stephanus, se non committere Mosen et Christum, neque id facere debere accusatores. Idem locus citatur c. 3, 22. not.

v. 38. *οὗτος, hic)* Moses. — *γενόμενος)* Constr. cum *μετά*. — *ἐν τῇ ἐκκλησίᾳ)* Non populus h. l. sed congregatio populi denotatur. — *μετὰ τοῦ ἀγγέλου — καὶ τῶν πατέρων, cum angelo — et patribus)* Medius ergo erat Moses. Non dicit Stephanus, *cum angelis*, sed *cum Angelo*, foederis. — *ἐδέξατο, accepit)* non confinxit. — *λόγια, verba) oracula. λόγιον* diminutivum, ob singulorum enunciatorum brevitatem. Omnis periocha, incipiens ab illa formula, *Et locutus est Dominus ad Mosen*, per se est *λόγιον. Decalogus* potissimum spectatur. — *ζῶντα, viva) viva* dicit, non *vivificantia*. Laudat legem. Ignea est: viva est. Deut. 33, 2.

v. 39. *γενέσθαι, fieri)* nam tum maxime tempus erat se subjiciendi — *ἀπώσαντο, repulerunt)* Mosen cum lege.

v. 40. *ποίησον — οὗτος, ὃς — αὐτῷ)* Ex. 32, 1. LXX. *ἀνάστηθι καὶ ποίησον — οὗτος ὁ ἀνὴρ*, (Al. *ἄνθρωπος*) *ὃς — αὐτῷ*. — *ποίησον θεοὺς,*

fac deos) Verbo nomen hoc refutabatur ipsum. nam dii facti non sunt dii. — *οἳ προπορεύσονται, qui praegrediantur)* Tamdiu sedere et exspectare, molestum putabant, prae Aegypti desiderio. — *τί γέγονεν αὐτῷ, quid acciderit ei)* an sit ad nos rediturus, quidve sit allaturus, et quando.

v. 41. *ἐμοσχοποίησαν, vitulum fecerunt)* Scelus valde notum significatur insigni noviterque cuso verbo. Aegyptios, quorum deus Apis bos erat, imitati sunt. — *ἀνήγαγον θυσίαν)* Rara phrasis. Sed sic quoque 1 Reg. 3, 15., *ἀνήγαγεν ὁλοκαυτώσεις.* — *τῷ εἰδώλῳ, idolo)* Erant *idololatrae*, quamvis nomen Domini praetexerent. — *εὐφραίνοντο, laetabantur)* magna cum pompa. — *ἐν τοῖς ἔργοις τῶν χειρῶν αὐτῶν, in operibus manuum suarum)* DEO convenit laetari in operibus manuum suarum; et nobis, in operibus manuum ejus. Idololatrae sunt homines, qui laetantur in operibus manuum suarum.

v. 42. *ἔστρεψε, convertit)* quia patres nostri *ἐστράφησαν aversi* sunt. v. 39. — *παρέδωκεν, tradidit)* saepe, a tempore vituli facti usque ad tempora *Amosi* et deinceps, crescente subinde populi contumacia. — *τῇ στρατιᾷ τοῦ οὐρανοῦ, militiae coeli)* v. gr. Marti et Saturno. vid. v. seq. Antiquissima idololatria, ceteris speciosior. *Exercitus* dicitur propter multitudinem, ordinem, virtutem. — *τῶν προφητῶν, prophetarum)* duodecim. — *μὴ — μοι ἔτη — ἐρήμῳ οἶκος ἰσραήλ; — ῥεμφὰν — ἐποιήσατε προσκυνεῖν αὐτοῖς — ἐπέκεινα βαβυλῶνος)* Amos 5, 25. s. LXX, *μὴ — μοι οἶκος ἰσραὴλ ἔτη — ἐρήμῳ; — ῥαιφὰν — ἐποιήσατε ἑαυτοῖς — ἐπέκεινα δαμασκοῦ.* Duas partes habet Amosi dictum; quarum prior confirmat versum 41., de culpa populi; posterior, initium versus 42., de judicio DEI, annexa mentione transportationis. — *σφάγια, victimas)* Domino obtulerant; sed neque illi soli, neque semper, neque corde perfecto et lubenti.

v. 43. *καὶ, et)* atque ideo. — *καὶ ἀνελάβετε, et suscepistis)* Hebr. ונשאתם *et tulistis*, tanquam fercula, non sine pompa. Id in eremo patratum esse non multo post vitulum factum, patet ex v. praec. Erat idololatria clandestina (aliter enim Moses non dissimulasset) sed tamen crassa et frequens. — *τὴν σκηνὴν, tabernaculum)* sacrarium portatile. — *καὶ τὸ)* Apud Amos commata quatuor hoc ordine leguntur: *Et tulistis tabernaculum (Malcechem) regis vestri et (Cijun) statumen imaginum vestrarum; stellam Dei vestri, quam fecistis vobis.* ubi secundo commati tertium, nullo jam את praemisso, subjicitur per appositionem: quae causa est, cur LXX int. (quos Stephanus sequitur) haec duo commata salvo sensu potuerint trajicere; et cur ad horum alterum in Hebraeo, ad alterum in Graeco referatur comma quartum. *Moloch et Cijun* ex nominibus appellativis facta erant propria, eaque apud Amosum construuntur, cum respectu ad significationem, ut appellativa, ne grave illud suffixum כם excludatur, sic tamen, ut alludat ad propria: unde LXX expresse ut propria transtulere. Quod Amoso *Cijun* notat, id LXX interpretibus *Remphan* notare, ex eadem trajectione commatum liquet: Saturnum scilicet, ut Moloch Martem. vid. *A. Mülleri* Specimen Glossarii sacri pag. 13. *Selden. de* diis Syr. et ad illum *Andr. Beyerus*, *Buddei* H. E. V. T. Per. II. p. 768. seqq. Amosi interpretem Aegyptium fuisse, ex hac Aegyptiaca Saturni appellatione speciose colligit *Humfr. Hodius* lib. II. de Bibl. c. 4. fol. 115. s. *Joh. Christoph Harenbergius* in peculiari disquisitione, Chijun sive Rephan arbitratur

fuisse Nilum, quem Aegyptii per Saturni sidus repraesentarint. De Sole, utrumque interpretatur P. E. Jablonski: utrumque de Saturno, Sam. Petitus. — *τὸ ἄςρον, sidus)* Sic dicitur Saturnus, cujus stellam referebat simulacrum; prae Marte, quem sub humana figura colebant. — *τȣ̃ θεȣ̃ ὑμῶν, dei vestri)* R. Isaac Caro planetam Saturnum appellat sidus Israëlis, ad omnium astrologorum consensum provocans. vid. Lud. de Dieu ad h. l. Exprobandi causa ter ponitur *vestrum*. — *ῥεμφὰν, Remphan)* Ante hoc vocabulum (quod varie scribitur,) distinctio ex accentibus Hebraicis et ex ordine verborum ponenda fuerat: qua tamen LXX int. supersederunt. Cum autem notio *τȣ̃ Cijun* haberet aliquid ad Judaeos coarguendos aptum, quod proprio *ῥεμφὰν* iidem LXX non exhausere, Stephanus id supplevit verbo *προσκυνεῖν adorare*, sive כיון a כהן derives (ut איב ab אהב et היה pro החה) sive a כון coll. conjugato לְהָכִין Jes. 40, 20. *τὸ ῥεφὰν*, et, inserta a Graecis *μ* ante labialem alteram, *ῥεμφὰν*, eandem, quam הרפים (de quo alii) videtur habere originem: et hinc ortum nomen *Remphis* regis Aegyptii. *Moloch* satis planum est. — *τȣ̀ς τύπȣς, figuras)* Subtilitas idololatriam non excusat. — *ἐπέκεινα βαβυλῶνος, ultra Babylonem)* i. e. trans Damascum et Babylonem: nam Amos et LXX, *ἐπέκεινα δαμασκȣ̃*. Amosi tempore Damascum ob bella Syriaca horrebant: Babel locus transportationis nondum appellabatur: Stephanus igitur supplevit: et revera ultra urbem Babylonem abducti sunt. 2 Reg. 17, 6. Unde idola arcessierant, eo deportati sunt poenae causa. Aegyptum cogitabant: longe alio migrabant. Conferatur similis ampliatio allegationis, c. 15, 17. not. *δαμασκȣ̃*, loco *βαβυλῶνος*, alicubi legi notat *Wecheliana* editio: idque ex vetustis exemplaribus petitum arbitratur, et ferme approbat, Humphr. Prideaux in Nexu Hist. sacrae cum externa, Part. I. pag. 14. 15. ed. Germ. Lectiones Wechelianae ubi nullis aliis codicibus muniuntur, Bezae annotationibus ortum debent. Plane et LXX int. in Justinum, quem Beza allegat, derivatum est *δαμασκȣ̃*.

v. 44. *ἡ σκηνὴ τȣ̃ μαρτυρίȣ, tabernaculum testimonii)* Sic LXX pro Hebraeo אהל מועד Ex. 27, 21. etc. — *κατὰ τὸν τύπον, secundum formam)* Hebr. 8, 5. not. Hic typus melior erat, quam illi, de quibus v. 43.

v. 45. *διαδεξάμενοι, suscipientes)* longa successione. — *ἐν, in)* quum subegerunt populos. — *τῇ κατασχέσει, occupatione)* מורשה LXX, *κατάσχεσις·* ירש *κατέσχε*.

v. 46. *εὗρε χάριν, invenit gratiam)* Felix, qui gratiam invenit. Nil melius. — *ἠτήσατο εὑρεῖν, petebat invenire)* ardenter. Psalm. 132, 2. seq. — *σκήνωμα)* Psalm. cit. v. 5. משכן LXX *σκήνωμα*. Hoc plus quam *σκηνή*.

v. 47. *σολομὼν, Salomo)* Tamdiu Israël sine *templo* fuit. — *οἶκον, domum)* Tenue hoc loco et opportunum vocabulum, pro *templo*.

v. 48. *οὐκ, non)* Particula, ineunte sententia, magnam vim habet. Eadem protestatio Salomonis in ipsa dedicatione templi. 1 Reg. 8, 27. — *ὁ Ὕψιςος, Altissimus)* Conveniens appellatio. Hunc nulla moles capit. — *ἐν χειροποιήτοις, in manufactis)* Antiqua est haec lectio *), cui recentiores adjecere *ναοῖς*, ex cap. 17, 24. *χειροποίητα*

*) *Eamque secus ac in* Ed. maj. *factum fuerat, et margo* Ed. 2. *praefert, et* Vers. germ. E. B.

LXX absolute dicere solent pro *idolis:* pro *sacrariis* etiam, Jes. 16, 12. Elegantissimeque Stephanus vocabulo **ναοῖς** abstinet, superstitionem refutans. *Manufactura* divina, *universitas* rerum. v. 50.

v. 49. *ὁ οὐρανὸς κτλ.*) Jes. 66, 1. 2. LXX, *Οὕτως λέγει Κύριος, ὁ οὐρανός μοι θρόνος, ἡ δὲ γῆ ὑποπόδιον τῶν ποδῶν μυ· ποῖον οἶκον οἰκοδομήσετέ μοι; καὶ ποῖος τόπος τῆς καταπαύσεώς μυ; πάντα γὰρ ταῦτα ἐποίησεν ἡ χείρ μυ.* — **καταπαύσεως**, *requiei*) Gentes diis suis fecere *pulvinaria.* Redarguitur falsus templi usus.

v. 50. *ἡ χείρ μυ, manus mea*) indefessa.

v. 51. **σκληροτράχηλοι**, *duri cervicibus) Cor* et *lingua* in confitendo: *cor*, et *aures* et *collum*, in suscipiendo desideratur. Graviter reprehendit Stephanus Judaeos; nec tamen nimis cito. nam antea comiter fuerant invitati per apostolos. — **ἀπερίτμητοι**, *incircumcisi*) Justum opprobrium. conf. v. 8. — *τῇ καρδίᾳ, corde)* Tales se ostendunt v. 54. — **τοῖς ὠσὶν**, *auribus)* Tales se ostendunt v. 57. — **ὑμεῖς**, *vos)* non nos, testes Jesu. Judaeos veteres, collato versûs fine, includit. — **ἀεὶ**, *semper*) Summa tractationis: *semper*, quotiescunque vocamini. — **τῷ πνεύματι τῷ ἁγίῳ**, *Spiritui sancto)* testanti de Jesu, per prophetas, et de tota veritate. — **ἀντιπίπτετε**, *in adversum ruitis)* Toti aliter affecti erant, atque apud Jesaiam eodem capite 66, v. 2. postulatur, *Respiciam ad misellum et contritum spiritu, et trementem super verbo meo.* — **ὡς οἱ πατέρες ὑμῶν**, **καὶ ὑμεῖς**, *ut patres vestri*, *sic vos*) Utrumque declaratur versu 52.

v. 52. **καὶ ἀπέκτειναν**, *et occiderunt)* Hoc vulgo cum iis, quae sequuntur, construitur: aptius autem connectitur cum verbo **ἐδίωξαν** *persecuti sunt.* *) nam, *quem prophetarum non*, idem est, sed cum affectu, quod, *omnes prophetas:* unde construas, *omnes prophetas, qui praenunciabant* etc. Syllepsis. — **περὶ τῆς ἐλεύσεως**, *de adventu*) Unde tam saepe dicitur *ὁ ἐρχόμενος, Veniens.* — **τῦ δικαίυ**, *Justi*) Insignis antonomasia. Verus Messias, Justus justitiae auctor. — **νῦν**, *nunc*) *Nunc* respondet voculae *prae* in *praenunciantes.* — **προδόται**, *proditores*) ad Pilatum. Ref. ad *persecuti sunt.* — **φονεῖς**, *homicidae*) reddente eum Pilato. Ref. ad *occiderunt.*

v. 53. **οἵτινες**, *qui*) Ex eo, quod in Christum patrarunt, convincit eos non servatae legis. conf. Joh. 7, 19. — **ἐλάβετε**, *accepistis*) cum subjectione, primitus. — **εἰς διαταγὰς ἀγγέλων**, *in dispositiones angelorum*) Majestatem legis hoc indicat. Gal. 4, 14. Angeli in Sinai sub specie flammae apparuerunt. conf. Gal. 3, 19. Hebr. 2, 2. **εἰς**, *ad*, uti Rom. 4, 20. Judaei acceperunt legem, ut eo habendam loco, quo habendae essent constitutiones angelicae, cum summa reverentia. Angelos Deus ministros habet: hinc quod angelicum, idem divinum est certo. — **ὐκ ἐφυλάξατε**, *non custodistis*) cum omnibus *phylacteriis* vestris. Qui in Christum credit, legem statuit: qui Christum tollit, legem tollit. Postrema Stephano reticenda fuisse, ratio putaret; quia jam apologiam perfecerat. Sed in statu confessionis omnia sunt dicenda, quae gloria DEI et salus auditorum postulat.

v. 55. **πλήρης**, *plenus*) Crescente furore hostium, in Stephano crescit robur spiritus, omnisque fructus Spiritus. — **ἀτενίσας**, *intuitus*) *Coeli* obtutu inprimis erigi potest animus violenta morte obeun-

---

*) *Huic judicio clarius respondet margo* Ed. 2. *et* Vers. germ. *quam* Ed. maj. E. B.

tium. — *εἶδε, vidit)* Non dicitur Jesus Stephanum allocutus. — *δόξαν Θεοῦ, gloriam DEI)* splendorem ineffabilem, qui effulget in coelo tertio. — *ἑστῶτα, stantem)* quasi obvium Stephano. conf. v. 59. Nam alias ubique, *sedere*, dicitur. Egregie Arator:

Lumina cordis habens coelos conspexit apertos,
Ne lateat, quid Christus agat: pro martyre surgit.
Quem tunc stare *videt*, *confessio nostra* sedentem
Cum soleat celebrare magis. Caro juncta Tonanti
In Stephano favet ipsa sibi: Dux praescius armat,
Quos ad dona vocat.

v. 56. *ἰδοὺ, ecce)* Confessio fidei, a praesenti experimento. [*Ab hoc ipso momento fortius, quam antehac, vita aeterna illuxit Stephano.* V. g.] — *θεωρῶ, video)* Hostium non erat *videre*, sed *credere*, si eorum esset fides. — *τοὺς οὐρανοὺς, coelos)* Id plus, quam, *coelum*, v. 5. — *τὸν υἱὸν τοῦ ἀνθρώπου, filium hominis)* Lucas, v. praec. *Jesum* appellat. Non Lucas, sed Stephanus, Jesum vidit. conf. not. ad Matth. 16, 13., de appellatione *Filii hominis*.

v. 57. *κράξαντες, clamantes)* ne Stephanus audiretur. A verbis, minis, verberibus, carceribus facilis ad eaedem progressus. — *ὥρμησαν, impetum fecerunt)* antequam suffragia expedissent judices.

v. 58. *ἔξω τῆς πόλεως, ex urbe)* Injurium in urbem Stephanum putant, eoque indignum, qui in ea moriatur. — *ἀπέθεντο, deposuerunt)* quo essent expeditiores. — *νεανίου, adolescentis)* Saulus jam tum inter eos aliqua dignitate fuisse videtur. Sic provisum tamen est, ne manum admoveret. c. 26, 10. — *Σαύλου, Sauli) De progenie forsitan regis Saul erat.* Valla. Certe ejusdem tribus erant.

v. 59. *κύριε Ἰησοῦ, Domine Jesu)* Adhuc confitetur Stephanus.

v. 60. *θεὶς, ponens)* Prius non potuit: orare tamen potuit, animo expeditior, quam corpore. Simul genua posita magis proprie congruunt deprecationi pro peccato hostium. — *φωνῇ μεγάλῃ, voce magna)* cum parrhesia, ut audirent tumultuantes. — *κύριε, Domine)* Eundem Dominum appellat Jesum. Hunc morientes invocare debent. — *ἁμαρτίαν, peccatum)* Salva patientia, peccatum potest dici peccatum. — *ἐκοιμήθη, obdormivit)* Lugubre verbum et suave. Hic protomartyr ipsos apostolos (mirum) omnes habuit superstites.

CAPUT VIII.

v. 1. *Σαῦλος, Saulus)* Arcte hoc annectitur antecedentibus. Lapidatur Stephanus? placet Saulo. Fit persecutio ecclesiae? idem adjuvat. v. 3. — *ἡμέρᾳ, die)* Non differebant adversarii. — *διωγμὸς, persecutio)* Unum fluctum sequuntur plures. — *πάντες, omnes)* doctores. v. 4. 5. Nam alii, et, horum causa, apostoli, remanebant. v. 2. 3. — *διεσπάρησαν, dispersi sunt)* Sic Evangelium latius est propagatum. Ventus flammam auget. v. 4. — *πλὴν, praeter)* Eo majore periculo erant apostoli: neque tamen existimarunt, se debere prae ceteris securitati suae consulere. Pericula sustinere debent, qui majore gradu et mensura fidei sunt; quamvis multa ex eis pendere videantur.

v. 2. *συνεκόμισαν, curaverunt)* Sanctum officium. conf. c. 9, 37. — *εὐλαβεῖς, religiosi)* qui DEUM timebant prae hominibus, quamlibet persecutoribus.

v. 3. *) *εἰσπορευόμενος, intrans*) tanquam Inquisitor. — *καὶ γυναῖκας, ac mulieres)* quibus alias facilius parcitur.

v. 4. *οἱ μὲν οὖν διασπαρέντες διῆλθον, qui ergo dispersi erant, diversi iverunt)* Haec ipsa verba post longam quasi parenthesin reassumuntur cap. 11, 19. et hoc filum ita continuatur. Verbum *διέρχεσθαι pertransire* in Actis saepe significat doctrinam ubique sparsam.

v. 5, *φίλιππος, Philippus*) Sublato Stephano, surgit Philippus, collega ei proximus. [*Evangelista alibi dictus*, V. g.] Neque enim hic de Philippo apostolo agitur. coll. v. 18. 25. — *εἰς πόλιν, in urbem*) Non additur articulus. Erat urbs una e multis Samaritanis. — *ἐκήρυσσεν, praedicabat*) aperte. — *τὸν χριϛὸν, Christum)* Summa evangelii.

v. 6. *ἐν τῷ ἀκούειν αὐτοὺς*) *cum audirent*, quae *dicebantur* et fiebant.

v. 7. *πνεύματα, spiritus)* Nominativus, accusativo casu subaudiendus cum *τῶν ἐχόντων habentium.* Observatu dignum est, quod Lucas in Actis nunquam ponit vocabulum *daemonia*, de obsessis loquens; quod ipse tamen in Evangelio saepius etiam posuit, quam ceteri evangelistae. Ex quo colligas, obsessionis vim post mortem Christi esse debiliorem. 1 Joh. 3, 8. Col. 2, 15. Ebr. 2, 14.

v. 8. *χαρὰ, gaudium)* Proprius fructus et character veritatis Christianae. v. 39. c. 11, 23. 16, 34. etc. Rom. 14, 17. [2 Cor. 1, 24.]

v. 9. *ἀνὴρ, vir*) Talem etiam adversarium invenit Paulus c. 13, 6. — *προϋπῆρχεν, ante erat)* Non semper, qui prior tempore, idem potior jure. v. 11. c. 13, 6. Cum solus erat, potuit applausum invenire: sed lux veniens tenebras pellit. Magna virtus regni DEI. v. 7. 13. Ex. 9, 11. — *μαγεύων, magiam faciens)* Sunt ergo magi et magia. Ex. 7, 11. 22. 8, 7. — *τῆς σαμαρείας, Samariae)* Gentis hujus error ubi ad summum venit, veritas adest.

v. 10. *ἀπὸ μικροῦ ἕως μεγάλου, a parvo ad magnum)* Alias saepe diversus est plebis et procerum sensus. Locutio proverbialis *a parvo ad magnum* late patet, pro materia substrata contrahitur ad hoc vel illud genus *magnorum* et *parvorum*. — *λέγοντες, dicentes)* in suis acclamationibus. — *ἡ δύναμις, Potentia*) Abstractum, idque cum articulo.

v. 11. *προσεῖχον, attendebant)* Repetitur verbum ex v. praec.

v. 12. *δὲ, vero)* animadversa Simonis fraude.

v. 13. *ἐπίϛευσε, credidit)* Agnovit, virtutem DEI non esse in se, sed in Philippo. Facilius Simoni fuit, quam Samaritanis, fidem suscipere. sensit enim ille virtutem sua majorem. Non tamen pertigit ad fidem plenam, justificantem, cor purificantem, salvantem: tametsi ad eam pervenisse, speciose videretur, donec se aliter prodidit. — *βαπτισθεὶς, baptizatus)* Hinc, coll. v. 22. patet, baptismum apud hypocritas vel relapsos non esse iterandum. — *σημεῖα, καὶ δυνάμεις μεγάλας, γενόμενα*) Epitheton *magnitudinis* magis convenit in *δυνάμεις*, et participium *γινόμενα* magis in *σημεῖα* ad fidem moventia. Similis quoque varietas Eph. 2, 1. ss. *τοῖς παραπτώμασι καὶ ταῖς ἁμαρτίαις· ἐν αἷς — ἐν οἷς κτλ.* Alii *μεγάλας*, alii *γινόμενα* mutarunt.

v. 14. *δέδεκται, accepit*) *Δέδεκται, ἐδέχθην, δεχθήσομαι,* signi-

---

*) *τὴν ἐκκλησίαν, ecclesiam*] Hierosolymis; quotquot remanserunt ibi. *V. g.*

ficatione passiva frequens. c. 15, 4. quare hoc loco interpretari possis: *accipere facta est.* Simplicius tamen est: *accepit.* conf. c. 17, 7. — *ἀπέστειλαν, miserunt)* Qui mittitur, aut a majori mittitur, aut a pari. Collegii apostolici major fuit auctoritas, quam Petri et Johannis singulatim. Hodie Pontifex Rom. non diceretur mitti a quoquam.

v. 15. *προσηύξαντο, oraverunt)* In ministerio evangelii preces non minus valent, quam sermones. Perfectus ergo minister esse nequit, qui orare nequit. DEI enim res referri debent ad homines, et hominum res ad DEUM.

v. 18. *θεασάμενος, spectans)* iterum novum quiddam. coll. v. 13. — *τῶν ἀποστόλων, apostolorum)* Erat igitur donum apostolicum. Non habebat Philippus evangelista: habebat tamen Ananias apud Paulum. c. 9, 17. — *χρήματα, pecuniam)* Inde *Simoniae* vocabulum. Non pro charismate, sed pro labore merces datur et accipitur. Matth. 10, 10.

v. 19. *τὴν ἐξουσίαν, potestatem)* Primum ipse debuerat orare, ut sibi daretur Spiritus sanctus. Volebat apostolis par fieri, et Philippo major. Superbia mater haeresium et abusuum; ut patet in Simone mago, patre haereticorum. — *ᾧ ἐάν, cuicunque)* post baptismum, vel etiam citra baptismum.

v. 20. *εἴη, sit)* Anathema personae et rei. Ligat Petrus. — *τὴν δωρεὰν, donum)* Matth. 10, 8. — *ἐνόμισας κτᾶσθαι, statuisti comparare)* *νομίζω* de intellectu et voluntate dicitur. Sic 2 Macc. 7, 19. *μὴ νομίσῃς ἀθῷος ἔσεσθαι.* [*Cordis praecipue et peccatum est et reatus.* v. 21. 22. V. g.]

v. 21. *οὐκ ἔστι σοι μερὶς οὐδὲ κλῆρος) non est tibi pars* pretio, *nec sors* gratis. *μερὶς* et *κλῆρος* juncta etiam Deut. 18, 1. et Jes. 57, 6. coll. Ps. 16, 5. — *ἐν τῷ λόγῳ τούτῳ, in verbo hoc)* in hac re, de qua locutus es. Sinceritas religionis nil adulterinum sibi admisceri patitur. — *γὰρ, enim)* In ministro et consorte evangelii cor rectum esse debet. *Cor*, arx boni et mali. — *οὐκ ἔστιν εὐθεῖα, non est rectum)* id est, valde distortum est. [*Intentionum spiritualium cum temporalibus permixtionem non fert cordis rectitudo.* V. g.]

v. 22. *μετανόησον οὖν, poenitentiam itaque age)* Poenitentia prius adesse debet: deinde licet dona gratiae quaerere. Sermo concisus: resipisce, (et discede) ab ista malitia *). — *εἰ ἄρα, si)* Vis dubitandi cadit super poenitentiam et preces Simonis, non super remissionem doli, poenitenti sperandam.

v. 23. *εἰς, in)* Ipsum *Simonem* appellat *fel amarum*, etc. eumque significat et talem jam esse, et mox aliis nocere posse. conf. *εἰς* v. 20. c. 4, 11. 5, 36. 7, 5. 21. 13, 47. — *πικρίας, amaritudinis)* Hebr. 12, 15. — *σύνδεσμον ἀδικίας)* Sic LXX, Jes. 58, 6. — *ὁρῶ, cerno)* ex factis quoque tuis.

v. 24. *δεήθητε, precamini)* Petrus dixerat, *Ora DEUM.* at Simon ait, *Orate vos.* Sensit ergo vim elenchi apostolici. Nemo debet aliorum precibus duntaxat niti. Hebr. 13, 18. — *ὅπως, ut)* Poenae metum, non culpae horrorem fatetur. Propter hanc tamen declarationem videtur non statim rejectus fuisse ab ecclesia. — *ὧν εἰρήκατε, quae dixistis)* Hîc abrumpitur historia Simonis magi, cujus

*) *καὶ δεήθητι, et precare*] Utcunque aliquis perditus fuerit, ipse tamen orare potius, quam aliorum intercessione niti debet. v. 24. *V. g.*

res reliquae, quo tempore Lucas scripsit, notae erant, et partim hodie in H. E. memorantur. Scriptura satis habet origines signasse: cetera temporibus reliquit et extremo judicio.

v. 25. *διαμαρτυράμενοι, testificati)* perfuncti testimonio per omnes didito. — *εἰς ἱερουσαλὴμ, Jerusalem versus)* nam quod in via egerunt, id subjicitur. Hierosolymis ut plurimum manere adhuc erat apostolorum. — *πολλὰς, multas)* Operationes divinae facile succedunt: humana consilia, cum solicitudine.

v. 26. *ἄγγελος, angelus)* Angelus jubet surgere: Spiritus, accedere. v. 29. Munitur Philippus, ne timidius agat, post Simonis fraudem. — *κατὰ μεσημβρίαν, meridiem versus)* Hoc ei pro hodego fuit. In omnes mundi plagas cito pervenit evangelium. c. 11, 19. — *ἐπὶ, ad)* Nondum dicitur, quid sit inventurus. Semper exercetur fides et obedientia. Sic quoque c. 13, 2. — *αὐτὴ)* Alias, *αὕτη·* sed ad designandum aliquid, ut h. l. *αὕτη ἐστὶν ἔρημος*, adhiberi solet אוה *αὐτός ἱεροβάαλ, αὐτός ἐστι γεδεών*. Jud. 7, 1. et sic 2 Reg. 18, 9. 1 Chron. 7, 31. 8, 12. 27, 6. 32. 2 Chron. 5, 2. Monebatur Philippus, ut in viam desertam, non in frequentiorem alteram, se conferret. [*Gaza nimirum desolata per tempus jacuerat; adeoque viae usum interea temporis cessasse fere credibile est, coll.* Lev. 26, 22. *Eo mirabilius est indicium hoc angelicum.* V. g.]

v. 27. *κανδάκης, Candaces) quod nomen*, inquit Plinius, *multis jam annis ad reginas* (Aethiopiae) *transiit* *).

v. 28. *ἀνεγίνωσκε, legebat)* elata voce. v. 30. Legendum, audiendum, percontandum, etiam in itinere, etiamsi parum intelligas. Habenti datur. Scriptura [*prae omnibus libris mundanis, quamlibet evidentibus*, V. g.] lectorem, quamlibet parum intelligentem, suavitate afficit ac retinet, perinde ut aromata etiam per involucra odorem transmittunt.

v. 29. *εἶπε, dixit)* Spiritus S. est persona. c. 1, 16. 10, 19. 20. 13, 2. 21, 11.

v. 30. *ἤκουσεν, audivit)* Notus Philippo textus erat. — *ἆρά γε, numquid)* Mira allocutio ad ignotum eumque magnum hominem. In sancta conversatione sine circuitu agendum de re ipsa. Non fecit initium Philippus, ut vulgo fit, v. gr. de tempestate, de novis rebus.

v. 31. *γὰρ)* Elegans particula, hoc sensu: *quid quaeris?* Fatetur ignorantiam. — *ἐὰν μή τις, nisi quispiam)* Qui primam Jesu notitiam habet, prophetas vel sine homine hodego potest intelligere. — *παρεκάλεσέ τε, rogavitque)* Erat in eunucho modestia et ardor discendi.

v. 32. *ἡ δὲ περιοχὴ, locus autem)* Ex illo 53 Esajae capite multi non solum Judaei, sed etiam Athei conversi sunt. nonnullos habet historia: omnes novit DEUS. — *ὡς πρόβατον — κείροντος αὐτὸν — ταπεινώσει αὐτοῦ — τὴν δὲ γενεὰν κτλ.)* Sic LXX, Es. 53, 7. 8. nisi quod *αὐτὸν, αὐτοῦ* et *δὲ* non habent. — *ἤχθη) duci se passa est*, ovis. *ἤχθη* pendet a *πρόβατον*, et *ἄφωνος* ab *ἀμνός*. nam apodosis incipit in *οὕτως sic.* conf. accent. Hebr. *ὡς* pro *καθώς·* Rom. 5, 18. 2 Cor. 11, 3. Non est icon, sed comparatio. — *ἄφωνος, sine voce)* vocem, cum habeat, nullam edens, ut si nullam haberet.

---

*) *προσκυνήσων, adoraturus*] Pridem circumcisionem quoque videtur accepisse. *V. g.*

v. 33. *ἐν, in*) quum humiliatus fuit, *statim* judicium ejus sublatum est. *Justificatus est.* 1 Tim. 3, 16. — *γενεὰν*) *aetatem*, et inde *progeniem*. Utrumque jungitur Jes. 53, 10., *videbit semen: extendet dies*, et v. 11., *videbit, satiabitur*. Sensus est: aliorum hominum aetas est v. gr. LXX annorum: at Messiae aetas est ineffabilis. — *ὅτι*) כִּי *quia*. Nexus inter statum exinanitionis et exaltationis. — — *αἴρεται ἀπὸ τῆς γῆς, tollitur a terra*) Perbrevis vita Jesu Christi, ad patres Luc. 3. collata, *in terra* fuit: *excisus est*, Dan. 9, 26. luculentissimo argumento, *generationem* ejus alibi esse fixam.

v. 34. *δέομαί σου, oro te*) Simplex et candida interrogatio. — *περὶ τίνος, de quo*) Cuivis textui applicari potest haec quaestio: *de quo?* et, *quem ad finem?* — *περὶ ἑαυτοῦ, de se*) Prophetae non est *de se ipso* multum loqui, sed de Christo. — *ἢ, an*) Dividendo, propius venitur ad decidendum. — *ἑτέρου, altero*) Quis ille alter, nisi *Christus?* de quo omnes *prophetae* testantur. — *τινός, aliquo*) Valde adhuc indefinite quaerit eunuchus.

v. 35. *ἀνοίξας, aperiens*) Jam erat locutus aliqua: sed nunc ad dicendum se confert. Sic c. 10, 34. — *ἀρξάμενος, incipiens*) Commoda ratio doctrinae, ordiri a textu oblato, et reliqua, quae dicenda sunt, subnectere. c. 13, 17. Luc. 4, 21. — *ἀπὸ, a*) A quolibet Scripturae textu, non modo a tam illustri, quam hic erat, deveniri potest ad Jesum: et tum late patet dicendi campus. — *τῆς γραφῆς, scriptura*) quae sane de *Ministro Domini* (sic enim apud Jesajam appellatur Christus,) agit. Et saepe ex solo praedicato hoc subjectum agnoscitur. Matth. 2, 23. 8, 17.

v. 36. *κατὰ τὴν ὁδὸν, secundum viam*) Etiam circumstantiae itineris gubernatae sunt divinitus. Regnum DEI accommodat sese ad circumstantias externas, sine vi: ut aër omnibus corporibus cedit, et tamen omnia permeat. c. 13, 5. 14. 16, 13. 17, 2. 17. 21, 3. — *τί κωλύει, quid prohibet*) Paratus erat submittere se, si quid etiamnum superesset, et cupidus. Intus *fides*, foris *aqua* praesto erat. — *βαπτισθῆναι, baptizari*) Audierat igitur ex Philippo de *baptismo*. Credibile est, eunuchum fuisse circumcisum. nam huic se obtulit Philippus; Cornelius Petrum arcessivit. Petrus initio dubitavit: c. 10, 14. Philippus non dubitavit. Saltem actio cum eunucho tum fuit occulta. Nam in Cornelio fixum est initium vocationis gentium.

v. 37. *εἰ πιστεύεις ἐξ ὅλης τῆς καρδίας, si credis ex toto corde*) Subaudi, ex interrogatione praegressa, *tum nil prohibet te baptizari*. Alii *σωθήσῃ, servaberis*, vel, *ἔξεστιν, licet*, supplerunt. Ne lector paucitatem testium pro lectione breviore miretur, meminerit, quae in Apparatu de multitudine codicum Graecorum, hoc versu carentium, notavi. Eadem ratio est responsionis ab eunucho datae, cui vicissim nomen *χριστὸν* addidere multi, ubique celebratum. Non exstat id in cod. ms. *Berolinensi* Latino, aliisque. — *ὅλης, toto*) magis, quam Simon. v. 13. Philippus a Simone mago deceptus, tamen non dubitat eunuchum credentem baptizare. [*Caute agit; at non diffidentius justo.* V. g.]

v. 38. *ἀμφότεροι, ambo*) Comitibus eunuchi quid factum fuerit, non memoratur. — *Φίλιππος, Philippus*) Hic priore loco ponitur; nam major erat, ut baptizans, eunucho, qui baptizabatur.

v. 39. *ἥρπασε, rapuit*) miraculosa celeritate, sine Philippi actione aut opera, longe; ut opus erat in loco invio. Talia saepe pro-

phetis acciderunt. 1 Reg. 18, 12. 2 Reg. 2, 16. Idem verbum, 2 Cor. 12, 2. 4. 1 Thess. 4, 17. Hoc ipso discessu confirmata est eunuchi fides. Pari trajectu apostolus unus alterque etiam, si aliud iter non patuit, in Americam *potuit* pervenire. — γὰρ) proprie, *enim.* Non vidit amplius, neque videre curavit, propter gaudium. Qui nactus est Scripturam et Christum, jam carere potest homine hodego. Manus non leguntur eunucho impositae. *)

v. 40. εὑρέθη, *inventus est)* In via nec Philippus ipse videtur scisse, ubi esset, vel quid ipsi accideret, nec quisquam alius eum vidit. — τὰς πόλεις, *urbes*) inter Gazam et Caesaream, ut erant Joppe, Lydda etc. Hic quoque, uti in urbe Samariae, apostolis auditores praeparavit. c. 9, 32. — εἰς καισάρειαν, *Caesaream*) In hac urbe insigni domum fixit, commeatum sanctorum adjuturus. c. 21, 8. seq.

CAPUT IX.

v. 1. Ἔτι, *adhuc*) Sic in summo fervore peccandi ereptus et conversus est. Conf. cap. 22, 3. seqq. 26, 4. seqq. nam eo Lucas, ut Scriptura solet, multa differt de tota re et de sermone Ananiae. — τῷ ἀρχιερεῖ, *ad principem Sacerdotum*) Hujus *auctoritas* etiam Damasci movebat Judaeos. v. 14.

v. 2. εἰς δαμασκὸν, *Damascum*) Magna ibi seges erat. — τῆς ὁδοῦ, *viae*) Religio, *via:* in qua ambulandum, non otiandum. — δεδεμένους, *vinctos*) Multum indulsit Judaeis potestas civilis Damasci. v. 14. 24.

v. 3. ἐν δὲ τῷ πορεύεσθαι, *inter proficiscendum*) Alias, qui iter faciunt, non facile capiunt apparitiones, propter motum et strepitum. — ἐξαίφνης, *desubito*) Quum DEUS subito et vehementer adoritur peccatorem, summum est beneficium et immensa fidelitas. Sic dedocetur Saulus spirare caedem, dum ardor ad summa venit, et quod ei defuerat ad diuturnitatem discipulatus, id compensatur terrore, omnia ejus intima penetrante. quo ipso etiam contra periculum neophytorum subitus munitur apostolus. — αὐτὸν, *eum*) Evidentissima apparitio. v. 7. 8. Non dissimilis visio Constantini, qua crucem vidit: aeque certe credibilis, ac somnium Alexandri M. de pontifice Hebraeorum. Historia est apud Josephum, lectu dignissima.

v. 4. φωνὴν, *vocem*) severam, et tamen gratiae plenam. c. 22, 14. — σαοὺλ, *Saul)* JESUS Saulum prius novit, quam Saulus JESUM.

v. 5. τίς εἶ, *quis es?)* Conscientia ipsa facile diceret: Jesum esse. — ἐγὼ, *ego*) *Is quem persequeris, sum ego Jesus.* — ὃν σὺ διώκεις, *quem tu persequeris)* Iteratur verbum, cum σὺ *tu* pronomine emphatico. Hoc ipsum verbum Saulus, semel perterrefactus, subinde sibi in memoriam redegit. In conversione voluntas hominis frangitur et liquescit; divina suscipitur. c. 16, 30. De talis terroris efficacia conf. Ex. 20, 20. 2 Sam. 6, 9. 1 Chron. 22, 30. Conversio Pauli solidissima praebet argumenta pro veritate fidei Christianae, v. 21., estque singulare exemplum gratiae gratuitae amplissimae.

v. 6. ἀλλὰ) Pro hac particula, longior periocha, σκληρόν σοι πρὸς κέντρα λακτίζειν· τρέμων τε καὶ θαμβῶν εἶπε, Κύριε τί με θέ-

---

*) χαίρων, *gaudens*] Animae rite dispositae quantum boni semel simulque obtingere potest! *V. g.*

λεις ποιῆσαι; καὶ ὁ κύριος πρὸς αὐτὸν, illata est. Glossam hanc esse, ex parallelo c. 26, 14., et ex paraphrasi compositam, prodit multiplex inter paucos, periocham referentes, discrepantia. Vid. Appar. crit. Ed. II. ad h. l. [*qui hanc periphrasin, ex parallelismo natam, plane refutat. Copiosius id fit in* Defensione N. T. *seorsum edita A.* 1739 et *A.* 1745. *(App. Ed. II. P. IV. n. IX.)* Not. Crit.] — *εἰς τὴν πόλιν, in urbem*) Iter jubetur Saulus prosequi et urbem intrare, sed alio jam animo. Sine hoc jussu nescisset, quid sibi faciendum esset. Iis primum locis nomen Jesu Saulus, ubi persecutus erat, confessus est. c. 26, 20. — *λαληθήσεται, dicetur*) Debuit Saulus exspectare et se submittere ministerio, posteaque Cornelius. cap. 10, 5. Eo ablegavit alterum Jesus, alterum angelus, verbis ob id ipsum paucis. Periculo non vacant, qui sine communione hominum idoneorum quaerunt viam coeli. *συγκατάβασις* admiranda est, quod Dominus agit nobiscum per similes nostri. — *τί σε δεῖ ποιεῖν, quid te oporteat facere*) De hoc quaesierat Saulus: hoc ei Ananias dixit. v. 17. Cetera ab ipso Domino didicit apostolus.

v. 7. *οἱ συνοδεύοντες, qui comitabantur*) quorum quibusdam usurus fuerat tanquam lictoribus. — *εἱστήκεισαν, stabant*) Ceciderant illi quoque, c. 26, 14., sed ante Saulum surrexerant sua sponte. — *ἀκούοντες, audientes*) Cap. 22, 9. *lumen quidem viderunt, vocem autem non audierunt.* Videbant igitur lumen, c. 26, 13. s. sed non Jesum ipsum: audiebant vocem solam, non vocem cum verbis. conf. Joh. 12, 29. — *μηδένα, neminem*) Non dicitur, *Jesum non videbant*, sed, *neminem videbant.* nesciebant enim, Jesum Saulo esse conspectum.

v. 8. *ἠγέρθη, surrexit)* verbo Christi, c. 26, 16. — *ἀνεῳγμένων, apertis*) Itaque, qui Saulum cernerent, non putassent, illum non videre.

v. 9. *ἡμέρας τρεῖς, triduum*) Notabile spatium. Quiescente visu et gustu, intime recollectus est in solitudine, per preces. v. 11. Dignum est conversionis negotium, cui totos dies impendat homo, cum trahitur. Id si non ultro facit, DEI bonitas cum lectulo affigit. — *μὴ βλέπων, non videns*) Nec tamen caecus dicitur, quia non erat poena. conf. c. 13, 11.

v. 10. *ἦν δὲ, erat autem*) Ananias et Saulus non videntur antea inter se fuisse noti. — *μαθητὴς, discipulus*) non apostolus; ne apostolorum discipulus videretur Saulus: sed *discipulus* gregarius, quo magis humiliaretur Saulus, et ne tamen ab Anania doctus videretur. — *ὁ κύριος, Dominus*) Jesus.

v. 11. *πορεύθητι, vade*) Sic ad Saulum c. 22, 10. et sic iterum v. 15. ad Ananiam, *πορεύου, vade.* — *ἰδοὺ, ecce*) Ostensus est Ananiae Saulus orans. Orantes videt Jesus. — *γὰρ, enim*) Vis aetiologiae maxime pertinet ad illud, *Vidit — Ananiam.* — *προσεύχεται, orat)* Omnes motus spirituales confluunt, et exercentur, in orando.

v. 12. *) *ἀνανίαν, Ananiam*) Hoc *nomen* Saulus inter visionem aut aure aut mente accepit. — *ὅπως ἀναβλέψῃ, ut visum recipiat)*

*) *καὶ εἶδεν, et vidit*] Visiones binae, quarum altera respondet alteri, uti h. l. apud Ananiam et Saulum, omnem fallacis phantasiae suspicionem tollunt. Idem in Cornelio etiam et Petro observandum, c. 10. *V. g.*

Effectus singularis manuum imponendarum exprimitur; communior, subauditur v. 17. fin.

v. 13. *ἀπὸ πολλῶν, a multis*) Insignis persecutor fuerat Saul. — *τοῖς ἁγίοις σε, sanctis suis*) Sancti sunt Christiani jam nunc. Christus habet sanctos, ut suos: ergo est DEUS.

v. 14. *τὲς ἐπικαλεμένες τὸ ὄνομά σε, qui invocant nomen tuum*) Descriptio Christianorum. v. 21. 1 Cor. 1, 2. Hac phrasi LXX ut plurimum illam Hebraeam בשם קרא exprimunt.

v. 15. *ἐκλογῆς — παθεῖν, electionis — pati*) Connexa sunt haec. *Electionis* mentio omnem Ananiae dubitationem dispellit. Ipse *προορισμὸς* Rom. 8, 29. coll. v. 28. adversa in secunda convertit. — *τε βαςάσαι, ut portet*) Officium arduum, splendidum et beatum. — *τὸ ὄνομά με, nomen meum*) Huc ref. *pro nomine meo*, v. 16. — *ἐνώπιον, coram*) publice. — *ἐθνῶν, gentibus*) Gentes primo ponuntur. uam Paulus gentium apostolus. Nomen Christi Paulus, conversionem suam commemorans, portavit coram populo, c. 22. et coram gentibus ac regibus. c. 26.

v. 16. *ἐγὼ γὰρ, ego enim*) i. e. age tu, Anania, quae juberis: nam ego curabo cetera, ut Saulus sit meus et maneat. — *ὑποδείξω, ostendam*) re ipsa, in toto ejus cursu. Ananiae, non ipsi Saulo, hoc praedicitur: Sauli erat, obsequi. — *παθεῖν, pati*) tantum abest, ut alios posthac sit oppugnaturus. Initium vide versu 23. 29.

v. 17. *ἀδελφὲ, frater*) necessitudine veteri Judaica, et nova Christiana. — *ἐπιθεὶς, imponens*) ante ipsum baptismum. conf. c. 10, 44. s. — *εἶπε, dixit*) Non omnia Ananias, de Saulo sibi dicta, Saulo refert. Sauli non erat scire, quanti ipse jam esset.

v. 18. *εὐθέως, confestim*) Miraculum. — *ἀπέπεσον, deciderunt*) Saulus, Christo conspecto, prae splendore non videt: Anania, quem Ille misit, veniente, visum recipit. — *ὡσεὶ λεπίδες, veluti squamae*) humore in oculis arefacto. — *ἐβαπτίσθη, baptizatus est*) ab Anania: edoctus a Domino.

v. 19. *ἐνίσχυσεν*) Neutrum. Sic, *ἐνισχύσωμεν*, 1 Chron. 19, 13. — *ἐν Δαμασκῷ, Damasci*) Quae Paulus ante conversionem fecerat in malam partem, eadem postea vel ipse in bonam partem fecit, iisdem in locis, vel ab Judaeis perpessus est.

v. 20. *εὐθέως, continuo*) Alii post conversionem sunt, ut flumina, statim a capite lata et profunda; alii post longiorem tractum. Saulus, statim apostolus, triduo tantum profecerat, quantum alii multis annis non proficiunt. [*Penitissima, quae praecesserat, humiliatione praemunitus est contra periculum, νεοφύτοις alioquin imminens.* V. g.]

v. 22. *συνέχυνε, confundebat*) ita, ut ipsi sibi contradicerent. Oppositum ex parte Sauli, *συμβιβάζων confirmans.* Neque tamen iis nunc armis adversus Judaeos pugnat, quibus et ipse pugnarat adversus credentes, et ab Judaeis jam oppugnatur.

v. 24. *παρετήρεν, custodiebant*) adjuvante praetore. conf. 2 Cor. 11, 32.

v. 25. *καθῆκαν, demiserunt*) Factum hoc paucis innotuerat, antequam Paulus 2 Cor. 11, 31. ſs. commemoravit. Lucas res Pauli intimas norat.

v. 26. *παραγενόμενος, cum venisset*) tribus post annis. Gal. 1, 18. Hoc triennium etiam Paulus transilit. c. 22, 17. — *τοῖς μαθηταῖς, dis-*

cipulis) modeste; non statim apostolis. — ὅτι ἐστὶ μαθητὴς, eum esse discipulum) tantum aberat, ut crederent, esse eum apostolum.

v. 27. βαρνάβας, Barnabas) Cum hoc deinde Saulus conjunctionem habuit singularem. — πρὸς τοὺς ἀποςόλους, ad apostolos) Petrum et Jacobum. Gal. 1, 18. 19. — διηγήσατο, exposuit) Qui adversarius antea fuerat, merito probat se mutatum.

v. 31. ἐκκλησία, ecclesia) Sic cap. 16, 5. de ecclesiis. [Vim habet numerus singularis. Not. crit.] — καθ' ὅλης κτλ. per totam Judaeam et Galilaeam et Samariam) Anakephalaeosis. — εἰρήνην, pacem) converso Saulo, persecutore praecipuo. — πορευομένη) Sic, ὑπάγητε, Joh. 15, 16. not. Utroque loco est ἓν διὰ δυοῖν. Sic, ἐπορεύετο χεὶρ τῶν υἱῶν ἰσραήλ. Jud. 4, 24. — φόβῳ — παρακλήσει, timore — consolatione) Temperamentum egregium. Consolatio, pax interna: εἰρήνη, pax externa, cum timore Domini, sublato hominum metu. — ἐπληθύνετο, multiplicabatur) numero credentium.

v. 32. διὰ πάντων) Masculinum. coll. ἐν οἷς, c. 20, 25.

v. 33. ὀκτὼ, octo) Audierat de Christo sine dubio, sanante omnes illo tempore.

v. 34. ἰᾶται, sanat) non modo, sanet. conf. v. 40. c. 3, 6. 14, 10. Haec oratio confirmat praesentiam et potentiam Christi divinam.

v. 35. *) τὸν σάρωνα, Saron) Saron tractûs nomen, in quo Lydda oppidum. hinc articulus adjectus. — ἐπὶ τὸν κύριον, ad Dominum) Jesum Christum. Ad Dominum converti dicuntur ii, qui V. T. jam antea amplexi erant c. 11, 21. 2 Cor. 3, 16. ad Deum converti dicuntur gentes. Act. 15, 19. 20. 21.

v. 36. ἔργων, operum) Haec opera, vestium conficiendarum, magni aestimata sunt, magno praemio remunerata. v. 39. — ἐλεημοσυνῶν, eleemosynarum) Joppae igitur non fuit communio bonorum.

v. 38. οἱ μαθηταὶ, discipuli) Itaque hi non habuere donum miraculorum. — δύο, duos) de re gravi. [Sperabant futurum esse, quod reapse consecutum est. V. g.] — μὴ ὀκνῆσαι, haud gravari) Fides non tollit civilitatem verborum; qua hic usi sunt. LXX, Num. 22, 16. ἀξιῶ σε, μὴ ὀκνήσῃς ἐλθεῖν πρός με — διελθεῖν, transire) Innuunt, etiam aliis in via fructuosum fore iter Petri. — ἕως, usque ad) Argumentum a facili.

v. 39. συνῆλθεν αὐτοῖς, venit cum illis) Humilitatis indicium. coll. v. 43. — μετ' αὐτῶν οὖσα, quum esset cum ipsis) i. e. antequam obiret.

v. 40. ἐκβαλὼν, ejectis) Ardori precum apta solitudo omnimoda, et magno miraculo: eoque major deinde fuit apud omnes admiratio ac fides. — ἀνεκάθισε) resedit. Luc. 7, 15.

v. 41. καὶ, et) et speciatim **).

v. 43. ἱκανὰς, sat multos) Plus fecit, quam rogarant. v. 38. — σίμωνι, Simonem) propinquum fortasse loco. ***)

---

*) πάντες, omnes] Lydda, Josepho teste, vicus fuit, urbis ambitum aequans. Numerosa igitur haec fuit conversio. V. g.

**) ζῶσαν, viventem] Hoc pacto tempus ei, ulterius benefaciendi, suppetebat. V. g.

***) βυρσεῖ, coriarium] Quanta popularitate insignis Apostolus in externis hic usus est, post magnum facinus in ipsa Joppe patratum, et ante negotium grande, Caesareae suscipiendum! V. g.

CAPUT X.

v. 1. *Ἀνὴρ, vir*) Hactenus descripta omnia inter circumcisos gesta sunt: nunc etiam venitur ad gentes. — *ἐν καισαρείᾳ, Caesareae*) Jam non ignota ibi erat doctrina salutis. c. 8, 40. Conf. infra, v. 37. Unde Petrus prophetas allegat v. 43. Hierosolyma sedes tum erat regiminis Judaeorum ecclesiastici; Caesarea, civilis. Metropoles, quas cetera sequebantur, cepit evangelium, per illos divinos idiotas praedicatum: sic deinde Philippos, Athenas, Corinthum, Ephesum, ipsam Romam. — *κορνήλιος, Cornelius*) Frequens apud Romanos nomen. — *ἰταλικῆς, Italica*) Horum militum magna pars vivebat, quo tempore haec scripta sunt: poterantque illi testes esse. *οἱ τῆς σπείρης τῆς ἰταλικῆς πεζοὶ, cohortis Italicae pedites* memorantur etiam ab Arriano, ut observat *C. G. Schwarzius* in Diss. de cohorte Italica et Augusta p. 42.

v. 2. *σὺν, cum*) Connexio arcta heri et familiae, ducis et militum. v. 7. — *οἴκῳ, domo*) Conf. cap. 11, 14. — *τῷ λαῷ, populo*) Apud multos Judaeos magna tum erat paupertas. Pauperum vicem DEUS rependit. Favorem Cornelii erga Israëlitas gratia DEI erga Israëlem remuneratur. — *δεόμενος, orans*) *Preces* et *liberalitas* commendantur hîc; accedit *jejunium*. v. 30. Benefici faciunt, quod DEUS vult: precantes idem quod volunt, DEUS facit.

v. 3. *ἐν ὁράματι, in visione*) non in ecstasi, ut Petrus. — *φανερῶς, manifeste*) ita ut nulla sensuum fallacia Cornelium, talibus rebus haud assuetum, sollicitare posset. — *ἐννάτην, nonam*) Ea nobis est tertia fere, a meridie: quo tempore sensus solent esse vegeti.

v. 4. *ἔμφοβος γενόμενος, timore correptus*) ex angeli splendore. v. 30. — *κύριε, domine*) Sic appellat angelum, ut ignotum. — *προσευχαὶ, precationes*) Hae praecedunt: *eleemosynae* sequuntur, quanquam respectu hominum magis conspicuae. v. 2. — *ἀνέβησαν, ascenderunt*) Non dicit angelus, se eas obtulisse. v. 31. Ascenderunt tamen, instar sacrificii. Ap. 8, 4. Angeli non dicuntur *ἱερεῖς*, sed tamen *λειτουργοί*. Laetus nuncius. O quam multa in terram cadunt, non ascendunt. — *εἰς μνημόσυνον, in memoriam*) Precandum et benefaciendum, etiam si non statim sentias effectum. [*Quanta suavitate perfusum esse hoc indicio Cornelium existimes!* V. g.]

v. 5. *μετάπεμψαι, arcesse*) Cornelius non mittitur ad Petrum, sed hunc arcessere jubetur, utne videretur factus esse proselytus, atque ut innueretur, sic ad gentes, suo quasque loco, venturum esse evangelium. — *πέτρος, Petrus*) Cognomen gentibus non ingratum; perinde ut *Pauli*.

v. 7. *ὡς, ut*) *ut* primum. v. 33. — *ἀπῆλθεν, discessit*) non repente disparuit. — *δύο, duos*) Hodie splendidiores legationes accipit, qui Petri successor putatur.

v. 8. *ἅπαντα, cuncta*) Familiaritas pia erga domesticos. [*quam illustribus etiam hominibus, nullo auctoritatis dispendio, facile suadet gratiae divinae experientia.* V. g.] Cornelius prudenter (pro confirmanda suorum fide subsequente) eloquitur, Petrus prudenter silet de visione. v. 21. coll. v. 28. — *ἀπέστειλεν, misit*) Non opus erat epistola.

v. 9. *δῶμα, tectum*) Non habebat *ὑπερῷον* domus coriarii. — *προσεύξασθαι, orare*) Tempus ante prandium vel coenam (v. 3.) pre-

cibus opportunum. — *ἕκτην, sextam*) prandii, et, ante id, precum. Ps. 55, 18. Occurrit inscius tantae revelationi.

v. 10. *ἐγένετο, factus est*) sub preces. — *πρόσπεινος, esuriens*) legitimo cibi tempore; modo tamen quodam, ut videtur, extraordinario. Cum statu facultatum naturalium congruunt symbola apparitionum. — *γεύσασθαι, gustare*) Verbum temperantiam exprimens. — *παρασκευαζόντων, parantibus*) scilicet iis, quorum erat *parare*. Etiam quum facultates naturales non quiescunt, tamen invalescere potest operatio divina. — *ἔκστασις, mentis excessus*) Preces aptum faciunt ad recipiendam revelationem: et *ecstasis* munit hominem contra suum ipsius spiritum.

v. 11. *τὸν οὐρανὸν, coelum*) Vas non solum e terra sublatum est in coelum, sed prius e coelo demissum. Itaque gentium receptio in coelum praesupponit originem primam hominum coelestem. Et in coelo prius sunt typi rerum, quae deinceps in terra fiunt ad salutem hominum. conf. Hebr. 8, 5. — *σκεῦος, vas*) mappam. — *τέσσαρσιν, quatuor*) pro totidem plagis mundi. — *ἀρχαῖς, extremitatibus*) Hae non in unum nodum constrictae, sed singulae coelitus erant suspensae. c. 11, 5.

v. 12. *πάντα τὰ τετράποδα καὶ τὰ ἑρπετὰ τῆς γῆς, omnes quadrupedes et reptilia terrae*) *Omnium* quadrupedum nomine complectitur Lucas etiam *feras*, quas tamen recentiores librarii huc intulerunt, ex cap. 11, 6. *) His symbolis non solum significatum est, licere Petro omnibus gentium cibis vesci: sed, ipsos gentiles, quos antea denotarant animalia immunda, jam esse mundos. v. 28.

**) v. 14. *μηδαμῶς, nullo modo*) Ecstasis relinquit homini libertatem in ea re, quae repraesentatur. c. 22, 19. Ceteroqui signum est virtutis corroboratae, etiam ligatis sensibus, v. gr. in somnio, defendere conscientiam. Prima exceptio, quum DEUS aliquid arduum jubet, interdum veniam habet: c. 22, 19. s. sed debet abesse iteratio. Joh. 13, 8. Ex. 4, 13. Deut. 3, 26. Ez. 4, 14. Ex cunctatione Petri clarius elucet voluntas DEI. Eoque facilius potuit ferre Petrus dubitationem fratrum. c. 11, 2. s. — *οὐδέποτε, nunquam*) Qui semel aliquid fecit, facilius iterat. Vide igitur, ne quid mali primo facias. Petrus semper fuerat observans legis.

v. 15. *ἐκαθάρισε, purificavit*) pura fecit et declaravit. De coelo enim nil nisi purum demittitur. Hujus verbi probe memor mansit Petrus, c. 15, 9. Conf. de Paulo c. 13, 2. not. — *σὺ, tu*) minor DEO. v. 26. c. 14, 17. — *μὴ κοίνου, noli communia dicere*) Nil est tertium aut medium inter purum et commune.

v. 16. *ἐπὶ τρὶς, tertio*) Numerus decretorius, rem confirmans, et celeritatem proximam significans. conf. Gen. 41, 32.

v. 17. *ἐν ἑαυτῷ, intra se*) Implicite indicatur, Petrum jam non fuisse in ecstasi. coll. c. 12, 11. — *διηπόρει, haesitabat*) Apostoli non caruere cura cognoscendi. — *ἰδοὺ, ecce*) Saepe, quae piis *intus* et *extra uno tempore* obveniunt, mutuo sese recludunt. Quae ita conveniunt et concurrunt, sapienter sunt expendenda.— *διερωτήσαντες*)

---

*) *Inde lectionem καὶ τὰ θηρία, quam haud omittendam censuit* Ed. maj. *sequiorem judicat* Ed. 2., *et omittit etiam* Vers. germ. E. B.

**) v. 13. *φάγε, ede*] Talis h. l. cibus Petrum manebat, quali Christus ipse satiatur, Esaj. 53, 11. *V. g.*

rogando penetrantes. — *σίμωνος, Simonis*) Nomina per angelum indicata et percontantibus et Joppensibus admirationi fuere.

v. 18. *φωνήσαντες, vocantes*) crescente jam parrhesia.

v. 19. *ἰδὲ, ecce*) Paullatim praeparatus erat Petrus ad capiendum hoc novum monitum Spiritus. Gradatim ducuntur fideles, quoad satis est in re qualibet praesenti. — *ἄνδρες, *) viri*) Non audierat Petrus tres viros vocantes.

v. 20. *μηδὲν διακρινόμενος, nihil dubitans*) Requisitum summe necessarium bonae actionis. Saepe dubitatio diuturna subito, cum opus est, piis in vita vel in obitu eximitur.

v. 21. *ὃν ζητεῖτε, quem quaeritis*) Sic quaerentibus addebatur animus.

v. 22. *δίκαιος, justus*) Occupatio. — *μεταπέμψασθαι, arcessere*) Alias ipse Cornelius non dubitasset ad Petrum venire.

v. 23. *εἰσκαλεσάμενος, intro vocans*) Petrus pedem domo non extulerat. — *ἐξένισε, recepit hospitio*) non diffisus peregrinis: non fastidiens gentes. Primo gentes venerunt ad Judaeos: deinde hi ad illos. — *τῇ δὲ ἐπαύριον, postero autem die*) In re quamvis bona non requiritur semper summa festinatio. — *τινὲς, aliqui*) sex. c. 11, 12. Non jussi erant divinitus; ac tamen pie fecerunt. Multa saepe relinquuntur libertati piorum: in quibus tamen occulta DEI manu reguntur. Postea constitit, quam utile fuerit, tot testes adfuisse. c. 11, 12. — *συνῆλθον, simul ibant*) Sanctus comitatus, X hominum varii ordinis.

v. 24. *ἦν προσδοκῶν, exspectabat*) Non immerserat se tantisper aliis negotiis, sed huic rei totus vacabat, totoque hoc tempore praeparabatur. — *τοὺς συγγενεῖς, propinquos*) Regnum DEI propagatur, ut saepe ferunt externae circumstantiae. *Συγγενεῖς, propinqui* sunt ab una stirpe, etiam collaterales. — *τοὺς ἀναγκαίους, necessarios*) *Necessitudo* latius patet, quam *propinquitas*, estque etiam affinitatis, viciniae, collegii etc. — *φίλους, amicos*) Non omnes propinqui et necessarii sunt amici. Convocavit, quos libenter interfuturos existimavit. [*Fuerunt itaque homines ipsi Cornelio haut absimiles*, v. 2. *Amicitia cum bonis malisve culta quoties quaeso necopinantibus vel in quaestum cedit vel in fraudem!* V. g.]

v. 25. *εἰσελθεῖν, ut intraret*) domum. — *συναντήσας, obviam veniens*) cum gaudio et honoris causa. — *ἐπὶ τοὺς πόδας, ad pedes*) Petri. — *προσεκύνησεν, adoravit*) Non addit Lucas, *eum*. Euphemia.

v. 26. *ἤγειρε, erexit*) Cur osculum pedum non modo admittitur, sed ordinaria ceremonia est Papae? **) — *ἄνθρωπος, homo*, non *Deus*. Hac causa et elationem nostri et aliorum admirationem moderari debemus. Non debemus mortales, sed dona DEI in illis suspicere. [*Ut Galatae Paulum* (Gal. 4, 14.), *sic Petrus Cornelium exceperat.* V. g.]

v. 27. *συνομιλῶν, colloquens*) familiariter. — *εἰσῆλθε, intravit*) in partem Domûs interiorem. — *πολλοὺς, multos*) lactam messem.

v. 28. *ὑμεῖς*) *vos* ipsi. Omnes alloquitur, suo, non etiam comi-

*) *Lectionem ἄνδρες τρεῖς, per margines* Edd. grr. *pro minus firma declaratam, recepit tamen* Vers. germ. E. B.

**) *κἀγὼ, et ego*] ut Cornelius, v. 28. Non dicitur Cornelius adorasse *Petrum*: neque tamen Petrus eum non reprimit. *V. g.*

tum, nomine. — *προσέρχεσθαι, accedere)* id quod etiam minus est, quam *κολλᾶσθαι conjungi.* — *ἀλλοφύλῳ, alienigenae)* Euphemia. — *καὶ)* pro *ἀλλὰ, et* pro *sed.* — *ἐμοὶ, mihi)* Hoc emphasin habet. — *) *ἔδειξε, ostendit)* Verbum propie positum. v. 11. Parce loquitur de sua dubitatione et de visione occulta. — *ἄνθρωπον, hominem)* Hoc in extremo ponitur eleganter: involvit aetiologiam, et orationis universalitatem intendit.

v. 29. *ἀναντιῤῥήτως, sine contradictione)* Nam cum DEO rem prius expedierat. — *πυνθάνομαι, interrogo)* Suas quisque loquendi partes habet. [*Atque* interrogando *plura loquendi opportunitas facile paratur.* V. g.]

v. 30. *ἀπὸ, ab)* ab initio diei, qui retro quartus est, usque ad diem praesentem et hanc ejus horam. — *τετάρτης, quarto)* Primus (retrorsum, quartus) dies erat visionis et legationis: secundus, adventus legatorum: tertius, profectionis Petri: quartus, adventus apud Cornelium. [v. 3. 9. 23. 24.] — *ἤμην νηστεύων, eram jejunans)* Non innuitur jejunium quatuor dierum, sed diei retro quarti. [*Laudabilia haec fuerant: attamen humili simplicitate refert Cornelius.* V. g.] **)

v. 33. *καλῶς ἐποίησας, bene fecisti*) Formula approbandi. Laudat Petrum, qui venire non dubitarit. v. 28. — *ἐνώπιόν σου, coram te)* Antiquissima lectio. ***) *τοῦ θεοῦ*, pro *σοῦ*, librarius facile sumsit, vel ex fine versus hujus, vel ex v. 31. — *πάρεσμεν, adsumus*) Cornelius domi suae ita loquitur, quasi apud Petrum esset ipse cum suis. Religiose praeparati erant. Terra bona erat: inde fructus celerrimus. v. 44. — *τὰ προστεταγμένα σοὶ, quae mandata sunt tibi*) Non videtur antea dictum fuisse Petro, quod diceret.

v. 34. *ἐπ' ἀληθείας καταλαμβάνομαι, vere percipio)* ex omnium rerum concentu. [*Ipsa Cornelii narratio plenam Petro rei cognitionem suggessit.* V. g.] — *οὐκ ἔστι προσωπολήπτης, personam non accipit)* Petrus non putarat antea, Deum esse *personarum acceptorem.* sed nunc primum illud experitur, ex quo luculentissime conspicitur, DEUM non esse *personarum acceptorem.* — *ὁ θεὸς, Deus)* Ad hunc omnia referuntur. v. 38. 40. ss.

v. 35. *ἐν παντὶ ἔθνει, in omni gente)* Non *indifferentismus religionum,* sed *indifferentia nationum* hic asseritur. Patet hoc etiam ex opinione contraria, de circumcisis duntaxat gratis DEO, ex qua se extractum fatetur Petrus. Non plane ignarus fuerat Cornelius doctrinae de Christo, et famae de Jesu Christo, v. seqq. quamvis circumcisionem, DEO ita providente, non acceperat. Quapropter multo aliter cum illo loquitur Petrus, quam Paulus postea, evangelio ad remotiores progrediente, cum idololatris egit. Cap. 14. et 17. Hinc etiam v. 43. ad prophetas generatim provocat; quod Paulus ll. cc. non fecit; nec tamen, ut ad Judaeos ubique solet, testimonia prophetica speciatim allegat. — *ὁ φοβούμενος αὐτὸν καὶ ἐργαζόμενος δικαιοσύνην, qui timet eum et operatur justitiam)* pro modulo pri-

---

*) *ὁ θεὸς, DEUS*] Unius veri DEI cognitionem apud Cornelium supponere Petrus potuit. v. 34. 36. *V. g.*

**) *τὴν ἐνάτην ὥραν, horam nonam*] Israëlitas hac in re imitatus fuerit Cornelius. c. 3, 1. *V. g.*

***) *quam* Vers. germ. *praefert, marginem* Ed. 2. *potius, quam* Ed. maj. *secuta.* E. B.

mae cognitionis ex lumine naturae ac potius ex verbo revelato haustae. Descriptio indefinita, rei et exordio apta. Tales homines vario gradu eleganter describuntur. v. gr. c. 17, 4. 11. 12. — **αὐτὸν**, *eum)* Deum verum. — **δεκτὸς**, *acceptabilis:* cui gratia etiam sine circumcisione possit obtingere. Respondet verbum **λαβεῖν**, *accipere,* cap. 15, 14., ubi hic ipse locus respicitur.

v. 36. **τὸν λόγον ὃν ἀπέστειλε)** Hebraismus, ex quo את valet, *hoc est,* uti Hagg. 2, 5., **τὸν λόγον, ὃν διεθέμην ὑμῖν.** ed. Basil. sive Aldin. Addit Ludovicus de Dieu loca Zach. 7, 7. 8, 17. 2 Reg. 9, 25. Alii tamen olim apud Lucam, **τὸν λόγον ἀπέστειλε·** (coll. Ps. 107, 20. LXX, **ἀπέστειλε τὸν λόγον αὐτοῦ)** ut subaudiatur **τοῦτον** *), coll. Matth. 19, 22. Joh. 7, 40. etc. Certe Petrus illud Jesajae c. 9, 7. דבר שלח in mente habuisse videtur, idque ad ea, quae ibi praecedunt de *Pacis* Principe atque imperio, retulisse; ut dicat: Bonum illud, quod Israëli per Messiam obtigit, idem vestrum est. Utrumque tamen locum accipio de verbo doctrinae. conf. Act. 13, 26. Non construitur, **τὸν λόγον οἴδατε.** Norant novi auditores historiam, de qua mox; non item adhuc rationes interiores, de quibus hoc versu. — **ἀπέστειλε,** *misit)* Deus. Ellipsis nexum hujus versus cum v. 34., ex quo expletur, confirmat. *misit* autem Deus, quum Filius ejus venit; et *evangelizavit,* locutus per illum. — **εὐαγγελιζόμενος εἰρήνην,** *evangelizans pacem)* pacem DEI hominumque, Judaeorum et gentium. Es. 57, 19. Eph. 2, 17. — **διὰ**, *per)* Constr. cum *pacem:* ex eo, quod Christum continuo appellat *Dominum omnium,* etiam gentium. coll. v. 42. 43. Unus Dominus, omnes pace continet. — **πάντων**, *omnium)* Masculinum. Christus omnium Dominus: et Deus, in Christo, omnium Deus. v. 34. Eph. 4, 5. 6.

v. 37. **ὑμεῖς οἴδατε,** *vos scitis)* ex documentis adventu meo antiquioribus. [*Pleniore itaque relatione opus non habebant.* V. g.] — **ἀρξάμενον)** Participium vel per se, vel adverbii loco, coll. Luc. 24, 47. Absolute dicitur, Graecismo eleganti et frequenti. — **ἀπὸ τῆς γαλιλαίας**, *a Galilaea)* Joh. 1, 44. 2, 1. Ei regioni satis vicina Caesarea, ab Hierosolymis remotior. v. 39. — **μετὰ**, *post)* Johannes, limes inter V. et N. T. — **τὸ βάπτισμα,** *baptismum)* celeberrimum illud institutum.

v. 38. **ἰησοῦν — ὡς ἔχρισεν αὐτὸν ὁ θεὸς,** *Jesum — quomodo unxit eum Deus)* Hoc per appositionem cum *verbum* junctum pendet a *scitis.* Itaque **ἰησοῦς ὡς ἔχρισε** in constructione idem valet, ac si diceretur: **τὰ περὶ ἰησοῦ, ὃν ἔχρισεν ὁ θεός.** Sententia haec est, Jesum, et quidem ut Christum, eis innotuisse. — **ἔχρισεν αὐτὸν,** *unxit eum)* in baptismo inprimis. Matth. 3, 16. 17. Luc. 4, 1. 14. 18. — **πνεύματι ἁγίῳ καὶ δυνάμει,** *Spiritu sancto et virtute)* Spiritus sancti mentio saepe ita fit, ut addatur mentio ejus speciatim, quod convenit cum re praesenti: ut hoc loco, ubi opera Christi praedicantur, additur, *virtute.* Sic, *plenos Spiritu sancto et sapientia:* c. 6, 3. *plenus Spiritu sancto et fide:* c. 11, 24. *replebantur gaudio et Spiritu sancto:* c. 13, 52. Conf. illa: *Spiritus et veritas, spiritus et vita.* Joh. 4, 23. 6, 63. Jungitur sic nomen concretum et abstractum, uti 1 Petr. 4, 14. — **εὐεργετῶν,** *benefaciens)* Omnia miracula Christi

*) *Consentit* Vers. germ.; *quamvis margo* utriusque Ed. gr. *omissionem voc.* ὃν *pro minus firma declaraverit.* E. B.

hominibus attulere salutem, non damnum. *Beneficia*, genus. sequitur species insignis, *sanationes*. — *πάντας, omnes)* Magna inprimis eo tempore fuerat multitudo obsessorum et aegrotorum. — *καταδυναστευομένους, oppressos)* injusta vi. — *μετ' αὐτοῦ, cum illo)* Parcius loquitur, pro auditorum captu, de Majestate Christi.

v. 39. *καὶ ἡμεῖς, et nos)* Hoc vim habet *ἐπιτατικήν*. Resp. *vos*, v. 37.

v. 41. *οὐ, non) non* jam, ut ante mortem. — *οὐ παντὶ τῷ λαῷ, non omni populo)* Regnum ejus est regnum fidei, per *testes* propagandum, eosque divinitus probatos et firmos; et regnum coeleste, non mundanum; non vani splendoris, sed (ut Justus Jonas loquitur) *sub formis crucis* latens. — *ἡμῖν, nobis)* Appositio nominis et pronominis. — *συνεφάγομεν καὶ συνεπίομεν αὐτῷ, edimus et bibimus cum illo)* per biennium et amplius, ante passionem. Denotatur hac phrasi, de qua conf. Joh. 15, 27., conversatio diutina: neque unquam apostoli soliti sunt commemorare, se cum Jesu *post* ejus *resurrectionem* edisse; hoc enim Jesus ad ipsorum, non ad aliorum convictionem fecit; qui etiam Luc. 22, 18. 16. de vino posthac non bibendo latius erat locutus, quam de paschate (in oppositione ad quemcunque cibi usum) non edendo. Itaque *μετὰ post* pendet a v. 40. Illis apparuit Christus resuscitatus, qui antea in illum crediderant; et qui testari possent, eum, qui resurrexisse diceretur, vere esse Jesum, quem antea novissent.

v. 42. *παρήγγειλεν ἡμῖν, praecepit nobis)* Deus. c. 5, 29. — *τῷ λαῷ, populo)* Resp. v. 41. init. — *διαμαρτύρασθαι, testari)* Subaudi: etiam gentibus. c. 1, 8. Matth. 28, 19. — *αὐτὸς) Ipse*. — *ὡρισμένος, definitus)* decreto immobili. — *κριτὴς, judex)* Hoc nomen omnem gloriam Christi synecdochice exprimit, fideliumque respectu coronidem denotat beneficiorum Christi. 2 Tim. 4, 8. coll. Hebr. 12, 23. Judicabit etiam Judaeos, qui eum condemnarant; etiam Romanos, qui Caesaream sedem habebant regiminis Judaici; etiam mortuos, ex quibus resurrexit, suo tempore resurrecturis. 1 Petr. 4, 5. [*Conf.* c. 17, 31. *Sic Dominus Jesus quoque Judicem se prius testatus est, quam adscensionis suae mentionem faceret*, Joh. 5, 22. V. g.]

v. 43. *πάντες, omnes)* ii, quorum exstant, et quorum non exstant libri. c. 3, 24. — *προφῆται, prophetae)* In hoc sermone nondum citarat Petrus testimonia V. T. et nunc, dum generatim *prophetas* allegat, res initio sermonis, c. 11, 15., protinus, ut oeconomiae circa gentes convenit, apud tales auditores conficitur. — *μαρτυροῦσιν, testes sunt)* uti *nos*, v. 39. Non utitur Petrus hic *promissionis* per prophetas descriptae vocabulo. — *ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, remissionem peccatorum)* quae caput est omnium beneficiorum. — *πάντα, omnem)* etiam ex gentibus.

v. 44. *ἔτι, adhuc)* Scatebat Petrus ad dicenda multo plura: c. 11, 15. sed ubi Spiritum auditores quoque acceperunt, audiendi opera, et loquendi, peregit, quod suum est. [*Ex praeconio fidei accipitur Spiritus.* Gal. 3, 2. V. g.] — *ἐπέπεσε, cecidit)* modo conspicuo. Alias baptismus susceptus est ante adventum Spiritus sancti. Sed hoc loco dubitari potuerat, an citra circumcisionem forent baptizandi. Ideo statim super auditores verbi *cecidit*. Liberum gratia habet ordinem.

v. 45. *ἐπὶ τὰ ἔθνη, in gentes)* Sic una appellatur domus, vel

quia hinc colligebant, etiam ceteros Spiritum S. esse accepturos: nam uno admisso, jam nulli clausa est *janua;* recteque ab exemplo ad omnes concluditur: c. 11, 18. 14, 27. vel quia *ἐθνικὰς gentiles* dicere incommodum erat.

v. 46. *γὰρ, enim)* Ab effectu concludunt. — *γλώσσαις, linguis)* variis.

v. 47. *τὸ ὕδωρ, aquam) Aquam*, pro *baptismo*, dicit per *ταπείνωσιν*. Dato majore, illud, quod minus est, additur a dante, ab accipiente non spernitur. Non dicit: Jam habent Spiritum; ergo aqua carere possunt. Non circumciduntur: et tamen baptizantur. Ergo multo major baptismi ratio. conf. c. 15, 8. s. qui locus docet, non fuisse circumcidendos. et tamen baptizandos censuit Petrus. — *κωλῦσαι, prohibere)* c. 11, 17. — *τὶς, quisquam)* aut ego, aut fratrum ullus.

v. 48. *προσέταξε, jussit)* Non baptizavit sua manu: aderant alii, quibus id decore demandari poterat. v. 45. conf. 1 Cor. 1, 17. — *κυρίου, Domini)* Christi Jesu. — *ἐπιμεῖναι) manere amplius.* — *ἡμέρας τινὰς, dies aliquos)* Aurei dies.

CAPUT XI.

v. 2. *Διεκρίνοντο, disceptabant)* i. e. Dubium de ea re sibi esse ostendebant.

v. 3. *ἀκροβυστίαν ἔχοντας)* Benigne loquuntur: non appellant *incircumcisos*, sed *praeputium habentes*. coll. Gen. 34, 14., *ἀνθρώπῳ ὃς ἔχει ἀκροβυστίαν.* — *εἰσῆλθες καὶ συνέφαγες, intrasti et una edisti)* Speciosa adhuc, eaque gravis et duplex accusatio. Justas autem *intrandi* causas habuit Petrus, et, postquam intrasset, causas etiam *una edendi* nactus est.

v. 4. *ἀρξάμενος, incipiens) Instituit* loqui, pluribus verbis. — *ἐξετίθετο, exponebat)* Non aegre tulit Petrus, se rogari; neque postulavit, se vel sine expositione rationum, omni exceptione collegarum et fidelium omnium majorem haberi. Non optimae mentis aut causae indicium est, cum papa vel asseclis ejus moleste ferre illud, *quid facis?* Cum mansuetudine Petrus respondet de re, quam ipse antea non facillime ceperat.

v. 10. *ἐπὶ τρὶς, tertio)* Congruebat *ternarius* virorum, v. 11.

v. 13. *τὸν ἄγγελον, angelum)* Loquitur, addito articulo, ut de re sibi jam valde nota.

*) v. 16. *ἐμνήσθην, recordatus sum)* Conf. Joh. 14, 26. de Paracleto omnia discipulis in memoriam redacturo. In verbis Christi semina erant totius cursus evangelii.

v. 17. *τὴν ἴσην, parem)* Sic 2 Petr. 1, 1. Aeque beati sunt, qui immediate vel mediate acceperunt Spiritum S. — *ἡμῖν, πιστεύσασιν, nobis, quum credidimus)* Non quia circumcisionem, inquit, sed quia fidem habebamus, Spiritus sanctus donatus est nobis. — *ἐγὼ, ego)* ego, merum organon. Fratres quaesierant tantum de cibo cum gentibus capto; Petrus satisfacit etiam de baptismo eis collato: et recte

*) v. 15. *ἐν — τῷ ἄρξασθαί με, quum inciperem]* Quanta cordis in Petro plenitudo fuerit! *V. g.*

a se factum esse, non solum a divino mandato, sed etiam ab eventu divinitus coronato confirmat.

v. 18. *ἐδόξαζον, glorificabant*) Signum firmi assensus. — *ἄραγε, ergo*) Non statim apertum erat Judaeis, salutem etiam ad gentes perventuram esse; nunc, cum pervenit, hoc major est sancta fidelium admiratio. *ἄραγε, ergo*, plenam approbationem exprimit. Haec *poenitentia* denotat totam status spiritualis mutationem, et specimen est conversionis omnium gentium. — *ἔδωκε, dedit*) Magnum donum. c. 5, 31. not. [*quod quidem extimescit mundus.* V. g.] — *εἰς ζωὴν, ad vitam*) Nam ubi remissio peccatorum, ibi vita. [*Ez.* 18, 23.]

v. 19. *ἐπὶ ϛεφάνῳ, super Stephano*) Vis in Stephanum, progressa est ad alios. — *διῆλθον ἕως, perambulaverunt usque*) Sic quoque v. 22. Etiam locis citerioribus evangelizarunt. — *φοινίκης, καὶ κύπρου, καὶ ἀντιοχείας, in Phoenicen et Cyprum et Antiochiam*) *Phoenice* erat ad septentrionem: *Cyprus*, ad occidentem: *Antiochia*, ad orientem. — *ἰουδαίοις, Judaeis*) talibus, quales erant ipsi dispersi.

v. 20. *κυρηναῖοι, Cyrenaei*) c. 13, 1. 2, 10. Hi, cum Cypriis, magis assueti erant cum gentibus versari. — *ἕλληνας*) Communior lectio, *ἑλληνιϛάς*. *) Sed *Hellenistae* opponuntur *Hebraeis*, c. 6, 1. coll. c. 9, 29. *Judaeis* h. l. opponuntur *Graeci*, ut passim. [*ἰυδαῖοι sunt vel* Hebraei *vel* Hellenistae. c. 6, 1. Not. crit.] Recte probat hanc lectionem Usserius ad A. M. 4045.

v. 21. *χεὶρ κυρίυ, manus Domini*) potentia spiritualis, per evangelium se exserens. Sic, *brachium Domini*, Joh. 12, 38.

v. 23. *παρεκάλει, hortabatur*) Optima *hortatio*, quae *gaudio* stimulatur. — *προθέσει, destinatione*) c. 27, 13. Contrarium Hebr. 3, 12. — *προσμένειν, adhaerere*) Actus, *converti*: status, *adhaerere*.

v. 24. *ἀγαθὸς καὶ πλήρης πνεύματος ἁγίυ καὶ πίϛεως, bonus et plenus Spiritus sancti et fidei*) Gal. 5, 22.

v. 25. *εὑρὼν, cum invenisset*) Probabile est, Saulum delituisse.

v. 26. *ἐνιαυτὸν ὅλον, annum totum*) Quantulum hodie putatur annus sine fructu exactus. Multis annis hodie multi non multum proficiunt. — *χρηματίσαι, ut nominarentur*) *χρηματίζω* (scil. *με*) reciprocum sive neutrum, inde etiam passivum. Verbum insigne: quo notatur appellatio usu communi recepta. — *τὺς μαθητὰς, discipuli*) quippe quorum jam permagna multitudo erat. — *χριϛιανὺς, Christiani*) cum jam antea dicti fuissent *Nazaraei* et *Galilaei*. *Christianorum* nomen, [*Christo adhaerentium*, V. g.] ut ipsum Christi nomen, in se praeclarum, apud externos invisum. conf. 1 Petr. 4, 16.

v. 28. *ἀναϛὰς, surgens*) in coetu. — *ἐσήμανε, significavit*) Quod apud ceteros sagacitas naturalis aut politica, id apud fideles providet Spiritus. [*Magno haec res emolumento fuit fratribus in Judaea. Rerum futurarum indicium nunquam, ubi rite collocatur, usu suo destituitur.* V. g.] — *μέλλειν ἔσεσθαι, futuram fore*) Futurum duplex.

v. 29. *μαθητῶν, discipulorum*) Non dicit Lucas, *Christianorum*. Initio nomen *discipulorum* inter ipsos solenne manebat: *Christianorum* eosdem nomine distinxere alii, praecipue amiciores spectatores.

---

*) *Hanc praetulerat* Ed. maj., *sed* Gnomoni *et margo* Ed. 2. *respondet*, *et* Vers. germ. E. B.

— ὥρισαν, *definierunt*) Qui *definiunt*, facilius deinde effectum dant. v. 30. — ἐν τῇ ἰυδαίᾳ, *in Judaea*) Judaeos benignitas fidelium Antiochenorum valde confirmavit de soliditate conversionis eorum.

v. 30. πρὸς τὺς πρεσβυτέρυς, *ad seniores*) [*quorum operâ distribueretur fratribus*. V. g.] Itaque munus *septem* diaconorum et communio bonorum non jam sic se habebat, ut initio: sed neque sic, ut hodie. — βαρνάβα καὶ σαύλυ, *Barnabae et Sauli*) *Vides hic, quam pro gravi et serio negotio habeant hanc collationem in pauperes sanctos; alias tantos viros, adeoque ipsos duces verbi, Paulum et Barnabam, non adhiberent. Sic supra audivimus* cap. 6., *gravissimos et spiritualissimos homines Diaconos fuisse constitutos. Sic* 2 Cor. 8. *Paulus dicit, se ad hoc negotium non adhibuisse, nisi qui essent spectatae fidei. Et nos hodie satis esse putamus, ut quibusvis undevis obviis hoc tantum negotium committamus.* Justus Jonas.

CAPUT XII.

v. 1. Κατ' ἐκεῖνον δὲ τὸν καιρὸν, *illo autem tempore*) Ecclesia apostolica habuit temperatam quietem et persecutionem. quarum altera utra ubi multum invalescit, Judicium divinum severius aut veniet aut abest. — κακῶσαι, *affligere*) Ars mundi. Fecit id Herodes animi causa, temporis causa, gratiae causa.

v. 2. ἰάκωβον τὸν ἀδελφὸν ἰωάννυ, *Jacobum, fratrem Johannis*) Alter horum fratrum primo, alter longo post tempore reliquit mundum. Eo tempore Lucas scripsit, quum Johannes, superstes, notior erat, quam Jacobus, qui ab Johanne denominatur.

v. 3. ἰδὼν, *videns*) Duo stimuli, male agendi et bonum omittendi: studium placendi et timor. alter pejor, alter acrior, etiam apud reges. — τοῖς ἰυδαίοις, *Judaeis*) Hi ex conscientia, sed perversa, infensi erant; Herodes ex petulantia, fidelium impensa, illis vult gratificari. — τῶν ἀζύμων, *azymorum*) Eodem quondam anni tempore Jesum ceperant. populus erat congregatus.

v. 4. τέσσαρσι τετραδίοις, *quatuor quaternionibus*) ut per vices vigilias agerent, et pluribus locis. v. 10. — ἀναγαγεῖν, *producere*) Talia gerebantur in editis locis. ideo ἀνάγω ponitur, idque per metonymiam antecedentis pro supplicio consequenti.

v. 5. προσευχὴ, *oratio*) Philem. v. 22. — ἐκτενὴς) *vehemens*. — ὑπὲρ αὐτῦ, *pro eo*) Precabantur de re etiam tali, quae cum facta erat, incredibilis eis videbatur, v. 15. Mira et subtilis fidei et precum est natura. Cur non orarant item pro Jacobo? quia celeriter interfectus fuerat.

v. 6. ὅτε, *quum*) Auxilium, periculo ad summa veniente, missum, ostendit, rem non esse fortuitam. [c. 23, 11.] — κοιμώμενος, *dormiens*) Frequens mentio dormientium in periculo, aut eum fide, aut cum torpore. — μεταξὺ, *inter*) Omnia munita putarant hostes. — τὴν φυλακὴν, *custodiam*) Locus innuitur.

v. 7. φῶς, *lumen*) miraculosum. — οἰκήματι, *habitaculo*) Vocabulum generale, pro *carcere*, speciali.

v. 8. εἶπε, *dixit*) Non ipse angelus Petrum induit: neque enim opus erat. Decorum observatum. — περίζωσαι, *circumcinge te*) Zonam, sandalia, vestem aut Petrus ipse ad somnum deposuerat, aut

custodes detraxerant: nunc induere jubetur. Adhuc liberum *ambulandi* tempus erat Petro. Joh. 21, 18.

v. 10. **καὶ δευτέραν**, *et secundam)* in qua videtur fuisse etiam militum pars. — **αὐτομάτη**, *ultro)* ita, ut nec Petrus manum admoveret, nec ab angelo admotam videret. — **ῥύμην μίαν**, *vicum unum)* ne dubitandum esset Petro, quam domum peteret. v. 12. — **ἀπέστη**, *abstitit)* Jam enim ipse Petrus sibi suppetebat.

v. 11. **εἶπε**, *dixit)* animo praesenti, grato, pio, laeto. — **οἶδα ἀληθῶς**, *scio vere)* Antitheton, *putabat*, v. 9. Cum viso interno congruebant omnia foris. — **ἐξείλετό με**, *eripuit me)* Nondum erat tempus, ut Petrus defungeretur. Joh. l. c.

v. 12. **συνιδὼν**, *considerans)* quid videlicet agendum esset. Idem verbum c. 14, 6. — **συνηθροισμένοι**, *congregati)* media nocte.

v. 13. **τοῦ πυλῶνος**, *atrii)* ante domum ipsam. **πύλη** est *porta:* **πυλὼν** amplius quiddam sonat, et dicit vel portam magnam vel etiam atrium ei proximum, Subdiale clausum. Petrus per portam intravit in atrium, et deinde in domum. Quod Marcus c. 14, 68. **προαύλιον** dicit, est **πυλὼν** Matth. 26, 71. — **προῆλθε**, *) *processit)* Oppositum, *introcurrens.* v. 14. — **ὑπακοῦσαι**, *ad subauscultandum)* ענה LXX **ὑπακούειν**.

v. 14. **εἰσδραμοῦσα**, *introcurrens)* celeriter.

v. 15. **μαίνῃ**, *insanis)* **) Formula, in re, cui fides non habitur. — **διϊσχυρίζετο**, *affirmabat)* secus ac solent, qui insaniunt aut dormitant. — **ὁ ἄγγελος αὐτοῦ**, *angelus ejus)* Ita colligebant ex similitudine vocis. Ex sententia sanctorum illorum, de Petri, quem morti proximum putabant, angelo audito, non potest firmiter concludi de singulis angelis singulorum hominum custodibus. [*Scriptura uni sancto homini complurium potius angelorum tutelam frequenter tribuit.* V. g.] Loquitur tamen etiam Petrus definite, cum articulo **τὸν**, v. 11.: cum alias ad pronomina possessiva non addatur semper articulus. conf. Matth. 19, 28. Act. 3, 2. etc.

v. 17. **κατασείσας**, *motum faciens)* modeste; ne clamor fieret. Loquebantur multa, admirantes. — **ἰακώβῳ**, *Jacobo)* superstiti. — **ταῦτα**, *haec)* ut sciant, quid acciderit. — **ἐπορεύθη**, *profectus est)* In persecutione saepe unus potissimum petitur, et huic licet fugere prae ceteris. c. 17, 14. Petrus postea rediit. c. 15, 7. — **εἰς ἕτερον τόπον**, *in alterum locum)* non valde longinquum.

v. 18. **ἐν τοῖς στρατιώταις**, *in militibus)* Viderant hi fidem, patientiam, preces Petri: nec tamen desierant illum incessere. — **τί ἄρα**, *quidnam)* Singulari locutione exprimitur perturbatio militum.

v. 19. **ἀπαχθῆναι**, *duci)* Locum justi subit impius. — **ἀπὸ τῆς ἰουδαίας**, *ab Judaea)* cum pudore, de Petro non exhibito.

***) v. 20. **ἦν δὲ**, *erat autem)* Irrequieta vitae ratio. — **θυμομαχῶν**, *animo bellans)* **θυμομαχεῖν** dicitur, qui animo duntaxat in-

---

*) *Lectionem* **προσῆλθε** *praetulerat* Ed. maj.; *sed lectionem* **προῆλθε** *in margine* Ed. 2. *a signo ε ad signum γ elevatam, cum* Gnomone *exhibet* Vers. germ. E. B.

**) *Sunt, qui* signum interrogationis *huic verbo subjiciunt. Sed rem in medio relinquit* utriusque Ed. gr. *margo.* E. B.

***) **καισάρειαν**, *Caesaream*] Ibi extinctus est. *V. g.*

fenso in hostem invehitur, viribus vel amissis jam, ut ex Polybio docet Raphelius, vel nondum collectis. Vel sine armis, annona negata, Tyrios et Sidonios Herodes premere poterat, ut fit in emporiis. — *πείσαντες, placantes)* Ita Christiani quoque, Domino providente, annonae ibi caritate levati sunt. conf. c. 11, 28. — *τὸν ἐπὶ τοῦ κοιτῶνος, cubicularium)* Tales saepe multum possunt apud reges. [*et pace, ob annonae caritatem, eo magis indigebant.* V. g.] — *εἰρήνην, pacem)* Nesciebant, quo progressurus esset rex offensus. — *ἀπὸ τῆς βασιλικῆς, a regia)* Repete, *χώρας, regione.* Etiam a Salomone Hiram rex Tyri petierat annonam pro domo sua. 1 Reg. 5, 9.

v. 21. *τακτῇ δὲ ἡμέρᾳ, statuto autem die)* ludorum solennium pro salute Caesaris: ut ait *Josephus*, l. 19. Ant. Jud. c. 8. qui hanc Herodis impietatem et poenam copiose describit: *Amictus veste tota ex argento mirabili opere contexta, quae radiis exorientis solis perculsa et divinum quendam fulgorem emittens, venerationem cum horrore incutiebat spectantibus. moxque adulatores perniciosi alius aliunde acclamantes, deum consalutabant, rogantes, ut faveret propitius. hactenus enim ut hominem reveritos; nunc agnoscere et fateri in eo quiddam mortali natura excellentius. hanc impiam adulationem ille nec castigarit nec repulit. — Secuta sunt ventris tormina statim a principio vehementia. conversis igitur in amicos oculis: En, inquit, ego ille vestra appellatione deus vitam relinquere jubeor, fatali necessitate coarguente vestrum mendacium: et quem immortalem salutastis, ad mortem rapior —. Cruciatu deinde per continuos quinque dies nihil se remittente confectus vitam finiit* — *πρὸς αὐτοὺς, ad eos)* Inter auditores credibile est, fuisse Tyriorum et Sidoniorum legatos.

v. 22. *θεοῦ φωνὴ, καὶ οὐκ ἀνθρώπου, dei vox, non hominis) Divinas* laudes oratoribus, principibus praesertim, ab acclamantibus interdum tributas esse, demonstrat Ferrarius lib. 3. de acclam. cap. 13. et 14. Sed solennitas impietatem formularum auget, non minuit.

v. 23. *παραχρῆμα, confestim)* Celerrime occurritur imminutioni honoris divini. conf. c. 14, 14., nec non Ap. 19, 10. — *ἄγγελος Κυρίου, angelus Domini)* angelus bonus. De gravi hac circumstantia nil habet Josephus, qui multa minora persequitur. Adeo differt Historia divina et humana. Angelus Domini eduxit Petrum: Angelus Domini percussit Herodem. Utrumque ab angelis factum esse, non viderunt mortales; sanctis duntaxat innotuit. — *οὐκ ἔδωκε, non dedit)* Quod laudatus sit, non reprehenditur; sed quod laudem acceptarit. Hoc sacrilegium celeriorem meruit poenam, quam caedes Jacobi et alia crimina. [*Percussione factâ confessus est (ex Josephi relatione) Herodes, reatum se contraxisse.* V. g.] — *σκωληκόβρωτος, vermium esca)* quantum mutatus! Vermes homini in morte maxime naturales, et minime naturales, prout mortem ii vel sequuntur vel praecedunt. Insignes persecutorum mortes. Evangelium superat. v. 24.

v. 25. *ὑπέστρεψαν, reversi sunt)* Antiochiam. c. 11, 30. — *συμπαραλαβόντες, adsciscentes)* Jerusalem erat plantarium operariorum. — *Ἰωάννην, Johannem)* v. 12. Hic quoque nomen habuit et Hebraeum et peregrinum. Conf. c. 13, 1. 8. 9. Congruit haec nominum varietas Judaeorum et gentium ineunti conjunctioni.

CAPUT XIII.

v. 1. *Τὴν οὖσαν*) *quae* jam *erat*, florens. c. 11, 20—27. unde ceteris mitti doctores poterant. conf. cap. 15, 35. — *προφῆται, prophetae*) verbi divini virtute pollentes, qui firmam habebant cognitionem rerum divinarum, cum facultate proponendi. — *λούκιος, Lucius*) Idem nomen. Rom. 16, 21. — *μαναὴν, Manaen*) aulae tentatione liberatus. — *σαῦλος, Saulus*) Complures jam annos apostolatum gesserat, sed Antiochae inter veteranos, insigni modestia, infimo loco contentus erat, uti David etiam post unctionem oves pascebat. Deinde Barnabae adjunctus, eoque deinceps superior. v. 9. 13. Aliquantisper modo hic, modo ille praeponitur; et Barnabas quidem in Epistola publica, c. 15, 25.

v. 2. *λειτουργούντων, ministrantibus*) per exercitium verbi et precum, et jejunia. v. 3. — *ἀφορίσατε, segregate*) Id fecerunt. v. seq. Hoc ipso verbo nixus est Paulus Rom. 1, 1., *segregatus. Omnia eo tendunt, ne quisquam in ullo loco doceat, quo non sit a DEO vocatus.* Justus Jonas. — *δὴ, igitur*) videlicet quum vos ipsos offertis. — *καὶ τὸν*) Articulus Saulum Barnabae aequat, prae aliis, qui v. 1. sine articulo ei junguntur. — *εἰς τὸ ἔργον, in opus*) Apostolorum non erat valde diu manere uno in loco. c. 11, 26. — *ὃ*) Accusativus pendet a praepositione in *προσκέκλημαι*. — *προσκέκλημαι, vocavi*) Ergo vocatio aliqua ad Barnabam et Saulum ipsum interna pervenerat; quae nunc per os aliorum reiteratur: (conf. not. ad Luc. 24, 34.) ut hi quoque scirent vocationem illorum, eique subscriberent. Correlata, *προσκέκλημαι, ἀφορίσατε, vocavi, segregate.* Saepe Paulo, quae ad ipsum pertinerent, per alios significata sunt. Idem verbum Exod. 5, 3.: *ὁ θεὸς τῶν ἑβραίων προσκέκληται ἡμᾶς.*

v. 3. *νηστεύσαντες, jejunantes*) denuo. coll. v. 2. Sic fecerunt quoque c. 14, 23. [*A multis minoris, quam par est, habentur jejunia.* V. g.] — *ἐπιθέντες, imponentes*) Paulo iterum (coll. c. 9, 17.) impositae manus.

v. 4. *ἐκπεμφθέντες*) *emissi*, quocunque eundem foret.*) — *κύπρον, Cyprum*) Barnabae patriam. c. 4, 36.

v. 5. *ἐν ταῖς συναγωγαῖς, in synagogis*) Ut occasiones se obtulere, sic iis usi sunt. v. 7. 14. 42. Paulatim apertius ad ipsas gentes producti sunt. c. 14, 14. 21. — *ὑπηρέτην, ministrum*) Fides non tollit gradus varios functionum. Barnabas et Paulus divinitus nominati: atque his liberum fuit alios adsciscere. In aliis rebus major, in aliis minor optio.

v. 6. *πάφου*) *Paphos* erat urbs occidentalis; *Salamis*, orientalis. — *μάγον ψευδοπροφήτην, magum pseudoprophetam*) Duo praedicata valde conjuncta. — *βαριησοῦ, Barjehu*) *Barjehu* nomen perinde ut *Jehu* per se virile erat, sed mago pseudoprophetae ad aucupandam divinitatis opinionem perquam opportunum fuit. Collectanea sunt *Jehu* et *Jehovah:* quae etiam ratio esse videtur, cur Syrus *Barjehu* interpretatus sit *Bar Schumo.* In *Barschumo* et in *Elymas* Syria Graeca Hermanni von der Hardt p. 110. 114. *caecitatis* notionem statuit: sed vel ex eo, quod *Barschumo* frequentissimum Syris nomen est, ut ex Assemanni Bibliotheca or. T. 2. c. I. patet,

*) *ὑπὸ τοῦ πνεύματος ἁγίου, a Spiritu sancto*] v. 2. 9. *V. g.*

gratior ejus quaerenda est notio. Ludovicus de Dieu interpretatur *filium ulcerum*, *medicum ulceribus medentem:* sicut *Elymas* ei est חלומא *sanator.* Illum *Barjehu* Paulus, arrogantiam parodia retundens, *filium diaboli* appellat.

v. 7. *ἦν σὺν τῷ ἀνθυπάτῳ, erat cum proconsule*) ἀνθύπατος, *proconsul*, vulgo dicebatur pro *propraetore* vel *pro quaestore* Cypriorum. Cum *Sergio Paulo erat* vel versari solebat Elymas. Hunc ille vel voluntate sua tulerat, vel necessitate quadam perpessus erat. *Prudentiae* tamen fuit, non praestigiis ejus retineri, sed veritatem quaerere. *Prudentia*, sobrie, vigilanter, moderate agens, memorabilis virtus in iis, qui potestatem, in magistratu, pro ratione habere possent. — *ὗτος, hic*) quippe *vir prudens.* Prudentia Sergium non fecit aptum ad fidem, sed minus ineptum.

v. 8. *ὄνομα, nomen*) *Barjehu* et *Elymas*, nescio quo modo, synonyma sunt. Vid. L. de Dieu, Hiller. et al. — *διαστρέψαι, avertere*) Idem verbum. v. 10.

v. 9. *ὁ καὶ παῦλος, qui etiam Paulus*) Paulus, deposito nomine veteri, quod ex circumcisione gesserat, novum aequipollens cognomini קטין quod eum gessisse, particula *καὶ* innuere videtur, ineunte apostolatu, accipit, ex prima sua evangelica versus occidentem inter Graecos victoria, mutata unica literulu, non errore Graecorum Cypriorum, sed consilio divino, convenienter et opportune. Causa est vel externa vel interna. extrinsecus videtur nomen proconsulis secutus, quod is amicum se Paulo, fortasse in confirmando Romanae civitatis jure, praebuerat: haec enim esse solebat assumendi nominis ratio. vid. Cic. l. 13. fam. ep. 35. et 36. Interior causa est, quod ipse Sergius Paulus, primitiae expeditionis hujus, spiritualem cum apostolo necessitudinem esset consecutus. Erat praeterea hoc nomen gentibus, quarum mox apostolus erat, familiare et prae *Saul* Hebraico gratum, respondens ejus staturae, 2 Cor. 10, 10. et sensui, Eph. 3, 8. coll. Ps. 68, 28. — *πλησθεὶς, impletus*) actu praesenti, adversus magum acrem. Ideo Barnabas ei cedit, ab hoc momento. v. 13. — *πνεύματος ἁγίυ, Spiritu sancto*) Joh. 20, 22. 23.

v. 10. *ὦ*) Interjectio, *O*, proprie cohaeret cum Substantivis *fili* et *inimice:* sed his, gravissimam correptionem significantibus, praemittitur aetiologia, *plene* etc. — *δόλυ, dolo*) Notatur *pseudopropheta.* — *ῥᾳδιυργίας, versutia*) Notatur *magus.* — *υἱὲ διαβόλυ, fili diaboli*) Id quoque convenit *mago*, et tali homini, qui non solum ipse malus est, sed etiam alios vetat meliores fieri. — *ἐχθρὲ πάσης δικαιοσύνης, inimice omnis justitiae*) Id quoque convenit *pseudoprophetae:* verus propheta docet *justitiam*, eamque in Christo. — *οὐ παύσῃ, non desines*) Nunc certe tempus fuerat desistendi a malitia etiam antehac exserta. Non desistere, *diabolicum.* Multi hoc per Interrogationem pronuntiant. — *τὰς εὐθείας, rectas*) Rectitudo et simplicitas, character doctrinae divinae.

v. 11. *τὸν ἥλιον*) *solem*, ac lucem. Circa solem multum occupatam fuisse Elymae magiam, verisimile est. — *ἄχρι καιρῦ, ad tempus*) Non opus fuit, a Luca definite indicari tempus. Duplex miraculum: incussa caecitas, et determinatio temporis. — *ἀχλὺς, caligo*) intrinsecus. — *σκότος, tenebrae*) foris. — *ἐζήτει, quaerebat*) Criterium caecitatis.

v. 12. *τὸ γεγονὸς, factum*) Saepe, quae obstitere veritati, victa

inserviunt. — *διδαχῇ, doctrina*) Miraculo acuebatur attentio ad doctrinam.

v. 13. *οἱ περὶ τὸν παῦλον, Paulus et qui cum eo erant*) Jam Pauli potior, quam Barnabae ratio habetur. — *πέργην τῆς παμφυλίας, Pergen Pamphyliae*) Nomen regionis additur; quia *Perge* minus nota per se erat. — *ἀποχωρήσας, discedens*) vel quod labores itinerum non ferret, vel quod inter gentes versari dubitaret. Lautam occasionem amisit.

v. 14. *ἀντιόχειαν τῆς πισιδίας, Antiochiam Pisidiae*) aliam ab ea, de qua v. 1. — *ἐκάθισαν, sederunt*) habitu auditorum. Antitheton: *surgens*. v. 16.

v. 15. *τὴν ἀνάγνωσιν, lectionem*) solennem, qua Moses anno vertente perlegebatur per sabbata, et lectiones Mosaicis congruentes in Prophetis prioribus et posterioribus adjungebantur. *Elias in Thisbi in voce* פטר *prophetarum lectionem post Antiochi demum Epiphanis tempora, quum legis lectio palam et severe esset interdicta, ortam docet: retentam vero deinceps.* L. de Dieu. — *οἱ ἀρχισυνάγωγοι, principes synagogae*) qui alio loco in synagoga se tenebant. Singulae synagogae singulos principes habebant. itaque vocabulum hoc loco sumitur latius, ut *ἀρχιερεῖς* in plurali. vid. Rhenferd. op. philol. p. 430. — *εἴ ἐςι, si quis est*) Non omnes appositi ad dicendum, nec omni tempore. [*Nec parum sane confert ad aedificationem, ubi semper ad eos defertur disserendi provincia, quibus maxime opportunum est, eâ quidem lege, ut hi ipsi non progrediantur ulterius, quam libere fluit oratio. Temporis conditio quando tenuis est, Deum fas est exorari, ut egestati humanae dignetur subvenire.* V. g.] His duumviris nunquam deerat, quod dicerent. — *ἐν ὑμῖν, in vobis*) Aptos eos ad docendum esse, variis jam indiciis constare potuerat. — *παρακλήσεως, exhortationis*) abs qua nomen *Barnabae*.

v. 16. *κατασείσας, commovens*) ne vel prima verba non audirentur. — *ἄνδρες, viri*) Recurrit appellatio v. 26. 38. — *καὶ οἱ φοβούμενοι τὸν Θεὸν, et qui timetis Deum*) Hi erant proselyti, non exclusis gentibus. coll. v. 17. 26. 43. c. 14, 1.

v. 17. *ὁ Θεὸς, Deus*) Tali commemoratione conciliabantur animi, cum viderent, Paulum consentire libris V. T. convincebantur de obligatione sui erga Deum opt. max. et invitabantur ad fidem habendam promissioni et impletioni. Sex versibus v. 17—22. tota anakephalaeosis V. T. expeditur: cetera de N. T. agunt. — *τοῦ λαοῦ τούτου, populi hujus*) Paulus maxime eos alloquitur, quos appellat *timentes DEUM*, et loquitur *de* Israële. v. 23. donec v. 26. magis directe etiam Israëlitas alloquitur. — *ἐξελέξατο, elegit*) Electio divina *exaltavit* populum; non populi meritum aut dignitas ulla. Ez. 20, 5. — *πατέρας, patres*) Abrahamum et posteros.

v. 18. 19. *καὶ — ἐτροφοφόρησεν κτλ. et — gestarit etc.*) Sermonis hujus principium, v. 17. 18. 19., tria habet verba graeca, partim rara, partim plane singularia in sacris literis: *ὕψωσεν, ἐτροποφόρησεν, κατεκληρονόμησεν*· quorum primum Es. 1, 2., secundum et tertium Deut. 1, 31. 38. occurrunt. Atque haec duo capita, Deut. 1. Es. 1. hodienum in uno sabbato leguntur: unde, utrumque eo ipso sabbato, et quidem Graece lectum fuisse, Paulumque ad eam potissimam lectionem Mosis et prophetarum, v. 15. respexisse, satis firmiter con-

cludimus. Nam etiam *judicum* mentio, v. 20., cum Haphtara, Es. 1, 26. congruit: et Judaeis solenne est, sermones eorumve exordia e sabbatica lectione in synagoga sumere. [*Eadem etiam anni pars tum fuit, qua templum cum urbe et per Chaldaeos olim vastatum fuerat, et vastandum deinceps per Romanos.* V. g.] Nunc quod ad verbum ἐτροποφόρησεν attinet, pro quo insignes codices habent, ἐτροφοφόρησεν, extra controversiam pridem est, respici eo locum Deut. 1, 31., ἐν τῇ ἐρήμῳ ταύτῃ ἐτροφοφόρησέ σε Κύριος ὁ Θεός σȣ, ὡς εἴ τις τροφοφορήσαι ἄνθρωπος τὸν υἱὸν αὐτȣ͂. Hebr. נשא *tulit*, simpliciter: quomodo? per tolerantiam, an per beneficentiam? Resp. *Tulit* Deus, non modo *duxit*, populum Israëliticum in *deserto*, beneficentissima, eaque plane singulari ratione, quae proprie illi conveniret aetati tenellae, qua populus non ipse se tulit, ut homo adultus, sed Deus eum, ut parvulum necdum sibi suppetentem, gestavit, ut neque de victu, neque de amictu, neque de profectione essent soliciti. Atque hanc singularem *ferendi* rationem Scriptura de populo in deserto loquens ab omni alia distinguit. vid. Deut. 8, 2. 5. 15. 32, 10. ss. Jes. 63, 9. fin. Hos. 11, 1. ss. Amos 2, 10. Neh. 9, 21., quo loco conjugatum exstat, διέθρεψας· et conf. Num. 11, 12. ὡσεὶ ἄραι τιθηνὸς τὸν θηλάζοντα. Et huc spectat quoque locus Deut. 1. et hîc Paulus: unde recte, *nutrivit*, reddit *Laud.* 3. cum *Aeth. Arab.* et *Syro.* Nam *mores* populi *tulit* Deus antea quoque, Ez. 20, 9. et postea Ps. 106, 43. s. Quare si semper aliud esset τροποφορεῖν, aliud τροφοφορεῖν, plane ἐτροφοφόρησε legendum esset, quod verbum exstat quoque 2 Macc. 7, 27., et in Macar. homil. 46. §. 3. Sed eodem sensu dicitur, ἐτροποφόρησεν. Duplex enim hujus verbi vis est, prout vel a τρόπος, vel a τροφὸς (non a τροφὴ) deducitur. nam φ ante φ in π transit, sicut non ἀφὴ, ταφὴ, ἐχεχειρία, ὀχεθηγία, φέφυκα, χιθὼν, ἔχω, ἀμφέχω, (unde tamen ἕξω, ἀμφέξω) sed ἀφὴ, ταφὴ, ἐκεχειρία, ὀχετηγία, πέφυκα, κιθὼν aut χιτὼν, ἔχω, ἀμπέχω scribitur, fuga plurium aspirationum, quae tanta est, ut librarii passim scriberent; οἱ φαρισαῖοι, αἱ ἡμέραι, εἰς ὁ κτλ. *A* τρόπος deductum adhibet Scholiastes Aristophanis, qui in versibus his,

Οὐ χρὴ λέοντος σκύμνον ἐν πόλει τρέφειν,
Μάλιςα μὲν λέοντα μὴ 'ν πόλει τρέφειν.
Ἢν δ' ἐκτραφῇ τίς, τοῖς τρόποις ὑπηρετεῖν·

postremam phrasin verbo τροποφορεῖν reddit. Ran. Actu 5. scen. 4. f. 185. Et Tullius l. 13. ad Att. Epist. 29. τὸν τύφον μȣ τροποφόρησον. Sed in Sacris etiam ii, qui τροποφορεῖν scribunt, tamen τροφοφορεῖν sentiunt. Codex Cantabrigiensis Graece habet ἐτροποφόρησεν, et tamen Latine, *ac si nutrix aluit.* Constit. apost. habent, ἐτροποφόρησεν αὐτȣ̀ς ἐν παντοίοις ἀγαθοῖς. l. 7. c. 36. Et sic plane Ephraim Syrus, ὥσπερ νήπιον —, οὕτω καὶ αἱ ψυχαὶ αἱ χάριτος θείας μέτοχοι γενόμεναι, τροποφορȣ͂νται ἐν τῇ γλυκύτητι καὶ ἀναπαύσει τȣ͂ πνεύματος, κτλ. fol. υκς. ed. Oxon. E contrario τροποφορεῖν, a τρόπος, in testimoniis certe modo allatis, consensum aliquem infert: Deus vero mores populi in deserto minime approbavit. προσώχθισα, inquit, Hebr. 3, 10. coll. Ex. 23, 21. 32, 10. Ps. 106, 23. Jes. 63, 10. Ez. 20, 13. Deinde etiamsi de inculpata *morum* malorum *tolerantia* possit accipi, id tamen hoc loco, ut Millius ait, *fortasse ne verum quidem est. quomodo enim mores eorum per annos XL in deserto pertulit Deus, quos omnes, praeter unum et al-*

terum, prostravit in deserto? Neque ea notio instituto apostoli congrueret: implicite enim Israëlitas accusaret; quod cum statim in exordio, tam leni praesertim, facere voluisse, non est verisimile. *τρέπω* et *τρέφω* in etymo verbi hujus jungit Procopius Gazaeus, declarans illud *ἐτροποφόρησεν*, Deut. 1. *ὁ σύμμαχος ἐβάςασε, φησί. κυρίως δὲ σημαίνει τὸ τὰς παῖδας δυσκολαίνοντας τρέπειν καὶ μεταφέρειν διὰ συμψελλισμῶν καὶ συγκαταβάσεως.* vid. Hoeschel ad Orig. c. Cels. p. 480. Certe quicquid boni notio a vocabulo *τρόπος* habet, tamen manet. nam plane etiam *τροφὸς* cum cetera praestat, tum inprimis parvuli morosi mores tolerat: et Deus mores Israëlitarum toleravit, sed multis etiam aliis eos modis *ἐτροφοφόρησε*. Ps. 78. toto. Conf. App. Crit. Ed. II. ad h. l. Dicendum est etiam aliquid de verbo *κατεκληρονόμησεν*. Notat id non modo *hereditatem sumere*, sed etiam *hereditatem dare:* Jud. 11, 24. et hoc Lucae loco optimis codicibus nititur. perpauci, *κατεκληροδότησεν*. Eadem varietas apud LXX, Deut. 1, 38. — *ὡς τεσσαρακονταετῆ χρόνον, circiter quadraginta annorum tempus*) Paulus beneficia DEI erga populum chronologica methodo recensens simul ansam auditoribus praebet cogitandi de longitudine seculorum ab Exodo usque ad Christum, invitatque auditores, ut Jesum eo magis agnoscant esse Christum. conf. Matth. 1, 17. not.

v. 19. *ἔθνη ἑπτὰ, gentes septem*) Deut. 7, 1. [*Decem omnino fuerunt* (*Gen.* 15, 19—21.): *at* septem *deletae sunt per Josuam.* V. g.]

v. 19. 20. *ὡς ἔτεσι κτλ.*) Uberiorem hic locus considerationem postulat.

I. *Antiqua lectio tenenda est.*

Permulti codices, at minus antiqui, sic habent: *ὁ Θεὸς ..... τὴν γῆν αὐτῶν. καὶ μετὰ ταῦτα ὡς ἔτεσι κτλ.* Minus multa, sed tamen antiquiora et potiora documenta *) sic, *ὁ Θεὸς ..... τὴν γῆν αὐτῶν, ὡς ἔτεσι τετρακοσίοις καὶ πεντήκοντα. Καὶ μετὰ ταῦτα ἔδωκε κριτὰς κτλ.* Igitur *quasi annorum* 450 mentio cum *distributione terrae*, non cum *judicibus* connectitur. Clausulam de *quasi annis* 450 facile praetermiserunt librarii minus antiqui, et in subsequenti periodo suppleverunt.

II. *Distributio terrae non est initium periodi, quasi annorum CCCCL, sed meta.*

In notando *tempore* dativus casus vel accusativus promiscue interdum adhibetur: sed hîc considerate inter accusativum non semel positum, dativus semel ponitur. v. 18—21. Accusativus simpliciter respondet quaestioni, *quamdiu?* sed dativo innuitur, quantum annorum ab initio rei intercesserit, dum res ipsa eveniret. conf. Joh. 2, 20. Si Paulus diceret *ἔτη, annos*, sermo inferret, distributam esse Israëlitis terram, *quasi annos* 450 possidendam, usque ad *promissionem* videlicet datam Davidi de Messia: nam tota ceteroqui possessio erat multo diuturnior. Grotius annos ferme 450 numerat ab Exodo ad illud tempus, quo David ex arce Sion ejecit ejectos pridem ex urbe Jerusalem Jebusaeos. *Tantum temporis*, inquit, *impensum fuit ad collocandum gentem Hebraeam in illis sedibus.* Immo vero *tota gens* in illis sedibus per Josuam collocata est: Jos. 11, 23. 14, 15. 19.

*) *Quae margo* Ed. 2. *nec non* Vers. germ. (*sepositâ crisi* Ed. maj.) *sequitur.* E. B.

51. 21, 43. 45. quanquam *totam terram* ipsis datam occupavere segnius. Jud. 18, 1. Quare *occupatio* terrae non magis includitur *quasi annis* 450, quam possessio terrae occupatae. Quum vero ἔτεσιν *annis* dicit Paulus, innuit, ab eo tempore, cum Deus patres elegit, promissione iis data, et a patrum peregrinatione, usque ad terrae distributionem, fuisse *quasi annos* 450. Hos *quasi annos* 450 Tabella monstrat.

A. M. 2046 Isaac nascitur.
2485 Sihon et Og debellantur.
2486 Jordan trajicitur.
2491 Caleb inprimis portionem accipit.
Terra distribuitur, deinceps possidenda.
2492 Radix annorum sabbaticorum.
2493 Agriculturae initium.

Vid. *Ord. temp.* pag. 3. s. 66. [*Ed. II. p.* 56.] qui initium quidem agriculturae minus commode refert, p. 424. 85.: [*Ed. II. p.* 364. 74. *s.*] quare hoc loco dilucidius reddidi. Annus 2492 esset ipse sabbaticus, si tum jam sabbatici numerati fuissent: alioqui *septem* anni agriculturae fuissent, non sex: debebant autem tantum *sex* esse. Initium agriculturae abest a nato Isaaco annis 447, qui sunt quasi 450: praesertim quum postea quoque fuerit, quae occuparetur, terra. In hanc fere sententiam ipsa lectio communior graeca flectitur a Millio.

III. *Lectio graeca recentior nos non retinet.*

Anni Judicum ab Othniel ad mortem Eli sunt 339, et servitutum anni seorsum, 111. Summa, 450. Sic numerum inisse videntur, qui lectionem mutarunt. Sed revera multo brevior est tota Judicum periodus, a distributione terrae ad ipsam mortem Sauli regis. nam ab Exodo ad templum fundatum sunt tantummodo 480 anni. Nos, veterem lectionem amplexi, non necessum habemus in *annis quasi* 450 ad *Judices* accommodandis operam consumere, cave de re ad conjecturam confugere, quae 350 pro 450 legit, ut Lutherus, constanter, et multi alii, apud Jac. Dornerellium, fecerunt.

v. 20. **μετὰ ταῦτα**, *post haec*) *haec*, versu 17—19. memorata. — **ἔδωκε**, *dedit*) Beneficium erat. — **κριτὰς**, *judices*) Judicum tempora inprimis fuere lauta, nec servitutes magnam eorum temporum partem confecerunt. itaque Paulus mentionem *Judicum* ex illa Haphtara Jes. 1, 26. repetit. — **τοῦ προφήτου**, *prophetam*) Ante Samuelem, rari prophetae; postea, permulti.

v. 21. **σαοὺλ — βενιαμὶν**, *Saul — Benjamin*) Ejusdem nominis et tribûs fuerat Paulus. — **ἔτη τεσσαράκοντα**, *annos quadraginta*) Hic Samuelis *prophetae* et Sauli *regis* anni in unam summam conferuntur. nam inter unctionem Sauli regis et mortem ejus non erant XX anni, nedum XL. 1 Sam. 7, 2.

v. 22. **μεταστήσας**, *amovens*) Opportune hoc dicitur: hinc enim intelligi poterat, DEI oeconomiam admittere varietatem. — **αὐτὸν**, *illum*) Regnum Sauli mox in filio ejus exspiravit. — **ἤγειρεν**, *suscitavit*) Hoc plus notat, quam *dedit:* significat enim firmitudinem. — — **ᾧ**, *cui*) Constr. cum **μαρτυρήσας** *testans.* — **μαρτυρήσας**, *testans*) ut de re penitus in pectore inclusa. — **εὗρον δαυὶδ**, *inveni David*) Sic LXX, Ps. 89, 21. **εὗρον**, *inveni*, ut quiddam rarum, nec coactum. — **τὸν τοῦ ἰεσσαί**, filium *Jessae*) 1 Sam. 16. — **ἄνδρα κατὰ τὴν καρδίαν μου, ὃς ποιήσει πάντα τὰ θελήματά μου**) 1 Sam. 13, 14. LXX,

ζητήσει Κύριος ἑαυτῷ ἄνθρωπον κατὰ τὴν καρδίαν αὐτοῦ, καὶ ἐντελεῖται Κύριος αὐτῷ. κτλ. — κατὰ τὴν καρδίαν μου, *secundum cor meum*) Vis scire, quid rectum, quis rectus? Expende ad cor Dei. Omnia debemus ad cor Dei, sed cor DEI non ad nostrum cor exigere. — ὅς, *qui*) Typus Christi. — θελήματα) *voluntates*, multas, pro negotiorum varietate.

v. 23. κατ' ἐπαγγελίαν, *secundum promissionem*) 2 Sam. 7, 12. *Promissionis* mentio, ansa *fidei*, ad hos auditores. — ἤγαγε, *duxit*) Sic codd. optimi. *) Multi, ἤγειρε, ex v. 22. at הביא LXX, ἄγειν, Jes. 48, 15. Dan. 9, 24. Expendatur maxime illud Zach. 3, 8. *Ecce ego ἄγω adduco servum meum, Orientem.* — σωτῆρα, *Salvatorem*) Sic, σωτηρίας *salutis*, v. 26. Alludit ad notationem nominis *Jesu*, quod exprimitur etiam v. 32.

v. 24. πρὸ προσώπου τῆς εἰσόδου αὐτοῦ, *ante faciem ingressus ejus*) Miram emphasin, ob propinquitatem Messiae jam tum praesentis, notat L. de Dieu. coll. Num. 19, 4.

v. 25. τὸν δρόμον, *cursum*) Multorum praestantissimorum servorum DEI celeriter confecta sunt munera: ideo *cursus* dicitur. — τίνα με ὑπονοεῖτε εἶναι; οὐκ εἰμὶ ἐγώ) *quem me arbitramini esse: non sum ego:* habet *Latinus* interpres. Ex quo Lutherus, *Ich bin nicht der, dafür ihr mich haltet.* Nam Lutheri aetate Latina exemplaria, quae ille in Actis *interdum* sequebatur, (c. 4, 9. 5, 6. 9, 31.) fere carebant signo interrogationis. At hoc loco valde excitata est oratio, cum interrogatione, quae Latinis postea editionibus hîc quoque addita est. τίνα hoc loco pro ὅντινα possitne dici, nec ne, non quaerimus. Ait Raphelius, negat Wolfius.

v. 26. ὑμῖν, *vobis*) Applicatio. *Vobis* pertinet ad totum auditorium, simulque facit antitheton ad Hierosolymitas, coll. v. seq. γὰρ *enim.* quanquam γὰρ *enim* etiam nexui servit inter ἐπλήρωσαν *impleverunt* et ἐξαπεστάλη *emissum est.* Luc. 24, 46. s. Paulus Hierosolymitanis, non toti nationi, adscribit necem Messiae. — ἐξαπεστάλη) Elegans decompositum: Sermo, divinitus *missus*, Act. 10, 36. ex Hierosolymis *emissus* est in remota loca.

v. 27. 28. καὶ τὰς — καὶ μηδεμίαν) καί, καί, *cum*, *tum.* φωνὰς pendet ab ἐπλήρωσαν, non ab ἀγνοήσαντες. — τὰς φωνάς, *voces*) claras, consonas, multas. — ἀναγινωσκομένας, *quae leguntur*) Admonentur auditores. coll. v. 15. — κρίναντες, *judicantes*) condemnantes Hunc. — ἐπλήρωσαν) Sequitur compositum, ἐκπεπλήρωκε, v. 32. cum epitasi.

v. 28. μηδεμίαν αἰτίαν, *nullam causam*) Innocentia Christi. — εὑρόντες, *invenientes*) etsi quaesiere.

v. 29. γεγραμμένα, *scripta*) Ultra non poterant. In Jesu impleta omnia.

v. 31. τοῖς συναναβᾶσιν, *his, qui simul ascenderant*) Profectio illa ultima et ceteras omnes praesupponit, et per se est momentosissima. — οἵτινές νῦν εἰσι, *qui nunc sunt*) Nil commemorat Paulus de sua ipsius visione; non enim opus erat, huc descendere initio: neque de se dicit quidquam a Barnaba sejunctum. quare v. 32. gene-

---

*) *Hinc margo Ed.* 2. *signum* δ, *quod* Ed. maj. *lectioni* ἤγαγε *adjecerat, evexit ad signum* β, *suffragante* Vers. germ. E. B.

ralius loquitur. — *αὐτοῦ, ejus*) Christi. c. 5, 32. conf. c. 2, 32. not. — *λαὸν, populum*) Resp. *ὑμᾶς vobis*, v. seq.

v. 32. *τὴν*) Sensus: *εὐαγγελιζόμεθα, ὅτι τὴν πρὸς τοὺς πατέρας ἐπαγγελίαν ὁ Θεὸς ἐκπεπλήρωκε.* Conf. *ὅτι*, c. 16, 3. — *ἐκπεπλήρωκε*) Rarum verbum, nusquam alias nec in V. nec in N. T. adhibitum de promissione *expleta.* — *ἀναστήσας Ἰησοῦν*) *quum suscitavit Jesum*, et nobis praesentem exhibuit. A suscitatione hac absolute dicta (uti c. 3, 22.) distinguitur suscitatio e mortuis. v. 34. *) Utraque ex V. T. confirmatur.

v. 33. **) *ἐν τῷ ψαλμῷ, in Psalmo*) Kimchi hunc Psalmum a Davide sub initia regni scriptum esse censet. Hierosolymis tamen eundem scriptum esse, colligas ex Act. 4, 27. *in urbe hac.* Etenim *Sion* memoratur Ps. 2, 6. Sine epitheto numerali *Psalmum* Lucas memoravit. ***) (vid. Apparat. crit. p. 622. [*Ed. II. p.* 294. *sq.*] et adde *Hesychium* presbyterum in Wolfii Anecdotis Graecis, T. III. p. 175.) alias non *primum*, non *secundum* alii postea aliique scripsissent; imo dubitatio, primusne an secundus esset Psalmus, apud veteres nunquam fuisset exorta. Cur non etiam Psalmum 15. vel 16. dixisset Lucas, saltem v. 35., qui versum hunc 33. respicit? — *υἱός μου εἶ σύ· ἐγὼ σήμερον γεγέννηκά σε*) Sic LXX, Ps. 2, 7. — *υἱός μου, filius meus*) Sententia est haec: *Tu, Jesu, es filius meus, adeoque verus Messias.* conf. not. ad Hebr. 5, 5. — *σύ*) *tu*, unus, Messias. Respicit Paulus, dum summam citat, Psalmum totum, notissimum auditoribus, maximeque versum 2., ubi expressa *Messiae* mentio. Pronomina *σύ, ἐγώ, tu, ego*, mira sese vi excipiunt. — *σήμερον, hodie*) Sane ab aeterno est Filius DEI: sed aeternitas nunquam vocabulo *hodie* significatur. Quare, *ego hodie genui te*, dicitur hoc sensu: *hodie definii, declaravi, te esse Natum meum.* Generatio proprie dicta praesupponitur. *Dixit* Dominus: *filius meus* etc. tum, quum caneretur psalmus: conf. Hebr. 4, 8. s. not. et item tum, quum Christus nasceretur ut filius David. Saepe autem res tum dicitur fieri, quum ea ut facta aut futura repraesentatur. 2 Chron. 9, 6. *προσέθηκας addidisti;* Jos. 22, 31., *ἐῤῥύσασθε liberastis;* et sic Hebr. 1, 6. Act. 1, 18. not. Plura sacris collegit Glassius l. 3. tr. 3. can. 15. nonnulla e profanis Linacer l. 2. in extremo. Subsumi potest *hodie* illud, quod exstat Luc. 2, 11. coll. ibid. c. 1, 32. seq. 35. Subinde particula *hodie* dicit tempus praesens, uti Deut. 31, 2. Jos. 14, 11. Est igitur locutio concisa, uti Joh. 8, 58.: *antequam Abraham fieret, ego* (eram, et hodie) *sum.* Sic: *Ego te genui;* idque *hodie exstat, quod ego te genuerim.* conf. Hebr. 10, 8. s. not.

v. 34. *ὅτι, quod*) Paulus non quasi praesupposita resuscitatione perpetuam probat Christi vitam; alias v. 37. diceret, *non videbit corruptionem*, in futuro: sed ipsam resuscitationem, coll. v. seq. probat, et injicit, conjunctam cum ea esse vitam perpetuam. Quaestio erat de resurrectione ipsa Christi, non, ea praesupposita, de vita perpetua. — *μηκέτι, posthac non*) Ne semel quidem vidit Christus

---

*) *Quem significatum vocis ἀναστήσας confirmat etiam cel.* D. Ernesti, *Bibl. th. T. IV.* p. 477. E. B.

**) *ἡμῖν, nobis*] ut nos, nostra aetate, complemento perfrui queamus primi. c. 3, 26. *V. g.*

***) *quod magis aperte ostendit margo* Ed. 2, *quam margo* Ed. maj. E. B.

corruptionem. Itaque *μηκέτι* sic resolvas: *μηκέτι non amplius* ibit in mortem, quam alias solet subsequi *διαφθορὰ corruptio*. conf. *οὐκέτι, posthac non*. Rom. 6, 9. — *ὅτι δώσω ὑμῖν τὰ ὅσια δαυὶδ τὰ πιστὰ*) Jes. 55, 3. LXX, *διαθήσομαι ὑμῖν διαθήκην αἰώνιον, τὰ ὅσια δαυὶδ τὰ πιστά*. — *τὰ ὅσια δαυὶδ, Sancta Davidis)* חסדי דויד *gratias Davidis*. Christus חסיד v. 35. *τὸ τοῦ χριστοῦ*, חסדים termino abstracto. Estque plurale, Jes. 63, 7. *gratia pro gratia*, Joh. 1, 16. *gratia et veritas*, ib. v. 17. Sunt divinae illae gratiae, in Christo promissae Davidi, et a Davide tantopere exspectatae. conf. v. 23. — *τὰ πιστὰ*) הנאמנים *certas*, firmas, solidas, quae plane nomen suum tuentur, (Rom. 11, 6.) quae se invicem sustentant: quarum aliae alias antecedunt, aliae alias necessario sequuntur, quibus plane innitendum, quaeque in aeternum constabunt. conf. אמן *amen*, 2 Cor. 1, 18. 20. מכות נאמנות *νόσους πιστὰς, plagas certas*, Deut. 28, 59. Conf. ibid. c. 32, 20., ubi coll. v. seq. filii, in quibus non est (אֵמֻן LXX, *πίστις*) *fides*, sunt *non filii*. Jesaias *ἐκ παραλλήλου* praemisit: *foedus aeternum*. Hinc necessario sequitur *resurrectio Christi*. Hebr. 13, 20. nam sine ea non potuere populo DEI obtingere beneficia Messiae. Conjugatum et correlatum ad ea est אמונה *πίστις, fides*.

v. 35. *ἐν ἑτέρῳ*) in *alio*, Psalmo, vel potius loco. nam v. praec. allegatur Esajas. — *λέγει, dicit)* David nomine Messiae. — *οὐ δώσεις, non dabis)* Vid. not. ad c. 2, 27.

v. 36. *δαυὶδ, David)* Occurritur exceptioni, Psalmum agere de Davide: et hoc refutat Paulus ab eventu, conf. c. 2, 29. s. simulque docet, *ὅσια δαυὶδ* non dici, quod David ea daturus esset, sed quod Davidi exspectata essent. — *ἰδίᾳ γενεᾷ*) Casus sextus, construendus cum *ὑπηρετήσας, postquam sua generatione ministravit*. Davidis partes non extendunt se ultra modulum aetatis vulgaris. 2 Sam. 7, 12. Huic brevi tempori opponitur perpetuitas Messiae, c. 8, 33. [*Cuilibet homini fixum vitae spatium obtingit: quo, ad finem praecipue vergente, prouti quis utitur, sic in futuro mundo vel bene habet vel male; haud secus, ac si a primo mundi conditi die ad postremum usque dierum vel bene se vel male gessisset. Non desunt, qui vel alios vel se ipsos, opinione subinde non prorsus vana, necessarios existimant, multum de istorum suove obitu quiritantes. Enimvero quilibet* suis diebus *voluntati divinae ministrare satagat. Idem DEUS, qui antehac mundum rexit, reget etiam posthac. Novam identidem bonorum segetem jubet efflorescere.* V. g.] — *ὑπηρετήσας, ministrans)* Dic, cur hîc? homo, in mundo. Praeclarissime spatium suum impendit David. v. 22. — *βουλῇ, voluntati)* Messiam maxime spectanti. Constr. cum *ὑπηρετήσας, ministrans*, coll. Sap. 19, 6. — *ἐκοιμήθη*) שכב obdormivit. — *προσετέθη, appositus est)* Hoc verbum ad corpus quidem etiam, ut Germanicum *beysezen*, sed simul ad animam refertur, animaeque immortalitatem praesupponit.

v. 37. *ἤγειρε, suscitavit)* Hîc non notatur resuscitatio ex mortuis; quippe quae ipsa in conclusione evincitur: sed, *quem Deus suscitavit*, est *Sanctus DEI*, v. 35., ut haec Subjecti descriptio contineat aetiologiam.

v. 38. *διὰ, per)* Constr. cum *ἄφεσις remissio*. — *καταγγέλλεται, annunciatur*) nostrâ operâ. Correlatum, *fides*. v. seq.

v. 39. *ᾧ*) Repetatur *ἀπὸ* ex proximo. — *οὐκ ἠδυνήθητε, non potuistis)* Non modo, *non potestis*, sed, *nunquam potuistis*, etiamsi conaremini. — *νόμῳ*) *lege*, quam colitis. v. 15. Judaeis non tam familiarem debemus putare fuisse legis divisionem in moralem et ceremonialem, quum utraque simul vigeret, quam nobis est hodie. quare hic locus de universa lege agit. Moses est Moses, sive de ritibus, sive de moribus praecipiat: et e diverso Christus est Christus. — *ἐν τούτῳ, in Hoc)* Antitheton ad *legem Mosis*. — *πᾶς, omnis)* sive legem habens, sive non habens: sive Judaeus, sive ex gentibus. nam ex his aderant nonnulli. v. 42.

v. 40. *βλέπετε, videte)* Admonitio, adhuc sine reprehensione; sed tamen seria. — *ἐν τοῖς προφήταις*) *in XII prophetis*, nempe Hab. 1, 5.

v. 41. *ἴδετε οἱ καταφρονηταὶ*, Sic LXX, pro Hebraeo, ראו בגוים Videri poterant legisse בגדים Etiam Syr. int. *transgressores*. Derivant ab Arab. בגא elate *se gessit cum injuria*. vid. Gebhard. in XII proph. min. p. 1017. ex Pocockio. — *καταφρονηταὶ, contemtores)* Summa et caput perditionis, socordia. — *καὶ θαυμάσατε*) LXX, *καὶ ἐπιβλέψατε, καὶ θαυμάσατε θαυμάσια*. — *ἀφανίσθητε, colorem amittite*) vultu; prae vehementia admirationis; quae in Hebraeo והתמהו תמהו vel verbo vel terminatione verbi geminata significatur. Imperativus hanc vim habet, ut contemtores relinquantur stupori suo. — *ὅτι*) LXX, *διότι*. — *ἔργον*) LXX *ὃ* tantum habent. — *ὃ, quod)* Generaliter exprimitur judicium in Judaeos: deinde v. 46. id apertissime indicatur. — *οὐ μὴ πιστεύσητε, non credetis) Hab.* 1. *Contra incredulitatem eorum, qui non crediderunt verbo promittenti liberationem ex potentia Chaldaeorum. Illa verba prophetae haud dubie tunc contra quosvis incredulos tanquam generale proverbium usurpata sunt inter pios.* Justus Jonas. — *ὑμῖν*, Non habent hoc LXX.

v. 42. *ἐξιόντων*) Multi Judaei, Paulum audire abnuentes, *exibant* ante tempus. v. seq. conf. c. 28, 25. 29. — *παρεκάλουν, rogabant*, contra ac Judaei. — *εἰς τὸ μεταξὺ σάββατον, sequenti sabbato) μεταξὺ*, adverbiale, denotat sabbatum inter dies reliquos, a Paulo et Barnaba Antiochiae transigendos, interjectum, et *ad easdem res* tractandas opportunum. Propria *Sabbati* notio servanda est, quam diu res patitur.

v. 43. *σεβομένων*) *colentium* Deum. De his vide ad c. 17, 4. — *προσλαλοῦντες, alloquentes)* familiarius. — *ἔπειθον, suadebant)* Ingruebat tentatio. — *τῇ χάριτι τοῦ Θεοῦ*) *gratiae DEI*, quam ex evangelio acceperant.

v. 44. *ἐχομένῳ, sequenti)* proximo. Nullum aliud sabbatum inter haec duo interjectum erat.

v. 45. *τοὺς ὄχλους, turbas)* etiam ex gentibus. — *ἀντέλεγον, contradicebant)* Mox crevit contradictio. nam subsequitur, *βλασφημοῦντες*, vel, ut alii legunt, *ἀντιλέγοντες καὶ βλασφημοῦντες, contradicentes et blasphemantes.* Si plenior haec lectio praevalet, *) est iteratio verbi, superaddito altero, uti Jud. 4, 24. 1 Reg. 20, 37. Jes. 19, 22. Jer. 12, 17. Tales sibi relinquuntur. c. 18, 6. 19, 9. 28, 24. 28.

---

*) *cui minus favet margo* Ed. 2. *et* Vers. germ., *quam* Ed. maj. E. B.

v. 46. *παῤῥησιασάμενοι, libertate usi*) Qui alios impediunt, inprimis sunt publice coarguendi. — *ἀναγκαῖον, necessum*) etsi non eratis digni. Ostendit, se non fiducia obsequii illorum praedicasse. — *ἀπωθεῖσθε, repellitis*) Opposita, *repellere verbum DEI*, *et glorificare verbum Domini*, v. 48. — *ὐκ ἀξίȣς, non dignos*) Magna erga vos est dignatio divina; vos autem non estis digni: Matth. 22, 8. et quanquam nos auditu indignos putatis, et vos solos vita aeterna dignos censetis, tamen ipsi in hoc *judicium*, vos indignos esse, ultro incurritis, et perinde est, ac si diceretis: Indigni sumus. Est igitur metonymia antecedentis. Oppositum, *gaudebant*, v. 48. — *τῆς αἰωνίȣ ζωῆς, aeterna vita*) ibid. — *ἰδȣ̀, ecce*) Demonstrat rem praesentem. Ingens articulus temporis: magna revolutio.

v. 47. *ἐντέταλται, praecepit*) nos emittendo, v. 4., et occasionem voluntatis et praedictionis suae implendae offerendo. — *ἡμῖν, nobis*) Saepe fit, ut unum idemque dictum propheticum alios prae aliis ad complementum sui urgeat. Ita Paulum hoc dictum, et illud, quod Rom. 15, 21. citatur. Aliud exemplum, 2 Reg. 9, 13. 25. — *τέθεικά σε εἰς — γῆς*) Jes. 49, 6., *ἰδȣ̀ δέδωκά σε εἰς διαθήκην γένȣς, εἰς φῶς — γῆς.* — *σέ, te*) Messiam.

v. 48. *ἀκȣ́οντα*) *audientes*, lucem sibi obtingere, idque pridem esse praedictum. — *ἔχαιρον, gaudebant*) gratissima pietate. [*Optimae indolis indicium!* V. g.] — *ὅσοι ἦσαν τεταγμένοι εἰς ζωὴν αἰώνιον, quotquot erant ordinati ad vitam aeternam*) *Judaeis*, qui se ipsos vita aeterna indignos judicabant, aperte opponuntur ex *gentibus* hi, qui ad eandem vitam ordinati, fidem suscipiunt. sic enim solet a Scriptura homini adscribi pernicies ipsius; sed salus ejus, DEO. Rom. 9, 22. not. Innuitur ergo DEUS, qui gentes ad vitam aeternam ordinarit. Etenim homo *ordinare se* (si modo sic loqui fas est) ad vitam aeternam non potest, nisi *credendo*. At hic memoratur ordinatio fide prior: ergo ordinatio divina. Non tamen de aeterna praedestinatione agit Lucas: nam vere quidem, *quos praecognovit* Deus, *eos etiam praefiniit; et quos praefiniit, hos etiam vocavit;* divinamque adeo praecognitionem sequitur fides, et ex hac cognoscitur illa: Rom. 8, 29. 30. 1 Thess. 1, 4. sed Lucas simpliciter hic dicit, *quotquot erant ordinati*, quanquam Vulgata *praeordinatos* dicit. ac scriptor divinus quidem, sed idem historicus, in causis salutarium eventuum nusquam electionem ab aeterno factam, sed praesentem gratiae operationem per evangelium (ex electione quidem fluentem) allegare solet. Correlata ergo sunt illa, *Salus offertur: verbum accipitur*. c. 2, 40. 41. *Dominus apponit multos, qui credunt.* ibid. v. 47. c. 5, 14. *Manus Domini est cum evangelizantibus: multi credunt.* c. 11, 21. *Dominus Paulum ministrum constituit: Paulus obedit.* c. 26, 16. 19. *Deus mittit: gentes audiunt.* c. 28, 28. conf. Matth. 21, 43. Eph. 2, 8. Phil. 2, 13. 12. etc. Eam igitur *ordinationem* describit Lucas, quae ipso auditus tempore facta est: *crediderunt que*, ut Aretius commentatur, *in hac concione, τεταγμένοι, hoc est, quibus ad illam horam donum DEI erat datum, ut crederent.* Perinde est, ac si diceret Lucas, *Credidere, quoscunque Pater traxit eo tempore, et Filio dedit:* Joh. 6, 44. 37. *QUORUM COR tetigit et APERUIT DOMINUS;* uti Lucas in loco plane simili loquitur, eandem *τάξιν ordinationem* exprimens, Act. 16, 14. s. coll. 1 Sam. 10, 26. *quibus Dominus fidem donavit*,

Phil. 1, 29. Confer Raphelii annotationem insignem et copiosam in Herodoteis. Ipsum verbum *τάττω, ordino*, nusquam dicitur de aeterna praedestinatione, tam variis alioqui locutionibus expressa: dicitur autem persaepe (pro Hebr. שות et שום de iis, quae DEUS in tempore ordinat. *τάξω σὲ εἰς τέκνα*, Jer. 3, 19. *τάξω αὐτὴν ὡς γῆν ἄνυδρον*, Hos. 2, 5. *τάξει αὐτοὺς* (Luth. *und wird sie zurichten)* *ὡς ἵππον εὐπρεπῆ*, Zach. 10, 3. adde Ez. 16, 14. Hab. 1, 12. 3, 19. Malach. 1, 3. Job. 14, 13. Neque obstat hoc loco praeteritum, *ἦσαν τεταγμένοι·* haec enim forma loquendi non semper in longinquum retrospicit. Joh. 13, 5. *Erant* ordinati, non *fuerant:* neque unico momento peracta erat ipsa ordinatio. coll. v. 44. 43. 42., et Joh. 4, 39. 35. 30. Jam *τὸ ὅσοι quotquot* praeclare exprimit ordinationis divinae virtutem, et *respondentem* ei auditorum promtitudinem atque multitudinem. Omnes ii ac soli, qui ordinati erant, credidere: non, ceteros credere, noluit DEUS; 1 Tim. 2, 4. non enim malos homines DEUS, sed homines mali ipsi se indignos judicant vita aeterna: neque hi, qui credidere, absolute ad fidem coacti fuere: sed gratia se tum inprimis copiose praebuit; et hinc auditores se praebuere obedientes, ut non repellerent, coll. v. 46., sed acciperent libenter, coll. c. 17, 11., et quidem ita frequentes, ut apostoli in illo oppido, postea reversi, non haberent, quos facerent discipulos, sed quos confirmarent. c. 14, 21. 22. Idcirco hic praecipue locus magnificam et singularem locutionem postulavit, quae huic conveniret puncto temporis, quo gentes prae contumacibus Judaeis ad fidem adducebantur: id quod initium erat ac specimen conversionis earum ulterioris. Magnos enim et supra spem opemque hominum etiam sanctorum positos successus solet Scriptura singulari cum emphasi adscribere gratiae divinae. Matth. 24, 24. 2 Thess. 2, 13. Ap. 13, 8. at talis successus a Luca notatur. Duas res haec ordinatio ad vitam aeternam includit: 1) *portam fidei apertam*, ut locupletior multo quam antea facultas daretur omnibus intrandi, et animarum maturitatem ejusmodi ad fidem suscipiendam, qualis describitur Joh. 4, 35. quo pacto apud Zosimum ii, quibus aliquid injungitur vel negotium datur, *οἱ εἰς τοῦτο τεταγμένοι* dicuntur. 2) praesentissimam et efficacissimam *operationem gratiae* divinae, quae fidem auditoribus conferebat. Illud fluebat ex voluntate antecedente: hoc, ex consequente. Si prius spectetur, antitheton est ad Judaeos hoc modo: Judaei *fuerant* ordinati ad vitam aeternam: Matth. 22, 8., sed non crediderunt, verum repulerunt verbum DEI, et se vita aeterna non dignos judicarunt: tum gentes sunt ordinatae, et hae crediderunt. Si posterius spectetur, antitheton est ad eosdem Judaeos, qui *non fuerant* ordinati. Utrumque dici verbo *τεταγμένοι, ordinati*, colligas ex *ὅσοι quotquot.* Si prius tantummodo spectaretur, *τὸ ὅσοι quotquot* videtur nimis amplum fore: si posterius tantummodo spectaretur, *τὸ ὅσοι quotquot* videtur nimis anguste poni. nam hoc ipso multitudo innuitur, non restricto, sed amplo sensu. Cum praepositione *εἰς ad* construitur *τεταγμένοι, ordinati.* neque enim hoc participium absolute accipiendum est. Desinant omnes, festivum ac floridum Lucae epiphonema tristi et suspicioso interpretamento obfuscare.

v. 50. *γυναῖκας*) Per *mulieres* multa saepe impedimenta vel adjumenta adferuntur regno DEI.

v. 52. *μαθηταὶ, discipuli*) quum viderent Paulum et Barnabam,

de quibus v. 51., plenos gaudii et Spiritus sancti. non enim hi duo hîc *discipuli* dicuntur. vid. not. ad Matth. 10, 1.

CAPUT XIV.

v. 1. *Κατὰ τὸ αὐτὸ, simul)* Sic LXX, 1 Sam. 31, 6. — *οὕτως) eo modo* et successu. Vim auxerat persecutio.

v. 3. *) *ἐπὶ, super)* Objectum. — *μαρτυροῦντι, testante)* Dominus testimonio miraculorum firmavit sermonem gratiae. — *λόγῳ τῆς χάριτος, verbo gratiae)* Praeclara definitio evangelii.

v. 4. *ἐσχίσθη, scissa est)* Ingens differentia religionis et philosophiae vel ex schismatibus apparet; quae in fide gravia, in philosophia paene ludicra sunt.

v. 6. *κατέφυγον, confugerunt)* Confugium piorum amplissimum, vel terra, vel coelum.

v. 9. *ἀτενίσας, intuitus)* Prudentiae spiritualis est, observare motus auditorum, afflictorum praesertim. — *πίστιν, fidem)* fidem passivam de miraculo. Dum claudus verbum audit, vim sentit in anima: unde intus movetur, ut ad corpus concludat.

v. 10. *ἀνάστηθι, surge)* Non expresse allegat Paulus nomen Jesu, quippe paullo ante in sermone ipsius memoratum.

**) v. 11. *κατέβησαν, descenderunt)* Saepe gentes talem descensum diis suis, Jovi praesertim *καταβάτῃ*, adscripserunt. vid. J. H. a Seelen Medit. exeget. p. 453. 458.

v. 12. *Δία, Jovem)* Jovem colebant Lystrenses: Jovem *σωτῆρα* appellabant veteres: pro Jove potissimum igitur Barnabam habebant.

v. 13. *τοῦ ὄντος πρὸ, qui erat ante)* Ergo idolum et fanum habuerunt extra portam. — *ταύρους, tauros)* Inprimis *taurus* Jovi immolari solitus. — *στέμματα, coronas)* tauris imponendas. Properabant. — *θύειν, sacrificare)* cultum divinum exhibere.

v. 14. *διαῤῥήξαντες, dirumpentes)* Ipsa actione indecora decore suscepta ostenderunt, se non esse deos. neque Deus negat se ipsum; hi autem negant se esse deos. *saliunt* etiam et *clamant*, ut in incendio aliove periculo subito et magno.

v. 15. *λέγοντες, dicentes)* Cum hoc sermone conferri potest alter ille ad Athenienses sublimiora audire postulantes. c. 17. — *ὁμοιοπαθεῖς ὑμῖν ἄνθρωποι, vestro more affecti homines)* non dii hominibus similes facti. Festinant, aetiologiam praemittentes, antequam se homines esse dicant. Deus, *ἀπαθὴς, sine passione.* — *ματαίων, vanis)* אלילים quales sunt Joves, Mercurii, eorumque familia. Ne *deos* quidem eos appellare dignatur. — *ζῶντα, vivum)* Ita saepe appellatur Deus, in opposito ad idola. — *οὐρανὸν, γῆν, θάλασσαν, coelum, terram, mare)* Inde tria gentibus genera deorum.

v. 16. *ὃς, qui)* Occupatio, ne Lycaones putent, se ex suis parentibus audituros fuisse haec eadem, si vera essent. — *παρῳχημέναις, praeteritis)* *οἴχεσθαι* dicitur, quod perit, et frustra praeterla-

*) *ἱκανὸν — χρόνον, tempus non breve*] violentiae haud rati cedendum esse. *V. g.*

**) *καὶ περιεπάτει, et ambulabat*] etiamsi prius nunquam tentaverat. *V. g.*

bitur. Vid. omnino 4 Esr. 9, (13.) 14—22., coll. 1 Petr. 1, 18. de *vano* victu; et contra, de fidelibus, Act. 13, 36. — **εἴασε, sivit)** Magnum judicium. Referri huc potest Heidanus Orig. de erroris, lib. sexto etc. — **πάντα, omnes)** Multitudo errantium non tollit errorem. — **ὁδοῖς αὐτῶν, vias ipsarum)** idololatriae, quam ipsae iniverunt.

v. 17. **οὐκ ἀμάρτυρον, non expertem testimonii)** Nam habuere gentes testimonium a DEO, de DEO. Ac jam plane *jubet.* c. 17, 30. — **ἀγαθοποιῶν, benefaciens)** Testimonium DEI etiam in poenis exseritur; sed magis proprie in beneficiis, ex *coelo* videlicet. Hos. 2, 21. — **οὐρανόθεν, de coelo)** Sine dubio Paulus coelum hic nutu manuve designavit. Coelum sedes DEI. conf. *descenderunt.* v. 11. — **ὑετοὺς)** *Pluvia* coelum, terra, mare inter se copulantur. Pulcre igitur hoc loco nominatur, et fortasse tum *pluvia* erat. — **διδοὺς, largitus)** in macrocosmo. — **καιροὺς, tempora)** Soles, ventos et anni tempora. — **ἐμπιπλῶν, implens)** in microcosmo. — **τροφῆς, cibo)** in corpore, quotidie. — **εὐφροσύνης, laetitia)** in animo; temporibus festivis.

v. 18. 19. **τοὺς ὄχλους, turbas)** Hae ab extremo ad extremum impulsae. [*Sunt, qui talem saltum animo concipere nequeunt. Atqui non dicuntur eo ipso die Judaei undiquaque intervenisse: neque vero inter gentiles tam subitanea mutatio pro impossibili habenda est, coll.* c. 28, 4. 6. V. g.]

v. 19. **τὸν Παῦλον, Paulum)** Hic verba fecerat. v. 12. Barnabas periculorum particeps, c. 15, 26., tamen minus exosus erat.

v. 20. **κυκλωσάντων, circumdantibus)** tanquam sepeliendum. — **εἰσῆλθεν, intravit)** magna fiducia; confirmaturus fideles. [*Barnabas etiamnum in urbe fuit.* V. g.]

v. 21. **ἱκανοὺς) bene multos.** — **ὑπέστρεψαν, reversi sunt)** salutari opera.

v. 22. **καὶ ὅτι)** Eadem particula v. 27. — **ὅτι, quod)** Hoc et ad consolandum pertinet et ad hortandum. — **διὰ, per)** Hoc tutum iter.

v. 23. **χειροτονήσαντες, cum constituissent)** Magnum incrementum: novum exemplum antistitum ex ipsis recens conversis sumtorum. — **παρέθεντο, commendarerunt)** Hoc verbo indicatur fides erga Christum, et amor erga sanctos. Congruit valedicentibus. c. 20, 32.

v. 24. **Παμφυλίαν, Pamphyliam)** regionem, cujus urbes, *Perge* et *Attalia*, ad mare.

v. 26. **ἀπέπλευσαν) renavigarunt.** — **παραδεδομένοι, traditi)** c. 13, 2. נמסרים. — **τῇ χάριτι) gratiae** (c. 15, 40.) manaturae ad multos. — **ἐπλήρωσαν, compleverunt)** Verbum jucundissimum.

v. 27. **συναγαγόντες, cum congregassent)** hujus rei causa. Sic c. 15, 30. — **ἀνήγγειλαν, renuntiarunt)** retulerunt, ad eos, qui divinae vocationis conscii, successum avide exspectarant. [*Vera relatio de cursu evangelii multiplicem saepe frugem afferre potest.* c. 15, 3. 4. 12. *Quam rarae sunt hujus generis historicae homiliae!* V. g.] — **μετ' αὐτῶν, secum)** Conf. **μετὰ** cum c. 15, 4. Luc. 1, 58. 10, 37. — **θύραν, ostium)** Joh. 10, 1. s. Ps. 118, 19. conf. Act. 10, 45. not. **εἴσοδον, introitum** appellat Paulus 1 Thess. 1, 9.

CAPUT XV.

v. 1. *Κατελθόντες, descendentes)* quasi suppleturi, quod Paulus et Barnabas praetermisissent. — *ἐδίδασκον, docebant)* data opera.

*) v. 2. *ςάσεως)* Vocabulum *μέσον*. — *πρὸς) adversum*. — *ἔταξαν, ordinarunt)* fratres. — *ἀναβαίνειν, ascendere)* Conf. de tempore et causis hujus itineris, Gal. 2, 1. seqq. — *παῦλον καὶ βαρνάβαν, Paulum et Barnabam)* Poterant hi auctoritatem suam tueri, et negare decisionem Hierosolymis petendam: nam se habere Spiritum sanctum. Ceteri poterant contendere, duos illos non debere esse legatos, sed alios liberioris judicii. Sed utrinque omnia fiunt modeste et candide. Facilius fuit ex Ethnico Christianum facere, quam Pharisaicam obnunciationem vincere. — *καὶ τινας, et quosdam)* Laetum est habere socios et fidei et itineris. — *τὺς ἀποςόλυς καὶ πρεσβυτέρυς, apostolos et presbyteros)* Alter ab apostolis ordo erat presbyterorum. Hebr. זקנים *seniores*.

v. 3. *προπεμφθέντες, deducti)* Frequens et sanctum officium. — *διήρχοντο, pertransibant)* etiam in via propagantes regnum DEI. — *ἀδελφοῖς, fratribus)* qui erant in Phoenice et Samaria.

v. 4. *ἀπεδέχθησαν, suscepti sunt)* solenniter. — *ἐκκλησίας, ecclesia)* Ecclesia ponitur ante Petrum et reliquos apostolos ipsos. — *ἀνήγγειλαν, renuntiarunt)* Hierosolyma, dum apostoli ibi manebant, metropolis erat ecclesiarum, quo omnia erant referenda. v. 33. Hac ipsa expositione via muniebatur ad decisionem. — *μετ' αὐτῶν) δι' αὐτῶν*, v. 12. *cum ipsis* et *per ipsos*. Apostoli erant, ut ministri et ut organa. [*Quid tecum, homo; tecum, verbi minister, quid DEUS egit? Nostine allegare nonnihil?* V. g.]

v. 5. *ἐξανέςησαν, surrexerunt)* ante ceteros, Hierosolymis. — *φαρισαίων, pharisaeorum)* Etiam conversos subinde comitatur pristina intellectus, voluntatis et affectuum ratio. — *πεπιςευκότες, qui crediderant)* qui a Judaismo ad Christianismum transierant **). — *τὸν νόμον μωϋσέως, legem Moysis)* Conf. v. 24. De universa lege loquuntur. c. 13, 39. not. Neque tamen hoc loco expressior legis moralis mentio requirenda est. nam Paulus etsi justitiam ex ea esse negaret, tamen legem statuebat. Rom. 3, 31. Ideoque pharisaei credentes, cum dicerent, sine circumcisione salutem obtineri non posse, non habuere causam expressius dicendi, sine lege morali salutem obtineri non posse; tametsi ab hac ipsa sententia non longe abessent, quam idcirco Petrus refutat, v. 10. 11.

v. 6. *συνήχθησαν, convenerunt)* ex professo. Specimen boni concilii.

v. 7. *πολλῆς, magna)* Plerumque, praegressa humani studii disceptatione, divina sequitur Decisio. Vide Jobum. — *ἀναςὰς, surgens)* ut verba faceret. — *πέτρος, Petrus)* Ultima haec in Actis mentio Petri. — *ἀρχαίων, antiquis)* c. 10. — *ἐν ....)* Simillima constructio, 1 Chron. 28, 4. 5. *ἐξελέξατο ἐν ἐμοὶ — εἶναι βασιλέα — καὶ ἐν τοῖς υἱοῖς τῦ πατρός μυ ἐν ἐμοὶ ἠθέλησε τῦ γενέσθαι με εἰς βασιλέα — καὶ ἀπὸ πάντων τῶν υἱῶν μυ — ἐξελέξατο ἐν σολομῶντι τῷ*

---

*) *τῷ ἔθει μωϋσέως, more mosaico*] Veluti scriptum est in lege Mosis. *V. g.*

**) *δεῖ, oportet*] Non exspectabant apostolorum sententiam. *V. g.*

νιῶ μυ καθίσαι (αὐτὸν) ἐπὶ θρόνυ κτλ. Sententia Petri est: DEUS per Israëlitas, et nominatim per me, gentes vocavit: et addit, *in nobis*, ne rem ad se solum redigat. Sic quoque verbum *σπυδάζω* accusativum cum infinitivo habet 2 Petr. 1, 15. — *ἀκῦσαι, audire)* Verus Christianus est, de quo dici potest, quod h. l. dicitur ad finem v. 9. — *τῦ εὐαγγελίυ, evangelii)* Hic et c. 20, 24., id est, bis tantummodo, *evangelii* nomen ponitur in hoc libro, et saepius dicitur *via*, *sermo*, *doctrina Domini*. Nam *evangelii* appellatio magis congruit initiis.

v. 8. *ὁ καρδιογνώςης, qui norit corda)* qui *cor*, non carnem *spectat*. — *ἐμαρτύρησεν αὐτοῖς, testimonium perhibuit illis)* Duo verba, utrumvis cum participio: *ἐμαρτύρησε, δὺς· καὶ ὐδὲν διέκρινε, καθαρίσας. αὐτοῖς*, Dativus, uti c. 10, 43. — *αὐτοῖς, illis)* Illos placere sibi, testatus est dato Spiritu sancto. Gal. 3, 5.

v. 9. *τῇ πίςει, fide)* ex audito evangelii hausta, v. 7. 5. fin. idque sine circumcisione, sine lege. — *καθαρίσας, purificans)* Puritatis sedes, *cor*. Repetitur hoc verbum ex cap. 10, 15. — *αὐτῶν, eorum)* Qui habet Spiritum sanctum et fidem, (id quod ipso sensu spirituali percipitur,) is habet libertatem et puritatem, nec jam subjicitur legi.

v. 10. *νῦν) nunc* demum, quasi *τὰ ἀρχαῖα illa antiqua*, inquit Petrus, nil sint. Apostrophe ad pharisaeos, et severus elenchus. — *τί πειράζετε ἐπιθεῖναι ζυγὸν κτλ., quid tentatis imponere jugum)* Post *πειράζετε, τὸν θεὸν* inseritur a plerisque; ex phrasi Scripturae frequentissima. Brevior autem lectio, *τί πειράζετε ἐπιθεῖναι ζυγὸν;* valde facilem habet et locutionem et sententiam. Conf. App. crit. Ed. II. ad h. l. — *ζυγὸν, jugum)* Conf. Jes. 10, 27. *βάρος, onus:* v. 28. Petrus non circumcisionem per se vocat jugum; sed totam legem, cujus pars insignis erat circumcisio, qua abrogata, toti legi metuebant pharisaei. Nectit ergo consequentiam (sub metonymia consequentis expressam, uti c. 5, 9. Gal. 2, 14. fin.) hoc modo: dum statuitis, sine circumcisione salutem obtineri non posse, totius legis jugum imponitis cervicibus discipulorum. conf. Gal. 5, 1. not. Cumque ab hac totius jugi impositione illi non abhorrerent, (quae ipsa deinde radix Galatismi fuit,) Petrus hoc quoque praecidit, et circumcisioni ac potius totius Legis jugo opponit non plane agnitam ab illis Gratiam Christi salvantem; praemisso etiam Caesareensium exemplo, qui et sine circumcisione et sine lege justitiam sint adepti. — *τῶν μαθητῶν, discipulorum)* Jam sunt discipuli, non demum fieri debent. — *ὃν ὔτε, quod neque)* Causa abrogationis. — *ὔτε οἱ πατέρες ἡμῶν, neque patres nostri)* quibus cur imposita tamen lex fuerit, Paulus passim docet. Nisi aliquando imposita fuisset, nemo agnovisset, jugum ferri non posse. Non dicit h. l. Abrahamum, Isaacum et Jacobum, quibus circumcisio promissionis sigillum, non jugum fuit; sed Israëlitas sub Mose. — *ὔτε ἡμεῖς) neque nos;* praesertim libertate semel gustata.

v. 11. *Κυρίυ ἰησῦ, Domini Jesu)* Non additur *ἡμῶν nostri:* quia solenni hoc loco significatur *Dominus omnium*. — *πιςεύομεν, credimus)* nos credimus, *quod* salvemur; vel potius credimus, *ut* salvemur: fide ad salutem enitimur. — *σωθῆναι, salvari)* De *Salute* agebatur. v. 1. — *κἀκεῖνοι, etiam illi)* scil. de quibus v. 7. Est enim antecedens v. 7—9. consequens v. 10. 11. Et dicuntur *ἐκεῖνοι*,

illi, ob tempus satis remotum. v. 7. Patres, qui ne ipsi quidem ferre potuerint jugum, a paritate rationis comprehenduntur sub verbo *πιςεύομεν, credimus*, sicuti sub verbo *ἰσχύσαμεν, valuimus*, adeoque sub *gratiam* jugo oppositam rediguntur. Petrus sic argumentatur: quomodo gentes sunt salvatae olim Caesareae, eo modo discipuli praesentes. Argumentum procedebat pridem a Judaeis ad gentes: c. 10, 47. 11, 15. 17. Gal. 2, 15. s. et nunc idem profertur a gentibus prius conversis ad reliquas. Hanc sententiae Petrinae summam repetit Jacobus, v. 14.

v. 12. *ἐξηγουμένων, narrantes*) Quo ipso confirmata est sententia Petri.

v. 13. *μετὰ, postquam*) Omnia fiebant ordine.

v. 14. *Συμεὼν*) *Simon* habet *Lat.* Jacobus, Hebraeorum apostolus, Hebraico nomine Petrum appellat. — *ἐξ ἐθνῶν λαὸν, ex gentibus populum)* Egregium paradoxon. Et quia nomen pristinum *ἐθνῶν, gentium*, retinent; hinc infert Jacobus, eos populum DEI fore, etiamsi per circumcisionem non aggregentur ad populum Judaicum. — *ἐπὶ*) Eadem particula, *) c. 2, 38. 4, 17. s. **)

v. 15. *τούτῳ*) *huic rei.* — *συμφωνοῦσιν, consonant*) Petrus experientiam, et eam quidem, quae ipsi obtigerat, produxit, per se *αὐτόπιςον* validamque, non minus, quam v. gr. Abrahae tempore. Jacobus Scripturam propheticam superaddit. Pulcra harmonia. — *οἱ λόγοι, sermones*) multi, quorum continuo unus, Amosi, explicite allegatur.

v. 16. *μετὰ ταῦτα ἀναςρέψω καὶ ἀνοικοδομήσω τὴν σκηνὴν δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀνοικοδομήσω καὶ ἀνορθώσω αὐτήν· ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν κύριον, καὶ — τὸ ὄνομά μου ἐπ᾽ αὐτοὺς — ταῦτα*) Amos 9, 11. 12. LXX, *ἐν τῇ ἡμέρᾳ ἐκείνῃ ἀναςήσω τὴν σκηνὴν δαυὶδ τὴν πεπτωκυῖαν, καὶ ἀνοικοδομήσω τὰ πεπτωκότα αὐτῆς, καὶ τὰ κατεσκαμμένα αὐτῆς ἀναςήσω· καὶ ἀνοικοδομήσω αὐτὴν, καθὼς αἱ ἡμέραι τοῦ αἰῶνος· ὅπως ἐκζητήσωσί με οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων καὶ — τὸ ὄνομά μου, λέγει — ταῦτα.* — *μετὰ ταῦτα, posthaec*) Hebr. *In die illo.* Utrumque refertur ad N. T. — *ἀναςρέψω*) אשוב *revertar.* verbum pro adverbio: *rursum aedificabo.* — *τὴν σκηνὴν δαυὶδ, tabernaculum David*) Alias dicitur *domus David, solium David:* sed hic, *tugurium David*, quia ad magnam tenuitatem res ejus redactae erant. Saepe sub allegoria rei architectonicae describitur ecclesia N. T. etiam ex gentibus exstruenda. Ps. 102, 14. ss. Eph. 2, 20. *Tabernaculum Davidis*, id est Christi. [*Ecclesia, in qua Christus, Davidis antitypus, habitat et regnat.* V. g.]

v. 17. *ὅπως ἂν ἐκζητήσωσιν οἱ κατάλοιποι τῶν ἀνθρώπων τὸν Κύριον, ut requirant ceteri hominum Dominum*) Hebr. sic: *ut potiantur reliquiarum Edomi.* Jacobus et ceteri in concilio videntur hebraice locuti. Utrinque firmatur Jacobi sententia: nam quae *Edomi* ratio, eadem est *gentium omnium.* Conferatur docta Ludovici de Dieu animadversio ad h. l. De utrisque *οἱ κατάλοιποι reliqui* sunt, qui ex magnis calamitatibus supersunt. Rom. 9, 27. Zach. 14, 16. etc. Et potissimum nititur Jacobus v. 14. illis verbis: *ἐφ᾽ οὓς*

---

*) *Cujus tamen omissionem h. l. praefert margo* Ed. maj. *et* Ed. 2. E. B.
**) *τῷ ὀνόματι, nomine*] Demonstratur hoc v. 17. *V. g.*

ἐπικέκληται τὸ ὄνομά μου, super quos invocatum est nomen meum. quod comma ex accentibus Hebraicis et *Edomitas* et *omnes gentes* complectitur. Nec temere factum, ut LXX int. in ea verba discederent, quae latius sonantia declarandae latitudini gratiae inservirent. — *πάντα, omnes) sine respectu personarum et operum.* Jonas. — *ἐπικέκληται, vocatum est)* Delectatus est hac phrasi *Jacobus*, Ep. cap. 2, 7. — *ἐπ' αὐτούς, super illos)* ut sint mei. — *ποιῶν, faciens)* Praesens tempus cum emphasi. conf. v. seq. Est haec apud Judaeos Germanos Haphtara verno tempore legi solita.

v. 18. *γνωστὸν ἀπ' αἰῶνος, notum a seculo)* Hoc infert Jacobus ex praedictione ipsa et ex ejusdem verbis, *dies aeternitatis* allegantibus, ad quae apostolus postliminio alludit. Verba paullo ante in notis descripsimus. DEUS praedixit *ἀπ' αἰῶνος a seculo* Luc. 1, 70. itaque ab aeterno scivit. quare non debemus id tanquam novum et mirum fugere. DEUS circumcisionem non ita dedit, ut semper duraret illa: nam eodem tempore praedixit conversionem gentium. Illustre Axioma: uti Sir. 23, 20., *πρὶν ἢ κτισθῆναι, τὰ πάντα ἔγνωσται αὐτῷ· antequam conderentur, omnia ei cognita sunt.* Ex quo divina praescientia demonstratur *omnium* rerum. nam omnia DEI opera, praemia praesertim et poenae, praesupponunt omnes motus, etiam liberos, creaturarum. — *τὸ ἔργον αὐτοῦ, opus ipsius)* Singularis numerus eximiam habet emphasin. Refertur ad illud *ὁ ποιῶν ταῦτα, qui facit haec.* v. 17.

v. 19. *παρενοχλεῖν) παρὰ praeter.* fides quieta non obturbanda.

v. 20. *ἐπιστεῖλαι, mittere) epistolam.* Initium *scripturarum* N. T. — *τῶν ἀλισγημάτων — αἵματος, a contaminationibus — sanguine)* Haec erant, quae inprimis offendere possent studiosos Mosis. *ἀλίσγημα* proprie dicitur de cibis impuris. — *τῶν εἰδώλων, simulacrorum)* 1 Cor. 8. — *τῆς πορνείας, fornicatione)* quae gentibus parum turpis erat habita. Quare etiam Paulus Corinthiis conjunctim et idolothyta dissuadet et fornicationem prohibet 1 Cor. 8, 1. 6, 13. Fornicatio v. 29. c. 21, 25. postremo loco ponitur, non interpellatis iis, quae ad rem cibariam spectant: sed hic cum *idolothytis* jungitur, quia cum idolorum cultu frequens. Observa etiam, articulum h. l. saepius adhiberi; quo expressior fiat sermo: v. 29., nunquam, quo lenior fiat. Capite 21, 25. bis adhibetur. — *τοῦ πνικτοῦ καὶ τοῦ αἵματος, suffocato et sanguine)* Haec non ideo prohibentur, quod per Noachum, sed quia per Mosen interdicta sint, v. seq. [*Et in convictu communi insigne Judaeis scandalum fuit*, suffocato et sanguine *vesci*, *quorum naturali etiam horrore complures tenentur.* V. g.] *πνικτὸν suffocatum* dicitur, quicquid sanguine non rite emisso maetatum aut interemtum est.

v. 21. *μωσῆς γὰρ, Moses enim)* Non modo prophetarum, v. 15., sed etiam Mosis dicta respondent Petri sententiae, sed Moses notior est, quam ut oporteat testimonium ejus citari. Saepe *τὸ γὰρ* facit ad aetiologiam dicti, ut hic sit sensus: *Prophetas* citavi, non *Mosen*, cujus consensus est apertior. vid. Deut. 32, 21. Hoc dictum videtur Jacobus in mente habuisse: sed per euphemiam hoc loco non allegare voluisse. item Gen. 12, 3. etc. Moses novitatem circumcisionis, prae promissione, memorans, rem valde probat. — *ἀρχαίων, antiquis)* Idem verbum, v. 7. *Antiquissimum* quodque in ecclesiasti-

eis, ac potius in divinis institutis, respiciendum est. — *κηρύσσοντας, qui praedicent*) solenniter.

v. 22. *ἔδοξε, placuit*) Grave verbum. v. 25. 28. 34. Synonymon, *κρίνω, judico* v. 19. unde *τὰ δόγματα τὰ κεκριμένα, dogmata judicata.* c. 16, 4. — *ἐκκλησίᾳ, ecclesia*) Haec quoque suas partes habebat. — *ἐκλεξαμένους*) Resolve, *ἵνα ἐκλεξάμενοι ἄνδρας πέμψωσι.* — *ἐξ αὐτῶν, ex eis*) quibus fidem essent habituri. Omnibus modis cavebatur, ne Paulus sententiam concilii videretur pro suo referre arbitrio. — *καὶ σίλαν, et Silam*) *Silvanus* comes Pauli Timotheo praepositus. 2 Cor. 1, 19. et utr. Thess. 1, 1. inde diminutivum *Silas.* c. 17, 10.

v. 23. *γράψαντες, scribentes*) Quis epistolam dictarit, scripseritve, quave lingua, non exprimitur. Nil poterat suspicionis esse. Nulla alia hodie exstat epistola data ab ecclesia primitiva, quamvis multae fuerint. c. 18, 27. 1 Cor. 7, 1. 2 Cor. 3, 1. *γράψαντες* casu recto cohaeret cum *πέμψαι.* conf. 2 Cor. 10, 2. 8, 23. not. — *διὰ, per*) Sermo concisus: *scripserunt,* et *διὰ χειρὸς αὐτῶν per manum eorum* miserunt. — *τάδε, haec*) Multa ex Petri et Jacobi orationibus in hanc epistolam relata sunt. — *συρίαν, Syriam*) Non mirandum est, libros N. T. mature in Syriacum sermonem esse translatos. — *χαίρειν*) *gaudere,* vere. v. 31. Non semper utuntur fideles formulis ardentissimis, sed quotidianas interdum formulas ponunt sublimiore sensu. sic v. 29. *ἔῤῥωσθε valete.* Sic Jac. 1, 1. *χαίρειν salutem.* Petrus, aliis verbis. Unde colligas, epistolam *hanc* ab Jacobo esse contextam in concilio, cum Jacobi *sermone* inprimis consonam. v. gr. *παρενοχλεῖν obturbare,* et *ταράττειν, turbare,* v. 19. 24. *ἀπέχεσθαι abstinere.* v. 20. 29.

v. 24. *ἐτάραξαν, turbaverunt*) Non parcunt iis, qui dubitationes invexerant. Idem verbum eadem de re, Gal. 5, 10. Observanda simplicitas, gravitas et brevitas epistolae. — *ἀνασκευάζοντες*) Verbum apud LXX nunquam, in N. T. hoc uno loco positum. Glossarium apud Pricaeum: *destruit, καταλύει, ἀνασκευάζει.* Hesychius: *ἀνασκευάζει, μετατιθέναι.* Conf. ergo *μετατίθεσθε,* Gal. 1, 6. [*Immensas haec res noxas infert.* V. g.]

v. 25. *ἡμῖν, nobis*) Versu 28. majore vi dicitur, *Spiritui S. et nobis.* — *γενομένοις ὁμοθυμαδὸν, in unum sensum ingressis*) De verbo *γίνομαι* cum adverbio, vid. ad Joh. 1, 15. — *ἄνδρας, viros*) doctores graves, non unum, sed duos saltem.

v. 26. *παραδεδωκόσι, qui tradiderunt*) adeoque probatissimis.

v. 27. *διὰ λόγου, verbis*) Antitheton ad *literas.* — *τὰ αὐτὰ*) *eadem,* quae mox scribuntur. Hanc Propositionem excipit Tractatio v. seq. *γὰρ, enim.*

v. 28. *τῷ ἁγίῳ πνεύματι, Spiritui Sancto*) Hic revelavit, quid in ea re statuendum esset. — *ἐπιτίθεσθαι*) *imponi,* per quosvis doctores. Hoc verbo usus erat Petrus, v. 10. — *τῶν ἐπάναγκες*) *quae sunt ferme necessaria,* ex hypothesi et ad tempus, partim etiam semper. *ἐπὶ* in compositione interdum minuit, ut *ἐπίξανθον, prope gilvum.*

v. 29. *πορνείας, fornicatione*) Codices nonnulli, atque adeo *Irenaeus, Cyprianus, Aethiops, addunt: καὶ ὅσα μὴ θέλετε ἑαυτοῖς γίνεσθαι, ἑτέροις μὴ ποιεῖτε.* Vid. App. crit. Ed. II. ad h. l. *Quaecunque vultis, ut faciant vobis homines, pariter etiam vos facite illis: haec est Lex et prophetae.* Matth. 7, 12. Itaque hac clausula

carere non posse synodicam hanc epistolam, putavere pridem nonnulli. Agnoverunt illi quidem, in Synodo quaestionem etiam fuisse de lege morali. Falsum certe legis moralis usum, credentes ex pharisacis tuebantur, quasi per eam justitia et salus esset assequenda. Eundem falsum usum, non legem ipsam moralem, ipsam vero legem ceremonialem, removet Synodus. Quare ad abstinentiam ab idolothytis etc. non opus fuit addi illud, *quaecunque non vultis vobis fieri, aliis nolite facere.* — *εὖ πράξετε, bene vobiscum agetur*) Nil deerit, nil oberit *πρὸς τὸ εὖ πράττειν*, ad felicitatem Christianam nil vos turbabit. v. 24. Hoc quoque pertinet ad *consolationem.* v. 31.

v. 30. *ἀπολυθέντες, dimissi*) solenniter. v. 33. *)

v. 31. *ἀναγνόντες, cum legissent*) publice. — *παρακλήσει, consolatione*) Huc ref. *παρεκάλεσαν consolati sunt.* v. 32.

v. 32. *καὶ αὐτοὶ, etiam ipsi*) perinde uti prophetico Spiritu et epistola erat scripta et Barnabas Paulusque praediti. — *προφῆται, prophetae*) c. 13, 1. not. *Prophetae* est *παρακαλεῖν καὶ ἐπιςηρίζειν, consolari et confirmare.* conf. 1 Cor. 14, 3.

v. 33. *ἀπελύθησαν, dimissi sunt*) peractis mandatis.

v. 34. *ἔδοξε δὲ τῷ σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτῶ*) Habent hunc versiculum editores omnes: neque ex Rob. Stephani cum textu removit Millius, qui tamen glossema esse putat. Res in ambiguo est per codices graecos, et per rationes ex contextu petitas. unde proclivitatem in utramque partem notavimus in Apparatu, p. 625. s. quanquam ibidem, et in margine, obelum praetulimus **). Jam vero *Graecos* codices, versiculum referentes, amplectimur, praesertim quum versiones, *Aethiopica* et *Arabica*, apud Lud. de Dieu, cum habeant, neque *Coptica* in excerptis a La Crozio missis refragetur. In aliis, quum Lucas, et nomine, et nominis etymo, et reapse a Sila diversus (vid. *Ord. temp.* p. 278. Ed. II. p. 239.) scripsisset, *ἀπελύθησαν — πρὸς τὺς ἀποςείλαντας αὐτύς· ἔδοξε δὲ τῷ σίλᾳ ἐπιμεῖναι αὐτῶ,* ab *αὐτὺς* ad *αὐτῶ* saltus est admissus, qui in codice *Alex.* et aliis, in exegetis Graecis, de quibus hoc loco Antimillius Whitbii silet, et in Syriaca quoque versione, hiatum dedit. Gratiam habeo amicissimo D. Haubero, qui mihi hujus loci curatius perpendendi caussam dedit. Ceterum idem Silam Hierosolymam isse, redeundi animo, et inde *mansionem* ei Antiochenam adscribi, existimat.

v. 36. *ἐπιςρέψαντες, revertentes*) Saluberrimum consilium: et tamen ultra etiam ductus est deinde Paulus, magis magisque in occidentem. — *δὴ*) Particula excitandi. — *πῶς ἔχυσι, quomodo se habeant*) in fide, amore, spe. [*Eandem curam et postea Paulus habuit,* 1 Thess. 3, 5. V. g.] Nervus *visitationis* ecclesiasticae. Lector: *Quomodo habes?*

v. 37. 38. *συμπαραλαβεῖν, μὴ συμπαραλαβεῖν, simul assumere, non simul assumere*) Contradictio sententiarum, vivide expressa.

v. 37. *μάρκον, Marcum*) suum propinquum. Marcus videtur decreta in concilio libera admissione gentium, novam cepisse alacri-

*) *τὴν ἐπιστολὴν, epistolam*] Hac epistola Scriptura N. T. inchoata fuit. *V. g.*

**) *At secus res habet in margine* Ed. 2., *quem sequitur* Vers. germ. *Et jam conferre juvabit,* App. crit. Ed. II. *ad h. l.*

tatem: sed c. 13, 13. praetermiserat occasionem probandi sui in cruce tum subsecuta; ideo Pauli severitatem experitur, qui tamen eum postea rursus admisit. Col. 4, 10. 2 Tim. 4, 11. Potest aliquis manere in numero fidelium, et quidem loco insigni, et tamen amittere speciale quoddam axioma; agnosci pro pio, et tamen excludi a dignitate quadam. Conf. Ez. 44, 10.

v. 38. *παῦλος δὲ, Paulus autem)* Barnabas ante Paulum fuerat in Christo: sed nunc Paulus rectius incedit. — *ἠξίε, censebat)* Id plus rationis habet, quam *ἐβελεύσατο, consulebat*, apud Barnabam. vid. Luc. 9, 62.

v. 39. *παροξυσμὸς, acutus animorum motus)* Sive Barnabas aliquanto ante minus laeto animo magnitudinem junioris collegae, Pauli, adspexit; sive praesens duntaxat haec contentio erat, vehementia notatur hoc verbo. Barnabas aequitate, Paulus veritate nitebatur. Non alterius peccati majus est periculum in collegis sanctis et magnis. *Ampla gratia, potens fides, quae in medio mundo, in medio peccato, inter tot insidias Satanae, in tam incredibili infirmitate carnis, tamen sanctificat, tamen sustentat atque servat.* Justus Jonas. — *ἀποχωρισθῆναι, discedere)* Hanc quoque separationem direxit Dominus ad bonum. Nam sic ex uno pari facta sunt duo: et Paulus pro uno collega pari plures subordinatos nactus, erat expeditior. Paulus etiam postea benignam Barnabae mentionem fecit, 1 Cor. 9, 6. — *ἐκπλεῦσαι) enavigare*, alio cursu. Infinitivus pendet ab ὥςε. Vehementior apud Barnabam fuit paroxysmus: ex eo enim deducitur Barnabae navigatio magis, quam Pauli profectio. — *κύπρον, Cyprum)* patriam, revisurus, quomodo se haberet. v. 36. coll. c. 13, 4.

v. 40. *σίλαν, Silam)* pro Barnaba: et mox Timotheum pro Marco. — *παραδοθεὶς, traditus)* Optimus commeatus. quo etiam minor majorem impertire potest.

v. 41. *διήρχετο, perambulabat)* v. 36.

CAPUT XVI.

v. 1. *) *Ἕλληνος, Graeci)* non additur, *credentis.*

v. 3. *λαβὼν)* Hoc *περίλκει.* — *διὰ τὺς ἰεδαίες, propter Judaeos)* Nam propter credentes non jam opus erat. v. 4.

v. 4. *αὐτοῖς, eis) fratribus.*

v. 5. *ἐςερεῦντο, corroborabantur)* sublata disceptatione, c. 15, 1. Rarum incrementum, numero simul et gradu.

v. 6. *διελθόντες) cum peragrassent,* non prohibente Spiritu. nam Galatica regio non erat pars Asiae, hic nominatae. Phrygia pars erat Asiae, et in ea jam, quod satis erat, dixerant. — *κωλυθέντες, vetiti)* per quoddam dictamen internum. Saepe renisus animi, cujus causam non sentiunt pii, non est aspernandus. Vicissim de impulsu ad agendum vid. c. 18, 5. 17, 16. — *λαλῆσαι, loqui)* Nondum erat maturum: Macedoniae nunc destinati erant; alii poterant ad Asianos venire. quin etiam *Lydia* erat Asiana. Ac postea uberrime factum est, c. 19, 10.

---

*) *μαθητής τις, discipulus quidam]* Paulus jam antehac evangelium ibi praedicarat. *V. g.*

v. 7. *μυσίαν, Mysiam*) quippe Asiae partem. — *) *βιθυνίαν, Bithyniam*) distinctam ab Asia provinciam. 1 Petr. 1, 1. Alias non *tentassent*. — *οὐκ εἴασε, non sivit)* perinde ut in Asia.

v. 9. *ὅραμα διὰ τῆς νυκτὸς, visum per noctem*) Non dicitur fuisse somnium; tametsi nox erat. sic. c. 18, 9. Nullum aliud somnium in N. T. memoratur, nisi quae Josepho obtigere, primis illis temporibus, Matth. 1. et 2., et Pilati, ethnici, uxori. Act. 2, 17. verba ex Joële repetuntur. Nox opportuna discendae voluntati divinae. — *ἀνήρ, vir*) qui non Lydiam, nec fortasse Commentariensem, sed potius omnes ex *Macedonibus* credituros, etiam si ipsi adhuc non scissent, repraesentavit. ait enim: *fer opem NOBIS*. Fuit angelus, vel imago quaedam. uti c. 10, 11. — *μακεδὼν, Macedo*) quem ex veste vel lingua aliove indicio Paulus dignoscebat, re postea respondente. Adhuc non venerat Paulus in Europam. — *βοήθησον, fer opem*) per evangelium, v. 10., adversus Satanam, adversus caecitatem.

v. 10. *εἶδε, vidit)* Unus vidit Paulus: omnes tamen reguntur. — *ἐζητήσαμεν, quaesivimus*) quaesita nave. Incipit hic sermo in prima persona pluralis numeri. Interfuit igitur scriptor hujus itinerarii, Lucas. Troade Philippos Paulum comitatus est; et deinde Philippis Troada, c. 20, 6., et ultra. — *συμβιβάζοντες, certo statuentes*) Tantum habebant ex hoc viso certitudinis, quantum opus erat ad iter suscipiendum. Justus Jonas: *Jam etiamsi non contingat talis visio, quemlibet sua fides et Spiritus docebit, etiamsi vocetur per homines, an sua vocatio sit ex DEO, et an DEO placeat.* — *προσκέκληται, arcessierit)* Itaque Dominus jam ibi erat, et praeviam ejus apud Macedonas praesentiam adumbrabat visio. v. 9.

v. 11. *εὐθυδρομήσαμεν, recto cursu venimus*) Secundus cursus auxit fiduciam illorum. Salvete vero, inquit adhuc Europa.

v. 12. *πρώτη τῆς μερίδος, prima illius partis*) Citerior, Asiam versus, Macedoniae pars, habebat Neapolin; ulterior, Philippos. Strymon fluvius interfluebat. Neapolin cur transierint, nulla causa indicatur: fortasse nulla erat ibi synagoga, nulla certe commorandi ratio. Inde primum, ex ordine viae quoque, in *illa* Macedoniae parte, oppidum erant Philippi. Articulus habet vim demonstrativam. Supervacua conjectura, *πρώτης* pro *πρώτη τῆς*. v. *Baumg.* I. II. E. 318. — *κολωνία*) *Colonia*, Romana. *κολωνίαν* penacuit Xiphilinus.

v. 13. *ἔξω, extra*) Judaei vel sua vel aliena voluntate remotos a gentibus conventus agitabant. — *παρὰ ποταμὸν, juxta flumen*) Ad aquas saepe sacra facta, et templa exstructa. Id opportunum puritati corporis. Etiam citra hanc causam acta, sive tellus prope aquam, aptior est et amoenior, quam medius campus. — *ἐνομίζετο*) *Νομίζεται* id, quod legis, juris, moris est. — *προσευχὴ, oratio*) Neque domus neque actus orandi hic significatur, sed institutum. v. 16. Ibi solitus erat haberi conventus, precum causa; sive ibi aedes fuit, sive nulla fuit. De *domo* synagogae non dicitur, *ὃ ἐνομίζετο συναγωγὴ εἶναι*. — *καθίσαντες, sedentes*) Non statim contulere se ad docendum. — *γυναιξὶ, mulieribus*) Si adfuissent alii viri, qui verba facerent, Paulus non statim coepisset loqui. c. 13, 14. s.

---

*) *ἐπείραζον, tentarunt*) Sortem si adhibere consuevissent, hoc certe loco haud neglexissent ea ratione rem experiri. *V. g.*

v. 14. *λυδία, Lydia*) nomen mulieris hujus, vel cognomen nomine notius. *Thyatira*, urbs, est in *Lydia*, ut pleraeque urbes, quae etiam in Apocalypsi occurrunt. — *πορφυρόπωλις, purpuraria*) Lydiae mulieres, arte purpurandi celebres. inde etiam mercimonium. — *πόλεως, civitatis*) Vel simpliciter patria, vel etiam commercium urbis, quod Lydia sustineret, notatur. — *σεβομένη τὸν Θεὸν, colens DEUM*) Hauserat aliquid ex prophetis. — *διήνοιξε, aperuit*) *Διανοίγεσθαι aperiri* proprie dicitur de oculis: et cor habet oculos. Eph. 1, 18. Cor clausum, per se: sed DEI est, id aperire. Sic 2 Macc. 1, 4., *διανοίξαι (ὁ Θεὸς) τὴν καρδίαν ὑμῶν, aperiat Deus cor vestrum*.

v. 15. *οἶκος, domus*) Quis credat, in tot familiis, nullum fuisse infantem? et Judaeos, circumcidendis, Gentiles, lustrandis illis assuetos, non etiam obtulisse eos baptismo? — *παρεκάλεσε, deprecata est*) Animus fidelium adhaeret iis, per quos lucrifacti sunt. — *εἰ, si*) hoc loco non dubitationem, sed vim petendi exprimit. — *κεκρίκατε, judicastis*) Judicarant, baptismo collato. — *παρεβιάσατο, coëgit*) Malae speciei vitandae causa non statim obtemperarunt; ne viderentur propter victum in Macedoniam venisse.

v. 16. *πύθωνα*) Hesychius: *πύθων, ὁ ἐγγαστρίμυθος.* quanquam *πύθων* latius denotat quemlibet, ex quo *πυθέσθαι* datur. — *ἐργασίαν*) *Quaestum* fraus alit; vera religio tollit.

v. 17. *κατακολουθήσασα, subsecuta*) prope, multum, a tergo. conf. *ἐπιστρέψας, conversus*. v. 18. — *οὗτοι, hi*) Praeclara verba: verum tali testimonio non erat opus, sed repressione ejus, ne videretur Paulus commercium cum hoc spiritu habere. Erat spiritus non e pessimis; quia non citius commovit Paulum: sed tamen expelli dignus.

v. 18. *διαπονηθεὶς, dolens*) honoris sui, fugâ; divini, amore. — *ἀπ᾽ αὐτῆς, ab ea*) Probabile est, hanc ancillam conversam esse.

v. 19. *ἰδόντες, videntes*) Atqui sic debebant cogitare: Spiritus Python aut vere laudavit Paulum, aut non vere. Si non vere, falsus est spiritus: si vere, cur adversemur Paulo?

v. 20. *στρατηγοῖς, praetoribus*) Hi potestatem militarem simul et civilem administrabant; inferiores tamen, quam *οἱ ἄρχοντες principes*. v. 19. coll. v. 22. not. — *ἐκταράσσουσιν, conturbant*) Volunt dicere: *ex* pace in turbas traducunt. — *πόλιν, civitatem*) Suberat utilitas privata; publica obtenditur. — *ἰουδαῖοι, Judaei*) Invidiosa appellatio. Antitheton: *Romani*.

v. 21. *ἔθη, mores*) Omnia omnium philosophorum dogmata mundus aut admisit aut adoptavit: sed veritatis evangelicae hic character est, ut habeat quiddam corruptioni humanae singulariter et inimicum et invisum. — *ἃ οὐκ, quos non*) Sed impios *mores* licet tenere? — *ῥωμαίοις, Romanis*) Frequens exceptio civitatis mundi adversus regnum DEI. Hodienum *Romanitas* Paulo repugnat.

v. 22. *συνεπέστη*) *ἐπέστη cum* ancillae dominis. — *περιῤῥήξαντες, detrahentes*) Ipsi praetores vestimenta Pauli et Silae detraxerunt; nam sequitur demum, *ἐκέλευον jubebant*. — *αὐτῶν, eorum*) Pauli et Silae.

v. 23. *ἐπιθέντες, cum imposuissent*) Non statim dicunt, se esse Romanos; aut in tumultu non sunt auditi. Non semper omnibus praesidiis omni modo utendum: divino regimini auscultandum. — *παρ-*

αγγείλαντες, praecipientes) Magis placandae, ut videtur, turbae causa, quam quod Paulum et Silam sontes putarent. v. 35.

v. 25. *μεσονύκτιον, media nocte*) solenni eis, ut verisimile est, hora. Occupatio nocturna sanctorum vigilantium. — *προσευχόμενοι, orantes*) verberibus, cruore, fame macerati. — *ἐπηκροῶντο, audiebant*) cum prolubio. — *οἱ δέσμιοι, vincti*) His novum erat *acroama*.

v. 26. *πάντων, omnium*) etiam captivorum, quorum in animis magna conversio consecuta.

v. 27. *ἔξυπνος, expergefactus*) repente.

v. 28. *μεγάλῃ, magna*) ut retineret hominem. — *μηδὲν, nihil*) Fides Christiana vitam futuram pandit; et tamen homines efficacissime ab *αὐτοχειρίᾳ inferenda sibi vi* revocavit. — *ἅπαντες γάρ, universi enim*) Multa erant graviora, cur non deberet se interficere: sed Paulus id arripit, quod maxime opportunum erat.

v. 29. *φῶτα, lumina*) plurale; ut luceret in toto carcere.

v. 30. *κύριοι, domini*) Sic Joh. 12, 21. Pridie non sic eos appellarat. Non audierat hymnos Pauli, v. 25. nam dormierat. v. 27. sed tamen vel antea vel postea senserat, quis esset Paulus. — *σωθῶ, salvus fiam*) *Salutis* nomen vel ex ancillae quoque sermone, v. 17., vel unice ex conscientia perculsa desumsit.

v. 31. *Κύριον, Dominum*) Non agnoscunt se *dominos*. — *οἶκος, domus*) Mentio *domus* tremebundum eo magis erigit. Herum saepe sequitur domus.

v. 33. *ἔλουσεν, lavit: ἐβαπτίσθη, baptizatus est*) pulcra vice. — *παραχρῆμα, continuo*) Mirabile momentum.

v. 34. *τράπεζαν, mensam*) Fides alacrem, prudentem, liberalem facit.

v. 35. *ἀπόλυσον, dimitte*) Magna mutatio sententiae. conf. *ἀσφαλῶς diligenter*. v. 23. Porro tali modo custos et in fide confirmatus et magna solicitudine liberatus est. quid enim alias faciendum ei fuerat? Sic David, ne bellaret contra Israël. 1 Sam. 29. — *ἐκείνους, illos*) Loquuntur ut de alienis.

v. 37. *ῥωμαίους, Romanos*) Tarsenses, cives Romani. Paulus *Romano* nomine non utitur principaliter, sed *κατ᾽ ἄνθρωπον* alia de causa. In regione nunc primum adita persecutio speciosior potuerat opinionem vitae scelestae afferre, et evangelio officere. quare Paulus semel testatum facit, se esse innocentem. Hierosolymis nota erat apostolorum innocentia: quare cum silentio tulerunt omnia. — *οὐ γάρ*) Hoc *ἀποτομίαν*, austeritatemque quandam habet justam. neque enim acerbitati locus erat apud apostolum, praesertim tam gratioso tempore. v. 26. 33. — *αὐτοὶ, ipsi*) non per *lictores*.

v. 40. *ἐκ τῆς φυλακῆς, ex carcere*) ex loco statuve custodiae, quo se receperant, ne commentariensi periculum afferrent; vel ex superiore parte domus. — *ἰδόντες, videntes*) Ostendunt, se non coactos esse properare. — *τοὺς ἀδελφούς, fratres*) itineris comites, recensve conversos. — *παρεκάλεσαν, consolati sunt*) ne offenderentur adversis.

CAPUT XVII.

v. 1. *Ἀμφίπολιν καὶ Ἀπολλωνίαν, Amphipolim et Apolloniam*) urbes item Macedoniae. — *ἡ συναγωγή, synagoga*) cujus erant non

solum Thessalonicenses, sed etiam aliarum civitatum Judaei. Nam ad urbem, non ad domum pertinere videtur *ὅπυ ubi.* — *εἰωθὸς, consuetudinem)* Quaesivit bonas occasiones in locis ordinariis. — *σάββατα, sabbata)* non exclusis diebus interjectis. — *τρία, tria)* Numerus completus.

v. 3. *διανοίγων καὶ παρατιθέμενος, adaperiens et insinuans)* Duo gradus, ut si quis nucleum, fracto cortice, et recludat et exemtum ponat in medio. Fides est clavis. Huic binario verborum mox respondet, *ὅτι, καὶ ὅτι, quod, et quod.* Tractavit ordine haec duo capita: 1. quae essent praedicata Messiae in V. T. 2. ea propria esse Jesu. conf. ad Matth. 16, 21. — *παθεῖν, pati)* ad mortem. — *ὗτος, Hic)* Subjectum. *hic, JESUS, quem ego annuntio vobis.* Praedicatum: *Christus.*

v. 4. *ἐπείσθησαν, crediderunt)* Antitheton, *οἱ ἀπειθῦντες non credentes.* v. 5. — *προσεκληρώθησαν, adjuncti sunt)* Insigne verbum: *sors illorum facti sunt.* unde ecclesia *κλῆρος, sors.* 1 Petr. 5, 3. — *τῶν τε σεβομένων, et de colentibus)* Frequens in hoc libro vocabulum, praecipue de Graecis religiosis: c. 13, 43. 50. 16, 14. 18, 7., sed de Graecis iis, qui synagogas adibant, v. 17. Omnes per se sunt oleastri; sed oleaster oleastro ad insitionem minus ineptus est: et ubi minor importunitas naturalis, ibi facilior transitus ad fidem. — *γυναικῶν, mulierum)* Hae prae viris interesse solebant rei divinae. Cic. ad Terentiam: *dii, quos tu castissime coluisti; hominesque, quibus ego semper servivi.* — *πρώτων, primariarum)* quae illustre praebebant exemplum.

v. 5. *ἰυδαῖοι, Judaei)* cum tantus esset progressus. *Locus: qui primi sint ad persequendum evangelium, nempe ii, qui soli jactant se sanctos et religionis magistros.* Jonas. — *ἀγοραίων)* qui venales in *foro* stabant ad omnem operam. *) — *ὀχλοποιήσαντες)* *ὄχλος,* manus, numerus, hominum. — *ἐθορύβυν)* *θορυβέω,* active, ut Sap. 18, 19.

v. 6. *μὴ εὑρόντες, cum haud invenissent)* v. 10. — *τὸν ἰάσονα, Jasonem)* Zelus exardescens, quum eos, quos petit, non invenit, proximos arripit. — *βοῶντες, clamantes)* cum vehementia. — *οἱ)* Loquuntur ut de hominibus valde notis, et tamen confuse. conf. c. 21, 28. — *ἀναςατώσαντες, qui concitant)* Calumnia.

v. 7. *ὑποδέδεκται, suscepit)* clam. Haec notio verbi, Jac. 2, 25., sed non Luc. 19, 6. — *οὗτοι πάντες, hi omnes)* Eos, qui fugerant, et qui aderant, notant.

v. 9. *λαβόντες) οἱ πολιτάρχαι.* — *λαβόντες τὸ ἱκανὸν) τὸ ἱκανὸν ποιῆσαι* est *satisfacere:* Marc. 15, 15. *ἱκανὰ δῦναι, satis dare: λαβεῖν τὸ ἱκανὸν, satis accipere.* Correlata. Chrysost. ad h. l. *ὅρα πῶς ἱκανὰ δὺς ἰάσων ἐξέπεμψε παῦλον, ὥςε τὴν ψυχὴν αὐτῦ ἔδωκεν ὑπὲρ αὐτῦ.* Jason sponsorem se pro Paulo praebuit.

v. 10. *ἐξέπεμψαν) emiserunt* Thessalonica, et miserunt *Beroeam.* — *ἀπῄεσαν) abierunt,* novo periculo, fortiter.

v. 11. *εὐγενέςεροι) generosiores* Judaeis Thessalonicensibus. Vere nobiles animae, quae in rebus divinis faciles sunt. — *ἀνακρίνοντες, scrutantes)* Character verae religionis, quod se dijudicari patitur. [*Miseri, qui tali scrutinio prohibent alios: beati, qui legitime id*

*) *πονηρὺς, malos*] Talium subsidio non utitur veritas. *V. g.*

ipsum exercent. V. g.] *Προθυμία καὶ ἀνάκρισις promta voluntas et scrutinium accuratum*, bene conveniunt. — *ταῦτα, haec)* quae v. 3. exprimuntur.

v. 12. *ἐξ αὐτῶν, ex eis)* Judaeis. — *γυναικῶν, mulierum)* quas *viri* sequebantur.

v. 13. *κἀκεῖ σαλεύοντες,* *) *etiam illic commoventes)* Magna intemperies.

v. 14. *ὡς ἐπὶ) ὡς* cum *ἐπὶ, ἐς, πρὸς,* saepe *πλεονάζει*, ut docet *Heupelius* de dialectis p. 69., et sic LXX, *ὡς πρὸς θάλασσαν*, Ez. 41, 12. sed h. l. *ὡς* proprie ponitur pro *velut.* Iter videbatur ad mare fieri; sed Athenae petebantur. Ipse fortasse Paulus aut Silas et Timotheus tum nesciebant, quo ferretur v. seq.

v. 15. *καθιςῶντες) constituentes*, i. e. curantes, in tuto locantes. — *παῦλον, Paulum)* qui sua sponte non cedebat periculo.

v. 16. *ἐκδεχομένυ, cum exspectaret)* Non statim in animo habebat loqui Athenis: sed tamen mox, non exspectatis sociis, insigni et extraordinario zelo stimulatus rem gerit miles Christi. Saepe solus ita rem gessit. Gal. 2, 13. s. 2 Tim. 4, 16. — **) *κατείδωλον) idolis refertam.* Ejusdem formae composita, *κατάκαρπος, κατάσκιος.*

v. 18. ***) *συνέβαλλον) congrediebantur.* — *τί, quid)* Superbia rationis saturae et fastidiosae. — *σπερμολόγος)* Hesychius: *σπερμολόγος φλύαρος, καὶ ὁ τὰ σπέρματα συλλέγων, καὶ κολοιῶδες ζῶον.* confer Eustathium. *Semen* Pauli non caruit fructu: philosophiae Atheniensium caruere fructu. Henr. Bullingerus: *Nuspiam* Paulus *minore cum fructu quam Athenis docuit. nec mirum, cum ibidem fuerit ceu lustrum et latibulum quoddam philosophorum, qui semper extitere praesentissima verae pietatis pestis.* — *ξένων, peregrinorum)* quae Athenienses antehac non habuerint. — *καταγγελεὺς, annuntiator)* Hoc verbum eis rependit Paulus. v. 23. — *ὅτι)* Hoc *quia* refertur ad illud: *Alii vero dicebant.* — *ἀνάςασιν, resurrectionem)* Putabant, Paulum loqui ita de Jesu, ut si per resurrectionem factus esset *δαιμόνιον*· non ipsam *ἀνάςασιν resurrectionem* pro dea sibi offerri putarunt. — *εὐηγγελίζετο, annuntiabat)* brevi collocutione, qua eorum animum tentabat. coll. v. seq.

v. 19. *ἄρειον πάγον)* Dicasterium erat in *colle* (id Graece *πάγος*) arci Cecropiae opposito, extra civitatem, a *Marte* appellatum. Eo Paulum, paene tanquam reum, duxere. — *δυνάμεθα γνῶναι)* Formula percontandi, ut apud Latinos: *Possum scire?*. Habet autem apud hos Atticos ironiam. nam spermologus, qualem Paulum putabant, rimarum plenus est: neque sibi quicquam dici posse putabant, quod non pernossent prius. — *καινὴ)* Si quid *novi* habeat, audire cupiunt. — *ἡ ὑπὸ σοῦ λαλυμένη, quae a te dicitur)* data opera.

v. 20. *ξενίζοντα, nova)* Idem verbum, 1 Petr. 4, 4. 12.

v. 21. *ἀθηναῖοι, Athenienses)* Elegans horum characterismus se-

---

*) *Lectionem pleniorem, σαλεύοντες καὶ ταράσσοντες, quamvis per marginem* utriusque Ed. gr. *pro minus firma declarata sit, exhibet tamen* Vers. germ. E. B.

**) *παρωξύνετο, Zelo corripiebatur*] Aegre tulit, res idololatricas praevalere, neque tamen invadendi eas ansam jamtum habuit. *V. g.*

***) *τινὲς, aliqui*] Haud caret periculo, contemnere aliquem, priusquam, qualis sit, resciveris. *V. g.*

quitur. — *ἐπιδημοῦντες) commorantes;* unde mores iidem. — *εὐκαίρουν, vacabant)* Praeteritum, quo notatur, quales tum auditores habuerit Paulus. Curiositas cedit fidei. — *λέγειν, dicere: ἀκούειν, audire)* Duo genera. [*Utrumque sine fructu; et eo pacto, ut prioribus, etiamsi bona fuerint, noviora semper praeferantur. Commune vitium, et perquam exitiosum.* V. g.] — *καινότερον, magis novum)* Nova statim sordebant: *noviora* quaerebantur. Inde frequens Graecis comparativus *καινότερος*. Eodem utitur Chrysost. de Sacerd. §. 418., de Paulo, *τοὺς καινοτέρους διωγμούς·* et *Theophr.* in Charactere *τοῦ λογοποιοῦ. οἷος ἐρωτῆσαι· ἔχεις περὶ τοῦδε εἰπεῖν καινόν; καὶ ἐπιβαλὼν ἐρωτᾷν, μὴ λέγεταί τι καινότερον; Noviora* autem quaerebant, non modo in iis, quae quotidie accidunt; sed, quod nobilius videtur, in philosophicis.

v. 22. *ἐν μέσῳ, in medio)* Amplum theatrum. [*Unus Christi nuncius rem h. l. habuit cum sapientiae humanae nervo.* V. g.] — *ἔφη, ait)* Ut apud Lycaonas Theologiam naturalem catecheticam, sic Athenis acroamaticam proposuit, mirabili sapientia, subtilitate, plenitudine, civilitate. Quaerunt illi nova: Paulus oratione apostolico — philosophica incipit ab antiquissimo et venit ad novissima: quae utraque illis nova erant. Ostenditque rerum omnium originem et finem; de quibus tantopere disceptabant philosophi, et Stoicos juxta atque Epicureos aptissime revincit. — *κατὰ πάντα, per omnia*) plane. — *ὡς δεισιδαιμονεστέρους) δεισιδαίμων, religiosus*, verbum per se *μέσον*, adeoque ambiguitatem habet clementem et exordio huic aptissimam, in quo apostolus, uti c. 22, 3. Judaeos, ita h. l. gentes leniter tractat, donec subsequente declaratione, *εὗρον γὰρ, inveni enim*, ad elenchum vergit. Itaque *δεισιδαίμονας* eos vocat, qui in religione timorem per se non malum habebant citra notitiam, sive qui *ἀγνοοῦντες εὐσεβοῦσιν ignorantes colunt* Numen. v. seq. Mitigat etiam orationem comparativus: et particula *ὡς ut* declarat et lenit. Adverte, lector: Impietas et falsae religiones, quotquot sunt, quantae quantae sunt, quod ad animam pertinet, *timores* sunt: sola *religio Christiana* hoc habet, ut nobilissimas hominis facultates et affectus expleat, timoremque liquidum et cum timore fiduciam, amorem, spem, laetitiam afferat. — *ὑμᾶς θεωρῶ, vos video)* Magna perspicacia et parrhesia. Unus Paulus contra Athenas.

v. 23. *διερχόμενος, transiens*) Non diu Athenis commorari voluit Paulus: Silam et Timotheum jussit quam celerrime ad se venire; et tamen ante eorum adventum Athenas reliquit. v. 15. 16. c. 18, 1. 5. Innuit ergo, non sibi deesse, quod agat, etiamsi Athenienses Paulo non darent operam. *Spermologum* se non esse, re ipsa docet. — *ἀναθεωρῶν, videns)* Sapienti omnia, in quae incidit, inservire possunt: sed ex multis optima deligit, ut Paulus unam aram, ceteris missis, allegat. — *σεβάσματα) opera, rei sacrae ergo condita.* — *ἐπεγέγραπτο, inscriptum fuerat)* Plusquamperfectum, moratum. Atheniensibus hujus aetatis vel major jam vel minor tribui poterat ignorantia, quam auctoribus *inscriptionis*. — *ἀγνώστῳ Θεῷ, IGNOTO DEO)* Ne articulus quidem additus ab Atheniensibus. Diogenes Laërtius: *Quum Athenienses aliquando peste laborarent, Epimenides lustravit urbem, pestemque compescuit hoc modo: Sumpsit oves nigro et candido vellere, duxitque in Arium pagum, atque inde quo vellent abire permisit, his qui illas sequebantur mandans,*

ubicunque illae recubuissent, singulas mactarent τῷ προσήκοντι Θεῷ peculiari Deo: *atque in hunc modum quievit lues. Ex eo jam hodieque per Atheniensium pagos* βωμὸς ἀνωνύμος aras sine nomine *inveniri certum est.* Pausanias, in Phalero βωμὸς fuisse ait θεῶντε ὀνομαζομένων ἀγνώςων καὶ ἡρώων· quae verba ita distinguenda videntur, ut alios statuerent θεὸς ὀνομαζομένυς, alios ἀγνώςυς. Philostratus 6, 2. σωφρονέςερον περὶ πάντων θεῶν εὖ λέγειν, καὶ ταῦτα ἀθήνησιν, ὗ καὶ ἀγνώςων θεῶν βωμοὶ ἵδρυνται. Tertullianus contra Marcionem: *Invenio plane diis ignotis aras prostitutas, sed Attica idololatria est.* Graeca Scholia hanc adferunt inscriptionem: θεοῖς ἀσίας καὶ εὐρώπης καὶ λυβίης, θεῷ ἀγνώςῳ καὶ ξένῳ. Sed testem hujus inscriptionis nullum proferunt. Hieronymus Comm. in Ep. ad Titum: *Inscriptio arae non ita erat, ut Paulus asseruit,* Ignoto Deo: *sed ita*, Diis Asiae et Europae et Aphricae: diis ignotis et peregrinis. *Verum quia Paulus non pluribus diis indigebat ignotis, sed uno tantum ignoto deo, singulari verbo usus est, ut doceret, illum suum esse deum, quem Athenienses in arae titulo praenotassent.* Confer *C. Reineccii* not. ad h. l. Omnibus invicem perpensis apparet, fuisse primo unam quandam aram, hac inscriptione: *Ignoto DEO*, uni videlicet summo illi omniumque conditori, mortalibus impervestigabili. cujus arae exemplo, ad veterum philosophorum mentem, non dissentiente aenigmate Epimenideo, erectae, Athenienses struxerint alias plures, *Ignoto Deo* dicatas; donec superstitione semper in deteriora relabente, alii unam saepe aram *diis ignotis* conjunctim inscriberent, in tam multis unum certe, qui attenderet, propitiusque esset, se nacturos rati. Atque huc fortasse tendit illud plusquamperfectum ἐπεγέγραπτο *inscriptum erat*, ut Paulus significet, pristinam formam, *Ignoto Deo*, recentioribus formulis, *diis ignotis*, esse veriorem. Sic Lucanus lib. II. *dedita sacris* Incerti *Judaea* Dei. Luciani philopatris τὸν ἐν ἀθήναις ἄγνωςον ἐφευρόντες *Ignotum, qui Athenis est, invenientes:* non obscura ad Lucam allusione. Non dissimile quiddam de Romanis memorat Gellius l. 2. c. 28. — εὐσεβεῖτε, *colitis*) Verbum lene, ad gentes. — τῦτον, *hunc*) Vagam Atheniensium caecorum intentionem figit Paulus. *Ignotum*, inquit, non tamen *peregrinum* praedico vobis. — ἐγὼ καταγγέλλω, *ego annuntio*) quicquid de me sentiatis.

v. 24. ὁ ποιήσας, *qui fecit)* Sic demonstratur Deus unus, verus, bonus, a creatura diversus, ex creatione conspicuus. — κόσμον, *mundum*) mox, *coelum et terram.* — κύριος, *dominus*) Ps. 50, 9. s. — χειροποιήτοις, *manufactis*) Sequitur, *a manibus.* — κατοικεῖ, *habitat)* Antitheton de hominibus v. 26. bis.

v. 25. ὐδὲ, *nec*) Negatio pertinet ad προσθεόμενος. *Προσδεῖσθαι* dicitur, qui habet aliquid, sed cum indigentia aliqua. 2 Macc. 14, 35. σὺ, κύριε, τῶν ὅλων ἀπροσδεὴς ὑπάρχων, εὐδόκησας ναὸν κτλ. — θεραπεύεται) Medium. — τινὸς) Duplex antitheton πᾶσι et πάντα. Neutro τινὸς connotatur masculinum. — διδὺς) *dedit* et *dat.* — πᾶσι) *omnibus* viventibus et spirantibus, summe προσδεομένοις *indigentibus.* De homine speciatim, v. seq. — ζωὴν, *vitam*) Huc ref. *vivimus.* — πνοὴν, *spiritum*) *halitum.* Huc ref. *movemur.* Per spiritum continuatur vita. Hoc momento spiro, alterum subsequens momentum non est in potestate mea. — τὰ πάντα, *omnia*) Huc ref. *sumus.*

v. 26. *ἐξ ἑνὸς*) Accedit apud plerosque, *αἵματος*· quod haud scio, an ipse legerit *Irenaeus*. aeque subaudiri posset *ἀνθρώπου*, ex eo, quod sequitur, *πᾶν ἔθνος ἀνθρώπων* *). Certe antitheton est, *ἑνὸς, πᾶν*, *unius* et *omne*. — *πᾶν ἔθνος, omne genus)* Non dicit, *πάντα ἔθνη omnes nationes*. Omnes una gens sumus. — *ὁρίσας, definiens)* Deum esse, qui hominibus terram dederit habitandam, probat Paulus ab ordine temporum et locorum, summam Sapientiam gubernatoris indicante, omnia humana consilia vincentem. Deut. 32, 8. 2, 5. 9. ss. Ps. 74, 17. 115, 16. — *προςτεταγμένους*) Sic LXX, Jer. 5, 24. *κατὰ καιρὸν πληρώσεως προςτάγματος θερισμοῦ*. et Sir. 39, 16. 18. *πᾶν πρόςταγμα ἐν καιρῷ αὐτοῦ ἔσται. ἐν προςτάγματι αὐτοῦ πᾶσα ἡ εὐδοκία*. — *ὁροθεσίας, terminos)* per montes, flumina etc.

v. 27. *εἰ, si)* Via patet; Deus inveniri paratus est: sed hominem non cogit. Ita liberum eum esse voluit, ut, quum homo Deum quaerit et invenit, id respectu DEI sit quodammodo quasi contingens quiddam. — *ἄραγε*) Haec particula facilem conatum innuit. — *ψηλαφήσειαν, attrectarent)* Id medium inter *quaerere* et *invenire*. *Tactus*, sensuum crassissimus et infimus, convenienter hîc dicitur de gentibus. — *καίτοιγε, quamvis)* Particula h. l. non tam concessivam vim habet, quam *ἐπιτατικὴν*, ut augeatur inveniendi facilitas. Non necesse est hoc universum pernosci: quilibet ex se uno potest argumentum capere. — *οὐ μακρὰν, non longe)* Litotes. id est, plane prope, intime; propinquitate praesentiae et necessitudinis. Ratio perversa eum putat esse *longe*.

v. 28. *ἐν αὐτῷ) In ipso*, non in nobis. *ἐν in* dicit praesentiam ex necessitudine intima efficacissimam, ut non possimus sentire nos ipsos, quin sentiamus illum. — *ζῶμεν καὶ κινούμεθα καὶ ἐσμὲν, vivimus et movemur et sumus)* Sunt tria illa, *vita et halitus et omnia*. v. 25. *ἐσμὲν, sumus*, quicquid sumus, qui sine illo nil essemus. *Esse* innuitur ejusmodi, quod motum, ut motus vitam sequitur. Cyprianus: *In Patre sumus, in Filio vivimus, in Spiritu S. movemur et proficimus*. — *τινὲς τῶν καθ' ὑμᾶς, quidam ex vestris*) *ποιητῶν* addunt multi **): et poëta quidem erat Aratus, cujus testimonium Paulus allegat, docens, Deum esse Spiritum: sed graviter poëtae vocabulo et Arati nomine abstinet. — *τοῦ*) pro *αὐτοῦ, ejus*, DEI. — *γένος, genus)* Est hic articulus Theologiae naturalis; neque in Theologia Christiana ita debet urgeri, ut non plus tribuatur ceteris necessitudinis nostrae vinculis cum DEO in Christo. *αὐτοῦ γάρ ἐσμεν ποίημα, Ipsius enim sumus factura*. Eph. 2, 10. — *ἐσμὲν, sumus)* nos omnes, homines, mente praediti.

v. 29. *οὐκ ὀφείλομεν, non debemus*) Clemens locutio, praesertim in prima persona plurali. *Divinum quiddam inspiravit nobis. ergo cum genus simus Dei, et vitam habemus ac spiritum, stultum est credere, muto lapidi aut argento inesse numen, cum haud dubie summa vita sit, quae nobis vitam dedit.* Jonas. — *χαράγματι*) Casus sextus. — *τέχνης, artis*) externae. — *ἐνθυμήσεως, cogitationis)* internae. — *τὸ θεῖον*) Conveniens appellatio *Dei* apud homines ab ejus cognitione adhuc remotiores. — *ὅμοιον, simile)* Inter Deum

*) *Margo* Ed. 2. *ut et* Vers. germ. *decisionem lectori relinquit.* E. B.

**) Utriusque Editionis *margo*, *suffragante* Vers. germ., *in medio relinquit decisionem*. E. B.

et materiam homo est quodammodo medius. Homo non est similis metallo. Ergo Deus multo minus est similis metallo: nam homo, Dei genus, Deo similis est. Neque solum hoc loco similitudo negatur, sed quaecunque congruentia, quae fundamentum praebeat faciendi simulacri, ex quo sperari possit, Naturam Dei delectari talibus. Atheniensibus statuae non erant pro diis; at Paulus ne repraesentandi quidem vim eis relinquit.

v. 30. χρόνυς) *tempora* longa, quae et vos et antiquiores aliae gentes consumsistis. Etenim Athenienses, Aegyptiorum coloniam, ab Iside ejusque peplo nunquam retecto, inscriptionem illam, *Deo ignoto*, sumsisse docet Gottfr. Olearius Diss. de Gestis Pauli in urbe Athen. — *τῆς ἀγνοίας, ignorantiae)* *Ignorantia* objicitur Atheniensibus? Hanc ipsi sunt fassi. *ἀγνώςῳ ignoto. ἀγνοῦντες, ignorantes.* v. 23. — *ὑπεριδὼν)* Frequens verbum apud LXX int. de re, quae non curatur, et sine ope propitia vel sine animadversione severa relinquitur. Est enim verbum *μέσον* medium, huic loco aptissimum. Gen. 42, 21. Lev. 20, 4. Num. 22, 30. Deut. 21, 16. 22, 1. 3. 4. Job. 31, 19. Et Deus dicitur *ὑπεριδεῖν* Lev. 26, 44. coll. v. 43. Deut. 3, 26. Zach. 1, 12. Ps. 55, 1. 78, 59. 62. Job. 6, 14. Itaque Paulus hoc dicit: Deus transmisit tempora ignorantiae, sine poenitentiae, fidei, ac judicii praedicatione, ut si ipse non animadverteret, nec valde displiceret ei tantus error humanae gentis. Conf. Matth. 20, 7. et Act. 14, 16. *εἴασε sivit*, quanquam Paulus Athenis severius loquitur, quam ad Lycaonas locutus erat. nam illos comiter invitarat; hic per speciem comminationis agit. — *τὰ νῦν, nunc)* Hic dies, haec hora, inquit Paulus, terminum dissimulationis divinae, et majorem aut gratiam aut poenam affert. — *παραγγέλλει, denuntiat)* etiam per Paulum. — *πανταχῦ, ubique)* Ubique praedicatur poenitentia; quia omnes judicabuntur. Poenitentes effugiunt. — *μετανοεῖν)* *resipiscere*, ab ignorantia etc. Paulus homiliae ex Theologia naturali desumtae tamen admiscet nonnulla ex Theologia revelata. conf. v. 27. 28. Nam etiam gentes lucrifiunt per doctrinas supernaturales.

v. 31. *μέλλει κρίνειν, judicabit)* Apte hoc in *Areopago* dictum, ubi jus dicebatur. Addit mox Paulus mentionem *justitiae*, uti apud *judicem* Felicem. c. 24, 10. 25. — *) *ἐν ἀνδρὶ, in Viro)* Sic appellat Jesum, pro captu auditorum. Plura erat dicturus audire cupientibus. *in* constr. cum *judicabit*. — ᾧ) pro ὃν, *quem*. — *ὥρισε, definivit)* scil. judicem. c. 10, 42. — *πίςιν παρασχὼν)* Deus Jesum e mortuis resuscitavit, eaque re *demonstravit*, Jesum esse gloriosum judicem omnium. De hac ipsa phrasi conf. Not. ad Chrys. de Sacerd. p. 450. et de usu verbi *παρέχειν* Camerar. comm. utr. ling. col. 328. seq. Deo *fidem* *παρασχόντι* omnes *fidem* habere debent. Itaque poenitentiam et fidem hic quoque Paulus praedicat: cumque fides Atheniensibus plane ignota sit, elegantissime ad eam duntaxat alludit phrasi illa. Quae ceteroqui etiam innuit, neminem cogi. *ἀναςήσας, quum suscitavit)* De nexu resurrectionis Christi, et praedicationis universalis, vid. c. 13, 32. not. Luc. 24, 46. s. Paulus ne hunc quidem sermonem conclusit sine mentione resurrectionis Christi.

v. 32. *ἐχλεύαζον, irridebant)* interpellantes Paulum. Principale motivum fidei accepere pro scandalo, ex superbia rationis. Et hoc

*) *τὴν οἰκυμένην, terram habitabilem*] Conf. v. 26. *V. g.*

uno sic arrepto, cetera omnia repudiant. — εἶπον, *dixerunt)* promtiore animo.

v. 33. οὕτως, *sic)* ancipiti auditorum obsequio: nullo edito miraculo. — ἐξῆλθεν, *exivit)* Non obtrusit se.

CAPUT XVIII.

v. 1. Χωρισθεὶς, *digressus)* quasi invitus, cito. Idem verbum v. seq. Non diu Athenis mansit Paulus. Homines multa intelligentia praediti facile tantum audiunt, quod satis est, si volunt accipere. — ἀθηνῶν, *Athenis:* κόρινθον, *Corinthum)* In illa urbe, literae et philosophia; in hac, mercatura maxime florebat. Inde utriusque urbis habitus ad evangelium pulcre inter se conferri possit. Multo majorem fructum Corinthi Paulus habuit, quam Athenis.

v. 2. προσφάτως) Sic LXX, Deut. 24, 5. — ἐληλυθότα, *qui venerat)* Postea reverterunt, Rom. 16, 3., post varias peregrinationes. — τοὺς ἰουδαίους, *Judaeos)* Romani, pro sua elatione, non curarunt Judaeos et Christianos discriminare. Judaeos natione, expulit.

v. 3. εἰργάζετο, *opus faciebat)* in urbe tam splendida. — σκηνοποιοὶ, *tabernacularii)* Judaei solebant studiis doctrinae adjungere opificia.

v. 5. συνείχετο τῷ λόγῳ, *urgebatur verbo)* Virtus verbi intus Paulum ursit. Conf. Jer. 20, 9. 23, 9. ubi accedit parallelismus verbalis, ἐγενήθην ὡς ἄνθρωπος συνεχόμενος ἀπὸ οἴνου, *factus sum ut homo, qui vino urgetur.* Pro λόγῳ, πνεύματι scripserunt alii, ex v. 25., vel ex cap. 17, 16. [λόγῳ, *insignis lectio.* Not. crit.] Quisque etiam in sua anima debet talem συνοχὴν vim constringentem observare, et, ubi justam sentit, sequi. id summam laetitiam; sed negligere, dolorem affert. Acuebant Paulum, quae Silas et Timotheus nunciarant.

v. 6. ἐκτιναξάμενος, *excutiens)* Gestus intelligitur ex adjecto sermone. — αἷμα) *sanguis*, anima. Opposita sunt vita et mors: vita, anima; mors, sanguis effusus. conf. 1 Sam. 22, 22. — ἐπὶ) Hebraeis על *super.* Hoc notat reatum *incumbentem.* — καθαρὸς ἐγὼ, *mundus ego)* Sic dicere non potest, quisquis testimonio non perfunctus est prius. — πορεύσομαι, *vadam)* Ita mutavit Paulus hospitium; neque tamen se plane subtraxit Judaeis melioribus, quos eo ipso fecit attentiores.

v. 7. *) ἰούστου, *Justi)* ex gentibus. — συνομοροῦσα, *vicina)* ut ii, qui synagogam frequentabant, tamen porro possent audire doctrinam de Jesu Christo.

v. 8. ἐπίστευσε τῷ Κυρίῳ, *credidit Domino)* Ipse Dominus Jesus testabatur per Paulum. c. 14, 3. — ἀκούοντες, *audientes)* Crispi conversionem, Pauli sermonem.

v. 9. μὴ φοβοῦ, *noli timere)* Huc ref. διότι *quia*, prius. — λάλει, *loquere)* Huc ref. διότι *quia*, alterum, mox.

v. 10. ἐγὼ, *ego)* Fundamentum fiduciae. — οὐδεὶς, *nemo)* Impletum est hoc, v. 14. s. — ἐπιθήσεται) *admovebit se.* Neutrum, frequens apud LXX. **)

---

*) ἐκεῖθεν, *illinc*] Sic et c. 19, 9. *V. g.*

**) λαός — πολύς, *populus — multus*] Athenis quum tam pauci fidem sus-

v. 11. *ἐκάθισε, sedit)* Cathedra Pauli Corinthia, Petri Romanâ testatior. — *ἐνιαυτὸν καὶ μῆνας ἕξ, annum et menses sex)* Longum tempus. sed tanto tempore quantillum hodie lucri fit? Doctores et auditores in culpa sunt.

v. 12. *γαλλίωνος)* Hic *Gallio* Senecae frater erat, ob morum facilitatem ac dulcedinem a Seneca et aliis commendatus. Tali charactéri convenit actio Gallionis hoc loco. — *ἀνθυπατεύοντος)* Achaja tum proprie *proconsularis* provincia erat. — *ἀχαΐας, Achajae)* cujus metropolis Corinthus.

v. 13. *ἀναπείθει) persuadendo excitat.* tranquilla prius omnia fuisse dictitant.

v. 14. *εἶπεν, dixit)* Vel quod Paulo faveret, vel quod Judaeos contemneret. — *ἀδίκημα, injuria)* civilem actionem postulans. — *ῥᾳδιούργημα, scelus)* criminali actione dignum. — *ἠνεσχόμην, sustinerem)* Sane judicem decet *ἀνοχή, tolerantia*, recte functurum officio. Judaeos Gallion sibi molestos innuit.

v. 15. *εἰ, si)* Neglectim loquitur Gallio: ut mox, *τούτων, istorum.* — *ζήτημα) Quaestiones* non amant tales viri. c. 23, 29. 25, 19. 20. Certe quaestionum causa, quamvis de maximis religionis capitibus, nemo vinculis aut morte debet affici. c. 23, 29. 25, 25. — *περὶ λόγου) de doctrina.* — *ὀνομάτων, nominibus)* At magni est quaestio de nomine Jesu. Gentilium nomina erant fabulae atque umbrae. Singulare quiddam habet religio Christiana, a qua cognoscenda abhorruit humana ratio, in aliis rebus omnibus curiosissima.

v. 17. *ἐπιλαβόμενοι, prehendentes)* in gratiam Gallionis. — *σωσθένην, Sosthenem)* Crispi successorem. v. 8. coll. c. 13, 15. not. Hic Sosthenes praeerat accusationi: postea conversus. 1 Cor. 1, 1. — *οὐδὲν, nihil)* quamvis ex *quaestione* nata esset *injuria.* — *τῷ γαλλίωνι, Gallioni)* Graecis contra Judaeos conniventi.

v. 18. *ἱκανὰς, complures)* dum componerentur animi, et ne videretur aufugisse. — *ἀποταξάμενος, valedicens)* sermone, conventu publico. — *συρίαν, Syriam)* v. 22. fin. — *σὺν αὐτῷ, cum eo)* Beatus comitatus, Ephesum usque. — *πρίσκιλλα, Priscilla)* Viro praeponitur uxor, spectatior. — *κειράμενος, radens)* Ut moris erat in voto. c. 21, 24. Num. 6, 18. — *ἐν κεγχρεαῖς, Cenchris)* Relicta Corintho habitum capitis sumsit Judaicum, ad Judaeos proficiscens. Hoc iter Paulus Judaeis potius dedit. v. 19. — *εὐχήν) Votum* hoc, cujuscunque rei fuit, proprie non fuit Naziraeatus, sed Naziraeatui affine. idque Paulus hoc nomine videtur suscepisse, ut necessitatem sibi imponeret celeriter peragendi iter hoc Hierosolymitanum. v. seqq.

v. 20. *ἐρωτώντων, rogantibus)* Non semper sub plausibili hominum invitatione praesens est vocatio divina.

v. 21. *εἰς ἱεροσόλυμα *), Hierosolymis)* Huc refertur versus 22. Species *festi* non exprimitur hoc loco: aliquot post annis eo prope-

---

cepissent, plurimum jam confortatio eum juvit: atque in Corinthiis tolerandis eximiam deinceps patientiam exhibuit, dum gens ista lucrifieret, cujus facile pertaesus alioquin fieri potuisset. 2 Cor. 10, 6. *V. g.*

*) *Breviorem h. l. lectionem praetulerat* Ed. maj.: *sed* Gnomoni *respondent* Ed. 2. Vers. germ. E. B.

ravit ad *pentecosten*. c. 20, 16. — *ἀνακάμψω, revertar*) Id factum, c. 19, 1. Interim crevit desiderium illorum.

v. 22. *ἀναβὰς, ascendens*) Hierosolyma. v. 21. — *τὴν ἐκκλησίαν, ecclesiam*) primariam, ex qua propagatae sunt reliquae.

v. 23. *διερχόμενος, perambulans*) Nova visitatio ecclesiarum.

v. 24. *ἀλεξανδρεὺς, Alexandrinus*) Urbs illa, sedes doctrinarum. — *λόγιος*) *doctus, eloquens*. Omnes artes in regno DEI, si absit typhus, utiles fieri possunt: sed inprimis adsit oportet *facultas Scripturarum*, et fervor Spiritus, quo vel mediocres artes corroborantur. Et tamen fructus est *gratiae*, non artis. v. 27.

v. 25. *τῷ πνεύματι*) *Spiritum* habebat non ea ratione, de qua c. 19, 6., sed modo communi. — *ἐλάλει, loquebatur*) privatim. — *ἐδίδασκεν, docebat*) publice. — *ἀκριβῶς, diligenter*) nullam occasionem praetermittens. Sequitur, *diligentius*, v. 26. — *μόνον, tantum*) Non excluditur notitia de Christo quaelibet: sed nondum audierat Apollo de morte, resurrectione, Paracleto. c. 19, 2. s.

v. 26. *ἤρξατο, coepit*) Habenti dabitur. — *ἀκούσαντες, audientes*) Dijudicarunt, quid ei deesset. — *ἐξέθεντο, exposuerunt*) privata institutione. Qui Jesum Christum novit, potentes in Scriptura docere potest. Et hi ab illis facile docentur.

v. 27. *βουλομένου, cum vellet*) Bonorum hominum bona voluntas adjuvanda. — *διελθεῖν, transire*) Audierat sine dubio, quae Paulus gessisset, in illis locis, Corinthi praesertim. — *προτρεψάμενοι*) *hortati eum*, currentem incitantes. — *ἔγραψαν, scripserunt*) Commendationis argumenta colligi possunt ex v. 24. s. — *τοῖς μαθηταῖς, discipulis*) qui erant Corinthi, vel etiam in via. — *συνεβάλετο*) *contulit*, copia sermonum utilium. Huic verbo annecte *διὰ, per. Credenti, per gratiam*, qua pollet, omnis omnium facultas *fructuosa* redditur. — *τοῖς πεπιστευκόσι, ad fidem adductis*) *Rigavit* Apollo, non *plantavit*: et Judaeos convincere magis poterat, quam gentiles convertere.

v. 28. *τὸν*) Articulus emphaticus in praedicato. nam subjectum ipso nomine proprio satis determinatur.

CAPUT XIX.

v. 1. *Ἀνωτερικὰ, superiora*) c. 18, 23. — *μαθητὰς, discipulos*) Christianos, quos non viderat c. 18, 19. Fortasse interjecto tempore Ephesum venerant. Semper nova messis subnascitur.

v. 2. *πνεῦμα ἅγιον*) Non additur articulus: sermo indefinitus pro parte eorum, qui interrogantur. — *πιστεύσαντες*) *quum fidem suscepistis*. — *οἱ δὲ*) *illi autem* aperte dixerunt. — *οὐδὲ*) *i. e. ne hoc quidem audivimus, alios esse, qui eum accipiant*. Nam neque Mosen neque Johannem Baptistam sequi potuissent, quin de Spiritu sancto ipso audissent. [*Effusionem igitur Spiritus sancti novo Testamento propriam ignorabant*. V. g.] — *ἐστιν, est*) id est, *accipitur*. Vid. Joh. 7, 39. not.

v. 3. *οὖν, ergo*) Haec quaestio admirationem continet: ex quo consequitur, omnes, qui in nomen Jesu expresse baptizati sunt, eo tempore accepisse Spiritum sanctum. Nec quaerit Paulus, an baptizati sint, sed *εἰς τί, in quid*; omnes enim baptizabantur. — *ἰωάννου, Johannis*) Baptisma Johannis, inquiunt, suscepimus, ut doctrinae ejus nos daremus. Latissime igitur propagatum erat Johannis

baptisma cum doctrina ejus: sed, ut fit, apud remotiores et posteriores minus pure minusve plene administrata res est.

v. 4. *ἰωάννης, Johannes)* Ab h. l. nulla Johannis Baptistae mentio in N. T. Hîc demum totus Christo locum facit. Magna haec fuit actio Pauli. — ***μετ' αὐτὸν)*** *post se.* — ***τουτέςιν εἰς τὸν*** *) ***χριςὸν ἰησοῦν,*** *id est, in Christum Jesum)* Sic Johannis baptistae testimonium declaravit Paulus.

v. 5. ***ἀκούσαντες,*** *audientes)* Commemorat Lucas, quomodo discipuli Ephesii obsecuti sint Paulo, suscipientes baptismum in nomen *Domini Jesu.* Nescierant enim, baptismo poenitentiae obligatos se fuisse ad fidem in *Jesum Christum:* perinde ut ii, qui Jesum occiderant, quos idcirco omnes Petrus baptizari voluit in nomen *Jesu,* c. 2, 38. quanquam plurimi eorum haud pridem baptizati fuissent ab Johanne. Matth. 3, 5. 6. Apollo contra, qui baptismum Johannis cum plena institutione de *J. C.* acceperat, non est rebaptizatus, cap. 18, 25. neque apostoli rebaptizati sunt. Nam revera unus erat baptismus, qui Matth. 3. et 28. commemoratur: alias in Johanne non fuisset initium evangelii, et S. Coena Matth. 26. baptismo foret antiquior. Matth. 28. Neque hoc versu sermo est de populo per Johannem baptizato. nam Johannes extremo demum suo tempore Jesum monstravit. c. 13, 25. quare non potest dici eos baptizasse in nomen Domini Jesu; nisi dicas, Johannem bis baptizasse populum, primo ad poenitentiam, deinde in nomen Domini Jesu. Justus Jonas: *Rebaptizabantur, qui erant baptizati Johannis baptismate, eo quod Johannes non esset autor justitiae neque dator Spiritus, sed solum praedicaret Spiritum et gratiam, paulo post conferendam per Christum, qui solus est causa et autor justitiae.* — ***ἐβαπτίσθησαν,*** *baptizati sunt)* Manus imposuit Paulus: actum baptismi aliis reliquit. **)

v. 6. ***καὶ,*** *et)* Simillimum exemplum aliquorum, qui primo baptizati erant in nomen JESU, deinde Spiritum S. acceperunt, exstat c. 8, 12. 15. s. — ***ἦλθε)*** *venit* promte. — ***ἐπ' αὐτοὺς,*** *super eos)* Cognorunt igitur jam ex effectu, esse Spiritum sanctum. v. 2.

v. 7. ***ὡσεὶ,*** *fere)* Non opus fuit praecisum numerum notari. conf. 1 Cor. 1, 16.

v. 8. ***διαλεγόμενος,*** *disserens)* Sancta occupatio. v. 9.

v. 9. ***ὡς — πλήθους,*** *cum — multitudine)* Causa justae separationis, convicia publica adversus veritatem. — ***ἀποςὰς,*** *secedens)* Reliquit illis synagogam suam, contentus minore schola, et exquisitiore numero. ***ἀποςὰς ἀφώρισε*** *secedens segregavit:* suo facto commovit ceteros bonos. [*atque ita contra scandalum obtrectatorum eos munivit.* V. g.] — ***καθ' ἡμέραν,*** *quotidie)* non modo sabbato aut dominico die. — ***σχολῇ,*** *schola)* loco synagogae.

v. 12. ***χρωτὸς,*** *corpore)* ***χρὼς,*** *cutis, pars extima corporis.* Hîc plane ad summum venit vis miraculosa. — ***σιμικίνθια,*** *semicinctia)* quibus praecingebantur olim. — ***ἀπ' αὐτῶν,*** *ab eis)* Saepe morbum concitasse leguntur spiritus maligni, qui naturalis videretur.

v. 13. ***ἐπεχείρησαν,*** *conati sunt)* Atqui nil temeritati in his re-

---

*) *Vocem χριςὸν,* utriusque Edit. *margo, subsequente* Vers. germ., *omittendam censet.* E. B.

**) *τοῦ κυρίου Ἰησοῦ, Domini Jesu*] Hac ratione Johannes omnem denique locum concessit Domino Jesu. *V. g.*

bus est loci. conf. Hebr. 11, 29. 1 Macc. 5, 57 ss. de praepostera imitatione. — *περιερχομένων, circumeuntibus)* ut solent circulatores. — *τοὺς ἔχοντας, habentes)* Hoc plurale: singulare, v. 15. Si semel successisset, saepius ausuri fuerant. — *ὀνομάζειν, nominare)* cum tamen ceteroqui alieni ab illo et vacui a virtute fidei manerent. *Dicunt,* quem Paulus praedicat, *quasi dicerent: tentabimus, an hoc nomine exeant daemonia. breviter, non erat fides in eis: Satanas autem nullis orationibus, nullis operibus vincitur, sed sola fide in verbum DEI. proinde et callidissimus spiritus videns hic illos non habere fidem, neque verbum DEI cordibus infixum, ridet. Expulsio Satanae ex daemoniacis adumbratio tantum est expulsionis Satanae alias ex omnium hominum cordibus. Sicut autem illusit hic iis, qui expulsionem e daemoniacis tantum literali invocatione nominis Jesu moliuntur sine fide: ita derisit, hodieque ridet eos, qui operibus conati sunt se ab ejus potestate liberare, sacerdotes et monachos etc. nam tum primum coepit eis dominari, et tractare plane eos, ut voluit. callidissimus spiritus est Satan, prae cujus robore et astutia omne lumen rationis nihil est. Non cognoscitur ejus astutia, nisi per Spiritum S. neque expellitur, nisi in vera fide, et a spiritualissimis.* Justus Jonas. — *ὀνομάζειν τὸ ὄνομα, nominare nomen)* Phrasis frequens apud LXX. In Hebraeo τῷ שם verbum הזכיר vel נקב vel קרא additur. — *ἰησοῦν, Jesum) Jesum appellant simpliciter, cum dicere deberent Salvatorem mundi, resuscitatum.* Chrysost.

v. 14. *ἑπτὰ, septem)* Quo ipso numero confisi videntur exorcistae, juxta cum axiomate gentis et patris. Hodie septem filii vel filiorum septimus, censetur, haud scio, an sine superstitione, vi salutari pollere, ad sanandos morbos.

v. 15. *τίνες, qui)* Hoc contemtum indicat. [*Quid profecisti, si de Jesu, vel et veris ejus consortibus referre multa noveris, virtute tamen ipse vacuus?* Tu *quis es?* V. g.]

v. 16. *κατακυριεύσας, invalescens)* Spiritum malum irritarunt. — *ἀμφοτέρων, amborum)* Recentiores, *αὐτῶν*, ex alliteratione ad *αὐτῶν* proxime sequens. *) Septem filii Scevae id facere solebant: *duo* id fecerant in hoc casu, quem Lucas memorat, coll. v. 13. ubi *τῶν iis* spectat ad septem: *τινὲς, quidam*, ad duos. Saepe latet tale quid in una textus vocula, quod absque ea vocula ex re ipsa nemo suspicatus esset.

v. 17. *ἐμεγαλύνετο, magnificabatur)* Gravius habiti sunt hi exorcistae, quam ille quidam, qui daemonia ejiciebat, Luc. 9, 49. seq. Sed iidem, a Paulo non prohibiti, tamen ipsa sua clade *pro* causa Christiana erant. Contumelia eorum, qui sinistre agunt, inservit gloriae divinae, et existimationi servorum DEI vera virtute praeditorum.

v. 18. *τέ, que)* In Scevae filios intuiti ceteri magis se removerunt ab omni malitia. — *ἤρχοντο, veniebant) ultro.* Efficacia verbi divini, intimos penetrans animarum recessus, ut sua sponte fateantur, quod neque ulla sinceritate naturali, neque tormentis ullis adducti confiterentur. — *ἐξομολογούμενοι, confitentes)* Ex hoc verbo patet, actiones illas fuisse actiones malas ante susceptam fidem patra-

---

*) *Lectionem αὐτῶν ἀμφοτέρων probat margo* Ed. 2.; *et voc. ἀμφοτέρων exhibet etiam* Vers. germ. *Alia fuerat Crisis* Ed. maj. E. B.

tas. — *ἀναγγέλλοντες, annunciantes)* Initium confessionis, difficile: facilior deinde expositio rei totius. eaque indicium est animi, peccatorum dominio soluti.

v. 19. *ἱκανοὶ, multi)* Etiam magi possunt converti. c. 8, 13. — *τὰ περίεργα, curiosa)* artes magicas, magna varietate. *Μείωσιν* habet haec appellatio. — *συνενέγκαντες, comportantes)* magno consensu. — *τὰς βίβλους, libros)* Vera religio tollit malos libros: et talibus refertus fuerat mundus. Ephesus libros curiosos et malos, invalescente verbo Domini, combussit tanquam anathema: vicissim Ephesus bonis postea libris potita, imo depositaria sacrorum librorum facta est. Ad Ephesios quoque missa exstat epistola Pauli: Ephesi erat Timotheus, quum Paulus utramque ad eum epistolam scripsit. Porro ad Paulum martyrio proximum *libros* ex Asia Romam perferre jussus est Timotheus, 2 Tim. 4, 13. qui libri, non dubium est, quin fuerint de Scripturae sacrae libris; neque ii de V. T. quorum ubique copia erat, sed ipsius Pauli, vel etiam aliorum apostolorum scripta, eaque *membranacea* potissimum, durabilitatis gratia. Ea *venientem* Paulus Timotheum tuto *ferre* jussit, non venditurus, opinor, eleemosynae causa, sed ut ea Timotheo, quem in munere evangelico sibi quodammodo successorem destinarat, ante martyrium committeret coram, maximas ob causas. Pretiosissima cimelia Timotheus, ut existimare fas est, post Pauli martyrium (conf. Hebr. 13, 23.) Ephesum aut in illam regionem reportavit. Ibidem Johannis scripta, post Johannis quoque obitum, eximie viguerunt. De Evangelio Johannis autographo vid. Appar. crit. p. 602. coll. p. 420. Johannis epistolae, ultimusque primae versiculus, in Ephesum inprimis conveniunt. Apocalypsis ex Patmo Ephesum missa primum, Ephesi primum lecta est. Quorsum hoc? In Appar. p. 770. 884. [Ed. II. p. 480. 620.] non inepte sperari scripsi, fore, ut autographa apostolorum, suis munita criteriis, aliquando luci restituantur. quid si eorum aliqua Ephesi delitescant? et item Thessalonicae? vid. not. ad 1 Thess. 1, 1. Opinio est, nil amplius, non tamen ridenda, innoxia quippe, imo utilis, ad criticos a temeritate deterrendos, ne, si nimium delirent, ipsa primaeva exemplaria eos redarguant olim. — *κατέκαιον, comburebant)* [*anathematis nomine*, V. g.] Id melius erat, quam vendere, etiamsi pecunia in pauperes fuisset erogata. — *ἐνώπιον πάντων, coram omnibus)* Insigne spectaculum. — *ἀργυρίου μυριάδας πέντε) quinquaginta* drachmarum *millia.* Drachma fere respondet denario: de quo egi ad *Cic.* ep. pag. 76. 452. 723. Proxime accedit moneta Argentinensis, quae valet 12 *kreuzer*, 3 *heller:* ut 5 drachmae sint 1 fl. et paulo plus; 50,000 drachmae plus 10,000 fl. Magnae bibliothecae pretium.

v. 20. *ηὔξανε, crescebat)* extensive. — *ἴσχυεν, invalescebat)* intensive.

v. 21. *ἐπληρώθη, expletis)* Non hic jam quiescendum sibi censuit Paulus, sed ita, quasi nil egisset, in posterum anhelat. Ephesum Asiamque obtinet: in Macedoniam et Achajam condicit: Hierosolymam spectat: Romam cogitat; inde in Hispaniam. vid. Rom. 15, 26. cum anteced. et conseq. Nemo Alexander, nemo Caesar, nemo alius heros ad *Parvi* hujus Benjaminitae magnanimitatem accedit. Veritas de Christo, et fides atque amor in Christum, amplificavit cor ejus instar arenae maris. Ordine tamen agit: *his expletis.* Sane ad ju-

stam maturitatem res Christiana pervenerat in Asia. v. 9. 13. s. 18. — *ἔθετο ἐν τῷ πνεύματι, proposuit in Spiritu)* Hoc de proposito sancto: de malo, *ἔθου ἐν τῇ καρδίᾳ σου, posuisti in corde tuo.* c. 5, 4. Placuit Pauli destinatio Domino: namque Ipse addit promissum. cap. 23, 11. Vide vigorem Pauli, c. 20, 2. not. — *διελθὼν, transiens)* Constr. cum *πορεύεσθαι ire*, non cum *ἔθετο proposuit.* nam nondum erat in Macedonia. — *) *δεῖ, oportet)* Respondit Dominus, *oportet.* c. 23, 11. — *ἰδεῖν, videre)* Generose loquitur. Multa adversa, manebat *visurum* Romam. id Paulus non curat.

v. 22. *διακονούντων, ministrantium)* Multos tum habebat in negotio evangelii. v. 29.

v. 24. *ναοὺς ἀργυροῦς, aedes argenteas)* aediculas argenteas vel elinodia, quae formam templi Dianae referrent. Talia etiam numismata fiebant. exemplum habet in Bibliis Hedingerianis margo Palaestinae.

v. 25. *ἐργάτας, operarios)* Alii erant *τεχνῖται, artifices* nobiliores; alii *ἐργάται operarii.* — *ἡ εὐπορία, quaestus)* Hujus praetextu saepe premitur fides.

v. 26. *οὗτος, hic)* Demonstrativum ad incendendos animos. — *οὐκ εἰσὶ, non sunt) Sunt*ne ergo, Demetri?

v. 27. *ἡμῖν, nobis)* Dativus commodi. — *ἀλλὰ καὶ, sed etiam)* Efficax sermo, quem utilitas et superstitio acuit. — *μεγάλης, magnae)* Solenne Dianae epitheton. Hinc mox, *μεγαλειότητα majestatem.* conf. v. 28. 34. 35. Nomina quoque *ἄρτεμις* et *Diana* magnitudinem notare, docet Hilleri *Onom.* p. 795. 634. 625. — *εἰς οὐδὲν λογισθῆναι)* Sic LXX, 1 Sam. 1, 13. *ἐλογίσατο αὐτὴν εἰς μεθύουσαν.* — *καθαιρεῖσθαι, destrui)* Misera *majestas*, quae sic *destruitur.* — *αὐτῆς) ipsius.* — *ὅλη, tota)* Multitudo errantium non efficit veritatem.

v. 28. *ἀκούσαντες, audientes)* artifices et operarii.

v. 29. *ὥρμησαν, impetum fecerunt)* Demetrius cum globo suo. — *θέατρον) theatrum*, idemque forum. — *γάϊον καὶ ἀρίσταρχον, Cajum et Aristarchum)* quum Paulum ipsum non invenissent. Aristarchus idem erat, qui recurrit c. 20. coll. c. 27, 2. at hic alius Cajus, Macedo; alius Cajus, Derbaeus, c. 20, 4. quanquam sunt, qui pro uno habeant.

v. 30. *βουλομένου, volente)* Magna parrhesia. 1 Cor. 15, 32. not. Nulla militaris audacia par huic fortitudini. Volebat Gajum et Aristarchum defendere, Dianam redarguere. — *οὐκ εἴων αὐτὸν, non permiserunt ei)* Voluntas bona, quae impeditur, tamen et bona esse potest, et bene impediri. — *οἱ μαθηταὶ, discipuli)* Videntes, Paulum maxime peti. v. 26.

v. 31. *τῶν ἀσιαρχῶν, de Asiae principibus)* iis, qui remp. gerebant, et eo tempore sacris Dianae praeerant.

v. 32. *οὐκ ᾔδεισαν, nesciebant)* Aptus character populi tumultuantis. [*Frequenter id usu venit imprudentibus Zelotis.* V. g.]

v. 33. *προεβίβασαν, produxerunt)* Faciebant hoc auctores tumultus, cum quibus conspirabant Judaei adversus Christianos. — *ἀλέξανδρον, Alexandrum)* Videtur ille ipse fuisse faber aerarius, de quo 2 Tim. 4, 14. artificii causa notus Demetrio. — *προβαλόντων, pro-*

*) *ἱερουσαλὴμ — ῥώμην, Hierosolymas — Romam*] Duae metropoles: ecclesiastico altera, altera politico respectu. *V. g.*

pellentibus) praesidii sui causa. — *κατασείσας τὴν χεῖρα*) Haec phrasis vehementiorem quendam gestum innuit, quam illa ex parallelismo a quibusdam surrogata: *κατασείσας τῇ χειρί*. *Latinus* quid legerit, minus apparet. — *ἀπολογεῖσθαι*, *causam dicere*) pro Judaeis, contra Christianos.

v. 34. *ἐπιγνόντες δὲ*) Casus rectus pro obliquo. *Mutatione*, inquit Camerarius, *non inusitata in Graeco sermone, secundum haec: ἄμφω δ' ἑζόμενοι γεραρώτερος ἦεν ὀδυσσεύς*. — *ἐκ πάντων*, *ab omnibus*) Nolebant audire Judaeum. Sic periculum Christianis depulsum.

v. 35. *ὁ γραμματεὺς*) *actuarius*. — *τίς γάρ ἐστιν*, *quis enim est*) Aliter dicturus fuerat Paulus. [*cujus tamen praeconio indigna fuit insaniens multitudo*. V. g.] Ambigua tamen est oratio scribae, et vel temporis causa, vel etiam ex animo sic loqui potuit. nam etiam v. 37. dicit, *vestram* deam, non *nostram*. — *ἐφεσίων*, *Ephesiorum*) Repetito nomine proprio celebritas eorum significatur. — *νεωκόρον*) Perinthii, Herculis *νεωκόροι*, alii populi aliorum deorum; Ephesii, Dianae. vid. J. H. a Seelen medit. exeget. p. 523. — *οὖσαν*, *esse*) Eo ipso tempore dignitate illa gaudebant Ephesii. vide Gregorii observ. c. 10. Magnus igitur erat hominum ad ludos sacros confluxus. — *διοπετοῦς*) Simulacrum Dianae *ab Jove* coelitus *delapsum* putarant.

v. 36. *ὑπάρχειν*, *esse*) Verbum appositum ad tumultuantes placandos. non dicit, *fieri*, nec, *manere*: sed medium quiddam exprimit.

v. 37. *ἠγάγετε*, *duxistis*) raptim, in theatrum, tanquam ad tribunal vel ad supplicium. — *τούτους*, *istos*) v. 29. — *οὔτε*, *neque*) i. e. nec re templum, nec verbis Dianam laeserunt. — *οὔτε βλασφημοῦντας*, *neque blasphemantes*) Apostoli non collegere multa absurda ex mythologia, sed proposuere veritatem DEI, et in genere vanitatem idolorum, v. 26. Qui credebant, ipsi postea rejecere deastros.

v. 38. *πρός τινα*, *adversus aliquem*) Paulum non appellat scriba prudens. — *ἀγοραῖοι*) scil. *ἡμέραι*. — *ἀνθύπατοι*, *proconsules*) Uno tempore unus erat proconsul: sed scriba dicit in plurali, de eo, quod nunquam non esse soleat.

v. 39. *τῇ*) ordinaria.

v. 40. *τῆς σήμερον*) sc. *ἡμέρας*. c. 20, 26. — *αἰτίου*) Masculino genere hoc accipit Vulgatus: sed neutrum in hoc libro frequens est. — *περὶ οὗ οὐ δυνησόμεθα*) Negatio geminata. c. 10, 47. — *συστροφῆς*) quae *στάσεως* speciem habet. Lene vocabulum, prudenter adhibitum.

CAPUT XX.

v. 1. *Μετὰ*, *post*) Nil egit Demetrius. Paulus remansit, dum tranquilla essent omnia.

v. 2. *ἐκεῖνα*, *illa*) Macedoniae. — *λόγῳ πολλῷ*, *multo sermone*) Inprimis hoc tempore scatebat Paulus, v. 7. 9. 11. quare etiam epistolas tum scripsit complures. — *ἑλλάδα*, *Graeciam*) eam, quae media erat inter Macedoniam et Achajam.

v. 3. *ποιήσας*) Nominativus a Luca positus, antequam occurreret ei praedicatum, obliquum casum postulans. Talia non solum Hebraei,

sed etiam Graeci et Latini habent. — *μῆνας τρεῖς, menses tres)* quo tempore etiam Corinthios vidisse videtur, sed *in transitu.* 1 Cor. 16, 7. — *αὐτῷ — μέλλοντι ἀνάγεσθαι, ei, navigaturo)* In hoc ipsum iter Pauli Syriacum intendebant insidias. — *εἰς τὴν συρίαν, in Syriam)* c. 21, 3. — *ἐγένετο γνώμη, placitum est)* Interdum generali, interdum speciali vocatione nitebantur. — *ὑποστρέφειν, reverti)* Propositum etiam sanctum potest interdum mutari. conf. c. 19, 21., ubi Paulus semel voluerat ire per Macedoniam. Apparet, voluisse Paulum, peragrata Macedonia et Achaja, Hierosolymam proficisci. Atqui tum quidem Hierosolymam non venit, sed iterum per Macedoniam reversus est. Iter Hierosolymitanum et Romanum postea alia via processit; mutato duntaxat cursûs ordine.

v. 4. *συνείπετο, comitatus est)* Suavis comitatus. — *ἄχρι τῆς ἀσίας, usque in Asiam)* In Asia pars eorum discessit, pars mansit cum Paulo. v. 6. 13. s. Trophimus una ivit Hierosolymam, c. 21, 29., Aristarchus Romam. c. 27, 2. — *θεσσαλονικέων, Thessalonicensium)* Sic appellantur Aristarchus et Secundus. nam Cajus erat Derbaeus: Timothei patria jam notata, Lystra, Derbae vicina. — *ἀσιανοὶ, Asiani)* ex Asia stricte dicta.

v. 5. *ἐν τρωάδι, Troade)* Nomen regionis et oppidi.

v. 6. *ἡμεῖς, nos)* Iterum una erat scriptor libri.

v. 7. *συνηγμένων ἡμῶν, cum congregati essemus)* ut jam tum solebant, *die Dominico.* Itaque credibile est, *fractione panis* hic denotari convivium discipulorum cum eucharistia conjunctum, praesertim quum esset tam solennis valedictio. — *διελέγετο, disserebat)* Doctores spirituales non debent strictius alligari ad clepsydram, praesertim solenni et raro tempore.

v. 8. *λαμπάδες ἱκαναὶ, lampades copiosae)* ut omnis abesset suspicio scandali.

v. 9. *νεανίας)* παῖς. v. 12. — *καταφερόμενος· κατενεχθεὶς)* Unum participium diversi temporis: quanquam etiam thema *ἐνέγκω* plus dicit, quam *φέρω.* Sedentem somnus occupavit: somno depressus cecidit.

v. 10. *ἐπέπεσεν, incubuit)* Hoc gestu non est usus Christus: est autem eo usus Elias, Elisa et Paulus. — *μὴ θορυβεῖσθε, nolite turbari)* In rebus maximis prohibita fuit trepidatio. Ex. 14, 13. 1 Reg. 6, 7. Jes. 8, 6. Templum sine strepitu coagmentatum. In bello desiderata populi tranquillitas. — *ἐν αὐτῷ ἐστιν, in eo est)* Ita loquitur Paulus, ut terrorem subitum eximat. non igitur nimium presse accipienda sunt ejus verba. Non addit, *adhuc;* neque, *iterum:* sed simpliciter affirmat, puerum esse vivum; perinde ac si ne lapsus quidem esset. Miraculum erat evidens. conf. Matth. 9, 24.

v. 11. *κλάσας ἄρτον, frangens panem)* Haec fractio panis erat propria Pauli, iter facturi, diversa ab ea, quae pridie fuerat. v. 7. — *ὁμιλήσας, locutus)* familiariore sermone, post sermonem graviorem, de quo v. 9. — *οὕτως, sic)* nulla quiete interjecta.

v. 12. *ἤγαγον) ducebant,* non, *ferebant:* nil debilitatus erat. — *ζῶντα, viventem)* Ne per accidens quidem detrimenti quicquam ex Paulo ceperunt. 2 Cor. 7, 9.

v. 13. *ἦν διατεταγμένος)* Significatio media. v. Bud. comm. col. 898. *Sic de se ipso constituerat.* — *πεζεύειν) pedestre iter facere*

maluit, terrâ, quamvis nox fuerat insomnis; quamvis Assus oppidum erat difficili et periculoso aditu, ut notat Eustathius.

v. 15. *τρωγυλλίῳ*) Nomen loci, ut in Wirtenbergia, *Korb*, eodem significatu, pagus dicitur aliquis. — *ἤλθομεν*, *venimus*) celeri cursu.

v. 16. *ἔκρινε*) *judicavit.* nam Ephesus erat a tergo. — *χρονοτριβῆσαι*) Ne in Asia quidem *trivisset tempus* sine fructu Paulus: sed triturum tamen se fuisse statuit, si majores fructus omisisset. — *τὴν ἡμέραν*, *diem*) Accusativus temporis. — *πεντηκοστῆς*, *pentecostes*) Tempus urgebat. v. 6. In festo, magni conventus: magna lucrifaciendi occasio.

v. 18. *ὑμεῖς ἐπίστασθε*, *vos scitis*) Felix, qui sic exordiri potest, conscientiam auditorum testando. — *ἐπέβην*, *ingressus sum*) Id plus notat, quam *veni:* significat enim, *pedem intuli.* — *πῶς*) Sequitur *ὡς*, v. 20., instar anaphorae. — *τὸν*) Relativum.

v. 19. *δουλεύων*, *serviens*) Egregia idea Servi Domini. — *τῷ κυρίῳ*) *Domino*, cujus est ecclesia. — *μετὰ*, *cum*) *Demissio animi, lacrymae*, *tentationes*, sunt concomitantia: ipsum *servire* describitur v. seq. — *ταπεινοφροσύνης*, *humili sensu*) Hunc Ephesiis quoque commendat Eph. 4, 2. — *δακρύων*, *lacrymis*) v. 31. 2 Cor. 2, 4. Phil. 3, 18. Character Pauli. Lacrymae sanctae, apud homines ac viros de rebus naturalibus nunquam aut raro plorantes, egregium praebent specimen efficaciae et argumentum veritatis Christianae. Cum his tamen consistit *gaudium.* v. 24. Adde v. 37. not. — *πειρασμῶν*, *tentationibus*) Insidiae Judaeorum varie utique tentarunt et exercuerunt animum Pauli. — *τῶν ἰουδαίων*, *Judaeorum*) Gentium apostolus jam quasi de alienis loquitur.

v. 20. *οὐδὲν ὑπεστειλάμην*, *nihil subtraxerim*) v. 27. Erant, quae alios potuissent adducere ad subtrahenda multa vel certe aliqua: timor, favor hominum etc. — *τῶν συμφερόντων*, *utilium*) Haec docenda sunt: reliqua praecidenda. — *ἀναγγεῖλαι*, *annuntiarem*) Huc ref. *publice.* — *διδάξαι*, *docerem*) Huc ref. *per domos*, *privatim.* Ne *apostolico* quidem muneri tam late patenti publica praedicatione satis fiebat. quid *pastoribus* faciendum?

v. 21. *τὴν*) Summa eorum, quae utilia sunt, summa doctrinae Christianae, summa consilii divini, Poenitentia et Fides. — *εἰς*, *ad*) resipiscentiam, qua homines se recipiunt *ad Deum.* Refer ad *Graecos*, modo: atque *fidem* refer ad *Judaeos*, qui se recipiunt *ad Christum;* paulo ante. Est chiasmus, ut Philem. v. 5. not.

v. 22. *καὶ νῦν ἰδοὺ ἐγὼ*, *et nunc ecce ego*) Haec per anaphoram graviter repetuntur v. 25. — *δεδεμένος τῷ πνεύματι*, *vinctus spiritu*) Sciebat Paulus, se vinctum iri: animoque jam sic affectus erat, ut vinctus, neque aliud quicquam poterat in animum inducere. — *μὴ εἰδὼς*, *ignorans*) Non debemus apostolos putare omniscios. Pendebant ex ductu divino per fidem. Sciebat Paulus de aliis; v. 25. 29. de se, debebat fide implicita uti.

v. 23. *) *κατὰ πόλιν*, *per civitates*) Omnium intererat scire, et omnes proficiebant, videntes obedientiam Pauli, et avidius audientes posthac non videndum. Patebat etiam hinc magnitudo afflictionum.

---

*) *πλὴν ὅτι*, *nisi quod*] Generatim vincula et afflictiones Paulo indicata sunt. *V. g.*

Quae ad ipsum Paulum pertinebant, Paulo per alios indicata sunt. [*Conf.* c. 21, 4. 11.]

v. 24. *ὐδενὸς) nullius* rei adversae. — *ἐμαυτῷ, mihi ipsi)* quod ad me attinet. [c. 21, 13.] Phil. 1, 21. s. Abnegatio sui. — *ὡς, uti)* scil. pretiosum duco. — *τελειῶσαι, consummare)* Consummavit interjecto bene longo tempore. 2 Tim. 4, 7. 8. — *δρόμον, cursum)* celerem. — *τῆς χάριτος, gratiae)* N. T. — *τῦ Θεῦ, Dei)* Hoc nomen magna vi iteratur. v. 25. 27.

v. 25. *ὐκέτι ὄψεσθε, posthac non videbitis)* Sapienter hoc jam loco id inserit Paulus. Sic enim vehementius cetera animos movent. — *ὑμεῖς, vos)* Sequitur declaratio, *omnes etc.* Rediit Roma in Asiam compluribus post annis apostolus: sed interea defuncti aliove delati sunt fere *omnes* isti. Sensus certe hic est: *scio*, ea mihi eventura, quae, citra singularum ductum divinum, eumque mirabilem, praecidant vobis facultatem videndi mei. Metalepsis, uti c. 21, 4.

v. 26. *διὸ, quapropter)* Hoc deducitur ex v. 20. — *μαρτύρομαι, testor) Conscientia vestra mihi testis erit.* Haec vis verbi medii. — *σήμερον, hodie)* Hoc magnam declarandi vim habet. — *καθαρὸς, mundus)* Haec cura debet esse valedicentis.

v. 27. *γὰρ, enim)* Ergo qui subduxit, quae annunciare debuerat, non est purus a sanguine auditorum.

v. 28. *προσέχετε, attendite)* Hanc curam a me in vos devolvo. v. 31. — *ἑαυτοῖς)* primum, *vobis*, deinde *gregi*. — *τὸ πνεῦμα τὸ ἅγιον, Spiritus sanctus)* Spiritus sanctus mediate, per Paulum, eos constituit. conf. c. 14, 23. Sed quae non est vere a Spiritu S. facta vocatio, ne mediata quidem dici meretur. — *ἐπισκόπυς, episcopos)* Hoc tempore appellatio episcoporum nondum erat solennis et propria: sed valet h. l. id, quod etymi vis postulat, et competit in omnes *presbyteros*, quorum vocabulum ex ecclesia Judaica magis solenne erat. Postea Timotheus et Titus, quos apostoli modo quodam singulari praefecerant presbyteris, appellati sunt episcopi: neque tamen presbyteri non appellati etiam sunt episcopi Tit. 1, 7. 5. 1 Petr. 5, 2. 1. Phil. 1, 1. — *τὴν ἐκκλησίαν τῦ Θεῦ, ecclesiam Dei)* Alii *τὴν ἐκκλησίαν κυρίυ*, multi cum versione *Sclavonica*, *τὴν ἐκκλησίαν κυρίυ καὶ Θεῦ*. Saepe Paulus *ecclesiam Dei*, in ep. ad Thess. Cor. Gal. Tim. appellat, nunquam *ecclesiam Domini:* neque omnino *Dominum et Deum* (particula *et* interposita) dicit. Manet ergo, *ecclesiam DEI:* quamquam si hoc loco *ecclesiam Domini* diceret Paulus, ex parallelismo V. T. esset *ecclesia Jehovae.* — *ἣν περιεποιήσατο, quam acquisivit)* Hic ergo grex est pretiosissimus. — *ἰδίυ, proprium)* Est enim sanguis Filii DEI. 1 Joh. 1, 7.

v. 29. *ἐγὼ, ego)* Firma praedictio. — *εἰσελεύσονται, intrabunt)* aliunde. Antitheton: *ex vobis ipsis.* v. 30. De utrovis genere pestium apud Ephesios vid. Ap. 2, 2. 6. — *μετὰ, post)* Statim sub apostolorum abitum et obitum ecclesia magnam puritatis suae partem amisit, ut patet ex illorum praedictis, monitis et querelis. De Ephesia ecclesia vid. epp. ad Tim. et scripta Johannis. — *μετὰ τὴν ἄφιξίν μυ)* Hesychius: *ἄφιξις, ἔφοδος, παρυσία*. Conf. Rom. 16, 19. not. neque unquam *ἄφιξις discessum* significat. Zosimus lib. 5., *μετὰ τὴν ὀνωρίυ εἰς τὴν ῥάβενναν ἄφιξιν*, i. e. *Honorio Ravenna Bononiam profecto.* Eusebius lib. 6. Demonstr. evang. cap. ult. *μετὰ τὴν εἰς ἡμᾶς ἄφιξιν (τῦ χριςῦ) ὁ νεὼς ἐπυρπολεῖτο.* Sensus igitur est: *pri-*

mum venit Paulus: deinde venient lupi. conf. Joh. 5, 43. — **λύκοι,** *lupi)* Allegoria. — *μὴ φειδόμενοι, non parcentes)* *Μείωσις*, i. e. perniciosissimi. Pastoris est *φείδεσθαι parcere.*

v. 30. *ἀποσπᾷν) abstrahere*, a simplicitate erga Christum et ab unitate corporis. Character falsi doctoris, ut velit, ex se uno pendere discipulos.

v. 31. *γρηγορεῖτε, vigilate)* Verbum pastorale. — **νύκτα — ἕκαστον**, *nocte — unumquemque)* Haec magna vigilantia. [*quae si apostoli est, quanto magis pastoris!* V. g.]

v. 32. *τῷ λόγῳ τῆς χάριτος αὐτοῦ, verbo gratiae ipsius)* Descriptio evangelii. v. 24. — *τῷ δυναμένῳ, qui potest)* Ref. ad *Deo.* Saepe Potentia DEI allegatur: nam de voluntate paterna certi sunt fideles; Potentiam experientur. Homines sancti optant; DEUS potest. Rom. 16, 25. Eph. 3, 20. Jud. v. 24. 2 Tim. 1, 12. — *ἐποικοδομῆσαι, superaedificare)* DEUS per Paulum aedificarat: Deus etiam sine Paulo poterat superaedificare. — *δοῦναι, dare)* Finis fidei. — *ἐν, in)* Communio sanctorum. 2 Thess. 2, 1. — *ἡγιασμένοις, sanctificatis)* Sic appellantur, Judaeis credentibus non exclusis, credentes ex gentibus c. 26, 18. ideo dicitur *ἐν in* non *σὺν cum*, ut Ephesii includantur. Eodem sensu dicuntur *κλητοὶ ἅγιοι vocati sancti.* Rom. 1, 7. 1 Cor. 1, 2. Credentes autem Judaei, gentibus non exclusis, dicuntur *ἅγιοι sancti* peculiariter. Rom. 15, 25. 26. 31. 1 Cor. 16, 1. 15. Eph. 2, 19. 3, 8. 2 Thess. 1, 10. Ps. 148, 14. vid. Rom. 11, 16. — *πᾶσιν, omnibus)* Horum notitiam et memoriam habebat Paulus permagnam. Omnes ergo complectitur.

v. 33. *ἀργυρίου, argenti)* Altera pars valedictionis. Omnia expromit Paulus. Sic Samuel, 1 Samuel 12, 3.

v. 34. *αὗται, hae)* callosae, ut videtis.

v. 35. *πάντα — ὅτι)* i. e. ut *omnia*, sic hoc quoque, *quod* etc. Si hoc non ostendissem, non *omnia* ostendissem. — *ὑπέδειξα, ostendi)* ipso exemplo. — *ὑμῖν, vobis)* episcopis. Hos suo monet exemplo, comiter, sine praecepto. Ideo v. 33. non dicit, *nullius vestrum*, quod per se apertum erat; sed *nullius* scil. etiam auditoris. — *τῶν ἀσθενούντων, infirmorum)* in fide. 1 Cor. 9, 6. 22. — *μνημονεύειν, recordari)* cum ipso obsequio. — *τοῦ λόγου, dicti)* Sic cod. antiqui, et cum iis Latinus. Media lectio. Alii *τὸν λόγον*, plerique *τῶν λόγων*, ex alliteratione ad *τῶν* praecedens. *μνημονεύετε τοῦ λόγου*, Joh. 15, 20. — *αὐτὸς) Ipse.* — *εἶπε, dixit)* Sine dubio multa JESU dicta, memoriâ tenuere discipuli, quae hodie non leguntur. — *μακάριον) beatum*, divinum. Dare, est beatum Deum imitari, et remuneratorem habere. Luc. 14, 14. — *διδόναι, dare)* Dationis divinae specimen, v. 32. — *λαμβάνειν) accipere*, quamvis licito modo. Alia mundi sententia est, a poëta veteri apud Athenaeum lib. 8. c. 5. his expressa senariis:

Δημοσθένης τάλαντα πεντήκοντ᾽ ἔχει·
μακάριος, εἴπερ μεταδίδωσι μηδενί.
καὶ Μετροκλῆς εἴληφε χρυσίον πολύ.
ἀνόητος ὁ διδοὺς, εὐτυχὴς δ᾽ ὁ λαμβάνων.

v. 36. *θεὶς, ponens)* exardescente Spiritu, publice. c. 21, 5.

v. 37. *ἱκανὸς, magnus)* Tenerrimi et suavissimi affectus hîc regnant. Nullus liber in mundo paria facit cum Scriptura, etiam quod ad *τὰ ἤθη καὶ πάθη* mores et affectus spectat. — *πάντων, omnium)* Vel lacrumae, quantopere aetates hominum degenerent, argu-

mento sunt. Olim et viri, et viri boni, ipsique heroës (vel inter gentes) ad lacrumandum faciles, etiam gregatim, Jud. 2, 4. s. 1 Sam. 30, 4.: nunc cum omnia sint effeminatiora, mulieribus tamen et pueris lacrumarum venia datur. De piis lacrumis pulere disserit *Joh. Hornbeek* l. 6. Theol. pract. c. 8.

v. 38. *ὀδυνώμενοι*, *dolentes)* Quantus olim erit dolor, carere conspectû DEI, angelorum et electorum?

CAPUT XXI.

v. 1. *Ἀποσπασθέντας*, *avulsos)* non sine desiderio magno, cum vi. — *κῶ*) Hoc pro *κῶν*, Attice dici, scribit Gaza.

v. 3. *τύρον*, *Tyrum)* ubi Christianos fore praedictum est Ps. 87, 4. Confer cum illo Psalmo, de Philistaeis et Aethiopibus, Act. 8, 40. 27.

*) v. 4. *ἀνευρόντες*) *iterum invenientes*, cum quaesissemus. Modo erant soli, modo cum fratribus. — *ἑπτά*, *septem)* ut etiam sabbato ibi uterentur. Paulus festinabat, sed bono modo. — *ἔλεγον*, *dicebant)* Spiritus significabat, Paulo imminere vincula: inde rogabant discipuli eum, ne iret.

v. 5. *ἐγένετο ἡμᾶς ἐξαρτίσαι*) Id plus est, quam si diceret *ἐξηρτίσαμεν*, *explevimus. contigit*, *ut* sine impedimento commoraremur Tyri. — *τὰς ἡμέρας*) *dies*, quos statutos habueramus. — *σὺν γυναιξὶ καὶ τέκνοις*, *cum mulieribus et liberis)* magno numero, praeter morem mundanum. — *ἔξω*, *extra)* longa via, per urbem tantam. **)

v. 6. *ἀσπασάμενοι*, *valedicto*) Hinc pendet et *ascendimus*, et *redierunt.*

v. 7. *τὸν πλοῦν*, *navigationem)* totam ex Macedonia. c. 20, 6. — *τοὺς*) eos, quos ibi esse noveramus.

v. 8. *εἰς Καισάρειαν*, *Caesaream*) Hîc inprimis Paulo vincula praedicuntur, quo venturus erat vinctus. c. 23, 33. — *τοῦ εὐαγγελιστοῦ*, *Evangelistae*) c. 8, 5. 35. 40. — *ὄντος*) *qui erat* e septem. c. 6, 5. Probabile est, Paulum nonnihil cum Philippo egisse de cura pauperum: v. 15. quanquam communio bonorum non fuerit, nisi Hierosolymis; nec duraverit, nisi ad dispersionem illam, de qua Cap. 8, 1.: quo tempore, quae in promtu erant, inter migrantes et manentes, pro ratione indigentiae divisa fuisse, existimare licet. Alias Philippus non potuisset inde discedere. ibid. v. 5. 40.

v. 9. *προφητεύουσαι*, *prophetantes)* Has tamen non ita, uti Agabum, decuisset praedictio et repraesentatio vinculorum Pauli. Philippus evangelista: filiae prophetantes. propheta major est, quam evangelista. Eph. 4, 11.

v. 11. *αὐτοῦ*) *suas*, non Pauli. Quo propius Paulus venit, eo expressior praedictio eum praeparat. — *λέγει*) נְאֻם *dicit.*

---

*) *τὸν γόμον*, *vecturam*] Ita frequenter ad externas mundi opportunitates regnum DEI se accommodat: at res mundanas in occulto ad regni sui progressus DEUS dirigit. *V. g.*

**) *ἐπὶ τὸν αἰγιαλὸν*, *ad litus*] non pompae, sed valedictionis caussa. *V. g.*

v. 12. *παρεκαλοῦμεν, rogabamus)* Paulus norat, in illa praedictione vim esse praecepti: comites et incolae non norant.

v. 13. *συνθρύπτοντες, affligentes)* Apostoli non plane fuere expertes humanorum affectuum. — *δεθῆναι) vinciri.* v. 11. — *ἑτοίμως ἔχω, paratus sum)* Qui paratus est, ei leve onus est.

v. 14. *μὴ πειθομένου, non obsequente)* Saepe movetur aliorum causa, qui sua non movetur. Hinc perspicitur constantia Pauli. — *ἡσυχάσαμεν, acquievimus)* Pia modestia. — *τὸ θέλημα, voluntas)* Hanc agnoscebant Paulo cognitam.

v. 15. *ἐπισκευασάμενοι, parati)* Sequior lectio, *ἀποσκευασάμενοι*, adventui congruens. Tum vero discedebant, eleeomosynasque Hierosolymam portabant. c. 24, 17. Ea erat *ἐπισκευή*. Hesychius, *ἐπισκευασάμενοι, εὐτρεπισθέντες.*

v. 16. *καὶ)* scil. *τινές*. — *παρ' ᾧ)* Resolve: *ἄγοντες ἡμᾶς πρὸς Μνάσωνα, παρ' ᾧ κτλ.* — *ἀρχαίῳ, antiquum)* Pulcrum elogium.

v. 18. *ἐπιούσῃ, postero)* sine mora. — *σὺν ἡμῖν, nobiscum)* ut de consensu nostro constaret. Gal. 1, 2.

v. 20. *πόσαι μυριάδες, quot myriades)* Conf. Jer. 3, 14. seqq. Apud hos omnes paulatim exspiravit circumcisio: et ex his sine dubio magna pars commixta est cum gentibus, quae credidere. Quare semen Abrahae tot seculis non tanto numero, atque putares, periit.

v. 21. *κατηχήθησαν, auditu acceperunt)* Non modo rumore, sed sermone magno, rem veram excedente, hoc eis persuasum est. — *τοῖς ἔθεσι, moribus)* Judaicis.

v. 22. *τί οὖν ἐστι; quid ergo est?)* Formula frequens. — *συνελθεῖν, convenire)* ut audiant, quae Deus per te fecit. [*et qualis sit doctrina tua.* V. g.] v. 19. c. 14, 27.

v. 23. *λέγομεν, dicimus)* Consilium hoc a prudentia spirituali, non carnali, profectum est. Ipse Paulus tale quiddam susceperat jam c. 18, 18. — *ἡμῖν, nobis)* Erant igitur quatuor illi viri Christiani.

v. 24. *παραλαβὼν, assumens)* tanquam eorum praecipuus. — *δαπάνησον ἐπ' αὐτοῖς, impende super illis)* Magnum beneficium et magni zeli indicium censebatur, Naziraeis egenis sumtum sacrificiorum praestare. — *ἵνα, ut)* Innuitur, qua in re Paulus paria cum viris illis facere debeat. Viri illi, sumtum nacti, potuere demum tonderi talem in finem. — *γνώσονται, cognoscent)* ex ceremonia tam conspicua. — *πάντες, omnes)* v. 22. — *οὐδέν ἐστιν) nihil est,* falsum est. — [*Manifestae sunt antitheses v.* 21. *et* 25. V. g.] — *καὶ αὐτὸς, etiam ipse)* non modo alios non deterrens. Gentes non cogebantur: Judaei non prohibebantur circumcidere. Constr. cum *φυλάσσων, custodiens.*

v. 25. *ἐθνῶν, gentibus)* Antitheton ad Judaeos ipsumque Paulum. A paritate rationis id aeque ad Judaeos pertinebat, excepta conditione illius temporis. — *ἡμεῖς) nos* ipsi. — *κρίναντες φυλάσσεσθαι)* Interjecta verba, *μηδὲν τοιοῦτον τηρεῖν αὐτοὺς, εἰ μὴ*, periphrasin sapiunt. *) Non habent antiqui.

v. 26. *τότε, tunc)* Magna facilitas. — *διαγγέλλων) professus.* — *τὴν ἐκπλήρωσιν, expletionem)* futuram. v. 27. Num. 6, 9. 13.

*) *Hinc lectio brevior, utut in* Ed. maj. *pro infirmiori declarata, per* marginem Ed. 2. *firmioribus accensetur. Et* Vers. germ. *exprimit quidem periphrasin istam, sed uncis inclusam.* E. B.

v. 27. *αἱ ἑπτὰ*) *αἱ* habet vim relativam ad dies illos, de quibus v. 26.

v. 29. *σὺν αὐτῷ, cum eo)* Soliciti esse debemus, sed non nimis soliciti, in conversatione sancta, quamlibet parum placitura improbis. Paulus Trophimum non introduxit in templum; neque eum tamen plane vitavit Judaeorum causa. — *ἐνόμιζον, putabant*) Zelotae *putantes* saepe errant.

v. 30. *αἱ θύραι, januae)* ne templi tutela uteretur Paulus.

v. 31. *ἀποκτεῖναι, interficere*) verberibus v. 32. — *ἀνέβη, ascendit*) in turrim Antoniam, ubi Romanorum solebat esse praesidium et castra. — *φάσις, fama*) subita.

v. 32. *ἐξαυτῆς, statim)* Putabat, periculosam moram esse. v. 38.

v. 33. *ἐπελάβετο, apprehendit)* Haec captivitas Paulo et praesidio fuit, et occasionem attulit evangelizandi tutius, contra omnem tumultum, c. 22, 22., et plane ibi, quo alias non patuisset aditus. v. 40. — cap. 28, 31. — *ἐπυνθάνετο, interrogabat*) turbam, promiscue, ut in primo aditu. v. 34. — *τίς, τί, quis, quid)* Duo capita percontandi, et de sanctis et de improbis.

v. 34. *παρεμβολὴν*) *castellum*, quod Romana praesidia tenebant.

v. 35. *συνέβη, accidit)* Verbum auxiliare, affine *τῷ ἐγένετο factum est*.

v. 36. *γὰρ, enim)* Vis et impetus patet ex clamore.

v. 37. *μέλλων, cum in eo esset*) Praesentissimo sapientiae coelestis ductu Paulus hunc aptissimum orationi capit locum. — *εἰ ἔξεστί μοι; licet mihi?)* Modeste alloquitur.

v. 38. *οὐκ ἄρα; nonne*) Tribunus militum ita colligebat: Paulus Graece loquitur; ergo est Aegyptius. [*Inde ab Alexandri M. temporibus in Egypto florebat lingua graeca.* V. g.]

v. 39. *μὲν*) *Μὲν* ineunti sermoni ἦθος addit. c. 22, 3. *) **)

CAPUT XXII.

v. 1. *Πατέρες, patres*) Aderant etiam antistites et senes. — *νυνὶ, nunc)* Hactenus per tumultum non audierant. Respicit apologia ad c. 21, 28. nam ut ibi, ita hic quoque, mentio fit de persona Pauli, v. 3. de populo et de lege, v. 3. 5. 12. de templo, v. 17. de docendis omnibus, v. 15—17. 21. deque veritate doctrinae: v. 6. ss. agitur autem nervose, angusto tempore.

v. 2. *τῇ ἑβραΐδι, Hebraea)* Multi videntur antea nescisse, de viro agi, qui vel hebraice sciret.

v. 3. *ἐγὼ, ego)* Hac apologia refutatur clamor ille, de quo c. 21, 28. Maximis de causis et singulari ratione Paulus de se ipso tam multa dicit h. l. et c. 26, 4. s. conf. 1 Petr. 2, 9. — *μὲν, quidem*) Sequitur *δὲ, sed*, v. 6. — *ἀνὴρ, vir)* Singularem habet *ἐνάργειαν* et evidentiam hic sermo. — *παρὰ τοὺς πόδας, ad pedes)* Vicissim doctor est a *capite* discipuli. 2 Reg. 2, 3. Doctor sedet: discipulus in-

*) *λαλῆσαι, loqui*] Quantâ prudentiâ extemplo Apostolus rerum opportunitate usus est! Ubicunque multitudinem conspexit, verba faciendi cupiditas eum invasit. c. 19, 30. *V. g.*

**) v. 40. *ἐπὶ τῶν ἀναβαθμῶν, super gradibus*] Quantum Paulo commodum captivitas sua sub ipsum initium conciliavit. *V. g.*

feriore loco sedet, aut stat. aliquando etiam procubuere discipuli. — *ἀκρίβειαν, veritatem)* rationem exquisitam, Pharisaeorum propriam. c. 26, 5. — *ζηλωτὴς τοῦ Θεοῦ, studiosus Dei)* ζηλωτὴς verbum *μέσον* est in utramque partem. *ζηλωτὴς Θεοῦ studiosus DEI* dicitur, uti *ζῆλος Θεοῦ studium in Deum*, Rom. 10, 2. Uterque locus quiddam ex mimesi habet: nam Judaei putabant, se tantum tribuere Deo, quantum detraherent Jesu Christo. — *καθὼς, sicut)* Argumentum concilians. — *ὑμεῖς, vos)* c. 21, 28. 36.

v. 4. *ταύτην, hanc)* Christianam. Primum indefinite loquitur. — *δεσμεύων, vinciens)* Verbum opportunum, a *vincto* adhibitum.

v. 5. *μαρτυρεῖ μοι, testatur mihi)* Posse eum testari, patebat: velle eum, Paulus non dubitat. hinc benigne loquitur. Gravius postea, c. 26, 5. — *ἀδελφοὺς, fratres)* Judaeos. c. 2, 29.

v. 6. *) *περὶ μεσημβρίαν, circa meridiem)* Omnia facta sunt liquido.

v. 10. *τέτακταί σοι, ordinatum est tibi)* Ordinatio divina est sphaera piorum: quicquid agunt, ordinationis illius repraesentatio est.

v. 12. *κατοικούντων, habitantibus)* Subaudi, *ibi*, ut c. 13, 1. Ananiam bene norant. Habitantes hi videri possint opponi Judaeis circumeuntibus. c. 19, 13.

v. 14. *ὁ Θεὸς τῶν πατέρων ἡμῶν, Deus patrum nostrorum)* c. 3, 13. not. — *προεχειρίσατό σε, constituit te)* Confirmat Ananias, hanc apparitionem Paulo obtigisse ex gratia, non ex ira. — *τὸ θέλημα αὐτοῦ) voluntatem suam*, justam, quae proposita est in Christo. c. 20, 27. Joh. 6, 38. s. — *ἰδεῖν τὸν δίκαιον, videre Justum)* Singulare beneficium. Christus semper justus, et nunc plane etiam ab alieno peccato, quod ei fuerat impositum, immunis est. Hebr. 9, 28. Hunc post accessum ad Patrem 1 Joh. 2, 1. nunc non videmus. Joh. 16, 10. et tamen conspectus est Paulo. *Justus* autem; quia omnem Patris voluntatem explevit per se, et explet in nobis. Haec ejus justitia est summa evangelii, cujus testis fit Paulus. Hunc Justum vidit Paulus etiam deinceps. v. 18. c. 26, 16.

v. 15. *μάρτυς, testis)* ex visu et auditu. v. 14. — *πάντας, omnes)* etiam gentes.

v. 16. *τί μέλλεις; quid moraris?)* Celeriter, inquit, contende a dolore ad pacem. — *ἀπόλουσαι, abluere)* baptismo suscepto.

v. 17. *ὑποστρέψαντι, revertenti)* Primus Pauli reditus memoratur c. 9, 26. Hunc dativum excipit genitivus, *προσευχομένου μου*, cui respondet ablativus, *orante me*, majorem habens conjunctionem cum *ecstasi*. — *ἐν τῷ ἱερῷ, in templo)* Ostendit, se legitimum honorem habere *templo*.

v. 18. *αὐτὸν, eum)* Jesum. v. 8. — *σπεῦσον, festina)* propter insidias tibi structas, et quo citius praedices alibi. — *οὐ παραδέξονται, non recipient) Ταπείνωσις.* i. e. *repugnabunt* testimonio tuo.

v. 19. *αὐτοὶ, ipsi)* Paulus existimavit, conversionem sui tam efficax esse argumentum, quo etiam Judaei moverentur: sed Dominus respondet, gentes potius commotum iri.

---

*) *μοι, mihi*] Egregia res, cum quis conversionem suam recte valet enarrare. Multi sic lucrifiunt, nisi indurati fuerint ultra modum. v. 19. *V. g.*

v. 20. *καὶ αὐτὸς, etiam ipse)* Conversus retinet humilem memoriam peccatorum, eaque semper confitetur.

v. 21. *εἰς ἔθνη, in gentes)* Innuit, quamvis non directe, etiam ad *Romanos* nuncium de Jesu Christo pertinere.

v. 22. *τούτου, hoc)* de *gentibus*. Neque de *JESU* libenter audiebant. — *γῆς, terra)* Indignum statuunt, quem terra ferat.

v. 23. *κονιορτὸν βαλλόντων, pulverem jacientibus)* vehementissimo animi aestu.

v. 24. *ἄγεσθαι, duci)* a gradibus. — *μάστιξιν ἀνετάζεσθαι, flagellis ex eo quaeri)* ut quam celerrime confiteretur. — *ἐπεφώνουν, acclamarent) Acclamare* dicuntur auditores verba facienti. c. 12, 22.

v. 25. *προέτεινεν, protenderunt)* quo planius expositum esset Pauli tergum ad verbera. Hic actus protendendi nec centurioni, qui tantummodo adstabat, nec tribuno, qui ne adstabat quidem, adscribitur; sed iis, de quibus v. 29. initio. — *τοῖς ἱμᾶσιν) loris*, quibus eum adstringebant, plagis excipiendis aptantes. *Μάστιγες, flagella* intentabantur, sed ab iis differunt *ἱμάντες lora*, ad ligandum eum, qui *flagellis* explorabatur. — *ἄνθρωπον Ῥωμαῖον, hominem Romanum)* Facinus erat, ut Cicero ait, vincire civem *Romanum:* scelus, verberare. Adversus vincula v. 29. jus civitatis non allegavit Paulus, nam haec praedicta erant; allegavit adversus verbera, ut corpus vitamque tueretur, evangelium posthac praedicaturus. — *καὶ, et)* et quidem. — *ὑμῖν, vobis)* Emphasis. Nam nusquam licebat.

v. 26. *τῷ χιλιάρχῳ, tribuno)* qui abfuerat. — *γὰρ, nam)* Immo majores suberant causae *videndi*, v. gr. quod esset servus DEI.

v. 28. *ἐγὼ δὲ καὶ, ego vero etiam)* Parrhesia Pauli.

v. 29. *) *ἐφοβήθη, timuit)* ob magnam poenam. — *καὶ ὅτι)* Hoc pendet non ab *ἐπιγνοὺς*, sed ab *ἐφοβήθη*.

v. 30. *κατηγορεῖται, accusaretur)* Accusationem adhuc nullam audierat, sed aliquam subesse intellexerat. — *ἔλυσεν, solvit)* aliquantisper: nam c. 23, 18. iterum *vinctus* dicitur. conf. c. 24, 27. 26, 29. — *ἐκέλευσεν, jussit)* Adeo imminuta erat auctoritas populi. — *συνελθεῖν, convenire)* in locum solitum. — *καταγαγὼν, deducens)* ex castris in urbem inferius sitam.

CAPUT XXIII.

v. 1. *Ἀτενίσας, intuens)* vultu bonam conscientiam profitente; exspectans etiam, num quis antistitum aliquid esset interrogaturus. — *ἐγὼ, ego)* Hac protestatione consecutus est, ut nil sibi pristinarum rerum crimini dari; sed illud, quod v. 6. fin. dicturus erat, tanquam unica suae captivitatis causa allegari posset. c. 24, 21. — *συνειδήσει, conscientia)* c. 24, 16. 2 Cor. 1, 12. Loquitur Paulus praecipue de statu suo post conversionem. nam de statu pristino nemo ei controversiam movebat. Et tamen in pristino quoque statu, quanquam in errore versabatur, conscientiae fuerat obsecutus, neque quicquam commiserat, cur in foro externo reus fieret. Nunc, quum bona vetera non abjecit, sed meliora accepit, ex praesenti statu lux in pristinum

---

*) *εὐθέως, statim*] Si quid contra filiorum DEI quendam moliris; confestim, ubi talem esse resciveris, desiste. *V. g.*

sese refundebat. — *τῷ Θεῷ, Deo)* quanquam non omnes homines id probarent.

v. 2. *δὲ, autem)* Nemo quamvis iniquus indigne ferre debuerat Pauli sermonem. Plura dicturum interpellat. [*vel et mendacii conatur arguere.* V. g.] — *ὁ ἀρχιερεὺς) summus sacerdos:* non e multis, de quibus c. 22, 30. — *ἐπέταξε, jussit)* sine ulla causa. — *αὐτῷ, sibi)* Ananiae. — *στόμα, os)* velut indigna loquentis.

v. 3. *τύπτειν μέλλει, percutiet)* Talio praedicitur. — *τοῖχε κεκονιαμένε) Paries dealbate*, foris calcem albam, intus lutum habens. calx, species et color justitiae; intus, injustitia. Calcis illius albedine praestrictos habebat oculos ipse pontifex, ut injuriam prae jure amplecteretur. Fortasse etiam *canos* capillos aut *albam* vestem habuit. — *καὶ, etiam) καὶ* in ipso sermonis corripientis initio valet *ergo:* sed hic, sub initium, *quoque* valet proprie. *tu quoque*, non modo ceteri; tu, qui defensor legis vis videri.

v. 4. *τοῦ Θεοῦ, Dei)* Sanctitatem pontificis obtendunt.

v. 5. *οὐκ ᾔδειν, nesciebam)* Paulus, quamvis complures annos abfuerat, c. 24, 17., tamen norat *principem sacerdotum*, c. 22, 5., cum etiam ceteros nosset, v. 6., et, si ignorasset, ex ipso eum loco, quo sine dubio sedebat, adstantiumque numero, nunc nosse poterat: neque ita tumultuarius erat *concessus*, ut locum pontifex non insignem caperet. Itaque, *nesciebam*, modeste dictum, interpretere, *non veniebat mihi in mentem.* sic, *haud scio*, 1 Cor. 1, 16. conf. ibid. c. 12, 2. not. et cap. 15, 34. not. Phil. 4, 15. Luc. 9, 55. 2 Sam. 19, 22. Lev. 5, 4. Convenientissime haec locutio varium *ἦθος* apostoli exprimit, partim respectu adstantium, quos ita mitigavit, praesertim addita appellatione *fratrum*, et allegato interdicto Mosis de non maledicendo principibus: partim respectu Ananiae; cujus ratio et jussus quemvis potius, quam sacerdotem summum indicaret: partim respectu ipsius Pauli, quem commotio singularis elevarat in Spiritu interius, qua perfunctus mox ad commune illud de non maledicendo principibus sese recepit. Tali ratione Paulus saepe de iis, quae divinitus agebat, per modestiam sic judicabat et loquebatur, quasi humanitus facta essent. vid. Rom. 15, 15. 1 Cor. 9, 17. s. 2 Cor. 11, 8. s. cum annott. Libertatis hujus causam attingimus in notis ad 1 Cor. 7, 25. Porro ex eo, quod diximus, etiam illud liquet, quomodo Paulus eum, quem duntaxat *judicem sedere* norat, salva lege, quae universe de *principibus* agit, sic alloqui potuerit.

*) v. 6. *ἔκραξεν, clamavit)* aperta confessione, ut omnes in turba audirent. c. 24, 21. Hic in bonam partem valuit illud: *Divide et impera.* Non usus est Paulus calliditate rationis aut stratagemate dialectico; sed ad sui defensionem simpliciter eos invitat, qui propius aberant a veritate. — *φαρισαῖός εἰμι, Pharisaeus sum)* ex disciplina pristina; et etiamnum, quod attinet ad fidem resurrectionis. — *υἱὸς φαρισαίου) υἱὸς φαρισαίων* habent alii, quorum testimonium *Tertulliani* corroborat antiquitas **). *Filium* autem *pharisaeorum* Paulus se appellat, non *praeceptores* innuens, quo sensu tautologia esset, *Pharisaeus, pharisaeorum filius;* neque Paulus plures praeceptores

---

*) *γέγραπται, scriptum est*] Ex. 22, 28. *V. g.*

**) *Non* Editionis maj., *sed* Edit. 2*dae marginem sequitur* Gnomon, *cum* Vers. germ. E. B.

memorat, c. 22, 3., sed unum Gamalielem: verum quod parentes vel patrem et avum aut proavos, pharisaeos habuisset. conf. 2 Tim. 1, 3. Tali modo Climax est, *Pharisaeus, pharisaeorum filius.* — **ἐλπίδος καὶ ἀναστάσεως**, *spei et resurrectionis)* **ἐν διὰ δυοῖν.** nam *resurrectionem sperabant.* — **ἐγὼ κρίνομαι**, *ego judicor) Praesenti judicio, cujus praesidem Ananias agit*, inquit Paulus, *eo res devenit, ut spes et resurrectio mortuorum impugnetur.* Antecessores Ananiae, Sadducaei fuerant, c. 5, 17. et nunc etiam ipse Sadducaeus erat. Plus viginti jam annis a resurrectione J. C. elapsis non tam indesinenter praeconium de J. C. ejusque resurrectione, quam ipsum dogma de resurrectione mortuorum, pridem ipsis invisum, insectabantur, uti jam illi quidem fecerant cap. 4, 2. pharisaei autem a fide christiana, in hac parte, propius remoti erant. Itaque Paulus eos sibi conciliat, Sadducaeis eo magis frementibus. Hic ergo tum status est factus controversiae, quem Paulus serio et constanter deinceps memorat. cap. 24, 15. 21. 26, 6. s. 28, 20.

v. 7. **τὸ πλῆθος**, *multitudo)* assessorum, utrivis sectae adsentientium.

v. 8. **μήτε πνεῦμα**, *neque spiritum) Spiritus* angelō oppositus, dicit hîc spiritum hominis defuncti. conf. v. 9. not. Matth. 14, 2. Luc. 24, 37. — **ὁμολογοῦσι**) *agnoscunt.* — **τὰ ἀμφότερα**, *utraque)* Alterum horum est resurrectio, alterum angeli aliique spiritus. Congruit differentia particularum **μηδὲ, μήτε**, *non vero, neque*, quarum illa negationi addit vim adversativam, haec copulativam.

v. 9. **κραυγὴ μεγάλη**, *clamor magnus)* turpiter. — **γραμματεῖς**, *scribae)* Quaelibet secta habet *literatos*, et idiotas: illi solent esse os partis suae. — **πνεῦμα**, *spiritus)* Resurrectionem defendebat Paulus; nunc etiam caput de spiritibus urgent pharisaei contra Sadducaeos. — **ἐλάλησεν αὐτῷ**, *locutus est ei)* Ex sermone Pauli accipiunt, quod arridet: coll. c. 22, 6. s. cetera abjiciunt. — **ἢ ἄγγελος**, *aut angelus)* Hoc non dixit Paulus; sed pharisaei addunt adversum Sadducaeos. Hic praeciditur sermo: sciteque refert Lucas scribarum verba per tumultum abrupta, suspensa apodosi ad particulam **εἰ**, *si*, uti ad **κἂν**, *etsi*. Luc. 13, 9. [*Aposiopesis.* Not. crit.]

v. 10. **ὁ χιλίαρχος**, *tribunus)* Quid putes militem de rixa tanti collegii cogitasse? Pejora deinde auditurus erat. v. 21. — **ὑπ' αὐτῶν**, *ab illis)* Alii defendebant, irruebant alii.

v. 11. **τῇ δὲ ἐπιούσῃ νυκτὶ**, *sequenti autem nocte)* Quum ad summum venere pericula, tum maxime Dominus se aperit cum solatio suo. Promissiones divinae, ut populo in V. T. sic sanctis singulatim datae sunt maxime tum, quum omnia eis videri possent desperata. conf. v. 16. c. 27, 23. 2 Tim. 4, 17. — **ὁ κύριος**) *Dominus*, Jesus. Quod Paulus in spiritu sibi proposuerat, c. 19, 21., id nunc maturo tempore confirmat Dominus. Accessit declaratio tertia per angelum DEI, c. 27, 23. Atque ab hoc capite 23. summa hujus libri versatur in testimonio apostolico Romae per Paulum peracto. 2 Tim. 4, 17. Quodsi principatus Petrini defensores hoc vel totum vel ex dimidia duntaxat parte Petro adscriptum invenirent, quam id urgerent? — **διεμαρτύρω**, *testatus es)* maxime diebus proximis. — **Ἱερουσαλὴμ, Ῥώμην**, *Jerusalem, Romae)* Duae metropoles orbis. — **δεῖ**, *oportet)* Periculum in oculis DEI est nihil. Ipsa impedimenta prosunt. — **καὶ**, *etiam)* Habenti dabitur. — **εἰς Ῥώμην**, *Romae)* Promissio in

longinquum, complectitur omnia citeriora. Paulus Romae testabitur: ergo Romam veniet: ergo Judaeorum insidias et maris discrimina et viperae noxam effugiet.

v. 12. **λέγοντες,** *dicentes)* summa temeritate, etiamsi justam habuissent causam. quam perplexi erant, quum perficere non possent?

v. 14. **τοῖς ἀρχιερεῦσι,** *ad principes sacerdotum)* quorum tamen erat prohibere. — **μηδενὸς,** *nihil)* nec cibi nec potus.

v. 15. **ὑμεῖς,** *vos)* Huc annectitur illud, *cum synedrio*. Fraudem et vim conjungunt. — **ἐμφανίσατε)** scil. **ἑαυτοὺς**. coll. v. 22.

v. 16. **ἀκούσας,** *audiens)* Rem minus occulte gerebant, non putantes fore, qui rem Paulo aut tribuno deferret.

v. 17. **ἵνα)** *unum;* nam plures erant. — **χιλίαρχον,** *tribunum)* Huic ipsi dicere tutius erat.

v. 19. **ἐπιλαβόμενος,** *prehendens)* ut fiduciam adolescentis confirmaret.

v. 21. **μὴ πεισθῇς)** *ne morem gesseris.* — **ἕτοιμοι,** *parati)* ad occidendum.

v. 23. **δεξιολάβους διακοσίους,** *stipatores ducentos)* Sive **δεξιολάβους** legas, sive, ex uno codice vetustissimo, **δεξιοβόλους,** ignotum est militum genus, de quorum utrovis paucula notavit Grotius. Eo magis mirere, *ducentos* eorum hic parari jussos. Arabs apud Erpenium et Ludovicum de Dieu habet *octoginta*. Si alii testes ad Arabem accesserint, **διακοσίους** ex praecedentibus irrepsisse videri possit. Certe contra plus XL zelotas multo major numerus *militum* excitatus est.

v. 24. **κτήνη τε παραστῆσαι,** *et jumenta parare)* A stilo recitativo hic venitur ad relativum, contra ac versu 22. nam in recitativo diceretur **διασώζητε** *salvum perducatis*, non **διασώσωσι** *salvum perducerent.* Convenit autem stilus relativus cum re ipsa; quod tribunus non statim significaret, quae esset profectionis causa. — **ἐπιβιβάσαντες,** *imponentes)* Semel equitasse scribitur Paulus; nec sua sponte conf. c. 20, 13. — **ἡγεμόνα,** *praesidem)* Subjungitur in *Latinis* recentioribus: *Timuit enim, ne forte raperent eum Judaei et occiderent, et ipse postea calumniam sustineret, tanquam accepturus pecuniam.* Et sic Biblia Germanica Moguntiae A. 1462. excusa, omissis his verbis, *tanquam accepturus pecuniam.*

v. 25. **ἐπιστολὴν περιέχουσαν τὸν τύπον τοῦτον)** 1 Macc. 15, 2., **ἦσαν (ἐπιστολαὶ) περιέχουσαι τὸν τρόπον τοῦτον.** — **τύπον)** *exemplum.* Hoc sine dubio Latine scriptum et in archivis Romanis servatum Romanos postea de veritate historiae apostolicae, hanc cum legerent, convicit.

v. 27. **τὸν ἄνδρα,** *virum)* Sic appellat, honoris causa, iterum v. 30. — **ἐξειλόμην,** *eripui)* De verberibus tacet Lysias. Eadem arte Festus utitur, c. 25, 20. 25. — **μαθὼν,** *ut didici)* Non didicit antea, sed postea.

v. 30. **μηνυθείσης)** Hinc, ut ex verbo nuncupandi, pendet infinitivus **μέλλειν**.

*) v. 34. **ἐκ ποίας,** *ex qua)* Civis Romanus erat Paulus: ideo quaerit Felix de provincia.

---

*) v. 33. **εἰς τὴν Καισάρειαν,** *Caesaream*] In hac metropoli Pauli commoratio insigne evangelio subsidium attulit. Ceterum inter medios ipse gentiles constitutus h. l. fuit atque peregrinos. *V. g.*

v. 35. ***διακούσομαι**, audiam*) Beatius fuisset, audire quamprimum. — ***φυλάσσεσθαι**, custodiri*) Sic Paulo tempus obtigit, quo posset quiete orare et meditari.

CAPUT XXIV.

v. 1. ***Πέντε**, quinque*) Properant. Intervenisse videtur sabbatum. — ***ἀνανίας**, Ananias*) infensus Paulo. — ***ῥήτορος**, oratore*) Hoc uno in tota scriptura loco *rhetor* et *rhetoris* nomen occurrit. — ***τερτύλλου**, Tertullo*) Videtur fuisse Italus. — ***ἐνεφάνισαν***) Intransitivum. c. 25, 2. 15. 23, 15. 2 Macc. 3, 7. 11, 29.

v. 2. ***κληθέντος**, vocato*) benigne. non *ducebatur*, uti c. 25, 6.

v. 3. ***πολλῆς**, multa*) Oratio plane dissimilis Paulinae, verae, modestae, ac solidae sine fuco. Felix erat homo flagitiosus et Judaeis exosus. — ***εἰρήνης***) *Pax*, bonum maxime optandum in republica. — ***κατορθωμάτων***) Verbum per se grande; quod Tertullus ex philosophia sumsit: quare non additur epitheton. Sequuntur alia ejusdem commatis. — ***προνοίας**, providentiae*) Hoc vocabulum saepe diis tribuerunt.

v. 4. ***δὲ**, autem*) Innuit, plura dici potuisse in laudem Felicis. Versu 3. subaudias *quidem*.

v. 5. ***εὑρόντες***) pro ***εὕρομεν***. — ***ἄνδρα λοιμὸν***) Sic 1 Macc. 15, 3., ***ἄνδρες λοιμοί***. — ***στάσεις***) Sic codd. opt. *) Alii ***στάσιν***, Invidiosum inter Romanos et Judaeos verbum, *seditio*. — ***πρωτοστάτην**, principem*. — ***ναζωραίων**, Nazarenorum*) Christianorum ex Domini cognomine cognomen, quod Paulus non recusat. v. 14.

v. 6. ***ἐπείρασε**, conatus est*) Verbum hoc de conatu vel mero vel efficaci potest accipi: aptum igitur erat ad calumniam.

v. 8. ***παρ᾽ οὗ**, abs quo*) i. e. a Paulo.

v. 9. ***συνεπέθεντο***) Appositum verbum. ***τὰ ἔθνη τὰ συνεπιτιθέμενα*** — ***συνεπέθεντο εἰς κακά***. Zach. 1, 15. Et sic alibi. Pauci h. l. ***συνέθεντο***. — ***φάσκοντες***) *dicentes*, simulata gravitate.

v. 10. **) ***νεύσαντος**, innuente*) Gestus, gravitati judicis congruens. — ***ἐκ πολλῶν ἐτῶν**, ex multis annis*) sex septemve. Bonam causam habenti optata est judicis peritia. c. 26, 3. — ***κριτὴν**, judicem*) Non assentatur Paulus. — ***εὐθύμως***) Ita cod. vetusti. Deinde codices recentiores, ***εὐθυμότερον***. ***)

v. 11. ***δεκαδύο**, duodecim*) Demtis quinque, de quibus v. 1., erant septem dies: et de his septem vid. cap. 21, 17. 18. 26. 27., ubi expendatur verbum ***ἔμελλον***, et sensus est: cum ea fierent, quae Paulus v. 26. susceperat. porro c. 22, 30. 23, 11. 12. 32. — ***ἀνέβην**, ascendi*) Caesarea. Ex Caesareensibus *cognoscere* Felix *poterat*.

v. 12. ***ἱερῷ**, templo*) Refutat Tertullum. v. 6. adde v. 18. — ***ἐπισύστασιν***) Decompositum. In templo *frequens* erat populus: eam frequentiam non *cumularit* Paulus. — ***συναγωγαῖς**, synagogis*) Hie-

---

*) *Itaque et h. l. margo* Ed. 2. *ab* Ed. maj. *recedit, et cum crisi recentiori conspirat* Vers. germ. E. B.

) ***ὁ παῦλος, Paulus*] Simplici narratione infringit Paulus exaggeratam accusationem. *V. g.*

) *Inde lectio* ***εὐθύμως, olim *signo δ notata*, *in margine* Ed. 2. *ad signum β elevata est, consentiente* Vers. germ. E. B.

rosolymitanis c. 26, 11. — *κατὰ τὴν πόλιν, in urbe)* Jerusalem. v. 11. *κατα*, cum articulo, non habet vim distributivam.

v. 13. *νῦν) nunc*, primum.

v. 14. *ὁμολογῶ, confiteor)* Verbum forense, idemque sacrum, opportune adhibitum. Confessio ingenua, voluntaria, plena, de *fide;* hoc versu: de *spe*, v. seq. de *amore* v. 17. Huic confessioni qui accedunt, eadem injuria, qua Paulus, *haereseos* accusantur. — *ὁδὸν, viam)* Fatetur se esse de iis, quos Tertullus Nazoraeos appellarat. — *λέγουσιν αἵρεσιν, dicunt haeresin)* Hanc appellationem Paulus corrigit, non quo tum esset odiosa, sed quod non satis digna. *αἵρεσις, secta*, est humani arbitrii; *via*, divinitus praescripta. Dixerat, quantum satis fuisset ad defensionem: sed nunc, ansa scite capta, confessionem addit. — *πατρῴῳ, patrio)* Confutat Paulus praejudicium *novitatis*. — *νόμον, lege)* Iterum refutat Tertullum. v. 6. — *γεγραμμένοις, scriptis)* de Jesu Nazareno. v. 5.

v. 15. *ἔχων, habens)* Id plus, quam *προσδέχονται, exspectant*. — *δικαίων τε καὶ ἀδίκων, justorum aeque atque injustorum)* Opportuna distributio. nam in *foro* dicebat.

v. 16. *ἐν τούτῳ, in hoc)* hanc spem dum habeo. — *αὐτὸς, ipse)* ego; quicquid illi faciunt. — *ἀσκῶ, studeo)* Hoc verbum, cum illo, *haeresin*, allegoriam facit. Utrumque in historia philosophica obvium. — *πρὸς τὸν Θεὸν καὶ τοὺς ἀνθρώπους, ad Deum et homines)* Congruit, quod sequitur: *eleemosynas et oblationes*.

v. 17. *πλειόνων, plures)* Qui diu abfuit, non potuit res novas moliri: debuerat autem humanius excipi, praesertim eleemosynas facturus.

v. 18. *ἐν οἷς, in quibus)* scil. rebus, studiis. — *ὄχλου — θορύβου)* *Ὄχλος*, turba hominum: *θόρυβος*, turba rerum. *ὄχλος* est aliquid magis fortuitum: *θόρυβος, turba*, vehementius quid et cum proaeresi tentatum notat. — *τινὲς δὲ) Δὲ* est genuinum, per codices plurimos. Subaudi, *εἶδον, viderunt*.

v. 19. *οὓς, quos)* Nunquam majores soloecismos mundus etiam contra suas leges committit, quam in persequenda fide.

v. 20. *στάντος μου) quum steti*. Statio illa memoratur c. 22, 30.

v. 21. *περὶ) de* resurrectione mortuorum nunquam non Paulus mentionem injicit.

v. 22. *ἀνεβάλετο, distulit)* Consilia dilatoria, tuta mundo in rebus divinis. — *ἀκριβέστερον, accuratius)* Per hos praesides *accurata* notitia rei Christianae Romam perlata est.

v. 23. *τηρεῖσθαι, servari)* tutum praestari. — *ἄνεσιν, requiem)* Sic potuit propagare evangelium. Id moleste ferebant Judaei; neque impedire poterant.

v. 24. *παραγενόμενος, adveniens)* in praetorio Herodis, ubi captivus tenebatur Paulus, coll. Act. 23, 35.; Felix autem non videtur ibidem fuisse, sed peculiarem domum habuisse. — *τῇ γυναικὶ, muliere)* Accuratus sermo. Non erat haec legitima *uxor*, sed, relicto priore marito, Felici nupserat. — *ἰουδαίᾳ, Judaea)* ex familia Herodum. Vid. Joseph. l. 20. ant. c. 5.

v. 25. *διαλεγομένου, disserente)* Paulus non curavit se insinuare per curiosos discursus. Cum sermone de fide in Christum conjunxit etiam, quae dicenda essent ad Judicem Felicem, et ad eundem Felicem atque Drusillam. [*quae ne legitima quidem Felicis uxor fuit.*

V. g.] — τοῦ) Articulus, non primo et secundo, sed tertio capiti ex iis, quae hic enumerantur, additus, epitasin habet. — ἔμφοβος γενόμενος, *expavefactus)* Veritas facit, ut Felix etiam vinctum revereatur. [*Ecquis non expavefiat? — expavefactus vero ad poenitentiam et fidem compelli se patiatur, ut amori cedat pavor?* V. g.] — τὸ νῦν ἔχον, *in praesenti)* Tale *praesens* in hac vita neglectum, singulos olim damnatos rodet. Periculosa dilatio. — καιρὸν δὲ λαβὼν) Pro λαβὼν plerique scripsere μεταλαβὼν, ex allitteratione ad μετακαλέσομαι *). LXX, Ps. 75, (74,) 3., ὅταν λάβω καιρόν. [*Id ipsum tempus* opportunum *fuerat.* V. g.]

v. 26. ἐλπίζων, *sperans)* Mala spes: oculus nequam. — χρήματα, *pecuniam)* quam tot Christiani amore Pauli collaturi forent. conf. v. 17. 23. Sic thesaurum evangelii omisit infelix Felix.

v. 27. διετίας, *biennio)* vinculorum. Felicis munus coepit ante vincula Pauli, anno interjecto: quanquam gradatim Judaeae potitus est. unde Paulus Act. 24, 10. recte dicere potuit, cum *ex multis annis* judicem esse huic populo. conf. Ord. temp. p. 285. — ἔλαβε, *nactus est)* invitus, ut colligi potest ex v. 10. 24. — χάριτας καταθέσθαι, *gratificari)* ut Judaeorum gratia prosequeretur decedentem. sic χάριν καταθέσθαι, c. 25, 9. φιλίαν καταθέσθαι, 1 Macc. 10, 23. Homines mundani, sibi invicem gratificaturi, manus porrigunt adversus ea, quae DEI sunt. c. 25, 9.

CAPUT XXV.

v. 1. Τρεῖς ἡμέρας) *triduum;* sat cito.

v. 2. ἐνεφάνισαν, *apparuerunt)* Tantis temporum intervallis non cessat Judaicus zelus. v. 24. Tanto justius complexus est Paulus gentes. — παρεκάλουν, *rogabant)* Hinc pendet ὅπως *ut* v. 3.

v. 3. εἰς Ἱερουσαλήμ, *Jerusalem)* ubi Festus erat jam.

v. 4. ἀπεκρίθη, *respondit)* Festi studium in tuendis Regalibus Paulo inservit. Scite exprimit Lucas animum procuratoris novi adeoque insolentis. — ἐν τάχει, *celeriter)* Vid. v. 6. — μέλλειν ἐκπορεύεσθαι) *exiturum*, ad jus dicendum.

v. 5. δυνατοὶ) *qui valent*, ad iter faciendum. ἦθος urbanum Festi exprimitur, respondentis Judaeis, molestiam viae causantibus. — συγκαταβάντες, *descendentes simul)* mecum. Forum non sequitur actorem. — εἴ τι, *si quod)* Non simpliciter credit Judaeis. v. 10. fin. — ἐν τῷ ἀνδρὶ, *in viro)* Sic *Lat.* cum codd. opt. τούτῳ additum a recentioribus.

v. 6. οὐ πλείους ὀκτὼ ἢ δέκα) *non amplius, quam octo aut decem,* habet *Latinus.* Atque huic lectioni suffragantur vetusti codices Graeci, cum versione *Coptica.* Proba locutio. **) sic, οὐ πλείους ἡμέραι δεκαδύο κτλ. c. 24, 11. 4, 22. 23, 13. Alii omittunt οὐ, vel etiam ὀκτὼ, vel οὐ πλείους. Octo aut decem dies, sat breve tempus (v. 4.) pro commoratione novi praesidis in urbe Jerusalem. Intra id tempus non commode poterat Pauli causam tractare.

---

*) *Hinc margo Bengelii* recentior *praefert* λαβών, *quod* antiquior *lectionibus minus firmis accensuerat.* E. B.

**) *Quae pluris aestimatur in marg.* Ed. 2., *et* Vers. germ. *quam in* Ed. maj. E. B.

v. 7. *περιέστησαν, circumsteterunt)* periculum intentantes. — *πολλὰ, multa)* Ubi *multa* colliguntur crimina, saepe ne unum quidem verum est. — *καὶ βαρέα, et gravia)* Ea quae fuerint, significatur v. seq. — *φέροντες, ferentes)* cum clamore. v. 24.

v. 9. *θέλεις; vis?)* Poterat Festus Paulo non rogato decernere; sed conscientia eum retinebat, et res divinitus gubernabatur, ut Paulo daretur causa *appellandi.* — *ἐπ' ἐμοῦ, penes me)* Hoc Festus speciose addit. Respondet mox Paulus: *ἐπὶ τοῦ βήματος κτλ. ad tribunal* etc.

v. 10. *ἑστώς εἰμι, sto)* scil. hic, Caesareae. — *κάλλιον) melius,* quam alii. — *ἐπιγινώσκεις, cognoscis)* Conscientiam Festi tangit.

v. 11. *ἀδικῶ)* Praesens absolutum (uti Col. 3, 25.) quo praeteritum involvitur, ut apud Chrys. de Sacerd. sect. 55. fin. *οὐκ ἀδικῶ.* conf. c. 26, 31. *πράσσει.* — *τὸ ἀποθανεῖν)* Id ipsum agi, notat articulus. — *οὐδείς, nemo)* Modeste, i. e. tu non potes. — *ἐπικαλοῦμαι, appello)* Licet interdum in causa DEI adhibere remedia juris. Arripit Paulus subsidium profectionis Romanae. c. 23, 11.

v. 12. *συμβουλίου, concilio)* Hoc constabat ex iis, qui cum praetore erant. — *πορεύσῃ, ibis)* Haec videtur Festus terrendi Pauli causa dixisse.

v. 13. *βερνίκη, Bernice)* Agrippae soror. — *τὸν φῆστον, Festum)* novum praetorem.

v. 14. *πλείους, plures)* Festus rem Pauli negligenter tractat. — *ἀνήρ, vir)* Totus Festi sermo redolet praetorem novum.

v. 16. *ῥωμαίοις, Romanis)* Utinam nil eorum, quae Romani facere non solebant, apud Christianos fieret.

v. 17. *ἀναβολὴν μηδεμίαν, dilationem nullam)* Hoc per se non malum.

v. 18. *ὑπενόουν, suspicabar)* ex tanta eorum contentione. — *ἐγώ, ego)* hospes adhuc.

v. 19. *) *ἰδίας)* Sanc Judaei gentibus *ἴδιον proprium* quiddam habere visi sunt. Agrippas non erat Judaeus: alioqui Festus non sic cum eo loqueretur. Erat, ex Herodum familia, Idumaeus, Proselytus, sed, ut fit, apud magnos homines, sine insigni studio. Festus ergo Agrippam pro Ethnico habere poterat. confer etiam c. 26, 27. — *δεισιδαιμονίας, religione)* Verbum *μέσον,* in bonam partem, sed saepius in malam adhibetur. — *περί τινος, de quodam)* Ita miser Festus loquitur de eo, cui omne genu flectetur. [*Si credere detrectatis, empaectae et contemtores! qui sit* Quidam *iste: videbitis omnino cum plangore et lamentatione.* V. g.] — *τεθνηκότος, mortuo)* *Crucem* aut nescivit aut non curavit Festus.

**) v. 20. *ἀπορούμενος, haesitans)* Debebas, Feste, quaerere. Elegans constructio, *ἀπορούμενος ζήτησιν.* Exempla habet Scapula. — *ζήτησιν) ζητήματα, quaesita,* v. 19. *ζήτησις, quaestio. Quaesitum, quaestionis* objectum.

---

*) *ζητήματα, quaestiones*] Magna est quaestionum varietas. Levissimae subinde pro gravissimis habentur, et pro levissimis gravissimae. Quaestiones de Jesu ex animo fac plurimi aestimes. *V. g.*

**) *ζῆν, vivere*] Vivit sane. Verum id quidem est; non fictitium. *V. g.*

*) v. 21. *τηρηθῆναι, servari)* Hoc verbo prodit Festus, se voluisse Paulum Judaeis condonare. — *σεβαςῦ) Augusti.*

v. 22. *ἐβυλόμην*) pro, *βύλομαι·* morata enallage. — *καὶ αὐτὸς, egomet)* Prudenter. Si ipse cognoscas, plura videbis et audies, quam alii referunt. [*Plenus videlicet mundus est mendaciorum: at nusquam ineptius proterviusve mentiri mos est, nisi quum* de sanctis *vel personis vel rebus quaestio inciderit.* V. g.] — *αὔριον*) Idem dies, Festo, *αὔριον cras;* Lucae, *ἐπαύριον, postridie.* v. 23.

v. 23. *φαντασίας, pompa)* frequentia, ornatu, ceremonia. [*Ingens ministrorum amplioris atque inferioris ordinis numerus adfuit.* V. g.] — *ἀκροατήριον, auditorium)* capax, praetoris. — *χιλιάρχοις, tribunis*) militaribus. — *ἀνδράσι — πόλεως, viris — civitatis)* Hi erant magistratus civiles. — *ὁ παῦλος, Paulus*) Huic magnae laetitiae fuit tam illustris occasio.

v. 24. *ἡμῖν, nobis*) mihi et Agrippae. — *ἄνδρες, viri*) Bernicae parcit Festus, quo minus captivum repraesentet mulieri. — *θεωρεῖτε*) Indicativus: *videtis.* coll. c. 3, 16. 19, 26. 21, 20.

v. 26. *τῷ κυρίῳ, domino)* Caesari. Nuper orta erat haec *domini* appellatio.

CAPUT XXVI.

v. 1. *Ἐπιτρέπεται, permittitur)* Eleganter, impersonaliter. *conceditur*, a Festo, ab Agrippa. Agrippas cupiebat audire. — *ὑπὲρ, pro)* non modo *de* te. [*Id Paulus agit quidem; sed eo pacto, ut* de Christo *potius dicat.* V. g.] — *ἐκτείνας τὴν χεῖρα, extendens manum)* vinctam. Id et Pauli parrhesiae et auditorum attentioni conveniebat.

v. 2. *περὶ, de)* Paulus et crimen judaicum refutat, et fide urgente plura dicit. Est hic sermo ultimus plenior, qui exstet, Pauli, dignus incrementis ejus spiritualibus. — *ὑπὸ ἰυδαίων*) Non addit articulum. non enim plane omnes Judaei Paulum accusabant. — *βασιλεῦ ἀγρίππα, rex Agrippa*) Magnam vim habet compellatio in secunda persona, singulari praesertim, et proprio nomine. v. 27. — *ἥγημαι ἐμαυτὸν μακάριον, aestimo me beatum)* gratulor mihi.

v. 3. *γνώςην ὄντα σε*) Duo accusativi, Attice: i. e. praesertim *quum sis gnarus.* v. Heupel. de Dialectis, Can. 98. Raphel. ex Xen. et Arriano. *γνώςης*, qui notitiam habet et quaerit. Talis non erat Festus. c. 25, 20. — *ἐθῶν, consuetudinem)* in practicis. — *ζητημάτων, quaestionum)* in theoreticis. Hoc vocabulo usus erat Festus, absente Paulo. c. 25, 19. Et Paulus divino ductu id repetit et explanat.

v. 4. *μὲν οὖν*) *Οὖν* facit accessum ad tractationem: *μὲν*, non sequente *δὲ*, mollit sermonem. v. 9. Magnam *ἐνάργειαν, evidentiam* habet haec narratio. — *βίωσιν, vitam*) actionem in vita. — *τὴν ἐκ νεότητος, τὴν ἀπ' ἀρχῆς, quae ab adolescentia, quae ab initio erat)* id est, ab ineunte adolescentia. sic *ἄνωθεν, primitus.* v. seq.

v. 5. *προγινώσκοντες*) *noscentes* me, *antequam* ego dicam. —

---

*) *εἰς ἱερουσαλὴμ, Hierosolymas*] Silet hic Festus consilium suum periculosum, quod partium studio abreptus ceperat adversus Saulum. *V. g.*

ἐὰν θέλωσι, si velint) Nolebant autem, quia persentiscebant, in conversione Pauli, etiam respectu vitae anteactae, efficacissimum esse argumentum pro veritate fidei Christianae.

v. 6. *καὶ, et)* Haec, quae versus 6. 7. 8. habent, quasi per parenthesin dicuntur; ut Paulus ostendat, se id ipsum, quod *pharisaei* recte statuant, de resurrectione mortuorum, non abjecisse, sed vere asserere. De nexu v. 5. et 9., cui particula *μὲν οὖν* inservit, confer c. 22, 3. 4. Nempe Pharisaismus ad persecutionem impulerat Paulum. — *νῦν) etiamnum.* — *ἐλπίδι, spe)* Vim habet repetitio: *sperat; de qua spe,* v. 7. — *ἐπαγγελίας, promissionis)* Firma igitur *spes.* — *ἕστηκα, sto)* hoc die. — *κρινόμενος, judicio subjectus)* hoc tempore.

v. 7. *εἰς ἣν, in quam)* spem. — *τὸ δωδεκάφυλον, duodenarius tribuum)* Etiam X. tribus bonam partem redierant ex oriente, sed ex *διασπορᾷ* in *διασποράν.* Jac. 1, 1. 1 Petr. 1, 1. In illa enim loca, quae Jacobus et Petrus memorat, primitus X tribus non abductae fuerant. ll. cc. Omnes habuere spem resurrectionis. — *καταντῆσαι, devenire)* Verbum Paulo frequens. Eph. 4, 13. Phil. 3, 11. Tota religio nostra tendit in futurum.

v. 8. *ἄπιστον, incredibile)* *ἄπιστα incredibilia* veteres dixere fabulas poëticas. vid. Chrysost. de sacerd. §. 226. 590. sic *incredibile* duxit resurrectionem Festus. c. 25, 19. — *ὑμῖν, vobis)* Apostrophe, respectu Judaeorum; (neque enim Agrippas erat Judaeus: v. 3. 7., ubi *ἡμῶν* facit antitheton ad proselytos, tales praesertim, qualem notavi Agrippam. c. 25, 19. not.) et parrhesia, ad praesentes auditores. Festo sic respondet, ut si sermonem ejus audisset. c. 25, 19.

v. 9. *ἔδοξα ἐμαυτῷ, visum erat mihi ipsi)* etiam prae aliis. — *δεῖν, oportere)* Tanta vis errantis conscientiae. — *πολλὰ ἐναντία, multa contraria)* non ut alii, qui nec colunt, nec laedunt. Haec *contraria* Pauli sermo insigni incremento enumerat. — *πρᾶξαι) ἐποίησα,* mox. Differunt verba, ut alibi notamus.

v. 10. *τῶν ἁγίων, sanctorum)* Sic appellat, convenienter orationi ineunti, Christianos, vocabulo a Judaeis ad hos translato. — *ἐγὼ, ego)* Emphasis. — *τὴν)* Articulus significat, sine *potestate* Paulum hoc non potuisse facere: et principes sacerdotum facultatem generalem dedisse omnibus, qui vellent persequi. — *κατήνεγκα ψῆφον)* Rara phrasis. *Calculum adjecit* Paulus, quum recte fieri censuit.

v. 11. *συναγωγὰς, synagogas)* Hierosolymitanas. — *ἠνάγκαζον βλασφημεῖν, cogebam blasphemare)* Hoc omnium tristissimum. Resipiscite, hostes evangelii. Si Franc. Spiera, cui vis allata, tam graviter luit, quid tandem iis fiet, qui vim afferunt, nec cum Saulo resipiscunt?

v. 12. *ἐπιτροπῆς, jussu, permissu)* Paulus erat *Commissarius.* *Ἐπιτροπὴ, Commission.* unde *ἐπίτροπος.* vide Esth. 9, 14. in LXX.

v. 13. *εἶδον, vidi)* de improviso. — *βασιλεῦ, Rex)* Opportunissime, in hac epitasi narrationis, *regem* figit. — *ὑπὲρ, supra)* Gloria Christi.

v. 14. *τῇ ἑβραΐδι διαλέκτῳ, Hebraica lingua)* Ipse Paulus h. l. non loquebatur hebraice. nam c. 22, 7. hebraice loquens, hoc, *hebraica lingua,* non addidit. Hebraea lingua, Christi lingua in terra et e coelo. — *σκληρόν σοι, durum tibi)* Syriacum adagium notat Lightfoot.

v. 15. *ὁ δὲ, ille autem*) ὁ δὲ κύριος habet *Al.* et alii cum *Latino.* Ex cap. 9, 5. ubi Lucae relatio sic habet. Sed Paulus, qui hîc loquitur, omittit etiam in cap. 22, 8. Eleganter. Nam postea, continuo, audivit demum, quis esset hic *Dominus.* — *ἐγὼ, ego)* Vivit ergo, Feste. c. 25, 19. Ad verba hujus sermonis, quem Jesus ad Saulum dixit, saepe se refert Paulus, ut mox notabimus. conf. v. 17. s. not. — *ἰησοῦς, Jesus*) *ὁ Ναζωραῖος Nazarenus*, additur c. 22, 8. Id Paulus h. l. non addit, Agrippae parcens, ne ei videatur objicere de Herodum impietate contra Christum. Etiam v. 26. generatim loquitur. — *στῆθι ἐπὶ τοὺς πόδας σου*) Sic LXX, Ez. 2, 1.

v. 16. *ὧν τε ὀφθήσομαί σοι*) *et earum visionum, quas tibi posthac impertiar.*

v. 17. *ἐξαιρούμενος, eripiens*) Multis sane periculis eripuit Dominus Paulum. Idem verbum cap. 12, 11. et alibi, eodem sensu. Significat Paulus, hanc libertatem, qua nunc in ipsis vinculis gaudeat, sibi fuisse promissam cum profectione ad gentes. — *οὓς*) *quos.* Refertur et ad *populum* judaicum et ad *gentes.* v. 20. — *νῦν ἐγὼ*) *νῦν,* absque *ἐγὼ,* habent perpauci: plures, *ἐγὼ,* absque *νῦν.* Facile hanc vel illam inter plures perbreves voculas omiserunt librarii. Junctim *Latinus* retinet, *nunc ego.* *) *Ego* denotat auctoritatem mittentis: *nunc* demonstrat tempus praesens. — *ἀποστέλλω, mitto*) Epocha *apostolatus* Paulini cum hoc ipso conversionis articulo incipit. c. 9, 15. 20. 27. Gal. 1, 12. 15. s.

v. 18. *ἀνοῖξαι, aperire*) Aperit, qui mittit Paulum, v. 23. et aperit per Paulum, qui mittitur. Egregia conversionis totius hoc loco est descriptio. conf. Jes. 42, 6. 7. — *αὐτῶν, eorum*) Judaeorum et gentium. — *τοῦ ἐπιστρέψαι*) Non additur *αὐτοὺς,* ut mox additur ad *λαβεῖν·* quare ut *ἀνοῖξαι,* sic *ἐπιστρέψαι* dicitur de Paulo; (ut accipit Versio Neograeca, Beza et alii:) et *τοῦ* declarat, uti Luc. 1, 73. not. — *ἀπὸ σκότους εἰς φῶς, a tenebris in lucem*) Hoc magis ad populum pertinet; illud, quod sequitur, magis ad gentes, coll. v. 20. not. *εἰς in* lucem, 1 Petr. 2, 9. conf. Col. 1, 12. s. 1 Joh. 1; 7. 2, 9. s. Ap. 21, 24. *φῶς* hîc sine articulo, uti v. 23. — *ἐξουσίας, potestate*) quae valde crassa fuit apud idololatras. conf. Col. 1, 13. s. — *σατανᾶ, satanae*) *Satanas* opponitur *DEO*, ut Christo antichristus. — *τοῦ*) Anaphora. — *ἄφεσιν ἁμαρτιῶν, remissionem peccatorum*) Id ad *populum* nominatim pertinet. c. 2, 38. *κλῆρον sortem*, ad gentes magis. — *κλῆρον, sortem*) Conf. iterum Col. 1, 12—14. — *ἐν τοῖς ἡγιασμένοις, in sanctificatis*) vid. Cap. 20, 32. not. — *πίστει, fide*) Constr. cum *λαβεῖν accipere.*

v. 19. *ὅθεν*) *Inde*, facultatem accepi obediendi. — *οὐκ ἐγενόμην ἀπειθής, non factus sum inobediens*) Litotes. i. e. plane statim obedii. Gal. 1, 16. Ne Pauli quidem conversio irresistibilis fuit. De Judaeorum sententia Paulus debuisset esse *inobediens:* id negat ipse. — *οὐρανίῳ, coelesti*) adeoque efficacissimae.

v. 20. *μετανοεῖν, resipiscere*) Id magis ad Judaeos pertinet. — *ἐπιστρέφειν, converti*) Id magis ad gentes pertinet. Nam *ad Dominum* Christum *converti* dicitur in hoc praecipue libro de Hebraeis:

---

*) *Cui lectioni margo* Ed. 2. *potius, quam* Ed. maj. *favet. Atque crisin posteriorem sequitur etiam* Vers. germ. E. B.

c. 11, 21. not. *ad Deum converti* dicitur de gentibus. c. 14, 15. 15, 3. 19. 1 Thess. 1, 9.

v. 21. *ἕνεκα τούτων, horum causa*) Nunc omnia dextre confert Paulus ad defensionem.

v. 22. *ἐπικουρίας, opem*) Ammonius: *βοηθεῖ μὲν ὁ συνών· ἐπικουρεῖ δὲ ὁ ἔξωθεν εἰς βοήθειαν ἥκων.* Quum Judaei omnes Paulum vel oppugnarent vel non defenderent, *Deus* auxilio repente misit Romanos *ex castris.* Sic promissio, quam Jesus dederat, v. 17. praestita est. — *τυχὼν*) Respectu nostri, non respectu DEI, talia sunt *fortuita.* — *ἕστηκα, steti, sto* salvus. — *μεγάλῳ, magno*) ut in praesenti. — *μελλόντων*) Genitivus pendet ab *ὧν.* — *καὶ*) *et*, nominatim, Moses, propheta eximius. — *εἰ*) *an.* Eleganter. Res erat liquida: Judaei in *quaestionem* vocarant. v. 3. — *παθητὸς, pati potis est*) Negarant Judaei, Messiam posse pati. — *πρῶτος, primus*) 1 Cor. 15, 23. — *φῶς, lumen*) v. 13. 18. — *μέλλει καταγγέλλειν, annuntiabit*) per evangelium, ut praedictum est.

v. 24. *μαίνῃ παῦλε, insanis, Paule*) Insanis Feste. Videbat Festus, naturam non agere in Paulo: gratiam non vidit. quare furorem putat esse judaicum, cujusmodi furor erat apud gentes ex fabulis suis. Non habitum maniae, sed actum Paulo tribuit. conf. c. 12, 15. — *γράμματα, literae*) Pro Pedantismo Festus habet ardorem apostolicum.

v. 25. *κράτιστε φῆστε, excellentissime Feste*) Insani non utuntur nominibus et vocabulis honoris. Sic quoque Festum refutat Paulus. — *ἀληθείας καὶ σωφροσύνης, veritatis et sobrietatis*) *Sobrietas* opponitur furori: *veritas* confirmatur v. seq. Utraque manet etiam, ubi vehementissime agunt homines DEI. — *ἀποφθέγγομαι, eloquor*) Aptum verbum.

v. 26. *ἐπίσταται, scit*) Patet hoc. nam etiam *Christianum* nomen sciebat. v. 28. Interpellatione Festi refutata urget Paulus propositum, apte et pedetentim rediens a Festo ad Agrippam. — *παῤῥησιαζόμενος, libertate utens*) Libera fiducia erat, quam Festus *maniam* appellabat. — *οὐκ ἐν γωνίᾳ*) non in *angulo*, sed inspectante genere humano.

v. 27. *τοῖς προφήταις, prophetis*) His qui credit, Paulo credit, ipsique Christo. — *οἶδα, scio*) Hic regem ita tenet Paulus, ut vix obniti possit. [*Eo artificio frequenter uti juvat strenuos doctores: at auditor, qui constringi se sentit, victas dare ne cunctetur!* V. g.]

v. 28. *ὁ δὲ ἀγρίππας, Agrippa autem*) Contemtim Rex loqui nonnullis videtur: verius dixeris, bonum in eo fuisse motum. coll. v. 27. 29. — *ἐν ὀλίγῳ*) Ipsam hanc locutionem non reperias apud LXX. sed tamen synonyma eodem genere neutro posita, quibus Hebraicum כמעט Latinum *propemodum, tantum non*, exprimitur, ita quidem, ut effectus ipse, in re praeterita excludatur, in re futura varie includatur. priore modo fere additur *παρά· παρὰ μικρὸν, παρὰ βραχὺ, παρ' ὀλίγον.* Ps. 72, (73.) 2. 93, (94.) 17. Prov. 5, 14. Lat. *paene.* Altero modo *ἐν* ponitur: *ἐν τῷ μηδενὶ*, Ps. 80, (81.) 15. *ἐν τάχει*, Ps. 2, 12. Lat. *nullo negotio, facile, celeriter.* quae notio huic loco, qui item *ἐν* habet, pulcre congruit. Occurrit ergo hic, Festus, sine Christo: Paulus, Christianissimus: Agrippas, in bivio, cum optimo impulsu.

v. 29. *εὐξαίμην ἂν τῷ θεῷ, vota DEO fecerim*) Agrippas lo-

quitur tanquam de re arbitrii sui, persuasionem humanam, qualem Paulo tribuebat, admittentis. id Paulus comiter corrigit: nam DEI est donum et opus. — *καὶ ἐν ὀλίγῳ καὶ ἐν πολλῷ, et in pauco et in multo*) Paulus regi illud, *in pauco*, regerit; et per quandam parodiam addit, *et in multo:* quorum utrumque et tempus et facilitatem rei notat. quae facilia sunt, plerumque cito fiunt: quae difficilia, tarde. *in multo* pertinet ad Festum, cujus nomini Paulus parcit, et ad alios auditores, Festi similes, quos ad fidem invitat: *in pauco*, vel utrumvis, ad Agrippam. — *οὐ μόνον σὲ, non modo te*) Innuit Paulus, se paratum esse, non modo τὸ ὀλίγον *paucum*, loquendi operam, sed etiam τὸ πολὺ, *multum*, magnum laborem, tolerantiam, ipsamque vitam impendere. — *πάντας, omnes*) Modestiae est, quod hos omnes Paulus non appellat et alloquitur: aspicit tamen et notat. — *σήμερον, hodie*) Hoc plerique cum participio praecedente, Chrysostomus et alii cum verbo subsequente construunt. Et quidem cum verbo insignem vim habet. — *γενέσθαι, fieri*) Repetitur verbum Agrippae. Antitheton, *sum*, mox. — *τοιούτους, tales*) *Christianos*, non solum professione, sed re. Elegans periphrasis. — *κἀγὼ, egomet*) Loquitur Paulus ex sensu suae beatitudinis, cum amore latissimo. conf. 1 Cor. 7, 7. — *παρεκτὸς, cum exceptione*) Suavissima ἐπιθεραπεία et exceptio.

v. 30. *ἀνέστη, surrexit*) Sederant igitur. Pretiosissimum pro Agrippa momentum: quo utrum usus sit, nec ne, olim videbimus.

v. 31. *οὐδὲν, nihil*) Nilne praeterea, auditores, ex illo sermone discere poteratis? Politica reflexio et benignum judicium de tali praecone, rem non conficit. — *πράσσει*) *agit*, egitque. Non de una actione, sed de tota vita Pauli loquuntur.

v. 32. *εἰ μὴ, si non*) Jam Festus non poterat dimittere. Accedebat timor offendendi Judaeos.

CAPUT XXVII.

v. 1. *Ἐκρίθη, judicatum est*) Profectio Pauli ad Caesarem jam ante decreta erat: nunc tempus constitutum, et iter maritimum. De Paulo proprie *judicatum erat:* Paulum libere sequebantur amici, in his Lucas. — *τοῦ*) ἐκρίθη τὸ κρίμα τοῦ ἀποπλεῖν. — *ἑτέρους, alios*) Conf. Luc. 22, 37. — *σπείρης σεβαστῆς*) *cohortis Augustae.*

v. 2. *πλοίῳ*) Non voluere captivorum causa *navem* sumere talem, qua una totus cursus conficeretur. v. 6. — *ἀδραμυττηνῷ*) *Adramyttium*, Asiae minoris oppidum, a Pergamo septentrionem versus situm, ut ex Xenophonte observat Raphelius, contra ac tabulae habent Geographicae. — *μέλλοντι*) Sic sermo pertinet ad navem, coll. v. 6. *Μέλλοντες* habent alii, ex rhythmo ἐπιβάντες. — *τοὺς — τόπους, loca*) Ut mare navigatur, sic partes maris (*τόποι*) navigantur. — *ἀριστάρχου*) *Aristarchus* aut patriam repetebat, aut Romam petebat.

v. 3. *φιλανθρώπως, humane*) Aptum verbum, de officiis inter alieniores. c. 28, 2. Tit. 3, 4. — *ἰούλιος, Julius*) Videtur audisse Paulum, c. 25, 23. — *φίλους, amicos*) qui *Sidone* erant. [*aeque ac* Tyri. V. g.]

v. 4. *ὑπεπλεύσαμεν, subnavigavimus*) Partem Cypri meridionalem volebant praetervehi; orientalem non procul praetervecti sunt. ὑπὸ hîc componitur, uti v. 7. 16.

v. 5. **πέλαγος**) *mare* profundum, a terra remotius. Antitheton, *subnavigavimus.*

v. 7. **μὴ προσεῶντος**) *non admittente* nos vento ad Cretam.

v. 8. **μόλις**, *vix*) Constr. cum **ἤλθομεν**, *venimus.* — **καλȣ̀ς**) fortasse **κατ' ἀντίφρασιν**, coll. v. 12. uti *Pontus Euxinus.* — **λασαία**) Sic optimi codices: duo, **ἄλασσα**. unde *Thalassa* habet *Lat.* Prosthesin literae *t civitas*, proxime praecedens, ex tertia syllaba dare potuit. Plus tribuimus Asiaticis codicibus, quam Africanis, ubi de nominibus locorum agitur. Creta **λέγεται εἶναι ἑκατόμπολις**, ut habet Scylacis Periplus. In *centum* oppidis quam multa hodie ignota sunt?

v. 9. **ἤδη**, *jam*) propter anni tempus. Veteres plus timuere hiemem in navigando, quam nostra aetas. — **τὴν νηςείαν**, *jejunium*) Denotatur anni tempus, per metonymiam, ab jejunio mensis 7. Lev. 16, 29. [*Expiationis festum, cujus jejunium hoc fuit, illi temporis parti respondet, quae proxime antecedit vindemiam nostram.* V. g.] — **παρῄνει**, *adhortabatur*) ne Cretam relinquerent. v. 21. — **ὁ παῦλος**, *Paulus*) Illustre exemplum Paulus praebet fidei in rebus etiam maxime externis, cum magna praesentia animi et dexteritate consilii se exserentis et alios excitantis.

v. 10. **αὐτοῖς**, *eis*) centurioni et ceteris. — **ὅτι — μέλλειν**) **ὅτι** interdum habet infinitivum. Polybius: **διαδοθείσης φήμης, ὅτι τὰ θηρία τȣ̀ς πλείςȣς διαφθεῖραι.** Plura ex eo Raphelius. — **ὕβρεως**) **ὕβρις**, Lat. *injuria*, saepe dicitur respectu patientis, qui non meritus erat incommodum, tametsi causa agens non peccet. Haec vox **ὕβρις** navim potissimum spectat: **ζημία** et navim et animas. — **μέλλειν ἔσεσθαι**) **μέλλει** facit orationem modalem, *possit:* et modestiam redolet. [*Non expresse dicit, quid fieri debeat, coll.* v. 21.; *sed periculum duntaxat indicat, ex eo, quod facere placebat, imminens. Ita et* v. 31. V. g.]

v. 11. **κυβερνήτῃ**, *gubernatori*) qui navem regebat. — **ναυκλήρῳ**, *nauclero*) cujus erat navis. Hic quoque in potestate centurionis erat. — **ἐπείθετο μᾶλλον**, *obtemperabat potius*) Artifici in sua arte non semper credendum. Saepe fidelis Christianus, quum maxime opus est, opportuniora loquitur: sed minus auditur. Coh. 9, 15. Fortasse timuit Julius indignationem superiorum.

v. 12. **οἱ πλείȣς**, *plurimi*) In periculo suffragia ferunt etiam ii, qui jus non habent: sed plura suffragia non semper meliora. — **ἔθεντο βȣλὴν**) *consilium posuerunt:* Pricaeus, Petroniana phrasi. LXX, Jud. 19, 30. **θέσθε βȣλήν.** et sic Ps. 13, (12.) 3. **θήσομαι βȣλάς.** — **φοίνικα, λιμένα**) **φοίνιξ** erat oppidi nomen; *portûs*, **φοινικȣ̃ς**, Ptolemaeo. Prona metonymia. — **κατὰ λίβα καὶ κατὰ χῶρον**, *ad Africum et ad Corum*) Duobus ventis positis, distinctius exprimitur, quam patens fuerit portus, et quanta appellendi spes, quam si zephyrus duntaxat poneretur, a quo *Africus* meridiem versus, *corus* septentrionem versus declinat.

v. 13. **δόξαντες**, *rati*) secundo austro. — **ἄραντες**) *moventes.* Ubi est motus, ibi moles de solo, quod ea premit, levatur. Inde **αἴρειν** *movere*, metonymia consequentis. — **ἆσσον**) *propius.* Comparativus contractus ab **ἐγγὺς**, quo passim utitur etiam Herodotus, et Josephus l. 1. ant. c. 20. Vide Bezam, E. Schmidium, Raphelium.

Non est h. l. oppidi alias ignoti nomen, quod peterent: nam *Phoenicen* petierant.

v. 14. *ἔβαλε*) sc. *ἑαυτόν*· sic *ἐπιδόντες*, v. 15. *ἀποῤῥίψαντας*, v. 43. Intransitive. — *αὐτῆς*) Versio Neo Graeca: *τῆς κρήτης κατ' αὐτῆς*, in Cretam et a Creta adversum nos. — *ἄνεμος τυφωνικὸς, ventus typhonicus*) Aristot. de mundo, *τυφὼν ἐςὶ τὸ ἀςράψαν ἄχρι τῆς γῆς διεκθέον, ἐὰν ἄπυρον ᾖ παντελῶς.* dicitur a *τύφω*, pro *θύφω*, ut *τρέφω* pro *θρέφω*. Plinio Typhon est vibratus ecnephias, praecipua navigantium pestis. l. 2. c. 48. et 49. cumque adeo flatus procellosus sit potius, quam ventus; ideo conjunctim dicitur *ἄνεμος τυφωνικός*. — *εὐροκλύδων*) id est, *eurus fluctum concitans*. Apta compositio, *παρὰ τὸν εὖρον*, quia *ἄνεμος*· et *παρὰ τὸν κλύδωνα*, quia *τυφωνικός*. [*Vid. App. crit. P. II. ad h. l. qui lectionem εὐρακύλων, multis placitam, non una ratione refutat.* Not. crit. *Praeferunt alii εὐρυκλύδων, ex MS.* Petav., *monente cel.* Dr. Ernesti, *Bibl. th. T. VIII. p.* 24. E. B.]

v. 16. *περικρατεῖς γενέσθαι τῆς σκαφῆς*) *scapham*, quae hactenus navem comitata erat, *retinere* et ex mari extrahere. v. 30. 32.

v. 17. *ἣν, quam*) scapham. — *βοηθείαις, auxiliis*) quae praestabat scapha. — *ὑποζωννύντες, subcingentes*) Gyraldus, libro de Navigiis, cap. 15. mitram ait esse funem, quo navis media vincitur. Adde Raphelium. — *τὴν σύρτιν, Syrtin*) versus Africam. — *τὸ σκεῦος, vas*) vela etc. v. 19. quo minore vi agerentur in Syrtin.

v. 18. *ἐκβολὴν*) *jacturam* mercium.

v. 20. *μήτε ἡλίου, μήτε ἄςρων, neque sole neque astris*) Quibus minus carere poterant veteres ante repertam pyxidem nauticam.

v. 21. *πολλῆς*) *multa*, frequens, diutina erat. — *τότε, tum*) Ubi mundus exsultat, Christiani abstinent: ubi omnes trepidant, hi bono sunt animo, et ceteros erigunt. v. 36. — *ἔδει μὲν, oportebat quidem*) Non sine causa sic orditur Paulus: bonum consilium dederam, bonum dabo; morem gerite nunc. — *κερδῆσαι, lucrifacere*) Hoc non pendet a *μή*. *κερδῆσαι* per euphemiam valet *vitare*. Josephus l. 2. de Bello Jud. c. 16. *τόγε τῆς ἥττης ὄνειδος κερδήσετε, cladis dedecore supersedebitis.* Adde l. 2. Ant. jud. c. 3. Basilius Seleuciensis Or. 19., *ἵνα, εἰ μὲν φθάσας ὁ λόγος ἐπιςρέψη τὴν ἔννοιαν, τὴν τιμωρίαν κερδάνωσιν.* Casaubonus ad h. l. confert Arist. *ἠθ. μεγ.* l. 2. *καὶ ᾧ κατὰ λόγον ζημίαν ἦν λαβεῖν, τὸν τὸ τοιοῦτον κερδάναντα εὐτυχῆ φαμέν.* Sic quoque Latini *lucrifacere* dicunt. — *ταύτην, hanc*) quae ante oculos est.

v. 22. *καὶ*) Particula *μὲν* praevia postulabat *δὲ*, sed *καὶ* modestiam habet. *) — *οὐδεμία, πλὴν, nulla, praeterquam*) Miranda praedictio. v. 24. 34. 44.

v. 23. *εἰμὶ, sum*) *DEI esse*, summa religionis; qua fides, amor, spes comprehenditur. Correlatum, *DEO servire*. — *λατρεύω, servio*) Id videbant, qui in navi erant.

v. 24. *κεχάρισαι, donavit*) Paulus orarat: Paulo donati sunt etiam multi fortasse horum, quod ad animam attinet. Etiam centurio, subserviens providentiae divinae, Paulo condonavit captivos, v. 43. Providentia DEI mirabiliter regnat sub rebus contingentibus, qualis erat

*) *παραινῶ ὑμᾶς, hortor vos*] Paulus, utut posthabitus antea, non tamen indignatur, sed pergit salubria suadere, h. l. et v. 33. *V. g.*

hic comitatus. Facilius multi mali cum paucis piis servantur; quam unus pius cum multis reis perit. Navi huic similis mundus. [*Et quanquam praeter opinionem suam permulta filiis Dei debent homines mundani; pessime tamen erga istos affecti sunt.* V. g.] — **σοὶ**, *tibi*) Non erat tam periculoso alioqui tempore periculum, ne videretur Paulus, quae necessario dicebat, gloriose dicere. — **πάντας**, *omnes*) non modo, ut Julius, vinctos, v. 43. Hi *omnes*, multi erant. v. 37. Pete animas; donabuntur, spe plures. — **μετὰ σοῦ**, *tecum*) Paulus, in conspectu DEI, princeps navis, et consiliis gubernator.

v. 25. **ἄνδρες**, *viri*) quos decet virtus. — **τῷ Θεῷ**, *Deo*) Fides angelo DEI habita habetur DEO.

v. 26. **εἰς νῆσον**, *in insulam*) Id factum mox v. 27.

v. 27. **τεσσαρεσκαιδεκάτη**, *quarta decima*) post relictam Cretam. v. 18. 19. — **αὐτοῖς χώραν**, *sibi regionem*) Iis, qui vehuntur, terrae moveri videntur.

v. 30. **φυγεῖν**, *fugere*) in scapha, super aspera loca tutius itura.

v. 31. **ὑμεῖς**, *vos*) Non dicit, *nos*. De salute captivorum non laborabant milites: suae non timebat Paulus.

v. 32. **τότε**, *tunc*) Paulus militibus, quid facere deberent, existimandum reliquit.

v. 33. **ἄχρι**) *donec*. In diluculo plus loci erat hortationi diutinae. — **τεσσαρεσκαιδεκάτην**, *quartam decimam*) Constr. cum *exspectantes:* neque enim tam diu cibo abstinuerant, quamvis fortasse nullum habuerant compositum prandium aut coenam. Ceteroqui dies XIV, ut Wallio videtur, criticus apud navigantes fuit.

v. 34. **σωτηρίας**, *salutis*) quo valentiores sitis ad enatandum.

v. 35. **εὐχαρίστησε**, *gratias egit*) Confessio publica. — **ἤρξατο**, *coepit*) Hujus quoque exempli vis erat. Paulus bono animo cibum capiens animum addit desperatis.

*) v. 38. **τὸν σῖτον**, *frumentum*) certa appellendi spe.

v. 39. **τὴν γῆν**, *terram*) quam videre coeperant. — **αἰγιαλὸν**, *litus*) planum. Matth. 13, 2. not.

v. 40. **εἴων**, *permittebant*) scil. navem et sese cum ea. — **τὰς ζευκτηρίας τῶν πηδαλίων**) *Gubernacula vinculis* quibusdam annectebantur navi. ea cum laxantur, tunc gubernacula multum in aquas descendunt, et pondere suo navem retinent, quo minus a ventis evertatur. *Grotius.* — **τὸν ἀρτέμωνα**) *Est artemon minus illud velum, quod velis majoribus appendi solet, unde et illi nomen.* Gyrald. de Navig. T. I. Op. f. 604., ubi multos de *artemone* errores refutat. — **τῇ πνεούσῃ**) sc. **αὔρᾳ**. Id sexto casu cum verbo **κατεῖχον** construitur, ut construit vetus interpres Anglicus et Heinsius. Velo, non remis jam tendebant ad litus.

v. 41. **εἰς τόπον διθάλασσον**, *in locum bimarem*) Talis locus est v. gr. agger oblongus ex arena densata congestus. dicitur **ταινία**, *dorsum*, *pulvinus*, Germ. *sandbank.*

v. 42. **βουλὴ**, *consilium*) crudele, iniquum, ingratum. [*Non jam recogitabant milites, quantum debeant Paulo.* V. g.]

v. 43. **ἀποῤῥίψαντας**) scil. **ἑαυτούς**.

v. 44. **ἀπὸ**, *de*) de ligneis navis partibus.

*) v. 37. **αἱ πᾶσαι**, *omnes*] quarum haud paucas lucrifactas esse non temere existimes. *V. g.*

CAPUT XXVIII.

v. 1. *Τότε) tum* demum. — *ἐπέγνωμεν*) Sic documenta antiquissima. *ἐπέγνωσαν* habent recentiores ex cap. 27, 39. Non prius nautae, inquit Lucas, terram cognoverunt, quam nos ceteri. — *μελίτη) Melita*, infra Siciliam. Conf. c. 27, 17. neque obstat ibi versus 27. nam nomen maris Adriatici late patuit, apud veteres, Jonium versus.

v. 2. *βάρβαροι, barbari)* Verbum *μέσον*, per se non contumeliosum. Drusius derivat a Syriaco *bar*, extra: ut *barbarus* dicatur, qui ignota lingua utitur. — *γὰρ, enim*) Valde laudatur beneficium promtum erga ignotos, multos, quamvis alioqui non sumtuosum.

v. 3. *συστρέψαντος, cum collegisset)* Exemplum *αὐτουργίας*. cap. 27, 19. Vincti officium faciebat submisse, aliis quoque inserviens. — *φρυγάνων, sarmentorum*) in quibus vipera latebat, frigida tempestate. — *τὶ πλῆθος*) *τὶ* omiserunt recentiores. — *ἀπὸ*) *ἐκ*, recentiores. *ἀπὸ τῆς θέρμης, a calore*, clarius esse judicat Grotius. Sic, inquit, *ἀπὸ τοῦ ἰοῦ, ἀπὸ τῆς λύπης*, in causae significatu saepe apud Graecos. — *καθῆψε*) sc. *ἑαυτὴν, alligavit se* manui ejus. vide Suiceri Thesaurum. Mox sequitur *κρεμάμενον, pendentem*. v. 4.

v. 4. *ἔλεγον, dicebant)* praecipiti judicio. Vincula videbant. — *φονεὺς, homicida*) Inhumanissimum scelus, homicidium; quod in hac vita omnium apertissime punitur. — *ἡ δίκη, Ultio*) Ultionem aliquam esse, agnoscunt; sed eam pro dea habent, nec, quis sit *ὁ Δίκαιος, Justus ultor*, norunt. Debile lumen naturae. — *ζῆν, vivere*) Legem talionis agnoscunt. — *οὐκ εἴασεν, non sivit)* Jam nullum putant esse Paulum.

v. 5. *ἀποτινάξας, excutiens)* Quiutinus Haeduus in lib. de Bello Melitensi, apud Flacium in h. l. *Melitae nullum maleficum serpentis genus neque nascitur, neque nocet, aliunde invectum. sunt indigenae quasi terrori serpentibus. scorpiones, dirum alibi animal, inter manus lascivientium puerorum conspiciuntur innocui: vidi qui manderet. quod Paulo viperam admorso pendentem digito citra noxiam excutienti ferunt acceptum.* Id *si verum est*, subjicit Illyricus, *sane statuendum est, singularem DEI benedictionem esse, qui quasi mnemosynon quoddam aeternum praedicati illic evangelii, et tot miraculorum reliquerit: sicut saepe Scriptura testatur, DEUM vel deteriores vel meliores facere terras, ob peccata hominum, aut etiam contra ob suam singularem misericordiam. Sicut manifesta experientia testatur, solum et coelum ipsum Germaniae et omnium septentrionalium regionum longe mitius salubriusque ac fertilius esse, quam olim ante Christum natum fuerit, ut ex scriptoribus fide dignis liquet.* etc.

v. 6. *προσεδόκων, exspectabant)* Sciebant, quinam esse solerent effectus talium morsuum. — *μεταβαλλόμενοι, mutati)* Instabilitas rationis humanae: aut latro, inquiunt, aut deus. sic modo tauri, modo lapides. c. 14, 13. 19. Datur tertium: *homo DEI.* De nullo genere hominum majores errores committunt naturales homines, quam de Sanctis.

v. 7. *τοῖς περὶ*) in loco et in vicinia. — *τῷ πρώτῳ, primati)* Non videtur Publius habuisse imperium, sed opum principatum. — *τρεῖς ἡμέρας, triduum*) primo tempore commorationis nostrae Melitensis.

v. 8. *ἐγένετο, factum est)* Morbus describitur gravissimus, respectu senectutis et varietatis. — *πυρετοῖς, febribus*) febri complicata; vel tali, in quam saepius inciderit. Plurale.

v. 10. *τὰ πρὸς τὴν χρείαν, quae necessaria erant)* post naufragium. [*Denuo comitibus profuit Paulus.* V. g.]

v. 11. *τρεῖς μῆνας, tres menses*) Sic Paulo quies obtigit. [— *et incolis, per Paulum, larga bonorum messis.* V. g.] — *παρασήμῳ*) *Insignia* in prora erant, ex quibus naves nomina habebant. — *διοσκούροις, Geminis*) Hi erant Castor et Pollux, sive Castores, pro *Jovis filiis* habiti, quos nautae sibi propitios putabant.

v. 13. *περιελθόντες, circumlegentes*) per anfractum. — *νότου, austro*) Finis navigationis commodus.

v. 14. *παρεκλήθημεν ἐπ᾽ αὐτοῖς*) *Consolationi* nobis fuit aspectus fratrum; eaque nos adduxit, ut septem dies maneremus. Hîc quoque humanitas centurionis indulsit Paulo. — *εἰς τὴν ῥώμην ἤλθομεν, Romam venimus*) locum insignem, expetitum. Hîc emphasin habet, *τὴν ῥώμην, Romam*, ut notetur urbs diu desiderata: sed in v. 16., *ἤλθομεν εἰς ῥώμην, venimus Romam*, emphasin habet *ἤλθομεν venimus*, ut notetur introitus ipse.

v. 15. *οἱ ἀδελφοὶ, fratres*) Christiani. — *ἀπάντησιν, occursum*) Officia erga peregrinantes, *προπέμπειν, ἀπαντᾶν, prosequi et obviam prodire.* — *ἄχρις, usque*) Alios in Appii foro, alios deinde in Tribus tabernis offendit. — *εὐχαριστήσας, gratias agens*) voti potitus, ut Romam videret. c. 19, 21. Rom. 1, 11. 15, 23. — *ἔλαβε θάρσος, cepit fiduciam*) active. Videbat, Christum etiam Romae esse. Non semper idem impetus etiam in Paulo fuit. Jam obliviscitur molestiarum itineris. Ammonius: *θράσος, ἄλογος ὁρμή· θάρσος, ἔλλογος ὁρμή.*

v. 16. *τῷ παύλῳ*) Recentior librarius periphrasin concinnavit: *ὁ ἑκατόνταρχος παρέδωκε τοὺς δεσμίους τῷ στρατοπεδάρχῃ. τῷ δὲ παύλῳ κτλ.* *) Ceteris vinctis quid factum fuerit, nostra nil interest. De Paulo Festum quam mitissime Romam scripsisse, existimare licet, coll. cap. 25. et 26. — *καθ᾽ ἑαυτὸν*) *secum*, ubi ei videretur. Nactus est *hospitium*, *conductum.* v. 23. 30. — *στρατιώτῃ, milite*) qui catena, ut solebant, junctus erat Paulo, ejusque doctrinam semper audire poterat.

v. 17. *μετὰ ἡμέρας τρεῖς, post triduum*) quieti et precibus datum. — *συγκαλέσασθαι, ut convocaret)* ad se. v. 23. Vinctus minus commode poterat circuire. — *τῶν ἰουδαίων πρώτους, Judaeorum primores*) auctoritate pollentes. Semper *Judaeos* primo quaesivit. — *οὐδὲν, nihil)* Ex ipsis vinculis potuerant falsam suspicionem capere: huic occurrit Paulus.

v. 18. *ἐβούλοντο ἀπολῦσαι, volebant dimittere*) c. 24, 23. seqq.

v. 19. *ἀντιλεγόντων, contradicentibus*) Clementer dicit. nam intentata nece conati fuerant in Palaestina supprimere Paulum loquentem.

v. 20. *ἕνεκεν, propter*) Initio loquitur cum eis, ut frater, non ut apostolus.

v. 21. *οὔτε, neque*) Hiems fuerat: nec multo ante appellarat Paulus Caesarem. — *τῶν ἀδελφῶν, fratrum*) Judaeorum. — *ἀπήγ-*

---

*) *Hinc brevior lectio et per marginem* Ed. 2. *pro firmiori declarata est, et in* Vers. germ. *recepta.* E. B.

γειλεν, *nuntiavit)* ex professo. — ἐλάλησε, *locutus est)* in sermone quotidiano.

v. 22. γνωςὸν, *notum)* Aliud *notum* rependitur v. 28. — πανταχῦ ἀντιλέγεται, *ubique contradictionem habet)* Id potius bonae causae indicium, quam malae.

v. 23. πείθων, *suadens)* suavissime. — ἀπὸ πρωΐ ἕως ἑσπέρας, *a mane usque ad vesperam)* Quis non optaret interfuisse?

v. 24. ἐπείθοντο, *assentiebant)* intellectu et voluntate. Et sic alii ἠπίςυν *non credebant.*

v. 25. ὄντες, *cum essent)* Judaei. — πρὸς ἀλλήλυς) *inter se.* — ἀπελύοντο) *digrediebantur.* Medium. — εἰπόντος. *dicente)* erga abeuntes. — ἓν) *unum*, maxime aptum, serium. [*Saepe ab uno verbo vel facto occasionem quis arripit resiliendi a bono: immo vero omnibus id ipsum evenit, qui, cum verbum audiant, non salvantur. Miserrima momenta!* V. g.]

v. 26. πορεύθητι, *vade)* Hoc verbum Paulus ad se applicare potuit: nam modo Romam venerat.

v. 27. καὶ ἰάσομαι, *et sanabo)* Indicativus post Subjunctivum, de quo conf. not. ad Marc. 3, 27. isque hoc loco eo firmior, quia apud Esajam post ἐπιςρέψωσι *convertantur* maximam accentus Hebraicus distinctionem hemistichii facit.

v. 28. τοῖς ἔθνεσιν, *gentibus)* quarum caput Roma. Profectionem ad gentes declaraverat Judaeis contumacibus, Antiochiae, c. 13, 46. Corinthi, c. 18, 6. nunc, tertium, Romae; adeoque in Asia, Graecia, Italia. — ἀπεςάλη, *missum)* per apostolum. Ante hoc tempus nullus Romam apostolus, ne Petrus quidem, venerat. — τὸ σωτήριον τῦ Θεῦ, *Salutare Dei)* Etymon nominis *Jesu.* Conf. Luc. 3, 6. not. — αὐτοὶ, *ipsi)* tametsi vos non auditis. — καὶ) *etiam:* non modo missum eis est. — ἀκύσονται, *audient)* Hujus ipsius praedictionis eventu Judaei resipiscere debuere.

v. 29. πολλὴν, *multam)* ut solent, qui veritati impares sunt.

v. 30. ἔμεινε δὲ, *mansit autem)* quicquid Judaei sentirent. — διετίαν ὅλην) *biennium ipsum*, quo tempore clapso liber hic scriptus est, diu ante martyrium Pauli, et sine dubio voluntate Pauli editus. Erat Lucas cum Paulo etiam extremo tempore. 2 Tim. 4, 11. *Fortasse Lucas meditabatur tertium librum, in quo repeteret acta illius biennii; sicut Act. 1. quaedam exposuit tacita ultimo capite evangelii.* Estius. — πάντας, *omnes)* sine discrimine nationis.

v. 31. βασιλείαν, *regnum)* in ipsa sede *imperii* orbis terrarum. Sic mox, περὶ τῦ κυρίυ, *de Domino.* Conf. v. 23. Invidiosa sub Pilato fuerat mentio *regni:* eam nunc Roma fert publice. — παῤῥησίας, *fiducia)* intrinsecus. — ἀκωλύτως, *sine impedimento)* extrinsecus, post superata tot impedimenta. Victoria Verbi Dei. Paulus Romae, apex evangelii, Actorum finis: quae Lucas alioqui (2 Tim. 4, 11.) facile potuisset ad exitum Pauli perducere. Hierosolymis coepit: Romae desinit. [*Atque hoc ipso biennio finiente quartum a mundo condito millennium finitum fuit.* V. g.] Habes, Ecclesia, formam tuam. tuum est, servare eam, et depositum custodire. In V. T. Jesajas, volumen XII prophetarum, Ecclesiastes et Threni, clausulam habent minacem ac severam; unde Judaei versus penultimos laetiores solent sine punctis subjicere. Sed in systemate librorum N. T. omnes clausulae habent secunda omnia.
